Tel. 1088

SRI SUKA BHASHYAM.

SAVYAKHYA

1892

BANGALORE

cl. 40497
198

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

శ్రీమదతిపతిత నిఖిల పురుష శేముషీదోషమషీ మాలిన్య
వేదవేదాన్త కృతాన్తనిరన్తర విచిన్తనకరతలామలకీ
కృతపరావరతత్వ యాథాత్మ్య శ్రీమద్వ్యాసపరా
శర శుకశౌనకాది పరమ సాత్వికమహర్షిగణైక
సముపాసిత నిఖిలజగదేక కారణపరబ్రహ్మాభిధాన
పురుషోత్తమ శ్రీమన్నారాయణ పరత్వవ్యవస్థాపకమ్
శ్రీమత్పరమహంసేత్యాది-
శ్రీ శుకభగవత్పాదాచార్య విరచితమ్

శ్రీ శుకభాష్యమ్.

Tel. 1088

శ్రీమత్పాత్రీచేతసవ్యాసశుకాదినిబద్ధనానుసన్ధాన
సన్తుష్టాన్తఃకరణానామ్,
అర్థిజనసాత్కృతన్యాయార్జిత సర్వ ద్రవిణానామ్
తుముకూర్ డిస్ట్రిక్టు-శిరా తాలూకు ప్రభుపరతా
ముపాగతానాం,
సి. వేఙ్కటాచలాఖ్యానాం ద్రవ్యసహాయేన
తదేకాశ్రయేణ- బెంగళూరు తులసీవనవాసినా
తూప్పుల్. వేఙ్కటాచార్యేణ
యథా మాతృకం యథా మతి పరిష్కృత్య
బెఙ్గళూరు వాగీశ్వరీముద్రాక్షరశాలాయామ్,
బెఙ్గళూరు బుక్కుడిపోముద్రాక్షరశాలాయాంచ
ముద్రితం సద్విజయతేతరామ్.

౧౮౯౨ బెఙ్గళూరు.

(*All Rights Reserved.*)

రాజన్తే తావదన్యాని పురాణాని సతాంగణే ।
యావన్నదృశ్యతే సాక్షాచ్ఛ్రీమద్భాగవతంపరమ్ ॥
సంసేవ్యావిబుధైరనన్తమహితా స్వర్గాపవర్గప్రదా
స్వచ్ఛస్వాదుసదావిశుద్ధసుభగా దివ్యార్థవాఙ్మాలినీ॥
ఆకల్పంత్రిపథాభిగాశుకమహా భాష్యార్థమందాకినీ
మందానామపిమాదృశాంవిజయతే సర్వార్థసంసిద్ధయే ॥

అవతారికా-

శ్లో॥ శుకభాష్యమిదంచిరాయజీయాద్వికసద్వారిజసా
రసారభాష్యమ్ । ప్రకటంవిషయత్వమేతియస్మిన్ సకలంభా
గవతీయమేవపద్యమ్॥ ౧ ॥ విదితమిదంకిలనిఖిలైర్యదిహాగణా
రణ్యాసంజ్ఞకంక్షేత్రమ్ । సదభినవబాలకృష్ణానందస్వామిప్ర
సాధితంజయతి ॥ ౨ ॥ జాతుసమాశ్రితరక్షాకౌతుకవివశీకృ
తాన్తరాత్మానః । సపదిశిరాప్రాప్తమమీస్వపదరజోభిఃప్ర
సాధయామాసుః॥ ౩ ॥ అద్ధాభాగవతశ్రీసిద్ధాన్తస్థాపకన్త్వి
దంభాష్యమ్ । నిర్ధార్యనైజపీఠేబద్ధాదరతైస్తదాదిసంగ్రా
హ్యమ్ ॥ ౪ ॥ భద్రామిమాంకృతింత్వంముద్రాపయవేఙ్క
టాచలార్యేతి । తద్వాగపూర్వపత్రప్రద్రావణతస్తథాచికీ
ర్షాఽరయమ్ ॥ ౫ ॥ గురుణాయతనేనతామ్రపర్ణీసరణాల
ఙ్కృతదివ్యదేశలీనమ్ । కరుణానిధివేఙ్కటాచలార్యోధర
ణావత్రసమానయత్తదేతత్ ॥ ౬ ॥ రతిమాతనుతేహరౌస
రాణామతిమాత్రంశుకవాక్సుధామయత్వాత్ । ఇతిసద్భిర
వశ్యకాంక్షణీయాకృతిరేషాకిలతేనముద్రితాసీత్॥ ౭ ॥ ❋❋

శ్రీ శ్రీ కృష్ణానందస్వామిగళశ్రీముఖవు.

ఇల్లి శ్రీమఠద మొహరిద్దె.

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸ ಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ವರ್ಯಪದ
ವಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣಪಾರಾವಾರ ಪಾರೀಣಯಮನಿಯಮಾ
ಸನ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಧ್ಯಾನ ಧಾರಣಾ
ಸಮಾಧ್ಯಷ್ಟಾಂಗ ಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನನಿಷ್ಠ ಗರಿಷ್ಠ ತ
ಪಶ್ಚಕ್ರವರ್ತ್ಯನಾದ್ಯವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಗುರು ಪರಂಪರಾ
ಪ್ರಾಪ್ತ ಷಡ್ದರ್ಶನ ಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಸಕಲ ನಿಗಮಾ

ಗಮ ಸಾರಹೃದಯ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ನಿಖಿಲ ವೇದಾರ್ಥ ಪ್ರಕಾಶಕ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರಾದಿ ರಾಜಧಾನೀ ವಿದ್ಯಾನಗರ ಕರ್ನಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ತುಂಗಭದ್ರಾತೀರವಾಸ ಋಷ್ಯಶೃಂಗಾಶ್ರಮ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಶ್ರೀಮುಳವಾಯು ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ಕಾವೇರೀತೀರವಾಸ ಗಜಾರಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರಪುರವರಾಧೀಶ್ವರ ಶ್ರೀಶುಕಾಚಾರ್ಯಾರಾಧಿತ ಸ್ವಸ್ತಿ ಸಮಸ್ತೋಪ ನಿಷತ್ಸಂಸ್ತೂಯಮಾನ ಶ್ರೀ ಗೋಪಾಲ ಕೃಷ್ಣೋಪಾಸಕ ಶ್ರೀಭಾಗವತ ಮತ ಪ್ರವರ್ತಕ ಶ್ರೀಮದ್ಗೋವಿಂದ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ಪೂಜಕ ಶ್ರೀಮದ್ಭಗವತ್ಪಾದ ಚರಣಾರಾಧಕ ಶ್ರೀನೃಸಿಹ್ಮೋಪಾಸಕ ಶ್ರೀಪದ್ಮಪಾದಾಚಾರ್ಯ ಸ್ವಾಮ್ಯನುಮತ ಕರಕಮಲ ಸಂಜಾತ ವಿಷ್ಣುಸ್ವಾಮಿ ಚರಣಾರವಿಂದ ಮಧುಕರಾಯಮಾಣ ಕ್ಷೀರಸ್ವಾಮಿ ಪಾದ ಪದ್ಮಾರಾಧಕ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾನಂದಸ್ವಾಮಿ ಪರಂಪರಾಗತ ಶ್ರೀಮದಭಿನವ ಬಾಲಕೃಷ್ಣಾನಂದ ಸ್ವಾಮಿ ನಾಂಕರಕಮಲ ಸಂಜಾತಶ್ರೀಮದಭಿನವಬಾಲಕೃಷ್ಣಾನಂದಸ್ವಾಮಿಭಿಃ.

ಅಸ್ಮದತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಮುಖ್ಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ದೊಡ್ಡಶೀರ್ಷದ ಅಮಲ್ದಾರು ಮಹಾರಾಜ ಶ್ರೀಯುತರಾದ ವೆಂಕಟಾಚಲೈನವರ ವಿಷಯೆತ್ರಿ ಸಂಧ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ ಕಾಲವಿರಚಿತನಾರಾಯಣ ಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕ ವೇದೋಕ್ತಾಶಿಷಸ್ಸಮುಲ್ಲಸಂತ್ವಿತಿತರಾಂ || ಶ್ರೀಮದ್ಗೋಪಾಲಕೃಷ್ಣಪಾದಪಂಕಜಪೂಜಾವಿಷಯಿಣೀ ಭಕ್ತಿರನವಧಿಕಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಯೆಕಾರಣಮಿತಿ ಸಾರ್ವಜನೀನ ಮೇತತ್. ಸಾಂಪ್ರತಮ್-ಶ್ರೀಭಾಗವತ ಮತಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಶ್ರೀಕಾವೇರೀ ತೀರವರ್ತಿ ಗಜಾರಣ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ತಲಕಾಡಿನಲ್ಲಿಯಿರುವ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾನಂದ ಮಠದ ಸಂಸ್ಥಾನ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂ

ದ ಬಂದಿರುವದುನ್ನು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಮೂಲಗುರುಗಳು ಶ್ರೀಮ ಚ್ಛಕರಾ ಚಾರ್ಯರವರಾಗಿಯು ವುಪಾಸ್ಯದೇವರು ಶ್ರೀಶುಕಾಚಾರ್ಯ ರವರಿಂದ ಆರಾಧಿತರಾದ ಶ್ರೀವೇಣುಗೋಪಾಲಮೂರ್ತಿ ಯುವರಾ ಗಿಯು ಯಿದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಗ್ರಂಥ ಸರ್ವವೇದಾಂತ ಸಾರಭೂತ ವಾದಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತವೂ ಇರೀತ್ಯಾ ಇರುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವದು ಸ ರ್ವಜನ ವಿದಿತವಾಗಿಯೇ ಇಧೆಯಷ್ಟೆ. ಈಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನು ಗುಣವಾಗಿ ಇತರಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿರುವಂತೆ ಈ ಅನಾದಿಸಂಸ್ಥಾನ ಕ್ಕೆ ಶ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯಇರವೆ ಹೋಗಿಲ್ಲಾ ಆದರು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಪೂರ್ವಗುರು ಪರಂಪರಾಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಿದ್ದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾನಂದ ಸ್ವಾಮಿಗಳವರು ಪುನಃದೇಶಪ್ರಾಂತ್ಯ ಸಂಚಾ ರಹೋಗಿದ್ದವೇಳೆ ಸಂಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೆಲವುಅಪೂರ್ವ ಗ್ರಂಥಗ ಳು ಮತ್ತು ಕೆಲವುಸೊತ್ತುಗಳು ಚೋರಬಾಧೆಯಿಂದ ಅಪಹೃತ ವಾಯಿತೆಂದು ನಾವು ಕೇಳಿಯಿರುತ್ತೇವೆ. ಆಗಲೆ ಈಭಾಷ್ಯಗ್ರಂ ಥವುತಿರೋಹಿತವಾಗಿ ಇರಬಹುದು. ಆದಕಾರಣ ತದಾರಭ್ಯ ಭಾಷ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದು ಬರೀ ಮೂಲಗ್ರಂಥವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತ ಮಾ ತ್ರವೇಮುಖ್ಯಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದಂತೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ತೋರಿಬಂದಿರುತ್ತೆ. ನಾವು ಈ ಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಾರಭ್ಯ ಶಿಥಿ ಲವಾದ ಶ್ರೀಭಾಗವತ ಮತಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಗುಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯ ಇರುತ್ತೆಂಬವಿಷಯ ಅನೇಕಕಡೆ ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದೆವು। ದೊಡ್ಡಶೀರ್ವಪ್ರಾಂತ್ಯಕೆ ಸಂಸ್ಥಾನ ಸಂಚಾರಬಂದಾ ಗ ಅಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯಾ ಚರಣಶೀಲರಾದ ಅಮಲ್ದಾ ರು ಮುಹರಾಜಶ್ರೀ ಯುತರಾದ ವೇಂಕಟಾ ಚಲೈಯನವರಾದ ನೀವು ಒಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾಲಕ್ಷೇ ಪಮಾಡುತ್ತಾ ಯಿದ್ದದ್ದು ನಮಗೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ ಕೃಪಾಕಟಾಕ್ಷದಿಂ ದ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತ್ತು। ಯಿದರವಿಷಯ ವಿಚಾರ್ಸಿಲಾಗಿಈ

ಗ್ರಂಥ ತಿರ್ನವೆಲ್ಲಿ ಜಿಲ್ಲಾ ತಾಂಬ್ರಪರ್ಣೀ ತೀರ ತೆರ್ಕುತಿರುಪತಿ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಗವತ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುವರ್ತಿಗಳಾದ ಒಬ್ಬಮಹನೀಯ್ಯರಲ್ಲಿ ದೊರತದ್ದಾಗಿಯೂ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ತಾಳೆವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಾಕ್ಷರದಿಂದ ಲಿಖಿತವಾದ ಒಂದು ಪುರಾತನ ಪುಸ್ತಕವನ್ನತಂದು ಅದನ್ನ ತೆನಗು ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಬರಸಿ ಕಾಲಕ್ಷೇಪಮಾಡುತ್ತಾಯಿರುವದಾಗಿಯು ತಿಳಿಸಿದರು. ನಾವುಯಿದರ ಅರ್ಥವಿಚಾರವುಮಾಡಿನೋಡಿದೆವು. ಈ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಧಿಕರಣಗಳಿಗೆ ಸರ್ವವೇದಾಂತ ಸಾರಭೂತವಾದ ಶ್ರೀಭಾಗವತವಾಕ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಯಿದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವುಪನಿಷದಾದಿಗಳನ್ನೆ ವಿಷಯವಾಕ್ಯತ್ವೇನಪರಿಗ್ರಹಿಸಿಶ್ರೀಭಾಗವತದಲ್ಲಿಕಾಣಬರುವ ಸಂಶಯಾದಿಗಳನ್ನ ಪರಿಹರಿಸುತೀನ ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಡಿ ಭಾಷ್ಯರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಶುಕಭಾಷ್ಯವೆಂತ ಹೊಸದಾಗಿಯು ಭಾಗವತಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದಪರಬ್ರಹ್ಮಾಭಿನ್ನವಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯೆ ಮುಖ್ಯೋಪಾಸ್ಯ ದೇವರಾಗಿಯು ಇರುವದರಿಂದ ಈ ಶುಕಭಾಷ್ಯವೆ ಈ ಸಂಸ್ಥಾನದ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನು ಗುಣವಾದ ಅನಾದಿಭಾಷ್ಯವೆ ಯೆಂದು ನಿಶ್ಚೈಸಿ ಈ ಮೂಲಪುಸ್ತಕವನ್ನ ನಮ್ಮಸಂಸ್ಥಾನಕ್ಕೆಕೊಟ್ಟು ಇದರಪ್ರತಿಯನ್ನ ಮುದ್ರಾಂಕನ ಮುಖೇನಸತ್ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ತಂದು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದೇವರು ಮತ್ತು ಶ್ರೀಮಚ್ಛುಕಾಚಾರ್ಯರವರ ಪರಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಬೇಕೆಂದು ಮ॥ಅಮಲದಾರು ವೆಂಕಟಾಚಲೈಯ್ಯನವರಾದ ನಿಮಗೆ ಶ್ರೀಮುಖ ಮುಖೇನಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಟ್ಟಿಯಿಧೇವೆ.

ಶ್ಲೋ॥ಜಗದ್ವಂದ್ಯಪದದ್ವಂದ್ವಂ ಧ್ಯಾತ್ವಾಮನಸಿಗೌರವಂ।
ವಿಹಿತಾತೆಶ್ರೀಯೈಭೂಯಾತ್ಸದಾನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಿಃ॥

ಖರಸಂವತ್ಸರದ ಮಾರ್ಗಶಿರಶುಗುರುವಾರದಲ್ಲು.

ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಮೋಹರಿದೆ-

ಇತಿ ನಾರಾಯಣಸ್ಮರಣೆಯೆಂಬದಾಗಿ ಬಾಳೆಬಂದುಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹಸ್ತಾಕ್ಷರವಿದೆ.

శ్రీరస్తు నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యోదాహృత శ్రీమద్భాగవతవాక్యానాం సర్వాధ్యాయ శ్లోకసంఖ్యా వివరణమ్.

—:*:—

పుటమ్	ప్రథమాధ్యాయప్రథమపాదే	స్కం-	అ-	శ్లో
౨	యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిష్ట ఋషిణా	౧౧	౮౭	౫౧
,,	నామరూపక్రియాధత్తైసకర్మా	౨	౧౦	౩౬
౩	సఏవప్రథమందేవః	౧	౩	౬
,,	అవతారాహ్యసంఖ్యేయాహరేః	౧	౩	౨౬
,,	సుహృదస్సర్వదేహినామ్	౩	౨౫	౨౧
,,	తపఏతేసాధవస్సాధ్వి	౩	౨౫	౨౪
,,	జీవస్యయస్సంసరతోవిమోక్షణమ్	౧౦	౭౦	౪౦
,,	యస్త్వద్విధానామసతామ్	౩	[illegible]౭	౩౧
౪	సుమహచ్ఛ్రామిహరాంయస్యేయోగచర్యామ్	౧౧	౨౯	౧
,,	ప్రాయశఃపుణ్డరీకాక్షయుఞ్జన్తో	,,	,,	౨
,,	హన్తతేవర్ణయిష్యామి	,,	,,	౮
,,	అయంహిసర్వకల్పానాంసధ్రీచీనో	,,	,,	౧౯
,,	భక్త్యాహమేకయాగ్రాహ్యః	,,	౧౪	౨౧
౫	సర్వంపుమాన్వేదగుణాంశ్చతజ్జ్ఞో	౬	౪	౨౫
,,	పరమమఙ్గళపరమకల్యాణ	౬	౯	౩౨
,,	సత్యంశౌచందయాక్షాన్తిః	౧	౧౬	౨౭
,,	ఏతేచాన్యేచభగవన్నిత్యాయస్మిన్	౧	,,	౩౦
,,	నారాయణస్త్వంనహిసర్వదేహినామ్	౧౦	౧౪	౧౪
౮	పరమమఙ్గళాయతనగుణగణకథనోసి	౫	౩	౧౧
౮	తదేవసత్యంతదుహైవమఙ్గళమ్	౧౨	౧౨	౫౦
౮	తదేవశోకార్ణవశోషణమ్	,,	,,	౫౧
౯	సాత్త్వికంసుఖమాత్మోత్థమ్	౧౧	౨౫	౨౯

౧౧	భగవాన్ బ్రహ్మకార్త్స్న్యేన త్రిరన్వీక్ష్య	౨	౩	౩౪
,,	భవభయమపహర్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం	౧౧	౨౯	౪౯
౧౨	ద్వితీయం ప్రాప్యానుపూర్వ్యాత్	,,	౧౭	౨౧
,,	నైతత్ఖలాయోపదిశేత్	౩	౩౨	౩౯
౧౩	నిగమకల్పతరోర్గళితం ఫలం	౧	౧	౩
,,	తస్మాదేకేన మనసా భగవాన్	౧	౨	౧౫
,,	జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా	౧	౨	౧౧
,,	బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతి	౧	౨	౧౨
౧౭	అక్షతత్రాసితాపాంగి	౧౦	౫౫	౩౦
,,	కోన్వయం నర వైదూర్యః	,,	,,	౩౧
,,	మమవాప స్మజోనష్టో	,,	,,	౩౨
,,	కథం వానేన సంప్రాప్తం	,,	,,	౩౩
,,	స ఏవ వా భవేదేషః	,,	,,	౩౪
,,	ఏవం మీమాంసమానాయాం	,,	,,	౩౫
౧౮	భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తిః	౧౧	౨	౪౨
౧౯	యేన చేతయతే విశ్వం	౮	౧	౯
౨౦	యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం	౩	౨౬	౧౧
౨౧	స ఏవ భూయో నిజవీర్యచోదితాం	౧	౧౦	౨౨
,,	యదాహ్యహంకార ఉపాధిరాత్మనః	౧౨	౪	౩౩
,,	బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ	౧౨	౪	౨౩
,,	ప్రాణేన్ద్రియమనోధర్మాన్	౪	౨౯	౨౫
౨౨	దుఃఖేష్వేకతరేణాపి	౪	,,	౩౨
,,	యథాహి పురుషో భారం	౪	,,	౩౩
,,	జనస్య కృష్ణాద్విముఖస్య	౩	౫	౩
౨౩	చరన్తి హ్యవనౌ కామం	౬	౧౫	౧౫
౨౪	సత్సంగలబ్ధయా భక్త్యా	౧౧	౧౧	౨౪

౨౪ తత్రోపాయసహస్రాణాం	౭	౭	౩౧
,, శ్రవణంకీర్తనంవిష్ణోః	౭	౫	౨౩
,, ఇతిపుంసార్పితావిష్ణౌ	౭	౫	౨౪
,, సుపర్ణావేతౌసదృశౌసఖాయౌ	౧౧	౧౧	౬
౨౫ యోస్యోత్ప్రేక్షకఆదిమధ్య	౧౦	౮౭	౫౧
,, వేదాబ్రహ్మాత్మవిషయా	౧౧	౨౧	౩౬
,, ఇదంభాగవతంనామ	౧	౩	౪౦
౨౭ ఏవంకర్మవిశుద్ధ్యా	౫	౭	౭
,, యదత్రక్రియతేకర్మ	౧	౫	౩౫
౨౮ శ్రీమస్స్మృతింభక్తిముదస్యతేవిధౌ	౧౦	౧౪	౪
౨౯ తథాపరేచాత్మసమాధి	౩	౫	౪౬
,, పానేనతేదేవకథాసుధాయాః	౩	౫	౪౫
౩౦ యదత్రక్రియతేకర్మ	౧	౫	౩౫
౩౨ సర్వవేదాన్తసారంహి	౧౨	౧౩	౧౫
,, శ్రీమద్భాగవతంపురాణమమలం	,,	,,	౧౭
,, ఇదంభగవతాపూర్వం	,,	,,	౧౦
,, శూద్రఉత్తమతామియాత్	౪	౨౩	౩౨
,, శూద్రస్సుఖ్యేతపాతకాత్	౧౨	౧౨	౬౫
౩౩ హిత్వాస్వశిష్యాన్పైలాదీన్	౯	౨౨	౨౨
౩౪ స్త్రీశూద్రద్విజబంధూనాం	౧	౪	౨౫
,, సంసారిణాంకరుణయాహ	౧	౨	౩
,, నైతత్ఖలాయోపదిశేత్	౩	౩౨	౩౯
౩౫ ఇతిభారతమాఖ్యానం	౧	౪	౨౬
,, జన్మాద్యస్యయతోన్వయాత్	౧	౧	౧
,, సర్వవేదాన్తసారంహి	౧౨	౧౩	౧౫
౩౬ నైతత్ఖలాయోపదిశేత్	౩	౩౨	౩౯

౩౯	జీవస్యతత్త్వజిజ్ఞాసా	౧	౨	౧౧
,,	తతఆత్మవిద్యాయామర్భకభావాదారభ్య	౫	౧	౨౮
,,	కౌమారఆచరేత్ప్రాజ్ఞో	౬	౮	౮
,,	రహస్యాంగసైతత్తపసానయాతి	౫	౧౨	౧౨
౪౦	ఏవంలోకంపరంవిద్వాన్	౧౧	౩	౨౪
,,	హింస్రంస్రంద్రవ్యమయంకామ్యం	౬	౧౫	౪౭
,,	ఏతదిష్టంప్రవృత్తాఖ్యమ్	,,	,,	౪౯
,,	త్రైవర్ణ్యసీయావయవైః	౩	౨౫	౩౮
,,	తవపరియేచరన్తి	౧౦	౭౬	౨౭
౪౧	తేనేబ్రహ్మహృదా	౧	౧	౧
,,	పశ్యేమయిబ్రహ్మణి	౧	౫	౨౬
,,	యేనవిప్లావితంబ్రహ్మ	౮	౨	,,
౪౨	భక్తిఃపరేశానుభవో	౧౧	౨	౪౨
౪౩	జీవస్యతత్త్వజిజ్ఞాసా	౧	౨	౧౧
౪౫	త్వదనుపథంకులాయ	౧౦	౭౬	౨౩
౪౬	జీవస్యతత్త్వ	౧	౨	౧౧
౪౭	జన్మాద్యస్యయతోన్వయాత్	౧	౧	౧
,,	ఆత్మానిత్యోవ్యయశ్శుద్ధః	౬	౬	౧౯
,,	ఏత్రైర్ద్వాదశభిః	౬	౬	౨౦
,,	సత్యంశౌచందయాక్షాన్తిః	౧	౧౮	౨౬
,,	ఏతేచాన్యేచబహవో	౧	౧౮	౩౦
౫౧	తేనేబ్రహ్మహృదా	౧	౧	౧
,,	ఇదంభగవతాపూర్వం	౧౨	౧౩	౧౦
,,	సర్వాగమామ్నాయమహార్ణవాయ	౭	౩	౧౫
౫౨	వేదాబ్రహ్మాత్మవిషయాః	౧౧	౨౧	౩౮
౫౩	జన్మాద్యస్యయతో	౧	౧	౧

౫౪	అభిజ్ఞస్స్వరాట్	౧	౧	౧
,,	యోఽవ్యక్తజీవేశ్వరః	౧౦	౮౭	౫౧
౫౫	ధామ్నాస్వేనసదానిరస్తకుహకం	౧	౧	౧
,,	యన్మాయయాగహనయా	౪	౭	౩౦
,,	భేజిరేమునయోథాగ్రే	౧	౨	౨౬
౫౬	ముముక్షవోఘోరరూపాన్	౧	౨	౨౭
,,	ఇమంలోకంతథైవాముం	౩	౨౫	౩౯
,,	విసృజ్యసర్వానన్యాంశ్చ	౩	,,	౪౦
,,	యేదారాగారపుత్రాప్తాన్	౯	౪	౬౮
౫౭	నకశ్చిన్మత్పరంలోకే	౧౦	౭౨	౧౧
,,	మాంప్రపన్నోజనఃకశ్చిత్	౧౦	౫౧	౪౩
,,	శృణ్వతాంస్వకథాంకృష్ణః	౧	౨	౧౮
,,	స్వపాదమూలంభజతఃప్రియస్య	౧౧	౫	౪౨
౫౮	శ్రవణంకీర్తనం విష్ణోః	౭	౫	౨౩
,,	శృణ్వన్తిగాయన్తిగృణంత్యభీక్ష్ణం	౧	౮	౩౭
౫౯	పురుషవిధోన్వయోఽత్ర	౧౦	౮౭	౧౮
౬౨	తస్యాపిభగవానేషః	౯	౧౦	౨
౬౫	ఆత్మనశ్చపరస్యాపి	౩	౨౯	౨౭
౬౭	సువర్ణంఘర్మానువాకేన	౧౧	౨౭	౨౯
౭౦	జ్యోతిర్జ్యోతిషితత్సునః	౧౧	౧౪	౪౫
౭౧	హృదాశీర్ష్ణాచశిఖయా	,,	౨౭	౨౦
౭౨	పాదేషుసర్వభూతాని	౨	౬	౧౯
౭౩	పౌరుషేణాపిసూక్తేన	౧౧	౨౭	౨౯
౭౪	సూర్యశ్చాస్తంగతస్తదా	౧౦	౮౦	౩౭
౭౫	అనుప్రాణంతియంప్రాణాః	౨	౧౦	౧౬
౭౫	నమస్త్రైలోక్యపాలాయ	౪	౨౪	౩౯

—ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయపాదః—

౭౮	తస్మాత్సర్వాత్మనారాజన్	౨	౨	౩౬
౭౯	సత్యంశౌచందయాక్షాన్తిః	౧	౧౬	౨౭
,,	ఏతేచాన్యేచబహవో	౧	౧౬	౩౦
౭౯	గుణైర్గుణాన్సభుంజానః	౧౧	౩	౯
౭౯	కోనురాజన్నిన్ద్రియవాన్	,,	౨	౨
౮౦	తస్మైనమోభగవతే	౨	౫	౧౨
౮౪	అహంభవోదక్షభృగుప్రధానాః	౯	౪	౫౭
౮౫	అవిస్మితంతంపరిపూర్ణకామం	౬	౯	౨౧
౮౫	కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశే	౨	౨	౮
౮౫	అఙ్గుష్ఠమాత్రమమలం	౧	౧౨	౮
౮౬	వియతఇవాపదస్య	౧౦	౮౭	౩౦
౮౭	సుపర్ణావేతౌసదృశౌ ౮౮	౧౧	౧౧	౬
,,	సయదజయాత్వజా	౧౦	౮౭	౩౯
౮౮	అహంభవాన్నచాన్యస్త్వం ౮౯	౪	౨౮	౬౨
,,	యథాపురుషమాత్మానం	౪	౨౮	౬౩
౯౧	సత్వంవిహాయమాం	౪	౨౮	౫౫
,,	హంసావహంచత్వంచార్య	౪	౨౮	౫౪
౯౨	యస్యావతారగుణకర్మ	౩	౯	౧౫
,,	యస్యహవావక్షుతపతన	౫	౨౪	౧౭
,,	యన్నామశ్రుతమనుకీర్తయేదకస్మాత్	౫	౨౫	౧౧
,,	త్వన్నామకస్యచిత్ *			
,,	సవైమహాభాగవతఃపరీక్షిత్	౧	౧౮	౧౬
౯౩	జ్ఞానంపరమమన్మహిమావభాసం	౩	౪	౧౩
౯౩	ధర్మఃప్రోజ్ఝితకైతవః	౧	౧	౨

౯౩	ఇత్యశేషసమామ్నాయ	౧౧	౮౭	౪౪
౯౩	సర్వవేదాన్తసారంహి	౧౨	౧౩	౧౫
౯౩	విరుద్ధధర్మిణోస్తాతస్థితయోః	౧౧	౧౧	౫
౯౪	హరిహిఖసాక్షాద్భగవాన్	౫	౧౮	౧౪
౯౪	జ్యోతీంషిసత్వానిదిశోద్రుమాదీన్	౧౧	౨	౪౧
౯౬	తంయయాయంసర్వభూతానామన్తర్యామిణ	౪	౩౧	౨౭
౯౭	దేహేూనవోత్మామనవో	౬	౪	౨౫
౧౦౦	శ్రోత్రవ్యాదీనిరాజేన్ద్ర	౨	౧	౨
౧౦౦	అన్తర్బహిశ్చామలమబ్జనేత్రం	౩	౧౪	౫౦
౧౦౧	వదన్తితత్తత్త్వవిదః	౧	౨	౧౨
౧౦౧	సత్సఙ్కల్పస్యతేబ్రహ్మన్	౫౫	౧	౩౦
౧౦౧	త్రయాణామేకభావానాం	౪	౭	౫౪
౧౦౧	నతేమయ్యచ్యుతేஉజేచ	౧౨	౧౦	౨౨
౧౦౨	తస్మాత్సర్వాత్మనారాజన్	౨	౨	౩౬
౧౦౨	ఏతావాన్సాఙ్ఖ్యయోగాభ్యాం	౨	౧	౬
౧౦౨	కస్తస్యమేధ్రం	౨	౧	౩౨
,,	సర్వాత్మనోన్తగకరణం	౨	౧	౩౫
,,	యద్వైవ్యాధ్యాయతితేవయం	౪	౧	౩౦
,,	తంత్వావిదామభగవన్	౩	౧౫	౪౭
౧౦౩	అథాస్మద్వంశసంభూతా	౪	౧	౩౧
౧౦౩	అహంబ్రహ్మాచశర్వశ్చ	౪	౭	౫౦
,,	త్రయాణామేకభావానాం	౪	౭	౫౪
౧౦౪	నమద్భాగవతానాంచప్రేయాన్	౪	౨౪	౩౦
,,	యచ్చప్రియాన్త్యనిమిషామృషభా	౩	౧౫	౨౫
,,	నతేమయ్యచ్యుతేஉజేచ	౧౨	౧౦	౨౨
౧౦౫	నాత్మనశ్చపరస్యాపి	౩	౨౯	౨౭

౧౦౫	ఆత్మజాయాసుతాదీనాం	౭	౧౫	౬౬
,,	అపశ్యతామాత్మతత్త్వం	౨	౧	౨
౧౦౬	పాతాళమేతస్యహిపాదమూలం	౨	౧	౨౬
,,	ఉదరముపాసతేయఋషి	౧౦	౮౭	౧౯
౧౦౭	ఏవంకుటుమ్బంబిభ్రాణ	౩	౩౦	౩౦
౧౦౯	పరిసరపద్ధతింహృదయమారుణయో	౧౦	౮౭	౧౯
,,	దిగ్వాతార్కప్రచేతోశ్వి	౨	౫	౩౦
౧౧౦	అగ్నిర్ముఖంయస్యతు	౮	౫	౩౫
౧౧౨	ఇన్ద్రాదయోబాహవ	౨	౧	౨౯

—* ప్రథమాధ్యాయ తృతీయపాదే *—

౧౧౪	పాతాళమేతస్యహి ౧౧౫	౨	౧	౨౬
౧౧౪	యస్యేహావయవైర్లోకాన్	౨	౫	౩౬
౧౧౫	భూర్ద్వీపవర్షసరిదద్రి	౫	౨౬	౪౦
,,	వ్యక్తంవిభోస్థూలమిదంశరీరం ౧౧౬	౭	౩	౩౫
౧౧౬	ఏవంపురాధారణయా	౨	౨	౧
,,	త్వమకరణస్స్వరాట్	౧౦	౮౭	౨౯
౧౧౭	తేనేదమావృతంవిశ్వం	౨	౬	౧౬
,,	దేశతఃకాలతోయోసౌ	౩	౭	౫
,,	కాలోయంపరమాణ్వాదిః	౩	౧౧	౩౮
౧౧౮	దృశ్యన్తేऽన్తర్గతాశ్చాన్యే ౧౧౯	౩	౧౧	౪౦
,,	విష్ణోర్ధామపరంసాక్షాత్	౩	౧౧	౪౧
,,	యదన్తరాణ్డనిచయా	౧౦	౮౭	౪౨
,,	క్షిత్యాదిభిరేషకిలావృతః	౬	౧౬	౩౭
,,	క్వాహంతమోమహదహం	౧౦	౧౪	౧౧
౧౨౦	భగవతోగుణమయఏవ	౫	౧౬	౩

౨౧	యత్త్రద్భగవతోనారాయణస్య	౫	౨౭	౩౮
,,	స్థూలనిర్జితమాత్మానం	౫	౨౭	౩౯
,,	కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశే	౨	౨	౮
౧౨౨	ఈక్షేతచిన్తామయమేనమీశ్వరం	౨	౨	౧౨
,,	ప్రాణస్యశోధయేన్మార్గం	౩	౨౮	౯
,,	మనోయథాస్యాద్విరజం	౩౦	౨౮	౧౦
,,	ప్రాణాయామైర్దహేద్దోషాన్	౩	,,	౧౧
౧౨౫	ధియానిగృహ్యమాణోపి	౩	౧౨	౬
౩౩౬	యస్యాద్యఆసీద్గుణవిగ్రహోమహాన్	౫	౧౬	౨౩
,,	శ్రీమద్భాగవతేమహామునికృతే	౧	౧	౮
౧౨౬	యద్యద్ధియాతఉరుగాయ	౩	౯	౧౧
౧౨౭	అఙ్గుష్ఠమాత్రమమలం	౧	౧౨	౮
,,	కాలేననష్టాప్రళయే	౧౧	౪౧	౩
,,	తేనప్రోక్తాస్వపుత్రాయ	,,	,,	౪
,,	తేభ్యఃపితృభ్యస్తత్పుత్రా	,,	,,	౫
౧౩౨	ఏకస్తపస్వ్యహమథామ్బసి	౯	౭	౫౨
౧౩౩	యస్యక్రతుషుగీర్వాణైః	౯	౪	౨౭
౧౩౫	వేదేననామరూపాణి	౧౧	౨౧	౭
,,	శబ్దబ్రహ్మపరంబ్రహ్మ	౭	౧౭	౫౧
౧౪౨	దేవాసురాదయఃసృష్టాః	౩	౧౦	౩౧
,,	అన్తర్హితేన్ద్రియార్థాయ	౨	౯	౩౯
౧౪౭	ధాత్రాకృతస్థలాహేతిః	౧౨	౧౧	౩౪
౧౪౬	సాపదుర్వాససోవిద్యాందేవహూతిం	౯	౨౪	౩౧
౧౫౫	స్త్రీశూద్రద్విజబన్ధూనాం	౧	౪	౨౫
౧౫౬	ఉరుక్రమస్యాంఘ్రి	౮	౨౦	౩౪
,,	సత్యంసమీక్ష్యాబ్జభవో	౮	౨౧	౧

౧౫౭	విష్ణోర్నువీర్యగణనాంకతమో	౨	౭	౪౦
,,	తత్రభగవతస్సాక్షాద్యజ్ఞలిఙ్గస్య	౫	౧౭	౧
౧౫౮	ద్వారేణచకాత్రినుపథేనతత్తమః	౧౦	౮౯	౫౨
౧౫౯	పరిసరపద్ధతింహృదయమారుణయో	,,	౮౭	౧౯
౧౬౦	వస్తునోయద్యనానాత్వే	౧౧	౧౩	౨౨
౧౬౧	గుణేష్వావిశతేచేతో	,,	,,	౧౭
,,	దృష్ట్వాత్వమాంతఉపవ్రజ్య	,,	,,	౨౦
,,	జానీతమాగతంయజ్ఞం	,,	,,	౩౮
౧౬౨	పంచాత్మకేషుభూతేషు	,,	,,	౨౩
,,	మనసావచసాదృష్ట్యా	,,	,,	౨౪
౧౬౩	గుణేష్వావిశతేచేతః	,,	,,	౨౫
,,	ఏవంభవాన్బుద్ధ్యనుమేయ	౧౧	౩	౧౭
,,	నైతన్మనోవిశతి	౧౧	,,	౪౦
,,	అత్రిమాంమృగయస్త్యద్ధా	,,	౭	౨౩
,,	గుణేష్వావిశతేచేతో	,,	౧౩	౨౫
౧౬౪	గుణేషుచావిశచ్చిత్తం	,,	,,	౨౬
,,	జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిశ్చ	,,	,,	౨౭
,,	యర్హిసంసృతిబన్ధోయం	,,	,,	౨౮
,,	అహఙ్కారకృతంబన్ధమ్	౧౧	౧౩	౨౯
,,	యావన్నానార్థధీః	౧౧	౧౩	౩౦
౧౬౫	అసత్త్వాదాత్మనోన్యేషామ్	౧౧	౧౩	౩౧
,,	ఏవంలోకంపరంవిద్వాన్	౧౧	౩	౨౪
౧౬౬	మయితుర్యేస్థితోజహ్యాత్	౧౧	౧౩	౨౮
,,	యోజాగరేబహిరనుక్షణ	,,	,,	౩౨
,,	ఏవవిమృశ్యగుణతోమనసస్త్ర్యవస్థామ్	,,	,,	౩౩
౧౬౭	జానీతమాగతంయజ్ఞమ్	,,	,,	౩౮

౧౬౭	ఈక్షేతవిభ్రమమిదమ్	౧౧	౧౩	౩౪
,,	క్రీడాభాండంవిశ్వమిదం	౪	౭	౪౩
౧౬౮	అహంభవోయజ్ఞఇమే	౨	౬	,,
,,	మాయామయేవాసనయాశయానః	౨	౨	౨
,,	హేతుర్జీవోస్యసర్గాదావవిద్యా	౧౨	౭	౧౮
౧౬౯	శ్రియఃపతిర్యజ్ఞపతిః	౨	౪	౨౦

—*ప్రథమాధ్యాయ చతుర్థపాదే*—

౧౭౧	ఆత్మానంచేద్విజానీయాత్	౭	౧౫	౪౦
,,	ఆహుశ్శరీరంరథమిన్ద్రియాణి	,,	,,	౪౧
,,	అక్షుందశప్రాణ	,,	,,	౪౨
౧౭౩	యావన్నృకాయరథమాత్మవశో	,,	,,	౪౫
,,	సూక్ష్మాణామప్యహంజీవః ౧౭౪	౧౧	౧౬	౧౧
,,	త్వంబ్రహ్మపరమంవ్యోమ ౧౭౪	,,	౧౧	౨౭
౧౭౪	గన్ధమాత్రమహంభువః	,,	౧౬	౩౩
౧౭౫	యథాహిరణ్యంబహుధాసమీయతే	౧౨	౪	౩౧
,,	బుద్ధీంద్రియార్థరూపేణ ౧౭౬	,,	,,	౨౩
,,	ఏవంవచోభిర్భగవానధోక్షజో	,,	,,	౩౧
,,	ఆత్మానంచింతయేదేకమభేదేన			
౧౭౬	వ్యాఖ్యాయతేవైదిక	౧౨	౪	౩౧
,,	ఘనోయథార్కప్రభవోర్కదర్శితో	,,	,,	౩౨
౧౭౭	సర్వేషుశశ్వత్తనుభృత్స్వవస్థితం	౧౧	౫	౧౦
౧౭౮	భూర్లోకఃకల్పితఃపద్భ్యాం ౧౭౯	౨	౫	౪౨
,,	ఇతివాలోకకల్పనా ౧౭౯	,,	,,	,,
౧౮౦	పఞ్చభిఃపఞ్చభిర్వ్యాతః	౩	౨౬	౧౨
,,	యఃకాలఃపంచవింశకః	,,	,,	౧౬
,,	భూతైర్యదాపంచభిరాత్మ	౧౧	౪	౩

౧౮౦	ఏకస్మిన్నపిదృశ్యన్తే	౧౧	౨౨	౯
,,	కేచిత్షడ్వింశతింప్రాహుః	,,	,,	౨
౧౮౧	కేచిత్సప్తదశప్రాహుః	,,	,,	౩
,,	అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య	,,	,,	౧౧
౧౮౨	నవైకాదశపంచత్రిణ్యాత్థత్వ	,,	,,	౨
,,	బుద్ధిఃప్రాణశ్చతైజసః	౨	౫	౩౧
,,	పంచభిఃపంచభిర్మాతః	౩	౬	౧౨
,,	మనోబుద్ధిరహంకారః	౩	౬	౧౫
,,	విరాట్ప్రాణోదశవిధః	౩	౬	౯
౧౮౩	కతితత్వానివిశ్వేశ	౧౧	౨౨	౧
,,	కేచిత్షడ్వింశతింప్రాహుః	,,	,,	౨
,,	కేచిత్సప్తదశప్రాహుః	,,	,,	౩
,,	సర్వంన్యాయయుక్తిమత్వాత్ ౧౮౪	,,	,,	౬
౧౮౪	ఏకస్మిన్నపిదృశ్యన్తె	,,	,,	౯
,,	వాఙ్మనోగోచరంసత్యం ౧౮౬	,,	,,	౩
౧౮౫	అథతేసంప్రవక్ష్యామి	,,	౨౪	౧
,,	ఆసీజ్జ్ఞానమతోఽర్థః	,,	,,	౨
,,	తన్మాయాఫలరూపేణ	,,	,,	౩
,,	తమోరజస్సత్వమితి	,,	,,	౫
,,	దైవాత్క్షుభితధర్మిణ్యాం	౩	౬	౨౦
,,	తతోఽభవన్మహత్తత్వం	౩	౫	౨౭
౧౮౬	స్థిరచరజాతయస్సృష్టిః	౧౦	౮౭	౩౦
,,	పరస్పరానుప్రవేశాత్తత్వానాం	౧౧	౨౨	౮
,,	ఏకస్మిన్నపిదృశ్యంతే	,,	,,	౯
౧౮౭	తత్రాదిదైత్యంగదయాపతన్తం	౩	౧౩	౩౩
,,	కరేణకర్ణమూలే	౩	౧౯	౨౫

౧౮౮	ప్రాగేవవిద్యమానత్వాత్	౧౦	౩	౧౬
౧౮౯	ఏకోనారాయణోదేవః	౧౧	౯	౧౬
,,	ఏకఏవాద్వితీయోభూత్	,,	,,	౧౭
,,	సత్త్వాదిష్వాదిపురుషః	,,	,,	,,
,,	కేవలానుభవానన్ద	,,	,,	౧౮
,,	ఆత్మైవతదిదంవిశ్వం	,,	౨౮	౬
౧౮౯	సఏషజీవోవివరప్రసూతిః ౧౯౦	,,	౧౨	౧౭
౧౯౦	అయంహిజీవస్త్రివృత్	,,	,,	౨౦
౧౯౧	విశ్లిష్టశక్తిర్బహుధేవభాతి	,,	,,	౨౦
౧౯౨	పురుషావయవైర్లోకాః	౨	౮	౧౧
,,	ఏతద్భగవతోరూపంస్థూలంతే	౨	౧౦	౩౩
౧౯౩	భూద్వీపవర్షసరిదద్రి	౫	౨౬	౪౦
,,	దదర్శవిశ్వంత్రిగుణం	౮	౨౦	౨౨
౧౯౪	త్వయ్యగ్రఆసీత్త్వయిమధ్యఆసీత్	౮	౬	౧౦
,,	యోస్యోత్ప్రేక్షకఆది	౧౦	౮౭	౫౧
౧౯౭	ప్రకృతిర్హ్యస్యోపాదానం	౧౧	౨౪	౧౮
,,	సఏవస్వప్రకృత్యేదం	,,	౩	౧౪
౧౯౮	కేవలాత్మానుభావేన	౧౧	౯	౧౯
,,	యథోర్ణనాభిర్హృదయాత్	,,	,,	౨౧
,,	కాలవృత్త్యాంతుమాయాయాం	౩	౫	౨౬
౧౯౯	జ్ఞానేత్వామస్యవిశ్వస్య	౪	౬	౪౨
,,	త్వమేవభగవన్నేతచ్ఛివ	౪	౬	౪౩
౨౦౦	యస్మిన్యదాపుష్కరనాభ	౪	౬	౪౮
,,	భవాంస్తుపుంసః	౪	౬	౪౯
,,	తవవరదవరాంఘ్రౌ	౪	౭	౨౯
౨౦౧	నారాయణపరావేదాః	౨	౫	౧౫

—*ద్వితీయాధ్యాయప్రథమపాదే*—

౨౦౫	భగవఞ్ఛ్రోతుమిచ్ఛామః ౨౦౬.	౭	౧౧	౨
౨౦౬	నత్వాభగవతేఽజాయ	౭	౧౧	౫
,,	శమోదమస్తపశ్శౌచం	౭	౧౧	౨౧
,,	శౌర్యంవీర్యంధృతిస్తేజః	౭	౧౧	౨౨
౨౦౬	దేవగుర్వార్యగోభక్తిః	౭	౧౧	౨౩
,,	శూద్రస్యసన్నతిశ్శౌచం	౭	,,	౨౪
,,	స్త్రీణాంతుపతిదేవానాం	౭	,,	౨౫
౨౦౭	బ్రహ్మచారీగురుకులే	౭	౧౨	౧
,,	సాధుపృష్టంమహారాజ	౭	౧౪	౨
,,	గృహేష్వవస్థితోరాజన్	౭	,,	౩
,,	శృణ్వన్భగవతోఽభీక్ష్ణం	౭	,,	౪
,,	సత్సంగాచ్ఛనకైః	౭	,,	౫
,,	త్రివర్గంనాతికృచ్ఛ్రేణ	౭	,,	౧౧
,,	వనస్థస్యతువక్ష్యామి	౭	౧౨	౧౭
,,	కల్పస్త్వేవంపరిత్యజ్య	౭	౧౩	౧
,,	బిభృయాద్యద్యసౌవాసః	౭	,,	౨
,,	ఏకఏవచరేద్భిక్షుః	౭	,,	౩
౨౦౮	భగవఞ్ఛ్రోతుమిచ్ఛామి	౭	౧౧	౨
,,	మయోదితేష్వవహితః	౧౧	౧౦	౧
౨౦౯	నత్వాభగవతేఽజాయ	౭	౧౧	౫
,,	ప్రాయేణవేదతదిదం	౬	౩	౨౫
౨౧౦	యస్త్వయాభిహితఃపూర్వం	౧౧	౧౭	౧
౨౧౧	భ్రాతృవ్యమేనంత్వమదభ్రవీర్యం	౫	౧౧	౧౭
౨౧౨	గృహేషువారేషు	౯	౪	౩౦
,,	అసత్యంస్థానేపితస్మిన్	౫	౪	౧౨

౨౧౩	తస్మాత్తేనాప్యుపాయేన			
,,	యథేమేవికృతాభావాః	౧౦	౩	౧౫
,,	సన్నిపత్యసముత్పాద్య	,,	౩	౧౬
౨౧౬	సత్యవ్రతంసత్యపరం	,,	౨	౨౭
,,	అసత్సంస్థానేపితస్మిన్	౫	౫	౩౦
౨౧౮	యత్రయత్రమనోదేహీ	౧౧	౯	౨౨
౨౧౮	కీటఃపేశస్కృతంధ్యాయన్	,,	,,	౨౩
,,	అపరిమితాధ్రువాః	౧౦	౭౮	౩౧
౨౨౨	ప్రాగేవవిద్యమానత్వాత్	౧౦	౩	౧౬
,,	పరోమదన్యోజగతః	౬	౩	౧౨
౨౨౩	కార్యకారణవస్త్వైక్య	౮	౧౫	౬౪
,,	వ్యాపకోసంగ్యనావృతః	౮	౮	౧౯
,,	ఇదంహివిశ్వంభగవాన్ ౨౨౪	౧	౫	౨౦
౨౨౪	తస్మాద్భవన్తమనవద్య	౧౧	౮	౧౭
౨౨౮	యఏషాంపురుషంసాక్షాత్			
౨౨౭	నతోస్మ్యనంతాయ	౮	౭	౪౨
,,	యఏవమవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః	౧౦	౭౭	౪౦
,,	సవాఇదంవిశ్వమమోఘ	౧	౩	౩౬
,,	ప్రవిష్టఃకర్ణరంధ్రేణ	౨	౭	౫
,,	శృణ్వతాంస్వకథాంకృష్ణః	౧	౨	౧౭
౨౨౯	స్వపాదమూలంభజతః	౧౧	౫	౪౨
,,	సముద్ధరంతియేవిప్రం	,,	౧౮	౪౩
,,	నిరపేక్షంమునింశాన్తం	,,	౧౪	౧౬
౨౩౦	అవతారాహ్యసంఖ్యేయాః	౧	౩	౨౬
,,	యస్త్వద్విధానామసతాంప్రశాన్తయే	౩	౧౮	౩౯
౨౩౧	శ్రీవాయల్లోకస్యభవాయభూతయే	౧	౪	౧౨

౨౩౨	మానుశోచయతస్సర్వః	౧౦	౪	౨౧
౨౩౩	హేతుర్జీవోస్యసర్గాదౌ	౧౨	౮	౧౭
,,	చిత్రంతవేహితమహామితియోగమాయా	౭	౨౩	౭
౨౩౪	ధర్మస్యాత్యాద్యతోజ్ఞానం	౧౦	౭౯	౧౬

—*ద్వితీయాధ్యాయద్వితీయపాదే*—

౨౩౬	భూతైర్యదాపంచభిరాత్మ	౧౧	౪	౩
౨౩౭	తమోరజస్సత్వమితి	,,	౨౪	౫
౨౪౫	ఏవంనిరుక్తంక్షితిశబ్దవృత్తం	౫	౧౨	౯
౨౬౦	ఉపధర్మస్తుపాషండః	౮	౧౫	౧౩
౨౬౩	భవవ్రతధరాయేచ	౪	౨	౨౭
,,	నష్టశౌచామూఢధియః	,,	,,	౨౯
,,	బ్రహ్మచబ్రాహ్మణాంశ్చైవ	,,	,,	౩౦
౨౬౪	తథేతిరాజ్ఞాభిహితం	౯	౯	౧౦

—* ద్వితీయాధ్యాయస్యతృతీయపాదే *—

౨౬౬	యేనస్వరోచిషావిశ్వం	౨	౫	౧౧
,,	ఆత్మస్థంవ్యంజయామాస	౩	౧౨	౩౨
౨౬౮	తామసాదపిభూతాదేః ౨౬౭	౨	౫	౨౫
,,	ఏకస్మిన్నపిదృశ్యంతే ౨౮౨	౧౧	౨౨	౯
,,	కాలాద్గుణవ్యతికరాత్	౨	౫	౨౨
౨౬౭	తామసాచ్చవికుర్వాణాత్	౩	౨౬	౩౩
౨౬౯	నభసోథవికుర్వాణాత్	౨	౫	౨౬
౨౮౧	తేజసస్తువికుర్వాణాత్	,,	౫	౨౭
,,	విశేషస్తువికుర్వాణాత్	౨	౫	౨౯
,,	వాయోరపివికుర్వాణాత్	,,	౫	౨౮
౨౮౨	కాలవృత్త్యాంతుమాయాయాం	౩	౫	౨౬
౨౮౩	అన్నేపుర్లీయతేమర్త్యం	౧౧	౨౪	౨౧
,,	అప్సుప్రలీయతేగన్ధః	,,	,,	౨౨

౨౭౪	బుద్ధిర్విజ్ఞానరూపిణీ	౨	౧౦	౩౨
,,	బుద్ధిఃప్రాణశ్చతైజసౌ	౨	౫	౩౧
,,	తైజసానీన్ద్రియాణ్యేవ	౩	౬	౩౨
,,	వైకారికాశ్చవైదేవా	౩	౫	౩౧
౨౭౫	నిరోధోత్పత్త్యణుబృహత్	౧౧	౧౦	౯
౨౭౬	నజాతోనమ్రియేతాత్మా ౨౭౮	౩	౬	౪
,,	నిషేకగర్భజన్మాని	౧౧	౨౨	౪౮
,,	ఆత్మానిత్యోవ్యయః	౭	౭	౧౯
౨౭౭	నాత్మావపుఃపార్థివమింద్రియాణి	౧౧	౨౮	౨౫
౨౭౯	వ్యక్తేగుణవ్యతికరే	౧౦	౨౦	౧౮
౨౮౦	పీనాహిభోగోత్థితమద్భుతం	,,	౧౨	౩౩
౨౮౧	పరకాయంవిశన్సిద్ధః	౧౧	౧౫	౨౩
౨౮౬	త్వత్తోజ్ఞానంహిజీవానాం	,,	౨౨	౨౯
,,	జ్ఞానంత్వన్యతమోభావః			
౨౮౭	ఉత్సృతసత్తమఃప్రాయాః	౩	౧౦	౧౯
,,	అహోఅమీదేవవరామరార్చితం	౧౦	౧౫	౫
౨౯౧	కరోతికర్మక్రియతేచజన్తుః	౧౧	౨౮	౩౧
౨౯౨	సమాధినానైకభవేన			
౨౯౩	యదంఘ్రిభిధ్యానసమాధిధౌతయా	౨	౪	౨౧
౨౯౬	సాక్షాత్కృతపరిపరదేవతాయాం	౫	౭	౬
౨౯౬	యేనేషితావాగసవశ్చరన్తి	౧౧	౨౮	౩౬
౨౯౯	ఆత్మమాయామృతేరాజన్	౨	౯	౧
,,	సర్వదేవతాలింగానాం	౫	౭	౬
౩౦౦	మర్యాదిత్వేష్వవహితః	౧౧	౧౦	౧
,,	అకామస్సర్వకామోవా	౨	౩	౧౦
౩౦౨	సుపర్ణావేతౌసదృశౌ ౩౦౪- ౩౩౭.	౧౧	౧౧	౬

౩౦౨	అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య	౧౧	౨౨	౧౧
,,	ఏకస్యైవమమాంశస్య ౩౧౨	,,	౧౧	౪
౩౦౫	స్వస్వామిభావోధ్రువఈడ్య	౫	౧౦	౧౦
,,	అహంత్వకామస్త్వదృభృత్యాః	౭	,,	౭
౩౦౯	యావన్నృకాయరథ	౭	౧౫	౪౫
,,	నోచేత్ప్రమత్తమసదింద్రియ	,,	,,	౪౬
౩౦౯	స్వకృతపురేష్వమీష్వబహిరన్తర	౧౦	౮౭	౨౧
౩౧౨	యఏవమవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః	౧౦	౮౮	౪౦

—*ద్వితీయాధ్యాయస్యచతుర్థపాదే*—

౩౨౨	తైజసాత్తువికుర్వాణాత్	౨	౫	౩౧
,,	తతస్స్వాడ్మతమంజ్యోతిః	౧౦	౭౮	౧౦
౩౨౩	తైజసానీంద్రియాణ్యేవ	౩	౨౬	౩౩
,,	జ్ఞానశక్తిఃక్రియాశక్తిః	౨	౫	౩౧
౩౨౪	సహోత్తపరికృతద్వారః	౪	౨౫	౪౫
౩౨౬	బుద్ధిఃప్రాణశ్చతైజసౌ ౩౨౮	౨	౫	౩౧
౩౨౮	నభస్స్వబ్ధతన్మాత్రాత్	౩	౨౬	౩౬
,,	అనుప్రాణంతియంప్రాణాః	౨	౧౦	౧౬
౩౨౯	దేహేంద్రియప్రాణమనోభిమానో	౧౧	౨౮	౧౭
౩౩౦	శరంతుజీవంపరమేవలక్ష్యం	౭	౧౫	౪౨
,,	సుప్తాయాంమయిజాగర్తి	౪	౨౫	౩౫
౩౩౨	విరాట్ప్రాణోదశవిధః	౩	౬	౯
౩౩౪	తస్యాగ్నిరాస్యంనిర్భిన్నం	౩	౬	౧౨
,,	వైకారికాన్మనోజజ్ఞే	౨	౫	౩౦
౩౩౫	పునరావివిశుఃఖాని	౩	౨౬	౬౪
,,	చిత్తేనహృదయంచైత్యః	౩	౨౬	౭౨

౩౩౬	దేహేన్ద్రియప్రాణమనోధియోమీ	౬	౧౬	౨౪
౩౩౭	పురుషేశ్వరయోరత్రనవైలక్షణ్యం	౧౧	౨౨	౧౨
,,	అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య	,,	,,	౧౧
,,	విరుద్ధధర్మిణోస్తాత	,,	౧౧	౫
,,	సయదజయాత్వజా	౧౦	౮౭	౩౯
౩౩౮	వేదేననామరూపాణి ౩౩౯	౧౧	౨౧	౬
౩౩౯	పురుషోణ్డంవినిర్భిద్య	౨	౧౦	౧౦
౩౪౦	తాస్వవాత్సీత్స్వసృష్టాసు	,,	,,	౧౧
,,	ద్రవ్యంకర్మచకాలశ్చ	,,	,,	౧౨
,,	ఏకోనానాత్వమన్విచ్ఛన్	,,	,,	౧౩
,,	అధిదైవమథాధ్యాత్మం	౨	౧౦	౧౪
,,	నామరూపక్రియాధత్తే	,,	,,	౩౬
,,	సిద్ధచారణగన్ధర్వాన్	,,	,,	౩౭
,,	యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిష్ట	౧౦	౮౭	౫౧
,,	సఏవభూయోనిజవీర్య	౧	౧౦	౨౨
౩౪౨	నిమిత్తంపరమీశస్య			
,,	సృజ్యంసృజామిసృష్టాహం	౨	౫	౧౭
,,	వైకారికస్త్రివిధోధ్యాత్మ	౧౧	౨౨	౩౧
౩౪౩	ఏకమేకతరాభావే	౨	౧౦	౯

—*తృతీయాధ్యాయః*—

౨	యదాత్మానమవిజ్ఞాయ	౪	౨౯	౨౬
,,	గుణాభిమానీసతదా	,,	,,	౨౭
,,	శుక్లాత్ప్రకాశభూయిష్ఠాన్	,,	,,	౨౮
,,	క్వచిత్పుమాన్క్వచిచ్చస్త్రీ	,,	,,	౨౯
,,	దేహోపంచత్వమాపన్నే	౧౦	౧	౩౯
,,	పునఃకర్మమయైర్నృణాం ౪	౧౧	౨౨	౩౮

౩	శ్రుతమాన్వీక్షితంబ్రహ్మాక్	౪	౨౯	౫౬
,,	కర్మాణ్యారభతేయేన	౪	౨౯	౫౮
,,	ఇతివేదవిదాంవాచః	,,	,,	౫౯
,,	యేనైవారభతేకర్మ తృ- ౧౦	,,	,,	౬౦
౪	వ్రీజంస్త్రీష్ఠన్నదైకేన	౧౦	౧	౪౦
౫	ఏవంపంచవిధంలిఙ్గం	౪	౨౯	౭౪
,,	సవాసనాత్మావిషయోపరక్తో	౫	౧౧	౫
౬	ఉక్త్వేనరహితోహ్యేషః	౧	౧౫	౬
౭	కర్మణాదైవనేత్రేణ	౩	౩౧	౧
౯	ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకశ్చ తృ- ౧౦	౭	౧౫	౫౦
,,	అన్నంరేతఇతిశ్లోక	,,	,,	౫౧
౧౨	తావత్ప్రమోదతేస్వర్గే తృ-౨౪	౧౧	౧౦	౨౬
౧౬	యస్త్రీవ్యహాపరవిత్తాపత్య	౫	౨౬	౮
,,	ఇహాతుపునర్భవే	,,	,,	౩౬
౧౭	కరోత్యవిరతంమూఢో	౩	౩౦	౭
,,	భుక్త్వాచనరోవానారీవా	,,	,,	౨౮
౧౮	యత్రతహావాభగవాన్‌పిత్రురాజో	౫	౨౬	౫
,,	ఏవంవిధానరకా	,,	౨౬	౩౬
,,	అదన్తిచైకంఫలమస్యగృధ్రా	౧౧	౧౨	౨౩
,,	ఏకస్యైవమమాంశస్య	,,	౧౧	౪
౨౦	నవైజనోజాతు	౧	౫	౧౯
,,	కేచిత్తేవలయాభక్త్యా	౬	౧	౧౫
,,	నయుజ్యమానయాభక్త్యా	౩	౨౫	౧౯
౨౨	జరాయువంస్వేదజమణ్డజోద్భిజం	౫	౧౮	౩౧
౨౫	సోమోదర్కఓషధీ	౭	౧౫	౫౦
,,	యద్ధ్రాణభక్షోవిహితః ౨౬.	౧౧	౫	౧౩

౨౬	యదత్రిక్రియతేకర్మ	౧		౩౫
౨౭	కర్మణాదైవనేత్రేణ	౩	౩౧	౧
,,	కలిలంచైకరాత్రేణ	౩	౩౧	౨

——*తృతీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదే*——

౨౯	సఏకదామహేమ్నాసో ౩౦	౪	౨౬	౩
,,	హైమోపసూరమారుహ్య ౩౨	,,	,,	,,
౩౦	దేహూరథస్త్వింద్రియాశ్వః	,,	౨౯	౨౧
౩౧	యావత్తగిపాంసవోభూమేః			
౩౨	తంద్రుష్ట్వాదేవకీదేవీ	౧౦	౮౫	౫౭
,,	మాయామయోయంగుణ			
,,	సృష్ట్యప్యయకరీంమాయాం			
,,	ఏవంసహస్రవదనాంఘ్రి	౭	౯	౩౬
౩౬	అన్వీక్షేతవిశుద్ధాత్మా	౧౧	౧౦	౨
,,	భయంద్వితీయాభినివేశతస్స్యాత్	,,	౨	౩౭
,,	నారాయణపరోమాయాం	,,	౩	,,
౩౯	శ్రుణోతియఇమంస్ఫోటం	౧౨	౬	౪౦
౪౧	యథేషుకారోనృపతింవ్రజంతం			
౪౨	జన్త్వాద్యైకస్యచిద్ధేతోః	,,	౨౨	౪౦
౪౪	సయదజయాత్వజా	౧౦	౮౭	౩౯
,,	మాంభజస్తిగుణాస్సర్వే ౪౬	౧౧	౧౩	౪౦
,,	ఏతేచాన్యేచబహవో ౪౫	౧	౧౬	౩౦
,,	సత్వాజ్ఞాకరణంవిద్యాత్	౧౧	౨౫	౨౦
౪౫	రూపంయత్తత్ప్రాహురవ్యక్తం	౧౦	౩	౨౪
,,	దేహేంద్రియసుహీనానాం	౭	౧	౩౭
,,	దేవావచక్షుతగృహీతగదా	౩	౧౫	౨౭
౪౬	మాంభజంతిగుణాః	౧౧	౧౩	౪౧

౪౬	గాయన్గుణాన్దశశతానన	౨	౮	౪౧
,,	గుణాత్మనస్తేపిగుణాన్విమాతుం	౧౦	౧౪	౮
,,	నాన్తంగుణానామగుణస్యజగ్ముః	౧	౧౭	౧౪
,,	యదినసముద్ధరంతి	౧౦	౭౮	౪౦
౪౬	నాహమాత్మానమాశాసే	౯	౪	౬౮
౪౮	నచాన్తర్నబహిర్యస్య	౧౦	౯	౧౩
,,	యథైవసూర్యాత్ప్రభవన్తివారః	౪	౩౧	౧౫
౪౭	విన్దన్త్యాత్మానమాత్మస్థం			
౪౯	నైతన్మనోవిశతి ౫౧- ౫౨	౧౧	౩	౪౦
,,	నమస్తేఽశ్రితసత్త్వాయ ౫౦త్య-౫౨	౪	౮	,,
౫౦	ద్యుపతయఏవతే	౧౦	౭౮	౪౨
,,	గృహ్యమాణైస్త్వమగ్రాహ్యః	,,	౧౦	౩౩
,,	మథ్నంతిమథ్నామనసాదిదృక్షవో	౫	౧౭	౩౪
౫౧	స్థిత్యుద్భవప్రళయహేతు	౧౧	౩	౩౯
,,	యర్హ్యబ్జనాభ	,,	౩	౪౪
౫౨	శబ్దోపిబోధకనిషేధతయాత్మమూలం	,,	౩	౪౦
౫౩	పశ్యన్తిమేరుచిరాణ్యేవ	౩	౨౫	౩౫
,,	కాలేనసోఽజఃపురుషాయుషా	౩	౭	౨౨
౫౪	సారథ్యపారిషద	౧	౧౬	౧౮
,,	అహంభక్తపరాధీనో	౯	౪	౬౬
,,	సుపర్ణవేతా	౧౧	౧౧	౬
౫౫	విరుద్ధధర్మిణోస్తాత	,,	,,	౫
౫౬	కౌస్తుభవ్యపదేశేన	౧౨	౧౧	౧౦
౫౭	స్వకృతపురేష్వమీష్వబహి	౧౦	౭౮	౨౧
,,	నామరూపక్రియాధత్తే	౨	౧౦	౩౬
,,	పాదౌమహీయంస్వకృతైవయస్య	౭	౫	౩౨

౫౯ భక్తస్యచయథాలబ్ధైః	౧౧	౨౭	౧౪
,, పరిజ్ఞానానురాగవిరచిత	౫	౩	౬
౬౦ ఆయామతోవిస్తరతస్స్వమాన	౨	౬	౨౭
౬౧ కర్మణాజాయతేజన్తుః	౧౦	౨౪	౧౩
,, తస్మాత్సంపూజయేత్కర్మ	,,	,,	౧౭

—తృతీయాధ్యాయ తృతీయపాదే—

౬౬ నిగమకల్పతరోః	౧	౧	౩
,, యథాహరౌభగవతిన్నృణాం	౨	౭	౫౨
,, శ్రీమద్భాగవతంపురాణం ౧౦౬	౧౨	౧౩	౧౭
,, అతోమహాభాగభవాన్	౧	౫	౧౩
౬౭ ధర్మఃప్రోజ్ఝితకైతవః	౧	౨	౨
,, ఉదరముపాసతేయఋషి	౧౦	౮౭	౧౯
,, అనర్థోపశమంసాక్షాత్ ౬౯	౧	౭	౬
,, ఉద్ధవస్యచసంవాదో	౧౨	౧౨	౪౩
౬౮ యస్యాంవైశ్రూయమాణాయాం ౬౯	౧	౭	౭
,, నైతత్ఖలాయోపదిశేత్	౩	౩౨	౩౯
,, శ్రద్ధధానాయభక్తాయ	౩	౩౨	౪౧
,, బహిర్జాతవిరాగాయ	౩	౪౨	౨
౬౯ పౌరోహిత్యవ్రతంచక్రే	౬	౭	౩౯
,, ససంహితాంభాగవతీం	౧	౭	౮
,, హిత్వాస్వశిష్యాన్పైలాదీన్	౯	౨౨	౨౨
,, సర్వవేదేతిహాసానాం ౭౧	౧	౩	౪౨
౭౦ ఇదంభాగవతంనామ	౧	౩	౪౦
౭౧ కలిమలసంహతికాలనో	౧౨	౧౨	౬౬
,, దశాష్టౌశ్రీభాగవతం	౧౨	౧౩	౫
,, భవభయమపహంతుం	౧౧	౨౯	౪౯

౭౧	సర్గోస్యాథవిసర్గశ్చ	౧౨	౭	౯
,,	దశభిర్లక్షణైర్యుక్తం	౧౨	౭	౧౦
౭౨	సత్యజ్ఞానానన్తానన్దమాత్రైకరసమూర్తయశ్చ	౧౦	౧౩	౫౪
,,	ఏకస్త్వమాత్మాపురుషఃపురాణః	౧౦	౧౪	౨౩
౭౩	సత్యంపరంధీమహి	౧	౧	౧
౭౬	భూతేషువీరుద్భ్యఉడుసత్తమాయే	౫	౫	౨౧
,,	భవఃపరస్సోథవిరించివీర్యాః	౫	౫	౨౨
౭౭	ఆత్మానిత్యోవ్యయః ౭౯	౭	౭	౧౯
,,	ఏతైర్ద్వాదశభిర్విద్వాన్	౭	౭	౨౦
,,	అహంమమేత్యసద్భావం	౭	౭	౨౦
,,	హేమంయథాగ్రావసు	౭	౭	౨౧
,,	అధ్యాత్మవిచ్ఛ్రేష్ఠాగతింలభేత	౭	౭	౨౧
౭౯	సత్యంవిధాతుంనిజభృత్య	౭	౮	౧౮
,,	భూతేష్వస్త్వద్విసృష్టేభ్యో	౭	౩	౩౭
౮౦	నమఃకారణమత్స్యాయ	౧౦	౪౦	౧౭
,,	యథాహిరణ్యంసుకృతంపురస్తాత్	౧౧	౨౮	౨౦
౮౧	యథాహంజ్ఞానదోగురుః			
,,	స్వానామనుగ్రహాయేమాం			
,,	యస్యసాక్షాద్భగవతి	౭	౧౫	౨౬
౮౨	శ్రుత్వాశ్వమేధైర్యజమానం	౮	౧౮	౨౦
,,	తద్వామనంరూపమవర్ధతాద్భుతం	,,	౨౦	౨౧
,,	నమస్కృత్వాగురూన్వక్ష్యే	౧౨	౧౧	౪
౮౩	మాయాద్యైర్నవభిస్తత్త్వైః	,,	,,	౫
,,	ఏతద్ధిపౌరుషంరూపం	,,	,,	౬
,,	నహ్యంతోనంతపారస్య	౧౧	౨౭	౬
,,	ధనుర్హితస్యప్రణవంపఠంతి	౭	౨౫	౪౨

౮౪	కథామదీయాజుషమాణః ౮౫- ౯౦	౭	౧౦	౮౩
౮౮	దోధూయమానాంతాంనావం	౮	౨౪	౩౬
,,	దోధూయంతేధ్వజాగ్రిణి			
౯౦	తథామద్విషయాభక్తిః	౧౧	౧౪	౧౯
,,	కేచితేఽవలయాభక్త్యా	౬	౧	౧౫
౯౧	యదివ్రియాస్యన్నృపపారమేష్ఠ్యం ౯౨	౨	౨	౨౨
,,	బలోపహోన్నృపః			
౯౨	సహైవగచ్ఛేన్మనసేంద్రియైశ్చ	,,	,,	,,
,,	స్థిత్వాముహూర్తార్ధమకుణ్ఠ ౯౩	,,	,,	౨౧
౯౩	స్థిరంసుఖంచాసనమాస్థితో	,,	,,	౧౫
౯౬	కుమారోనారదబుభుః	౬	౧౫	౧౬
,,	ఏతేపరేచసిద్ధేశాశ్చరన్తి	౬	౧౫	౧౯
౯౭	అండకోశోబహిరయం	౩	౧౧	౩౯
,,	తదాహురక్షరంబ్రహ్మ	౩	౧౧	౪౧
,,	వాయ్వంబుఖాగ్నిక్షితయస్త్రిలోకా	౬	౯	౨౦
౯౯	భూతసూక్ష్మాత్మనిమయి	౧౧	౧౫	౧౦
౧౦౦	సాతత్రదదృశేవిశ్వం	౧౦	౮	౩౯
,,	భక్తియోగోబహువిధో ౧౧౫	౩	౨౯	౮
౧౦౧	అహంబ్రహ్మపరంధామ	౧౨	౫	౧౧
౧౦౩	సత్యవ్రతంసత్యపరం	౧౦	౨	౨౮
,,	కేచిత్స్వదేహాన్తః ౧౦౪- ౧౦౫- ౧౧౪	౨	౨	౮
౧౦౫	పరిసరపద్ధతిం	౧౦	౮౭	౧౯
౧౦౬	శ్రవణంకీర్తనం ౧౧౩	౭	౫	౨౩
,,	ఇతిపుంసార్పితా	,,	,,	౨౪
,,	తచ్ఛృణ్వన్విపఠన్	౧౨	౧౩	౧౭
౧౦౭	పశ్యంత్యదోరూప	౧	౩	౪

౧౦౭	సర్వపురుషస్తస్మాత్	౨	౫	౩౫
	సర్వప్రథమందేవః	౧	౩	౬
,,	తప్తంతపోవివిధ	౨	౭	౫
౧౦౯	ధ్యాయన్సర్వత్రచహరిం	౧౨	౯	౯
,,	భక్తస్యచయథాలబ్ధిః			
౧౧౦	యఆశుహృదయగ్రంథిం	౧౧	౩	౫౧
,,	నహ్యంతోనంతపారస్య ౧౧౧-౧౧౨-౧౧౩	,,	౨౭	౬
౧౧౨	పూజాంతేకల్పయేత్సమ్యక్	,,	,,	౧౧
,,	మాయాద్యైర్నవభిస్తత్త్వైః	౧౨	౧౧	౫
,,	తవపరిమేచరంత్యఖిల	౧౦	౮౭	౨౮
౧౧౩	యోగస్యలక్షణంవక్ష్యే ౧౧౪-౧౧౫	౩	౨౮	౧
౧౧౪	హృదయాంబుజవిష్టరం	౩	౨౮	౧౬
,,	యస్మిన్జనః ప్రాణవియోగకాలే	౧౦	౪౬	౩౩
౧౧౫	మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణ ౧౧౬	౩	౨౯	౧౨
,,	లక్షణంభక్తియోగస్య	౩	౨౯	౧౩
,,	యస్తుహింసాంసముద్దిశ్య			
౧౧౬	నమయ్యావేశితధియాం	౧౦	౨౨	౩౧
,,	కామధియస్త్వయిరచితా	౬	౧౬	౩౯
,,	సర్వభక్తియోగాఖ్యః	౩	౨౯	౧౫
,,	ముహుర్ముహుర్వక్తిహరే జగత్పతే	౭	౭	౩౭
౧౧౭	నిర్దగ్ధబీజానుశయో	౭	౭	౩౮
,,	యోమస్త్యజాన్క్షితిసుత	౫	౧౪	౪౫
౧౧౮	అహంబ్రహ్మచవిబుధాః	౧౦	౬౩	౪౪
,,	తంత్వాజగత్స్థిత్యుదయాంత	,,	,,	౪౫
౧౨౧	కలౌకృష్ణంత్విషాకృష్ణం	౧౧	౫	౩౨
౧౨౨	ఈజేచభగవంతంయజ్ఞ ౧౨౩-తృ	౫	౭	౫

౧౨౩	యదత్ర క్రియతే కర్మ	౧	౫	౩౫
,,	ఈశే చ భగవన్తం యజ్ఞ	౫	౭	౧౫
,,	కర్మాణి చ యథాకామం	౪	౨౨	౫౦
౧౨౫	యజ్ఞభాజో యే దేవాస్తాన్	౫	౭	౬
,,	కర్మణా కర్మనిర్హారః ౧౪౨-శ్లో-	౧౦	౮౪	౩౫
,,	చిత్తస్యోపశమోఽయం వై ౧౪౨-శ్లో	,,	,,	౩౬
,,	కర్మశుద్ధిర్మదర్పణం	౧౧	౨౧	౧౫
౧౨౬	పరస్య బ్రహ్మణస్సాక్షాత్	౫	౨౦	౧౬
,,	సంప్రచరత్సు నానాయోగేషు	౫	౭	౬
౧౨౭	ఏవం కర్మవిశుద్ధ్యా	౫	,,	౭

—*తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే*—

౧౨౯	భక్త్యాహమేకయా గ్రాహ్యః ౧౩౪-శ్లో	౧౧	౧౪	౨౧
,,	ప్రీయతేఽమలయా భక్త్యా			
౧౩౩	పరో మదన్యో జగతః	౬	౩	౧౨
,,	యో నామభిర్వాచి	,,	,,	౧౩
౧౩౬	న వేదవాదాననువర్తతే మతిః	౪	౪	౧౯
,,	కర్మప్రవృత్తం నివృత్త	,,	,,	౨౦
౧౩౮	యత్పాదపఙ్కజ	౧౦	౩౩	౩౬
,,	శౌచమాచమనం స్నానం	౧౧	౧౮	౩౬
,,	తావత్కర్మాణి కుర్వీత	,,	౨౦	౯
,,	త్రైదర్శనీయావవై	౩	౨౫	౩౬
౧౩౯	వార్తా సంచయశాలీన	,,	౧౨	౪౨
,,	న్యాసే కుటీచకః	,,	,,	౪౩
౧౪౦	ప్రజాపతిపతిస్సాక్షాద్భగవాన్	౪	౨౯	౪౨
,,	మరీచిరత్ర్యంగిరసః	,,	,,	౪౩
,,	తస్యాం నయా భగవతః	,,	౨౨	౧౧

౧౦౪	యదనుచరితలీలాకర్మణ	౧౦	౪౭	౧౮
,,	అష్టైషాంకర్మణకత్ర్యాణాం	౧౧	౧౦	౧౪
౧౪౧	ఏవమప్యజ్ఞసర్వేషాం	,,	,,	౧౬
,,	గృహంవనంవోపవిశేత్	,,	౧౭	౩౭
,,	గృహేష్వవస్థితోరాజన్	౭	౧౪	౩
౧౪౨	గృహేష్వప్యస్యగతింయాయాత్	౭	౧౫	౬౮
౧౪౩	గృహేష్వావసతాంచాపి	౪	౩౦	౧౯
,,	జహ్యాజ్ఞనాశ్రమ	,,	౨౯	౫౫
౧౪౬	శమోమన్నిష్ఠతాబుద్ధేః	౧౧	౧౯	౩౬
౧౫౦	జగ్ధస్యమోహాద్ధివిశుద్ధిమంధసో	౪	౪	౧౮
౧౫౩	శుశ్రూషోశ్శ్రద్ధధానస్య	౧	౨	౧౭
౧౫౪	మయ్యర్పితాత్మనఃపుంసః	౩	౨౯	౩౪
౧౫౫	సవైజనోజాతు	౧	౫	౧౯
౧౫౬	ప్రాయశ్చిత్తానిచీర్ణాని	౬	౧	౧౮
౧౫౭	యఃప్రాప్యమానుషంలోకం			
,,	విప్రాద్ద్విషడ్గుణయుతాత్	౭	౯	౧౦
౧౫౮	యేన్యేచపాపాయదుపాశ్రయా	౨	౪	౧౮
౧౫౯	అహంత్వకామస్త్వద్భక్తః	౭	౧౦	౭
,,	సత్సంగేనహిదైతేయా	౧౧	౧౨	౩
,,	విద్యాధరామనుష్యేషు	,,	,,	౪
,,	బహవోమత్పదంప్రాప్తాః	,,	,,	౫
,,	సంసారేస్మిన్క్షణార్ధోపి	,,	౨	౩౦
౧౬౦	గురుశుశ్రూషయాభక్త్యా	౭	౭	౩౨
౧౬౦	సతాంప్రసంగాన్మమవీర్య	౩	౨౫	౨౫
౧౬౧	ఏతత్సర్వంగురౌభక్త్యా	౭	౧౫	౨౫
౧౬౧	జిజ్ఞాసాయాంసంప్రవృత్తో	౧౧	౧౨	౪

౧౬౧	మౌనాన్నీమౌనిలాయామా	౧౧	౧౮	౧౭
,,	తస్మాద్గురుంప్రపద్యేత	,,	౩	౨౫
,,	తత్రభాగవతాన్ధర్మాన్	,,	,,	౨౬
౧౬౨	బుధోబాలకవత్క్రీడేత్ ౧౬౩	౧౨	౧౮	౨౯
,,	ఆత్మక్రీడశ్చాత్మరతో ౧౬౩	,,	౯	౩
౧౬౩	అలక్ష్యమాణఆచారైః	,,	,,	౧౪
,,	నృలోకేనరతాంన్యసేత్			
౧౬౪	యస్త్వవ్యహష్వైనిజవేదపథా	౫	౨౬	౧౪

—✻ చతుర్థాఽధ్యాయః ✻—

౧౬౭	భజన్తేహ్యనసూయవః	౧	౨	౨౭
,,	తస్మాత్సర్వాత్మనారాజన్	౨	౨	౩౬
౧౬౮	తమేవాత్మానమాత్మస్థం	౪	౨౪	౭౦
,,	మూర్తిణంనఃపురుకృపయా ౧౬౯			
,,	భగవాన్స్వాశ్రయాశ్రయః	౬	౫	౧౨
౧౬౯	లబ్ధానుగ్రహఆచార్యాత్	౧౧	౩	౫౨
,,	యావద్వ్రత్సపవత్సకాల్పక	౧౦	౧౩	౧౯
,,	మహాత్మ్యాభిమతయా	౧౧	౩	౫౨
౧౭౨	ద్వ్యరక్షిణీచక్షురథాత్	౨	౧	౩౦
౧౭౩	యోగస్యలక్షణంవక్ష్యే	౩	౨౮	౧
,,	అహింసాసత్యమస్తేయం	,,	,,	౪
,,	మౌనంసదాసనజయః	,,	,,	౫
,,	స్వధిష్ణ్యానామేకదేశే	,,	,,	౬
,,	ఏతైరన్యైశ్చపథిభిర్మనో	,,	,,	౭
,,	శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్య ౧౭౪	,,	,,	౮
,,	ప్రాణస్యశోధయేన్మార్గం	,,	,,	౯
౧౭౪	దేశేశుచౌసమేరాజన్	౭	౧౫	౩౧

,,	స్థిరంసుఖంచాసనం	౨	౨	౧౫
౧౭౬	కేచిత్తేవలయాభక్త్యా	౬	౧	౧౫
,,	నిశమ్యకర్మాణిగుణానతుల్యాన్	౭	౭	౩౬
,,	యథాగ్రహాగ్రస్త	,,	,,	౩౭
,,	తదాపుమాన్ముక్తసమస్త	,,	,,	౩౮
,,	భిద్యతేహృదయగ్రంథిః	౧౧	౨౦	౩౧
,,	యథాగ్నిస్సుసమిద్ధార్చిః	,,	౧౪	౧౯
౧౭౮	క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి	,,	౨౦	౩౧
,,	ముక్తోపితావద్బిభృయాత్స్వదేహం ౧౮౧	౫	౧	౧౬
౧౭౯	తావత్ప్రమోదతేస్వర్గే	౧౧	౧౦	౨౬
౧౮౧	భోగేనపుణ్యంకుశలేనపాపం	౭	౧౦	౧౪
,,	భోగైఃపుణ్యక్షయంకుర్వన్	౪	౧౨	౧౩

—*చతుర్థాధ్యాయద్వితీయపాదే*—

౧౮౫	వాచంజుహోవమనసి ౧౮౬, ౧౮౭	౧	౧౫	౪౧
,,	సమ్భాషణీయాహిభవాన్	౭	౧౩	౨౩
,,	బుద్ధిఃప్రాణశ్చతైజసౌ	౨	౫	౩౧
౧౮౭	వాయుంవాయౌక్షితౌకాయం	౪	౨౩	౧౫
,,	క్షితిమమ్భసితత్తేజసి	,,	,,	౧౬
౧౮౮	యదిప్రియాస్యాన్ ౧౯౦	౨	౨	౨౨
౧౯౯	స్థిత్వాముహూర్తార్ధం	,,	,,	౨౧
౧౯౧	ఘటేభిన్నేయథాకాశః	౧౨	౫	౫
,,	ఏవందేహేమృతే	,,	,,	,,
౧౯౩	షష్ఠేహ్నావగచ్ఛేన్మనసా	౨	౨	౨౬
౧౯౫	పరిసరపద్ధతింహృదయం	౧౦	౮౭	౧౯
౧౯౭	దేశేచకాలేచమనోనసజ్జేత్	౨	౨	౧౫
౧౯౭	ధర్మాన్ప్రవదతస్తస్య	౧	౯	౨౯

—*చతుర్థాధ్యాయ తృతీయపాదే*—

౨౦౦	సూర్యద్వారేణతేయాన్తి	౩	౩౨	౬
,,	వైశ్వానరంయాతి ౧౯౭-౨౦౩-౨౦౪	౨	౨	౨౪
,,	అగ్నిస్సూర్యోదివాప్రాహ్ణః ౨౦౧, ౨౦౩, ౨౦౪, ౨౦౫	౬	౧౫	౫౫
౨౦౪	ప్రియాతిచక్రంన్నపక్షైంశుమారం	౨	౨	౨౪
,,	తద్విశ్వనాభింత్వతివర్త్య	,,	,,	౨౫
,,	స్వరాట్	౬	౧౫	౫౫
౨౦౯	ఏవంపరేత్యభగవన్త	౩	౩౨	౧౦
౨౧౦	నయత్రశోకోనజరానమృత్యుః	౨	౨	౨౬
౨౧౩	విశేషస్తువికుర్వాణాత్	౨	౫	౨౯
,,	తతోవిశేషంప్రతిపద్యనిర్భయః	౨	౨	౨౮
౨౧౪	ఘ్రాణేనగన్ధంరసనేనవైరసం	౨	౨	౨౯
,,	తేనాత్మనాత్మానముపైతి ౨౧౯, ౨౨౦	౨	౨	౩౧
,,	విశ్వోథతైజసఃప్రాజ్ఞః	౬	౧౫	౫౫

—*చతుర్థాధ్యాయ చతుర్థపాదే*—

౨౧౬	తస్మాద్విమాంస్వాంప్రకృతిం	౩	౨౮	౪౪
౨౧౮	ముక్తిర్హిత్వాఽన్యథారూపం	౨	౧౦	౭
౨౨౦	ఆస్మయాజ్యుపశాన్తాత్మా	౬	౧౫	౫౭
౨౨౨	సాలోక్యసార్ష్టిసారూప్య	౩	౨౯	౧౪
౨౨౪	నయత్రమాయాకిముతాపరే	౨	౯	౧౦
,,	సర్వేచతుర్బాహవ	,,	,,	౧౧
౨౨౫	స్థానంమదీయంద్విజవిశ్వమేతత్	౯	౪	౫౭
౨౨౬	సవైకిలాయంపురుషఃపురాతనః	౧	౧౦	౨౧
,,	సఏవభూయోనిజవీర్యచోదితాం	,,	,,	౨౨
౨౨౮	సమ్పద్యతేగుణైర్ముక్తో	౧౧	౨౫	౩౫

౨౮	మద్యైవబ్రహ్మణాపూర్ణోఽ ౨౩౦	౧౧	౨౫	౩౬
,,	చిత్తంబ్రహ్మసుఖస్పృష్టం	౪	౧౫	౩౫
,,	స్మరణముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం	౧	౫	౧౯
౨౯	నయత్రవాచోనమనోనసత్వం	౧౨	౭	౨౦
,,	నస్వప్నజాగ్రంనచతత్సుషుప్తం	,,	,,	౨౧
,,	నయత్రకాలోనిమిషాంపరఃప్రభుః	౨	౨	౧౪
,,	పరంపదంవైష్ణవమామనంతి	,,	,,	౧౮
౨౩౦	ఏతాంగతింభాగవతీం	,,	,,	౩౧
,,	యద్గత్వాననివర్తేత	౩	౨౪	౨౯

శ్రీమచ్ఛుకభాష్య శుద్ధపత్రికా.

పుటమ్.	పఙ్క్తి-.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౬	౭	బిభ్యేల్	బిభియాల్
,,	౧౫	పాపీయా	పాపీయో
౧౦	౪	భిదం	భిథం
౧౧	౯	మేవైత	మేవైతద్య
,,	౧౩	కార్త్స్యేన	కార్త్స్న్యేన
,,	౨౨	షకాని	షకాణి
౧౨	౫	నివృత్త్య	నిర్వర్త్య
,,	౧౨	దశ్నయతి	దర్శయతి
,,	౨౩	పదేశే	పదిశే
౧౩	౧౮	మీంమాం	మీమాం
౧౪	౧౯	అగ్న్యై	అగ్నౌ
,,	౨౫	ష్వేష్వ	ష్వేష్వ
౧౭	౧౮	సస్త్వం	సత్వం
౧౮	౨	త్వావ్యాప్తం	ర్వావ్యాప్తం
,,	౧౨	ప్రకృతి	ప్రకృత
,,	౧౪	స్త్రైత్ర్యైక	సైత్ర్యైక
౨౦	౧౮	భగద్భక్తి	భగవద్భక్తి
౨౧	౧౩	చ్ఛామ్నామ్నా	చ్ఛామ్నా
౨౨	౪-౫	ప్రణతీ	ప్రతీ
౨౩	౬	స్సర్వాన్త	సర్వాన్త
౨౪	౭	క్రీడా	క్రీడ
౨౫	౨౨	భవతీ	భవన్తీ
౨౬	౩	శ్చిత్రియా	శ్చిత్త్రియా

పుటమ్.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౭	౫	హ్రీయతే	హ్రియతే
౨౯	౮	శ్రమస్యా	శ్రమస్యాః
౩౦	౧౫,౧౬	సణస్రేణ	సహస్రేణ
౩౨	౨౫	స్మశానం	శ్మశానం
౩౩	౨	ప్రస్తాపో	ప్రస్తావో
,,	౮	స్తాపో	స్తావో
౩౪	౪	వ్రిత్ర	వృత్ర
౩౬	౬	నిర్ణితా	నిర్ణీతా
౩౭	౨౨	దుచ్చారిత	దుచ్చరిత
౩౯	౧౫	ధర్మః	ధర్మం
౪౦	౨౨	కార్త్స్న్య	కార్త్స్నేన్య
,,	౨౩	శబ్దస్యా	శబ్దస్యాః
౪౨	౨౫	త్ర్యత	త్యత్ర
౪౭	౧౭	జ్ఞాసే	జిజ్ఞాసే
౫౨	౨	ద్రఢ్యే ద్వేదో	ద్యద్య స్వేదో
౫౩	౪	మహాదాది	మహాదాది
,,	౭	జన్మా	జనా
౫౫	౧౪	మథో	మధో
,,	,,	హాథో	హాధో
౫౬	౨	రథో	రధో
,,	౯	మథో	మధో
,,	౧౭	అత్మాన	ఆత్మాన
,,	౨౦	మమం	మిమం
౫౮	౯	గమత	గమ్యత
౬౧	౧౮	ఆభేదా	అభేదా
౬౨	౧౪	వాద్ధ	వానద్ధ

పుటమ్.	పఙ్క్తిః.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౬౫	౨౧	త్సలప్తల	త్స/ప్తల
౬౬	౧౭,౧౮	సన్దోహా	సన్దేహా
,,	౧౯	ప్రోక్తో	ప్రోక్త
,,	౨౧	సన్దోహా	సన్దేహ
౬౯	౯	పరపద	పరమపద
,,	౧౫	స్వత్తి	స్వస్తి
౭౦	౧౪	ర్వత్తి	ర్వర్తి
౭౪	౧౫	సఞ్చ	సఞ్చర
౭౫	౬	దృష్ట్వా	దృష్ట్వైవ
౭౮	౨౫	పుషేటారే	పువటారే
౮౬	౧౬	ష్యజ్	ష్యఙ్
,,	౧౯	బృహ్మా	బృంహా
౮౮	౭	వివిత్షా	వివత్షా
౯౦	౨౧	అతత్వ	అతత్త్వ
,,	౨౪	తత్వ	తత్త్వ
౯౨	౬	నన్ద్వా	నాద్వా
,,	౧౭	భగవన్తం।	భగవన్త
౯౫	౭	యఆనిత్మ	యఆత్మని
,,	౧౧	దివిష్ఠఙ్	దివితిష్ఠఙ్
,,	౧౯	న్తర్యాము	న్తర్యామీ
,,	౨౧	శ్వ్యా౹య	శ్వ్యాయ
౯౬	౨౪	కిఞ్చిద్ఘ	కిఞ్చిత్ జ్ఞ
౯౭	౨౦	తథైవే	తథైవై
౯౮	౧౮	ఆస్య	అస్య
౧౦౨	౧	ర్వాత్మనాం	నా
౧౨	౪	పుసా	పుంసా

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౦౨	౧౮	ముపాప	ముపపా
౧౦౬	౧	వివక్షు	వివక్ష్య
౧౦౭	౧౪	భగదూ్రపం	భగవదూ్రపం
౧౦౮	౨౫	శబ్ధం	శబ్దం
౧౦౯	౬	భగదష్ఠి	భగవదధిష్ఠి
౧౧౧	౫	స్వత్య	స్వత్వ
,,	౧౧	మ్యతే	మన్యతే
,,	౧౮	నుపానే	నుపాస్థనే
౧౧౪	౭	ద్యుభ్వాది	ద్ద్యుభ్వాది
,,	౧౨	ద్యుభ్వాభ్వా	ద్యుభ్వాద్యా
౧౧౬	౧౩	తుర్ముఖస్య	చతుర్ముఖస్య
౧౨౦	,,	స్థూల	స్థూన్లాల
౧౨౩	౯	వేవితవ్యం	(పాఠాన్తరం) వేదసత్యం
౧౨౪	౧౨	ఽనుసన్ధేయా	అనుసన్ధేయా
౧౨౪	౨౪	మరామర్శా	పరామర్శా
౧౨౫	౩	దుపాసితవ్య	దుపాసితవ్య
,,	౧౪	మపరః	పరః
,,	౧౬	కాన్స్యైర్	కాత్స్న్యైర్
౧౨౭	౩	స్వరూపం	స్స్వరూపం
,,	౧౫	వ్యాప్తిః	ర్వ్యాప్తిః
,,	౨౫	అపి	అపిచ
౧౨౮	౨౦	దేవావా	దేవా
,,	౨౨	భవతీతీహ	భవతీహ
,,	౨౩	పంద	పదం
౧౨౯	౧౯	అతో్యచత	అతో్రవ్యత

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్
౧౩౦	౩	భ్రుగు	భృగు
,,	౧౦	ఆపిచ	అపిచ
౧౩౧	౧౬	చత్ఫ్యర్థ్యై	చతుర్థ్యై
,,	౧౮	స్వా్వహా	స్వాహా
,,	,,	చతుర్థ్యై స్తై	చతుర్థ్యై స్తై నే
౧౩౩	౧౯	యచోక్తా	యాచోక్తా
౧౩౪	,,	పూర్వా	పూర్వ
౧౩౬	౩	న్యాస్త్య	నాస్త్య
౧౩౭	౬	బ్రిహస్పతి	బృహస్పతి
,,	౧౩	జ్యోతిష	ఛన్దోజ్యోతిష
౧౪౦	౧౫	తహీః	స్తహీః
,,	౧౭	స్వయం	స్వయం
,,	౨౪	ణావాచం	ణాంవాచం
౧౪౧	౨౧	శ్వత	ష్వత
౧౪౨	౭	రిత్యస్య	ఇత్యస్య
,,	౧౬	మధ్యాది	మధ్వాది
౧౪౪	౩-౪	ఆసం	ఆసన్
౧౪౭	౧౯	దేవహూత్యాం	దేవహూతిం
౧౫౧	౨	కమ	కమ్వ
౧౫౨	౪	క్షత్రియ	క్షత్త్రియ
,,	౭	ఃహు	బహు
౧౫౫	౮-౯	జాబాలా	జబాలా
,,	౨౨	శృత్యా	శ్రుత్యా
౧౫౭	౩	దుపరిష్టా	దుపరిష్టాం
,,	౧౪	కోటాహా	కటాహా
,,		వివిరేణా	వివరేణా

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౫౯	౧౩	పరిగృహే	పరిగ్రహే
౧౬౦	౧౯	నత్వ	నాత్వ
౧౬౧	౧౫	చైతే	చేతో
౧౬౨	౨	కృపయా	పయా
,,	౧౨	నిత్యాతి	నిత్యాది
,,	౧౩	మితాక్షేపే	మిత్యాక్షేపే
౧౬౪	౭	ప్రభస్తి	ప్రభవస్తి
౧౬౬	౫	సుహుస్త	సుహుప్త
,,	౮	మధి	మయి
,,	౧౦	యథ	అథ
,,	౨౩	అధ్యసిత	అధ్యవసిత
౧౬౭	౮	మురుద్దైవ	మురుద్ధైవ
౧౬౮	౫	నుహు	సుహు
౧౭౧	౭	దిత్యుతే	దిత్యుచ్యతే
,,	౧౫	తత్వమసీ	తత్త్వమసీ
౧౭౨	౧౪	,,	,,
౧౭౩	౧౮	పూర్వ్వపద	పూర్వ్వవత్
౧౭౬	౯	తదుపరిష్టాత్	తదుపరిష్ఠాత్
,,	౧౭	బుస్ధి	బుద్ధి
౧౭౭	౧౦	ర్దృష్టాన్త	ర్దృష్టాన్త
౧౭౯	౨	చోఽధారణే	చోఽవధారణే
,,	౨౧	కల్పతే	కల్ప్యతే
౧౮౦	౯	అహెూస్వి	ఆహెూస్వి
౧౯౩	౧	నజి	నఞి
,,	౯	చత్వారే	చత్వార్యే
౧౯౪	౬	నితరాణి	నీతరాణి

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్
౧౮౪	౧౩	త్యతత్రి	త్యత్రి
,,	౨౨	ప్రతివాక్యా	ప్రతిపత్తివాక్యా
,,	,,	హరివ్య	హరివ్యక్
౧౮౫	౧౮	తమోభావః	తమోభాగః
౧౯౦	౧౬	ఘోవణే	ఘోషణే
౧౯౨	౮	రుషావ్తై	రుషావయత్తై
౧౯౩	౧౬	ఏకాంశేనా	ఏకాంశేన
౧౯౪	,,	స్వార్ధ్వి	స్వార్ధ్వీ
౧౯౫	౧	మత్స్నైవ	మృత్స్నైవ
,,	౭	పరమాత్మనో	పరమాత్మన
౧౯౬	౩	ఉపాదానే	అపాదానే
౧౯౭	౧	లజగదు	జగదు
౧౯౯	౧౦	భగతో	భగవతో
౨౦౧	౧౯	దినా	త్యాదినా
౨౦౪	౨౦	త్వాప్రిస్తువక్	త్వప్రిస్తువక్
౨౦౬	౧౨	భగ	భగవ
,,	౨౫	మాడ్యం	మాధ్యం
౨౦౭	౩	ద్రావస	ద్రావసవ
,,	౬	మహామునీఞ్	మహామునీఞ్
,,	౮	తత్సజ్ఞా	సత్సజ్ఞా
,,	౧౨	మిహాఞసా	మిహాజ్ఞసా
౨౦౮	౧	సిసిషుభి	సిషుభి
,,	౨౨	మనుత్తై.	మనుత్త్షే
౨౦౯	౬	సిసిషు	సిషు
౨౧౦	౧౫	విక్షణత్వం	విలక్షణత్వం

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౧౧	౬	పనుత్యర్థః	పనుత్త్యర్థః
౨౧౨	౧౨	మత్యాదిచ	మిత్యాదిచ
౨౧౩	౨	కిమిద	కిమిదం
,,	౧౨	ధిష్ఠాన	దధిష్ఠాన,
,,	౧౮	యదిద	యదిదం
౨౧౫	౧౦	తత్వమసీ	తత్త్వమసీ
౨౧౬	౩-౪	ససత్యస్య	సత్యస్య
,,	౭	అసత్సంసానే	అసత్సంస్థానే
,,	౧౫	పనుత్యర్థః	పనుత్త్యర్థః
,,	౧౯	దురపపాద	దురుపపాద
౨౧౭	౮	ప్యసత్వా	ప్యసత్యత్వా
౨౧౮	౧౪	ఈక్వర	ఈశ్వర
,,	౨౩	అస్మన్మత	అసన్మత
౨౨౨	,,	తస్థుష	తస్తస్థుష
౨౨౩	౪	వస్త్రైక్య	వస్త్రైవక్య
౨౨౪	౨౪	సరజ్ఞ	సర్వజ్ఞ
౨౨౫	౯	లోష్టాది	లోష్ఠాది
౨౨౬	౩	సృష్టిష్యాం	సృష్టిభ్యాం
,,	౧౭	నికృష్ణ	నికృష్ట
౨౨౯	౨౦	శృణోత్య	శ్రిణోత్య
౨౩౦	౨౩	జన్మాధి	జన్మాద్యధి
౨౩౧	౧౭	జగన్నిర్మాణస్య	జగన్నిర్మమాణస్య
,,	౪౨	పరార్థః	పరార్థా
౨౩౭	౧౭	నుఖ	సుఖ
౨౪౩	౧౧	పరిమాణాః	పరిమాణాలి

పుటమ్.	పఙ్క్తిః.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౫౧	౨౧	కారణత	కారణత్వ
౨౫౨	౪	గమ్యతే	గమ్యన్తే
౨౫౫	౭	న్నోఏవ	నైఏవ
౨౫౬	౪	ద్యోగా	ద్యోగా
౨౫౭	౧౧	ప్రియోగిని	ప్రతియోగిని
౨౫౮	౨	నుపసత్తే	నుపపత్తే
౨౫౯	౧౪	అత్మనో	ఆత్మనో
౨౬౧	౨౨	మధిష్ఠతీతి	మధితిష్ఠతీతి
,,	౨౫	ప్రాధానా	ప్రధానా
౨౬౨	౬	అనుమాను	అనుమాని
౨౬౩	౧౫	యేచచ	యేచ
౨౬౫	౨౦	స్వాన్యశా	స్వాన్యంశా
౨౬౬	౧౦	పపద్యతే	త్పద్యతే
౨౬౮	౧౯	అహాని	అహాని
౨౬౯	౧౫	నభసోద	నభసోథ
౨౭౦	౧౩	ఏస	ఏవ
౨౭౩	౧౧	అన్నం	మన్నం
,,	౧౪	దేశాత్యర్థః	దేశాదిత్యర్థః
,,	౧౯	పృథివ్యా	పృథివ్య
౨౭౬	౧౦	పూర్వ్వ	పూర్వ్య
,,	౧౪	జరథో	జరతో
౨౮౧	౧౫	ఉత్క్రమతి	ఉత్క్రామతి
౨౮౮	,,	లలిత్రేణా	లవిత్రేణా
౨౯౧	౬	నిర్వోడు	నిర్వోఢు
౨౯౨	౨౪	కతే	కృతే
౨౯౫	౧౮	ఘణ్డయక్	ఖణ్డయక్

పుటమ్.	పఙ్త్కి.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౯౬	,,	భిధా	భియా
,,	౧౯	పుణ్యా	పుణ్యా
౨౯౮	౧౭	కారయ	కారయతి
౩౦౨	౪	తత్వమసీ	తత్త్వమసీ
౩౦౩	౧౪	తత్వమసి	తత్త్వమసి
౩౦౪	౨౩	తదవ	త్తదవ
౩౦౫	౨	తత్వమసి	తత్త్వమసి
౩౦౭	౧౫	ఖ రేష్ట్వ	ఖ రేష్ఠో
౩౦౮	౧౨	తత్వమసి	తత్త్వమసి
౩౧౦	౧	అపి	అపిచ
,,	౬	ఉశిన	ఉంశిన
౩౧౫	౧౦	రసవరత	రనవరత
౩౧౮	౩	ధమ్మా	ధర్మా
౩౧౯	,,	కఞ్చకిత	కఞ్చుకిత
౩౨౪	౧౩	శ్రోత్ర	శ్రోత్ర
,,	౨౧	తత్రత్ర	తత్రతత్ర
౩౨౭	౧౧	పఙ్జర	పఞ్జర
౩౨౯	౨	పరతన్త్రః,	పరతన్త్రః?
౩౩౦	౧౨	మాపద్యేథ	మాపద్యథ
౩౩౪	౨	నిర్భిణ్ణం	నిర్భిన్నం
౩౪౨	౨౩	తృవృ	త్రివృ

—:✻:—తృతీయాధ్యాయ చతుర్థాధ్యాయా—:✻:—

౧	౧౦	ఓమ్తదన్తర	ఓమ్॥ తదన్తర
౩	౪	వ్రస్తుతః	ప్రస్తుతః
,,	౧౩	భతే	భ్యతే
౪	౨	మహేశుస్సా	మహేశుస్స

పుటమ్.	పఙ్క్తి.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౫	౧౨	త్రయః	శ్రుతయః
౬	,,	ఉక్తేన	ఉక్థేన
,,	౨౩	ప్రద్యమానే	పద్యమానే
౭	౪	ప్రవిశంతీ	ప్రవిశన్తి
,,	౧౭	ప్రతియ్యన్తే	ప్రతీయన్తే
,,	౧౯	దుదోభ్ధిత	దుదోబ్ధిత
౮	౧౧	దష్టభ్య	దవష్టభ్య
౧౧	౧౨	శ్నృతిర్హి	శ్రుతిర్హి
,,	౧౯	మనైనంచ	మనేవంచ
,,	౨౧	రూప	రూపా
౧౨	౧౩	మనైవం	మనేవం
,,	౧౯	ప్రవిలీయతే	ప్రవిలీయతే,
,,	౨౨	అనైవం	అనేవం
౧౩	౪	అనైవం	అనేవం
,,	౧౯	శయత్వం	శయవత్త్వం
౧౪	౮	అనర్థక్య	ఆనర్థక్య
,,	౧౦-౧౧	స్మత్యుక్తా	స్మృత్యుక్తా
౧౫	౧౮	దిష్టాకా	దిష్టాదికా
౧౬	౧౨	మనిష్టో	మనిష్టా
౨౦	౩	నపై	సపై
,,	౨౫	సాధారణేతి	సాధారిణీతి
౨౧	౧౭	దృష్టద్యుమ్న	ధృష్టద్యుమ్న
౨౩	౫	సత్సభావః	సతత్సభావః
,,	౧౪	దాకాకాశాది	దాకాశాది
౨౪	౧౩	తకారా	పకారా
,,	౧౫	సమప్తమ్,	సమాప్తమ్,

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౨౬	౬	యదత్త్ర	యదత్ర
,,	౧౩	వివిదషన్తి	వివిదిషన్తి
,,	౨౪	త్తత్తి	త్పత్తి
౨౭	౧౬	దేవనేత్రేణ	దైవనేత్రేణ
,,	౨౪	జీవన	జీవేన
౨౯	౮-౯	ద్వితీతీయ	ద్వితీయ
,,	౧౬	సుమప్త్య	సుషుప్త్య
౩౧	౧౮	త్తత్పృ	త్తత్ప్రా
౩౨	౧౯	కంత్వ	కత్వం
౩౬	౫	విర్యయమ్,	విపర్యయమ్,
౩౭	౮	ప్రికృత	ప్రకృ
,,	౧౧	దిష్ఠాంతరి	ధిష్ఠాంతరి
,,	౧౩	సప్నా	స్వప్నా
౩౮	౨౦	త్రిష్ఠతిః	త్తిష్ఠతిః
,,	౨౫	ప్రిబోధన	ప్రిబోధ
౪౩	౧౬	సంస్కృతయః	స్సంస్కృతయః
౪౫	౯	దేవావచక్షుత	"దేవావచక్షుత
,,	,,	కే"యూ	కేయూ
౪౭	౫	కాఙ్క్షా	కాఙ్క్ష
,,	౧౮	జగది	జగ"ది
౪౮	౨౨	దృశ్యదే	దృశ్యతే
౪౯	౧౮	శజ్యా	శజర్యా
౫౧	౬	బాషరాళ	బాషరాళి
౫౩	౫	వ్రిసన్న	ప్రిసన్న
[illegible]	[illegible]	త్వరాంపశ్యతి	త్వరాజ్ఞపశ్యతి

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౫౩	౯	కచ్ఛిద్ధరః	కశ్చిద్ధీరః
౫౪	౧౭	వీశాసీశా	పిశసీశా
౫౫	౧	ధ్యాయమనో	ధ్యాయమానః
,,	౧౪	యదేవేహ	"యదేవేహ
౫౭	౧౩	పనుత్య	పనుత్త్య
,,	౧౭	వణయస్యే	వయస్యే
౬౫	౧౯	విషయివిషయి	విషయవిషయి
౬౭	౧౫	శ్రద్ధధానాయ	శ్రద్దధానాయ
,,	౨౨	బౄహస్పతి	బృహస్పతి
౬౯	౧౨	భగవతిం	భాగవతీం
,,	౨౦	పుత్రా	పుత్రాయ
౭౦	౧౧	తద్వికృత	తద్వికృతి
౭౩	౩	దన్యతేమే	దన్యత్రేమే
,,	౪	న్నజేహ	నజేహ
,,	౧౪	గాయత్ర్యాఖ్య	గాయత్ర్యాఖ్య
౭౪	౧౨	భేదాభా	భేదాభావా
౭౭	౨౪	ద్వ్యర్థ	ధ్వ్యర్థ
౭౮	౧	ఏక	ఏకః
,,	౫	గ్రిహీతిః	గృహీతిః
,,	౧౭	ఆధ్యాత్మ	అధ్యాత్మ
,,	౨౦	ధనునా	ధమనాం
౭౯	౪	ఆవధారణమ్	అవధారణమ్
,,	౧౭	నృసిహ్మ	నృసీహ్మ
,,	౧౮	ప్రికాశయ	ప్రకాశయతి
పుటసఙ్ఖ్యా		౬౮	౮౦
౮౦	౧౮	ఆవతారాః	అవతారాః

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౮౩	౬	సజ్ఞిప్తం	సజ్ఞిప్తం
,,	౨౩	సంరహతి	సంహరతి
౮౪	౧౮	సంహిత్రాయత	సంహిత్రాయత
౮౫	౪	శాట్యాయన	శాట్యాయనిన
,,	౧౨	సుకృత	స్సుకృత
,,	౨౪	వస్వాదికం	వస్త్వాదికం
౮౬	౪	శబ్దత్వాల్	త్వాల్
౮౭	౧౧	రూపగామే	రుపగామే
౯౨	౧౯	ఉభయ	ఉభయా
౯౩	౨౫	విద్విద్యాయాం	విద్యాయాం
౯౪	౩	ననేతర	నేతర
,,	౯	తీజాయకా	జాతీయకా
,,	౧౮	వ్యాహారో స్తి	వ్యాహారో స్తి
,,	౨౦	దేవయోన	దేవయాన
౯౫	౧౭	సమధాస్య	సమాధాస్య
౯౬	౧	అధికారి	ఆధికారి
,,	౨౦	సఙ్ఖ్యరే	సఙ్ఖ్యరే
౯౭	౨౨	విద్యాయాం	విద్యాయాం
౧౦౦	౬-౭	దదశే	దదృశే
౧౦౦	౧౯	తత్ఫటాంచ	తత్ఫలానాంచ
౧౦౪	౭	వురుషం	పురుషం
౧౦౫	౫	స్వదేహః	దేహః
,,	౯	ఉపస్థిలి	ఉపస్థితే
,,	౧౩	రూపైభవతి	రూపైశ్చభవతి
,,	౧౭	వూర్వ	పూర్వ
,,	౨౧	దష్టాజ్ఞ	దష్టాజ్ఞ

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్
౧౦౬	౧౧	త్ప ్రతిబన్ధః	ప్రతిబన్ధః
,,	౧౩	భగద్భక్తి	భగవద్భక్తి
౧౦౮	౨	సమాని	సమానాని
,,	౯	ద్బబలీయః	ద్బలీయః
౧౦౯	౩	పరకరణ	పకరణ
,,	౨౫	కుర్యస్తీ	కుర్వస్తీ
౧౧౫	౨౦	దిత్యా	దిత్య
౧౧౬	౩	కారమ్భ	కరమ్భ
,,	౬	వృజ్య	వ్రిజ్య
,,	౧౧	శ్శరీరే	శరీరే
,,	౧౩	తేక్యై	త్యైకే
,,	౧౪	భవతిని- ఖిల	భవతి- నిఖిల
౧౧౪	౩	ణసమేత్య	నసమేత్య
౧౧౮	౪	ప్రతివేద	ప్రతివేదం
,,	౧౧-౧౨	అన. న్య	అనన్య
,,	౧౨	త్యాద్వా	తావా
౧౧౯	౩	ఆథ	అథ
,,	౧౯	,,	,,
౧౧౯	౨౧	రాషమన్త్రాః	రామమన్త్రాః
౧౨౦	౬	జానాన్యపి	జాన్యపి
,,	౧౧	శ్చీయతే	శ్చీయతే
,,	౧౮	• మధ్వవసీయతే	మధ్యవసీయతే
౧౨౦	౧౯	తద్వత్ప	తద్వ
౧౨౧	౮	పిహింసకా	విహింసకా
౧౨౩	౧౪	శక్త్యైవ	శక్త్యైవ
౧౨౫	౧౩	చక్షుషామ్	చక్షుషామ్,

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్
,,	౧౫	చ్ఛుభి	చ్ఛుభి
౧౨౬	,,	సమ్ప్రచరత్సు	"సమ్ప్రచరత్సు
,,	౨౨	దర్శణాచ్చ	దర్శనాచ్చ
౧౨౮	౧౭	స్వాస్యతన్త్ర్యేణ	స్వాతన్త్ర్యేణ
౧౨౯	౩	స్వాన్త్ర్యేణ	స్వాతన్త్ర్యేణ
,,	౫	విద్యాయామ	విద్యాయాఀగ
,,	౧౮	శ్రుతిక్యి,	శ్రుతిభ్యః,
,,	౨౨	మిత	మత
౧౩౦	౧౬	భూతార్ధ	భూతార్థ
,,	౨౨	ఆగ్ని	అగ్ని
౧౩౨	౧౨	శబ్ద్యతే	శబ్ద్యతే,
౧౩౪	౨౧	హరిష్య	హరిష్యన్తే
౧౩౬	౧౮	ప్ర్యతం	స్మృతం
౧౩౯	౯	ఉర్ధ్వ	ఊర్ధ్వ
,,	౧౬	ప్రజాపత్యం	ప్రాజాపత్యం
,,	౨౧	సిలోఞ్ఛ	శిలోఞ్ఛ
౧౪౦	౧౪	కుటుమ్పం	కుటుమ్బం
౧౪౧	౭	శ్రుతే	శ్రుతేః
౧౪౨	౧౭	క్రిమా	త్త్రిమా
౧౪౩	౨	ప్రయోజనక	ప్రయోజక
౧౪౪	౫	స్వతాన్సధనీ	స్తత్సాధనీ
,,	౨౪	వ్యిదానాం	విద్యానాం
౧౪౫	౨	త్తదజ్ఞ	స్తదజ్ఞ
,,	౧౮	మమాదీని	మాదీని
౧౪౬	౧౨-౧౩	మనసి	మనన్తి
,,	౨౧	సంజ్ఞతి	సజ్ఞతి
,,	౨౨	శమదమానీ	శమదమాదీనీ

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౪౭	౨	ప్రతిపద్య	విప్రతిపద్య
౧౪౯	౭	ధుర్వాస్మ	ధుర్వాస్మృ
౧౫౧	౧౪	నుష్ఠీతా	నుష్ఠితా
,,	౧౫	సన్ధ్యాయా	సన్ధాయా
౧౫౨	౪	అనాశ్రితః	"అనాశ్రితః
,,	౧౦	ఆనభిభవ	అనభిభవ
,,	౧౨	కారిణీ	కారీణీ
,,	౨౦	తి'	తి,
౧౫౩	౧౨	సమ్బన్ధిభిః	సమ్బన్ధిభిః
,,	౧౪	శ్శ్రద్ధధాన	శ్శ్రద్దధాన
,,	౧౬	ద్బ్రహ్మణో	ద్బ్రాహ్మణో
౧౫౭	౩	ఉపప	ఉప
,,	౧౩	ఉద్భద్ధం	ఉద్బద్ధం
౧౫౮	౧	ద్విషద్గుణ	ద్విషద్గుణ
,,	౧౪	ఫలవాప్తి	ఫలావాప్తి
౧౬౦	౪	సూ	సూ॥
౧౬౧	౧౪	పదిశ్యతే	పదిశ్యన్తే
౧౬౩	౨	ఆత్మక్రీడ	"ఆత్మక్రీడ
౧౬౭	౧౮	ద్భుజానా	ద్భుజనా
౧౬౮	౧	వర్ధ ఇతి "పిబ	వర్ధతఇతి "పిబత
,,	౬	భవతీ	భవతీతి
౧౬౯	౧	లబ్ధ్వా	లబ్ధా
౧౭౧	౨౦	ద్బ్రహ్మ	ద్బ్రహ్మ
,,	౨౧	త్తత్ర	త్తత్త్రృ
౧౭౪	౧	శుచా	శుచౌ
,,	౨౦	చిత్తస్యై	చ్చిత్తస్యై

పు.	ప.	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧౭౭	౧౭	చవత	భవత
౧౮౦	,,	సూభో౽గేన	సూ॥ భో౽గేన
౧౯౦	౧౩	పలభ్యతే	లభ్యతే
౧౯౫	౨౪	హృదిస్థ్స	హృదిస్థ
౧౯౬	౧౫	గతా	గత
౨౦౩	౧	మాసేభో	మాసేభ్యో
౨౦౬	౧౩	తచ్ఛ్రి	తచ్ఛ్రి
౨౦౭	౧	గమయ	గమయి
౨౦౮	౧౪	స న్తః,	స్వన్తః,
౨౧౧	౭	త్యుపాసితే	త్యుపాసీతే
౨౧౩	౬	దావరేణే	దావరణే
,,	౯	నావరేణే	నావరణే
౨౧౭	౨౧	రమాత్మో	పరమాత్మో
౨౧౯	౨౬	శుతి	శ్రుతి
౨౨౧	౨౩	విర్భావం.	విర్భావం
౨౨౪	౨౦	ప్రదీవ	ప్రదీప
,,	౨౪	కరణ	ధికరణ
౨౨౫	౨౬	విరో	విరోధః
౨౨౬	౧	ధః, యస్తై	యస్తై
,,	౩	దిదిరూపేణ	దిరూపేణ
౨౩౦	౧౦	లిజ్గగ	లిఙ్గ
౨౩౧	౨	విధప,	విధప
,,	౧	భిదం	భిధం
,,	౧౪	సుష్ఠాం నేన	సుష్ఠాం నేన
౨౩౨	౧౨	భిదం	భిధం

౧౫౮ భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠాః ౧౧ ౧౪ ౨౧

౧౩౯ సావిత్రించ ప్రాజాపత్యం ౩ ౧౨ ౪౨

శ్రీః.

శ్రీః సీతారామాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛుకభగవత్పాదాచార్యవిరచిత సర్వవేదాన్తసారమీమాంసాభాష్యాఖ్యమ్.

⁂ శ్రీమచ్ఛుకభాష్యమ్ ⁂

తంవన్దే పరమాచార్యం పాదుకీకృతమన్మథమ్ ।
శుకశాస్త్రగురుంసీతారామార్యంమనుజాకృతిమ్॥

శ్రీకృష్ణమాచార్య విరచిత సర్వవేదాన్తసారమీమాంసాభాష్యచన్ద్రికాన్తర్గత మూలస్థకఠిన ప్రమేయవ్యాఖ్యా.

వ్యాఖ్యాన మఙ్గళశ్లోకః.

అఖిలనిగమవేద్యం విశ్వజన్మాదిలీలం విధిముఖసురవన్ద్యం జీవ
రాశీశమీడ్యమ్ । భజనపరవశేభ్యోభుక్తిముక్తీదిశన్తం సురతరు
భువిసన్తం రామభద్రంనమామి ॥౧॥ మునిగురుశుకతుల్యంప్రాప్త
తన్నామధేయం ప్రథితసకలవిద్యం వత్సగోత్రప్రదీపమ్ । అజిత
రుచిరలీలాకృష్టచిత్తంగురుంతం విదితనిగమవేద్యం భాష్యకారం
నమామి ॥౨॥ కృతద్భాష్యంసుధీభావ్యంస్వదభ్రధిషణస్త్వహమ్।
తథాపితత్కృపాతస్య వ్యాఖ్యానేమాంయునక్త్యహో ॥ 3 ॥
ఏతద్భాష్యవ్యాఖ్యాచ్ఛుద్ధ్యా న్నమేయంగిరసత్యపి। అప్యావిలంహి
రథ్యామ్భోగఙ్గాసఙ్గాద్విశుద్ధ్యతి ॥ ౪ ॥ ఏషాంస్వాన్తంభవే
త్స్వాన్తం మహావివృతివీక్షణే। తత్కృతేతాంతుసఙ్క్షిప్య క్రియతే
భాష్యచన్ద్రికా॥ ... ... ॥౫॥

శ్రీ మ చ్ఛు క భా ష్యే

గ్రన్థస్య ప్రారమ్భః

—‡§‡—

విశ్వంయస్స్వకృతంవిభజ్యసతతంజీవైరసంఖ్యైర్యుతం

సకల జగత్కారణకారణభూత ముముక్షూపాస్య శ్రీనారాయణాత్మక పరతత్త్వస్యోపకరణ తదుపాసక నిఖిల జీవ తత్ప్రాపకోపాయ తత్ప్రాప్తిరూప ఫల యాథాత్మ్యమనాద్యనువర్తమానాజ్ఞానతోఽనైవం విధా మనవరతం సంసార తాపత్రయాభితప్తానాం జీవానాం ప్రదర్శ్య తత్త్వాపరోక్షకమసీం సాక్షాన్మోక్ష సాధనీం శ్రీ నారాయణ చరణారవింద భక్తిముత్పాదయితుం శ్రీభగవత్కృష్ణ ద్వైపాయన సమ్ప్రణీత సర్వ వేదాన్త సారార్థ నిర్ణాయక న్యాయ కలాపరూప సర్వ వేదాంత సార మీమాంసాఖ్య శాస్త్ర వివరణే పరమకారుణికేన శ్రీహరిణా నియుక్త శ్రీశుకాచార్యాపరావతారరూప శ్రీవత్సకుల తిలకోఽవిరత బృహద్వ్రతః ప్రథిత సకల విద్యః పరమహంస పరమగురు శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్యాభిధాన స్సర్వవేదాంతసారాత్మక శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాంతం నిదిధీషుర్భగవాన్భాష్యకారః ప్రారిప్సిత వివరణ విశేషరూపసూత్ర భాష్య ప్రత్యూహ నివృత్త్యాదిసిద్ధయే సర్వవేదాంతసార మీమాంసా నిర్ధారిత జగజ్జన్మాది విచిత్ర లీల పర తత్త్వాత్మక శ్రీ నారాయణ ప్రణామ లక్షణం మంగళమాచరతి —(విశ్వ) మితి— యః- నారాయణః, స్వకృతమ్ నిజనిర్మితమ్, విశ్వమ్- జగత్, బహుధా విభజ్య- నామరూపాభ్యాం వ్యాకృత్య, తథాచ శ్రుతయః " యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిష్ట ఋషిణా చక్రేప్రరశ్మాస్తితాః " ఇతి- " నామరూపక్రియాశక్తి సకర్మాకర్మకసపర " ఇతి- " సర్వాణిరూపాణి విచిత్య ధీరః- నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే " ఇతిచ; బహుధా విభాగమేవాహ (జీవైరసంఖ్యైర్యుత) మితి, అస్య విశ్వమిత్యనేన సమ్బన్ధః,

తస్మిన్సాధు జనావనాయచముహుః ధత్తేఽవ
తారాన్బహూన్ । యత్పాదాంబుజ భక్త ఏవ

తతఃకిమతఆహ—(తస్మి)న్నితి—తస్మిన్ - విభక్తనామరూపే విచిత్ర భోక్తృభోగ్యవర్గాత్మకేజగతి, బహూన్ - అసంఖ్యేయాన్, అవతారాన్ - కౌమారాదీన్, ధత్తే - కరోతి, తథాచ శ్రుతిః, "సఏవ ప్రథమం దేవర్షి కౌమారంసర్గమాశ్రితః" ఇత్యారభ్య "అవతారాహ్యసంఖ్యేయాహరేస్సత్వనిధేర్ద్విజాః। యథావిదాసినః కుల్యాస్సరసస్స్యుస్సహస్రశః" ఇతి; కిమర్థమిత్యతఆహ—(సాధు జనావనాయచ) ఇతి—ఇహ, సాధవః-తితిక్షవః, కారుణికాః; "సుహృదస్సర్వదేహినా" మిత్యారభ్య "తఏతేసాధవస్సాధ్వి సర్వసఙ్గవివర్జితాః" ఇత్యుపదిష్టవిశేషణాక్రాన్తాగ్రాహ్యాః, తేచతే జనాశ్చ, యద్వా "విష్ణుజనప్రియ" ఇత్యత్ర విష్ణుజనవత్సాధూనాం జనాస్సాధుజనాః, భగవద్భక్త భక్తాః, తేషామవనం-రక్షణం, తస్మై, స్వీయ లీలావతార చరితామృత శ్రవణాదిలక్షణ భక్తిరూపోపాయముత్పాద్య తేషాం మోక్షదానాయేతి యావత్; చాద్దుష్టదమనాయేతి సూచయతి; "జీవస్యయస్సంసరతో విమోక్షణం త్వజానతోనర్థవహాచ్ఛరీరతః। లీలావతారైస్స్వయశః ప్రదీపకం ప్రాజ్వాలయత్త్వాతమహం ప్రపద్యే" ఇతి, "యస్త్వ ద్విధానా మసతాం ప్రశాంతయే రూపాణిధత్తే సదనుగ్రహేచ్ఛయా" ఇతిచ శ్రుతేః, "పరిత్రాణాయసాధూనాం వినాశాయచదుష్కృతామ్। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సమ్భవామియుగేయుగే" ఇతి స్మృతేశ్చ, నను, "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్-తమేవంవిద్వానమృతఇహభవతి" ఇత్యాదౌ జ్ఞానస్యాపి మోక్షోపాయత్వ శ్రవణాత్కథం భక్తిమాత్రస్య తదుపాయత్వముక్తమతఆహ—(యత్పాదాంబుజ భక్తఏవ) ఇతి. అత్ర ఏవేన దుష్కరత్వాజ్జ్ఞానస్య ముక్తిం ప్రతి మార్గాంతరత్వ:

లభతేముక్తిందురాపాంపరైః

ప్రాయశోవ్యావర్తయతి- అత ఏవైవం శ్రూయతే “ సుదుశ్చరా
మిమాంమన్యే యోగచర్యామనాత్మనః । యథాఞ్జసాపుమా న్సిద్ధ్యే
త్తన్మేబ్రూహ్యఞ్జసాఽచ్యుత॥ ప్రాయశః పుణ్డరీకాక్ష యుంజన్తో
యోగినోమనః । విషీదంత్య సమాధానా న్మనోనిగ్రహకర్శితాః ”
ఇతి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వేన “ హంత తేవర్ణయిష్యామి మమ ధర్మాన్
సుమంగలాన్।యాన్ శ్రద్ధయాచరన్మర్త్యో మృత్యుంజయతిదుర్జయ”
మిత్యారభ్య “ అయంహిసర్వకల్పానాం సధ్రీచీనోమతోమమ” ఇతి
ముక్తింవిశినష్టి (దురాపాంపరైః)రితి—పరైః- కర్మభిః, దురాపామ్-
దుష్ప్రాపాం, అనేనతు కర్మణాఙ్గికానామ తన్మార్గత్వ కథేతిదర్శ
యతి ; అత్ర ఏవకారస్య దురాపాం పరై రిత్యస్యచ భిన్నార్థక
త్వాన్నార్థతః పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యమ్, యద్యపి “ బ్రహ్మవిదా
ప్నోతిపరమ్ - తమేవం విద్వానమృతఇహభవతి ” త్యత్ర వేదనస్య
మోక్షసాధనత్వమివ ప్రతీయతే తథాప్యపిచేయం భక్తిరేవ వేదాం
తేషు భాగవతధర్మ ఇత్యాత్మవిద్యే త్యుపాసనమితి జ్ఞానమితి చో
చ్యతఇతి భక్తేర్జ్ఞానసంజ్ఞాకరణభాష్యా దిహ వేదనం స్మరణా
త్మక భగవద్భజనపర మిత్యవగమ్యతే, యద్వా- “విదిలాభ” ఇతి
స్మృతేబ్రహ్మవిద్యతే భజనీయత్వేనలభ్యతే అనేనేతి బ్రహ్మవిత్ -
విద్వాన్ ఇత్యత్రాపివిందతే భజనీయత్వేన బ్రహ్మలభతఇతిచ వ్యుత్ప
త్త్యేహనజ్ఞానస్య తత్సాధనత్వ మవగమ్యతే, కిన్తు-భక్తేరేవ; ఏతే
న “ నాన్యఃపంథా అయనాయవిద్యతే ” ఇతిభక్తేస్తదుపాయత్వ
ప్రతిషేధః ప్రతీయత ఇత్యేతదపి ప్రత్యుక్తమ్, “భక్త్యాహమేకయా
గ్రాహ్య ” ఇత్యాది సర్వవేదాంత సారగత తద్వాక్య శేషాచ్చ;
కథంతర్హ్యష్టాఙ్గయోగలక్షణస్య జ్ఞానవర్త్మన స్సూత్రభాష్యయో
ర్దేవయానేనమోక్షప్రాపకత్వం ప్రత్యపాదీతిచేద్బాఢమ్, అష్టాఙ్గ

స్తంసర్వజ్ఞమహాంనమామికరుణంనారాయణంసద్గుణమ్॥౧॥

యోగస్యతత్రిభాష్యకృతా అసకృద్దుపకారత్వోపపాదనా త్తదభిప్రా
యేణైవేశస్త్వాజ్ఞయోగలక్షణస్య జ్ఞానవత్త్వేన స్తదనుపాయప్రాయ
త్వంప్రకటీకృతమ్, తతశ్చభక్తైరేవాజ్ఞసామోక్ష సాధనత్వావగమా
త్తదుపాయత్వముపపద్యతఇతి విభావనీయమ్; తత స్తంవిశ్వసృష్ట్యాది
కర్తారం విచిత్రకర్తా సంఖ్యేయజీవయుక్తస్య జగతస్తత్తజ్జీవకర్మా
నుగుణం బహుధా విభాజకత్వాత్సిద్ధాం భగవత స్సర్వజ్ఞతామాహ-
(సర్వజ్ఞ)మితి— "సర్వంపుమాన్ వేదగుణాంశ్చతజ్జ్ఞానవేదసర్వజ్ఞ
మనన్త" మితి, " యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ ,, ఇతి చ శ్రుతేః, కరు
ణమ్- పరమకారుణికమ్, తథాచ శ్రూయతె "పరమమఙ్గళపరమ
కల్యాణ పరమకారుణిక,, ఇతి, శ్రీభగవతో నారాయణస్య కల్యాణ
గుణానామానన్త్యాద్వివిచ్య కథితు మశక్యతయా ఏకోక్త్యా తస్య స
ర్వగుణ పూర్ణత్వమాహ-(సద్గుణ) మితి—సంతః_సదాతనసత్తాకాః,
గుణాః- సత్యశౌచదయాక్షాన్త్యాదయో యస్మిన్ తమ్, తథాచ శ్రూ
యతె- " సత్యంశౌచం దయాక్షాన్తిస్త్యాగస్సంతోష ఆర్జవ ;, మి
త్యారభ్య " ఏతెచాన్యేచబహవో యస్మిన్నిత్యామహాగుణాః । ప్రా
ర్థ్యాఃమహత్త్వమిచ్ఛద్భి ర్నవియన్తిస్మకర్హిచి ,, దితి, ఏవం విధ
సర్వ సద్గుణ పరిపూర్ణం నారాయణం నమామి- నమస్కరోమి,
(నారాయణశబ్దార్థస్తు) నరాణామ్ - జీవానామ్_ సమూహో-నా
రమ్,తత్-అయనం-స్థానం. యస్యసనారాయణః,యద్వా-నరాత్సం
భూతా నారాః- ఆపః, తాః అయనం యస్య సనారాయణ ఇతి,
తథాచ సర్వవేదాంతసారే శ్రూయతె, ' నారాయణస్త్వం నహి
సర్వదేహినామాత్మాస్యధీశోఽఖిలలోకసాక్షీ । నారాయణోఙ్గంనర
భూజలాయనా త్తచ్చాపిసత్యంనతవైవమాయయా,, ఇతి. అత్రశ్రీ
భగవతో నారాయణస్య విశ్వ సృష్ట్యాది లీలా నిరూపణ సమా

రమ్యేణ వ్యాచిఖ్యాసిత వేదాంత మీమాంసార్థాః సూచితాః, తథాహి, తత్ర ప్రథమాధ్యాయ నిర్దిష్ట నిఖిల జగత్కారణకారణత్వాదిగుణకోపాస్య స్వరూపం (విశ్వంయస్స్వకృత)మిత్యనే నాత్ర సూచయతి- తథా(విభజ్యబహుధాజీవై)రిత్యాదిపదైర్మతాంతర నిషేధ పూర్వకం ద్వితీయాధ్యాయా ధ్యవసిత సోపకరణోపాసక స్వరూపం సూచయతి, ఏవం (యత్పాదాంబుజభక్త ఏవే) త్యనేన తృతీయాధ్యాయ నిర్ణీతం సాక్షాన్మోక్షోపాయో భక్తిరేవేత్యేతత్సూచయతి, తద్వ(ల్లభతేముక్తి)మిత్యనేనచతుర్థాధ్యాయరాద్ధాన్తిత మోక్షరూప ఫలం సూచయతి. ఏవం వ్యాచిఖ్యాసిత సర్వవేదాంతసార మీమాంసాధ్యాయ చతుష్టయార్థానామిహావగమాచ్చికీర్షిత భాష్యకృతి ప్రతిజ్ఞాచ సూచితా, కేచిన్నిజ మనీషయా వేదాంత సూత్రాణ్యన్యథా వ్యాచక్షాణా భక్తిజ్ఞానాది స్వరూప విభాగమిదమిత్థమిత్యనవగమ్య అష్టాఙ్గయోగ లక్షణం జ్ఞానమేవ యథోక్త సాక్షాన్నిశ్రేయస సాధనీభూత భక్తియోగత్వేన వర్ణయన్తి- ఏతన్మతే మోక్ష సాధనస్య దుష్కరత్వాన్మోక్షస్యాపి దుర్లభత్వం ప్రతీయతే, అపరేత్వేవమేవ నిజమనీషయా సూత్రాణి వ్యాఖ్యాయ సూత్రకారాభిప్రాయాజ్ఞానేన జ్ఞాన మేకమేవ మోక్ష సాధనమితి నిశ్చిన్వానా జీవేషు బన్ధ, మోక్ష, దేవత్వ, మనుష్యత్వ, స్త్రీత్వ, పుంస్త్వ, స్థావర జఙ్గమత్వాదికం సదాతన మితి వ్యవస్థాపయన్తి- తన్మతే మోక్షోపాయా ద్యనుష్ఠాన మకిఞ్చిత్కరమేవ, అన్యేపునరన్ధపరమ్పరయా విశ్వమిథ్యాత్వవాదినో బ్రహ్మసూత్రాణి స్వయంచ మిథ్యాభూతా ఇతి వదంతస్సంతతప్రమాదతో మిథ్యాభూతబ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాచక్షాణా బ్రహ్మణ ఏవ మిథ్యాభూతోపాధి వశాన్నానాజీవభావం పరికల్ప్య తస్మిన్ పరబ్రహ్మణ్యేవాస్యానుభూయమాన విశ్వ భ్రమాజ్ఞాన సంసారాది నిఖిలదోషానారోప్య, మిథ్యా

భూతస్య జీవస్య మిథ్యాభూత శ్రుతిసిద్ధ బ్రహ్మణా సహ మిథ్యా
భూతైక్య జ్ఞానమేవ తస్య మిథ్యాభూత మోక్షోపాయ ఇత్యేవం
బహువిప్రతిషిద్ధ ప్రలాపేనాఖిలాన్ వేదానాకులీకృత్యాత్మానమన్యా
న్మందమనుజాంశ్చ యథోక్త నైశ్రేయసాద్భక్తి మార్గాద్భ్రంశ
యిత్వాంధే తమసి నిమజ్జయన్తి, అతో వేదోప్యేవం విధాన్ ద్రష్టు
మపి బిభ్యేత్, తథాచ స్మర్యతే, " బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామ
యం ప్రతరేదితి, " ఇతిహాస పురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహ
యేత్ " ఇతి, తదితరే ఉపాధి సత్యత్వవాదినోప్యుపాధిమిథ్యావా
దివ దుపాధివశాద్బ్రహ్మణ ఏవ నానాజీవభావం పరికల్ప్య సత్వా
నైవ స్వానుభూయమాన విశ్వభ్రమాజ్ఞాన సంసారాది నిఖిలదోషా
నుపపాదయంతః ఉపాధ్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మైకదేశ భూతానాంజీవా
నాం తాదృశదోష భూయిష్ఠ బ్రహ్మైక్యజ్ఞానమేవ మోక్షోపాయ
ఇతి పూర్వవద్విప్రతిషిద్ధం ప్రలపంతః పూర్వవదధః పతన్తి, ఏవమే
వాన్యేపి స్వస్వ మనీషయా సర్వతో వేదవిరుద్ధ రాద్ధాన్తాన్కల్ప
యన్తి, తదేతం సర్వం దర్శితక్రమేణోత్తరోత్తరం పాపీయాః సత్పక్ష
నివహం ముముక్షవో భగవన్నియోగ నిర్వర్తితశ్రుతిసూత్రానువిధా
య్యఖిల పక్షవసీయస్సుగమ మైతచ్ఛుక భాష్యావలోకన మాత్రతో
నాద్రియంత ఇతి మహావిస్తృతౌ స్థితమత్ర గ్రన్థవిస్తరభయాన్నవిశ్వాది
శబ్దానాం ప్రక్రియా వివక్ష్యతే, అస్మిన్మఙ్గళగ్రంథే ఆదితశ్శ్రీకర
మగణ ప్రయోగేన భగవాన్భాష్యకారస్త్వైతద్భాష్యాధ్యేతౄణాం
సర్వాపవాశిష ఆశాస్త ఇతి గమ్యతే; శ్రేయో మోక్షాది నిఖిలసమ్ప
ద్రూపత్వాత్॥ ... ... ॥౧॥

ఏవం చికీర్షితస్య సర్వవేదాంతసార మీమాంసాభాష్య గ్రన్థస్య
నిష్ప్రత్యూహ పరిసమాప్త్యర్థకం సర్వాతిశాయిత్వ విశిష్టేష్ట దేవతా
ప్రణామరూపం మఙ్గళమనుష్ఠాయ స్వస్య సూత్రభాష్యారమ్భే భగ

వన్నియోగ ప్రకారం కథయన్ చికీర్షిత గ్రంథస్య మహా గ్రంథ త్వాత్తన్నిర్విఘ్న పరిసమాప్తిం పునరాశాస్తే— (శ్రీబేరే) తి— అత్ర పదాతిరేకేణపాదత్రయేణ భగవన్నియోగప్రకారంకథయతి, శిష్టపాదేనతు చికీర్షితగ్రంథ పరిసమాప్తిరూప మంగళాశాసనమ్, మంగళం తావ ద్దుఃఖా సమ్భిన్న సుఖానుభవ రూపమ్, వైషయిక సుఖస్య సదాదుఃఖ సమ్భేదా త్తద్వ్యావృత్త్యర్థం తదసమ్భిన్నత్వ విశేషణమ్, తథాచేహ మంగళపదేన శ్రీభగవల్లీలాకథామృత నిషే వణాధిగమ్యమాన నిర్వృతిరధిగమ్యతే, “పరమమంగళాయతనగుణ గణకథనోఽసి,, తి, “ తదేవసత్యంతదుహైవమఙ్గళం తదేవ పుణ్యం భగవద్గుణోదయమ్ । తదేవరమ్యంరుచిరంనవంనవం తదేవశశ్వన్మ నసోమహోత్సవమ్ ॥ తదేవశోకార్ణవశోషణంనృణాం యదుత్తమ శ్లోక గుణానువర్ణన ” మితిచశ్రుతేః, గుణానువర్ణనస్య యథో క్త మంగళనిష్పాదకత్వా న్మంగళత్వ ముపపద్యతే, ఎవమేవవందనా దేస్సాక్షాద్గ్రంథసమాపనాదిద్వారావా యథోక్త నిర్వృతిహేతు త్వా త్తత్త్వముపపన్నతరమ్, తదేవ సత్య మిత్యత్రా ప్యుహైవేతి నిపాతత్రయేణ “ సాత్త్వికంసుఖమాత్మోత్థం విషయోత్థంతురాజసం। తామసంమోహదైన్యోత్థ ” మిత్యుక్తసాత్త్వికాదిసుఖత్రయం వ్యావ ర్త్యతే, ఇహాపి చికీర్షిత గ్రన్థ నిష్ప్రత్యూహ పరిసమాప్తేర్యథో క్త మంగళహేతుత్వాదన్నహేతౌ పృథివ్యామన్నత్వ నిర్దేశవత్సు వచం మంగళత్వ మితి భావః, తతశ్చ భవబంధం హరతీతి హరిః, నారాయణో మఙ్గళమ్- చికీర్షితగ్రంథపరిసమాప్తిమ్, కుర్యాదితి వాక్యార్థస్సమ్పద్యతే; సకథం భూత ఇత్యాకాఙ్క్షాయా మాహ– (భగవా) నితి—“ ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్యయశసశ్శ్రియః। జ్ఞాన వైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాంభగఇతీరణా” ఇత్యుక్త, సమగ్ర

మన్దిరే నివసతః కారుణ్య వారాంనిధే స్తార్క్ష్యధ్వజస్య

శ్వర్యాది షాడ్గుణ్య పరిపూర్ణస్య ఇత్యర్థః, పునస్సూత్ర వ్యాఖ్యాన నియోజకత్వేన తం విశినష్టి—(యస్యే)తి = యస్య- హరేః, నిగమః- ఆజ్ఞా, మద్రూపేణ వ్యాసేన సర్వవేదాన్తసారార్థ నిర్ణాయకత్వేన ప్రవర్తితాని వేదాన్తసూత్రాణి సమ్యగ్వ్యాచక్ష్వేత్యేవం రూపేతి యావత్; తస్మాద్ధేతోరిత్యర్థః, వేదాన్తసూత్రాణి - సర్వవేదాన్త సారార్థ నిర్ణాయక న్యాయానీత్యర్థః, వ్యాకుర్వే - వ్యాకరోమి, విస్తృణోమీ త్యర్థః; కథం భూతస్య? శ్రీబేరా సహితస్య, బేరమ్, మూర్తిః, " యథా దేహే తథా బేరే న్యాసకర్మ సమాచరేత్ " ఇతి వైఖానస తన్త్రాదౌ బేరశబ్దస్య మూర్త్యభిధాయకత్వ దర్శనాత్; శ్రియో బేరమివ బేరం యస్యాస్సా తథోక్తా, భూమి దేవీత్యర్థః; తయా సహితస్య- యుక్తస్యేత్యర్థః, పునర్విశినష్టి- (శ్రీబేరా పుర మన్దిరే నివసత) ఇత్యాది విశేషణైః - శ్రీబేరాయాః- భూమిదేవ్యాః, పురే- నగరే,(విద్యమానే) మందిరే, సదా, నివసతః-తపః కుర్వాణా యాస్తస్యా వరం ప్రదాయ తత్రైవ తత్ప్రీత్యర్థం సదా సన్నిహితస్య, శ్రియాం భగవత్ప్రీత్యతిశయమాలక్ష్య భూమిదేవీ తావత్కదాచి త్స్వస్యా నీలరూప మపోహ్య లక్ష్మీతుల్యకాన్తిం సమ్పాద్య స్వస్యాం భగవత్ప్రీత్యతిశయ సమ్పాదనార్థం కలాప గ్రామాద్దక్షిణత ఏక స్మింశ్చిత్క్షేత్ర విశేషే భగవన్తం శ్రీహరిముద్దిశ్య తపశ్చచార, తతస్త స్యైవ వరం ప్రదాయ తత్ప్రీత్యర్థం తయా సహ తత్రైవ సన్నిహి తోఽస్తీతి తత్క్షేత్ర మాహాత్మ్య ప్రసిద్ధిః ; ఏతదభిప్రాయేణైవ భూదే వ్యాః శ్రీబేరాత్వమ్, తత్తపః క్షేత్రస్య తత్పురత్వంచ వర్ణ్యత ఇతి ధ్యేయమ్, సర్వత్ర హేతుః (కారుణ్యవారాంనిధే) రితి=కరుణైవ కారుణ్యమ్, [స్వార్థే ష్యఞ్] తస్య, వారాంనిధేః-సముద్రస్య, సదా కరుణాపూర్ణస్యేత్యర్థః, తార్క్ష్యధ్వజస్య-గరుడమారుహ్యోత్సవమి

మదర్థ-మద్భుతతనో ర్వేదాన్త వేద్యాత్మనః । శ్రీదేరా సహిత స్య యస్య నిగమా ద్వేదాన్త సూత్రాణ్యహం వ్యాకుర్వే ఝష భూషణ స్సభగవాన్ కుర్యా ద్ధరిర్మఙ్గళమ్॥ ౨ ॥ శ్రీమద్భాగవ తాభిదం భగవత స్తస్యైవ లీలామృతం సంసారాఖ్యరుగౌషధం

పస్మాగతస్యేతి యావత్; కిమర్థమ్? మదర్థం- మద్విషయే ఆజ్ఞాప నార్థమ్, సూత్రభాష్య మారభస్వేతి మామాజ్ఞాపయితు మితి భావః; అద్భుతతనోః- కటకమకుట శ్రీవత్స కౌస్తుభ హారాఙ్గుళీ యక కాంచీ పీతామ్బర నూపురాది విచిత్ర దివ్యాభరణాలఙ్కృత ప్రాంశు దివ్య మఙ్గళ విగ్రహస్యేత్యర్థః, వేదాన్త వేద్యాత్మనః- వేదాన్తేషు వేద్యః- భోగాపవర్గార్థ ముపాస్యత్వేన జ్ఞేయః, ఆత్మా స్వరూపం యస్య ; ఏవంగుణ విశిష్టస్య యస్య నిగమాత్, వేదాన్త సూత్రాణి వ్యాకుర్వే సభగవా నిత్యగ్రే యోజనీయమ్, ఝషభూషణః- మకరకుణ్డల భూషితః, అనేన భాష్యారమ్భ నియో గావసరే విస్మృత్తి పచ్చలన్మకర కుణ్డలాభ్యాం గణ్డస్థలయో శ్శోభా తిశయం ద్యోతయతి॥ ... ॥౨॥

తదేవం బలవత్తరం మఙ్గళాశాసనేన చికీర్షిత సూత్రభాష్య గ్రన్థ పరిసమాప్తిం సూత్ర నిర్ణీతానాం భగవల్లీలామృత రూపా ణాం సర్వ వేదాంత సారార్థానాం సుగమత్వంచ సిద్ధవత్కృత్య తల్లీలామృతపానమవశ్యం ముముక్షుభిఃకర్తవ్యమితివిశదయ- (శ్రీమ ద్భాగవతాభిద)మితి-శ్రీమద్భాగవతమితి అభిధా-సంజ్ఞా,యస్యత [illegible]ప్తమ్, తస్య -నారాయణ స్యైవేత్యర్థః,లీలైవామృతం లీలా మృతమ్, తత్కిం-దృగ్భూతమ్? సంసారాఖ్య రుగౌషధమ్-సంసార [illegible]త్యాఖ్యా యస్యాస్తస్యాః, రుజః - మహారోగస్య, ఆయుర్వేదాభి హిత నిఖిలౌపధ స్సమ్చికిత్స్యస్యేతిభావః ; ఔషధమ్-తన్నివర్త కమిత్యర్థః,కిమిదమమృతందేవాసురైరద ర్ధాబ్ధిలో నిష్పాదితాషృత

నిరుపమం నారాయణేన స్వయమ్ సర్వామ్నాయభువా సముద్ధృతమిదం వేదాన్తదుగ్ధాబ్ధితో వేదవ్యాసకృతైస్సుసూత్రచషకై ర్నిత్యం పిబేయుర్ద్విజాః॥ ॥ 3 ॥

సదృశమ్? న, కింతు, నిరుపమమ్- నిరస్తోపమానమిత్యర్థః, నిరుపమత్వం దృఢయితుం భాగవతామృతస్యాబ్ధిజామృత వైలక్షణ్యం ద్యోతయన్నాహ—(నారాయణేనే)త్యాదినా-కీదృగ్భూతేన? సర్వామ్నాయభువా-సర్వే ఆమ్నాయాః- శ్రుతయః, భవన్తి- ఆవిర్భవం త్యస్మాదితి సర్వామ్నాయభూః, "యస్యనిశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేద" ఇత్యాది శ్రుతేః, తేన; సర్వేష్వామ్నాయేషు భవతి ప్రతిపాద్యత్వే నావిర్భవతీతివా, తథా తేన, స్వయమ్ - స్వేనైవ, అనేన విశేషణ ద్వయేన అన్యేషా మేవంవిధామృతోత్పాదనాక్షమత్వం దృఢయతి; సముద్ధృతమ్- సమ్యక్పరిశోధ్య నిష్పాదితమ్, తచ్చ శ్రూయతే "భగవాన్ బ్రహ్మకార్త్స్న్యేన త్రిరన్వీక్ష్య మనీషయా। తదధ్యవస్యత్కూటస్థో రతిరాత్మన్యతోభవేత్" ఇతి, "భవభయమపహన్తుం జ్ఞానవిజ్ఞానసారం నిగమకృదుపజహ్రే భృఙ్గవ ద్వేదసారమ్" ఇతి చ; కస్మా త్సముద్ధృతమ్? వేదాన్తదుగ్ధాబ్ధితః- వేదాన్త ఏవ దుగ్ధాబ్ధిః, తస్మాత్సముద్ధృతమ్, అతోఽబ్ధిజామృతాద్విలక్షణం తతఏవ నిరుపమం భగవత స్తస్యైవలీలామృత మితి యోజనీయమ్, ఏవంభూతమమృతం ద్విజాఃపిబేయురిత్యాకర్షక్ష కోఽయం విధిః, ద్విజా ఇతి సూత్రార్థవిచారాత్మకభాష్యే త్రైవర్ణికానామేవాధికారం దర్శయతి, పానసాధనపాత్రాణ్యాహ—(వేదవ్యాసే) త్యాదినా = సూత్రాణ్యేవ చషకాని - సమ్పుట స్థానీయాని పాత్రాణి, తైరిత్యర్థః; స్విత్యనేన "అల్పాక్షర మసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యంచ సూత్రంసూత్రవిదోవిదుః" ఇత్యుక్త లక్షణజాత మత్తైర్వా స్తీతి దర్శయతి, నిత్యమిత్యనేన అస్యామృతస్య స్వాద్వతిశయాదతృప్తిః కర

శ్రీమద్గోపాలకృష్ణాగ్ర్యాన్ శ్రీమన్నారాయణాదికాన్ । అస్మద్గురూన్ ప్రణమ్యాద్య సూత్రార్థో భాష్యతేస్ఫుటమ్॥ ॥౪॥

త్వం దర్శయతి; తదిదముక్తమ్ "యచ్ఛ్రుత్వా తాం రసజ్ఞానాం స్వాదుస్వాదుపదేపదే" ఇతి. ... ॥౩॥

ఏతత్సర్వస్య స్వసద్గురూణామనుగ్రహేణైవ నిర్వర్త్యమానత్వాత్ తత్ప్రణామ పూర్వకం చికీర్షిత గ్రన్థం స్పష్టతరం ప్రతి జానీతే—(శ్రీమద్గోపాలకృష్ణాగ్ర్యాన్) ఇతి = శ్రీమాన్- నైరపేక్ష్యాది సర్వసద్గుణమాహాత్మ్యవాన్, సచాసౌ గోపాలకృష్ణశ్చ సఅగ్రేభవః అగ్ర్యః ఏషాంతాన్, శ్రీమాన్ శ్రియఃపతిః సచాసౌ నారాయణశ్చ, స ఆదిర్యేషాంతాన్, [సమాసాన్తే క ప్రత్యయః- ఉభయత్ర తద్గుణ సంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః] ఆదిగ్రహణేన బ్రహ్మ నారద వ్యాస శుకాచార్యాదీన్ దర్శయతి; అగ్ర్యగ్రహణేన స్వావ్యవహితాచార్యత్వం గోపాలకృష్ణగురోర్దర్శయతి, ఏవం భూతమహామాహాత్మ్యాన్ అస్మద్గురూన్, ప్రణమ్య- ప్రకర్షేణనత్వా, సాష్టాఙ్గం ప్రణమ్యేత్యర్థః; స్ఫుటమ్ - స్పష్టం యథాభవతి తథా, సూత్రార్థో భాష్యతే- సూత్రభాష్యం క్రియత ఇత్యర్థః, ఉక్తంచ భాష్యలక్షణమ్ " సూత్రస్థం పదమాదాయ వాక్యైస్సూత్రానుసారిభిః । స్వపదానిచ వర్ణ్యన్తే భాష్యంభాష్యవిదోవిదు " రితి॥ ౪॥

—※ శాస్త్రోపోద్ఘాతః. ※—

అథాదౌ " ద్వితీయం ప్రాప్యానుపూర్వ్యాద్ జన్మోపనయనం ద్విజః । వసన్గురుకులేదాన్తో బ్రహ్మాధీయీతచాన్వహమ్ " ఇత్యధ్యయనవిధి మనురుధ్య స్వధీత సాంగ సశిరస్క స్వాధ్యాయం "నైతత్ఫలాయోపదేశే" ఇత్యత్రోపదిష్టాధికార లక్షణయుక్తం పుణ్యతీర్థ

నిషేవణాదిభి ర్నితాన్త మమలస్యాన్త మధికృత్య "నిగమకల్పతరో ర్గళితంఫలం శుకముఖాదమృతద్రవసంయుతమ్ । పిబతభాగవతంరస మాలయం ముహురహో రసికాభువి భావుకాః" ఇతి శ్రీభగవద్గుణగణామృత ద్రవసముద్రరూప శ్రీమద్భాగవతార్థ శ్రవణాదికం విధీయతే, ఏతదుపరి చైవ సేవాభిప్రేత్య "తస్మాదేకేనమనసా భగవాన్ సాత్వతాం పతిః । శ్రోతవ్యఃకీర్తితవ్యశ్చ ధ్యేయః పూజ్యశ్చనిత్యదా" ఇతి నిత్యదా భగవద్గుణగణ శ్రవణాదికం విధీయతే, తయోరంతరాతు "జీవస్యతత్వ జిజ్ఞాసా నార్థో యశ్చేహకర్మభిః।వదంతి తత్తత్వవిద స్తత్వం యజ్జ్ఞాన మద్వయమ్॥ బ్రహ్మేతిపరమాత్మేతిభగవానితిశబ్ద్యతే"ఇత్యాదినాభగవద్గుణగణామృతద్రవ సముద్రరూప శ్రీమద్భాగవత శ్రవణా ద్యుపకరణతయా తదర్థ విచారో విధీయతే ; యద్యప్యత్ర తత్వజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి విధి స్సాక్షాన్నశ్రూయతే, తథాపీహ కర్మభిర్యః పునర్లభ్య స్స్వర్గాదిస్సతు జీవస్యనార్థః- నపురుషార్థః, కింతు తత్వజిజ్ఞాసైవ;ఇత్యేవం భగవన్మహామృత ద్రవ సముద్రరూప శ్రీమద్భాగవతార్థ శ్రవణోపకరణ తత్వ జిజ్ఞాసాయాః పురుషార్థ హేతుత్వోపదేశాత్ "తద్విజిజ్ఞాసస్వ-తద్బ్రహ్మ" ఇతి జిజ్ఞాసా విధాయక వాక్య శేషాచ్చ సోయం విధి రున్నీయతే, జిజ్ఞాసాయా విచారార్థకత్వంచాగ్రే వక్ష్యతే, తత్రేమం విచార విధిమనురుధ్య సర్వవేదాన్త సార మీమాంసాఖ్యంశాస్త్రం ప్రణినీషు రఖిలజగత్క్షేమోదయో భగవా న్బాదరాయణస్స్వప్రోక్తస్యానాది గుణయుక్త ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తి సిద్ధ్యర్థం విషయాద్యనుబన్ధ చతుష్టయవ చ్ఛ్రీమద్భాగవత శాస్త్రోపకరణ తయాఽస్మిన్ సర్వ వేదాన్తసార మీమాంసాఖ్య శాస్త్రేప తదనుబన్ధ సమ్పన్నవిచారేణ నిర్ణయ దర్శయితు మిద మాదా వారభతాధికరణమ్ (అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా) ఇతి, లోకేతావ ద్విచారేణైవ

సన్దేహాపనోద ముపలభామహే, బ్రహ్మవాదినాం విచార పూర్వ
కేఽర్థనిర్ణయే తాత్పర్యాతిశయ దర్శనాత్సర్వోఽపి వేదార్థో వి
చార్యైవ నిర్ణేతవ్య ఇత్యేవ గమ్యతే, తథాసతి పశ్చాత్సంశయో
నోదేష్యతి, అన్యథా స్వబుద్ధ్యా కదాచిత్పూర్వపక్షయుక్తి భానేసతి
విపరీత నిశ్చయ స్సంశయోవా ప్రసజ్యేత,తస్మా న్మైవంభూదితి భా
వేన వేదేపి తత్ర తత్ర కృతాం విచారాత్మకాధికరణరచనా ముపల
భామహే,తథాహి; ప్రథమకాణ్డస్య పఞ్చమప్రశ్నే నవమానువాకే
ఽగ్న్యుపస్థానవిషయో విచారశ్శ్రూయతే, "ఉపస్థేయోఽగ్నీ౩ర్నో
పస్థేయా౩ ఇత్యాహు ర్మనుష్యాయేన్వైయో హరహ రాహృత్యా
థైనం యాచతి సఇన్వైత ముపార్ఛత్యథ కోదేవా నహరహ ర్యా
చిష్యతీతి తస్మాన్నోపస్థేయోఽథో ఖల్వాహు రాశిషే వైకం యజమానో
యజత ఇత్యేషా ఖలువై ఆహితాగ్నే రాశీర్యదగ్ని ముపతిష్ఠతే తస్మా
దుపస్థేయ" ఇతి. అస్యాయమర్థః, ప్రతిదినం సాయంప్రాతరగ్ని
హోత్రంహుత్వా "ఉపప్రయన్తో అధ్వ" మిత్యాదిభిర్మన్త్రైర్గ
క్రియమాణ మగ్నిప్రార్థనలక్షణముపస్థానమిహవిషయః, తదిదం
కర్తవ్యముత నకర్తవ్య మితివిశయః, నకర్తవ్యమితి తావత్ప్రాప్తమ్
కుతః, ఉపస్థానేనాగ్నే రుపద్రవప్రసంగాత్,తథాహి; తత్ర స్వల్పం
హావిర్దత్వా ఆయుర్దా అగ్నేస్యాయుర్మే దేహి వర్చోదా అగ్నే
సి వర్చోమే దేహి తనూపా అగ్నేఽసి తనువంమే పాహ్యగ్నే యన్మేత
నువా ఊనంతన్మ ఆప్రుణ" ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైరాయురాదికం యాచమా
నో యజమానోఽగ్నింహి బాధతే, లోకేపియద్ధ కశ్చిద్దరిద్రో మనుష్యో
మనుష్యామైవ రాజ్ఞే యత్కిఞ్చి జ్జంబీర ఫలాదిక ముపాయ
నం దత్వా తం రాజానం ప్రత్యస్యాకం ధనాదికం ప్రతిదినం యా
చమానస్తంపీడయతి, సచ రాజా తస్మైకుప్యత్యేవ, యదా మను
ష్యేష్వప్యేవం తదా కోనామ పుమానగ్న్యాదీన్ మహాప్రభావాన్ దేవా

స్ప్రతి యాచితుం ధృష్టో భవేత్, తస్మా దగ్న్యుపస్థానం నకర్తవ్య మితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే రాద్ధాన్తోవిధీయతే, అగ్న్యుపస్థానం కర్త వ్యమేవ, కుతః "నతత్రజామ్యస్తీత్యాహు ర్యోఽహరహ రుపతిష్ఠ త" ఇతి వాక్యశేషే దేవానా మాలస్యాద్యభావేన ఫలదానోన్ముఖ త్వ శ్రవణాత్తేషా ముపద్రవాద్యభావగఖల్వవగమ్యతే, అతఏవైవం భగవద్గీతాయాం తృతీయాధ్యాయే కర్మానుష్ఠానేతి కర్తవ్యతా ప్ర సంగేస్మర్యతే "దేవాన్భావయతానేన తేదేవాభావయన్తువః।పరస్ప రంభావయన్తశ్శ్రేయఃపరమవాప్స్యథ" ఇతి, అపిచ"ఆయురాదికమీ ప్సితమఖిలంమేభూయాత్" ఇత్యాశిషైవ హేతునాయజమానగ ప్ర జాపతినామకమగ్నిం యజతే, ఆహితాగ్నేర్యజమానస్య మన్త్రైరు పస్థాన మేవహీద్యశదేనతానుగ్రహేణాశిషః ప్రాపకమ్; యత్తూ క్తం స్వల్పం హవిర్దత్త్వేతి తత్రహవిషస్స్వల్పత్వం నేతిబ్రూమః, మ న్త్రోచ్చారణ సామర్థ్యేనేహ హవిషో వర్ధమానత్వాత్; తథా చా మ్నాయతే, "ధాన్యమసిధినుహి దేవానిత్యాహ- ఏతస్యయజుషోవీ ర్యేణ- యావదేకాదేవతా కామయతే యావదేకా-తావదాహుతిః ప్రథతే- నహితదస్తి యత్తావదేవస్యాత్- యావజ్జుహోతీ" తి, త స్మాద్ధవిషోజమ్బ్వరాది వైలక్షణ్యేనాగ్న్యాదీనాం దేవానాం స్వయా జక ఫలప్రదానాభిముఖత్వేన చోక్తదోషాభావా దగ్నిరుపస్థేయఇతి నిర్ణీయతఇతి; "ఉపస్థేయోఽగ్ని" రిత్యేవంజాతీయకేషు వాక్యేషు విచార్యమాణానామితి సూత్రేణ ఫలితప్రాప్తి రవగన్తవ్యా; తథా చ విచారాత్మకాధికరణస్య "విషయోవిశయశ్చైవ పూర్వపక్షస్త థోత్తరమ్ । నిర్ణయశ్చేతి పఞ్చాఙ్గం ప్రాఞ్చోఽధికరణం విదుః ॥ ప్రయోజనంచపఞ్చాఙ్గం శాస్త్రేఽధికరణం స్మృతమ్" ఇతివా పా ఠః, ఇతి పఞ్చాఙ్గత్వరూప ఫల లక్షణం సమ్పన్నమ్. ఏవం పఞ్చ మకాణ్డస్య పఞ్చమ ప్రశ్నే ప్రథమానువాకే అగ్నిచయనగతస్య

కస్యచిత్పశోర్దేవతావిశేషో విచారితః, “వాయవ్యాః కార్యాః ఉత ప్రాజాపత్యా3 ఇత్యాహుః” రితి- తత్రైవ తృతీయానువాకే ధీయమానస్యాగ్నేరధోముఖత్వముతోర్ధ్వముఖత్వం వేతి విచారితమ్, “బ్రహ్మవాదినో వదంతి న్యఙ్గ్నిశ్చేతవ్యా3 ఉత్తానా3 ఇతి” ఇతి. షష్ఠకాండస్య ప్రథమ ప్రశ్నే చతుర్థానువాకే హోమో విచారితః, “బ్రహ్మవాదినో వదంతి హోతవ్యం దీక్షితస్య గృహా3 ఇ న హోతవ్యా3 ఇతి” ఇతి. తత్రైవ నవమానువాకే క్రీతే సోమే పతితం తృణాదికమపనేయం న వేతి విచారితమ్, “బ్రహ్మవాదినో వదంతి విచిత్యస్సోమా3 న విచిత్యా3 ఇతి” ఇతి. తస్మిన్నేవ కాండే తృతీయప్రశ్నే అష్టమానువాకే అధ్వర్యుయజమానయోః పశుస్పర్శో విచారితః, “బ్రహ్మవాదినో వదన్త్యన్వారభ్యః పశూ3 ర్నాన్వారభ్యా3 ఇతి” ఇతి. తత్రైవ పఞ్చమప్రశ్నే నవమానువాకే సోమయాగస్య తృతీయ సవనే హారియోజననామకం గ్రహం ప్రతి హోమో విచారితః, “తం వ్యచికిత్సఞ్జుహువానీ3 మా హౌషా3 ఇతి” ఇతి. తత్రైవ షష్ఠప్రశ్నే ద్వితీయానువాకే యజ్ఞసమాప్త్యర్థో విచారితః, “వాసిష్ఠో హ సాత్యహవ్యో దేవభాగం పప్రచ్ఛ యత్సృంజయాన్ బహుయాజినోఽయీయజో యజ్ఞే-యజ్ఞం ప్రత్యతిష్ఠిపా3 యజ్ఞపతా3 వితి” ఇతి. (ఏతత్ప్రశ్నార్థస్తు) హే దేవభాగ! త్వమ్, బహుయాజినస్సృంజయాన్నైయాయజః- యాజితవానసి, స త్వం యజ్ఞాంగే “దేవా గాతువిద” ఇత్యేతన్మన్త్రహోమే సోమయాగం సమాపితవానసి? ఉత యజమానే? ఇతి, వాసిష్ఠస్సాత్యహవ్యో మునిర్దేవభాగనామకమునిం పప్రచ్ఛేతి. ఏవం సప్తమకాండస్య ప్రథమ ప్రశ్నే సప్తమానువాకే గర్గత్రిరాత్ర నామకస్య యాగస్య దక్షిణారూపే గోసహస్రే చరమధేనోరనుగమనమ్? పురోగమనం వా? ఇతి విచారితమ్, “బ్రహ్మవాదినో వదన్తి సహస్రగ్ం సహస్రతమ్యన్వేతీ3 సహస్రతమీగ్ం సహస్రా3” మితి. తథా

తత్రైవ పఞ్చమప్రశ్నే సప్తమానువాకే కిఞ్చిదహాగ్గ పరిత్యాజ్యం
నవేతి విచారితమ్, "ఉత్సృజ్యాం౩ నోత్సృజ్యా౩ మితి మీమాంస
న్తే బ్రహ్మవాదినః" ఇతి. ఏవం "ప్రాశ్యా౩ నప్రాశ్యా౩మితి" ఇతి
బ్రాహ్మణాన్తరేష్వపి విచారో దృశ్యతే. తథా ఉపనిషత్స్వపి "ఉ
తావిద్వానముం లోకంప్రేత్య - కశ్చ నగచ్ఛతీ౩- ఆహో విద్వాన
ముంలోకం ప్రేత్య - కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ఉ" ఇతి. "అథ తత్రాసి
తాపాఙ్గీ వైదర్భీ వల్గుభాషిణీ । అస్మరత్స్వసుతం నష్టం స్నేహస్ను
తపయోధరా ॥ కోన్వయం నర వైడూర్యః కస్యవా కమలేక్షణః । ధృ
తః కయాపి జఠరే కేయం లబ్ధ్వేత కేనవా। మమవా స్యాత్మజో నష్టో నీతో
యస్సూతికాలయాత్ । ఏతత్తుల్యవయోరూపో యదిజీవతి కుత్రచిత్ ॥
కథంవానేనసంప్రాప్తం సారూప్యం శార్ఙ్గధన్వనః । ఆకృత్యా వ
యవైర్గత్యా స్వరహాసావలోకనైః ॥ సఏవ వాభవేదేష యోమే గ
ర్భగతోర్భకః । అముష్మిన్ప్రీతిరధికా వామస్స్ఫురతి మేభుజః ।
ఏవం మీమాంసమానాయాం వైదర్భ్యామ్" ఇత్యాదిచ. స్మృతి
రపి మమర్థమనుగృహ్ణాతి "ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావి
రోధినా । యస్తర్కేణానుసన్ధత్తే సధర్మం వేద నేతరః" ఇతి;
ఆర్షం—నారాయణ బ్రహ్మనారదాది పరమ్పరోపదేశాగతం భగ
వద్భజనాదికమ్, ధర్మోపదేశమ్ - యాగాద్యనుష్ఠానమ్, తర్కేణ విచా
రేణ. ఉక్తంచ "ధర్మే ప్రమీయమాణేపి వేదేన కరుణాత్మనా । ఇతిక
ర్తవ్యతా భాగం మీమాంసాపూరయిష్యతి" ఇతి; ధర్మే- భగవ
ద్ధర్మే, భగవద్భజన ఇత్యర్థః; ప్రమీయమాణే - నిశ్చీయమానే,
మీమాంసా- విచారః. అసన్దిగ్ధేష్వపి వాక్యేషు మీమాంసయా కిఞ్చి
త్ప్రీత్యయాతిశయో జనిష్యత ఇతి భావేనహి భగవాన్ బాదరా
యణ స్సర్వ వేదాన్తసారమీమాంసాం ప్రావర్తయత్, తస్మాదే
వంవిధ విచారాత్మకమిద మధికరణంవిరచ్యతే, తథాహి తత్త్వజ్ఞా

సాకర్తవ్యేతి విహితం సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాశాస్త్రం విష
యః, తత్కిమారంభణీయమ్? ఆహోస్విదనారమ్భణీయమ్? ఇతి
విశయః; తత్ర విషయ ప్రయోజనాది సద్భావా నిర్ణయేన తదస
మ్భవాన్నారమ్భణీయమితి పూర్వపక్షః - సిద్ధాన్తస్తు ' అథాతో బ్ర
హ్మజిజ్ఞాసా, ఇతి. అస్య శ్రవణాదివిధి సమానార్థకత్వా ద్యోతితనా
యకర్తవ్యేతి పదమధ్యాహృతం భాష్యకృద్భిః, తతశ్చాత్రాథ శబ్ద
ఆనన్తర్యేభవతి, అతశ్శబ్దో హేతౌ, బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర ప్రకృత్యాము
ఖ్యవృత్తితో జ్ఞానవాచిన్యా ప్రత్యయార్థ విచార ఫలభూత తాదృ
శజ్ఞానసహిత భక్తిరేవా జహల్లక్షణయోపదిశ్యతే, " భక్తిః పరేశా
నుభవో విరక్తి రన్యత్రచైషత్రికఏకకాలః। ప్రపద్యమానస్య యథా
శ్నతస్స్యుః తుష్టిఃపుష్టిః క్షుదపాయోనుఘాసమ్,, ఇత్యత్రావగమ్యతే
హి భక్తేర్జ్ఞానైక కాలికత్వేన తత్సాహిత్యమ్; ఇచ్ఛావాచినాతుసన్
ప్రత్యయేన ఇచ్ఛాసాధ్యోవిచారో జహల్లక్షణయోపదిశ్యతే, ముఖ్య
యోగప్రకృతిప్రత్యయార్థయోః కేవలజ్ఞానేచ్ఛయో రిహానుపయో
గాత్; ఏవంచాధ్యయనా ద్యనన్తరం భక్తేరేవ మోక్ష హేతుత్వా
జ్జ్ఞాన వైరాగ్యాఙ్గసహిత భగవద్భజనఫలక సర్వవేదాన్త సారార్థ
విచారః కర్తవ్యఇతి భాష్యకృన్ముఖరిత సూత్రసారార్థ సమ్పత్త్యా
ఽథాతద్విచారాత్మకే తచ్ఛాస్త్రస్య భగవద్భక్తిరేవవిషయః, తథా
భక్తిద్వారా మోక్షహేతుత్వాదస్య ముక్తిరేవప్రయోజనమ్, తథా
ఽధ్యయనాది మానస్యాధికారీ, తథాసమ్బన్ధో స్యత్రాధికారిణా వి
షయప్రయోజనయోశ్చకర్తవ్యత్వ ప్రాప్తవ్యత్వరూపః, ఇత్యేవం
విషయాది చతుష్టయాస్తిత్వంచైతచ్ఛాస్త్రస్య సూత్రితంభవతి. తద్ధి
హభవతి శాస్త్రారమ్భే హేతుః, తథాహి; సర్వ వేదాన్తసార మీ
మాంసాత్మకం శాస్త్రమారమ్భణీయమ్, యథోక్త రీత్యా విషయా
ద్యనుబన్ధవత్త్వాత్; అస్మి న్నధికరణే పూర్వపక్షే విషయాది సద్భా

శ్రీభగవతా నారాయణేన సర్వదా చేతయమానం ప్రకృతి పురుషాత్మక మిదం విశ్వం తేనైవాన్తర్బహిర్వ్యాప్తం సత్పరిపాల్యతే, (§) తథాచ సర్వవేదాన్తసారే శ్రూయతే:—"యేన చేతయతే వి

వాని ర్ణయేన ఏతచ్ఛాస్త్ర ప్రవృత్త్యా భక్త్యసిద్ధేర్మోక్షా సిద్ధిః ప్రయోజనమ్, సిద్ధాన్తే తు తన్నిర్ణయేనైతచ్ఛాస్త్ర ప్రవృత్త్యా భక్తిసిద్ధేర్మోక్షప్రాప్తిః ప్రయోజనమితి భేదః ; అపిచేహ శ్రవణాది విధ్యాకాంక్షితాభి ర్జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసేత్యాది శ్రుతిభిః స్వవిహితవిచారాత్మక శాస్త్రారమ్భక విషయ ప్రయోజనాదిరూప తదర్థనిర్ణయాయాస్యాధికరణస్యోత్థాపితత్వాద్ధేతుహేతుమద్భావ శ్రుతి సఙ్గతిః, ఏవమస్య శాస్త్రారంభ ప్రయోజకానుబన్ధ చతుష్టయ నిర్ణయా యోపోద్ఘాతిత్వాచ్ఛాస్త్రాదావుపోద్ఘాతసఙ్గతిః, తల్లక్షణంతూక్తమ్, "చిన్తాం ప్రకృతసిద్ధ్యర్థాముపోద్ఘాతం విదుర్బుధాః" ఇతి. ఏవం విషయ ప్రయోజనాది సూచితోపాస్య నిర్ణాయకత్వాదుపాస్య లక్షణాధ్యాయేనాస్త్యైక కార్యకారిత్వం సఙ్గతిః, అస్యాధికరణస్య ప్రాథమ్యాన్న పూర్వాధికరణ సఙ్గతిరపేక్షితవ్యా, ఏవముపరితనాధికరణానాంతత్తదధ్యాయేషు యథాసమ్భవం సఙ్గతి రూహితవ్యాః తస్మాచ్ఛాస్త్ర మారంభణీయమితి నిశ్చీయతే.

ఏతదర్థజాతం స్వాన్తే సమనుసన్దధానస్తత్ర భగవానఖిలజగన్మోదయన్ పరమకారుణికో భగవాన్ భాష్యకారో వ్యాచిఖ్యాసిత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాదిమసూత్రేణైతచ్ఛాస్త్రే యథోక్త శ్రీక్షావత్ప్రవర్తక మధికార్యాద్యనుబన్ధ చతుష్టయం ప్రకృతిపురుషేశ్వర వివేచన పూర్వక మాదౌ సమ్యక్ప్రపఞ్చయితుమారభతే- (శ్రీ భగవతా నారాయణేనే) త్యాదినా-

(§) తేనైవ పరిపాల్యత ఇత్యత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి— (తథాచేతి= సర్వవేదాన్తసారే- శ్రీమద్భాగవతే, అస్య వేదాన్తత్వేన

శ్వం విశ్వం చేతయతే నయమ్ । జాగర్తి శయానేష్వస్మిన్నా
యంతం వేద వేదసః" ఇత్యాదౌ. తత్ర ప్రకృతిస్తు స్వభావతో
(†) జడాపి భగవదధిష్ఠితా సతీ స్థూల సూక్ష్మ దేహరూపేణ జీ
వాన్ (¶) తత్తత్కర్మానుగుణమావార్య తత్సంసృతి హేతుభూతా
చ సతీ పరిదృశ్యమాన (*) సావరణ బ్రహ్మాణ్డరూపేణావతిష్ఠతే,
సాహి ప్రధానావ్యక్తమాయాఽజాఽవిద్యోపాధిబుద్ధిశబ్దై స్సర్వ
వేదాన్తేషు వ్యపదిశ్యతే, " యత్తత్త్రిగుణమవ్యక్తం

శ్రుతిత్వమగ్రే వక్ష్యతే, శ్రుతిమాహ—(యేన) ఇతి=చేతయతే-చేత
నీభవతి, చేష్టత ఇతి యావత్; సర్వత్ర శ్రుత్యాది ప్రమాణ జ్ఞాప
నం స్వభావత్వా శ్శ్రుత్యర్థానతిచార ప్రదర్శనార్థమితి మన్తవ్యమ్.
(†) (జడాపీ)తి = జడత్వమ్ - అచేతనత్వమ్, అపి శబ్దేన జడవస్తున
స్స్వతో దేహాదిరూపేణ పరిణామాది ప్రవృత్త్యక్షమత్వం ద్యోతయతి,
స్థూలత్వమ్- దృశ్యత్వమ్, సూక్ష్మత్వమ్- అదృశ్యత్వమ్, చిత్తైకసమ
ధిగమ్యమితి యావత్; తత్ర స్థూలదేహ స్స్థావర జఙ్గమరూపః, ఇతర
దేహస్తు లిఙ్గశరీరమ్, తత్వనాద్యజ్ఞానవశాత్ప్రకృత్యాది నిఖిల త
త్వ సూక్ష్మతమాంశజాత ముఖ్యప్రాణేన గ్రథితం సదశేష జన్మస
ఞ్చిత పుణ్యపాప వాసనా మయం భవతి, కోశకారవదన్తర్గతో
జీవ శ్చరాచరలక్షణశరీరాణి గృహ్ణన్ సదా సంసరతి, తద్దేహాత్
జీవస్యాత్యన్తికవియోగో ముక్తిః, తదర్థమేవ భగవద్భక్తి రూపోపా
యశ్శాస్త్రేషు విధీయతే.
(¶) తత్తత్కర్మానుగుణమితి భగవతో వైషమ్య నైర్ఘృణ్య పరిహార
తి, ఆవార్య- భక్త్యుపకరణ భూత ప్రకృతి పురుషేశ్వర వివేక జ్ఞాన
ప్రతిబన్ధకత్వేనాచ్ఛాద్యేత్యర్థః, తత్సంసృతిః - జీవసంసృతిః,
(*) (సావరణే)తి = ఆవరణాని - పృథివ్యాదీని పఞ్చ, అ
హం మహత్ప్రధానాని త్రీణీత్యేవ మష్టౌ.

(*)నిత్యం సదసదాత్మకమ్ । ప్రధానం ప్రకృతిం ప్రాహురవిశేషం విశేషవత్ ॥ "స ఏవ భూయో నిజవీర్యచోదితాం స్వజీవమాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్-జయజయజహ్యజామజితదోషగృభీతగుణామ్-అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః స్వయం ధీరాః పణ్డితం మన్యమానాః-యదా హ్యహఙ్కార ఉపాధిరాత్మనో జిజ్ఞాసయా నశ్యతి తర్హ్యనుస్మరేత్- బుద్ధీన్ద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానం భాతి తదాశ్రయ" మిత్యేవమాది వేదాన్తేషు ప్రకృతౌ మాయాది శబ్ద నిర్దేశదర్శనాత్; తత్ర పురుషాస్తు ప్రకృతి విలక్షణా అసఙ్ఖ్యేయా జీవా అవగన్తవ్యాః; తత్ర కేచిద్దేహేన్ద్రియార్థరూపిణీ మిమాం ప్రకృతిమనాదికర్మవాసనయాఽఽత్మానం మన్యమానా జన్మాదీం(§)స్తద్ధర్మాన్స్వాత్మన్యారోప్య యథావాసనం సుకృతదుష్కృత ఏవానవరతం కుర్వాణాస్తాపత్రయానలజ్వాలావ్యాప్తాస్తత్ప్రతిక్రియా మజానన్తో ఉద్యాపి సంసరన్తో దృశ్యన్తే, ఏతచ్చామ్నామ్నాతమ్(†)"ప్రాణేన్ద్రియమనో ధ

(*)నిత్యత్వం- త్రైకాలిక సత్తాకత్వం, ఘటాదీనాం నిత్యత్వవ్యావృత్త్యర్థం సత్తాయాస్త్రైకాలికత్వ విశేషణమ్, ఏతేన ప్రకృతే ర్మిథ్యాత్వవాదో విధ్వంసితః, సదసచ్ఛబ్దాభ్యాం సూక్ష్మాసూక్ష్మ శరీరాణ్యుచ్యన్తే, అవిశేషమ్- ప్రళయే దేహాది ప్రపఞ్చరహితమ్, విశేషవత్-సర్గాదౌ తద్వత్.

(§)తద్ధర్మాన్- దేహధర్మాన్, స్వాత్మన్యారోప్య- అహమేవజాతోఽస్మీత్యాది మిథ్యాదృష్టిం కృత్వేత్యర్థః, యథావాసనమ్- ప్రాక్తనస్వసుకృత దుష్కృత వాసనామనతిక్రమ్యేత్యర్థః, తాపత్రయమ్ - ఆధ్యాత్మికాది దుఃఖత్రయమ్, తదేవానలజ్వాలా- తయా వ్యాప్తాః, ప్రపీడితా ఇత్యర్థః; తత్ప్రతిక్రియామ్- సమూలతాపత్రయ నివర్తక భగవద్భక్తి రూపోపాయ మిత్యర్థః.

(†)ప్రాణధర్మాః- క్షుత్పిపాసాదయః, ఇన్ద్రియధర్మాః అన్ధత్వబధి

మాఽనాత్మన్యధ్యస్యనిగఽణే । శేతేకామలవాఙ్ధ్యాయన్మమాహ మితికర్మకృ"దిత్యారభ్య "(‡)దుఃఖేష్వేకతరేణాపి దైవభూతాత్మహేతుషు । జీవస్యనవ్యవచ్ఛేదస్స్యాచ్చేత్తత్ప్రతిక్రియే " తి-(§)తత్ర కేచిత్కర్మయోగో జ్ఞానయోగోవా తాపత్రయానలప్రతీకారోఽస్తీతి మన్యన్తే, నస అత్యన్తిక ప్రతీకారో భవతి, తచ్చామ్నాతమ్ " యథాహిపురుషోభారం శిరసాగురుముద్వహన్ । తత్స్కన్ధేనసఆధత్తే తథాసర్వాఃప్రతిక్రియాః" ఇత్యాదౌ. కింతు భగవద్భక్తిరేవ తాపత్రయానలస్య తద్ధేతోస్సంసారస్యచాత్యన్తికప్రతీకారోభవతీతి వక్ష్యామః, ఏకే పునర్జీవా భగవత్కృపాయత్తతద్భక్తియోగ నిష్ఠయోద్గ్రథిత దేహాత్మగ్రన్థయస్సన్తః కృపయైవ యథోక్త సంసారిణాం భగవద్భక్తిముపదిశ్య సంసృతేరుద్ధరణే యేహాసఞ్చరన్తి, ఇదంచ శ్రూయతే "జనస్యకృష్ణాద్విముఖస్యదైవా దధమఽశీలస్య సుదుఃఖితస్య। అనుగ్రహాయేహ చరన్తి నూనం

రత్వ మూకత్వాదయః, మనోధర్మాః- భయదైన్యాదయః, ఆత్మని- జీవే, అధ్యస్య- ఆరోప్య, తత్ప్రకారస్తు క్షుధితోఽస్మి పిపాసితోఽస్మి అన్ధోఽస్మి భీతోఽస్మీత్యాదిరూపః,

(‡)దుఃఖేషు- ఆధ్యాత్మికాదిదుఃఖేషుమధ్యే,ఏకతరేణాపి-ఏకేనాపి, దుఃఖానా మాధ్యాత్మికాదిత్వ ముపపాదయతే- (దైవే)తి= దైవాదయో హేతవో యేషాంతేషు, వ్యవచ్ఛేదో- వియోగః, తత్ప్రతిక్రియా- తత్తద్దుఃఖ ప్రతీకారః, స్యాచ్చేదపి, దుఃఖేషుమధ్యే ఏకతరేణాపి జీవస్యనవ్యవచ్ఛేద ఇత్యన్వయః,

(§)అత్ర వదన్తిజైమినీయాఃకర్మయోగస్య ప్రవాహావన్నిత్యదాస్వగాఽదిరూప సుఖ ప్రదత్వాత్సఏవ దుఃఖ ప్రతీకార ఇతి, ఏవం పాతఞ్జలా అష్టాఙ్గయోగ రూపజ్ఞానమేవ తత్ప్రతీకార ఇతివదన్తి, తన్మతద్వయం నిరసితు మనువదతి- (తత్ర కేచిత్త్వి)తి=

భూతాని భవ్యాని జనార్దనస్య " ఇతి. "చరన్తిహ్యావనౌ కామం బ్రాహ్మణా భగవత్ప్రియాః । మాదృశాం గ్రామ్య బుద్ధీనాం బోధాయోన్మత్తలిఙ్గిన " ఇతిచైవమాదిషు- దేహ సమ్బన్ధాత్ప్రాగ్జీవానామవస్థితిప్రకారో ద్వితీయతృతీయాధ్యాయ వ్యాఖ్యానావసరే వ్యక్తీకరిష్యతే;(+)ఏవంబద్ధముక్తేభ్యో జీవేభ్యశ్చ ప్రకృతితశ్చాత్యన్తవిలక్షణ, స్సర్వజ్ఞ, స్సర్వశక్తి, స్సర్వకారణ కారణభూత, స్సర్వ నియన్తా, స్సర్వాన్తర్యామీ, సర్వోపాస్య, స్సర్వపురుషార్థహేతు, స్సర్వోపాయవి, త్సర్వసాక్షీ, కాశవదఖిలంజగదన్తర్బహిర్వ్యాప్త, శ్చిదచిచ్ఛరీరకో, బ్రహ్మరుద్రాద్యఖిలదేవ వన్ద్యో, ఽశేష శర

(+)తదేవం ప్రకృతి జీవాభ్యాం వివిక్తాం ప్రపంచ్య తద్వైలక్షణ్యేన పరమాత్మస్వరూపం లక్షయతి- (ఏవం బద్ధముక్తేభ్య) ఇత్యాదినా- జీవవైలక్షణ్యమాత్రస్య ప్రకృతావతి ప్రసక్తత్వా త్తద్వైలక్షణ్యం చోక్తమ్; తావన్మాత్రోక్తౌ జీవేఽతిప్రసక్తిరిత్యత స్తద్వైలక్షణ్యం చోక్తమ్; సర్వజ్ఞత్వాది విశేష లక్షణోపదేశస్తు సంసారిణాం భగవదుపాసిసోత్పత్తయ ఇతి జ్ఞేయమ్; సర్వకారణాని- ప్రకృత్యాదితత్త్వాని, తేషాంకారణభూతః, తేషా ముత్పాదకత్వాదితిభావః; సర్వనియన్తాసర్వాన్తర్యామీత్యేతాభ్యాం వ్యతిరేకేణ ప్రవేష్టృత్వనియన్తృత్వేదర్శితే, సర్వోపాస్యత్వేహేతు (స్సర్వపురుషార్థహేతు) రితి- (సర్వోపాయవి) దిత్యనేన తత్తత్కార్యావసరే తత్తత్కార్యానుగుణోపాయ కల్పనా చాతుర్యం దర్శయతి, (సర్వసాక్షీ) తి- కర్మఫల సమ్బన్ధం దర్శయతి; " యస్యాత్మా శరీరమ్- యస్యావ్యక్తం శరీరమ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తం స్వశరీరకత్వం ప్రకృతి శరీరకత్వంచ పరమాత్మనో జీవైస్సదానుసన్ధేయమిత్యాహ—(చిదచిచ్ఛరీరక)ఇతి- బ్రహ్మరుద్రాద్యఖిల దేవవన్ద్యఇత్యుపాస్యాన్తరం వ్యావర్తయతి; అశేష శరణఇతి దేవతాన్తర భక్తానప్యయం భగ

ణోఽకించనాయనో, మహావిభూతిపతి, రవాప్తసమస్తకామ, స్స
త్యకామ, స్సత్యసఙ్కల్పః, పరకారుణికో, ఽసంఖ్యేయ పరమ క
ల్యాణగుణగణపరిపూర్ణః, శ్రీభగవాన్, (*)నారాయణఏవేదమఖిలం
జగత్సృష్ట్వా తత్రానుప్రవిశ్య తత్తజ్జీవ కర్మానుగుణ్యేన విచిత్రత
యా నామరూపే వ్యాకృత్య స్వభక్తానాం మోక్షదిత్సయా ఽఽవి
ర్భూతాసఙ్ఖ్యేయావతారోఽస్మిన్ జగతి క్రీడన్నాస్తే; ఇత్యేవం చి
దచి దీశ్వరాణాం స్థితిర్భవతి. అతస్సత్సఙ్గలబ్ధ భగవత్పాదారవిన్ద
భక్తిరేవ ముక్తావన్తరఙ్గోపాయ ఇత్యవగన్తవ్యమ్; “సత్సఙ్గలబ్ధ
యా భక్త్యామయిమాంయ ఉపాసితా। సవైమేదర్శితంసద్భి రఞ్జ
సావిన్దతేపదమ్॥ తత్రోపాయ సహస్రాణామయం భగవతోది
తః। యదీశ్వరేభగవతి భక్తిర్యైస్స్యాద్యథారతిః- తమేవం విద్వా
నమృత ఇహభవతి- నాన్యఃపన్థా అయనాయవిద్యతే ” ఇత్యేవంజా
తీయక శ్రుతిభ్యో భక్తేరేవ సంసార మోక్షోపాయ త్వావధార
ణాత్; ఇయం భక్తిస్తావత్, శ్రీమద్భగవత్కథాశ్రవణ కీర్తనా
దిభేదేన నవవిధాభవతి, “శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోస్స్మరణం పాద
సేవనమ్। అర్చనంవన్దనందాస్యం (†)సఖ్యమాత్మనివేదనమ్॥ ఇతిపుం

వానేవ ఫలప్రదానేన రక్షతీతిదర్శయతి; అకిఞ్చనాయనఇతి శ్రీభ
గవతస్స్వభక్తేభ్యోఽన్యత్ప్రేమాస్పదం వస్తు నాస్తీతి దర్శయతి;
మహావిభూతిపతిః- శ్రియఃపతిః,

(*)నారాయణ ఏవేత్యేవకారేణ ప్రకృత్యాదే స్సాఙ్ఖ్యాదిభి రుక్తం
స్వాతన్త్ర్యేణ స్రష్టృత్వం వారయతి;

(†)సఖ్యమ్- భగవతి, “ సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ ” ఇతి
శ్రుత్యుక్తోపకారిత్వలక్షణ సఖిత్వానుసన్ధానమ్, ఆత్మనివేదనమ్-స్వ
స్మిన్ భగవత్స్వత్వానుసన్ధాన పూర్వక తదాయత్తాఖిల ప్రవృత్తిమ
త్త్వానుసన్ధానమ్;

సార్పితా విష్ణౌ భక్తిశ్చేన్నవలక్షణా” ఇతిహ్యుపదిశ్యతే; అపి చేయం భక్తిరేవ వేదాన్తేషు భాగవతధర్మః ఇత్యాత్మవిద్యేత్యుపాసనమితి జ్ఞానమితి చోచ్యతే, తతశ్చ భక్తౌ భగవద్ధర్మాది శబ్దవ్యపదేశ ఉపపన్నో భవతి; తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యోచ్యతే “యోఽస్యోత్ప్రేక్షక ఆదిమధ్యనిధనో యోఽవ్యక్తజీవేశ్వరో యస్సృష్ట్వేదమనుప్రవిశ్య ఋషిణా చక్రే పురశ్శాస్తి తాః । యం సమ్పద్య జహాత్యజామనుశయీ సుప్తః కులాయం యథా తం కైవల్యనిరస్తయోని మభయం ధ్యాయేదజస్రం హరి” మితి. ఇత్థమేతదర్థప్రతిపత్త్యర్థాః ఏవోత్తరకాణ్డలక్షణాస్సర్వే వేదాన్తా భవన్తి. నన్వేవం సార్థకత్వాదుక్త ఏవ భవత్యుత్తరకాణ్డః; పూర్వకాణ్డస్తు కిమర్థః ఇతి చే(*) దత్రోచ్యతే, కాణ్డద్వయాత్మకో(¶)ఽపౌరుషేయో వేదః కర్మయోగో జ్ఞానయోగో

(*) (అత్రోచ్యత) ఇతి= అత్ర - అస్యామాశఙ్కాయాం ప్రాప్తాయామ్, ఉచ్యతే-సర్వవేదార్థః సఙ్గ్రహనిరూపణేన పరిహృతిరభిధీయత ఇత్యర్థః.

(¶) నను “వేదా బ్రహ్మాత్మవిషయా స్త్రికాణ్డవిషయా ఇమే” ఇత్యత్ర కర్మకాణ్డో జ్ఞానకాణ్డో భక్తికాణ్డశ్చేతి కాణ్డత్రయాత్మకత్వం వేదస్యామ్నాతమ్, కథమిహాభాషి తస్య కాణ్డద్వయాత్మకత్వమ్? ఇతి చేద్బాఢమ్; తథాపీహ జ్ఞానకాణ్డస్య భక్తికాణ్డేఽన్తర్భావమభిప్రేత్య తస్య కాణ్డద్వయాత్మకత్వమభ్యభాషీతి సుధీభిర్విభావనీయమ్. (అపౌరుషేయ) ఇతి= పురుషాః- జీవాః, తైః ప్రణీతా గ్రన్థాః పౌరుషేయాః - స్మృతీతిహాసపురాణాదయః; తద్వన్న భవతీత్యపౌరుషేయః. కథం తర్హి సర్వవేదాన్తసారస్యాపౌరుషేయత్వమ్? “ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మితమ్” ఇత్యాదౌ తస్య పురాణత్వప్రతీతిరితి చేన్నైతదేవమ్, చోదనాపాదాద్యధికరణోపక్రమే భాష్యకృద్భిరస్యాశ్శఙ్కాయా అగ్రేసహా

భక్తియోగశ్చేత్యేవముపాయత్రయబోధనార్థో భవతి;(§) తత్ర పూర్వస్మిన్ కాణ్డే కర్మయోగః ప్రతిపాద్యతే, స తు నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం నిషిద్ధం చేతి చతుర్విధో భవతి; "యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" ఇత్యాదినా విహితం కర్మ నిత్యమ్, "యస్య గృహాన్ దహత్యగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ భాగధేయేనైవైనం శమయతి నాస్యాపరం గృహాన్ దహతి" ఇత్యాదినా విహితం కర్మ నైమిత్తికమ్, "చిత్రయా యజేత పశుకామః" ఇత్యాదినా విహితం కర్మ కామ్యమ్, "తస్మాద్ బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత న నిహన్యాన్న లోహితం కుర్యాత్" ఇతి- "తస్మాన్మలవద్వాససా న సంవదేత" ఇతి- "న కలఞ్జం భక్షయేన్న సురాం పిబేన్న పరదారాన్ గచ్ఛేత్" ఇతి చైవంజాతీయకశ్రుతినిన్దితం కర్మ నిషిద్ధమ్. (/) తేషు నిత్యనైమిత్తిక

రిష్యమాణత్వాత్; వేదాన్తత్వం చాగ్రే నిర్వక్ష్యతి.

(§) తత్ర- ఉపాయత్రయమధ్యే, (జుహుయాదిత్యాదినే)త్యత్రాదినా "ఉద్యన్తమస్తం యన్తమ్" ఇతి బ్రాహ్మణవిహితసన్ధ్యావన్దనాదికం గృహ్యతే; 'యావజ్జీవ'మితి ప్రతినియతజీవనరూపనిమిత్తకత్వాదగ్నిహోత్రస్య నిత్యత్వమ్; ప్రతినియతమ్- వ్యవస్థితమ్.

గృహదాహాద్యనియతనిమిత్తకత్వాత్ క్షామవదిష్టేర్నైమిత్తికత్వమ్, అత్రత్యాదినా "అగ్నయే రక్షోఘ్నే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యం రక్షాగ్ంసి సచేరన్" ఇతి విహితరాక్షోఘ్నేష్ట్యాదికం గృహ్యతే. పశుకామమధికృత్య చిత్రరూపగుణకర్మవిధానాదస్య కామ్యత్వమ్, అత్రత్యాదినా "వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామః" ఇత్యాదినా విహితం శ్వేతపశ్వాలమ్భనాదికం గృహ్యతే. "తస్మాద్ బ్రాహ్మణాయ నాపగురేత" ఇత్యాది శ్రుతిభిర్నిన్దితత్వాద్ బ్రాహ్మణాపగురణాదేర్నిషిద్ధత్వమితి ధ్యేయమ్.

(/) తత్ర నిత్యనైమిత్తికయోః ఫలం త్రివిధమ్, అకరణే ప్రత్య

యో రనుష్ఠానేనాకరణ ప్రత్యవాయరూపమనిష్టం పరిహ్రియతే; కామ్యానుష్ఠానా దిష్టప్రాప్తిర్భవతీతి తద్విధిసమీప ఏవ స్పష్టం శ్రూయతే, "యఏవం విద్వాం శ్చిత్రయా పశుకామో యజతే ప్రప్రజయా పశుభిర్మిథునైర్జాయత" ఇతి. (*)నిషిద్ధకర్మవర్జనేన రాగప్రాప్త నిషిద్ధకర్మానుష్ఠాన జన్య నరకపాతః పరిహ్రియతే, తదేవం విహితం నిత్యాదికం కర్మ విహాయ నిషిద్ధ మాచరతా మవిరక్తానాం నరకపాత ఏవ భవతి, తథాచ యాజ్ఞవల్క్యేనస్మృతమ్ "విహితస్యా ననుష్ఠానా న్నిన్దితస్యచ సేవనాత్ | అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతీ" తి. అపిచ ఫలాభిసన్ధి పూర్వకమనుష్ఠితమంతరాయా విహితం నిత్యనైమిత్తికం కర్మ స్వర్గమాత్ర ఫలప్రదం భవతి, ఫలాభిసన్ధిం వినాఽనుష్ఠితంతు నిత్య నైమిత్తికం కర్మ చిత్తశుద్ధి ద్వారా భగవద్భక్తియోగ లక్షణం ఫలం జనయతి, తథాచామ్నాయతే "ఏవంకర్మవిశుద్ధ్యా (❖)విశుద్ధసత్వస్యాన్తర్హృదయాకాశశరీరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవే మహాపురుషోపలక్షణే శ్రీవత్స కౌస్తుభ వనమాలారి దర గదాభిరుపలక్షితేన నిజపురుషహృల్లిఖితేనాత్మని పురుషరూపేణ విరోచమాన ఉచ్చైస్తరాం భక్తిరనుదిన మేధమానరయా అజాయతే" తి. (౦) "యదత్రక్రియతే కర్మ భగవత్పరితోషణం | జ్ఞానం యత్తదధీనంహి భక్తియోగస

~~~~~~

వాయ పరిహారః, స్వర్గాది ప్రాప్తిః- చిత్త శుద్ధిశ్చేతి; తత్రాద్యం ఫలమాహ- (తేష్వి)తి-నిత్యాదిషు మధ్యఇత్యర్థః.

(*)కామ్యస్యతు కామితమేక మేవఫలమ్, నిషిద్ధకర్మవర్జనస్య నరక ప్రాప్తిపరిహార ఏవ ఫలమిత్యాహ—(నిషిద్ధకర్మవర్జనేన) ఇతి.

(❖) విశుద్ధ సత్వస్య- శోధిత చిత్తస్య.

(౦) (యదత్రే) తి- భగవత్పరితోషణమ్. భగవత్పరితోషణహేతుకమ్, నతు కామ్యఫలహేతుకమిత్యర్థః.
~~~~~~

మన్వితమ్" (§)తథా "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిది షన్తి యజ్ఞేనదానేన తపసానాశకేన" ఇతిచ; ఏవం నిష్కామం కర్మా నుతిష్ఠత ఐహిక భోగాదిక మప్యానుషఙ్గికం ఫలం భవత్యేవ, తథా ప్యాపస్తమ్బస్స్మరతి ; తద్యథా "ఆమ్రే నిమిత్తే ఛాయాగన్ధ ఇత్య నూత్పద్యతే ఏవం ధర్మం చర్యమాణమర్థాః కామా(+) అనూత్పద్యన్తే" ఇతి. తతశ్చైవం పూర్వకాణ్డస్యాపి సార్థకత్వైవ భవతి, తదేవం చిత్తశుద్ధిద్వారా పరబ్రహ్మోపాస్తి హేతుత్వేన పూర్వకాణ్డోప దిష్టయో ర్నిత్యనైమిత్తికయో రనుష్ఠాన ప్రకారస్తృతీయాధ్యాయ చతుర్థపాద వ్యాఖ్యానావసరే సూచయిష్యతే; ఉత్తరకాణ్డేతు జ్ఞా నయోగో భక్తియోగశ్చేత్యేతదుభయం ప్రతిపాద్యతే; ¶ తత్రజ్ఞా నం ద్వివిధమ్, ఆత్మానాత్మ తత్వవివేకోఽష్టాఙ్గయోగ శ్చేతి; తత్రా త్మానాత్మవివేకశ్చిర పరిచితస్సర్ కథఞ్చిదష్టాఙ్గయోగే భక్త్యావా పయుక్తశ్చే త్తదుపయోగత్వా త్సార్థకో భవతి, అన్యథా వ్యర్థ ఏవ భవతి; తథాచ శ్రూయతే "శ్రేయస్స్రుతిం భక్తిముదస్యతే విభో క్లిశ్యన్తియే కేవల బోధలబ్ధయే। తేషామసు క్లేశచయోవశిష్యతే నాన్యద్యథా ()స్థూలతుషావఘాతినా"మితి.($)తత్రబహుక్లేశసాధ్

(§)కేచిత్ "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇత్యత్ర వేత్తుమిచ్ఛన్తీత్యర్థ లాభేన వేదనం జ్ఞానపరమితి మన్యన్తే, తన్నిరస్య భక్తిపరత్వం ద్యోతయితుమాహ-(తథే)తి= యథా "ఏ వంకర్మవిశుద్ధ్యే"త్యాదిశ్రుతిర్గకర్మణశ్చిత్తశోధనద్వారా భక్త్యుప కరణత్వం దర్శయతి తథా "తమేత"మితి శ్రుతిరపిదర్శయతీత్యర్థః. (+)అనూత్పద్యన్తే-ఆనుషఙ్గికత్వేనోత్పద్యన్త ఇత్యర్థః. ¶ జ్ఞానంవి భజతే- (తత్రే)తి=ఆత్మానాత్మవివేక స్సాఙ్ఖ్యస్మృతిజన్య జ్ఞాన సదృ శః. ()స్థూలతుషాః-అనుత్పన్నతణ్డులాశ్శాలయః.($)సర్వార్భక్త్య భిముఖీకర్తు మష్టాఙ్గయోగస్య దుష్కరతాముద్ఘాటయన్ ఫలం

తోష్టాఙ్గ యోగోపి చిర పరిచితస్సన్ క్రమేణ కథంచి త్సిధ్యతిచేత్స త్త్వేవ ముపాసకస్య వర్తమానదేహ పతనానన్తరం సద్య ఏవ మోక్షప్రదో భవతి; యద్యష్టాఙ్గయోగనోఽర్చిరాదిలోక గమన ద్వారా మోక్షేచ్ఛాస్యాత్తదాత్వష్టాఙ్గయోగో ఽర్చిరాదిలోకమార్గేణతం సత్యలోకం ప్రాపయ్య తత్ర భక్తిం జనయిత్వా బ్రహ్మాణ్డభేదనద్వారా పరమపద ప్రాపకో భవతి, “తథాపరే చాత్మసమాధియోగబలేనజిత్వా ప్రకృతిం బలిష్ఠామ్। త్వామేవ ధీరాః పురుషం విశన్తితేషాం శ్రమస్యాన్నతు సేవయాత” ఇత్యామననాత్; సేవా-భక్తిః, అపిచాస్యాష్టాఙ్గయోగస్యాప్యుపాసనమితి జ్ఞానమితి విద్యేతి యోగ ఇతిచ వ్యపదేశో వేదాన్తేషు భవతి; (+) సతు ప్రకరణవశాత్ జ్ఞాతవ్యః. తత్ర భక్తియోగస్తు నవవిధో భవతీత్యుక్తమ్, తత్రాన్యతమోప్యనాయాసేనైవైకస్మిన్ జన్మని మోక్షప్రదో భవతి, తథాచ శ్రూయతే “పానేన తే దేవకథాసుధాయాః ప్రవృద్ధ భక్త్యా విశదాశయా యే। (—) వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధం యథాఞ్జసాన్వీయు రకుణ్ఠధిష్ణ్య” మితి. తదేతత్సర్వం ప్రథమ చతుర్థాధ్యాయవ్యాఖ్యానావసరేఽతి నిపుణముపపాదయిష్యామః; [*] అతః కృత్స్నోపి వేదస్సార్థక

ద్యోతయతి-(తత) బహు క్లేశ సాధిత) ఇతి=సద్య ఏవ మోక్షప్రదో భవతీత్యన్తేనైకం ఫలం ప్రదర్శ్య ద్వితీయం ఫలం దర్శయతి-(యదీ) త్యాదినా= (+) తయోర్నష్టాఙ్గయోగ భక్త్యోః ప్రాయేణ సంజ్ఞైక్యాత్తద్భేధ స్సజ్ఞేయ ఇత్యత ఆహ- (సతు ప్రకరణవశా) దితి=(—) అత్ర (వైరాగ్యసారం ప్రతిలభ్య బోధ) మిత్యనేన భక్త్యైకకాలికే జ్ఞానవైరాగ్యే దర్శితే; వైరాగ్యం, సారో-మూలమ్, యస్య తమ్.

[*] ఏవముపాయత్రయ బోధకత్వాద్వేదస్య సార్థకతా ముపపాదయన్ వేదార్థసఙ్గ్రహ ముపసంహరతి-(అత) ఇతి= అతః-ప్రోక్తరీత్యా ఉపాయత్రయ బోధకత్వాదిత్యర్థః.

ఇతిసూక్తమ్. అపిచ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా మనధిగత కర్మయో గాద్యుపాయ త్రయ వేదయితృత్వాద్వేదస్య వేదత్వమపి [౦]ప్రత్యేతవ్యమ్, యథాహుః "ప్రత్యక్షేణానుమిత్యావాయస్తూపాయో న బుధ్యతే । ఏతంవిదన్తి వేదేనతస్మాద్వేదస్య వేదతే" తి; [§]కించవేదస్యనిత్యత్వం ప్రామాణ్యంచప్రథమాధ్యాయ తృతీయపాదే దేవతాధికరణేప్రవక్ష్యతె. నను పూర్వకాణ్డాదప్యశేష పురుషార్థ హేతుభూత భగవద్భక్తియోగసిద్ధేః కిముత్తర కాణ్డేనేతిచే దత్రాప్యుచ్యతె, నహివయ మపునరావర్తి లక్షణాత్యన్తిక పురుషార్థ హేతురయం భక్తియోగః పూర్వకాణ్డా న్నియమేన భవతీతి బ్రూమః, కిన్తు తద్విహితయో ర్నిత్యనైమిత్తిక యోశ్చిత్తశోధన ద్వారా భక్తియోగహేతుత్వంక్రమేణకథంచిద్భవతీతి;యేనో[‡]క్తశఙ్కాస్యాత్. సత్యపి భక్తియోగ సహకారిత్వేనిత్యనైమిత్తికయోః కృషివదన్తరాయ బహులతయా తదనుష్ఠాతౄణాం ప్రాయేణ చిత్తశుద్ధి దౌర్ల

---

[౦] ప్రత్యేతవ్యమ్- జ్ఞాతవ్యమ్. ప్రత్యక్షేతి= నహివినా వేదేన కర్మయోగాది స్వర్గాద్యుపాయ ఇతి ప్రత్యక్షేణ అనుమాన సణస్రేణవా తార్కికశిరోమణిరవగన్తుం శక్నోతి.

[§] నను సర్గాదౌ వేదస్యతదర్థస్యచాభావా దనిత్యత్వమప్రామాణ్యంచ వేదస్య ప్రసజ్యేయాతామ్, ఏవంచసతి వేదఃకథం ప్రమాణంస త్ప్రోక్తముపాయత్రయం బోధయే దిత్యతఆహ-(కిఞ్చే)తి=

[‡] ఉక్తశఙ్కా- ఉత్తరకాణ్డస్య వైయర్థ్యశఙ్కా. నను తర్హి "యదత్ర క్రియతే కర్మ భగవత్పరితోషణమ్। జ్ఞానంయత్తదధీనంహి భక్తియోగసమన్వితమ్" ఇత్యాదౌపూర్వకాణ్డవిహితనిష్కామకర్మణో భగవద్భక్తిహేతుత్వశ్రుతిరశ్రద్ధేయాస్స్యాదతఆహ-(సత్యపీ)తి—యద్యపి నిష్కామం కర్మ భక్తిహేతుః; తథాప్యన్తరాయ బహులతయా తాదృశకర్మణ స్తద్ధేతుత్వం కాదాచిత్కంభ

భ్యాదనివార్యతయా స్వర్గాది ప్రాప్తి ర్భవతీతి జ్ఞేయమ్, తతశ్చ ప్రాయేణ పూర్వకాణ్డార్థస్య పునరావృత్తి లక్షణాత్యన్తిక పురుషార్థ హేతుభూత భక్తియోగాసిద్ధేరుత్తరకాణ్డోజ్ఞాతవ్యః [$]తే నహిసర్వే స్సంసారిణోఞ్జసాభక్తిం ప్రాప్యాత్యంతిక పురుషార్థలక్షణం మోక్షంప్రాప్నువన్తి, [*]సచాత్యన్తికపురుషార్థో భగవద్భక్తానాం వర్తమాన దేహపతనానన్తరక్షణమేవ,అజామిళ,ఇభరాజ,శ్రీదామ,దధిసారఙ్గ,ఖట్వాఙ్గాదీనామివపరమపదప్రాప్తిరూప ఇత్యధ్యవసాతవ్యమ్, (*) ఏవంచాశుద్ధచిత్తానాంతచ్ఛోధకనిష్కామకర్మానుష్ఠాన సిద్ధ్యర్థం పూర్వకాణ్డో భగవతా నారాయణేన ప్రకాశితః, ఉత్తరకాణ్డ లక్షణస్సర్వోఽపి వేదాన్తస్తు శుద్ధ చిత్తానాం జ్ఞానయోగ భక్తియోగోభయ సిద్ధ్యర్థం తేనైవ ప్రకాశిత ఇత్యధ్యవసితమ్. ఏవం ప్రకాశితేష్వపిసత్సు వేదాన్తేషు తేషాంనిగూఢార్థతామభిప్రేత్య శ్రీ భగవాన్నారాయణ స్స్వయమేవ సర్వ వేదాన్త సారభూతం ప్రాధాన్యేన భక్తిజ్ఞానవైరాగ్య ప్రకాశకం శ్రీమద్భా

వతి; అతో (యదత్రక్రియత) ఇతి యథోక్తా శ్రుతిశ్చ సిద్ధేయాస్యాదేనేతి భావః; అనివార్యతయేతి— తథాచ నిష్కామ తయా కర్మానుష్ఠాతుం ప్రవృత్తానా మపి విధిసమీప గతార్థ వాద శ్రవణేనకామనా మయాన్తరాయో దయ ప్రసఙ్గేన తేషాం స్వర్గాది ప్రాప్తే రనివార్యత్వం జ్ఞేయమితిభావః.

[$] తేన- ఉత్తరకాణ్డేనేత్యర్థః.

[*] ఆత్యన్తిక పురుషార్థ స్వరూప మాహ-(సచే)తి—చ శబ్దేన త్వష్టాఙ్గయోగినా మర్చిరాదిపథా విలమ్బ్యపరమపద ప్రాప్తిరపి పురుషార్థ ఏవేతి సూచయతి:-అనన్తర క్షణ మేవేత్యత్రాత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా.

* ఏవంచేతి - వేదస్య సార్థకత్వేసిద్ధఇత్యర్థః.

గవతాఖ్యం శాస్త్ర మాదౌ స్వనాభిపద్మ సముద్భవాయ బ్రహ్మణే (*)ప్రకాశితవాన్, తథాచతత్రైవద్వాదశస్కన్ధే శ్రూయతె "స ర్వవేదాన్తసారంహి శ్రీభాగవత మిష్యతె | తద్రసామృత తృప్తస్య నాన్యత్రస్యాద్రతిః క్వచి" దితి; "శ్రీమద్భాగవతం పురాణమమ లం యద్వైష్ణవానాం ప్రియం యస్మిన్ పారమహంస్య మేక మమ ల జ్ఞానంపరంగీయతె । యత్రజ్ఞాన విరాగభక్తి సహితం నైష్క ర్మ్య మావిష్కృతం తచ్ఛృణ్వన్విపఠన్విచారణపరో భక్త్యావిముచ్యే న్నరః ॥ ఇదం భగవతాపూర్వం బ్రహ్మణేనాభిపఙ్కజే । స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యాత్సమ్ప్రకాశిత" మితి చ; తథాచ సర్వ వే దాన్తసారస్యాపి(†)విప్రపరివ్రాజకన్యాయేనవేదాన్తత్వమ్,అపౌరు షేయత్వమ్,వేదాన్తాదాధిక్యమ్,చ సిద్ధమేవభవతీతిజ్ఞేయమ్; యద్యపి సర్వవేదాన్తసారే "శూద్రఉత్తమతామియాత్- శూద్ర శ్శుధ్యే తపాతకా"దితిచ శూద్రస్యాపిసర్వవేదాన్తసార శ్రవణా [$]భ్యను జ్ఞైవప్రతీయతె, తథాపి "శూద్రఉత్తమతామియా"దిత్యాది వాక్యం సచ్ఛూద్రస్యైతత్పూర్వవాక్యోదిత సర్వవేదాన్తసారపాఠకశుశ్రూ షాదినా బ్రాహ్మణాది జన్మప్రాప్తిలక్షణోత్తమతాప్రాప్తింశ్రావయ తీతినిశ్చీయతె; అత్ర దృష్టాన్తో నారదః; "పద్భ్యహవాఏతచ్ఛ్మశానం

(*) ప్రకాశితవాన్- ఉపదిష్టవాన్. ప్రసఙ్గాత్సర్వ వేదాన్త సారస్య న్యాయ బల సమ్పన్నాం ప్రకృతోపయోగినీం సంజ్ఞా మా హ- (తథాచే) తి=(†) విప్రపరివ్రాజక న్యాయేనేతి-యథా పరి వ్రాజో విప్రత్వం సిద్ధమ్, తథా సర్వ వేదాన్త సారస్య వేదాన్త త్వం సిద్ధమేవేతి ధ్యేయమిత్యర్థః.

[$] అభ్యనుజ్ఞా- విధిః.

(పద్భ్యహవాఏతచ్ఛ్మశాన)మితి= శూద్రఇతి యదేతత్ పద్భ్య శ్శానమ్- పాదచారి స్వభావం పితృవనమేవేతి యోజనా.

చం=వ్యా॥ అథో౽చ్యేత కుతో వేదశాఖాప్రణయనావసరే ద్వాదశశా
ఖాత్మకస్యాస్య సర్వవేదాన్తసారస్య ప్రస్తావో నాస్తీతిచే త్తత్రైవం
ప్రత్యుచ్యేత, వేదశాఖాప్రణయనానన్తరంహి శ్రీ నారదోపదేశతో
భగవాన్బాదరాయణో ద్వాదశ శాఖాత్మకం సర్వ వేదాన్త సారం
శ్రీ శుకాచార్య మధ్యాపయత్, తథాచ తత్రైవ శ్రూయతే “ హి
త్వాస్వశిష్యాన్ పైలాదీన్ భగవాన్బాదరాయణః । మహ్యం పుత్రా
య శాన్తాయ పరంగుహ్యమిదంజగౌ ” ఇతి; తస్మాత్తదానీం తత్ప్ర
స్తావో నాసీదితి. నచ సర్వవేదాన్తసారస్య వేదాన్తత్వేన శ్రుతిత్వా
త్తిఙ్కన్తత్వాత్తస్యోదాత్తాది స్వరోచ్చారణ పూర్వకత్వం శ్రూయత ఇ
తి నశఙ్కనీయమ్, కర్మాఙ్గశ్రుతిపాఠస్యైవ హ్యుదాత్తాది స్వరో
చ్చారణ పూర్వకత్వమావశ్యకమ్, తథాచశిక్షా “ మన్త్రోహీనస్స్వ
రతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో నతమర్థమాహ । సవాగ్వజ్రో
యజమానంహినస్తియథేన్ద్రశత్రుస్స్వరతో౽పరాధాత్ ” ఇతి.
(అస్యార్థః) విశ్వరూపనామానం త్వష్టుఃపుత్ర మిన్ద్రో జఘాన,
సచ త్వష్టా సోమయాగే తమిన్ద్రం నోపాహ్వయత,ఇన్ద్రశ్చ యజ్ఞ
విఘ్నం కృత్వాబలాత్సోమం పీత్వాజగామ, అవశిష్టేన సోమేనేన్ద్ర
స్యాభిచారం కర్తుం “ స్వాహేన్ద్రశత్రుర్వర్ధస్వ ” ఇత్యనేన మ
న్త్రేణా జుహావ, తత్రశత్రుశబ్దో ఘాతుక మాచష్టే, భోః ఉత్ప
త్స్యమాన పురుష? త్వమిన్ద్రస్య ఘాతుకో వర్ధస్వేతి తత్పురుష స
మాసార్థం వివక్ష్య మన్త్రముచ్చారితవాన్, తదానీం “సమాసస్యే”
తి సూత్రేణ తత్పురుష సమాసస్యాన్తోదాత్తత్వ విధానాదిన్ద్రశ
త్రు రితి పదమన్తోదాత్తతయా ప్రయోక్తవ్యమ్, సతు ప్రమాదా త్త
త్పదమాద్యుదాత్తం ప్రాయుఙ్క్త, సచాత్రా౽౽ద్యుదాత్తో బహు
వ్రీహి సమాసలభ్యః, “ బహువ్రీహౌప్రకృత్యాపూర్వపద” మితి
విధానాదిహ పూర్వపదస్యా ద్యుదాత్తత్వ ప్రకృతికత్వాచ్చ; తత

యచ్ఛూద్ర స్తస్మాచ్ఛూద్ర సమీపేనా ధ్యేతవ్యం తస్మా చ్ఛూద్రో బహుపశురయజ్ఞీయ " ఇతి శూద్రస్య వేద శబ్ద శ్రవణ నిషేధాత్, " స్త్రీశూద్రద్విజబన్ధూనాం త్రయీన శ్రుతిగోచరా । కర్మశ్రే

శ్చేన్ద్ర శ్శత్రుర్యస్యేత్యస్మిన్నర్థే పర్యవసానా దిన్ద్రేణ వధ్యోవిత్ర ఉదపద్యత, అతస్స్వర వర్ణ విపర్యాసేభ్యః కర్మ కాణ్డాత్మకో వేదో రక్షితవ్య ఇతి. తస్మాదకర్మాఙ్గానాం వేదాన్తానాం యథోపదేశముదాత్తాది స్వరోచ్చారణాపేక్షేతి భావః. (అథవా) అకర్మాఙ్గానామపి వేదాన్తానాం కర్మాఙ్గవేదవదుదాత్తాది స్వరోచ్చారణ పూర్వకపాఠ ఆవశ్యక ఏవ, తథాపి తత్ర సర్వవేదాన్తసారస్య బ్రహ్మసూత్రాదివత్క్వచిద్దేశే స్వరోచ్చారణ పూర్వక పాఠోస్త్యేవ; క్వచిద్దేశేనాస్తి; తావతానకాచిద్ధానిరితి జ్ఞేయమ్.

(అత్రేదంతత్త్వమ్) " సంసారిణాం కరుణయాహ పురాణగుహ్య" మితి శ్రుత్యా జరాయుజాది చతుర్విధ శరీరకాణామపిసంసారితయా సర్వవేదాన్తసార శ్రవణా ద్యధికార ప్రాప్తావపి శ్రవణాదిక్షమశరీర పరిగ్రహాభావేన స్థావరాదీనామివ జాతకర్మాది సంస్కృతశరీర పరిగ్రహాభావేనా త్రైవర్ణికానాం తచ్ఛ్రవణాద్యధికారనివృత్తౌ సత్యాం త్రైవర్ణికేష్వపి " నైతత్ఖలాయోపదిశే " దిత్యాదినా ఖలాదీనాంతు తచ్ఛ్రవణాద్యధికార నివృత్తౌ సత్యాం ఖలత్వాది దోషవిహీనానాం శ్రద్ధధానత్వాదిగుణ విశిష్టానాంత్రైవర్ణికానా మేవాధికార స్సిద్ధ్యతీతి; నహ్యనధికారిభిస్సర్వవేదాన్తసారేఽవలోకితేఽవగతేవాతదర్థే ప్రత్యవైతి గురుర్మునీనాం భగవాన్ బాదరాయణిః, కిన్తు తైస్త దవలోకనాద్యకృతే నతేషాం సిద్ధ్యేద్భగవద్భక్తిః, యథోక్తాధికారిభిస్తుకృతే తదవలోకనాదా ప్రాప్యత ఏవ భగవద్భక్తిరితి ధ్యేయమ్, తస్మాత్సర్వ వేదాన్త సారస్య వేదాన్తత్వం సిద్ధమితి సుష్ఠూక్తమ్.

యసిమూఢానాం శ్రేయఏవంభవేదిహ ॥ ఇతిభారతమాఖ్యానంముని నాకృపయాకృత " మితి శూద్రాదీనాం ప్రాయేణ భారత శ్రవణాదిభి రేవాభ్యుదయాధిగమ ఇతి సర్వ వేదాన్తసార ఏవామ్నానాచ్చ; బహుపశుః- పశు సదృశః, తతో బ్రహ్మణ స్సకాశాత్సర్వవేదాన్తసారం శ్రీమద్భాగవతమధీత్య భగవన్నారదో భగవతే బాదరాయణాయ తదుపదిష్టవాన్, సహిలోకానుగ్రహార్థ మవతీర్ణో భగవాన్ బాదరాయణోస్య స్ఫుటార్థస్యాపి సర్వ వేదాన్తసారస్య క్వచిత్క్వచిత్ ప్రదేశేషు మన్ద ప్రజ్ఞదురధిగమార్థ తయా ఽస్మిన్సర్వ వేదాన్తసారే తదుపయోగిష్వితర వేదాన్తేషుచ క్వచి త్క్వచిన్మన్ద ప్రజ్ఞ విచికిత్సితార్థానధిగమ్య సమ్య గ్విచార్య రాద్ధాన్తితోపయోగీతర వేదాన్తార్థసహిత సర్వవేదాన్తసారార్థ రత్నమణీన్ నిజ నిర్మితాధ్యాయ చతుష్టయ బ్రహ్మ సూత్ర గుణేషు గుమ్భితవాన్, అతఏ *వోభయత్ర 'జన్మాద్యస్యయతోన్వయా'దితి; "అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా-జన్మాద్యస్యయత"ఇతి చోపక్రమసామ్యం దృశ్యతే, అపిచ బ్రహ్మసూత్ర నిర్మాతృత్వం భగవతో బాదరాయణస్య మాత్స్య పురాణ వచనేభ్యోఽవగన్తవ్యమ్, తథా చోక్తం మాత్స్యే "ద్వాపరే బ్రహ్మశర్వాద్యైర్ప్రార్థితో భగవాన్ హరిః । పరాశరాత్సత్యవత్యా మవతీర్ణో దయానిధిః॥దృష్ట్వా మన్దమతీన్ ¶ కృష్ణో వేదాన్వ్యస్యోరుధా చ తాన్ । సేతిహాసపురాణాని మునీనధ్యాప్య సర్వవిత్ ॥

---

* ఉభయత్ర- సర్వవేదాన్తసారే తదర్థ విచారాత్మకవేదాన్తసారమీమాంసాయాంచ.

¶ కృష్ణః- కృష్ణద్వైపాయనః, తాన్వ్యస్తాన్వేదాన్ పురాణానిచ వ్యస్యేతి చకారస్య యోజనా, సర్వవిత్ - సర్వభూత మనోభిజ్ఞః, ఏతచ్చ వేదవ్యాసత్వాదౌ హేతుః, సర్వవేదాన్తసార ప్రజ్ఞప్తిః-శ్రీమద్భాగవతార్థనిర్ణయః, "సర్వవేదాన్తసారంహి శ్రీభాగవతమి

తత్రైవ సర్వవేదాన్త సార ప్రజ్ఞప్తయేన్నృణామ్ । చకారబ్రహ్మసూత్రాణి*చతురధ్యాయభేదతః ॥ + తైరేవచ్ఛిన్నసన్దేహాభక్తింప్రాప్య జనార్దనే । అజ్ఞస్తైవామృతత్వంహి ప్రాప్నువన్తికలౌజనాః'' ఇత్యాది. సూత్రలక్షణం *త్వన్యత్రోక్తమ్'' అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్। అస్తోభమనవద్యంచ సూత్రంసూత్రవిదోవిదు'' రితి. తతస్త్వేవం నిర్ణీతార్థం సర్వవేదాన్తసారభూతం శ్రీమద్భాగవతం శ్రీ భగవాన్నారాయణ శ్రీ శుకాచార్య రూపేణావతీర్యేహ ప్రఖ్యాపితవాన్; +కిం బహునా తైస్తదుక్తంభవతి, పరమపురుషార్థహేతుభూత సత్ప్రజ్ఞ లబ్ధ భగవద్భక్తి రేవాత్మోత్తారణాయ

~~~~~~

ష్యత '' ఇత్యామననాత్ ; తస్యై. బ్రహ్మ సూత్రాణి - బ్రహ్మపదోపలక్షిత సూత్రాణి, పరబ్రహ్మమహిమాద్యుపవర్ణక సూత్రాణీతివా; '' అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా '' ఇత్యాది సూత్రాణీత్యర్థః. (చతురధ్యాయభేదత) ఇతి= '' ఉపాస్యోపాసకోపాయోపేయానాం లక్షణానితు । వేదాన్తసార మీమాంసాధ్యాయైరుక్తాని ముక్తయ '' ఇతి మహా విష్ణుతా వర్థభేద వివరణాచ్చతుర్ణామధ్యాయానాం మిథోభేదో ఽవగమ్యతామ్ ;

+ తైరేవ- బ్రహ్మసూత్రైరేవ, భక్తిం ప్రాప్యేత్యేతస్మైతచ్ఛాస్త్రస్యభక్తివిషయకత్వే లిఙ్గమితిజ్ఞేయమ్

† (అన్యత్రే)తి= పురాణాన్తర ఇత్యర్థః. అల్పాక్షరం శబ్దతః, అర్థతస్తు విశ్వతోముఖమ్- బహ్వర్థగహ్వరమ్, అస్తోభమ్- ప్రతారణోక్తిరహితమ్, అనవద్యమ్- నిరర్థకాక్షర ప్రయోగాదిప్రయుక్తదోష రహితమ్, సూత్రవిదః సూత్రలక్షణాద్యభిజ్ఞా ఇత్యర్థః, అల్పాక్షరత్వాది సముచ్చయిస్సూత్ర లక్షణం భవతీతి భావః.

(కింబహునే)తి= ఇతఃపరం బహునా ప్రపఞ్చనేన కిమ్ ? న కిఞ్చిత్ఫలమ్, కిన్తు సారఏవ జ్ఞాతవ్యఇత్యర్థః.
~~~~~~

సర్వైస్సమ్పాదనీయేతి సర్వే వేదాన్తా ఉపదిశన్తి, యథా చైతదర్థ ప్రతిపత్తి స్సర్వేషు వేదాన్తేషు జీవానాంస్యాత్తథా భగవతా బాదరాయణేన బ్రహ్మసూత్రాణి సమ్ప్రణీతాని, తస్మాదేతదర్థః స్ఫుటప్రతిపత్త్యర్థ మధునా తాని బ్రహ్మసూత్రాణి వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి.

సమ్ప్రతి వ్యాచిఖ్యాసిత సూత్రాత్మకస్యాధ్యాయ చతుష్టయ లక్షణస్య సర్వ వేదాన్తసార మీమాంసాఖ్య శాస్త్రస్యేదమాదిమం సూత్రమ్. —*(హరిః ఓమ్.)*—

—*౧ ॥ సూ॥ ఓమ్॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా *—

అత్రాథశబ్దో మఙ్గళార్థ ఆనన్తర్యార్థశ్చ, "ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ ద్వావేతౌ బ్రహ్మణః పురా । సాక్షాన్ముఖాద్బహిర్యాతౌ తస్మాన్మాఙ్గళికావుభౌ" ఇతి. "ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చ మఙ్గళావిహకీర్తితౌ" ఇతి చైవమాదిషు వచనేష్వథశబ్దస్య మఙ్గళార్థత్వం హి స్మర్యతే, ఆనన్తర్యార్థత్వంచాథ శబ్దస్య స్రుక్సంమార్జన శ్రుత్యాదౌ దృశ్యతే, సా చైవ మామ్నాయతే "స్రుచస్సమ్మార్ష్టి-స్రువమగ్రే-పుమాంసమేవాభ్యస్సంశ్యతి మిథునత్వాయ- అథజుహూమ్- అథోపభృతమ్- అథధ్రువా" మితి. అథ శబ్దార్థస్య మఙ్గళస్యైతచ్ఛాస్త్ర ప్రత్యూహ నివృత్త్యాది జనకత్వేన తస్యశాస్త్రేణైక వాక్యతాస్త్యేవ; శాస్త్రస్యాథ శబ్దస్య §చోపజీవ్యోపజీవకభావసిద్ధేః; అపి చైకనాళావలమ్బి ఫల ద్వయ వదిహాథ శబ్దస్యానన్తర్యార్థత్వం చోపపద్యతే, యదనన్తరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యం తద్వక్తవ్యమ్ః ఉచ్య

---

§ ఉపజీవ్యమ్- కారణమ్, ఉపజీవకమ్- కార్యమ్, తయోర్భావస్తత్త్వమ్; తస్యసిద్ధిః-నిశ్చయః, తస్మాత్; నను "సకృదుచ్చారితశ్శబ్దస్సకృదేవార్థం బోధయే" దితి న్యాయేసతి కథమిహానన్తర్యం చాథశబ్దేనాభ్యధాయీత్యతో దృష్టాన్తేనతస్యానన్తర్యార్థవత్త్వం సాధయతీ- (అపిచైకనాళావలమ్బి) తి.

తే, యథా ‘‘అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసే’ త్యత్ర ధర్మజిజ్ఞాసాః పూర్వకా ణ్డాధ్యయనం నియమేన పూర్వవృత్తమపేక్షతే, తదనుబోధనతత్ర త్యాథ శబ్దః పూర్వకాణ్డాధ్యయనానన్తర్యం ధర్మ జిజ్ఞాసాయా ఉపదిశతి; ఏవమిహ పూర్వకాణ్డాధ్యయనాపేక్షాసామ్యేపి బ్రహ్మజి జ్ఞాసోత్తరకాణ్డ లక్షణ సర్వవేదాన్త తత్సారాధ్యయనం చ విశిష్య నియమేన పూర్వవృత్తమపేక్షత ఇతి. తథాచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాస్త దపేక్షానుబోధాదథశబ్దేనార్థాఽవగత్యన్త §సాఙ్గ సశిరస్క వేదా ధ్యయనాద్యానన్తర్యమేవోపదిశ్యతే, † నను ధర్మజిజ్ఞాసానన్తర్య మేవాథశబ్దేనోపదిశ్యతామ్? నైవమ్, ప్రాగ్ధర్మజిజ్ఞాసోత్పత్తేరధీతవేద స్య బ్రహ్మజిజ్ఞాసోపరోధప్రసఙ్గాత్; $ శక్యతే హ్యధీతవేదేన ప్రాగ్ధర్మ జిజ్ఞాసాయా ఊర్ధ్వం చ బ్రహ్మజిజ్ఞాసితుముపాసితుం చ; అతఏవ

---

§ సాఙ్గేతి- శిక్షాకల్పనిరుక్త జ్యోతిష చ్ఛన్దో వ్యాకరణానీతి షడ ఙ్గాని, తైస్సహవర్తత ఇతి తథా; శిరాంసి-సర్వవేదాన్తతత్సారా ణి, తైస్సహవర్తత ఇతి తథా; సచాసౌ వేదశ్చ సశిరస్కవేదః, సా ఙ్గశ్చాసౌ సశిరస్కవేదశ్చ, తస్యాధ్యయనమ్- గురూచ్చారణానూ చ్చారణమ్, తదానన్తర్యమిత్యర్థః. అధ్యయనాద్యానన్తర్యమిత్యత్ర ఆదినా ‘‘ నైతత్ఖిలాయోపదిశే ’’ దిత్యాది శ్రుత్యుక్త విశేషణసమ్ప త్త్యానన్తర్యం చ ద్యోతయతీతి ద్రష్టవ్యమ్, ఏతేనాధ్యయనాదిమానే తచ్ఛాస్త్రస్యాధికారీత్యుక్తం భవతి.

† నను కర్మాణి చిత్త శోధన ద్వారా బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయాం హేత వ ఇతి కృత్వా కర్మావబోధోపి పూర్వవృత్తం స్యాదిత్యాశయేన శ ఙ్కతే-(నను) ఇతి.

$ అకృత ధర్మజిజ్ఞాసస్యాపి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాం సమ్భావయన్ధర్మ జిజ్ఞాసాయా బ్రహ్మ జిజ్ఞాసా పూర్వవృత్తత్వం వ్యభిచరిత మిత్యా శయేనాహ-(శక్యతేహీ) తి- అస్యోపాసితుం చేత్యనేనాన్వయః.

శూ్రయతే " జీవస్యతత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థో౽యశ్చేహకర్మభి''రితి, ¶ "తత ఆత్మవిద్యాయామర్భకభావాదారభ్య కృతపరిచయా'ఇతి, "కౌమారఆచరేత్ప్రాజ్ఞో ధర్మాన్భాగవతానిహ । దుర్లభంమానుషం జన్మ తదప్యధ్రువమర్థద '' మితిచ; నహ్యత్రాథ శబ్దస్య ధర్మజిజ్ఞాసానన్తర్య మాత్రార్థత్వ పరిగ్రహే † తద్రీత్యావర్ణ్యమాన శ్చైవాసాం శ్రుతీనామర్థ స్సామఞ్జస్య మియాత్, ఏవంచ సతికథం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ధర్మజిజ్ఞాసానన్తర్యమేవప్రతిశ్యేత? కథంవాఽథశబ్దో

¶ (త) ఇతి-తే-ప్రియవ్రతాః కవిముఖావీర సవనాః, ఆత్మవిద్యాయామ్- భగవద్భక్తౌ, ధర్మాన్ భాగవతాన్ - శ్రవణాది రూపాం భగవద్భక్తిమిత్యర్థః.

† (తద్రీత్యే)తి- (అస్యాయమర్థః) ధర్మజిజ్ఞాసానంతర మేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతితు " జీవస్యతత్త్వజిజ్ఞాసా '' ఇతి "కౌమార ఆచరే '' దితిచ బ్రహ్మజిజ్ఞాసా విధీనాం భజన విధీనాంచ కృత ధర్మజిజ్ఞాసఃకుమారఃకదాచిద్విషయస్స్యాత్; తదసమఞ్జసమ్, నహి కౌమారావస్థాయాం ధర్మజిజ్ఞాసితుంక్షమతేకుమారః; భగవతఃకరుణార్ణవత్వా త్సులభత్వాచ్చ కుమారమధికృత్య తత్త్వజిజ్ఞాసా విధిర్భగవద్భక్తి విధి శ్చోపపద్యతే, అపిచ కర్మ బ్రహ్మ జిజ్ఞాసయోరభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసరూప ఫలభేదా దథ శబ్దస్య కర్మ జిజ్ఞాసానన్తర్యార్థత్వం దుర్వచమితిజ్ఞేయమ్. ఏతదేవాభినయేనాహ- (ఏవంచ సతీ)తి- ఏవమ్-ఉభయోర్మీమాంసయోర్గఫలాదివైలక్షణ్యే సతీత్యర్థః, ఏతేనజ్ఞానకర్మభ్యాం మోక్ష ఇతి జ్ఞానకర్మ సముచ్చయవాదోపిప్రత్యుక్తః, "రహూగణైత త్తపసానయాతి నచేజ్యయానిర్వపణాద్గృహాద్వా । నచ్ఛన్దసానోతజలాగ్ని సూర్యైర్వినామహత్పాద రజోభిషేకమ్ ॥ నకర్మణానప్రజయాధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వమానశుః '' ఇత్యాది శ్రుతివ్యాకోపప్రసఙ్గాత్

ధర్మజిజ్ఞాసానన్తర్యమేవ బ్రహ్మజిజ్ఞాసాయా ఉపదిశేత్? తస్మాద్వ్యాఖ్యాతార్థావగత్యనన్తర వేదాధ్యయనాద్యానన్తర్యమేవాథశబ్దేనోపదిశ్యత ఇతి స్థిరీకృతమ్. అత ఇతి హేతౌ, యతస్సర్వే జీవాస్సత్సఙ్గతో భక్తిముక్తిప్రాప్త్యాదికర్మవాసనయాఽతినశ్వరాననర్థావహానైహికాముష్మికభోగానసక్తాస్సన్తస్సంసరన్తి; యతశ్చ "ఏవం లోకం పరం విద్వాన్నశ్వరం కర్మనిర్మితమ్। సతుల్యాతిశయధ్వంసం యథా మణ్డలవర్తినా" మితి "హింస్రం ద్రవ్యమయం కామ్యమగ్నిహోత్రాద్యశాన్తిదమ్। దర్శశ్చ పూర్ణమాసశ్చ చాతుర్మాస్యం పశుస్సుతః॥ ఏతదిష్టం ప్రవృత్తాఖ్యం హుతం ప్రహుతమేవ చే" త్యాద్యాశ్శ్రుతయ ఏవాగ్నిహోత్రాది నిఖిలకర్మణాం ప్రాయేణ నశ్వరఫలదత్వమశాన్తిదత్వం చోపదిశన్తి; యతశ్చ "తైర్దర్శనీయావయవైరుదారవిలాసహాసేక్షితవామసూక్తైః। హృతాత్మనో హృతప్రాణాంశ్చ భక్తిరనిచ్ఛతో గతిమణ్వీం ప్రయుఙ్క్తే - తవపరి యే చరన్త్యఖిలసత్త్వనికేతతయా తత ఉత పదాక్రమన్త్యవిగణయ్య శిరో నిఋతే" రిత్యేవమాద్యాశ్శ్రుతయో భగవద్భజనస్యైవానన్తస్థిరాత్యన్తిక పరమపురుషార్థరూప ఫలప్రదత్వముపదిశన్తి. అతో హేతోర్నిశ్శ్రేయససాధన భగవద్భజనార్థిభిస్సదాచార్యాదర్థావగత్యనన్తరం సాఙ్గసశిరస్కవేదాధ్యయనానన్తరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా, †కర్తవ్యేతి శేషః;

---

† నను కర్తవ్యేతి శేషాధ్యాహారక్రమో మా భూత్, "అథయోగానుశాసన" మిత్యస్మిన్యోగసూత్రేఽథశబ్దస్యాధికారార్థత్వాభ్యుపగమేన యోగానుశాసనమారభ్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్, "మఙ్గలానన్తరారమ్భప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథ" ఇత్యాదావప్యథశబ్దస్యారమ్భార్థకత్వం ప్రసిద్ధమ్, అతస్తద్వదిహాధికారార్థకోఽథశబ్దస్స్యాదితి చేన్నైవమ్; అత్రత్వాథశబ్దస్యాధికారార్థత్వాభ్యుపగమే అధికార్యానుపలబ్ధేః నాస్మిఞ్ఛాస్త్రే ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్త్యసిద్ధేః; తత

*జ్ఞాతుమిచ్ఛా జిజ్ఞాసా-బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా బ్రహ్మజిజ్ఞాసా, బ్రహ్మచోత్తరాధికరణై వక్ష్యమాణ లక్షణో నారాయణః, నతు వేదాద్యర్థాన్తరమ్; ¶[బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ-నతు శేషే] జిజ్ఞాసాయా జిజ్ఞాస్య

శ్చ శాస్త్రారమ్భో నిరర్థకస్స్యాత్, అధ్యాహృతేతు కర్తవ్యపదేఽథశబ్దస్యానన్తర్యార్థకత్వేనాధికారిమత్త్వే సూచితే సత్యస్మిన్ శాస్త్రే ప్రేక్షావతాం ప్రవృత్తిస్సిధ్యేత్, తతశ్చ సార్థక ఏవ స్యాచ్ఛాస్త్రారమ్భః, తస్మాదావశ్యకః కర్తవ్యపదాధ్యాహారః.

* సమ్ప్రతి బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దస్యావయవార్థాన్ప్రదర్శ్య సన్వాచ్యేచ్ఛాలక్షితేన విచారేణాధ్యాహృత కర్తవ్య పదార్థాన్వయం కథయితుం బ్రహ్మజిజ్ఞాసాశబ్దస్య ప్రకృతోపయోగి సమాసమాహ-(జ్ఞాతుమిచ్ఛే)త్యాదినా-తత్ర బ్రహ్మపదస్య " తేనే బ్రహ్మహృదా-పశ్యేమయి బ్రహ్మణి కల్పితంపరే - యేన విప్లావితం బ్రహ్మ వృషళ్యాం జాయతాత్మనా- సఏనా న్బ్రహ్మగమయతీ " త్యాది శ్రుతిషు వేదజీవ బ్రాహ్మణాదిష్వపి ప్రసిద్ధత్వాత్తన్నిరాసార్థం బ్రహ్మ పదం వ్యాచష్టే-(బ్రహ్మచ)ఇతి.

(ఉత్తరాధికరణై)రితి- జన్మాద్యధికరణాదిభిరిత్యర్థః, లక్షణదోషమార్జకత్వాదీక్షత్యధికరణేనాపి లక్షణ వివక్షా సూత్రకారస్యాస్తీతి జ్ఞేయమ్.

¶ " బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా " ఇత్యత్ర కర్మణి షష్ఠీం విహాయ శేషషష్ఠీ పరిగ్రహే శేష శబ్దార్థే సమ్బన్ధసామాన్యే కర్మత్వ రూపసమ్బన్ధస్యాప్యన్తర్గతతయా బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం "సిద్ధమన్నం పరిత్యజ్య భిక్షామటతి దుర్మతి " రితి న్యాయానుసారేణార్థాదుక్తం భవతి, అతస్తన్నిరాసార్థమాహ- (బ్రహ్మణ ఇతి కర్మణి షష్ఠీ) ఇతి- అర్థాన్తరం నిరస్యతి- (న శేష) ఇతి- శేషః- సమ్బన్ధ సామాన్యమ్.

క్షితత్వాచ్ఛ్రుత్యనుసారాచ్చ; † తథాహి "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే- యేన జాతాని జీవన్తి- యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి- తద్విజిజ్ఞాసస్వ- తద్బ్రహ్మే"త్యాది శ్రుతిః ప్రత్యక్షమేవ బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసాకర్మత్వం దర్శయతి, తద్ధి కర్మత్వం కర్మణి షష్ఠీ పక్షే సూత్రమనుసరేత్, యద్యపి శేష షష్ఠీ పరిగ్రహపక్షే బ్రహ్మ సమ్బన్ధ్యఖిల విచారః ప్రతిజ్ఞాతో భవేత్; తథాపి భజనీయత్వేన ముఖ్యస్య పరబ్రహ్మణో జిజ్ఞాసా కర్మత్వే శబ్దతస్సిద్ధే సతి తత్సమ్బన్ధినామపి జిజ్ఞాసా కర్మత్వమర్థసిద్ధమేవ భవతి, యథా కురుక్షేత్రం గత ఇతి ముఖ్యస్య కురుక్షేత్రస్య గమన కర్మత్వే సాక్షాదుక్తే సతి తత్తత్ర ప్రాపకమార్గవర్తి క్షేత్రాణాం గమన కర్మత్వ మర్థసిద్ధం భవతి తద్వత్; † తస్మాత్కర్మణి షష్ఠీ. జిజ్ఞాసేత్యత్ర సన్ప్రత్యయేనేచ్ఛా ముఖ్యతయోచ్యతే, తత్సాధ్యో విచారస్తు జహల్లక్షణయోచ్యతే, ప్రకృత్యా తు ముఖ్యతయా జ్ఞానవాచిన్యా "భక్తిః పరేశానుభవో విరక్తిరన్యత్ర చైష త్రిక ఏకకాల" ఇతి శ్రుతి సిద్ధా జ్ఞానైకకాలికా

---

† శ్రుత్యనుసారతాం సూత్రస్యోపపాదయతి-(తథాహీ)తి= తథా చ జ్ఞాధాతోస్సకర్మకతయా తేన ధాతునా సమభివ్యాహృతం షష్ఠ్యాః కర్మార్థకత్వే సిద్ధే శ్రుతిసూత్రయోరైకార్థ్యం సిద్ధ్యతీతి భావః.

† శేష షష్ఠీ పక్షం నిరస్య సిద్ధాన్త ముప సంహరతి-(తస్మా) దితి= తథా చ "కర్తృకర్మణోః కృతీ" తి సూత్రేణ విహిత షష్ఠ్యన్తస్య బ్రహ్మ పదస్యాబన్తతయా కృదన్తేన జిజ్ఞాసాపదేన సమాసే కృతే సతి ప్రత్యక్షే కర్మణ్యేవ షష్ఠీ భవతీతి భావః. అథ జిజ్ఞాసేత్యత్ర ముఖ్యయోః ప్రకృతి ప్రత్యయార్థయోరిహానుపయోగాల్లక్షణయా తదర్థకథనముఖేన సూత్రస్య ఫలితార్థమాహ-(జిజ్ఞాసేత్యత్ర సన్ని)త్యాదినా= తత్సాధ్యః- ఇచ్ఛాసాధ్యః, జహల్లక్షణయేతి=

విషయ విరక్తియుక్తా భక్తి * రజహల్లక్షణయోచ్యతే, తతశ్చ వి
చారస్య తత్ఫలభూత యథోక్త భక్తిః కర్మ, అస్యాస్తు పరం బ్ర
హ్మైవకర్మ-గోచరఇత్యర్థః, † ఏవంచ యథోక్తాధ్యయనాద్యధి
కారి గుణసమ్పన్నేన భగవద్భక్తేః పరమపురుషార్థ హేతుత్వశ్రు
తేః జ్ఞానవైరాగ్యాఙ్గసహకృత భగవద్భక్తిసాధక సర్వ వేదాన్త
సారార్థ విచారరూప శాస్త్రారమ్భః కర్తవ్యఇతి సూత్రస్య ఫలి
తోర్థః, తథాచామ్నాయతే " జీవస్య తత్త్వజిజ్ఞాసా నార్థో
యశ్చేహకర్మభిః । వదన్తితత్తత్త్వవిదస్తత్త్వం యజ్జ్ఞానమద్వయమ్॥
బ్రహ్మేతిపరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యత ,, ఇతి. " జీవస్య తత్త్వ
జిజ్ఞాసానార్థోయశ్చేహ కర్మభి ,, రిత్యుదాహృతవాక్యే భక్త్యు
త్పాదనద్వారా పరమపురుషార్థహేతుపరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్త
వ్యేత్యుక్తమ్, తత్రకశ్చిత్సంశయః; కి*మత్రబ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యంభవతి?

మఞ్చాఃక్రోశన్తీతివదిత్యర్థః, ప్రకృత్యాత్వితి = జ్ఞాధాతునేత్యర్థః,
* అజహల్లక్షణయేతి- ఛత్రిణోగచ్ఛన్తీతివదిత్యర్థః; తత్ఫలభూతేతి-
విచారప్రయోజనభూత పూర్వోక్తజ్ఞాన వైరాగ్య సహిత భక్తి
రిత్యర్థః, అస్యాస్త్వితి- జ్ఞానవైరాగ్యసహిత భక్తేరిత్యర్థః.

నను భక్తిజ్ఞానగోచరత్వం బ్రహ్మణోయుక్తముక్తమ్? తత్క
థముక్తం వైరాగ్య గోచరత్వం తస్య? వైరాగ్యస్య నిర్విషయత్వా
త్; సత్యముక్తం వైరాగ్యస్య నిర్విషయత్వేన బ్రహ్మణో తద్గోచర
త్వాభావేపీహ వైరాగ్యేణ తద్ధేతుః పర బ్రహ్మణి విద్యమానాను
రాగో లక్ష్యతే, ఏవంచ తాదృశానురాగ గోచరత్వ మేవ పర బ్ర
హ్మణో వైరాగ్యగోచరత్వంచ తస్యయుక్త మేవోక్తమితి గృహాణ;
† ఏవంచేతి- ప్రోక్త విధయా జిజ్ఞాసాశబ్దస్యావయవార్థసిద్ధఇత్య
ర్థః. అధ్యయనాదీత్యత్రాదినా పూర్వపక్షలత్వాదివైగుణ్యరా
హిత్యం శ్రద్ధధానత్వాది గుణవత్త్వంచ గ్రాహ్యమ్, *అత్ర-శాస్త్రా

ఆహోస్విత్ అజిజ్ఞాసితవ్యం భవతి? ఇతి * తత్రాజిజ్ఞాసితవ్య మితి తావత్ప్రాప్తమ్? కుతః జిజ్ఞాసితవ్య మితి కల్పస్య వికల్పాసహత్వాత్; తథాహి జిజ్ఞాస్యం చేద్బ్రహ్మ తత్కిం ప్రసిద్ధమ్? ఉతాప్రసిద్ధమ్? యదిస్యాత్తత్ప్రసిద్ధం తదా ప్రసిద్ధత్వాదేవ తన్నజిజ్ఞాసితవ్యమ్, యదిచాప్రసిద్ధం తత్స్యాత్తదాసుతరాం నైవశక్యతే తజ్జిజ్ఞాసితుమ్, తథాచ బ్రహ్మణః పునరజిజ్ఞాసితవ్యత్వే తద్విజిజ్ఞాసాకారం సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాఖ్యమిదం శాస్త్రమప్యనారమ్భణీయ మిత్యేవం పూర్వపక్షే ప్రాప్తే రాద్ధాన్తస్సమభిధీయతే, పరం బ్రహ్మజిజ్ఞాసితవ్యమేవ భవతి; § యస్మాదఖిలేన్ద్రియప్రవర్తకత్వేన సామాన్యతః పరం బ్రహ్మ ప్రసిద్ధమేవాస్తి, తథాపీదృశం వ్యుత్పద్యమాన బ్రహ్మశబ్దాభిధేయాశేషదోష ప్రతిభటా పరిమేయాత్యద్భుత సర్వజ్ఞత్వ, సర్వశక్తిత్వ, సర్వేశ్వరత్వ, సర్వశరణ్యత్వ సత్యకా

రమ్భ విషయ ఇత్యర్థః. $ తత్రేతి- పక్షద్వయమధ్య ఇత్యర్థః, కిం తావత్ప్రాప్తమ్- కః పక్షోఽభ్యుపగమనీయత్వేన ప్రాప్త ఇత్యర్థః. వికల్పాసహత్వాత్ -వక్ష్యమాణవికల్పేననిరస్యమానత్వాదిత్యర్థః.

§ యస్మాదితి- యస్మాదిన్ద్రియాదిప్రవర్తకత్వేన సామాన్యతః ప్రసిద్ధమేవ బ్రహ్మాస్తి తస్మాద్విశేష పరిజ్ఞానార్థం జిజ్ఞాసితవ్య మేవ బ్రహ్మభవతీతి యోజనీయమ్, ఏతేన బ్రహ్మ ప్రసిద్ధి నిబన్ధనవిషయాది సమ్భవా చ్ఛాస్త్రమారంభణీయ మిత్యుక్తం భవతి; అత్రపూర్వపక్షే ప్రాగ్వన్మోక్షాసిద్ధిః, సిద్ధాన్తేతుతత్సిద్ధిరితి ఫల భేదః, ఇయంచ మోక్ష సిద్ధిర్భక్తిద్వారా భవతి, భక్తిశ్చ సర్వ వేదాన్త సార శ్రద్ధాదినైవ భవతి, సచ సర్వ వేదాన్తసారే శ్రద్ధాదిరితరమతేష్వత్యన్తాశ్రద్ధాదినైవ భవతి, తాదృశేతర మతాశ్రద్ధాదిస్తన్మతనిరాకరణేనైవ భవతి, తన్మత నిరాకరణార్థ శ్చాయం శాస్త్రారమ్భో భవతీతి వక్ష్యన్నితరమతా నిదర్శయతి-(తథాపీదృశ)మిత్యాదినా.

మత్వ, సత్య సఙ్కల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణ గుణగణ పరి పూర్ణం పరంబ్రహ్మావిచార్యానాదికర్మవాసనయాబహవో * విప్రతిపద్యమానాదృశ్యన్తే, తథాహి లోకాయతికాజనా శ్చైతన్య విశిష్టం శరీరమేవాత్మేతి ప్రతిపద్యన్తే, కేచిదిన్ద్రియాణ్యేవాత్మేతి,అన్యే పునర్మన ఆత్మేతి,అపరేక్షణిక విజ్ఞాన మాత్రమేవాత్మేతి, ఏకేశూన్యమితి,అపరే దేహాది వ్యతిరిక్త స్సంసారీకర్తాభోక్తాస్తీతి,ఇతరే భోక్తైవ కేవల మకర్తేతి, కేచిత్తద్వ్యతిరిక్త ఈశ్వర స్సర్వజ్ఞో స్తీత్యేవం బహవో + యుక్త్యాభాస వాక్యాభాసో పష్టమ్భాస్సన్తో ఽన్యథాప్రతిపన్నా దృశ్యన్తే, తత్రావిచార్య కిమపి మతం ప్రతిపద్యమానో § నైశ్రేయసా ద్వత్మనో భ్రశ్యేత, సంసృతించప్రతిపద్యేత,

* విప్రతిపద్యమానాః- విప్రతిపత్తిర్వ్వదన్త ఇత్యర్థః, విప్రతిపత్తయో నానామతవాదివాక్యాని.

\+ యుక్త్యాభాసోపష్టమ్భాః- లోకాయతికాదయః, తేహివేదశాస్త్రాణ్యనాదృత్య స్వకపోల కల్పిత యుక్త్యైవదేహాత్మ వాదాదికం వదన్తి, అతస్తేషాంయుక్త్యాభాసో పష్టమ్భత్వమ్,కర్మమీమాంసకాదయస్తు నిజమనీషానుసారేణ వేదవాక్యార్థాన్ వర్ణయన్తస్తైర్వాక్యైస్స్వమతాని దృఢయన్తి, అతస్తే వాక్యాభాసోపష్టమ్భా ఇత్యుక్తమ్,అన్యథా ప్రతిపన్నాః-ప్రోక్త వేదాన్త సిద్ధాన్తవిరుద్ధత్వేన స్వస్వమతాన్యవకల్పయన్తో దృశ్యన్త ఇత్యర్థః.

§ నైశ్రేయసా ద్వత్మనః- నిత్యనిరపేక్షంశ్రేయఏవ నైశ్రేయసమ్-మోక్షః,తద్ధేతోర్భక్తిమార్గాదిత్యర్థః,

తథాచైతన్మతమాశ్రిత్య దేహాత్మవాదాదినాఆత్మతత్త్వస్యలోపితత్వాత్తస్య మహాపాతక సమ్భవాదన్ధం తమఽప్రాప్తి రేవభవతీతిభావః; " త్వదనుపథంకులాయమిదమాత్మసుహృత్ప్రియవచ్చరతి తథోన్ముఖే త్వయిహితేప్రియ ఆత్మనిచ । నబతరమ న్త్యహో అసదుపాసనయా

తస్మాన్నిశ్శ్రేయసార్థిభిరేతేషాం లోకాయతికాదీనాం సమయనిరసనముఖేన యథోక్తం సర్వవేదాన్తసారోపదిష్ట సత్సమ్ప్రదాయమేవ సమాశ్రిత్య పరంబ్రహ్మైవోపాసిత్వా ఽస్మాన్నిశ్శ్రేయసమధిగన్తవ్యమ్, తదర్థం బ్రహ్మజిజ్ఞాసా రూపం సర్వ వేదాన్త సార మీమాంసాఖ్యమిదం శాస్త్రమపి భగవదుపాసనార్థిభిస్సమారమ్భణీయమ్, తస్మాత్సుష్ఠూక్తం భగవతా బాదరాయణేనాచార్యేణాథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి. ¶ అత్రశాస్త్రప్రవర్తనాయాథోక్తాన్విషయప్రయోజన సమ్బన్ధాధికారిణః ప్రదర్శయిష్యామః, తథాహి సంసారబన్ధాన్మోక్షోపాయభూత భగవద్భక్తిరేవైతచ్ఛాస్త్రస్య విషయః, తాదృశభక్తిద్వారా మోక్షలాభ ఏవ ప్రయోజనమ్, సదాచా

త్మహానో యదనుశయభ్రమస్త్వరుభయే కుశరీరభృతః" ఇతిశ్రుతేః, "అన్యథా సన్తమాత్మానం యోఽన్యథా ప్రతిపద్యతే । కిం తేన న కృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా" ఇతిస్మృతేశ్చ.

¶ అత్ర-అస్మిన్వ్యాచిఖ్యాసితసర్వవేదాన్తసార మీమాంసాఖ్యే శాస్త్రే, ఏతచ్ఛాస్త్రస్యవిషయ ఇతి=విషయః ప్రమేయ ఇత్యర్థః, యే తు జీవ బ్రహ్మైక్యమస్య శాస్త్రస్య విషయ మిచ్ఛన్తి తన్మతే శాస్త్రాధికారి తయా జీవస్య సత్యత్వే తస్య ప్రాప్యస్య పరబ్రహ్మణశ్చాభేదానుపపత్త్యా విషయాసిద్ధేశ్శాస్త్రారమ్భభఙ్గః ప్రసజ్యేత, యది మిథ్యోపాధి ప్రయుక్తత్వాజ్జీవస్యాపి మిథ్యాత్వ మభిమతమ్? తథాపి మిథ్యాభూత జీవబ్రహ్మైక్య రూపస్య విషయస్య మిథ్యాత్వేన విషయాసిద్ధే శ్శాస్త్రారమ్భభఙ్గో దుర్వారః, యదిచ జీవ బ్రహ్మైక్య రూపస్య విషయస్య సత్యత్వ మభ్యుపగమ్యతే? తథాచ జీవస్య పరబ్రహ్మత్వావిశేషాత్ బ్రహ్మైవాధికారీస్యాత్, అస్త్వితి చేత్తర్హి పరబ్రహ్మణశ్శాస్త్రాధీనజ్ఞానవత్త్వాత్సర్వజ్ఞత్వహానిః, అపిచ ఏకాధికారి ముక్త్యా సర్వముక్తి ప్రసఙ్గేన అధికార్యన్తరాభా

ర్యాదర్థావబోధాన్తాధీతసాఙ్గసశిరస్క వేదాస్తత్త్రైవశ్రద్ధాదిమ
న్తోఽధికారిణః, తేషాం విషయప్రయోజనాభ్యాం సాకం సమ్బన్ధ
స్తుకర్తవ్యతారూపః ప్రాప్తవ్యతారూపశ్చేతి. తస్మాద్బ్రహ్మజి
జ్ఞాసాకర్తవ్యేత్యధ్యవసితమ్.

జిజ్ఞాసాధికరణం సమాప్తమ్. అ ॥౧॥ సూ ॥౧.

వాత్పునశ్శాస్త్రారమ్భభఙ్గో దుర్వారః, తస్మాదధికార్యాద్యసిద్ధ్యా
శాస్త్రారమ్భో భగ్నస్స్యాత్, తథాచేదంసూత్రమనర్థకమిత్యేవ
మాదయో మతాన్తరదోషా ఏతత్ భాష్యమహావివృతికృద్భిస్సుధీ
భిర్విభావితాః. స్యాదేతత్ ఇదం సూత్రం ప్రారిప్సితశాస్త్రాద్బహి
ష్ఠితం సచ్ఛాస్త్రమారమ్భయతి? ఉతాన్తర్గతం సచ్ఛాస్త్రమార
మ్భయతి? నాద్యః, తస్యాప్యారమ్భకసూత్రాన్తరాపేక్షయాఽనవ
స్థాప్రసఙ్గాత్; నచ స్వపరనిర్వాహకమిదంసూత్రమితివాచ్యమ్;
తథాసత్యుత్తరసూత్రస్యైవస్వపరనిర్వాహకత్వోపపత్తేస్స్వార
మ్భస్స్వారమ్భోహేతురిత్యాత్మాశ్రయప్రసఙ్గాత్; శాస్త్రబహిష్ఠ
తత్వేన హేయత్వప్రసఙ్గాచ్చ; నాన్త్యః, అన్తసూత్రస్యాపి శాస్త్రా
త్మకత్వేన శాస్త్రస్యైవ శాస్త్రారమ్భకత్వే పూర్వవదాత్మాశ్రయ
ప్రసఙ్గాదితి చేత్తత్రోచ్యతే, "జీవస్యతత్త్వజ్ఞానే"తి విచారవిధినాస
మారబ్ధమిదం సూత్రమేతచ్ఛాస్త్రాన్తర్గతం సదేవాధ్యయనవిధి
వచ్ఛాస్త్రమారమ్భయతి, యథా "తస్మాత్స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య"
ఇత్యధ్యయనవిధిస్స్వాధ్యాయాన్తర్గతస్సన్నేవ స్వాధ్యాయాధ్య
యనమారమ్భయతి, తద్వదితి బోధ్యమ్. అ॥౧॥ సూ॥౧.

ఏవమాదిమసూత్రోక్తాధికార్యాదిమత్త్వేన సమ్ప్రణీతమిదం
శాస్త్రంవ్యాచక్షాణోభగవాన్భాష్యకారః ప్రథమసూత్రేణ భజనీ
యతయోక్తస్యపరబ్రహ్మణో లక్షణం నాస్తీత్యాక్షేపసఙ్గత్యార
బ్ధం "జన్మాద్యస్యయత" ఇత్యుత్తరాధికరణంరచయన్ సర్వవేదా

—॥ ౨॥ సూ॥ జన్మాద్యస్య యతః ॥—

* సర్వవేదాన్తసారే ఆదావిదమామ్నాయతే "జన్మాద్యస్యయతో న్వయాదితరతశ్చార్థేష్వభిజ్ఞస్స్వరాడి"తి. అత్రభవతి$విచికిత్సా-కిమిదం వాక్యం జిజ్ఞాస్యతయా పూర్వసూత్రేణ ప్రతిజ్ఞాతంపరం బ్రహ్మ జగజ్జన్మాది కారణత్వ రూప లక్షణేన ప్రతిపాదయితుం నశక్నోతి? కిం శక్నోతి?ఇతి. తత్ర పరబ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వేన తస్మిన్ లక్షణ సమన్వయాయోగాద్యథోక్తం వాక్యం జగజ్జన్మాది కారణత్వరూప లక్షణేన పరం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయితుం నశక్నోతి, తస్మాదస్మిన్ లక్షణం నాస్తీత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతిబ్రూమః, సర్వవేదాన్తసారామ్నాతం, "జన్మాద్యస్యయతోన్వయా"దిత్యేతద్వాక్యంజగజ్జన్మాదికారణత్వరూప లక్షణేన పరంబ్రహ్మ ప్రతిపాదయితుం శక్నోత్యేవ, యతస్సర్వవేదాన్తసారఏవ "ఆత్మానిత్యోఽవ్యయశ్శుద్ధ ఏకః క్షేత్రజ్ఞఆశ్రయః।అవిక్రియస్స్వదృగ్ఘేతుర్వ్యాపకోసఙ్గ్యనావృతః॥ ఏతైర్ద్వాదశభిర్విద్వా నాత్మానం లక్షణైఃపరైః। అహంమమేత్యసద్భావం దేహాదౌ మోహజంత్యజే"దిత్యాదౌ నిత్యత్వాది రూపాణాం బహూనాం లక్షణానాం పరమాత్మని సమన్వయేన తైరేవ లక్షణైర్గపరమాత్మనో వేద్యత్వం సమామ్నాయతే. §యత్తూక్తం నిర్విశేషత్వేన బ్రహ్మణి లక్షణ సమన్వయోనాస్తీతితన్న, "సత్యం శౌచం దయా క్షాన్తిస్త్యాగస్సన్తోష ఆర్జవ" మిత్యారభ్య "ఏతే చాన్యేచ బహవో యస్మిన్నిత్యా మహాగుణాః। ప్రార్థ్యా మహా

న్తసారాదిమ మఙ్గళవాక్యమేవ విషయందర్శయతి-*(సర్వవేదాన్తసారే ఆదా) వితి. $ విచికిత్సా-సన్దేహః,

యతగ్గకారణా దామ్నాయతేతస్మాత్తాద్రణాచ్ఛక్నోతీతిసమ్బన్ధః.

§ ప్రలపితం నిరాచష్టే- (యత్తూక్త) మితి, ఉక్తలక్షణేనభజనీయస్య పరబ్రహ్మణస్స్వరూపేఽవగతే సత్యఙ్గసా తద్భజన సిద్ధిరేవ

త్త్వమిచ్ఛద్భిర్నవిదు స్త్రిస్త్రకపీడాచి" దిత్యాదావశేషదోష ప్రతిభటా పరిమేయాత్యద్భుతానన్త పరమమఙ్గళ గుణగణ పరిపూర్ణత్వేన సవిశేషత్వ మేవహి పరంబ్రహ్మణ ఉపదిశ్యతే, ¶ తస్మాదస్త్యేవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణి జగత్కారణత్వాది రూప లక్షణ సమన్వయః; తదర్థమేవ భగవానాచార్యో యథోక్త సర్వవేదాన్తసార వాక్య సూచితం జగజ్జన్మాదికారణత్వం పర బ్రహ్మణో లక్షణం భవతీతి ప్రాహ—(జన్మాద్యస్యయత)ఇతి= + జన్మఉత్పత్తిరాదిర్యస్యతజ్జన్మాదీతి, [తద్గుణ సంజ్ఞానో బహువ్రీహిః] ఉత్పత్తి స్థితి లయా స్సమాసార్థః, ప్రవేశ నియమనాదీనాం స్థితావన్తర్భావా న్నపృథగుపదేశః, ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాద్విశ్వస్యాస్య †తీదమానిర్దేశః; యతఇతి

సిద్ధాన్తస్య ముఖ్య ఫలమితి సూచయితు మాహ- ¶(తస్మా) దితి- పూర్వపక్షేతు తద్భజనాసిద్ధిగ్గ ఫలమితి జ్ఞేయమ్, ఏవముత్తరాధికరణానాం పూర్వ పక్షేష్వపి రాద్ధాన్త ఫలతో విపరీత ఫలాన్యేవ ద్రష్టవ్యాని. ... ... ※

\+ సూత్రావయవా న్వ్యాచష్టే -(జన్మఉత్పత్తి) రిత్యాదినా- యస్యేత్యన్యపదార్థనిర్దేశః,సచాత్ర జన్మస్థితిలయరూపః;జన్మస్థితిలయస్యసమాహారత్వాత్షణ్ణత్వమేకవచనత్వంచ బోధ్యమ్. బహువ్రీహేరన్యపదార్థప్రధానస్య 'పీతామ్బర'ఇత్యాదౌదృష్టత్వాద్బహువ్రీహి ఘటక పదార్థానా మన్యపదార్థ విశేషణత్వంవ్యక్తమిత్యాశయేనాహ- (తద్గుణ సంజ్ఞాన) ఇతి= తస్య - సమాసార్థైకదేశస్య జన్మనః, గుణత్వేన విశేషణత్వేన సంజ్ఞానమ్-బోధో, యస్మిన్ బహువ్రీహౌ సతద్గుణ సంజ్ఞానః; † ఇదమా-ఇదం శబ్దేన.

ఏవం సూత్రావయవాన్వ్యాఖ్యాయ ఫలితార్థం కథయన్ యత్తదోర్నిత్యయోగ నియమాదిహ యచ్ఛబ్ద శ్రవణేన తచ్ఛబ్ద మధ్యాహృత్య పూర్వ సూత్రాద్బ్రహ్మపదంచానుషజ్య తద్ఘటిత వాక్య

చ కారణ నిర్దేశః, * తథాచాస్య నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతస్య విచిత్రానేక ప్రతినియత సుఖ దుఃఖ భోక్తృభోగ్య వర్గాత్మకస్య మనసాప్య నీశ్వరాచిన్త్య రచనస్య విశ్వస్య జన్మ స్థితి లయాః యతస్సర్వజ్ఞా దచిన్త్యాద్భుతాపారవివిధశక్తేః పరమకారణా ద్భవన్తి తద్బ్రహ్మేతి వాక్య శేషః, తథైవ తైత్తిరీయకే శ్రూయతే "యతో వా ఇమానిభూతాని జాయన్తే-యేనజాతాని జీవన్తి - యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి-తద్విజిజ్ఞాసస్వతద్బ్రహ్మేతీ"తి. స్మర్యతేచ "యతస్సర్వాణిభూతాని భవన్త్యాదియుగాగమే । యస్మింశ్చప్రలయంయాన్తి పునరేవ యుగక్షయే" ఇతి. తతశ్చ జగజ్జన్మాది విచిత్ర లీలంపరం బ్రహ్మ నిరవశేషేణ సంసారబీజనిర్హరణాయ భజనీయత్వేన జ్ఞాతవ్య మిత్య భిప్రాయః.

§ సమ్ప్రతియథోక్తంలక్షణంబ్రహ్మణోదృఢయితుంతాదృశలక్షణాది

శేషం సూత్రేణ యోజయతి_ *(తథాచాస్యే)త్యాదినా= ఏతదాదీని విశ్వ విశేషణాని కారణస్య సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాభివ్యఞ్జకానీతిబోధ్యమ్.(విచిత్రానేకే)తి-ప్రతినియతాని-వ్యవస్థితాని, సుఖాదీని యేషామ్; తేచతే భోక్తారశ్చ, భోక్తారో జీవాః, భోగ్యాశ్శబ్దాది విషయ ప్రపఞ్చాః, తదుభయ వర్గాత్మకస్యే త్యర్థః. తత్రభోక్తౄణాం నిత్యత్వేపి దేహాద్యుపాధి వశాత్ గౌణమేవ కార్యత్వం భవతీతి తత్త్వమ్. ఏతేన జగజ్జన్మాదికారణత్వంబ్రహ్మణశ్శక్తేః రజతత్వమివతటస్థలక్షణ మిత్యేతత్తుచ్ఛీకృతమ్.

§ వేదానామానుపూర్వ్యేణ నామరూపానుస్మారకత్వేన విశ్వసృష్ట్యాది ప్రయోజకత్వా త్తదావిర్భావ స్థానత్వే లక్షణత్వేన సిద్ధే తదర్థానుగుణ్యేన విశ్వం సృజతః పరబ్రహ్మణః ప్రోక్తంజగజ్జన్మాది కారణత్వం దృఢీకృతంభవతీత్యాశయేనోక్తమ్ "శాస్త్రయోనిత్వాత్"ఇతీదం హేతుసూత్రమవతారయతి—(సమ్ప్రతీ)త్యాదినా.

బోధకశాస్త్రావిర్భావస్థానత్వమపి తస్య లక్షణం భవతీత్యభిప్రేత్యాహ,

—❋ ౩॥ సూ॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ❋—

శాస్త్రాణాం యోనిః- ఆవిర్భావస్థానమ్, శాస్త్రయోనిః పరం బ్రహ్మ, ఉపాంశుగ్రహాది సాదన మన్త్రే దృశ్యతే హి యోని శబ్దస్య స్థానపరత్వమ్, తథా చ మన్త్రః;† "ఏష తే యోనిః ప్రాణాయ త్వా" ఇత్యాదిః, తస్య భావస్తత్త్వమ్, తదపి బ్రహ్మణో లక్షణమితి ప్రత్యేతవ్యమ్, తతశ్చ శాస్త్రయోనిత్వాత్ జగత్కారణత్వాదిరూపం లక్షణం తస్య సిద్ధమిత్యభిప్రాయః, కాని పునశ్శాస్త్రాణి? ఉచ్యన్తే, "శ్రీమద్భాగవతం త్వగ్ర్యం శాస్త్రమిత్యభిధీయతే । ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యా భారతం పాఞ్చరాత్రకమ్। యచ్చానుకూలమేతేషాం తచ్చ శాస్త్రం ప్రకీర్తితమ్" ఇత్యాది వచనేభ్యః శ్రీమద్భాగవతాదీనాం ఖలు శాస్త్రత్వమవగమ్యతే, తస్మాద్భాగవతాదీన్యేవ శాస్త్రాణి భవన్తి, తథా తేషాం శాస్త్రాణాం పరం బ్రహ్మైవావిర్భావ స్థానమిత్యవగమయన్తి శ్రుతయః ‡"తేనే బ్రహ్మ హృదాయ ఆదికవయే" ఇతి, "ఇదం భగవతా పూర్వం బ్రహ్మణే నాభిపఙ్కజే । స్థితాయ భవభీతాయ కారుణ్యాత్సంప్రకాశిత" మితి, "సర్వాగమామ్నాయ మహార్ణవాయే" తి, "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ

---

† మన్త్రస్యాయమర్థః= హే ఉపాంశుగ్రహ? ఏషః-ప్రదేశః, తే- తవ, యోనిః- స్థానమ్, అతః, ప్రాణాయ- ప్రాణ సంరక్షణార్థమ్, త్వామ్, సాదయామీతి.

‡ యః- నారాయణః, బ్రహ్మ- సాఙ్గసశిరస్క వేదమ్, ఆదికవయే- చతురాననాయ. ఇదమ్- శ్రీమద్భాగవతమ్. ఆగమాః- శ్రీపాఞ్చరాత్రాద్యాః, ఆమ్నాయాః-సాఙ్గ సశిరస్క వేదాః, సర్వే చ తే ఆగమామ్నాయాశ్చ, తేషామ్; మహార్ణవాయ-ఆవిర్భావావస్థితిస్థానాయేత్యర్థః.

ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి, "అస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసితమేతద్యత్ దృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదోథర్వాఙ్గిరస" ఇతి, "ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే- ఛందాగ్ంసిజజ్ఞిరే తస్మాత్- యజుస్తస్మాదజాయత" తిచైవమాద్యాః. 'ఋచస్సామాని జజ్ఞిర' ఇత్యత్ర జనేరావిర్భావమాత్రపరత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్, నతూత్పత్తిపరత్వమ్, తథాసతి వేదస్య నిత్యత్వావగమకస్య 'అతఏవచ నిత్యత్వ' మితివక్ష్యమాణ సూత్రస్యానుపపత్తి ర్నస్యాత్. యద్వా- యథోక్తం శ్రీమద్భాగవతాది శాస్త్రజాతం యోనిః ప్రమాణంయస్యేతి. తథా " జన్మాద్యస్య యతోన్వయాదితరతశ్చే " తి, "సర్వేశ్వర స్సకల జగత్కారణకారణభూత"ఇత్యేవమాది శాస్త్రాదేవహి ప్రమాణాజ్జగజ్జన్మాది కారణ కారణం నారాయణ ఇత్యధ్యవసీయతే, అత శ్శాస్త్రయోనిత్వం తస్యోక్తమ్; తతశ్చ పర బ్రహ్మణో నారాయణస్య నిఖిల జగజ్జన్మాది కారణత్వరూప లక్షణంసిద్ధమ్.

† శాస్త్రయోనిత్వం దృఢయతి.

—❖ ౪॥సూ॥తత్తు సమన్వయాత్ ❖—

తుశబ్దోఽవధారణే, తత్-పూర్వసూత్రోదితంశాస్త్రయోనిత్వమ్, బ్రహ్మణిసర్వశ్రుతీనాం ¶ ముఖ్యతయాసమన్వయాత్తస్యైవసిద్ధ్యతి, తథాచశ్రుతిః " వేదాబ్రహ్మాత్మవిషయా § స్త్రికాణ్డవిషయా ఇమే" ఇతి, "సర్వేవేదాయత్పదమామనన్తీ"తిచ, తథా స్మృతిశ్చ" వేదై

---

† శాస్త్రయోనిత్వసాధకత్వా త్సమన్వయ సూత్ర మవతారయతి—(శాస్త్రయోనిత్వ) మితి.

¶ (ముఖ్యతయే)తి- యోగరూఢిరూపవృత్తిభేదేనేత్యర్థః; సమన్వయః- తాత్పర్య విషయత్వమ్, తస్యసత్త్వా దిత్యర్థః.

§ (త్రికాణ్డే)తి-కర్మజ్ఞాన భక్తికాణ్డవిషయాఇమేవేదా బ్రహ్మాత్మవిషయాః- ముఖ్యతయాబ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదన తత్పరాఇత్యన్వయః.

శ్చసర్వైర్వరహామేవ వేద్య'' ఇత్యేవమాద్యా. ౧ (అథవా) పరబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమేవ సాక్షాద్ద్యోతయితుం సమన్వయ సూత్రమారభ్యతె, తథాహి, తుశబ్దశ్చార్థే, తత్-జగజ్జన్మాదికారణత్వరూపం లక్షణమ్, బ్రహ్మణః ప్రకృతి మహదాదితత్త్వేషు నియన్తృత్వేన సమన్వయాద్వ్యతిరేకాచ్చ సిద్ధ్యతి, వ్యతిరేకో సఙ్గః; తథైవ కిల శూయతె " జన్మాద్యస్యయతోఽన్వయాదితరతశ్చే '' తి. తస్మాన్నిఖిలజగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మైవతద్భజన్మార్థిభి ర్జిజ్ఞాస్య మిత్యధ్యవసీయతె. ... ... *

॥౨॥ జన్మాద్యధికరణం సమాప్తమ్॥ సూత్రమ్॥ 3॥

† అత్రసాఙ్ఖ్యాస్సముత్తిష్ఠన్తి, జన్మాద్యస్యేతిలక్షణతః ప్రధానమేవలక్ష్యతె, అతస్త్రిగుణాత్మకమచేతనంప్రధానమేవ స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కారణంభవతీతివదన్తః /తస్మాత్కింప్రధానమేవజగత్కారణంభవతి? కింవా పరమేవబ్రహ్మ జగత్కారణం భవతి? ఇతి విచికిత్సాయాం తత్ప్రతిచక్షాణాయేదం సూత్రమారభ్యతె,

---

౧ ఏవం సమన్వయ సూత్రేణ శాస్త్రయోనిత్వం దృఢీ కృత్య తద్ద్వారా జగజ్జన్మాది కారణత్వరూపలక్షణం బ్రహ్మణి దృఢీకృతమ్, అధునా సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి తాదృశలక్షణ దృఢీకరణ హేత్వన్తరత్వేన పునస్సమన్వయ సూత్రం వ్యాచష్టే-(అథవే)త్యాదినా. అ॥౨॥

† అథ విశ్వ సృష్ట్యాదికం జడకర్తృకమ్, కార్యత్వాత్; వృక్షకమ్పనవత్; ఇత్యనుమానగమ్యస్య ప్రధానస్యైవ ప్రోక్తం జగజ్జన్మాది కారణత్వ లక్షణమితి సాఙ్ఖ్యావదన్తి, తస్మాదిదం లక్షణం బ్రహ్మణఃకథం సిద్ధ్యేత్ ? ఇత్యాక్షేప సఙ్గతిముత్తరాధికరణే ద్యోతయితుం సాఙ్ఖ్యమతం ప్రస్తౌతి—(అత్రసాఙ్ఖ్యా) ఇతి-అత్ర-ఏతల్లక్షణ సమన్వయ సిద్ధివిషయే, సముత్తిష్ఠన్తి, ఆక్షేప్తుమితి శేషః.

తస్మాత్ - ప్రధానస్య జగత్కర్తృత్వప్రతిభానాదిత్యర్థః.

—※ ౫॥ సూ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. ※—

యత్పునరుక్తం సాఙ్ఖ్యైః ప్రధానం స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కారణం భవతీతి తన్నోపపద్యతే, యతః ప్రధానమశబ్దమ్- ప్రధానస్య హి స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కారణత్వం శ్రుతిప్రమాణ రహితమితి యావత్; తత్కస్య హేతోః? ఈక్షతేః; ఈక్షతిః- ఈక్షణమ్, నిఖిల జగన్నిర్మాణా ద్యనుగుణాలోచయితృత్వేన సరజ్ఞత్వ శ్రుతేరిత్యర్థః, ఏవంహి శ్రూయతే "అభిజ్ఞస్స్వరాడి"తి, "యోస్యాత్ప్రేక్షక" ఇతి, తథా "సోకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయే"తి, తథా "తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి- తత్తేజోసృజతే" తిచ. నహ్యాసాం శ్రుతీనాం సర్వజ్ఞం పర మాత్మానమన్తరా అచేతనం ప్రధానంవా స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కారణ మభిప్రేతమితి శక్యతే వక్తుమ్; "యోవ్యక్తజీవేశ్వర" ఇతి పరమాత్మనః ప్రధానాద్యధిష్ఠాతృత్వ శ్రుతి విరోధ ప్రసఙ్గాత్; కిన్తు సార్వజ్ఞ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వశక్తిత్వ సర్వనియన్తృత్వాద్యనన్త పరమ మఙ్గళ పరమ కల్యాణ గుణగణ పరిపూర్ణం పరం బ్రహ్మైవ జగత్కారణత్వే నాభిప్రేతం భవతీతి వక్తవ్యమ్, తథాసతి కథమచేతనం ప్రధానం జగత్కారణత్వేన లక్ష్యేత, †తస్మాత్పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సమన్వితస్య సర్వ జగజ్జన్మాదికారణత్వ లక్షణస్య నక్షతిః.

—※ ౬॥ సూ॥ గౌణశ్చేన్నాత్మ శబ్దాత్ ※—

‡ నన్విహాభిజ్ఞ శబ్దో జీవే గౌణ ఏవ ప్రయుజ్యతే, తస్మాత్స ఏ

---

† లక్షణే ప్రసక్తాతివ్యాప్తి మార్జనమేవైతదధికరణప్రయోజనమిత్యాశయేనాహ- (తస్మా)దితి.

‡ ఏవమ్ "అభిజ్ఞస్స్వరాట్" ఇత్యత్రాభిజ్ఞ ఇత్యనేన భగవతః పరబ్రహ్మణో జగజ్జన్మాది కారణత్వ ప్రయోజకం సర్వజ్ఞత్వమభిహితమ్, సమ్ప్రతి 'గౌణశ్చే' దితి సూత్రేణాభిజ్ఞశబ్దస్య జీవే గౌ

వ జగత్కారణత్వేనలక్ష్యత ఇతిచేన్న, కస్మాత్? ఆత్మశబ్దాత్-పూర్వత్రజగజ్జన్మాదికారణత్వేనలక్షితస్యోత్తరత్ర "ధామ్నాస్వేనసదానిరస్తకుహకం సత్యంపర" మితిసర్వజ్ఞత్వేన పరమాత్మత్వావగమకశ్రుతేరిత్యర్థః, అత్ర "ధామ్నాస్వేనసదానిరస్తకుహక" మిత్యనేన సదా ప్రకృతి సమ్బన్ధ రాహిత్య మవగమయ్య సర్వజ్ఞత్వం భగవత ఉచ్యతే, నహ్యేవం విధ నిరస్త కుహకత్వం జీవస్య సమ్పద్యతే, అతఏవైవమామ్నాయతే "యన్మాయయాగహనయాఽపహృతాత్మబోధా బ్రహ్మాదయస్తనుభృతస్తమసిస్వపన్తి" ఇతి. తతశ్చాయమభిజ్ఞశబ్దః ప్రకృతేముఖ్య ఏవ భవతి, తేనచ పరమాత్మైవగమ్యతే, తస్మాజ్జగత్కారణత్వరూపస్య పరమాత్మలక్షణస్య నకాచిత్క్షతిః.

॥౩॥ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్॥సూ॥౨॥

—※ ౭॥ సూ॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ※—

సర్వవేదాన్తసారే ఇదమామ్నాయతే "భేజిరేమునయోఽథాగ్రే భగవన్త మధోక్షజ" మితి. అత్ర విశయః, కిమిహాధోక్షజ భజన మాత్రం ముముక్షుభిః కర్తవ్య మిత్యభిప్రేయతే? ఆహోస్విత్తదన్యభజనంచ తైః కర్తవ్యమ్? ఇతి. "తత్ర భేజిరేమునయోఽథాగ్ర" ఇత్యగ్ర పదసామర్థ్యాదాదౌ తావన్ముముక్షుభి ర్భగవద్భ

ణవృత్తిమాశ్రిత్య తత్ర లక్షణస్యాతి ప్రసక్తి మాశఙ్కతే- (నన్విహ)ఇతి= ఇహ- 'అభిజ్ఞస్స్వరాట్, ఇత్యస్మిన్వాక్యఇత్యర్థః.

తతశ్చే)తి- అభిజ్ఞశబ్దస్య గౌణత్వేనిరస్తే సతీత్యర్థః, తేన - అభిజ్ఞ శబ్దేన. అధి॥౩॥ సూ ॥౨॥

అస్యాధికరణస్య జన్మాద్యధికరణవ దుపాస్య లక్షణ కథనేన తత్స్వరూపాభివ్యఞ్జకత్వా దుపాస్య లక్షణాధ్యాయే నైక కార్య కారిత్వం సఙ్గతిః, జన్మాద్యధికరణానన్తర్యేచ యథా జగజ్జన్మాది కారణత్వం పరబ్రహ్మైకనిష్ఠం తథా ముముక్షు జాతమపి

జనం కర్తవ్యమ్, తత స్తదన్యభజనంచ కర్తవ్య మిత్యభిప్రేయత ఇ త్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః, ముముక్షుభి రధోక్షజ భజన మాత్రం క ర్తవ్యమితీహ భిప్రేయతె, నతుతదన్యభజనంచ, కుతః? తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్- " ముముక్షవో ఘోరరూపాన్హిత్వాభూతపతీన థ। నారాయణకలాశ్శాన్తా భజన్తేహ్య నసూయవ " ఇత్యుత్తర త్ర భగవద్భజనమాత్ర నిష్ఠస్యహి మోక్షఉపదిశ్యతే, 'యత్తు భేజి రేమునయోథాగ్ర ' ఇత్యత్ర భగవదన్యభజనంచ ముముక్షుభిఃకర్త వ్యతయా అభిప్రేయత ఇత్యుక్తం తదతిమన్దమ్, తత్రి, అగ్రే- ఆదౌ విద్యమానా శ్శిష్టా ఋషయః, శుద్ధసత్వమూర్తిం భగవన్త మధో క్షజమేవ మోక్షాయ భేజిర ఇతి శిష్టాచారస్ప్రదర్శితః, యేనాగ్రప దసామర్థ్యా దన్యభజనంచ ముముక్షుభిస్స కర్తవ్య తయాశఙ్క్యే త, తస్మాన్ముముక్షుభి స్సత్సఙ్గలబ్ధ భగవద్భజనమాత్రం కర్తవ్యమి తి నిశ్చీయతే. ... ... ※

—※ సూ॥ హేయత్వావచనాచ్చ ※—

నహి యథోక్త భగవద్భక్తి యోగ నిష్ఠానాం హేయత్వ ముచ్యతే, కిన్తు " ఇమంలోకం తథైవాముమాత్మాన ముభయాయి నమ్ । ఆత్మానమనుయేచేహయేరాయస్పశవోగ్రహాః ॥ విసృజ్య స ర్వానన్యాంశ్చ మామేవం విశ్వతోముఖమ్ । భజన్త్యనన్యయాభక్త్యా తాన్మృత్యోరతిపారయ " ఇతి. " యేదారాగారపుత్రాప్తాన్ప్రా ణాన్విత్తమమంప్రియమ్ । హిత్వామాంశరణం యాతాస్కథంతాం త్యక్తుముత్సహ " ఇత్యాది శ్రుతిభిర్మోక్ష దానాయ భగవదుపా దేయత్వమేవ తేషాం ప్రోచ్యతే, ※ తస్మాన్ముముక్షురేవంవిధ భగవ

పరబ్రహ్మైకనిష్ఠమితి దృష్టాన్త సఙ్గతి రిత్యవగన్తవ్యమ్.

※ భగవతోఽనన్య భక్త్యాభజనీయస్వ లక్షణ సిద్ధిరిహ ఫలమితి సూచయితు మాహ—(తస్మా)దితి.

ద్భజననిష్ఠో భవేదిత్యభిప్రాయః. ...

సమ్ప్రతి సర్వేషాం భగవద్భజనావశ్యకత్వ ప్రదర్శనాయ తన్నిష్ఠానాం ప్రభావ ఉచ్యతే.

—※ ౯॥సూ॥ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ※—

యథోక్త భగవదుపాసకాన్న కశ్చిదభిభవితుం శక్నోతి కుతః ? ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్- యది తేషాం స్యాత్కేనచిదభిభవస్తర్హి "న కశ్చిన్మత్పరం లోకే తేజసా యశసా శ్రియా । విభూతిభిర్వాభిభవేద్దేవోపి కిము పార్థివా" ఇతి, "మాం ప్రపన్నో జనః కశ్చిన్న భూయోర్హతి శోచితు" మితి, "కౌన్తేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతీ" తి చ భగవత్కృత ప్రతిజ్ఞా విరుద్ధ్యేత, తస్మాదపరిమితబల పరాక్రమ ప్రదమేవంవిధం భగవదుపాసనమేవ సర్వైః కర్తవ్యమ్.

—※ ౧౦॥సూ॥ స్వాప్యయాత్ ※—

అపిచ స్వాప్యయాదపి ముముక్షుభిరేవం భగవదుపాసనం కర్తవ్యమ్, స్వేనకృతోఽప్యయస్స్వాప్యయః- నాశః, "శృణ్వతాం స్వకథాం కృష్ణః పుణ్యశ్రవణకీర్తనః । హృద్యన్తస్థో హ్యభద్రాణి విధునోతి సుహృత్సతా" మితి, "స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్యభావస్య హరిః పరేశః । ¶ వికర్మ యచ్చోత్పతితం కథంచిద్ధునోతి సర్వం హృది సన్నివిష్ట" ఇతి చైవమాదిషు భగవద్భజనాన్తరాయభూత వికర్మాణి భగవతైవహి వినాశ్యన్త ఇతి శ్రూయతే, తస్మాద్భగవదుపాసకానాం కథంచిదాపతిత వికర్మ ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానప్రయుక్త శ్రమలేశోపి నాస్తీతి సూచితమ్.

॥౪॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాదిత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౪॥

¶ వికర్మ- నిషిద్ధాచరణమ్. అ ॥ ౪ ॥ సూ ॥ ౪

పూర్వాధికరణే భగవద్భజన ప్రస్తావేన తదవాన్తర భేదస్యోపస్థితత్వాదుత్తరాధికరణ ఉపస్థిత స్యోత్కర్షమాహాత్మ్య రూప ప్ర

—※ ౧౧॥సూ॥ గతి సామాన్యాత్ ※—

† తత్రైవేదమామ్నాయతే॥ శ్రవణంకీర్తనంవిష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్ । అర్చనంవన్దనందాస్యంసఖ్యమాత్మనివేదనమ్॥ఇతిపుంసార్పితావిష్ణౌ భక్తిశ్చేన్నవలక్షణే" తి. నవలక్షణా- నవవిధేత్యర్థః, అత్ర శ్రూయమాణానాం శ్రవణ కీర్తనాది లక్షణానాం నవానాం భక్తీనాం కిం మిథస్తారతమ్యం భవతి? కింవాసామ్యమేవభవతి? ఇతి విశయే ※ప్రతిబ్రూమః,అత్ర శ్రూయమాణానాం నవానామపి భక్తీనాం మిథస్సామ్యమేవ భవతి, కస్మాత్? గతి సామాన్యాత్- గమ్యత ఇతి గతిః- ఫలమ్, నవానామపి భక్తీనాం మోక్షరూపఫలస్య సమానత్వాదిత్యర్థః, తస్మాదన్యతమాపి భక్తిర్మోక్షం సాధయతీత్యభిప్రాయః. ...

—※ ౧౨॥సూ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ※—

చ శబ్దోఽపి, నఖలు గతిసామాన్య మాసాం భక్తీనాం యుక్త్యామాత్రం బ్రూమః, అపితు శ్రుతత్వా దప్యాసాం తత్సామ్యం బ్రూమః, తథాహి; "శృణ్వన్తి గాయన్తి గృణంత్యభీక్ష్ణశస్స్మరన్తి నన్దన్తి తవేహితంజనాః । తఏవపశ్యన్త్యచిరేణతావకం భవ ప్రవాహోపరమం పదామ్బుజమ్- ఏతావతాల మఘనిర్హరణాయ పుంసాంసంకీర్తనం భగవతోగుణ కర్మనామ్నామ్ । ఆక్రుశ్యపుత్రమఘవాన్యదజామిళోపినారాయణేతిమ్రియమాణ ఉపైతిముక్తిమ్ - యజేదీశ్వరమాత్మానమచిరాన్ముచ్యతేహిస" ఇత్యేవమాదిషు శ్రవణాదీ

సఙ్గ సఙ్గతిం హృదినిధాయ తద్రచయితుం సప్తమ సూత్రే విషయ వాక్యముదాహరతి-† (తత్రైవేదమామ్నాయత) ఇతి-※"శ్రవణం కీర్తన" మిత్యాదౌ శ్రవణాదీనాం పృథక్ప్రతా తారతమ్యం భవతీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తేసతి సిద్ధాన్తమాహ— (ప్రతిబ్రూమ)ఇత్యాదినా- భక్తిమార్గస్య సుకరత్వాన్ముముక్షూణాం శ్రవణాదిష్వన్య

నాం గతిసామాన్యం సాక్షాదేవ శ్రూయతే, *తస్మా చ్ఛ్రవణాదీ నాం తారతమ్యం నాస్తీతి సిద్ధమ్. ... *

॥౫॥ గతి సామాన్యాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥ ౧॥

తదేవ మధికరణపఞ్చకే నాయమర్థ స్సమ్ప్రతిపన్నః, నిఖిల జగజ్జనకతయా తన్నియన్తృతయా తత్పోషకతయాచ తదన్తర్బహి ర్వ్యాప్యావతిష్ఠమానః పరమపురుషో భగవాన్నారాయణ ఏవ ముముక్షుభిర్జిజ్ఞాసితవ్యో భజనీయశ్చేతి. ‡ఇతః పరేణాధికరణేనోపాస్య మాహాత్మ్య వ్యఞ్జన ముఖేన తన్నిష్ఠాధికరణమేవ ప్రపఞ్చ్యతే,

—* ౧౩॥ సూ॥ ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ *—

సర్వవేదాన్తసారే ఇదమామ్నాయతే" †పురుషవిధో న్వయోఽత్రచరమోన్నమయాదిషుయ" ఇతి. అత్రత్యచరమ శబ్దస్య ఆనన్దమయపరతయా తైత్తిరీయకే శ్రూయతే "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్- అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ" ఇతి. సర్వ వేదాన్త సారామ్నాత చరమ శబ్దపర్యాయభూతేనాత్రత్యానన్ద మయ శబ్దేనకిం పరమాత్మైవోపదిశ్యతే? ఆహోస్విత్పరస్మాదాత్మనోఽన్యోజీవః? ఇతి

తమాశ్రయణ మపి ముఖ్యఫల మితి దర్శయితు మధికరణాభిప్రాయమాహ-*(తస్మా) దితి.

‡తన్నిష్ఠస్యేత్యస్మి న్ప్రపూర్వాధికరణే బ్రహ్మానన్దానుభవ రూప మోక్షప్రస్తావేన శ్రీ భగవతః పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య ఆనన్దమయత్వరూప లక్షణస్య సముపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యా తల్లక్షణం వక్తుముపరితన మానందమయాధికరణ మవతారయతి- (ఇతః పరేణ) ఇతి- †అత్ర- దేహే, యః పురుషవిధః- పురుషాకారః, అన్వయః- తేనరూపేణాన్వితశ్చ, అన్నమయాదిషు- అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానందమయేషు, యశ్చరమః- ఆనందమయః, సత్వమితీహ సమ్బుధ్యతే.

విచికిత్స్యాయాం* ముక్తత్ర "తస్యైషఏవశారీరఆత్మే" తిశారీరశబ్దేన జీవస్యాభిధానా త్సఏవాత్రోక్త చరమ శబ్ద పర్యాయభూతానన్దమయ శబ్దాభిధేయఇతి కృత్వా యశ్చరమస్సత్వమిత్యస్మిన్నుత్తరే తత్పర్యవసానాజ్జీవేశ్వరాభేదశ్చ సిద్ధ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతి బ్రూమః, పరమాత్మైవేహానన్దమయో భవితు మర్హతి, కస్మాత్? అభ్యాసాత్- పరమాత్మని ఖల్వానన్దోఽభ్యస్యతే, అభ్యాసోనామ-ఆవృత్తిః, తథాహి ఆనన్దమయం పరమాత్మానం ప్రస్తుత్యైవశ్రూయతే "రసోవైసః. రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీభవతీ" తి. అత్ర రస శబ్దేనానన్దమయః పరమాత్మైవోచ్యతే, "సైషానన్దస్య మీమాగ్ంసాభ" తి- సఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః- ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్-ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్- ఏత మానన్దమయ మాత్మాన ముపసఙ్క్రమ్యే" తిచ. శ్రుత్యన్తరేచ "ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తీ" తి, తథా "సత్యంవిజ్ఞానమానన్ద" మితి చ పరమాత్మన్యేవ బహుకృత్వ ఆనన్దోఽభ్యస్యతే, తస్మాత్సఏవేహానన్దమయ శబ్దేనావగమ్యతే, సతుజీవః; సహీమముపాసిత్వాఽఽనన్దం ప్రాప్స్యతి, 'ఏషహ్యేవానన్దయాతీ' తి శ్రుతేః; యత్త్వానన్దమయ నిగమ శ్లోకే 'తస్యైషఏవ శారీర ఆత్మే' త్యత్ర శారీర శబ్దేన జీవాభిధాన మిత్యుక్తమ్, తద్విరుద్ధమ్, తత్రజీవస్యాప్రకృతత్వాత్; కింతు పరమాత్మనఏవతత్ర శారీరత్వముక్తమ్,¶ తచ్చాస్య విరుద్ధమ్, శారీరత్వంహి శరీరాధిష్ఠాతృత్వమ్, తన్నియన్తృత్వమితియావత్; §నపున

---

* హేతుంవ్యఞ్జయన్ పూర్వపక్షం దర్శయతి- (ఉత్తరత్రే)తి- "అసన్నేవసభవతీ" త్యాకారక నిగమశ్లోకఇత్యర్థః. ¶ కర్మాయత్తమకర్మాయత్తంచేతి ద్వివిధంశారీరత్వమ్, తత్రాకర్మాయత్తంశారీరత్వంపరమాత్మనఉపపాదయితుమాహ-(తచ్చాస్యే)తి-పరమాత్మనఇత్యర్థః.

§ కర్మాయత్తం శారీరత్వం పరమాత్మనః ప్రతిషేధతి (నపున)రితి.

జీవస్యైవ శరీర వశ్యత్వమ్, జీవ శరీరస్య కర్మాయత్తత్వాత్త ద్వశ్యత్వమేవ జీవస్య శారీరత్వముచ్యతే, అతఏవ తస్య ప్రియాప్రియసంస్పర్శస్స్మర్యతే, నేశ్వరస్య; "నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతి రస్తి- అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత" ఇతి. అశరీరత్వమిహ కర్మావశ్యశరీరత్వం జ్ఞేయమ్, *తతశ్చానందమయస్య పరమాత్మనోఽన్నమయాద్యుపనిషద్శ్లోక ప్రవాహ పఠితం శారీరత్వం సఙ్గచ్ఛతే, అతఏవహి "సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్- సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽన్తరోఽయం సర్వాణి భూతాని న విదుః- యస్య సర్వాణిభూతాని శరీర" మిత్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణే శ్రూయమాణం సర్వభూత శరీరత్వం పరమాత్మన ఉపపన్నం భవతి, తస్మాదిహ శారీరత్వస్య పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానా న్నజీవేశ్వరాభేద ప్రసక్తిగన్ధోఽపీతి నిశ్చీయతే. ... ...

— * ౧౪॥ సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ * —

నను 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ' ఇత్యత్రానందమయశబ్దో నపరమాత్మానం బోధయితుం శక్నోతి, కిన్తు జీవమ్, కుతః? అన్నరసమయవద్వికారార్థకమయట్ ప్రత్యయశ్రుతేరితి చేన్నైష దోషః, తత్కుతః? ప్రాచుర్యాత్- మయటః ప్రాచుర్యార్థకతాభ్యుపగమాత్, "అభేదార్థే వికారార్థే ప్రాచుర్యార్థే మయుడ్భవే" ఇతిహి మయడ్విధీయతే, యథా 'అమ్మయోఽమ్బుద' ఇత్యత్రామ్బుప్రాచుర్యమమ్బుదేఽవగమ్యతే, యథావా 'జ్యోతిర్మయో రవి'రిత్యత్ర జ్యోతిఃప్రాచుర్యం రవావవగమ్యతే, ఏవమానన్దమయ ఇత్యత్రాపి మయటా పరమాత్మన్యానన్దప్రాచుర్యమవగమ్యతే, ఇద

* ఏవఞ్చ విగతం శారీరత్వమేవ తైత్తిరీయకోపనిషదా పరమాత్మనోఽభిహితమితి భావేన నిగమయతి- (తతశ్చే)తి- శారీరత్వస్యాహ కర్మావశ్యత్వాదేవేత్యర్థః. *

ముపలక్షణమ్, ఆనందమయ ఇత్యత్ర ఆనంద స్వరూపాపేక్షయాచ మయట్ప్రత్యేతవ్యః, పరమాత్మన ఆనంద స్వరూపత్వాత్ ; తథాచ ఆనంద బ్రహ్మపదయో స్సామానాధికరణ్యంశ్రూయతే "ఆనన్దోబ్రహ్మేతి వ్యజానా" దితి. యథా "తస్యాపిభగవానేష సాక్షాద్బ్రహ్మమయోహరి" రిత్యత్రమయటా పరబ్రహ్మాభేద ఏవ శ్రీహరావవగమ్యతే, తద్వదిహా నన్దమయ ఇత్యత్ర మయటా ఆనన్దా భేదోపి పరమాత్మన్యవగన్తవ్యః, ఏతే నానంద ప్రాచుర్యం స్వప్రతి యోగ్యల్పతాం పరమాత్మని సూచయతీత్యేతదపి ప్రత్యుక్తమ్, తతశ్చానందమయశబ్దేన ఆనంద ప్రచుర ఆనందస్వరూపశ్చ పరమాత్మే త్యవధార్యతే, ఏవంసతీహకథం జీవ శఙ్కాఽవతరేత్? తస్మాదిహప్రాచుర్యాభేదార్థయోర్మయట్. ... ❋

—❋ ౧౪॥ సూ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ❋—

ఇతశ్చానన్దమయఃపరమాత్మా, యతోస్యైవ పరమాత్మనో జీవానన్ద హేతుత్వం వ్యపదిశతి "కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్- యదేష ఆకాశ ఆనన్దోనస్యాత్ - ఏష హ్యేవానందయాతీ" తి శ్రుతిః. ఆనందయాతి- ఆనందయతీ త్యర్థః, యథా లోకే రాజాదిరన్యాన్ ధనిత్వ మాపాదయన్ స్వయం ప్రచురధనఇతి ప్రసిద్ధ్యతి,తద్వత్పరమాత్మాపి జీవానానందయన్ స్వయం ప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధ్యతి, తస్మాదానన్దమయఃపరమాత్మైవ. ... ❋

—❋ ౧౫॥సూ॥ మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే❋—

ఇతశ్చానన్ద మయః పరమాత్మైవాధ్యవసితః, యత ఉపనిషత్ "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపర" మితి భజనీయత్వేన పరంబ్రహ్మసూచయిత్వా తదేవ "సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే"తిమన్త్రవర్ణోక్త లక్షణత స్సమ్ప్రదర్శ్య "తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత" ఇతి తదేవాత్మశబ్దేన పరామృశ్య ఆకాశాదిస్థావరజఙ్గమాత్మక

నిఖిల జగత్కారణ తయాచ ప్రదర్శ్య తస్య సర్వవిలక్షణత్వేనోపా స్యతా ప్రదర్శనాయ 'అన్యోఽన్తర ఆత్మే' తి ప్రస్తుత్య తత్పరం బ్రహ్మైవ 'అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ' ఇతి ఆనంద మయత్వేన ప్రదర్శయతి, అతో మాన్త్రవర్ణికంపరం బ్రహ్మైవేహ తద్బ్రాహ్మణే "అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ" ఇత్యత్రానన్దమయ శబ్దేనగీయతే, మన్త్రబ్రాహ్మణయోర్వ్యక్తమేవ హ్యైకార్థ్యమ్, ఇతరథా తు ప్రకృతహానాఽప్రకృత కల్పనారూప దోషః ప్రసజ్యేత, నహి "అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ" ఇతి ఆనన్దమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మాస్తీతిపఠ్యతే, ఆనందమయోపాసనమేవహి 'సైషాభార్గవీవారుణీవిద్యే'త్యత్రోచ్యతే, తస్మాదానన్దమయః పరమాత్మైవ.

ఆనన్దమయ నిగమశ్లోకే శారీరశబ్దః పరమాత్మపర ఇతి వ్యవస్థాపితమ్, తదేవపునర్హేత్వన్తరేణ దృఢయతి,

—❖ ౧౭॥ సూ॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ❖—

ఇతరోఽప్యత్రమాన్త్రవర్ణికాత్పరస్మాద్బ్రహ్మణో ఽన్యో జీవః పరిగృహ్యతే, సత్విహానశారీర శబ్దాభిధేయో భవితుమర్హతి, కుతః? అనుపపత్తేః "సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి- సతపోఽతప్యత- సతపస్తప్త్వా- ఇదగ్ం సర్వమసృజత- యదిదంకించ- తత్సృష్ట్వా- తదేవానుప్రావిశత్- తదనుప్రవిశ్య- సచ్చత్యచ్చాభవ" దిత్యాదావానందమయం పరమాత్మానం ప్రకృత్యైవహి తల్లీలా లక్షణాని విశ్వసృష్టిప్రవేశనియమనాదీని శ్రూయన్తే, నహీమానిసృష్ట్యాదీన్యిదమిత్థమితి జీవో మనసాపిస్మర్తుం శక్నోతి, కుతః కరిష్యతి, తతశ్చ పరమాత్మనోఽన్యత్ర 'సోఽకామయత' ఇత్యేవమాది శ్రుత్యుపదిష్టానిసఙ్కల్పపూర్వాణి సృష్ట్యాదీని నోపపద్యన్తే, అతఏవ ముక్తస్యాపి జగద్వ్యాపారవర్జమైశ్వర్యం వక్ష్యతి "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చే" తి. అత ఆనందమయనిగమ

శ్లోకే శారీరశబ్దస్య పరమాత్మాన ఏవాభిధత్తఇతిజ్ఞేయమ్, § తస్మాత్ప రమాత్మైవేహానందమయ శబ్దేన గీయతే.

—❖ ౧౭॥సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ❖—

ఇతశ్చైతతోనానందమయ శబ్దాభిధేయశ్శారీరః, యతః "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞాన మయాత్ - అన్యోన్తర ఆత్మానందమయ" ఇతి, "రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీభవతీ" తిచ జీవ స్యానందమయాద్భేదోవ్యపదిశ్యతే, అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దో జీవవచనః, నబుద్ధిమాత్రపరః, అభేదవాచిమయడిహ శ్రూయతే, యతో "యో విజ్ఞానే తిష్ఠ" న్నిత్యన్తర్యామి బ్రాహ్మణం విజ్ఞాన శబ్దేనైవజీవం శ్రావయతి, తస్మాదానందమయస్సపరమాత్మైవ. నను "అసద్వాఇద మగ్రఆసీ"దిత్యస్మిన్నిగమశ్లోకే "యదాహ్యేవైష ఏతస్మి న్నుదర మన్తరంకురుతె - అథతస్యభయంభవతీ" తి జీవేశ్వరయో ర్భేదమనుసన్ధాతుర్భయప్రాప్తిశ్శ్రూయతే, కస్మాత్పునర్భేద వ్యపదేశ స్సిద్ధ్యేత్? ఇతి చేన్నై తదేవమ్ "అన్తరంకురుతే" ఇత్యత్రాన్తరశబ్దస్యాసమ్బంధ పరత్వావగమాత్; తథాచైతదుక్తంభవతి "యదా, ఏతస్మిన్- పరమాత్మని, ఏషః- జీవః, ఉత్- అపి, అరమ్ - అల్పమ్, అల్పమప్యన్తరమ్- సమ్బన్ధాభావమ్, స్వస్యపరమాత్మనశ్చశరీరశరీరిభావరూప సమ్బన్ధమజ్ఞాత్వా స్వస్య పరమాత్మతఃపృథగస్థానంమన్యతఇత్యర్థః, అథ- తస్మాత్కారణాత్; తస్యైవ; తస్యైవ- జీవస్య పరమాత్మనశ్చ శరీర శరీరి భావ రూప సమ్బంధ మజ్ఞాత్వా

---

§ భగవతశ్శ్రీహరే ర్భజనాద రాతికయోపయోగ్యానంద మయత్వలక్షణ సిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమిత్యభిప్రేత్యపూర్వపక్ష్యుక్తం దోషాన్తరంచ నిరస్యన్ సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా) దితి.

❊వాక్యార్థాజ్ఞాన ప్రయుక్తం జీవేశ్వరాభేదభ్రమంభేదదర్శనేనవారయతి- (అన్తర) మిత్యాదినా.

పృథగవస్థానం మన్వానస్య భయమ్- తద్ధేతుస్సంసారో భవతీతి. న హ్యత్ర జీవేశ్వరయోరభేద ప్రత్యయః ప్రేక్షావతాం భవతి, అపి చే మమేవార్థమభిప్రేత్య జీవస్య పరమాత్మ శరీర తయా తస్మిన్ననవ రతం ప్రతిష్ఠితిం జానానస్య అభయరూప మోక్ష ప్రాప్తిః పూర్వస్మిన్ వాక్యే శ్రూయతే, తథాహి "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే నాత్మ్యే నిరుక్తే నిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, అథ సోఽభయం గతో భవతీ" తి. ఏతేనైవ 'ఆత్మనశ్చ పరస్యాపి యః కరోత్యన్తరోదరమ్ । తస్య భిన్నదృశో మృత్యుర్విదధే భయముల్బణ' మిత్యేతద్వాక్యమపి వ్యాఖ్యాతమ్, ఆత్మనః-స్వస్య, పరస్య-పరమాత్మనః, అన్తరోదరమిత్యత్రైవం పదచ్ఛేదః, అన్తరా- ఉత్- అరమితి, అన్తరా- అన్తరమ్- శేషం సమానమ్, అపి చేమమర్థమజ్ఞాత్వా యే వాక్యాభాసయుక్త్యాభాసోపష్టమ్భాస్సన్తో జీవేశ్వరయోరభేదం బ్రువతే తత్ప్రత్యాఖ్యానార్థమేవ భగవతా సూత్రకారేణ * తత్రతత్ర 'భేదవ్యపదేశాచ్చాన్య' ఇత్యేవం జాతీయకాని సూత్రాణ్యారభ్యన్తే, తస్మాన్నేహ తత్ప్రత్యాఖ్యానం ప్రపఞ్చ్యతే.

—❖ ౧౮॥ సూ॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా ❖—

కామః-సఙ్కల్పః, చశబ్దోఽవధారణే, 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి' త్యుపక్రమ్య 'ఇదగ్ం సర్వమసృజత' త్యాదిశ్రుతి రానన్దమయస్య ప్రకృత్యధిష్ఠాతుః పరబ్రహ్మణ స్సఙ్కల్పాదేవ నిఖిలజగత్సృష్టిర్భవతీ త్యుపదిశతి, తస్మాదనుమానస్య సాఙ్ఖ్యైరనుమితస్యాచేతనస్య ప్రధానస్య జగత్స్రష్టృత్వమభ్యుపగమ్య కిమానన్దమయశబ్దాభిధేయత్వం సమ్భవతి ఉత నేతి శఙ్కాపేక్షాపి న కర్తవ్యా.

* తత్రతత్ర-ఉపరితన తత్తత్ప్రదేశేషు, తథాచోపరితన తత్తత్ప్రదేశేషు తత్తత్సూత్ర వ్యాఖ్యానావసరే యథోక్తాభేదవాద మతనిశ్శఙ్కయిష్యామ ఇతి భావః. అ॥౬॥ సూ॥౮॥

—※ ౨౦॥ సూ॥ అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ※—

ఇతశ్చ జీవే ప్యానన్దమయ శబ్దశజాల ప్రత్యుదీర్యతే, యతః, అస్మిన్-జీవే, అస్య-పరమాత్మనో లాభాదేవ, తద్యోగ- మానందసమ్బన్ధమ్, శాస్తి 'రసగ్ హ్యేవాయంలబ్ధ్వానందీభవతీ' త్యాదిశాస్త్రమ్, తస్మాత్పరమాత్మైవా నన్దమయ పదాభిధేయ ఇతి ప్రతిష్ఠితమ్. నన్విహానన్దమయ శబ్దో నపరం బ్రహ్మాభిధాతుమర్హతి, "బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే" త్యానన్దమయపుచ్ఛత్వేనహి బ్రహ్మశ్రూయతే, తస్మాద్వ్యక్తిమపి వస్త్వానన్దమయ పదమభిదధాత్వితి చేన్నైతదేవమ్, యథా "తస్య ప్రాణఏవ శిరః- వ్యానో దక్షిణః పక్షః- అపాన ఉత్తరః పక్షః" ఇత్యత్ర ఏకస్యైవ ప్రాణస్య తన్మయాదిశబ్దైస్తన్మయత్వ శిరస్త్వ పక్షత్వాన్యుపదిశ్యన్తే, ఏవమిహాపి పరం బ్రహ్మైవానన్దమయ ప్రియ మోద ప్రమోదానన్ద బ్రహ్మశబ్దైరానన్దమయ శిరః పక్షాత్మపుచ్ఛరూపేణోపదిశ్యతే, తథాచ శాఖాన్తరే ప్రియ శిరస్త్వాదీనామానన్దమయ బ్రహ్మస్వరూపత్వమేవ శ్రూయతే, తథాహి "తస్య సఏవ శిరః - సదక్షిణః పక్షః- సఉత్తరః పక్షః- సఆత్మా - సపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే" తి. తథా బృహత్సంహితాయాం "శిరో నారాయణః పక్షో దక్షిణస్సవ్యఏవచ । ప్రద్యుమ్నశ్చానిరుద్ధశ్చ సన్దోహో వాసుదేవకః ॥ నారాయణోఽథసన్దోహో వాసుదేవశ్శిరోపివా । పుచ్ఛం సఙ్కర్షణః ప్రోక్త ఏకఏవతు పఞ్చధా ॥ అఙ్గాఙ్గిత్వేన భగవాన్ క్రీడతే పురుషోత్తమః । ఐశ్వర్యాన్నవిరోధశ్చాచిన్త్యత్వాదస్మిన్ జనార్దనే" ఇతి. అత్ర సన్దోహశబ్దః 'ఆనన్దఆత్మే' త్యత్ర ఆనన్దశబ్దోక్త మాత్మానమాచష్టే, తస్మాన్న పరమాత్మనోఽన్య ఆనందమయః, కింత్వయమేవేతి సిద్ధమ్. ౬॥ ఆనందమయాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౮॥

—※ ౨౧॥ సూ॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ※—

యథా ప్రాగధికరణే ఆనన్దమయ శబ్దస్య జీవపరత్వం ప్రత్యా

† ఏకాదశస్కన్ధ ఇదమామ్నాయతే, ' సువర్ణం ఘర్మానువాకేనమహాపురుష విద్యయే''తి. అయఞ్చానువాకశ్చతుర్హోతృహృదయ సమాఖ్యాతస్తైత్తిరీయకే చతుర్హోతృ మన్త్రకాణ్డే సమామ్నాయతే ' సువర్ణంఘర్మంపరివేదవేనమిన్ద్రస్యాత్మానందశధా చరన్త ' మిత్యారభ్య. ఘర్మమ్- ఆదిత్యాన్తర్యామి రూపమ్, అత్ర వేన శబ్దఃకమనీయపరః, 'వశకాన్తా' వితిస్మరణాత్; దశధా- 'చిత్తిస్స్రుగి'తి మన్త్రోక్తచిత్త్యాదిరూపదశహోతృత్రన్తర్యామి తయా చరన్త మిత్యర్థః, తథాచ సువర్ణత్వాది గుణగణ పరిపూర్ణః ఇన్ద్రస్యాత్మా సముద్రాద్యన్తస్సంచరత్వేనేహ శ్రూయతే, తత్రసంశయః. కిమిహ ¶సముద్రాద్యన్తస్సఞ్చరమాణ ఇన్ద్రస్య పరమాత్మా? ఉతేన్ద్రాధికార నియుక్తో జీవవిశేషభూతో మరుత్వాన్?ఇతి. యోగైశ్వర్యాది ప్రభావ సద్భావాన్మరుత్వానేవ స్వ స్వరూపేణ ప్రోక్త సముద్రాద్యన్త స్సఞ్చరమాణతయా శ్రూయత ఇతి ప్రాప్తేప్రతిబ్రూమః, ప్రోక్త సముద్రాద్యన్తస్సఞ్చరమాణ తయా శ్రూయమాణఇన్ద్రః § పారమైశ్వర్య జుష్టఃపరమాత్మైవభవితుమర్హతి,

---

ఖ్యాయ పరమాత్మ పరత్వ మధ్యవసితం తథా సువర్ణం ఘర్మానువాకేపీన్ద్రపదస్యేన్ద్రాఖ్యజీవ విశేషపరత్వం ప్రత్యాఖ్యాయ పరమాత్మ పరత్వమధ్యవసీయత ఇతి దృష్టాన్త సఙ్గతి మభిప్రేత్యాస్య విషయమాహ- †(ఏకాదశస్కన్ధ)ఇతి- సువర్ణంఘర్మానువాకేనేతి ప్రతీకగ్రహణమ్, తథాచ ''సువర్ణం ఘర్మం పరివేదవేన'' మిత్యారభ్య పఠ్యమానోనువాక స్సువర్ణం ఘర్మానువాక ఇత్యర్థః. మహాపురుష విద్యయా- మహాపురుష విద్యాత్మకేన తాదృశానువాకేనేత్యర్థః. ¶ సముద్ర శబ్దోహృదయవాచీ, సముద్రవద్ధృదయస్య దురవగాహత్వాత్ ; అత ఏవ మనసా సహ సఞ్చారస్సఙ్గచ్ఛతే. § పారమైశ్వర్యమ్- బ్రహ్మాది నిఖిలజీవనియన్తృత్వమ్,

తత్కస్మాత్? తద్ధర్మోపదేశాత్ - ఉపదిశ్యన్తే హీన్ద్రే "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మే" త్యాదౌ సర్వజనాన్తః ప్రవిష్టత్వ సర్వ జన శాస్తృత్వ సర్వాత్మత్వాది రూపాః పరమాత్మధర్మాః, తథా "సమాసీన ఆత్మా జనానామ్" అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేతమ్, దేవానాం బన్ధుం నిహితం గుహాసు - ఇన్ద్రో రాజా జగతో య ఈశే- అన్తరాదిత్యే మనసా చరన్తమ్- య అణ్డకోశే భువనం బిభర్తీ' త్యాదౌ సర్వమనో నియన్తృత్వ, సర్వజగత్కర్తృత్వ, సర్వదేవబన్ధుత్వ, సర్వహృద్గుహావర్తిత్వ, జగదీశత్వ, ఆదిత్యాన్తశ్చరత్వ, అణ్డకోశభువన భర్తృత్వాది రూపాశ్చ పరమాత్మ ధర్మా ఇహోపదిశ్యన్తే, ‡నహీమే 'ఇది పరమైశ్వర్య' ఇతి స్మర్యమాణ పారమైశ్వర్యానుగుణా అణ్డకోశ భువన భర్తృత్వయుక్తాస్సర్వజనాన్తః ప్రవిష్టత్వాది ధర్మా యోగైశ్వర్య ప్రభావవత్యపి మరుత్వతి శ్రుతిభిరుపదేష్టుమర్హన్తి; ‡తస్మాత్ప్రక్రాన్తశ్రూయమాణ ఇన్ద్రః పారమైశ్వర్యజుష్టః పరమాత్మైవేతి నిశ్చీయతే.

—❖ ౨౧॥సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ❖—

ఏతదుపరితనానువాకే 'సహస్రశీర్షా పురుష' ఇత్యారభ్య తదిన్ద్ర మహిమానం బహుధోపవర్ణ్య 'ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ-ప్రాణాద్వాయురజాయత' ఇత్యేతదిన్ద్రముఖజత్వేన మరుత్వతో భేదవ్యపదేశాచ్చ, తస్మాదన్యః పరమాత్మైవాయమిన్ద్ర ఇతి సిద్ధమ్.

౭॥ అన్తరధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౨॥

—❖ ౨౩॥సూ॥ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ❖—

---

‡ఇన్ద్రపదగౌణార్థభూతమరుత్వత్ప్రసక్తేరిహ నహ్యతా మాహ- (నహి) ఇతి- ‡సర్వాన్తర్యామిత్వ లక్షణ సిద్ధేరేతదధికరణ ప్రయోజనమిత్యభిప్రేత్యైతత్సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మాత్) ఇతి.

అ॥ ౭॥ సూ॥ ౨॥ ••• *

¶ తత్రైవాయం మన్త్ర ఆమ్నాయతే 'ఇంద్రేనిచిక్యుః పరమే వ్యోమన్నితి. తత్ర సంశయః, కిమిహ పరమవ్యోమన్ శబ్ద నిర్దిష్ట ఆకాశో భూతాకాశ తయావగమ్యతే? ఆహోస్విత్, అప్రాకృత పరమపదమేవావగమ్యతే? ఇతి. తత్ర ప్రాప్తం తావద్భూతాకాశ స్తేనావగమ్యత ఇతి, కుతః? వ్యోమన్ శబ్దస్య భూతాకాశపర్యాయత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్పరమ శబ్దస్య వైపుల్యావగమకత్వాచ్చాత్రత్యాకాశపర్యాయో వ్యోమన్ శబ్దో భూతాకాశ పర ఇత్యవగమ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః, ఆకాశ పర్యాయవత్ప్రతీయమాన పరమ వ్యోమన్ శబ్దేనాప్రాకృతం పరపదమేవావగమ్యత ఇతి, కుతః? తల్లిఙ్గాత్ - పరమవ్యోమన్ శబ్దస్య ఘోరమైశ్వర్య జుష్టప్రస్తుతేన్ద్ర లక్షణ పరమాత్మావాసత్వ జ్ఞాపకైతద్వాక్యాదిత్యర్థః, యత్త్విహ పరమవ్యోమపదం ప్రాకృతాకాశ పర్యాయమితి తన్న- అత్రత్య పరమ శబ్దస్య సర్వోత్కృష్టాప్రాకృత స్వరూప భూత పరమ పద పరత్వాత్; † తస్మాన్ముక్తిస్థానభూత పరమపదేప్యయమేవేన్ద్రోఽధీష్ట ఇతి నిశ్చిన్వత్తి విపశ్చిత ఇతి భావః.

౮॥ ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—❖ ౨౪॥ సూ॥† అతఏవ ప్రాణః ❖—

తత్రైవేదం శ్రూయతే “అమృతస్య ప్రాణం యజ్ఞమేతమ్-చ

¶ పరమాత్మ పరేన్ద్రపద సమభివ్యాహారేణ తత్స్థానభూత పరమవ్యోమ్న ఉపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గ సఙ్గతిం హృదినిధాయాస్య విషయమాహ- (తత్రై) వేతి= సువర్ణం ఘర్మానువాక ఏవేత్యర్థః.

† ముక్తిస్థానాధిపతిత్వ లక్షణసిద్ధి రేతదధికరణ ఫల మిత్యభిప్రేత్యాధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

† ఇహ ముక్తి ప్రస్తావేన తదుపాయామృతసమ్బన్ధిప్రాణస్యోపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే-(అతఏవప్రాణ)ఇతి.

తుహేయోఽత్యాణా మాత్మానం కవయో నిచిక్యుః- అన్తః ప్రవిష్టం క ర్తారమేత " మితి. కిమత్ర ప్రాణశబ్దః పఞ్చవృత్తితైజసపరః? ఉ తాహో పరమాత్మపరః? ఇతీహ సంశయః, పఞ్చవృత్తౌ తైజస ఏవ ప్రాణశబ్ద ప్రసిద్ధేరయం ప్రాణశబ్దః పఞ్చవృత్తిపర ఇత్యేవం ప్రాప్తావిదముచ్యతే, (అతఏవే)తి= ఇహ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ ప ర ఏవభవితు మర్హతి, కుతః? అతఏవ- ''అమృతస్య ప్రాణ" మి తి ముక్తవర్గ ప్రాప్యామృత పదాభిధేయ మోక్షసమ్పత్ప్రాణత్వ రూప పరమాత్మ లిఙ్గాదేవేత్యర్థః,※ప్రాణత్వమ్- ప్రాణద ర్శికత్వమ్, తస్మాదిహ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరఇతి నిశ్చీయతే.

అ॥ ౯॥ ప్రాణాధికరణం ,సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ౨౫॥సూ॥ § జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ※—

ఇదమామ్నాయతే ,, అజస్రంజ్యోతిర్నభసా సపర్ణేతీ " తి. తత్ర సంశయః, కిమిహ జ్యోతిః పదమాదిత్య పరమ్? ఆహోస్వి త్ ఆదిత్యా న్తర్వర్తి ప్రకృతేంద్ర రూప పరమాత్మ పరమ్? ఇతి. 'సూర్యోజ్యోతి' రిత్యాదౌ జ్యోతిః పదస్య ఆదిత్యాదౌ ప్రసిద్ధి శ్రవ ణాదిద మిహాదిత్యపరమేవ భవతీత్యేవం ప్రాప్తే $ ప్రతి బ్రూమః,

---

※ ప్రాణపదంవ్యాచక్షాణో మోక్షప్రదానాదినారక్షకత్వ రూ ప లక్షణ సిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమితి సూచయతి - (ప్రాణత్వ) మితి.

§ ప్రపూర్వాధికరణే ఆకాశ ప్రస్తావేన తత్రసఞ్చరమాణస్య జ్యోతిషస్సంస్మృతత్వాత్ ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (జ్యోతిశ్చరణాభిధానా) దితి=$" అగ్నిర్జ్యోతి " రితి వాక్య సమభి వ్యాహృతత్వేన " సూర్యోజ్యోతి " రితి వాక్యగత జ్యోతిః పదస్యే హాదిత్యేప్రసిద్ధావపి"జ్యోతిర్జ్యోతిషితత్పునః"ఇత్యాదౌపరమాత్మ నితత్పదస్య ప్రసిద్ధత్వా దత్రత్యజ్యోతిః పదంపరమాత్మపరమితిభావే న సిద్ధాన్తయతి- (ప్రతిబ్రూమ) ఇత్యాదినా.

ఇహ జ్యోతిఃపదం ప్రకృతేన్ద్రియలక్షణపరమాత్మపరమేవ, కస్మాత్? చరణాభిధానాత్ - చరణః- పాదః, స్వత్వ విశిష్టాంశఇతి యావత్; ఉపరితనానువాకేహి 'సహస్రశీర్షా పురుష' ఇతి మన్త్రం ప్రస్తూయ 'సభూమిం విశ్వతోవృత్వే'తి తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య 'పాదోస్య విశ్వాభూతానీ' తి తస్య సర్వభూత పాదత్వాభిధానాదిత్యర్థః, సర్వభూతపాదత్వమ్- సర్వభూత స్వామిత్వమ్, న హ్యేతత్సర్వభూత పాదాభిధాన మాదిత్యస్యోపపద్యతే, 'సూర్యోజ్యోతి' రితి వాక్యంచ 'అగ్నిర్జ్యోతి' రితి వాక్య సమభివ్యాహారా త్తత్రాదితి పుత్రస్యాదిత్యస్య ప్రకృతత్వా చ్చాదిత్య పరమేవ, తావతా ప్రకృతంజ్యోతిఃపదం కథమాదిత్య పరతామియాత్? అజస్రమాదిత్యాన్తర్యామి తయానభసార్వణంచాస్యలోకానుగ్రహార్థమితి ధ్యేయమ్, ఇదముపలక్షణమ్, ఏతదుపరి 'సనఇంద్రః కామవరం దదాత్వి'తి తచ్ఛబ్దవిశేషితేన్ద్రశబ్దేనాస్య పరామర్శాచ్చతత్పదమిహ పరమాత్మపరమేవేతి ద్రష్టవ్యమ్, ¶ తస్మాదిదంజ్యోతిర్వాక్యంపారమైశ్వర్యజుష్ట ప్రకృతేన్ద్రియరూప పరమాత్మపరమితి నిశ్చీయతే.

౨౬॥ సూ॥ ఛన్దోభిధానాన్నేతి చేన్నతథా
చేతోర్పణనిగదాత్తథాహి దర్శనమ్.

స్యాదేతత్పూర్వత్ర "హృదాశీర్ష్ణాచ శిఖయా గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రయే" దిత్యాదౌ గాయత్ర్యాఖ్య ఛన్దఃప్రస్తావాత్ 'జ్యోతిరైవ్వగాయత్రీ' తి వాక్యశేషాచ్చ తాదృశ గాయత్రీ పరమేవోత్తరత్రి సువర్ణం ఘర్మానువాకేనేతి ప్రతీక గ్రహీతానువాకగత జ్యోతిర్వాక్యం నైతేదిన్ద్రియపరమితిచే న్నాయం దోషః, తథాచేతోర్పణనిగదాత్- పాద్యాదిపాత్రేషు ప్రత్యేకంగాయత్ర్యాభిమన్త్రణంక

¶ ఇహ శుద్ధజ్యోతిస్స్వరూపత్వ లక్షణ సిద్ధిఃఫలమితి సూచయన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

తవ్యమిత్యాకారక చిత్తప్రవేశార్థం తథా తత్ర నిగద్యతే, తథా న్యత్ర కరశుద్ధ్యాదౌ గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రణం దృశ్యతే, నతావతా సర్వత్ర గాయత్రీపరత్వం వక్తుంశక్యతే, తస్మాజ్జ్యోతిర్వాక్యం పరమాత్మపరమేవేతి నిశ్చీయతే. ※

—※ ౨౭॥సూ॥భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ※—

'పాదేషుసర్వభూతానీ'తి ※ పౌరుషసూక్తబ్రాహ్మణేపిసర్వభూతానాం పరమాత్మాదిపాదత్వ వ్యపదేశోపపత్తేశ్చ, ఏవమ్- ప్రకృతం జ్యోతిర్వాక్యం పరమాత్మపరమేవ.

—※ { ౨౮॥సూ॥†ఉపదేశభేదాన్నేతిచే న్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ } ※—

ననుచ "పాదోస్యవిశ్వాభూతానీ" తి పౌరుషసూక్తేపాదశబ్దః ప్రథమాన్తతయోపదిశ్యతే, తద్బ్రాహ్మణే త్విహ సర్వ వేదాన్తసారే 'పాదేషు సర్వభూతానీ' తిపాదశబ్దస్సప్తమీ బహువచనాన్తతయోపదిశ్యతే, తథాచైవ ముపదేశ భేదాన్న పరమాత్మన స్సర్వభూత పాదత్వముపపద్యత ఇతి చేత్తన్న, ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్- ముఖతోవతత బ్రహ్మక్షత్ర మేతస్యబాహవ' ఇతి, "బ్రాహ్మణోస్యముఖమాసీ" దితి చోపదేశ భేదేపి యథా భగవతో బ్రాహ్మణాననత్వే విరోధో నాస్తి తథాఽత్రాప్యుపదేశ భేదేపి తస్య సర్వభూతపాదత్వే విరోధాభావాదిత్యర్థః, తస్మాదిహ జ్యోతిశ్శబ్దం పరమాత్మపరమితిసిద్ధమ్. ... ※

అ॥౧౦॥ జ్యోతి రధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౪॥

※ (పౌరుషసూక్తబ్రాహ్మణే)పీతి=పురుషసూక్తవ్యాఖ్యాన విశేషరూప సర్వవేదాన్త సారేపీత్యర్థః.

† ఇహ మన్త్రబ్రాహ్మణ యోరైకార్థ్య మజానత శ్శఙ్కాము త్పాటయతి సూత్రకారః-(ఉపదేశే) తి. అ॥౧౦॥సూ॥౪॥

పురుషసూక్తోపరితనానువాకద్వయస్య ‘పౌరుషేణాపిసూక్తేనే’ తి శ్రుతిగతాపిశబ్దేన ప్రతీక గృహీతత్వాత్తత్ర ద్వితీయానువాకేయ మారభ్యతే, ... *

—❖ ౨౯॥సూ॥*ప్రాణ స్తథానుగమాత్ ❖—

తత్రేదమామ్నాయతే “ తద్వైత్వం ప్రాణోఽభవః - మహాన్భోగః ప్రజాపతే ” రితి- అత్రాపి కిం ప్రాణ శబ్దః పఞ్చ వృత్తిపరః? ఉతాహో పరమాత్మ పర ఏవ? ఇతి విశయః, ఏతత్పూర్వత్ర “ యదాభారం తంద్రయతే స భర్తుః - పరాస్య భారంపునరస్తమేతీ ” త్యాదౌ తంద్ర్యాశరీరభార ప్రహాణనాశ పర్యాయాస్తప్రాప్తిశ్రవణాదుత్తరత్ర శ్రూయమాణః ప్రాణ శబ్దోఽపి పఞ్చ వృత్తిపరః? ఇతిచేదత్రోచ్యతే, ఇహ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ పర ఏవ భవతి, కస్మాత్? తథానుగమాత్- అనుగమః- అనుశ్రవణమ్, “అతఏవప్రాణ” ఇత్యత్ర పరమాత్మలిఙ్గాత్ప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరోఽధ్యవసితః, తథాత్రాపి పరమాత్మలిఙ్గానుశ్రవణాత్ప్రాణశబ్దః పరమాత్మపర ఇత్యధ్యవసీయత ఇత్యర్థః, తథాహి; ‘భర్తా సన్భ్రియమాణో బిభర్తి- ఏకో దేవో బహుధానివిష్ట’ ఇత్యుపక్రమ్య “ త్వ

---

*ప్రతీకగృహీతసువర్ణం ఘర్మానువాకగత ప్రాణ వాక్యార్థ విచారేణ తథా విధస్య “ భర్తా సన్ భ్రియమాణో బిభర్తి ” ఇత్యనువాకగత ప్రాణ వాక్య స్యోపస్థితత్వా త్తదర్థ విచారార్థ మారబ్ధస్యోత్తరాధికరణస్యైతదధికరణేనప్రసఙ్గసఙ్గతింసూచయన్, పురుష సూక్తోపరిత నానువాక ద్వయస్యేతి- “ అద్భ్యస్సమ్భూత ” ఇతి ‘ భర్తా సన్ భ్రియమాణో బిభర్తీ ’ తి చ శ్రూయ మాణానువాక ద్వయస్యేత్యర్థః, తత్ర తాదృశానువాక ద్వయమధ్యే, తథా చ తత్ర-పూర్వానువాకే విచారణీయాభావా దుత్తరానువాకేఽయంప్రాణవాక్యార్థవిచార ఆరభ్యతే-(ప్రాణ స్తథానుగమా)దితి.

మేకోఽసిబహూ ననుప్రవిష్ట " ఇత్యన్తేష్వనుశ్రూయమాణం జగద్భరణాది లిఙ్గజాతం ప్రాణశబ్దాభిధేయస్య పరమాత్మత్వ మేవానుశ్రావయతి, " యదాభారంతన్ద్రయతే సభర్తుః " మిత్యత్ర చ ప్రోక్తం జగద్భరణమేవ వివక్షితమ్, నతు శరీరభరణమ్, తత్ర "యదా తన్ద్రయతే " త్యనేన ఆసన్నే సతి ప్రళయావసరే, సః - ఇన్ద్రలక్షణో భగవాన్, యదాతన్ద్రయతే- ఆలస్యలక్షణాంలీలామనుకరోతి, తదాభారమ్- జగద్భరణాదికమ్, పరాస్య- జగదుపసంహృత్య, అస్తమేతి- అదృశ్యోభవతి, ఇతి తాత్పర్యో ఽవగమ్యతే, నతూక్త దోషః; యత్తు " అస్తమేతీ " త్యత్ర అస్తశబ్దోనాశ పర్యాయ ఇతి తన్న, " సూర్యశ్చాస్తంగతస్తదే " త్యాదౌయథాఅస్తశబ్దో ఽదర్శనపరః, తథాఽత్రాపి అస్తశబ్దస్యాదర్శన పరత్వాత్; తస్మాదిహ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ పర ఇతి నిశ్చీయతే.

౩౦॥ సూ॥ నవక్తు రాత్మోపదేశాదితి చేదధ్యాత్మసమ్బన్ధ భూమా హ్యస్మిన్

నను ప్రాణవాక్యాత్పూర్వత్ర ' ప్రాణాపానావజిరం సఞ్చరన్తా" విత్యత్ర ప్రాణశబ్దస్య పఞ్చవృత్తిపరత్వవ త్తదుపరితన ప్రాణవాక్యే శ్రూయమాణ తత్పదమపి పఞ్చవృత్తి పరంస్యాదితి చేత్తన్న, కుతః? వక్తురాత్మోపదేశాత్- [వక్తురితి కర్తరిషష్ఠీ] " ప్రాణాపానావజిరంసఞ్చరన్తా " విత్యత్ర అపాన పద సమభి వ్యాహారాత్తత్పదం పఞ్చ వృత్తిపరమేవ, తథాపి తత్పూర్వత్ర " త్వం భర్తా మాతరిశ్వా ప్రజానామ్- త్వం యజ్ఞస్త్వముహే వాసిసోమః-తవదేవాహవమాయన్తిసర్వే- త్వమేకోఽసి బహూననుపవిష్ట" ఇత్యాదివాక్యేషు త్వం పదవక్త్రా వేద పురుషేణ ఉత్తరత్ర " తద్వైత్వం ప్రాణోఽభవ " ఇతి పరమాత్మన ఏవోపదిశ్యమానత్వాదిహ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మ పర ఏవాధ్యవసీయతే, కిమిత్యేవ ముపదిశ్యతఇతి

నచిన్తనీయమ్, ఏవంచేద్ధ్యస్మి౯ "త్వంభర్తా౽మాతరిశ్వాప్రజానామ్- త్వంయజ్ఞస్త్వముదేవాసిసోమః- తవదేవాహవమాయన్తిసర్వే - త్వమేకోసిబహూననుప్రవిష్ట" ఇత్యుపదిశ్యమానాధ్యాత్మ సమ్బన్ధభూమాసామఞ్జస్యమియాత్, అత్రాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమశ్శబ్దేన నిఖిలజీవాన్తర్యామితయా పరమాత్మన § స్తత్సమ్బన్ధబాహుళ్యంవివక్షితమ్.

30॥ సూ॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవవత్

కించ "తద్వైత్వం ప్రాణోఽభవ" ఇత్యయముపదేశః, "అనుప్రాణంతియం ప్రాణాశ్చ ప్రాణంతం సర్వజన్తుషు। అపానంతమపానన్తి నరదేవమివానుగా" ఇత్యాది శాస్త్ర దృష్ట్యైవకృతః, తావతా కిమిహాయాతమవద్యమ్, శాస్త్ర దృష్టిరిహ యథోక్త శాస్త్ర పర్యాలోచనయా ప్రాణస్యాపి భగవానేవ ప్రాణఇత్యర్థా౽నుసన్ధాన లక్షణా, వామదేవవత్ - యథా వామదేవః - రుద్రః, "¶నమస్త్రైలోక్యపాలాయ సహౌజోబలాయచే" తి భగవన్తం వాయురూపేణస్తువన్నుపదిశతీత్యర్థః. ... *

సూ॥ 31॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసనాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్

ననుచప్రపూర్వానువాకేహి "ప్రాణాద్వాయురజాయతే" తి వాక్యే విరాట్పురుషగత ముఖ్య ప్రాణ ప్రస్తావాత్తస్య పఞ్చవృత్తితయా సఏవ తదుపరితనా దుపరితనేఽస్మిన్ననువాకే ప్రాణ వా

§ తత్సమ్బన్ధ బాహుళ్యమ్- తేషామ్- నిఖిలజీవానామ్, సమ్బన్ధబాహుళ్యమ్ - దేహేన్ద్రియ ప్రాణమనోధీప్రవర్తకత్వ మితియావత్

¶ త్రైలోక్యపాలాయ-త్రైలోక్యోపలక్షితాఖిలలోకప్రాణనేన తద్రక్షకాయ, సహౌజో బలాయ-మనఆదీన్ద్రియ శరీర శక్త్యభివ్యఞ్జకాయ, తథాన్తర్బహిశ్చ ప్రాణబాహ్యవాయురూపేణావస్థి

క్యైనస్తూయతే, నపరమాత్మేతి చేన్నైతదేవమ్, కస్మాత్? ఉపాసనాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాత్- సువర్ణం ఘర్మానువాకే పురుష సూక్తాత్మకతదుపరితనానువాకేతదుపరితనాదుపరితనేచాస్మిన్ననువాకే పారమైశ్వర్యజుష్టేనద్రిరూపేణమహాపురుషరూపేణనిఖిలజగద్భర్తృరూపేణచ క్రమాత్త్రివిధోపాసనాయాఆశ్రితత్వాదిత్యర్థః, *తథాచేహప్రాణత్వేనోపాసన యోగాత్ప్రోక్తం ప్రాణవాక్యం పరమాత్మపరమితిసిద్ధమ్. ॥౩౧॥ ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౮॥

ఇతి శ్రీ భగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీవత్స కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంసపరమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీ శుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీమద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ప్రథమపాదస్థసముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా॥౩౨॥

శ్రీసీతారామాభ్యాం నమః.

తామేత్యర్థః. *మన ఆద్యఖిలేన్ద్రియ శక్తిప్రదత్వలక్షణసిద్ధిరిహఫలమిత్యభిప్రేత్యాధికరణముపసంహరతి (తథాచే) తి=సిద్ధమ్-నిశ్చితమ్.

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీరస్తు
శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.

అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

—※ ౧॥సూ॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్ ※—

※ తదేవం ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదే నిఖిల జగజ్జన్మాది కారణభూతస్సపరమాత్మా శ్రీ భగవాన్నారాయణ ఏవ ముముక్షుభి రవశ్యం జ్ఞాతవ్యో భజనీయశ్చేతి వేదాన్తార్థం నిర్ణీయ పునస్తద్దృఢీకరణాయ తదర్థరూపో భజనీయమహిమాచవిచార్యోపవర్ణితః,

సర్వత్రి భజనీయం హృద్గుహావిష్టం సుఖాభిదమ్ | విరాడ్రూపం భజే రామ మన్తర్యామ్యాదిరూపిణమ్ ॥ ఆద్యాధ్యాయాదిమేపాదే భజనీయత్వమీరితమ్ । విష్ణోర్ద్వితీయపాదే స్మిన్ స్థూలోపాస్యత్వమీరితమ్ ॥ తథాతృతీయపాదేఽస్య సూక్ష్మోపాస్యత్వచిన్తనమ్ । చతుర్థేతు త్రిపాదార్థ సఙ్క్షిప్తేతిపదాంభిదా॥ ... ※

※ అస్య పాదస్య పూర్వపాదవదుపాస్య లక్షణాభి వ్యఞ్జకత్వాదుపాస్య లక్షణా ధ్యాయే నైకకార్య కారిత్వ రూప సఙ్గతి స్స్ఫుటైవ, పూర్వస్మిన్ పాదే తన్నిష్ఠాధికరణే భగవద్భక్తిప్రస్తావాదుత్తరపాదే తత్సాధక భగవత్స్థూల రూపోపాసనాజ్ఞ తదూర్ధ్వవిచారస్య ప్రస్తూయమానత్వాచ్చానయోః పాదయో ర్హేతుహేతుమద్భావ స్సఙ్గతిరితి సూచయితుం పూర్వ పాద వృత్తమనూద్యోత్తరపాద నిర్ణేష్యమాణార్థం ప్రస్తౌతి- (తదేవ) మిత్యాదినా- తద్దృఢీకరణాయ- శ్రీభగవతో నారాయణస్యముముక్షుభిర్భజనీయత్వ స్థిరీకరణార్థమిత్యర్థః. తదర్థ రూపః-వేదాన్తార్థ రూపః, భజనీయ మహిమాచ- భజనీయస్య శ్రీభగవతో లక్షణాత్మ కా

అథ ద్వితీయ పాదే శ్రీ భగవతో నారాయణస్య మాహాత్మ్య ప్రకటనాయ తస్యజీవస్యచ మిథోభేద ప్రదర్శనముఖేన దహరవిద్యాఖ్య భగవత్స్వాత్మ్యరూపోపాసన విచార సాధకో భగవద్ధ్యాన రూప గోచర విచార ఉపక్రమిష్యతె,*తత్రాదౌ "తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాది" త్యతీత పాదే భగవద్భజన మవశ్యం కర్తవ్య మిత్యుక్తమ్, కిం తత్ర భగవ ద్భజనేత్యాన్తం దేశకాల విశేష నియమో స్తి? ఉతన? ఇతి విశయే ప్రాప్త ¶ఇదమారభ్యతె- (సర్వత్రే)తి- భగవద్భజనేత్యాన్తం దేశకాల విశేష నియమో నాస్త్యేవ, కస్మాత్? సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్- సర్వవేదాన్తసారే "తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ హరిస్సర్వత్రసర్వదా । శ్రోతవ్యఃకీర్తితవ్యశ్చస్మర్తవ్యశ్చేచ్ఛతాభయ" మితి భగవద్భజనస్య యథాసమ్భవం సర్వదేశకాలేషు కర్తవ్యత్వేన ప్రసిద్ధత్వోప దేశాదిత్యర్థః.

సత్యమయత్వాది గుణగణశ్చేత్యర్థః, మాహాత్మ్య ప్రకటనాయ- లక్షణాత్మకగుణగణ ప్రకాశనార్థమ్. ... *

* తత్ర పూర్వపాదస్థ తన్నిష్ఠాధికరణే భగవద్భజన ప్రస్తావేన స్మృతస్య తదనుష్ఠాన సమయాదేరేతత్పాదా ద్యధికరణే వక్ష్యమాణత్వాదస్య తన్నిష్ఠాధికరణేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిం ద్యోతయితుమాహ— (తత్రాదా) వితి- కిం భగవద్భజనం దేశకాల విశేషఏవ కర్తవ్యముత సర్వత్ర సర్వదా కర్తవ్య మితి విశయాభిప్రాయః =(విశయే)ప్రాప్తఇతి. ... ... *

¶ తత్ర "పుష్కరేమధురాయాంచే" తి శ్రవణాదిరూప భజనే దేశకాల విశేష విధానా ద్దేశకాల విశేషఏవ భగవ ద్భజనం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షేచ ప్రాప్తే సతి సిద్ధాన్త మాహ—(ఇదమారభ్యత) ఇతి= సూత్రపదానివ్యాచష్టే-(సర్వవేదాన్తసార)ఇత్యాది నా- యత్తు 'పుష్కరేమధురాయా' మితి వచనం తత్తు పుష్క-

——※ ౨॥ సూ॥ ※ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ※——

"సత్యంశౌచం దయాక్షాన్తిస్త్యాగస్సన్తోషఆర్జవ" మిత్యా ద్యైః "ఏతేచాన్యేచ బహవో యస్మిన్నిత్యామహాగుణాః। ప్రార్థ్యాఃమహత్వ మిచ్ఛద్భి స్సవియ న్తిస్మకర్హిచి" దితి ప్రార్థనీయత్వేన వివక్షిత పరమ మఙ్గళానన్త గుణగణ పరిపూర్ణస్య భగవతో వాసుదేవస్య సర్వత్ర సన్నిహితత్వా త్తద్భక్తిరపి సర్వదా కర్తుముపపద్యతే, ¶అతోత్యన్తం దేశకాలవిశేష నియమాపేక్షాం వినా సర్వదాపరమాదరేణ భగవద్భజనం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయః, (యద్వా)గుణ శబ్దేన ఇన్ద్రియాణ్యుచ్యన్తే, "గుణైః గుణాన్సభుఞ్జాన" ఇత్యాదౌ గుణశబ్దేనేన్ద్రియావగమాత్; తతశ్చ 'కోనురాజన్నిన్ద్రియవాన్ముకున్దచరణామ్బుజమ్। నభజేత్సర్వతోమృత్యు రుపాస్య మమరోత్తమై' రిత్యాది వేదాన్తవాక్యైర్భగవత్కథాశ్రవణ కీర్తనాది రూప భక్త్యుపయోగిత్వేన వివక్షితానాం శ్రోత్రాదీనా మిన్ద్రియాణా మనిత్యే భజనోపయోగిదేహ ఏవోపపత్తేశ్చాత్యన్తం దేశకాల నియమాపేక్షా మనాదృత్య సదా భగవద్భజనం కర్తవ్యమిత్యాశయః. ... ... ※

౧॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౨॥

——※౩॥ సూ॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః ※——

రాది క్షేత్రిస్య శ్రవణాది రూప భగవ ద్భక్త్య భివర్ధకత్వ సూచనపరమ్. నతుప్రోక్త భక్త్యా దేశకాల నియమ ప్రదర్శన పరమితి ధ్యేయమ్. హేత్వన్తరమాహ - ※(వివక్షితే)తి-ఏతత్సూత్రం వ్యాచష్టే(సత్యంశౌచ)మిత్యాదినా. ... ※

¶ భగవద్భజనే సౌకర్యా దాదరాతిశయ సిద్ధిరేవైతదధికరణ ఫలమితి వక్తు మభిప్రాయమాహ- (అత)ఇతి- ప్రోక్తరీత్యా వివక్షితగుణోపపత్తే రిత్యర్థః. అ॥౧॥ సూ॥౨॥

¶ ఇదమామ్నాయతే “హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీ” దితి. అత్ర హిరణ్యగర్భస్య ప్రాక్సృష్టేరేకత్వేనావస్థానోపదేశాత్తస్య జగత్కారణత్వమవగమ్యతే, †అతస్తస్య ముముక్షూపాస్యత్వం స్యాత్? ఆహోస్విత్పరమాత్మన ఏవ? ఇత్యాశఙ్క్య * తద్వ్యుదాసముఖేన భగవతః పరమ పురుషస్యైవ స్థూణానిఖనన న్యాయేనముముక్షూపాస్యత్వందృఢీకర్తుమిదమత్రాహ సూత్రమ్- (అనుపపత్తేస్తు) తి = తుశబ్దశ్శఙ్కావ్యుదాసార్థః, శారీరః - కర్మవశ్యశరీర సమ్బన్ధి జీవవిశేషో హిరణ్యగర్భః, ముముక్షూపాస్యో నభవతి; కుతః? తస్య జీవత్వేన ముఖ్య జగత్కారణత్వానుపపత్తేః, తథాచ తస్య ముఖ్య జగత్కారణత్వానుపపత్తిస్సర్వవేదాన్తసారే శ్రూయతే “ తస్మైనమో భగవతే వాసుదేవాయధీమహి । యన్మాయయాదుర్జయయా మాంబ్రువన్తిజగద్గురు ”

¶ శ్రీ భగవతో నారాయణస్య ముముక్షూపాస్యత్వాక్షేపం సమాధాతు మారబ్ధత్వాదస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేప సఙ్గతిం హృది నిధాయవిషయ ముదాహరతి (ఇదమామ్నాయత) ఇతి.

† సంశయమాహ-(అత)ఇతి=ఏవమాపాత ప్రతీతిసమ్భవాదిత్యర్థః.

* తత్ర పూర్వపక్షోత్థాన ప్రకారస్తు 'హిరణ్యగర్భ' ఇతిశ్రుతౌ తస్య జగజ్జన్మాది కారణత్వేన సర్వజ్ఞత్వశ్రవణాన్ముముక్షూపాస్యత్వం తస్యైవ స్యాదితి తంవ్యుదస్యభగవాన్ సూత్రకార స్సిద్ధాన్తయతీత్యాహ- (తద్వ్యుదాసముఖేనే)త్యాదినా-(స్థూణానిఖనన్యాయేనే) తి- అస్యాయమర్థః, యథాగర్తేనిహిత.మూలాదుచ్ఛ్రితాగ్రానిఖాత్యమానా స్థూణాస్థిరీకరణార్థం కిఞ్చిచ్చాలయిత్వా పునస్సమ్యక్ స్థిరీక్రియతే, తద్వద్భగవతో ముముక్షూపాస్యత్వంచాలయిత్వా పునస్సమ్యక్ స్థిరీక్రియత ఇతి. సూత్రపదాని వ్యాచష్టే=(తు శబ్ద)ఇత్యాదినా. ... ... *

మిత్యాదిషు. యోఽయమ్ "*హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్ర" ఇతి మన్త్రస్సహి తైత్తిరీయకే "అద్భ్య స్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ" ఇతియాజ్ఞికోపనిషదన్తర్గతత్వే నాభిమతశ్చే త్సాక్షాత్పరమాత్మపరఏవమన్తవ్యః, తత్ర పరమాత్మనఏవ ప్రకృతత్వాత్; యదిత్వాగ్నేయకాణ్డాన్తర్గతత్వే నాభిమతస్స్యాత్తదాపి హిరణ్యగర్భాఖ్య చతుర్ముఖ శరీరక పరమాత్మ పరఏవ సమన్వయః, తత్ర "ప్రజాపతిర్వై హిరణ్యగర్భ" ఇతి వాక్యశేషపర్యాలోచనయా ప్రజాపతేః ప్రకృతత్వేపి తస్యముఖ్య జగత్కారణత్వానుపపత్తేః;

---

* "హిరణ్యగర్భః" ఇతి మన్త్రస్తైత్తిరీయకే ఉత్తరకాణ్డే "అమ్భస్యపార" ఇత్యస్యాం యాజ్ఞికోపనిషది పఠ్యతే, తథాపూర్వకాణ్డే 'యుఞ్జానః ప్రథమ' మిత్యస్మి న్నాగ్నేయకాణ్డేచ పఠ్యతే, ఉభయత్రాపి సపరమాత్మపర ఇత్యాహ- (యోయంహిరణ్యగర్భ) ఇత్యాదినా- (యదిత్వాగ్నేయ కాణ్డాన్తర్గతత్వేనే) తి- ఆగ్నేయ కాణ్డాదిమ 'యుంజానఃప్రథమ' మితి ప్రశ్నాష్టమానువాకాన్తర్గతత్వేనేత్యర్థః, 'యుంజానఃప్రథమ' మిత్యాదేరాగ్నేయకాణ్డత్వం చకాణ్డానుక్రమణికాయాం ప్రాజాపత్య సౌమ్య కాణ్డానుక్రమణాదూర్ధ్వం ప్రాగ్వైశ్వదేవకాణ్డానుక్రమణాత్, తదుక్తమ్ 'శాఖాదిం యజమానంచ హోతౄన్ హౌత్రంచదార్శికమ్ । తద్విధిం పితృమేధంచనవాహుఃకస్యతద్విద ' ఇతి. (అస్యార్థః) శాఖాదిః - 'ఇషేత్వే' తి ప్రశ్నః, యజమానమ్ - 'సంత్వాసించామి' త్యాద్యనువాక షట్కమ్, హోతారః- 'చిత్తిస్స్రు' గితి ప్రశ్నః, దార్శికం హౌత్రమ్- 'సత్యంప్రపద్య' ఇతిప్రశ్నః, తద్విధిః- తేషాంశాఖాదీనాం చతుర్ణాం మన్త్రకాణ్డానాం బ్రాహ్మణాని, తత్రశాఖాదేర్బ్రాహ్మణమ్ 'తృతీయస్యా' మిత్యాది ప్రశ్నద్వయం యజమాన బ్రాహ్మణమ్, 'యథావైసభృతసోమే' త్యారభ్య 'దేవసవి

(చమ్)తుఃప్రసువే' త్యనువాకపర్యన్తం హోతృబ్రాహ్మణమ్, ద్వితీయాష్టక ద్వితీయ తృతీయ ప్రపాఠకౌ హౌత్ర బ్రాహ్మణమ్ 'విశ్వరూపో వై త్వాష్ట్ర', ఇత్యాది ప్రశ్నద్వయమ్. పితృమేధః-'పరేయువాగ్ంస' మితి ప్రశ్నః, కస్య-ప్రజాపతేః, ఏతాని నవకాణ్డాని, ప్రాజాపత్యాని- ప్రజాపతినా దృష్టానీత్యర్థః. ... ❋

'అధ్వరప్రభృతిత్రీణి తద్విధి ర్వాజపేయకే । సవాశ్శుక్రియకాణ్డేచ సౌమ్యాన్యేకాదశాబ్రువన్'॥ (అస్యార్థః) "అధ్వరప్రభృతిత్రీణి" త్యత్ర అధ్వరకాణ్డమ్- 'ఆపఉన్దన్తు' ఇత్యాది ప్రశ్న ద్వయమ్, గ్రహకాణ్డమ్- "ఆదదేగ్రావాసి" దిత్యాది ద్విచత్వారింశదనువాకాః, దాక్షిణకాణ్డమ్- 'ఉదుత్యం జాతవేదస' మిత్యనువాకత్రయమ్, ఇతి త్రీణికాణ్డాని ; తద్విధిః- తేషా మధ్వర కాణ్డాదీనాం త్రయాణాం బ్రాహ్మణాని, తత్రాధ్వరకాణ్డబ్రాహ్మణ మనువాక త్రయాధిక 'ప్రాచీన వంశ' మిత్యాది ప్రశ్న త్రియమ్, గ్రహకాణ్డ బ్రాహ్మణం తత్రత్య చతుర్థ ప్రశ్న చతుర్థా నువాక మారభ్య ప్రశ్న ద్వయమ్, దాక్షిణకాణ్డ బ్రాహ్మణమ్ "స్వర్గాయవా ఏతాని' తి షష్ఠప్రపాఠకః, వాజపేయకే ఇతి ద్వివచనా త్తన్మన్త్ర బ్రాహ్మణ కాణ్డే సూచ్యేతే, తన్మన్త్రకాణ్డమ్ 'దేవసవితుఃప్రసువ' ఇత్యాదికమ్, తద్బ్రాహ్మణ కాణ్డమ్ 'దేవావైయథాదర్శ' మిత్యాది, సవాః- 'త్రివృత్ స్తోమో భవతీతి ప్రశ్నః, శుక్రియ కాణ్డే ఇతి పూర్వవ ద్ద్వివచనా త్తన్మన్త్ర బ్రాహ్మణకాణ్డే సూచ్యేతె, శుక్రియ కాణ్డమ్ "నమోవాచ" ఇత్యాది ప్రవర్గ్య మన్త్ర కాణ్డమ్, తద్బ్రాహ్మణ కాణ్డమ్ 'దేవావైసత్రమాసతే' తి ప్రశ్నః, తాన్యేకాదశకాణ్డాని, సౌమ్యాని- చన్ద్రప్రదృష్టానీత్యర్థః, అబ్రువన్-ప్రాహురిత్యర్థః. ... ... ❋

'ఆధానం తద్విధించాగ్నిహోత్రం నక్షత్రియం తథా । ప్రా

(చమ్)యశ్చిత్తించ పునరాధేయ ముఖ్యాదిసప్తకమ్|తద్విధింవింశతిం ప్రాహురాగ్నేయానిమనీషిణః' ॥ (అస్యార్థః) ఆధానమ్-' ఉద్ధన్యమాన, మితి ప్రశ్నః. తద్విధిః- ఆధాన బ్రాహ్మణమ్ , ప్రథమాష్టకప్రథమప్రశ్నః; అగ్నిహోత్రమ్- అగ్నిహోత్ర బ్రాహ్మణమ్, ద్వితీయాష్టక ప్రథమ ప్రశ్నః; నక్షత్రియః-ప్రథమాష్టక పఞ్చమప్రశ్నః, ప్రాయశ్చిత్తిః- ప్రథమాష్టక చతుర్థః ప్రశ్నః, పునరాధేయమ్- ప్రథమకాణ్డ పఞ్చమః ప్రశ్న గ ప్రథమాష్టకతృతీయప్రశ్న ప్రథమానువాకశ్చ; ఉఖ్యాది సప్తకమ్- ' యుంజానః ప్రథమ ' మిత్యాది ప్రశ్న సప్తకమ్, తద్విధిః- ఉఖ్యాది సప్తప్రశ్న బ్రాహ్మణాని ' సావిత్రాణిజుహోతీ ' త్యాది ప్రశ్నసప్తకమ్, తాన్యేతానివింశతికాణ్డాన్యాగ్నేయాని_ అగ్నినా దృష్టానీత్యర్థః, ప్రాహుః - అద్యాపివదన్తీత్యర్థః. ... ... *

' సబ్రాహ్మణో రాజసూయగ్గ పశుబన్ధాస్సహేష్టిభిః । ఉపానువాక్యంయాజ్యాశ్చ మేధస్తద్విధిరేవచ ॥ సత్రాయణంచోపహోమా స్సూక్తానిచసహేష్టిభిః | సౌత్రామణీస్సహాచ్ఛిద్రాపశుమేధశ్చ షోడశ ॥వదన్తివైశ్వదేవాని కాణ్డానిబ్రహ్మవాదినః '॥

(అస్యార్థః) రాజసూయః - ' అనుమత్యై పురోడాశ' మితి ప్రశ్నః, తద్బ్రాహ్మణాని - ప్రథమాష్టక షష్ఠ సప్తమాష్టమ ప్రశ్నాః, ఏతత్ప్రశ్న త్రయమనుబ్రాహ్మణమితి చోచ్యతే; పశుబన్ధాః- ' వాయవ్యగ్ శ్వేత ' మితిప్రశ్నః, ఇష్టయః- ' ప్రజాపతిః ప్రజాఅసృజత- తాస్సృష్టా ఇన్ద్రాగ్నీ' త్యాదిప్రశ్నత్రయమ్, ఉపానువాక్యమ్- ' ప్రజా పతి రకామ యతే, త్యాది తృతీయ కాణ్డ ప్రశ్న పఞ్చకమపి, యాజ్యాః- ద్వితీయకాణ్డ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ ప్రశ్నోక్త కామ్యేష్టీనాం చాతుర్మాస్యస్యచ యాజ్యాఃపురోనువాకాది రూపాః 'ఇషేత్వే, త్యాది త్రయో వింశతి ప్రశ్నానామన్తిమానువా

✻ తస్మాద్భగవాన్నారాయణఏవ ముముక్షుభి రుపాస్యః.

—✻ ౪॥ సూ॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాత్ ✻—

ఇతశ్చ శారీరస్య ముముక్షూపాస్యత్వం నాస్తీ త్యవగమ్యతే, యతస్సర్వవేదాన్తసారే “ అహంభవోదక్షభృగుప్రధానాః ప్రజేశభూతేశ సురేశ ముఖ్యాః। సర్వేవయంయన్నిగమంప్రపన్నా మూర్ధ్న్యర్పితం లోకధురంవహామ ” ఇతి శారీరాణాం బ్రహ్మాది నిఖిలజీవానాం భగవదాజ్ఞప్తకర్మకర్తృత్వం వ్యపదిశ్యతే, తస్మాన్ముముక్షూపాస్యత్వం భగవత ఏవోపపన్నతరమ్.

—✻ ౫॥ సూ ॥ శబ్దవిశేషాత్ ✻—

కాః, అశ్వమేధః- ‘ జీమూతస్యేవభవతీ ’ త్యాది తత్రితత్రోత్తమప్రకాణ్డః, తద్విధిః - తద్బ్రాహ్మణమ్, ‘సాఙ్గ్రహణ్యేష్ట్యాయజతే, ఇత్యాది ప్రశ్నద్వయమ్, సత్రాయణమ్_ ‘ ప్రజననం జ్యోతి ’ రిత్యాది సప్తమకాణ్డ ప్రశ్నపఞ్చకమపి, ఉపహోమాః-‘జుష్టోదమూనా’ ఇత్యాది ప్రశ్నద్వయమ్, సూక్తాని- ‘వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత’ ఇతి ప్రశ్నోక్తకామ్య పశూనాం వపా ప్రచారాదిషు యాజ్యాపురోనువాకరూపః ‘ పీవోన్నా ’ మితి ప్రశ్నః, ఇష్టయః- ‘ అగ్నిర్నఃపాతు’ ఇత్యాద్యనువాక త్రియమ్, తద్బ్రాహ్మణరూపో ‘అగ్నిర్వాఅకామయతే ’ త్యాద్యర్ధప్రశ్నశ్చ; సౌత్రామణీ-‘స్వాద్వీంత్వే’ తి ప్రశ్నః, అచ్ఛిద్రమ్- ‘ సర్వాణ్వాఏష’ ఇతిప్రశ్నః, పశుః- ‘అఙ్జన్తిత్వే ’ తి ప్రశ్నః, మేధః- ‘ బ్రహ్మణేబ్రాహ్మణమాలభత ’ ఇతి ప్రశ్నః, తాన్యేతాని షోడశకాణ్డాని, వైశ్వదేవాని-విశ్వదేవఋషి దృష్టానీత్యర్థః, యాజ్ఞికోప్యుపనిషత్ -‘అమ్భస్యపార’ ఇతిప్రశ్నః.

✻ శ్రీ భగవతో నారాయణస్య జగత్కారణత్వేన ముముక్షుభజనీయత్వరూప లక్షణస్థిరీ కరణ మేవైత దధికరణ ఫలమిత్యభి ప్రేత్య సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మా)దితి.

ఇతశ్చ శారీరస్య ముముక్షూపాస్యత్వ మనుపపన్నతమ మిత్య వగమ్యతే, యస్మాత్ "అవిస్మితంతం పరిపూర్ణకామం స్వేనైవ లాభేన సమం ప్రశాన్తమ్ । వినోపసర్పత్యరణంహి బాలిశ శ్శ్వలాఙ్గులేనాతితితర్తిసిన్ధు" మిత్యాద్యామ్నాయో విశేషతః పరమాత్మనోఽన్యత్ర ముముక్షూపాస్యత్వ మపహసతి, తస్మా ద్భగవా న్నారాయణఏవ ముముక్షూపాస్యత్వేన ప్రతిపత్తవ్యః.

—※ ౬॥ సూ॥ స్మృతేశ్చ ※—

అపిచ భగవ దుపాసకానా మేవ సంసృతి తరణం స్మర్యతే 'దైవీహ్యేషా గుణమయీ మమమాయాదురత్యయా । మామేవయే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాంతరన్తిత" ఇతి. తస్మాచ్చ తదుపాసన మేవ ముముక్షూణామావశ్యకమితి సిద్ధమ్.

యదుక్తం భగవత స్సర్వతోఽపాస్యత్వం తద్విషయే శఙ్కా ముత్పాద్యనిరాచష్టే, ... ※

—※{ ౭॥ సూ॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్ననిచాయ్యత్వా దేవం వ్యోమవచ్చ }※—

నను "కేచిత్స్వదేహా న్తర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషంవసన్త "మిత్యత్రహిశ్రీ భగవతోఽర్భకౌక స్త్వంప్రతీయతే, అర్భకౌకస్త్వమ్ - అల్పాయతన వర్తిత్వమ్, హృదయాకాశస్య ప్రాదేశమాత్రత్వాత్; తథా "అఙ్గుష్ఠమాత్రమమలం స్ఫురత్పుర టమాలిన" మితి తస్య పరమాత్మన స్తద్వ్యపదేశశ్చ భవతి,తద్వ్యపదేశః- స్వల్పాకారవ్యపదేశ ఇత్యర్థః,తతశ్చైతాభ్యాంశారీరవత్పరిచ్ఛిన్నతయావగతస్య పరమాత్మనోఽన సర్వతోఽపాస్యత్వం యుక్తమితి చేన్నై※షదోషః,యతోనిచాయ్యత్వాదేవమ్ - ఉపాస్యత్వాద్ధేతోరేవమ్, భగవాన్స్వభక్తేషు కృపయా స్వయమేవ స్వల్పాకారశ్చ

※ ఏషః-అర్భకౌకస్త్వాదిరిత్యర్థః

భవతి, కిమేవం పరిచ్ఛిన్నమేవ భగవద్రూపమ్? వ్యోమవత్- భగవద్రూపమాకాశవద్విభవతి, యథా ఆకాశస్సర్వం జగదన్తర్బహిర్వ్యాప్నోతి తద్వదిదం పరమాత్మ స్వరూప మవగన్తవ్యమ్, తథా చామ్నాయతే "వియతఇవాసదస్యతవశూన్యతలాందధత" ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి, యథా సప్తద్వీపాధిపతేరాఘవస్యాయోధ్యాస్థిత్యపేక్షయా తదధిపతిత్వం సూపపన్నతమం భవతి, ఏవం నిఖిలం జగదన్తర్బహిర్వ్యాప్యావతిష్ఠతోపి భగవతో నారాయణస్యహృదయవర్తిత్వాపేక్షయాఽర్భకౌకస్త్వ ముపపన్నతమం భవతీతి. తస్మాదస్య సర్వత్రోపాస్యత్వం నవిరుధ్యతే.

సర్వత్ర విద్యమానత్వాద్భగవతఃకర్మఫలాదన ప్రసక్తి మాశఙ్క్యవారయతి.

—※ ౮॥ సూ॥ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్ ※—

స్యాదేతత్పరమాత్మనోవ్యోమవత్సర్వగతత్వాభ్యుపగమే ※ తత్ర తత్ర సత్వాత్సుఖదుఃఖాత్మక కర్మ ఫలసమ్భోగప్రాప్తిరపి తస్యప్రసజ్యేతేతిచేన్నైతదస్తి, కుతః? వైశేష్యాత్- విశేషఏవవైశేష్యమ్, [స్వార్థేష్యఞ్ప్రత్యయః] ¶ సర్వచేతనాపేక్షయాపరమాత్మనస్స్వ

※ తత్రతత్ర సత్వాత్-తత్తజ్జీవహృదయేషు విద్యమానత్వాత్.

¶ ధర్మాధర్మయోస్స్వశ్రేయసుఖదుఃఖాత్మకస్వఫలోత్పాదకత్వాత్తాదృశ ధర్మాదిరీశ్వరేనాస్తీతి వక్తుం హేతుముపన్యస్యతి. (సర్వచేతనే) తి= అత్ర వదన్తిజీవేశ్వరాభేదాభిమానినః, ' ఏకస్యైవ బ్రహ్మణఉపాధిసమ్బన్ధాసమ్బన్ధాభ్యాం భేదాజ్జీవేశ్వరయోర్భోక్తృత్వాభోక్తృత్వోపపత్తిరితి. తఇమే అర్ధజరతీయన్యాయమనుసరన్తి, (అస్యాయమర్థః) ఏషోభిమానీ పురుషో జీర్యమాణాయాఅపి నిజయోషితోర్ధాంముఖమాత్రంవా అజీర్ణంకామయత ఇతి, తద్వదేవ జీవేశ్వరాభేదాభిమానినో బ్రహ్మైకదేశభూతానాం జీవానామేవ స

తస్సిద్ధ నిరస్తకుహకత్వాపహతపాప్మత్వాది గుణవిశేషా దిత్యర్థః.

కఃపునస్తర్హి కర్మఫలసమ్భోక్తా? తత్రాహ.

—* ౯॥ సూ॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్. *—

జీవఏవ కర్మఫల సమ్భోక్తా ప్రత్యేతవ్యః, కుతః? చరాచరగ్రహణాత్ - కర్మఫల సమ్భోగార్థమేవ ఖలుకాలకర్మ గుణాధీన చరాచరలక్షణాని శరీరాణి జీవోగృహ్ణాతి, నత్వీశ్వరః- కస్మాత్పునరీశ్వరస్య సమ్భోగప్రాప్తిస్స్యాత్, తస్మాజ్జీవ ఏవకర్మఫలాత్తా నిశ్చీయతే, తథాచామ్నాయతె " సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌచవృక్షే। ఏకస్తయోఃఖాదతిపిప్పలాన్నమన్యోనిరన్నోపి బలేన భూయాన్ - సయదజయా త్వజామనుశయీతగుణాంశ్చజుషన్భజతి సరూపతాంతదను మృత్యుమపేతభగః। త్వముతజహాసితా మహిరివత్వచమాత్త భగోమహాసి మహీయసేష్ట గుణితేఽపరిమేయ భగ " ఇతి. ... *

—* ౧౦॥ సూ॥ ప్రకరణాచ్చ *—

జీవ పరిగృహీత దేహానాం కర్మఫలాదన సాధనీభూత ప్రకృష్టచక్షురాదికరణవత్త్వాచ్చ జీవఏవాత్తేతి సిద్ధమ్, తస్మాద్బ్రహ్మాది నిఖిలజీవైశ్శ్రీ భగవాన్నారాయణ ఏవ మోక్షార్థం భజనీయఇ

మ్భోగ ప్రాప్తిర్నతు బ్రహ్మణఇతికామయన్తఇతి,నహి తయోర్వాస్తవమభేదమఙ్గీకృత్య ఏకస్యైవ భోక్తృత్వమితిశక్యతే వక్తుమ్,నహి దేవదత్తైకదేశస్యాస్య భోక్తృత్వే తస్య భోక్తృత్వం నాస్తీతిశక్యతే వక్తుమ్, యద్యపి సర్వగతానేకజీవవాదే జీవేశ్వరయోర్భేదసత్త్వాదీశ్వరస్య ధర్మాన్యభావేన సమ్భోగప్రాప్తిస్సుపరిహరా, తథాప్యభేదవాదేసాదుష్పరిహరైవ;'అసన్తతేశ్చావ్యతికర' ఇత్యాదౌతన్మతేకర్మఫలభోగాదిసాఙ్కర్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్; తస్మాదక్షత మీశ్వరస్యసమ్భోగే ప్రాప్తినాస్తీత్యస్మన్మతమేవ. అ॥౭॥సూ॥౮॥

త్యధ్యవసీయతే. ౫॥శారీరానుపపత్త్యధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౮॥

—*౧౧॥సూ॥¶గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ *—

ఇదమామ్నాయతే "అహంభవాన్నచాన్యస్త్వం త్వమేవాహం విచక్ష్వభో । ననౌపశ్యన్తికవయశ్ఛిద్రంజాతు మనాగపి ॥ యథాపురుషమాత్మాన మేకమాదర్శ చక్షుషోః । ద్విధాభూత మవేక్షేత తథైవాన్తరమావయో" ఇతి. తత్ర కిం జీవాత్మ పరమాత్మనోరితరేతర మర్థాన్తరత్వ వివక్షాస్తి? ఉతన? ఇతి విశయే ప్రాప్తేపఠతి స్ఫుటముత్తరమ్, (గుహాం ప్రవిష్టా) వితి= "అహంభవాన్నచాన్యస్త్వం త్వమేవాహం విచక్ష్వభో । ననౌపశ్యన్తి కవయ" ఇత్యత్ర జీవాత్మపరమాత్మనోరితరేతర మర్థాన్తరత్వ వివక్షాస్త్యేవ, కుతః? గుహాం ప్రవిష్టావాత్మనౌహి= హి- యస్మాత్, జీవాత్మ పరమాత్మనౌ ఇతరేతర మర్థాన్తర తయైవ హృద్గుహాం ప్రవిష్టావాసాతే, కస్మాత్పునరిదమవగమ్యతే? తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతే హ్యర్థాన్తర తయా జీవేశ్వరయో గుహా ప్రవేశః "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్యలోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పగమే పరార్ధ్యే" ఇతి, "ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి - పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా-సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ

¶ అథ శ్రుత్యన్తర బలేన జీవేశ్వరయోరభేదప్రతీతేర్న కథమీశ్వరే జీవ సమ్భోగ ప్రాప్తిర్నస్యా దిత్యాక్షేప సఙ్గత్యోత్తరాధి కరణ మారభతే-(గుహాంప్రవిష్టా)వితి= (విశయేప్రాప్తే) ఇతి= అత్ర 'నాన్యోతోస్తి ద్రష్టానాన్యోతోస్తి శ్రోతా నాన్యోతోస్తి మన్తే' తి, 'సఆత్మాతత్వమసీ'తిచవాక్యశేషే తయోర్భేదనిషేధాదిహాపితయోరర్థాన్తరత్వ వివక్షానాస్త్యతో జీవసమ్భోగ ప్రాప్తిర్న పరమాత్మనిస్యాదితిపూర్వపక్షం నిరసితుంసిద్ధాన్తయతి (పఠతిస్ఫుటముత్తర)

యదృచ్ఛయా కృత సీడౌ చ వృక్షే । ఏకస్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్న మన్యోనిరన్నోఽపి బలేన భూయా ” నిత్యేవం జాతీయకాసు శ్రుతిషు. అర్థాన్తరత్వమ్- స్వరూపతో భేదః, యద్యపి ‘ఋతంపిబన్తౌ’ విత్యత్ర శ్రూయమాణం ఋతపానం తావత్కర్మఫల భోగః , తత్తుజీవాత్మపరమాత్మనోస్సమానమివ దృశ్యతే,తథాపి ‘ ఛత్రిణో గచ్ఛన్తీ’త్యత్రఏకేనాపిఛత్రిణా బహూనా మచ్ఛత్రిణామపి ఛత్రిత్వ వ్యవహారః ప్రదృశ్యతే,ఏవమిహైకేనాపి ఋతంపిబతాజీవేనపిబదపిబన్తౌ జీవేశ్వరావజహల్లక్షణయాపిబన్తావిత్యుచ్యేతే, *అన్యథా “తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీ’’తి, ఏకస్తయోః ఖాదతిపిప్పలాన్న మన్యోనిరన్నోఽపి బలేనభూయాని ” త్యాది శ్రుతిరుపరుద్ధ్యేత, ¶ తతశ్చ“అహంభవాన్నచాన్యస్త్వం త్వమేవాహంవిచక్ష్వభో । ననౌపశ్యన్తికవయ శ్ఛిద్రంజాతుమనాగపీ ” త్యాద్యుపదేశో జీవస్యేశ్వర శరీరత్వేన తస్మిన్ననవరత మవస్థానం ప్రత్యాయయన్ తయోర్మిథోఽర్థాన్తరత్వ మవగమయతి, ‘అహంభవా’నిత్యాదివాక్యస్థపదయోజనాతు, భో జీవ- అహమ్- నారాయణః, నచ భవాన్ - కదాచిదపి జీవాత్మాన భవామి, కిన్తు త్వత్తోఽన్యః పరమాత్మైవాస్మీత్యర్థః, త్వమపిన చాహమ్ - కదాచిదపి పరమాత్మాన భవసి, కిన్తు మత్తోఽన్యోజీవాత్మైవభవసీత్యర్థః, ఇతిత్వమేవ విచక్ష్వ - కర్మఫలాదనాసదనాభ్యా మావయోర్భేదం సమ్యజ్ఞ్చినుహి, యతఃకవయః, నౌ- ఆవయో స్సమ్బన్ధినః, యథోక్తా

మితి= * (అన్యథే) - పిబత్పదస్య లాక్షణికత్వాభావ ఇత్యర్థః.

¶ ‘అహంభవా’నిత్యాది విషయ వాక్యపదయోజనాం వక్ష్యన్ ప్రథమం తత్తాత్పర్యార్థ మవగమయతి (తతశ్చే) త్యాదినా = తతశ్చ ‘ఋతంపిబన్తౌ’ విత్యాది బలవత్తర వాక్య శేషేభ్యోజీవేశ్వరయోర్వాస్తవభేదస్య సిద్ధత్వేన పూర్వపక్షస్య నిరస్తత్వాదిత్యర్థః.

భా‌న్తరత్వస్య, ఛిద్రమ్, భేదమ్, అన్యథాత్వమ్, జాతు = కదాపి, మనాక్ - ఈషదపి, నపశ్యన్తి, కిన్తు జీవేశ్వరయోర్భేదమేవ పశ్యన్తీత్యర్థః, (అత్రదృష్టాన్తః) (యథాపురుష) ఇతి = యథా లోకే దర్పణద్రష్టా పురుషః, ఆదర్శ చక్షుషోః- గ్రాహ్యగ్రాహకయోః, ఆత్మానమ్- స్వరూపమ్, ప్రకృతివికారత్వేనైకమపి, ద్విధాభూతమ్- మిథోర్థా‌న్తర భూతమేవ, ఈక్షేత- మన్యతే, అభేదాభ్యుపగమే ఆదర్శ చక్షుషోర్గ్రాహ్య గ్రాహకత్వా నుపపత్తే రిత్యాశయః, తథైవ జీవేశ్వరయో రావయో ర్నిత్యత్వేనైక జాతీయత్వేపి, అన్తరమ్ - భేదమ్,అవేతుస్త్వేతి. *తతశ్చ దృశ్యత్వ ద్రష్టృత్వాజ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వాది ధర్మ భేదాజ్జీవేశ్వరయోరావయో ర్మిథోర్థా‌న్తరత్వం పశ్యత్వాన్మేవభజస్వేతి భావః, †తస్మాత్తయోస్స్వాభావికమేవ భవ

---

* యత్తూక్తమ్ 'నాన్యోతోస్తి ద్రష్టే' త్యాది వాక్యంతస్యాయమర్థః, అతః- అస్మాత్పూర్వత్ర ప్రకృతాదన్తర్యామిణః పరమాత్మనోవినా, తదన్యోజీవోద్రష్టా నాస్తి- భగవదనుగ్రహమన్తరేణ 'ఆత్మావారేద్రష్టవ్య'ఇత్యాదిశ్రుతివిహితంపరమాత్మదర్శనాదికం కర్తుం జీవోనశక్నోతీత్యర్థః, యద్వా అతః-అస్మాత్పూర్వత్రాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే.ప్రకృతాదన్తర్యామిణోనారాయణాత్, అన్యోద్రష్టా- జీవః పృథివ్యాదినియన్తా,నాస్తి-నభవతి,'అసభుమీ'తిస్మృతేః; కింతుపరమాత్మైవ, ఉపాసనాభిఃపరమాత్మసాక్షాత్కరణశీలత్వాజ్జీవస్యద్రష్టృత్వం జ్ఞేయమ్,ఏవమేవ,'నాన్యోతోస్తిశ్రోతే,'త్యాదౌద్రష్టవ్యమ్;'సఆత్మాతత్వమసీ,'త్యత్రఅతత్వమసీతిపదంఛిత్వతాంనకశ్చిద్వాయాసః,'తత్త్వమసీ'తిపదచ్ఛిదాంతుపరమాత్మ జీవవాచినోస్తత్త్వంపదయోస్సామానాధికరణ్యాం 'వాయువత్సే'త్యత్ర వత్సవాయుపదయోరివ గౌణమిత్యంశాధికరణేవక్ష్యతె, తస్మాన్న'తత్వమసీ' త్యేత'దహంభవా, నిత్యస్యవాక్యశేషతామేష్యతీతి ధ్యేయమ్. †ఏవమ్'అహంభవా'నితి శ్రుత్యన్తరేపి జీవేశ్వర

త్యర్థాన్తరత్వమితి నిశ్చీయతే. ... *

—* ౧౨॥ సూ॥ విశేషణాచ్చ *—

'అహంభవా' నిత్యేతత్పూర్వస్మిన్వాక్యే "సత్వంవిహాయ మాం బద్ధో గతో౽గ్ర్యమతిర్మహీ" మిత్యత్ర శ్రూయమాణా త్పరమాత్మవియోగ నిబన్ధన బద్ధత్వ విశేషణాచ్చ జీవస్య పరమాత్మ నో౽ర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్. ... ... *

—* ౧౩॥ సూ॥ అన్తర ఉపపత్తేః *—

అన్తరమ్- భేదః, జీవేశ్వరయోర్భేదేసతిహి భేదాలమ్బ్యాజీవం ప్రతి "హంసావహంచత్వంచార్య సఖాయామానసాయనా" వితి పరమాత్మోపదేశ ఉపపద్యేత, నహ్య సత్యతో౽చితాజీవేశ్వరభేదస్య, యద్యుచితా తర్హి జీవ బన్ధ మోక్షస్యా ప్యసత్యత్వా పాతేన 'అహం భవా' నిత్యాద్యుపదేశస్యానర్థక్యం ప్రసజ్యేత, తస్మాత్త యోరర్థాన్తరత్వమ్. ... ... *

—* ౧౪॥ సూ॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ *—

'సఖాయామానసాయనా' వితి పరమాత్మ జీవాత్మనోః పృథ క్త్వేన మనోవస్థాన సఖిత్వాదివ్యపదేశాచ్చతయోరర్థాన్తరత్వా వగమః. ... ... *

—* ౧౫॥ సూ॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ *—

శ్రోతృకీర్తయితృసుఖ ప్రదనారాయణ రామకృష్ణ గోవిన్ద ముకున్ద వాసుదేవేత్యాదిశ్రవణమఙ్గళనామధేయవత్త్వాదేవచ భగవ తో జీవాదర్థాన్తరత్వం స్పష్టం భవతి, అజస్ర సుఖానుభవ రూ పమోక్షఫలప్రదత్వమేవ భగవన్నామ్నాం సుఖవిశిష్టత్వముచ్యతే, త

యోరభేద గన్ధస్యాప్రతీతేః పరమాత్మని ప్రసక్తాం సమ్యోగ ప్రా ప్తిందూరీకృత్య భగవత ఉపాస్యత్వాధాయక జీవేశ్వర భేదాధ్యవ సాయ ఏవైతదధికరణ ఫలమితి సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

థాచ శ్రూయతే "యస్యావతారగుణకర్మవిడమ్బనాని నామాని
యేఽసువిగమేవివశాగృణన్తి । తేనైకజన్మశమలంసహసైవ హిత్వా
సంయాన్త్యపావృతమృతం తమజం ప్రపద్యే- యస్యాహంనావతశ్రుతప
తన ప్రస్ఖలనాదిషు వివశస్సకృన్నామాభి గృణన్ పురుషః కర్మబన్ధ
నమఞ్జసావిధునోతి - యన్నామశ్రుతమనుకీర్తయేదకస్మాదార్తో
వా యదిపతితః ప్రలమ్భనాద్వా । హన్త్యంహస్సపదినృణామశేషమ
న్యంకం శేషాద్భగవత ఆశ్రయేన్ముముక్షుః - త్వన్నాధుకస్య చిదను
బ్రువత స్స్వపాలా లోకా నమన్త్యుపసరన్తి కృతాస్తపాశాః । బు
ద్ధ్యైతదచ్యుతనృలోక ఇహాత్మలోకం సంయాన్తితేచరణనీడజుషస్సు
పర్ణాః' ఇత్యేవమాదిషు. జీవేశ్వరయోరర్థాన్తరత్వాభావే
కః కస్య నామకీర్తయిత్వా ముక్తిం ప్రాప్నుయాత్, తస్మాత్తయో
మిథోభవత్యేవార్థాన్తరత్వమ్. ... ✻

—✻ ౧౬॥ సూ॥ అతఏవచబ్రహ్మా ✻—

అపిచ, యత ఏవైవం భగవతో నిరతిశయ సుఖప్రదనామ
ధేయవత్త్వ మవధారిత మతఏవ, బ్రహ్మా- వేదోపి, 'త్వేషగ్ హ్యస్య
స్థవిరస్యనామ-ఆస్యజానన్తో నామచిద్వివక్తన-బృహత్తేవిష్ణో సుమతిం
భజామహే' ఇతి నామ సఙ్కీర్తనేన భగవన్తం ముపాస్త ఇత్య
ర్థః. ఇతశ్చ తయోరర్థాన్తరత్వ మిత్యాహ.

—✻ ౧౭॥ సూ॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ ✻—

"సవైమహాభాగవతః పరీక్షిద్యేనాపవర్గాఖ్య మదభ్రబుద్ధిః।
జ్ఞానేనవైయాసకిశబ్దితేనభేజే ఖగేన్ద్రధ్వజపాదమూలమ్" మిత్యాది
దిషు, శ్రుతోపనిషత్కానామ్- శ్రుతసర్వవేదాన్త సారాణామ్, శ్రీ
విష్ణురాతాదీనామ్, భగవత్పాదారవిన్ద గత్యభిధానాచ్చ, జీవేశ్వర
యోరర్థాన్తరత్వ మవగన్తవ్యమ్, నహ్యసతిభేదే జీవేశ్వరయోరే
వం గన్తృగమ్యభావోఽభిధీయేత, 'జ్ఞానేనవైయాసకిశబ్దితేనే' త్యత్ర

జ్ఞాన శబ్ద స్సర్వవేదాన్తసార స్వరూపంశ్రీమద్భాగవతమేవాచష్టే, 'జ్ఞానంపరంమన్మహిమావభాసం యత్సూరయోభాగవతం వదన్తి' త్యత్ర సర్వ వేదాన్తసారే జ్ఞాన శబ్ద దర్శనాత్; తతశ్చ జ్ఞాయతె అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యాకరణేల్యుడవగన్తవ్యః ; సర్వ వేదాన్తసారేణైవ హి చిదచిదీశ్వరాణాం యాథాత్మ్యంసమవగమ్యతె, తథాచామ్నాతమ్ 'ధర్మఃప్రోజ్ఝితకైతవోఽత్ర పరమో నిర్మత్సరాణాం సతాం వేద్యం వాస్తవ మత్రవస్తు శివదంతాపత్రయోన్మూలనమ్। శ్రీమద్భాగవతే మహామునికృతే కింవాపరైరీశ్వరస్సద్యోహృద్యవరుధ్యతేత్ర కృతిభి శ్శుశ్రూషుభిస్తత్క్షణా' దితి. స్యాదేతత్కథమిహ సూత్రేణోపనిషత్కశబ్దేన సర్వ వేదాన్తసారః ప్రతీతః? ఉచ్యతె, యథా అతన్నిరసన ముఖ 'బ్రహ్మకమితా' విత్యత్ర బ్రహ్మక శబ్దేన సర్వవేద శిరస్థానీయోపనిషత్ప్రతీయతె, ఏవమిహాప్యుపనిషత్కశబ్దేన ఉపనిషన్మూర్ధన్యస్థానీయం సర్వోపనిష త్సారభూతం శ్రీమ ద్భాగవతం ప్రతీయతె, అత ఏవామ్నాయతె "ఇత్యశేషసమామ్నాయపురాణోపనిషద్రసః" ఇతి,'సర్వవేదాన్తసారంహి శ్రీభాగవతమిష్యతే' ఇతిచ. తస్మాదస్త్యేవ జీవాత్మ పరమాత్మనో స్స్వరూపభేదః.

॥ గుహాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౭॥

—* ౧౮॥సూ॥¶అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతరః*—

అస్త్యేవ జీవేశ్వరయోర్భేద ఇత్యుక్తమ్, తత్రేయ మపరా భవతి విచారణా, కింజీవేశ్వరయోరితరేతరమర్థాన్తరత్వం ఘటపటయోరివపృథగవస్థితయోః ప్రత్యేతవ్యమ్? ఆహోస్విచ్ఛరీరశరీరి

¶ ఇదమధికరణ ముపజీవ్యోత్తరాధికరణ మారభతే-(అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చనేతర) ఇతి= పూర్వోత్తరాధికరణయోరుపజీవ్యోపజీవకభావరూపసఙ్గతిం ద్యోతయితుంవృత్తమనుకీర్తయతి-(అస్త్యే)వేతి.

తత్రే 'విరుద్ధధర్మిణోస్తాతస్థితయోరేకధర్మిణి'తివాక్యశేషే

ణో రివాఽపృథగవస్థితయోః? ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి- (అనవస్థితే) రి తి- పరమాత్మసాహిత్య మన్తరేణ పృథగవస్థానా భావా త్తేన వినా ఆశ్రయాన్తరాభావాచ్చ జీవో నేతరః- పరమాత్మనావిభక్తోఽనతిష్ఠతి, కింత్వవిభ క్తఏవ శరీరిణా శరీరవత్పరమాత్మనా సాక మవతిష్ఠతే, త థాచామ్నాయతే 'హరిర్హి సాక్షాద్భగవాన్ శరీరిణా మాత్మా†ఝ షాణామివతోయమీప్సిత'మితి. ¶తస్మాజ్జీవః పరమాత్మశరీర త్వాత్తే న సహా వియుక్త ఏవ సదావతిష్ఠత ఇత్యవగమ్యతే.

౪॥ అనవస్థిత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

()సమ్ప్రతి జీవోపకరణాన్యధ్యాత్మాదీని జీవవత్పరమాత్మ నాసాకమ వియుక్తాన్యేవావతిష్ఠన్త ఇతి వక్తుమిదమభిధీయతే.

—※{ ౧౯॥ సూ॥అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకా దిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ }※—

౯॰ జీవేశ్వరయోర్నియామ్యనియన్తృభావరూప విరుద్ధ ధర్మావగమే న ఘటపటయోరివ తయోరర్థాన్తరత్వ మితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే 'జ్యోతీంషిసత్వానిదిశోద్రుమాదీన్ సరిత్సముద్రాంశ్చహరేశ్శరీర 'మిత్యాదౌ 'యస్యాత్మాశరీరమ్- యస్యవిజ్ఞానం శరీరమ్' ఇత్యాదౌ చ జీవేశ్వరయో శ్శరీరశరీరిభావోపలబ్ధేశ్శరీర శరీరివత్తయోరవిభా గేనావస్థితయో రర్థాన్తరత్వమితి సిద్ధాన్తయతి-※(అతఉత్తరం ప ఠతీ)త్యాదినా. ... ... ※

† సహావస్థితౌ దృష్టాన్తః(ఝషాణామివతోయ)మితి.

¶ జీవేన సహావస్థాన కథనేన పరమాత్మన స్తద్విషయ నియ మనా ద్యుపకర్తృత్వ లక్షణసిద్ధి రేత దధికరణ ఫలమితి సూచయన్న ధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. అ॥౪॥ సూ॥౧॥

() అనేనోత్తరాధి కరణస్య దృష్టాన్త సఙ్గతిం ద్యోతయతి- (సమ్ప్రతీ) తి. ※

బృహదారణ్యకే అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే మాధ్యందినైరామ్నాయంతే " యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయం పృథివీ న వేద యస్యపృథివీ శరీరం యః పృథివీ మన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ' ఇత్యారభ్య యస్సర్వేషు 'దేవేష్విత్యధిదైవమ్ - యస్సర్వేషు లోకేష్విత్యధిలోకమ్ - యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్విత్యధియజ్ఞమ్ - యస్సర్వేషు భూతేష్విత్యధిభూతమ్- యఃప్రాణ' ఇత్యారభ్య ' యఆత్మనితిష్ఠ, న్నిత్యన్త ' మధ్యాత్మ ' మితి విభాగేన పర్యాయాః. ఏవం తత్రైవకాణ్వైశ్చ "యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్పృథివ్యా అన్తరోయం పృథివీనవేదయస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత '' ఇత్యారభ్య 'యోప్సుతిష్ఠన్యోగ్నౌతిష్ఠన్ యోన్తరిక్షే తిష్ఠన్ యోదివితిష్ఠన్ య ఆదిత్యేతిష్ఠన్ యో దిక్షుతిష్ఠన్ యశ్చన్ద్రతారకేతిష్ఠన్ యఆకాశేతిష్ఠన్ యస్తమసితిష్ఠన్ యస్తేజసి తిష్ఠన్ యస్సర్వేషుభూతేషు తిష్ఠన్ యః ప్రాణేతిష్ఠన్ యోవాచి తిష్ఠన్ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్ య శ్శ్రోత్రే తిష్ఠన్ యోమనసి తిష్ఠన్ యస్త్వచితిష్ఠన్ యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్ యోరేతసి తిష్ఠన్' ఇత్యాది పర్యాయాః పఠ్యన్తే, తత్రసంశయః, ఇహాధిదైవాదిషు నియన్తృత్వేన శ్రూయమాణోన్తర్యామీ కిం పరమాత్మా భవతి? ఉతాహో పరమాత్మనోర్థాన్తరం యఃకశ్చనభవతి? ఇతి, తత్రాన్తర్యామీత్యపూర్వ సంజ్ఞాశ్రవణాత్సోన్తర్యామి పరమాత్మనోర్థాన్తరమేవ భవతీత్యేవం ప్రాప్తేప్రతిబ్రూతే, (అన్తర్యామీ)తి, అత్రాధిదైవాదిషు నియన్తృత్వేనశ్రూయమాణోన్తర్యామీ పరమాత్మైవభవతి, కుతః ? తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్, తథాహి 'యఃపృథివ్యాం తిష్ఠన్ యస్సర్వేషుదేవేషు తిష్ఠన్ యస్సర్వేషులోకేషు తిష్ఠ' న్నిత్యేవం జాతీయకాసు ' యఆదిత్యేతిష్ఠన్ యశ్చక్షుషితిష్ఠన్ యోమనసి తిష్ఠన్ ' ఇత్యేవం జాతీయకాసుచశ్రుతిషు పర

మాత్మనో౽న్తర్యామితయా౽ధిదైవాది నియన్తృత్వాది రూప ధర్మా వ్యపదిశ్యన్తే, నహిపరమాత్మనో౽ర్థాన్తరస్య సర్వనియన్తృత్వాది రూప ధర్మా ఉపపద్యన్తే, నేయమన్తర్యామి సంజ్ఞాపరమాత్మన్యపూర్వాభవతి, కింతు “ తంయోఽయం సర్వ భూతానా మన్తర్యామీ మీశ్వర ” మిత్యేవం జాతీయకాసు శ్రుతిషు పరమాత్మన్యన్తర్యామి సంజ్ఞా ప్రసిద్ధైవ దృశ్యతే, తస్మా దిహాన్తర్యామీ పరమాత్మైవ. తతశ్చ జీవోపకరణాని పరమాత్మనాసాకమపి యుక్తాన్యేవాన తిష్ఠన్తఇతి జ్ఞేయమ్. ... *

నన్విహాన్తర్యామిశబ్దః ప్రధానం జీవంవా శ్రావయతి, ‘ అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం ప్రసుప్తమివ* సర్వత ’ ఇతి సాఙ్ఖ్యైః ప్రధానస్య రూపస్య స్మృతత్వాత్; తైస్తస్య రూపాది హీనతాభ్యుపగమాచ్చాన్తర్యామిత్వం చోపపద్యతే, అణిమాది యోగైశ్వర్య ప్రాప్తి వశాజ్జీవస్యాప్యన్తర్యామిత్వ ముపపద్యతే, తతశ్చైతయోరన్యతరోన్తర్యామీస్యాత్తస్మా దిహాన్తర్యామి శబ్దో నపరమాత్మాన మవగమయితు మలమిత్యత్రోత్తరం ప్రాహ. *

—* ౨౦॥ సూ॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ *—

స్మార్తమ్- సాఙ్ఖ్యస్మృతౌ జగత్కారణత్వేన పరికల్పితం ప్రధానమిత్యర్థః, శారీరః-శరీరసమ్బన్ధీ జీవశ్చ, ఇహాధిదైవాద్యన్తర్యామిణౌ నభవతః, కుతః? అతద్ధర్మాభిలాపాత్- తద్ధర్మాః - పరమాత్మధర్మాస్సర్వజ్ఞత్వ సర్వనియన్తృత్వాది రూపాః, అతద్ధర్మాః *నియామ్యత్వాదిరూపాః, జడత్వ కించిజ్జ్ఞత్వాదిరూపాశ్చ; తఏవ

* (నియామ్యత్వాదిరూపా) ఇతి-నియామ్యత్వశరీరత్వాదయో ధర్మాః ప్రధానజీవోభయ సాధారణాః, జడత్వాదయః ప్రధాన మాత్ర ధర్మాః, కించిజ్జ్ఞత్వాదయో జీవమాత్ర ధర్మా ఇతి వివిచ్య జ్ఞాతవ్యాః. ... ... *

హి ప్రధానజీవయో రభిలప్యన్తే, ‘ యోఽవ్యక్తే తిష్ఠ న్నవ్యక్తా దన్త రోఽయమవ్యక్తం నవేదయస్యావ్యక్తం శరీరం యోఽవ్యక్త మన్తరో యమయత్యేషత ఆత్మా న్తర్యామ్యమృత’ ఇత్యాదౌ, దేహాసవోఽక్షామనవో భూతమాత్రా ఆత్మానమన్యం నవిదుః పరంయత్ । సర్వంపుమాన్వేదగుణాంశ్చతజ్జ్ఞో నవేదసర్వజ్ఞమనన్త ’ మిత్యాది శ్రుత్యన్తరే చ. నచ ప్రధానస్యాదృష్టాదయో ధర్మాఉపపద్యన్తే, తస్య జడత్వేన¶భోక్తృత్వానుపపత్తేః; కింతు జీవస్యైవ తేధర్మా ఉపపద్యన్తే, తస్యచేతనత్వేన భోక్తృత్వోపపత్తేః; తస్మాత్ ‘ ఏషతఆత్మా న్తర్యామ్యమృత ’ ఇత్యత్రా న్తర్యామి శబ్దస్య పరమాత్మ పరత్వేన జీవోపకరణానాం భగవదవియుక్తత్వం సిద్ధమ్.

¶ యత్తు ‘అప్రతర్క్యమనిర్దేశ్య ’మితి వచనం తత్సాఙ్ఖ్యైరభిమానవశా త్ప్రలపితమితి జ్ఞేయమ్, ప్రధానస్య మహదాది రూపేణ పరిణతత్వేన తదాది తత్త్వాత్మకస్యతస్యజ్ఞాతుంశక్యత్వాత్.

యత్తు విషయవాక్యాదుపరి శ్రూయమాణాత్ ‘ నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టా ’ ఇత్యాది వాక్య బలాత్పూర్వత్ర ‘యఆత్మనితిష్ఠన్ యోవిజ్ఞానేతిష్ఠ ’ న్నితి చ శరీరభూత జీవ తదన్తర్యామిణోర్భేదశ్రవణమవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపిత కార్యకారణోపాధి నిమిత్తక మితి తదసత్, ‘ నాన్యోఽతోస్తి ద్రష్టే ’ తి వచనస్య పూర్వత్ర ప్రస్తుతాదన్తర్యామిణ శ్శ్రీభగవతో నారాయణా దన్యస్య శారీరస్య నియన్తృత్వ ప్రతిషేధ పరత్వాత్; తథైవైతద్వచనస్య గుహాధికరణే వివృతత్వాద్భగవతా సూత్రకృతా “ ఉభయేపిహి భేదేనైన మధీయత ” ఇత్యేవం పౌర్వాపర్యపర్యాలోచనా ప్రావీణ్య బలా త్తదుక్తస్య శారీర తదన్తర్యామిణో ర్భేదస్యార్వాచీన వికల్ప వితర్క ప్రమాణాభాసేన బ్రహ్మవాదినా ప్రలపితు మశక్యత్వాచ్చ; నహి జీవేశ్వర యోర్భేదస్యాసత్యత్వ జ్ఞాపకం శ్రుతే స్సూత్రస్యవా వచనం ద్ర

ప్యం పశ్యామః, యేనైతద్భేదస్యాతాత్త్వికత్వంస్యాత్; యదప్యౌ పహురస్య స్వాభావికస్య జీవేశ్వర భేదస్యావస్తుత్వే " యత్రహిద్వై తమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవా వాభూత్తత్కేనకంపశ్యే '' దిత్యయం వాక్యశేష ఇతి తదప్యసత్, " యత్రహి ద్వైతమివభవతీ '' త్యాదిశ్రుతౌ జీవేశ్వర భేద నిషే ధానుపలబ్ధేః; కింతు 'యత్రహీ' త్యస్యాం శ్రుతావయమర్థఉప లభ్యతే, యత్ర- యదా, సృష్టికాలే, ద్వైతమివ- " ధాతాయథా పూర్వమకల్పయ '' దితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా పూర్వకల్ప సృష్టప్రపఞ్చ జాత సదృశమిదం ప్రపఞ్చజాతమితిశేషః, భవతి ఉత్పద్యతే, 'ద్వై తం ధుర్వార్థ విస్రమ్భ ప్రపఞ్చోపశమాదిషు ' ఇత్యాదిషు ప్రప ఞ్చేద్వైతశబ్ద దర్శనాత్ప్రపఞ్చస్యద్వైతత్వముక్తమితి జ్ఞేయమ్. తత్ తదాసృష్ట్యవసరే, ఇతరః- పరమాత్మనో ర్థాన్తర భూతో జీవః, (జాతావేకవచనమ్) ఇతరమ్- స్వవ్యతిరిక్తం పరమాత్మానమ్, పశ్యతి- లబ్ధకరణ కలాపత్వాత్తముపాసిత్వావైకుణ్ఠమేత్యతత్రత్యం భగవన్తం సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః, తథాచ శ్రుతిః 'పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా జుష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతీ ' తిహినిశ్చితమ్. యత్ర- యదా, ప్రళయావసరే; తు శబ్ద స్తదాత్వివ్యుత్తరేణాన్వే తి, అస్య- జీవస్య, పరమాత్మనోవా సమ్బన్ధీ, తత్సృష్టత్వాత్తత్ప్ర విష్టత్వాత్తన్నియామ్యత్వాచ్చ, సర్వమ్ - అశేష సమష్టివ్యష్టి దేహా ది ప్రపఞ్చజాతమ్, ఆత్మైవాభూత్- స్థూలావస్థా ప్రహాణేన కా రణాత్మైవ భవతి, అవిభక్తనామ రూపావస్థం సత్పరమాత్మ న్య వతిష్ఠత ఇత్యర్థః, తత్- తదాతు, అశేషసమష్టివ్యష్టి ప్రళయావ సరే, ప్రాకృత ఇత్యర్థః; అయమ్- జీవరాశిః, కేన - సాధనేన, కమ్ - సుఖమ్, తద్రూపమ్ ; పశ్యేత్ - భజనీయత్వేన కథం జానీ యాదిత్యర్థః, దర్శనాది సాధనీభూత స్థూల దేహేన్ద్రియాదీ

—※ ౨౧॥సూ॥ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయతే ※—

ఉభయే-కాణ్వామాధ్యందినాశ్చ, ఏనమ్- శారీరమ్, భేదేనా ధీయతే ‘ యోవిజ్ఞానే తిష్ఠన్ని’ తి కాణ్వాః, ‘యఆత్మనితిష్ఠ ’ న్నితి మాధ్యందినాశ్చ, శారీరం పృథివ్యాది వదన్తర్యామిణ ఈశ్వరాద్భిన్న త్వేనతన్నియామ్యత్వేనచామనన్తీత్యర్థః ; ※తస్మాదిహాన్తర్యామి శబ్దః పరమాత్మప్రత్యాయక ఇతి సిధ్యతే.

౫॥ అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౩॥

—※ ౨౨॥సూ॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ※—

† ‘ యఃపృథివ్యాం తిష్ఠ’ న్నిత్యాదినా నియన్తృత్వేన పరమాత్మా సర్వత్ర వర్తత ఇత్యుక్తమ్, సకిం సర్వైర్దృశ్యో భవతి? ఆహోస్విదదృశ్య ఏవభవతి? ఇతి విచికిత్సాయామిద ముత్తరం పఠతి-

---

నాం నష్టత్వాదితి భావ ఇతి. తస్మాచ్చేతనానాం పరమ పురుషార్థ సాధనస్వభజన సిద్ధ్యర్థ మేవ పరమాత్మా విశ్వ సృష్ట్యాదౌ ప్రవర్తత ఇత్యేతచ్ఛ్రుతి తాత్పర్యార్థః. నహి వినా దుష్ప్రజ్ఞాతర్కశ్చిదస్మిన్ వాక్యే జీవేశ్వర భేద ప్రతిషేధం ప్రతీయాత్, తస్మాత్స్వాభావికం జీవేశ్వరభేదం ప్రతిషేద్ధుం న ‘ తత్తేనకింపశ్యే’ది త్యయమన్యోవావాక్యశేషో భవతీతి సుధీభిర్ధ్యేయమ్. ※ అన్తర్యామి బ్రాహ్మణోక్తాన్తర్యామిత్వాది లక్షణ సిద్ధి రిహ ఫల మిత్యభిప్రేత్యాధికరణ ముప సంహరతి— (తస్మా) దితి. అ॥౫॥ సూ॥ ౩॥

† అస్యాధికరణస్య పూర్వాధికరణోపజీవకత్వ సఙ్గతిం వక్తుం పూర్వవృత్త మనువదతి- (‘యఃపృథివ్యా’)మితి- అన్తర్యామిణం పరమాత్మానం విషయీకృత్య సంశయం విశదయతి- (సకి) మిత్యాదినా- తత్ర పూర్వపక్షస్తు “ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ ” న్నిత్యాదావృహే తిష్ఠన్నితి వత్పృథివ్యాదావవస్థానశ్రవణాత్స దృశ్యత్వాదిగుణక ఏవ భవతీతి. ... ... ※

(అదృశ్యత్వాదిగుణక) ఇతి- పరమాత్మా సర్వత్రాన్తర్యామి తయా-వర్తమానో ప్యదృశ్యత్వాదిగుణకః- ప్రాకృత చక్షురాద్యగ్రాహ్య త్వాదిగుణ విశిష్టఏవ ప్రత్యేతవ్యః, “ కుతః? ధర్మోక్తేః, ‘ నపశ్యతి త్వాం పరమాత్మనోజన ’ ఇతి “ నసంధృశేతిష్ఠతి రూపమస్య నచ క్షుషా పశ్యతికశ్చనైన ” మితి చ పరమాత్మనోఽ దృశ్యత్వాది ధర్మాహ్యుచ్యన్తే,* తథాపిస్వభక్తానాందృశ్యత్వాదిగుణక ఏవభవతి, తథాచ వక్ష్యతి భగవానాచార్యః (అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమా నుభ్యా,మితి.¶ తస్మాత్పరమాత్మా స్వభక్తిశూన్యానా మేవాదృశ్యత్వా ది గుణకోభవతీతి నిశ్చీయతే. ... *

౮॥ అదృశ్యత్వాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—* ౨౩॥సూ॥ †విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ *—

సర్వవేదాన్తసారే ఇదమామ్నాయతే “ శ్రోతవ్యాదీని రాజేః

---

*ఔత్సర్గికం పరమాత్మనస్సర్వాదృశ్యత్వమపవదతి- (తథాపీ) తి.

¶తథాశ్రుతిశ్చ ‘ అన్తర్బహిశ్చామల మబ్జనేత్రం స్వపూరుషే చ్ఛానుగృహీతరూపమ్ | పౌత్రస్తవశ్రీలలనాలలామం దృష్ట్వా స్ఫుర త్కుణ్డలమణ్డితాననమ్ ’ ఇత్యాది స్వభక్త దృశ్యత్వాది లక్షణ సమ న్వయమేవైత దధికరణ ఫలమితి సిద్ధవత్కృత్యాధికరణ ముప సంహ రతి—(తస్మా) దితి. అ॥ ౮॥ సూ॥ ౧॥

† అన్తర్యామ్యధికరణేఽన్తర్యామిత్వం సామాన్యతః పరమాత్మనిష్ఠ మిత్యుక్తమ్, సమ్ప్రత్యుత్తరాధికరణే సామాన్య జ్ఞానస్య విశేష చి న్తాహేతుత్వ న్యాయ మనుసృత్య తాదృశ పరమాత్మత్వం బ్రహ్మ రుద్రాభ్యాం వ్యావర్తయిత్వా తస్య విశేషతో నారాయణ నిష్ఠ త యా వక్ష్యమాణత్వా దన్తర్యామ్యధికరణేన హేతుతద్వద్భావ సఙ్గ త్యోత్తరాధికరణ మారభతే-(విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేత రౌ)వితి. ... ... *

ద్రనృణాం సన్తిసహస్రశః । అపశ్యతామాత్మతత్త్వం గృహేషు గృ
హమేధినా' మితి. తత్ర సంశయః, కిమిహాత్మతత్త్వ శబ్దేన బ్రహ్మరు
ద్రావపి శ్రీభగవతా నారాయణేన సాకం పరమాత్మతత్త్వత్వేన వి
వక్షితౌ? ఆహోస్విన్ముముక్షుభిర్భజనీయత్వేన నిర్ధారితశ్శ్రీ
భగవాన్నారాయణ ఏవ వివక్షితః ? ఇతి. నన్విహ కుత స్సంశ
యః ‘ వదన్తి తత్తత్త్వవిద స్తత్త్వం యజ్జ్ఞానమద్వయమ్ । బ్రహ్మే
తి పరమాత్మేతి భగవానితి శబ్ద్యత ' ఇత్యాది పూర్వవాక్యపర్యా
లోచనయేహాత్మతత్త్వ శబ్దేన భగవాన్నారాయణ ఏవావగమ్యత
ఇతి చేద్బాఢమ్, తథా ప్యనేక వాక్య శేషా ద్భవతి సంశయః, త
థాహి ‘ సత్సఙ్కల్పస్యతే బ్రహ్మన్యద్యద్ధ్యాయతి తేవయ ' మి
తి,తథా ‘ త్రయాణామేక భావానాం యో నపశ్యతి వైభిదామ్ ।
సర్వ భూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ స శాన్తి మధిగచ్ఛతి '' తి, తథా
‘ నతే మయ్యచ్యుతే ఽజేచభిదామణ్వపి చక్షత ' ఇతి చైవం వా
క్యశేషాభవన్తి, ఏతేషు వాక్యశేషేషు బ్రహ్మవిష్ణు రుద్రాణా మభే
దః ప్రతీయతే, అత ఉపపన్న స్సంశయః, తత్ర కిం తావత్ప్రా
ప్తమ్? బ్రహ్మరుద్రావపి పరమాత్మతత్త్వత్వేన వివక్షితావితి, కుతః ?
యథోక్త వాక్య శేషేషు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రాణామభేదః ప్రతీయత
ఇతి హ్యుక్తమ్, తస్మాద్బ్రహ్మ రుద్రావపీహ పర తత్త్వ స్వరూపే
ణ భగవతా నారాయణేన సాకమాత్మ తత్త్వత్వేన వివక్షితౌ భ
వతః* ఇత్యేవంప్రాప్తేరాద్ధాన్తం బ్రూమః, ‘ అపశ్యతా మాత్మత
త్త్వ ' మిత్యత్ర, శ్రీ భగవాన్నారాయణ ఏవాత్మ తత్త్వత్వేన వివక్షి
తః,నతు బ్రహ్మ రుద్రౌ, కుతః? విశేషణ భేద వ్యపదేశాభ్యామ్

---

* అనాలోచితపౌర్వాపర్యార్థతయా ఽన్యథా ప్రతీతార్థా
నాం తేషాం వాక్యానాం నసన్దిగ్ధార్థనిర్ణాయకవాక్యశేషత్వమి
త్యభిప్రాయేణ సిద్ధాన్తయతి-(ఇత్యేవంప్రాప్తేరాద్ధాన్తంబ్రూమ)ఇ

*తథాప్యుత్తరత్ర 'తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ హరిస్సర్వత్ర సర్వదా । శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యశ్చే చ్ఛతాభయ' మితి ' ఏతావాన్సాఙ్ఖ్యయోగాభ్యాం స్వధర్మ పరినిష్ఠయా । జన్మలాభః పరః పుసాం మన్తే నారాయణస్మృతి' రితి చ పూర్వో క్తాత్మతత్త్వం హరిరిత్యాది విశేషణై ర్ముముక్షూ పాస్యో భగవా న్నారాయణఏవ భవతీతి వ్యపదిశ్యతే, తథా ' క స్తస్యమేధ్ర' మితి 'సర్వాత్మనోఽ న్తఃకరణంగిరిత్ర' మితిచ బ్రహ్మ రుద్రయోః పరమాత్మ తత్వ స్వరూపా త్సర్వాత్మనో నారాయణా త్తదీయే స్థూల రూపాఙ్గత్వేన భేదో వ్యపదిశ్యతే, అపిచ '¶ నారాయణః పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పర' ఇత్యాది వాక్యశేషేభ్యశ్చ భగవా న్నారాయణ ఏవేహాత్మతత్వ శబ్దేన నిశ్చీయతే, యత్పునరు క్తం 'యద్వైవధ్యాయతి తేవయ' మిత్యాదీని వాక్యశేషాభవ న్తీతి తదసఙ్గతమ్, యతః పౌర్వాపర్యానురోధేన తేషాంవాక్యానా§మయమర్థః ఖల్వ ధ్యవసీయతే, తథాహి, ' యద్వైవధ్యాయతి తేవయ' మిత్యత్ర త్వయ మర్థః, అత్రినామకోఋషిస్స్వపిత్రా బ్రహ్మణా ప్రజాస్సృష్ట్వా నియుక్తస్సన్నపత్యార్థం విబుధ ప్రధానం శ్రీ నారాయణ మేకమేవ మహా తపసా చిత్తీ కృతవాన్, తత స్తస్య తేన తపసా పరితుష్ట శ్శ్రీ

త్యాదినా - శ్రుతి ముదాహృత్య హేతు ద్వయ ముపపాదయతి—
(తథాహీ) త్యాదినా- ... ... *

¶ "తంత్వాంవిదామ భగవన్ పరమాత్మతత్త్వం సత్త్వేన సమ్ప్రతిరతింరచయన్తమేషామ్ । యత్తేఽనుతాప విదితై ర్దృఢభక్తియోగైరుద్గ్రన్థయో హృదివిదు ర్మునయోవిరాగాః" ఇత్యాదయోపి వాక్యశేషాభవ న్తీతి ద్రష్టవ్యమ్. ... *

§(అయమర్థః) ఇతి- బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణామితరే తర భేదప్రత్యాయక వక్ష్యమాణార్థ ఇత్యర్థః. ... *

భగవా న్నారాయణః పరమ కృపయా స్వయంతదపత్యరూపేణా వతరిష్యన్ బహ్వపత్యేన తస్యాతిహర్ష జననార్థం బ్రహ్మరుద్రా భ్యామపి తదపత్య రూపేణావతర్తవ్యమితి నిశ్చిత్య తాభ్యాం సహా గత్యాత్రి మహర్షమేవరమేవముదాల్, హే బ్రహ్మన్ ? త్వం య దపత్యరూపం వరం మత్తోవరణీయత్వేన, ధ్యాయసి- ఇచ్ఛసి, తే-తు భ్యమ్- వయమ్- బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః, త్వదపత్య రూపం వరం దత్తా ఇతి శేషః, ఏతదుక్తంభవతి, త్వయాచిత్తీకృతో విబుధ ప్రధానో హం మత్సేవారతావేతౌ బ్రహ్మ రుద్రౌచ వయం త్రయః కుతూహ లాత్తవ పుత్రత్వేనావతరిష్యామ ఇత్యభిప్రాయం వక్తుం 'వయమా గతా' ఇతి. అయమేవాభిప్రాయ ఉపరిష్టాత్ప్రపఞ్చ్యతే 'అథా స్మదంశభూతాస్త ఆత్మజాలో కవిశ్రుతా ' ఇతి. ఏవం వృషధ్వ జద్వేషకలిలాత్మానందక్షం తద్ద్వేష మపోహ్య సమాధాతుం మహద హఙ్కారాభిమాని బ్రహ్మ రుద్రయో స్స్వస్వరూపవాసుదేవ సఙ్క ర్షణ శరీరత్వ మభిప్రేత్య వదతా భగవతా త్రయాణాం జగత్కా రణత్వమామ్నాతమ్ " అహంబ్రహ్మాచశర్వశ్చ జగతఃకారణంపర " మితి. నచాత్రాపి త్రయాణామభేదః ప్రతీయతే, ఏవం తత్సమా ధానార్థ మామ్నాతే ' త్రయాణా మేక భావానాం యో నప శ్యతివైభిదామ్ । సర్వభూతాత్మనాం బ్రహ్మన్ సశాన్తిమధిగచ్ఛతీ ' త్యత్రాపి వాక్యే పౌర్వాపర్య పర్యాలోచనయా ఏక- స్సమానో, భావో-అభిప్రాయో, యేషాం తేషామ్, సర్వభూతాత్మనామ్- యథా యోగ్యం సర్వభూత తత్త్వాభిమానిస్వరూపాణామ్, త్రయాణామ్- బ్రహ్మ విష్ణురుద్రాణామస్మాకమ్, భిదామ్-మిథోభిప్రాయ భేదమ్, యో నపశ్యతి, సఏవ శాన్తిమ్- చిత్త సమాధానమ్, అధిగచ్ఛతీత్యయమే వార్థః ప్రతీయతే, నైవ తేషా మభేదోపి, ఏకభావానా మిత్యనే నైతదుక్తం భవతి, యస్మిన్ జీవే భగవత శ్శ్రీహరేరనుగ్రహాభిప్రా

య స్తస్మిన్ జీవే బ్రహ్మరుద్రయో రనుగ్రహ బుద్ధిరేవ భవతి, ఏతచ్చ " న మద్భాగవతానాంచ ప్రేయానన్యోఽస్తికర్హిచిత్ । యచ్చ ప్రయాన్త్యనిమిషా వృషభానువృత్త్యా దూరేయమా హ్యుపరినస్స్పృహణీయశీలాః । భర్తుర్మిథస్సు యశసః కథనానురాగ వైక్లబ్య బాష్పకళయా పుళకీ కృతాఙ్గా " ఇత్యాది వాక్యేభ్యో భగవద్భక్త విషయే తయోర్ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం స్వానుగ్రహీతేష్వపి హిరణ్యకశిపు ప్రభృతిషు భగవతో నిగ్రహాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా బ్రహ్మరుద్రాణాం సమానాభిప్రాయకత్వ మేవైక భావత్వమితిజ్ఞేయమ్, యద్యప్యేవమభిప్రాయవతాం త్రయాణా మన్యోన్యం భిన్నత్వా దభిప్రాయాణామప్యన్యోన్యం భేదఏవప్రతీయతే, తథాపి 'ఏకభావానా,మిత్యేకత్వకథనంతు ' రామసుగ్రీవ యోరైక్యం దేవ్యేవం సమజాయతే ' తివద్ద్రష్టవ్యమితి. ఏతేన 'పరేవ్యయఏకీ భవన్తి' త్యేవం జాతీయక శ్రుతిరపి వ్యాఖ్యాతాఽభూత్, రాజగృహే బ్రాహ్మణా ఏకీభవన్తిసాయంగావోగోష్ఠఏకీభవన్తీతివత్,తత్రైక్యోపదేశోపపత్తేశ్చ; తస్మాత్ ' ఏకభావానా ' మిత్యత్ర బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రాణాం మిథోఽర్థాన్తరత్వమేవ ప్రతీయతే, ఏవమ్ ' నతేమయ్యచ్యుతే జేచ భిదామణ్వపిచక్షత ' ఇత్యత్రాప్యయమేవార్థః ప్రతీయతే? తే- భగవదేకాన్త భక్తాః, మయి- మచ్ఛరీరకే, అజే- అజశరీరకేచ,అచ్యుతే- పరమాత్మని, భిదామ్- భేదమ్, అణ్వపి - ఈషదపి, నచక్షతే - నపశ్యన్తి, తథాచ ' సబ్రహ్మాసశివస్సేన్ద్రస్సోఽక్షరఃపరమస్స్వరా'డితి శ్రుతిరనుస్మృతా భవతి. సాధవో భగవద్భక్తా బ్రహ్మరుద్రాన్తర్యామి దృష్ట్యా పరమాత్మని భేదంనపశ్యన్తి, పరమాత్మ శరీర దృష్ట్యాతు తస్మాద్భేద మేవ బ్రహ్మ రుద్రయోః పశ్యన్తీతి. తతశ్చ ' నతేమయ్యచ్యుతేజేచ భిదామణ్వపిచక్షత ' ఇత్యత్రాపి బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాణాం త్రయాణాం స్ఫుట ఏవేతరేతరం భేదోఽవగమ్యతే, ఏత

దుపరితన వాక్యే యద్యపి ' నాత్మనశ్చపరస్యాపి ' త్యనేనా య మర్థః ప్రతీయతే, అత్మనశ్చ పరస్యాపి భిదామణ్వపి నైవ చక్షత ఇతి. తథాపి తత్ర భిదాం నచక్షత ఇత్యనేన ద్రవ్యాద్వైతమేవ ప శ్యన్తీత్యుక్తం భవతి, తచ్చ నిరుక్తం సప్తమే "ఆత్మజాయాసుతా దీనా మన్యేషామపి దేహినామ్ । యత్స్వార్థకామయోరైక్యం ద్రి వ్యాద్వైతం తదుచ్యతే " ఇతి. (అస్య తాత్పర్యంతు) అర్థః- భోగ్య సమ్పాదక ద్రవ్యమ్, కామః- భోగ్యవస్తు, తతశ్చ స్వీయేఽ ర్థ కామ విషయే, ఆత్మాదీనా మన్యేషామపి దేహినాంయదైక్యమ్- సాధారణ తయా భోక్తృత్వే నైకత్వాను సన్ధానమ్, తద్ద్రివ్యా ద్వైత ముచ్యత ఇతి. ఇదమేవ ద్రవ్యాద్వైతమ్ ' యస్మిన్ సర్వా ణి భూతాన్యాత్మైవాభూ ద్విజానతః । తత్రి కో మోహః క శ్శోక ఏకత్వమనుపశ్యత ' ఇతీయం శ్రుతిశ్శ్రావయతి. తథాహి, య స్మిన్- యదా, విజానతః- ఉపాసకస్య, సర్వాణి భూతాని- సర్వే ప్రాణినః, ఆత్మైత్యుప లక్షణమ్, స్వీయ భోగ్యవస్తు విషయే భో క్తృత్వేనఆత్మజాయా సుతాది సదృశాభవేయుః, స్వీయ భోగ్య వ స్తూన్యాత్మ జాయాదీనా మన్యేషాంచ ప్రాణినాంసాధారణతయా భోగ్యత్వేన మన్యత ఇత్యర్థః, తత్రి-తదా, ఏకత్వమ్-ద్రివ్యాద్వై తమ్, పశ్యత ఉపాసక స్యాత్మజాయా సుతాదిషుకో మోహః ? క శ్శోకః? కోనామ మోహ శ్శోకోవా భవేదితి. తతశ్చ ' యద్వై ధ్యాయతి తేవయ ' మిత్యాదయో నైవవాక్య శేషాభవన్తి, ¶ త స్మాత్ " అపశ్యతామాత్మతత్వ"మిత్యత్రాత్మ తత్వశబ్దేన శ్రీభగవా

¶ ఏతేన పరమాత్మతత్వరూప లక్షణం బ్రహ్మరుద్రాభ్యాం వ్యా వృత్తం సత్సర్వాన్తర్యామిణి శ్రీభగవతి నారాయణ ఏవ సమన్విత మితి సిద్ధమ్, ఇయం సిద్ధిరేవైతదధికరణఫలమితి సూచయన్ సూత్రా ర్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.బ్రహ్మ రుద్రాద్య శేషజీవానాం

న్నారాయణ ఏకఏవపరమాత్మతత్త్వతయావివక్షితఇ *త్యవదాతమ్.

—* ౨౭॥సూ॥ రూపోపన్యాసాచ్చ *—

ఇతశ్చ నారాయణ ఏవేహాత్మ తత్త్వం భవతి, యస్మా దుపాసనార్థమాత్మతత్త్వత్వేన నిర్ధారితే భగవతి నారాయణే " పాతాళమేతస్యహిపాదమూల " మిత్యారభ్య స్థూలరూప ముపన్యస్య తే, తస్మా దిహాత్మతత్త్వం నారాయణ ఏవ భవతి నేతరావితి నిశ్చీయతే. ౭॥ విశేషణ భేద వ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౨॥

—* ౨౮॥సూ॥¶వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ *—

సర్వ వేదాన్తసార ఇద మామ్నాయతే, ' ఉదర ముపాసతే యఋషివర్త్మసుకూర్పదృశ " ఇతి. తత్ర విచికిత్సా, కిమిహోదర శబ్దేన జఠరమేవోపాస్యతయాఽభిధీయతే? ఆహోస్విజ్జాఠరానలాధిష్ఠితో వైశ్వానరఃపరమపురుషఏవాభిధీయతే?ఇతి. తత్ర 'ఉదరముపాసత'ఇత్యుదరస్యైవోపాస్యత్వ శ్రవణాత్కూర్పదృశ ఇత్యుపాసకానాం స్థూలదృష్టిత్వోపదేశాచ్చ జఠరమేవాన్నపానాదిభి రుపాస్యతయాఽభిధీయత ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, ఇహోదరశబ్దేన జాఠరానలాధిష్ఠితో వైశ్వానరసంజ్ఞఃపరమ పురుష ఏవోపాస్యతయాఽభిధీయతే, కస్మాత్పునర్జాఠరానలే వైశ్వనరాఖ్యఃపరమపురుషోస్తీత్యవగమ్యతే? సాధారణశబ్దవిశేషాత్ - " అహం వైశ్వానరో

పరమాత్మా భేదం ప్రమాదాద్యే వదన్తి తన్మత ఇవ ప్రమాదోక్త్యాదిదోషప్రవ్సోపి నాస్తీత్యాహ- * (అవదాత) మితి= ప్రమాదోక్త్యాది దోషలేశస్యాప్యభావే నోపపాదిత మిదమర్థజాతం పరిశుద్ధమిత్యర్థః. అ॥ ౭॥ సూ॥ ౨॥

¶ అన్తర్యామ్యధికరణే పరమాత్మనో జాఠరానల నియన్తృత్వానుపదేశాత్తదన్యఏవ తన్నియన్తాస్యాదిత్యాక్షేప సఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (వైశ్వానర స్సాధారణ శబ్దవిశేషాత్)ఇతి.

భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధ"మితి వైశ్వానరాఖ్యస్య పరమపురుషస్య సర్వప్రాణిజాఠరానల సాధారణ వృత్తిత్వ జ్ఞాపక స్మృతేరిత్యర్థః, నహి తత్ర ' కుర్వద్దృశ ' ఇతి కేవల మన్నపానాదిభి రుదరభరణతత్పరా ఉచ్యన్తే, కేవల ముదరంభరాణాం నరకప్రాప్తిర్హి 'ఏవంకుటుమ్బం బిభ్రాణ ఉదరంభర ఏవవా । యాతిజీవోన్ధ తామిస్రం చరమం తమసఃపద ' మిత్యాదిషు శ్రూయతే, కింతు దహరవృత్తి భగవత్స్వాత్మ రూపోపాసన నిష్పత్త్యర్థ మాదరానలా ధిష్ఠిత వైశ్వానరాఖ్య భగవద్రూపోపాసకత్వాత్తేషాం కుర్వ దృక్త్వ ముక్తమ్, నైతావతా కేవల ముదర స్యోపాస్యత్వం సిద్ధ్యతి, ¶తస్మాదిహోదరశబ్దేన తదన్తస్థో వైశ్వానరాఖ్యః పరమపురుష ఏవ నిశ్చీయతే.

—※ ౨౫॥ సూ॥ స్మర్యమాణ మనుమానంస్యాదితి ※—

'అహంవైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత' ఇతి స్మర్యమాణం వైశ్వానరాఖ్యం భగద్రూపం శ్రుత్యాది ప్రమాణ సిద్ధ మప్యనుమానంచస్యాత్- ※అనుమాతుంచశక్యత ఇత్యర్థః,ఇతి శబ్దో హేతు ప్రదర్శనార్థః, ఇతి- యతఃకారణాత్, 'అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే-తస్యయస్థ్స విష్ఠో ధాతు స్తత్పురీషం భవతి- యోమధ్యమ స్తన్మాంసంయోణిష్ఠ స్తన్మన ' ఇత్యాది శ్రుత్యుక్త రీత్యా †ధీతభుక్తాదికం మాంసాదిరూపేణ విభజ్యమానంసజ్జీర్ణంభవతి, తతః కారణాదేవం జరయితా కశ్చిచ్చేతనో జాఠరానలా ధి

¶ వైశ్వానరత్వ లక్షణస్య పరమాత్మని సమన్వయసిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమిత్యభిప్రేత్య సూత్రార్థ ముప సంహరతి- (తస్మా)దితి.

※ అనుమానమిత్యత్ర కర్మణి ల్యుట్ ప్రత్యయ మభ్యుపేత్యానుమాన పదమ్వ్యాచష్టే- (అనుమాతుంచ శక్యత ఇత్యర్థః) ఇతి.

†ధీత భుక్తాదికమ్- పీత భక్షితాదికమ్_

ష్ఠాతా భవితవ్యః,†సతునజీవః - వ్యభిచార దర్శనాత్; కింతు వై శ్వానరాఖ్యః పరమపురుషఏవ జరయతీతి నిశ్చీయతే,¶అతఏవవిశ్వే షాం నరాణాం హితో వైశ్వానర ఇతి వ్యుత్పత్తిశ్చ సమ్పద్యతే, తతశ్చ యథా భౌమాది రనలో భగవదధిష్ఠిత స్సన్ స్వకార్యం కరోతి తథా యమౌదరో పీతి జ్ఞేయమ్; "యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్| యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమా మక' మితి స్మర్యతేహి భౌమానలాదే ర్భగవ దధిష్ఠితత్వమ్, త స్మాదౌదరాధిష్ఠాత్రైవేహ "ఉదరముపాసత, ఇత్యత్రోదరశబ్దేనోపా స్యతయా లక్ష్యతఇత్యేవ గమ్యతే. ... ❋

—❋ { ౨౬॥ సూ॥ శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్నతథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవాత్పు రుషమపి చైన మధీయతే } ❋—

అత్రాహ కశ్చిదవిపశ్చిత్ " అఙ్గుష్ఠ మాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదాజనానాం హృదయే నివిష్ట " ఇతి పరమాత్మనోఽఙ్గుష్ఠమాత్ర త్వ ప్రతి పాదకశబ్ద శ్శ్రూయతే, ఆదిశబ్దేన సదా హృదయవర్తి త్వాన్తరాత్మ త్వాది ధర్మా ఉచ్యన్తే, తతశ్చైవం విధ శబ్దాదిభ్యో జాఠరానల స్యోదరాన్తః ప్రతిష్ఠానా చ్చ తస్య పరమాత్మనశ్చ మి థ స్సమ్బన్ధః ప్రతీయతే, ప్రతిష్ఠానమ్ - ప్రతిష్ఠితత్వమ్; తతశ్చ జా ఠరానలాధిష్ఠాతృ త్వంన పరమాత్మన ఉపపద్యత ఇతి చేన్నైతదే

ఏతదనుమానసిద్ధో జీవ స్స్యాదిత్యత ఆహ- †(సతు) ఇతి. ...

¶ జీవస్య కదాచిత్పీత భక్షితాది పరిణామ యితృత్వాభావ ఏవ వ్యభిచార ఇతి జ్ఞేయమ్. అనుమానేనేశ్వరసిద్ధి పక్షేపి వ్యభిచారస్తు ల్యఇతి నమస్యక్, సర్వజ్ఞె జీవకర్మానుగుణ్యేన ప్రవర్తమానే ఈశ్వ రేప్యుక్త వ్యభిచారశఙ్కాఽనుదయాత్; ఏతదేవాభిప్రేత్య వైశ్వాన రశబ్దంవ్యుత్పాదయతి - (అతఏవే)తి - అ॥ ౧॥ సూ॥ ౩॥

వమ్, కస్మాత్? తథా దృష్ట్యుపదేశాత్-దృష్టి-దర్శన, ముపాసనమ్; యథా సవాదహరా న్తర్వర్తి త్వాత్పరమాత్మనః " పరిసర పద్మతిం హృదయ మారుణయోఽదహర' మితి దహర విద్యోపదిశ్యతే. తథా వైశ్వానరాఖ్యస్య పరమాత్మన ఔదరా నలా న్తర్వర్తి త్వా ' దుదర ముపాసత'ఇతి వైశ్వానర విద్యోపదిశ్యతే, తస్మాదౌదరస్యా చేత నస్య వైశ్వానరాఖ్య భగవదధిష్ఠితత్వ మన్తరేణాధీత భుక్తాది పరిణా మయితృత్వాసమ్భవాచ్చ జాఠరస్సదా వైశ్వానరాధిష్ఠిత ఏవ భవతీ తి నిశ్చీయతే, పురుషమపిచైన మధీయతే- అపిచ- కించ, ఏనమ్- వై శ్వానరమ్, పురుషమ్- సాక్షాత్పరమ పురుషమేవ, వాజసనేయినస్స మామనన్తి " సఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరో యదయంపురుషస్సయోహైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరంపురుషవిధంపురుషే న్తః ప్రతిష్ఠితంవేద"తి. అతః " ఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానర " ఇత్యగ్ని వైశ్వానరయోశ్శరీరశరీరి ణోస్సామానాధికరణ్యం స్థూలోఽయం పురుష ఇతివ దుపపద్యతే, తస్మా దిహౌదర శబ్దో వైశ్వానర సంజ్ఞక పరమపురుష పర ఇతి సిద్ధమ్. ౮॥ వైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౩॥

—※ ౨౮॥ సూ॥ అతఏవనదేవతాభూతంచ ※—

వైశ్వానరాధిష్ఠితజాఠరాగ్నే రివ కింవాగభిమానినోఽగ్నే రపి భగవ దావిర్భావ స్థానత్వం స్యాత్? ఉతన? ఇతి శఙ్కా మపనే తుమిదమాహ—¶(అతఏవే)తి=యతః " దిగ్వాతార్క ప్రచేతోఽశ్వి వహ్నీన్ద్రో(పే)న్ద్ర) మృత్యుకా" ఇతి ‡ వాగభిమాన్యగ్ని రధిదైవ క ణాన్తః ప్రవేశితః, అతఏవ వాగభిమానిదేవతా భూతమ ప్యగ్నిం వై శ్వానరాధిష్ఠితాగ్నిమివ భగవదావిర్భావ స్థానత్వేనోపాస్యం నాధీ

¶ జాఠరాగ్ని ప్రస్తావేన వాగభిమాన్యగ్నే రుపస్థితత్వాత్ప్ర(స)ఙ్గ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (అతఏవనదేవతాభూతంచ) ఇతి.

‡ వాగభిమాన్యగ్నే ర్దేవతాత్మకత్వాజ్జాఠరాగ్నివద్భగవ దావి

యతే బ్రహ్మవాదినః, § తస్మాదస్యన వైశ్వానరాగ్నివ దుపాస్యత్వం భవతి. ౯ ॥ దేవతాభూతాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

* వాగభిమానినో స్యాగ్నేరపి కిం సర్వథోపాస్యత్వం నసమ్భవతి? కింవా ప్రకారాన్తరేణ తత్సమ్భవతి? ఇతి విశయం ప్రశమయ ¶న్నిదమాహ, ... *

—* ౨౯॥ సూ॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః *—

భగవ ద్వీరాదూ ప్రోప యోగ ధారణాయాం దిగ్వాతాదే త్యత్ర శూ్రయమాణస్యాధి దైవపఠస్యాగ్నేరపి సాక్షాద్భగవన్ముఖత్వేనోపాసనేత్వ విరోధం జైమిని రాచార్యో మన్యతే, తథాచామ్నాయతే " అగ్నిర్ముఖం యస్యతు జాతవేదా జాతః క్రియాకాణ్డనిమిత్తజన్మా । అన్తస్సముద్రేనుపచర స్వధాతూన్ప్రసీదతాన్నస్సమహావిభూతి " రితి. యద్యపి " మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమిని " రితి 'జ్యోతిషిభావాచ్చే' తిచ దేవానాం విగ్రహో నాస్తీత్యయం జైమినిపక్షోఽనన్తరపాదే పూర్వపక్షీ కరిష్యతే, తస్మాత్సాక్షాదప్యవిరోధం జైమిని రిత్యనుప పన్నమ్; తథా ప్యత్రాగ్న్యాదిదేవానాం విగ్రహాదిమత్త్వేన యథోక్త ప్రకారేణ ప్రతీకోపాస్యత్వ మస్తీత్యయం గూఢాభిప్రాయ స్సాక్షాద్బాదరాయణాదధిగతవిద్యత్వాజ్జైమినే రస్తీతిజ్ఞేయమ్, తథాచేదం సూత్ర ముపప

ర్యావస్థానత్వమస్తీతి పూర్వఃపక్షః. ... *

§ ఫలంకథయన్నధికరణముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. అ॥౯॥సూ॥౧॥

* ప్రోక్త సఙ్గతి విషయాద్యాది కృతోత్తరాధికరణే విశయాదికమాహ- (వాగభిమానిన) ఇత్యాదినా = ఉపాస్యత్వా విధానాద్వాగభిమాన్యగ్నే స్సర్వథోపాస్యత్వం నసమ్భవతీతి పూర్వపక్షం శమయితుం సిద్ధాన్తమాహ-¶(ఇదమాహ)ఇతి- ఇదమ్ 'సాక్షాదప్యవిరోధం జైమిని ' రితి సూత్రమ్. ... *

న్నతరమ్, అతోన పరస్పర విరోధః, జైమిన్యాది గ్రహణ ముక్తార్థానాం బ్రహ్మవిదభిమతత్వేన సాధుత్వ ప్రఖ్యాపనార్థమ్.

—* ౩౦॥ సూ॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః *—

'శ్రోత్రాద్వాయుశ్చ ప్రాణశ్చముఖాదగ్నిరాజాయతే' ఇతి భగవన్ముఖతోఽగ్నేరభివ్యక్తేస్తస్య యథోక్తోపాస్యత్వముపపన్నతరమిత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే. ... *

—* ౩౧॥ సూ॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః *—

"అనాది మధ్యాన్తమనన్తరూప మనన్తబాహుం శశిసూర్య నేత్రమ్। పశ్యామిత్వాదీప్తహుతాశవక్త్రం స్వతేజసావిశ్వమిదంతపన్త" మిత్యగ్నేర్భగవద్విరాడ్రూపావయవత్వానుస్మృతేస్తస్యతథాత్వమభిమతమితి బాదరిరాచార్యోమ్యతే. ... *

—* ౩౨॥ సూ॥ సమ్పత్తేరితిజైమినిస్తథాహిదర్శయతి *—

దేవాదిర్యష్టుఃపురుషస్యాగ్నిముఖేనైవ సకలక్రియాకలాపసమ్పన్నిష్పత్తేస్తస్య ప్రోక్తముపాస్యత్వంన సన్దేగ్ధవ్యమితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే, తథాహి దర్శయతి - తథైవహి యష్టురగ్న్యాయత్తామఖిలక్రియా కలాప సమ్పన్నిష్పత్తిమ్ "అగ్నిర్ముఖం యస్యతు జాతవేదా జాతః క్రియాకాణ్డ నిమిత్త జన్మే" త్యేతత్ప్రజాపతివాక్యం దర్శయతి, పునర్జైమిని గ్రహణం తస్య ధర్మానుష్ఠానే ఇతికర్తవ్యతా నిర్దేశత్వప్రఖ్యాపనార్థమ్. ... *

౧౦॥ అవిరోధాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౪॥

—* ౩౩॥ సూ॥ ఆమనన్తిచైనమస్మిన్ *—

భగవత స్థూలరూపోపాసనాశ్రయత్వ రూపలక్షణ సిద్ధిరిహ ఫలమిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్య మిత్యాశయః. అ॥౧౦॥సూ॥౪॥

ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే - (ఆమనన్తి) ఇతి. ఇన్ద్రాది దేవాన్విషయీ కృత్య సంశయాదికం విశదయతి -

* కిమన్యేషా మపీన్ద్రాదీనాం దేవానాం పరమపురుష విరాడూ ప్రావయవత్వేనోపాస్యత్వం భవతి ? ఉతన ? ఇతి సంశయే ప్రాప్తే ‡ఇదముత్తరంపఠతి—(ఆమనన్తిచైన) మితి = ఇహచశబ్ద ఉపమార్థః, ఇన్ద్రాదీనపి సర్వాన్ దేవాన్, ఏనమ్- అగ్నిమివ, అస్మిన్-భగవతో విరాడ్విగ్రహే, యోగ ధారణాయామామనన్తి- "ఇన్ద్రాదయో బాహవ ఆహురుస్రా" ఇత్యారభ్యానువర్ణయన్తి బాదరాయణి ప్రభృతయ ఆచార్యాః, §తస్మాదిన్ద్రాది నిఖిల దేవానాం భగవద్విరాడ్విగ్రహయోగ ధారణాయామఙ్గత్వేనోపాస్యత్వమస్తీతిసిద్ధమ్.

౧౧॥ఆమనన్తిచైనమస్మిన్నిత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

ఇతి శ్రీ భగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీవత్స కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంసపరమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీ శుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీమద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా ॥౩౩॥

శ్రీసీతా రామాభ్యాం నమః.

---

*(కిమన్యేషా)మిత్యాదినా=అశ్రవణాదిన్ద్రాదీనామేవముపాస్యత్వం నేతి పూర్వపక్షేప్రాప్తేసిద్ధాన్తయతి - ‡(ఇదముత్తరంపఠతీ)త్యాదినా= విశేషతోభగవత్థ్సూలరూపోపాస్యత్వలక్షణసిద్ధిరేవైతదధికరణ ఫలమిత్యభిప్రేత్యపాదముపసంహరతి-§(తస్మా)దితి.అ॥౧౧॥సూ॥౧॥

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.

అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయపాద ప్రారమ్భః.

—* ౧ ॥ సూ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. *—

¶ తదేవం ప్రథమాధ్యాయద్వితీయపాదేన శ్రీభగవతో నారాయణస్య మాహాత్మ్యప్రకటనాయ తస్య జీవస్య చమిథో భేదప్రదర్శనముఖేన దహరవిద్యాఖ్య భగవత్సూక్ష్మరూప విచారసాధకో భగవద్విగ్రహరూప గోచరవిచారో వేదాన్తేషూపాక్రాన్తః, అథతృతీయేనపాదేన వేదాన్తేషు భగవత్ స్థూలరూపం సూక్ష్మరూపం ప్రసఙ్గా ద్దేవాదీనా మప్యుపాసనాధికారో వేదనిత్యత్వాదికంచ విచార్య నిర్ణీయతే,*సర్వవేదాన్తసారే భగవత్స్థూలరూపం ప్రస్తుత్య

శ్రీసీతా రామాభ్యాం నమః.

ద్యుభ్వాద్యాయతనందహ్రే మనుష్యాద్యైరుపాసితమ్ ।
త్రేధావిక్రాన్తభువనం భజేరామం జగత్పతిమ్॥

¶ అస్య తృతీయపాదస్య పూర్వపాద విచారిత భగవత్స్థూలరూపోపాసనోపజీవక దహర విద్యాఖ్య తదీయ సూక్ష్మరూపోపాసన విచారాత్మకత్వా త్పూర్వపాదే నోపజీవ్యోపజీవక భావ సఙ్గతిం వృత్తానువాద పూర్వకం కథయతి - (తదేవ) మిత్యాదినా - *పూర్వ పాదాన్తిమాధికరణే ఇన్ద్రాదీనాం శ్రీభగవ త్స్థూలరూప బాహ్వా ద్యవయవత్వా త్ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యా తదధికరణ మారభమాణో భగవత్స్థూల రూపాత్మకం విషయముపస్థాపయతి - (సర్వ వేదాన్తసారే) ఇతి. ... ... *

“పాతాళమేతస్యహి పాదమూలం పఠన్తి పార్ష్ణి ప్రపదే రసాత ల” మిత్యాదౌ భగవత్ స్థూలరూప ముపదిశ్యతే, తదుపరిచ “య స్యేహావయవైర్లోకా నకల్పయన్తి మనీషిణ” ఇత్యారభ్య భగవ త్ స్థూలరూప ధ్యాన ముపదిశ్యతే , కిం ద్యుభ్వా ద్యాయతనమిదం రూపద్వయ మితరేతరం విలక్షణమ్ ?ఉతైక మేవ ? ఇతి విశయే*త మపనుదన్నాహ- (ద్యుభ్వాదీ)తి= ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభ్వౌ, ద్యు భ్వావాదిర్యస్య తద్యుభ్వాది_ చతుర్దశ భువనజాతమ్ , తస్యాయత నమ్ - ఆశ్రయభూతమ్, ఉభయత్రశ్రూయమాణం భగవతస్థూల రూప మేక మేవ భవతి, కస్మాత్ ? స్వశబ్దాత్- ()స్వస్యోభయత్ర శ్రూయమాణస్య విరాడ్రూప స్యైకత్వావగమక శబ్దేభ్య ఇత్యర్థః, తథాప్యుభయత్ర పాతాళాది లోకవాచకశబ్దాస్సమానా శ్రూ యన్తే, తస్మా దుభయత్ర శ్రూయమాణం ద్యుభ్వా ధ్యాయ త నం భగవత స్థూలరూప మేక మేవ భవతీతి నిశ్చీయతే.

—* ౨ ॥ సూ॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ *—

ఇతశ్చోభయత్ర శ్రూయమాణం స్థూలరూప మేక మేవేతి ప్ర తి పత్తవ్యమ్, యస్మాత్ “పాతాళమేతస్యహి పాదమూలం పఠ న్తీ”తి “యస్యేహా వయవైర్లోకా నకల్పయ న్తిమనీషిణ” ఇత్యేతా భ్యాం వాక్యాభ్యా ముభయత్ర శ్రూయ మాణయో ర్భగవత్ స్థూ లరూపయో రేకత్వ మభిప్రేత్య పూర్వై ర్ముక్త వర్గై రుపసృప్య త్వం వ్యపదిశ్యతే, అన్యథా భగవచ్ఛరీర భూతస్యాస్య జగతో

* భగవత్థూలరూపస్య స్థల ద్వయే పఠితత్వాత్తదితరేతరం వి లక్షణ మితి పూర్వపక్ష నిరాసకం సిద్ధాన్త మాహ—(తమప నుద న్నాహ) త్యాదినా=()తత్రిత్యహేతుం వ్యాచష్టే (స్వస్యే) త్యా దినా- నహ్యేకస్యావతారస్య స్థల ద్వయ పఠనేన ద్వైవిధ్యముపప ద్యత ఇతి భావః. ... ...

ద్వైవిధ్య ముపలభ్యేత, ఉపసృప్యత్వమ్ – ఉపాస్యత్వమ్, మోక్షస్య సిద్ధత్వా ద్భగవ దుపాసకానాం ముక్తత్వమ్.

ప్రధాన జీవయోరేతత్ స్థూల రూపాశ్రయణీయత్వేన ముక్తోపసృప్యత్వం నాస్తీత్యాహ, ... *

—* ౩॥సూ॥నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ *—

అనుమానమ్ - సాఙ్ఖ్యానుమితం ప్రధానమ్, ప్రాణభృత్ - జీవశ్చ, తావిహ ముక్తోపసృప్యత్వేన నశఙ్కనీయౌ, కుతః ? అతచ్ఛబ్దాత్ - ప్రధానజీవయో రుపాస్యత్వ ప్రతిపాదకశబ్దలేశాభావాత్.

—* ౪॥ సూ॥ భేద వ్యపదేశాచ్చ *—

"భూద్వీపవర్షసరిదద్రినభస్సముద్ర పాతాళదిఙ్నరకభాగణలోకసంస్థా। గీతా మయా తవ నృపాద్భుతమీశ్వరస్య †స్థూలంవపుస్సకలజీవ నికాయధామే" తి ముక్తోపసృప్యాదీశ్వరా త్తచ్ఛరీరత్వేన ప్రధాన జీవయోర్భేదో వ్యపదిశ్యతే, తస్మాత్తావిహ న శఙ్కనీయౌ.

స్యాదేతత్ "వ్యక్తంవిభోస్థూలమిదం శరీరం యేనేన్ద్రియ ప్రాణమనోగుణాంస్త్వ" మిత్యత్ర నిఖిల భువనస్య హైరణ్యగర్భ శరీరత్వ మవగమ్యతే, తతశ్చ స్థూలోపాసనాయాం స ఏవ ముఖ్యోపాస్యస్స్యాదిత్యత ఉత్తరం పఠతి, ... *

—* ౫॥ సూ॥ ప్రకరణాత్ *—

"పాతాళమేతస్యహిపాదమూల"మిత్యారభ్య * తత్ర తత్ర పరమాత్మనోహి స్థూలోపాసనోపదేశ ప్రకరణ ముప లభ్యతే,

---

† తత్రేశ్వరస్య స్థూలం వపు రిత్యనేన జగద్రూపేణ పరిణతస్య ప్రధానస్య ముక్తోపసృప్యాత్పరమాత్మనో భేదో వ్యపదిశ్యతే, సకల జీవ నికాయధామే త్యనేనతు జీవానాంతస్మాద్భేదో వ్యపదిశ్యత ఇతి వివేకః. ... ...

* (తత్ర తత్రే)తి—"యస్యేహావయవై"రిత్యాదావిత్యర్థః. ఇహాపి

తస్మాదిహోపాస్యత్వేన హిరణ్యగర్భోపి నశఙ్కనీయః. యత్తూక్తమ్ “ ఏవం పురా ధారణయాత్మయోనిర్నష్టాం స్మృతిం ప్రత్యవరుద్ధ్య తుష్టాత్ । తథాససర్జేదమమోఘదృష్టిర్యథాప్యయాత్ప్రాగ్వ్యవసాయబుద్ధి ” రిత్యత్ర హిరణ్యగర్భేణ స్వాభీష్ట సిద్ధయే విరాడ్ధారణాశ్రయత్వేన భగవత ఏవ హ్యుపాసితత్వమవగమ్యతే, తథా సతి కథం చతుర్ముఖస్య స్థూలోపాసన గోచరత్వంభవేత్? “వ్యక్తం విభో స్థూలమిదం శరీర” మిత్యాదినాసర్వోత్తమత్వేన చతుర్ముఖంస్తువతో హిరణ్యకశిపో ర్దైత్యస్య భగవత్పారమ్య జ్ఞానాభావాదన్తర్యామిదృష్టింవినా తత్కృతస్తుతి హిరణ్య గర్భాన్తర్యామిణ్యేవపర్యవస్యతీ త్యవగమ్యతే, తస్మాన్నహిరణ్యగర్భ స్యేహో పాస్యత్వసఙ్గతిః.

—※ ౪॥ సూ॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ ※—

ఇతశ్చతుర్ముఖస్య స్థూల రూపోపాసన గోచరత్వ శఙ్కాప్రత్యుక్తీరితా, యతోస్య “ఏవం పురాధారణయాత్మయోని ” రిత్యత్ర భగవత్ స్థూలరూపో పాసనస్థితి రుచ్యతే, ఉపాసనస్థితిః - ఉపాసన నిష్ఠత్వమ్, తథా “త్వమకరణ స్స్వరాడఖిల కారకశక్తి ధరస్తవ బలిముద్వహన్తి సమదన్త్యజయానిమిషాః । వర్ష భుజోఖిల క్షితిపతేరివవిశ్వ సృజో విదధతి యత్రయేత్వధికృతా భవత శ్చకితా ” ఇత్యత్ర చతుర్ముఖస్య స్వోపాసిత భగవదనుగ్రహాయత్త బల్యదనంచ శ్రూయతే, తాభ్యాం చతుర్ముఖస్య నస్థూలరూప ధారణాశ్రయత్వమితి నిశ్చీయతే, † తస్మాచ్ఛ్రీభగవాన్నారాయణ ఏవ స్థూలరూప ధారణాశ్రయ ఇతి సిద్ధమ్. అ॥ ౧॥ సూ॥ ౪॥

విశేషత శ్శ్రీభగవతస్థూలరూపధారణాశ్రయత్వాత్మక లక్షణసిద్ధిగఫలమిత్యధికరణ ముపసంహరతి- † (తస్మా) దితి. అ ॥౧॥సూ॥౪॥

ఇహ విరాట్ఛరీరకత్వ ప్రస్తావేన శ్రీ భగవతో దేశకాలాద్య

—※ ౮॥సూ॥ ¶భూమాసమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ※—

విరాట్ఛరీరకస్యాపి భగవతః కిం శారీరవద్దేశకాలాది పరిచ్ఛేద్యత్వమ్? ఉతాపరిచ్ఛేద్యత్వమేవ ? ఇతి విశయే ప్రాహ - (భూమే)తి- యోగికల్పిత విరాట్ఛరీరకోఽపి భగవాన్పరమాత్మా భూమా - దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేద్య ఏవావతిష్ఠేత్, నతు శారీరవత్పరిచ్ఛిన్నః, కస్మాత్- సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ - సమ్ప్రసాదో-జీవః, 'స ఏష సమ్ప్రసాద" ఇత్యస్యాం శ్రుతౌ జీవే సమ్ప్రసాద శబ్ద ప్రయోగ దర్శనాత్; "తేనేదమావృతం విశ్వం వితస్తిమధితిష్ఠతే" ఇతి, "దేశతః కాలతో యోఽసౌ వవస్థాతస్స్వతోఽన్యతః । అవిలుప్తావబోధాత్మే" తి, కాలోఽయం పరమాణ్వాది ద్విపరార్ధాన్త ఈరితః । నైవేశితుః ప్రభుర్భూమ్న ఈశ్వరో ధామమానినా" మితి చైవమాదిషు దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేద్యత్వేన భూమ్నో భగవతో నారాయణస్య సమ్ప్రసాదాధిక్యముపదిశ్యతే, తస్మాత్పరమాత్మా భూమా, యద్యపి భూమశ్శబ్దస్తావద్బహుత్వే భవతి, తథాపి పరమాత్మని బహుత్వస్య విరోధాన్నిఖిల దేశకాలాద్యన్తర్బహిర్వ్యాప్తిరేవహిపరమాత్మనో భూమశ్శబ్దేనోచ్యతే. ...

—※ ౯॥ సూ॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ ※—

ఏవం నిఖిల దేశకాలాద్యన్తర్బహిర్వ్యాప్తత్వ రూప ధర్మ ఏవహి పరమాత్మన్యుపపద్యతే, నతు శారీరవత్పరిచ్ఛిన్నత్వమ్,

---

పరిచ్ఛేద్యత్వస్య స్మృతత్వా త్తద్వక్తుం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- ¶(భూమా సమ్ప్రసాదాదధ్యుపదేశా) దితి- పరమాత్మస్వరూపం విషయీకృత్యవిశయమాహ- (విరాట్ఛరీరకస్యాపీ)తి- శారీరః - జీవః, శరీరవత్త్వాత్పరమాత్మా శారీరవత్పరిచ్ఛిన్నస్స్యా దితి పూర్వపక్షం నిరస్యన్ సిద్ధాన్తయతి- (ప్రాహే)త్యాదినా- జీవస్య కాల పరిచ్ఛిన్నత్వం శరీర ద్వారా ఉపచర్యత ఇతి జ్ఞేయమ్.

§ తస్మాచ్చ భూమైవ పరమాత్మా. ... *

౨॥ భూమాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

—* ౯॥ సూ॥ అక్షరమమ్బరాన్తధృతేః *—

‡ తదేవం జీవానాం స్వోపాసనసిద్ధ్యర్థం పరంబ్రహ్మాస్వయమక్షరం సద్విరాడ్రూపం ధారయతీత్యుక్తమ్, †సమ్ప్రతీద మేక మేవ రూపం పరంబ్రహ్మాధారయతి? కింవా ఏవం విధాన్యనేక రూపాణి ధారయతి? ఇతి సంశయ ఇదమాహ- (అక్షర) మితి = అక్షరమేవ సత్పరం బ్రహ్మా ఏవం విధాని బహూని విరాడ్రూపాణి ధారయత్యేవ, కుతః? అమ్బరాన్తధృతేః- " దృశ్యన్తేన్తగతాశ్చాన్యేకోటిశోహ్యణ్డరాశయః। తమాహు రక్షరంబ్రహ్మా సర్వ కారణ కారణమ్ ॥ విష్ణోర్ధామపరం సాక్షాత్పురుషస్యమహాత్మన " ఇత్యత్రహ్యక్షరస్య పరబ్రహ్మణః ప్రకృత్యాద్యమ్బరాన్త నిఖిల తత్త్వాత్మకానేక బ్రహ్మాణ్డ ధృతి శ్శ్రూయతే, అత్రామ్బర శబ్దేన మహాభూతపఞ్చకం లక్ష్యతే, ¶తస్మాత్పరబ్రహ్మణి ఈదృగ్విధాని విరాడ్రూపా

---

§భగవతి భూమత్వ లక్షణ సమన్వయ సిద్ధిరేతదధికరణ ప్రయోజనమిత్యభిప్రేత్యాధికరణార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.అ॥ ౨॥సూ॥౨॥

‡ ప్రపూర్వాధికరణే ఏకవిరాడ్ధారణ ప్రస్తావేనవిరాడన్తరధారణస్యాపి స్మృతత్వాత్తేనాస్య ప్రసఙ్గ సఙ్గతిం ద్యోతయితుం పూర్వవృత్త మనుకీర్తయతి - (తదేవ) మిత్యాదినా.

† పూర్వాధికరణవ త్పరమాత్మానం విషయీ కృత్య సంశయమాహ- (సమ్ప్రతీద) మితి- ఏకస్యైవ బ్రహ్మాణ్డస్య పరిదృశ్యమానత్వాత్పరమాత్మా ఇదమేక మేవ విరాడ్రూపం ధారయతీతి పూర్వపక్షం ఖణ్డయన్ సిద్ధాన్తయతి- (ఇదమాహే) త్యాదినా.

¶పరమాత్మనోఽసఙ్ఖ్యేయవి రాడ్రూప వత్త్వలక్షణసిద్ధిరిహఫలమిత్యభిప్రేత్య సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

ణ్యై సఙ్ఖ్యేయాని సన్తీతి జ్ఞేయమ్. ... ...

కస్మాత్పునరియం బ్రహ్మాణ్యవగమ్యతే?

—* ౧౦॥ సూ॥ సాచ ప్రశాసనాత్ *—

చశబ్దోఽవధారణే, సా-అమ్బరాన్తధృతిః-అనేక కోటి బ్రహ్మాణ్డరాశిధారణమ్; ప్రశాసనాదేవ నిశ్చీయతే- ప్రశాసనమ్ - ప్రకృష్టాజ్ఞా, వేదఇతి యావత్;*వేదస్య భగవదాజ్ఞా రూపత్వాత్; న హి పరబ్రహ్మణో యథోక్తామ్బరాన్తధృతిః "దృశ్యన్తే స్తగణితాశ్చాన్యే కోటిశోహ్యణ్డరాశయః - యదన్తరాణ్డనిచయా ననుసావరణాః । ఖ ఇవ రజాంసివాన్తి వయసాసహ" త్యేవం జాతీయక నిగమ ప్రమాణ మన్తరేణావగన్తుం శక్యతే, తస్మాత్ప్రశాసనాదేవామ్బరాన్తధృతి రవగన్తవ్యా. ... *

—* ౧౧ ॥ సూ ॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ —*

"క్షిత్యాదిభిరేషకిలావృతస్సప్తభిర్దశగుణోత్తరైరాణ్డకోశః । యత్ర పతత్యణుకల్ప స్సహాణ్డకోటి కోటిభిస్తదనన్తః ॥ త్వాహంతమో మహదహంఖచరాగ్ని వార్భూసంవేష్టితాణ్డ ఘట సప్త వితస్తికాయః । క్వేదృగ్విధా విగణితాణ్డ పరాణుచర్యా వాతాధ్వరోమవివరస్యచ తేమహిత్వ" మిత్యాది ష్వామ్నాయే ష్వసఙ్ఖ్యేయానా మణ్డాన్తరాణాం నిఖిల జగత్కారణ కారణ భూతాదస్మాత్పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనోనన్తా ద్భగవత శ్శ్రీ నారాయణా దీశ్వరాన్తర సద్భావ వ్యావృత్తిశ్చ దృశ్యతే, తస్మాచ్చాయమేవ శ్రీభగవా న్నారాయణో సఙ్ఖ్యేయానా మస్యేషా మణ్డ నిచయానాంచ సృష్టిస్థిత్యాది నిఖిల వ్యాపార కర్తృత్వవగన్తవ్యమ్. ఇత్థం చ భగవాన్ శ్రీ నారాయణో బహూని విరాడ్రూపాణి ధారయ

---

* వేదస్యభగవదాజ్ఞారూపత్వాదితి="శ్రుతిస్స్మృతిర్మమైవాజ్ఞే" తిభగవద్వచనేనేతి భావః. అ॥ ౩॥ సూ॥ ౩॥

తి, తత్రైకతమ మిదంవిరాడ్రూప మిహోపాసనార్థ ముపదిశ్యత ఇత్యనుసన్ధేయమ్. ౩॥ అక్షరాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౩ ॥

—※ ౧౩ ॥సూ॥ ఈక్షతి కర్మవ్యపదేశాత్సః - ※—

§ అత్యాగా ద్భగవత్ స్థూలరూప విచారః, అథ తస్య సూక్ష్మరూప విచారో నువర్త్యతే, కిం భగవత స్సూక్ష్మరూపోపాసనం స్థూల రూపోపాసకా దన్యః కర్తుంశక్నోతి?ఉతాహోసఏవ? ఇతి సన్దేహే ప్రాప్తే ‡ప్రతివదామః, యస్తావ ద్భగవత్ స్థూల రూపోపాసక స్సఏవ తస్యసూక్ష్మరూపముపాస్తుమర్హతి, కస్మాత్? ఈక్షతి కర్మ వ్యపదేశాత్ = ¶ఈక్షతి- రీక్షణమ్, స్థూలరూపోపాసనమ్; తత్కర్మ యస్యతస్య, స్థూల రూపోపాసకస్య భగవత్సూక్ష్మరూప ముపాస్యం భవతీతి వ్యపదేశః, తస్మాత్; ఏతదుక్తం భవతి, "భగవతో గుణ మయఏవ స్థూలరూపే ఆవేశితమనో

---

§ భగవత్స్థూలరూప విచారో పజీవకత్వాత్తత్సూక్ష్మ రూప విచారస్య తదుపజీవకత్వాచ్చ తదధికారివిచారస్య పూర్వోత్తరాధికరణయోః పరమ్పరయోపజీవ్యోపజీవకభావసఙ్గతింప్రాదినిధాయోత్తరాధికరణ మారభతే-(ఈక్షతి కర్మవ్యపదేశాత్స) ఇతి= ప్రాదిస్థాం పూర్వాధికరణో పజీవకత్వ రూపామేత దధికరణ సఙ్గతిం బహిస్సూచయతి- (అత్యాగా) దిత్యాదినా= అత్యాగాత్-సమాప్తేః, అథ-భగవత్స్థూలరూప విచారానన్తర మిత్యర్థః.

‡ భగవత్స్థూలరూపోపాసనాధికృత ఏవ తదీయసూక్ష్మరూపోపాసనాధికారీస్యా దిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్సవా తదన్యోవాభగవత్సూక్ష్మ రూపోపాసనా ధికారీస్యాదితి పూర్వపక్షం ప్రతిక్షిపన్ సిద్ధాన్తయతి- (ప్రతివదామ) ఇత్యాదినా = ¶అత్ర ఈక్షతి పదస్య లక్షణా మాశ్రయన్ హేతుం వివృణోతి- (ఈక్షతి-రీక్షణ,) మిత్యాదినా= (వ్యపదేశ) ఇతి- శ్రుతిరిత్యర్థః. ... ...

స్యా గుణేష్వపీహ సూక్ష్మతమ ఆత్మ జ్యోతిషిపరే బ్రహ్మణిభగవతివా సుదేవాఖ్యే క్షమంసమావేశితుం తదుహవైతద్గురోర్భగస్యానువర్ణ యితు” మితి , “యత్తద్భగవతో నారాయణస్య సాక్షాన్మహాపు రుషస్య స్థవిష్ఠరూప మాత్మ మాయాగుణ మనువర్ణిత మాదృతగ పఠతి శృణోతి శ్రావయతి సపీవాయం సాక్షా ద్భగవతః పరమా త్మనోఽగ్రాణిష్ఠ ముపగేయమపి శ్రద్ధధాన శ్శ్రద్ధాభక్తి విశుద్ధ బుద్ధి ర్వేదయత్శ్రుత్వా భగవతో యథా స్థూలసూక్ష్మరూపే యథా శ్రుతమతిం విదధాతి - స్థూలనిర్జితమాత్మానంశనైసూక్ష్మధియా నయే దితిక్రమ’ ఇత్యాద్యామ్నాయే భగవ త్స్థూలరూపో పాసక స్యైవ తదీయ సూక్ష్మరూపోపాసనం సిధ్యతీతి వ్యపదిశ్యత ఇతి. ¶తస్మాద్భగవత స్థూల రూపోపాసకఏవ తదీయసూక్ష్మ రూపోపా సకో భవతీతి నిశ్చీయతే - ... ...

౪ ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్- సూ ॥ ౧॥

——※ § దహర ఉత్తరేభ్యః ॥ ౧౩ ॥ ※——

ఇద మామ్నాయతే ‘ కేచి త్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రం పురుషం వసన్తమ్ । చతుర్భుజం కఞ్జ రథాఙ్గశఙ్ఖ గదాధరం ధారణయా స్మరన్తీ’ త్యాది . తత్ర భగవత స్సూక్ష్మ రూపోపాసనం స్వదేహాన్త ర్హృదయావకాశే కర్తవ్యతయాశ్రూ

¶ భగవత్సూక్ష్మరూపోపాసనాధికారి నిర్ణయోఽత్ర ఫలమిత్య ధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా)దితి - యద్యపీహోపాస్య లక్షణా ధ్యాయే అధికారి విచారోఽనుపపన్నః, తథాపితదుపాసనా ధికా రిణ స్సఙ్గతత్వే నానుపేక్షణీయత్వా ద్విచార స్సూపపన్న ఇతి ధ్యే యమ్, ఏవమేవ తత్రతత్ర ద్రష్టవ్యమ్. అ॥౪॥సూ॥౧॥

§ అత్రైతదుపాసన ప్రస్తావేన తదర్థస్థానస్యోపస్థితత్వాత్ప్ర సఙ్గసఙ్గత్యాఽనన్తరాధికరణ మారభతే - (దహరఉత్తరేభ్య)ఇతి.

యతే, తత్ర-ముచితమ్ ? ఉతనోచితమ్ ? ఇతిభవతి విచికిత్సా, తత్ర దేహస్య త్వఙ్మాంసాది సప్త ధాత్వాత్మ కత్వా త్తద న్తర్హృ దయావకాశే నపరమాత్మో పాసనం కర్తు ముచిత మితి ప్రాప్తే బ్రూమః, దహరాఖ్యే స్వదేహా న్తర్హృ దయావకాశే శ్రీ భగవత స్స్వాత్మరూపోపాసనం కర్తు ముచిత మేవ భవతి, కుతః ? ఉత్తరే భ్యః- "ఈక్షేతచిన్తా మయమేన మీశ్వర 'మిత్యాదినోత్త రత్ర సూ చితేభ్య స్స్వాత్మరూపోపాసన విధివాక్యేభ్య ఇత్యర్థః, తథాచ శ్రు త్యన్తరాణి భవన్తి "అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీ కంవేశ్మ దహరోస్మిన్న న్తర ఆకాశ స్తస్మి న్యద న్తస్తదన్వేష్టవ్యం త ద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్య" మితి, తథా " దహ్రం విపాప్మం పరవేశ్మ భూతం హృత్పుణ్డరీకం పురమధ్య సగ్ స్థమ్- తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోక స్తస్మిన్యద న్త స్తముపాసితవ్య" మిత్యాదీని. యత్తు దేహస్య త్వఙ్మాంసాది సప్తధా త్వాత్మకత్వా త్తద న్తర్హృదయావకాశే న పరమాత్మోపాసనం కర్తుముచిత మితీరితం తత్సత్యమ్, తథాపి "ప్రాణస్య శోధయేన్మార్గం పూరకుమ్భక రేచకైః । ప్రతికూలేన వాచిత్తం యథాస్థిర మచఞ్చలమ్ ॥ మనోయథాస్యాద్విరజం జి తశ్వాసస్యయోగినః । వాయ్వగ్నిభ్యాం యథాలోహా ధ్మాత స్త్య జతి వైమలమ్ ॥ ప్రాణాయామై ర్దహేద్దోషాన్ ధారణాభిశ్చ కిల్బి షాన్। ప్రత్యాహారేణసంసర్గాన్ ధ్యానేనానీశ్వరాన్గుణా" నిత్యాది షు దేహస్యశుద్ధివిధానాత్; ¶"అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా స దాజనానాం హృదయే నివిష్ట" ఇత్యాదిషూపాసనార్థం సదా హృదయ వర్తిత్వ శ్రవణాచ్చ దహరాఖ్యే స్వదేహాన్త హృదయా వకాశే తదుపాసనం కర్తు ముచితతమ మేవభవ తీతి నిశ్చీయతే.

¶ అధికరణఫలం కథయన్నేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(అ ఙ్గుష్ఠమాత్ర) ఇత్యాదినా.

+సదాచార్యాశ్రయేణైవేద ముపాసన మంజసా సిద్ధ్యతీత్యాహ,

—✱ ౧౪॥ సూ॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలిఙ్గంచ॥ ✱—

గతిః- ఆచార్య సమీపప్రాప్తిః, శబ్దః - తత్కృతోపదేశ లక్షణః, తాభ్యామేవేద ముపాసనం సిద్ధ్యతి, కుతః? తథాహిదృష్టమ్- దృష్టమ్- దర్శనమ్, తథైవకిల "పరీక్ష్య లోకా న్కర్మచితా న్బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా న్నాస్త్యకృతః కృతేన తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభి గచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం తస్మైస విద్వా నుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్త చిత్తాయ శమా న్వితాయ యేనాక్షరం పురుషం వేదితవ్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా"మిత్యాదిశ్రుతిర్భవతి, అత్రసమిచ్ఛబ్దే నోపహారోలక్ష్యతే, తతశ్చ సోపహారఏవ సద్గురుసమీపం గచ్ఛే దిత్యవగమ్యతే, తథాలిఙ్గమ్- § "యథాసోమ్యపురుషం గన్ధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయతం తతోతిజనే విసృజేత్సయథా తత్ర ప్రాఙ్వో దఙ్వాఽధరాఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతోభి నద్ధాక్షో విసృష్టః- తస్య యథాభి న

+(సదాచార్యే) ణ- సంశ్చాసావాచార్య శ్చేతి కర్మధారయః, తస్యాశ్రయః- అనువృత్తిః, తేన. ...

§ "యథాసోమ్యపురుష" మితిఛాన్దోగ్యవాక్యస్యాయమర్థః, యథాకశ్చిద్గన్ధార దేశ్య శ్చోరైరరణ్యే బద్ధనేత్ర ఏవ త్యక్తః, కేన చిన్ముక్తనేత్రో బద్ధస్తు తదుక్త మార్గ గ్రహణ క్షమఃపణ్డితస్స్వయం మేధావీ స్వదేశానేవ ప్రాప్నుయాత్, ఏవమేవేహ సత్త్వాదిగుణ విశేష వికల్పిత కుశలాకుశల మిశ్ర వ్యవహారకర్మ వినిర్మిత వివిధ దేహావలిభిర్వియోగ సంయోగాద్యనాది సంసారే షడిన్ద్రియ దస్యుభిః క్షిప్తో జీవః కుత్ర చిత్సత్సఙ్గాధిగతేన కేనచిద్దయాపరవశేనా చార్యేణోద్బోధిత భగవద్భక్తిమార్గస్తేనైవ మార్గేణ భగవన్తం లభత ఇతి. ... ...

హానం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం గన్ధారా ఏతాందిశంవ్ర జేతి సగ్రామా ద్గ్రామం పృచ్ఛ న్పణ్డితో మేధావీ గన్ధారా నేవో పసమ్పద్యే తైవమేవే హాచార్య వాన్పురుషో వేదే'' తి శ్రుత్యన్తరం చభవతి, తస్మా దాచార్యా నుగ్రహేణైవ భగవదుపాసనం సిద్ధ్య తీతి జ్ఞేయమ్. ... ...

¶ ఉపాసనాఙ్గత్వే నోపాస్య మాహాత్మ్యమాహ,

—*౧౫॥ సూ॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥ *—

''ఏషసర్వేశ్వర ఏషభూతాధిపతి రేషభూతపాల ఏషసేతుర్వి ధరణ ఏషాం లోకానామసమ్భేదాయే''తి దహరవిద్యా ప్రకరణే శ్రూయమాణస్యసర్వేశ్వరత్వాదిరూపస్యసర్వభూత ధృతి రూపస్య చాస్య,మహిమ్నః - మాహాత్మ్యస్య, అస్మిన్-ఉపాస్యేభగవతి, ఉపల బ్ధేరేవేహోపాస్యేసర్వేశ్వరత్వాదిగుణా అనుసన్ధేయాఇత్యాశయః.

—*౧౬॥ సూ॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥ *—

యథోక్తధృతిలక్షణస్య భగవన్మహిమ్న ఇహోపదేశాదేవ న కేవల మనుసన్ధానముచ్యతే, అపితు 'భర్తాసన్ భ్రియమాణోబిభ ర్తి ఏకోదేవో బహుధా నివిష్టః - బ్రహ్మర్ధ్యతిష్ఠ ద్భువనానిధార యన్- ధారితేయం పృథివీ బ్రహ్మణా మహీధారిత మేనేన మహ దన్తరిక్షం దివం దధారపృథివీం సదేవా'' మిత్యాది శ్రుత్యన్తర ప్ర సిద్ధేశ్చోచ్యతే -

—*౧౭॥సూ॥(/)ఇతరపరామర్శాత్సఇతి చేన్నాసమ్భవాత్ *—

¶ (ఉపాసనాఙ్గత్వేనే) తి= ఉపాసనకాలే ఉపాస్యగుణతయా ధ్యాతవ్యత్వేనేత్యర్థః. ... ...

(/) ఉపాస్య విషయే పాశుపతైకదేశి శైవకృతాం శఙ్కామ నూద్యోత్పాటయతి భగవాన్ సూత్రకారః- (ఇతరపరామర్శా)ది తి- పరామర్శః- స్మరణమ్. ... ...

అత్రాహ ¶ కశ్చిత్, తైత్తిరీయకే 'దహ్రంవిపాప్మం పరవేశ్మభూతం హృత్పుణ్డరీకం పురమధ్య సగ్ స్థమ్- తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోక స్తస్మిన్యద న్తస్తదుపాసితవ్య' మిత్యేతత్పూర్వవాక్యే 'విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః' రితి నారాయణా దితరస్య రుద్రస్య ప్రస్తుతత్వాత్ "దహ్రంవిపాప్మం పరవేశ్మభూత" మిత్యుపదిశ్య మానాయాం దహర విద్యాయాం తస్యైవ పరామర్శా త్సఏవ దహర విద్యోపాస్య స్స్యాదితిచే న్నైతద్యుక్తమ్, కస్మాత్ ? అసమ్భవాత్ - "విశ్వాధికోరుద్రో మహర్షిః" రిత్యేతదనన్తరం ' హిరణ్యగర్భం పశ్యతిజాయమాన' మిత్యుపదిశ్య మానస్య జాయమాన హిరణ్యగర్భ కర్మక దర్శనస్య తత్తనూజే రుద్రే అసమ్భావి తత్వాదిత్యర్థః, హిరణ్యగర్భ తనూజత్వం రుద్రస్య ' ధియానిగృహ్యమాణోపి భ్రువోర్మధ్యా త్ప్రజాపతేః । సద్యోజాయతతన్మన్యుః కుమారో నీలలోహిత' ఇత్యాదిషు, "యస్యాద్య ఆసీద్గుణవిగ్రహోమహాన్ విజ్ఞానధిష్ణ్యో భగవానజఃకిల । యత్సమ్భవోహం త్రివృతా స్వతేజ సావైకారికం తామస మైన్ద్రియం సృజ' ఇత్యాదిషుచవ్యక్త మేవామ్నాయతే, § "తతశ్చస్వభక్తానాం రుజంకాస్న్యేన ద్రావయతి - నాశయతి, ఇతి వ్యుత్పాదిత రుద్రశబ్దేన భక్తవాత్సల్యా ద్యనన్తపరమ మఙ్గళ గుణగణ పరిపూర్ణః స్సర్వశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా శ్రీభగవన్నారాయణ ఏవోపదిశ్యతే, అపి చాద్య వ్యుత్పాదిత రుద్రశబ్ద సమానాధికరణస్య మహర్షి శబ్దస్య "శ్రీమద్భాగవతే మహామునిఃకృత" ఇత్యాది వాక్య శేషాన్నారాయణప

¶ కశ్చిత్ - శైవ ఇత్యర్థః.

§ రుద్రోమహర్షిరిత్యేతత్పదద్వయం కేచిచ్ఛాస్త్ర మతిక్రమ్యాన్యథావ్యాచక్షతే, తద్వ్యుదాసార్థం స్వయం యథాశాస్త్రంతాదృశ పదద్వయం వ్యాచష్టే- (తతశ్చే) త్యాదినా.

రత్వ మేవాధ్యవసీయతే, శ్రీ నారాయణః కర్తా భాగవతస్యేతిస ర్వత్రశ్రుత్యాది ప్రతీతిః, అతశ్చాస్య విశ్వాధికస్య భగవతో నారాయ ణస్యైవ స్వనాభిపద్మా జ్జాయమాన హిరణ్యగర్భ కర్మకదర్శన సమ్బంధేన సహోత్తరత్ర "దహ్రంవిపాప్మం పరవేశ్మభూత" మి త్యుపదిశ్య మానదహర విద్యాయా ముపాస్యత్వేన పరా మృశ్యత ఇత్యనవద్యమ్.

—* ౧౮॥ సూ॥ † ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు *—

తు శబ్ద ఇతర శఙ్కాపనుత్యర్థః, చశబ్దోఽప్యే, ఇది త్యవ ధారణే, "హిరణ్యగర్భం పశ్యతి జాయమాన" మిత్యేత ద్వా క్యబలాద్దహర విద్యాయాం శ్రీ భగవా న్నారాయణ ఏవోపాస్య తయా పరామృష్టః, ఏష దహరవిద్యోపాస్య ఏవోత్తరాదప్యనువా కాత్పరామృశ్యతే, "సహస్రశీర్షం దేవ" మిత్యుపరితనానువాకే హి "పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయంచాప్యధోముఖ" మిత్యాది మన్త్రవర్ణేషు, ఆవిర్భూతస్వరూపః- ఆవిష్కృత సహస్ర శీర్ష త్వాద్యనన్య సాధారణ గుణగణపరిపూర్ణస్వరూపః, సర్వోత్తమ స్సర్వశబ్దవాచ్యశ్శ్రీభగవాన్నారాయణ ఏవ దహరవిద్యోపాస్యత్వే న ప్రతీతో భవతి, ¶తస్మాన్నేతర శఙ్కావకాశః.

కింతర్హిఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా ప్రకరణే "అథయ ఏష సమ్ప్ర సాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయే" తి జీవః పరామృష్టస్తత్రాహ,

—* ౧౯॥ సూ॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః *—

చశబ్దో ఽవధారణే; ఛాన్దోగ్యే దహర విద్యా ప్రకరణే

---

† శ్రీభగవతోనారాయణస్యైవ దహరవిద్యోపాస్యత్వం ద్రఢ యతి- (ఉత్తరాచ్చే) దితి. ...

¶ దహర విద్యోపాస్యత్వరూప లక్షణమపిపరమాత్మని సమన్వి తమిత్యుపదిశన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

" అథయ ఏష సమ్ప్రసాదోస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యో తి రుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణా భినిష్పద్యత " ఇతి జీవ పరామర్శ స్త్వన్యార్థః ఏవ భవతి, దహరవిద్యయా పరం జ్యోతి స్వరూపం భగవన్తం ప్రాప్తస్య జీవస్య " అపహతపాప్మా విరజో విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సోపిపాస స్సత్య కామ స్సత్య సఙ్కల్ప " ఇత్యా ది శ్రుత్యుప దిష్టాపహత పాప్మత్వాది గుణవిశిష్ట స్వ స్వరూపావి ర్భావో భవతీత్యేత త్ప్రదర్శనార్థః, నతు జీవస్యదహరవిద్యో పాస్యత్వ ప్రదర్శనార్థః, తస్మాద్దహర విద్యోపాస్యశ్శ్రీభగవా న్నారాయణ ఏవేతి సిద్ధమ్. ...

—✻ ౨౦॥ సూ॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తమ్ ✻—

స్యాదేతత్ " తత్రాపిదహ్రం గగనం విశోక స్తస్మిన్ యద న్త స్తదుపాసితవ్య " మిత్యత్ర దహరాకాశాన్తర్వర్తిన ఉపాస్య స్య పరమాత్మనస్స్వల్పాకార శ్శ్రూయతే, తస్మాత్తస్య " అన్త ర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థిత " ఇతి శ్రుత్యుపదిష్ట ని ఖిల జగదన్తర్బహిర్వ్యాప్తిఃకథం సిద్ధ్యేత్ ? ఇతి చేత్తస్యయదుత్త రం వక్తవ్యం తదుక్తమ్- " అర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చే" త్యనేన సూత్రేణ పురస్తా దేవవ్యాఖ్యాత మిత్యర్థః. ... ...

—✻ ౨౧॥ సూ॥ అనుకృతేస్తస్యచ ✻—

' యద్యద్ధియాత ఉరుగాయ విభావయన్తి తత్తద్వపుఃప్ర ణయసేసదనుగ్రహాయ " త్యాదిషు పరమాత్మన స్స్వోపాసకాభి మత స్వల్పాద్యాకార విగ్రహానుకృతి శ్శ్రూయతే, అనుకృతి- రను సరణమ్, తస్మాచ్చ దహరాన్తర్వర్తినః పరమాత్మనోల్ప శ్రుతిర్న విరుధ్యతే. ... ...

—✻ ౨౨॥ సూ॥ అపిస్మర్యతే ✻—

అపిచ భగవతస్స్వభావత స్సర్వభూత హృదయ వర్తిత్వేన స్వల్పాకారత్వం భగవద్గీతాసు స్మర్యతే, " ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతీ" తి. ... ...

తదేవముపాసనార్థం భగవాన్ స్వల్పాకృతివిగ్రహమనుకరోతీత్యుక్తమ్, సకియన్మాత్రోఽయమితి చేదుచ్యతే, ...

——* ౨౩॥ సూ॥ శబ్దాదేవప్రమితః *——

" అఙ్గుష్ఠమాత్రమమలం స్ఫురత్పురటమౌలిన " మితి, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోన్తరాత్మా సదాజనానాం హృదయేనివిష్ట' ఇతి చ సర్వ వేదాన్తసారే కఠవల్ల్యాంచ శ్రూయమాణా దఙ్గుష్ఠ మాత్రశబ్దాదేవ దహరోపాస్యస్య భగవత ఆకారః పరిమితః, అఙ్గుష్ఠశ్చేహోపాసకాఙ్గుష్ఠో గ్రాహ్యః.

——*౨౪॥సూ॥హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్,*——

మనుష్యానధికృత్యహి శాస్త్రం భగవదుపాసనాం విధత్తే, తతశ్చోపాసనస్య మనుష్యాధికారత్వా త్తద్ధృదయస్యచప్రాదేశ మాత్రత్వా ద్దేశకాలా ద్యపరిచ్ఛిన్నస్య పరిపూర్ణస్య భగవత ఇదమఙ్గుష్ఠమాత్రపరిమితత్వం* మనుష్యహృది ధ్యానాపేక్షయైవశాస్త్రేషూపదిశ్యత ఇతిధ్యేయమ్.

——* ౫॥ దహరాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧౨॥ *——

——* ౨౫॥సూ॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమ్భవాత్. *——

మనుష్యాధికారత్వా దిత్యుక్తమ్, తత్ప్రస్తావేన దేవాదీనామపి స్మృతత్వాత్కిం తేషాం భగవదుపాసనాధికారోఽస్తి? ఉతనాస్తి? ఇతిభవతీహవిచారణా, నన్విహమనుష్యప్రస్తావేనకథ మభూద్దేవా

---

* ఇహ మనుష్యపదం త్రైవర్ణికపరమ్. దేహాన్త హృదయావకాశే శ్రీభగవదుపాసనం కర్తవ్యమిత్యర్థవస్య న్నధికరణముపసంహరతి- (తతశ్చే) త్యాదినా. అ॥ ౫॥ సూ॥ ౧౨॥

నాం స్మృతిః, ¶అత్రోచ్యతే, దేవమనుష్యాదిషు మధ్యే మనుష్యప్రస్తా
వేసతి ‘ఏకసమ్బన్ధిజ్ఞాన మపరసమ్బన్ధి స్మారక’ మితిన్యాయా ద్భవతి
హి దేవానాం స్మృతిః, అతస్తద్విచారణారబ్ధా, తత్ర నాస్తీతి
తావ త్ప్రాప్తమ్, కుతః? తేషా మర్థిత్వ సామర్థ్యా భావా
దధ్యయనా భావాచ్చ; తస్మా త్తేషాం భగవదుపాసనాధి కారో
నాస్తీత్యేవం ప్రాప్త † ఇదముత్తరమాహ-(తదుపర్యపీ)తి - తచ్ఛ
బ్దేన పూర్వ సూత్రే ప్రస్తుతా మనుష్యాః పరామృశ్యన్తే, తతశ్చమ
నుష్యో పరితనే ష్విన్ద్రాది దేవేషు భగవ దుపాసనా ధికారో ఽస్తీతి
భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే, కుతః? తేషాం మోక్షార్థిత్వ
సామర్థ్య సమ్భవాత్; సమ్భవతిహి తేషాం మోక్షార్థిత్వమ్,
“ఏకశతంహి వర్షాణి మఘవా న్ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్య మువా
సే”తి “త్రయఃప్రాజాపత్యాః ప్రజాపతౌ పితరిబ్రహ్మచర్య మూ

అస్యాధికరణస్య ప్రసఙ్గసఙ్గతి ముపపాదయన్ దేవాన్విషయీ
కృత్య సంశయమాహ- (మనుష్యాధికారత్వాదిత్యుక్త)మిత్యాదినా.
సహ్యుపాస్య లక్షణాధ్యాయే ఽయమధికార విచారోఽన్వా
య్య ఇత్యాశయేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిమాక్షిపతి- (నన్వి)తి-కథమిత్యాక్షే
పే- నభవేదేవేత్యర్థః, తథాచ సఙ్గత్యభావాద్దేవతాధికరణం నా
రమ్భణీయమితి భావః. అత్రోపస్థితస్యోపేక్షా నర్హత్వ రూపప్ర
సఙ్గసఙ్గతి ముపపాదయన్సమాధత్తే- ¶(అతోచ్యత) ఇతి- అతఇతి-
సఙ్గతత్వాదిత్యర్థః, తద్విచారణా- దేవానాం బ్రహ్మ విద్యాధికా
ర విచారః, ప్రకృతమనుసరన్ విగ్రహాద్యభావా ద్దేవానాం బ్రహ్మ
విద్యా ధికారో ఽస్తీతి పూర్వపక్షయతి- (తత్రనాస్తీతితావత్ప్రా
ప్త) మిత్యాదినా- †మన్త్రార్థ వాదాదిభ్యో దేవానాం విగ్ర
హాద్యవగమా త్ప్రాప్త్యాధికారో ఽస్తీతి సిద్ధాన్తయతి - (ఇద ముత్తర
మాహే)త్యాదినా. ... ... *

షు దేవామనుష్యా అసురా ఉషిత్వా బ్రహ్మచర్యం దేవా ఊచుర్బ్రవీతునో భగవానితి తేభ్యోహైతదక్షరమువాచ-దఇతివ్యజ్ఞాసిష్ట ఇతి హోచు" రితి "భృగుర్వై వారుణిః- వరుణం పితర ముపససార - అధీహిభగవో బ్రహ్మేతీ'తి చైవమాద్యామ్నాయేభ్య ఇన్ద్రాదీనాం దేవానాం మోక్షార్థిత్వావగమాత్ ; తథా సామర్థ్యఞ్చ తేషాం సమ్భవతి "సహస్రాక్షో గోత్ర భిద్వజ్రబాహుః- ఇన్ద్రఇదగ్ హవిరజుషత- అథేన్ద్రః ప్రస్థితే మాహవీగ్‌షి తృప్తఏవైన మిన్ద్రః ప్రజయా పశుభి స్తర్పయతీ" త్యేవం జాతీయక ¶మన్త్రార్థవాదేతిహాస పురాణాదిభ్యోదేవానాం విగ్రహాది పఞ్చకావగమాత్; అపిచ దేవాదీనాం విగ్రహాది సిద్ధ్యర్థ మేవహి "సోకామయ తబహుస్యాం ప్రజాయేయేతీ" త్యేతాదృశ సఙ్కల్ప పూర్వకమీశ్వరో జగత్సృజతి, యత్తూక్తం తేషామధ్యయనాభావా ద్విద్యాధికారో నాస్తీతి తన్న, 'కాలేననష్టాప్రళయేవాణీయంవేదసంజ్ఞితా । మయాదౌబ్రహ్మణేప్రోక్తా ధర్మోయస్యాం మదాత్మకః ॥ తేనప్రోక్తాస్వపుత్రాయ మనవే పూర్వజాయసా । తతోభృగ్వాదయోగృహ్ణన్సప్తబ్రహ్మమహర్షయః ॥ తేభ్యః పితృభ్య స్తత్పుత్రా దేవదానవగుహ్యకా" ఇత్యాదిషు బ్రహ్మాదీనాం నిఖిలానాం దేవానా మధ్యయన శ్రవణాత్; "యజ్ఞోపవీత్యేవాధీయేతే" తి శ్రుత్యా

¶ నచ సహస్రాక్షాదివాక్యేషు 'మృగతృష్ణామ్భసి స్నాతఃఖపుష్పకృత శేఖరః । ఏషవన్ధ్యాసుతోయాతి శశశృఙ్గ ధనుర్ధరః" ఇత్యాది వాక్యేష్వివ విగ్రహాదిః ప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్, సహస్రాక్షాదివాక్యానాం వైదికత్వేన విగ్రహాది మచ్చేతనపరత్వస్యోచితత్వాత్; తథాచోక్తమ్ "విగ్రహాశ్చ హవిర్జోషోభోజనంతృప్తిరేవచ । ప్రసాదకరణఞ్చేతి పఞ్చకం చేతనోచిత" మితి. మృగతృష్ణాది వాక్యానాం వైతణ్డికోక్తిత్వా త్తత్రార్థశూన్యత్వప్రతీతిస్సార్వజనీనైవ.

నుగమా దధ్యయన స్యోపవీత సాపేక్షత్వేపి తచ్చ తేషా మామ్నా యతే 'ప్రస్రుతేనవై యజ్ఞేనదేవా స్సర్వర్గం లోకమాయ న్నప్రస్రు తేనాసురా న్పరాభావయ న్ప్రస్రుతోహవై యజ్ఞోపవీతినో యజ్ఞ' ఇతి.*ఏవ మర్థిత్వ సామర్థ్య సద్భావేన బ్రహ్మాదీనా మపిభగవదు పాసనాధికారోస్తీతి సిద్ధమ్. తస్మా త్సర్వేషాం దేవానాం భగవ దుపాసనాధికారం బాదరాయణో మన్యత ఇత్యేతదవిరుద్ధమ్.

—*౨౮॥సూ॥ ¶విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్*—

§అత్రజైమిన్యనుయాయినః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే, దేవానాం విగ్రహా దిమత్వే ఽభ్యుపగమ్యమానే ఏకస్యదేవస్యానేక యజమాన గృహే షు యుగపత్సన్నిధానం నోపపద్యతె, తథాహి శ్రూయతె 'కస్య వాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యవాన బహూనాం యజమానా నాం యోవై దేవతాగ పూర్వం పరిగృహ్ణాతి సఏనా శ్శ్వో భూతె

---

*బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాద్యఖిల దేవోపాస్యత్వ లక్షణసిద్ధి రేతదధికర ణ ఫలమిత్యావేదయతి - (ఏవ)మిత్యాదినా.

¶"వనస్పతిభ్య స్స్వాహా మూలేభ్యస్స్వాహా తూలేభ్యస్స్వాహా" ఇత్యాదౌ యథాచతుర్థ్యన్త వనస్పత్యాది శబ్దాతిరిక్తత్వేన వన స్పతిమూల తూలాదిషు దేవతానకల్ప్యతే తద్వదేవ " ఇన్ద్రాయ స్స్వాహా బృహస్పతయేస్వాహా" ఇత్యాదావపిచతుర్థ్యన్తే న్ద్రా ది శబ్దాతిరిక్త దేవతానకల్ప్యత ఇతి భావేన జైమిన్యను యాయిన శ్శఙ్కన్తే - (విరోధఃకర్మణీ)తి. ... ...*

§అత్ర- అస్మిన్ రాద్ధాన్తవిషయే, ప్రత్యవతిష్ఠన్తే- ప్రతి పక్షిణో భవన్తీత్యర్థః. ... ... *

దేవానాం విగ్రహాదిమత్త్వాభ్యుపగమేఽనుపపత్త్యుద్ఘాటనముఖే న విరోధమాహ-(దేవానా) మిత్యాదినా-కస్యవాహ ఇతిశ్రుతిరేవం యోజనీయా,బహూనాం యుగపద్యజమానానాం మధ్యే యోయజ

యజత, ఇతి. తతశ్చ బ్రాహ్మణాదిభిః కర్తవ్యేయాగాది కర్మణ్య
ఙ్గభూత దేవాభావేనా నుష్ఠాన విరోధః ప్రసజ్యేత ఇతి చే*న్నా
యమస్తి విరోధః, అనేక ప్రతిపత్తేః- ఏకస్యాపి దేవస్య యుగపద
నేకరూప ప్రతిపత్తిస్సమ్భవతి, కస్మాత్పునరిద మవగమ్యతే? దర్శ
నాత్ - ¶దర్శయతిహి సౌభర్యాదావనేక రూపప్రతిపత్తిమ్ " ఏక
స్తపస్వ్యహ మథామ్భసిమత్స్య సఙ్గా త్పఞ్చాశతా సముత పఞ్చస
హస్రవర్గ " ఇత్యాది శ్రుతిః. అపిచేమమేవార్థం స్మృతిశ్చోపోద్బ
లయతి " ఆత్మానాంచ సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ । యోగీ

మానసపూర్వమ్-ప్రథమతో యాగమారభమాణో దేవతాః పరిగృహ్ణా
తి పూర్వేద్యు రమావాస్యాయామ్ 'మమాగ్నే' ఇత్యాదిభి ర్మన్త్రై
రగ్నిషు సమిద్ధోమ రూపేణాన్వాధానాఖ్య కర్మణాఽగ్న్యాదీన్
దేవాన్ యజనీయత్వేన స్వీకరోతి స తావద్యజమాన ఏతా స్స్వీకృ
తా దేవతాశ్శ్వోభూతే ప్రథమాయాం యజతేచే ద్దేవతాః కస్య
వా యజ్ఞమాగచ్ఛన్తి, అన్యస్య కస్య వాహానాగచ్ఛన్తి - నకుత్రాపి
గచ్ఛన్తీతి - అతో మహాసఙ్కట ప్రసఙ్గా ద్దేవానాం విగ్రహాదికం
నాస్తీతి పూర్వపక్షిణా మభిమానః.

* "జుహ్వే హ్యగ్నిస్త్వా హ్వయతి-శ్రుణోత్వగ్నిః స్సమిధాహావం
మే-శ్రుణ్వన్త్వాపోధిషణాశ్చ దేవీః - శ్రుణోత గ్రావాణో విదుషోను
యజ్ఞగ్ం శ్రుణోతుదేవ స్సవితాహావంమ" ఇతి, "దేవావై బ్రహ్మ
న్న వదన్త తత్పర్ణ ఉపాశ్రుణోత్- మృద బ్రవీదాపో బ్రువన్"
ఇత్యాది వాక్య శేషేభ్యో వనస్పతి మూల తూలాదిషు తదభిమాని
దేవతా ఉపకల్ప్యన్త ఇత్యభిసన్ధాయ పరిహరతి - (నాయమస్తివి
రోధ) ఇత్యాదినా. ... ... *

¶ హేతుం విశదయతి - (దర్శయతిహి) త్యాదినా - అస్య శ్రు
తి రిత్యుత్తరేణ సమ్బన్ధః. ... ... *

కుర్యా * ద్బలంప్రాప్యతైశ్చ సర్వైర్మహీంచరేత్ ॥ ప్రాప్నుయా ద్విషయాన్ కైశ్చిత్తైః కశ్చిదుగ్రం తపశ్చరేత్ । సంక్షిపేచ్చ పునస్తాని సూర్యో రశ్మిగణానివే" త్యాదిరూపా. ¶యదాచ ప్రాప్త్యణిమాదియోగైశ్వర్యాణామపి యోగినామేవం ప్రత్యేకం యుగపదనేక శరీరయోగ స్సమ్భవతి, తదా కిమువక్తవ్య మాజన్మ సిద్ధాణిమాదియోగైశ్వర్య బలానా మిన్ద్రాదీనాం ప్రత్యేకం యుగపదనేక శరీరయోగో భవతీతి, తథా చైకైకా దేవతా బహుభి శ్శరీరై రాత్మానం విభజ్యబహుషు యాగేషు యుగపద్ధవింషి స్వీకర్తుం గచ్ఛన్తి, ‡ అన్తర్ధానాదిశక్తి యోగాచ్చ తాసాందేవతానాంయాగకాలే పరైరదృశ్యత్వం చోపపద్యతే, అతశ్చ ఋత్విగ్భిస్సహ దేవతోప ల

---

* బలమ్- అణిమాదిసిద్ధిమ్. ¶కైముత్యన్యాయేనచ తేషామనేకరూప ప్రతిపత్తి స్సిద్ధేత్యాహ - (యదాచే)తి = ‡తర్హి తేషాం ప్రత్యక్షతాపత్తిరితి నాపాదనీయ మిత్యాహ - (అన్తర్ధానాదీ)తి = ఆదినాదేవానాం యథోక్తానేక ప్రతిపత్తిరూప శక్తి యోగం ద్యోతయతి , అదృశ్యత్వం చేత్యత్ర చకారాత్ "యస్యక్రతుషు గీర్వాణై స్సదస్యాఋత్విజో జనాః । తుల్యరూపా స్సానిమిషా వ్యదృశ్యన్తసువాసస" ఇత్యాది శ్రుత్యుపదిష్ట స్తేషా మావిర్భావ శక్తియోగ శ్చాస్తీతి ద్యోతయతి , తస్మాద్దేవానాం నకిఞ్చిదపి సఙ్కట మితిభావః . యచోక్తా "కస్యవాహ దేవా" ఇతి శ్రుతి తాత్పర్య మపర్యాలోచ్య భ్రమేణానుపపత్తి స్సాచ తాదృశశ్రుతౌ కస్యవాహ దేవాయజ్ఞమాగచ్ఛన్తి కస్యవానే"తి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనశ్రూయమాణస్య బహూనాం యజమానానామ్ "యోవై దేవతాఃపూర్వంపరిగృహ్ణాతిసఏనాశ్శ్వో భూతేయజత" ఇతివాక్యస్యహవిస్స్వీకారార్థం స్వస్వాత్మానమనే కధావ్యూహ్య తత్తద్యజమానాన్తిక మాగతా అన్తర్ధానాది శక్తిమన్తో దేవా యాగసమాపనపర్య

భ్యతేతి నాపాదనీయమ్, తస్మాద్విగ్రహవతీమప్యేకాం దేవతాము ద్దిశ్య బహుభిః ప్రత్యేకం యుగప త్క్రియమాణే కర్మణి తదాగమ న సమ్భవేన నాస్తి తదనుష్ఠాన విరోధః. …

—*{ ౨౮॥ సూ॥*శబ్ద ఇతిచేన్నాతఃప్రభవా త్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ }*—

అత్ర విరోధ ఇతి పూర్వ సూత్రా దనువర్తతే, మాభూ న్నామ కర్మణి విరోధః, దేవాదీనాంవిగ్రహాదిమత్త్వేఽభ్యుపగమ్య మానే శబ్దేతు విరోధః ప్రసజ్యతే, తథాహి వైదికానామగ్నీన్ద్రా ది శబ్దానా మభిధేయైస్సహ సమ్బన్ధస్య నిత్యతామాశ్రిత్యఖలు జైమి నినా తత్ప్రామాణ్యమ్ " బాదరాయణస్యానపేక్షత్వా" దితిసూ త్రేణ తేషాం శబ్దానాం స్వతస్సిద్ధం ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాపితమ్, సమ్ప్రతితు దేవానాం విగ్రహయోగాభ్యుపగమా దస్మదాదివ జ్జ న్మాదిమన్త ఏత ఇతి ¶నిత్యస్య వైదికశబ్దస్యానిత్యే నార్థేన నిత్యేస మ్బన్ధే ప్రతీయమానే సతియద్వైదికే అగ్నీన్ద్రాదిశబ్దే ప్రామాణ్యం

త్తం తత్తద్యజమాన దీయమానం హవిస్స్వీకుర్వన్త స్తత్రతత్రవస న్తీతి తాత్పర్యకత్వం పర్యాలోచ్య పరిహృతేత్యాశయేన సూత్రా ర్థ ముపసంహరతి - (తస్మా ద్విగ్రహవతీ) మితి.

*ఏవం పరిహృతేపి కర్మణి విరోధే విరోధాన్తరేణపునస్సే ప్రత్యవతిష్ఠన్త ఇత్యాహ - (శబ్ద) ఇతి - పూర్వాసూత్రా దపేక్షి త పదమనువర్తయ న్నేతద్వ్యాచష్టే - (అత్రే) త్యాదినా.

అభిధేయైరర్థై రగ్నీన్ద్రాది వ్యక్తిభిస్సమ్బన్ధస్యశక్తిలక్షణస్య వ్యవస్థాపితమిత్యస్యపూర్వకాణ్డ ¶ఇత్యాదిః- జన్మాదిమన్త ఏతఇతీ త్యత్రేతి శబ్దో హేతుప్రదర్శనార్థః. … *

యథా కర్మణి విరోధోనాస్తితథా శబ్దేపి ప్రామాణ్య విరో ధోనాస్తీతి యోజనీయమ్. … … *

స్థాపితమ్, తస్యతావద్విరోధస్స్యాదితిచేన్నాయమప్యస్తి విరోధః, †తతఃస్యహేతోః అతఃప్రభవాత్ - అతః - వైదికాదేవ హిన్ద్రా గ్న్యాద్యాకృతిస్మారకాత్, "సహస్రాక్షోగోత్రభిద్వజ్రబాహుః- చ త్వారిశృఙ్గాత్రయో అస్య పాదాద్వేశీర్షే సప్తహస్తా సో అస్యే" త్యాది శబ్దాదిన్ద్రాగ్న్యాద్యాకృతిం స్మృత్వా ఇన్ద్రాద్యఖిల దేవ నరతిర్యక్ స్థావరాద్యాత్మక మఖిలం జగత్ప్రజాపతినా సృజ్యతే, తస్మాచ్ఛబ్ద ప్రభవత్వమవగమ్యతే, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ - +శ్రు తిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః, శ్రుతిస్తావత్ " వేదేననామరూపాణి విష మాణిసమేష్వపి । ధాతుషూద్ధవకల్ప్యన్తఏతేషాంస్వార్థసిద్ధయ " ఇతి, తథా " వేదేనరూపేవ్యకరోత్సతాసతీ ప్రజాపతి " రితి, త థా " సభూరితి వ్యాహరత్స భూమిమసృజత" త్యాదికాశ్చ. స్మృ తిస్తు " సర్వేషాంతు సమానాని కర్మాణిచ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దే భ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాంచనిర్మమే ॥ నామరూపంచ భూతానాం కృత్యానాంచ ప్రవర్తనమ్। వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌనిర్మమే*సప్రజా పతి"రిత్యాదికా. † నన్వేతావతాకథం శబ్ద ప్రామాణ్య విరోధఃప

---

† విరోధో నాస్తీత్యేత తఃస్మాద్ధేతోస్సిద్ధమిత్యర్థః.

+ స్వప్రామాణ్యసిద్ధ్యర్థంమూలప్రమాణ నైరపేక్ష్యాచ్ఛ్రు తేః ప్రత్యక్షత్వమ్. స్వప్రామాణ్య సిద్ధ్యర్థం స్మృత్యామూల శ్రు తిరనుమీయత ఇత్యనుమానత్వం స్మృతేరి త్యాశయః .

ఇత్యాదికాశ్చేత్యత్రాదినా "రశ్మి రిత్యేవాదిత్య మసృజత " త్యాది శ్రుతిస్సూచితా. ... ... *

*ప్రజాపతిరిత్యాదికేత్యత్రాదినా అనుమానంసూచయతి - ప్ర జాపతి కర్తృకేయం సృష్టిరర్థ స్మారకశబ్దపూర్వా,సృష్టిత్వాత్ ; గృహాది సృష్టివదితి. ఇదమేవం కురు ఇత్యాది గృహ స్వామివాక్యా నుగుణ్యే నైవహి గృహాదికం సృజ్యతే, అత స్సర్వసృష్టే శ్శబ్దప్రభవ

రిహ్రియతః? ఇతి చేదత్రోచ్యతే, లౌకికయోర్గవాది శబ్దార్థయోస్స
మ్బన్ధేపి నిత్యత్వం దృశ్యతే, తథాహి, యద్యపి గవాదివ్యక్తీనాము
త్పత్తిస్స్యాత్తథాపి గవాద్యాకృతీనాం నిత్యత్వాన్నాస్త్యుత్పత్తిః,
ద్రవ్యగుణ కర్మణాం వ్యక్తయః ఖలూత్పద్యన్తే, నాకృతయ ఇతి
హి ‡తాన్త్రికీమర్యాదా, కాసాపునరాకృతిరితి చేత్?-చిత్తాంసామా
న్యమితి జాతిరితిచ వదన్తి, వయన్తు జాతిరితి తాం బ్రూమః, గ
వాది శబ్ద శ్రవణోత్తరకాలే తజ్జాతి స్మరణ సమ్భవాత్; నచ వ్య
క్తిభానానుపపత్తిః, నిరూఢాజహత్స్వార్థ లక్షణయా తద్భానోప
పత్తేః; అతశ్చాకృతిరేవ జాతిరవగమ్యతే, తతశ్చ శబ్దానామాకృతి
భిశ్శక్తిరూప సమ్బన్ధో నవ్యక్తిభిః, వ్యక్తీనా మానన్త్యా త్తత్సమ్బ
న్ధ గ్రహణానుపపత్తేః; వ్యక్తిషూత్పద్య మానా స్వప్యాకృతీనాం ని
త్యత్వావధారణా న్నలౌకికేషు గవాదిశబ్దేష్వపి ప్రామాణ్యం విరు
ధ్యతే, తథైవ దేవాదివ్యక్తి ప్రవాహోభ్యుపగమేపి తదాకృతీనాం ని
త్యతయా §తత్సమ్బన్ధేసర్వార్థానుదర్శనే అఖిలాత్మ విద్యాస్థానే
(౧)సర్వస్మృతీతిహాసపురాణాది సకలశాస్త్రమూలప్రమాణ భూతే

త్వ ముపపద్యత ఇతి జ్ఞేయమ్. ఇహ శ్రుతిస్మృతిభ్యా మిన్ద్రాగ్న్యా
ది వైదికశబ్దేస్స్మారితార్థ రూప జగత్సృష్ట్యుపపాదనేన తేషాం
వైదికశబ్దానా మిన్ద్రత్వాదిజాతౌశక్తతయాప్రామాణ్యమర్థోక్తం
భవతీత్యేతదజానానః కశ్చిదాక్షిపతి- †(నన్వేతావతే)తి- జగతశ్శబ్ద
ప్రభవత్వోపపాదనేనేత్యర్థః. ‡తాన్త్రికీమర్యాదా-శాస్త్రీయారీతిః.

§ తత్సమ్బన్ధే-ఆకృతి లక్షణస్వార్థసమ్బన్ధయుక్తే, సర్వార్థా
నుదర్శనే- ధర్మాది చతుర్విధ పురుషార్థ ప్రకాశకే, అఖిలాత్మ
విద్యాస్థానే- ప్రత్యక్షాది ప్రమాణా ద్యనధిగత నిశ్శ్రేయసాదికర భ
గవచ్ఛక్త్యాద్యుపాయావబోధకే.

(౧) (సర్వస్మృతీతి-స్మృతిః-ధర్మశాస్త్రమ్, ఇతిహాసః -

ఇన్ద్రాగ్న్యాదిశ§వైదికశబ్దజాతేపినప్రామాణ్యంవిరుధ్యతే-†యద్వా, వైదికానా మిన్ద్రాగ్న్యాది శబ్దానాంవృత్తిర్ముఖ్యాగౌణీచేతిద్వివిధా, తత్ర ప్రథమ యేన్ద్రాగ్న్య ద్యన్తర్యామ్యప్రాకృత దివ్యమఙ్గళవిగ్రహో భగవానుచ్యతే, ద్వితీయ యాత్వ నిత్యవిగ్రహవ దిన్ద్రాదయ ఉచ్యన్తే, ¶ తథాచ మన్త్రవర్ణాః "సప్రథమ స్సంకృతి ర్విశ్వకర్మా సప్రథమోమిత్రో వరుణోఅగ్నిః- సప్రథమో బృహస్పతి శ్చికిత్వాని"తి, "యమిన్ద్ర మాహుర్వరుణంయమాహుర్యం మిత్ర మాహుర్యముసత్య మాహుః - యోదేవానాం దేవతమస్తపోజా" ఇతి, "ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణమగ్ని మాహురథో దివ్యస్సుపర్ణోగరుత్మాన్- ఏకం సద్విప్రాబహుధావద న్త్యగ్నిం యమంమాతరిశ్వా

మహాభారతమ్, ఆదినా " పురాణన్యాయ మీమాంసా ధర్మ శాస్త్రాణీ " తి శ్రుత్యుపదిష్టన్యాయమీమాంసే దర్శయతి, సకల శాస్త్ర గ్రహణేన " శిక్షాకల్పోవ్యాకరణం నిరుక్తంజ్యోతిష " మితి శ్రుత్యుక్తాని షడఙ్గాని దర్శయతి, తథాచ స్మృత్యాదీనాంవిద్యాస్థానానాం మూలప్రమాణం వేదః, తస్మిన్నిత్యర్థః.

§ వైదికశబ్దజాతే- తాదృశశబ్ద సమూహే.

† ప్రాకృతి కలయే ప్రవాహవ న్నిత్యానామపివ్యక్తీనాం జాతీనాంచాభావా దిన్ద్రాగ్న్యాది వైదికశబ్దేషు ప్రామాణ్యవిరోధస్తద వస్థ ఏవేత్యాశఙ్క్య తత్పరిహారాయ కల్పాన్తరమాహ-(యద్వే) త్యాదినా- వృత్తిః-శక్తిః, సాత్వస్మాచ్ఛబ్దాదయమర్థో బోద్ధవ్య ఇతీశ్వర సఙ్కేతరూపా, ప్రథమయా- ముఖ్యవృత్త్యా, ద్వితీయయా- గౌణవృత్త్యా.   ...   ...   *

¶ ఇన్ద్రాగ్న్యాది శబ్దానామేవం వృత్తి భేదేన ద్వైవిధ్యే తైత్తిరీయగబహ్వృచ మన్త్రా నుదాహరతి- (తథాచమ మన్త్రవర్ణా) ఇతి- ఏతేషాం మన్త్రవర్ణానాం ముఖ్యవృత్త్యా పరమాత్మపరత్వం

న మాహు" రితిచ. ‡ అత్రప్రథమమన్త్రబ్రాహ్మణంతు "సప్రథమ స్సఙ్కృతి ర్విశ్వకర్మే త్యేవై నావాత్మన ఇన్ద్రియాజుహూరింద్రో హ్యేతాని రూపాణి క్రనిక్రదచర" దితి. తత్రేన్ద్రాగ్న్యాదిశబ్ద గౌణార్థ భూతానాం సహస్రాక్షిత్వాది గుణక విగ్రహాణా మనిత్య త్వేపి తాదృశశబ్దముఖ్యార్థ భూతస్యా ప్రాకృతదివ్య మఙ్గళ విగ్రహస్య భగవతో నారాయణస్య నిత్యత్వా త్తత్పరత్వే నైవేన్ద్రాగ్న్యాది వైదిక శబ్దజాతే ప్రామాణ్య మవిరుద్ధ మస్తీతిధ్యేయమ్; ఏవం లౌకికశబ్దేష్వపి ద్రష్టవ్యమ్, § తస్మాదతఃప్రభవాదితి యుక్త మేవోక్తమ్. +స్యాదేత త్ప్రాక్సృష్టే రభావేనా నిత్యత్వా ద్వైదిక శబ్దానాం సృష్టికాలే నేన్ద్రాద్యాకార స్మారకత్వంసమ్భవతి, అతశ్చాతఃప్రభావాదితి యత్సమస్తస్య జగతో వైదికశబ్దప్రభవత్వ ముక్తం తదయుక్తమితిచే న్నైషదోషః, వర్ణానాం నిత్యతయాంత ద్ఘటితానాం వైదిక శబ్దా నామపినిత్యత్వాత్; నహివర్ణానాము త్పత్తి వినాశశాలిత్వం శక్యతేవక్తుమ్, ప్రత్యుచ్చారణమ్ " తఏతేవ ర్ణా" ఇతి *ప్రత్యభిజ్ఞానా త్స్రోతోజలవత్సాదృశ్యా త్ప్రత్యభి జ్ఞానమితి చేన్న, ¶ప్రమాణాన్తరేణప్రత్యభిజ్ఞానస్యబాధా దర్శనా

ద్యోతయితుం ప్రథమమన్త్రబ్రాహ్మణముదాహరతి- ‡ (అత్రప్రథమ మన్త్ర బ్రాహ్మణంత్వి) తి. ... *

§ ఏతావ దర్థావబోధకత్వా చ్ఛబ్ద ప్రభవత్వోక్తిం శ్లాఘతే - (తస్మా) దితి. ... *

\+ వర్ణానా మనిత్యత్వ వాదినో వైశేషికా జగతో వైదిక శబ్ద ప్రభవత్వ మాక్షిపన్తి- (స్యాదేత) దిత్యాదినా.

* (ప్రత్యభిజ్ఞానా) దితి=పూర్వదృష్టంపునర్దృష్ట్వాఽయ మితి యద్జ్ఞానంతదేవ ప్రత్యభిజ్ఞేతి చోచ్యతే.

¶ ప్రమాణాన్తరేణ- ప్రత్యక్షాదినా. నిత్యాశ్చే ద్వర్ణా సర్వ

త్ ; *వ్యఞ్జకాభావాదేవ సార్వకాలికాశ్రవణం తేషాముపపద్యతే , తతశ్చ వర్ణసముదాయాత్మకేభ్యో నిత్యేభ్యో వైదికేభ్యశ్శబ్దేభ్యో నియతదేవాది వ్యక్త్యాత్మకం జగత్ప్రభవతీతి యుక్తమేవోక్తమ్ . ¶స్ఫోటవాదినస్తు శ్రోత్రేణక్రమేణ గృహ్యమాణా ఇమేవర్ణాః స్ఫోటం నామార్థావబోధకం శబ్దవిశేషం వ్యఞ్జయన్తి , సనిత్య ఏవ సన్ స్ఫోటోఽర్థం ప్రత్యాయయతి, తదభిప్రాయేణోక్తమిహ నిత్యత్వమ్, శబ్దస్య తత్ప్రభవత్వంచ దేవాద్యాత్మకస్యజగత ఇత్యాహుః, తస్మాన్నిత్యేభ్యో వైదికేభ్య శ్శబ్దేభ్యో యథాపూర్వం నియతాకృతిక దేవాది వ్యక్తిజాతాత్మకం జగత్ప్రభవతీ త్యవిరుద్ధమ్ .

—*౨౯ ॥ సూ ॥ అతఏవచ నిత్యత్వమ్. *—

తదేవం వేదే ప్రామాణ్య విరోధమాశఙ్క్య "అతః ప్రభవా" దితి విరోధం పరిహృత్య ప్రామాణ్యం నిత్యత్వంచ తస్మిన్ ప్రతిష్ఠాపితమ్, సమ్ప్రతితు తస్యస్థూణాని ఖనన్యాయేన నిత్యత్వం స్థిరీక్రియతే – (అతఏవే)తి – అతఏవ- నియతాకృతిక దేవాది వ్యక్తి జాతాత్మకస్య జగతో వేదశబ్ద ప్రభవత్వా త్కర్తు రస్మరణాచ్చ , మన్త్ర

దోపలబ్ధేరన్నిత్యత ఆహ - *(వ్యఞ్జకాభావా) దితి- తాల్వోష్ఠాది వ్యాపారో వర్ణాభివ్యఞ్జకః, తత్సత్త్వాసత్త్వాభ్యామేవ తేషాం కదాచిచ్ఛ్రవణం కదాచి దశ్రవణం చోపపద్యత ఇత్యర్థః.

¶ స్ఫుట్యతే శ్రూయమాణ వర్ణాత్మక శబ్దేనాభివ్యజ్యత ఇతిస్ఫోటః- అర్థావబోధక శబ్దవిశేషః, తమర్థం ప్రత్యాయకత్వేన వదన్తీతిస్ఫోటవాదినః, వైయాకరణా ఆహురిత్యనేన నిష్ప్రమాణకైస్తాదృశస్ఫోటాభ్యుపగమపక్షే స్వారస్యాభావం ద్యోతయతి.

తథాచ దేవానాం జన్మనాశవ ద్విగ్రహాఙ్గీకారేపి కర్మానుష్ఠానేశబ్దప్రామాణ్యేచ విరోధ గన్ధస్యాప్యభావాదస్త్యేవ తేషాం విద్యాధికార ఇతి సిద్ధమ్. ... *

బ్రాహ్మణ మయస్య సమస్తస్య వేదస్యనిత్యత్వమేవప్రతిపత్తవ్యమ్, చశబ్దేన శ్రుతిస్మృతీ సూచయతి, తథాచశ్రుతిః ' వాచావిరూపనిత్యా సే'తి, తథా ''శబ్దబ్రహ్మపరంబ్రహ్మ మమైతేశాశ్వతీతనూః'' తథా ''వేదోనారాయణస్సాక్షా త్స్వయమ్భురితి శుశ్రుమ'' తథా ''అజాన్హవైపృశ్నీం స్తపస్యమానాన్ బ్రహ్మస్వయంభ్వభ్యానర్షత త్తదృషయో భవన్ తదృషీణా మృషిత్వం తాందేవతా ముపాతిష్ఠన్తే''తి, అయమర్థః- అజాన్- అయోనిజాన్, తపోమాత్ర ప్రభావానిత్యర్థః ; తపస్యమానాన్-వేదసాక్షాత్కారాయతపః కుర్వాణాన్, పృశ్నీన్-తన్నామకానృషీన్, స్వయమ్భు-నిత్యత్వధర్మకమ్, బ్రహ్మ-వేదః, అభ్యానర్షత్-ఆభిముఖ్యేనసమవలోకయత్, తత్తస్మాత్కారణాత్, ఋషీణాంఋషిత్వంసమ్పన్నమ్, అథతేతాంవేద లక్షణాం దేవతా ముపాతిష్ఠన్తేతి, తథా మన్త్రవర్ణోపి ''యజ్ఞేన వాచః పదవీయ మాయన్ తామన్వవిన్దన్నృషిషు ప్రవిష్టా'' మితి*నిత్యతయాఋషిషు ప్రవిశ్య స్థితామేవ వాచ మన్వవిన్ద న్నిత్యర్థః - స్మరతి చైవం భగవాన్ బాదరాయణోపి ''యుగాన్తే తర్హితా న్వేదాన్ సేతిహాసా న్మహర్షయః। తపసార్షయః పశ్య న్తిహ్యనుజ్ఞాతా స్స్వయమ్భువేతి'' ''అనాదినిధనానిత్యావాగుత్సృష్టాస్వయమ్భువా। ఆదౌవేదమయీదివ్యాయతస్సర్వాఃప్రవృత్తయ'' ఇత్యాద్యాః, ¶ తతశ్చ వేదస్య నిత్యత్వ మవధర్తవ్యమ్,నచ '' అయంసోఅగ్నిరితి విశ్వామిత్రస్య సూక్తం భవతీ'' త్యాదౌ విశ్వామిత్రాదికర్తృకత్వం

---

* మన్త్రవర్ణస్య తాత్పర్యార్థమాహ- (నిత్యతయే) తి - శబ్దార్థస్తు యజ్ఞేన - ప్రాక్తనసుకృతేన, వాచః- వేదస్య, లాభాయ, పదవీమ్-యోగ్యతామ్, ప్రాప్తాస్సన్తో యాజ్ఞికాస్తాం వేదలక్షణాం వాచమ్- నిత్యతయాఋషిషుస్థితామ్, అన్వవిన్దన్- లబ్ధవన్త ఇతి

¶ తతశ్చ- ఉదాహృత శ్రుతి స్మృతిభ్యామిత్యర్థః.

కేషాంచిన్మన్త్రాణాం ఋషిరుచ్యతే, తస్మాత్తేషామనిత్యత్వం స్యాదితి వాచ్యమ్, "అయమగ్ని" రిత్యస్య సూక్తస్య విశ్వామిత్రదృష్టత్వా త్త్రైకాలికాఖ్యాన గోచరత్వాచ్చ హితతన్మన్త్రత్వం శ్రావయతి బ్రాహ్మణమ్, నహివైదికైర్విశ్వామిత్రాదిశబ్దైస్తదాకారంస్మృత్వా ప్రజాపతినాసృష్టానాంవిశ్వామిత్రవసిష్ఠాదీనాంమన్త్రకృత్త్వం సమ్భవతి, § తస్మాద్వేదస్యనిత్యత్వమకమ్ప్యమ్. ... ...

{—॥ సూ ॥ సమాన నామరూపత్వాచ్చావృత్తా వప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥—}

స్యాదేతద్దైనం దినప్రళయస్య త్రైలోక్యమాత్ర గోచరతయా సత్యలోకే సద్భావేపి వేదస్యనప్రాకృతికప్రళయే సత్త్వోపపద్యతే, తథాచ తస్యార్థస్మారకత్వా న్నిత్యత్వ విరోధ స్తదవస్థ ఏవేత్యేవం ప్రాప్తేబ్రూమః, ఏతత్కల్పసృష్టానాం దేవాదీనాంభూతభావికల్ప సృష్టదేవాది సమాననామరూపత్వాదేవ ప్రాకృతిక ప్రళయాదావావర్త్యమానేపి సృష్ట్యనుగుణార్థ స్మారకస్యా ఽవిరుద్ధ మేవభవతి వేదస్య నిత్యత్వమ్, ఏతదుక్తంభవతి, తదానీంప్రకృతిజీవ వత్పరమాత్మని వేదోస్త్ర్యర్థరాయూవతిష్ఠతే, సృష్ట్యాదౌతు భగవతఃప్రాదుర్భూయ దేవాసుర మనుష్యాదీనా మాకృతీ రనుస్మారయతి, తతస్తదనురోధేనేదం జగత్పరమాత్మానుగృహీతేన ప్రజాపతినా సృజ్యత ఇతి. కస్మాత్పునరిద మవగమ్యతే? దర్శనాత్స్మృతేశ్చ - దర్శనం

---

§ యత్తు జల్పన్తి " పితా అపితాభవతీ " తిప్రక్రమ్య "వేదాఅవేదాభవన్తీ " తి వచనాది శ్శత ఏవాస్మాభిర్వేద స్యానిత్యత్వమితి విశ్వమిథ్యాత్వ వాదిన స్తత్తుచ్ఛమ్, బహుభి శ్శ్రుతిస్మృతిభిర్వేదస్య నిత్యత్వావధారణాత్; ఉదాహృత వచన తాత్పర్యార్థస్తు నిష్పన్నవిద్యస్య పునర్జన్మాభావాన్న భూయఃపితృమత్త్వం భవతి, తస్య వేత్తవ్యార్థాభావాద్వేదైజ్ఞాతవ్యార్థో నాస్తీతిచ.

కావచ్ఛ్రుతిః, సాతు "దేవాసురాదయః ఖత్తః కల్పేస్మిన్ యే ప్రకీర్తితాః। త ఏవ నామరూపాభ్యామాసన్మన్వన్తరాన్తరే॥ అన్తర్హితేష్విన్ద్రియార్థాయ హరయే విహితాఞ్జలిః। సర్వభూతమయో విశ్వం ససర్జేదం స పూర్వవ" దితి. తథా "అహోరాత్రాణి విదధద్విశ్వస్య మిషతో వశీ - సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయత్ - దివంచ పృథివీంచాన్తరిక్షమథో సువ" రిత్యాదికా. అత్ర "దేవాసురాదయః ఖత్త" రిత్యస్య వాక్యస్యాయమర్థః, అస్మిన్కల్పే అస్మిన్ మన్వన్తరేచ, యే దేవాసురాదయః ప్రకీర్తితాః - సర్వేషు భూతభావికల్పమన్వన్తరేషు, నామరూపాభ్యాం త ఏవ- నామ-ఇన్ద్రాదినామ, రూపమ్- వజ్రహస్తత్వాది లక్షణం శరీరమ్, తాభ్యామ్. ప్రాయేణైతత్కల్పదేవాదిసదృశా అన్యే జీవాః కల్పాన్తరే దేవాసురాదయో భవన్తీతి. స్మృతిరపి "యథాకృవ్యతులిఙ్గాని నామరూపాణి పర్యయే। దృశ్యన్తే తానితాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్వి"త్యాదికా. తస్మాద్వేదనిత్యత్వే తత్ప్రామాణ్యే చ న కిఞ్చిద్విరోధః, తతశ్చార్థిత్వాదిసమ్భవేన దేవాదీనామప్యస్తి పరబ్రహ్మోపాసనాధికార ఇతి స్థితమ్.

—✱ ౩౦॥ సూ॥ మధ్వాదిష్వసమ్భవాదనధికారం జైమినిః. ✱—

పూర్వత్ర "తదుపర్యపి బాదరాయణస్సమ్భవా" దిత్యాదినా యో దేవేషు బ్రహ్మవిద్యాధికారః ప్రతిష్ఠితస్తం త్విదానీం స్థూణానిఖనన న్యాయేనైవ చాలయిత్వా స్థిరీకర్తుం పునర్జైమినిమతముపన్యస్యతి. (మధ్వాదిష్వి) తి = తథాహి దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాస్వనధికారం జైమిని రాచార్యో ✱మన్యతే, కుతః? మధ్వాదిష్వసమ్భవాత్_ అస్తి హి కాచిన్మధువిద్యా ఛన్దోగై రామ్నాతా, తస్యామాదిత్యో మ

✱అన్తరిక్షలోకరూపవంశదణ్డే ద్యులోకాత్మకమధ్వపూపే దేవాదీనాం మోచకత్వాదాదిత్యో మధుత్వేన ధ్యాతవ్య ఇతి శ్రూయత ఇత్యర్థః.
తస్మాన్మన్యత ఇతి పూర్వేణ యోజనీయమ్, అయమిహాశయః,

ధుత్వేన ధ్యాతవ్యఇతిశ్రూయతే, తథాహి; వసవోరుద్రాఆదిత్యా మరుతస్సాధ్యాశ్చేత్యేతే దేవగణాః పరిత ఉపవిశ్యతంమధు ముపజీవన్తి - ఈదృశే నోపాసనేన వస్వాది మహిమానం ప్రాప్నువన్తీతి. దేవానాం*బ్రహ్మవిద్యాధికారా భ్యుపగమేతు విద్యాన్వా విశేషా న్మధ్వాది విద్యాస్వప్యధికారః ప్రసజ్యేత, నచైషాం నసమ్భవతి, తథాహి వసవస్త్వాదిత్యం మధుత్వే నోపాసిత్వా కమన్యంవసు మహిమానం ప్రాప్నుయుః, తథా ఆదిత్యాశ్చకమన్యమాదిత్యం మధుత్వేనోపాసీరన్ కతమంచాదిత్య మహిమానం ప్రాప్నుయుః, తతశ్చాస్యాం విద్యాయాం మనుష్యాణాం సమ్భవత్యధికారః , తేషాం సామర్థ్యాదిసద్భావాద్వస్వాది మహిమ ప్రాప్తిలోపపత్తేశ్చ; అత స్తఏవ భావినీభి ర్వస్వాదిసంజ్ఞాభి రిహోపదిశ్యన్తే, తస్మాద్దేవానాం బ్రహ్మవిద్యానధికారం జైమినిరమన్యత.

తర్హి విద్యాన్తరేవా పునరధికారస్స్యాత్తేషాం విగ్రహవత్త్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ, ...   *

—* ౩౦ ॥ సూ॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ *—

నఖల్వాదిత్యోనామ కశ్చిచ్చేతనో విగ్రహవాన్ దేవోస్తి, కింత్వస్మిన్ పరిదృశ్యమానే జ్యోతిర్మణ్డలే భవత్యాదిత్యశబ్దప్రయోగః, ఏవం చన్ద్రాఙ్గారకాది మణ్డలేషు చన్ద్రాఙ్గారకాదిశబ్దప్రయోగః, తస్మాన్నతేషాం విగ్రహాదిసద్భావ మాదిత్యస్సూచయితుమర్హతి, అతో నతేషాం విద్యాన్తరేప్యధికారసమ్భవః.   ...   *

యది విగ్రహవతీ దేవతాస్స్యాత్తర్హి ఋత్విగాది వత్కర్మ

“ఇన్ద్రాగచ్ఛహరివఆగచ్ఛ మేధాతిథే- మేషవృషణస్యస్యమేనే-గౌరావస్కన్దిన్నహల్యాయైజార ” ఇతి, “సోరోదీద్యదరోదీత్తద్రుద్రస్య రుద్రత్వమ్ - త్వష్టాహతపుత్రోవీన్ద్రంసోమమాహర త్తస్మిన్నిన్ద్ర ఉపహవ మైచ్ఛత తన్నోపాహ్వయత పుత్రంమేవధీరితి సయజ్ఞవేశ

(చం॥ వ్యా॥) సంకృత్వా ప్రాసహా సోమమపిబత్తస్యయదత్యశిష్యతత్త్వ
ష్టాహవనీయముపప్రావర్తయత్స్వాహేన్ద్రశత్రుర్వర్ధస్వే"తి, త
స్మాదస్యేన్ద్రశ్శత్రురభవత్-"అగ్నేస్త్రయోజ్యాయాంసో భ్రాతరఆ
సం తేదేవేభ్యోహవ్యం వహన్తః ప్రామీయన్తసోఽగ్నిరబిభేదిత్థంవావ
స్య ఆర్తిమారిష్యతీతి సనిలాయత సయాంవనస్పతిష్వ వసత్తాంపూ
తుద్రా యామోషధీషు తాగ్ం సుగన్ధి తేజనేయాం పశుషు తాంపేత్వ
స్యాన్తరా శృఙ్గేతం దేవతాః ప్రైషమైచ్ఛం తమన్వవిన్దన్ తమబ్రువన్
ఉపన ఆవర్తస్వహవ్యన్నోవహేతి సోఽబ్రవీద్వరం వృణైయ దేవ గృ
హీతస్యాహుతస్య బహిః పరిధిస్కన్దాత్తన్మే భ్రాతృణాంభాగధే
యమస దితి తస్మాద్యద్గృహీత స్యాహుతస్య బహిః పరిధిస్కన్దతి
తేషాం తద్భాగధేయం తానేవ తేన ప్రీణాతి సోఽమన్యతాస్థన్వన్తో
మేపూర్వేభ్రాతరః ప్రామైషతాస్థానిశాతయా ఇతిసయాని - అస్థా
న్యశాతయత తత్పూతుద్రురభవద్యన్మాగ్ంసముపమృతం తద్గుల్గులుయ
దేతాన్సమ్భారాన్ సమ్భరత్యగ్నిమేవతత్సమ్భరతి- సోయంయావన
శ్చవై దేవాః ప్రాతర్యావనశ్చాగ్ని హోత్రిణోగృహ మాగచ్ఛన్తి -
తాన్యన్నతర్పయేత్- ప్రజయాచపశుభిర్వితిష్ఠేరన్ - యత్తర్పయే
త్- తృప్తాఏనం ప్రజయాపశుభిస్తర్పయేయు" రిత్యేవమాది మ
న్త్రబ్రాహ్మణాని, "దేవాన్ భావయతానేన తేదేవా భావయన్తు
వః। పరస్పరంభావయన్తశ్శ్రేయః పరమవాప్స్యథ॥ ఇష్టాన్భో
గాన్హివోదేవాదాస్యన్తేయజ్ఞభావితాః।"ఇత్యాది స్మృతి వచ
నాని, లోకే వజ్రహస్తత్వాది విశిష్టేన్ద్రాది ప్రతిమాలేఖనానిచ దే
వానాం విగ్రహాదిమత్త్వే ఉపోద్బలకానీతి బోధ్యమితి. ఏతేనా పూ
ర్వస్య కర్మఫల ప్రదత్వాఙ్గీకారేణ దేవానాం తదభావా ద్విగ్రహా
దికంనాస్తీత్యేతదపి పరాస్తమ్, అపిచానుష్ఠానకాలే'సహస్రాక్షో గో
త్రభిద్వజ్రబాహు' రితిమన్త్రార్థధ్యాతేన్ద్రాది దేవవిగ్రహానుసన్ధాన

ణ్యుపలభ్యేత, అపిచైషాం విగ్రహవత్త్వే ఏకస్య యజమానస్య యాగేహవిస్స్వీకర్తుం గత్వా తదానీమేవాన్యేషాం యాగేషుగన్తు మశక్తత్వ మామ్నాయతే "కస్యహవా దేవాయజ్ఞ మాగచ్ఛన్తి కస్య వానబహూనాం యజమానానా" మితి. తతశ్చ సామర్థ్యాభావాత్తేషాంనవిద్యాధికారసమ్భవ ఇత్యేవంప్రాప్తేరాద్ధాన్తోభిధీయతే.

—✻ ౩౩ సూ ॥ భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి. ✻—

తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః, బాదరాయణ స్త్వాచార్యో విద్యాధికార సద్భావం దేవానాం మన్యతే, కుతః? అస్తిహి- హి- యతః, తేషాంమన్త్రబ్రాహ్మణేతిహాస పురాణాదిభ్యోవిగ్రహవత్త్వమర్థిత్వాదికంచోపపాదిత మస్తి " తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సమ్భవా " దిత్యత్ర, నహిమధువిద్యాయాం దేవానా మనధికారఇతియుక్తమ్, తథా సతి త్రయ్యాం విద్యాయామనధికారః ప్రసజ్యేత, సత్యధికార స్తేషా మామ్నాతః " తంపూషాధత్తగం త్వష్టా ధత్తతం ధాతాధత్త అగ్నిష్టోమేనవై ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత తాఅగ్నిష్టోమే నైవపర్యగృహ్ణాత్- ప్రజాపతిరగ్నిమచినుత- పృథివీహోతా- ద్యౌరధ్వర్యుః- రుద్రోఽగ్నీత్- బృహస్పతిరుపవక్తా- అగ్నిహోత్రా-

---

స్యాపి ప్రయాజాదివ తదఙ్గత్వేన హేతుత్వ మభ్యుపగమ్య కర్మానుష్ఠానకాలో జైమినినా ద్వాదశాధ్యాయ తృతీయపాదే నిర్ణీతః, తచ్చేహ దేవానాం విగ్రహాదిమత్త్వ మవగమయతి, నహిదేవానాం విగ్రహాద్యభావేమన్త్రార్థానుసన్ధానలక్షణేనాఙ్గేన కర్మ సంయుజ్యేత, తస్మాదస్త్యేవ విగ్రహాదికం దేవానా మిత్యేవమభ్యవస్యమధువిద్యాధికారం తేషాం విద్యాన్తరాధి కారోప పాదనేన సంసాధయతి - (నహిమధువిద్యాయా) మిత్యాదినా = త్రయ్యామపి విద్యాయామితి • కర్మానుష్ఠానేపీత్యర్థః, దేవానాం త్రయీవిద్యాధికారే ఆమ్నాయం ప్రమాణయతి - (తంపూషాధత్తే) త్యా

అశ్వినాధ్వర్యూ-త్వష్టాగ్నీత్-మిత్రఉపవక్తే'' త్యాదిషు. ¶అపిచ 'అగ్నిర్వాఅకామయత ప్రజాపతిర్వా అకామయతే ' త్యాదిషు నక్షత్రేష్టిషు సర్వేషాం దేవానామధికార శ్శ్రూయతే, తత్రహి దేవతా యజమానయో రేకత్వేన దేవానాం విగ్రహవత్త్వంసిద్ధమ్, యచ్చోక్తం మనుష్యాణాం మధువిద్యాయామధికార ఇతి తదపిమన్దమ్, విరోధాత్; నహిసర్వదాభువమాశ్రితామనుష్యా ఆదిత్యస్యసమీపం గన్తుం శక్నువన్తి, కస్మాత్పునస్తత్పరిత ఉపవిశ్యతం మధుత్వేనోపాసీరన్, తేషాం ప్రాప్తవస్వాది మహిమత్వేపి తస్య భూయస్త్వసిషాధయిషయా ఽఽదిత్యోపాసనం చోపపద్యతే, యచ్చాప్యుక్తం పరిదృశ్యమానే జ్యోతిర్మణ్డలే విగ్రహవాన్ చేతన ఆదిత్యో నాస్తీతి తచ్చాప్యసఙ్గతమ్, ' ధాతాకృతస్థలా హేతిర్వాసుకీ రథకృన్మునిః। పులస్త్యస్తుమ్బురు రితి మధుమాసంనయన్త్యమీ'ఇత్యాదిభి శ్చేతనగ

దినా - ఆదినా ''ఆదిత్యావా అస్మాల్లోకాదముం లోకమాయన్తే ముష్మిన్ లోకేవ్యతృష్యన్త ఇమంలోకం పునరభ్యవేత్యాగ్ని మాధాయైతాన్ హోమానజుహవుస్త ఆర్ధ్నువంతే సువర్గం లోకమాయ''న్నితిశ్రుతిర్గ్రాహ్యా- ¶నక్షత్రేష్టివిధిశ్చ దేవతాయజమానయోరైక్యోపదేశేన యజమాన వాచకాగ్న్యాది శబ్దానామివ దేవతావాచకాగ్న్యాది శబ్దానామపి స్వవ్యతిరిక్త సుప్రసన్న విగ్రహవద్దేవతా వాచకత్వం సాధయన్ శబ్దస్వరూప దేవతాపక్షం సుతరాం బాధతఇత్యాహ - (అపిచాగ్నిర్వా అకామయతే) త్యాదినా - మనుష్యాణాం మధు విద్యాధికారం నిరాకృత్య విగ్రహవిమత్వా ద్వస్వాది దేవానామేవ తంసాధయతి - (యచ్చోక్త) మిత్యాదినా - పరిదృశ్యమాన జ్యోతిర్మణ్డలే విద్యమానోవిగ్రహవానాదిత్యాఖ్య శ్చేతనః కేనవాపిధాతుం శక్యత ఇత్యాశయేనాహ- (యచ్చాప్యుక్తం పరిదృశ్యమాన) ఇత్యాదినా - అపిశబ్దేన ఆదిత్యప్రతిషేధో మహాన

శేష పతితానాం విగ్రహవతాం లోక యాత్రాతి వాహికానాం ధాత్రాదీనాం ద్వాదశానా మాదిత్యానాం పరిదృశ్యమాన జ్యోతిర్మణ్డల వృత్తిత్వావగమాత్; తతశ్చ, తేషాం చేతనత్వమేవోచితమ్, ఏవంచవసన్తాదిగణే ష్వన్తర్గపతితానా మాదిత్యోపాసన మవిరుద్ధమ్, య ఆదిత్యో యస్మిన్మాసే శ్రీహరిణా నియుక్తస్సన్ లోకయాత్రా మతివహతి తం తస్మిన్మాసే తదితరే ఆదిత్యా ఉపాసత ఇత్యేవం ప్రతిమాస ముపాస్యోపాసక విభాగోపపత్తి సమ్భవాత్; తథాచ తేషాం విద్యాధికారశ్చాలయితు మశక్యః, తస్మాద్దేవానాం పరబ్రహ్మోపాసనాధికార సద్భావం బాదరాయణ ఆచార్యోమన్యత ఇతి సాధ్వేతద్వ్యాహృతమ్. ... *

౬॥ దేవతాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౮॥

—*{ ౩౩॥ సూ॥ శుగస్య తదనాదరశ్రవణాత్తదా ద్రవణాత్సూచ్యతే హి }*—

మనుష్యాధికారత్వా దిత్యత్ర యథా దేవానాం ప్రసఙ్గా త్తేషాం బ్రహ్మవిద్యాధికారో విచారిత స్తథా సమ్ప్రతి మనుష్యత్వావిశేషేణ శూద్రస్యాపి ప్రసక్తత్వా త్సవిచార్యతె, కిమస్య బ్రహ్మవి

న్యాయ్య ఇతి సూచయతి- ఆదిత్యానాం ప్రతిమాస ముపాస్యోపాసక భావోపపత్తిమాహ – (యఆదిత్యోయస్మి) న్నితి- ఇదముపలక్షణమ్, "సాపదుర్వాససోవిద్యాం దేవహూత్యాంప్రతోషితాత్। సాచవీర్య పరీక్షార్థమాజుహావరవింభువి" త్యాదౌ, "ప్రథయా దేవహూతాఖ్య విద్యాప్రయోగమాత్రేణ తస్యాఆదిత్యాసన్నిధానావాప్తిశ్రవణ మపి పరిదృశ్యమాన జ్యోతిర్మణ్డలే సుప్రసన్న విగ్రహవాన్ చేతనఆదిత్యోస్తీత్యత్ర మానమితి ద్రష్టవ్యమ్.అ॥౬॥సూ॥౮॥

అస్యాధికరణస్య ప్రాగధికరణేన దృష్టాన్తసఙ్గతిమాహ-(మనుష్యాధికారత్వా దిత్యత్రే) తి - శూద్రం విషయీకృత్య సన్దిగ్ధే

ద్యాధికారోఽస్తి? కింవానాస్తి? ఇతీహ భవతి విశయః? *కింపున రత్ర యుక్తం ప్రతిభాతి శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తీతి? కుతః? తస్యా ప్యర్థిత్వ సామర్థ్య సద్భావాత్; ¶విద్యాయా అధ్యయ నాపేక్ష త్వేపి తదప్యస్తి శూద్రస్య, అతఏవహి సంవర్గ విద్యాయాం జా నశ్రుతిం పౌత్రాయణం శుశ్రూషన్తం శూద్రం రైక్వో వేదోక్తాం బ్రహ్మవిద్యాం గ్రాహయా మాసేతి శ్రూయతే, 'ఆజహారేమాః శూద్రానేనైవముఖేనాలాపయిష్యథే'' తి. అత్రహి విద్యార్థిన జానశ్రుతిం శూద్రేత్యామన్త్రణం శూద్రస్యాధ్యయనాధికారే లి ఙ్గమ్, తస్మాచ్ఛూద్రో విద్యాయా మధిక్రియత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్ర తిబ్రూమః, నతావచ్ఛూద్రస్య విద్యాధికారో యుక్తః, కుతః? వే దాధ్యయనాభావాత్; అధీతవేదోహితదర్థానవగత్య తద్విహితా సువిద్యాస్వధిక్రియతే, నచశూద్రస్యాస్తి వేదాధ్యయనమ్; అధ్యయన స్యోపనయనసాపేక్షత్వాత్; అతఏవ శ్రూయతే '' యజ్ఞోపవీ త్యే వాధీయీతే'' తి. నచశూద్రస్యాప్యుపనయనమ్,ఉపనయనస్యత్రై వర్ణిక విషయత్వాత్; తథాచస్మర్యతే, 'గర్భాష్టమేషు బ్రా హ్మణముపనయీత గర్భైకాదశేషు రాజన్యం గర్భద్వాదశేషు వై శ్య'' మితి. †యత్తూక్త మర్థిత్వాదికం తస్యాస్తీతి తన్నేత్యుచ్యతే, వైదికస్యైవ సామర్థ్యస్యేదృ గ్విద్యా సహకారిత్వా వధారణాత్;

కిమస్యేతి పూర్వపక్షమాహ - *(కింపునరత్రే) త్యాదినా- అర్థిత్వమ్ - నిశ్శ్రేయసాకాంక్షిత్వమ్, సామర్థ్యమ్-వాగాదికరణపుష్కల కళేబరవత్త్వమ్. ... ...

¶నను బ్రహ్మవిద్యాయా వేదవిహితత్వాద్వేదాధ్యయనాధికారిణమేవ సాస్వస్యామధికారయేత్, తథాచ శూద్రస్యాధ్యయనాద్యధికారాభావాన్నవిద్యాధికారఇత్యతఆహ- (విద్యాయా)ఇతి.

†అర్థిత్వాదిక మిత్యత్రాదినా సామర్థ్యం గ్రాహ్యమ్.

శూద్రస్య త్వర్థిత్వాదికం లౌకికమ్, అతఏవ "అమన్త్రో యజ్ఞో హ్యస్తేయ" ఇతి, తథా "తస్మా చ్ఛూద్రోయజ్ఞేనవక్ల్ప్త" ఇత్యాది శ్రుతిస్తస్య వైదిక కర్మాధికారం నిరాకుర్వతీ వేదాధ్యయనం బ్రహ్మవిద్యాధికారంచ వారయతి, యత్పునరుక్తం సంవర్గవిద్యాయాం శూద్రేత్యామన్త్రణం శూద్రస్యాధ్యయనాద్యధికారేలిఙ్గమితి తదప్యాచార్యస్స్పష్టం నిరాచష్టే - (శుగస్యే) తి-అత్రేయమౌపనిషదీగాథా, జానశ్రుతినామ్నో రాజ్ఞః కదాచిన్నైదాఘి

నవిద్యేతే మన్త్రౌ - వేదాధ్యయనమ్, యజ్ఞ - స్తద్విహిత కర్మానుష్ఠానంచ, యస్యస అమన్త్రయజ్ఞః, అస్తేయః - చౌర్యాదిరహితః, అనవక్ల్ప్తః- ఉపనయనాదిలక్షణ సామర్థ్యరహితః.

ఇత్థం సూత్రేణార్థోక్తంసిద్ధాన్తముపపాద్యసూత్రాక్షర వ్యాఖ్యానేన విద్యార్థిని జానశ్రుతౌ శూద్రేత్యామన్త్రణస్య శూద్రవిషయక వేదాధ్యయనాధికార లిఙ్గతా నిరాసముపపాదయితుంసూత్రమవతారయతి - (యత్పునరుక్త) మిత్యాదినా = సూత్రార్థావగాహనోప యోగినీం గాథామాహ- (అత్రేయమౌపనిషదీగాథే) త్యాదినా = ఔపనిషదీ- ఉపనిషత్ప్రోక్తా. సాతు "జానశ్రుతిర్హపౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ బహుపాక్య ఆస సహసర్వత ఆవసథాన్మాపయాఞ్చక్రేసర్వతఏవ మేఽన్నమత్స్యన్తీతి ॥ అథహహగ్ంసానిశాయామతిపేతుస్తద్ధైవగ్ం హగ్ంసోహగ్ంసమభ్యువాద హోహోయిభల్లాక్ష భల్లాక్షజానశ్రుతేఃపౌత్రాయణస్య సమందివా జ్యోతిరాతతం తన్మాప్రసాఙ్క్షీస్తత్త్వా మాప్రధాక్షీరితి ॥ తముహపరఃప్రత్యువాచకమ్వరఏనమేతత్సన్తగ్ంసయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి యోనుకథగ్ం సయుగ్వా రైక్వఇతి ॥ యథాకృతాయ విజితాయాధరేయాఃసంయన్త్యేవమేనగ్ం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధుకుర్వన్తి యస్తద్వేదయత్సవేద

క రాత్రౌ ప్రాసాద తలేశయానస్య తదీయాన్నదాతృత్వాది సద్గుణ గణ శీలయన్తి స్తౌ మునయో బ్రహ్మవిద్యాయాం శ్రద్ధా ముత్పాదయితుం హంసాభూత్వా తత్పురతస్సమాగత్యోపవివిశుః, తత్రాగ్రేసరం హంసమన్యోహంస స్తస్య రాజ్ఞశ్శృణ్వత ఉవాచ, 'భోభోయి

సమమైతదుక్తఇతి ॥ తదుహజాన శ్రుతిః పౌత్రాయణ ఉపశుశ్రావ సహసంజిహాన ఏవక్షత్తార ముచాచాఙ్గారేహ సయుగ్వాన మివ రైక్వమాత్థేతి యోనుకథగ్ం సయుగ్వారైక్వ ఇతి ॥ యథాకృతాయ విజితాయాధరేయాః సంయన్త్యేవ మేనగ్ం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధుకుర్వన్తి యస్తద్వేదయత్స వేదసమమైతదుక్త ఇతి ॥ సహక్షత్తాఽన్విష్య నావిదమితి ప్రత్యేయాయతగ్ంహోవాచ యత్రారే బ్రాహ్మణస్యాన్వేషణా తదేనమర్చ్ఛేతి ॥ సోధస్తాచ్ఛకటస్య పామానంకషమాణముపోపవివేశ తగ్ంహాభ్యువాదత్వంను భగవస్సయుగ్వా రైక్వఇత్యహగ్ం హ్యరా౩ఇతిహ ప్రతిజజ్ఞేసహక్షత్తాఽవిదమితి ప్రత్యేయాయ ॥ తదుహజానశ్రుతిః పౌత్రాయణః షట్ఛతాని గవాంనిష్కమశ్వతరీరథం తదాదాయ ప్రతిచక్రమేతగ్ంహాభ్యువాద ॥ రైక్వే మానిషట్ఛతాని గవామయం నిష్కోఽయ మశ్వతరీరథోఽనుమఏతాం భగవోదేవతాగ్ం శాధియాందేవతాముపాస్స ఇతి ॥ తముహపరః ప్రత్యువాచాహ హారేత్వాశూద్రతవైవసహ గోభిరస్త్వితి తదుహపునరేవ జానశ్రుతిః పౌత్రాయణస్సహస్రం గవాం నిష్కమశ్వతరీరథం దుహితరం తదాదాయ ప్రతిచక్రమే ॥ తగ్ంహాభ్యువాదరైక్వేదగ్ం సహస్రంగవామయం నిష్కోఽయ మశ్వతరీరథ ఇయంజాయాయం గ్రామోయస్మిన్నాస్సేఽన్వేవమాభగవశ్శాధీతి ॥ తస్యాహముఖ ముపోద్గృహ్ణన్నువాచాజహారేమాశ్శూద్రానేనైవ ముఖేనాలాపయిష్యథా ఇతితే హైతే రైక్వ పర్ణానామమహావృషేషు యత్రాస్మాఉవాస సతస్మైహోవాచ.

భల్లాక్ష భల్లాక్షకింనపశ్యసి, జానశ్రుతేరస్య తేజస్స్వర్గం వ్యాప్య స్థితం తత్త్వాం ధక్ష్యతినగచ్ఛేతి, అథ తమగ్రేసరః ప్రత్యువాచ కము ప్యేనం వరాకం విద్యావిహీనం సన్తమరేసయుగ్వానం రైక్వమిత్థ వం వచనమాత్థరైక్వస్యహి బ్రహ్మనిష్ఠస్య తేజో దురతిక్రమం నాస్య బ్రహ్మవిదః, అతస్తమేవ శ్లాఘయేత్యుక్త్వాస్వయం రైక్వ మహర్షిం తుష్టావ, తదైవ జానశ్రుతీ రాజాహంసోక్తస్స్వవిషయానాదరవాక్యశ్రవణాద్విద్యావిహీనం స్వాత్మానం శోచన్ విద్యాగమార్థం బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠం రైక్వం మహర్షిం క్షత్రముఖేనాన్విష్యోపలభ్యతం సపరిబర్హం స్వదుహితరముపహృత్యప్రపద్యత, సతురైక్వశ్చైచస్తం రాజానం దృష్ట్వా శూద్రేత్యామన్త్ర్యవిద్యాం గ్రాహితవానితి. యువాగస్త్రిశకటతయా సహవర్తతఇతి, తథా*సోయమేవార్థ శ్శుగస్యేత్యనేనసూత్రేణోచ్యతే, హి- యస్మాత్, అస్య- జానశ్రుతి నామకస్య రాజ్ఞః, తదనాదర శ్రవణాత్- హంసోక్త స్వ విషయకా నాదర వాక్య శ్రవణాత్, తదా- తదైవ, రైక్వాచార్యం ప్రత్యాద్రవణాత్ - ద్రుత మాగతత్వాత్, విద్యావైకల్యేన సంజాతాశుక్ - శోకః, సూచ్యతే, రైక్వోక్తేన శూద్రేత్యామన్త్రణేనేతి శేషః; §తతశ్చేహశుచారైక్వ మభిదుద్రావేత్యవయవార్థ సమ్భవాచ్ఛూద్రశబ్దోయౌగికోవగమ్యతే, నతురూఢః, రూఢ్యర్థస్యేహాసమ్భవాత్;

---

* ప్రోక్తాంగాథాంసూత్రార్థావగాహనేన సంయోజయతి- (సోయమేవార్థ) ఇతి - సః- ఉపదర్శితగాథోక్తః.

§ ఏవం సూత్రవ్యాఖ్యానేన శూద్రశబ్దస్య యౌగికత్వం సమ్పన్నమిత్యాహ - (తతశ్చే) తి- శోకసూచనా దిత్యర్థః ; తథాచసమ్భవతి యౌగికార్థే శూద్రశబ్దస్య రూఢ్యర్థస్త్యాజ్య ఇతిభావః.

అస్యాధికరణస్య పాత్రేప్రమాదిక విద్యాప్రదానా ప్రస

తస్మాదిహ శూద్రశబ్దేన జానశ్రుతినామకః క్షత్రియ ఏవోచ్యతే, ఏవం చ సతి కథం చతుర్థ వర్ణ స్యాధ్యయ నాద్యధికార ప్రసక్తిః,† త స్మాచ్ఛూద్రస్య విద్యాధికారో నాస్తీతి నిశ్చీయతే.

—✻ ౩౪ ॥ సూ ॥✻క్షత్రియత్వావగతేశ్చ ✻—

ఇతశ్చ శూద్రేత్యామన్త్రిణం నవర్ణ చతుర్థస్యాభి ధాయకం భవతి, యస్మాచ్ఛూద్రేత్యామన్త్రిణ ప్రకరణోపక్రమే 'జానశ్రుతిర్హ పౌత్రాయణ శ్శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ" త్యాదౌ శ్రూయమాణై రన్న గోదానాదిభిః క్షత్రి ప్రేషణ గ్రామదానాదిభిశ్చ గుణైరస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వమేవావగమ్యతే, తస్మాన్న శూద్రస్య విద్యాధికార శ్శఙ్క్యః. ... ... ✻

—✻౩౫॥సూ॥ ఉత్తరత్ర చైత్రరథేనలిఙ్గాత్.✻—

§ ఇతశ్చైతదామన్త్రణం నసజాతిశూద్రపరమ్, యత్కారణము త్తరత్ర శూద్రేత్యామన్త్రిణ ప్రకరణోపరిచ ‡"అథహ శౌనకంచ కాపేయమభిప్రతారిణం చ కాక్షసేనింసూదేన పరివేష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీబిభిక్షే" ఇత్యత్ర చైత్రరథేనాభిప్రతారిణా క్షత్రియేణ ¶సమభి

~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

క్తిః ఫలమితిసూచయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి- †(తస్మా)దితి.

✻ఇహశూద్రశబ్దస్యయౌగికత్వేలిఙ్గమాహ-(క్షత్రియత్వావగతేశ్చే)తి.

§ సంవర్గవిద్యావిధ్యనన్తరా రబ్ధార్థవాదముదాహృత్యేద మపి సూత్రం వ్యాచష్టే - (ఇతశ్చైతదామన్త్రణ) మిత్యాదినా- శూద్రేత్యామన్త్రిణ మిత్యర్థః. ... ...✻

‡ (అథహే) తి - సంవర్గవిద్యావిధ్యనన్తరమిత్యర్థః, శౌనకమ్ - శునకస్యాపత్యమ్, కాపేయమ్_ కపిగోత్రాపత్యమ్, చకాక్షసేనిమ్- చకక్షసేన సుతమ్, అభిప్రతారినా మానమ్, చైత్రరథం రాజానం భోజనార్థముపవిష్టౌ సూదేనపరివేష్యమాణౌ భోక్తు కామౌతౌ కశ్చిద్వటుకాగత్య భిక్షితవానిత్యర్థః. ¶సమభివ్యాహారః-
~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~~

హారలిఙ్గాచ్చాస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వమవగమ్యతే, అభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం తు *కాపేయసాహచర్యశ్రుతేర్గమ్యతే, తథా చ ఛాన్దోగ్యే ప్రకరణాన్తరే శ్రూయతే "ఏతేన వై చిత్రరథం కాపేయా అయాజయన్ తస్మాచ్చైత్రరథో నామైకః క్షత్రపతిరజాయత" ఇతి. అత్రేదముక్తం భవతి, కాపేయేన శౌనకేన యాజితాచ్చిత్రరథాత్ క్షత్రియపతిరభిప్రతారి నామక ఉత్పన్నః, అతోఽస్యాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వం సమ్పన్నమ్, తస్యాభిప్రతారినామకస్య చైత్రరథస్య సంవర్గవిద్యావిధ్యనన్తరం శ్రూయమాణార్థవాదే "అథ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చే" త్యదనావసరే కాపేయేన విప్రేణ సహ యోగాదభిప్రతారీ క్షత్రియ ఇత్యధ్యవసితమ్, అతస్తద్విధిప్రకరణే శ్రూయమాణో జానశ్రుతిరపి క్షత్రియ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి. తస్మాచ్ఛూద్రస్య విద్యాధికారో నాస్త్యేవ.

—*౩౬॥సూ॥ ¶సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ*—

సమీపపాఠః, తదేవ లిఙ్గమ్- జ్ఞాపకమ్, తస్మాదిత్యర్థః, సంవర్గవిద్యావిధ్యర్థవాదయోః శూద్రప్రసక్తిలేశోఽపి నాస్తీతి భావః.

*(కాపేయసాహచర్యశ్రుతే)రితి- కాపేయః- చిత్రరథయాజకో బ్రాహ్మణోత్తమః, తత్సాహచర్యమ్ - తేన సహ సంసర్గః, తజ్జ్ఞాపకశ్రుతేరిత్యర్థః. ఏతేన- ద్విరాత్రేణేత్యర్థః, తస్మాత్- చిత్రరథాత్, తథా చ "అథహ శౌనకం చ కాపేయమభిప్రతారిణం చే" త్యత్ర చిత్రరథయాజక కాపేయయోగేనాభిప్రతారిణశ్చైత్రరథత్వక్షత్రియత్వాధ్యవసాయాత్తత్పూర్వత్రపఠితస్య జానశ్రుతేరపి క్షత్రియత్వమధ్యవసితమిత్యాహ- (అత్రేదముక్తంభవతీ)త్యాదినా.

¶ అధ్యయనాఙ్గముపవీతోపనయనాదికం శూద్రస్య నాస్తీత్యధికరణసూత్రేణ సూచితమ్, ఇదానీం తదప్యత్ర శూద్రశబ్దస్య యౌగికత్వే పునర్లిఙ్గాన్తరం భవతీత్యాశయేనాహ- (సంస్కారపరామర్శా)దితి.

ఇతశ్చ శూద్రస్యా ధ్యయనా ద్యధికారో నాస్తీత్యవగమ్యతే, యస్మాద్వేదాధ్యయనాదేః “యజ్ఞోపవీత్యేవాధీయీత యాజయే ద్యజేతవాయజ్ఞస్యే” తి, ‘దేవస్యత్వాసవితుః ప్రసవఉపనయేసా’ వితి చోదితోపనయనాది సంస్కారాపేక్షత్వంపరామృశ్యతే, యస్మాచ్చ ‘నశూద్రేపాతకం కిఞ్చి న్నచసంస్కారమర్హతీ’ తి శూద్రస్యోపనయనాది సంస్కారాభావశ్చాభి లప్యతే,§శూద్రస్యస్వతఏవ పతితత్వాన్నిమ్నే శయానస్యా పతనమివ పాతకం నాస్తీత్యభిప్రేత్య ‘నశూద్రేపాతకం కిఞ్చి’ దిత్యేత ద్వాక్యముదాహృతమ్, తస్మాచ్చాస్యా ధ్యయనాధికారో నాస్త్యేవేతి నిశ్చీయతే.

—* ౩౭॥సూ॥ ? తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః *—

¶చశబ్దోఽవధారణే,“నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతి సమిధం సోమ్యాహరోపత్వా నేష్యే నసత్యాదగా” ఇత్యత్ర స్వమాతుర్ముఖాచ్ఛ్రుతం సత్య వచనం విజ్ఞాపిత వతస్సత్య కామస్య శూద్రత్వాభావ నిర్ధారణే జాతే సత్యనన్తర మేవ గౌతమస్త ముప

---

§ ఉపనయనాదీత్యత్రాదినా గురుశుశ్రూషాదయో గ్రాహ్యాః, అభిలప్యతే- స్మర్యత ఇత్యర్థః. ... ...*

§ నను శూద్రస్యపాతకాభావే కథంతాద్వర్ణ్యమ్? అతఆహ- (శూద్రస్య స్వతఏవే) తి- అతస్తాద్వర్ణ్యంతస్యేతిభావః .

? నను జబాలాయాఃపుత్రోఽజ్ఞాతస్వగోత్రంసత్యకామాఖ్య ‘ముపత్వానేష్య’ ఇత్యుక్త్వాగౌతమఉపనిన్య ఇతిశ్రూయతే, అజ్ఞాత స్వగోత్రత్వమస్య సత్యకామస్య శూద్రత్వమపిసూచయతి, తస్మాచ్ఛూద్రస్యాప్యస్త్యుపనయనాది సంస్కారఇత్యతఆహ- (తదభావే) తి-

¶ ‘నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతీ’తిశ్రుతేరయమర్థః, సత్యకామః కిలబాల్యే మృతపితృకోజబాలాభిధాం స్వమాతర మపృచ్ఛత్, అహంకిఙ్గోత్రోఽస్మి ? ఇతి, తంప్రత్యువాచ మాతా, భర్తృ

ధీయాధ్యాపయితుం ప్రవర్తతేతి దృశ్యతే, ¶తస్మాదస్యానధికారః.

—* ౩౮॥సూ॥$ శ్రవణాధ్యయన ప్రతిషేధాత్ *—

'పద్యుహవా ఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్రస్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్య' మితి, 'స్త్రీ శూద్ర ద్విజ బన్ధూనాం త్రయీనశ్రుతి గోచరే' తిచ తస్య వేదశ్రవణమపి ప్రతిషిధ్యతే, తతశ్చ శ్రవణానర్హస్య శూద్రస్యకైముత్యన్యాయేనా † ధ్యయనాదీనిప్రతిషిద్ధానీతి సిద్ధమ్. ... ... *

శుశ్రూషా వ్యగ్రతయాఽహమపి తేపితుర్గోత్రం నవేద్మీతి జాబాలానామాహమస్మి సత్యకామో నామత్వమసి, వత్తైన్తావ దహం జానామీతి, అథోపనయనార్థీ సజాబాలో గౌతమం ప్రతిపద్య తేన కిం గోత్రోసీతి పృష్టస్తం ప్రత్యువాచ, నాహంమే గోత్రం వేద్మి, నచమేమాతా, పరంత్వేవ మవోచన్మాంమాతా, ఉపనయనార్థమాచార్యంప్రాప్య జాబాలోహం సత్యకామనామాస్మీతి బ్రూహీతి, అనేనసత్యవచనేన సత్యకామస్య శూద్రత్వాభావం నిర్ధార్య గౌతమస్తం ప్రత్యాహ, ఏతత్సత్యవచన మబ్రాహ్మణో వక్తుమర్హతీతి, త్వంతు బ్రాహ్మణత్వా దేతత్సత్యం బ్రూషే, హేసౌమ్య - సోమపానార్హ, సత్యాన్నాగాః - సత్యం నత్యక్త్వా నసీత్యర్థః, అతస్త్వాముపనేష్యే, తదర్థం సమిధం దర్భాదికమాహరేతి. ¶ఏవం తస్యశూద్రత్వాభావంనిర్ధార్య గౌతమస్య తదుపనయనాది ప్రవృత్తేర్లిఙ్గాచ్చ నశూద్రస్యాధ్యయనాద్యధికారఇతిసూత్రార్థ ముపసంహరతి - (తస్మాదస్యే)తి. ... ...

$ శ్రుత్యాశ్రవణాది ప్రతిషేధా చ్చాస్యనతదధికార ఇత్యాహ - (శ్రవణే)తి - పద్యుహవేతి- పద్యు- పాదయుక్తమ్, శూద్రఇతి యత్తదేత త్సంచరిష్ణుస్శ్మశానమేవేతి యోజనీయమ్.

† అధ్యయనాదీత్యాదినాఽర్థావగతిం ప్రతిషేధతి, తథా

—* ౩౯॥సూ॥* స్మృతేశ్చ *—

ప్రమాదాద్వేద శ్రవణాదిప్రసక్తౌ శూద్రస్య §దణ్డస్స్మర్యతే " అథహాస్య వేద ముపశృణ్వతస్త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్ర పరిపూరణ ముదాహరణే జిహ్వాచ్ఛేదో ధారణే†శరీర భేద " ఇతి. నన్వేవం చేత్త ర్హి ¶కథం తస్యాభ్యుదయాధిగమఇతిచేద్భారతాది శ్రవణై స్తస్యతద ధిగమఇతి ప్రాగేవావోచామ, తస్మాచ్ఛూద్రస్య వేదాధ్యయన తద్విహిత కర్మాధికారో నాస్త్యేవ,కింతు త్రైవర్ణికానాం దేవా నాంచ వేదాధ్యయన తద్విహిత కర్మాధికార భగవ దుపాసనాధి కారసమ్పత్తిరస్తీతి జ్ఞేయమ్.

౭॥ అప శూద్రాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౭॥

—* ౪౦॥ సూ॥ కమ్పనాత్ *—

\+ అథేదానీం ప్రకృతస్యోపాస్యస్య భగవతో మాహాత్మ్యాభివ్య

చ స్మృతిః "నశూద్రాయమతిందద్యా" దిత్యాదికా- శూద్రాయ న కదాచిదపి వేదతదర్థాద్యర్థం గ్రాహయేదితి స్మృత్యర్థః, ప్రమా దాద్వేదవాక్య శ్రవణప్రాప్తౌ శూద్రస్య దణ్డశ్రవణాత్;* భవతి చేహదణ్డస్మృతిరిత్యాహ- (స్మృతేశ్చే)తి. *

§ దణ్డః-ప్రాయశ్చిత్తమ్. త్రపుజతుభ్యామ్ - వహ్నినాద్రవమా ణ సీసలాక్షాభ్యాం కర్ణవివరద్వయ సమ్పూరణం ప్రాయశ్చిత్తమి త్యర్థః. † శరీర భేదః- హృదయవిదారణమ్,తత్ర ధృతత్వాత్;

¶ అధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా)దితి. అ॥౭॥ సూ ॥౭॥

\+ అస్యప్రాసఙ్గికేన పూర్వాధికరణేనసఙ్గతిమనపేక్ష్య తత్ప్ర క్తన దహరాధికరణే నోపోద్ఘాత సఙ్గతిమాహ - (అథేదానీం ప్ర కృతస్యే) తి - అథ - ప్రాసఙ్గిక విచారానన్తరమ్, ప్రకృతస్య - దహరవిద్యోపాస్యత్వేన ప్రస్తుతస్య, మాహాత్మ్యమ్- వీర్యశౌర్యా ద్యగణ్యగుణగణ పరిపూర్ణత్వరూపమ్, తస్యాభివ్యఞ్జనమ్ - ప్రకట

ష్టేనార్థం విచార మనువర్తామహే, *తత్రేదమామ్నాయతే "ఉరుక్రమస్యాఙ్ఘ్రిరుపర్యుపర్యధో మహాజనాభ్యాం తపసః పరంగత" ఇతి. ఏతదుపరిష్టాచ్చామ్నాయతే §"సత్యంసమిత్యాబ్జభవో నఖేన్దుభిర్హృతస్వధామద్యుతి రావృతో భ్యగా " దితి. కిమిహోచిన్త్యాద్భుత వివిధ శక్తిర్భగవానురుక్రమ స్సత్యలోక పర్యన్తమఙ్ఘ్రిం ప్రోన్నమితవానిత్యవగమ్యతే? కింవా ఽణ్డభిత్తి పర్యన్తం ప్రోన్నమితవాన్? ఇతి సంశయే ప్రాప్తే బ్రూమః, అణ్డభిత్తిపర్యన్తం ప్రోన్నమితవానితి, కస్మాత్? కమ్పనాత్- "విష్ణోర్ను వీర్యగణనాం కతమోఽర్హతీహ యః పార్థివాన్యపి కవిర్విమమే రజాంసి। చస్కమ్భ యస్స్వరభసాస్ఖలతా త్రిపృష్ఠం యస్మాత్త్రిసామ్యసదనాదురు కమ్పయాన " మిత్యస్మిన్ వాక్యశేషే సావరణ బ్రహ్మాణ్డస్య కమ్పనం శ్రూయతే, తత్త్వణ్డభిత్తౌ భగవదఙ్ఘ్రి సంస్పర్శ మవగమయతి, ¶అపిచేదముపలక్షణమ్, " తత్ర భగవతస్సాక్షాద్యజ్ఞలిఙ్గస్య విష్ణోర్విక్రమతో వామపాదాఙ్గుష్ఠనఖనిర్భిన్నోర్ధ్వాణ్డకటాహ వివరేణాన్తః ప్రవిష్టాయా బాహ్య జలధారే " త్యేతద్వాక్యం చైతమర్థమవగమయతి, ‡తస్మాదిహాణ్డభిత్తౌ భగవదఙ్ఘ్రిసంస్పర్శో నిశ్చీయతే.

నమ్, తదేవార్థః- ప్రయోజనమ్, యస్మిన్; తాదృశవిచార మారభామహ ఇత్యర్థః, ఏతేనోక్తగుణపూర్ణత్వసిద్ధిరేతదధికరణఫలంచోక్తమ్.

*తత్ర- ఉపాస్యమాహాత్మ్యాభివ్యఞ్జన నిమిత్తమిత్యర్థః .

§"సత్యంసమిత్యాబ్జభవోనఖేన్దుభిర్హృతస్వధామద్యుతిరావృతోభ్యగా" దిత్యత్రశ్రూయమాణా దబ్జభవధామద్యుతిహార నఖేన్దులిఙ్గాత్తద్ధామ పర్యన్తమురుక్రమస్యాఙ్ఘ్రిం ప్రోన్నమితవానితిపూర్వపక్షే ప్రాప్తేసిద్ధాన్తయతి - (బ్రూమ ఇత్యాదినా. ¶అత్ర గమకాన్తరమాహ - (అపిచే) తి - ఏతేన భగవన్నఖేన్దునాఽబ్జభవధామద్యుతిహారణ మణ్డభిత్తిసంస్పర్శాత్ప్రాగితి గమ్యతే, ‡అధికరణము

౮॥ కమ్పనాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ४౧॥ సూ॥※జ్యోతిర్దర్శనాత్ ※—

ఇదమామ్నాయతే "ద్వారేణ చక్రానుపథేన తత్త్వమగపరం పరంజ్యోతి రనన్తపారమ్। సమశ్నువానం ప్రసమీత్యఫల్గునఃప్రతాపి తాతుః పిదఘేషిణీడుభే " ఇతి. అత్ర జ్యోతి శ్శబ్దేనకింభౌతికం తేజఉ పదిశ్యతే? ఆహోస్విత్సుదర్శనాఖ్యం భాగవతం తేజః? ఇతి విశ యే ప్రాప్త ఇదముత్తరం పఠతి- (జ్యోతి) రితి- ఇహజ్యోతిః పదం సుదర్శనాఖ్యం భాగవతం తేజ ఏవోపదిశతి, కస్మాత్? దర్శనాత్- దృశ్యన్తేహి హ్యుపదిశ్యమానే జ్యోతిషితమఃపరత్వ సర్వశ్రేష్ఠత్వా నన్తపారత్వాదివిశేషణాని, నహీమాని విశేషణాని ప్రాకృతస్య భౌ తికస్య జ్యోతిషస్సఙ్గచ్ఛేరన్, నచ యుగపదుదిత కోటి సూర్య స ఙ్కాశ సుదర్శనాఖ్య భగవత్తేజస స్సమీపే అన్యద్భౌతికం తేజో దృశ్యత్వేనావస్థాతుం శక్నోతి, ॥తస్మాదిహజ్యోతిశ్శబ్దేనపరితో వ్యా ప్నువత్సుదర్శనాఖ్యంభాగవతం తేజఏవోపదిశ్యతఇత్యధ్యవసీయతే.

౯॥ జ్యోతి ర్దర్శనాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ४౨॥సూ॥※ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్ ※—

పసంహరతి - (తస్మా) దితి - అ॥ ౮॥సూ॥౧॥

※ఉపోద్ఘాతసఙ్గత్యైవోత్తరాధికరణ ముపక్రమతే- (జ్యోతిర్దర్శ నా) దితి - దశమే విషయ ముదాహరతి - (ఇదమామ్నాయత)ఇ తి - భౌతికేపి జ్యోతిషి జ్యోతిశ్శబ్దప్రసిద్ధేస్తస్యైవేహ తాచ్ఛబ్ద్యమి తిపూర్వపక్షేప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ- (ఇదముత్తరంపఠతీ)త్యాదినా.

॥భగవతి తేజస్తత్త్వాత్మకసుదర్శనవత్త్వ రూపలక్షణ సమన్వ యసిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమిత్యభిప్రేత్యా ధికరణ ముపసంహరతి- (త స్మా) దితి. అ॥ ౯॥ సూ॥ ౧॥

※దహరాధికరణే యథాదహరశబ్ద శ్శక్త్యాదహరాఖ్య దేహాన్త

*భగవత్స్వాత్మ రూపోపాసనం ప్రకృత్య శ్రూయతే॰పరిసరపద్ధతిం హృదయమారుణయో దహర '' మితి. " కిమిహాకాశ పర్యాయోదహరశబ్దో దహరాకాశ ముపాస్యత్వేన బోధయతి? ఆహోస్విత్తచ్ఛరీరకం పరమాత్మాన మేవోపాస్యత్వేన బోధయతి? ఇతి విశయే ¶తం పరాణుదన్నాహ- (ఆకాశ)ఇతి= ఆకాశ పర్యాయో దహర శబ్దస్తచ్ఛరీరకం పరమాత్మాన మేవోపాస్యత్వేన బోధయతి, కుతః- అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్ - ' కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశే ప్రాదేశ మాత్రం పురుషంవసన్తమ్ | చతుర్భుజం కఞ్జరథాఙ్గశఙ్ఖగదాధరం ధారణయా స్మరన్తి'' త్యస్మిన్ ప్రకృత సమాన ప్రకరణేదహరాఖ్యా దాకాశా దుపాస్యస్య పరమాత్మనో భేద వ్యపదేశా దిత్యర్థః, ఆది శబ్దేన చతు ర్భుజత్వ కఞ్జ రథాఙ్గశఙ్ఖ గదాధరత్వాది గుణ విశేష వ్యపదేశో గృహ్యతే, †నహిదహర పదేన పరమాత్మనోపాస్యత్వ పరిగ్రహే తస్య సఙ్గ

హృదయావకాశ వాచకఇత్యుక్తమ్, నత దేహ దహరాకాశ శబ్దో దేహాన్తర్హృదయావకాశ వాచక ఇత్యుచ్యతే, పరంతు లక్షణయాతద న్తర్వర్తి పరమాత్మ వాచకఇతి తేన ప్రత్యుదాహరణ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (ఆకాశోఽర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశా) దితి = *అస్యనిగమ గీతా విషయముదాహరతి- (భగవత్స్వాత్మరూపోపాసనం ప్రకృత్య శ్రూయత) ఇతి - పరితస్సరన్తి వ్యాప్నువన్తీతి పరిసరాః - నాడ్యః, తాసాంపద్ధతి ర్మార్గః, యస్మిన్ తత్; హృదయం దహరంఆరుణయ ఉపాసతఇతియోజనా- ¶దహరాకాశస్య దేహాన్తర్హృదయావకాశే శక్తత్వాత్తత్పర ఇతి ప్రాప్తం పూర్వపక్షం దహరాకాశ పదస్యలక్షణయా తద న్తర్వర్తి పరమాత్మపరత్వ మభ్యుపగమ్య పరిహరన్ సిద్ధాన్తయతీత్యాహ- (తం పరాణుదన్నాహ) త్యాదినా - †అయమాదిశబ్దార్థ ఏవాత్రత్య

చ్ఛ్రుతే, నతు భూతాకాశస్యోపాస్యత్వపరిగ్రహః; అపిచాత్రహృదయశబ్దోఽపి పరమాత్మపరః ప్రత్యేతవ్యః, హృత్-హృత్పుణ్డరీకమ్, అయతి-ప్రాప్నోతీతి హృదయః, తమ్-ఉపాసనార్థం హృత్పుణ్డరీకే సదా సన్నిహిత, మిత్యయమర్థోఽపి తత్రావగమ్యతే, *తస్మాదిహ దహరశబ్దేన పరమాత్మైవోపాస్యత్వేననిశ్చీయతే.

౧౦॥అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—* ౪౩॥ సూ॥ ¶సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన*—

సర్వవేదాన్తసారే సర్వత్ర జీవేశ్వరయోర్భేద ఏవ స్ఫుటతరం ప్రతీయతే, తథాపి "వస్తునోఽయద్యనానాత్వ ఆత్మనః ప్రశ్న ఈదృశః। కథం ఘటేత వో విప్రా వక్తుర్వామేక ఆశ్రయ" ఇత్యారభ్య హంసరూపిణా భగవతా నారాయణేన సనకాదిభ్యస్తత్ప్రశ్నోత్తరత్వేనోపదిశ్యమానం వాక్యజాతం కిం జీవేశ్వరయోరభేద ప్రతిపాదనపరమ్? ఉత తయోర్భేద ప్రతిపాదన పరమ్? ఏవేతి విచికిత్సా

దహరాకాశపదస్య పరమాత్మలక్షకత్వేబీజమిత్యాశయేనాహ - (స హీ) త్యాదినా - *పరమాత్మనిదహరవిద్యోపాస్యత్వరూపలక్షణ సమన్వయ సిద్ధిరిహ ఫల మిత్యభిప్రేత్యాధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మాదిహే) తి - అ॥ ౧౦॥ సూ॥౧॥

¶గుహాధికరణే అధ్యవసితేఽపి జీవేశ్వరభేదే "వస్తునోఽయద్యనానాత్వ ఆత్మనః ప్రశ్న ఈదృశః। కథం ఘటేతవో విప్రా వక్తుర్వామేక ఆశ్రయ" ఇత్యాదౌ కేషాంచిన్మన్దమతీనాం తయోరభేదప్రత్యయోదయాత్కథంపరమాత్మనో దహరవిద్యోపాస్యత్వ లక్షణంసిద్ధ్యేదిత్యాక్షేప సఙ్గత్యానన్తరాధికరణ మారభతే - (సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేనే) తి - "వస్తునోఽయద్యనానాత్వ" ఇత్యాదౌ వస్తుశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మశబ్ద నిర్దిష్టస్య పరమాత్మనశ్చమిథోనానాత్వప్రతిషేధేన తయోర్జీవేశ్వరయోరభేదప్రతీతేరిదంవస్తునఇత్యాది

యాం ప్రాప్తాయాం ¶ప్రతిబ్రూమః, ' వస్తునో యద్యనానాత్వ '

వాక్యజాతం తయోరభేద ప్రతిపాదన పరమితి పూర్వ పక్షే ప్రా
ప్తేసిద్ధాన్తమాహ - ¶(ప్రతిబ్రూమ) ఇత్యాదినా - తతశ్చ-
సూత్రేణైతావదర్థ లాభాదిత్యర్థః, యత్తూదితం పూర్వపక్షిణా
'వస్తున, ఇత్యాదివాక్యజాతం జీవాత్మ పరమాత్మనోరభేద ప్రతిపా
దనపరమితి తదసాంప్రతమ్, ప్రకరణ విరోధాత్; వస్తునఇత్యస్మి
న్హి ప్రకరణే తయోరభేద గన్ధోపినోపలభ్యతే, తథాహి ఆదౌతా
వత్సనకాదయః 'ప్రవృత్తించ నివృత్తించ జనానవిదురాసురాః । న
శౌచంనాపిచాచారోనసత్యంతేషు విద్యతే॥ అసత్యమప్రతిష్ఠంతే జగ
దాహురనీశ్వర' మిత్యారభ్య ' ఈశ్వరోహమహం భోగీ' ఇత్యాది
నా స్మర్యమాణాయాః విశ్వమిథ్యాత్వాది జీవేశ్వరైక్యా నుసన్ధానా
ది రూపాసురసమ్పదః ప్రాప్త్యా " దైవీసమ్పద్విమోక్షాయ నిబ
ద్ధాయాసురీమతే " తి స్మృత్యుక్తరీత్యా మిథో నిబద్ధయోశ్చేతోవి
షయయోరన్యోన్యసన్త్యాగ సాధన జిజ్ఞాసయాపితరం బ్రహ్మాణం
పప్రచ్ఛుః, ' గుణేష్వావిశతేచేతో గుణాశ్చేతసిచప్రభో । కథ మన్యో
న్య సన్త్యాగో ముముక్షోరతితితీర్షోః' రితి. సతు బ్రహ్మాతత్ప్రశ్నో
త్తరమజానన్ తస్యోత్తర వివక్షయా శ్రీహరిం సమచిన్తయత్, త
దైవ పరమకారుణిక శ్రీహరిరపి హంసరూపేణ తత్సకాశే ప్రాదు
ర్బభూవ, తతస్సనకాదయోత్యద్భుతం హంసరూపిణం తం భగవ
న్తం సమ్ప్రేక్ష్య బ్రహ్మాణం పురస్కృత్య కోభవాన్ ఇత్యపృచ్ఛన్,త
దిదమామ్నాతమ్ ' దృష్ట్వాతమాంత ఉపవ్రజ్య కృత్వాపాదాభివన్ద
నమ్ । బ్రహ్మాణ మగ్రతః కృత్వా పప్రచ్ఛుః కోభవా ' నితి. అత్ర
శ్రూయమాణ ప్రశ్నస్య ' జానీత మాగతంయజ్ఞం యుష్మద్ధర్మవివ
క్షయే ' తి పశ్చాదుత్తరం ప్రవక్ష్యన్ పూర్వం తావత్ 'గుణేష్వా
విశతేచేత ' ఇతి బ్రహ్మాణం ప్రతిపృష్టస్య ప్రశ్నస్యోత్తరం వక్తుకా

మస్సర్వజ్ఞో హంసరూప శ్శ్రీ భగవా న్నారాయణోజీవానాం కృ
కృపయాగుణ చేతసోరన్యోన్య బన్ధనాది రూప సంసారావహం జీ
వేశ్వరైక్యపక్షం ఘటమాన ప్రశ్నోత్తరాదివ్యవహారత్వేనా నూద్య
ఖణ్డయతి- (వస్తున) ఇతిత్రిభిః- అయం శ్లోకః పూర్వం పఠితః, ఉ
త్తరశ్లోకయోఃపాఠస్తు ' పఞ్చాత్మకేషు భూతేషు సమానేషుచ వ
స్తుతః । కోభవానితివఃప్రశ్నో వాచారమ్భోహ్యనర్థకః॥ మనసావ
చసాదృష్ట్యా గృహ్యతేన్యైరపీన్ద్రియైః । అహమేవనమత్తోన్యదితి
బుధ్యధ్వమఞ్జసే'తి. త్రయాణామయమర్థః, వస్తునః- సర్వప్రకా
రేణ పరమాత్మాధీనతయా నివసతోజీవస్య, ఆత్మనః- నిఖిల జగదన్త
ర్బహిర్వ్యాప్యావతిష్ఠతఃపరమాత్మనశ్చ, అనానాత్వే- ఏకత్వ ప
క్షే, ఈదృశః, జీవేశ్వరయోర్జీవానాంచ మిథోభేద ప్రత్యాయక ఇ
తి యావత్; ప్రశ్నః- కోభవానిత్యాతి రూపః, యదిస్యాత్తర్హి-
తత్పక్షే, కథంవాఘటేత-కథమితాక్షేపే, వేత్యవధారణే, ఉఇతి వి
తర్కే-నఘటేతైవేత్యర్థః, హే విప్రాః? వామే- సచ్ఛాస్త్ర ప్ర
తీప విశ్వ మిథ్యాత్వే జీవేశ్వరైక్యవాదేచఇత్యర్థః, ' వామావల్గు
ప్రతీపౌద్వా ' విత్యభిధానాల్; వక్తుః- ఉత్తరదాతుః, కోవాఆశ్రి
యః- కోవా అవలమ్బః, తన్మతస్థానాం ప్రష్ట్ర పృచ్ఛ్యాది భేదా
భావాన్మిథః ప్రశ్నోత్తరాదికం నఘటతఇతి భావః, తస్మాత్తన్మతం
యుష్మాభి రేవ దూషణీయ మితి భావేనాహ - (పఞ్చాత్మకేష్వి)
తి - పఞ్చాత్మకేషు - పాఞ్చ భౌతికేషు అఖిల శరీరేషు, భూ
తేషు - నిత్య సత్తాకేషు పరమాత్మ జీవేషుచ, ప్రత్యక్షం తన్మత రీ
త్యా, వస్తుతః - పరమార్థతః, సమానేషు - ఏకత్వేనాభ్యుపగ
మ్య మానేషు సత్సు, తన్మత స్థానాం పరస్పరం. కోభవా నిత్యాది
ప్రశ్నః, (అనర్థక)ఇతి = వః- యుష్మాకమ్, వాచా ఆరమ్భః,క
ర్తవ్యఇతి శేషః; యుష్మ ద్వాచావక్తవ్యంఖలు- యుష్మాభి రసన్మత

మేవం దూషణీయమితి యావత్; నహి వినైవమసన్మత నిరాకరణే
న సన్మతశ్రద్ధోత్పాదయితుం శక్యేతేతి భావః, సన్మతే శ్రద్ధోత్పా
దనాయైవ మసన్మతం ఖణ్డయిత్వా స్వాభిమతజీవేశ్వరభేదనిశ్చాయ
క"గుణేష్వావిశతేచేత"ఇతి ప్రశ్నోత్తరదానాద్యుపయోగి సఙ్కేత
మాహ - (మనసే) తి. మన ఆదిభి రిన్ద్రియై ర్యత్ప్రకృతి పురు
షాత్మకం ప్రపంచజాతం గృహ్యతే, తేనసాకమహం నైవగ్రాహ్యః,
యత స్తన్మత్తోఽన్యత్, అతఏవైవం శ్రూయతే "ఏవంభవాన్బుద్ధ్య
నుమేయ లక్షణై ర్గ్రాహ్యైర్గుణై స్సన్నపితద్గుణాగ్రహః-నైతన్మనో
విశతి వాగుత చక్షురాత్మా ప్రాణేన్ద్రియాణిచ యథానల మర్చిష
స్స్వాః- అత్రమాం మృగయన్త్య ద్ధాయుక్తై ర్హేతుభి రీశ్వరమ్ ।
గృహ్యమాణైర్గుణైర్లిఙ్గై రగ్రాహ్యమనుమానతః ॥ యద్వాచా
నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే - తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధినేదంయ
దిద ముపాసతే - యచ్చక్షుషానపశ్యతి యన్మనసాన మనుతే- య
చ్ఛ్రోత్రేణ నశ్రుణోతీ"తిచ. తథాచైతద న్తర్బహి ర్వ్యాప్యావ తి
ష్ఠ న్నపినైవైతత్ప్రపఞ్చ స్వరూపో భవామీతిభావః. ఇత్యంజసా
బుధ్యధ్వమ్- ఇత్యేవంప్రకారేణ ప్రకృతి పురుషాపరమాత్మనోమత్తో
భిన్నావి త్యనాయాసేన నిశ్చినుతే త్యర్థః, ప్రశ్నమనూద్య తస్యో
త్తరమాహ - (గుణేష్వి) తి - ఏతత్పాఠస్తు "గుణేష్వావిశతేచే
తో గుణాశ్చేతసిచప్రజాః । జీవస్యదేహఉభయంగుణాశ్చేతోమదా
త్మన" ఇతి. ప్రజాః - హే సనకాదయః, గుణేషు- శబ్దాదివిషయే
షు, చేతః - ఆవిశతే- ప్రాగ్వాసనాయన్త్రితంసత్ప్రవిశతే, గుణా
శ్చేతసివిశన్తే- స్వానుభవ జన్య వాసనారూపేణ మనసి తిష్ఠన్తీత్య
ర్థః, మదాత్మనః- అహమాత్మా-న్తర్యామీ, యస్యతస్య; యద్వామ
దాత్మనః- మదయుక్తఆత్మా- మనో,యస్య; అశాన్తకామస్యేత్యర్థః,
తస్యజీవస్య, గుణాః-వాసనారూపాః, చేతోమనశ్చేత్యేతదుభయం

మిథో౽గ్రథితం సత్, దేహః-వాసనామయంలిఙ్గశరీర మనాదితయాభవతీత్యర్థః, తతః కిమత ఆహ - గుణేషుచా విశచ్చిత్తమభీక్ష్ణం గుణ సేవయా । గుణాశ్చచిత్తప్రభవా మద్రూపఉభయం త్యజే ’’ దితి- యదాయం జీవోమద్రూపః - మాం రూపయతి, భజనీయత్వేనప్రకాశయతీతి మద్రూపః, మద్భక్తోభవతీతియావత్; తదా అభీక్ష్ణం పునఃపునర్గుణసేవయా గుణేష్వావిశచ్చిత్తమ్ - వాసనా రూపేణ చిత్తేప్రభవన్తీతి, చిత్తప్రభవా గుణాశ్చేత్యేతదుభయం కర్తృ, త్యజేత్- అన్యోన్యబన్ధనమిత్యాదిః, (ధ్యాత్వా) జీవేన మద్రూపే స్మర్యమాణేసతి, శేషం సమానమ్, జీవం లక్షయితుమేతదేవ వివృణోతి- (జాగ్రి) దితి ద్వాభ్యామ్-ద్వయోః పాఠస్తు “ జాగ్రిత్స్వప్న సుషుప్తిశ్చ గుణతో బుద్ధివృత్తయః । తాసాంవిలక్షణోజీవ స్సాక్షిత్వేన వినిశ్చితః ॥ యర్హి సంసృతి బన్ధో౽య మాత్మనో గుణ వృత్తిదః । మయితుర్యేస్థితో జహ్యాత్త్యాగ స్తద్గుణచేతసామ్॥’ జాగ్రిత్- జాగరః, యర్హి - యథా, సంసృత్యాబద్ధ్యతఇతి సంసృతి బన్ధః, ఆత్మనః- మనసః, గుణవృత్తిః- ఇన్ద్రియద్వారా విషయ భోగాన్, దదాతీతితథా; అయమ్- జీవః, మయి - పరమాత్మని, కీదృశేః తుర్యే- జాగరాద్యవస్థాతీతే, స్థితః- మద్భక్తినిష్ఠ స్సన్నిత్యర్థః, జహ్యాత్- గుణవృత్తిస్త్యజేదితి యావత్; తత్ - తదా, గుణచేతసాం త్యాగః- అన్యోన్య ప్రహాణమ్, భవతీతి శేషః; ఇయమేవ సంసృతి బన్ధ నివృత్తిరితి భావః, గుణవృత్తిహానమేవ విశదయన్ తదకరణే సంసారా నపగమమాహ - (అహఙ్కారకృతమితి) ద్వాభ్యామ్- ఏతయోః పాఠస్తు “ అహఙ్కారకృతంబన్ధ మాత్మనోర్థ విపర్యయమ్ । విద్వాన్నిర్విద్య సంసార చిన్తాంతుర్యేస్థిత స్త్యజేత్ ॥ యావన్నానార్థధీః పుంసోననివర్తేతయుక్తిభిః । జాగర్త్యపిస్వపన్నజ్ఞ స్స్వప్నజాగరణం యథే’’ తి. అహఙ్కారః. “ఈశ్వరో౽హమహం

మిత్యారభ్య హంస రూపిణా భగవతా సనకాదిభ్య ఉపదిశ్యమానం వాక్య జాతం జీవాత్మ పరమాత్మనో భేద ప్రతిపాదన పర మేవ భవతి, కస్మాత్ - సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన-వ్యపదేశాదితిపూర్వసూత్రాదనువర్త్యమ్, సుషుప్తిః - ప్రస్వాపః, ఉత్క్రాన్తి శబ్దేన

భోగీ''ఇత్యేవం జీవేశ్వరాభేదానుసన్ధానాది లక్షణాసుర సమ్పద్రూపః, తేన కృతమ్ - నిర్మితమ్, 'దైవీ సమ్పద్విమోక్షాయ నిబన్ధాయాసురీమతే' తి స్మరణాత్; నానార్థధీః - నానావిషయబుద్ధిః, నను కథం నానావిషయేభ్యో ధీర్నివర్తేతేత్యతఆహ- (అసత్త్వా) దితి- తత్త్వారస్తు - "అసత్త్వాదాత్మనోన్యేషాం భావానాం తత్కృతాభిదా। గతయో హేతవశ్చాస్య మృషాస్వప్నదృశోయథే" తి. ఆత్మనోన్యేషామ్-స్వవ్యతిరిక్తానామ్, భావానామ్- దేహాదివిషయప్రపఞ్చానామ్, అసత్త్వాత్-సంసారావహత్వేనా సాధుత్వాత్, "న సాధుమన్యేయత ఆత్మనోయమసన్నపి క్లేశద ఆసదేహ" ఇత్యామననాదితిభావః. తత్కృతా - దేహకృతా, భిదా- దేవత్వమనుష్యత్వాది భేదాః, గతయః- స్వర్గాది ఫలాని, హేతవ- స్తత్సాధనాని, కర్మాణిచ; అస్య- ఆత్మనో జీవస్య, మృషా- అనిత్యాః, 'ఏవం లోకంపరంవిద్వాన్నశ్వరం కర్మనిర్మితమ్। సతుల్యాతిశయధ్వంసంయథా మణ్డలవర్తినా' మితి కృత్స్నస్య జగతో నశ్వరత్వామ్నానాత్; 'యదిదం కించ తత్సత్య మిత్యాచక్షత' ఇతి తస్య సత్యత్వా మననాత్; "అసత్యమప్రతిష్ఠన్తే జగదాహురనీశ్వర" మితి కృత్స్నస్యాస్య-జగతో మిథ్యాత్వానుసన్ధానస్యాసురసమ్పద్భావస్మరణాచ్చ; అనిత్యత్వేదృష్టాన్తః, స్వప్నదృశః- పురుషస్య, తదా దృశ్యమానంవస్తుయథా అనిత్యంభవతి తథాదేహకృతభిదాదిక మనిత్యం భవతి, తస్మాదేవం మన్యమానస్య నానార్థధీర్నివర్తేత ఇతి భావః, స్వప్నస్యానిత్యత్వంచ తృతీయాధ్యాయే సన్ధ్యాధికర

స్వప్నావస్థా లక్ష్యతే, స్వప్నా వస్థాయా మేతద్దేహా ద్దేహాన్తర ప్రాప్తిరివహి ప్రతీయతే, 'సుషుప్త్యైతాభ్యా'మితి జాగరావస్థా యా అప్యుపలక్షణమ్, తతశ్చైతదుక్తం భవతి '*యోజాగరే బహిరనుక్షణ ధర్మిణోర్థాన్ భుఙ్క్తే-సమస్తకరణైహృదాది తత్సదృక్షాన్ । స్వప్నే సుషుప్త ఉపసంహర తేసఏక స్మృత్యన్వయాత్త్రిగుణ వృత్తిదృగిన్ద్రియేశ'ఇతిసుషుప్త్యాద్యవస్థానామనుభోక్తృత్వేన జీవాన్ప్రదర్శ్య తదుపరి "ఏవంవిమృశ్య!గుణతో మనసస్త్ర్యవస్థా మన్మాయయా మధికృతాఇతినిశ్చితార్థాః | సఞ్ఛిద్యహార్ద మనుమాన సదుక్తితీక్ష్ణ జ్ఞానాసినాభజత మాఖిలసంశయాధి" మితి

శే వక్ష్యతే, యథయదుక్తం "మయి తుర్యే స్థితో జహ్యా" దితి 'తదేవయోజాగర' ఇతి ద్వాభ్యాం ప్రపఞ్చయతి- తయోరపార్థ స్తు, 'యోజాగరే బహిరనుక్షణ ధర్మిణోర్థాన్ భుఙ్క్తే-సమస్త కరణైహృదాది తత్సదృక్షాన్ । స్వప్నేసుషుప్తఉపసంహర తేసఏకస్మృత్యన్వయాత్త్రిగుణవృత్తి దృగిన్ద్రియేశః ॥ ఏవం విమృశ్యగుణతోమనసస్త్ర్యవస్థాం మన్మాయయా మయికృతా ఇతి నిశ్చితార్థాః । సఞ్ఛిద్య హార్ద మనుమాన సదుక్తి తీక్ష్ణ జ్ఞానాసినా భజత మాఖిలసంశయాధిమ్ ॥ *యోజాగరాద్యవస్థాఅనుభవన్,అతఏవ త్రిగుణ వృత్తిదృక్ - సత్వాదిగుణవృత్తీః - జాగరాద్యవస్థాః పశ్యతీతిత్రిగుణవృత్తి దృక్, సఏవ ఇన్ద్రియేశః - జీవోభవతీత్యేవం విమృశ్య-జీవస్వరూపం జ్ఞాత్వా,మనస స్సమ్బన్ధిన్యస్సత్వాదిగుణతస్సముత్పన్నాస్త్ర్యవస్థాః - జాగరాద్యవస్థాః, మన్మాయయా- అనాద్యనువర్తమానేన, మమ జీవస్యాజ్ఞానేన,మయి- జీవాత్మని, కృతాః-ప్రాపితా ఇతి. నిశ్చితార్థాః - అధ్యసిత జీవస్వరూపా స్సన్తః, అఖిల సంశయాధిమ్ - అఖిలసంశయమూలమ్, పూర్వోక్త మహాజ్ఞారమ్ ; అనుమాన సదుక్తి తీక్ష్ణజ్ఞానాసినా సఞ్ఛిద్య, హార్దమ్

హృదిస్థమ్,మా-మామ్, భజతేతి యోజనా, తత్రానుమానసనిశ్చయః, తత్తు "ఈక్షతే"తి వక్ష్యమాణం చిదచిదీశ్వర వివేకజ్ఞానరూపమ్, సదుక్తిః - సదాచార్యోపదేశః, తాభ్యామ్ ; తీక్ష్ణం యద్జ్ఞానమ్- చిదచిదీశ్వర వివేక జ్ఞానమ్,తదేవాసిః-ఖడ్గః, తేన; "తస్మాద్వస్తున" ఇత్యాదౌ నజీవేశ్వరైక్య ప్రతీతి రితి భావః, కోభవానితి ప్రశ్నస్యో త్తరంతు 'జానీతమాగతం యజ్ఞంయుష్మద్ధర్మవివక్షయే' త్యగ్రేవక్ష్య తె, స్యాదేత దుపరి 'ఈక్షేతవిభ్రమమిదం మనసోవిలాసందృష్టంవి నష్టమతిలోల మలాతచక్రమ్ | విజ్ఞానమేకమురుధైవ విభాతిమాయా స్వప్నస్త్రిధాగుణవిసర్గ కృతోవికల్ప" ఇత్యత్ర విజ్ఞానశబ్ద నిర్దిష్ట పరబ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య సర్వస్యజగతో మిథ్యాత్వావగమేన జీవేశ్వ రాభేద సిద్ధిరితిచేన్నేత్యుచ్యతె, 'ఈక్షేతవిభ్రమ'మిత్యత్ర తథానవ గమాత్; అపిత్విహ పూర్వశ్లోకోపాత్తజ్ఞానపదేన ప్రకృతీశ్వరజీవవి వేకజ్ఞానం వివక్షితమిత్యుచ్యతె,తథాహి, ఇదమ్- ప్రకృతివికారాత్మ కంప్రపఞ్చజాతమ్,మనసః- హార్దస్యశ్రీభగవతోహరేః, విభ్రమమ్- లీలాం,తత్సాధనమీక్షేత, 'క్రీడాభాణ్డంవిశ్వమిదంయస్యమహిమ్నస్త స్మైనిత్యంనాథ నమస్తేకరవామే,తిశ్రుతేః, ఇదంకీదృగ్భూతమిత్యా కాఙ్క్షాయాం విశేషణాన్యాహ - (విలాస)మిత్యాదినా- విలస తిసృష్టిసమయేఆవిర్భవతీతివిలాసమ్, దృష్టమ్- స్థితిసమయేదృశ్యమాన మిత్యర్థః, వినష్టమ్- సంహారావసరే వినశ్యత్, ఉభయత్ర నిష్ప్ర యోజనభూతార్థకత్వ మపివివక్షిత మితిజ్ఞేయమ్,అలాతచక్రవదతిలో లమ్- అతిచఞ్చలంచ, ఏవం ప్రకృతిస్వరూపంజ్ఞాపయిత్వా తత్రత్య పరమాత్మస్వరూపం జ్ఞాపయతి- (విజ్ఞాన)మితి - విజ్ఞానమ్- వివిధ జ్ఞానవత్,సర్వజ్ఞమితి యావత్; ఏకమ్-ముఖ్యమ్,శ్రేష్ఠంపరంబ్రహ్మత త్రోరుధేవ విభాతి- ఉరుధాః- బహుధాః, జీవాఃతఇవబ్రహ్మవిభా తి-ప్రత్యేకం తేషామన్తర్యామిత్వా న్నానావిధమివ ప్రకాశత ఇతి

తాదృశావస్థానుభవ రూపసంసార నివర్తకోపాయ భూతాంభ క్తిం విధాయ భజనీయాత్పరమాత్మన స్తస్మాత్తాదృశావస్థావతాం భజమానానాం భేదవ్యపదేశాదితి. తస్మాదిహ హంసోపదేశే జీవాత్మపరమాత్మనో ర్నాభేదగన్ధః. ... ... *

౧౧॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—* ౪౪॥ సూ॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః. *—

"అహంభవోయజ్ఞఇమేప్రజేశాదక్షాదయోయేభవదాదయశ్చ॥

ఈక్షేతేత్యర్థః, అథ జీవస్వరూపం జ్ఞాపయతి- (మాయాస్వప్న) ఇత్యాదినా- మాయాయాం- ప్రకృతౌ, స్వపతీతి మాయా స్వప్నో జీవః "మాయామయేవాసనయా శయాన" ఇతిశ్రుతేః, సచేహప్రప ఞ్చ జాతేవిభాతీతి ఈక్షేత, జీవానామసఙ్ఖ్యేయత్వాదిహైక వచనంజాతిపరమిత్యాశయేన తంవిశేషయతి - (త్రిధే)తి - సాత్వికాది భేదేన త్రివిధం గుణవిసర్గం కరోతీతి గుణ విసర్గకృతః, కర్తరి క్తః, "హేతుర్జీవోస్య సర్గాదావ విద్యాకర్మకారక" ఇత్యాదౌ జీవస్య విశ్వసర్గాది హేతుత్వావగమా ద్గుణవిసర్గకృతత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్, వికల్ప్యతే మిథోవిభిద్యత ఇతివికల్పః, జీవాశ్చాస్మిన్ జగతి మిథోవిలక్షణావిభాన్తీతి ఈక్షేతేతి. తస్మాజ్జీవేశ్వరయో ర్నేహా ప్యభేదగన్ధ ప్రతీతిరస్తీతి నిశ్చీయతే, 'తతశ్చవస్తున, ఇత్యాదివాక్య జాతస్య జీవేశ్వరయో రితరేతర భేదాధ్యవసాయకత్వాత్తయో ర్భేదాధ్యవసాయ ఏవైతదధికరణ ఫలమిత్యధికరణ ముప సంహరతి - (తస్మా) దితి- ... అ॥౧౧॥ సూ॥ ౧॥

నన్వస్తుజీవేశ్వరయోర్భేదః ? తథాపి తయోర్మధ్యే పరమాత్మనఃకథం జీవాత్పారమ్యం సిద్ధ్యేదిత్యాక్షేప సఙ్గతిం హృది నిధాయోత్తరాధికరణ మారభతే- (పత్యాదిశబ్దేభ్య) ఇతి.

'అహంభవ, ఇత్యాదౌ బ్రహ్మాదీనాం సత్యాది తత్తల్లోకాధిప

స్వర్లోకపాలాః ఖగలోకపాలాభూలోకపాలా స్తల లోకపాలా'' ఇత్యాదౌ బ్రహ్మాదీనాం సత్యలోకా ద్యధిపతిత్వ మవగమ్యతే, తత్కిం తేషాం ముఖ్యం భవతి? ఆహోస్విత్పరమాత్మనఏవ ముఖ్యంభవతి? ఇతి సంశయే ప్రాప్తే ¶బ్రూమః, పరమాత్మన ఏవతత్త ల్లోకాధిప తిత్వంచాఖిలక్షితిపతే స్తత్తత్ఖణ్డ భూపతిత్వమివముఖ్యంభవతి, కుతః? పత్యాది శబ్దేభ్యః- 'శ్రియఃపతిర్యజ్ఞ పతిః ప్రజాపతి ర్ధియాం పతి ర్లోకపతి ర్ధరాపతిః। పతిర్గతిశ్చాన్ధక వృష్ణి సాత్వతాం ప్రసీద తాం మేభగవాన్సతాం గతి '' రితి పూర్వత్ర శ్రూయమాణే వాక్య శేషే 'సఏషసర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదం ప్రశాస్తీ' త్యాది శ్రుత్యన్తరేచ శ్రూయమాణేభ్య శ్శ్రియఃపత్యా ది శబ్దేభ్యోఽఖిల లోకాధిపతే ర్భగవతో నారాయణస్యైవహి త త్తల్లోకాధిపతిత్వంచ ముఖ్యంభవతీతినిశ్చీయతే, †తస్మా దపరిమితమ హిమ పూర్ణో భగవా న్నారాయణ ఏవ ముముక్షుభి రనవరతం భ జనీయ ఇతి నిశ్చితమ్. ... ... ✽

౧౨॥ పత్యాది శబ్దాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

తిత్వ శ్రవణాత్తన్ముఖ్యమేవ భవతీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే తేషాంతత్త ల్లోకాధిపత్యస్య పరమాత్మ పారతన్త్ర్యా త్తస్యైవ తత్తల్లోకా ధిపత్యం ముఖ్యంభవతీతి సిద్ధాన్తయతి - ¶(బ్రూమ) ఇత్యాదినా- † పరమాత్మనిబ్రహ్మాది నిఖిలజీవేభ్యః పారమ్యరూపలక్షణసమన్వయ సిద్ధ్యా తస్యసర్వోపాస్యత్వ సిద్ధిరిహ ఫలమిత్యభిప్రేత్యాధికరణ ము పసంహరతి - (తస్మాదపరిమిత మహిమే) తి- పాదంసమాపయ తి - (నిశ్చిత) మితి- ... ... ✽

ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

ఇతి శ్రీ భగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీవత్స
కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంసప
రమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీ శుక
భగవత్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీమద్బాదరాయణ సు
ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.
ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా ॥౪౪॥
శ్రీ సీ తా రా మా భ్యాం నమః.

శ్రీరస్తు
శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.
అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థపాద ప్రారమ్భః.

౧॥సూ॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేన్న
శరీరరూపక విన్యస్తగృహీతేః

* తదేవం ప్రథమాధ్యాయ తృతీయపాదే భగవత స్థూలరూపం

విలక్షణం జీవరాశే రతిసూక్ష్మతమా త్త్రిధా ।
ఉపాస్యమస్యకర్తారం సీతారామముపాస్మహే॥

* అస్యపాదస్యైతదధ్యాయ సఙ్గతిస్తుపూర్వవదేక కార్య కారిత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్, అతీతపాదత్రయ ప్రస్తుతార్థేషు కేషాంచిదర్థానామిహ ప్రపఞ్చ్యమానత్వా దస్యపాదస్య తేనోపజీవ్యోపజీవక భావసఙ్గతిం వృత్తానువాద పూర్వకం ద్యోతయతి - (తదేవ)

సూక్ష్మత్వాత్సంప్రసక్తాద్దేవాదీనాం మనుష్యోపాసనాధికారో వేదనిత్యత్వాదికంచ నిరణాయి, అథ చతుర్థపాదే పాదత్రయనిర్ణీతార్థేషు కతిచిదర్థాః ప్రసఙ్గాదాగతంచ ప్రపఞ్చ్యతే, ¶తత్రాదౌ తావత్సుషుప్త్యధికరణే యథా జీవేశ్వరాభేద నిరాకరణమకారి తద్వదత్రాపి జీవేశ్వరాభేదో నిరాక్రియతే, తత్రేదమామ్నాయతే " ఆత్మానం చేద్విజానీయాత్పరం జ్ఞానధుతాశయ " ఇతి.

❋కిమిహ జీవాత్మానం పరమాత్మత్వేన జానీయాదిత్యుచ్యతే? కింవా జీవాత్మానం పరమాత్మానంచ మిథః పృథక్త్వేన జానీయాదిత్యుచ్యతే? ఇతి సంశయః, తత్ర ప్రాప్తం తావజ్జీవాత్మానం పరమాత్మత్వేన జానీయాదిత్యుచ్యత ఇతి, కుతః ? తథాహి తత్ర ప్రతీయతే, యద్యపి కదాచిత్స్వసఙ్కల్పిత కార్యాదావనివార్య ప్రవృత్తి దర్శనాజ్జీవస్య స్వాధీన ప్రవృత్త్యనుపపత్తి ముఖేన తయోరానుమానికమర్థాన్తరత్వం భవతి, తథాహి, జీవః పరమాత్మనోఽర్థాన్తర భూతః, పరాధీన ప్రవృత్తిమత్త్వాత్ ; ఘటాదివదితి. తథాపి ఏకేషాం శాఖినామ్ ' తత్త్వమసీ ' త్యాది వాక్యానురోధాదిహ జీవేశ్వరయోరైక్యమేవ జ్ఞాతవ్యమితిచేదత్ర ప్రతిబ్రూమః, నేహ జీవాత్మానం పరమాత్మానంచ మిథః పృథక్త్వేన జానీయాదిత్యుచ్యతే, కుతః ? ఉత్తరవాక్యే శరీరరూపక విన్యస్త గృహీతేః- "ఆహుశ్శరీరం రథమిన్ద్రియాణి హయానభీశూన్మన ఇన్ద్రియేశమ్ । వర్త్మాని మాత్రా ధిషణాంచ సూతం సత్త్వం బృహత్తూర-బరమీశ దృష్టమ్ ॥ అ

మిత్యాదినా- ¶అస్యాధికరణస్య పూర్వపాదోపాన్త్యసుషుప్త్యధికరణేన దృష్టాన్తసఙ్గతిమాహ - (తత్రాదా) వితి - తత్ర- చతుర్థపాదే, ఆదౌ - ప్రథమతః. ... ...

❋ తత్ర యథోక్తాభేద నిరాకరణవిషయే సంశయమాహ- (కిమిహే) తి. ... ...

శం దశపాణి మధర్మ ధర్మా చక్రేభిమానం రథినంచ జీవమ్ । ధను ర్హీ తస్య ప్రణవం పఠన్తి శరంతుజీవం పరమేవలక్ష్య" మితి శరీ రాదీనాం రథాదిరూపక శరశరవ్య భావేన విన్యస్తయో ర్జీవాత్మ పరమాత్మనోః ప్రత్యక్షతయా భేద శ్రవణాదిత్యర్థః, నహి జీవప రమాత్మనో రభేద స్సిద్ధశ్చే ద్భేద నిబన్ధన స్తయో శ్శరశరవ్యభావేన రూపక విన్యాస స్సఙ్గచ్ఛతే, నచ 'తత్త్వమసీ' త్యాదివాక్యేన జీవే శ్వరయో రభేదోవగమ్యతే, కిన్తు తేన వాక్యేన, హే శ్వేతకేతో ! త్వం తదసి- తాదృశ పరబ్రహ్మశరీర భూతోసీ త్యయ మేవార్థో వగమ్యతే, ' యస్యాత్మా శరీర, మితి శ్రుత్యనురోధాత్ ;*దృశ్యతే హి స్థూలోయం కృశోయం గౌరోయ మిత్యాదా శరీర శరీరిణో ర భేదో పచారః, నహి స్థూలోయం పురుష ఇత్యాది వ్యవహారో సాధురితి చక్షతే ప్రేక్షావన్తః, తద్వదేవ జీవస్య పరమాత్మ శరీర భూతస్య తేన పరమాత్మనా శరీరిణా సాక మభేదోపచార విషయో పదిష్టమ్ ' తత్త్వమసీ ' త్యేతద్వాక్యమపి సాధ్వితి మన్తవ్యమ్, ఏ వంచసతి కస్మాత్పున స్తద్వాక్యమనురుద్ధ్యైహ జీవాత్మానం పరమా త్మత్వేన జానీయా దిత్యుచ్యేత, నహి యథోక్త పరాధీన ప్రవృత్తి మత్త్వ హేతౌ జ్ఞాతృత్వానుమానే యఙ్కంచన దోషం పశ్యామః, ¶తస్మాదాత్మానంచే ద్విజానీయా,దిత్యనేన వాక్యేన జీవాత్మానం ప

---

* ఏవం శరీర శరీరిణో రభేదోపచారే దృష్టాన్తమాహ - (దృ శ్యతేహి) తి. దృష్టాన్తస్య సాధుత్వం ద్యోతయన్ తందార్ష్టా న్తికేన యోజయతి - (నహిస్థూలోయ) మిత్యాదినా- అనుమా నంచేమం పూర్వపక్షం సుతరాం బాధత ఇత్యాశయేనాహ - (న హియథోక్తే) తి- యఙ్కఞ్చనేతి - వ్యభిచారి దోషమిత్యర్థః.

¶ జీవేశ్వర భేద స్థిరీకరణ మేతదధికరణ ప్రయోజన మిత్యభిప్రే త్య సూత్రవ్యాఖ్యాన ముపసంహరతి - (తస్మాది) తి

రథమాత్మానంచ మిథోర్థాన్తరతయా విజానీయాదిత్యయమభిప్రాయః ప్రత్యాఖ్యాతే. ... ... *

—* సూ॥ ౨॥ దర్శయతిచ *—

అపిచోత్తరత్ర 'యావన్నృకాయ రథమాత్మవశోపకల్ప్యధత్తే గరిష్ఠ చరణార్చనయా నిశాతమ్। జ్ఞానాసిమచ్యుత బలోదధద స్తశత్రు స్స్వానన్దతుష్ట ఉపశాన్త ఇదం విజహ్యా' దిత్యేతద్వాక్యం సాక్షాదేవ జీవేశ్వరయోర్భేదం దర్శయతి. *

౧॥ ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

—* సూ॥ ౩॥ *సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్ *—

ఇదమామ్నాయతే 'సూక్ష్మాణామప్యహంజీవ' ఇతి. తత్రాతిసూక్ష్మ తమ జీవవాచక జీవ పదాస్మత్పద సామానాధికరణ్యం కిం జీవేశ్వరయోరభేదం బోధయతి? ఉతతయోర్భేదమేవ బోధయతి? ఇతి ¶విశయ శమనాయాహ– (సూక్ష్మంత్వి) తి– తునావిశయ శ్శమితః, అతి సూక్ష్మతమ జీవ వాచక జీవ పదాస్మత్పద సామానాధికరణ్యం జీవాత్మ పరమాత్మనోర్భేదమేవ బోధయతి, కస్మాత్?

తస్మాన్నేహ జీవేశ్వరయో రభేదశ్శఙ్క్య ఇత్యధికరణోపసంహారః. అ॥ ౧॥ సూ॥ ౭॥

* పూర్వపద దృష్టాన్త సఙ్గతిం హృది నిధాయోత్తరాధికరణమారభతే- (సూక్ష్మంతు తదర్హత్వా) దితి.

¶పూర్వత్ర "త్వంబ్రహ్మపరమంవ్యోమే" త్యస్మిన్‌ప్రశ్నవాక్యే త్వం పదబ్రహ్మ పదసామానాధికరణ్యేన త్వంపదార్థబ్రహ్మపదార్థయో రభేదావగమా దిహాపి యథోక్తసామానాధికరణ్యేనాస్మత్పదార్థ జీవపదార్థయో రభేదోవగమ్యత ఇతి పూర్వ పక్షేణసహావిశయం పరాణుదన్ సిద్ధాన్తయతి - (విశయ శమనాయాహే) త్యాదినా - ... ...*

తదపార్థక్యాత్ - ఇహ ప్రకరణ వశాత్తచ్ఛబ్దేన భగవద్విభూతిత్వం పరామృశ్యతే, తత్తు తదంశత్వమ్ తత్స్వత్వమితియావత్, అహమితి హి జీవో భగవత్స్వత్వమ్, తద్యదీహ యథోక్త సామానాధికరణ్యం తయోరభేదం బోధయేత్తర్హి లోకేస్వస్వామినోరప్యభేదో దృశ్యేత, అపిచ " గన్ధమాత్రమహం భువ " ఇత్యత్రాపి శ్రూయమాణ సామానాధికరణ్యం తద్వదేవ పరమాత్మ గన్ధయో రభేదం బోధయేత్, నహ్యనుపపన్నతమః, కిన్తు భగవదంశత్వాద్గన్ధస్య 'గన్ధమాత్ర మహం భువ ' ఇతి సామానాధికరణ్యం భవతి, ఏవంజీవస్యాపి భగవదంశత్వాత్ ' సూక్ష్మాణామప్యహంజీవ ' ఇతి సామానాధికరణ్యం భవతీతి జ్ఞేయమ్, జీవస్య భగవదంశత్వం చానన్తరాధ్యాయే ' అంశోనానా వ్యపదేశా ' దిత్యత్ర స్పష్టం వక్ష్యత్యాచార్యః, తస్మాదిహ యథోక్తం సామానాధికరణ్యం జీవేశ్వరయోర్భేదమేవ బోధయతీతి నిశ్చీయతే. ... ❀

—❀ ౪॥ సూ॥ తదధీనత్వాదర్థవత్, ❀—

జీవేశ్వరభేదాధీనత్వాత్ఖలు సర్వమపి శ్రుతిస్మృత్యాదిలక్షణం శాస్త్రం ప్రయోజనవద్భవతి, అసతి తయోర్భేదే సర్వం శాస్త్రం నిరర్థకమేవ భవేత్, తవ మతే బ్రహ్మవ్యతిరిక్త వస్త్వభావాత్; యద్యేకస్మాద్బ్రహ్మణి భేదం పరికల్ప్య శాస్త్రాణి ప్రవృత్తేరన్ తదా తేషాం భ్రాన్తప్రలాపా విశేషో వ్యర్థా యాసశ్చ ప్రసజ్యేత,

---

§ "త్వంబ్రహ్మపరమంవ్యోమే" త్యత్ర త్వంబ్రహ్మపదయోః పరబ్రహ్మవృత్తిత్వా త్తత్పదద్వయ సామానాధికరణ్యం త్వంబ్రహ్మ పదార్థయో రభేదం బోధయేత్, "సూక్ష్మాణామప్యహంజీవ" ఇత్యత్ర త్వస్మత్పద జీవపద సామానాధికరణ్యం జీవాత్మ పరమాత్మనో రభేదం నబోధయతీత్యేతదన్యత్రానుపపత్తి ముద్భావ్య దృఢయతి - (యదీహే) త్యాదినా. ... ...

తస్మాదస్త్యేవతయోర్భేదః. ... ...

*— ౫ ॥ సూ ॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ *—

నహి జీవస్యపరమాత్మనాసాకమభేదేన జ్ఞేయత్వంవక్తి వేదాన్తాది శాస్త్రీయం యత్కించిద్వచనమ్, *తస్మాచ్చ నాస్తితయోరభేదః.

—*౬॥ సూ॥ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్ *—

నను "యథాహిరణ్యంబహుధాసమీయతేనృభిఃక్రియాభిర్వ్యవహారవత్సుగుసు । ఏవంవచోభిర్భగవాన్ అధోక్షజో వ్యాఖ్యాయతే లౌకిక వైదికైర్జనైః" రిత్యేతద్వాక్యం సర్వస్యాపిజగతో బ్రహ్మాత్మావగమయత్సజ్జీవేశ్వరయో రప్యభేదం వదతీతిచేన్నైతదేవమ్, కుతః ? ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్ - హి- యతః, తత్ర ప్రాజ్ఞః- పరమాత్మైవ, సర్వాన్తర్యామితయాజీవాదర్థాన్తరతయాచ ప్రకరణాదవగమ్యతే, 'బుద్ధీన్ద్రియార్థరూపేణ జ్ఞానంభాతి తదాశ్రయ' మిత్యుపక్రమ్య "ఏవంవచోభిర్భగవాన్ అధోక్షజో వ్యాఖ్యాయతేలౌకిక వైదికైర్జనై' రితి పఠ్యమానంహి పరమాత్మీయంప్రకరణమ్. తత్ర 'యథాహిరణ్య' మిత్యస్యాయమర్థోఽధ్యవసితః, యథాహిరణ్యం కటక మకుటాది రూపేణమిథో భిన్నేష్వవయవేషు ధార్యమాణం స్వరూపతః ఏకమేవభవతి, ఏవం శ్రీభగవాన్ అధోక్షజోన్తర్యామితయా మిథోఽపిభిన్నేషు జీవేష్వవతిష్ఠన్ తత్తజ్జీవాభిధాయిభిర్వచోభి ర్లౌకిక వైదికైర్జనై రాహూయమానోఽపి స్వరూపతో నవిభిన్నోభవతి, కిన్తు స్వశరీరభూతేషు జీవేషుసదైకరూపోవతిష్ఠతఇతి. యత్తు "ఆత్మానంచిన్తయేదేకమభేదేనమయాముని" రితి వచనం తత్త్విమమేవార్థ మవగమయతి, తథాహి, ఆత్మానమ్ - స్వాన్తర్యామిణమ్, మయా - పరమాత్మనా శ్రీకృష్ణేనసహ,

---

* తస్మాత్ - జీవస్యపరమాత్మాభిన్నత్వేన జ్ఞేయత్వవచనాభావా దేవేత్యర్థః ... ...*

అభేదేన చిన్తయేదితి. తస్మాన్నేదమ్ "యథాహిరణ్య" మితివాక్యం కృత్స్నస్య జగతో బ్రహ్మాత్మతా మవగమయతి, నాపి జీవేశ్వరయోర భేద మవగమయతీతి ధ్యేయమ్. ...* ...*

—* ౬ ॥ సూ॥ * త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ *—

న కేవలమస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మ స్వరూప ప్రతిపాదనం దృశ్యతే, అపితుత్రయాణామ్- ఈశ్వర ప్రకృతిజీవానామపి, ఉపన్యాసో దృశ్యతే, ¶తత్ర "బుద్ధిస్థితి యాథార్థ్యరూపేణే" త్యారభ్య "హ్యేషఖ్యాయతే లౌకిక వైదికైర్జనైః" రిత్యన్తేనేశ్వర స్వరూపముక్తమ్, ఏ తదుపరిష్టాత్ 'ఘనోయథారుణ ప్రభవోరుణదర్శితో హ్యరుణాంశ భూతస్యచ చక్షుష స్తమః | ఏవంత్వహం బ్రహ్మగుణ స్తదీక్షితో బ్రహ్మాంశ కస్యాత్మనఆత్మబన్ధన " ఇతిప్రకృతిజీవయో స్స్వరూపమేవని రూప్యతే, ఏతత్త్రయవిషయ ప్రశ్నశ్చ ద్వితీయస్థానాదౌ కృతః, §తస్మాచ్చిదచిదీశ్వరాణా మితరేతరం భేదమేవేదంప్రకరణమవగమయతీతి నిశ్చీయతే . ...

౨॥ తదహత్వాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫ ॥

—* ౭॥ సూ ॥ మహద్వచ్చ *—

†అస్మిన్నేవప్రకరణేఆదావామ్నాయతే బుద్ధిస్థితి యాథార్థ్యరూపేణ

---

* అపిచేదం ప్రకరణం ప్రాజ్ఞప్రకృతి జీవానాం మిథోభేదం విశదీకరోతీత్యాహ - (త్రయాణా) మితి. ... ...*

¶ త్రయాణాముపన్యాసం వివినక్తి - (తత్ర "బుద్ధిస్థితి యాథార్థ్యరూపేణే" త్యారభ్యే) త్యాదినా. ... ... *

§ ఫల కథనపూర్వక మధికరణ ముపసంహరతి – (తస్మాచ్చిదచిదీశ్వరాణా) మితి. అ॥ ౨॥ సూ॥ ౫॥

† అస్య పూర్వాధికరణేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిం ద్యోతయితుం విషయోపస్థితి మాహ - (అస్మిన్నేవప్రకరణ) ఇతి.

'జ్ఞానంభాతి తదాశ్రయ ' మితి. తత్ర బుద్ధిశబ్దః ప్రకృతివాచీ, రూప శబ్ద శ్శరీర వాచీ, జ్ఞానశబ్దో బ్రహ్మవాచీ, తథాచజ్ఞాన ఘనం పరంబ్రహ్మబుద్ధ్యాది శరీరకం సద్భాతీత్యనేనపరబ్రహ్మణ స్సర్వభూతేషు వ్యాప్తిరవగమ్యతే, సా కిం దృష్టాన్తతో నిరూపయితు మశక్యా ? ఉతశక్యా ? ఇతిసంశయే ఇదముత్తరం ప్రాహ-(మహద్వచ్చే)తి - చోఽవధారణే, యథా మహత్తత్త్వం నిఖిల తత్త్వేషు తత్కార్యేషుచ ప్రపఞ్చేషు వ్యాప్యావతిష్ఠతే, తద్వదేవపరం బ్రహ్మాపి ప్రకృతిమహదాది నిఖిలతత్త్వేషు తత్కార్యేషుచ ప్రపఞ్చేషు వ్యాప్యావ తిష్ఠత ఇత్యవధర్తవ్యమ్, ¶తస్మాత్పరమాత్మన స్సర్వభూతేషువ్యాప్తిర్దృష్టాన్తతోనిరూపయితుంశక్యతఇతి నిశ్చీయతే.

—✻ ౯॥ సూ॥ చమసవదవిశేషాత్ ✻—

యథా చమసేన - తన్నామకేన మహర్షిణా "సర్వేషుశశ్వత్తను భృత్స్వవస్థితంయథాఖమాత్మాన మభీష్టమీశ్వర" మితిపరబ్రహ్మణో నారాయణస్యాఖిల జీవేషువ్యాప్తి రభిహితా, ఏవమిహాత స్య పరబ్రహ్మణః ప్రకృత్యాదినిఖిల తత్త్వేషుతత్కార్యేషుచప్రపఞ్చేషువ్యాప్తి రభిధీయతే, కుతః ? అవిశేషాత్ - చేతనాచేతనయోర్భగవచ్ఛరీరత్వేన సమానత్వాదిత్యాశయః.

—✻ ౧౦॥ సూ॥ జ్యోతిరుపక్రమాతు తథా హ్యధీయత ఏకే ✻—

---

§ శ్రీభగవద్వ్యతిరిక్తస్య చేతనస్యాణుత్వేన దృష్టాన్తత్వాయోగాద్భగవద్వ్యాప్తిర్దృష్టాన్తతో నిరూపయితు మశక్యేతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే చన్ద్రవన్ముఖమిత్యాదౌ దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో స్సర్వధర్మసామ్యానుపలబ్ధే ర్మహత్తత్త్వస్యాచేతనత్వేపి నిఖిలజగద్వ్యాపకత్వా త్తద్దృష్టాన్తీకృత్య సిద్ధాన్తయతి - (ఇద ముత్తరం ప్రాహే)త్యాదినా. ¶ఫలం కథయన్సూత్రార్థముపసంహరతి - (తస్మా) దితి. అ॥ ౩॥ సూ॥ ౩॥

సర్వేషు భూతేష్వియం భగవద్వ్యాప్తిర్జ్యోతిరుపక్రమా చ వేదితవ్యా - జ్యోతిః - అగ్నిః, ఉపక్రమే- దృష్టాన్తోపక్రమే, యస్యాస్సా జ్యోతిరుపక్రమా, అగ్నేరివ వాయోరివ చ భగవతః సర్వభూతేషు వ్యాప్తిర్భవతీతి వేదితవ్య మిత్యర్థః, కథమిద మవగమ్యతే ? తథాహ్యధీయత ఏకే- తథా ఖలు, ఏకే- శాఖినః ' అగ్నిర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ । ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా రూపం రూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చ ॥ వాయుర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో రూపం రూపం ప్రతిరూపో బభూవ । ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా రూపం రూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చే'తి. అత్రాగ్నిర్హి దృష్టాన్తత్వేనాదావుపక్రమ్యతే, తస్మాత్సూక్తం జ్యోతిరుపక్రమేతి. ... ... *

3॥ () మహదధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ 3॥

—* ౧౧॥ సూ॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః *—

భగవత్ స్థూలరూపోపాసనం ప్రకృత్యేద మామ్నాయతే " భూర్లోకగకల్పితగపద్భ్యా " మిత్యారభ్య "ఇతి వా లోకకల్పనే" త్యన్తమ్. తత్రైకస్య పరిదృశ్యమానస్య స్థూలరూపస్య త్రేధాకల్పనా కిం విరుద్ధా? ఆహోస్విదవిరుద్ధా? ఇతి సంశయే ప్రాప్త †ఇద

() మహదాది ప్రస్తావేన భగవత్స్థూలరూపస్యోపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే - (కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివ దవిరోధ) ఇతి . ... *

† ఏకత్వాదేవ పరిదృశ్యమానస్య భగవత్స్థూలరూపస్య త్రేధాకల్పనా విరుద్ధైవ భవతీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే కల్పనాయా అనుసన్ధానరూపత్వాదేకస్యాప్యస్య భగవత్స్థూలరూపస్య తత్తత్సమ్ప్రదాయానుసారేణ త్రేధాకల్పనాత్స్వవిరుద్ధైవ భవతీతి సిద్ధాన్తయతి - (ఇదముత్తరం పఠతి) త్యాదినా. ... ...

ము త్తరం పఠతి-(కల్పనే)తి-ఏకత్వేపి స్థూలరూపస్య త్రేధాకల్పనా భవత్యేవా విరుద్ధా, కుతః? ఉపదేశాచ్చ- చోऽధారణే, 'భూర్లో కఃకల్పితఃపద్భ్యాం' మిత్యుపక్రమ్య 'ఇతివాలోకకల్పనే' త్యన్తే నేహ స్థూల రూపస్య త్రివిధత్వ కల్పనోపదేశా దేవేత్యర్థః, న హ్యేకస్య త్రివిధ కల్పనా విరుధ్యతే, మధ్వాదివదుపపత్తేః- తథా హి యథాఏకస్యాదిత్యస్య 'వసవో రుద్రా ఆదిత్యా మరుత స్సాధ్యాశ్చేతే దేవగణాఃపరిత ఉపవిశ్యతం మధుముపజీవన్తీ' త్యుపది ష్టాయాం మధువిద్యాయాం మధురూపత్వం కల్ప్యతే. తథాతస్యైవ 'గోసాతపన్ను దేతి - ససర్వేషాం భూతానాం ప్రాణానాద తో దేతి- మానుప్రజాయామాపశూనామ్ - మామమ ప్రాణానా దాయోదగా' ఇత్యుపదిష్టాయాం మాయుర్విద్యాయామాయుస్స్వ రూపత్వం కల్ప్యతే, తథా తస్యైవ 'యత్త త్ప్రాణస్య ప్రత్న స్య విష్ణోరూపం యత్సత్యస్యర్తస్య బ్రహ్మణః - అమృతస్యచ మృత్యోశ్చ సూర్యమాత్మానమిమహే' త్యుప దిష్టాయాం త్రయ్యాం వి ద్యాయాం త్రయీమయత్వం కల్ప్యతే, ఏవ మిహ స్థూల రూపస్య త్రివిధత్వ కల్పనాప్యవిరుద్ధైవ భవతి, *తస్మాత్ స్థూలరూపోపాస నవిషయే నకశ్చిద్విరోధః, అత్రేదం తత్త్వమ్, స్థూలరూపోపాసనం తు మనశ్చాఞ్చల్య నివృత్త్యయే ప్రకృతి వికా రాత్మక ప్రపఞ్చేషు భ గవదవయత్వేన పరిచిన్తనమేవ, నతు భగవతస్తాదృశం పృథగ్రూ పాన్తర మస్తీతి. (స భగవాన్ పురుషో లోక కల్పః పురుషై ర్యో గిభిః కల్పతే.) ... *

౮॥ కల్పనోపదేశాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥ ౧॥

---

* భగవతి త్రేధా స్థూలరూపో పాసనాశ్రయత్వ రూప లక్షణ సమన్వయ సిద్ధిరిహ ఫల మిత్యభిప్రేత్యాధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా)దితి. అ॥ ౮॥ సూ॥ ౧॥

—✻ ౧౧॥సూ॥✻నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినానాభావాదతిరేకాచ్చ✻—

తృతీయస్కన్ధే ¶ "పఞ్చభిః పఞ్చభిర్బ్రహ్మ చతుర్భిర్దశభిస్తథా। ఏతచ్చతుర్వింశతికం గణం ప్రాధానికం విదు"రితి, "యః కాలః పఞ్చవింశక" ఇతిచ తత్త్వానాం పఞ్చవింశతి సంఖ్యా సమామ్నాయతే; ఏకాదశస్కన్ధే తు 'భూతైర్యదా పఞ్చభిరాత్మసృష్టైః పురం విరాజం విరచయ్య తస్మిన్। స్వాంశేన విష్టః పురుషాభిధానమవాప నారాయణ ఆదిదేవ' ఇతి తత్త్వానామాత్మతత్త్వేన సాకం షట్సంఖ్యా సమామ్నాయతే. కిమిహోభయత్ర శ్రూయమాణే తత్త్వసఙ్ఖ్యే మిథో విరుధ్యేతే? అహోస్విన్న విరుధ్యేతే? ఇతి సన్దేహే ప్రాప్తే ‡తం పరిహరతి- (నసంఖ్యే) తి = ఉభయత్ర శ్రూయమాణానాం తత్త్వానాం పఞ్చవింశతి సంఖ్యా షట్సంఖ్యా చ మిథో న విరుధ్యేతే, కుతః? ఉపసఙ్గ్రహాత్- అపీత్యవధారణే, 'ఏకస్మిన్నపి దృశ్యన్తే ప్రవిష్టానీతరాణి చ। పూర్వస్మిన్వా పరస్మిన్వా తత్త్వే తత్త్వాని సర్వశ' ఇత్యత్రైవైకస్మిన్నేవ తత్త్వే నిఖిల తత్త్వోపసఙ్గ్రహో దృశ్యతే, ఉపసఙ్గ్రహః- అన్తర్భావః, తథా నానాభావాత్- 'కేచిత్షడ్వింశతిం

✻ ఇహ ప్రకృత్యాదితత్త్వమయ భగవత్స్థూలరూప ప్రస్తావేన ప్రకృత్యాదితత్త్వ సఙ్ఖ్యాయా ఉపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చే)తి.

¶ పఞ్చభిః పఞ్చభిః - మహాభూతైస్తన్మాత్రైః, చతుర్భిః - మనోబుద్ధ్యహఙ్కార చిత్తైః, దశభిః - జ్ఞానకర్మేన్ద్రియైః, కాలయతి - సర్వం చాలయతీ, తి కాలః - పరమాత్మా; ఆహత్యేహ పఞ్చవింశతి సఙ్ఖ్యా సమామ్నాయత ఇత్యర్థః.

‡ ఉభయత్ర శ్రూయమాణయోః పఞ్చవింశతి సఙ్ఖ్యయోర్మిథోగవాశ్వవ ద్వైలక్షణ్యోపలబ్ధేస్తే మిథో విరుధ్యేతే ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ - (తం పరిహరతీ) త్యాదినా- (కేచిత్ష

ప్రాహు తపకే పఞ్చవింశతిమ్ । సప్తైకే నవ షట్కేచిచ్చత్వార్యేకా
కాదశాపరే ॥ కేచిత్సప్తదశప్రాహు ష్షోడశైకే త్రయోదశే ' త్యత్ర
తు తత్త్వానాం నానా వివక్షానురోధేన నానా విధ సఙ్ఖ్యానసద్భా

ద్వింశతిం ప్రాహు) రితి = అయమర్థః, జీవేశ్వరయో ర్మిథ స్తత్త్వ
వైలక్షణ్యావైలక్షణ్యే వివక్షాభ్యాం షడ్వింశతి పంచవింశతి తత్త్వ ప
క్షప్రవృత్తా, తత్ర పఞ్చవింశతి తత్త్వపక్షో విషయవాక్య వివర
ణేన పూర్వమదర్శి, తేన జీవేశ్వరయో ర్మిథ స్తత్త్వవైలక్షణ్యాభిప్రా
యక ష్షడ్వింశతి పక్షోపి వ్యాఖ్యాతః - (సప్తే) తి = పఞ్చ
మహాభూతాని జీవాత్మా పరమాత్మా చేతి సప్తతత్త్వానీత్యర్థః. (న
వే)తి = ప్రకృతి మహదహఙ్కార పఞ్చతన్మాత్రాణి పరమపురుష
శ్చేతి నవతత్త్వా నీత్యర్థః. (షడి) తి = పఞ్చ మహాభూతాని
పరమపురుషశ్చేతి షట్తత్త్వా నీతిజ్ఞేయమ్. (చత్వారీ) తి= తేజోఽబ
న్నాని పరమాత్మా చేతి చత్వారితత్త్వానీతి జ్ఞేయమ్ (ఏకాదశే)తి-
మహాభూతజ్ఞానేన్ద్రియాణిదశ, పరమాత్మైక ఇత్యేవ మేకాదశ
తత్త్వాని ద్రష్టవ్యాని. (సప్తదశే) తి- భూతమాత్రజ్ఞానేన్ద్రియా
ణి పఞ్చదశ, మనఏకమ్, పరమాత్మా ఏకఇతి సప్త దశతత్త్వా నీతి
జ్ఞేయమ్. (షోడశే) తి - పరమాత్మని మనసో న్తర్భావేసతి పూ
ర్వోక్తతత్త్వ స్సహ షోడశతత్త్వాని సుగమాని. త్రయోదశే త్యత్ర
భూతా జ్ఞానేన్ద్రియాణిదశ, మనోజీవేశ్వరాస్త్రీణితి త్రయోదశత
త్త్వానీతి ద్రష్టవ్యాని, ఇహ యస్మిన్ పక్షే జీవస్య మనసోవా పృథ
క్తత్త్వ తా నగణ్యతే, తత్ర తయోః పరమాత్మతత్త్వాన్తర్భావో ద్రష్ట
వ్యః, తదేతత్సర్వంభగవతా ఉద్ధవం ప్రతి ' అనాద్యవిద్యాయుక్త
స్య' ఇత్యారభ్య వ్యాఖ్యాతమ్, నవైకాదశేత్యత్ర నవసఙ్ఖ్యయా ప్ర
కృతి పురుష మహదహఙ్కార పఞ్చతన్మాత్రాణి వివక్షితాని. ఏ
కాదశ సఙ్ఖ్యయా జ్ఞానకర్మేన్ద్రియమనాంసి వివక్షితాని. పఞ్చ

షో దృశ్యతే, అతిరేకాచ్చ- 'నవైకాదశ పంచత్రీణ్యర్థాత్వ మితి శుశ్రుమ' ఇత్యత్రచ తత్వ సఙ్ఖ్యాతిరేకో దృశ్యతే, అతిరేకః - ఆధిక్యమ్, అష్టావింశతి సఙ్ఖ్యేత్యర్థః; § అతస్చయుక్తిమత్వా త్సర్వమపి తత్వ సఙ్ఖ్యానం న్యాయ్య మవిరుద్ధంచ భవతీతి జ్ఞేయమ్.

౫॥ సఙ్ఖ్యోప సఙ్గ్రహాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

——* ౧౩॥సూ॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్ *——

† తత్రోత్పత్తి ప్రకరణే 'బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజస' ఇతి బుద్ధి ప్రాణయోరుత్పత్తిరామ్నాతా, తత్ర 'పఞ్చభిః పఞ్చభిర్మాత శ్చతుర్భిర్దశభి' రిత్యత్ర బుద్ధేస్తత్వాన్తరత్వమ్ 'మనోబుద్ధి రహఙ్కార శ్చిత్తమిత్యన్తరాత్మక' మితి వాక్యశేషాదవధారితమ్, ప్రాణస్తు వృత్తిభేదాద్దశధా భవతి, "విరాట్ప్రాణో దశవిధ" ఇత్యామననాత్; కిమేతే ప్రాణాదయోపి బుద్ధివత్తత్వాన్తరాణి భవన్తి ? కింవాన; ఇతి విశయ ఇద ముత్తరం పఠతి- (ప్రాణాదయ) ఇతి-

---

సఙ్ఖ్యయా పఞ్చమహాభూతాని వివక్షితాని. త్రీణీత్యనేన సత్వరజస్తమో గుణావివక్షితాః, తథా చాత్రతత్వానా మష్టావింశతిసఙ్ఖ్యా సమ్పత్తిరిత్యర్థః, అత్ర పురుషతత్వే పరమాత్మని జీవస్యాన్తర్భావో ద్రష్టవ్యః. ... ...

§ ప్రకృత్యాదితత్వవిలక్షణత్వేన పరమాత్మతత్వ ప్రజ్ఞప్తి రిహఫలమిత్యభిప్రేత్యాధికరణముపసంహరతి- (అతశ్చే)తి. అ॥౫॥సూ॥౧

† అస్య ప్రాగధికరణేన ప్రాణాదయో బుద్ధివత్తత్వాన్తరాణిన భవన్తీత్యేవం రూపాంప్రత్యుదాహరణ సఙ్గతిం ద్యోతయన్విషయ విశయావాహ - (తత్రోత్పత్తిప్రకరణ) ఇత్యాదినా - తత్రోత్పత్తిప్రకరణే ప్రాణస్యాప్యుత్పత్తి శ్రవణాత్ప్రాణాదయ స్తత్వాన్తరాణి భవన్తీతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ - (ఇదముత్తరం పఠతీ) త్యాదినా- ఇహ ప్రాణాదీనాం తైజసాహఙ్కారే న్తర్భా

పూర్వసూత్రాన్నకే పానువర్తంతే, ప్రాణాదయోన తత్త్వాన్తరాణి భవితుమర్హన్తి, కుతః? అవాక్యశేషాత్- నహి తత్త్వసఙ్ఖ్యానప్రకరణే ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వావగమకం వాక్యశేషం పశ్యామః, *తస్మాత్ప్రాణాదయస్స్వకారణ తత్త్వేన్తర్భవతీతి జ్ఞేయమ్.

౬॥ ప్రాణాద్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—* ౧౪॥సూ॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే *—

§ఇదమామ్నాయతే కతితత్త్వానివిశ్వేశ సఙ్ఖ్యాతాన్యృషిభిః ప్రభో। నవైకాదశ పఞ్చత్రీణ్యాత్థత్వమితి శుశ్రుమ ॥కేచిత్షడ్వింశతింప్రాహు రపరేపఞ్చవింశతిమ్। సప్తైకేనవ షట్కేచిచ్చత్వార్యేకాదశాపరే॥ కేచిత్సప్తదశప్రాహు ష్షోడశైకే త్రయోదశే ' తి. అత్ర తత్త్వసఙ్ఖ్యానభేదే నాష్టావింశత్యాది పక్షభేదాస్సూచితాః,కిం కిమేతావన్తఏవ పక్షభేదా భవన్తి? కింవా తత్త్వసఙ్ఖ్యానభేదేన పక్షాన్తరంచ భవతీ? తి విశయే ప్రాప్తే పఠతీదముత్తరమ్-(జ్యోతిషే)

వా త్త్రైనైషా మేకతత్త్వతావగమః ఫలమితిభావేనాధికరణ ముపసంహరతి- * (తస్మా) దితి - స్వకారణతత్త్వే - స్వోపాదాన తైజససాహఙ్కారే.　　　అ॥ ౬ ॥ సూ॥ ౧॥

§ప్రపూర్వస్మిన్నధికరణే నానాతత్త్వ సఙ్ఖ్యా నప్రస్తావాత్తేనాస్య ప్రసఙ్గసఙ్గతిమధిగత్యవిషయమాహ- (ఇదమామ్నాయత) ఇతి.

$(కిమేతావన్తఏవే) తి - అయమర్థః, అష్టావింశత్యాదిపక్షేభ్యో న్యోద్వితత్త్వ పక్షో౽స్తి ? కింవానాస్తి? తత్త్వసఙ్ఖ్యానప్రకరణే ష్వేతత్పక్షో గణనా న్నాస్త్యయం ద్వితత్త్వ పక్షఇతి పూర్వ పక్షే ప్రాప్తే "సర్వంన్యాయ్యం యుక్తిమత్త్వాద్విదుషాంకిమశోభన' మిత్యాదినైతత్పక్ష స్యాప్యనుగృహీతత్వా త్సఙ్గ్రహేణ తత్త్వసఙ్ఖ్యాభిప్రాయానామయం ద్వితత్త్వ పక్షో౽భిప్రేత ఇతి సిద్ధాన్తయిష్యన్ సూత్రాక్షరాణి వ్యాఖ్యాతుం తత్ప్రతీకం గృహ్ణాతి- (జ్యోతిషేతి)తి.

తి- జ్యోతిః పదమిహాత్మ తత్త్వమాచష్టే- జ్యోతిర్మయం హ్యాత్మ స్వరూపం భవతి, తతశ్చ జ్యోతిషా సాకమన్నే- పృథివ్యామ్, తదుక్తేష్వే ఏకస్మిన్ తత్త్వే అభ్యుపగమ్యమానే సతి ఇతరేషాం తత్త్వానామసత్యపి పృథగభ్యుపగమే నకశ్చిద్విరోధ ఇత్యేకేషా మాచార్యాణాం మతమ్. సర్వాణ్యపి తత్త్వాని పరాన్వయస్వభావా త్పృథివ్యామన్తర్భవన్త్యేవ, ‘ ఏకస్మిన్నపి దృశ్యన్తే ప్రవిష్టానితరాణిచ। పూర్వస్మిన్వా పరస్మిన్వా తత్త్వే తత్త్వాని సర్వశః ॥ సర్వం న్యాయ్యం యుక్తిమత్త్వా ద్విదుషాం కిమశోభన ’ మితిహి శ్రూయతే, తస్మాదాత్మతత్త్వమేకం పృథివీతత్త్వమేకమితి సఙ్ఖ్యానభేదేన ద్వితత్త్వోపి కశ్చిత్పక్షో స్తీతి గమ్యతే. ... ... *

౭॥ జ్యోతిషైకేషామిత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—*౧౪॥సూ॥కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః*—

‘నసంఖ్యోప సఙ్గ్రహాదపీ’ త్యత్ర తత్త్వసంఖ్యావిరోధః పరిహృతః, తేషాముత్పత్తివిరోధో నన్తరేధ్యాయే పరిహరిష్యతే,సంప్రతితు తత్త్వానా ముత్పత్తిక్రమం ప్రతివిప్రతి పత్తి ర్భవతి, క్రమస్య వైచిత్ర్యశ్రవణాత్ ; తథాహి , క్వచిత్ ‘ వాఙ్మనో గోచరం సత్యం ద్విధాసమభవద్బృహత్। తయోరేకతరో హ్యర్థః ప్రకృతి

ఫలం కథయన్నధికరణముపసంహరతి- (తస్మా)దితి. అ॥౭॥సూ॥౧

తత్త్వప్రస్తావేన తత్కృతసర్గక్రమస్యోపస్థితత్వా త్ప్రసఙ్గసఙ్గతిం హృది నిధాయోత్తరాధికరణముపక్రమతే- (కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తే)రితి- అత్ర విశయోత్థాపకాని విప్రతివాక్యాన్యు దాహరిష్య తత్త్వ గోచరాం వృత్తవతీం వక్ష్యమాణ కథాం స్మారయతి- (నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపీత్యత్రే) త్యాదినా-ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం విప్రతిపత్తివాక్యా న్యుపపాదయతి - (సమ్ప్రతి) త్వితి-“ వాఙ్మనోగోచర” మిత్యేత త్పూర్వవాక్యాన్యుదాహృత్యైత

(చం॥వ్యా॥) స్వసంహితద్వాక్యంవ్యాఖ్యాయతే-'అథతేసమ్ప్రవక్ష్యామి సాఙ్ఖ్యంపూర్వవినిశ్చితమ్ । యద్విజ్ఞాయపుమాన్ సద్యోజహ్యాద్వైకల్పికభ్రమమ్ ॥ ఆసీజ్జ్ఞానమథో అర్థఏకమేవావికల్పితమ్ । యదావివేక నిపుణా ఆదౌకృతయుగేఽయుగే ॥ తన్మాయాఫల రూపేణ కేవలం నిర్వికల్పిత " మితి. వైకల్పికభ్రమమ్ - తత్త్వవికల్పవిషయ భ్రాన్తిమ్, జహ్యాత్- త్యజేత్. యదా- ప్రళయే, అవివేకనిపుణాః- కళేబరాద్యభావేన మిథోభేదం జ్ఞాతుమసమర్థాభవన్తిజీవాస్తదా, ఆదౌ కృతయుగే - ఆదిమకృతయుగేపి, అయుగే - అభావరూపే యుగవ్యవహారే, అనుత్పన్నే సతీత్యర్థః. జ్ఞానమ్ - పరం బ్రహ్మ, అథో అర్థః కృత్స్నః జీవయుతః, ప్రకృతిశ్చేత్యేతద్ద్వయమ్, అవికల్పితమ్- అన్యోన్యమవిభక్తంసత్, ఏకమేవాసీత్, తత్- తతః, మాయాఫల రూపేణ- ప్రకృతికార్యరూపేణ ప్రపఞ్చేన, కేవలమ్- రహితమ్, అతఏవ నిర్వికల్పితమ్, ప్రకృతిజీవైరవిభక్తమ్, సత్యమ్-ప్రకృతిజీవయుక్తత్వేన కారణావస్థమ్, బృహత్-పరంబ్రహ్మ, వాఙ్మనోగోచరమ్- నిఖిలనిగమ కదమ్బ సంస్తుతం సత్, ద్విధా సమభవత్- ద్వేధావిభక్తమాసీత్, తయోః- విభక్తయోర్మధ్యే, ఏకతరోఽర్థః- ఏకోభాగః, సాహ్యుభయాత్మికా - చిదచిల్లక్షణా ప్రకృతిర్భవతి, అన్యతమోభావః- ఇతరభాగస్తు,జ్ఞానమ్- పరంబ్రహ్మభవతి,సః- పరబ్రహ్మస్వరూపీ , జ్ఞానఘనః పరమాత్మా , పురుషః - ప్రకృతిప్రేరకః, పురుషావతారోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. ప్రకృతి ప్రేరకత్వమేవాహ - " తమోరజస్సత్త్వమితి ప్రకృతేరభవన్ గుణాః । మయాప్రక్షోభ్యమాణాయాః పురుషానుమతేన చే తి , తృతీయేచైవ మామ్నాతమ్ " దైవాత్క్షుభితధర్మిణ్యాం స్వస్యాంయోనౌ పరః పుమాన్ । పురుషేణాత్మభూతేన వీర్యమాధత్తవీర్యవాన్ ॥ తతోభవన్మహత్తత్త్వ) మితి . ... *

స్సోభయాత్మికేతి ప్రకృత్యాదికా సృష్టిరుపదిశ్యతే, క్వచిదాకాశపూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత' ఇతి ప్రక్రమ్య. క్వచిత్తేజఃపూర్వికా సమామ్నాయతే 'తదైక్షత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో సృజతే' తి. క్వచిచ్చాన్తరేణైవ తత్వసృష్టిం లోకానాముత్పత్తిరామ్నాయతే 'ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజతే'తి. క్వచిత్స్థావరజఙ్గమోత్పత్తిపూర్వికా సృష్టిరామ్నాయతే 'స్థిరచరజాతయస్స్యురజయోత్థనిమిత్తయుజో విహర ఉదీక్షయా యది పరస్య విముక్త తత' ఇతి. కిమేతే ఆకాశాదిపూర్వాస్సృష్టిక్రమోపదేశాః ప్రకృతిపూర్వాత్సృష్టిక్రమోపదేశాద్భిన్నాభిప్రాయాః? ఉతాహో అభిన్నాభిప్రాయాః? ఇతి విశయః, తత్ర తత్ర భిన్నక్రమాణాముపదేశ*సామర్థ్యాదాకాశాదిపూర్వాస్సృష్టిక్రమోపదేశాః ప్రకృతిపూర్వాత్సృష్టిక్రమోపదేశాద్భిన్నాభిప్రాయా ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యాచష్టే - ఆకాశాదిపూర్వాస్సృష్టిక్రమోపదేశాః ప్రకృతిపూర్వాత్సృష్టిక్రమోపదేశాదభిన్నాభిప్రాయా ఏవ భవన్తి, కుతః? కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథావ్యపదిష్టోక్తేః - యథోఽవధారణే, ప్రకృతిపూర్వకే సృష్టిక్రమే యథా 'పరస్పరానుప్రవేశాత్తత్త్వానాం సాత్వతర్షభ । పౌర్వాపర్య్యప్రసంఖ్యానం యథా వక్తుర్వివక్షితమ్ ॥ ఏకస్మిన్నపి దృశ్యన్తే ప్రవిష్టానీతరాణి చ । పూర్వస్మిన్వా పరస్మిన్వా తత్త్వే తత్త్వాని సర్వశ' ఇతి ప్రకృత్యాదికస్య మహదాదిషు పరాన్వయో వ్యపదిష్టః, ఏవమిహాపి కారణత్వేనైవాకాశాదిషు ప్ర

---

*సామర్థ్యాత్ - బలమ్, 'వాఙ్మనోఽగోచరసత్యం ద్విధాఽసమభవద్బ్రహ్మ' దిత్యాదివాక్యానామైకమత్త్యాన్నవిప్రతిపత్తిరిత్యాశయేన సిద్ధాన్తయతి - (ప్రత్యాచష్టే) ఇత్యాదినా

కృత్యాదేః పరాన్వయవ్యపదిష్ట ముచ్యతే, వ్యపదిష్టమ్. వ్యపదేశః, శ్రావేనిష్ఠా; ఏతదుక్తం భవతి, ప్రకృత్యాది తత్త్వానా మాకాశాదిషు పరాన్వయసద్భావా దాకాశాదిక ముపాదాయ సర్గశ్రుతిషు 'తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత' ఇత్యేవంజాతీయకాభి శ్శ్రుతిభి స్సృష్టిక్రమే సముపదిశ్య మానేపి తాసాం శ్రుతీనామాకాశాదిభ్యః * పరాచీనప్రకృత్యాదిసృష్టిరపివక్తవ్యతయాభిమతేతి. తస్మాదాకాశాది పూర్వాస్సృష్టి క్రమోపదేశాః ప్రకృతి పూర్వా త్సృష్టి క్రమోపదేశా దభిన్నాభిప్రాయా ఏవ భవన్తీతి నిశ్చీయతే. ... ... *

—* ౧౫॥ సూ॥ సమాకర్షాత్ *—

' అనుక్త మన్యతో గ్రాహ్య ' మితి న్యాయానురోధేనహి శాస్త్రేష్వనుక్తమన్యత స్సమాకృష్యతే, తథాహి 'తత్రాదిదైత్యంగదయా పతన్తం సునాభ సందీపితతీవ్రమన్యుః । జఘానరుద్ధానమసహ్యవిక్రమం సలీలమేభం మృగరాడివామ్భసి ' త్యత్ర ఆదిదైత్యహనన సాధనం నోపదిష్టమ్, తథాపి ' కరేణకర్ణమూలేఽహన్య తత్త్వాష్ట్రిం మురుత్పతి '' రిత్యన్యత్ర సాధనోపదేశాత్తదిహ 'జఘానరుద్ధాన'మిత్యత్ర సమాకృష్యతే, తద్వదాకాశాది పూర్వకసృష్టిక్రమోపదేశ శ్రుతిషు ప్రకృత్యాద్యనుక్త తత్త్వసృష్టివ్యపదేశోపి సమాకృష్యతే.

౪॥ వ్యపదిష్టాత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

---

* (పరాచీనే) తి = పరాచీనత్వమ్ - పూర్వభావిత్వమ్.

వాఙ్మనోగోచర మిత్యాది వాక్యానా మేకవాక్యతావగమోత్ర ఫలమితి సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి

తస్మాత్ 'వాఙ్మనోగోచర' మిత్యాదీని తత్త్వోత్పత్తి ప్రకరణాన్యభిన్నాభిప్రాయాణీ త్యధికరణముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౪॥సూ॥౨॥

ఇహ కారణప్రస్తావేన తదవస్థాపన్నస్య జగత స్సృతత్త్వా

—* ౧౭॥ సూ॥*జగద్వాచిత్వాత్ *—

ఇదమామ్నాయతే ' అసద్వాఇదమగ్రఆసీత్ - తతో వై సద జాయతే ' తి. కిమిహాసచ్ఛబ్దేన ప్రాక్సృష్టేః పరమాత్మని జగదభావోవగమ్యతే? అథవా నామరూప విభాగ రహిత జగదస్తిత్వ మవగమ్యతే? ఇతి విశయే ప్రాప్తే ¶బ్రూమః, ఇహ సచ్ఛబ్దేన పరమాత్మన్యవిభక్తనామరూపావస్థం జగదస్తిత్వమవగమ్యతే, కస్మాత్? అసచ్ఛబ్దస్యేహ పరబ్రహ్మ శరీరభూతా విభక్తనామరూపావస్థ జగద్వాచిత్వాత్, ' తతో వై సదజాయతే ' త్యత్రతు సచ్ఛబ్దేన పరబ్రహ్మ శరీర భూత విభక్తనామ రూపావస్థం జగద జాయతే త్యవగమ్యతే, *తస్మా త్సృష్టి ప్రకరణేశ్రూయమాణో ఽసచ్ఛబ్దోఽవగమయత్య విభక్తనామ రూపావస్థంజగదితి నిశ్చీయతే, ఇదముప లక్షణమ్, ప్రాగ్విశ్వోత్పత్తే రవిభక్తనామరూప తయా ప్రకృతి జీవయో ర్నిఖిలజగత్కారణభూతే పరమాత్మని గూఢ తయావిద్యమానత్వాదితర నిషేధపూర్వకమేకాకితయా శ్రీనారాయణ సద్భావం

త్ప్రసజ్యసజ్యత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- *(జగద్వాచిత్వా)దితి.

¶ 'నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీ' మితి వాక్యశేషా దసత్పదేనేహ ప్రాగుత్పత్తే ర్జగదభావోఽవగమ్యత ఇత్యేవం పూర్వపక్షే ప్రాప్తే 'నాసదాసీ' దిత్యాది వాక్యశేషాన్తే 'ఆనీతవాతగ్ స్వధయాతదేకమ్ - తస్మాద్ధాన్యం నపరఃకించనాస - తమఆసీ త్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేత' మిత్యత్ర స్వధాతమః పదాభ్యాంనిదిష్టసూక్ష్మ తమ ప్రకృత్యాత్మనా నిఖిలజగదవస్థానావగమాత్ ''ప్రాగేవవిద్యమానత్వా న్నతేషామిహసమ్భవ '' ఇత్యాది వాక్యశేషాచ్చేహ సచ్ఛబ్దేన ప్రాగుత్పత్తేః పరమాత్మని జగదస్తిత్వ మవగమ్యత ఇతి సిద్ధాన్తయతి - (బ్రూమ) ఇత్యాదినా. * ఫలకథన పూర్వకమధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. అ॥౯॥ సూ॥౧॥

శ్రావయన్తి ‘ ఏకో నారాయణో దేవః పూర్వసృష్టం స్వ మాయయా । సంహృత్యకాల కలయాకల్పాన్తఇదమీశ్వరః ॥ ఏకఏవా ద్వితీయోభూ దాత్మాధారో ఖిలాశ్రయః । కాలేనాత్మానుభావేనసామ్యం నీతాసుశక్తిషు ॥ సత్వాదిష్వాదిపురుషఃప్రధానపురుషేశ్వరః । పరావరాణాం పరమఆస్తేకైవల్యసంజ్ఞితః ॥ కేవలానుభవానన్దసన్దోహోనిరుపాధిక’ ఇతి. నిరుపాధికః- సదాప్రకృతిసమ్బన్ధరహిత ఇత్యర్థః, తథా ‘ ఏకోహవై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానో నేమేద్యావాపృథివీ ’ ఇతి, ‘ సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేక మేవా ద్వితీయ ’ మితి చైవం జాతీయకా శ్శ్రుతయః. వస్తుత స్తదాపరమాత్మవత్ప్రకృతి జీవా తస్మిన్నిత్యతయా వర్తేతే ఏవ, తత స్సృష్టికాలే ప్రకృతి జీవాన్తర్యామీ సభగవాన్ స్వస్మిన్నతి సూక్ష్మ తయా విద్యమానాం ప్రకృతిం నియన్తృతయా ఽధిష్ఠాయతాం మహ దాది తత్వరూపేణ పరిణమయ్యతతో జీవ భోగాయతన భూత స్థూల శరీరాది రూపేణచ పరిణమయ్య తత్సహితాన్ జీవాంశ్చ నియన్తృతయాధిష్ఠాయ తాన్నామ రూపాభ్యాం వ్యాకరోతి, తతశ్చ కార్యకారణో భయావస్థాపన్నే జగతి పరమాత్మన స్తన్నియన్తృతయా తచ్ఛరీరక తయాచ విద్యమానత్వాత్ ‘ ఆత్మైవ తదిదం విశ్వం సృజ్యతే సృజతిప్రభుః । త్రాయతే త్రాతి విశ్వాత్మా హ్రియతే హరతీశ్వరః - తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్ - తదనుప్రవిశ్య- సచ్చత్యచ్చాభవత్ - సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మే’ త్యేవం జాతీయయకేషు వాక్యేషు పరమాత్మ వాచి జగద్వాది శబ్దయోస్సామానాధికరణ్యమవిరుద్ధం భవతీత్యపి ద్రష్టవ్యమ్. *

౯ ॥ జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧ ॥

ఇహ శ్రీభగవతో నారాయణస్య జగత్స్రష్టృత్వ ప్రస్తావేన ‘ సపఏషజీవో వివరప్రసూతి ’ రితి తస్య వేదాభివ్యఞ్జకత్వావగమ

—*౧౮॥సూ॥*జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్*—

ఇదమామ్నాయతే †'సఏషజీవో వివరప్రసూతిః ప్రాణేన ఘోషేణ గుహాం ప్రవిష్టః। మనోమయం సూక్ష్మముపేత్య రూపం మాత్రాస్స్వరోవర్ణ ఇతి స్థవిష్ఠ' ఇతి. అత్ర జీవపదం కిం ప్రత్యగాత్మపరమ్? ఉతాహో పరమాత్మపరమ్? ఇతి సన్దేహః, తత్ర జీవశబ్దేన ప్రత్యగాత్మపరిగ్రహో యుక్త ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? 'ప్రాణేన ఘోషేణ గుహాం ప్రవిష్ట' ఇతి తస్య జీవపరత్వ జ్ఞాపక ముఖ్యప్రాణ లిఙ్గాత్, తతశ్చ నేహ జీవపదం పరమాత్మపరమిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యభిదధ్మః, ఇహ జీవపదం పరమాత్మానమేవావగమయతి, కుతః? ¶యతస్తద్వ్యాఖ్యాతమ్- ఏతదుపరి 'అయంహి జీవ

క ప్రకరణోపస్థితేః ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- *(జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేత్తద్వ్యాఖ్యాత)మితి.

†(సఏష) ఇతి- వివర ప్రసూతిః- వివరేషు- ఆధారకమణిపూరక విశుద్ధిచక్రేషు వక్త్రే చ, ప్రసూతిః- పరాఖ్యాది శబ్దస్య రూపాభివ్యఞ్జకత్వేనాభివ్యక్తిర్యస్య స వివరప్రసూతిః, తదేవాహ- (ప్రాణేన ఘోషణే)త్యాదినా- ఘోషేణ - పరాఖ్య శబ్దవతా, ప్రాణేన- చతుర్ముఖ ముఖ్యప్రాణేన సహ, గుహామ్- తదీయాధార చక్రమ్, ప్రవిష్టస్సఏష జీవః, మనోమయమ్ - పశ్యన్త్యాఖ్యం సూక్ష్మరూపం మధ్యమాఖ్యం చ, మణిపూరకచక్రే చక్రమాదుపేత్య- తన్నియన్తృతయా ఽఽవిర్భూయ, (మాత్రాస్స్వరోవర్ణ ఇతి స్థవిష్ఠ) ఇతి - స్థవిష్ఠః- వైఖర్యాఖ్యాఖిలవేద శబ్దాభివ్యఞ్జకో భవతి. తత్ర మాత్రా హ్రస్వాదిః, స్వర ఉదాత్తాదిః, వర్ణ అకారాదిరితి.

¶(యతస్తద్వ్యాఖ్యాత)మితి- తత్- జీవపదమ్, యతః పరమాత్మ పరత్వేన వ్యాఖ్యాతం తత ఇదం జీవపదం పరమాత్మానమే

శ్రీవృషభయోని రవ్యక్తవర్ణో వయసా సఖా ద్వ్యః | విశ్లిష్టశక్తి ర్బహుధైవభాతి బీజాని యోనిం ప్రతిపద్య యద్వ' దిత్యత్ర జీవపద మరవిన్దనాభ పరంహి వ్యాఖ్యాయతే, తతశ్చ సర్వాన్ చతుర్ముఖాదీన్ జీవాన్ జీవయతి సంరక్షతీతి జీవః, పరమాత్మేతి వ్యుత్పత్తిస్సమ్పద్యతే, నహ్యబ్జయోనిత్వం ప్రత్యగాత్మన స్సఙ్గచ్ఛతే, †అథయదుక్తం జీవపరత్వజ్ఞాపక ముఖ్యప్రాణలిఙ్గా జ్జీవపదం ప్రత్యగాత్మ పరమితి తదసన్దర్భ నిత్ప్రలపితమ్, తత్రచతుర్ముఖ ప్రాణాదినియమనద్వారా తద్వక్త్రతో వేదమభివ్యఞ్జయితుః పరమాత్మనోహి చతుర్ముఖ ముఖ్యప్రాణేనసహ తదాధార చక్రాదిలక్షణ గుహా ప్రవేశ ఉపదిశ్యతే, ¶కథమిహ ప్రత్యగాత్మా జీవపదే నోపదిశ్యేత, §తస్మాదిహ జీవపదం పరమాత్మపరమిత్యధ్యవసీయతే.

అ ॥ ౧౦ ॥ జీవముఖ్య ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౧॥

—※{ ౧౮ ॥ సూ ॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే. }※—

※ 'విశ్లిష్టశక్తిర్బహుధైవభాతి బీజానియోనిం ప్రతిపద్యయద్వ' ది

వాఽవగమయతీతి యోజనీయమ్.

అత్ర కథిత ప్రపఞ్చోత్పత్తిః 'వేదేనరూపే వ్యకరో' దితి శ్రుత్యనుసారేణ శబ్దప్రభవేతి ద్యోతయితుమ్, పూర్వత్రశ్రీభగవన్నియన్త్రితా చ్చతుర్ముఖాద్వేదో త్పత్తిరభిహితేతి ధ్యేయమ్.
†పూర్వపక్షిణోక్తో హేతుస్సిద్ధాన్తమేవానుకూలయతీత్యాహ (అథయదుక్త)మిత్యాదినా=¶పూర్వపక్షంధిక్కరోతి- (కథమిహే)తి.
§ ఇహ పరమాత్మనో బ్రహ్మణి సర్వజీవయితృత్వ లక్షణసిద్ధిః ఫలమిత్యభిప్రేత్యాధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.అ॥౧౦॥సూ॥౧॥
※ పూర్వాధికరణే నాస్య సఙ్గతి మాహ - (విశ్లిష్టశక్తి) రిత్యాదినా. ... ... ※

త్యేత ద్వాక్యోదాహరణేన భగవత్స్థూలరూపస్య ప్రసక్తత్వా దిద
మధికరణ మారభ్యతే, భగవత్స్థూలరూపోపాసనం కిం సూక్ష్మోపా
సన మాత్ర సిద్ధ్యర్థం కర్తుం శక్యతే ? ఉత తదన్యార్థమపి క
ర్తుం శక్యతే ? ఇతి విశయే *ప్రపతతీద ముత్తరమ్ - (అన్యార్థం.
త్వి) తి - తునా శఙ్కా శమితా, అన్యార్థమ్ - భక్తిసిద్ధ్యర్థ
మపి, స్థూలరూపోపాసనం కర్తుం శక్యతఇతి జైమిని రాచార్యో మ
న్యతే, కుతః ? ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామ్ - ప్రశ్నోత్తరాభ్యామ్, 'పు
రుషావైర్లోకా స్వపాలాః పూర్వకల్పితాః | లోకైరముష్యావయ
వా స్వపాలైరితిశుశ్రుమ' ఇతి ప్రశ్నః, ఉత్తరంతు - 'ఏతద్భగవతో
రూపం స్థూలంతే వ్యాహృతంమయా | మహ్యాదిభిశ్చావరణై రష్టభి
ర్బహిరావృత' మిత్యేవం రూపమ్, తాభ్యాంహి భగవత్స్థూల రూ
పోపాసితృత్వేన ప్రతీతే పరిక్షితి భక్త్యతిశయస్య దృష్టత్వా ద్భగ
వ ద్భక్తిసిద్ధ్యర్థం స్థూల రూపోపాసనం కర్తుంశక్యత ఇతి గమ్య
తే, అపిచ - కించ,ఏవమేకే- ఆచార్యాః పరాశర మైత్రేయాదయ
శ్చ మన్యన్తే . ...

—* ౨౦ ॥ సూ ॥ వాక్యాన్వయాత్ *—

అపిచ భగవద్విరాడ్విగ్రహ విషయప్రశ్నవ్యాఖ్యాన లక్షణవా
క్యార్థాన్వయ బోధాదపి తస్మిన్భక్తిరుత్పద్యతే, కిముతతద్రూపో
పాసనా దిత్యాశయః . ...

---

* భగవత్స్థూలరూపోపాసనస్య తత్సాధ్య సూక్ష్మ రూపోపాసనా
దన్యార్థం కర్తవ్యత్వేమానాభావా త్సూక్ష్మ రూపోపాసనార్థ
మేవ కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (ప్రపత
తీదముత్తర) మిత్యాదినా - ప్రశ్నోత్తరే ఉపపాద్య స్థూల రూపో
పాసనస్య భక్తిహేతుత్వ ముపపాదయతి- (పురుషావ యస్సై)రి
త్యాదినా. ... ...

—✽ ౨౧ ॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లిఙ్గమాశ్మరథ్యః ✽—

భగవత్స్థూలరూపోపాసనాత్తద్భక్తిస్సిధ్యతీతి ప్రతిజ్ఞాసిద్ధి విషయే 'భూద్వీపవర్ష సరిదద్రి నభస్సముద్ర పాతాళదిఙ్నరకభాగణ లోకసంస్థా। గీతామయాతవనృపాద్భుత మీశ్వరస్య స్థూలంవపుస్సకలజీవ నికాయధామే" త్యేతద్వాక్యమేవ లిఙ్గం భవతీత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యోమన్యతే, అత్రాద్భుతమితి విశేషణ మహిమ్నాభగవత్స్థూలరూపోపాసకస్యాంజసా తద్భక్తిస్సిధ్యతీతి ద్యోత్యతే.

—✽ ౨౨ ॥ సూ ॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ✽—

ఔడులోమి రాచార్యస్తు, ఉత్క్రమిష్యతః - ఉత్క్రష్టగతింగమిష్యతఃప్రాప్తశ్శుకదేవస్యేవం భావాత్, 'దదర్శవిశ్వం త్రిగుణంగుణాత్మకే భూతేన్ద్రియార్థాశయజీవయుక్తమ్। రసామపశ్యత్ప్రపదే తలే థపాద యోర్మహీంమహీధ్రాన్ పురుషస్యజఙ్ఘయో' రిత్యేవ ముపదిష్టక్రమేణవిరాడూపదర్శనాదభగవత్కలుభావః - అతిశయభక్తిరిత్యర్థః, తస్మాత్తాదృశముపాసనంభక్తిసాధకమితిమన్యతే.

—✽ ౨౩॥ సూ॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః ✽—

'విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేనా స్థితో జగ' దిత్యత్రజీవానాం భగవద్భక్తిసిద్ధ్యర్థమేవ శ్రీభగవతో నిఖిల జగచ్ఛరీరకత్వేనావస్థితి స్స్మర్యతే, తస్మాత్తథైవకాశ కృత్స్న నామక ఆచార్యోపి మన్యతే. ... ... ✽

౧౧॥ ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫॥

—✽౨౪॥సూ॥ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ✽—

తస్మాదిహ భగవత్స్థూలరూపోపాసనస్య తద్భక్తిహేతుత్వ సిద్ధిఃఫల మిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥ ౧౧॥ సూ॥ ౫॥

సామాన్య జ్ఞానస్య విశేష చిన్తాహేతుత్వా జ్జన్మా ధికరణే నాస్య హేతు హేతుమద్భావరూపాం సఙ్గతిం ద్యోతయితుం పూ

¶ సమ్యగ్దృఢీకృతం నిశ్శ్రేయసార్థిభి శ్శ్రీ భగవా న్నారాయ ణః పరం బ్రహ్మైవోపాస్య మిత్యేతత్, అథాస్య 'జన్మాద్యస్య' ఇ తి నిఖిల జగజ్జన్మాది కారణత్వ రూపం యల్లక్షణముక్తం తత్కిం-ని మిత్త కారణత్వ రూపమ్ ? ఆహోస్విదుపాదాన కారణత్వ రూ పమ్ ? అథవా తదుభయాత్మక మితిసంశయేప్రాప్తే § ఇదముత్తరం పఠతి- (ప్రకృతిశ్చ) తి- పరం బ్రహ్మ ప్రకృతిర్భవతి- ప్రకృతి-రు పాదానమ్, చ శబ్దా న్నిమిత్తంచ బ్రహ్మభవతీతి జ్ఞేయమ్, కుతః ? ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ - భగవతో నారాయణస్య నిఖిల జ గ ¶న్నిమిత్తత్వోపాదానత్వోభయాభ్యుపగమేహిప్రతిజ్ఞాదృష్టా న్తా నోపరుధ్యేతే, ' త్వయ్యగ్ర ఆసీత్త్వయిమధ్యఆసీత్త్వయ్యన్తఆసీది దమాత్మతన్త్రే । త్వమాదిరన్తోభువనస్యమధ్య' మితి భగవతోనిఖిల

ర్వోదన్తం కీర్తయతి- ¶ (సమ్య)గితి. ... *

అస్య- పరబ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. అస్యజన్మాధికరణవ ల్లక్షణా ధ్యాయ సఙ్గతిస్సుగమైవ; ఏత దధ్యాయాద్యన్తయోః పరబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వరూప లక్షణదృఢీకరణేనా స్యాధ్యాయ స్యోపాస్య లక్షణాధ్యాయ త్వోక్తిస్సాధ్వీతి ధ్యేయమ్.

§ " యోస్యోత్ప్రేక్షకఆదిమధ్య నిధన"ఇత్యాదా వీక్షణశ్రుతేః పరబ్రహ్మణో జగ న్నిమిత్తకారణత్వం స్యాదిత్యేకః పక్షః, అథవా ' ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మ తమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత ' మితి ' యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారోనామధేయంమృ త్తికేత్యేవ సత్య' మిత్యత్రోపాదానత్వ శ్రవణాదస్య జగదుపాదా నత్వంస్యాదిత్యపరః, తస్మాత్తయోరన్యతర కార్యణం బ్రహ్మేతిపూ ర్వపక్షే ప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ - (ఇదముత్తరం పఠతీ) త్యాదినా.

¶ నిమిత్తకారణత్వమ్ - కర్తృత్వమ్.

జగదుపాదానత్వ ప్రతిజ్ఞా, తతోఘటస్య మత్స్యైవపరఃపరస్మా ది
తి దృష్టాన్తః, అత్రపరఃపరస్మాదిత్యనేనైత దుక్తం భవతి, నిఖిల

“పరఃపరస్మా” దిత్యత్ర పరస్మాత్ - స్వవ్యతిరిక్తాత్ప్రపఞ్చాత్పరంస్వయంవ్యతిరిక్తఇతికార్యప్రపఞ్చాద్భేదావగమేనపరమాత్మనో జగదుపాదానత్వ మౌపచారికత్వేన ఫలితమిత్యాహ - (అతే) త్యాదినా - యత్తూక్తమ్ ‘ ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుత’ మిత్యాదౌ పరమాత్మనోఽఉపాదానత్వ శ్రవణమితి తన్న, తత్రహి ఆచార్యకులాద్వేద మధీత్య స్వాన్తికముపాగతం శ్వేతకేతుం తత్పితాపృచ్ఛదితి ‘తగ్ంహపితోవాచే’ త్యారభ్య “తమాదేశమప్రాక్ష్యః యేనాశ్రుత” మిత్యాదౌ శ్రూయతె, తథాచాత్ర హేసౌమ్య- శ్వేతకేతో, యథైకేన మృత్పిణ్డేన - తద్జ్ఞానేన, సర్వంమృణ్మయమేవ- మృద్వికారం భవేదితి విజ్ఞాతంభవేత్, తథాయేన- అత్యద్భుతమాహాత్మ్యదిమావతారభూత శ్రీనారాయణ స్వరూపజ్ఞానానన్దాది గుణశ్రవణ జనితవిజ్ఞానేన, అశ్రుతమ్ _ తదవతారాన్తరమ్ , సర్వమప్యేవ మేవ జ్ఞానానన్దాది సర్వసద్గుణ సమ్పన్నం స్యాదితి విజ్ఞానం భవేత్, తాదృశ విజ్ఞానవిజ్ఞేయంతమాదేశం భగవన్తంశ్రీనారాయణం త్వముపాప్తః కిమితి ప్రశ్నాశయః, తస్మాత్తస్య నామధేయం నారాయణ గోవిన్ద రామకృష్ణేత్యాదిరూపం నామ వాచారమ్భణమ్ (కర్మణిల్యుట్) ఆరంభణీయమ్- వాచాకీర్తనీయమిత్యర్థః. తతఃకిమితఆహ , వికారః - విశేషతో భగవన్నామ సంకీర్తన కర్తా, సః- భక్తత్వేన ప్రసిద్ధోజీవః, మృత్తికా- తద్వత్పరవశః, మృతస్సన్నితియావత్; త్యమ్ - తంకీర్తితం భగవన్తం పరమాత్మానమ్, ఇత్యేవ - [ఇణ్ గతౌ] ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థః. ఇహ ధాతో స్సార్వధాతుకగుణాభావశ్ఛాన్దసః, తతశ్చ ‘ యేనాశ్రుత’ మిత్యాదౌ పరమాత్మనోనోపాదానత్వ ప్రత్యయ ఇతిసిద్ధమ్. ఏవ

(చం॥వ్యా॥) మేవాత్ర పర్యాయాన్తరేష్వప్యాశయోఽద్రష్టవ్యః.

యచ్చాప్యుక్తమ్ 'యతోవాఇమానిభూతానిజాయన్తే' ఇత్యాదౌ 'జనికర్తుః ప్రకృతిః - ఉపాదానేపఞ్చమీ' ఇతి సూత్రాభ్యాంపరమాత్మనో జగదుపాదానత్వం ప్రతీయతఇతి తదపిన, తద్విహితాభ్యాం సూత్రాభ్యాం తస్యజగన్నిమిత్తత్వమేవ ప్రతీయతే, తథాహిఽజనికర్తురితి సూత్రస్య జాయమానస్య హేతురపాదానం స్యాదితి వృత్తిలాభేన తేనసూత్రేణ 'యతోఇమానీ' త్యత్ర యత్పదార్థస్యాపాదాన సంజ్ఞాంవిధాయ అపాదానే పఞ్చమీతి పఞ్చమీవిభక్తిర్విహితా, తావతా పరమాత్మనో జగ దుపాదానత్వం కథం సిద్ధ్యేత్ ? యద్యజ్ఞానేన పరమాత్మనో జగదుపాదానత్వం ముఖ్యమిత్యుచ్యేత తర్హి పరమాత్మనః కార్యావస్థాపత్త్యాఽనిత్యత్వాదిక మప్యుక్తంస్యాత్, తస్మాత్పరంబ్రహ్మముఖ్యతయాఽజగన్నిమిత్తకారణ మితి సిద్ధమ్. ... ...

(సోఽకామయత) తి - అస్యాయమర్థః. సః - పరమాత్మా, అకామయత - ఐచ్ఛత్, ఆలోచితవాన్; ఆలోచనామేవాహ- (బహుస్యా) మితి - స్థూలదేహవతాం బహూనా మన్తర్యామీస్యామిత్యర్థః, నను తదా భగవత్సఙ్కల్పావసరే జీవానాం స్థూల దేహానుత్పత్తేఃకథం తస్య తదన్తర్యామిత్వ సిద్ధిరతఆహ - (ప్రజాయేయే) తి - ప్రకర్షేణ జీవానాం స్థూల దేహాన్ జనయామీ త్యర్థః, ఇతి - ఏవమ్, సః - పరమాత్మా, తపః - ఆలోచనామ్, అతప్యత - అకరోత్, సమ్య గాలోచితవానిత్యర్థః. పూర్వంతు "సోఽకామయత" త్యత్ర ఆలోచనా రమ్భో వగన్తవ్యః, ఇహతు అతప్యతే త్యనేన ఆలోచనా సమాప్తి రవగన్తవ్యేత్యాశయః,అతోనపౌనరుక్త్యమ్. తతస్సః- పరమాత్మా, తప స్తప్త్వా- యథోక్త రీత్యాసమ్యగాలోచ్య, ఇదమ్ - స్థావర జఙ్గమా

ల జగదుపాదాన భూత ప్రకృతా వాకాశవ దన్తర్బహి ర్వ్యాప్త త్వా త్పరస్యాపి బ్రహ్మణో నిఖిల జగ దుపాదానత్వ ముపచర్యత ఇతి. తథాచ సతి బ్రహ్మణో మృత్సువర్ణవ ద్వికారాదిదోష వ్యావృత్తిర్భవతి, తతశ్చ “ ప్రకృతిహ్యాఽస్యోపాదానమాధారశ్చ పురుషఃపర ” ఇతి ‘ ప్రకృతింస్వా మధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయే ’ తిచ శ్రుతిస్మృతీ సఙ్గతార్థే భవతః, అపిచ శ్రీభగవతో జగన్నిమిత్తత్వే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తౌ భవతః, తత్ర ప్రతిజ్ఞా తావత్

త్మకం ప్రపఞ్చజాతమ్, సర్వమ్ - అఖిలమ్, జగ్గమోపభోగస్థానాదికంచ, అసృజత, యదిదం కించ, దృశ్యతఇతి శేషః, తదిద మసృజతేతి పూర్వేణాన్వయః. ఏవం సృష్టిముపదిశ్య బహుస్యామితి సఙ్కల్పితమనుష్ఠితవా నిత్యాహ- (తత్సృష్ట్వే)తి- తత్- యథోక్తం స్థావరాద్యాత్మకంప్రపఞ్చజాతమ్, సృష్ట్వా, తదేవ - స్వసృష్టమేవ, అను ప్రావిశత్. ప్రాగేవతద న్తస్థ స్స్వయంతన్నియమయతీత్యర్థః. తథాచ శ్రూయతే “ సఏవ స్వ ప్రకృత్యేదం సృష్ట్వాగ్రే త్రిగుణాత్మకమ్ । తదనుత్వంహ్య ప్రవిష్టఃప్రవిష్టఇవభావ్యసే ” ఇతి. ఏవమఖిలంజగదనుప్రవిశ్య తత్తచ్చేతనాచేతనాదిసంజ్ఞా మలభతేత్యాహ- (తదనుప్రవిశ్యే) త్యాదినా- సత్-చేతనజాతమ్, త్యత్-అచేతన జాతమ్, నిరుక్తమ్- వ్యవహార గోచరంవస్తు, అనిరుక్తమ్- వ్యవహారాగోచరం గిరిగుహాద్యన్తర్గూఢం వస్తు, నిలయనమ్ - పృథివ్యాదిస్థానాశ్రితం వస్తు, అనిలయనమ్- తద్విపరీతం వస్తు, ప్రోక్త సత్యత్వదార్ఢ్యం స్పష్టమాహ- (విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచే) తి-సత్యమ్- యథార్థ భాషణమ్, అనృతమ్- అయథార్థ భాషణమ్. తస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకమిదంప్రపఞ్చజాతమ్,సత్యమ్- పారమార్థికమ్, అభవత్_ నతు మిథ్యేత్యర్థః, అతఏవ, యదిదంకించ- యదిదమశేషం ప్రపఞ్చజాతం దృశ్యతే తత్సత్య మిత్యాచక్షతే బ్రహ్మవిద ఇతి.

కేవలాత్మానుభావేన స్వమాయాం త్రిగుణాత్మికామ్ । సంక్షోభ యన్సృజత్యాదౌ తయాసూత్రమరిన్దమే' త్యేవంరూపా, దృష్టాన్త స్తు ‘ యథోర్ణనాభి హృదయాదూర్ణాం సన్తత్య వక్త్రతః । తయా విహృత్య భూయస్తాం గ్రసత్యేవం మహేశ్వర " ఇతి. తస్మా త్పరం బ్రహ్మ జగన్నిమిత్త కారణమ్. ... *

ఇతరపరై ర్హేతుభిర్నిమిత్తకారణత్వమేవ దృఢీక్రియతే.

— * ౨౪॥ సూ॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ *—

అభిధ్యా- అభిధ్యానమ్, విశ్వసృష్ట్యనుగుణాలోచనమ్, ‘సో కామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతీ ’ తి విశ్వ సృష్ట్యనుగుణా లోచనోపదేశాచ్చ నిమిత్తకారణం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే.

— * ౨౫॥ సూ॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్ *—

ఇతశ్చ నిమిత్తకారణం పరంబ్రహ్మ భవతి, యస్మాత్పరం బ్రహ్మణో నిఖిల జగన్నిమిత్తకారణత్వ సిషాధయిషయైవ ‘ యథో ర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతేచ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవ న్తి । యథాసతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాక్షరాత్సంభవతీహ విశ్వ' మితి ‘ అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే’ ఇ తి చ శ్రుతి స్మృత్యుభయం సాక్షాదేవామ్నాయతే ! తస్మాచ్చ ని మిత్తకారణమేవ బ్రహ్మభవతీతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

— * ౨౬॥ సూ॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ *—

ఇతశ్చ బ్రహ్మణో జగన్నిమిత్తత్వం ప్రత్యేతవ్యమ్, యస్మాదా త్మకృతేః- పరమాత్మకృతి లక్షణాత్ప్రకృతి పరిణామాద్విశ్వ సృష్టి రామ్నాయతే, ‘ కలవృత్త్యాం తు మాయాయాం గుణమయ్యామ ధోక్షజః । పురుషేణాత్మభూతేన వీర్యమాధత్త వీర్యవాని ’ తి. ఆ త్మకృతిః- పరమాత్మవ్యాపారః, *తస్మాజ్జగన్నిమిత్తకారణమేవపరం

* అధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి. అ॥ ౧-౪॥ సూ॥ ౮॥

బ్రహ్మ భవతీత్యధ్యవసీయతే. ... *

౧౭॥ ప్రకృత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౮॥

—*౨౮॥ సూ॥ *యోనిశ్చహి గీయతే *—

'జానే త్వామస్య విశ్వస్య జగతో యోనిబీజయోః । శక్త్యోశ్శివస్య చ పరం యత్తద్బ్రహ్మ నిరన్తరమ్॥ త్వమేవ భగవన్నేతచ్ఛివశక్త్యోస్స్వరూపయోః । విశ్వం సృజసి పాస్యత్సి క్రీడన్నూర్ణపటో యథే' త్యారభ్య బ్రహ్మకృతః కశ్చిత్ స్తవో దక్షాయ కుపితరుద్రసమాధానార్థం సమామ్నాయతే, స కిం రుద్రపరః? ఉత తదన్తర్యామిపరః? ఇతీహ భవతి విశయః, ¶యథాశ్రుతార్థపరిగ్రహస్యోచితత్వాదయం స్తవో రుద్ర

---

* నను కథం శ్రీభగవతో నారాయణస్య ప్రోక్తజగత్కారణత్వసిద్ధిః? యతః "జానే త్వామస్యే" త్యత్ర జగత్కారణత్వం రుద్రస్యామ్నాయత ఇత్యాక్షేపసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే-(యోనిశ్చహి గీయత) ఇతి- విషయమాహ- (జానే త్వా) మితి- అయమర్థః, అస్య, విశ్వస్య- సమస్తస్య, జగతః - కార్యాత్మకప్రపఞ్చస్య, యోని బీజయోః- క్షేత్రబీజస్థానీయయోః, శక్తేః - ప్రకృతేః, శివస్య- జీవస్య చ, తయోః పరం కారణమ్ _ నిరన్తరం సర్వవ్యాపకమ్- యద్బ్రహ్మ తత్త్వాం జానే, జీవస్య నిత్యత్వాద్బ్రహ్మణస్తత్కారణత్వం తదభివ్యఞ్జకత్వరూపమితి జ్ఞేయమ్. జీవస్య శివత్వం చ భగవద్భజనయోగ్యత్వాద్ద్రష్టవ్యమ్. కుత ఇత్యత ఆహ- (త్వమేవే) తి- హే భగవన్? త్వమేవ, ఏతద్విశ్వమ్- జగత్, శివశక్త్యోస్స్వరూపయోస్స్వాభివ్యఞ్జకాభ్యాం జీవప్రకృతిభ్యామూర్ణనాభివత్క్రీడన్ సృజసి పాస్యత్సి- సృష్ట్యాదికం కరోషి, అతస్త్వాం ప్రకృతిపురుషయోః పరం జాన ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః.

¶ శ్రవణోత్తరక్షణే తాత్పర్యపౌర్వాపర్యపర్యాలోచనాం వినా ప్రతీయమానోఽర్థో యథాశ్రుతార్థః. తస్య పరిగ్రహః -

పర ఇత్యేవం ప్రాప్తే *ప్రపఠత్యుత్తరమ్- (యోనిశ్చే)తి- చశబ్దోఽవ ధారణే, యోనిశబ్దోపలక్షితోఽయం స్తవో రుద్రాన్తర్యామి పరమాత్మపర ఏవ భవతి, కుతః? హి గీయతే- హి-యతః, ఏతత్స్తవాన్తే "యస్మిన్ యదా పుష్కరనాభమాయయా దురన్తయా (స్పృష్ట)ముష్టధియః పృథగ్దృశః। కుర్వన్తి తత్ర హ్యనుకమ్పయా కృపాం న సాధవో దైవ బలాత్కృతే క్రమమ్ ॥ భవాంస్తు పుంసః పరమస్య మాయయా దురన్తయా స్పృష్టమతిః స్సమస్తదృక్। తయా హతాత్మస్వనుకర్మ చేతస్స్వనుగ్రహం కర్తుమిహార్హసి ప్రభో" ఇతి రుద్రాద్భిన్నతయోత్తమతయా చ పరమాత్మాస్పష్టమేవ స్తూయతే, న చాత్ర యథా శ్రుతార్థపరిగ్రహో భవతి యుక్తః, అస్మిన్ స్తవే శ్రూయమాణానాం విశ్వసృష్ట్యాదీనాం రుద్రే దురన్వయాత్తత్ శ్చావిరోధస్సత్యేవ యథాశ్రుతార్థపరిగ్రహో భవతి యుక్తః, న చ భగవదభిప్రాయకత్వేన రుద్రం ప్రతి యథోక్తస్తవో విరుధ్యతే, తదన్తర్యామిణి భగవతి స్తవేనాతిప్రసన్నే తన్నియామ్యస్య రుద్రస్యాపి ప్రసాద సమ్భవాత్; తథా చ "తవ వరద వరాంఘ్రావాశిషామాశిషాఢ్యే హ్యపి మునిభిరసక్తైరాదరేణార్హణీయే। యది రచిత ధియం మావిద్యలోకోపవిద్ధం జపతి న గణయేహం త్వత్పరానుగ్రహేణే" తి రుద్రః ప్రసన్నస్సన్ భగవన్తం స్తుత్వా స్వాభిప్రాయం విజ్ఞాపయతి, †తస్మాదిహ యోనిశబ్దోపలక్షితోఽయం స్తవః పరమాత్మపర ఇతి నిశ్చీయతే.

అభ్యుపగమః, తస్యేత్యర్థః. ... ...

* రుద్రస్యాశుతోషత్వాదుత్తమభక్తత్వాచ్చ భగవద్గుణగణశ్రవణేనాయం సమాధాతవ్య ఇత్యాశయేన చతుర్ముఖ కృతోఽయం స్తవో రుద్రాన్తర్యామి పరమాత్మపర ఏవ భవతి న తు రుద్రపర ఇతి సిద్ధాన్తయతి - (ప్రపఠత్యుత్తర) మిత్యాదినా. †ఇహ ఫలం కథయన్నధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మాది) తి. అ॥౧.౩॥ సూ॥౧౪॥

అ ॥ ౧౩ ॥ యోన్యధికరణంసమాప్తమ్. సూ ॥ ౧ ॥

—* ౨౮ ॥ సూ ॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః *—

¶ "అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసే" త్యారభ్య "యోనిశ్చహిగీయత" ఇత్యేతావతా న్యాయ కలాపేన కైశ్చిద్వేదాన్తై రుపదిష్టాన్యుపాస్యస్య శ్రీభగవతోనారాయణస్య లక్షణానిప్రదర్శ్య తేచ ప్రాధాన్యేన భగవద్భక్తివిధాన తత్పరా వ్యాఖ్యాతా ఇత్యవధారితమ్. ఏతదితరేవేదాః కిం భగవద్భజనా న్యవిధాన తత్పరాభవన్తి? ఆహోస్విదేవంప్రాధాన్యేన భగవద్భజన విధాన తత్పరాభవన్తి ? ఇతివిశయేప్రాప్తే § ప్రతిబ్రూమః, ఏతేన- 'అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసే' త్యారభ్య "యోనిశ్చహిగీయత" ఇత్యన్తేనన్యాయకలాపేన, సర్వేవేదాః ప్రాధాన్యేన శ్రీభగవద్భజన విధానతత్పరా ఏవవ్యాఖ్యాతాః ప్రత్యేతవ్యాః, తథైవహిశ్రూయతే 'నారాయణపరావేదా' ఇతి 'కాలేననష్టాప్రళయే వాణీయంవేదసంజ్ఞితా । మయాదౌబ్రహ్మణేప్రోక్తా ధర్మోయస్యాం మదాత్మక' ఇత్యేవం జాతీయకాసు శ్రుతిషు . పదాభ్యాసేనాధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. *******

౧౪ ॥ సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణంసమాప్తమ్. సూ ॥ ౧ ॥

¶ అస్యాతిదేశార్థత్వా త్పూర్వాధికరణేన సఙ్గతిమనపేక్ష్య విషయాదికం వక్తుం పూర్వవృత్త మనువదతి - (అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసే త్యారభ్యే) దినా. ... ...*

§ ఇతర వేదాన్తానాం ప్రాధాన్యేన భగవల్లక్షణోపదేశ పూర్వకం తద్భక్తి విధాన తత్పరత్వే ప్రమాణాభావాత్తే భగవ ద్భజనాన్యవిధానతత్పరా ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ - (ప్రతిబ్రూమ) ఇత్యాదినా. ... ... *

సర్వేషాం వేదాన్తానాం భగవద్భజనవిధాన తత్పరత్వాధ్యవసాయోత్ర ఫలమితిధ్యేయమ్. అ ॥ ౧౪ ॥ సూ ॥ ౧ ॥

ఇతి శ్రీ భగవ ద్బాదరాయణి శుకాంచార్యా పరావతా౽ర, శ్రీవత్స
కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంసప
రమగురు నిర్ధా౽రిత, శ్రీమ ద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీ శుక
భగవ త్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీమ ద్బాదరాయణ స
మ్ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థ౽ పాదః.
ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా ॥౨౯॥
శ్రీ సీ తా రా మా భ్యాం నమః.

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థ౽పాదః.
ఏతదధ్యాయగతసముదితసూత్రసఙ్ఖ్యా ॥ ౧౩౪॥
అ ధి క ర ణా ని ॥ ౪౮ ॥

శ్రీ శుక భగవ త్పాదాచార్యాః.

శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.

అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమపాద ప్రారమ్భః.

¶ శ్రీబేరాపురమన్దిరే నివసతః కారుణ్యవారాంనిధే
స్తాత్పర్యం స్వమదర్థమద్భుతతనోర్వేదాన్తవేద్యాత్మనః।
శ్రీబేరాసహితస్య యస్య నిగమాద్వేదాన్త సూత్రాణ్యహం
వ్యాకుర్వేఝుషభూషణస్స భగవాన్కుర్యాద్ధరిర్మఙ్గళమ్॥

౧॥ సూ॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నా న్య స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గాత్

ప్రభవభుజగకూపే కామకామప్రసఙ్గాన్నిజదురితవశాచ్చ ప్రాప్తపాతం తు యో మామ్ । చిరమిహ వృజినార్తం ప్రోద్ధరన్ పాతి నిత్యం సకలమహిమపూర్ణం సద్గురుం తం నమామి ॥ ప్రాయో మన్వాదయో యోగివిశ్వమిథ్యాత్వవాదినః । తత్త్వేనయం న విన్దన్తి తం వాలిమథనం భజే ॥ ... ...

¶ శ్రీభగవదభిమతత్త్వే నాస్య శాస్త్రస్య ముముక్షుభిః పరమాదరణీయతాం పునః ప్రద్యోతయితుమేతచ్ఛాస్త్రాదావనుష్ఠితం మఙ్గళమిహ భగవాన్ భాష్యకారోఽనుస్మారయతి - (శ్రీబేరే) తి- వ్యాఖ్యాతశ్చాయం శ్లోకః పురస్తాత్. ... ...*

పూర్వాధ్యాయే ప్రాధాన్యేనోపాస్యే పరమాత్మని లక్షణై రధ్యవసితే సతి తదుపాసకజీవస్వరూపావగమస్య ప్రాప్తావసరత్వాల్లక్షణైః

(చం॥వ్యా॥) ప్రాధాన్యేన తత్స్వరూపావగమార్థం ద్వితీయాధ్యాయస్యారబ్ధత్వాత్పూర్వాధ్యాయేనాస్య హేతుహేతుమద్భావస్సఙ్గతిః, తత్ర ప్రథమద్వితీయపాదాభ్యాం జీవస్వరూప తదనుష్ఠేయాదియాథాత్మ్యావధారణవిరోధినిమన్వాదిస్మృత్యాశయోగి *విశ్వమిథ్యాత్వవాది సాఙ్ఖ్యవైశేషిక బాహ్యమతాని సఙ్క్షేపతో విస్తరతశ్చప్రత్యాఖ్యాయన్తే, తృతీయపాదేన వియదాదితత్త్వోత్పత్తి కథన పూర్వకం జీవస్వరూపం సాక్షాదుచ్యతే, చతుర్థపాదేనతు జీవ కరణోత్పత్తి రభిధీయతే; తత్ర పరమత నిరాసపూర్వక పాదయుగ్మం ప్రతి సిద్ధాన్తజ్ఞానజనకైతదధ్యాయస్యోపజీవకత్వా త్తస్యైతదధ్యాయే నోపజీవ్యోప జీవకభావస్సఙ్గతిః, తృతీయపాదస్య చతుర్థపాదస్యచ ప్రత్యేక మేతదధ్యాయే నైకకార్యకారిత్వం సఙ్గతిః, నన్విహ ప్రథమద్వితీయపాదాభ్యాం ప్రత్యాఖ్యేయ మతాని పరమాత్మస్వరూప యాథాత్మ్యావధారణస్యాపి విరోధీని, తస్మా త్తల్లక్షణాధ్యాయా దావేవ తానిప్రత్యాఖ్యేయానీతిచేద్బాఢమ్, తథాపి జీవాత్మ పరమాత్మోభయ స్వరూపయాథాత్మ్యావధారణస్యాపి విరోధిత్వా త్తన్మతానాం నిరాకరణముభయోరధ్యాయయోర్మధ్యే కర్తవ్యమితి భావేన సూత్రకృతైతత్పాదద్వయ మారబ్ధమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతదవేత్త్యైవ జిజ్ఞాసాధికరణ ద్వితీయవర్ణకే 'తథాపీదృశ' మిత్యారభ్య లోకాయతికాది బాహ్యమత నిరాకరణపూర్వకం సాఙ్ఖ్యయోగాదితన్త్ర ప్రత్యాఖ్యానం కిఞ్చిత్ప్రస్తువన్ భాష్యకృతః, అతోనకశ్చిత్ప్రమాతిక్రమః. ... ... *

ఏవంపూర్వాధ్యాయాన్తిమాతి దేశాధికరణే సర్వాసాం శ్రుతీనాం ప్రాధాన్యేనోపాస్య లక్షణ కథనపూర్వకం తద్భక్తివిధాన తత్పరత్వా ధ్యవసాయేన శ్రుత్యనుసారిణీనాంచ సర్వాసాం స్మృతీనాం ప్రాధాన్యేన భగవద్భక్తివిధానతత్పరత్వమధ్యవసితమ్, స్మృ

†తదేవం ప్రథమాధ్యాయ చతుర్థపాదే ఒతీతపాద త్రయ విచారితార్థేషు యత్కిఞ్చిదర్థాః ప్రసఙ్గాదాగతార్థాశ్చ ప్రపఞ్చితాః, ఇత్థంచ ప్రథమేనాధ్యాయేనాశేష దోష ప్రతి భటాపరిమేయా త్యద్భుతానన్త పరమ మఙ్గళ గుణగణ పరిపూర్ణస్యపరబ్రహ్మణో నారాయణస్యైవ నిఖిల జగజ్జనకత్వా త్తన్నియన్తృత్వా దుపాసకానాం ముక్తిప్రదత్వా త్సర్వ వేదవేద్యత్వాచ్చ స ఏవోపాస్య ఇతి నిర్ణీతః, అథ ద్వితీయేనాధ్యాయేన మతాన్తర దోషోద్ఘాటన ముఖేన తత్త్వోత్పత్తిం జీవాత్మ స్వరూపం తల్లక్షణంచ సమ్యఙ్నిర్ణీయ ప్రథమాధ్యాయ నిర్ణీతార్థ స్యైవా దరణీయతా దృఢీ క్రియతే, తత్ర ప్రథమేన తావత్పాదేన భగవద్భజనార్థిభి రనుష్ఠేయం వర్ణాశ్రమ ధర్మం నిర్ణీయ ప్రసఙ్గాదాగతంచ నిర్ణీయతే, తథాహి అఞ్జసా భగవద్భజనార్థిభిః కిం మన్వాది స్మృతివిహిత ధర్మా అనుష్ఠేయాః? ఉతాన్య స్మృతి విహిత ధర్మా అనుష్ఠేయాః ? ఇతీహ భవతి విశయః, తత్రాఞ్జసా భగవ ద్భజనా

తయస్తుమన్వాద్యుపదిష్టాస్సాక్షాద్భగవదుపదిష్టాశ్చేతిద్వివిధాః, తత్రసాక్షాచ్ఛ్రీభగవదుపదిష్టాస్తుసర్వవేదాన్తసారాన్తర్గతాః ‘భగవన్ శ్రోతుమిచ్ఛామోనృణాంధర్మం సనాతన’’ మిత్యాదిరూపాః,

†తథాచోభయవిధాసుస్మృతిషు కాస్స్మృతయః ప్రాధాన్యేన భగవద్భక్తి విధానతత్పరా ఇతివిశేష చిన్తాహేతుత్వాత్ ‘‘ఏతేనసర్వే వ్యాఖ్యాతా’’ ఇత్యతి దేశాధికరణస్య పూర్వోత్తర పాదాన్తిమాద్యధికరణయో ర్హేతుహేతు మద్భావసఙ్గతి రిత్యేత దర్థజాతం ద్యోతయితుం వృత్త వర్తిష్యమాణార్థ పూర్వోత్తరాధ్యాయార్థాన్ సఙ్క్షిప్య కీర్తయతి - (తదేవ) మిత్యాదినా (ప్రసఙ్గాదాగతంచ నిర్ణీయత) ఇత్యన్తేన. ... ...*

అత్రఫలమఞ్జసాభగవద్భజనాసిద్ధిస్సిద్ధాన్తేఽఞ్జసాతత్సిద్ధిరితి వివేకః.

ర్థిభిర్మన్వాది స్మృతి విహిత ధర్మా అనుష్ఠేయా ఇతి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? స్మృత్యనవకాశ దోష ప్రసఙ్గః- భగవదుపాసనార్థిషు మన్వాది విహిత వర్ణాశ్రమ ధర్మాణామానుపూర్వ్యేణానుష్ఠానానవకాశేహి తేషాం తద్ధానరూప దోషః ప్రసజ్యేత, తథాచ "యద్వై కించ మనురవదత్తద్భేషజ" మిత్యత్ర మన్వాది స్మృతీనామౌషధత్వోపదేశేన భవౌషధరూప భక్తిహేతుత్వ ప్రతీతేరఞ్జసా భగవద్భజనార్థిభిర్మన్వాది స్మృతి విహిత ధర్మా ఏవానుష్ఠేయా ఇతి చేన్న తద్ధానం భగవద్భజనార్థినామయం దోష ఇతి బ్రూమః, కుతః? అన్యస్మృత్యనవకాశ దోష ప్రసఙ్గాత్ - అఞ్జసా భగవద్భజనార్థినో మన్వాది స్మృత్యుక్త వర్ణాశ్రమ ధర్మానానుపూర్వ్యేణానుతిష్ఠన్తి చేత్తేషాం భగవద్భక్తిసాధకాన్యస్మృత్యుక్తవర్ణాశ్రమ ధర్మాణా మనుష్ఠానానవకాశేన భగద్భజనా లాభరూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత, తాశ్చాన్య స్మృతీస్సర్వ వేదాన్త సారాన్తర్గతా ఏక దేశత స్సముదాహరామః, 'భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి నృణాం ధర్మం సనాతనమ్ । వర్ణాశ్రమాచారయుతం యత్పుమాన్విన్దతే పర' మితి ప్రశ్నస్యోత్తరత్వేనో పదిశ్యమానాః, 'నత్వా భగవతేऽజాయ లోకానాం ధర్మసేతవే । వక్ష్యే సనాతనం ధర్మం నారాయణ ముఖాచ్ఛ్రుత' మిత్యారభ్య 'శమో దమ స్తపశ్శౌచం సన్తోషః క్షాన్తి రార్జవమ్ । జ్ఞానం దయాచ్యుతాత్మత్వం సత్యంచ బ్రహ్మలక్షణమ్ ॥ శౌర్యం వీర్యం ధృతిస్తేజస్త్యాగ ఆత్మ జయః క్షమా । బ్రహ్మణ్యతా ప్రసాదశ్చ రక్షాచ క్షత్రలక్షణమ్ ॥ దేవగుర్వార్యగో (చ్యుతే) భక్తి స్త్రివర్గ పరితోషణమ్ । ఆస్తిక్యముద్యమో నిత్యం నైపుణ్యం వైశ్యలక్షణమ్ ॥ శూద్రస్య సన్నతిశ్శౌచం సేవా స్వామిన్యమాయయా । అమన్త్ర యజ్ఞో హ్యస్తేయం సత్యం గోవిప్రలక్షణమ్ ॥ స్త్రీణాం తు పతి దేవానాం

తచ్ఛుశ్రూషానుకూలతా । తద్బన్ధుష్వనువృత్తిశ్చ నిత్యం తద్వ్రతధారణమ్ ॥ బ్రహ్మచారీగురుకులే వసన్దాన్తో గురోర్హితమ్ । ఆచరేద్దాసవన్నీచో గురౌ సుదృఢసౌహృదః ॥ సాధు పృష్టంమహారాజ లోకాన్సాధ్వనుగృహ్ణతా । తత్త్వేన తదహం వక్ష్యే నైష్కర్మ్యం యేనకర్మణామ్ ॥ గృహేష్వవస్థితో రాజన్క్రియాః కుర్వన్ గృహోచితాః । వాసుదేవార్పణం సాక్షాదుపాసీతమహామునీన్ ॥ శృణ్వన్భగవతోఽభీక్ష్ణమవతారకథామృతమ్ । శ్రద్దధానో యథాకాలముపశాన్తజనావృతః ॥ తత్సఙ్గాచ్ఛనకైస్సఙ్గ మాత్మజాయాత్మజాదిషు । విముంచేన్ముచ్యమానేషు స్వయంస్వప్నవదుత్థితః ॥ త్రివర్గంనాతికృచ్ఛ్రేణ భజేతగృహమేధ్యపి । యథాదేశం యథాకాలం యావద్దైవోపపాదితమ్ ॥ వనస్థస్యతువక్ష్యామి నియమాన్మునిసమ్మతాన్ । యేనాతిష్ఠన్మునిర్గచ్ఛే దృషిలోకమిహాఞ్జసా ॥ కల్ప్యస్త్వేవం పరిత్యజ్య దేహమాత్రావశేషితః । గ్రామైకరాత్ర విధినా నిరపేక్షశ్చరేన్మహీమ్ ॥ బిభృయాద్యద్యసౌవాసః కౌపీనాచ్ఛాదనం పరమ్ । త్యక్తంనలిఙ్గదణ్డాదేరన్యత్కిఞ్చిదనాపది ॥ ఏకఏవ చరేద్భిక్షు రాత్మారామోనపాశ్రయః । సర్వభూతసుహృచ్ఛాన్తో నారాయణపరాయణః ॥' ఇత్యేవం జాతీయకా ఇతి. నహ్యేవం విధస్మృతి విహిత వర్ణాశ్రమ ధర్మముపేక్ష్య మన్వాది స్మృతి విహిత వర్ణాశ్రమ ధర్మాననుతిష్ఠతాం భగవద్భక్తిరఞ్జసా సులభాస్యాత్, నహి మన్వాది స్మృతిషు సర్వ వేదాన్తసార ఇవ ప్రాధాన్యేన భగవద్భజన *సాధక ధర్మానుష్ఠాన ప్రదర్శకం వాక్యం పశ్యామః, కేనమన్వాది స్మృతి ధర్మాన్ భగవదుపాసిషవోఽనుతిష్ఠేరన్? §కేనవాతద్ధానం తేషాం దోషస్స్యాత్? అతో మన్వాది స్మృతీనా

---

§ యత్తూక్తం మన్వాది స్మృత్యుక్త ధర్మహానందోష ఇతి తత్రాహ - (కేనవే) తి. ... ...

మవిరక్తేషు సావకాశత్వా దజ్ఞసా భగవదుపాసిసిషుభి స్సర్వవేదా న్తసారాన్తర్గత స్మృతి విహిత వర్ణాశ్రమ ధర్మాఏవానుష్ఠే యా ఇతి నిశ్చీయతే, నను సర్వవేదాన్తసారస్య వేదాన్తత్వాన్నత దేకదేశః ' భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి నృణాం ధర్మం సనాతన ' మిత్యాదిస్స్మృతి స్స్యాదితి చేద్బాఢమ్, తథాపి తదేక దేశో భగ వద్భజన ప్రయోజకాన్ వర్ణాశ్రమధర్మాన్ హి స్మారయతి, అత ఉపపన్న స్తస్య స్మృతి రితి వ్యపదేశః, యథా సాంహితోప్యుపనిష దేకదేశస్య ' శీక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామ ' ఇత్యనువాకస్య శీక్షాధ్యా య వ్యపదేశ ఉపపన్నః, నహి తస్యానువాకస్య వేదాన్తత్వం వ్యా హతమ్, నచ తదఙ్గత్వమాగతమ్, ఏవమిహాప్యేకదేశస్య స్మృతి రి తి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే, తావతా తస్య వేదాన్తత్వంచావ్యాహతమ్, అపిచ బ్రహ్మ యజ్ఞ విధి ప్రకరణే 'యద్బ్రాహ్మణానీతిహాసాన్పు రాణాని కల్పాన్ గాథానారాశగంసీ ' రితి కేషాంచి త్పూర్వ్వ కా ణ్డావాన్తరభేదానా మేవేతిహాసాది వ్యపదేశోభవతి, తావతా తే షాం పూర్వ్వకాణ్డత్వమక్షతమేవ భవతి, తద్వదపిప్రకృతంబోద్ధ్యమ్; తత్ర బ్రాహ్మణమ్ 'తృతీయస్యామితోదివిసోమఆసీ ' దిత్యాదిః, ఇతి హాసః- ' దేవాసురాస్సంయత్తా అస' న్నిత్యాదిః, పురాణమ్- ' ఇ దంవా అగ్రేనైవ కించనాసీ ' దిత్యాదిః, కల్పః 'ఇతిమన్త్రాగ్నికల్పో తఊర్ధ్వం యదిబలిం హరే ' దిత్యాదిః, గాథాః- " యోస్య కౌ ష్ఠ్యజగతగిపార్థివస్సైకఇద్వశీ" ఇత్యాదిః,-నారాశంసీతు 'హో తాయక్షం నారాశంస ' మిత్యాదిరితిజ్ఞేయమ్. ననుచ భగవదుపా సిసిషునేషదపి మన్వాది స్మృతి విహిత ధర్మ మనుష్ఠే దితిచేన్నై వమ్ , భగవదుపాసిషో రపి సర్వ వేదాన్త సారాన్తర్గత స్మృతి విహిత ధర్మా విరుద్ధమన్వాది స్మృతి విహితధర్మా ననుష్ఠానానుజ్ఞా నాత్ ; తథాచామ్నాయతే ' మయోదితేష్వవహిత స్స్వధర్మేషు

మదాశ్రయః । వర్ణాశ్రమకులాచారమకామాత్మా సమాచరే'దిత్యాది. అత్రాస్మచ్ఛబ్దవాచ్యో భగవాన్, తేనోదితాః- 'స త్వా భగవ తేజాయ లోకానాం ధర్మసేతవే । వక్ష్యే సనాతనం ధర్మం నారాయణముఖాచ్ఛ్రుత' మిత్యాదిభిస్స్మర్యమాణా వర్ణాశ్రమ ధర్మాః, తేష్వవహితః - తానేవ ప్రాధాన్యేనానుతిష్ఠన్ సన్, భగవదుపాసీసిష స్తదవిరుద్ధం మన్వాది స్మృతి విహిత వర్ణాశ్రమ కులాచారమపి నిష్కామస్సన్ సమాచరేదిత్యభిప్రాయః, ఏతదేవాభిప్రేత్యశ్రూయతే 'యద్వైకించ మనురవదత్తద్భేషజ' మితి. స్మృతీనామనవకాశః- స్మృత్యనవకాశః, దోషస్య ప్రసఙ్గః - దోషప్రసఙ్గః, స్మృత్యనవకాశే దోష ప్రసఙ్గః- స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గః, తస్మాత్; అన్యాశ్చతాః స్మృతయశ్చ- అన్య స్మృతయః, తాసామనవకాశేన దోష ప్రసఙ్గః- అన్య స్మృత్యనవకాశ దోష ప్రసఙ్గః, తస్మాత్- అన్య స్మృత్యనవకాశ దోష ప్రసఙ్గాత్.

స్యాదేతత్సాఙ్గ సశిరస్క వేదార్థ సాక్షాత్కార చతురా మన్వాదయో ఽఙ్గసా భగవద్భజనసాధనత్వేన వర్ణాశ్రమ ధర్మాన్ కుతో నావోచన్నిత్యత ఉత్తరం పఠతి,

—※ ౨॥ సూ॥ ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః ※—

ఇతరేషామ్- మన్వాదీనాంహి, భగవద్భజన ప్రకారస్య తన్మాహాత్మ్యస్యచ కార్త్స్న్యేనానుపలబ్ధిశ్శ్రూయతే, తథాహి 'ప్రాయేణ వేద తదిదం న మహాజనోఽయం దేవ్యా విమోహితమతిర్బత మాయయాలమ్ । త్రయ్యాం జడీకృతమతిర్మధుపుష్పితాయాం వైతానికే మహతి కర్మణి యుజ్యమానా' ఇతి. తస్మాత్తథా తే నావోచన్, తతశ్చ సర్వవేదాన్తసారోక్త వర్ణాశ్రమ ధర్మ ఏవ శ్రేష్ఠ ఇతి నిశ్చీయతే. ... ... ※

—※ 3॥ సూ॥ ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ※—

భగవద్భజనార్థ్యే నపేక్షిత సర్వవేదాన్తసారాన్తర్గతస్మృతి విరుద్ధమన్వాది స్మృత్యంశ ప్రత్యాఖ్యానేన యోగోపి ప్రత్యుక్తో వేదితవ్యః, ఇహ యోగశబ్దేన యోగస్మృతిః ప్రత్యాఖ్యేయ తయా వివక్షితా, తత్రహి ప్రధానస్య స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కారణత్వ ముచ్యతే, తత్తు వేదవిరుద్ధమేవ. నచతత్రభగవద్భజనసాధకవర్ణాశ్రమ ధర్మో దృశ్యతే, యద్యపి తత్రయమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానయోగసమాధిలక్షణోఽష్టాఙ్గయోగో నిశ్శ్రేయస హేతు తయా ప్రతిపాద్యతే, తథాపి వేదాన్త విహితస్యైవాష్టాఙ్గయోగస్యాపవర్గత్వమ్ 'నావేద విన్మనుతేతం బృహన్త' మిత్యాది శ్రుతిభ్యోధ్యవసితమ్, తతశ్చ స్మార్తస్యాష్టాఙ్గయోగస్యాపవర్గత్వాభావాత్తత్ప్రత్యాఖ్యాన ముపపన్నతరమ్.

—* ౪॥ సూ॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచ శబ్దాత్ *—

నను మన్వాది స్మృతివిహిత వర్ణాశ్రమ ధర్మాత్సర్వవేదాన్తసార విహితవర్ణాశ్రమధర్మస్య కథమాధిక్యంస్యాదితి చేన్న, కుతః? అస్యవిలక్షణత్వాత్- అఞ్జసా భక్తిసాధకోహి సర్వవేదాన్తసారోపదిష్ట వర్ణాశ్రమధర్మః, అతోమానవధర్మాద్విలక్షణ ఏవ భవతి, కస్మాత్పునరిద మస్యవిలక్షణత్వ మవగమ్యతే, తథాత్వంచ శబ్దాత్- తథాత్వమ్- విలక్షణత్వమ్, అఞ్జసాభగవద్భక్తిసాధకత్వమ్, తద్ధి "యస్త్వయాభిహితఃపూర్వం ధర్మస్త్వద్భక్తిలక్షణః । వర్ణాశ్రమాచారవతాంసర్వేషాం ద్విపదామపీ"తి శబ్దాదేవాస్యావగమ్యతే, *తస్మాదయంధర్మో మానవధర్మాద్విశిష్టఇత్యవగమ్యతే.

౧॥ స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౪॥

---

* అఞ్జసాభగవద్భక్తి ప్రయోజక సర్వవేదాన్త సారాన్తర్గత స్మృత్యుక్తవర్ణాశ్రమ ధర్మానుష్ఠాతు రన్యస్మాద్భూయస్త్వం ద్యోతయన్నధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా)దితి. అ॥౧॥సూ॥౪॥

—※ ౫॥ సూ॥ ¶ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్ ※—

※ అత్రేదమపరం సన్దిహ్యతే, శరీర నిష్ఠత్వాద్భక్తియోగినః కిం
సంసారి సాధర్మ్యం భవతి? ఆహోస్విత్సాధర్మ్యం నభవతి? ఇతి.
తత్ర సాధర్మ్యం భవతీతి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? తస్య దేహా
భిమానివ ల్లోక వ్యవహారాది ప్రవృత్తేరితి ప్రాప్తే ప్రతిబ్రూతే- (అ
భిమానివ్యపదేశస్త్వి) తి= తు శబ్దశ్శఙ్కాపనుత్త్యర్థః, భక్తియో
గినస్సంసారి సాధర్మ్యం నైవ భవతి, కుతః? తస్య దేహాద్యభిమా
నాభావాత్ ; యద్యపి దేహాద్యభిమానివత్త్వేన వ్యపదేశః క్రియ
తే, వ్యపదేశః- లోకవ్యవహారః, తథాప్యయ మభిమానివ్యపదే
శో విశేషానుగతిభ్యాంతిరోహితో భవతీతి శేషః, ఏతదుక్తం భవ
తి, భక్తియోగినా దేహాభిమానివల్లోక వ్యవహారః క్రియమాణో
పి శ్రీహరిగురుచరణారవిన్దవిశేషానువృత్తిభ్యాం తిరోహితో భవతీతి,
తథాచ శ్రీహరి గురు చరణారవిన్ద విశేషానువృత్తిరావశ్యకీతి శ్రూ
యతే "భ్రాతృవ్యమేనంత్వమదభ్రవీర్య ముపేక్షయాధ్యేధిత మప్ర
మత్తః। గురోర్హరేశ్చరణోపాసనాస్త్రో జహి వ్యళీకం స్వయ
మాత్మమోష' మితి. తస్మాద్భక్తియోగినో నకదాచిత్సంసారిసా
ధర్మ్యమితి నిశ్చీయతే. ... ... ※

¶ యథా మన్వాది స్మృత్యుక్త వర్ణాశ్రమ ధర్మానుష్ఠాత్ర
పేక్షయా సర్వవేదాన్తసారాన్తర్గత స్మృత్యుక్త వర్ణాశ్రమ ధ
ర్మానుష్ఠాతు ర్భూయస్త్వ మవగమ్యతే, తథా తదనుష్ఠానజ
నిత భక్తిమతోపి మన్వాది స్మృత్యుక్త వర్ణాశ్రమ ధర్మానుష్ఠాన
తత్పర సంసార్యపేక్షయా భూయస్త్వమవగమ్యతఇతి దృష్టాన్తస
ఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే - (అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషాను గ
తిభ్యా) మితి ... ...

※ అత్ర- అస్మిన్ప్రకరణే.

—※ ౬॥ సూ॥ దృశ్యతేతు ※—

దృశ్యతేహి- 'గృహేషు దారేషు సుతేషు బన్ధుషు ద్విపోత్తమస్యన్దనవాజి పత్తిషు। అక్షయ్య రత్నాభరణామ్బరాదిష్వనన్తకోశేష్వకరోదసన్మతి' మిత్యాదినాఽమ్బరీషాదిషు సంసారి వైధర్మ్యేణదేహాద్యభిమానాభావః, ※ తస్మాద్భగవద్భక్తా భూయాంస ఇతిసమాశ్రయణీయాఇత్యధికరణ సారార్థః. ※ ※ ※

౨॥ అభిమానివ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౨॥

—※ ౭॥సూ॥¶ అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్ ※—

ఇదమామ్నాయతే 'అసత్సం స్థానే ఏతస్మిన్ దేహోపలక్షణే సదపదేశమాత్రే' ఇత్యాది, 'గృహేషు దారేషు సుతేషు బన్ధుషు ద్విపోత్తమస్యన్దనవాజి పత్తిషు। అక్షయ్య రత్నాభరణామ్బరాదిష్వనన్తకోశేష్వకరోదసన్మతి' మిత్యాదిచ. కిమిహాసచ్ఛబ్దోఽసత్యపరః? ఉతానిత్యపరః? ఇతి సంశయః, తత్ర శరీరే సదపదేశమాత్ర ఇతి నిర్దేశాత్కృత్స్నస్యాపి ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మణ్యధ్యస్తత్వాచ్చాసచ్ఛబ్దోఽసత్యపరఇతి చేన్నైతదేవమ్, కిం త్విహాసచ్ఛబ్దోఽనిత్యపరఏవ, కుతః? ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్- ఇహ'అసత్సంస్థాన' ఇత్యాది వాక్యానాం శరీరాదేర్నిత్యత్వప్రతిషేధమాత్రార్థత్వాత్, శరీరస్య క్షణభఙ్గురత్వాత్సదపదేశమాత్ర ఇత్యుక్తమ్,

---

※ భగవద్భక్తానాం భూయస్త్వాత్తదాశ్రయణ సిద్ధిరిహ ఫలమితి భావేనాధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి= అ ॥ ౨ ॥ సూ ॥ ౨ ॥

¶ యథా వేదవిరుద్ధత్వాద్యోగోనిరాకృత స్తథైవ వేద విరుద్ధత్వాద్విశ్వమిథ్యాత్వవాదోపి నిరాక్రియత ఇతి దృష్టాన్త సఙ్గత్యోత్తరాధికరణం ప్రారభతే - (అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వా) దితి.

వాఙ్మాత్రేణ సర్వంమిథ్యేతి ప్రలపితేయథా కామమాత్మనో విషయసఙ్గ్రహసిద్ధిఃఫలమితి ప్రాశ్నికస్యాభిప్రాయః. ...

శ్చియత్తుజల్పన్తికృతోఽపిప్రపఞ్చోబ్రహ్మణ్యధ్యస్తఇతివిశ్వమిథ్యాత్వ వాదినస్తత్త్వేవం నిరాకర్తవ్యమ్, కిమిదన్త్వేన పరబ్రహ్మ రూపాధిష్ఠాన ప్రత్యక్ష పూర్వకం తస్మిన్ ప్రపఞ్చోఽధ్యస్యతే? కింవా న్తకేణాధిష్ఠాన ప్రత్యక్షం ప్రపఞ్చోఽధ్యస్యతే? తత్రయద్యధిష్ఠాన ప్రత్యక్షపూర్వకం ప్రపంచోఽధ్యస్యత ఇత్యుచ్యతే తదాఽధిష్ఠానస్యసాక్షాత్పరబ్రహ్మత్వాత్తత్ప్రత్యక్ష పూర్వకం ప్రపఞ్చాధ్యాసవతాం సర్వేషామేవ కరతలకలితో మోక్షఇతి ప్రసజ్యేత, తతశ్చ కృతం వేదాన్తాదిశాస్త్రాభ్యాసేన, నచవాచ్యం బ్రహ్మత్వేనతజ్జ్ఞానమేవ ముక్తిసాధన మితి, 'తస్మాత్తే-నాప్యుపాయేన మనఃకృష్ణేనివేశయే' దితిహి శ్రూయతే. యదిత్వన్తరేణాధిష్ఠాన ప్రత్యక్షం ప్రపఞ్చోఽధ్యస్యత ఇత్యుచ్యతే తదాచ నిరధిష్ఠానాధ్యాసాభ్యుపగమప్రసజ్యేత, నచాప్రత్యక్షేప్యాకాశే ధూళీపటలమాలిన్యాధ్యాసవదధిష్ఠానజ్ఞానం వినైవప్రపఞ్చాధ్యాస ఉపపద్యత ఇతి వాచ్యమ్, ఆకాశస్య ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాద్ధిగగనం మలినమితి తత్ర మాలిన్య మధ్యస్యతే, 'దివీవ చక్షురాతత' మితి శ్రుతిశ్చ సాక్షాదేవాకాశస్య చాక్షుషత్వమాచష్టే, తతశ్చాకాశః ప్రత్యక్ష ఇతి సిద్ధమ్. తస్మాద్బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చోనాధ్యస్తః, కింతు సత్యతమైవ ప్రపంచో బ్రహ్మణి సర్వదాస్తీత్యవగన్తవ్యమ్. "యదిదకించ- తత్సత్యమిత్యాచక్షత" ఇత్యాది శ్రుతిశ్చ జగతస్సాక్షాదేవ సత్యత్వముపదిశతి. అపిచ "యథేమే వికృతాభావా స్తథాతేవికృతైస్సహ। నానావీర్యాఃపృథగ్భూతావిరాజం జనయన్తిహీ" తి, 'సన్నిపత్యసముత్పాద్య దృశ్యన్తేను గతాఇవ। ప్రాగేవవిద్యమానత్వా న్నతేషామిహ సంభవ ' ఇత్యాద్యావావిర్భావ తిరోభావ రూపోత్పత్తి లయమవదేవజగదామ్నాయ

---

(౧) ప్రక్షిప్తమనేకప్రకారేణ తిలకశఃఖణ్డయతి- (యత్తిన్త్వి)త్యాదినా-(తస్మాద్బ్రహ్మణిప్రపఞ్చాధ్యాసవాదో దురపపాద)ఇత్యన్తేన.

త్తే, కిం చైతన్మతే దురుపపాద ఏవ బ్రహ్మణి ప్రపఞ్చాధ్యాసః, సత్య ప్రపఞ్చ దర్శన శ్రవణాన్యతర సాపేక్షత్వాత్ప్రపఞ్చాధ్యాసస్య, యథావా సత్య రజత దర్శన శ్రవణాన్యతర సాపేక్షో భవతి శుక్తౌ రజతత్వాధ్యాసస్తద్వత్, నహి పూర్వపూర్వప్రపఞ్చాధ్యాస వాసనామేవోత్తరోత్తరప్రపఞ్చాధ్యాసోపేక్షత ఇతి శక్యతే వక్తుమ్, పూర్వపూర్వ ప్రపఞ్చాధ్యాస వాసనాయా అప్యాదితస్సత్యప్రపఞ్చ జ్ఞాన సాపేక్షత్వాత్, నహి మిథ్యాభూత ఏవాయం ప్రపంచో బద్ధావస్థాయాం బ్రహ్మణ్యధ్యస్యతే, ముక్తావస్థాయాం మిథ్యైవ భవతీతి వినా వేదబాహ్యతర్కైశ్చిద్వక్తుమభిలషతే, "యతో వా ఇమాని భూతానిజాయన్తే- తత్సృష్ట్వా- తదేవానుప్రావిశ" దిత్యాది శ్రుతివ్యాకోప ప్రసఙ్గాత్; ‡తతశ్చైవమపలాసాపేక్షయా పరిదృశ్యమానస్య ప్రపఞ్చస్య సత్యత్వమేవవక్తు ముచితమితిమన్తవ్యమ్ - అపిచ, సంసారిధర్మో ఽవిద్యాఖ్యదోష నిబన్ధనోఽయ మధ్యాసస్తావత్కిం ముక్తస్యైవ సతో బ్రహ్మణో భవతీత్యుచ్యతే? ఆహోస్విద్బద్ధస్యైవ సతస్తస్య భవతీత్యుచ్యతే? యది ముక్తస్యైవ సతః పరబ్రహ్మణోఽయ మధ్యాసో భవతీత్యుచ్యేత తర్హీదానీమపి ముక్తస్య సతః పునరయ మధ్యాసః ప్రసజ్యేత, తతశ్చ బద్ధముక్త వ్యవస్థాచ ప్రభజ్యేత, యదిచ బద్ధస్యైవ సతస్తస్యాయ మధ్యాసో భవే దిత్యుచ్యేత, తర్హి బద్ధత్వే సత్యధ్యాసః అధ్యాసేచ సతి బద్ధత్వ మితీతరేతరాశ్రయ దోషః పరబ్రహ్మణో నిత్యసంసారిత్వ ప్రసఙ్గశ్చేత్యేవమాదయో దోషా దుర్నివారా ఇతి. అపిచాస్మిన్నధ్యాసే భవత్యవిద్యారూప దోషఏవ నిదానమితి వదన్తి విశ్వమిథ్యాత్వవాదినః, తస్మిన్నవిద్యారూప దోషే పరమార్థాఽపరమార్థ వికల్పా నుపపత్తి దుర్నివారా, తథాహి సకిం ప్రపఞ్చాధ్యాస హేతురవిద్యా

‡ వేదార్థానుసారిణంస్వపక్షమాహ - (తతశ్చే)త్యాదినా

రూపదోషః పారమార్థికః ? ఉతాహో అపారమార్థికః? పూర్వత్ర సకిం బ్రహ్మణోభిన్నః? అభిన్నోవా ? భిన్నత్వే పారమార్థికస్య ద్విత్వం ప్రసజ్యేత, అభిన్నత్వే బ్రహ్మణఏవ ప్రపఞ్చాధ్యాస హేతుదోషత్వ ముక్తంస్యాత్, తతశ్చబ్రహ్మణో నిత్యత్వేన నిత్యం ప్రపఞ్చభ్రమః ప్రసజ్యేత; స్యాదేత త్సహకారి సద్భావాత్కదాచిద్బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చభ్రమః, తద్వైకల్యాదూర్ధ్వం తన్నివృత్తి రితి చేత్ ప్రాప్తా ప్రాప్త వివేకేన సహకార్యేవ బ్రహ్మణో విశ్వభ్రమ హేతుదోష ఇత్యుక్తంభవతి, తస్మిన్నపి సహకారిణిపరమార్థాపరమార్థ వికల్పా నుపపత్తిర్దుర్నివారైవ, కఃపున రసౌసహకారిత్వేన వివక్షితః ? 'తత్త్వమసీ'త్యాది వాక్యజన్య తత్త్వజ్ఞాన ప్రాగభావ లక్షణఇతి చేన్న , అవిద్యారూపదోషా భ్యుపగమస్య వైయర్థ్యప్రసంగాత్; అవిద్యారూప దోష ఏవాయం ప్రాగభావఇతి చేత్తర్హి నాస్యప్రాగభావస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వం యుక్తమ్, తత్త్వజ్ఞానాద్బ్రహ్మ నివృత్తిప్రసంగాత్, బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తత్వేతు తస్యమిథ్యాత్వేన తదదర్శన హేతు దోషత్వం బ్రహ్మణఏవ స్యాత్, నాన్యస్య; అనవస్థాప్రసంగాత్; తథాచ బ్రహ్మణో నిత్యత్వేన నిత్యం విశ్వభ్రమప్రసఙ్గః. అవిద్యారూపదోషస్యా పారమార్థికత్వ పక్షోపి దుస్సాధః, పూర్వవద్వికల్పా సహత్వాత్; తథాహి సకిమవిద్యా రూపదోషో బ్రహ్మణోఽభిన్నః? ఉతభిన్నోవా ? తదభిన్నత్వే బ్రహ్మణో ప్యపారమార్థికత్వం ప్రసజ్యేత ; బ్రహ్మభిన్నత్వే తస్యాపారమార్థికస్యదోషస్య ప్రతిభాసేహి నదోషాన్తర నైరపేక్ష్యమ్, ఇతరథా దోషమన్తరేణ ప్రతిభాసమానస్య తస్య బ్రహ్మవత్సత్యత్వ ప్రసంగాత్; దోషస్య దోషాన్తరా పేక్షాయామనవస్థాప్రసంగాత్; స్వపర నిర్వాహకోయం దోషఇతిచేన్న, దోషమన్తరేణ ప్రపఞ్చస్యైవాధ్యాస ప్రసంగాత్; తస్మాద్బ్రహ్మణి

ప్రపఞ్చాధ్యాసవాదో దురుపపాదః, తతశ్చ స్థావరజఙ్గమాద్యా
త్మకః కృత్స్నోఽపి ప్రపంచో బ్రహ్మణి సత్యతయా వర్తతే, కింత్వని
త్యః, అతఏవ శ్రూయతే "సత్యవ్రతం సత్యపరం త్రిసత్యం స
త్యస్యయోనిం నిహితంచసత్యే । సత్యస్య సత్య" మితి. తస్మాది
హాసచ్ఛబ్దోఽనిత్యపర ఇతి నిశ్చీయతే .. ..

—※ ౮॥ సూ॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసఙ్గాదసమఞ్జసమ్ ※—

అపీతి- రప్యయః, ఆత్యన్తికలయః, "అసత్సంసారే నైతస్మిన్ దే
హోపలక్షణ" ఇత్యాదావసచ్ఛబ్దేన యది శరీరాదేరసత్యత్వము
చ్యతే తదా తస్మాచ్ఛరీరాద్భావిని మోక్షేఽప్యసత్యత్వప్రసంగాద
సన్మతే మోక్షసాధనవిధాయకం సర్వం శాస్త్రమసమంజసం స్యా
త్, తస్మాదిహాఽసచ్ఛబ్దేన శరీరాదేరనిత్యత్వమధ్యవసీయతే.

అత్రాహాన్యః కశ్చిదవిపశ్చిత్, అనిత్యశరీరస్థేన కృతం భగవద్భ
జనాదికం వ్యర్థమేవ స్యాదిత్యత ఉత్తరం పఠతి, ...※

—※ ౯॥ సూ॥ నతు దృష్టాన్తభావాత్ ※—

తు శబ్దశ్శఙ్కాపనుత్త్యర్థః, శరీరా※దికం సత్యమనిత్యంచ,
తత్స్థితేన క్రియమాణం భగవద్భజనాదికం నైవముధా భవతి,
కింతు మోక్షం సాధయత్యేవ, కుతః? దృష్టాన్తభావాత్- భవ
తి హి అనిత్యేన శరీరేణ భగవద్భజనం కుర్వతస్తత్సారూప్యాదిలక్షణ

ప్రపఞ్చాధ్యాసవాదస్య దురపపాదత్వాదేవేత్యర్థః; తథాచ దే
హాదేః క్షణభఙ్గురత్వానుసన్ధానేన భగవద్భజనే ఝడితి ప్రవృత్తి
రేతదధికరణఫలమితి భావః. ... ...※

※ ఆది పదేన భగవద్భక్తి సాధనం గ్రాహ్యమ్. (వ్యర్థమేవ
స్యా) దితి = దేహాశ్రితత్వేన భజనస్యానిత్యత్వాదితి భావః.

(నైవముధాభవతీ) తి= ఆత్మాశ్రితత్వేన వర్ధమానత్వాద్భ
గవద్భజనస్య న దేహవన్నశ్వరత్వమితి భావః..

హోతి ప్రాప్తా పేశస్కారి ధ్యాత్రృకీట దృష్టాన్తః, యత్రయత్ర మనో దేహీ ధారయేత్సకలంధియా। కామాద్ద్వేషాద్భయాద్వాపి యాతి తత్తత్స్వరూపతామ్॥ కీటః పేశస్కృతం ధ్యాయన్ కుడ్యాం తేన ప్రవేశితః। యాతితత్సాత్మతాంరాజన్ పూర్వరూపమసన్త్యజ' న్నితి శ్రుతౌ. యద్యేవం కీటస్య తస్మిన్నేవ దేహే పేశస్కృత్ స్మరణేన తత్సారూప్య ప్రాప్తి స్స్యాత్తదా కిం పునర్వక్తవ్యం భగవద్భక్తానాం తత్ స్మరణాదినా దేహాన్తే తత్సారూప్యావి ప్రాప్తిస్స్యాదితి. *అసన్మతేహిసర్వస్యాప్యసత్త్వాద్దృష్టాన్తాదికం నాస్తి, తస్మాత్తన్మతమేవాసమఞ్జసమ్,

—* ౧౦॥ సూ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ *—

అపిచ శరీరాదికం సర్వ మసత్యమితి యేవదన్తి తేషాం స్వపక్షే జీవేశ్వర బద్ధముక్తపితృ పుత్ర గురు శిష్యాది విభాగా ఘటన రూపో మహాన్ దోషః ప్రసజ్యేత, తస్మాచ్చ తన్మత మత్యన్తమసమఞ్జసమేవ, ఏతచ్చ వయం ¶శ్రుతిగీతాభాష్యే స్పష్టీచక్రుమ.

—* ౧౧॥ సూ ॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి *—

తర్కేణ - వైదిక మూల ప్రమాణ మన్తరేణ యుక్తి మాత్ర విరచిత తర్కశాస్త్రేణాపి, బాధితత్వా దసన్మతస్య ప్రతిష్ఠానం నాస్తి, తత్రహి వైశేషికై శ్శరీరాదీనాం జీవేశ్వరయోర్భేదస్యచ పారమార్థికత్వ మభ్యుపగమ్యతే, §తస్మా దప్యసమఞ్జస మేవాసన్మతమ్. ... ... *

---

*విశ్వమిథ్యాత్వ.వాదిమతేతు నైతదస్తీత్యాహ - (అసన్మతేహీ)తి.

¶ (శ్రుతిగీతాభాష్య) ఇతి. 'అపరిమితా ధ్రువా'ఇత్యేత చ్ఛ్లోకవివరణావసర ఇత్యర్థః. కించ జగన్మిథ్యావాదిమత నిరాకరణం నశ్రుతిప్రమాణ మపేక్షత ఇత్యాహ - (తర్కే) తి.

§ సూత్రార్థం సఙ్క్షిపతి - (తస్మా) దితి. విశ్వ మిథ్యాత్వ

—*౧౨॥సూ॥అన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్మోక్షప్రసఙ్గః*—

అన్యథా- ప్రకారాన్తరేణ, అస్యాసన్మతస్య మూలప్రమాణం వైదిక వాక్య *మనుమేయమితి చేదత్రోచ్యతే,ఏవమపి- ఏవంచేదపి, తన్మతేశరీరాదే రసత్యత్వాభ్యుపగమేన తథా విధ శరీరావచ్ఛిన్నాత్మన్యుత్పన్నస్య సమ్యగ్దర్శన లక్షణస్య మోక్షసాధనస్యాప్యసత్యత్వేన జీవానామనిర్మోక్షప్రసంగో ¶ దుర్వార ఏవ.

—* ౧౩॥ సూ॥ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఅపి వ్యాఖ్యాతాః *—

ఏతేన- †అసన్మతనిబర్హణేన, శిష్టాపరిగ్రహా అపివ్యాఖ్యాతాః- పరిగృహ్యన్త ఇతి పరిగ్రహాః, నపరిగ్రహాః - అపరి గ్రహాః, నిరీశ్వర సాఙ్ఖ్యాది సమయాః , తేసర్వేపి నిరస్తా వ్యాఖ్యాతాః ప్రత్యేతవ్యాః, ఏతేషాం ప్రత్యాఖ్యాన మనన్తరపాదేన స్పష్టీకరిష్యతే.

—* ౧౪॥సూ॥()భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్ *—

నను భవన్మతేపి ‘ అవిభక్తంచ భూతేషు విభక్తమివచస్థిత’ మిత్యాదినా స్మర్యమాణో జీవేశ్వరయో రవిభాగ ఈశ్వరస్యాపి కర్మఫల భోక్తృత్వ మాపాదయతీతిచేత్తర్హి, భోక్త్రాపత్తేః- ఈశ్వరే ప్రసక్తస్య కర్మఫల భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గస్య, స్యాదేవ లోకవ

వాద స్సర్వథాభ్రాన్తిమూలకఇత్యధ్యవసితః.

* అనుమానప్రకారస్తు, విశ్వంమిథ్యేత్యేతన్మతం వేదమూలకమ్, మతత్వాత్; పాణిన్యాది మతవదితి , అనేనానుమానసిద్ధం వేదవాక్యంతు కృత్స్నం జగన్మిథ్యే త్యాదిరూప మితి తదభిప్రాయః,

¶ (దుర్వారఏవే) తి= నహ్యసతికారణే కార్యముత్పాదితుంశక్నోతీతి భావః. ... ...

† అస్మన్మత నిబర్హణమ్- విశ్వమిథ్యాత్వవాదిమత వినాశనమ్.

() పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తమాక్షిపతి - (భోక్త్రాపత్తే) రితి - భావప్రధానోనిర్దేశః - భోక్తృత్వాపత్తేరిత్యర్థః.

త్పరిహారః, యథా లోకే దణ్డయితుం ప్రవృత్తో రాజాదిర్దణ్డ్యస్యాకమేకాగారస్థోపి నైవదణ్డ్యానుభుజ్యమాన సుఖదుఃఖభాగ్భవతి తద్వదీశ్వరోపి భవతీతి జ్ఞేయమ్, తస్మాన్నాస్మన్మతే పరమాత్మనో భోక్తృత్వాపత్తిర్వక్తవ్యా, అయంచ పరమాత్మనః కర్మఫల భోక్తృత్వాపత్తి పరిహారోతితాధ్యాయే 'సమ్భోగ ప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యా' దిత్యనేన సూత్రేణ ప్రదర్శితోపీహ సదృష్టాన్తత్వాద్విశిష్యతే. తస్మాత్, ... ❋

—❋ ౧౫॥సూ॥తదనన్యత్వమారమ్భణ శబ్దాదిభ్యః ❋—

'అవిభక్తంచ భూతేష్వి' త్యత్ర స్మర్యమాణ స్త్వవిభాగో జీవస్య తదనన్యత్వమేవ బోధయతీతి జ్ఞేయమ్, తదనన్యత్వమ్-భగవదవినాభూతత్వమ్, కుతఃపునరిద మవగమ్యతే ? ఆరమ్భణ శబ్దాది భ్యః- 'కింస్విదాసీదధిష్ఠానమారమ్భణంకతమస్స్విత్- కిమాసీత్- యతోభూమిం జనయన్ విశ్వకర్మా విద్యామౌర్ణోన్మహినా విశ్వచక్షా' ఇతి శ్రుతిశ్చేతనాచేతనాత్మకస్య నిఖిల ప్రపఞ్చస్య భగవానేవా రమ్భణమితి శ్రావయతి, ఆరభ్యతే-నామరూప విభాగేనేత్యారమ్భణమ్, పరం బ్రహ్మ; [కర్తరిల్యుట్] ఉపాదాన కారణభూతాం ప్రకృతి మధిష్ఠాయ తతోఽఖిలంజగత్పరంబ్రహ్మోత్పాదయతీతి భావః, ఆదిశబ్దేనాధిష్ఠాన శబ్దోక్తం జీవస్యానవ

కింస్విదాసీ దితి శ్రుతిపదయోజనాతు, మహినా - స్వమాహాత్మ్యేన, విశ్వచక్షాః - సర్వభూతాన్తర్బహిస్సాక్షీ, విశ్వకర్మా-నిఖిల జగత్స్రష్టా, కతమః - అనిర్వచనీయః పరమాత్మా, యదీత్యవధారణే, భూమిమ్ - తదుపలక్షిత మఖిలతత్త్వమ్, జనయన్, కిం స్విదితిద్వయమపి వితర్కే-ఖల్విత్యర్థః, అధిష్ఠానమ్- ఆశ్రయః, అతఏవ సద్వ్యామ్ - ఆకాశమ్, తదుపలక్షితం బ్రహ్మాణ్డమిత్యర్థః, వ్యౌర్ణోత్ - వ్యాప్తవానితి. ... ...

రతం భగవదాశ్రితత్వాదికంవివక్ష్యతి, తతశ్చైవమారమ్భణశబ్దా దిభ్యో జీవానాంభగవదనన్యత్వం యథోక్తావిభాగశ్చాభిప్రయతీతి ని శ్చీయతె, ఏతచ్చ ' అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చ నేతర ' ఇత్యనేన సూ త్రేణ ప్రాగధ్యాయే సూచిత మిత్యనుస్మారిత మితి జ్ఞేయమ్.

౩॥ ప్రతిషేధ మాత్రాధికరణం సమాప్తమ్ సూ ॥ ౯ ॥

—✻ ౧౬॥ సూ॥ ✻భావేచోపలబ్ధేః ✻—

పూర్వసూత్రే ఉపాదానకారణ భూతాయాః ప్రకృతే ర్ని ఖిల జగదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్, తత్రోపాదాన కారణే ప్రకృతావ విద్యమానం జగదుత్పద్యతే? ఆహోస్విద్విద్యమానమేవ జగ దుత్ప ద్యతే? ఇతి విశయే ప్రాప్త ఇదముత్తరం పఠతి-(భావేచే)తి-ఉపా దానకారణ భావాపన్న ప్రకృతౌ ప్రాగుత్పత్తే ర్విద్యమానమేవ జ గత్పశ్చాదుత్పద్యత ఇత్యవగన్తవ్యమ్, కుతః? చోపలబ్ధేః- చోఽవ

తస్మాదసత్సంస్థాన ఇత్యత్రాసత్పద మనిత్యత్వ పర మిత్యధికర ణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ ॥ ౩ ॥ సూ ॥ ౯ ॥

✻ అసన్మతవ దసత్కార్య వాదో వేదవిరుద్ధత్వా న్నిరా క్రియత ఇతి దృష్టాన్తసఙ్గతి మభిప్రేత్యోత్తరాధికరణ ముపక్రమతే - (భావే చోపలబ్ధే) రితి - సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచిన్తా హేతు న్యాయ మాశ్రిత్య పూర్వాధికరణే నాస్య హేతుహేతు మద్భావ సఙ్గత్యన్త రంచద్యోతయన్విషయముపస్థాపయతి- (పూర్వసూత్ర)ఇత్యాదినా.

ప్రాగ్ఘటాద్యుత్పత్తేస్సత్యపి తదుపాదానే ఘటాది ర్నాస్తీతి ప్రతీతేర్యథా తత్రావిద్యమానమేవ ఘటాదిః పృథు బుధ్నోదర తయోత్పద్యతే, తథా స్యోపాదానే ప్రకృతావ విద్యమానమేవ జ గదుత్పద్యత ఇతి ప్రాప్తే ప్రాప్తే కారణే కార్యాస్తిత్వ దృష్టా న్తో పలబ్ధిం హేతుం కృత్వా సిద్ధాన్త యతి- (ఇదముత్తరంపఠతీ) త్యాదినా- తాముపలబ్ధి ముపపాదయతి- (లోక) ఇత్యాదినా.

ధారణే, లోకే వృక్షాద్యుపాదాన కారణభూతే బీజాదౌ సూక్ష్మ రూపేణ తత్కార్య వృక్షాద్యుపలబ్ధేరేవేత్యర్థః.

* ఉపనయం నిగమయతి,

—* ౧౭॥ సూ॥ సత్త్వాచ్చావరస్య *—

తథా పూర్వస్మిన్ స్వోపాదాన కారణే ప్రకృతావవరస్య కార్యస్య జగతస్సత్త్వాదేవ పశ్చాదుత్పత్తిరుపపద్యత ఇతినిశ్చీయతే

¶ అత్ర వైశేషికాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే.

—*{౧౮ ॥ సూ ॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ}*—

నను భవన్మతేపి "నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీ" మితికార్యాత్మకస్య కృత్స్నస్య జగతః ప్రాగుత్పత్తే రసద్వ్యపదేశోభవతి, అసత్త్వమ్ - అవిద్యమానత్వమ్, తస్మాద్యథోపదిష్ట స్సత్కార్యవాదో నఘటత ఇతి చేన్నాయందోషః, కుతః ? ధర్మాన్తరేణ వాక్యశే

---

*(ఉపనయ)మితి-దార్ష్టాన్తికేదృష్టాన్తదృష్ట ధర్మావగమకపక్షము పనయః, పక్షేసాధ్యాధ్యవసాయకోక్తిర్నిగమనమ్, ప్రాగుత్పత్తేర్జగతస్స్వోపాదానేప్రకృతావస్తిత్వంసాధ్యమ్, తదధ్యవసాయకోక్తిశ్చ.

ఏతేనోపసంహృతావయవా కుమ్భాదేతదవయవజాతమివ మృత్పిణ్డాదౌ ప్రాగుత్పత్తే ర్ఘటాది స్సూక్ష్మతయాస్తీతి నిశ్చితమ్. యద్యప్యసత్కార్యవాదే పరమాణూనపహాయ ప్రకృతివాదస్తదుపాదానత్వ వాదోవా నాస్త్యేవ, తథాపి సత్కార్యవాద ఇవ ప్రకృత్యాద్యనువాద మాత్ర మసత్కార్యవాదినోక్తమితిమన్తవ్యమ్, తస్మాత్తదసఙ్గతమితి భావః. ... *

¶ ఏవం నిరస్తేప్యసత్కార్యవాదే మన్త్రమాదాయతద్వాదినః పునరాక్షిపన్తీతి ద్యోతయన్నుత్తరసూత్రస్థ శఙ్కాభాగ మవతారయతి- (అత్రే)తి. ... ... *

షాద్యుక్తేశ్శబ్దాన్తరాచ్చ అసద్వ్యపదేశ హేతుభూత సూక్ష్మత్వరూప ధర్మాన్తరేణ యోగాత్కార్యస్య జగతోఽసద్వ్యపదేశోభవతి , వస్తుతః కారణే ప్రకృతౌ కార్యం జగత్సూక్ష్మతయాఽస్త్యేవ, తథాహి తత్ర శ్రూయతే "తమ ఆసీత్తమసా గూఢ మగ్రే ప్రకేత" మితి. తమః - అవ్యక్తమ్, ప్రకృతిరిత్యర్థః; అగ్రే - ప్రాక్ప్రళయాత్ , ప్రకేతమ్ - ప్రకాశితమ్, తథా "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ" దితివాక్యశేషాచ్చ కారణే కార్యంజగదస్తీత్యవగమ్యతే, తథా యుక్తిశ్చాత్రభవతి, కారణే కార్యాసద్భావేకథంనియత కారణాన్నియతం కార్యముత్పద్యేత, యది కారణే కార్య మసత్స్యాత్తర్హి మృత్పిణ్డాత్పటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యేతేతి. అతః కారణే - ప్రకృతౌ, కార్యమ్ - జగత్, అస్తీతి నిశ్చీయతే, తథా "ప్రాగేవవిద్యమానత్వాన్న తేషామిహసమ్భవ" ఇతి శబ్దాన్తరాచ్చ ప్రాగుత్పత్తేర్జగత స్స్వకారణేఽస్తిత్వం నిశ్చీయతే, తస్మా దుపాదానకారణభూతాయాం ప్రకృతౌ సూక్ష్మతయా విద్యమానమేవ జగత్సృష్టికాలే స్థూలతయో త్పద్యత ఇతి సిద్ధమ్.

కథమస్యాం నిఖిలజగదుపాదానభూతాయాం ప్రకృతౌ పరమాత్మాఽన్తర్బహి ర్వ్యాప్యావతిష్ఠతే? కథంవాతస్యోపాదానత్వ ముపచర్యతే? ఇతి జిజ్ఞాసాయా మిద ముత్తరం పఠతి. ...

—* ౧౯ ॥ సూ ॥ పటవచ్చ *—

యథా పటో దీర్ఘతన్తుష్వోత స్తిర్యక్తన్తుషు ప్రోతశ్చసన్ తన్తూన్వ్యాప్నోతి, తద్వదేవ పరమాత్మాపి జగదుపాదానభూతప్రకృతావన్తర్బహి ర్వ్యాప్య సదావతిష్ఠతే, తదిదమామ్నాతమ్ "పరోమదవ్యోజగతస్థుషశ్చ ఓతంప్రోతం పటవద్యత్రవిశ్వ" మిత్యాదౌ. పరమాత్మని విశ్వవ్యాప్తా వుక్తాయాం తస్మిన్ పరమాత్మవ్యాప్తి రప్యుక్తేతి జ్ఞేయమ్, యద్వా యత్ర- యేనేత్యర్థః, తస్మాత్పరమా

త్మనో వ్యుపాదానత్వోపచారః, అపిచ జగదుపాదానే వ్యాప్తస్య పరమాత్మన ఉపాదేయ జగద్వ్యాప్తి స్సులభైవ , తాదాత్మ్య సమ్బన్ధవతోరుపాదానోపాదేయయో రైక్యాత్; *తథా హ్యామ్నాయతే "కార్యకారణ వస్త్వైక్య దర్శనం పటతన్తువత్ | అవస్తుత్వా ద్వికల్పస్య భావాద్వైతంత దుచ్యత" ఇతి. అవస్తుత్వాత్ - అనిత్యత్వాత్, వికల్పస్య - వివిధం కల్పితస్య విశ్వస్య, భావాద్వైత సిద్ధిరేవైత దధికరణ ఫలమితి ధ్యేయమ్.

నను పరమాత్మాయది పట స్తన్తూనివ కార్యకారణాత్మకమఖిలం జగద్వ్యాప్నోతీత్యుచ్యతే, తర్హి తదితర స్సకథం స్యాదతో దృష్టాన్తాన్తరం ప్రాహ, ... *

—* ౨౦ || సూ || యథాచప్రాణాదిః *—

యథావా ప్రాణాపానాది వృత్తిం భజమానో వాయుర్నిఖిలం శరీరంవ్యాప్నువన్నపి తదితరఏవావతిష్ఠతే ఏవం పరమాత్మాపి నిఖిలంజగద్వ్యాప్నువన్నపి తత్సమ్బన్ధాభావాదితర ఏవావతిష్ఠతే, "వ్యాపకో సఙ్గ్యనావృతః - ఇదంహి విశ్వంభగవా నివేతర " ఇతి హి శ్రూయతే. తస్మాత్పటదృష్టాన్తః పరమాత్మనోనిఖిలజగద్వ్యాప్తి మాత్రఇతి జ్ఞేయమ్. ... ...

సుగమత్వాయ వాక్యస్యార్థాన్తరమాహ- (యద్వే) తి.

* ఇహఽర్థాత్ ' మహద్వచ్చే ' త్యధికరణోక్తా పరమాత్మనో నిఖిల జగద్వ్యాప్తిశ్చానుస్మారితా భవతీత్యాశయేనాహ-(అపిచే) తి - ఉపాదానోపాదే యయోరైక్యే ఆమ్నాయం ప్రమాణయతి- (తథాహ్యామ్నాయత)ఇతి- అతోఖిలంజగతోస్వోపాదానే ప్రకృతౌ ప్రాక్సర్గా త్సూక్ష్మతయా వస్థాయ సృష్ట్యవసరే స్థూలతయోత్పద్యతే, ఏవముభయా వస్థాయామపి జగతి పరమాత్మాన్తర్బహిర్వ్యాప్య •తదితర స్సన్నవ తిష్ఠత ఇత్య ధికరణోప సంహారః

౪॥ భావేచోపలబ్ధేరిత్యధికరణంసమాప్తమ్॥ సూ॥ ౫ ॥

¶ అత్రచోదయతి,

—* ౨౧॥ సూ॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాది దోషప్రసక్తిః*—

స్యాదేతచ్చేతనాచేతనాత్మక నిఖిల జగదితరస్యపరమాత్మనః కిం జగద్ధితాకరణాది దోషప్రసక్తిస్స్యాత్ ? ఉతనేతి ? ఇతి సంశయః, తత్ర జగద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిస్స్యాదితితావత్ప్రాప్తమ్, కుతః ? "ఇదంహివిశ్వం భగవానివేతర" ఇతి పరమాత్మనశ్చేతనాచేతనాత్మక జగదితర వ్యపదేశాత్; ఇతరత్వమ్ - అసమ్బద్ధత్వమ్, భిన్నత్వమిత్యర్థః; *నహ్యన్యస్య హిత మన్యోజ్ఞాతుమర్హతి.తతశ్చ పరమాత్మనస్తత్తచ్చేతన విషయ హితాకరణా హితకరణదోష ప్రసక్తిస్స్యాదిత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిధీయతే.

—* ౨౨॥సూ॥అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ *—

తుశబ్దశ్చోద్యవ్యావృత్త్యర్థః, పరమాత్మనస్తత్త జ్జీవవిషయకహితకరణాహితాకరణసామర్థ్యమధికమ్ - అపారమేవభవతి, కుతః ? భేదనిర్దేశాత్ - భిద్యతేఏభిరితిభేదధర్మాః, "తస్మాద్భవంత మనవద్యమనన్తపారం సర్వజ్ఞమీశ్వర మకుణ్ఠవికుణ్ఠధిష్ణ్య" మిత్యాదౌ 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్-యస్యజ్ఞానమయంతపః-పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ

ప్రత్యేతవ్యః. అ॥ ౪॥ సూ॥ ౫॥

¶ జీవాభేదాత్పరమాత్మనస్తద్ధిత కారకత్వోపపత్తౌ కథంతదితరత్వం పరమాత్మన ఇత్యాక్షేప సఙ్గతి ముత్తరాధికరణేద్యోతయతి- (అత్రచోదయతీ) తి—ఆక్షిపతీత్యర్థః.

* పరమాత్మనోజీవాద్భేదేసతి కథం తస్య జీవహితకరత్వ మిత్యాహ- (నహీ) తి - తథాచపరమాత్మాజీవాదనితర ఇతి భావః.

సర్వాన్తర్యామిత్వ సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యనన్తగుణగణపూర్ణత్వాత్పరమాత్మనో నేషదప్యేష దోష స్పర్శ ఇతి సూత్రేణ

శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ " ఇత్యాదావ పరమాత్మనో హి సర్వజ్ఞత్వాది ధర్మా నిర్దిశ్యన్తే, నహి సర్వజ్ఞత్వ సర్వేశ్వరత్వ సర్వశక్తిత్వాద్యనన్త మహిమా పరమాత్మా జీవహితాదికం కర్తుం నశక్నోతీతి వక్తుం శక్యతే; అతస్తస్మిన్నైవ జీవహితాకరణాది దోషప్రసక్తిః. ... ...

నను చేతనత్వా జ్జీవాస్స్వయమేవ స్వహితాదికం కుర్వన్త్వితి ఉత్తరం పఠతి, ...

—— * ౨౩ ॥ సూ ॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః * ——

పాషాణతృణకాష్ఠ లోష్టాదివత్స్వతన్త్రప్రవృత్తిహీనానాం జీవానాం స్వీయ హితకరణాద్యనుపపత్తిరేవ ప్రతిపత్తవ్యా.

—— * ౨౪ ॥ సూ ॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతి చేన్న క్షీరవద్ధి * ——

నను సర్వేషు వేదాన్తేషు చేతనాచేతనాత్మకస్య కృత్స్నస్య జగతః పరమాత్మ కర్తృకోపసంహార దర్శనాత్తస్య జీవహిత కరణాదికం నసఙ్గచ్ఛత ఇతి చేన్న్యాయం దోషః, కుతః? క్షీరవద్ధి- హి- యస్మాత్, క్షీరవదేవేశ్వరో జీవానుపసంహరతి యథావా దధ్యాద్యర్థినస్తాపన శోషణాతంచనాదినా క్షీరస్య స్వభావ ముపసంహృత్య దధిఘృతాదిభావ మాపాద్య తన్మాహాత్మ్య మేవోత్పాదయన్తి, తద్వదీశ్వరోఽపి జీవానాం దౌరాత్మ్యాదిక మపోహ్య పునస్సృష్టికాలే క్రమేణయథార్థం మాహాత్మ్యాదికముత్పాదయితుమేవకల్పాన్తే చేతనాచేతనాత్మకం నిఖిలంజగదుపసంహరతి, * అతోఽస్యసఘృణస్యైశితుర్హితాకరణాది దోషలేశ ప్రసక్తిరపి నాస్తీత్యధ్యవసేయమ్.

—— * ౨౫ ॥ సూ ॥ దేవాదివదపిలోకే * ——

సిద్ధాన్తయతి- (అధికంత్వి) తి. ... *

* భగవత స్సదా చేతన హితకారకత్వానుసన్ధానమిహ ఫలమితి సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (అత) ఇతి.

యథావాలోకే దేవోనిశందోృతమాసస్సార్యాదిరపాముపసం హార విసర్గాభ్యాం స్థావర జఙ్గమానాం ప్రాణినాం హిత మేవ కరోతి *తద్వదీశ్వరోపి శరీరోపసంహార సృష్టిభ్యాంజీవానాంహిత మేవ కరోతీతి జ్ఞేయమ్. ... ... *

౫ ॥ ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫॥

—* అ॥సూ॥కృత్స్నప్రసక్తిర్నిరవయవత్వ శబ్దకోపోవా *—

¶ ఉప సంహార శబ్దేన సృష్టేరపి స్మృతత్వాత్తత్ర సన్దిహ్యతే, సృష్టికాలే కిం సర్వేషాం జీవానాంస్థూల శరీర సమ్బన్ధో భవతి? కిం వా కేషాంచిదేవ? ఇత్యేవం సన్దేహే ప్రాప్త *ఇదముచ్యతే- (కృత్స్న) తి- తదా సర్వేషాం జీవానాం స్థూలశరీర సమ్బన్ధాభ్యుప గమేహి యుగపత్కృత్స్నజీవానాం స్థూలశరీరోపలబ్ధిగ ప్రసజ్యేత, తథాచ సత్వానుపూర్వ్యేణ బ్రహ్మాది సృష్టిర్విరుధ్యేత, తస్మాత్కే షాంచిదేవ కల్పాదౌ స్థూలశరీర సమ్బన్ధో భవతి, తతఃక్రమేణ సర్వేషాం తత్సమ్బన్ధోభవతీతి నిశ్చీయతే, తత్రాపి కేషాం చిద్విషయే దుస్సహః పరాధానుగుణ్యేన నిరవయవత్వ ప్రాప్తిహేతుభూత శబ్దకోపశ్చేశ్వరస్య భవతీత్యధ్యవసేయమ్, వా శబ్దశ్చార్థే, నిరవయవత్వమ్- నికృష్టశరీరవత్త్వమ్, శబ్దకోపః- ' క్షిపామ్యజస్ర మశు

---

* దృష్టాన్తార్థం దార్ష్టాన్తికేనిగమయ న్నధికరణ ముపసంహరతి- (తద్వ)దితి. అ॥ ౫॥ సూ॥ ౫॥

¶ ప్రాగధికరణే నాస్యప్రసఙ్గ సఙ్గతిమాహ - (ఉపసంహార శబ్దే) నేతి ... ...*

* "యతోవాఇమాని భూతానిజాయన్తే" ఇత్యాదౌ యుగపత్కృత్స్న ప్రాణ్యుత్పత్తి శ్రవణాత్సర్వేషాం జీవానాంయుగపత్స్థూల దేహసమ్బన్ధోభవతీతి పూర్వపక్షం ప్రతిచక్షాణ స్సిద్ధాన్తయతి (ఇదముచ్యత) ఇత్యాదినా - తదా- సర్గావసరే.

ఖా నాసురీష్వేవయోనిషు | ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢాజన్మ నిజన్మని ॥ మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గ తి' మిత్యాది రూపవాక్య సహితఃకోపః, ఏతదుక్తంభవతి, 'సూర్యాచన్ద్రమసౌధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్ | దివంచ పృథి వీంచాన్తరిక్షమథోసువ' రిత్యాద్యుక్త రీత్యా ఈశ్వరః కృత్స్నంజ గత్సృష్ట్వా తతో జీవానాం క్రమేణ స్వస్వ కర్మానుగుణ్యేన శరీరా ణిచ సృజతి, తత్రైతు భగవతి తదీయేషువా దుస్స హాపరాధిన స్తాన్నికృష్ట శరీరైర్యోజయిత్వాశిక్షయతీతి, ¶తస్మాదపరాధమన్తరే ణ వర్తితవ్యమ్,యథాశక్తిభగవదుపాసనంచకర్తవ్యమితి ధ్యేయమ్.

—※ ౨౭॥ సూ॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్. ※—

శ్రుతేః- 'యఏషాం పురుషం సాక్షాదాత్మప్రభవమీశ్వరమ్। నభజన్త్యవజానన్తి స్థానా ద్భ్రష్టాఃపతన్త్యధ' ఇత్యేవం జాతీయకాయాశ్శబ్ద మూలత్వాత్- 'క్షిపామ్యజస్రమశుభా' నిత్యాది స్మృతివాక్య మూల ప్రమాణత్వాత్, తాదృశ స్మృతివాక్యంప్రమాణ తమమ్, అతోభగవత్తదీయాపరాధి విషయేక్షిపామీతి సఙ్కల్పిత శి క్షాం కరోత్యేవ భగవా నిత్యభిప్రాయః. ...

—※ ౨౮॥ సూ॥ ※ఆత్మనిచైవం విచిత్రాశ్చహి॥ ※—

ఆత్మని- చేతనే, అచేతన ధర్మాప్రసక్తిః, చశబ్దాదచేతనేచే తన ధర్మాప్రసక్తిశ్చేత్యేవ ముభయథాజగత్సృష్టి వ్యగ్రః పరమా త్మా కథం సత్ప్రతిపక్షాన్ శిక్షితుంశక్నోతీతి నవిస్మేవ్యతమ్, కుతః? విచిత్రాశ్చహి- యస్మాత్కారణాదీశ్వర ఏవంవిధ సృష్టిసత్ప్రతిప

¶ ఏతదధికరణఫలం విశదయన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి - (తస్మా) దితి. ... ...

※ నాతిచిత్రమిదం శ్రీభగవాన్ ప్రతిపక్షిణ శ్శిక్షయతీత్యాహ- (ఆత్మనిచైవే) మితి. ... ...

ష శిక్షణాది హేతుభూత విచిత్రా శ్శక్తయస్సన్తి, తథాచ శ్రుతయః 'నతోస్త్వనన్తాయ దురన్త శక్తయే విచిత్రవీర్యాయ' ఇతి, 'యఏవమవ్యాకృత శక్త్యుదన్వత' ఇతి "పరాస్యశక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతె స్వాభావికీజ్ఞాన బలక్రియాచ" ఇతి.

¶ ౮॥ కృత్స్న ప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౩॥

§ తదేవం భగవాన భక్తేష్వపరాధాన్ద్రష్ట్వా తేభ్యః కుప్యతీత్యుక్తమ్, స్వభక్తేషు కథం చిదుత్పన్నదోషం దృష్ట్వా తానీశ్వరః కిం శిక్షయతి? ఆహోస్విద్దోషం నాశయిత్వా తానను గృహ్ణాతి? ఇత్యాశఙ్కాయాం †మిద ముత్తరం పఠతి,

—* ౨౯॥ సూ॥ స్వపక్షదోషాచ్చ *—

స్వపక్షాణామ్- స్వభక్తానామ్, దోష- మపరాధ, మత్తి భక్షయతి, నాశయతీతి; స్వపక్షదోషాత్. 'సవా ఇదం విశ్వమామోఘలీలస్సృజత్యవత్యత్తి' త్యాదావత్తేర్నాశార్థకత్వోపలబ్ధేః; తథాచామ్నాయతె "ప్రవిష్టః కర్ణరన్ధ్రేణ స్వానాంభావసరోరుహమ్। ధునోతిశమలంకృష్ణస్సలిలస్య యథాశరత్॥ శుద్ధాత్మానాంస్వ

¶ తస్మాద్భగవదపరాధినో వశ్యంభగవాన్ శిక్షయతి తత స్తదపచార మన్తరేణ సుధీభి ర్వర్తితవ్య మిత్యధికరణోప సంహారః ప్రత్యేతవ్యః. అ॥ ౮॥ సూ॥ ౩॥ ... ...

§ అస్యపూర్వాధికరణేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిం వృత్తానువాదేన ద్యోతయతి - (తదేవ) మిత్యాదినా. ... ...

† కథంచిదిత్యనేన భగవద్భక్తాః కదాపినాపరాధ్యన్తీతిసూచయతి, భగవతస్సర్వసమత్వా ద్యత్కించిద్దోషం దృష్ట్వా స్వభక్తానపి భగవాన్ పూర్వవచ్ఛిక్షతీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే భక్తవాత్సల్యాది సద్గుణగణ పరిపూర్ణత్వా న్నతాన్ పరమాత్మాశిక్షయతీత్యభిప్రేత్య సిద్ధాన్తయతీత్యాహ - (ఇదముత్తరం పఠతీ)తి.

కథాం కృష్ణకథోన్మత్యా శ్రవణ కీర్తనైః । హృద్యన్తస్థో హ్యభద్రాణి వి
ధునోతి సుహృత్సతామ్ ॥ స్వపాదమూలం భజతః ప్రియస్య త్యక్తాన్య
భావస్య హరిః పరేశః । వికర్మ యచ్చోత్పతితం కథంచిద్ధునోతి స
ర్వం హృది సన్నివిష్ట ’ ఇతి. చ శబ్దాత్స్వ భక్తభక్తాదీనామపి దో
షాన్నాశయతీతి సూచయతి, “ ¶సముద్ధర్త్తి యేవిప్రంసీదన్తంమ
త్పరాయణమ్ । తానుద్ధరిష్యేనచిరాదాపద్భ్యో నౌరివార్ణవా’దితి
హి శ్రూయతే. స్మర్యతేచ “మమ మద్భక్త భక్తేషు ప్రీతిరభ్యధికా
భవేత్ । తస్మాన్మద్భక్తభక్తాశ్చ పూజనీయా విశేషత ’ ఇతి. *త
స్మాత్కథం చిత్కృతాగసోపి స్వభక్తాదీన్ భగవాననుగృహ్ణాత్యేవే
త్యధ్యవసీయతే. ... ...

ఏవం రక్షితాన్స్వభక్తాననుగ్రహకాతరః పరమకారుణికో
భగవాన్ త్యక్తుం నోత్సహత ఇత్యాహ,

—* ౩౦॥ సూ॥ సర్వోపేతాచ తద్దర్శనాత్ *—

సర్వస్మిన్ కాలే సర్వస్మిన్ దేశేచ రక్షణార్థం ముపైతి- స్వభ
క్త సమీపం గచ్ఛతీ, తి సర్వోపేతాచే, శ్వరో భవతీత్యవగన్తవ్యమ్.
కుతః ? తద్దర్శనాత్ “ నిరపేక్షం మునింశాన్తం నిర్వైరం సమద
ర్శినమ్ । అనువ్రజామ్యహంనిత్య’’ మిత్యత్ర సర్వదా స్వభక్త సమీ
పవర్తిత్వదర్శనాత్. ... ... *

—* ౩౧॥ సూ ॥ వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్*—

నను “అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్య
కర్ణః’’ ఇత్యాదౌ పరమాత్మనో వికరణత్వం హి శ్రూయతే, విక
రణత్వమ్ - దేహేన్ద్రియాసు రహితత్వమ్, తస్మాదిదం సర్వోపే

¶ సముద్ధర్త్తి - అశనవసనా ద్యుపకృత్యా దారిద్ర్యా న్మోచయ
తీత్యర్థః. ఆపద్భ్యః- జననమరణ ప్రవాహాదిభ్యః.

* ఫలం కథయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి - (తస్మా) దితి.

తృత్వ మీశ్వరస్య నోపపద్యత ఇతేచేన్నైవమ్, యస్మాదస్య వక్త వ్యం యదుత్తరం తదుక్తమ్, "అవతారాహ్యాసఙ్ఖ్యేయా హరేస్సత్వ నిధేర్ద్విజాః । యథావిదాసినకకుల్యాస్సరసస్స్యసహస్రశః ॥ విశ్వతశ్చక్షు రుతవిశ్వతోముఖో విశ్వతోహస్తఉతవిశ్వతస్పా" ది త్యాద్యామ్నాయై రేవ శ్రీభగవతో ఽప్రాకృత దివ్యమఙ్గళ విగ్రహాదిమత్త్వ మస్తీత్యుత్తర ముక్తమిత్యర్థః, §తతశ్చ అపాణిపాదశ్రుతి భగవతః ప్రాకృత దేహేన్ద్రియాద్యభావవత్త్వం శ్రావయతీతి మన్తవ్యమ్, తస్మాత్స్వభక్తానువ్రజనార్థమప్యేకం రూపం భగవాన్ ధారయతీత్యభిప్రాయః । ... ...

—✻ ౩౨ ॥ సూ ॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్ ✻—

నచేతఃపరం భగవతో ఽసంఖ్యేయావతారా భ్యుపగమః క్షమ ఇతి వివదితవ్యమ్, కస్మాత్ ? ప్రయోజనవత్త్వాత్- "యస్త్వద్విధానామసతాం ప్రశాన్తయే రూపాణి ధత్తే సదనుగ్రహేచ్ఛయే" త్యాదౌ తేషాం భగవదవతారాణాం దుష్టనిగ్రహ శిష్ట పరిపాలన రూపప్రయోజన వత్త్వశ్రవణాదిత్యర్థః, యస్మాదసంఖ్యేయావతారో భగవాన్ శ్రీహరిరవశ్యం భజనీయ ఇత్యధికరణ తాత్పర్యార్థః ప్రత్యేతవ్యః. ... ...

౭॥ స్వపక్షదోషా దనాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౮ ॥

—✻ ౩౩ ॥ సూ ॥ లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్ ✻—

✻ 'జన్మాద్యస్యయత ' ఇత్యాదిభిస్సూత్రై స్తత్రతత్రేశ్వరఏవజ

---

§ అపాణిపాదశ్రుతేరభిప్రాయమాహ-(తతశ్చే)తి. అ॥౭॥సూ॥౮॥

✻ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచిన్తాహేతుత్వ మితిన్యాయ మాశ్రిత్యాస్య జన్మాధికరణే హేతుహేతు మద్భావసఙ్గతిం వ్యనక్తి (జన్మాద్యస్య యత ఇత్యాదిభిస్సూత్రై) రితి - ఆదినా "ప్రకృతిశ్చ - కృత్స్నప్రసక్తి" రిత్యేవం జాతీయాధికరణాని గ్రాహ్యాణి

గన్నిర్మాణమితే ఇత్యవధారితమ్, తత్ర సన్దిహ్యతే, కిం విశ్వవిచిత్ర నిర్మాణే ఈశ్వరస్యాపేక్ష్య ప్రయోజనం ప్రవృత్తయో భవన్తి ? ఆ హోస్విదనపేక్ష్యైవ ప్రయోజనం లీలారూపాః ప్రవృత్తయో భవన్తి ? ఇత్యేవం సన్దేహే ప్రాప్తే ¶ ప్రతిపాదిత - (లోకవత్తు) లీలా - తుశ బ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః, కేవలమేవ కైవల్యమ్, వివిధజగన్నిర్మా ణే ఈశ్వరస్య లీలారూపఏవ కేవలం ప్రవృత్తయో భవితుమర్హన్తీ తి నిశ్చీయతే, అత్రదృష్టాన్తః- (లోకవ)దితి = యథావాలోకే అ ర్భకస్యాన్తరేణ ప్రయోజనాపేక్షాం లీలారూపాఏవ విహారాదిషు ప్రవృత్తయో భవన్తి తద్వదేవ భగవతో ఽవాప్తసమస్తకామస్యేశ్వ రస్య జగద్వివిధనిర్మాణే లీలారూపాః ప్రవృత్తయో భవన్తీతి స్థితమ్.

నన్వీశ్వరస్య జగద్వివిధ నిర్మాణే లీలారూపాపి ప్రవృత్తిర్నో పపద్యతే, తస్య వైషమ్య నైర్ఘృణ్య ప్రసంగాదత ఉత్తరం పఠతి,

—✻{ ౩౪॥ సూ॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్తథా హి దర్శయతి }✻—

దేవాసుర రాక్షస పిశాచ మనుష్యాఢ్య దరిద్రసజ్జన స్త్రీపురు షసుఖిదుఃఖిగోమహిష సింహమృగజాతి నకుల కాక గరుడ దుర్మగు ల్మాద్యనన్త వికల్పం జగన్నిర్మాణస్యా పీశ్వరస్య వైషమ్య నైర్ఘృ

¶ లోకే జీవానాం ప్రవృత్తే స్స్వప్రయోజనా నపేక్షత్వస్యదృ ష్టత్వా త్తద్వదీశ్వరస్యాపి జగన్నిర్మాణే ప్రయోజన మపేక్ష్య ప్ర వృత్తయో భవన్తీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే "శివాయలోకస్యభవాయ భూతయే యఉత్తమశ్లోకపరాయణా జనాః । జీవన్తినాత్మార్థ" మిత్యాదౌ పరీక్షిదాది మహాభాగవతానామపి ప్రవృత్తేః పరార్థ త్వోపలమ్భా త్తద్వదవాప్త సమస్తకామస్య పరమాత్మనో జగన్ని ర్మాణ ప్రవృత్తయోపి పరార్థఏవ భవన్తీతి భావేన సిద్ధాన్తయ తి - (ప్రతిపాద్యతే) త్యాదినా ... ...

స్య భవతః, తత్ర వైషమ్యమ్ - విషమసృష్టిః, నైర్ఘృణ్యమ్ - పరదుఃఖ సహిష్ణుత్వమ్, కస్మాత్పునరేతేన భవతః, సాపేక్షత్వాత్- విషమ నిర్మాణ హేతుభూత తత్తజ్జీవకృత పుణ్యపాప సాపేక్షః ఖల్వీశ్వరో విశ్వం వివిధంనిర్మిమీతే,కథమస్యవైషమ్యాదికంప్రసజ్యేత, యదిచేశ్వరో నిజేచ్ఛయా సుకృతి దుష్కృతినో వైపరీత్యేనదుఃఖసుఖినో నిర్మిమీతే, తదాస్య తే స్యాతామ్,నహ్యేవ మీశ్వరో నిర్మిమీతే, అతోయంభగవానీశ్వరః పరమకారుణికః పర్జన్యవద్విశ్వం నిర్మిమీతే, యథాపర్జన్యప్రవర్షణాద్ద్రుమలతావ్రీహియవమాష తిలాదీని నిర్మమాణోపి నతద్వైషమ్య హేతుర్భవతి, కింతు తత్తద్బీజాన్యేవ తత్తద్వైషమ్యహేతవః, ఏవమీశ్వరోపి విశ్వం వివిధం నిర్మమాణోపి నతద్వైషమ్యహేతు ర్భవతి, కింతు తత్తజ్జీవకర్మాణ్యేవ తత్తద్దేహాదివైషమ్య హేతవో భవన్తీతిద్రష్టవ్యమ్. ¶ తస్మాదీశ్వరే నైవదశ్యైష దోషఇత్యనుసన్ధేయమ్, తథాహిదర్శయతి - కర్మానుగుణమేవహి జగన్నిర్మాణందర్శయతి శ్రుతిః "మామశోచయతస్సర్వ స్స్వకృతం విన్దతేఽవశః - సాధుకారీసాధుర్భవతి పాపకారీ పాపోభవతీ"తి. ... ...

—* { ౩౫ ॥ సూ ॥ నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచ } *—

నను జీవానాం పుణ్యపాపాచరణ సాధనభూత శరీరసమ్బన్ధాభావేన సృష్టిసమయే విషమ నిర్మాణహేతుభూత జీవసుకృత దుష్కృత కర్మణామభావా త్తద్విభాగో దుర్ఘటఏవ. తతశ్చ తదవిభాగాత్తైశ్వరమేవ జగద్విషమం సృజతీశ్వరే వైషమ్యాదికంప్రసజ్యతఏవ, తతశ్చ "వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వా"దిత్యేతద్రిక్తం

¶ అధికరణ ఫలమాహ - (తస్మా) దితి. రిక్తం వచః - నిరర్థకం వాక్యమ్. ... ...

వచఇతిచే న్నైతదేవమ్, కస్మాత్ ? అనాదిత్వాత్ - జీవ సంసార స్యానాదిత్వేన తద్ధేతు భూత సుకృతదుష్కృత కర్మణా మప్యనాదిత్వాత్ , ఉపపద్యతేచ సంసారస్యానాదిత్వమ్ , యది స్యాదాదిమాన్ సంసార స్తదా తేన విముక్తానామపి పునస్సంసారో త్పత్తిః ప్రసజ్యేత, యద్యేవం బ్రూయాత్కశ్చిద్భవన్మతే న కర్మ ణావినా శరీరంసమ్భవతి, నాపి శరీర మన్తరేణ కర్మనిష్పద్యత ఇ తీత రేతరాశ్రయత్వ ప్రసఙ్గ ఇతి- తర్హి తం ప్రత్యేవంబ్రూయాత్, బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మశరీరయోః ప్రవాహస్యానాదిత్వా దితరే తరాశ్రయ దోష పరిహార స్సమ్భవతీతి. ఉపలభ్యతేచ సంసార స్యానాదిత్వం శ్రుతిస్మృత్యోః "హేతుర్జీవోఽస్యసర్గాదావవిద్యా కర్మకారకః" తథా "సహోవాచయ ఏషదేహాత్మ మానినాంస త్త్వాది గుణవిశేష వికల్పితకుశలాకుశల మిశ్రవ్యవహారకర్మవినిర్మిత వివిధదేహావలిభిర్వియోగ సంయోగా ద్యనాది సంసారా నుభవస్య ద్వారభూతేన షడిన్ద్రియవర్గేణే ' త్యాది శ్రుతిషు. అత్రసంసా రస్య తద్ధేతూనాం కర్మణాంచానాదిత్వం స్పష్టతయోపలభ్యతే, స్మృతిస్తు ' నరూపమస్యేహ తథోపలభ్యతేనాన్తోనచాదిర్నచ స మ్ప్రతిష్ఠే ' త్యాది రూపా. ¶తతశ్చపరమ కారుణికస్య తత్తత్క ర్మానుగుణ్యేన వివిధం జగ త్సృజత ఈశ్వరస్య కల్పతరు స్వభావ త్వాద్వైషమ్యాది రహితత్వముపపన్నతమమేవ భవతి, తదేత దభి ప్రేత్యామ్నాయతే " చిత్రంతవేహితమహో మితయోగ మాయా లీలావిసృష్ట భువనస్య విశారదస్య । సర్వాత్మనస్సమదృశోవిషమస్వ భావో భక్తప్రియోయదసికల్పతరుస్వభావ 'ఇత్యాదిషు. తస్మాద్వైష మ్యనైర్ఘృణ్యేనసాపేక్షత్వా, దిత్యేతత్సూత్రంవచఇతి ధ్యేయమ్.

—* ౩౭॥ సూ॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ *—

¶ శ్రీభగవతి వైషమ్యాది దోషాభావంనిగమయతి- (తతశ్చే) తి.

“ ధర్మస్యాత్మ్యాద్యతోజ్ఞానం వైరాగ్యంచ చతుర్విధమ్ । ఐశ్వర్యంచాష్టధాయస్మాద్యశశ్చాత్మమలాపహా ” మిత్యాదిషు శ్రూయమాణా అనితర సాధారణాస్సర్వే ధర్మాదయ స్సర్వేశ్వరేభగవతి నారాయణ ఏవ స్వతస్సిద్ధత్వే నోపపద్యన్తే, †అతో వైషమ్యాది రహితః పరమకారుణికోయమఖిల జగజ్జనకో భగవాన్ శ్రీ నారాయణఏవ సర్వైః పరమాదరేణ భజనీయఇతి నిశ్చీయతే.

౮॥ లీలాకైవల్యాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౪॥

ఇతి శ్రీ భగవ ద్బాదరాయణి శుకాచార్యా పరావతార, శ్రీవత్స
కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంస
పరమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమ ద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీశుక
భగవ త్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీమ ద్బాదరాయణ
సమ్ప్రణీతసర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.
ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా ॥౩౬॥

† అధికరణ ముపసంహర న్నేతత్పాదార్థం చోప సంహరతి- (అత) ఇతి. అ ॥ ౮ ॥ సూ ॥ ౬ ॥ ... ...

శ్రీ సీతారామాభ్యాం నమః.

శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.

అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీ మ చ్ఛు క భా ష్యే ద్వి తీ య స్యా ధ్యా య స్య ద్వితీయపాద ప్రారమ్భః

—※ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ ※—

¶ ‘ఈక్షతేర్నాశబ్ద’ మిత్యాదిభిస్తత్ర తత్ర సాఙ్ఖ్యమతం కించిత్కిఞ్చిత్ప్రత్యాఖ్యాతమ్, తథాపి పూర్వస్మిన్పాదే ‘అసదితి చేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వా’ దిత్యాదినా వేదాన్తాది నిఖిల శాస్త్ర విరుద్ధం జగదసత్యవాదిమతం ప్రత్యాఖ్యాయ ‘ఏతేన శిష్టా పరిగ్రహాఅపి వ్యాఖ్యాతా’ ఇతి తద్వద్వేదాన్తాది విరుద్ధానాం సాఙ్ఖ్యాది మతానా మపి ప్రత్యాఖ్యాన మతిదిష్టమ్, అధునాఽనేన ద్వితీయేన పాదేన తేషు సాఙ్ఖ్యవైశేషికసౌగత పాశుపతేషు వాక్యాభాసయుక్త్యాభాస విరోధాన్ క్రమేణ ప్రదర్శ్య తానిసమ్యఙ్నిరస్యన్తే, ననువేదాన్తత్వాదిహముముక్షూణాం మోక్షసాధనీభూత పరమాత్మోపా

శ్రీ సీతారామాభ్యాంనమః.

సాఙ్ఖ్యతార్కికబౌద్ధాశ్చ జైనాఃపాశుపతాస్సహా । యస్య
తత్త్వం (తత్త్వేనయం) నవిన్దన్తిస రామశ్శరణంమమ ॥

¶ సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచిన్తాహేతుత్వ న్యాయమనుసృత్య “ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపి వ్యాఖ్యాతాః” ఇత్యనేన సూత్రేణాస్య హేతుహేతుమద్భావ సఙ్గతిం వక్తుమాహ - (ఈక్షతే) రిత్యాదినా (సమ్యఙ్నిరస్యన్త) ఇత్యన్తేన = సమ్యక్పదేనాస్యపౌనరుక్త్యదోషం నిరస్యతి, పూర్వోత్తర పాదసఙ్గతిశ్చేయ మేవేతిద్రష్టవ్యమ్

సన ప్రదర్శనాయ స్వపక్షస్థాపనమేవ కేవలం కర్తుముచితమ్, న తు కణభక్షాది మతవర్తేర్వలాభి ర్యుక్తిభిః కించిదపి సిద్ధాన్తం సాధయితు మన్యమతాని దూషయితుం వోచితమ్, తతశ్చానేన పర విద్వేషకరేణ పరపక్ష ప్రతిక్షేపేణ నకశ్చిత్ప్రయోజనం ప్రపశ్యామ ఇతిచేద్బాఢమేవ,తథాపిమహాజనప్రణీతానిమహాన్తిసాంఖ్యాదీనితన్త్రాణ్యపిమోక్షసాధనప్రదర్శనాయప్రవృత్తానీతిమన్దప్రజ్ఞాముముక్షవోమన్యేరన్, నతుపరీక్షావన్తోముముక్షవః, అతోమన్దప్రజ్ఞానామపి ముముక్షూణాంతానిసాంఖ్యాదీనితన్త్రాణ్యసారాణీత్యధ్యవసాయ సిద్ధయే తేషాంతన్త్రాణాం నిరాకరణారమ్భ ఉచితఏవ,తస్మాత్తన్నిరాకరణార్థోయంద్వితీయపాదఇతిప్రత్యేతవ్యమ్, అథమన్త్రఆమ్నాయతే, ‘ అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాంజనయన్తీగ్ం సరూపామ్ । అజోహ్యేకోజుషమాణోను శేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోన్య ’ ఇతి. అత్ర ప్రధానస్య స్వతో విశ్వ స్రష్టృత్వం శ్రూయతే, ఇతర శ్రుతిషుత్వీశ్వరాధిష్ఠితస్య విశ్వస్రష్టృత్వంశ్రూయతే, కిమిహ విశ్వ సృష్ట్యాదౌ ప్రవృత్తి రీశ్వరానధిష్ఠితస్య ప్రధానస్యోపదిశ్యతే? ఆహోస్వి త్తదధిష్ఠిత స్యైవో పదిశ్యతే? ఇతి సంశయః, తత్ర కిం తావత్ ప్రాప్తమీశ్వరానధిష్ఠితస్య తస్య విశ్వసృష్ట్యాది ప్రవృత్తి రుపదిశ్యత ఇతి, కుతః? ‘ బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీగ్ం సరూపా’ మితి ‘ ప్రకృతేఃక్రియమాణానిగుణైః కర్మాణిసర్వశః । అహంకారవిమూఢాత్మాకర్తాహమితి మన్యతే ’ ఇతి చైవమాది శ్రుతి స్మృతిభ్యాం ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యవగమాదీశ్వరానభ్యుపగమా చ్చేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పరమాత్మాధిష్ఠితస్యైవ తస్య రథోగచ్ఛతీతివ త్ప్రవృత్తి రుపదిశ్యతే, కుతః? ‘ భూతైర్యదాపఞ్చభిరాత్మసృష్టైః పురంవిరాజంవిరచయ్యతస్మిన్। స్వాంశేనవిష్టః పురుషాభిధాన మవాప నారాయణ ఆదిదేవ’ ఇత్యా

దిష శ్రూయమాణాయా స్సర్వజ్ఞ విరచిత విశ్వ రచనాయా అచే
తన కర్తృత్వానుపపత్తేః ; అతఏవానుమానం ప్రధాన మీశ్వరాన
ధిష్ఠితం సజ్జగత్కర్తృ నభవతి, *అనుమీయతఇత్యనుమానమ్- ప్ర
ధానమ్, సాఙ్ఖ్యైర్హి 'సామాన్యతస్తుదృష్టాదతీన్ద్రియాణాంప్ర
సిద్ధిరనుమానా' దిత్యాదినాఅతీన్ద్రియంప్రధాన మనుమీయతే, అ

---

* సాఙ్ఖ్యమతానుసారేణానుమానపదం వ్యాచష్టే- (అనుమీయతఇత్యనుమాన)మిత్యాదినా - "సామాన్యతస్తుదృష్టా" దితి సాఙ్ఖ్యకారికాయాఅయమర్థః, సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా సామాన్యవతాం ఘటపటాదికార్యవస్తూనాందృష్టాత్ - ప్రత్యక్షాత్ప్రసిద్ధః, అతీన్ద్రియాణాం ప్రధానాదీనా మనుమానాత్ప్రసిద్ధిరితి .

ఇత్యాదినేత్యత్రాదినా "భేదానాంపరిమాణాత్సమన్వయా చ్ఛక్తితఃప్రవృత్తేశ్చ । కారణకార్యవిభాగా దవిభాగా ద్వైశ్వరూప్యస్య" ఇత్యనుమాన కారికా గృహ్యతే, తదర్థస్తు - క్షిత్యాదిభేదానాం ప్రపఞ్చానామ్, కారణమ్ - అవ్యక్తమ్, పరిమితత్వాత్; ఘటకారణ వత్, ప్రాగ్ఘటాద్యుత్పత్తేరనభివ్యక్త ఘటాదిరూప కార్యాత్మకత్వేన మృదోప్యవ్యక్తత్వా న్నదృష్టాన్తే సాధ్యాప్రసిద్ధిరితి ధ్యేయమ్. తథా క్షిత్యాది సర్వం కార్యం సుఖదుఃఖమోహాత్మక వస్తుప్రకృతికమ్, తదన్వితత్వాత్; ఘటవదితి. తథైవఘటాదీనాంకారణశక్తితఃప్రవృత్తే ర్మహదాదికార్యాణామపి కారణశక్తితఃప్రవృత్తిర్వక్తవ్యా, మహదాదికార్య మవ్యక్తకారణకమ్, కారణశక్త్యధీన ప్రవృత్తిమత్త్వాత్; ఘటవత్. అపిచ కారణాత్కార్యస్య విభాగో జన్మోపలభ్యతే, కారణాద్విభాగోనామకారణస్యావస్థాన్తరాపత్తిః, పృథివీతో మృజ్జాయతేతతోఘటఇత్యేవం విభాగోదృశ్యతే, అవిభాగో- లయః, ప్రాతిలోమ్యేనా విభాగశ్చదృశ్యతే- ఘటస్య మృదిలయః, తస్యాఃపృథివ్యామ్, తస్యాస్త్వప్సు, తాసాం తేజ

తోత్రానుమానపదేన ప్రధానస్య గ్రహణ మితి మన్తవ్యమ్, యదు క్తమ్ ' బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీగ్ం సరూపామ్- ప్రకృతేః క్రియమాణానిగుణైఃకర్మాణి సర్వశ ' ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రకృతేస్స్వతః ప్రవృత్త్యవగమాదితి*తదప్యనాలోచితవాక్యశేషేణపరిలపితమ్,'యో వ్యక్త జీవేశ్వరః'తథా'యోవ్యక్తేతిష్ఠన్నవ్యక్తాదన్తరోయమవ్యక్తం నవేదయస్యావ్యక్తంశరీరం యోవ్యక్తమన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మా న్తర్యామ్యమృత ' ఇతిహి వాక్యశేషశ్శ్రూయతే, నైతావన్మాత్రే ణ ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్తిర్నాస్తీత్యుచ్యతే, అపితు ' తమో రజస్సత్వమితి ప్రకృతేరభవన్ గుణాః । మయా సంక్షోభ్యమాణా యాఃపురుషానుమతే నచే ' త్యాదిషు ప్రధానస్యేశ్వరాయత్త ప్రవృత్తి శ్రవణాదపి తస్య స్వతః ప్రవృత్తిర్నాస్తీతి ప్రోచ్యతే, అత శ్చన తస్యస్వతః ప్రవృత్తిః. ... ... *

—* ౨॥ సూ॥ §పయోమ్బువచ్చేత్తత్రాపి *—

నఖల్వచేతనత్వేపి ప్రధానస్య సృష్ట్యాది ప్రవృత్తి విరు ధ్యతే, యథా అచేతనస్యాపి పయసోదధిరూపేణ పరిణామరూప ప్రవృత్తి రుపలభ్యతే, యథావా అచేతనస్యాప్యమ్బునో నాళికేర జమ్బీరేషు రసాదిరూపేణ పరిణమితు ముత్స్రవణరూప ప్రవృత్తిరు పలభ్యతే, ఏవం ప్రధానస్యాపి స్వతఃప్రవృత్తిరుపలభతామ్:ఇతి చే

న్నీత్యేతావిభాగా, వైశ్వరూప్యస్య- దేహాదికార్యజాతస్య, దృశ్యమా నా పృథక్పృష్ఠీ కృతా తా క్వచితాకారణే విశ్రాన్తా, విభాగత్వాదవి భాగత్వాచ్చ ఘటవిభాగా విభాగవదితి ; తద్విశ్రాన్తి కారణంచ ప్రధానమితిజ్ఞేయమితి. ... ... *

* (అనాలోచితవాక్యశేషేణే) తి - అస్యపురుషేణేతిశేషః.

§ దృష్టాన్తబలేన ప్రధానస్య స్వతఃప్రవృత్తిముపపాదయన్నీశ్వ రాభ్యుపగమ మాక్షిపతి - (పయోమ్బువ) దితి. ...

త్తదతిమన్దమ్, యతస్తత్ర పయోమ్బునోరపీశ్వరాయత్తైవ ప్రవృత్తిరుపలభ్యతే, 'యోప్సు తిష్ఠన్నద్భ్యోన్తరో యమాపో న విదుర్యస్యాపశ్శరీరం యోపోన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత' ఇత్యాది శ్రుతేః; (యద్వా అపరేయం వ్యాఖ్యా) అచేతనస్యాపి ప్రధానస్య పయోమ్బువత్స్వతః ప్రవృత్తి రుపపద్యతే, తథాహి యథా ఽచేతనస్యాపి పయసః క్షీరస్య వత్స వివృద్ధి నిమిత్తం స్వతః ప్రవృత్తిరుపలభ్యతే, యథావామ్బునోద్రిద్యుత్పన్నస్యోదకస్యదూరవృత్తి జనప్రాణనాప్యాయనార్థం స్వతః ప్రవృత్తిరుప లభ్యతే, తద్వదచేతన స్యాపి ప్రధానస్య స్వతస్సృష్ట్యాది ప్రవృత్తి రుపపద్యత ఇతి చేదత్ర బ్రూమః, తత్రాపి దృష్టాన్త భూతయోః పయోమ్బునో రపి ప్రవృత్తేః పరమాత్మాధిష్ఠిత తత్తదభిమాని చేతన ప్రవృత్తి నిబన్ధనత్వమభ్యుపగన్తవ్యమ్. ఇతరథా చేతన పరిత్యక్తాద్దేహాదపి వత్సాది వివృద్ధినిమిత్తం స్వత ఏవ క్షీరాదేః ప్రవృత్తిః ప్రసజ్యేత, అపిచామ్బ్వాదిషు తత్తదభిమానిన్యో దేవతాస్సన్తీతి 'మృదబ్రవీదాపోబ్రువన్' ఇత్యాది శ్రుతిః గఙ్గా యమునాది పుత్రా భీష్మసుతా దయశ్చ సూచయన్తి, అతః పయోమ్బువదితి దృష్టాన్తో ఽనుపపన్నః.

—✻ ౩ ॥సూ॥ *వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్ ✻—

అపిచేశ్వరవ్యతిరేకేణ ప్రధానస్యావస్థానశ్రుత్యభావాజ్జడస్యతస్యేశ్వరవత్ 'బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీ' త్యాదిసఙ్కల్ప పూర్వకస్సృష్ట్యాదిలీలాపేక్షావిరోధాచ్చతస్యాస్స్వతః ప్రవృత్తిరనుపపన్నైవ.

—✻ ౪ ॥సూ॥ అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్ ✻—

స్యాదేతద్ధేన్వాద్యుపభుక్తస్య తృణపల్లవోదక తూల బీజాదేర్నిమిత్తాన్తర మనపేక్ష్యైవ క్షీరరూపేణ పరిణామలక్షణ ప్రవృ

*పునః పరమాత్మ పారతన్త్ర్యం ప్రధానస్యోపపాదయతి (వ్యతిరేకే)తి.

త్తిరుపలభ్యతే, తద్వత్ప్రధానస్యాపి స్వతఃప్రవృత్తి రుపలభ్యతా మితి చేత్తన్నసాధీయః, కుతః? అన్యత్రాభావాత్- అన్యత్ర- అనడుహాద్యుపభుక్తస్య ప్రహీణస్యాపి తృణాదేః క్షీరరూపేణ పరిణామాభావమేవపశ్యామః, తస్మాన్నతృణాదివదిత్యుదాహరణం సఙ్గచ్ఛతే.

—*౭॥ సూ॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి*—

స్యాదేతత్పరమపురుషా ప్రవర్తితమపి ప్రధానజీవాఖ్యఃపురుషస్తత్సన్నిధానమాత్రేణవా తస్య భోగాపవర్గార్థం సర్గాదౌప్రవర్తయతీ త్యభ్యుపగచ్ఛామః, యథావా గమనశక్తివికలోదృక్ఛక్త్యతిరేకః పురుషోగమన శక్త్యతిరేకం దృక్ఛక్తివికలం పురుషంప్రవర్తయతి, యథావా అయస్కాన్త మణిసన్నిధానాదయః ప్రవర్తతే తద్వదితిచే దత్రోచ్యతే, తథాపి భవన్మతే తాదృశదృష్టాన్తే పరిమార్గితేపి ప్రధానస్యపురుష నిబన్ధనప్రవృత్తి ర్నోపపద్యతే, పురుషస్య నిష్క్రియత్వా న్నిర్గుణత్వాచ్చ; దృష్టాన్తేహిపంగోఃపురుషస్య గమనవ్యాపార వికలత్వేపి దృక్ఛక్తి వికలంప్రతి మార్గోప దేశస్యాపేక్షితా ద్వ్యాహరణ వ్యాపారోపదేశ లక్షణ ప్రవృత్తి ర్దృశ్యతే, అన్ధస్య చాక్షుష వ్యాపారవిరహేపితస్మిన్ పంగూపదేశాది గ్రహణస్యాపేక్షితా ద్వ్యాహరణ ప్రవృత్తిలక్షణ శ్చేతనధర్మోదృశ్యతే, తస్మాత్పురుషవదితి దృష్టాన్తోనుపపన్నః, తథైవాశ్మవదితి దృష్టాన్తోప్యయస్కాన్త మణిసన్నిధానా దయఃప్రవృత్తౌ చేతనకర్తృకాయస్కాన్తమణిసన్నిధానసమవధానమయసోదృశ్యతే, దార్ష్టాన్తికేతు నతుప్రధానస్య పురుష సన్నిధాన సమవధాయకః కశ్చిదపి దృశ్యతే, పురుషస్య నిష్క్రియత్వాత్ప్రధాన స్యాచేతనత్వాచ్చ; యదిచ తస్య పురుష సన్నిధానం సదాతన మిత్యుచ్యతే తదా పురుషసన్నిధానస్య నిత్యత్వేనప్రధానస్య నిత్యం సర్గాదిప్రవృత్తి ప్రసంగో దుర్వారః. ... ... *

—※ ౬ ॥సూ॥ ¶ అఙ్గిత్వా నుపపత్తేశ్చ ※—

అపిచ భవన్మతే ప్రతిసర్గావసరే సత్త్వ రజ స్తమసామన్యోన్యమఙ్గాఙ్గిభావ ముత్సృజ్యసామ్యేనావస్థానం ప్రధాన మభ్యుపేయతే, తస్యా మవస్థాయా మచేతనస్య క్షోభయితు రభావేన వైషమ్యాభావా త్సత్త్వాదీనా మితరేతర మంగాఙ్గి భావా నుపపత్తేశ్చగుణవైషమ్య నిబన్ధనో మహదాది సర్గోదురుపపాదః.

—※ ౭॥ సూ॥ § అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్ ※—

అన్యథా- (/) హేత్వన్తరేణ, ప్రధానస్యకర్తృత్వానుమితౌ సత్యామపి; కర్తృత్వస్య జ్ఞాతృత్వ వ్యాప్తత్వ నియమేన 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్- పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతేస్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచే ' త్యాదిషు శ్రూయమాణ సర్వజ్ఞత్వ సర్వ శక్తిత్వాదీనా మసమ్భవా దచేతనస్య తస్య తత్తచ్చేతనకృత ప్రాక్తనపుణ్యాపుణ్యానుగుణ చతుర్విధ భోగాయతన రచయితృత్వం నోపపద్యత ఏవ. ... ...

—※ ౮॥ సూ॥ ※అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్※—

ప్రమాణమన్తరావిస్రమ్భేణ ప్రధానస్య స్వతః కర్తృత్వాభ్యుపగమే ప్యయమేవ దోషగకృతః, అర్థాభావాత్- ఏవమభ్యు

¶ ప్రధానస్యస్వాతన్త్ర్యే ఽనుపపత్త్యన్తరమాహ- (అఙ్గిత్వే)తి.

§ యదప్యాహురనుమానం సాఙ్ఖ్యాః, ప్రధానంజగత్కర్తృ, ఉపాదానత్వాత్; వ్యతిరేకే ఘటోపాదానాజ్ఞానవదితి తద్దూషయతి - (అన్యథానుమితౌ) వితి. ... ... ※

(/) (హేత్వన్తరేణేతి)- యథోక్తోపాదానత్వహేతునేత్యర్థః, అస్య ఘటాద్యుపాదానాదౌ వ్యభిచార దర్శనా దప్రయోజకత్వమితి భావః ... ...※

※ వైస్రమ్భికరీసాంఖ్యాభ్యుపగమందూషయతి- (అభ్యుపగమే) వితి.

ష గమే జీవానాం పురుషార్థాభావః ప్రసజ్యేత, తథాహి ప్రకృతి పురుషయో ర్నిత్యత్వేన స్వైరిణీవత్స్వతః ప్రవృత్త మానయాః ప్రకృత్యాకదాచిదపి వియోగాసమ్భవాత్పురుషస్య ప్రకృతే రాత్యన్తిక ప్రహాణరూపో మోక్షో దుర్లభ ఏవ, తస్మాదయమభ్యుపగమ స్సాఙ్ఖ్యానామనర్థకః. ... ...

—॥ సూ॥ *విప్రతిషేధాచ్చాసమఞ్జసమ్ *—

కిం బహునోక్తేన, నిరీశ్వర సాఙ్ఖ్యమతమసమఞ్జసమేవభవతి, కస్మాత్? విప్రతిషేధాత్ - తథాహ్యత్ర పూర్వాపర విప్రతిషేధో దృశ్యతే, సాంఖ్యాఃకిల 'పురుషో ద్రష్టా భోక్తానుపకారీచేతి, ప్రకృతిః-కర్త్రీ, పురుషభోగాపవర్గార్థం నిత్యంసర్గాదౌ ప్రవర్తమానా భవతి, తస్యైవ సాధన భూతయా పురుషో భోగ మపవర్గంచాశ్నుత ఇతి చ వదన్తస్తద్విపరీత్యేన పురుషశ్చైతన్యమాత్ర వపుః పుష్కర పలాశవన్నిర్లేపో నిర్గుణోనిర్వికారో సకర్తా వభోక్తా నద్రష్టేతిచ అతఏవ పురుషో నబధ్యతే,నమోక్షసాధనంప్రకృతి పురుషవివేక జ్ఞానలక్షణ మనుతిష్ఠతి, నముచ్యతే' ఇతిచవదన్తి, *ప్రకృతి రచేతనభూతైవ పురుషసన్నిధానా త్పురుషధర్మంచైతన్యం స్వస్మిన్నధ్యస్య స్వధర్మంకర్తృత్వం పురుషేచాధ్యస్య పురుషస్యాపవర్గార్థం వివేక జ్ఞానలక్షణం సాధనం స్వయ మనుష్ఠాయతం మోచయతీ'తిచ వదన్తి; ¶ ఏవంపూర్వోత్తరవాక్యవిరోధాదపితన్మతమసమఞ్జస మిత్యభిప్రాయః. ... ...

---

* స్యాదేతత్సాంఖ్యాభ్యుపగమస్య యుక్తి యుక్తత్వేన ప్రమాణమూలత్వాత్తత్సామఞ్జస్య మతస్తదపితత్వ జిజ్ఞాసుభి రఙ్గీకార్యమతఆహ - (విప్రతిషేధా) దితి. ... ...*

¶ ప్రకృతి జీవేశితుః పరమాత్మన స్స్వాతన్త్ర్యేణ జగత్కర్తృత్వపరస్య వేదాన్తార్థస్యాబాధ్యత్వ సిద్ధిరిహ ఫలమితి సూచయ

౧ ॥ రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౯॥

——౧౦॥సూ॥మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యామ్——

‡ అత్రాసమఞ్జసమిత్యనుచరతి, ప్రమథితో నిరీశ్వరసాఙ్ఖ్యసమయః, అధునా పరమాణుకారణ వాదః ప్రమథ్యతే, కథం తద్వాదః పునరవగమ్యతే? పూర్వపక్షప్రాప్తిముఖేనోచ్యతే, †కణభక్షాక్షచరణాభ్యాం హి పార్థివాది చతుర్విధ పరమాణూనాం జగత్కారణత్వమభ్యుపగమ్యతే, తత్కిం తేషాముపపద్యతే? ఆహోస్విన్నోపపద్యతే? ఇతిహ భవతివిశయః, తత్రోపపద్యతఇతి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? అరభన్తే హి ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగత్పరమాణవః, తథాహి పార్థివాదయశ్చతుర్విధాః పరమాణవః ప్రళయకాలే అనారబ్ధ కార్యాయథా యోగం రూపాదిగుణవన్తః పారిమాణ్డల్య పరిమాణా వతిష్ఠన్తే, అథ తే పశ్చాత్ §జీవాదృష్టసచివేశ్వర చికీర్షాసంజాతక్రియామిథస్సంయుజ్యమానాస్సన్తోద్వ్యణుకాది క్రమేణ నిఖిలంకార్యజాత మారభన్తే, తత్రోపాదానగత రూపాదిగుణా ఉపాదేయే

న్నధికరణ ముపసంహరతి - (ఏవ)మితి. అ॥ ౧ ॥ సూ॥ ౯

‡ ముక్తిదశాయాం జీవస్య పాషాణకల్పతావాదిసాఙ్ఖ్యమత నిరాసాత్పరం జీవస్యతథావిధ ముక్తిదశావాది వైశేషికమతముపస్థితం నిరస్యతఇతి సూత్రకారభావ మనుసరన్ ప్రాగధికరణే నాస్య ప్రసఙ్గసఙ్గతిం వక్ష్యన్నిహాపేక్షితపదం పూర్వసూత్రాదనువర్తయతి - (అత్రే) తి - సఙ్గతిమాహ - (ప్రమథిత) ఇతి - నిరస్తఇత్యర్థః. పరమాణుకారణవాద స్వరూపంపృచ్ఛతి - (కథ) మితి. పూర్వపక్షోపన్యాసేనైవ జ్ఞాతుంశక్యతఇత్యర్థః.

† కణభక్షః-కణాదఋషిః, అక్షచరణః-గౌతమఋషిః, తాభ్యామ్. తత్- జగత్కారణత్వమ్, తేషామ్ - పరమాణూనామ్.

§ జీవాదృష్టసచివయా- జీవకర్మసహాయయా. ...

స్వసజాతీయ గుణానారభన్తే, ఉపాదానోపాదేయయో రితరేతర మర్థాన్తరత్వాభ్యుపగమాత్; తత్ర పారిమాణ్డల్య సంజ్ఞం పరమాణు గతపరిమాణంతు నద్వ్యణుక పరిమాణ మారభతే, పరిమణ్డలాదపి ద్వ్యణుకస్యాణుతరత్వ ప్రసంగాత్; కింతు పరిమణ్డల గతమేకత్వం తద్వ్యక్తిత్వం వాద్వ్యణుకే పరిమాణ మారభతే, ద్వ్యణుకాదిగత పరిమాణానితు త్ర్యణుకాదిషు పరిమాణాన్యారభేయుః, తత్రత్ర్యణుకాది క్రమేణ మహతీపృథివీ, మహత్యఆపః,మహాత్తేజో, మహాన్వాయ్యు,రితి జీవాదృష్ట వశేనైవస్థావర జఙ్గమాత్మకం నిఖిలం జగదుత్పద్యతే.తత్రజీవానాంసంసారాత్మకైకవింశతి §దుఃఖధ్వంసఏవ మోక్షఃప్రత్యేతవ్యః, తానితుదుఃఖానిశరీర మేకమ్(౧), శ్రోత్రత్వక్ ఘ్రాణదృక్ జిహ్వామనశ్చేతీన్ద్రియాణిషట్(౬),తద్విషయాశ్శబ్దాదయష్షట్(౬), తాదృశేన్ద్రియజన్యజ్ఞానానిషట్ (౬),సుఖదుఃఖం చేతిద్వే(౨),ఆహత్యైకవింశతిః(౨౧),తత్రశరీరాదీనాందుఃఖహేతుత్వాద్దుఃఖత్వోపచారః,సుఖస్యాపిస్వనాశజ్ఞానద్వారా దుఃఖస్మారకత్వాద్దుఃఖత్వోపచారః, ఏవంవిధైకవింశతి దుఃఖ ధ్వంసరూప మోక్షసాధనంతు దేహాది విలక్షణాత్మ జ్ఞాన మిత్యవగన్తవ్యమ్, ఏవముత్పన్నం జగత్సం జిహీర్షతా ఈశ్వరస్యేచ్ఛయాజీవాదృష్టసచివయా సముత్పన్న క్రియావశా త్ప్రతిలోమ్యక్రమేణ వ్యుత్క్రమేణవా పృథివ్యాదీనాం కార్యాణాం త్రసరేణుపర్యన్తం స్వావయవ విభాగేననాశేసతి స్థావర జఙ్గమాత్మక మఖిలం జగన్నశ్యతి, తత స్తాదృశక్రియావశాదేవ పరమాణుద్వయ విభాగేసతి ద్వ్యణుకనాశః, అయమేవ మహాప్రళయః; తత్ర మహాప్రళయే పరమాణ్వాది నిత్యద్రవ్యాణి నిత్యగుణాదయశ్చ సన్తి, పునస్సర్గాదౌ యథోక్తక్రమేణ

§ దుఃఖధ్వంస ఏవేత్యేవేన ముక్తిదశాయాంజీవస్యాఃర్విశేషతయా పాషాణ కల్పావస్థానం ద్యోతయతి. ... ...

జగదుత్పత్స్యతే, అతస్తేషాం జగత్కారణత్వ ముపపన్నతర మిత్యే
వం ప్రాప్తే ¶బ్రూమః,పరమాణూనాం జగత్కారణత్వం నైవోప
పద్యతే, కుతః? తేషాంప్రకృతి కార్యత్వాత్; తథా చామ్నాయ
తే - "ఏవంనిరుక్తం క్షితిశబ్దవృత్త మసన్నిధానా త్పరమాణవో
యే | అవిద్యయా మనసాకల్పితాస్తే ఏషాంసమూహేన కృతో విశే
ష" ఇతి. అసన్నిధాత్ - విభాగాత్, అవిద్యయా - ప్రకృత్యా,
మనసేతి తచ్ఛరీరక జీవాదృష్టం లక్ష్యతే, కల్పితాః - నిర్మితాః, వి
శేషః- ఘటకుడ్యాదిః. నహి మహదాది సృష్టిద్వారా పరమాణూ
పాదానకత్వేన ప్రకృత్యభ్యుపగమే విశ్వోత్పత్తి విరోధం పశ్యామః,
మైవమపి మంస్థాః, పరిమణ్డలే ష్వవయవ ధారా విశ్రామానభ్యుప
గమే సురగిరి సిద్ధార్థయో స్సామ్యాపత్తే స్తేషామవయవ ధారా
విశ్రామావయవత్వేన పరమాణూనాంనిత్యత్వేసతి జగత్కారణత్వ
ముపపత్స్యత ఇతి సురగిరి సిద్ధార్థయోరుచ్చావచత్వస్యప్రకృతావ
వయవ ధారావిరామా భ్యుపగమే వ్యుపపత్తేః, విచిత్ర భువన స
ర్జన చతురేశ్వర సఙ్కల్పవిరచితతయా తయోస్సామ్యా ప్రసక్తే
శ్చ; అపిచ రూపాది మత్త్వాభ్యుపగమా త్పరమాణూనా మనిత్య
త్వ సావయవత్వాదిక మేవస్యాత్ , రూపాదిమత్సు ఘటాదిష్వని
త్యత్వ సావయవత్వాద్యుపలబ్ధేః; యది పరమాణూనామనిత్యత్వా
ది వ్యుదాసాయ రూపాదిరహితత్వ మభ్యుపేయేత తర్హి కా
ర్యగుణానాం కారణగుణ పూర్వకత్వం ప్రవసేత్ , తదపరిహారా
ర్థం రూపాదిమత్త్వా భ్యుపగమే పునస్తేషా మనిత్యత్వ ప్రసక్తిస్త

¶ ఏతన్మతస్య భ్రాన్తిమూలకత్వద్యోతనాయ పరమాణూనాం
జగత్కారణత్వం నోపపద్యత ఇతిసిద్ధాన్తయతి - (బ్రూమ) ఇ
త్యాదినా. పరమాణూనాం ప్రకృతికార్యత్వం దర్శయతి - (తథా
చామ్నాయత) ఇతి ... ... *

దవస్థ ఏవేతి ద్రష్టవ్యమ్. తతశ్చానిత్యతయా సర్గాదావభావా
త్పరమాణూనాం జగత్కారణత్వం నసిద్ధ్యతి, *అతోఽహ్రస్వపరిమ
ణ్డలాభ్యామ్ - ద్వ్యణుక పీలుభ్యామ్, మహద్దీర్ఘవత్ - మహత్-
మహత్త్వమ్, పరిమాణవిశేషః; దీర్ఘః- దీర్ఘత్వమ్, తచ్చతథా,
వాశబ్దోఽవధారణే, తత్పరిమాణకమేవ విశ్వముత్పద్యత ఇత్యేతద
సమఞ్జసమ్, అవేద సమామ్నాతానుమానికేశ్వరాభ్యుపగమాచ్చ.

——* ౧౧॥సూ॥ ¶ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః*——

ఇతశ్చ పరమాణూనాం కారణత్వమసమఞ్జసమ్, జీవాదృష్టం పరమాణుషు క్రియోత్పాదకమిత్యుక్తమ్. తత్కిం పురుషగతమ్? ఉతపరమాణుగతమ్? ఆద్యే పురుషగతాదృష్టేన పరమాణుషు చేష్టాభ్యుపగమే తదీత్యేదానీమప్యన్యాదృష్టే నాన్యస్య సమ్భోగప్రాప్తిః ప్రసజ్యేత, అతోనపురుషగతాదృష్టం పరమాణుషు క్రియోత్పాదకం భవేత్, యదిచాదృష్టాశ్రయపురుషసమ్బన్ధఏవ పీలుషు క్రియోత్పాదకమిత్యుచ్యతే తదా తేషాం తత్సమ్బన్ధసాతత్యాత్ప్రవృత్తేరపి సాతత్యం ప్రసజ్యేత, ఏవంచ నియతస్యైకస్య చిత్కర్మ నిష్పాదకస్యాభావాన్నాణుష్వాద్యం కర్మస్యాత్, కర్మాభావాత్తజ్జనిత సంయోగాభావః, తదభావాచ్చ తన్నిబన్ధన ద్వ్యణుకాదికార్య జాతానుత్పత్తిరితి. అన్త్యేచైవమేవాచేతనేష్వణుష్వదృష్టస్య దురన్వయాత్కర్మాద్యుత్పత్త్యసమ్భవో ద్రష్టవ్యః, అపిచైత్రైర్జీవభోగమాత్రం తదదృష్టాయత్తమిత్యభ్యుపగతమ్, నతుసృ

---

* ఏవమార్థికమణువాద నిరాసముక్త్వా సూత్రశాబ్ద నిరాసం కథయన్సూత్రార్థముపసంహరతి - (అతోఽహ్రస్వ పరిమణ్డలాభ్యా) మిత్యాదినా. ¶ యదుక్తంజీవాదృష్టసచివయేతి జీవాదృష్టస్య పరమాణుషు క్రియోత్పాదకత్వం తన్నిరస్యతి స్సూత్రకారః - (ఉభయథాపీ) తి. ... ...

ష్టాప్యది, అతశ్చైతయథాపి జీవకర్మ నపరిమణ్డల క్రియోత్పాదకం భవితుమర్హతి, యద్యప్యేతన్మతే అనుమానికేశ్వరగ కల్పితః, తథాప్యానుమానికేశ్వరాసిద్ధేస్తదిచ్ఛయాపి పరిమణ్డల చాలనాదికం న సమ్భవతి, అపి చైషాం ప్రతిసర్గ ప్రక్రియాప్య నుపపన్నా, తదా అవయవ విభాగ జనక క్రియోత్పాదకా దృష్టాభావాత్; అతః పరమాణు క్రియాభావాదేవ తత్సంయోగ విభాగాయత్త విశ్వోత్పత్తి ప్రళయోపపాదనాభావః ప్రత్యేతవ్యః.

—*౧౨॥సూ॥*సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః*—

అవయవిగుణ కర్మ జాత్యాదీనా మవయవాదిభ్యో ర్థాన్తరత్వ సిద్ధిహేతుత్వేన త్రైస్సమవాయాఖ్య సమ్బన్ధో భ్యుపగతః, అతశ్చ తత్తత్సమవాయస్యాపి స్వాశ్రయాదర్థాన్తరత్వ సిద్ధిహేతుత్వేన సమవాయాన్తరస్యావశ్య మభ్యుపగమనీయ తయా తస్య పూర్వ సమవాయ సామ్యాదేవం క్రమేణ తస్యాపి సమవాయాన్తరాభ్యుపగమే అనవస్థితే శ్చైతన్మత మసమఞ్జస మిత్యర్థః, నహిసమవాయస్య స్వపర పృథక్సిద్ధి నిర్వాహకత్వం స్వాభావికమితివక్తుంయుక్తమ్. అవయవాదీనామేవ తథావిధ పృథక్సిద్ధి నిర్వాహకత్వం స్వాభావికమితి వక్తుముచితత్వాత్.

—* ౧౩॥ సూ॥ నిత్యమేవచ భావాత్ *—

అపిచః, సమవాయసమ్బన్ధస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమస్సమ్బన్ధినో నిత్యత్వాభ్యుపగమ మన్తరేణ నోపపద్యతే, తథాచావయవావయవినోర్వ్యగ్సమపి సమవాయవన్నిత్యమేవస్యాత్, ఏవం క్రమేణ సర్వేషాం నిత్యభావ ప్రసంగాజ్జన్య జనకభావోపవర్ణనం దుర్ఘట మేవస్యాత్, తస్మాదస్యా సామఞ్జస్యమిత్యభిప్రాయః.

---

* సమవాయాఖ్యం తదభ్యుపగత సమ్బన్ధందూషయతి- (సమవాయా భ్యుపగమాచ్చే) తి. ... ...

—౧౪॥సూ॥ ¶రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయో దర్శనాత్—

అపిచైతన్మతే సర్వేషాం జన్యవస్తూనామాద్యక్షణే రూపాదిరాహిత్య మభ్యుపేయతే, తదయుక్తమ్, యతస్సర్వేషాం ఘటపటాదీనాంజన్యవస్తూనామాద్యక్షణేపి దర్శనాదిహేతుభూతోద్భూతరూపాది మత్త్వాదేవతాని నిరన్తరం సాక్షాత్కుర్మహే, తతశ్చవైశేషికాదీనామాద్యక్షణే జన్యవస్తుషు రూపాద్యభావ ప్రత్యయో విపర్యయో- భ్రమ ఏవ, భవతి, కస్మాత్? అదర్శనాత్ - రూపాద్యభావాభ్యుపగమేహి జన్యవస్తూనామాద్యక్షణేఅదర్శనంప్రసజ్యేత, తస్మాత్తన్మతమసమఞ్జసమ్. ... ...

—౧౫॥ సూ॥ †ఉభయథాచదోషాత్—

యదప్యాహుః కణభక్షాక్షచరణానుయాయినో వైశేషికా నైయాయికాశ్చైకవింశతి ప్రకారస్య దుఃఖాత్మకస్య సంసారస్య ధ్వంస ఏవ జీవస్య మోక్షఇతి; తచ్చాప్యసఙ్గతమ్, కుతః? ఉభయథాచ దోషాత్ - తథాహి యోయ మేకవింశతి దుఃఖ ధ్వంసో మోక్షత్వేనాభ్యుపగతః కిం తత్ప్రతియోగి దుఃఖాత్మకస్సంసారో భావరూపః? ఉతాభావరూపః? ఇతి వివేచనీయః, తత్ర న తావదభావ రూపః; అన్యోన్యాభావస్య నిత్యత్వాత్, సంసర్గాభావ రూపత్వేప్యత్యన్తాభావస్యచ నిత్యత్వాన్నతాదృప్యం దుఃఖస్య సమ్భవతి, నచవాచ్యం వినాశ్య భావరూపం తదితి, వినాశ్యభావ ధ్వంసస్య ప్రతియోగి స్వరూపత్వాభ్యుపగమేన జీవస్య మోక్షావస్థాయాం యత్కిఞ్చిద్విశేషణ వైశిష్ట్య ప్రసంగాత్; పాషా

¶ యచ్చాహు జన్యవస్తూనా మాద్యక్షణే నిర్గుణత్వ మితి తన్నేత్యాహ - (రూపాదీ) తి. ... ...

† ఏకవింశతి దుఃఖధ్వంసో మోక్షఇత్యేత దనూద్యానేకధావికల్ప్య దూషయితుమాహ - (ఉభయథాచే) తి.

ణాదివర్జనతయా నిర్విశేషతయాచ స్వరూప మాత్రేణావస్థానంహి జీవస్య తే మోక్షదశాం వదన్తి, నాప్యస్య సంసారస్య ప్రధ్వంస రూపత్వం యుక్తమ్, ధ్వంసస్య ధ్వంసాభ్యుపగమే ఘటోన్మజ్జన ప్రసంగాత్; ఏవం తస్య భావరూపతా పక్షోపి భవతి నిస్సారః, తథా హి సకిం భావరూపో యథోక్తః ప్రతియోగీ ఆదిమాన్ స్యాత్? ఆహోస్విదనాదిస్స్యాత్ ? యది తావదాదిమాన్ స్యాత్తర్హి ముక్తస్యాపి కదాచిత్సంసారః ప్రసజ్యేత, ముక్తస్య సంసార ప్రసక్తౌ హి తస్యాదిమత్త్వం సఙ్గచ్ఛతే, యది పునరనాదిస్స్యాత్సంసారస్తదాత్వనాదే భావవస్తునస్తైర్నిత్యత్వాభ్యుపగమాజ్జీవానామనిర్మోక్షః ప్రసజ్యేత, తతశ్చైవముభయథాపి జీవానాం మోక్షాసిద్ధిరూపదోష సమ్భవాదుభయమతమప్యసమఞ్జసమేవ.

—*౧౬॥సూ॥ *అపరిగ్రహాచ్చాత్యన్తమ నపేక్షా *—

ప్రకృతి పురుష వివేక పరిజ్ఞాన మాత్రార్థం ప్రవర్తిత నిరీశ్వర సాంఖ్యతన్త్రే శ్రుత్యాది విరోధేపి ప్రకృతి పురుష వివేక పరిజ్ఞానోపయోగి తత్వసంఖ్యానసత్వాద్వా దాదయోనిశ్శ్రేయసార్థిభిరపి వేదాన్తిభిరనుమోద్యన్తే, పరమాణుకారణవాదే తు కస్యచిదప్యంశస్య వేదాన్తిభిరననుమోదితత్వాచ్ఛ్రుత్యాది విరుద్ధత్వాచ్చభగవదనుగ్రహార్థిభిరత్యన్తమనపేక్షా కర్తవ్యా.

౨॥ మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౭॥

---

* అణుకారణవాదస్య భ్రాన్తిమూలత్వాద్దుర్యుక్తిమయత్వాదనాదరణీయత్వాచ్చన తేనప్రోక్త ప్రవక్ష్యమాణ వేదార్థస్యేషదపి బాధ ఇత్యధ్యవసాయోత్ర ఫలమితి సూచయన్నధికరణ ముపసంహరతి సూత్రకారః. (అపరిగ్రహాచ్చే)తి. అ॥ ౨॥ సూ॥ ౭॥

అణు కారణవాది తార్కిక మతే నిరస్తే సత్యణు కారణవాద సామ్యాదుపస్థిత సౌగతమతం నిరస్యతఇతి ప్రాగధికరణే నాస్య

—* ౧౭॥సూ॥సముదాయఉభయహేతుకేపితదప్రాప్తిః *—

* ఇతస్సౌగతమతం నిరాక్రియతే, సౌగతాస్తు చతుర్విధాః,
వైభాషికాస్సౌత్రాన్తికా యోగాచారా మాధ్యమికాశ్చేతి. తత్ర
వైభాషికాః ప్రత్యక్షసిద్ధ స్థూలద్రవ్య వాదినః, సౌత్రాన్తికాః పృ
థివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయ స్థూలద్రవ్యాన్తరసద్భావ వాదినః, యోగా
చారా నిరాలమ్బ విజ్ఞానమాత్రవాదినః; త్రయోప్యేతే సర్వస్యాపి
స్వాభ్యుపగత వస్తునః క్షణికత్వం వదన్తి, అన్యే పునర్మాధ్యమికాస్స
ర్వశూన్యవాదినః, ¶ తత్రాద్యయోరుభయోర్మతే కింజగదుత్పత్త్యుప
పాదనం సుఘటమ్? ఆహోస్విద్దుర్ఘటంస్యాత్? ఇతి విశయే స
తి యుక్తిమూలత్వాత్ సుఘటమితి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? పా
ర్థివాది పరమాణవః ప్రత్యేకం పృథివ్యాది భూత సంఘాతా భవ
న్తి, తేరూప విజ్ఞాన వేదనా సంజ్ఞా సంస్కారాఖ్య పఞ్చస్కన్ధా
భూతా దేహేన్ద్రియవిషయ లక్షణ సంఘాతా భవన్తి, తత్ర శ
బ్దాది విషయ ప్రపఞ్చోరూపస్కన్ధః, విజ్ఞాన సన్తానో విజ్ఞానస్క
న్ధః, అలం ప్రపఞ్చో వేదనాస్కన్ధః, నామ ప్రపఞ్చస్సంజ్ఞా స్క
న్ధః, వాసనా ప్రపఞ్చస్సంస్కారస్కన్ధః, తత్ర విజ్ఞాన స్కన్ధో
గ్రాహకాభిమా న్యాత్మత్వేనావతిష్ఠతే, సఏవాలయ విజ్ఞాన మా
న్తర విజ్ఞానమితి చోచ్యతే; ఇత్థం పఞ్చస్కన్ధాత్మకా ఏవ చరా
చరదేహాః భవన్తి, సర్వేష్వేషు క్షణికేష్వపి స్థిరత్వ బుద్ధ్యాఖ్యాపి

ప్రసఙ్గసఙ్గతిం ద్యోతయతి- * (ఇత)తి- ఏతదధికరణాదిత్యర్థః.
సుగతోక్తాగమస్యైకత్వేపి తచ్ఛిష్యాణాం మతిభేదాచ్చాతుర్విధ్య
మిత్యాహ - (సౌగతాస్తు)తి- ¶ తత్రవైభాషికసౌత్రాన్తిక
యోర్బాహ్యార్థానాం ప్రత్యక్షత్వా ప్రత్యక్షత్వాభ్యాం సత్యపి వి
వాదే బాహ్యార్థాస్తిత్వ ప్రతిపత్తిసామ్యాదేకీకృత్యతయోర్మతం
యుగపన్నిరసితుంవిషయీకృత్యవిశయమాహ- (తత్రాద్యయో)రితి-

ద్యాదినా సర్వంసుఘటమితి ప్రాప్తే *బ్రూమః, క్షణవిధ్వంసినః పరమాణవ ఏకస్మిన్నేవ క్షణే విధ్వస్తాశ్చేత్తేః పునః కదావా సంహతితో వియుజ్యన్తే, కదావా సం హన్యన్తే, ఏవం పృథివ్యాదయోపి. కః పునరయమాలయ విజ్ఞాన లక్షణ ఆత్మా? స్వయం క్షణికోపి కదా కస్మై విషయాయ స్పృహయతి? కదావాకం విషయ ముపభుఙ్క్తే? కశ్చ కదావాకమర్థం జానాతి ? కతమంవా అర్థముపాదత్తే? ద్రష్టానష్టః దృష్టంచ నష్టం చేత్కథమన్యేన స్పృష్టమన్యః ప్రత్యభిజానీయాత్, కథంవాన్యేనాభిలషితమన్య ఉపాదద్యాత్. యత్తూక్తం స్థిరత్వ బుద్ధ్యాఖ్యావిద్యయా సర్వం సుఘటమితి తత్ర బ్రూమః, స్థిరత్వావిద్యాఖ్యం భ్రాన్త్యా సంఘాతోత్పత్తిర్న సమ్భవతీతి. యతశ్శుక్తిరజతావిద్యయా సత్యరజతోత్పత్తిర్న దృశ్యతే, అతస్సముదాయే- దేహేన్ద్రియాదిసంఘాతే, ఉభయహేతుకేపి- యథోక్తరీత్యా పరమాణుస్కన్ధ పఞ్చకోభయవిధహేతుకే సత్యపి, తదప్రాప్తేః- తేషాం పరమాణ్వాదీనాం క్షణ విధ్వంసినాం దేహాది హేతుత్వాప్రాప్తేః, తస్మాత్తద్వయేపి జగదుత్పత్త్యుపపాదన లోక వ్యవహారాదికం దుర్ఘటమేవ. ... ...

—*{ ౧౮॥సూ॥ ¶ ఇతరేతరప్రత్యయాదుపపన్నమితిచే
న్నసంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్ }*—

యద్యప్యత్ర పరమాణ్వాదీనాం క్షణికత్వాద్విశ్వోత్పత్తిలోక వ్యవహారాదికం సర్వమనుపపన్నమ్, తథాపి ఇతరేతర ప్రత్యయాత్సర్వముపపద్యతే, అవిద్యాదీనామితరేతర కారణత్వ నిశ్చయోత్ర

---

* భ్రాన్తిమూలత్వాన్మతద్వయ మప్యసమంజస తమమితి సిద్ధాన్తయతి - (బ్రూమ) ఇత్యాదినా. ... ... *

¶ యదుక్తం స్థిరత్వ బుద్ధ్యాఖ్యా విద్యావినా సర్వం సుఘట మితి తదనూద్య దూషయతి - (ఇతరేతరే)తి.

భవతి, కేపునరవిద్యాదయః? ఉచ్యన్తే, అవిద్యా, సంస్కారాః, విజ్ఞానమ్, నామ, రూపమ్, షడాయతనమ్, స్పర్శః, వేదనా, తృష్ణా, ఉపాదానమ్, భవః, జాతి, ర్జరా, మరణమ్, శోకః, పరిదేవనా, దుఃఖమ్, దుర్మనస్తేత్యేవంజాతీయకాఃఇతరేతరహేతుకాస్సౌగతైరభ్యుపగమ్యన్తే, తస్మాద్విశ్వోత్పత్తి లోకవ్యవహారాదిక ముపపన్నంభవతీతి చేన్నైవ తదస్తి, కస్మాత్? సంఘాత భావా నిమిత్తత్వాత్ - పృథివ్యాదిసంఘాత రూప దేహాదిభావాః ప్రతి నిమిత్తాసిద్ధేః, అవిద్యాదీనా మపీతరేతర హేతుకత్వ మసిద్ధమేవ స్యాత్, సర్వస్యాపి క్షణికత్వేనావిద్యాదీనా మపి నిర్నిమిత్తత్వా త్సర్వ మనుపపన్నమిత్యభిప్రాయః. ... ...

—※ సూ॥ ౧౯॥ §ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్ ※—

ఇతశ్చైతన్మతోపపాదనం దుర్ఘటమేవ, యద్యపి పూర్వపూర్వ సంఘాతః ఉత్తరోత్తర సంఘాతంప్రతి హేతురితివక్తుంశక్యతే, తథా ప్యుత్తరసంఘాతో త్పాదకాలే పూర్వసంఘాతస్య నిరోధాత్- క్షణికత్వేన నష్టత్వాత్, పూర్వసంఘాతా భావానామేవ హేతుత్వం వక్తవ్యమ్, తథాచ సర్వదా సర్వోత్పాదప్రసఙ్గః, తస్మాద్దుర్ఘట మేవేదం మతమ్. ... ...

—※ ౨౦॥ సూ॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా ※—

అపిచ యత్పునరుక్తం విశ్వోత్పత్తి లోకవ్యవహారాదికంసర్వం సుఘటమితి తత్ర పునఃప్రతిబ్రూమః, అసతి - ఏవంక్షణికత్వేన కార్యకారణాత్మకే సర్వస్మిన్వస్తున్యవిద్యమానేసతి, ప్రతిజ్ఞాయాః- క్రమేణవిశ్వోత్పత్తి లోకవ్యవహారాదికం సుఘటమితి ప్రతిజ్ఞాయాః, ఉపరోధో, భఙ్గః, ప్రసజ్యేత, అన్యథా-క్రమేణ విశ్వోత్పత్త్యాద్యన

§ క్షణికత్వం చైతన్మతం సుతరాం బాధితఇత్యాహ- (ఉత్తరోత్పాద) ఇతి. ... ...

భ్యుపగమేతు, యౌగపద్యమ్- యుగపత్సర్వోత్పత్తి ప్రసఙ్గఃప్రసజ్యే త, తస్మాద్దుర్ఘట మిదమ్. ... ...

—*సూ॥§ప్రతిసఙ్ఖ్యాఽప్రతిసఙ్ఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ *—

ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణ నిరోధశబ్దః ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే, తతశ్చ ప్రతిసంఖ్యా నిరోధః అప్రతిసంఖ్యానిరోధఇతి పదవిభాగః, బుద్ధి పూర్వం క్రియమాణో దేహాది భావానాం వినాశః ప్రతిసంఖ్యా నిరోధః, ¶ తద్విపరీతోఽప్రతిసంఖ్యానిరోధః. ద్వావప్యేతౌ నిరుపాఖ్యా వితి సౌగతా వదన్తి, నిరుపాఖ్యత్వమ్ - నిర్విషయత్వమ్, అత్రోచ్యతే, అనయోఃప్రతిసంఖ్యా ఽప్రతి సంఖ్యా నిరోధయోర్నిరుపాఖ్యత్వ ప్రాప్తిరేవభవతి, కస్మాత్? అవిచ్ఛేదాత్ - నిరోధద్వయస్యాపిప్రత్యక్షవిషయత్వవిచ్ఛేదాభావాదిత్యర్థః, నహ్యస్య ప్రత్యక్షస్య నిరోధద్వయస్య నిర్విషయత్వ మభ్యుపేతవేదిత్యాశయః. తస్మాద్దుర్ఘటమిదమ్. ... *

—* ౨౩॥ సూ॥ ఉభయథాచదోషాత్ *—

తుచ్ఛస్యోత్పత్తిరుత్పన్నస్య పునః క్షణమాత్రేణ తుచ్ఛతేత్యేవ ముభయ ప్రకారేణ దోషోభవతి, తస్మాద్దుర్ఘటమేవ.

—*౨౩॥ సూ॥ *ఆకాశేచావిశేషాత్ *—

ఆకాశేచ నిరుపాఖ్యతా తుచ్ఛతాచ నసఙ్గచ్ఛతే, అత్ర ఘటోస్త్యత్రాపి మస్మీత్యాద్య బాధిత ప్రతీతి సిద్ధ పృథివ్యాదివదత్రో

---

§ అధునా సౌగతాభ్యుపగతం నాశద్వయం దూషయతి-(ప్రతి సఙ్ఖ్యే)తి. ... ...

¶ (తద్విపరీత) ఇతి - అబుద్ధిపూర్వకం క్రియమాణదేహాది భావ వినాశ ఇత్యర్థః. ... ...

* తుచ్ఛత్వమ్ :- శశశృఙ్గవ దవిద్యమానత్వమ్. ఆకాశస్యాసత్త్వం సౌగతావదన్తి, తద్దూషయతి· (ఆకాశేచే)తి·

ష్పతతిసుపర్ణోఽత్ర, భాసోఽత్ర శ్యేనాది, శ్చేత్యాదిప్రతీతిసిద్ధాకాశస్య ఘటాద్యాధారపృథివీ సమానత్వాత్; అత స్సుపర్ణాదీనా ముత్పతనాధార దేశత్వేన ప్రతీయమానస్యాకాశస్యన నిరుపాఖ్యత్వం క్షణికత్వంవాయుక్తం వక్తుమ్, అపిచాస్మిన్మతే యథోక్త నిరోధద్వయ మాకాశశ్చైతత్త్రయం నిరుపాఖ్య మవస్తునిత్యంచేతిహి విప్రతిషిద్ధ మేవాభ్యుపేయతే, నహ్యవస్తునో నిత్యత్వ మనిత్యత్వంవా సమ్భవతి, నిరుపాఖ్యత్వేన కథమేతత్త్రితయ వ్యవహార స్సమ్భవతి, తస్మాద్దుర్ఘటమేవైతన్మతమ్. ... ...*

—* ౨౫॥ సూ॥ *అనుస్మృతేశ్చ *—

సోఽయంమేఘటః, సోఽయంమత్పుత్రః, తదిదం మత్క్షేత్ర మితి ప్రత్యభిజ్ఞానాద్ఘటాదే స్తత్ప్రతిజ్ఞాతుశ్చ నక్షణికత్వం ఘటతే.

—* ౨౬॥ సూ॥ ¶నాసతోఽదృష్టత్వాత్ *—

ఇతశ్చ దుర్ఘటమేవైతత్ , అసతః - అవిద్యమానస్యకారణస్యయోగుణః-శుక్లాది, స్తస్యసజాతీయోన్యస్మిన్నసతికార్యే నసమ్భవతి, కుతః? అదృష్టత్వాత్- నహి గుణినివినష్టే తద్గుణస్య సజాతీయోన్యస్మిన్ క్వచిద్దృశ్యతే, గుణినాసహ గుణస్య వినష్టత్వా దిత్యభిప్రాయః. ... ... *

—* ౨౭॥ సూ॥ †ఉదాసీనానామపిచైవం సిద్ధిః*—

అపిచైవం సర్వవస్తూనాం క్షణికత్వా భ్యుపగమేసతి, ఉదాసీనానామ్- నిష్క్రియత్వానామపి, ఐహిక సర్వఫల సిద్ధిఃప్రసజ్యేత,

---

* ప్రత్యభిజ్ఞాయాఃపునఃక్షణికత్వందూషయతి- (అనుస్మృతే) శ్చేతి.

¶ కార్య గుణానాం కారణగుణ పూర్వకత్వం దూషయతి - (నాసత) ఇతి. ... ...*

† ప్రయత్నవతా మప్రయత్నవతాంచ తుల్య ఫలావాప్తిప్రసక్తి రనివార్యేత్యాహ - (ఉదాసీనానా) మితి.

సాధనానాం క్షణికత్వేన తత్సాధన వతాం తత్సాధన రహితా నాంచ నిస్సాధనత్వేన తుల్యత్వాత్; ¶ తస్మాదుఘటమేవైతన్మతని రూపణమ్. ... ...

3॥ సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧౦॥

—* ౪॥ సూ॥ నాభావఉపలబ్ధేః *—

* తత్రేదమపరం సన్దిహ్యతే, కిం యోగాచారాభ్యుపేతో జ్ఞానమాత్ర సద్భావ స్సమ్భవతి? ఆహోస్విన్నైవ సమ్భవతి? ఇతి. తత్ర సమ్భవతీతి యుక్తమ్, కుతః? సర్వస్యాపి జనస్య ఘటాదిజ్ఞానానన్తరమేవ ఘటాది విషయేషు ప్రవృత్తి దర్శనాత్; అయంఘటోఽయం పట ఇత్యాది జ్ఞానేన గృహ్యమాణానాం ఘటాదీనా మపి జ్ఞానాత్మకత్వమేవోచిత మితి ప్రాప్తే బ్రూమః, నహి ఘటాదిసర్వవస్తుజ్ఞానానా మాలమ్బనాభావో ఘటతే, కుతః? ఉపలబ్ధేః - ఘటం జానామీ త్యనువ్యవసాయేహి ప్రథమజ్ఞానం సవిషయతయైవోపలభ్యతే, అపిచ ఘటాదీనాం తద్విషయక జ్ఞానాకారతా నశక్యతే వక్తుమ్, సర్వథాపి ఘటమహం జానామీతి సకర్తృకస్యసకర్మకస్య జ్ఞానస్యానుపపత్తేః; అతఏవఘటంపశ్య పటం పశ్యేత్యుక్తేపురుషః ఘటమపశ్య మతోఽయం సమీచీనోఽయం ఘటః, పటమపశ్యమహానయంసమీచీనోఽయమితి ప్రతివదతి, యదిచజ్ఞానాతిరిక్తతయా

¶ భ్రాన్తిమూల కేనానేన మతేన వేదాన్తార్థస్య పూర్వవ దబాధ్యత్వా ధ్యవసాయోఽత్ర ఫలమిత్యభిప్రేత్యా ధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా) దితి. అ॥ 3 ॥ సూ ॥ ౧౦ ॥

* పూర్వాధికరణేనాస్య 'ఏకసమ్బన్ధిజ్ఞాన మపరసమ్బన్ధిస్మారక,మితి న్యాయేన ప్రసఙ్గసఙ్గతి మభిప్రేత్యవిషయాదికమాహ-(తత్రేద-) మిత్యాదినా. అత్ర పూర్వపక్ష సిద్ధాన్తౌసుగమౌ, ఫలంచపూర్వవత్సుగమమ్. ...

విషయోనాభ్యుపగమ్యేత తర్హి కనకార్థినో లోష్టంకిం నాదద్యుః, లోష్టకనకయోరపి జ్ఞానమాత్రత్వే నావిశేషాత్; ఏవమాచ్ఛాదనార్థినోపి ఘటాదీనాచ్ఛాదయేయుః, ఏవం సర్వత్ర వైపరీత్య ప్రసంగాద్యోగాచారాభ్యుపేత మయుక్తతమమేవమతమ్.

—॥ ౨౮ ॥ సూ॥ § వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్ ॥—

అపిచాహు ర్బాహ్య విషయాపలాపినో వినైవబాహ్యం విషయేణ స్వప్నాది ప్రతీతివ ద్గోపురాది ప్రతీతి ర్భవతీతి, తత్రైవంప్రతి వక్తవ్యమ్, నచ స్వప్న మనోరథ ప్రతీతివద్యోగాచారాభ్యుపేత జాగర ప్రతీతిర్భవితు మర్హతి, కస్మాత్ ? వైధర్మ్యాత్- నహి స్వప్నప్రతీతే స్తదభిమత నిర్విషయ జాగర ప్రతీతి సాధర్మ్యం సమ్భవతి, స్వప్న ప్రతీతావపి సవిషయకత్వోప లమ్భాత్; తతశ్చ స్వప్నప్రతీతే ర్జాగరిత ప్రతీతి వైధర్మ్యా ద్దృష్టాన్తాసిద్ధి రిత్యభిప్రాయః, తస్మాదయుక్తతమమేవేదం మతమ్.

—॥ ౨౯ ॥ సూ॥ † నభావోనుపలబ్ధేః ॥—

కిం బహునోక్తేన, కేవలస్య విషయశూన్యస్య జ్ఞానస్య సద్భావో నసమ్భవతి, కుతః ? అనుపలబ్ధేః- కేవలం జానామీతి నిర్విషయకోపలబ్ధ్యభావాత్, కింతు ఘటం జానామీత్యుపలబ్ధ్యా జ్ఞానస్యస విషయకత్వమేవ సిధ్యతి, తస్మా ద్యోగాచారాభ్యుపేతో నిరాలమ్బన క్షణికవిజ్ఞానవాదోపి నిరాలమ్బ ఏవాభూత్.

—॥ ౩౦ ॥ సూ॥ ¶ క్షణికత్వాచ్చ ॥—

యద్యప్యాలయ విజ్ఞానంనామ వాసనాత్మక మేతైస్త్రిభిరభ్యు

§ స్వప్నం దృష్టాన్తీకృత్యోక్తాం యోగాచార ప్రక్రియాందూషయతి- (వైధర్మ్యాచ్చే) తి. ...

† తదుక్తం జ్ఞానస్య నిర్విషయత్వంచన ఘటత ఇత్యాహ- (నభావ) ఇతి. ¶ తదుక్తమాలయ విజ్ఞానం దూషయతి - (క్షణిక

పేతం తదప్యసఙ్గతతమమ్, కుతః ? తస్యక్షణికత్వాభ్యుపగమాదేవ, తస్మాదిదం మతత్రయ మప్యసఙ్గత తమమేవ.

౪ ॥ నాభావాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౪॥

——✱ ౩౦॥ సూ॥§సర్వథానుపపత్తేశ్చ ✱——

కింమాధ్యమికాభ్యుపేత స్సర్వ శూన్యవాదస్యోపపాదః? ఉతాహో దురుపపాదః ? ఇతి విశయః, తత్ర కిం తావత్ప్రాప్తం సూపపాదఇతి, కుతః ? సర్వేషాంవస్తూనా మాద్యన్తకాలయో రభావాన్మధ్యేపి కాలేతేషామభావ ఏవయుక్తః, అతస్సర్వశూన్యవాదస్యోపపాదఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః, సర్వవస్తూనా మభావమాత్రత్వంయే ప్రతిజానన్తి తేసర్వ వస్తూనాం భావత్వ మేవ సాధయన్త స్స్వవచన విరోధం నజానన్తి, కుతః? అభావానాం స్వప్రయోగినిరూపణాధీన నిరూపణత్వాత్; తతశ్చాభావ ప్రతీతిః ప్రతియోగి ప్రతీతి మన్తరేణ నోపపద్యతే, ఏవమభావశ్చ ప్రతియోగి నిరూపణాధీన నిరూపణఇతి స్వప్రతియోగినైవ సహ ప్రతీయతే, ఇత్థంచ యదభావోమైర్యదా వ్యవజిహీర్షితస్తదైవతే తత్ప్రయోగినం సమ్యక్సాధయన్తః ప్రతిజ్ఞాహాన్యాది లక్షణం స్వవచన విరోధమపిన జానన్తి, అపిచాభావాత్మకమేవ సర్వం జగదితి వక్తురభావాత్మకత్వాత్తేషాం సర్వవస్తూనామస్తిత్వమేవసాధితుం స్యాత్, యత్తూక్తం సర్వేషాం వస్తూనామాద్యన్తయోరభావాదితి తదపిన, సర్వేషాం వస్తూనా మాద్యన్తయో స్సూక్ష్మరూపేణ విద్యమానత్వాత్; దృశ్యతేహి బీజాదౌ సూక్ష్మరూపేణ వృక్షాదికమ్, కింబహూనాఽయం సర్వశూన్యవాదో యుక్తిమత్త్వపరిజ్ఞానాయయథాయథావిత్వాచ్చే)తి. అ॥ ౪॥ సూ॥ ౪॥

---

§ పూర్వవత్ప్రసఙ్గసఙ్గతిమభిప్రేత్యోత్తరాధికరణ ముపక్రమతే- (సర్వథాఽనుపపత్తేశ్చే) తి.

చార్యతే తథా తథా ప్రవాహ హ్రియమాణ సైకత సేతు వద్విశీర్య్య తే, ¶తతశ్చైవం సర్వథా నుపపత్తే స్సర్వ శూన్యవాదోదురుప పాదతమః. ... ...

౫॥ సర్వథాఽనుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—* ౩౨॥ సూ॥ నైకస్మిన్నసమ్భవాత్ *—

§ తదేవం రక్తపటమత చతుష్టయమపి దుష్టత్వాన్నిబర్హితమ్, అథ తన్మూలభూతం నగ్నమతం నిబర్హ్యతే, జైనాభ్యుపేతం కింజ గతో ద్వ్యాత్మకత్వం యుక్తమ్? ఉతా యుక్తమ్? ఇతి సంశయః, తత్ర యుక్తమితి ప్రాప్తమ్, భోగ్యాత్మకం జగదేవజీవాజీవ శబ్దా భిధేయమ్, తద్ధిసదస, న్నిత్యమనిత్యం, భిన్నమభిన్నం, చేతి ద్వ్యాత్మకమ్, సర్వస్యాపి వస్తునః ఉభయథా ప్రతీతేర్జైన మతంయుక్తమితి ప్రా ప్తే *ప్రతిబ్రూమః, ఏకస్మిన్ వస్తుని విరుద్ధయోః ప్రకార భూతయో స్సత్త్వాసత్త్వయో ర్నిత్యత్వానిత్యత్వయో ర్భిన్నత్వాభిన్నత్వయోశ్చ ధర్మయో ర్నయుగప త్సమా వేశో భవితుమర్హతి, కుతః? అ సమ్భవాత్- నహి నిత్యస్య వస్తునో ఽనిత్యత్వం సమ్భవతి, నిత్య త్వానిత్యత్వయోశ్శీతోష్ణత్వవన్మిథో విరుద్ధయోరేకస్మిన్ విరోధాత్; తథాహి, యదివిరుద్ధ ధర్మయో రప్యేకస్మిన్ సమావేశోభ్యుప గ మ్యతే తర్హి ఘటత్వ పటత్వయోర్గోత్వ మహిషత్వయో శ్చాప్యే

¶ పూర్వవదిహాపి ఫలమభిప్రేత్యాధికరణ ముపసంహరతి- (త తశ్చైవమి) తి. అ ॥ ౫ ॥ సూ ॥ ౧ ॥

§ అనన్తర్యాపోమతే నిరాకృతే సత్యబహిర్వ్యాపోమతస్య స్మౌ తత్వాత్వా ఽధికరణే నాస్యప్రసఙ్గసఙ్గతిం వృత్తానువాద పూర్వక మాహ - (తదేవ) మితి. ... ...

* నకస్యచిదపి వస్తునోద్వ్యాత్మకత్వ ముపపద్యత ఇతి సిద్ధా న్తయతి - (ప్రతిబ్రూమ) ఇత్యాదినా. ... ...

కస్మిన్ సమావేశో భ్యుపగమ్యతామ్? తాభ్యాం కిమపరాద్ధమ్? త థాసతి ఘటవతి భూతలే పటాద్యుపలబ్ధి ప్రసంగో దుర్వారః, త తశ్చైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధ ధర్మసమావేశా సమ్భవా న్న జైన మతం యుక్తమిత్యధ్యవసీయతే. ...

—* 33 ॥ సూ॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్ *—

ఏవంచైకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధధర్మ సమావేశాభ్యుపగమే ఆ త్మాకార్త్స్న్యమ్, కృత్స్నమేవకార్త్స్న్యమ్, కృత్స్నమ్- సకలమపి జగత్, ఆత్మాభోక్తా స్యాత్, తథాచసతి భోక్తృభోగ్య విభాగాభా వేన భోగ్యస్యాపిస్రక్చన్దనాన్నపానీయాదేరపి భోక్తృత్వం స్యాత్, ఖల్విదమేతేషాం భోగ్యత్వమేవ వ్యవస్థితమితి చేదాయాతం తవపర మతాశ్రయణమ్. ... ...

—* 34॥సూ॥నచపర్యాయాదప్య విరోధోవికారాదిభ్యః *—

నచ భోగ్యస్య కదాచిద్భోగ్యత్వం కదాచిద్భోక్తృత్వ మితి పర్యాయాదప్య విరోధ ఇతి వాచ్యమ్; ఆత్మనో వికారనాశాది దో షప్రసంగా త్కృతనాశాకృతాభ్యాగమదోష ప్రసంగాచ్చ.

—* 35॥ సూ॥ అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః *—

అపిచ *త్రైరాహతైశ్చరమ పరిణామ రూపాన్త్యావస్థితేర్ని త్యత్వ మభ్యుపగమ్యనైవ జీవస్య మోక్షోభ్యుపగతా, నచాసఙ్గతః, తత్రా §క్తనయో రుభయో రాదిమధ్యమయో రప్యవస్థయో ర్జీవ స్య దేహాత్మకస్య పరిణామ పూర్వక నిత్యత్వ సద్భావా త్తాదృశ పూర్వావస్థితిభ్యా మన్త్యావస్థితే రవిశేష ఏవ ప్రతీయతే, తతశ్చా దిమధ్యమయో రేవావస్థిత్యోర్జీవస్య కింముక్తత్వం నస్యాత్? § త స్మాత్సౌగ తమతవదార్హత మతమప్యసఙ్గతత్వా న్నిబహిర్గత మితి

---

* ఆర్హతైః- జైనైః. § పూర్వద్భా §న్తిమూలేన జైన మతేన వేదాన్తార్థస్య నమనాగపి బాధఇతి నిర్ణయోత్ర ఫలమితి భావే

ప్రత్యేతవ్యమ్. ... ...

౭॥ ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౪॥

—* ౩౭॥ సూ॥ పత్యురసామఞ్జస్యాత్ *—

† అథోపధర్మమూలం పాశుపతం తన్త్రిమున్మూల్యతే, తత్ప్రక్రియా కథమవగమ్యతే? ఉచ్యతే, పాశుపతమతానుసారిణః కిల చతుర్విధాః, కాపాలికాః, కాళాముఖాః, పాశుపతా, శైవాశ్చేతి. సర్వైశ్చైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియాం వదన్తి, నిశ్శ్రేయససాధనమపి ముద్రికాషట్క ధారణమితిచ. యథాహుః కాపాలికాః 'కర్ణికారుచకశ్చైవ కుణ్డలంచ శిఖామణిః | భస్మయజ్ఞోపవీతంచ ముద్రాషట్కం ప్రచక్షతే ॥ ముద్రికాషట్కతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః | భగాసనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణమృచ్ఛతి ॥ అభిముద్రితదేహస్తు నభూయ ఇహజాయతే ' ఇత్యాది. తథా కాళాముఖా అపి కపాలపాత్ర భోజన, శవభస్మస్నాన, తత్ప్రాశన, లగుడధారణ, సురాకుమ్భస్థాపన, తత్ప్రతిష్ఠిత దేవపూజాదిక, మైహికాముష్మిక సాధనమాహుః, ' రుద్రాక్షకఙ్కణం హస్తేజటాచైకాచ మస్తకే| కపాలభస్మనాస్నానం యస్యసోఽయం శివోభవే ' దిత్యాది. తథా కేనచిత్కర్మణా ఽబ్రాహ్మణస్యాపి బ్రాహ్మణత్వప్రాప్తిముత్తమాశ్రమత్వప్రాప్తించ పాశుపతాశ్శైవాశ్చాహుః, దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణోభవతిక్షణాత్ | కాపాలం వ్రతమాస్థాయ యతిర్భవతి

నాధికరణ ముపసంహరతి - (తస్మా) దితి. అ॥౭॥ సూ॥౪॥

† ఉల్లుఞ్చిత కేశిజైనమతే నిరాకృతేసతి జటారూపేణ కేశధారి పాశుపతమత ముపస్థితం సన్నిరసనీయం భవతి, తస్మాత్ప్రకరణే నాస్య ప్రసఙ్గమేవ సఙ్గతిం ద్యోతయితుమాహ - (అథోపధర్మమూల) మితి = ఉపధర్మమూలమ్- పాషణ్డమూలమ్, ''ఉపధర్మస్తుపాషణ్డ'' ఇతి వివరణాత్. ...

ష్ఠానవ ' ఇత్యాది. కిమిదం పాశుపత తన్త్రం నిశ్శ్రేయసార్థిభి రాదరణీయమ్ ? ఆహోస్విత్ప్రహాతవ్యమ్ ? ఇతిసంశయః, సకల లోక హితార్థినా పశుపతినా యథోక్తరీత్యా ప్రణీతత్వాత్పాశుపత తన్త్రం నిశ్శ్రేయసార్థిభి రాదరణీయమితిప్రాప్తే ప్రతిబ్రూమః, నిశ్శ్రేయసార్థిభిః పశుపతేస్తన్త్రం ప్రహాతవ్యమేవ, తత్రహేతురుక్తః ? అసామఞ్జస్యాత్- అసామఞ్జస్యమేవహి పాశుపత తన్త్రే దృశ్యతే, అనాది నిధనానవచ్ఛిన్న పాఠక్రమ సమ్ప్రదాయాదృష్టశుక్తప్రమాదాఖిలజీవ జీవాత్మాఖిల నిగమ కదమ్బ నిర్ధారిత శ్రీనారాయణాఖ్య పరదేవతాతత్త్వ వ్యత్యయ ప్రతిపాదనాన్నిఖిల నిగమ విరుద్ధముద్రికాషట్క ధారణ కపాలపాత్రభోజన శవభస్మస్నానత త్ప్రాశన జటా భస్మ రుద్రాక్ష ధారణ భగాసనస్థాత్మ ధ్యాన సురాకుమ్భ ప్రతిష్ఠిత దేవపూజారౌద్ర హేత్యఙ్కనధారణాది దురాచార ప్రతిపాదనాచ్చ; నహి పాశుపతేషు బ్రహ్మతేజః పశ్యామః, తస్మాన్ముముక్షుభిః పశుపతేస్తన్త్రంసౌగతాది మతమివ దూరతఃప్రహాతవ్యమేవ. ... ...

—*౩౭ ॥ సూ॥ ¶సమ్బన్ధానుపపత్తేః*—

ఇతశ్చాస్యా సామఞ్జస్యమ్, పాశుపతాహిపశుపతే ఘటం ప్రతికుమ్భకారస్యేవ జగన్నిమిత్త కారణత్వ మభ్యుపగచ్ఛన్తి, తతశ్చ జగద్వ్యాప్త్యాది సమ్బన్ధానుపపత్తేరస్యజీవ సమతైవావగమ్యతే.

—*౩౮॥ సూ॥ *అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ*—

ఇతశ్చ తన్మత మసమఞ్జసం భవతి, యత స్తత్రహ్యనుమాన పరికల్పితేశ్వరఃకుమ్భకారఇవ మృత్పిణ్డం ప్రధానమధిష్ఠతీతి ఋూయ

¶ పాశుపతైర్నైయాయిక వత్పశుపతేర్జగన్నిమిత్తత్వ మభ్యుపగతమ్, తద్దూషయతి సూత్రకారః- (సమ్బన్ధానుపపత్తేశ్చే)తి

* పశుపతేఃప్రధానాధిష్ఠాతృత్వం దూషయతి- (అధిష్ఠానే)తి

తే, తచ్చ ప్రధానాధిష్ఠానం పశుపతే ర్నోపపద్యతే, నహి రూపాది హీనమతీన్ద్రియం ప్రధాన మధిష్ఠేయం భవితుమర్హతి, స్వస్త్వైలక్షణ్యాత్ప్రధానస్య; అపిచలోకే సర్వోపిజన స్స్వార్థమేవ పరార్థే ప్రవృత్తమానో దృశ్యతే, ఏవమేతన్మతే పశుపతిస్స్వార్థం సృష్ట్యాదౌ ప్రవర్తత ఇతి శ్రూయతే, తస్మాత్పశుపతేరనీశ్వరత్వమేవాధ్యవసీయతే, అపిచాశరీరస్యైవసతః అనుమానుకేశ్వరస్యప్రధానాధిష్ఠాతృత్వం పాశుపతై రుచ్యతే, లోకేతుసశరీరస్యైవసతః కులాలాదేర్ఘటాద్యధిష్ఠాతృత్వముపలభ్యతే, తద్వదభావాదస్యస్య ప్రధానాద్యధిష్ఠాతృత్వానుపపత్తిరేవ, అపిచతస్యసశరీరత్వేపి సావయవత్వేన శరీరస్య నిత్యత్వానుపపత్తిశ్చ, తస్మాత్పశుపతిమతస్యాసామఞ్జస్యమేవ. ... ...

—— ౩౯॥సూ॥ కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః ——

స్యాదేత ద్యథావా క్షేత్రజ్ఞః కరణ కళేబరాదిక మధితిష్ఠతి, తద్వదీశ్వరోపి ప్రధాన మధితిష్ఠతీతి చేన్నేత్యుచ్యతే, కుతః? భోగాదిభ్యః- కుశలా కుశలకర్మ సచివస్య కరణాద్యధిష్ఠాతుః క్షేత్రజ్ఞస్యహి కుశలాకుశల కర్మఫలభూత సుఖదుఃఖాదిభోగాన్వయో దృశ్యతే, తద్వదస్యాపి పశుపతే స్సుఖదుఃఖ భోగాదినిఖిలదోషాః ప్రసజ్యేరన్, తస్మాదసమఞ్జస మేవేదం మతమ్.

—— ౪౦॥సూ॥ §అన్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా ——

వాశబ్దశ్చార్థే, ఏవం కుశలాకుశల కర్మఫలభోగవత్త్వే ప్రాప్తేసతి పశుపతే రన్తవత్త్వమ్ - జీవస్యేవసర్గనిరోధభాక్త్వమ్, అసర్వజ్ఞతా - కించిజ్జ్ఞత్వంచ, ప్రసజ్యేయాతామ్, తస్మాదేతన్మత మసమంజస తమమేవ. ... ...

§ భోగాదిప్రసక్తిరేవ పశుపతేర్దోషాన్తరం చానహతీత్యాహ - (అన్తవత్త్వ) మితి. ... ...

—॥ ౪౧॥సూ॥ ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ ॥—

తతశ్చైవ మన్త్రవత్త్వే నాసర్వజ్ఞత్వేనచ పశుపతే ర్జీవావశిష్టత్వేసతి తన్మతే ఈశ్వరాసిద్ధేర్జగదుత్పత్త్యుపపాదనంచనసమ్భవతి, తస్మాదపి తదసమంజసమ్. ... ...

—॥ ౪౨ ॥ సూ ॥ నచకర్తుః కరణమ్ ॥—

ఏవం జగదుత్పత్త్యుపపాదనా సమ్భవాదేవకర్తుః- జీవస్యాపి, నచ కరణకళేబరోత్పత్త్యుపపాదనంసమ్భవతి; తస్మాదస్యాసామంజస్య మేవావగమ్యతే. ... ...

—॥ ౪౩॥ సూ॥ విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధః ॥—

అపిచైతన్మతప్రవిష్టానాం జ్ఞానవిజ్ఞాన వైరాగ్యకారుణ్యాదిగుణ సద్భావేసతి తదప్రతిషేధః - తస్యపశుపతిమతస్యప్రతిషేధోనభవేత్, వాశబ్ద ఉక్తమర్థం విపరి వర్తయతి, తథాహితన్మతప్రవిష్టానాంజ్ఞానాదిపరిహీణతయా వేదబ్రాహ్మణయజ్ఞపురుషవిదూషకతయాచతన్మతస్య ప్రతిషేధ ఏవ వక్తవ్యోభవతి, ¶తథాహిప్రతిషేధతితన్మతం భగవాన్ భృగుః "భవవ్రతధరాయేచయేచతాన్సమనువ్రతాః। పాషణ్డినస్తేభవన్తుసచ్ఛాస్త్ర పరిపన్థినః॥ నష్టశౌచామూఢధియోజటాభస్మాస్థిధారిణః। విశన్తుశివదీక్షాయాంయత్రదైవం సురాసవమ్ ॥ బ్రహ్మాచ బ్రాహ్మణాంశ్చైవయద్యూయం పరినిన్దథ। సేతుంవిధారణంపుంసాంమతం పాషణ్డమాశ్రితా" ఇత్యాదిభిః. కస్యహేతోరేవంసర్వథాతన్మతం ప్రతిషిధ్యతేః ఇత్యతఉత్తరంపఠతి,

—॥ ౪౪॥ సూ॥ విప్రతిషేధాచ్చ ॥—

¶ ఏతన్మతప్రతిషేధస్యా వశ్యకత్వే శిష్టాచారం ప్రమాణయతి - (తథాహిప్రతిషేధతీ) తి. ... ...

❋ సాఙ్గోపాఙ్గ నిఖిలనిగమాగమాది విరోధాత్తస్మతమేవ నిషి ద్ధ్యతే, తస్మాత్పాశుపతం తన్త్రమసమఞ్జసమితి సర్వథా ప్రహాత వ్యం నైగమైః, §యద్యపి 'తథేతి గాఙ్గాభిహితం సర్వలోకహిత శ్శివః । దధారావహితో గఙ్గాంపాదపూతజలాం హరే ' రిత్యనేన ప్రదర్శితం సర్వ జనహిత చిన్తకత్వం సాఙ్గోపాంగా శేష సమా మ్నాయ పురాణోపనిషద్విరుద్ధ తత్తన్త్రప్రవర్తకస్య శివస్యనస ఙ్గచ్ఛతే, తథా పి ' త్వంహిరుద్ర మహాభాగ మోహ శాస్త్రాణి కారయ । అతథ్యానివితథ్యాని విపరీతానిదర్శయ ॥ ప్రకాశీకురు చాత్మానమప్రకాశంచమాంకురు'ఇత్యాదినా శ్రీభగవతానారాయ ణేనానుశిష్టస్య తామసజన సమ్మోహనాయ పాశుపత తన్త్రప్ర ణయనేప్రవృత్తస్య తస్య పశుపతేస్సర్వసాధు లోకహితత్వమేవ 'స ర్వలోకహితశ్శివ ' ఇత్యనేనోచ్యతే, తస్మాత్తస్య సర్వలోకహిత

❋ అఙ్గాని- శిక్షాదీని, ఉపాఙ్గాని - పురాణన్యాయ మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి, నిగమో- వేదః, ఆగమః- శ్రీపాఞ్చరాత్రమ్. ఆది నా శ్రీమద్రామాయణేతిహాసా గ్రాహ్యాః. ... ❋

§ ఆక్షేపసమాధిభ్యాం రుద్రస్య పాశుపత తన్త్రప్రవృత్తే ని దానమాహ - (యద్యపీ) త్యాదినా - మోహశాస్త్రాణి - పా శుపత తన్త్ర రాజస తామస పురాణాని, తేషాం లక్షణమాహ - (అతథ్యా) నీతి - అతథ్యాని - అసత్యాని, వితథ్యాని - పూర్వా పర విరుద్ధాని, విపరీతాని- సచ్ఛాస్త్రపరిపన్థీని.

ఏతేన శ్రీమన్నారాయణ వ్యతిరిక్తదేవతాపారమ్యాదిపరత్వం మోహశాస్త్రస్య లక్షణమితి ఫలితమ్. ఏతచ్చాన్యత్రోక్తమ్ " ప్ర జాపతిం కృశానుంచతథాదేవీంసరస్వతీమ్ । పరత్వేనవదచ్ఛాస్త్రం రాజసంపరికీర్తితమ్ ॥ యచ్ఛాస్త్రం లిఙ్గపారమ్యం వామదేవముమా పతిమ్ । పరత్వేనవదచ్ఛాస్త్రం తామసంపరిచక్షతే " ఇతి. తస్మా

త్వం సఙ్గతమేవ. ... ...

౭॥ పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౯ ॥

ఇతి శ్రీ భగవ ద్బాదరాయణి శుకాచార్యా పరావతార, శ్రీవత్స
కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంస
పరమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమ ద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీశుక
భగవ త్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీ భగవద్బాదరాయణ
సమ్ప్రణీతసర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.
ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్ర సఙ్ఖ్యా ॥౪౪॥
శ్రీ సీ తా రా మా భ్యాం నమః.

అస్మత్సద్గురు చరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీ మ చ్ఛు క భా ష్యే ద్వి తీ య స్యా ధ్యా య స్య
తృతీయపాద ప్రారమ్భః

—౧ ॥ సూ ॥ నవియదశ్రుతేః —

త్పాశుపత తన్త్రేణ వేదాన్తార్థస్యా బాధ్యత్వ నిశ్చయోత్ర ఫల
మితి సిద్ధమ్. ... ...

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.
శ్రీ సీతా రామాభ్యాంనమః.

వియదాదీని తత్త్వాని యేనసృష్టాని యస్యతు ।
నిత్యజ్ఞానుకృతాజీవాస్స్వాంశాస్సీతేశ మేమితమ్॥

¶ తదేవం ద్వితీయేన పాదేన తన్త్రాన్తరైరస్య సర్వవేదాన్త సారార్థస్యానాధృష్యత్వముక్తమ్, అథ తృతీయేన పాదేన తాదృశ సర్వవేదాన్తసారార్థైకదేశాత్మక జీవాత్మస్వరూపం ప్రాధాన్యే నోచ్యతే, తత్రాదౌ పూర్వపాదాన్త్యాధికరణస్థోత్పత్తి సూత్రే జగదుత్పత్తి ప్రస్తావేన తదుత్పాదక తత్త్వానాం స్మృతత్వాదిహ తత్త్వానాముత్పత్తి విచార్యతే, తత్ర వియతః పరాచీనానాం ప్రకృత్యాది తత్త్వానాముత్పత్తిం సిద్ధవత్కృత్యేన్ద్రియాద్యుత్పత్తి ప్రకారస్త్వనన్తరపాదే వక్ష్యతే, ఇహతు వియదాద్యుత్పత్తి విచార్యతే, తథాహి తామసాహఙ్కారాత్కిం వియదుత్పద్యతే? ఆహోస్విన్నోత్పద్యతే? ఇతి సంశయః, తత్ర కిం తావత్ప్రాప్తమ్, వియన్నోత్పద్యత ఇతి, కుతః? అశ్రుతేః- శ్రుతిః- శ్రవణమ్, తదభావాత్; 'యేన స్వరోచిషా విశ్వం రోచితం రోచయామ్యహమ్ । అభివ్యనజ్జగదిదం స్వయంజ్యోతిస్స్వరోచిషా ॥ ఆత్మస్థం వ్యఞ్జయామాసే' త్యాదిషు హి జగదుత్పత్తిఃపరం శ్రూయతే, నతు వియదుత్పత్తిః, తస్మాద్వియత్తామసాహఙ్కారా న్నోత్పద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః. ... ...

—※ ౨॥ సూ ॥ అస్తితు ※—

¶ జీవస్వరూపాది యాథాత్మ్య నిశ్చాయకస్యాస్య పాదస్య తత్స్వరూపాది యాథాత్మ్యనిశ్చయ విరోధి సాఙ్ఖ్యాది మతనిరాసక పూర్వపాద విషయత్వాదస్య పూర్వపాదేన విషయవిషయిభావసఙ్గతిం సూచయితుం వృత్తానువాదపూర్వక మేతత్పాదార్థం సఙ్క్షిప్యాహ - (తదేవ) మిత్యాదినా - తత్ర ప్రథమాధికరణస్య పూర్వపాదాన్త్యాధికరణేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిమాహ - (తత్రాదా) వితి- నన్విహ కుతః ప్రకృతిమారభ్యోత్పత్తిర్న విచార్యత ఇత్యత ఆహ (తత్రవియతఃపరాచీనానా) మితి- ఇహ - ఏతత్పాదే.

తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః, అస్త్యేవహి వియతస్తామ సాహఙ్కారాచ్ఛబ్ద తన్మాత్ర ద్వారోత్పత్తి శ్రవణమ్, "తామసాదపి భూతాదే ర్వికుర్వాణాదభూన్నభః । తస్యమాత్రాగుణ శ్శబ్దో లిఙ్గం యద్ద్రష్టృదృశ్యయో" రిత్యాదౌ. కథం తర్హి సత్కార్యవాదోనసముచ్ఛిద్యేత? ఇతిచేన్నైషదోషః,వియదాదీనాం సూక్ష్మరూపేణ స్వస్వకారణేష్వ వస్థానాభ్యుపగమాత్; యథోపసంవృతకర చరణోనఙ్కాదావకూర్మశరీరే తదవయవజాతం సూక్ష్మ రూపేణాస్తి, యథామృత్పిణ్డేఘటాదికం సూక్ష్మరూపేణాస్తి, యథావా అశ్వత్థబీజే అశ్వత్థాదికం సూక్ష్మరూపేణాస్తి తద్వద్వియదాదికమపి స్వకారణే శబ్దతన్మాత్రాదౌ సూక్ష్మరూపేణాస్తీతిజ్ఞేయమ్, అతఏవ 'ఏకస్మిన్నపి దృశ్యన్తే ప్రవిష్టానీతరాణిచ । పూర్వస్మిన్వాపరస్మిన్వా తత్త్వేతత్త్వాని సర్వశః' ఇతిచ శ్రూయతే, తథాచసూత్రమ్ 'సత్త్వాచ్చావరస్య' తి. అతశ్చోత్పత్తి శబ్దస్థూలరూపేణపరిణామపరః, తస్మాన్నసత్కార్యవాద సముచ్ఛేద ఇతిజ్ఞేయమ్.

అత్రాహ కశ్చిత్ 'వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృత' మితి శ్రుతిరాకాశాదే ర్నిత్యత్వం శ్రావయతి, కుతస్తస్య తామసాహఙ్కారా దుత్పత్తి రుచ్యతే? ఇత్యత ఉత్తరం పఠతి,

—* ౩॥ సూ॥ గౌణ్యసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ *—

'వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైతదమృత' మిత్యాకాశాదే ర్నిత్యత్వ ప్రతిపాదికేయం శ్రుతి ర్నముఖ్యాభవితుమర్హతి, కింతు గౌణీతి ప్రతిపత్తవ్యా, కుతః? అసమ్భవాచ్ఛబ్దాచ్చ- నహి పరమాత్మాధిష్ఠిత ప్రకృతి సంక్షోభజ గుణ త్రయోత్పన్న మహత్తత్త్వ జాతాహఙ్కారో త్పన్నతామసాహఙ్కారాచ్ఛబ్ద తన్మాత్రద్వారా ఉత్పన్న స్యాకాశాదే ర్నిత్యత్వం సమ్భవతి, 'కాలాద్గుణ వ్యతికరా

---

§ ఏషః- 'వియదుత్పద్యతఇతియత్సఏష ఇత్యర్థః.

త్పరిణామస్వభావతః । కర్మణో జన్మమహాతః పురుషాధిష్ఠితా ద భూ ’ దిత్యారభ్య ‘ తామసాదపి భూతాదే ర్వికుర్వాణా దభూ న్నభ ’ ఇత్యేవం రూప శబ్దశ్చాకాశాదే రుత్పత్తిం స్పష్టతర మవగ మయతి, తస్మా‘ద స్తి’త్వితి సూక్తమ్. ...

—* ౪॥ సూ॥ స్యాచ్చైకస్యాపి బ్రహ్మశబ్దవత్ *—

ఏకస్య- పరమాత్మనః, నిత్యభావేసతి ప్రకృతిద్వారా తదు త్పన్నస్యా ప్యాకాశాదే ర్నిత్యత్వ శ్రుతి గౌణ్యేవస్యాత్, బ్రహ్మ శబ్దవత్ - యథాహి ‘ అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజనాత్ - తపో బ్ర హ్మేతి- సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే’త్యాదౌ పరమాత్మని ముఖ్యవృ త్తస్య బ్రహ్మశబ్దస్య తదుత్పన్నే అన్నాదౌ వృత్తి గౌణ్యేవభవతి, తద్వత్; తతశ్చ ‘ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృత ’ మితి శ్రుతి రా కాశాదేశ్చిరస్థేమాన మావేదయన్తీ సతీతస్మిన్ గౌణీ బభూవ.

నన్వేవంతామసాహఙ్కారా చ్ఛబ్దతన్మాత్రద్వారా వియత ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేసతి “తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్సమ్భూ త” ఇత్యాకాశస్య పరమాత్మనస్సకాశా దుత్పత్తి ప్రతిజ్ఞాయా హా నిస్స్యాదితి చేదత్రోచ్యతే. ... ...*

—* ౫ ॥ సూ ॥ ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః*—

ప్రతిజ్ఞాహానిరిత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘో ద్రష్టవ్యః, తతశ్చ “తస్మా ద్వాఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత” ఇతి ప్రతిజ్ఞాయా అహాని రేవ భవతీతి ప్రతిజానీమః, కుతః ? అవ్యతిరేకాత్ - ప్రకృత్యాది కారణ తత్త్వానామివ తామసాహఙ్కారస్యాపి సాక్షాత్పరబ్రహ్మ వ్యతిరేకో భవత్యేవ, అనుస్యూతత్వమ్ - అవ్యతిరేకః, కుతః పున రయ మవ్యతిరేకోఽవగమ్యతే? శబ్దేభ్యః - “ తామసాచ్చ వికుర్వా ణాద్భగవద్వీర్యచోదితాత్ । శబ్దమాత్రమభూ త్తస్మాన్నభ శ్శ్రోత్రం తు శబ్దగ” మిత్యాదిశ్రుతిభ్యో హితామసాహఙ్కారాదే ర్భగవద

వ్యతిరేక స్సుగమఏవ, తస్మాద్యథోక్త ప్రతిజ్ఞాయా నకాచి ద్ధానిః

—* ౭॥ సూ॥ ¶యావద్వికారంతు విభాగోలోకవల్ *—

యావద్వికారం వియద్భవతి తావతామేవ తతోవిభాగో భవతి, అయమభిప్రాయః - యావంతో వికారాయస్మిన్ తద్యావద్వికారమ్, ఉపసంహారకాలే వియతియావతాం వికారాణాం వాయ్వాదీనాం చతుర్ణాముపసంహారా స్తావతా మేవోత్పత్తికాలే వాయ్వాదిక్రమేణ వియతోవిభాగో భవతీతి ప్రత్యేతవ్యమ్, నేతరేషామ్, ఇతరేషాం తత్రానుపసంహారాత్; అత్రదృష్టాన్తమాహ- (లోకవ)దితి - యథావాలోకే తీర్థేషు క్షేత్రేవాస్నానదర్శనాద్యర్థం యావన్తోజనాగ్రప్రవిశన్తి స్నానదర్శనా దూర్ధ్వం తేషామేవతత్తీర్థాదేర్విభాగ ఉపలభ్యతే తద్వత్. ... ...

—* ౮ ॥ సూ ॥ ఏతేన మాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః *—

అతిదేశోయమ్, ఏతేన- యథోక్త వియదుత్పత్తి నిరూపణేన, వియతో వాయూత్పత్తిక్రమోపి వ్యాఖ్యాతః ప్రత్యేతవ్యః, తథాచ శ్రుతిః "నభసోదవికర్ద్వాణా దథూత్స్పర్శగుణోనిల" ఇతి, "ఆకాశాద్వాయు" రితిచ. ... ...

౧ ॥ వియదధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౭ ॥

—* ౯॥ సూ ॥ †అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః*—

అథ కశ్చిదేవం విచికిత్సేత్, అసమ్భావ్యమాన జన్మనో వియత

¶ నన్వహంకారస్యాపి వియతఉత్పత్తిఃకిం స్యాదిత్యతఆహ సూత్రకారః- (యావద్వికారంత్వి)తి. అ ॥ ౧ ॥ సూ ॥ ౭ ॥

† వియన్మాతరిశ్వనో రుత్పత్తి ప్రస్తావేన తదుత్పాదకస్య పరబ్రహ్మణోపి స్మృతత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గతి మభిప్రేత్యోత్తరాధికరణమారభతే - (అసమ్భవస్త్వి) తి- అతిబాలిశ విశయ శమనాయేదం సూత్రమిత్యాహ - (అథే) త్యాదినా - అత్ర పూర్వపక్షస్తు

ఉత్పత్త్యభిధానా త్తదుత్పాదకస్య పరస్యాపి బ్రహ్మణః కింసాసమ్భవేత్ ? ఆహోస్విన్నసమ్భవేత్ ? ఇతి, అత స్తద్విచికిత్సాంసముచ్ఛేత్తు మిదం సూత్ర మారభ్యతే- (అసమ్భవ స్తీవ) తి- తుశబ్దేన విచికిత్సాం విపృశ్చతి, సతః- సదైకరూపేణ విద్యమానస్య పరమకారణస్య పరస్యబ్రహ్మణః, అసమ్భవ ఏవాధ్యవసాతవ్యః, అసమ్భవః- అనుత్పత్తిః, కస్మాత్ ? అనుపపత్తేః- నహిపరమకారణస్య పరస్య బ్రహ్మణో వ్యుత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణధారా విశ్రామోపపత్తి రస్తి, యత్ర కారణధారా విశ్రామ ఉచ్యతే తదేవ పరమ కారణం పరం బ్రహ్మేతి సర్వైర్వేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే, తథాచశ్రూయతే "సకల జగతాం-రణ కారణభూత" ఇత్యారభ్య " అజఏకఏవపర్యవశేషిత" ఇత్యాది, తథా "సకారణం కారణ కారణాధిపో నచాస్యకశ్చిజ్జనితానచాధిప" ఇత్యాదిచ, ※తస్మాత్పరమకారణస్యపరస్యబ్రహ్మణోఽసమ్భావిత ఏస సమ్భవ ఇతి స్థిరీకృతమ్.

—※ ౯ ॥ సూ ॥ తేజోఽత స్తథాహ్యాహ ※—

"అజాయమానో బహుధావిజాయత" ఇత్యాదౌ పరమాత్మనో జన్మశ్రుతే ర్నాసమ్భవ ఇత్యేవంప్రాప్తే "తస్యధీరాఃపరిజానన్తియోని" మిత్యుత్తరవాక్యే భగవత స్స్వేచ్ఛావతారాణాం సద్రక్షణాది రూప కారణం మహాన్తో జానన్తీత్యర్థావగమేన పూర్వవాక్యే 'అజాయమాన' ఇతి విశేషణ దానేనచమధ్యే 'బహుధావిజాయత' ఇతి శ్రుతిఃపరమాత్మనో ఽసఙ్ఖ్యేయ స్వేచ్ఛావతార రూపాణా మావిర్భావమేవావగమయతి, తస్మాత్పరమాత్మనో ఽసమ్భవఏవాధ్యవసాతవ్య ఇతిభావేన సిద్ధాన్తయన్ సూత్రం వ్యాచష్టే - (తుశబ్దేనే) త్యాదినా. ... ...

※ ఫలకథన పూర్వక మధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ... ... అ ॥ ౨ ॥ సూ॥ ౪ ॥

అతః- అస్మాద్భగవదధిష్ఠితాద్వాయోః, తేజో౽జాయత, ఇ
తిః ॥ తథాహ్యాహ - "వాయోరపివికుర్వాణాత్కాలకర్మస్వభావ
తః । ఉదపద్యత తేజోవా" ఇత్యేతద్వాక్యమ్. ... *

—*౧౦ ॥ సూ ॥ ఆపః*—

ఇహాఽత ఇత్యనుచరతి, ఏవంభగవద్వీర్యచోదితాత్, అతః- తేజ
సః, ఆపో౽జాయన్త, "తేజసస్తువికుర్వాణా దాసీదమ్భోరసాత్మ
క"మితిశ్రుతేః. ... ...

—*౧౧॥ సూ ॥ పృథివీ*—

ఏవం భగవద్వీర్యచోదితాభ్యోఽద్భ్యః పృథివ్యజాయత, "వి
శేషస్తువికుర్వాణాదమ్భసోగన్ధవానభూ" దితిశ్రుతేః, విశేషః -
పృథివీ. ... ... *

"తేజఆపోన్నమాత్మనే" తి తత్త్వచతుష్టయపక్షే అన్నశ
బ్దోఽపి పృథివీవచన ఇత్యభిప్రేత్యాహ, ...

—*౧౨॥ సూ ॥ అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః*—

అధికారః - ఆరమ్భః, తత్త్వక్రమోపదేశోపక్రమ ఇత్యర్థః,
రూపమ్- "యత్కృష్ణంతదన్నస్యే" తి ఛాన్దోగ్యోక్తమ్, శబ్దాన్త
రమ్- "తాఅన్నమసృజన్తే"త్యాదికమ్, తేభ్యోఽధికారాదిభ్యః 'తే
జఆపోన్నమాత్మనే'త్యత్రాన్నశబ్దేన పృథివ్యేవావగమ్యత ఇత్యేతద
విరుద్ధమితి జ్ఞేయమ్. ... ...

౨ ॥ అసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫॥

—*౧౩॥ సూ ॥ తదభిధ్యానాదేవతుతల్లిఙ్గాత్సః*—

తదేవమాచార్యాణామష్టావింశతితత్త్వాభిప్రాయః, త్రైత్తిరీ
యకశ్రుతేష్టత్త్వాభిప్రాయః, "తత్తేజోఽసృజతే" తి ఛాన్దోగ్య

'ప్రతిజ్ఞాఽహానిరవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్య' ఇత్యేతత్సూత్రే అవ్యతి
రేకపదేన ప్రకృత్యాదితత్త్వానాంభగవదనుస్యూతత్వకథనాత్తత్త్వార

శ్రుతేస్తత్త్వచతుష్టయాభిప్రాయః, “ ఏకస్మిన్నపిదృశ్యన్తే ప్రవి
ష్టానీతరాణిచ । పూర్వస్మిన్వాపరస్మిన్వాతత్త్వేతత్త్వానిసర్వశః” ఇ
త్యాయనవాత్సర్వమవిరుద్ధమిత్యుక్తమ్, ఇదానీంపరమాత్మనానుస్యూ
తాః ప్రకృత్యాదీని తత్త్వాని కిం స్వసామర్థ్యాదేవ స్వస్వకార్యత
త్త్వాని సృజన్తి ? కింవా పరమాత్మైవ తదన్తర్యామితయావతిష్ఠ
మానస్సన్ తత్తత్కార్యతత్త్వానిసృజతి ? ఇతివిశయే ప్రాప్తే
‘ఆకాశాద్వాయు’రిత్యాదౌతేషాంస్వస్వకార్యతత్త్వసృష్టౌ స్వాతం
త్ర్యశ్రుతేస్తాన్యేవస్వస్వకార్యతత్త్వానిసృజన్తీత్యేవంచప్రాప్తఇదమా
హ- (తదభిధ్యానాదేవతు)తి- తుశబ్దశ్శఙ్కాపనుత్త్యర్థః, తదభి
ధ్యానమ్- పరమాత్మసఙ్కల్పః, తతశ్చ స్వసఙ్కల్పాదీశ్వరఏవ ప్రకృ
త్యాదితత్త్వాన్తర్గతస్సన్తత్తత్కార్యతత్త్వానిసృజతీత్యవగన్తవ్యమ్,
కుతః? తల్లిఙ్గాత్- ‘కాలవృత్త్యాతుమాయాయాం గుణమయ్యామ
ధోక్షజః । పురుషేణాత్మభూతేనవీర్యమాధత్తవీర్యవాన్ - సోకామ
యత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి- సతపోతప్యత- సతపస్తప్త్వా - ఇద
గ్ సర్వమసృజత- యోవ్యక్తేతిష్ఠ’న్నిత్యారభ్య ‘యోవ్యక్తమన్తరోయ
మయతియఃపృథివ్యాంతిష్ఠ’న్నిత్యారభ్య ‘పృథివీమన్తరోయమయతియ
ఆకాశేతిష్ఠన్’ ఇత్యారభ్య ‘ఆకాశమన్తరోయమయతి యస్సర్వే
షు భూతేషుతిష్ఠ’న్నిత్యారభ్య ‘యస్సర్వాణిభూతాన్యన్తరోయ
మయతి- అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాగ్ సర్వాత్మా- ఏషసర్వభూ
తాన్తరాత్మా అపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకో నారాయణ’ఇత్యా
దిశ్రుతిభ్య ఇత్యర్థః, ¶ తస్మాద్భగవాన్ పరమాత్మైవ కారణ

తన్త్రత్రయముక్తమ్, తద్వదిహాక్షిప్యసమాధీయత ఇతి పూర్వాధికరణే
నాస్యాక్షేప సఙ్గతి ర్ద్రష్టవ్యా. ... ...

¶ ఫలందర్శయన్నేతదధికరణ ముపసంహరతి (తస్మా)
దితి. అ ॥ ౩ ॥ సూ ॥ ౧ ॥ ... ...

తత్త్వాన్తరగతస్సన్ కార్యతత్త్వాని సృజతీత్యధ్యవసీయతే.

3॥ తదభిధ్యానాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥౧॥

—✻ ౧౪॥ సూ॥ విపర్యయేణతు క్రమోఽతఉపపద్యతేచ ✻—

¶ ప్రకృత్యాది తత్త్వానాముత్పత్తిక్రమోఽచిన్తి, అథేదానీం తేషాం ప్రకృత్యాది తత్త్వానా మప్యయక్రమశ్చిన్త్యతే, అప్యయకాలే కిం తత్త్వానా మనియమే నాప్యయోభవతి? ఉతోత్పత్తిక్రమాద్విపరీత క్రమేణాప్యయోభవతి? ఇతి. తత్ర నియామకాభావా దనియత క్రమేణైవ తేషా మప్యయో భవతీ త్యేవం ప్రాప్తేప్రాహ- (విపర్యయేణత్వి) తి. తుశబ్దేన పక్షో విపరివర్త్యతే, అతఉత్పత్తిక్రమాద్విపర్యయేణైవా ప్యయ క్రమోభవతీత్యే వోపపద్యతే, విపర్యయః ప్రాతిలోమ్యమ్, "అన్నే ప్రలీయతేమర్త్యః అన్నంధానాసులీయతే। ధానాభూమౌ ప్రలీయన్తే భూమిర్గన్ధే ప్రలీయతే॥ అప్సు ప్రలీయతే గన్ధ ఆపస్తుస్వగుణేరసే' ఇత్యాదినోత్పత్తిక్రమాత్ప్రాతిలోమ్యేనాప్యయ క్రమోపదేశాత్సర్వథః, తథాహి లోకే దృశ్యతే, యథా మృదస్సముత్పన్నో ఘటాది రప్యయకాలే మృద మప్యేతి, యథావా అద్భ్య స్సముత్పన్నం హిమకరకాదికమప్యయకాలేఅపోప్యేతి, యథావాసోపానాదావవరోహణ ప్రాతిలోమ్యే నైవారోహణం భవతి ఏవమద్భ్యస్సముత్పన్నా పృథివీ అప ఏవా పీయాత్, కితస్మాత్ప్రకృత్యాదీని పృథివ్యాన్తాని తత్త్వాని నిరోధకాలే ఉత్పత్తిక్రమాత్ప్రతిలోమ క్రమేణ పరమాత్మా స్వాత్మన్యుప సంహరిష్యతీత్యనుసన్ధేయమ్. ... ...

¶ ఉత్పత్తిక్రమే చిన్తితే ప్రళయక్రమ స్యోపస్థితత్వా దస్య పూర్వాధికరణేన ప్రసఙ్గసఙ్గతిం ద్యోతయన్ విషయమాహ - (ప్రకృత్యాది తత్త్వానా) మితి .

§ అధికరణఫలం కథయన్సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి.

—*{ ౧౫॥సూ॥అ న్తరా విజ్ఞానమనసీ క్ర మేణతల్లి౦గా
దితి చేన్నా విశేషాత్ }*—

స్యాదేతచ్ఛబ్ద తన్మాత్రా న్తరా విజ్ఞానమనసీ క్ర మేణోత్పద్యే తే, అత్ర విజ్ఞానమ్- బుద్ధిః, ' బుద్ధిర్విజ్ఞానరూపిణీ ' త్యామన నాత్; తతశ్చ బుద్ధివచనేన విజ్ఞాన శబ్దేన జ్ఞాన కర్మేన్ద్రియాణిచ ల క్ష్యన్తే, మనశ్శబ్దేనేన్ద్రియాభిమానినో దేవాశ్చ లక్ష్యన్తే, కస్మా త్పునరేతదవగమ్యతే ? తల్లి౦గాత్ - ' పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే జ్యో తిష్యాపః ప్రలీయన్తే జ్యోతిర్వాయౌ ప్రలీయతే వాయురాకాశే లీ యతే ఆకాశ ఇన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు త న్మాత్రాణి భూతాదౌ ' విలీ యథోక్తార్థ ప్రత్యభిజ్ఞాపక ప్రతిసర్గోపదేశ లి౦గాదితిచేత్తన్న, అవిశేషాత్-తామసాహంకారా దాకాశస్యే వ రాజస సాత్వికాహంకారాభ్యా౦ విజ్ఞాన మనసోరుత్పత్త్యభ్యు పగమేహి త్రయాణామహంకారాణా౦ కార్యతో ఽవిశేషో భవే త్, అవిశేష- స్సామ్యమ్, అతఏవ శ్రూయతే ' బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజసః - తైజసానీన్ద్రియాణ్యేవ జ్ఞాన కర్మమయానిచ | అహంత త్వా ద్వికుర్వాణా న్మనో వైకారికా దభూత్ ॥ వైకారికాశ్చయే దే వా అర్థాభివ్యఞ్జనంయత ' ఇత్యాది. ఏతత్సర్వంహ్యనన్తరపాదే భగవతాఽఽచార్యేణోపపాదయిష్యతే, తర్హి ¶యథోక్తశ్రుతేర గాంగతిరితిచేద్యథోక్త శ్రుత్యభి ప్రాయస్యైవ సర్వ వేదాన్త సారే " బుద్ధిఃప్రాణశ్చతైజస " ఇత్యాదినా ప్రదర్శనమితిగృహాణ.

౪॥ విపర్యయా ధికరణ౦ సమా ప్తమ్. సూ॥ ౨॥

¶ (యథోక్తశ్రుతే) రితి- 'పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ' ఇతి పూ ర్వోక్త శ్రుతేరిత్యర్థః. తస్మాత్ప్రకృత్యాది తత్వజాత౦ పరమా త్మాధిష్ఠిత౦ సదేవ స్వస్వకార్య తత్వ౦సృజతీతి నిశ్చిత మిత్యధికర ణ ముపస౦హార్యమ్. అ ॥ ౪ ॥ సూ ॥ ౨ ॥

—*{ ౧౬॥ సూ॥*చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాద్వ్య పదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ }*—

తదేవ ముపాసిష్యతాం జీవానాం భగవ దుపాసనాధాయక తత్తద్దేహాద్యారమ్భక తత్తోత్పత్తిర్విచారితా, సమ్ప్రతితు కిం జీవానాం సేయముత్పత్తి స్స్యాత్? అహోస్విదసమ్భావితా? ఇతివిచార్యతే, తత్రస్యాదితి తావత్ప్రాప్తమ్, కుతః? దేవదత్తోజాతో స్తీతి వ్యవహారాత్ "వైశ్వానరం ద్వాదశక పాలంనిర్వ పేత్ పుత్రేజాత" ఇతిజాతేష్టి విధానాత్ "ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజత తాస్సృష్ట్వా" ఇతి సృష్టి వచనాచ్చ; †తతశ్చనాత్మా దేహాద్వ్యతిరిక్తో భవతి, కింతు దేహేన్ద్రియ మనసా మన్యతమస్యైవాత్మత్వ మవసీయతె, తస్మాదస్తి జీవానాముత్పత్తిరిత్యేవం ప్రాప్తే§బ్రూమః, న

* ప్రకృతి పురుష మహదాది తత్త్వప్రస్తావేన జీవాత్మపరమాత్మోభయరూపే పురుష తత్త్వే పరమాత్మనోనిత్యత్వమ్ "అసమ్భవస్తు" ఇత్యస్మిన్నధికరణే ఉవధారితమ్, తద్వజ్జీవస్య నిత్యత్వ మవధార్యత ఇతి దృష్టాన్త రూపావాన్తర సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (చరాచరవ్యపాశ్రయ స్త్వి)తి- జీవస్య భగవదుపాసకత్వ స్వభావాత్తద్విచారస్యాస్మిన్నుపాసక లక్షణాధ్యాయే ప్రాధాన్యేన ప్రసక్తిం ద్యోతయతి- (తదేవ) మితి- భగవదుపాసనాధాయకః- భజనాద్యనుకూలో యో దేహ స్తదాద్యారమ్భకతత్తోత్పత్తిరిత్యర్థః. ... ...

† దేవదత్తోజాతఇతి వ్యవహారాదిభి ర్జీవానామ నిత్యతావగమేన దేహావిష్వన్తభావో యుక్త ఇత్యాహ- (తతశ్చే) తి - జీవానామనిత్యత్వే సిద్ధ ఇత్యర్థః. ...

§ యథోక్తవ్యవహారాదీనామ్ (నిరోధోత్పత్త్యణు బృహన్నానాత్వం తతశ్చ్యుతాన్గుణాన్ । అనుప్రవిష్టఆధత్తే ఏవందేహాగుణాన్

ఖలూత్పత్తి ర్జీవానాం సమ్భావితవ్యా, 'నజాతో న మ్రియతే వాత్మా సహి దేహాద్యుపాదిభి' రిత్యాదిశ్రుతి విరోధాత్; యోయమ్ "దేవదత్తో జాతశ్చైత్రో జాయత" ఇత్యాది వ్యపదేశస్సోపి స్థావర జఙ్గమాత్మక దేవదత్తాది దేహవ్యపాశ్రయ ఏవాభాక్తో- ఽముఖ్యస్స్యాత్, జీవవ్యపాశ్రయశ్చేత్సభాక్త ఏవ తస్మిన్ భవతి, తత్కస్య హేతోః? తద్భావభావిత్వాత్ - దేహస్యోత్పత్తి సద్భావే హి దేహ సమ్బన్ధినాం జీవానా ముత్పత్త్యాదికం భావ్యతే, నాసతి తస్మిన్ దేహోత్పత్తిసద్భావే నహి వినా శరీర సమ్బన్ధాజ్జీవో జాతో మృతో వేతి క్వచిచ్ఛ్రూయతే, తస్మాచ్చన్ద్రకళాన్యాయేన జీవస్య జన్మాదిక మవగన్తవ్యమ్, యథా వా చన్ద్రస్స్వకలాస్వాపూర్యమాణాసు పునరపక్షీయమాణాసు చ చన్ద్ర ఉత్పన్నో నష్ట ఇతి వ్యపదిశ్యతే, తద్వ దయం జీవో దైహికీషు § నిషేకాదిషు నవ స్వవస్థాసు సతీషు నిషిక్తో గర్భితో జాతో బాలః కుమారో యువా వయోమధ్యస్థో జరఠో మృత ఇతి వ్యపదిశ్యతే, వస్తుతో దైహిక్య ఏవైతా అవస్థాః, తథాచ శ్రూయతే " నిషేక గర్భ జన్మాని బాల్యకౌమారయౌవనమ్। వయోమధ్యం జరామృత్యు రిత్యవస్థాస్తనోర్నవే"తి. అతో దేహోత్పత్తి దృష్ట్యైవ జాతకర్మాదివిధానమ్ 'ప్రజాపతిః ప్రజా అసృజతే' త్యాదిసృష్టివచనంచ భవతీత్యభిప్రా

పర' ఇత్యాదౌ దేహ విషయతా వగమాత్ "ఆత్మా నిత్యో వ్యయశ్శుద్ధ' ఇత్యాదౌ నిత్యత్వ శ్రవణాచ్చ జీవానాం దేహాది వ్యతిరిక్తత్వేననిత్యత్వమక్షతమితి భావేన సిద్ధాన్త యతి - (బ్రూమ)ఇత్యాదినా. జీవానాం కదాచిజ్జఙ్గమశరీరం కదాచిత్ స్థావరశరీర మిత్యుభయ శరీరప్రాప్తేరుక్తం చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇతి. భాక్తో, గౌణః.

§ (నిషేకాదిష్వి) తి- 'నిషేక గర్భజన్మానీ'తి శ్రుత్యోదాహరిష్యమాణ నవస్వవస్థాస్విత్యర్థః. ... ...

యః. *ఏతేనాకృతాభ్యాగమ కృతవిప్రణాశ దోషోపి ప్రత్యుక్తః, ¶యత్పునరుక్తం దేహేన్ద్రియమనసామన్యతమ ఏవాత్మేతితత్రైవం ప్రతివక్తవ్యమ్, దేహ ఆత్మానభవతి, పార్థివత్వాత్; ఘటవత్, నహి ప్రత్యవస్థం వినాశినో దేహస్య ఆత్మత్వాభ్యుపగమే బాల్యేనుభూతస్య యౌవనాదౌ ప్రతిసన్ధానానుపపత్తే రకృతాభ్యాగమ కృతవిప్రణాశ దోషప్రసఙ్గస్యచ పరిహృతిరస్తి, నాపీన్ద్రియాణామాత్మత్వమ్- తైజసత్వాత్; ప్రాణవత్, చక్షుషానుభూతస్య కదాచిత్తద్వైకల్యే సత్యనుభవితు రాత్మనో ఉభావాత్స్మరణానుపపత్తేః కాగతిరస్తి, నాపిమనసఆత్మత్వమ్ - అన్నమయత్వాత్; దేహవత్, తస్మాన్న దేహాదీనా మాత్మత్వమ్, తదేతత్సర్వ మభిప్రేత్యా మ్నాయతే "నాత్మావపుః పార్థివమిన్ద్రియాణి దేవా హ్యసుర్వాయుజలంహుతాశః। మనోన్నమాత్రం ధిషణాచసత్వ మహం కృతిఃఖంక్షితి రర్థ

---

* ఇహార్థసిద్ధం దోషాన్తర నిరాసమాహ - (ఏతేనే)తి.

¶ పూర్వపక్షిణోక్త మాత్మనోదేహాది ష్వన్తర్భావ మనూద్య దూషయన్ననుమానేన జీవస్యదేహాది వ్యతిరిక్తత్వంక్రమేణసాధయతి - (యత్పునరుక్త) మిత్యాదినా-(తదేతత్సర్వ)మితి- జీవస్య దేహాద్వ్యతిరిక్తత్వమ్. ... ...

¶ (నాత్మావపు) రితి- అస్యాయమర్థః, హి శబ్దో హేతు ప్రదర్శనార్థః, వపురాత్మా నభవతి- పార్థివత్వాత్ ; ఘటవత్, ఇన్ద్రియాణి ఆత్మానభవన్తి- కరణత్వాత్; వాస్యాదివత్, దేవా ఆత్మా నభవన్తి, వైకారికత్వాత్; మనోవత్ , అసుః-ప్రాణః, ఆత్మా నభవతి- వాయుత్వాత్; బాహ్యవాయువత్, మనస్సత్వం చిత్తమేతే నాత్మానభవతః- అన్నమాత్రోపభావిత్వాత్ ; శరీరవత్, ధిషణా- బుద్ధిశ్చ, నాత్మా- తైజసత్వాత్; చక్షుర్వత్, అహఙ్కృతి- రహఙ్కారః, ఆత్మానభవతి-పరిణామిత్వాత్;శరీరవత్,

సామ్య'మితి. §తస్మాద్దేహాది వ్యతిరిక్త ఏవ జీవఉత్పత్త్యాద్యనాశ్రయో భవతీత్యధ్యవసీయతే. ... ...

—* ౧౭ ॥ సూ॥ నాత్మాశ్రుతే ర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః*—

ఇతశ్చ స్థూణానిఖనన్యాయేన జీవస్య నిత్యత్వం వ్యవస్థాప్యతే, యతో జీవాత్మా నజాయత ఇతి ప్రతిజానీమః, ఆత్మేతి జాతావేకవచనమ్, కస్మాత్ - అశ్రుతే ర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః - క్వచిదపి జీవానా ముత్పత్తిశ్రవణాభావా న్నహ్యేషాం భూయస్సు విశ్వోత్పత్తి ప్రకరణే షూత్పత్తి శ్రవణమస్తి, ప్రత్యుత 'నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా' మితి 'నజాతో నమ్రియతే వాత్మా సహి దేహాద్యపాదిభిః - నజాయతేమ్రియతేవాకదాచి న్నాయంభూత్వా భవితావా నభూయః | అజోనిత్య శ్శాశ్వతోయం పురాణో నహన్యతే హన్యమానేశరీర' ఇత్యాదిభ్యః ప్రసిద్ధాభ్యోబహీభ్యశ్చ శ్రుతిస్మృతిభ్యో జీవానాం నిత్యత్వ మేవావగమ్యతే. ... ...

౫॥ చరాచరవ్యపాశ్రయాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౨॥

—* ౧౮॥సూ॥ ¶ జ్ఞోఽతఏవ*—

వాయుశ్చ జలంచ, హుతాశః- తేజః, ఖమ్- ఆకాశః, క్షితిః-పృథివీ, ఏతాని, అర్థాః, శ్శబ్దాదయశ్చ - సామ్యమ్- ప్రకృతిశ్చ, త్వేతానిఆత్మానభవన్తి - జడత్వాత్; ఘటవత్, ఇతి. ...

§ జీవానాం నిత్యత్వ రూపలక్షణ సిద్ధిరేతదధికరణఫలమితి కథయన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

ఏతన్న్యాయగ్రహణమేతత్సూత్రార్థస్య పౌనరుక్త్యశఙ్కానిరాసార్థ మితిజ్ఞేయమ్. అ॥ ౫॥ సూ॥ ౩॥

¶ ఉత్తరాధికరణోక్త నిత్యచైతన్య గుణకత్వాదపి జీవానాంనిత్యత్వమిహ సాధితవ్యమితిసాధ్యహేతు భావసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (జ్ఞోతఏవే)తి. ... ...

జీవోఽనిత్య ఇత్యుక్తమ్, సకిం ఘటవదచేతనః ఆహోస్విదాగన్తుకచైతన్యః ? అథవా నిత్యచైతన్య గుణకః ఇతి విశయే *'వ్యక్తగుణవ్యతికరేనిర్గుణః పురుషోఽయ'మితి శ్రుతేః సాంఖ్యైర్నిర్గుణత్వాభ్యుపగమాచ్చ జీవో ఘటవదచేతన ఇత్యేకః పక్షః, సుషుప్త్యాదౌ చైతన్యానుత్పత్తే ర్వైశేషికై రాగన్తుక చైతన్యాభ్యుపగమాచ్చానిత్యచైతన్య గుణకో వా జీవస్స్యాదిత్యపర ¶ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూతే-(జ్ఞోతఏవ) ఇతి- యతఏవ 'సర్వం పుమాన్వేదగుణాంశ్చతజ్జ్ఞ' ఇత్యాదిషు బహుషు శ్రుతివాక్యేషు జీవస్య జ్ఞానగుణకత్వం శ్రూయతే, అతఏవాయ మాత్మాజ్ఞః - నిత్యచైతన్య గుణకో వేదితవ్యః, అతోఽసవయం సుషుప్తిమూర్ఛాపతాప గ్రహావేశాద్యవస్థాసు కదాచిదచేష్టత్వే నాస్యై శ్చేతయమానత్వేపి జీవస్య కాణభుజ ఇవ కేవల మాగన్తుక చైతన్యగుణకత్వం సాఙ్ఖ్యాఇవ నిర్గుణత్వంవామన్యామహే, †సుషుప్త్యాదౌహి సఙ్కుచితత్వా చ్చైతన్యస్యానభివ్యక్తిరిత్యభిప్రాయః, 'వ్యక్తగుణవ్యతికర' ఇతిశ్రుతి ర్జీవస్యముక్తిదశాయాం ప్రాకృత సత్త్వాదిగుణ రాహిత్యం శ్రావయతి, నతు తస్యనిత్యజ్ఞాన గు

---

* సాఙ్ఖ్యానుయాయినః ప్రథమం పూర్వపక్షయన్తీత్యాహ - (వ్యక్తగుణవ్యతికర) ఇతి- కణభుగనుయాయినో ద్వితీయం పూర్వపక్షయన్తీత్యాహ- (సుషుప్త్యాదా)వితి. ...

¶ " అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః- నహిద్రష్టుర్దృష్టేర్విపరిలోపోవర్తతే " ఇత్యాదౌ జీవస్య నిత్యజ్ఞాన గుణకత్వ శ్రవణాత్తాదృశ గుణవత్త్వం జీవస్య సిద్ధమితిభావేన పూర్వసూత్రాన్నిత్యపదమిహానువర్త్య తేన చైతన్యం విశేషయన్ సిద్ధాన్తయతి- (ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూత) ఇత్యాదినా. ...

† నిత్యశ్చేచ్చైతన్య గుణస్తర్హి కుతోజీవానాం సుషుప్త్యాదౌ తాదృశ గుణానభివ్యక్తి రతఆహ- (సుషుప్త్యాదా)వితి.

ణరాహిత్యమ్, తథాచ జ్ఞానాత్మక గుణాశ్రయత్వా జ్జీవ స్వరూప స్యాపి ప్రకాశాత్మక గుణాశ్రయ దీపస్వరూపస్య ప్రకాశఘనత్వాదివ జ్ఞానఘనత్వమేవ భవతీత్యభిప్రాయః, ఇమంభావ ముత్తరాధికరణే 'తద్గుణసారత్వా' దితి స్వయమేవోద్ఘాటయిష్యతి, తస్మా దప్యాత్మనో నిత్యత్వం సిద్ధమ్. ... ...

౬ ॥ జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౧ ॥

—* ౧౯॥ సూ॥ $ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనామ్ *—

సమ్ప్రతిజీవఃకిం విభుః ? ఉతమధ్యమ పరిమాణః? ఆహోస్విదణు పరిమాణః ? ఇతి చిన్తాయాం విభురితి తావత్ప్రాప్తమ్, జీవస్య హ్యణుపరిమాణం మధ్యమ పరిమాణంవా నోపపద్యతే, అణుత్వే తస్యసర్వ దేహవ్యాపి చైతన్యానుపపత్తిః, మధ్యమ పరిమాణత్వే సావయవత్వేన తస్యానిత్యత్వ ప్రసక్తిః, అతో విభుర్జీవ ఇతి

---

* "పీనాహిభోగోత్థిత మద్భుతంమహజ్జ్యోతిస్స్వధామ్నోజ్జ్వలయ న్దిశోదశ" ఇత్యాది శ్రుత్యనుసారే ణాభిప్రాయం కథయన్ జీవస్వరూప మవగమయతి- (తథాచే) -తి జీవస్య నిత్యజ్ఞానవత్త్వ లక్షణసిద్ధి రేతదధికరణ ఫలమితి సూచయన్నస్య పూర్వాధికరణేనసఙ్గతించ కథయన్నధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మాదపీ) తి- నిత్యజ్ఞానగుణకత్వా దపీత్యర్థః, నిత్యజ్ఞాన గుణకత్వ రూప లక్షణస్య పరమాత్మన్యతి వ్యాప్తత్వా త్పరమాత్మా న్యత్వేసతి తాదృశ జ్ఞాన గుణకత్వరూప లక్షణస్యాత్ర తత్త్వా త్తదేవజీవస్యలక్షణంభవతీతిభావః.

అ॥ ౫॥ సూ॥ ౪॥

$ ఏవం పూర్వాధికరణే ప్రోక్త నిత్యత్వ లక్షణమపి పరమాత్మాన్యత్వేన విశేషణీయమ్, ఏవమిహ నిత్యచైతన్యగుణం జీవ స్వరూప ముక్త్వా తత్పరిమాణం వక్తు మాశ్రయాశ్రయి భావ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనా) మితి- జీవోఽణుః-అ

హి కణభుగనుయాయినో మన్యన్తే, తస్మాద్విభుర్జీవ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ¶ప్రతివిధీయతే, (ఉత్క్రాన్తీ) తి- ఉత్క్రాన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేర్జీవోఽణురేవ భవతీత్యధ్యవసీయతే, ఉత్క్రాన్తిస్తావత్ “స యదాస్మాచ్ఛరీరా దుత్క్రామతి సహైవైతైస్సర్వైరుత్క్రామతీ”తి శ్రూయతే, గత్యాగతీ చ - ‘గత్వా చన్ద్రమసం లోకం సోమపాః పునరేష్యతీ’తి శ్రూయతే. నహ్యస్య విభుత్వం వక్తుం శక్యతే, చలనవికలస్య విభోరుత్క్రాన్త్యాది విరోధాత్; నహి విభుత్వే జీవః పరకాయం ప్రవేష్టుం శక్నోతి, పరకాయప్రవేశస్తు జీవస్య ‘పరకాయం విశన్ సిద్ధ ఆత్మానం తత్ర భావయే’దిత్యాదిషు శ్రూయతే, §అణుత్వేపి జీవస్య సకలదేహవ్యాపి చైతన్యోపపత్తిరగ్రే వక్ష్యతే, తదేతత్సర్వమభిప్రేత్య నిగమగీతా జీవస్యాణుత్వం శ్రూయతే, ‘అపరిమితా ధ్రువా స్తనుభృతో యదిసర్వగతా స్తర్హి న శాస్యతేతి నియమో ధ్రువ నేతరథే’తి. † తస్మాదణుర్జీవః.

మధ్యమపరిమాణత్వే సత్యుత్క్రాన్త్యాదిమత్వాత్; పరమాణువత్, ఇత్యనుమానానుగృహీతోత్క్రాన్త్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్యాణుత్వం సాధయన్ సిద్ధాన్తయతి- ¶(ప్రతివిధీయత) ఇత్యాదినా-నాణురిత్యుపరితన సూత్రాచ్ఛ్రుత్యణుపదే ఇహాకృష్య సూత్రేణ యోజితే ద్రష్టవ్యే. సః - ముముక్షుర్జీవః, ఏతైః- ఇన్ద్రియైః, ఉత్క్రామతి-లోకాన్తరం గన్తుమిచ్ఛతీత్యర్థః. ...

§ నన్వణుత్వే జీవస్య శరీరైకదేశవర్తిత్వాత్కథం సర్వాఙ్గవ్యాపిచైతన్యోపలబ్ధిరిత్యత ఆహ - (అణుత్వేపీ) తి.

† జీవస్యాణుపరిమాణవత్త్వలక్షణసిద్ధిరేతదధికరణఫలమితి కథయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి - (తస్మా) దితి.

కేచిజ్జీవస్య దేహాదుత్క్రాన్తిర్గ్రామాదిస్వామ్యనివృత్తివద్దేహస్వామ్యనివృత్తిరూపేతి మన్యమానా జీవః కథమణుర్భవే

—※ ౨౦॥ సూ॥ §స్వాత్మనాచోత్తరయోః ※—

ఇతశ్చాస్యాణుత్వసిద్ధిః, యద్యప్యుత్క్రాన్తిః కదాచిదచలతో
ఽపి ప్రారబ్ధక్షయేసతి నివృత్తదేహస్వామ్యస్యాపి నివృత్తగ్రామస్వా
మ్యస్యేవ భవితుమర్హతి, తస్మాదుత్క్రాన్తిర్నాణుత్వమపేక్షతే,
తథాపి గత్యాగతీతు నాచలతస్సమ్భవతః, అతోఽస్యామధ్యమ పరి
మాణస్యజీవస్యాణుత్వేసతి స్వాత్మనైవోత్తరయోః గత్యాగత్యో
స్సమ్బన్ధోభవేత్, ¶ గమేరేకకర్తృనిష్పన్నక్రియార్థకత్వాత్.

—※ ౨౧॥ సూ॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితి చేన్నేతరాధికారాత్ ※—

అత్ర జీవేశ్వరయో రభేదవాదీప్రత్యవతిష్ఠతే, నాయమాత్మాఽ
ణుర్భవతి, కుతః ? అతచ్ఛ్రుతేః- అణుత్వ విపరీత పరమమహత్పరి
మాణశ్రుతేః, తథాచశ్రుతిః "సవా ఏషమహానజ ఆత్మాయోఽయం వి
జ్ఞానమయః ప్రాణేష్వాకాశవత్సర్వగతశ్చ నిత్య" ఇతి "సత్యం
జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే"త్యేవం విధాఽస్యాత్మనోఽణుత్వం ప్రతిషేధ
తీతిచేన్నైతదేవమ్, కస్మాత్ ? ఇతరాధికారాత్- జీవాదితరం ప
రమాత్మానమధికృత్యహి 'సవా ఏషమహా'నిత్యాదిశ్రూయతే. †తత్ర
హి 'విరజః పర ఆకాశా'దితి పరమాత్మైవ ప్రకృత్యస్తూయతే, క

ల్ ? ఇతివదన్తి, తద్బాధార్థం జీవస్యాణుత్వముపపాదయతిసూ
త్రకారః- §(స్వాత్మనే)తి. ... ...

¶ ననుపాకానాశ్రయస్య పురుషస్య పక్తృత్వవద్గమనానా
శ్రయస్యాపి పురుషస్యకదాచిద్గన్తృత్వవ్యవహారః కిం నస్యాత
త ఆహ - (గమే) రితి= జీవేశ్వరాభేదవాదినశ్శఙ్కాం వ్యుదస్య
తి - (నాణు) రితి. ... ...

† 'సవా ఏషమహా' నితి శ్రుతేః పరమాత్మపరత్వే లిఙ్గమా
హ- (తత్రహీ) తి- విరజః- నిత్యపరిశుద్ధః, ఆకాశాత్పరో- విపులః,
తతోఽపి వ్యాపక ఇత్యర్థః. ... .

స్యాత్పునరిహ జీవః పరాప్యశ్యైత్, తతశ్చ జీవేశ్వరయో రభేదభ్రమ విజృమ్భితోయ మాక్షేప ఇతి నిశ్చీయతే, నాతోస్యాణుత్వం విప్రతిషిధ్యతే.

—✽౨౨॥ సూ ॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ✽—

ఇతశ్చాణురేవాయ మాత్మా, యతస్సాక్షాదేవజీవస్య స్వశబ్ద ఉన్మానంచ శ్రూయతే, స్వశబ్దోఽణుత్వవాచీ, శబ్దః "ఏషోణురాత్మా చేతసావేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పఞ్చధాసంవివేశ" ఇతి. తతశ్చ గమనాగమన సచివ సూత్రాత్మక ప్రాణ సమ్బన్ధావగమాచ్చ జీవోణురేవాభిహిత ఇతినిశ్చీయతే, తథా 'వాలాగ్రశతభాగస్య శతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్యవిజ్ఞేయస్సచానన్త్యాయకల్పత" ఇతి, "ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపిదృష్ట" ఇతిశ్రుత్యాభనీతోన్మాన మపి జీవస్యాణిమానంగమయతి, తతశ్చాభ్యామ్- స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ, జీవస్యాణుత్వసిద్ధిః.   ...   ...   ✽

నన్వణుత్వే సత్యేకదేశ వర్తినోజీవస్య సకలదేహప్రదేశగత శైత్యోష్ణా ద్యుపలబ్ధిర్విరుధ్యేత, దృశ్యతేచ గాంగేయ మహాహ్రద నిమగ్నానాం సర్వాఙ్గగత శైత్యోపలబ్ధిః, ఏవంనిదాఘతప్తస్య సర్వావయవ సన్తాపోప లబ్ధిశ్చ, తస్మాదస్యాణుత్వం విరుద్ధమితిప్రాప్తే ప్రతి విధీయతే.   ...   .

— ✽౨౩ ॥ సూ ॥ అవిరోధశ్చన్దనవత్ ✽—

శ్రుత్యన్తరంచ జీవస్యాణుత్వం సాక్షాదేవ దృష్టాన్త ముద్ధృత్య దర్శయతీత్యాహ- (స్వశబ్దే) తి.   ...

౪ యస్మిన్-జీవే,పఞ్చధా- వృత్తిభేదేనేతి శేషః. వాలాగ్రమ్- కేశాగ్రమ్, ఆరాగ్రమాత్రః - తోత్రాగ్ర ప్రోత శలాకాగ్రానేక విధ కల్పితాంశతుల్యః ఇత్యర్థః, అభినీతోన్మానమ్- అభినీయోద్ధృత్యదర్శిత పరిమాణావగమకంవాక్యమ్.   ...

యథా హరిచన్దన బిన్దుశ్శరీరైక దేశ సమ్బన్ధోపి సకలదేహవ్యాపిన మాహ్లాద ముత్పాదయత్యేవ మణురప్యయమాత్మా దేహైకదేశస్థస్సన్ సకలదేహవ్యాపినీం శీతోష్ణాద్యుపలబ్ధింకరోతి,†జీవసమ్బద్ధస్యహి ప్రాణస్య కృత్స్నాయాం త్వచివ్యాప్తత్వా జ్జీవసమ్బన్ధః కృత్స్నాయాం త్వచివర్తతే, త్వక్చ కృత్స్నశరీర వ్యాపినీ, తతశ్చాణుత్వేపి జీవస్య సమ్బన్ధఃకృత్స్నాయాం త్వచివర్తతె, అతస్తస్యసర్వావయవగత శీతోష్ణాద్యుపలబ్ధి ర్నవిరుధ్యతె, తస్మాదాత్మనోణుత్వపక్షే నవిరోధగన్ధః. ... ...

—*{ ౨౪ ॥ సూ ॥ అవస్థితి వైశేష్యాదితిచే న్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి }*—

వైశేష్యమ్- వైషమ్యమ్, నను 'అవిరోధశ్చన్దనవ' దితి యదుక్తం తదయుక్తమ్ ? దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయో ర్దృశ్యాదృశ్య తయో ఉవస్థాన వైషమ్యాదితిచే న్నచైవం వాచ్యమ్, కుతః ? అభ్యుపగమాద్ధృదిహి- అభ్యుపగమయన్తిహి చన్దనబిన్దువద్దేహైకదేశహృదయ వర్తినం జీవాత్మానమ్ ' సవాఏషఆత్మా హృదికతమఆత్మేతి యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిఃపురుష'ఇత్యేతథా'ఆత్మా మఆత్మనిశ్రితః- అహ్మాహృదయే-హృదయంమయి- అహమమృతే- అమృతంబ్రహ్మణీ'తి చైవంజాతీయకా వేదాన్తాః, తస్మాద్దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయో రవైషమ్యా 'దవిరోధ శ్చన్దనవ'దితి యుక్తమేవోక్తమ్. ... ...

అథ కదాచిచ్చన్దన బిన్దో స్సావయవత్వా త్సూక్ష్మావయవ ప్రసర్పణేనాపి సకల దేహాహ్లాదయితృత్వం సమ్పద్యతె, నత్వణోర్నిరవయవస్య జీవస్యావయవా స్సన్తి, యైరయం సకలదేహంప్రసర్పే

---

† జీవస్య దేహగత శైత్యాద్యుపలబ్ధ్యా గతి ప్రకార ముపపాదయతి- (జీవసమ్బద్ధస్యే) తి- జీవసంయుక్త స్యేత్యర్థః.

విత్యాశఙ్క్య దృష్టాన్తాన్తరమాహ, ...

—* ౨౫॥ సూ॥ గుణాద్వాఽఽలోకవత్ *—

అణుత్వేనైకదేశ వర్త్యపి జీవో యథోక్త ప్రాణాది సమ్బన్ధా
యత్త స్వగుణభూతచైతన్యవ్యాప్తివశాద్వ్యాపనశీలస్సన్ సకలదేహ
వ్యాపినీం శైత్యాద్యుపలబ్ధి మనుభవతీత్యేతన్న విప్రతిషిధ్యతే, §ఆ
లోకవత్ - యథాలోకే ప్రదీప మణిద్యుమణి ప్రభృతయః ఏకదేశ
వర్తినోఽపి స్వప్రభావ్యాప్తివశాద్వ్యాపన శీలాస్సన్తస్స్వస్థానే త
రదేశానపి వ్యాప్నువన్తి తద్వత్. ... ...

నన్వత్ర యది ప్రభా దృష్టాన్తీ క్రియతే తర్హి దృష్టాన్తే
ప్రభాతద్వతో రవ్యతిరేక ఏవ ప్రతీయతే, నిబిడావయవంహి తేజో
ద్రవ్యం ప్రదీపాదిః, విరళావయవంతు తేజో ద్రవ్యం తత్ప్రభా,
తతశ్చేహ చైతన్య రూపగుణస్య జీవస్య చేతరేతరమవ్యతిరేకఏవస్యా
దిత్యత ఉత్తర ముచ్యతే, ...

—* ౨౬॥ సూ॥ వ్యతిరేకో గన్ధవత్ *—

యథాచ గుణస్య సతో గన్ధస్య పృథివీతో వ్యతిరేక ఉపలభ్య
తే, అప్రాప్తేష్వపి కుసుమేషు వాయూపనీత గన్ధభాన సమ్భవాత్;
ఏవంగుణ స్యైవ సతశ్చైతన్యస్య జీవాద్వ్యతిరేకో భవత్యేవ, వ్య
తిరేకో నామ భేదః, *తతశ్చైతన్యేనజీవస్య సర్వాఙ్గవ్యాప్తా వాలో
కో దృష్టాన్తః, గుణగుణినోర్వ్యతిరేకేతు గన్ధ ఇతి జ్ఞేయమ్.

—* ౨౭॥ సూ॥ తథాచ దర్శయతి *—

తథైవహి జీవస్య హృదయాయతనత్వ మణు పరిమాణత్వంచా

---

§ అవిరోధసూత్రే జీవ సమ్బద్ధస్యహి ప్రాణస్యేత్యాది నోక్తం
ప్రాణాది సమ్బన్ధమనుస్మారయతి- (ఆలోకవ)దితి. ...

* ప్రాక్సూత్రోక్తాలోక దృష్టాన్తస్యవైయర్థ్యమాశఙ్క్యగతిం
కల్పయన్తి- (తతశ్చైతన్యేనే) తి. ...

భిధాయతస్య యథోక్త ప్రాణాది సమ్బన్ధ ద్వారా చైతన్య గుణే న సమస్త శరీరవ్యాప్తిం దర్శయతి, 'స ఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆలోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యో' ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరం చ.

—※ ౨౮॥సూ॥ §పృథగుపదేశాత్ ※—

'అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః- తయా ప్రజ్ఞయా' 'త్వత్తో జ్ఞానం హి జీవానాం ప్రమోషస్తేఽత్ర శక్తిభిః । జ్ఞానం పరమగుహ్యం మే యద్విజ్ఞాన సమన్వితమ్ ॥ ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్య' ఇత్యేవం జాతీయకాసు శ్రుతిషు 'మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చే'త్యాది స్మృతిషు చ ¶చైతన్యగుణస్య విశేషణ కర్తృకర్మ భావాదినా జీవాత్పృథక్త్వమేవోపదిశ్యతే, తస్మాదణురేవ సన్ జీవస్స్వప్రాణసమ్బన్ధద్వారా స్వగుణేన చైతన్యేన సకలమపి శరీరప్రదేశం వ్యాప్నోతీ'తి సిద్ధమ్.

కథం తర్హి 'జ్ఞానం త్వన్యత మోభావః పురుషస్యాభిధీయతే- యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్- విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే' ఇత్యాదౌ జ్ఞానవ్యపదేశో జీవస్యోపపద్యత ఇత్యత ఉత్తరమాహ,

—※ ౨౯ ॥ సూ ॥ తద్గుణసారత్వాత్తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్ ※—

జీవస్య యథోక్తజ్ఞాన వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఏవ, కస్మాత్? తద్గుణసారత్వాత్ - తద్గుణః- జ్ఞానాత్మకగుణః, సారమ్- ప్రధానమ్, స్వరూపం యస్య, స తద్గుణసారస్తస్య భావ- స్తత్త్వమ్, తస్మాత్- జీవ

---

§ కేచిత్తు జీవనిష్ఠశ్చైతన్యస్తద్రూప ఏవేతి మన్యన్తే- తన్నిరాసార్థమాహ- (పృథగి)తి. ... ...

¶ (చైతన్య గుణస్య విశేషణే) తి- 'విజ్ఞానమయ' ఇత్యత్ర జ్ఞానస్య జీవం ప్రతి విశేషణ భావః, 'త్వత్తో జ్ఞాన' మిత్యత్ర భవతీతి పదాధ్యాహారాత్ ; తత్ర జ్ఞానస్య కర్తృభావః, 'జ్ఞానం పరమగుహ్య' మిత్యత్ర జ్ఞానస్య కర్మభావః, ఆదినా 'ప్రజ్ఞయా శరీర' మిత్యత్ర కరణభావః, తైరితి వివేకః.

స్యజ్ఞానస్వరూపత్వాదితి యావత్, ప్రాజ్ఞవత్- యథా ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనః 'సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ - విజ్ఞానమానన్ద మిత్యాదౌ జ్ఞానఘనత్వాజ్జ్ఞాన విజ్ఞానాది వ్యపదేశ ఉపపద్యతే, తద్వజ్జీవస్యాపి తద్వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇతిజ్ఞేయమ్, ఏతదేవాభిప్రేత్యాఽజ్ఞోతఏవేత్యత్ర జీవస్యజ్ఞానస్వరూపత్వం చోక్తమ్.

యథోక్తంజ్ఞానగుణకత్వాదికంసర్వజీవ సాధారణమిత్యాహ,

—* ౩౦॥సూ॥యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్ *—

యావన్తో జీవాభవేయుస్తావదాత్మవృత్తిత్వాభ్యుపగమాదేవ జ్ఞానగుణకత్వాదేః క్వచిత్స్థావర శరీరక జీవేష్వనుపలబ్ధావపి నైషదోషఃప్రసజ్యతే,కస్మాత్? తద్దర్శనాత్- ఉత్స్రోత స్తమఃప్రాయాఅన్తస్స్పర్శా విశేషిణః-అహో అమీదేవ వరామరార్చితం పాదామ్బుజంతే సుమనఃఫలార్హణమ్- నమన్త్యుపాదాయ శిఖాభిరాత్మన స్తమోపహత్యై తరుజన్మ యత్కృతమ్- అపి వృక్షాఃపరిమ్లానా స్సపుష్పాఙ్కురకోరకా ' ఇత్యాదివాక్యం తేషామపి చైతన్యగుణకత్వాదిక మస్తీతి దర్శయతి, తస్మాజ్జ్ఞాన గుణకత్వాదేర్యావదాత్మభావిత్వ మస్త్యేవ. ... ...

యదిస్థావర శరీరాణామపి జీవానాంచైతన్యాదిసద్భావోఽభ్యుపగమ్యతే,కిం తర్హి సత్త్వేతస్య క్వచిదనుపలబ్ధి రిత్యత ఉత్తరం పఠతి,

—*౩౧ ॥సూ॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతోఽభివ్యక్తి యోగాత్*—

తుశబ్దోఽవధారణార్థః, యథాలోకే పుంస్త్వాదికంబాల్యాదిషు సూక్ష్మరూపేణ విద్యమానమేవావిద్యమాన మివాభిప్రేయం సద్యౌవనాది ష్వభివ్యజ్యతే, పుంస్త్వమ్- పురుషవ్యాపారః, నహ్యత్రావిద్యమాన ముత్పద్యతే, యద్యుత్పద్యేత తర్హి షణ్డానా మపి పుంస్త్వాద్యభి వ్యక్తిప్రసఙ్గః, తస్మాద్బాల్యే విద్యమానమేవ పుంస్త్వాదికం యౌవనేఽభివ్యజ్యత ఇతి వక్తవ్యమ్, ఏవమయమపి చైతన్య గుణ

స్థావర శరీరకేషు జీవేషు సూక్ష్మభావం ప్రతిపద్యమానోపి జఙ్గమదేహం ప్రవిష్టేషు తేషు జీవేష్వభివ్యక్తో భవతి, బాల్యా ద్యవస్థావర్తి జీవానాం దేహాన్తరప్రాప్తి రవగమ్యతే, అతఏవ స్మర్యతే, ' దేహినోస్మి న్యథాదేహే కౌమారం యౌవనం జరా । తథా దేహాన్తరప్రాప్తి ర్ధీర స్తత్ర న ముహ్యతీ ' తి. అతోస్య విద్యమానస్య జ్ఞాన గుణస్యోక్త విధాభివ్యక్తి యోగా త్సర్వ జీవసాధారణ్య మవిరుద్ధమ్, అనుభయ శరీరాణాంచ జీవానాం జ్ఞానమ స్తీతి శాస్త్రాదేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్, అన్యథాశరీరసమ్బన్ధాదూర్ధ్వం తేషాం చైతన్యాభివ్యక్తి ప్రసఙ్గాత్, అనుభయ శరీరాశ్చ జీవాస్స న్తీత్యగ్రే వక్ష్యతే, తస్మాచ్చైతన్యస్య యావదాత్మ భావిత్వమవిరుద్ధమ్, యత్తు నైతద స్త్యణు ర్జీవాత్మేతి, కింతు నిర్విశేష చిన్మాత్రైక రసంపరం బ్రహ్మైవావిద్యోప స్థాపితాన్తఃకరణోపాధి సమ్బన్ధవశా న్నానావిధ జీవభావ మాపద్యతే, అతో యావత్పరిమాణకం పరం బ్రహ్మ భవతి, తావ త్పరిమాణక ఏవాయం జీవో భవితు మర్హతి, పరస్య చ బ్రహ్మణః ' సవాఏషమహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞాన మయ ' ఇతి ' సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే ' తి చైవమాదిభ్య శ్శ్రుతిభ్యో విభుత్వమవగమ్యతే, అతో విభు ర్జీవ ఇతి వికత్థనమ్, తదిద మాచార్యోనేన సూత్ర ఖలిత్రే ణానేకధా ఖణ్డయతి. ... ... *

— * { ౩౨॥ సూ॥ నిత్యోపలబ్ధ్యను పలబ్ధి ప్రసఙ్గోన్య తరనియమో వాన్యథా } * —

* అన్యథా- అణోస్సతో జీవస్య, బ్రహ్మభావ మభ్యుప గమ్య తదూపత్వేన తస్యవిభుత్వేభ్యుపగమ్యమానేసతి, తస్యనిత్యోపలబ్ధి

---

* సూత్రస్య పదా నియోజయతి-(అన్యథే) తి-తతస్తానివ్యాచిఖ్యాసుర్వ్యథో క్త జీవ విభుత్వవాద బీజభూత ముపాధిం మిథ్యా

బ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గోన్యతర నియమోవాదుర్వారోదృశ్యతే,తథాహి యోయంబ్రహ్మణో జీవభావాపాదకోఽవిద్యాప్రత్యుపస్థాపితో స్తగ కరణాహ్వయ ఉపాధిస్సకిం పారమార్థికః? ఆహోస్విద పార మార్థికః! ఆద్యేకింతస్య పరబ్రహ్మాన్యత్వమ్? ఉతతదనన్యత్వమ్? న తావత్తస్య బ్రహ్మాన్యత్వం సమ్భవతి, సహి పారమార్థిక ఉపా ధిర్బ్రహ్మవదవినాశితయా సాక్షాద్బ్రహ్మణస్సదా జీవభావమాపా దయన్ సవిశేషత్వం సుఖదుఃఖ నివహాంశ్చ సమ్పాదయేత్, 'అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతీ' త్యాది శ్రుతిగకుప్యేత, అద్వైతత్వంచవిహ న్యేత, తస్మాన్నతస్య బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తత్వం యుక్తం భవతి, అథ పునస్తస్యోపాధే స్తదనన్యత్వమేవాభిమత మితి చేత్తర్హ్యహో ప రస్య బ్రహ్మణో జడత్వ జన్మాది షడ్భావ వికారాది దోషాశ్చకదా కేనవా నివార్యేరన్, అథ పునరపారమార్థికత్వే పక్షే ప్యయమేవ దోషః, §తథాహి కిం తస్యోపాధేః పరబ్రహ్మభిన్నత్వమ్? ఉతత ద్భిన్నత్వమ్? పూర్వత్ర తస్య బ్రహ్మభేదాభ్యుపగమే బ్రహ్మణో ప్య పారమార్థికత్వ ప్రసఙ్గేనాస్య సమయస్య సౌగత చతుర్థ సమయావిశిష్టత్వం సమాయాతమ్, తతశ్చ కృతం శాస్త్రారమ్భేణ, యది పునరస్యోపాధే బ్రహ్మ భేదస్సాధీయానభ్యుపగమ్యతే? త దాహి తస్యోపాధే గగనారవిన్దవదవిద్యమానతయా బ్రహ్మాత్మభా వేన జీవస్య విభుత్వే సిద్ధే సుషుప్త్యాధాయకపురీతన్నాడ్యాః అపా రమార్థికత్వేన సుషుప్త్యభావాత్సదా విషయోపలబ్ధిప్రసంగో దు ర్వారః, యది తన్మతే పురీతన్నాడ్యాః పారమార్థికత్వంచాభ్యు పగమ్యతే తదాతస్యామప్యాత్మన స్సదా విద్యమానత్వా త్సదా వి షయానుపలబ్ధి ప్రసఙ్గశ్చ దుర్వారః, అథవా విషయోపలబ్ధ్య నుప

త్వామిథ్యాత్వాది భేదేనానేకధా వికల్ప్య దూషయన్ సూత్రపద వ్యాఖ్యానేన జీవస్య విభుత్వవాదం నిరస్యతి-§(తథాహీ)త్యాదినా

లబ్ధ్యోర్యౌగపద్య విరోధా త్తయో రన్యతరనియమస్సదా ప్రసజ్యే
త; ¶తస్మాత్పరబ్రహ్మణ ఏవ విభుత్వం తదితరేషాం జీవానా మణు
త్వమితి సిద్ధమ్. ... ... *

౬॥ ఉత్క్రాన్తిగత్యాగత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧౮॥

—* ౩౩॥సూ॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ *—

*జ్ఞాతృత్వాదేవాస్య జీవాత్మనస్సమ్ప్రతి తద్వ్యాప్యధర్మో వి
చార్యతే, కిమస్య కర్తృత్వం భవతి? కింవా ప్రకృతేరేవ? ఇతివిచికి
త్సాయామ్ ‘ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః। అ
హఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితిమన్యతే॥ నాన్యంగుణేభ్యః
కర్తార’ మిత్యాదిషు ప్రకృతేః కర్తృత్వస్మరణేన తస్యా ఏవభవ
తి కర్తృత్వమిత్యేవం ప్రాప్తే +ప్రతిబ్రూమః-కర్తాచాయం జీవఃప్ర
తిపత్తవ్యః, కస్మాత్? శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ - చేతనస్య కర్తృత్వే
హి ‘యజేతోపాసీతజుహుయా’ దిత్యేవం శాస్త్రమర్థవద్భవతి, అ
న్యథా అనర్థకం స్యాత్, తద్ధి శాస్త్రం కర్తుర్నిత్యస్య జ్ఞాతుస్స
తఏవ కర్తవ్య విశేషముపదిశతి, నచాచేతనాం ప్రకృతిం ప్రతి శా
స్త్రస్యాయముపదేశ స్సమ్భవతి, యది సమ్భవేత్తర్హి శాస్త్రస్య
భ్రాన్త ప్రలపితత్వా విశేషః ప్రసజ్యేత, యత్తు ‘ప్రకృతేః క్రియ
మాణాని’ త్యాదినా కర్తృత్వం ప్రకృతేరేవావగమ్యత ఇతి తద

తథాచ యథోక్తాణుత్వ రూప జీవలక్షణస్య నాసమ్భవ రూప దో
ష ఇతిభావేనాధికరణముపసంహరతి- ¶(తస్మా)దితి.అ॥౬సూ॥ ౧౮.

* అస్మిన్నధికరణే జీవస్య కర్తృత్వాభిధానాదస్య పూర్వాధిక
రణేన వ్యాప్యవ్యాపకభావ సఙ్గతిమాహ- (జ్ఞాతృత్వాదేవాస్యే)తి.

+ కర్తృత్వస్య జ్ఞాతృత్వ వ్యాప్తత్వాచ్చేతనో జీవఃకర్తా,
నత్వచేతనా ప్రకృతిరితి సిద్ధాన్త యతి (ప్రతి బ్రూమ) ఇ
త్యాదినా. ... ...

ణి మన్దమ్, తత్ర జీవాధిష్ఠితానామేవ ప్రకృతి గుణ లక్షణానాం దే హానాం కర్తృత్వావగమేన జీవస్యైవ కర్తృత్వావధారణాత్ ; అస్యాస్మన్మతే స్వాత్పర్యార్థస్తు అహఙ్కారంవినైవకర్మకర్తవ్య మితి. అతశ్చ స్వర్గాపవర్గ సాధనానుష్ఠాన విధాయక శాస్త్రాణామర్థవత్త్వనియమాద్బోద్ధాయ మాత్మైవ కర్తాభవతి, అపిచ జ్ఞాతృత్వ వ్యాప్తత్వా త్కర్తృత్వం జీవో నిర్వోఢు మర్హతి, నాచేతనా ప్రకృతిః, †తస్మాజ్జీవః కర్తా.

—※ ౩౪॥సూ॥ ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ ※—

ఇతశ్చాస్యైవ కర్తృత్వమ్, యదస్య వైదికేషు లౌకికేషు చ కర్మసు 'విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే -కర్మాణితనుతేపిచే'తి కర్తృత్వ ముపదిశ్యతే, తదర్థమ్ 'ఏవమేవైష ఏతాన్ ప్రాణాన్ గృహీత్వా స్వేశరీరే యథా కామం పరివర్తత'ఇతి కరణోపాదానం విహారశ్చోపదిశ్యతే, తస్మాజ్జీవస్యైవ కర్తృత్వ మధ్యవసీయతే.

—※{ ౩౫॥ సూ॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నేతి చేన్నిర్దేశవిపర్యయః. }※—

నను చ 'కరోతి కర్మక్రియతేచ జన్తుః కేనాప్యసౌ చోదిత ఆనిపాతాత్ | న తత్ర విద్వాన్ ప్రకృతౌ స్థితోఽపి నివృత్తతృష్ణ స్స్వసుఖానుభూత్యే' త్యాద్యామ్నాయో జీవస్య కర్తృత్వం ప్రతిషిధ్య ప్రకృతి కార్యస్య దేహస్యైవ కర్తృత్వంవ్యపదిశతి, తస్మాత్క్రియా విషయే జీవస్య కర్తృత్వం నోపపద్యత ఇతి చేత్తర్హి 'హేతుర్జీవోఽస్యసర్గాదా వవిద్యా కర్మకారక' ఇతి జీవవిషయక కర్తృత్వ నిర్దేశస్య విపర్యయః ప్రసజ్యేత, విపర్యయోఽత్యన్తాభావః, యత్తు 'కరోతికర్మక్రియతేచ జన్తుః కేనాప్యసౌచోదితఆనిపాతా'

---

† జీవస్య కర్తృత్వ రూప లక్షణ సిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమితిసూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ...

దితి తత్త్వవిరుద్ధమ్, () తత్రజీవాధిష్ఠితస్యైవ జనో్తః కర్మకర్తృత్వ దర్శనా జ్జీవస్యైవ కర్తృత్వ మధ్యవసీయతే, తస్మాజ్జీవః కర్తా.

—※ ౩౬॥సూ॥ ※ఉపలబ్ధివదనియమః ※—

యథా చైతన్యరూప ధర్మో౽స్యాభ్యుపేత స్తథా కర్తృ భావో భ్యుపేతవ్యః, ఇతరథా ప్రకృతేః కర్తృత్వ ప్రసఙ్గేన " బ్రహ్మ వర్చస కామస్తు యజేత బ్రహ్మణస్పతి ' మిత్యాది చోదనాయా శ్చేతన గోచరత్వ నియమోనస్యాత్.

—※ ౩౭॥సూ॥ శక్తివిపర్యయాత్ ※—

ఇతశ్చ ప్రకృతి వ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా భవితు మర్హతి, యది పునః ప్రకృతిరేవ కర్త్రీస్యాత్తర్హి తస్యా అచేతనాయా శ్చేతన్యశక్తి వైకల్యా దవిదిత వర్త్మనాం వర్త్మదర్శినోన్ధస్యేవ (/)పర విషయక హితాకరణాహిత కరణ దోష ప్రసంగో దుర్వారః.

—※ ౩౮॥ సూ॥ సమాధ్యభావాచ్చ ※—

※ సమాధిః- భగవత్స్మరణమ్, యఃపునరయ మపునర్భవ సాధన రూపః " సమాధినానైక భవేనయత్పదం విదుస్సనన్దాదయ

జాయతఇతి- జన్తుః--దేహ ఇత్యర్థః.

() జీవాధిష్ఠితస్యైవేతి- జీవ పరిత్యక్తదేహస్య కర్తృత్వా దర్శనాచ్చేతి భావః. ... ...

※ జ్ఞాతృత్వ సాపేక్షత్వాదపి కర్తృత్వం చేతనస్యై వోచిత మిత్యాహ- (ఉపలబ్ధివ) దితి- ఉపలబ్ధిపదం ప్రత్యక్ష రూప జ్ఞాన విశేష పరమపీహ చైతన్య సామాన్య పర తయా వ్యాచక్షాణస్సూత్రార్థమాహ- (యథే) త్యాదినా.

(/) పరే- జీవాః, తద్విషయక హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః ప్రకృతే దుర్వారైవేత్యర్థః, ※అకర్తృత్వే జీవస్యానిర్మోక్షప్రసఙ్గశ్చదుర్వార ఇత్యాశయేనాహ- (సమాధీ) తి.

ఊర్ధ్వ రేతసః । యదక్షు ప్రభిధ్యాన సమాధిధౌతయాధియానుపశ్య న్తిహితత్వమాత్మన '' ఇత్యాదిభి రామ్నాత స్సమాధిస్సోప్యసతి క ర్తృత్వే జీవాత్మనాంనైవ భవేత్, సమాధేర్మనో వ్యాపారజత్వా త్సతితేషాం కర్తృత్వేన సమ్భవ త్యేవ, మోక్షార్థత్వా దచేతనా యాః ప్రకృతేర్ముముక్షా విరహాచ్చన నభవేత్, తస్మా జ్జీవస్యైవ కర్తృత్వ సిద్ధిః. ... ...

—* ౩౯॥సూ॥ $యథాచతక్షోభయథా *—

యథావా చేతనత్వా త్తక్షావాస్యాది కరణానితక్షణాదివ్యా పారేషు ప్రయుంజన్నివర్తయంశ్చోభయథాకర్తృత్వమేతి తద్వచ్చే తనత్వా జ్జీవఏవ స్వస్వ విషయేషు చక్షురాది కరణానిప్రయుంజన్ తతస్తానినివర్తయంశ్చ¶భయథాకర్తృత్వమియాత్, నతువాస్యా దివదచేతనా ప్రకృతిః, అతోజీవస్యైవోభయథా కర్తృత్వసిద్ధిః.

౮॥ కర్త్రధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౭॥

—* ౪౦॥ సూ॥ పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః *—

* యత్పూర్వమిదం కర్తృత్వంజీవస్యాభిహితం తత్కిమస్యేశ్వర మనపేక్ష్య స్వాయత్తంభవతి? ఉతాహో అపేక్ష్యేశ్వరం తదాయ

$ జీవస్యైవ కర్తృత్వ సిద్ధౌ యుక్తించాహ సూత్రకారః- (యథే) తి- ... ...

¶ ఉభయథా- కరణప్రవర్తకత్వ నివర్తకత్వాభ్యామిత్యర్థః.

అ॥ ౮॥ సూ॥ ౭॥

* ఇహ పూర్వాధికరణ రాద్ధాన్తిత కర్తృత్వం జీవస్య స్వాయత్తమి తికర్మ మీమాంసక మతస్య పూర్వ పక్షితత్వా దస్య పూర్వాధికరణే నాపవాదకీం సఙ్గతి మభిప్రేత్య విషయ విశయావాహ (యత్పూర్వ) మితి. ... ...

కరణా ద్యుపేతత్వా జ్జీవస్యస్వాయత్తమేవ భవతి కర్తృత్వ

త్తమేవ జీవస్య భవతి? ఇతీయమత్ర విచారణా, ¶తత్రైవం తావ
త్ప్రాప్తమ్, నేశ్వరమపేక్షతే జీవః కర్తృత్వ ఇతి, తతఽస్య హే
తోః? తదపేక్షత్వే జీవస్య కరణత్వప్రసఙ్గాత్; అయం హి జీవః
ప్రాగ్వాసనా యన్త్రితః కరచరణాది సామగ్రీసమ్పన్నశ్చ కర్తృ
త్వం స్వయమేవ నిర్వోఢుం శక్నోతి, తస్య కిమీశ్వరాపేక్షయా?
న హ్యేవం లోకే ప్రసిద్ధిరస్తి, గమనాదికాసు క్రియాసు శకటాదినా
అనడుహాదిరివ కర్మకర్తృత్వే జీవేనేశ్వరోఽపేక్షితవ్య ఇతి, అపి చేశ్వ
రాపేక్షయాం సుఖదుఃఖాత్మకఫలేషు కర్మసు తత్తజ్జీవాననవరతం
నియోజయత ఈశ్వరస్య వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదికం ప్రసజ్యేత, †య
దిపునరస్యేశితుః 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వా' దితి సూ
త్రేణ వైషమ్యాదికం పరిహృత మిత్యుచ్యతే, తదాపి స్వాయత్త
మేవ భవతి కర్తృత్వం జీవస్య, తథాహి సత్యేవాస్య స్వాయత్తే
కుశలాకుశల కర్మణో రన్వయే తాదృశకర్మాపేక్షా సమ్భవతీశ్వ
రస్య, తయా చేశ్వరస్య వైషమ్యాదికం పరిహ్రియేత, ‡ఇతరథా చక్ర

మితి భావేన పూర్వపక్షయతి- ¶(తత్రైవ) మిత్యాదినా -కరణాది
మత్త్వేన జీవస్య తదాయత్తత్వం కర్తృత్వస్యోపపాదయతి-(అయం
హీ)తి- లోకదృష్ట్యాపి జీవస్య నేశ్వరాపేక్షేత్యాహ-(న హ్యేవ)
మితి. ... ...

† నైర్ఘృణ్యాదిక మిత్యత్రాదినా అకృతాభ్యాగమకృతవిప్ర
ణాశదోష ప్రసక్తిం ద్యోతయతి, ఏతచ్చోద్యస్యదత్తోత్తరత్వేపి పున
ఘట్టకుటీ ప్రభాతవజ్జీవస్య స్వాయత్త కర్తృత్వ మనివార్యమిత్యా
హ- (యదిపున) రితి. ... ...

‡ విపక్షే చక్రకదోషమాహ- (ఇతరథే)తి - జీవస్య ఈశ్వ
రాయత్త కర్తృత్వే త్విత్యర్థః, చక్రకదోషాకారస్తు జీవస్యేశ్వరా
యత్తత్వేన కర్తృత్వే సిద్ధే తస్య ధర్మాధర్మవత్త్వసిద్ధిః, తస్య త

కదోష ప్రసక్తాత్; తతశ్చ స్వాయత్తం కర్తృత్వం సార్వకాలికమేవ జీవస్య భవతి, కిమీశ్వరేణ ఇత్యేతాం * ప్రాప్తిమాచార్యః ప్రతియాపయతి- (పరాత్తు) తి- తు శబ్దః పూర్వపక్ష వ్యావృత్త్యర్థః, యదిదం జీవస్య కర్తృత్వం తద్ధి కర్మాధ్యక్షాత్సర్వ భూతాధివాసాత్సర్వ భూతాత్మ సాక్షిణస్సర్వేన్ద్రియచేకితానా దచేతనా విశేషిత చేతన దేహాది దాతుస్సర్వకారణ కారణాత్సర్వస్మాత్పరాచ్ఛ్రీనారాయణాదేవ సమ్ప్రవర్తతే; కుతః శ్రుతేః- ¶ తథాహి శ్రుతయో భవన్తి 'ఏష హ్యేవ సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే - ఏష హ్యేవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్యో అధో నినీషత ' ఇతి, 'య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యారభ్య 'య ఆత్మానమన్తరో యమయతీ' తి 'ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా । కర్మాధ్యక్షస్సర్వ భూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చే' తి, 'అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మే' తి, 'అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేత' మితి, 'దేవస్య సవితుస్సర్వే కర్మ కృణ్వన్తి వేధస' ఇతి " యస్య ప్రయాణమన్వ

ద్వత్వ సిద్ధౌ తత్సాపేక్షత్వేనేశ్వరస్య కారయితృత్వ సిద్ధిః, తస్య కారయితృత్వ సిద్ధౌ జీవస్య పునః కర్తృత్వ సిద్ధిరితి.

* ప్రాప్తిం ప్రతియాపయతి= పూర్వపక్షం ఘణ్టయన్ కర్మమీమాంసకాన్ పరాభావయతీత్యర్థః. ...

¶ సర్వేన్ద్రియచేకితానాత్-సర్వేన్ద్రియ ప్రవర్తకాదిత్యర్థః, సర్వస్మాత్పరాత్- బ్రహ్మాద్యఖిల దేవేభ్యోఽధికతమాత్, శ్రుతేరిత్యేక వచనం జాత్యభిప్రాయకమితి మన్వానశ్శ్రుతీరుదాహరతి- (తథాహీ)త్యాదినా= కర్మాధ్యక్షః- కర్మ ప్రవర్తకః, దేవస్య అనవరతం క్రీడతః- సవితుః-- ప్రేరకస్య సర్వాన్తర్యామిణః, సర్వే- ప్రేరణేసతి, కృణ్వన్తి- కుర్వన్తి, వేధసః- సుధియః, అనేనజీవాలక్ష్యన్తే.

న్య ఇద్వ్యయు దేవా దేవస్య మహిమానమర్చత " ఇతి, ప్రయా ణమ్- ప్రేరణమ్, దేవాః-క్రీడనశీలాః, " ఇన్ద్రియాణిచక్షుశ్చక్షు శ్శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసోమనో యద్వాచోహవాచ" ఇతి. తథా "సాక్షాత్కర్తరి పరదేవతాయాం భగవతి వాసుదేవ ఏవ భావ యమాన " ఇతి ' యేనేషితావాగసవశ్చరన్తి ' త్యేవం జాతీయ కాః. 'ఈశ్వరస్సర్వభూతానాంహృద్దేశేర్జునతిష్ఠతి । భ్రామయ౯ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయే ' తి. స్మృతిశ్చ*ఆసాంతా త్పర్యంతు నైసర్గిక నిరవధిక జ్ఞానబలైశ్వర్యాది వివిధ శక్త్యదన్వ తస్సర్వ జీవహితాత్మనో జగజ్జన్మాది హేతో స్సర్వ స్వతన్త్రస్య ప రమ కారుణికస్య భగవతో నారాయణస్య ప్రేరణ మనుసృత్యైవ సర్వే జీవా వివిధ కర్మసు ప్రవర్తన్తఇతి. § ఏవంచాసత్యన న్త గుణగణ పరిపూర్ణే ముక్త వైరకే సర్వ స్వతన్త్రే సర్వేశ్వరే స ర్వ హితకారిణి, సర్వసేవ్యే భగవతి తస్మిన్నారాయణే కోవా స్వ స్యహితాహిత కరణాకరణ క్షమతాం జాన౯ కృతజ్ఞో జీవఃకృత క్రి యమాణ కరిష్యమాణఘ్నా౯ వినా వైషమ్య నైర్ఘృణ్యాదికమా పాదయేత్, + యద్యాపాదయేత్తర్హి సజీవః ' మామాత్మపర

---

* అత్ర స్మృతీశ్చ ప్రమాణయతి-(ఈశ్వర)ఇతి-శ్రుత్యాదీనామతు రాధారమ్భే గ్రన్థవిస్తర భిధాతాత్పర్యార్థమాహ- (ఆసాంతా త్పర్యంత్వి) తి. § పుణ్యపాపానుగుణ్యేన తత్తజ్జీవానాం ఫలప్రదేస ర్వజ్ఞేభగవతి వైషమ్యాద్యాపాదనమన్యాయ్య మిత్యాహ- (ఏవంచాస తీ)తి. +అనన్తగుణగణేత్యాదివిశేషణై రీశ్వరే వైషమ్యాద్యప్రసక్తిం స్ఫుటయతి, ' సర్వా౯ పాతకినస్త్వేకరకృతఘ్నాహ్యతి వర్తతే । తంచాపి క్రియమాణఘ్న స్త్వేతం కరిష్యమాణహే' తి కృతఘ్నాదీ నాం పాతకిత్వ వచనా త్తేషాం భగవద్దణ్డభాక్త్వమాహ- (యద్యాపాదయే) దితి. ... ...

దేహేషు ప్రద్విషన్తో భ్యసూయకాః ॥ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు ॥ ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని। మా మప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యా న్త్యధమాం గతి,, మితి ప్రతిజ్ఞాత భగవ ద్దణ్డభా గ్భవేత్ , ఈశ్వరస్య సర్వ జ్ఞత్వేన విధి నిషేధ ప్రవర్తకత్వేనచ తత్కృతం సర్వ మవిషమ మేవ భవ తీతి ధ్యేయమ్. ‡తస్మాద్యేపున ర్ముముక్షవో భగవ న్తం శ్రీ వాసుదేవమేవ కర్మాధ్యక్షం మత్వా సర్వవేదా న్తసారోపదిష్ట భగవ ద్ధర్మపరాయణాస్సన్తోఽనవరతం భగవ చ్చరణారవిన్దం భజేయు స్త ఏవానాయాసేన భవార్ణవం స న్తర న్తీత్యనవద్యమ్.

—※{ ౪౧॥సూ॥ ¶కృత ప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః }※—

తుశబ్దశ్శఙ్కావకాశం విధునోతి, పరమాత్మాయత్తమేవ భవతి కర్తృత్వం జీవానా మిత్యవధారితమ్, తథాపి తథావిధం కర్తృత్వం జీవాఃపునస్స్వప్రయత్నాయత్తమేవ మన్యన్తే, అతో లోకే జీవస్యైవ పుణ్యాపుణ్య లక్షణ కర్మ కర్తృత్వ వ్యవహారః, తతశ్చేశ్వరః పర్జన్యవ త్తత్తజ్జీవమత్యా తత్తజ్జీవ ప్రయత్నకృత కర్మాపేక్ష ఏవసన్ తత్తత్కర్మ ఫలాని విభజ్యతత్తజ్జీవేభ్యః ప్రయచ్ఛ

---

‡ భగవత్పారతన్త్ర్యాత్మక లక్షణసిద్ధ్యాజీవానాం తద్భక్తి సిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమితి దర్శయన్ సూత్రార్థముప సంహరతి- (తస్మాద్యే పునర్ముముక్షవ) ఇతి. ...

¶ ఏవం వ్యుదస్తేపీశ్వరస్య వైషమ్యాదికే పునర్వ్యుక్త్యన్తరేణ తత్సమ్యఙ్నిరస్యతి- (కృతప్రయత్నే) తి. ...

పర్జన్యవదితిపరమాత్మనో జీవ కర్మఫలోత్పాదన సాధారణ కారణత్వే దృష్టాన్తః, యదిబీజాదేవ కేవలాదంకురాదివైషమ్యం సిద్ధ్యేత్త

తి, †యథావాలోకే నానావిధానాం వ్రీహి యవాదీనా మోషధీనాం ధరణీసమవహితేభ్య స్స్వస్వ బీజేభ్యః పరస్పరం విషమతయా జాయమానానాం సాధారణ నిమిత్తం భవతి పర్జన్యః, నహ్యసతి పర్జన్యానుగ్రహే తాభ్యాం రస కుసుమ ఫలపలాశాదికంసమ్పాద్యతే, పర్జన్యానుగుణస్య నిమిత్తత్వాత్; నచ తత్ర పర్జన్యస్య వ్రీహ్యాద్యోషధి వైషమ్య హేతుత్వమపి వక్తుం శక్యతే. యత స్తాసాం వైషమ్యం స్వస్వ బీజాయత్త మేవ దృశ్యతే, ఏవం జీవ విషమ ప్రయత్న కృత విషమ ధర్మాపేక్షః ఏవేశ్వరో నిమిత్త భూత స్సన్ తేషాం జీవానాం శుభాశుభ ఫలాని విధత్తే, అతోఽస్య నవైషమ్యమీషదపీత్యభిప్రాయః, ※అపిచాదావనాదితయానువర్తమానాజ్ఞానతిరోహిత స్వరూపస్య జీవస్య కరుణావశేశ్వర సఙ్కల్పాయత్తమేవభవతి ప్రకృతి సమ్బన్ధ ఘటనద్వారా కర్మకర్తృత్వమ్, తత్తు జీవోఽనాద్యను వర్తమానా జ్ఞానవశాత్స్వ ప్రయత్నా యత్తం మత్వా కర్మచికీర్షతి తదనుసారేణేశ్వర స్తం కర్మకారయతి, అథ చేశ్వర స్తాదృశ కర్మవాసనా నుగుణ్యేన తం తదన్తర జన్మని కర్మ కారయతి, తదనన్తర జన్మనిచ తత్పూర్వ వాసనాను గుణ్యేన కర్మ కారయతతోఽప్యనన్తర జన్మనిచ తత్తత్పూర్వవాసనానుగుణ్యేన కర్మ

దా పర్జన్యస్య వైయర్థ్యం స్యాదతోఽఙ్కురాది వైషమ్య విశేషహేతూనాం బీజానాం సాధారణ హేతు సాపేక్షతయా పర్జన్యస్యావైయర్థ్యం సిద్ధమ్, తద్వ దేవేశ్వరస్యాపి జీవకర్మఫల దాన సాధారణకారణత్వా దవైయర్థ్య మవైషమ్యాదికం చ సిద్ధమితి భావేన దృష్టాన్తం విశదయతి-†(యథావే)తి- ధరణీసమవహితేభ్యః-పృథివీ సంయుక్తేభ్యః, యత్తూక్త మీశ్వరస్య కారయితృత్వాభ్యుపగమే చక్రకదోష ప్రసక్తిరితి తన్నేత్యాహ-※(అపిచే)త్యాదినా.

నస్త్వేవం పరమాత్మనః కారయితృత్వే వ్యక్తేసతి ప్రయోజ్య

కారయతీత్యేవమనాది సంసార వ్యవస్థితిరితి విశిష్యతే. §ఏతదేవాభి
ప్రేత్యశ్రూయతే ' ఆత్మమాయామృతేరాజన్ పరస్యానుభవాత్మ
నః । నఘటేతార్థసమ్బన్ధస్స్వప్నద్రష్టు ర్యథాఞ్జసే ' తి.¶ఆత్మమా

కర్తుర్జీవస్య కథం లోకే ముఖ్యకర్తృత్వ వ్యవహార ఉపపద్యేతేతి
చేదుచ్యతే, ఆచార్యస్యాధ్యాపకత్వేపి తదధీనస్య వటోర్యథా ము
ఖ్యాధ్యేతృత్వ వ్యవహారస్తద్వ త్కారయితృత్వేపి పరమాత్మనస్తద
ధీనస్య జీవస్యాపి లోకే ముఖ్యకర్తృత్వ వ్యవహారోపపత్తిరితి ధ్యే
యమ్, శాస్త్రదృష్ట్యాతు ముఖ్య కర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవసిధ్య
తి, తథాచ శ్రూయతే ' సర్వదేవతా లిఙ్గానాం మన్త్రాణామర్థ
నియామకతయా సాక్షాత్కర్తరి పరదేవతాయామేవ భావ య
మాన' ఇతి. స్వయంచాత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి-§(ఏతదేవాభిప్రే
త్యే) తి- ఏతత్ప్రకృతి సమ్బన్ధస్య పరమాత్మాయత్తత్వ మభిప్రేత్య-
అభిప్రాయంవిషయీకృత్య, అత్రకఠినపదాని వ్యాచష్టే-¶(ఆత్మమా
యే) త్యాదినా- ఏతదుక్తంభవతి, యథా స్వప్నద్రష్టుః పురుష
స్య పరమాత్మా స్వసఙ్కల్పాత్స్వప్న దేహాది సమ్బన్ధం ఘటయతి,
తథా అనాది తయాఽనువర్తమానాజ్ఞానతిరోహిత స్వరూపస్యజీవ
స్య పరమాత్మా స్వసఙ్కల్పాదేవ దేహాదిరూప ప్రకృతి సమ్బన్ధం ఘ
టయతీతి, జీవస్యానాద్య జ్ఞానతిరోహితత్వంచ ' అనృతేనహి ప్ర
త్యూఢాస్తేషాం సత్యానాం సతామనృత మపిధాన ' మిత్యాది శ్రు
తిషు ' అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవ ' ఇత్యాది
స్మృతిషు చ వ్యక్తమ్, హి-యతః, అనృతేన- అనాద్యనువర్తమా
నాజ్ఞానేన, ప్రత్యూఢాః- తిరోహితాః, జీవా ఇతి పూర్వవాక్యాది
హ విశేష్య పదమనుషఞ్జనీయమ్, తస్మాత్సత్యానాం సతాం - ని
త్యతయా విద్యమానానాం తేషాం జీవానాం, అనృతమ్- యథో
క్తమజ్ఞానమ్, అపిధానమ్- ఆవారకం భవతీతి యోజనా, తస్మాజ్జీ

యా- పరమాత్మసఙ్కల్పః, అర్థసమ్బన్ధః- ప్రకృతి సమ్బన్ధః, §తతశ్చా
నాదితయా నువర్తమానా జ్ఞానస్యానాదిత్వా త్తదాయత్త సంసా
రస్యాప్యనాదిత్వముచ్యతే, యది జీవో నిఖిలం కర్మ పరమాత్మ స
ఙ్కల్పాయత్తం మత్వాన స్తమనవరతం భజేత్తర్హి సఏవాస్మాత్సం
సారాన్ముక్తో భవతీతి జ్ఞేయమ్. తస్మాజ్జీవబుద్ధ్యా తత్ప్రియత్వా
యత్త కర్మవాసనాః ప్రేరయన్ పునఃపున స్తమీశ్వరః కర్మ కారయంస్త
దనుగుణ ఫలంచ భోజయతీత్య ధ్యవసీయతే, †కుతఃపున రిదమవగ
మ్యతే? విహిత ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః- [భావేనిష్ఠా,]యథో
క్తరీత్యేశ్వరస్య జీవ కర్మాపేక్షత్వ మభ్యుపగమ్య తత్ఫల ప్రదత్వా
భ్యుపగమేహి ' అహరహ స్సన్ధ్యా ముపాసీత- జ్యోతిష్టోమేన స్వ
ర్గకామో యజేత- మయోదితేష్వవహితస్స్వధర్మేషు మదాశ్రయః ।
వర్ణాశ్రమకులాచార మకామాత్మా సమాచరేత్ ॥ అకామస్సర్వకా
మోవా మోక్షకామ ఉదారధీః । తీవ్రేణ భక్తియోగేన యజేతపురు
షం పరమ్ - తస్మాద్బ్రాహ్మణాయ నాప గురేత- ననిహన్యాన్నలో
హితంకుర్యా ' దిత్యేవం జాతీయకానాంవిధినిషేధ వాక్యానా మవై
యర్థ్యం సమ్భవతి, ఈశ్వరస్య యథోక్తరీత్యా జీవప్రయత్న కృత

వా స్సంసారే ముహ్యన్తీతి వాక్యశేషః, స్మృతిపద యోజనాతు స్ప
ష్టైవ, పరమాత్మన స్స్వస్వదేహాద్యర్థనిర్మాతృత్వంమాయయా
స్తత్సఙ్కల్పాత్మకత్వం చానన్తరాధ్యాయేసన్ధ్యపదేవక్ష్యతే, జనన
మరణాత్మక సంసారస్యాపి జైవానాద్యజ్ఞాన మూలత్వాదనాదిత్వ
మిత్యాహ- §(తతశ్చే) తి. ... ...

† జీవేభ్యః ఫలదానార్థం పరమాత్మనః కర్మ సాపేక్షత్వే వి
ధి ప్రతిషేధ శాస్త్ర ప్రామాణ్యాన్యథా నుపపత్తింప్రమాణయతి-
(కుతఃపున) రిత్యాదినా- [భావేధాత్వర్థే నిష్ఠా క్తప్రత్యయః,
క్తక్తవతూనిష్ఠేతి సంజ్ఞాకరణాత్] పరమాత్మనో 'జీవ కర్మ నిరపే

కర్మానపేక్షత్వేన స్వతన్త్రతయా ఫల ప్రదత్వాభ్యుపగమేతు విహిత ప్రతిషిద్ధయోర్వైయర్థ్యమేవప్రసజ్యేత, ? ఆదిగ్రహణేనజీవానామకృతాభ్యాగమ కృత విప్రణాశదోష ప్రసక్తిం ద్యోతయతి. * తస్మాత్ అనాదితయా నువర్తమానా జ్ఞానతిరోహితస్వరూపః ఈశ్వరవశాత్ ప్రకృతి సమ్బన్ధద్వారా క్రియమాణం కర్మ జీవ స్యాయత్తంమన్యతే, తదపేక్షస్సన్నీశ్వర స్తత్ఫలం దదాతి, అతోఽస్య న వైషమ్యాదికమ్, అతఏవ నవిహిత ప్రతిషిద్ధ వైయర్థ్యమితి స్థితమ్.

౯॥పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

—*{ ౪౨॥ సూ॥ అంశోనానావ్యపదేశా దన్యథాచాపి దాశకితవాదిత్వ మధీయతఏకే }*—

§ జీవేశ్వరయో రుదిత కర్తృకారయితృ భావేనోపకార్యోపకారకభావో దర్శితః- సచేహభేదేనమిథస్సమ్బద్ధయో రేవలోకేదృష్టః, ¶ యథా స్వస్వామినోః, †తతశ్చజీవేశ్వరయో స్స్వస్వామి

క్షత్వే విధ్యాది శాస్త్రాణాం వైయర్థ్యమాహ- (ఈశ్వరస్యే)తి-సాత్రేణాదిపదేన యథోక్తా కృతాభ్యాగమ దోషశ్చ నిరస్తఇత్యాహ- ?(ఆదిగ్రహణేనే) తి-అధికరణ ముపసంహరతి-*(తస్మా)దితి.

§ నిత్యశ్చేతనోఽణు శ్చైతన్య స్వరూపఃకర్తా పరమాత్మ పరతన్త్రశ్చ జీవో భవతీత్యుక్తమ్, తత్రపూర్వాధికరణే జీవాత్మపరమాత్మనోః కర్తృకారయితృ భావేన దర్శితోపకార్యోపకారక భావస్తయో స్సమ్బన్ధమపేక్ష్యమాణ స్తత్సమ్బన్ధా నిశ్చయాత్కథంసిధ్యేత్? ఇత్యాక్షేప సఙ్గతి మస్య పూర్వాధికరణేన సహ ద్యోతయితుం వృత్త మనుకీర్తయతి- (జీవేశ్వరయో) రితి = ఉపకార్యోపకారక భావస్య తత్సమ్బన్ధాపేక్షత్వే దృష్టాన్త మాహ- ¶(యథే)తి=విషయాదికమాహ- †(తతశ్చే) తి- యథోక్తోపకార్యోపకారకభావాపేక్షిత జీవేశ్వర సమ్బన్ధావశ్యకత్వ విషయే దృష్టాన్త దర్శనాదిత్య

నోరివోపకార్యోపకారక భావ ప్రయోజకాంశాంశి భావ లక్షణ
స్సమ్బన్ధో౽భ్యుపగమ్యతే? ఆహోస్విత్ ఘటతన్త్వోరివోపకార్యోప
కారకభావా ప్రయోజకతాదాత్మ్యలక్షణ సమ్బన్ధో౽భ్యుపగమ్యతే?

ర్థః, "తత్త్వమసీ" త్యాది శ్రుతిభ్యో జీవేశ్వరయో రభేదావగ
మేన తాదాత్మ్య లక్షణ సమ్బన్ధ సద్భావాత్తయోరుపకార్యోపకా
రక భావో నఘటత ఇతి భావేన పూర్వపక్షయతి-ఘటతన్త్వోరి
వే) తి= 'సో౽న్వేష్టవ్యస్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః- సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ స
ఖాయా యదృచ్ఛయాకృత నీడౌచవృక్షే । ఏకస్తయోః ఖాదతి పిప్ప
లాన్న మన్యో నిరన్నో౽పి బలేన భూయాన్- ఆత్మాన మన్యంచ సవే
ద విద్వానపిప్పలాదోనతు పిప్పలాదః- ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖా
యా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వ
త్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి- పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా
జుష్టస్తతస్తే నామృతత్వమేతి' తేన- పరమాత్మనా, జుష్టః- ప్రీతి వి
షయీకృతస్సన్, 'అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనమ్।
స్వతో౽నసమ్భవేన్నన్య స్తతో౽జ్ఞోజ్ఞానదో భవేత్-తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వి
జ్ఞానమయాత్-అన్యో౽న్తర ఆత్మానన్దమయః-ఏషహ్యేవానన్దయాతి-జ్ఞా
జ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ । నిత్యోనిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మే
కో బహూనాం యోవిదధాతికామాన్ - య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనో౽న్త
రో యమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి-ఏ
కస్యైవమమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే । బన్ధో౽స్యావిద్యయా
నాదిర్విద్యయాచ తథేతరః' ఇత్యాది శ్రుతీనామ్ 'ద్వావిమౌ పు
రుషౌలోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవచ । క్షరస్సర్వాణిభూతాని కూటస్థో౽క్ష
రఉచ్యతే॥ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః। యో
లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః ॥ యస్మాత్క్షరమతీతో
హమక్షరాదపిచోత్తమః । అతో౽స్మిలోకే వేదేచ ప్రథితః పురుషోత్త

ఇత్యస్యాం విచికిత్సాయా ముత్పన్నాయాం ఘటతన్త్వోరివ జీవేశ్వరయోరభేదావగమాత్తాదాత్మ్యలక్షణ సమ్బన్ధః ప్రాప్నోతీ త్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, జీవః పరమాత్మస్వత్వేన తదంశోభవితు మ

మః ॥ దైవీహ్యేషాగుణమయీ మమమాయాదురత్యయా । మామేవయే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాంతరన్తితే ॥ సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ । అహంత్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః॥ ’ ఇత్యాది స్మృతీనాంచ జీవేశ్వరయోస్స్వాభావికభేద పరత్వస్య, జీవో బ్రహ్మ భిన్నః-బ్రహ్మనియామ్యత్వాత్; ప్రకృతివత్, ఇత్యాద్యను మానాదిభిరను గృహీతత్వా ద్విశిష్టవస్త్వైకదేశస్య విశేష్యాంశత్వ నియమాజ్జీవ లక్షణ శరీర విశిష్టస్యపరమాత్మనో విశేషణీభూతో జీవ స్తదంశ ఇతి జీవాత్మపరమాత్మనోరంశాంశిభావ లక్షణ సమ్బన్ధాధ్యవసాయా దుపకార్యోపకారక భావస్సంసిద్ధ ఇతి భావేనసిద్ధాన్తయతి- (ఏవంప్రాప్తేబ్రూమ) ఇత్యాదినా- సచతత్త్వమసి నాన్యోతోఽస్తి ద్రష్టా, తదేవ ‘ కంపశ్యే ’ త్యాది శ్రుతిభి ర్జీవేశ్వరయో రభేదావగమాత్తాదాత్మ్యసమ్బన్ధ ఏవతయోస్సిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్, తత్త్వ మస్యాది వాక్యానా ముపాస్య లక్షణాధ్యాయే వివృతత్వేనేహ వివక్ష్యమాణత్వాచ్చ ‘ పురోహితోఽయం రాజాసంవృత్త ’ ఇతివత్; తత్ర తత్సమ్బన్ధ ముపజీవ్యతత్త్వం పదార్థానాం సామానాధికరణ్య మాత్ర ముపదిశద్భిస్తైర్వాక్యై ర్జీవేశ్వరయో ర్భేదావగమేన తయోర్యథోక్తాంశాంశి భావ ఏవహ్యధ్యవసీయతే, యద్యపిస్వాభావిక నియామ్యత్వనియన్తృత్వ కిఞ్చిజ్జ్ఞత్వ సర్వజ్ఞత్వ బహుత్వైకత్వాది విరుద్ధ ధర్మవత్త్వంజీవేశ్వరయో రజ్ఞాత్వా భ్రమాత్తయో రభేదవాదిన ఏవమాహుః. జీవో బ్రహ్మాభిన్నః, చేతనత్వాత్; బ్రహ్మవదిత్యను మానంతయో రభేదగమకమితి, తథాపి తాదృశానుమానం జీవో బ్రహ్మ భిన్నః బ్రహ్మనియామ్యత్వాత్, ప్ర

హానిః, కుతః పునరిదమస్యవసీయతే? నానా వ్యపదేశాత్ - జీవే శ్వరయోర్భేద వ్యపదేశాత్, *తథాహి ‘జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీ శౌ- నిత్యోనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యోవి దధాతి కామాన్- సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌచ వృక్షే - య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయ మాత్మాన వేదయస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మాన్త ర్యామ్యమృత’ ఇత్యేవం జాతీయకాః శ్రుతయో జీవేశ్వరయోర్నై సర్గికం భేదం వ్యపదిశన్తి, ¶ నను చాయం నానావ్యపదేశః ప్రపా మధ్యగతానా మివ తయోర్భేద మవగమయతి, నైతావతా తయో రంశాంశి భావస్సేత్స్యతీత్యాశఙ్క్య హేత్వన్తరంచ పఠతి- (అన్య థాచాపి) తి- నహి నానా వ్యపదేశ మాత్రాదేవ జీవేశ్వర యో

కృతివదితి ప్రత్యనుమానేన సత్ప్రతిపక్షితమ్, కించ తత్రపక్షతావ చ్ఛేదక హేత్వో ర్జీవత్వ చేతనత్వయో స్త్వన్మతే మిథ్యాత్వాదాశ్ర యాద్యసిద్ధిః, యద్యేతయోః పక్షతావచ్ఛేదక హేత్వో ర్వ్యావహా రిక సత్యతాభ్యుపగమ్యత ఇత్యుచ్యతే, తదా తయోరభేదోపి వ్యా వహారికోభ్యుపగన్తవ్యస్స్యాత్, తతశ్చ తయోః పారమార్థిక ఏవ భేదస్సిద్ధః, కించ తత్ర సపక్షస్య నిర్విశేష తయా విపక్షస్యాచేతన తయాచ సపక్షాది వ్యావృత్తత్వా ద్ధేతో రసాధారణత్వం చ ద్రష్ట వ్యమ్, తస్మాజ్జీవేశ్వరయో ర్వాస్తవ భేదాధ్యవసాయాత్పూర్వో క్తాంశాంశిభావ లక్షణ సమ్బన్ధ నిబన్ధనోపకార్యోపకారక భావ స్సి ద్ధఇతి ధ్యేయమ్, ప్రథమ హేతుం వ్యాచష్టే- (జీవేశ్వరయో) రితి-
*అనయోర్భేద వ్యపదేశమేవోపపాదయతి- (తథాహీ)త్యాదినా.
¶ అనేనతయో రంశాంశిభావరూపసమ్బన్ధానవగమాత్తదవగమకం తయోరౌపచారికాభేద వ్యపదేశాత్మక ముత్తరం హేతు మవతార యతి (ననుచే) తి. ... ...

రంశాంశిభావః ప్రతిపద్యతే, అపిత్వ నానా వ్యపదేశాచ్చ; 'సఆ
త్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో'' ఇతి జీవేశ్వరయోశ్శరీరశరీరిభావా ద్యభిప్రా
యేణాభేదోపచారాదపి తయోరంశాంశిభావః ప్రతిపద్యతే, తథా
చైకేశాఖినః. ఆథర్వణికాః, బ్రహ్మసూక్తే దాశకితవాదీనాం బ్ర
హ్మభావ మధీయతే, "బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మే మేకిత
వా'' ఇత్యాదినా, § దాశాః- యఏతే కైవర్తాః, ఏచామీదాసాః-
స్వామ్యర్థే స్వాత్మానముపక్షపయన్తి, ఏచకితవాః - ద్యూతకృతః,
తేసర్వేపి బ్రహ్మేతి యోజనా, ¶ఏతదుక్తంభవతి, యథావాసర్వ
స్వామినోరాజ్ఞః శ్శరీరాపత్యా మాత్యభృత్యాది రత్యన్తమభిమానా
స్పదత్వలక్షణేన స్వత్వేన అంశో భవత్యేవంజీవ ఈశ్వరస్యాంశోభ
వతీతి, అతఏవ "స్వస్వామిభావో ధ్రువయోర్ద్వయ యత్ర తస్యార్
చ్యతేసా విధికృత్యయోగః - అహంత్వకామస్త్వద్భృత్యస్త్వంచ
స్వామ్యనపాశ్రయ'' ఇత్యాద్యామ్నాయో జీవేశ్వరయోస్స్వస్వా

ప్రపా- తక్రోదక దానాదినా పాంథాది శ్రమాపనోదన స్థ
లవిశేషః, శరీర శరీరిభావా ద్యభిప్రాయేణేత్యత్ర ఆదినాజీవస్య ఈ
శ్వరాభేదోపచార హేతుభూత స్తయోరుపాసకోపాస్యభావ లక్ష
ణ సమ్బన్ధో వివక్షితః. ... ...

§ ఏతచ్చాగ్రేవక్ష్యతి, తథాచైకఇతిశ్రుతేస్తాత్పర్యంపశ్చాద్దర్శ
యిష్యన్ తత్పదాని యోజయతి- (దాశా)ఇతి.

¶ పరమాత్మనో నిరవయవత్వేనముఖ్యాంశాసిద్ధే 'ఏకవస్త్వే
కదేశ స్తద్వస్త్వంశ' ఇతి న్యాయానుసారేణ జీవస్య పరమాత్మాంశ
త్వం దుర్వచమ్, అతో విశిష్టవస్త్వేకదేశో విశేష్యాంశ ఇతి న్యా
య మనుసృత్య పరమాత్మ శరీరత్వేన తద్విశేషణీభూతస్య జీవస్య
తదంశత్వం సువచ మితిసూత్రకార తాత్పర్యం దర్శయతి- (ఏతదు
క్తం భవతీ) త్యాదినా = శ్రుతదృష్టాన్తే శఙ్కాం నిరస్యతి

మి భావలక్షణసమ్బన్ధ మేవాంశాంశిభావమవగమయతి, §నచదృష్టా న్తే స్వస్వామినో రత్యన్తం వ్యవధానేన దార్ష్టాన్తికయో రంశాంశినో రపి వ్యవధాన మాపాద్యతయో ర్వ్యాప్యవ్యాపక భావో నివారయితుం శక్యత ఇతి వాచ్యమ్, దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికయో స్సర్వధర్మసామ్యానుపపత్తేః; తయో ర్వ్యాప్యవ్యాపకభావస్యాసకృదావర్తితత్వాచ్చ, †అత స్సుష్ఠూక్తం స్వామిత్వరూప సమ్బన్ధవతో ఽనవరత ముపకారిణః ఈశ్వరస్య స్వత్వ సమ్బన్ధవాన్ జీవోంశ ఇతి, ❋ అపిచాత్ర దాశానాం పర బ్రహ్మణా న్తర్బహిర్వ్యాప్తత్వేన తచ్ఛరీరత్వేన తన్నియామ్యత్వేన తదనుగ్రహాయత్త శరీరాదిమత్త్వేనచ పర బ్రహ్మణా సమ్బద్ధత్వా ద్దాశాది శబ్దానాం బ్రహ్మశబ్దేన సామానాధికరణ్య ముపపద్యతే, యతో వాయువత్సయోః కించిత్సమ్బన్ధ ముపజీవ్య 'వాయవస్థో పాయవస్థే' తి వాయువత్సశబ్దయో స్సామానాధికరణ్య మామ్నాయతే, మన్త్రస్యత్వయమర్థః, హే వత్సాః- యూయం వాయవస్థ- వాయుదేవతాకాన్తరిక్ష దేవత్యాః స్థ, ఉపాయవస్థ- అన్తరిక్షలక్షణ దేవతానుగ్రహేణ సాయాహ్నే యజమానస్య సమీప మాగన్తారో భవథేతి, ¶ అయమేవార్థో బ్రాహ్మణేన స్పష్టీకృతః 'వాయవస్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్ష స్యాధ్యక్షాః- అన్తరిక్ష దేవత్యాః ఖలు వై పశవః- వాయవ ఏవైనాన్ పరిదదాతి- ప్రవా ఏనానేతదా కరోతీ' తి. అధ్యక్షా ఇతి వచన వ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః, మన్త్ర పినియోగ స్తూచ్యతే, ప్రతి పద్ది

---

§(నచే)త్యాదినా- †జీవస్యపరమాత్మాంశత్వలక్షణసిద్ధి రేతదధికరణఫలమితి సూచయతి- (అతస్సుష్ఠూక్త) మితి- ❋సూత్రకారోదాహృతశ్రుతేస్తాత్పర్యం శ్రుత్యన్తరదృష్టాన్తేన స్పష్టయతి- (అపిచే) త్యాదినా- ¶కించిత్సమ్బన్ధవశా దభేదోపచార ప్రవృత్తింశ్రుతేర్దర్శయితుం బ్రాహ్మణముదాహృత్య మన్త్ర వినియోగమాహ- (అయమేవార్థ)

నేదర్శేష్ట్వా ఇన్ద్రాయసాన్నాయ్యాఖ్యందధిహోతుంసోమయాజినా
దర్శదిన రాత్రౌ సాన్నాయ్యం సన్నేయః, తదర్థం తస్మిన్ దినే
ప్రాతర్లౌకిక దోహనాదూర్ధ్వం స్వమాతృభ్యో వత్సా అపాక
రణీయాః, తచ్చాపకరణ 'మిషే త్వే'తి మన్త్రేణ సద్యశ్ఛిన్నయా 'ఊర్
జే త్వే'తి మన్త్రేణానుమృష్టయా ఆర్ద్రయా పలాశ శాఖయా క
ర్తవ్యమ్, తాదృశవత్సాపాకరణ శేషోయం 'వాయవస్థో పాయ
వస్థే' తిమన్త్రః, * అత్రవాయ్వధిష్ఠి తాన్తరిక్షదేవత్యానాం వ
త్సానాం వాయుపరమ్పరా సమ్బన్ధముపజీవ్య వత్సవాచిన స్తిజో వా
యుశబ్దేన సామానాధికరణ్య నిర్దేశ ఉపలభ్యతే, ఏవంసతి సా
క్షాత్పరబ్రహ్మన్తర్బహిర్వ్యాప్త్యాది సమ్బన్ధవతాం దాశాదీనాం
బ్రహ్మశబ్దేన నిర్దేశస్సుతరా ముపపద్యత ఏవ, యతశ్శ్రుతీనామ
యం సమ్బన్ధ మాత్ర ముపజీవ్యాన్యశబ్దేనాన్యనిర్దేశో నైసర్గికో
బహుషు ప్రదేశేషూపలభ్యతే, తథాహి ఇధ్మప్రోక్షణ మన్త్రే ఇ
ధ్మస్య కృష్ణమృగవాచకేన కృష్ణశబ్దేనాభిధానం శ్రూయతే, సచమ
న్త్రః 'కృష్ణోస్యా ఖరేష్ఠోగ్నయే త్వాస్వాహే' త్యేవం రూపః, అ
స్యాయమర్థః, హేఇధ్మ ? త్వమ్ - ఆఖరేష్ఠః - వృక్షేస్థితః, అత
స్త్వమ్, కృష్ణోసి- కృష్ణమృగరూపంధృత్వా వనస్పతీన్ ప్రవిష్ట స్యా
గ్నే రాశ్రయత్వేన దీపకత్వేనచ ప్రియ తమత్వా త్కృష్ణనామాసి,
తస్మాత్త్వామగ్నయే హోతుంస్వాహా- ప్రోక్షామీతి. ఏతచ్చ బ్రా
హ్మణేన స్పష్టీకృతమ్ 'అగ్నిర్దేవోభ్యో నిలాయత - కృష్ణోరూపం
కృత్వా వనస్పతీన్ప్రావిశత్ - కృష్ణోస్యాఖరేష్ఠోగ్నయే త్వా స్వా
హేత్యాహ - అగ్నయ ఏవైనం జుష్టం కరోతీ'తి. ఏవం "వైష్ణవం
వామన మాలభేత స్పర్ధ మానో విష్ణు రేవ భూత్వే మాన్లోకాన

ఇత్యాదినా- దృష్టాన్తార్థం దార్ష్టాన్తికేనిగమయతి- *(అత్రవా
య్వధిష్ఠితే)తి- ఏవం స్వభావతో భిన్నవస్తునో ర్యత్కిఞ్చిత్సమ్బన్ధ

భి జయతీ'త్యత్ర విష్ణుయజన సమ్బన్ధేనైవ యజమానే విష్ణుశబ్దనిర్దే శశ్శ్రూయతే, "ఏవం దేవాసురాస్సంయత్తా ఆసన్- తే దేవా బిభ్య తోఽగ్నిం ప్రావిశన్ తస్మాదాహురగ్నిస్సర్వా దేవతా ఇతి" తి. ఆదిత్యో యూపః - యజమానః పశుః - యజమానః ప్రస్తరమ్- యజమాన ఆహవనీయ" ఇత్యాదిషు తత్తత్సమ్బన్ధవశాదాగ్న్యాది శబ్దానాం సర్వదేవతాదిశబ్ద నిర్దేశ ఉపపాదనీయః, తథైవ 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ - ఆత్మైవ తదిదం విశ్వమ్ - ఇదం హి విశ్వం భగవాన్- విజ్ఞానమేక మరుదైవ విభాతి- బ్రహ్మైవ భాతిసదసచ్చ తయోః పరం యత్ - బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్షఆసీ" దిత్యాది వాక్యేషు బ్రహ్మాదిశబ్దో బ్రహ్మజన్యత్వాది సమ్బన్ధయుక్తేషు జగదాదిషు ప్రయుజ్యతే,ఏతేన "క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాంవిద్ధి"తిస్మృతిర్జీవేశ్వరయో రభేదోపచారపరేతివ్యాఖ్యాతా. ఏవమ్'తత్త్వమసి-అహం బ్రహ్మాస్మి' త్యాదావిశేషతో భగవదుపాసనాది లక్షణ సమ్బన్ధ సద్భావాజ్జీవస్యస తచ్ఛ్వేతకేతోఃపరబ్రహ్మ వాచక తచ్ఛబ్దాది నిర్దేశో నవిరుధ్యతే, నచ 'అథయోన్యాం దేవతా ముపాస్తే అన్యోసావన్యోహ మస్మీతి నసవేదే' త్యాదా భగవదుపాసన కాలే ఉపాసకస్యోపాస్యేన పరమాత్మనా సాకమభేదోను సన్ధేయతయా శ్రూయతఇతివాచ్యమ్, తత్రైవంహి పౌర్వాపర్య పర్యాలోచనయాఽర్థోఽధ్యవసీయతే, అన్యః - ఉపాస్యాత్పరమాత్మనో ర్థాన్తరతయావసితో య ఉపాసకః, స్వస్మాదన్యామేవసతీం పరమాత్మ లక్షణాం దేవతామన్యో మదితర వత్ప్రతీయమానో సౌ పరమాత్మాహ మేవాస్మీ త్యుపాస్తే,

---

ముప జీవ్యాభేదోపచారాయ ప్రవృత్తాశ్శ్రుతీ రుపపాదయతి- (తథాహీ)త్యాదినా (తచ్ఛబ్దాదినిర్దేశోనవిరుద్ధ్యత)ఇత్యన్తేన- ఇతరథ్వాన్ మౌపచారికాభేదపరాణి 'సర్వంతంపరాదా' దిత్యాది వాక్యా

నస వేద- స తు పరమాత్మానం నోపాస్తే, కింతు తం సర్వేశ్వరం భగవంత మవజానాత్యేవేతి. ¶నచైవమపి 'సర్వంతం పరాదాద్యోన్య త్రాత్మనో వేదేతీ"యం శ్రుతిరుపాస్యాత్పరమాత్మనోన్యత్సర్వం ప్రతి షేధతి, తస్మాదుపాస్యోపాసకయో రభేదస్సేత్స్యతీతి శఙ్కనీయమ్, తస్యామపి. శ్రుతౌ తయో రభేదగన్ధా భావాత్, తథాహి యస్తావదుపాసక ఆత్మనోన్యత్ర వేద- ఆత్మన ఇతి ల్యబ్లోపే పఞ్చమీ, ఉపాస్యం పరమాత్మానం విహాయ తదన్యత్ర శబ్దాది విషయేషు సజ్జతే, తమ్ - తథావిధవిషయ విషక్తమ్, సర్వమ్ - తథావిధ విషయజాతమ్, అత్ర పరాదాత్ - భగవదుపాసనతః, ఖణ్డయేత్ - భ్రంశయేదిత్యర్థః, †తథాచ శ్రుతిః "యావన్నృకాయరథమాత్మ వశోపకల్ప్య ధత్తే గరిష్ఠ చరణార్చన యానిశాతమ్ । జ్ఞానాసి మచ్యుతబలో దధదస్తశత్రు స్స్వానన్ద తుష్టఉపశాన్తఇదం విజహ్యాత్ ॥ నోచేత్ప్రమత్తమసదిన్ద్రియ వాజిసూతా నీత్వోత్పథం విషయదస్యుషు నిక్షిపన్తి । తే దస్యవస్సహయసూతమముం తమోన్ధే సంసారకూప ఉరు మృత్యుభయే క్షిపన్తి" ఇతి. అతస్సర్వం సమంజసమ్.

ఇతఃపునరపి కుతోంశత్వావగమః?

—* ౪౩ ॥ సూ ॥ మన్త్రవర్ణాత్ *—

"స్వకృతపురేష్వమీష్వబహిరన్తరసంవరణం తవపురుషం వదన్త్యఖిల శక్తిధృతోంశకృతమ్ । ఇతినృగతిం వివిచ్యకవయో నిగమావపనం భవత ఉపాసతేఙ్ఘ్రిమభవం భువివిశ్వసితా" ఇత్యయం మన్త్రవర్ణో జీవానాం సాక్షాదేవ పరమాత్మాంశ భావమవగమయతి, తస్మాదంశత్వావగమః. ... ... *

న్యాదాయాభేద శఙ్కానకార్యేత్యాహ-¶(నచైవమపీ) తి- తత్ర సర్వమితి వాక్యం వ్యాచష్టే- (యస్తావ) దితి- †విషయాసక్త్యాభగవద్భజన విరోధిత్వే శ్రుతిం ప్రమాణయతి- (తథాచశ్రుతి) రితి.

—※ ౪౪ ॥ సూ ॥ అపిస్మర్యతే ※—

అపిచ జీవానాం పరమాత్మాంశభావో భగవద్గీతాసు స్పష్టతయా స్మర్యతే, 'మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతస్సనాతన' ఇతి. ※తస్మాదప్యంశత్వావగమః. ... ...

నను జీవస్యేశ్వర శరీరతయా తదంశత్వాభ్యుపగమేన తస్మిన్నంశభూతే జీవే సుఖదుఃఖాదిభిరర్ద్యమానే ఽశిన ఈశ్వరస్యాపి తద్దోషః ప్రసజ్యేత, తతశ్చ కృతం జీవస్యేశ్వరాంశత్వోపపాదనేనేత్యత ఉత్తరం ప్రవోచతి, ...

—※ ౪౫॥ సూ॥ †ప్రకాశాదివత్తు నైవంపరః ※—

తుశబ్దశ్శఙ్కాపనుత్యర్థః, యథాఽంశో జీవస్సంసారదుఃఖాదిక మనుభవతి నైవం పరోంశీ ఈశ్వరో ఽనుభవతీతి ప్రతిజానీమః. తథాహి జీవోహ్యనాది సంసారవశాచ్ఛరీరే ఆత్మభావం ప్రతిపద్యమాన స్తత్కృతయా గర్భజన్మజరామరణాది దుఃఖపరమ్పరయా ముహురర్ద్యమాన స్తత్సఙ్గవశా దీశ్వరముపాసిత్వా దుఃఖ పరమ్పరాం ప్రహాయానవరతానన్దమయం మోక్షంప్రాప్నోతి, తథాసతీశ్వరే అపారమహిమ్న్యకర్తవ్యే జీవదుఃఖాదికం కథ మాపాదయితుం శక్యతే, అతస్సుష్ఠ్వేవోదిత మంశో జీవఇతి. ప్రకాశాదివదితి జీవేశ్వరయో రంశాంశి భావోపపాదనే ప్యంశగత దోషోంశినం నస్పృశతీత్యత్ర నిదర్శనోపన్యాసః, యథా ప్రకాశః- సౌర్యోమయూఖః, తదంశభూత శుద్ధాశుద్ధ దేశైస్సమ్పృచ్యమానోపి తదంశిని దివిష్ఠే సూర్యే శుద్ధాశుద్ధదేశ సమ్పర్కదోషో నప్రసజ్యతే, ఆది

※ స్వాభావిక భేద సిద్ధ్యా జీవేశ్వరయో రంశాంశిభావే సిద్ధే సర్వం శ్రుత్యాదివాక్య జాతముజ్జీవితమితి భావః.

† సూత్రోక్త ప్రకాశ దృష్టాన్తస్య విషయం దర్శయన్ వివృణోతి- (ప్రకాశే) తి. ... ...

శబ్దేన శరీర శరీరిణౌ నిదర్శయతి, యథాఽయం పాంచభౌతికః పరిదృశ్యమానో విశేషణత్వేన జీవాంశభూతో దేహః స్థౌల్యకార్శ్యశౌక్ల్య కార్ష్ణ్యాది ధర్మానాపద్యమానోఽపి విశేష్యత్వేనాంశిభూతే జీవే స్థౌల్యాది ధర్మాన ప్రసజ్యన్తే, ఏవం పరమాత్మవిశేషణతయా తచ్ఛరీరతయాచ తదంశభూతో జీవోఽనాదికర్మవాసనయాఽనివార్యయాఽనవరతం సుఖదుఃఖాదిక మనుభవన్నపి తద్విశేష్యతయా తచ్ఛరీర తయాచాంశిభూతే సతత మకర్మవశ్యే పరమాత్మని తద్దుఃఖాదికం నప్రసజ్యతే,*తతశ్చ విశిష్టవస్త్వేకదేశస్య విశేషణస్య విశిష్టవస్త్వంశత్వనియమా చ్ఛరీరత్వేన పరమాత్మ విశేషణ భూతస్య జీవస్యతచ్ఛరీరక పరమాత్మాంశత్వమభ్యుపగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః,¶అతస్సర్వమవదాతమ్. ... ...

—* ౪౬॥ సూ॥ స్మరన్తిచ *—

అగ్నేః ప్రకాశాదేరివ జీవస్యేశ్వరాంశత్వం స్మరన్తి పరాశర వ్యాసాదయః ‘ ఏకదేశ స్థితస్యాగ్నే ర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీ యథా । పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తి స్తథేద మఖిలం జగత్॥ యత్కించిత్సృజ్యతే యేన సత్వజాతేన వై ద్విజ । తస్య సృజ్యస్య సమ్భూతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః ॥ తత్రాయః పరమాత్మాహి సనిత్యో నిర్గుణస్స్మృతః । నలిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివామ్భసా ॥ కర్మాత్మ త్వపరో యోఽసౌ బన్ధమోక్షైః సయుజ్యతే । ససప్తదశకేనాపి రాశినా యుజ్యతే పున’ రితి. నిర్గుణః - ప్రాకృతగుణరహిత ఇత్యర్థః- సప్తదశకేన, స

---

* సూత్రార్థ విశదీకరణాయ సూత్రకారాభిప్రాయం పునర్దర్శయతి- (తతశ్చే) తి. ...

¶ అవదాత మిత్యనేన జీవేశ్వ రైక్యమతే బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన తద్వ్యతిరిక్త వస్త్వభావా జ్జీవస్య తదంశత్వోపపాదనానుపపత్త్యాదిరూప కల్మషం దర్శయతి. ... *

త్తదశ సఙ్ఖ్యాకేన, రాశినా- తత్త్వ సంఘాతేన దేహేన, చ శబ్దా దామ్నాయాన్తరంచ సూచయతి, తథాచామ్నాతమ్ ‘ ఏకస్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే । బన్ధోఽస్యావిద్యయానాది ర్విద్యయాచ తథేతర ’ఇతి. *అత్రాచార్యాణా మయమాశయః ‘ యదేవమవ్యాకృత శక్త్యాద్యన్యతః పరస్య సాక్షాత్పరమాత్మనో హరేః - పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతె స్వాభావకీజ్ఞాన బల క్రియాచే ’ త్యాది శ్రుతిభిర్భగవతో బహ్వ్యశ్శక్తయః ప్రతిపాద్యన్తే, తాస్తర మాదిరూపా స్సుదర్శనాది రూపాః కౌస్తుభరూపా విష్వ క్సేనాదిరూపా మాయాది రూపాః ప్రకృతిరూపాః, అన్యాశ్చ భగవతి బహ్వ్యశ్శక్తయో వాచామగోచరాస్సన్తి శతశ స్సహస్రశః, తత్ర కౌస్తుభ శబ్ద వ్యపదిష్టాశ్శక్తయస్తు జ్యోతిస్స్వరూపా అసఙ్ఖ్యాతా జీవా ఇత్యవగన్తవ్యమ్, త అనాదితయాఽనువర్తమానాజ్ఞానతిరోహిత స్వరూపాస్సన్తో మాయారూపాభిః ప్రకృతి రూపాభిశ్చ బాధ్యన్తే, తత్ర యేతు తాభ్యో భీతాస్సన్తో భగవన్తం శరణం వ్రజన్తి తాంస్తు సర్వ స్వతన్త్రస్సర్వశక్త్యాదన్వాన్ సర్వస్వామీభగవాన్ శ్రీనారాయణ స్స్వభక్తిం ప్రదాయతాభ్యో మోచయిత్వాప్యాకు తశ్చిద్భయే స్వసమీప ఏవ నివాసయిత్వా సదాఽఽనన్దయతి, యథావా దుష్టై ర్బలిష్ఠై స్స్వపుత్రై ర్వ్యథితాన్ దుర్బలాన్సాధూన్ స్వస్యైవ పుత్రాన్ బహుపుత్రో నృపోహితోపదేశేస బలిష్ఠేభ్యో మోచయిత్వా తద్భయరహితే స్వసమీపే నివాసయన్ సదా సన్తోషయతి తద్వదితి, ఏతదేవాభిప్రేత్య జీవస్యపరమాత్మాంశభావః ప్రోచ్యతే. ... ...

౧౦॥ అంశాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫॥

---

*సూత్రకారాన్తరజ్ఞాభిప్రాయంప్రకాశయతి- (అత్రాచార్యాణా) మిత్యాదినా. అ॥ ౧౦॥ సూ॥ ౫॥

—*౪౭॥సూ॥ *అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బన్ధాజ్జ్యోతిరాదివత్ *—

స్యాదేతదంశిన ఈశ్వరస్యాంశ భూతజీవగత సుఖదుఃఖా ద్య ప్రసక్తి రితి బ్రహ్మాంశత్వేన జ్ఞాతృత్వేనచ సర్వేషాం జీవానా మ విశేషేసిద్ధే'వసన్తేబ్రాహ్మణోగ్నిమాదధీతే'తి,'తస్మాచ్ఛూద్రో యజ్ఞేనవక్ౢప్త'ఇతిచ కేషాంచిజ్జీవానాంవైదికకర్మానుజ్ఞా కేషాంచిజ్జీవానాం తత్పరిహార ఇత్యేతచ్ఛ్రూయతే, కిమేతావనుజ్ఞా పరిహారౌజీవానాంనోపపద్యేతే?ఆహోస్విదుపపద్యేతే?ఇతిసంశయేసతి †తంపరాణుద్యతయోరనుజ్ఞాపరిహారయోరుపపత్తిరధునాఽభిధీయతే,'వసన్తే బ్రాహ్మణోగ్నిమాదధీతగ్రీష్మేరాజన్య ఆదధీతశరదివైశ్య ఆదధీత'ఇతి ¶బ్రాహ్మణాదీనాంయజ్ఞాభ్యనుజ్ఞా, తస్మా'చ్ఛూద్రో యజ్ఞేనవక్ౢప్త' ఇతి శూద్రాణాం తత్పరిహారశ్చే త్యుభావుపపన్నౌ స్యాతామ్, కుతః ? దేహసమ్బన్ధాత్ - జీవానాం త్రైవర్ణికాత్రైవర్ణిక దేహ సమ్బన్ధనిబన్ధనౌ హ్యనుజ్ఞాపరిహారావిత్యభిప్రాయః, ¶అనుజ్ఞాపరిహారౌ - విధినిషేధౌ, జ్యోతిరాదివత్- యథాజ్యోతిషామ్ - అ

---

* పరమాత్మాంశత్వేన జీవానాం తుల్యత్వే కథం తేష్వనుజ్ఞా పరిహారోపపత్తిరిత్యాక్షేప సఙ్గత్యాపరమాత్మాంశభూతాఞ్జీవాఞ్ విషయీకృత్యా నుజ్ఞాపరిహారోపపత్తి నిరూపణా ద్విషయవిషయి భావసఙ్గత్యాచోత్తరాధికరణమారభతే- (అనుజ్ఞాపరిహారా) వితి.

† పరమాత్మాంశత్వేన జీవానాంసాధర్మ్యాత్తేష్వనుజ్ఞాపరిహారౌనయుజ్యేతేఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స్వస్వకర్మాయత్తత్రైవర్ణికత్వాదినా జీవానాం వైధర్మ్యస్యాపి సత్వాత్తదనురోధేన తేష్వనుజ్ఞా పరిహారా సూపపద్యేతే ఇతి భావేన సిద్ధాన్తయతి- (తంపరాణుద్యే) త్యాదినా- యథోక్తం పూర్వ పక్షం నిరస్యేత్యర్థః,

¶బ్రాహ్మణాదీనా మితి శూద్రాణా మితి చోభయత్ర షష్ఠీ విషయే జ్ఞేయా వనుజ్ఞాపరిహార పదార్థావాహ- (అనుజ్ఞే) తి.

గ్నీనాం మధ్యే, *త్రేతాగ్నిః కర్మణ్యత్వేన పరిగృహ్యతే నేతరోఽగ్ని రామాత్ క్రవ్యాద్వా, ప్రత్యుత 'అపాగ్నేరగ్నిమామాదం జహి నిష్క్రవ్యాదం సేధ' ఇతి మన్త్రేణ సప్రయత్నమామాత్ క్రవ్యాచ్చ పరిహ్రియతే, యథా వా శ్రోత్రియాగారాగ్నిః పరిగృహ్యతే నేతరోఽశుచి దేశస్థః, ఆదిశబ్దేన నిదర్శనాన్తరం దర్శయతి, యథా వా శ్రోత్రియస్యాన్నాదికం పరిగృహ్యతే నేతరస్య, తద్వత్; తస్మాదనుజ్ఞాపరిహారయో ర్నకదాచిదనుపపత్తిః, యత్త్వేకోఽపి పరమాత్మా అవిద్యాప్రత్యుపస్థాపిత నానావిధ దేహసమ్బన్ధాన్నానావిధజీవభావ మాపద్యావతిష్ఠతే, అతోఽనుజ్ఞాపరిహారయో శ్శరీరగోచరత్వేనోపపత్తిరితి తదసారమ్, యతో నిరతిశయైశ్వర్యాది సర్వసద్గుణమాహాత్మ్యస్సదాఽవాప్త సమస్తకామః పరమాత్మైవా కస్మాన్మిథ్యా భూతయా అవిద్యయా స్వస్మిన్నానావిధదేహసమ్బన్ధం నిష్పాద్య స్వయం నానావిధ జీవభావమివ ప్రతిపద్య స్వాభిన్నానా మేవ తేషాం జీవానామ్ 'వసన్తే బ్రాహ్మణోఽగ్ని మాదధీత - తస్మాచ్ఛా

---

* త్రేతాగ్నిః- గార్హపత్యాదిః, పరిగృహ్యతే- 'సౌరీభ్యామృగ్భ్యాం గార్హపత్యే జుహోతీ'త్యాది శ్రుత్యా హోమస్థానత్వేనాభ్యనుజ్ఞాయత ఇత్యర్థః, పరిహార్యమగ్నిమాహ-(నేతర) ఇతి- ఆమ - మగ్నితప్త కపాలేషు శ్రవణార్థమధిగతచరుపురోడాశాదిక, మత్తీత్యామాత్, తాదృశః కశ్చిదగ్నిః, ఏవం క్రవ్యమ్-మాంసమ్; అహుత వపా హవిరాదికం బలాదత్తీతి క్రవ్యాత్, తాదృశః కశ్చిదగ్నిరస్తీత్యర్థః, వైదికాగ్ని దృష్టాన్త ముక్త్వా లౌకికాగ్ని దృష్టాన్తంచాహ- (యథా) వేతి- అశుచి దేశస్థః - శ్మశాన ప్రదేశస్థః, జీవానా మనుజ్ఞా పరిహార గోచరత్వ లక్షణ సిద్ధిరేతదధికరణ ఫలమితి దర్శయితు మాహ- (తస్మా) దితి - పర ప్రక్రియా మనూద్య దృష్టాన్తేన తత్ర దోషానుద్ఘాటయన్ తాన్నిరస్యతి- (యత్త్వి)త్యా

ద్రోయష్టేనవక్లృప్తః- ఋతౌభార్యాముపేయాత్- నాధిగచ్ఛేత్ స్త్రియం ప్రాజ్ఞః కహీ చిన్మృత్యు మాత్మన' ఇతి,తథా "అగ్నీషోమీయం పశుం సంజ్ఞపయేత్- నహింస్యాత్సర్వాభూతానీ'తి, తథా 'మిత్రముపసేవితవ్యం శత్రుః పరిహర్తవ్యః, తథా ' యాన్యనవద్యానికర్మాణి- తానిసేవితవ్యాని- నోఇతరాణీ' త్యేవం జాతీయ కావనుజ్ఞా పరిహారావుపదిశ్య తత్ప్రయుక్త సుకృత దుష్కృత ఫలాని సుఖదుఃఖాని స్వస్మిన్నేవ సమ్పాదయతీ త్యుచ్యతే, తద్యథా చైత్రస్య కంచుకాచ్ఛాదితేష్వపి సత్సుకరచరణాదిషు సర్వే ష్వవయవేషు తత్రకేషుచి దయవేషు స్రక్చన్దనాదిభి రభిపూజ్యమానేషుకేషు చిదసితోమర ప్రాసపరిఘాదిభి రనవరత మపహన్యమానేషు సత్సు తత్కృత హర్షవిషాదౌ చైత్రమేవ స్పృశతో నతుకంచుకమితీదం †సార్వజనీనమ్, తద్వత్తన్మతేనానావిధ పుణ్యపాప దేహవిశిష్ట పరమాత్మస్వరూపభూతేషు జీవేషు సుఖాయమానేషు దుఃఖాయమానేషుచ సత్సు తత్సు దుఃఖాదికం తన్మతరీత్యా పరమాత్మాన మేవ స్పృశేత్, దేహానాం మిథ్యాత్వాదపి తన్మతే తద్విషయతయాః అనుజ్ఞాపరిహారౌ దురుపపాదావితిచ జ్ఞేయమ్.

అపిచ తన్మతే వస్తుతో బ్రహ్మాత్వాజ్జీవానాం మిథః కర్మఫలభోగవ్యతికరో దుర్వారః, నత్వస్మన్మతే ఈషదప్యేషదోషా నుషఙ్గ ఇత్యభిప్రేత్యాహ, ...

—※ ౪౮॥ సూ॥ అసన్తతేశ్చావ్యతికరః※—

అస్మన్మతేహి స్వస్వకర్మ వాసనాపరతన్త్ర భిన్నచేష్టత్వా

దినా- †సార్వ జనీనమ్- సర్వజనానుభవసిద్ధమ్, పరప్రక్రియా మేవ పునర్దోషాన్తరోద్ఘాటనేన నిరసితుం ప్రవృత్తముత్తర సూత్ర మవతారయతి- (అపిచే) తి- అసన్తతేః - అవ్యాప్తత్వాత్, పరిచ్ఛిన్నత్వాదిత్యర్థః; స్వమతే దోషాభావం ప్రదర్శ్య పరప్రక్రియాంతత్ర

త్ప్రతిశరీరం భిన్నత్వాదణుత్వేన స్వస్వశరీరేషుపరిచ్ఛిన్నవృత్తిత్వా దతఏవైకదేహస్థస్య జీవస్య దేహాన్తరేష్వసన్తతేశ్చ జీవానాం నమి థఃకర్మఫలభోగ వ్యతికరగ ప్రసజ్యతే, వ్యతికరః - సాఙ్కర్యమ్, §అవిద్యాపరికల్పిత దేహాదిలక్షణోపాధి సమ్బన్ధి బ్రహ్మజీవవాదేతు జీవానాంవస్తుతో బ్రహ్మత్వేన విభుత్వాదతఏవ త్రైవర్ణిక శరీర సమ్బద్ధానాం జీవానాం శూద్రాదిసర్వశరీరేషు సన్తతత్వా చ్ఛూ ద్రాదీనాం త్రైవర్ణికశరీరేషు సన్తతత్వాచ్చ జీవానాంమిథః క ర్మఫలభోగ వ్యతికరో దుష్పరిహరః, తథైవానుజ్ఞాపరిహారా న ర్థక్యం చానివార్యమ్. ... ...

దోషోద్ఘాటనేన నిరస్యతి- §(అవిద్యే)త్యాదినా- దేహాదీత్యత్రాది నా అన్తః కరణాత్మకోపాధి ప్రతిబిమ్బిత బ్రహ్మజీవవాదేప్యన్తఃకర ణాత్మకోపాధే ర్మిథ్యాత్వే నోక్త వక్ష్యమాణ నిఖిల దోష సద్భా వేన తన్నిరాసం దర్శయతి, నచ 'రూపంరూపం ప్రతిరూపో బ భూవ- తదస్య రూపం ప్రతిచక్షణాయ- ఇన్ద్రోమాయాభిఃపురురూ పఈయతే- యుక్తాహ్యస్యహరయశ్శతాదశే' త్యేతద్వాక్యంజీవస్యే శ్వర ప్రతిబిమ్బతాం ద్యోతయతీతి వాచ్యమ్, తద్వాక్యస్య యుద్ధేప్ వైక శత్రుంప్రతి మాయాఖ్య మోహన శక్తి విశేషై రేకైకం రూ పం స్వయం ధృత్వా యుధ్యత్సహస్ర హయయుక్త రథారూఢ దే వేన్ద్ర పరత్వాత్; తత్ర రూపం రూపమిత్యస్యాయ మక్షరార్థః, ప్రతిశత్రు రూపం ఇన్ద్రః ప్రతి రూపో బభూవ - ఏకైకం రూపం ధృతవాన్, తదస్య రూపమ్- ఇన్ద్రస్య తదిదం ప్రతిరూపధారణమ్, ప్రతిచక్షణాయ- శత్రునిరసనాయ, అస్యైవ వివరణం ఇన్ద్రో మా యాభిరిత్యుత్తర వాక్యేన క్రియతే, అపిచ ముక్తిదశాయాం మిథ్యా భూతా న్తఃకరణ ప్రతి బిమ్బిత బ్రహ్మస్వరూపస్య జీవస్య స్థిత్యయో గాత్స్వరూపోచ్ఛేద ఏవ జీవస్య మోక్షఇతి స్యాత్, తతశ్చతాదృ

—* ౪౯ ॥ సూ ॥ *ఆభాసఏవచ *—

అవిద్యోపస్థాపిత నానావిధ దేహాద్యుపాధి విశిష్ట బ్రహ్మజీవ వాదే సర్వజ్ఞస్య దేశకాలాద్యపరిచ్ఛిన్నస్యాశేషదోష ప్రతిభటాపరిమేయాత్యద్భుతానన్త పరమమఙ్గళ గుణగణపరిపూర్ణస్య భగవత స్సాక్షాత్పరబ్రహ్మణ స్స్వస్వరూపాజ్ఞాన స్వరూపతిరోధాన జీవభావ విశ్వభ్రమ దుర్భగత్వ నిర్గుణత్వ సంసారిత్వ కల్పనాసు యేయే హేతవ స్తైః ప్రయుజ్యన్తే తేసర్వేపి స్వరూపాసిద్ధ కాలాత్యయాపదిష్ట హేత్వాభాసాఏవ ప్రతిపత్తవ్యాః, చకారాత్ 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి' దిత్యాది శ్రుత్యాదిప్రమాణ విరోధం తన్మతేదర్శయతి, అపిచ పరబ్రహ్మణోఽనాదితయా ప్రకృతిసమ్బన్ధాభ్యుపగమే తస్యజీవత్వస్యాప్యనాదిత్వా జ్జీవస్య మోక్షార్థముపాసన విధానం నోపపద్యతే, జీవవ్యతిరిక్త స్యోపాస్యస్యాభావాత్; యది చ జీవత్వహేతోః ప్రకృతిసమ్బన్ధస్య మిథ్యాత్వా జ్జీవస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మభావో భ్యుపగమ్యేత తదాచ జీవాభావాదేవ తస్యమోక్షార్థ ముపాసనవిధానశాస్త్రారమ్భణమనర్థకమిత్యపి తన్మతేవిరోధంవిచక్షతేవిచక్షణాః, ‡తతశ్చతన్మతెజీవేశ్వరయోరేకత్వేనైకస్యాత్మనస్సుఖదుఃఖానుషక్తేసర్వాత్మనామపితత్సుఖదుఃఖానుషఙ్గప్రసఙ్గఇత్యుక్తమ్.

ఇమం ప్రసఙ్గ మదృష్ట నిబన్ధనత్వాభ్యుపగమోపినవిరుణద్ధీత్యాహ,

—* ౫౦ ॥ సూ ॥ అదృష్టానియమాత్ *—

శ మోక్షవాద లేశశ్రవణమాత్రతో బిభ్యే జ్జీవః, తథా చోక్తం మహావివృతౌ 'నిర్ధూయ తాపమఖిలం భవతాపతప్తోముక్తింకదాసుఖమయీం మహతీం వ్రజిష్యే । ఇత్థం విచిన్త్యమనసాశ్రవణేప్రవృత్తో జీవస్య *నష్టమయముక్తిమవేత్యబిభ్యే ' దితి. పరోక్తాన్ తత్ప్రక్రియాసాధకహేతూన్ దూషయతిసూత్రకారః- (ఆభాసా)ఇతి. ‡ఉక్తానువాదపూర్వకముత్తరసూత్రమవతారయతి- (తతశ్చే)త్యాదినా.

అవిద్యోపహిత బ్రహ్మజీవత్వా భ్యుపగమ పక్షే సర్వేష్వపి జీవే ష్వాకాశవదేకీభూయ సర్వగతేషు ప్రతిశరీర మన్తర్బహిశ్చ వ్యాప్యావతిష్ఠమానేషు చ సత్సు తత్రైకేన మనోవాక్కాయై ర్ధర్మాధర్మ లక్షణమదృష్టముపార్జ్యతే, తతశ్చైవం సాధారణ్యేనాత్మ శరీర సంయోగ నివృత్తిత స్యాదృష్టస్య నియమో న సమ్భవతి, ఇదం దేవదత్తే నోపార్జిత మిదం యజ్ఞదత్తే నోపార్జితమితి; తత్కస్య హేతోః? దేవదత్తానుష్ఠానసమయే యజ్ఞదత్తాదీనాం దేవదత్తాభేదేనావస్థానా త్సర్వేషాం సర్వత్ర సన్తతత్వాచ్చేతి బ్రూమః, అపిచాత్యన్త మదాన్తో గజాది స్స్వస్మిన్నారూఢాన్ సర్వానపి జనాన్ ¶ దుఃఖాకరోతీత్యేషాం ప్రథితిస్సార్వజనీనా, అపిచ దావానలోపయోగనిష్పాదిత దుఃఖం దావానల వ్యాప్త్యైక ప్రదేశవృత్తీనాం సర్వేషామప్యేణానాం సమానం భవతీతి ప్రథితిశ్చ తథా, ఏవం తస్మతే అదృష్టానాం నియమాభావా దేకో దేహీ విభుత్వేన స్వసమ్బద్ధం జీవం దుఃఖాకుర్వన్ సుఖాకుర్వంశ్చ సన్ తదైవ సర్వానపి జీవాన్ దుఃఖయేత్సుఖయేచ్చ, తస్మాత్తన్మతే కర్మ ఫలభోగ వ్యతికర స్తదవస్థః.

అథోచ్యేత 'బర్హిషోహం దేవయజ్యయా ప్రజావాన్ భూయాసం నరాశగ్ సస్యాహం దేవయజ్యయా పశుమాన్ భూయాసమగ్నేస్స్విష్టకృతోహం దేవయజ్యయాయుష్మాన్ యజ్ఞేన ప్రతిష్ఠాం గమేయం యోమేతి దూరేకాతీయతి తమే తేనజోష మగ్నిష్టోమరోరహం దేవయజ్యయా వృత్రహా భూయాస' మిత్యేవంవిధా అభిసన్ధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం ప్రవర్తమానా అదృష్టానామాత్మనాం చ ప్రత్యేకం స్వస్వామిభావం నియుంజన్తీతి చే త్తన్మతేఽభిసన్ధ్యాదీనామపి ని

¶ దుఃఖాకరోతి - దుఃఖయతి, ఉత్తరసూత్ర నిరస్యాంశమాహ- (అథోచ్యేతే)తి. ... ...

అస్య నియుఞ్జతీత్యనేన సమ్బన్ధః, అభిసన్ధిః - ఫలాశాసనమ్,

యమోనసిధ్యతీత్యాహ, ...* ...*

—* ५०॥ సూ ॥ అభిసన్ధ్యాదిష్వపిచైవమ్ *—

యథోక్తేష్వభి సన్ధ్యాదిష్వేకేన క్రియమాణేషు సత్స్వపి సాధారణేన సర్వాత్మాభిన్నేనైవైకేన జీవేన క్రియమాణత్వాత్తేషామభి సన్ధ్యాదీనాం సర్వజీవ సాధారణత్వాదదృష్ట నియమ హేతుత్వం నోపపద్యతే, ఏవం జీవానాం బ్రహ్మతయా విభుత్వా తత్కర్మ ఫల భోగవ్యతికర లక్షణ దోషానుషఙ్గః పున స్తదవస్థ ఏవ, ఆదిగ్రహణేన ఇదమహం కర్మకరో మీత్యాది సఙ్కల్ప జాతస్యాపి వ్యతికరం దర్శయతి, తస్మాతే సఙ్కల్పక నియమాభావాత్.

—* ५२॥ సూ॥ §ప్రదేశ భేదాదితిచేన్నా న్తర్భావాత్ *—

స్యాదేతత్ బ్రహ్మత్వే నైకత్వ విభుత్వయోఃప్రాప్తావపి జీవానాం బ్రహ్మణ స్తత్తత్ప్రదేశ రూపత్వాదేక శరీర ప్రతిష్ఠితేనైకేన మనసాసహ సంయోగ ఏకశరీరావచ్ఛిన్న ఏవైకస్మి న్నాత్మ ప్రదేశే భవితుమర్హతి, నేతరస్మిన్ ప్రదేశే, అతఃప్రదేశ భేదకృతాహివ్యవస్థా అభిసన్ధ్యాదీనా మదృష్టానాం తత్ఫల భోగానాం చ భవిష్యతీతిచేత్తదపినోపపద్యతే, కుతః? అన్తర్భావాత్- ఈశ్వరాభేదాభ్యుపగమేనైకత్వవిభుత్వావిశేషాత్సర్వేషాంజీవానాంసర్వశరీరేష్వన్తర్భావాత్; నహ్యేకస్మిన్నాత్మప్రదేశేసముత్పద్యమానంశరీరంతత్ప్రదేశరూపస్యైవజీవాత్మనోభోగాయతనంనేతరప్రదేశానామాత్మనామిత్యభ్యుపేతుమభిలష్యతే, ఉత్పద్యమానశరీరావచ్ఛిన్నప్రదేశాత్మకస్య జీవస్యఇతరప్రదేశభూతానాంచాభేదాభ్యుపగమాత్;యథైకస్మిన్దేవదత్తేకణ్చకితసర్వాఙ్గసత్యేకస్మిన్శరీరప్రదేశశస్త్రాదిభిస్సంస్పృశ్యమానే దేవదత్త స్సర్వాంగోత్థిత వేదనో భవతి, యది పున స్సర్వేపి శరీర ప్రదేశాస్సంస్పృశ్యమానా భవేయు స్తదాహి ప్ర

§ బ్రహ్మాజ్ఞానవాది శఙ్కాముత్పాటయతి- (ప్రదేశే) తి.

తరాం సర్వాంగోత్థిత వేదనో భవతి దేవదత్తః, ఏవం విధాపరబ్ర హ్మస్వరూపే తన్మత రీత్యా సముత్పన్న నానావిధ శరీరే అత ఏవ సురాసుర నరోరగ ఖగ మృగ యాదో ద్రుమాదినానావిధజీవ సంజ్ఞా భాజి అనుజ్ఞాపరిహారా దృష్ట తత్ఫల భోగాభిసన్ధ్యాది వ్యతికరాజ్ఞాన సంసారాదయః కేకేదోషాన ప్రసజ్యేరన్, ఏవంసర్వథా విరుద్ధే జీవాత్మ పరమాత్మైకత్వాభ్యుపగమకమతే మన్ద భాగ్యా ఏవ ప్రాయేణ భ్రాన్త్యైవ ప్రామాణ్యం పశ్యన్తి, తథాచోక్తమ్ 'ప్రాయేణానృతవాదిత్వాత్పుంసాం భ్రాన్త్యాదిసమ్భవాత్ । చోదనానుపలబ్ధేశ్చ శ్రద్ధామాత్రాత్ప్రమాణతే ' తి. అత ఆత్మైకత్వ మత మసమఞ్జసమ్, జీవేశ్వర భేదాభ్యుపగమపక్షేతు జీవానామణుత్వ బహుత్వాభ్యుపగమాత్ప్రకృతేః పారమార్థికత్వాభ్యుపగమాచ్చ సర్వమనవద్య మిత్యేషా¶దిక్. ... ❋

ఇతి శ్రీ భగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీవత్స
కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంస
పరమగురునిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీశుక
భగవత్పాదాచార్య విరచితే, శ్రీభగవద్బాదరాయణ
సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.
ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్రసఙ్ఖ్యా ॥ ౫౨ ॥

¶ దిగిత్యనేన ' అభేదవాదినః పుంసః పిత్రాభేదోస్తివా నవా . అస్తిచేదపసిద్ధాన్తో నాస్తిచేన్మాతృభర్తృతే ' త్యేవం జాతీయక దోషా జీవాత్మ పరమాత్మైక్యమతే స్పష్ట్యజ్ఞైరసన హేతుత్వేనోద్ఘాటనీయా ఇతి సూచయతి, తస్మాజ్జీవేశ్వర భేద సిద్ధాన్తమాశ్రిత్య యథోక్త రీత్యా జీవ స్వరూపం పరిజ్ఞేయమితి పాదార్థ ఉపసంహార్తవ్య ఇతిభావః. ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీ సీతా రామాభ్యాం నమః.

అస్మత్సద్గురుచరణారవిన్దాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛ్రుతభాష్యే—ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థపాదప్రారమ్భః.

—* ౧ ॥ సూ ॥ తథాప్రాణాః *—

¶ తదేవం ద్వితీయస్య తృతీయపాదేన వియదాదీనా ముత్పత్తి విచార పూర్వకం భగవద్భజన స్వరూప యోగ్య జీవస్వరూపం ప్రాధాన్యేన విచార్య తత్ప్రమోషణ మతంచ ప్రత్యాఖ్యాతమ్, అథేదానీం చతుర్థేన పాదేన వియతః పరాచీనానాం ప్రకృతిగుణ మహదహం తత్త్వానాముత్పత్తింసిద్ధవత్కృత్యేన్ద్రియాదీనాముత్పత్త్యాది ప్రకారంవిచార్యసమష్టివ్యష్టిశరీరోత్పత్తిరుచ్యతే, † తథాహి‌ంకిమిన్ద్రియాణివియదివోత్పద్యన్తే? కింవానోత్పద్యన్తే? ఇతి విశయః, 'తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత'ఇత్యాదిషు వియదాద్యుత్పత్తి ప్రకరణేషూత్పత్త్య శ్రవణాదిన్ద్రియాణా మనుత్పత్తిరే

సృష్ట్వేన్ద్రియాణి తైశ్చాన్యైస్తత్త్వైరణ్డం విధాయయః।
నామరూపక్రియాధత్తే జీవానాం రాఘవంభజే॥

¶ పూర్వపాదే జీవస్య స్వరూప నిరూపణ పూర్వకం కర్తృత్వమభిధాయాస్మిన్పాదే తద్ధేతుభూత కరణ కళేబరోత్పత్తి రభిధీయత ఇత్యస్యపాదస్య పూర్వపాదేన హేతుహేతు మద్భావ సఙ్గతిం ద్యోతయితుం వృత్తానువాద పూర్వకమేత త్పాదార్థమాహ-(తదేవమిత్యాదినా. † అత్రప్రథమాధికరణే పూర్వపాదాద్యధికరణ

వావగమ్యతే, తస్మాదిన్ద్రియాణి నోత్పద్యన్త ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, పరమాత్మాధిష్ఠితాత్తామసాహఙ్కారాద్యథా వియదుత్పన్నం భవతి తథా పరమాత్మాధిష్ఠితా ద్రాజసాహఙ్కారా త్ప్రాణా ఉత్పన్నా ఇతి జ్ఞేయమ్, తథాచ శ్రూయతే 'తైజసాత్తు వికుర్వాణాదిన్ద్రియాణి దశాభవన్। జ్ఞానశక్తిక్రియాశక్తి' రితీన్ద్రియాణాం ప్రాణాధీనవృత్తిత్వాత్ప్రాణత్వమ్, ¶ ఏతచ్చోపరిష్టాత్తుస్పాచయిష్యతే, ఏతదుక్తం భవతి, యథా వియదాదీనాం మహాభూతానాం స్వస్వకారణేషు సూక్ష్మభావేనావస్థితానామేవ పునస్సర్గాదౌ స్థూలరూపేణ పరిణామ ఏవోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతే ఏవమిన్ద్రియాణామపి ప్రాక్సృష్టేస్సూక్ష్మరూపేణావస్థితానాం పున స్సృష్టికాలే స్థూ

ఇవాహఙ్కార కార్యోత్పత్త్యభిధానాత్తేనాస్య దృష్టాన్తసఙ్గతి మభిప్రేత్య విషయ వివయా వుపపాదయతి- (తథాహీ) త్యాదినా.

యద్యప్యహఙ్కార కార్య వియదుత్పత్తి విచారాత్మ కాధికరణస్య వ్యవహితత్వేన వియద్దృష్టాన్తోపాదాన మసఙ్గతమివ భాతి తథాపి 'తతస్సూక్ష్మతరం జ్యోతిః కృష్ణనూవిశదద్భుతమ్। పశ్యతాం సర్వభూతానాం యథా చైద్యవధేనృపే' త్యత్ర భగవతా శ్రీబాదరాయణేనా దన్తవక్త్ర విషయే వ్యవహితస్థలోక్తచైద్యదృష్టాన్తస్య నిరూపితత్వా త్తద్వదిహ వ్యవహితాతీత పాదాద్యధికరణోక్త వియద్దృష్టాన్తోపాదానమపి సఙ్గతతమం భవతీతి ధ్యేయమ్.

¶ ఇన్ద్రియాణాం ప్రాణాధీనత్వం కథముపపద్యత ఇత్యత ఆహ- (ఏతచ్చే) తి- ఇన్ద్రియాణాం స్థూలతయా పరిణామరూపోత్పత్త్యభ్యుపగమా న్నసత్కార్య వాద సముచ్ఛేద ఇత్యాహ- (ఏతదుక్తం భవతీ) తి. ... ...

ఇన్ద్రియాణా మనిత్యత్వావ ధారణేన ఝడితి భగవ ద్దర్శనాది ప్రవృత్తిసిద్ధి రేతదధికరణ ఫలమితి దర్శయన్ సూత్రార్థం ము

లరూపేణపరిణామపవోత్పత్తి రభ్యుపగన్తవ్యేతి, ¶ తస్మాదస్తినియ తశైవ ప్రాణానా ముత్పత్తిః. ... *

నను ప్రాణానాముత్పత్తింవినా ప్రళయేఽస్తిత్వమపి క్వచిదామ్నాయతే ' అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్- తదాహుఃకిం తదాసీదితి ఋషయో వావ తే అగ్రే అసదాసీత్తదాహుః - కే తే ఋషయ ఇతి ప్రాణావాఋషయ ' ఇతి, తస్మాత్ప్రాణానోత్పద్యన్త ఇతి ప్రాప్తే ప్రపఠత్యుత్తరమ్, ...

—*౨॥ సూ॥ గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ*—

ఇన్ద్రియాణామస్త్యేవోత్పత్తిః, యాహీన్ద్రియాణాం ప్రళయేఽస్తిత్వ శ్రుతిస్సాతుగౌణీ, కస్మాదసమ్భవాత్తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ- ప్రాక్సృష్టేరిన్ద్రియాణాం స్థిత్యసమ్భవా ద్వియత్తఃప్రాక్తైజసాహఙ్కారాదుత్పత్తిశ్రుతేశ్చ, తథాచశ్రూయతే 'తైజసానీన్ద్రియాణ్యేవజ్ఞానకర్మమయానిచే'తి, తస్మాత్పరమాత్మనస్సకాశాత్ప్రకృత్యా ద్యుత్పత్తిద్వారా పరమాత్మాధిష్ఠితా త్తైజసాహఙ్కారా దిన్ద్రియాణా ముత్పత్తి రవిప్రతిషిద్ధైవభవతి, ...*

అథేన్ద్రియోత్పత్తిపౌర్వాపర్య ముచ్యతే. ...*

—*3 ॥ సూ ॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః*—

వాచఇతి బహువచన సామర్థ్యా ద్వాగుపలక్షితాని కర్మేన్ద్రియాణి తైజసాహఙ్కారా జ్జ్ఞానేన్ద్రియోత్పత్తే రూర్ధ్వ ముత్పన్నానీ త్యధ్యవసాతవ్యమ్, కుతః ? తత్పూర్వకత్వాత్- " జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిర్బుద్ధిః ప్రాణశ్చతైజసా । శ్రోత్రత్వఘ్రాణదృగ్జిహ్వావాగ్దోర్మేఢ్రాఙ్ఘ్రిపాయవ" ఇతి కర్మేన్ద్రియోత్పత్తే ర్జ్ఞానేన్ద్రియోత్పత్తి పూర్వకత్వావగమా దిత్యభిప్రాయః.

పసంహరతి - ¶ (తస్మా) దితి. ... *

పౌరంజన ప్రకరణస్థ వాక్య ముదాహృత్య సూత్రం వ్యాచ

తదేవ మిన్ద్రియాణా ముత్పత్తి ర్విచారితా, సమ్ప్రతి తేషా మాశ్రయాది రభిధీయతే, ...

—* ౪ ॥ సూ ॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ *—

¶ 'సప్తోపరికృతద్వార' ఇత్యేతద్వాక్యం శిరసి సప్త హీన్ద్రియ స్థానానీత్యవగమయతి, తథా "ఖద్యోతావిముఖీచప్రాగ" త్యాది వాక్యం తాని స్థానానీన్ద్రియైర్విశినష్టి చ, తతశ్చైవం సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ శీర్షణ్యేన్ద్రియస్థానాని సప్తావగమ్యన్తే, ఏతదుక్తం భవతి, చక్షుశ్శ్రోత్రఘ్రాణస్థానానాం ప్రత్యేకం ద్వైవిధ్యేనాస్యేన సాకం తేషాం స్థానానాం సప్తత్వమభిప్రేత్య 'సప్తోపరికృతద్వార' ఇతి శ్రూయతే, తత్ర వాగ్రసనయోరిన్ద్రియయోగప్రాయేణ స్థానైక్యేనైకత్వాభిప్రాయాచ్ఛీర్షణ్యేన్ద్రియే స్థానానాం న సప్తత్వవిరోధ ఇతి, ఏతదేవాభిప్రేత్య 'సప్తశీర్షణ్యాః ప్రాణా' ఇతి శ్రుతిశ్శీర్షణ్యేన్ద్రియాణామపి సప్తత్వం శ్రావయతి, వస్తుతస్తు చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వా ఘ్రాణానివాక్చేతి పఞ్చేన్ద్రియాణి శీర్షణ్యాని భవన్తి, శిరసి త్వగిన్ద్రియస్య సత్వేపి తస్య సర్వశరీరవృత్తిత్వా త్సర్వమపి శరీరం త్వక్స్థానం భవతీత్యుపరితన సూత్రే వక్ష్యతి, తస్మాత్ 'సప్తగతేర్విశేషితత్వా' దితి సూక్తమ్. ... ...

—* ౫ ॥ సూ ॥ హస్తాదయస్తుస్థితేతో నైవమ్ *—

అతః- శీర్షణ్యేన్ద్రియ స్థానతోఽధస్స్థితే శరీరభాగే, ఉపలభ్యమానహస్తాదయ ఇతరేషాం ప్రాణ్యాదీనామిన్ద్రియాణాం స్థానానిబోద్ధవ్యాని, త్వగిన్ద్రియం తు నైవమ్, యథేతరేన్ద్రియాణి తత్రతత్ర పరిచ్ఛిన్న స్థానవృత్తీని భవన్తి, ఏవం త్వగిన్ద్రియం న పరిచ్ఛిన్న స్థానవృత్తికం భవతి, కింతు సప్తస్వపి ధాతుష్వన్తర్బహిర్వ్యాప్త మ

టి- ¶ (సప్తోపరి) త్యాదినా. తస్మాదిన్ద్రియాణ్యనిత్యానీత్యధికరణోపసంహారః కార్యః. అ॥ ౧ ॥ సూ ॥ ౫ ॥

వతిష్ఠతే, తస్మాత్సర్వమపి శరీరం త్వగింద్రియస్థానంభవతీత్యర్థః ॥

౧ ॥ ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౫ ॥

—* ౬ ॥ సూ ॥ *అణవశ్చ *—

సమ్ప్రతీంద్రియాణాం పరిమాణంచింత్యతే, కిమిన్ద్రియాణిమహత్పరి మాణాని ? ఉతమధ్యమపరిమాణాని ? అథవా అణుపరిమాణాని? ఇత్యేవంచిన్తాయాం ప్రాప్తాయా §మిదంప్రాహ- (అణవశ్చే) తి - అణవశ్చైతే ప్రాణాః ప్రతిపత్తవ్యాః, అణుత్వం చేత్తైషామదృశ్యత్వ పరిచ్ఛిన్నత్వోభయాత్మకమ్ , నతుపరమాణుతుల్యత్వమ్, కార్త్స్న్యేన స్వవిషయ గ్రాహకత్వానుపపత్తేః ? 'దివీవచక్షురాతత' మిత్యేవం జాతీయక శ్రుతివ్యాకోపప్రసఙ్గాచ్చ, ‡ ఏతదుక్తంభవతి, అదృశ్యా ఏతే ప్రాణాదృశ్యాశ్చేత్స్యుస్తర్హిజీవో

* ఇన్ద్రియాణామణుత్వాశ్రయత్వాభిధానా దుత్తరా ధికరణమాశ్రయాశ్రయిభావ సఙ్గత్యాఽఽరభతే- (అణవశ్చే) తి.

§ 'ప్రాణాస్సర్వేఽనన్తా' ఇతి విభుత్వ శ్రుత్యేన్ద్రియాణాముత్క్రాన్తి శ్రుతేర్గౌణత్వావగమేన తేషాంవిభుత్వ మిత్యేకః పక్షః, 'ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ' త్యాద్యుత్క్రాన్తి శ్రుతేః ప్రబలత్వాత్తయైవ బాధితాయా యథోక్త విభుత్వ శ్రుతేర్గౌణత్వావగమాద్దేహేనసహేన్ద్రియాణాం నాశదర్శనాచ్చ తత్తద్గోళక తుల్య పరిమాణకాన్యేవేన్ద్రియాణి భవన్తీత్యపర ఇత్యేవం పూర్వ పక్ష ద్వయం ప్రత్యాచక్షాణః సిద్ధాన్తయతి- (ఇదం ప్రాహే) త్యాదినా.

‡ ఇన్ద్రియాణాముత్క్రాన్తి శ్రుతేస్తేషామామోక్షా జ్జీవేన సహావస్థానస్య చతుర్థాధ్యాయే వక్ష్యమాణత్వాచ్చ తేషాం దేహేన సహ నాశ దర్శనం భ్రాన్త్యాత్మక మిత్యభిప్రేత్య పూర్వపక్షద్వయ మనూద్య నిరస్యతి- (ఏతదుక్తం భవతీ) త్యాదినా.

తదుత్క్రమణకాలే బిలేభ్యఃఫణినఇవ శరీరాన్నిర్గచ్ఛన్తఃపరితో వర్తిష్ణై ర్జనైరుపలభ్యేరన్నితి ప్రసజ్యేత, యదిచైతే సర్వగతాస్స్యుస్తదా చ ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతిశ్రుతిర్వ్యాహన్యేత, ¶ తస్మాత్ప్రాణా అణవఇత్యధ్యవసీయతఇతి.

౭॥ అణ్వధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—* ౮॥ సూ॥ * శ్రేష్ఠశ్చ *—

అథ కిం ముఖ్యప్రాణో నోత్పద్యతే ? కింవా ఉత్పద్యతే ? ఇతి సంశయే † ఇదముత్తరంపఠతి - (శ్రేష్ఠశ్చే) తి= శ్రేష్ఠః- ముఖ్యప్రాణశ్చ, ఇతర ప్రాణవత్తైజసాహంకారా దుత్పద్యతఇతి ప్రత్యేతవ్యమ్, 'బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజస' ఇతిశ్రుతేః; $ శ్రేష్ఠత్వం ప్రాణస్య శుక్లనిషేకకాలాదారభ్య ప్రాగపీంద్రియప్రత్యుత్పత్తేః స్వవృత్తిలాభాదుపపద్యతే, నచేత్తదాతస్యవృత్తిలాభస్స్యాత్తర్హి యోనౌ సిక్తం రేతో దక్షిణ కుక్షౌ నప్రవిశేత్, తథా నయనాది స్థానేషు చక్షురాదీంద్రియ ప్రాపణ చతురవృత్తిలాభాదస్య జ్యేష్ఠత్వం చోపపద్య

¶ ఫల కథన పూర్వక మధికరణ ముప సంహరతి - (తస్మా) దితి. అ॥ ౭॥ సూ॥ ౧ ॥

* జీవాశ్రిత తదుపకరణానాం ప్రాణానాం ప్రస్తావేన ముఖ్యప్రాణస్యాపి స్మృతత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ ముపక్రమతే- (శ్రేష్ఠశ్చే) తి- కేచిత్త్వతిదేశాత్మకత్వాదస్య పూర్వాధికరణేన సఙ్గతి కథనం నేచ్ఛన్తి, తచ్చిన్త్యమ్. ... *

† ఉత్పత్త్యశ్రవణాన్ముఖ్య ప్రాణో నోత్పద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఉత్పత్తి శ్రుతేః ప్రాణస్యాప్యుత్పత్తిరితి సిద్ధాన్తయతి- (ఇదముత్తరం పఠతి) త్యాదినా. ... *

$ 'ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చే' తి శ్రుత్యుక్తం ముఖ్య ప్రాణస్య శ్రేష్ఠత్వం జ్యేష్ఠత్వం చోపపాదయతి, (శ్రేష్ఠత్వం ప్రాణ

తే, తదిదమాహ "ప్రాణోవావజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చే"తి శ్రుతిః, తథా 'నవయంశక్ష్యామస్త్వదృతే జీవితు' మిత్యేవం జాతీయకా శ్రుతిశ్చ ప్రాణస్యజ్యేష్ఠత్వమేవోపదిశతి. ... ...

३ ॥ శ్రేష్ఠాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౧ ॥

——※ ౮॥ సూ॥ ※ నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్ ※——

కిమయం ముఖ్యప్రాణో బహిష్పవమానోవాయుః? అథవా చక్షురాదీంద్రియక్రియారూపః ? ఆహోస్విచ్చక్షురాదివజ్జీవోపకరణభూతః ? ఇతి భవతీహ జిజ్ఞాసా, తత్ర ప్రాణస్యోచ్ఛ్వాసాదిరూపేణోపలభ్యమానత్వా ద్వాయ్వాన్తర్భావోయుక్తఇత్యేకఃపక్షః, అథవా ప్రాణస్యపఞ్జరచాలనన్యాయేన సర్వేంద్రియక్రియారూపత్వం స్యాత్, తథాహి యథావా ఏకపఞ్జరవర్తినః పక్షిణః ప్రత్యేకం నియతవ్యాపారా స్సన్తస్సమ్భూయైకం పఞ్జరం చాలయన్తి ఏవమేకశరీరవర్తిన ఏకాదశప్రాణాః ప్రత్యేకం నియతవృత్తయ స్సన్తోపి సమ్భూయశరీరధారణ చాలనాదికం కుర్యుః, తాదృశసముదాయవ్యాపారఏవ ముఖ్యప్రాణ ఇత్యుచ్యతే, తతశ్చ ప్రాణస్యానే

స్యే) తి- తస్మాత్ప్రాణస్యోక్త శ్రేష్ఠత్వాది నిర్ణయోత్ర ఫలమిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥३॥ సూ॥ ౧॥

※ ముఖ్యప్రాణస్య వాయ్విన్ద్రియవ్యాపారాన్యతరాన్తర్భావసమ్భవాన్నపృథక్త్వవిచార ఆరబ్ధవ్య ఇత్యాక్షేపసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (నవాయుక్రియేపృథగుపదేశా) దితి= పూర్వపక్షం ద్వేధా కరిష్యమాణో వాయు లిఙ్గేన తం వాయావన్తర్భావయన్ ప్రథమం పూర్వపక్షమాహ- (తత్రప్రాణస్యే) త్యాదినా- పఞ్జరచాలనన్యాయ మాశ్రిత్య తమిన్ద్రియ క్రియాయామన్తర్భావయన్ ద్వితీయం పూర్వపక్షమాహ- (అథవే) త్యాదినా.

న్ద్రియ క్రియాతిరిక్తత్వమిత్యపరః పక్షః, *అపిచ శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికసూత్రమపి నారమ్భణీయమ్, తస్మాన్ముఖ్యప్రాణస్య వాయుక్రియయోరన్యతరస్మిన్నన్తర్భావాన్నాతిరిక్తత్వ మిత్యేవం ప్రాప్తే రాద్ధాన్తస్సమభిధీయతే, ముఖ్యప్రాణస్తావన్నవాయుర్భవతి, నచేన్ద్రియక్రియా, కస్మాత్? పృథగుపదేశాత్- §బహిస్సఞ్చరతో వాయోర్ముఖ్యప్రాణస్యచ తత్త్వోత్పత్తిప్రకరణే ప్రత్యేకం ఖలూత్పత్తిరుపదిశ్యతే, తథాచ శ్రుతిః 'నభసశ్శబ్దతన్మాత్రాదభూత్స్పర్శగుణోనిల' ఇతి, 'బుద్ధిః ప్రాణశ్చ తైజస' ఇతిచ, తథా అణ్డసృష్ట్యనన్తర భావిన్యా ఇంద్రియక్రియోత్పత్తేః ప్రాగవస్థానేనాస్య ముఖ్యప్రాణస్యేన్ద్రియక్రియాతః పృథక్త్వమేవోపదిశతీయమేవ 'ప్రాణశ్చ తైజస' ఇతి శ్రుతిః, అతః ప్రాణస్య వాయావనన్తర్భావాత్తస్య పఞ్జర చాలనన్యాయేనాపీంద్రియ క్రియాయామనన్తర్భావాత్తస్యేంద్రియ వజ్జీవోపకరణత్వమేవ నిశ్చీయతే, అపిచ 'అనుప్రాణన్తి యం ప్రాణాః ప్రాణం తం సర్వజన్తుషు । అపానన్తమపానన్తి నరదేవమివానుగా' ఇతి శ్రుతిరపి ముఖ్యప్రాణంప్రతీతరేషాం ప్రాణానాం శేషభావ మాత్రావ్య ముఖ్యప్రాణస్యేన్ద్రియేభ్యః పృథక్త్వమేవోపదిశతి, + తతశ్చాస్య ప్రాణస్య వాయ్విన్ద్రియక్రియాభ్యాంభూయాన్ భేదోఽవగమ్యతే, తస్మాచ్ఛ్రేష్ఠశ్చేతి సూత్రం సూక్తమాచార్యైః.

౮ ॥ వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ ౧ ॥

—* F॥ సూ॥ ¶ చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః *—

---

* పూర్వాధికరణ మాక్షిపతి- (అపిచే) తి.

§ పృథగుపదేశ ముపపాదయతి- (బహిస్సఞ్చరత)ఇతి.

\+ అధికరణఫలమాహ- (తతశ్చే) తి. అ॥ ౮॥ సూ॥౧॥

¶ చక్షురాదివత్ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వాభిధానా దుత్తరాధికరణం దృష్టాన్త సఙ్గత్యోపక్రమతే- (చక్షురాదివ) దితి.

ప్రాణోపి కింజీవవదస్మిన్ శరీరేస్వతన్త్రః ? కింవాఇన్ద్రియ వజ్జీవపరతన్త్రః , తత్ర ప్రాప్తస్స్వతన్త్రఏవ భవతి ప్రాణఇతి, కుతః ? శ్రేష్ఠత్వాత్ - కించ వాగాద్యనుగ్రాహకత్వం ప్రాణస్య శ్రూయతే, తథాహి సర్వేషు సుప్తేషు వాగాదిషుప్రాణఏవైకో జాగర్తిప్రాణఏవైకో మృత్యునానాప్తః ప్రాణసంవర్గోవాగాదీన్ సంవృఙ్క్తే - ప్రాణఇతరాన్ ప్రాణాన్ రక్షతిమాతేవపుత్రానితి. తస్మాత్ప్రాణస్యాపి జీవవత్స్వాతన్త్ర్యం భవతీత్యేవంప్రాప్తే ప్రతి త్యాచష్టే, (చక్షురాదివత్త్వి) తి- తుశబ్దఃప్రాణస్యస్వాతన్త్ర్య వ్యావృత్త్యర్థః, యథా చక్షురాదీని రాజ్ఞఃప్రకృతివదనుగ్రాహ్యా ణి సన్తి జీవస్యకర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ నిష్పాద్య తత్పరతన్త్రాణి భవన్తి తథా ముఖ్యప్రాణోపి రాజ్ఞోమాత్యవ జీవస్యసర్వార్థస మ్పాదనోపకారకస్సన్ తత్పరతన్త్రఏవ భవితుమర్హతి , కుతః పునరిదమవగమ్యతే ? తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః - శిష్టిః - విశేషణమ్, తై శ్చక్షురాదిభిస్సహైవహి ప్రాణేన జీవోవిశేష్యతఇతి శ్రూయతే,త థాహి *'దేహేన్ద్రియప్రాణమనోభిమానో జీవోన్తరాత్మా గుణ కర్మమూర్తిః'రితి, ఇన్ద్రియాణి- చక్షురాదీని, ప్రాణో- ముఖ్యః,గు ణాః- సత్వాదయః,కర్మ- వాసనా,మూర్తిః- లిఙ్గశరీరమ్, ఆది శబ్దేనాచేతనత్వంప్రాణస్యస్వాతన్త్ర్య నిరాకరణహేతుందర్శయతి.

§అథోచ్యేత యదిచక్షురాదివత్ప్రాణస్యజీవంప్రత్యుపకరణ భావోభ్యుపగమ్యతే ? తర్హి- చక్షురాదివత్తస్య విషయా భ్యుపగ

---

* 'దేహేన్ద్రియ ప్రాణే'తి వాక్యోదాహరణభావస్తు జీవోపక రణ భూతేన్ద్రియైస్సహ పఠ్యమానత్వాత్ప్రాణస్య జీవవిశేషణత్వ మితి ప్రాణస్య జీవ పారతన్త్ర్యావధారణమిహ ఫలమితి ధ్యేయమ్.

§విషయాభావాత్ప్రాణస్య జీవోపకరణత్వం నఘటతఇతి శఙ్కా ముత్తర సూత్రే నిరస్యాహ- (అథోచ్యేతే) తి.

మణః ప్రసజ్యేత, నాభ్యుపగమ్యత ఇతి చేదనర్థకశ్చైవః ప్రాణాభ్యు పగమ ఇత్యత ఉత్తరముచ్యతే, ...

—*౧౦॥ సూ॥ అకరణత్వాచ్చ నదోష స్తథాహి దర్శయతి *—

నతావద్విషయానభ్యుపగమః ప్రాణస్యదోషమావహతి, కుతః? తస్యాకరణత్వాత్ - నహి చక్షురాదివత్ప్రాణస్య విషయ పరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభ్యుపగమే ప్యానర్థక్యం సమ్భవతి, కార్యాన్తరసద్భావేన తస్యసార్థకత్వోపలబ్ధేః, తథాహిదర్శయతి - తథైవకిల ప్రాణస్య దేహేన్ద్రియధారణ రూపకార్యమభిప్రేత్య 'యస్మిన్నుత్క్రాన్తే ఇదంశరీరం పాపిష్ఠతర మివదృశ్యతే సనర్వశ్రేష్ఠ' ఇతి శ్రుతిః ప్రాణస్యోచ్చ్రక్రమిషాయాం వాగాది శైథిల్యాపత్తింశరీరస్య పాతంచ దర్శయతి, తథా 'తాన్వరిష్ఠః ప్రాణఉవాచ'మామోహమాపద్యేథ అహమేవైతత్పఞ్చధా ఆత్మానంప్రవిభజ్య తద్బాణ మవష్టభ్య విధారయామీ'తి. అత్ర బాణశబ్దేన జీవోలక్ష్యతే, తథాచ శ్రుతిః 'శరంతుజీవం పరమేవలక్ష్య'మితి. తథా'సుప్తాయాం మయిజాగర్తినాగోయం పాలయన్పురీ' మితి నాగవచ్ఛ్వాస వృత్తికత్వాత్ప్రాణస్య నాగత్వమ్, 'కస్మిన్నుత్క్రాన్తేయ ముత్క్రాన్తోభవతి కస్మిన్నుహావాప్రతిష్ఠితేయం ప్రతిష్ఠితోభవతి సప్రాణమసృజతే' త్యేవమాద్యా శ్రుతయశ్చ ప్రాణస్యదేహేన్ద్రియ జీవ ధారణరూపం కార్యవిశేషం దర్శయన్తి, తస్మాద్దేహధారణాది రూప కార్యాన్తరసద్భావా న్ముఖ్యప్రాణస్య విషయానభ్యుపగమో నానర్థక్య మావహతీత్యధ్యవసీయతే. ... ...

—*౧౧॥ సూ॥ ‡ పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే*—

ఇతశ్చాస్తిముఖ్యప్రాణస్య వైశేషికం కార్యమ్, యస్మాదయం

---

‡ కించ వృత్తిద్వారా ప్రాణ స్యాసాధారణ కార్యాన్తరం వక్తుమాహ సూత్రకారః- (పఞ్చవృత్తి) రితి.

ప్రాణః 'ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానా మేశుద్ధ్యన్తా' మిత్యాదిశ్రుతౌ పఞ్చవృత్తిర్వ్యపదిశ్యతే, వృత్తిభేదశ్చాయం ప్రాణస్యకార్య భేదసాపేక్షః, అత స్తత్కార్యభేదోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే, ప్రాణః - ప్రాగ్వృత్తిః, ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపః; అపానః - అపాగ్వృత్తిః, అధోవాయురూపః, వ్యానః- తయోస్సన్ధిషు వీర్యవద్బన్ధన కర్మణ హేతుః, ఉదానః- ఊర్ధ్వవృత్తిః, ఉత్క్రాన్త్యాది హేతుః, సమానః - సమస్తేష్వఙ్గే ష్వన్నాదిరస ప్రాపణహేతుః, ఇత్యేవం కార్యభేదా త్పఞ్చవృత్తిత్వం ప్రాణస్యాధ్యవసాతవ్యమ్, మనోవత్- *యథావా మనసః పఞ్చవృత్తయో భవన్తి ఏవం ప్రాణస్యాపీతి యోజనా, జ్ఞానేన్ద్రియద్వారా మనసః పఞ్చవృత్తయః ప్రత్యేతవ్యాః, అథవా కామసఙ్కల్ప విచికిత్సాధ్యవసాయ ధృతయః పఞ్చవృత్తయో జ్ఞేయాః, యోగశాస్త్రేతు మనసః ప్రమాణవిపర్యయ వికల్ప నిద్రాస్మృతి రూపాః పఞ్చవృత్తయః పరిగృహ్యన్తే,¶బహువృత్తిమత్త్వేవా ప్రాణస్య మనో నిదర్శన మిత్యనుసన్ధేయమ్, జీవోపకరణత్వమపి ప్రాణస్య పఞ్చవృత్తిత్వా ద్భవతీతి జ్ఞేయమ్. ...

—*౧౨॥సూ॥ +అణుశ్చ*—

అయం ముఖ్య ప్రాణ శ్చాణు ర్భవతీతి జ్ఞాతవ్యమ్ ,

---

* దృష్టాన్తం దార్ష్టాన్తికేన యోజయన్ వివృణోతి- (యథే) త్యాదినా - మనస స్సద్వారక వృత్తిమత్త్వేన దృష్టాన్తత్వ మరోచయన్ సాక్షా ద్వృత్తి మత్త్వేన దృష్టాన్తత్వం వక్తు మాహ- (అథవా) ఇతి. ... ... *

¶ ప్రాణాపానాది వృత్తీనామావృత్తి భేదేన బహు త్వాన్మనో దృష్టాన్తోపాదానస్యాభిప్రాయా న్తరమాహ-(బహువృత్తి)ఇతి.

+ ఉక్తం ప్రాణానామణుత్వం ముఖ్య ప్రాణేఽప్యతిదిశతిసూత్రకారః- (అణుశ్చే) తి. ... ...

¶అణుత్వం చాస్య సౌక్ష్మ్యపరిచ్ఛేదోభయలక్షణమితి ప్రతిపత్తవ్యమ్, న తు పరమాణుతుల్యత్వమ్, పఞ్చవృత్తిరూపేణ తస్య కృత్స్నశరీరవ్యాపిత్వానుపపత్తేః; సూక్ష్మత్వం చ ప్రాణస్యోత్క్రాన్త్యవసరే పార్శ్వస్థైరనుపలభ్యమానత్వాత్సిద్ధమ్, తథా పరిచ్ఛిన్నత్వం చాస్య జీవేన సహోత్క్రాన్తిగత్యాగతిభ్యస్సిద్ధమ్, †నను విభుత్వం ప్రాణస్యామ్నాయతే, తథా హి "సమస్త్వప్లుషిణా సమో మశకేన సమో నాకేన సమ ఏభిస్త్రిభిర్లోకైస్సమానస్సర్వేణే"త్యేవమాదిషు శ్రుతిప్రదేశేషు; తథా సత్యస్య కుతోఽణుత్వముచ్యతే? ఇతి చేన్నాయం దోషః, ప్రాణాత్మకత్వేన మహత్తత్త్వస్య సూత్రలక్షణస్యైవేహ సర్వశరీరసమ్బన్ధామననాత్; తస్మాన్ముఖ్యో న విభుః; కిం త్వణురేవ; అపి చ పఞ్చవృత్తిరిత్యుపలక్షణమ్; ప్రాణస్య నాగకూర్మకృకరదేవదత్తధనంజయాఖ్యా అపి పఞ్చవృత్తయస్సన్తీతి జ్ఞేయమ్, 'విరాట్ప్రాణో దశవిధ' ఇతి ప్రాణస్య దశవిధవృత్త్యామననాత్, నాగాదీనామాసాం వృత్తీనాం లక్షణం చోక్తమ్ 'ఉద్గారో నాగ ఆఖ్యాతః కూర్మ ఉన్మీలనే స్మృతః । కృకరస్తు క్షుతో జ్ఞేయో దేవదత్తో విజృమ్భణే ॥ న జహాతి మృతం చాపి సర్వవ్యాపీ ధనంజయ' ఇతి. మృతం కిఞ్చిత్కాలమాశ్రిత్య తిష్ఠతీత్యర్థః, §అత్ర తైజసాదీన్ద్రియోత్పత్త్యవస

¶ పూర్వవదణుత్వం నిరుక్త్యోపపాదయతి- (అణుత్వం చే) తి. 'సమస్త్వప్లుషిణే'తి శ్రుతేర్విషయమజానానః కశ్చిదణుత్వమాక్షిపతి-

†(నన్వి)తి- సర్వశరీరసమ్బద్ధసూత్రలక్షణమహత్తత్త్వపరత్వం శ్రుతేరుపపాదయన్ సమాధత్తే (నాయం దోష) ఇతి - అయం శ్రుతివిశేషో న ప్రాణస్య విభుత్వదోషావహ ఇత్యర్థః.

§ ఉత్తరసూత్రోపోద్ఘాతత్వేనేన్ద్రియాధిష్ఠాతృమనసాముత్పత్తిస్సూత్రకారవివక్షితేతి సహేతుకమాహ- (అత్రే) తి.

రే తదధిష్ఠాతారో దేవామనశ్చ వైకారికా దుత్పన్నా ఇతిజ్ఞేయమ్, 'వైకారికాన్మనో జజ్ఞే దేవా వైకారికా దశే' తిశ్రుతే స్తేషాం కార్యస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ. ... ...

౫ ॥ వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౪ ॥

—* ౧౩ ॥ సూ॥† జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతుతదామననాత్ *—

యత్త్విదం తైజసాహఙ్కార కార్యం కరణజాతం తత్కిం స్వసామర్థ్యేన నైవశారీరోపకారాయ ప్రభవతి ? ఉతాహో దేవతా ధిష్ఠితం సత్ప్రభవతి ? ఇతీహ విప్రతిపత్తిః, తత్రేదా తావ ద్యథాస్వవిషయం ప్రవృత్తిదర్శనా త్పరార్థోపపత్తిమత్త్వాచ్చస్వ సామర్థ్యేన నైవకరణజాతం శారీరోపకారాయ ప్రభవతీతి తావత్ప్రాప్తమ్, *అపిచేన్ద్రియాణాంప్రవృత్తావధిష్ఠాత్రీషు దేవతాస్వ భ్యుపగమ్యమానాసు తాసామేవాధిష్ఠాత్రీణాం దేవతానాం భోక్తృత్వ ప్రసఙ్గేన శారీర స్యభోక్తృత్వం విలుప్యేత, తస్మాత్స్వ సామర్థ్యేనైవైషాం యథాస్వవిషయం ప్రవృత్తౌ నకాచిత్క్షతిరిత్యస్యాం ప్రాప్తౌ పరిహృతిరభిధీయతే- (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంత్వి)తి- తుశబ్దేన పూర్వపక్షో వ్యావర్త్యతే, జ్యోతిగిపదేన వాగభిమాన్య గ్ని రుచ్యతే, తథాచ వాగాద్యభిమానినీభి రగ్న్యాదిభిర్దేవతాభి ర్యథాయతన మవస్థాయాధిష్ఠితంస ద్వాగాదికం కరణజాతం శారీ రోపకారాయ స్వస్వకార్యేషు ప్రవర్తతఇతి ప్రతిజానీమః, [అ

---

† ఇన్ద్రియాణాం తదధిష్ఠాతృదేవతాశ్రయత్వ కథనాదుత్త రాధికరణ మాశ్రయాశ్రయి భావ సఙ్గత్యా యథోక్తోపోద్ఘాత సఙ్గత్యాచోపక్రమతే- (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంత్వి) తి.

* ఇన్ద్రియాణాం స్వతఃప్రవృత్తౌ యుక్త్యన్తరమాహ-(అపిచే) తి. ఇన్ద్రియేషు వాచః ప్రాథమ్యమ్ 'తస్మాత్ప్రాణానాం వాగుత్తమే' తి శ్రుతేరవగన్తవ్యమ్. ...

ధిష్ఠానమిత్యత్ర కర్మణిల్యుట్] తతశ్చాస్య హేతోః తదామననా త్ - తథాహ్యామననం భవతి "తస్యాగ్నిరాస్యాన్నిర్భిణ్ణం లోక పాలోఽవిశత్పదమ్ । వాచాస్వాంశేనవక్తవ్యం యయాసౌ ప్రతిపద్య తే" ఇత్యుపక్రమ్య. నహ్యత్రకరణప్రవర్తన లక్షణకార్య మన్తరే ణాన్యార్థ మగ్న్యాదీనామధిదైవానాం ప్రవేశ ఉపపద్యతే, † అ పిచ "వైకారికాన్మనోజజ్ఞే దేవావైకారికాదశ । దిగ్వాతార్క ప్ర చేతోఽశ్విపహ్నీన్ద్రోపేన్ద్రమిత్రకాః" ఇత్యాదిష్వధిదైవోత్పత్తిరా మ్నాయతే, తచ్చామననం కరణజాతాదిష్ఠాతృత్వ మధిదైవానా మ వగమయతి, ఏవమధిదైవాధిష్ఠానా మననా తత్కరణజాతస్య జ్యోతి రాద్యధిష్ఠితత్వ మక్షతమ్, ఇమమేవార్థమ్ 'యథాయతనం ప్రవిశ తే - అగ్నిర్వాగ్భూత్వాముఖంప్రావిశ' దిత్యాదైతరేయకోప ని ష దుపోద్బలయతి, యత్తుయథా స్వవిషయం ప్రవృత్తియోగాత్స్వ సామర్థ్యే నైవేన్ద్రియజాతంయథాస్వవిషయం శారీరోప కారా య ప్రభవతీతిరితం తదసత్, వాగాదికరణవర్గస్యహి అశ్వసాపే క్ష రథవదధిష్ఠాతృ దేవతాసాపేక్షత్వ నియమాత్; అతఏవ లోకే గమనశక్తివికలానాం రథానామచేతనత్వా దశ్వాదిచేతనాధిష్ఠా నా దేవ ప్రవృత్తిర్దృశ్యతే, §తస్మాదచేతనస్య కరణవర్గస్య తత్తదధి దైవాధిష్ఠితత్వాదేవప్రవృత్తిమధ్యవస్యామః.

$ యచ్చోక్తమధిష్ఠాతృణాందేవతానామభ్యుపగమేతాసామేవభో క్తృత్వప్రసఙ్గేన శారీరస్య భోక్తృత్వంవిలుప్యేతేతితన్నేత్యాహ,

—※ ౧౪ ॥ సూ ॥ ప్రాణవతాశబ్దాత్ ※—

† కరణవర్గస్యాగ్న్యాద్యధిష్ఠితత్వేయుక్తిమాహ-(అపిచే)తి-

§ ఫలం కథయన్సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

$ పూర్వపక్ష్యుక్త చరమయుక్తిముత్తర సూత్రేణ నిరస్యతీ త్యాహ- (యచ్చోక్త) మితి. ... ※

సతీష్వపీన్ద్రియాణామధిష్ఠాతృషు దేవతాసు, ప్రాణవతా- ముఖ్యప్రాణ సంజ్ఞిత ప్రాణలక్షణ శరీరవతా కార్యకారణసఙ్ఘాతస్వామినా శారీరేణైవైషా మధిదైవానా మధిష్ఠానం భవతీ త్యవగచ్ఛామః, కుతః ? శబ్దాత్ - శబ్దశ్చ 'పునరావివిశుఃఖాని తముత్థాపయితుం క్రమా' దిత్యారభ్య 'చిత్తేనహృదయంచైత్యః క్షేత్రజ్ఞఃప్రావిశద్యథా । విరాట్త్వథైవపురుష స్సలిలాదుదతిష్ఠతే' త్యేవం రూపః, ఇన్ద్రియాధిష్ఠాతౄణాం క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితత్వం శ్రావయతి,ఏతదుక్తం భవతి, యథారథే సంయోజితానామశ్వానాం ప్రవృత్తిస్సారథ్యధిష్ఠానమపేక్షతే,తద్వదిన్ద్రియాధిష్ఠాతౄణాం దేవతానాం ప్రవృత్తిశ్శారీరాధిష్ఠాన మపేక్షత ఇతి. 'పునరావివిశుఃఖానీ'త్యుదాహృత వాక్యంసమష్టి వ్యష్ట్యుభయ శరీరవిషయక' మితిమన్తవ్యమ్, నతు సమష్టిశరీరమాత్రవిషయమ్. ఉభయో శ్శరీరయోరాధ్యాత్మికాదిభిః ప్రాయేణసామ్యాత్, అతోఽధిదైవానా మధిష్ఠాతు శ్శారీరస్యైవ కర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ భవతీతి జ్ఞేయమ్. ... ...

—* ౧౫ ॥ సూ ॥ తస్యచనిత్యత్వాత్ *—

బహుభిశ్శ్రుత్యాదిప్రమాణైర్నిత్యత్వావధారణాత్, తస్య- శారీరస్యైవ, శరీరాయత్త కర్తృత్వ సుఖదుఃఖ భోక్తృత్వేభవతః,నత్విన్ద్రియాధిష్ఠాతౄణా మిత్యభిప్రాయః. ... ...

౯ ॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్. సూ ॥ 3 ॥

—*౧౬॥సూ॥*తఇన్ద్రియాణితద్వ్యపదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్ *—

'కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వా' దిత్యధికరణే జీవస్య కర్తృత్వసిద్ధిరపీహ ద్రష్టవ్యేత్యధికరణ ముప సంహర్తవ్యమ్. అ॥౯॥సూ॥3॥

* నియామ్యస్య సోపకరణ జీవస్య ప్రస్తావేన నియన్తుః పరమాత్మన ఉపస్థితత్వాత్తస్య తన్నియన్తృత్వం వక్తుం ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే - (తఇన్ద్రియాణి) ఇ.

అధిదైవాధిష్ఠాతా క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యుక్తమ్, సమ్ప్రతి క్షేత్రజ్ఞాధిదైవాధ్యాత్మాది భూతాదీనాం సర్వత్రేశ్వేశ్వరాధిష్ఠాన మన్తరేణ కిమితరేతర ముపయోగిత్వ మస్తి? ఉత నాస్తి? ఇతి విశయే ప్రాప్తే ¶ ప్రతిప్రాహ- (త) ఇతి - 'అకరణత్వాచ్చ నదోష' ఇత్యస్మాత్సూత్రాన్నజిహాకృష్టవ్యః, తే- క్షేత్రజ్ఞేన్ద్రియాధిష్ఠాతారః, ఇన్ద్రియాణిచ; సాధిభూతాన్యేతత్సర్వమ్, అన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్- సాక్షాత్పరమాత్మాన మన్తరేణ నేషదపీతరేతర ముపకారాయ స్పన్దితుం శక్నోతి, కింతు తదధిష్ఠితా ఏవ క్షేత్రజ్ఞాదయః పరిస్పన్దన్తీతి ప్రతిజానీమః, కస్మాత్పునరిద మవగమ్యతే? తద్వ్యపదేశాత్- తథాహి 'కింవర్ణమేతదవిభో యదుదీరితో సు స్సంస్పన్దతే తమనువాఙ్మన ఇన్ద్రియాణి । స్పన్దన్తి వై తనుభృతామజశర్వయోశ్చే'తి, తథా 'యేనేషితా వాగసవశ్చరన్తీ'తి, తథా 'దేహేన్ద్రియప్రాణమనోధియోమీయదంశవిద్ధాః ప్రచరన్తి కర్మసు । నైవాన్యదాలోహమివాప్రతప్తం స్థానేము ద్రష్ట్రపదేశమేతీ'తి, తథా 'చక్షుషశ్చక్షుః శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో మనో యద్వాచో హ వాచం' తథా 'యేనవాగభ్యుద్యతే - యేనచక్షూంషి పశ్యతీ'త్యాది, తథా 'అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా' తథా 'యః ప్రథివ్యాం తిష్ఠన్'' ఇత్యారభ్య ''పృథివీమన్తరో యమయతి - య ఆత్మని తిష్ఠన్'' ఇత్యారభ్య ''య ఆత్మానమన్తరో యమయతీ''త్యేవంజాతీయకాః శ్రుతయః క్షేత్రజ్ఞాదీనాం పరిస్పన్దనాదికం పరమాత్మాయత్తమేవ భవతీతి వ్యపదిశన్తి, తథా చైతదుక్తం భవతి యథా వా రథాశ్వాస్సారథయస్స్వస్వామ్యనుజ్ఞయా సారథ్యాదిక్రమేణ ప్రవర్తన్తే, ఏవం పరమాత్మాధిష్ఠానేన క్షేత్రజ్ఞాదయః క్రమేణ స్వస్వ

¶ క్షేత్రజ్ఞేన్ద్రియాదీనాం స్వతః ప్రవృత్త్యుపలబ్ధేః స్సర్వశ్రేష్ఠాధీశ్వరాధిష్ఠాన మన్తరా క్షేత్రజ్ఞాదీనాం పరస్పరోపయోగిత్వమస్తీతి పూర్వపక్షం నిరాకుర్వన్ సిద్ధాన్తయతి- (ప్రతిప్రాహే) త్యాదినా.

ద్వ్యాపారాదా ప్రవర్తన్త ఇతి, ¶తస్మాత్క్షేత్రజ్ఞాదీనాం ప్రవర్తనం పరమాత్మాయత్తమ్, అత స్తదధిష్ఠానాదేవ తేషాం పరస్పరోపకారిత్వమితి సిద్ధమ్, తదేతత్ క్షేత్రజ్ఞాదేః పరమాత్మాయత్తప్రవర్తనం పురస్తాత్ 'పరాత్తు తచ్ఛ్రుతే' రిత్యత్ర చ స్పష్టతరమేవావోచామ.

ననుచ 'పురుషేశ్వరయోరత్ర న వైలక్షణ్యమణ్వపి। తదన్యకల్పనాపార్థే'త్యత్ర జీవేశ్వరయోర్భేదవైలక్షణ్యే ప్రతిషిద్ధే, తథా సతి జీవేశ్వరయో స్స్వతన్త్రామధిష్ఠేయాధిష్ఠాతృభావోపి ప్రతిషిద్ధ ఏవ స్యాదత ఉత్తరమాచష్టే, ...

—※ ౧౭ ॥ సూ ॥ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ ※—

పఞ్చవింశతితత్త్వపక్షే జీవాత్మపరమాత్మనో శ్శరీరశరీరిణోస్సతోరాత్మతత్త్వైనైక తత్త్వతామభిప్రేత్య 'పురుషేశ్వరయోరత్ర న వైలక్షణ్య మణ్వపీ'త్యుక్తమ్, తత్ర†వైలక్షణ్యం పరం పశ్యసి "అనాద్యవిద్యాయుక్తస్య పురుషస్యాత్మవేదనమ్। స్వతోనసమ్భవేదన్య స్స్వతోజ్ఞోజ్ఞానదో భవే"దితి, తస్మిన్నేవ ప్రకరణే షడ్వింశతి తత్త్వపక్షేహి జీవేశ్వరయో ర్భూయాన్భేదశ్శ్రూయతే- తం కిన్నావైక్షిః అపిచాన్యత్ర "సుపర్ణావేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయాకృత నీడౌ చ వృక్షే - జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ - నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ - య ఆత్మని తిష్ఠన్ని"త్యారభ్య 'ఆత్మానమన్తరో యమయతీ' త్యేవమాదిషు బహుషు ప్రకరణేషు జీవేశ్వరయో ర్భూయో భవతి భేదగ్రహణమ్, తథా 'విరుద్ధధర్మిణోస్స్యాతస్థితయో రేకధర్మిణి' తథా 'సయద

¶ ఏతదధికరణ ఫలమాహ- (తస్మా) దితి. ఏతదధికరణ స్యానుస్మారకత్వా త్పునరుక్తి శఙ్కానవకాశ త్యాహ- (తదేత) దితి - చశబ్దేనాన్తర్యామ్యధికరణే చేతి స్మారయతి. ...

† వైలక్షణ్యమ్ - విరుద్ధ లక్షణవత్త్వమ్, అ॥౭॥ సూ॥౨౩॥

జయాత్వజామనుశయీతగుణాంశ్చ జుషన్ భజతి సరూపతాం తద నుమృత్యుమపేతభగః । త్వముతజహాసి తామహిరివత్వచమాత్తభగో మహసి మహీయసేఽష్టగుణితేఽపరిమేయభగ ’ ఇత్యాదిషుచావగతస్తయోర్భూయాన్ లక్షణభేదః, తస్మాదఖిల జీవాత్మనః పరమకారుణికస్య సర్వశ్రేష్ఠస్య భగవతో నారాయణస్య ప్రేరణేన క్షేత్రజ్ఞాదీనాం యథోక్త క్రమేణాధిష్ఠాతృత్వమితి సుష్ఠూక్తమ్.

౭॥ తదిన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

* అథేదానీముత్పన్నానాం తత్త్వానాం కార్యోక్తి కథన ముఖేన ‘జన్మాద్యస్యయత’ఇత్యేవంజాతీయకైస్సూత్రైస్తత్రతత్రోక్తభగవతో విశ్వసృష్ట్యాదిరూప లీలాం ప్రపఞ్చయితుమేవేదమారభ్యతే,

—*సూ॥౧౮॥సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ *—

ఇదమామ్నాయతే ‘ వేదేననామరూపాణి విషమాణి సమేష్వపి । ధాతుషాద్ధవకల్పయన్తే ఏతేషాం స్వార్థసిద్ధయ ’ ఇతి, అత్ర వేదార్థానుబోధేన ప్రకృత్యాది పృథివ్యన్త నిఖిలతత్త్వ సఙ్క్షోభణద్వారా బ్రహ్మాణ్డసృష్టిపూర్వకం నిష్పాద్యమానత్వేన శ్రూయమాణా నామరూపక్లృప్తికిం చతుర్వక్త్ర కృతిః? ఆహోస్విత్ ‘ వేదేననామరూపాణీ ’ త్యేతద్వాక్యవక్తృపరమాత్మకృతిః? ఇతీహభూయసీవిచికిత్సా, ననుకుతోఽస్యాయంవిచికిత్సాఽఽసీత్? ‘వేదేనే’ త్యేత

---

* పూర్వపాదేఽస్మిన్పాదేచ వియత్ప్రాణాధికరణాభ్యాముక్తాం తత్త్వోత్పత్తిముపజీవ్య బ్రహ్మాణ్డ సృష్టి ద్వారా సమష్టివ్యష్టి నామరూపే నిరమిమీత శ్రీభగవానిత్యుత్తరాధికరణే వక్ష్యమాణత్వాత్ప్రోక్తాధికరణాభ్యాముత్తరాధికరణస్యోపజీవ్యోపజీవకభావ సఙ్గతిం ద్యోతయితుమాహ—(అథే) తి— తత్త్వోత్పత్తినిరూపణానన్తరమిత్యర్థః.

§ ఇహ— అస్మిన్నామ్నాయే, భూయసీ విచికిత్సా— మహాన్ సన్దేహః, భవతీతి శేషః. ... ... *

ద్వ్యాకృత కర్తృత్వాత్పరమాత్మనఏవ కృతిర్నామరూపక్లృప్తిరిత్యధ్యవసీయతామితిచేన్నైతదేవమ్, ‘వేదేననామరూపాణీ’త్యత్రకర్తృపదాశ్రుతేః,తస్మాద్భవతీహవిచికిత్సా, ¶తత్రప్రాప్తంతావచ్చతుర్వక్త్రకృతిరేవేయం నామరూపక్లృప్తిరితి, కుతః? శ్రుతిస్మృతిభ్యామస్యాశ్చతుర్వక్త్ర కృతిత్వావగమాత్; తథాచశ్రుతిః, ‘వేదేనరూపే వ్యాకరోత్సతాసతీప్రజాపతిః- సభూరితి వ్యాహరత్సభూమిమసృజతే ’ ఇత్యాదికా. స్మృతిశ్చ ‘సర్వేషాంతుసనామానికర్మాణిచ పృథక్పృథక్ । వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే ॥ నామరూపంచభూతానాం కర్మణాంచానువర్తనమ్ । వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ నిర్మమే సప్రజాపతి’రిత్యాదికా. +అపిచ డిత్థమిత్థాది నామరూపేషు ఘటపటకుడ్యగ్రహాది నామరూపేషుచ తత్తజ్జీవ కర్తృకత్వోపలమ్భాత్తత్తజ్జీవకర్తృకావా స్యాదియంనామరూపక్లృప్తిరిత్యేవంప్రాప్తే ‡భ్రాన్తిమాచార్యోనైహారమివభాస్కరగతక్షణేనవిధునోతి-(సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్త్వి)తి=తుశబ్దః ప్రాప్తభ్రాన్తివ్యుదాసార్థః,సంజ్ఞాః- నామధేయాని,మూర్తయః-రూపాణి,తాసాంక్లృప్తిః- కల్పనా,తథాచ‘వేదేనే’త్యత్ర శ్రూయమాణా విచిత్రాశేషనామరూపక్లృప్తిర్భగవతః‘వేదేనే’ త్యేతత్కర్తుః పరమాత్మనోనారాయణస్యైవకృతిర్భవితుమర్హతి, కుతః? త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ , తథాహి ‘పురుషోఽణ్డంవినిర్భిద్యయదాసౌసవినిర్గతః । ఆత్మనోఽయనమన్విచ్ఛన్నపో

¶ నామరూపక్లృప్తేశ్శ్రుతి స్మృతిభ్యాం చతుర్వక్త్ర కృతిత్వముపపాదయన్ పూర్వపక్షయతి- (తత్ర ప్రాప్తం తావ) దిత్యాదినా. నామరూపక్లృప్తేశ్చైత్రాది కర్తృకత్వ స్యాపి దర్శనాత్సర్వజీవ సాధారణేయంస్యాదితి పూర్వపక్షాన్తరమాహ-+(అపిచే)తి.

‡ భ్రాన్తిమ్- తన్మూలం పూర్వపక్షమిత్యర్థః. ఆచార్యః-సూత్రకారః, నైహారమ్- తమః. ... ※

స్రాక్షీచ్ఛుచిస్మితః ॥ తాస్స్వవాత్మీత్సవసృష్ట్వాసుసహస్రపరివత్సరాన్ ।
తేననారాయణోనామ యదాపఃపురుషోద్భవాః ॥ ద్రవ్యంకర్మచ
కాలశ్చ స్వభావోజీవపవచ । యదనుగ్రహతస్సన్తి నసన్తి యదుపే
క్షయా ॥ ఏకోనానాత్వమన్విచ్ఛ న్యోగతల్పాత్సముత్థితః । వీర్యంహి
రణ్మయందేవోమాయయావ్యసృజత్త్రిధా ‘మాయయా - సఙ్కల్పేన,
‘ అధిదేవమథాధ్యాత్మ మధిభూతమితి ప్రభుః । అథైకం పౌరుషం
వీర్యం యథాభిద్యతతచ్ఛృణ్వి’ త్యాదిషు భగవాన్ శ్రీనారాయణః
ఖలుస్వసృష్టాని ప్రకృత్యాది తత్త్వాని సఙ్క్షోభ్య త్రైబ్రహ్మాణ్డం విర
చయ్య తత్ర సమష్టివ్యష్టిశరీర జాత మధి దేవాది భేదేన త్రివృత్కు-
రోతీత్యుపదిశ్య ‘ నామరూపక్రియాధత్తే సకర్మాకర్మకఃపరః । ప్ర
జాపతీన్ మనూన్ దేవాన్ ఋషీన్ పితృగణాన్ పృథక్ ॥ సిద్ధచారణగన్ధ
ర్వాన్ విద్యాధ్రాన్ సురగుహ్యకాన్ ’ ఇత్యాదిభిస్సఏవ భగవాన్నా
రాయణోఽఖిల చేతనాత్మక ప్రపఞ్చజాతస్య నామరూప క్లృప్తిం
కరోతీత్యుపదిశ్యతే, అపిచేమమేవార్థమ్ ‘ యస్సృష్ట్వేదమనుప్ర
విష్టఋషిణా చక్రేపురశ్శాస్తితాః - సఏవభూయో నిజవీర్యచోదితాం
స్వజీవమాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్ । అనామ రూపాత్మని రూప
నామనివిధిత్సమనోనుససారశాస్త్రకృత్ - సర్వాణిరూపాణి విచిత్య
ధీరః- నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే - ఆకల్పంవై నామరూపయోర్ని
ర్వహితే’ త్యేవం జాతీయకాశ్శ్రుతయస్సృష్టికుర్వన్తి,¶ఏతేన ‘ సే
యందేవతైక్షతహన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనా
నుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీతి ‘ తాసాం త్రివృతం త్రివృతమే
కైకాం కరవాణీ’తి, సేయం దేవతేమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే

¶ త్రివృత్కరణ ప్రస్తావేన ప్రకారాన్తరేణ త్రివృత్కరణ ప్ర
తిపాదక ఛాన్దోగ్య వాక్యానాం ప్రసక్తత్వా’త్తదర్థాన్ అపి సుగమా
ఇత్యాహ- (ఏతేనే) తి.

నాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకామకరోద్యథా ఖలు సోమ్య మాస్తిస్రో దేవతాస్త్రివృత్త్రి వృదేకైకాభవతి- యదగ్నేరోహితంరూపం తేజస స్తద్రూపం య చ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య పాగాదగ్నేరగ్నిత్వమితీ' త్యత్ర శ్రూయమాణంనామరూప వ్యాకరణమపి భగవతో నారాయ ణస్యైవ కృతిరితి వ్యాఖ్యాతమ్, ※ యద్యప్యస్యాం శ్రుతౌ ప్రకారా న్తరేణ త్రివృత్కృతైస్తేజో బన్నై స్త్రిభి స్తత్త్వైరణ్డసృష్ట్యాది క ముపదిశ్యతే, తథాపి తేజో బన్నేష్వపి ప్రకృతి మహదాది నిఖిల త త్త్వానామ న్తర్భావాన్న తత్త్వహ్రాస విరోధః, సత్యపి తత్త్వవృద్ధి పక్షే తత్త్వ చతుష్టయ పక్ష ముపాదాయ ప్రకారాన్తరేణ త్రివృత్కరణ పూర్వక సృష్ట్యు ద్వ్యపదేశ శ్శ్రుతే స్సుఖ బోధార్థ ఇతి మన్త వ్యమ్, ఇతరథాఽత్రైవవియ న్మాతరిశ్వనో రిన్ద్రియాణాం చోత్ప త్త్యాది విచారస్యానర్థక్య ప్రసఙ్గాత్; నసఙ్ఖ్యోపసఙ్గ్రహాదపినా నాభావాదతిరేకాచ్చేత్యనేన సూత్రేణ కృతస్య తస్య తత్త్వసఙ్ఖ్యావి రోధ పరిహారస్యాపి తథాత్వప్రసఙ్గాచ్చ; యత్పునరుక్తం నామరూ ప క్లప్తిః ప్రజాపతి కృతిస్స్యాదితి తత్తు నసమ్భవతి, నహీదంప్ర కృతి మహదాదితత్త్వాని సృష్ట్వాతైర్బ్రహ్మాణ్డంచ సృష్ట్వాతతస్సుర నర ఖగ మృగ వివిధ గిరి సమూహాది నామరూప కల్పనాం శా స్త్రయోనేః పరమాత్మనో వినా ప్రజాపతిరన్యోవా కశ్చిత్కర్తుంశ క్నోతి, యాః పునః ప్రజాపతే ర్నామ రూప కల్పకత్వ శ్రుతి స్మృ తయస్తాస్తు చతుర్ముఖాన్తర్యామిణో భగవతో నారాయణ స్యైవ నిఖిలజీవ నామరూపాది కల్పకత్వ మభిప్రయన్తి, యత స్స్వనాభ్య పద్మభువః ప్రజాపతేరపి నారాయణఏవ నామరూపే కల్పయతీతిస

※ ఆక్షేప సమాధిభ్యాం ఛాన్దోగ్యే చతుస్తత్త్వోపపాదనాభిప్రా యమాహ-(యద్యప్యస్యాంశ్రుతౌ) విత్యాదినా.

వణశ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణాదిషు జోఘుష్యత్తే, అపిచేష్వేవ్వపి జీవేషుడిద్ధ మిత్థాది నామరూప కల్పనసామర్థ్య ముపలభ్యతె, తే షుతేష్వపి తత్తదన్తర్యామి తయావతిష్ఠ ద్భగవతో నారాయణస్యా నుగ్రహాయుత్తమేవ తాదృశ సామర్థ్యం భవతీతిజ్ఞేయమ్, తస్మాన్న ప్రజాపత్యాదే ర్నామరూపక్లృప్తి సామర్థ్యమ్, ఏతదేవాభిప్రేత్యో హ శ్రూయతె- "నిమిత్తంపరమీశస్య విశ్వసర్గనిరోధయోః। హిరణ్యగర్భశ్శర్వశ్చ కాలశ్చారూపిణ స్తవ॥ సృజ్యం సృజామి సృష్టోహం హరోహరణి తద్వశ" ఇత్యాది. ¶తస్మాత్"వేదేన నామరూపాణీ' త్యత్ర శ్రూయమాణా సంజ్ఞా మూర్తిక్లృప్తి రేతద్వాక్య వక్తుర్శ్రీకృష్ణస్య శాస్త్ర యోనేరచిన్త్యాద్భుత విచిత్ర దివ్య శక్తేః నిజనిర్మిత తత్త్వైరణ్డసృష్టిపూర్వక సమష్టివ్యష్టి శరీర జాతమిదమధిదేవాది భేదేన త్రివృత్కుర్వతో భగవతో నారాయణ స్యైవా త్యద్భుతలీలేతి ధ్యేయమ్. ...

—※ ౧౯॥సూ॥† మాంసాదిభౌమంయథాశబ్దమితరయోశ్చ※—

మాంసాదిభౌమమిత్యధిభూతం లక్షయతి, త్వగాది సప్తధాత్వాత్మకం రూపాది విశిష్టమధిభూతమ్, ఇతరయోః-అధ్యాత్మాధిదైవయోస్సద్భావే, యథాశబ్దమ్ - శబ్దమనతిక్రమ్య, జ్ఞాపకం భవతీతి జ్ఞేయమ్, శబ్దస్తావత్ "వైకారిక స్త్రివిధోధ్యాత్మమేకమథాధిదైవ

¶ నామరూప కర్తృత్వేన సర్వజీవ పితృత్వాత్పరమాత్మ న్యాశు తల్లీలాకథన శ్రవణాది రూప భక్త్యుత్పాదన మేతదధికరణఫలమితి సూచయన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి- †'సంజ్ఞామూర్తి క్లృప్తిరధిభూతాది భేదేన సమష్టి వ్యష్ట్యుభయదేహం త్రివృత్కుర్వత శ్రీనారాయణస్యైవ కృతి రిత్యుక్తమేతమర్థం వ్యష్టి శరీరే ప్రత్యక్షతో దర్శయన్ సమష్టి శరీరేపి సూచయతి- (మాంసాదీ) తి. ... ... ※

మధిభూతమన్యత్। దృగ్రూపమాకర్ణంవపురత్ర రన్ధ్రే ॥ పరస్పరం సిద్ధ్యతియస్స్వతఃఖే- ఏకమేక తరాభావే యదానోపలభామహే" ఇత్యేవం జాతీయకః. చ శబ్దేనాధ్యాత్మమపి స్వేతరయోరధి భూతాధిదైవయోర్జ్ఞాపకం భవతి, ఏవ మధిదైవమపి స్వేతరయో రధ్యాత్మాధిభూతయోర్జ్ఞాపకం భవతీత్యేతత్సూచయతి, భూమశబ్దేనాస్మదాది శరీరాధిభూతాదిషుపరస్పర సిద్ధిపరిజ్ఞానంసుగమమితి ద్యోతయతి.

స్యాదేతదధిదైవభావేనావస్థానా భ్యుపగమేఽగ్నిరవీన్ద్రాదీనాం తత్తల్లోకాద్యవస్థానవాదో లుప్యేతేత్యత ఉత్తరం పఠతి,

—* ౨౦॥ సూ॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాదస్తద్వాదః *—

విశేషఏవ వైశేష్యమ్, వాగాద్యధిదైవభావ సద్భావే ప్యగ్నిరవీన్ద్రాదీనాం యోగైశ్వర్య సామర్థ్య విశేష సద్భావాదేవ తత్తల్లోకాధికార స్థానేష్వవస్థాన మప్యుపపద్యతె, అత స్తేషాం తత్తల్లోకావస్థానవాద స్సమ్భవత్యేవ, పదాభ్యాసేన పూర్వవదధ్యాయ పరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ... ... *

౮॥ సంజ్ఞామూర్తి క్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ 3॥

ఇతి శ్రీ భగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీవత్స కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంస పరమగురునిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య విరచితె, శ్రీభగవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్తసార మీమాంసాభాష్యే ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఏతత్పాదస్థ సముదిత సూత్రసఙ్ఖ్యా ॥ ౨౦ ॥

అధిభూతం లక్షయతి- (యదీ)త్యాదినా.

తస్మాత్సంజ్ఞామూర్తి క్లృప్తి శ్రీభగవతో నారాయణస్యైవ కృతి రిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. ... *

ఇతి శ్రీ భగవ ద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార, శ్రీ వత్సకులతిలకావిరత బృహద్వ్రత, ప్రథిత సకలవిద్య, పరమహంస పరమగురు నిర్ధారిత, శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త, శ్రీ శుక భగవత్పాదాచార్య విరచిత, శ్రీ భగవద్బాదరాయణి సమ్ప్రణీత సర్వ వేదాన్తసార మీమాంసా భాష్య చన్ద్రికాయాం గర్గకుల శేఖర శ్రీ రామకృష్ణాచార్యా న్వయ సముద్భూత మహచ్చరణో పాసనాధిగత సకల విద్య శ్రీ కృష్ణాచార్య విరచితాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. ... ...

శ్రీ సీతారామాభ్యాం నమః

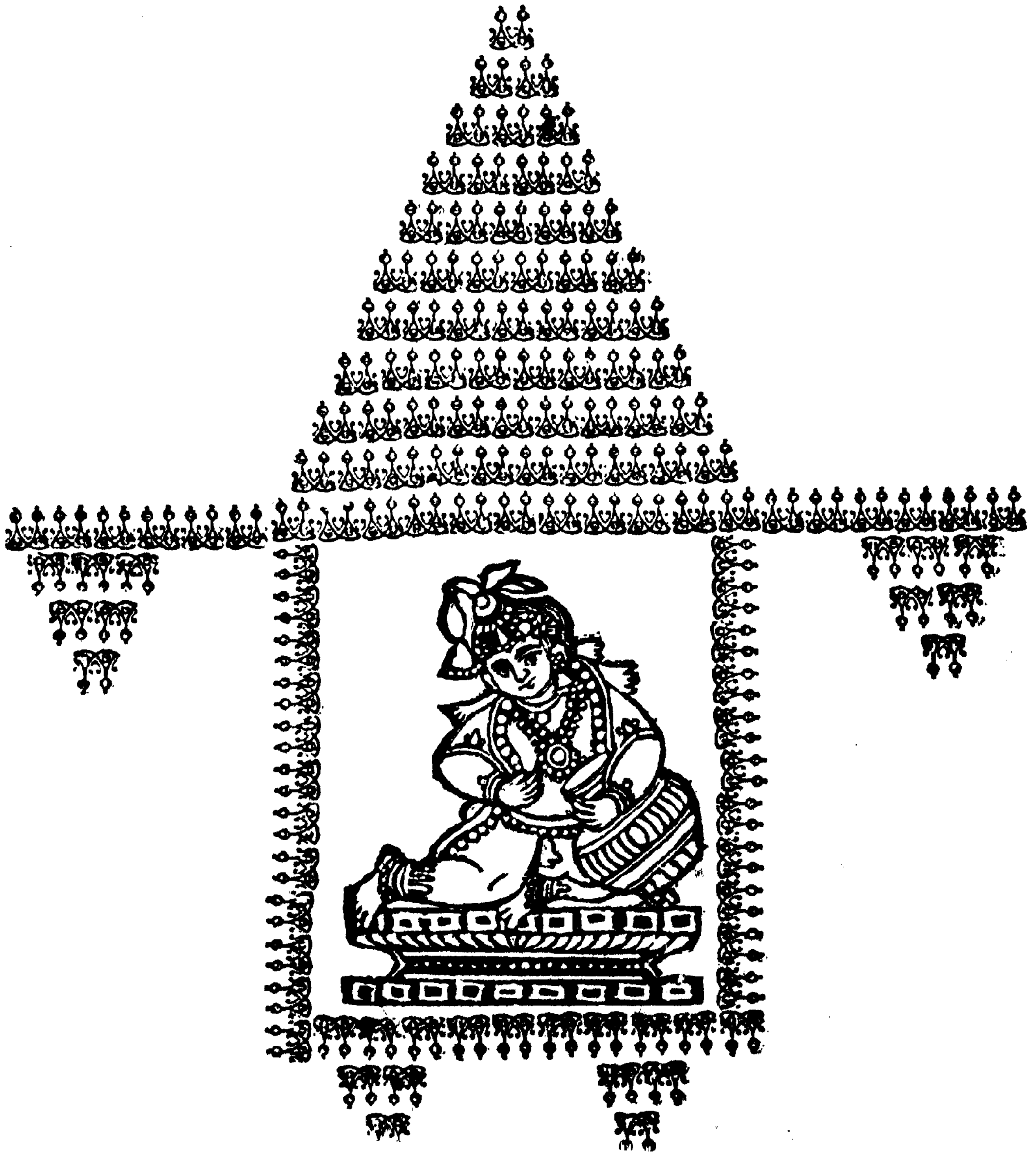

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః,

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే, తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

+ శ్రీశేషాపురమన్దిరే నివసతః కారుణ్యవారాంనిధేః స్థాణ్వర్కస్థస్యమదర్థమద్భుతతనోర్వేదాన్తవేద్యాత్మనః । శ్రీశేషాసహితస్య యస్య నిగమాద్వేదాన్తసూత్రాణ్యహం వ్యాకుర్వే ఋషభూషణస్స భగవాన్ కుర్యాద్ధరిర్మఙ్గళమ్ ॥

౧॥ సూ॥ ఓమ్ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమ్పరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్.

తదేవం ద్వితీయేఽధ్యాయే స్మృతివిప్రతిషేధం ప్రతిషిధ్య ప్రతిపక్షసమయాంశ్చ ప్రతిక్షిప్య జీవవ్యతిరిక్తాని తత్త్వాని సృష్ట్వా తైస్సోపాసనాద్యక్షభూతసమష్టిదేహసృష్టిపూర్వక జీవోపకరణజాత మనాదిమధ్యనిధన శ్రీభగవన్నారాయణః కృపయా సృజతీతి రాద్ధాన్తితమ్, అథాస్మిన్ తృతీయేత్వధ్యాయే శరీరాద్యుపకరణ సమ్పృక్తస్య

భవజవృజినమూలా జ్ఞానకోశం తుజైవం సపది జరయతీహ జ్ఞానవైరాగ్యయుక్తా । ఝడితి భవతి భక్తిః రామచన్ద్రే యదీయా హృదయసవిధభాజాం సద్గురుం తం నమామి॥ యద్భక్తిరహితా జీవా లిఙ్గదేహేన జాగరే । సంసరత్యఖిలేయోనౌ ముహుస్తం రాఘవం భజే॥

+ తృతీయాధ్యాయం వ్యాచిఖ్యాసుర్భగవాన్ భాష్యకారో భగవన్నియోగనివర్తితత్వేనాస్మిన్ భాష్యే ముముక్షూన్ పరమాదరేణ ప్రవర్తయితుం ప్రాగ్వన్మఙ్గళమనుస్మారయతి- (శ్రీశేషే)తి.

భగవద్విముఖస్య జీవస్య సంసరణాది నివర్తక భగవదుపాసన ప్రకార ఉపాస్యోపాసనయోః మాహాత్మ్యం పురుషార్థ సిద్ధిశ్చ ప్రసంగాదాగతం చేత్యేతదర్థజాతం చిన్తయిష్యతే, తత్ర ప్రథమే తావత్పాదే వైరాగ్య ద్వారా జీవానాం భగవదుపాసిసోత్పత్తయే దేహాన్తరప్రాప్త్యవిరూపా తత్సంసృతిర్విచార్యతే, తత్రైవం శ్రూయతే. "యదాత్మానమవిజ్ఞాయ భగవన్తం పరం గురుమ్ । పురుషస్తు విషక్తేత గుణేషు ప్రకృతేస్స్వదృక్ ॥ గుణాభిమానీ స తదా కర్మాణి కురుతేఽవశః । శుక్లం కృష్ణం లోహితం వా యథాకర్మాభిజాయతే ॥ శుక్లాత్ప్రకాశభూయిష్ఠాన్ లోకానాప్నోతి కర్హిచిత్ ॥ దుఃఖోదర్కాన్ క్రియాయాసాన్ తమశ్శోకోత్కటాన్ క్వచిత్ । క్వచిత్పుమాన్ క్వచిత్స్త్రీ క్వచిన్నోభయమన్ధధీః ॥ దేవో మనుష్యస్తిర్యగ్వా యథాకర్మ గుణం భవ" ఇతి. తత్రానాది కర్మవాసనావశాజ్జీవస్సపుం దేహాదిషు ప్రవిశతీతి శ్రుతమ్; స కిం పుందేహాదిబీజభూతేన కారణదేహేనాసమ్పరిష్వక్త స్తాదృశదేహాన్తరం గచ్ఛతి? ఆహోస్విత్ సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతి? ఇతి సన్దిహ్యతే, ¶ తత్ర కిం తావత్ప్రాప్తమ్? అసమ్పరిష్వక్త ఇతి; కుతః? తృణజలూకావద్దేహాన్తరమవష్టభ్యైవ ప్రాక్తనం దేహం జీవస్త్యజతి, న చానుభవ విరోధ ఇతి వాచ్యమ్, ప్రతిపత్తవ్య ప్రాప్త దేహస్వీకార త్యాగయో ర్దుర్విభావ్యత్వాత్; స్వీకారకాలే ప్రతిపత్తవ్యస్య దేహస్య కారణాత్మనా సమ్భవాచ్చ; భవన్తి చ జీవానాం దేహబీజభూత రేతఃకణాదయో య

¶ "దేహే పఞ్చత్వమాపన్నే దేహీ కర్మానుగోఽవశః । దేహాన్తరమనుప్రాప్య ప్రాక్తనం త్యజతే వపుః" ఇత్యాదౌ జీవస్య ప్రాక్తన దేహత్యాగాత్పూర్వమేవ దేహాన్తరప్రాప్తిశ్రవణాన్న దేహాన్తరం ప్రతిపత్సతో జీవస్య కారణదేహపరిష్వఙ్గోఽస్తీతి భావేన పూర్వపక్షయతి- (తత్ర కిం తావత్ప్రాప్త) మితి = మనఃకర్మమన్త్రై

తైరేవ దేహ ఆరబ్ధవ్యస్తైరేవ, తస్మాదసమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతీత్యేవం ప్రాప్తే* ప్రతిబ్రూతే, (తదన్తరప్రతిపత్తా)వితి=పూర్వాధ్యాయాన్తిమాధికరణే "సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు" ఇత్యత్ర మూర్తిశబ్దేన దేహః ప్రస్తుతః, స ఏవేహ తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే, తతశ్చ జీవో దేహాన్తరప్రాప్తౌ దేహబీజభూతకారణదేహేన సమ్పరిష్వక్త ఏవ రంహతి, రంహణమ్- గమనమ్, కుతః ? ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ - ఆచార్యాభిముఖ్యేన ప్రతిపిపిత్సితార్థవిజ్ఞాపనవచనం ప్రశ్నః, తదనురూపోత్తరవచనం నిరూపణమ్, తాభ్యామ్, తథాహి ప్రశ్ననిరూపణే " శ్రుతమాన్వీక్షితం బ్రహ్మ " ఇత్యుపక్రమ్య " కర్మాణ్యారభతే యేనవపుమానిహ విహాగతమ్। అముత్రాన్యేన దేహేన జుష్టాని సతథాశ్నుతే ॥ ఇతి వేదవిదాంవాచశ్శ్రూయన్తే తత్రతత్ర హి। కర్మచక్రియతే ప్రోక్తం పరోక్షం న ప్రకాశతే " ఇతి కారణదేహవిషయప్రశ్నః, " యేనైవారభతే కర్మ తేనైవాముత్ర తత్పుమాన్। భుఙ్క్తే హ్యవ్యవధానేన లిఙ్గేన మనసా స్వక " మితి జీవో యేన కారణ దేహేన స్థూలదేహస్థిత్వా కర్మాణ్యకరోత్, దేహాన్తరగమనకాలే తేన కారణదేహేన సహితో దేహాన్తరం గచ్ఛతీతి నిరూపణంచ భవతః; న హి కారణదేహహీనస్య బీజరహితవృక్షస్యేవ దేహాన్తరోత్పత్తిర్భవితుమర్హతి, సర్వత్ర కారణాత్కార్యోత్పత్త్యుపలమ్భాత్; + నచ రేతస్కణాదయ ఏ

న్యర్ణాణామిన్ద్రియైః పఞ్చభిర్యుతమ్। దేహాద్దేహం ప్రయాన్తస్య ఆత్మా తదనువర్తతే " ఇత్యాదౌ మనః కర్మమయపదాభ్యాముక్తేన కర్మమయమనోరూపకారణదేహేన జీవస్య దేహాన్తరయానశ్రవణాత్కారణదేహేన సమ్పరిష్వక్త ఏవ జీవో దేహాన్తరం గచ్ఛతీతి భావేన సిద్ధాన్తయతి* (ప్రతిబ్రూత) ఇత్యాదినా=

+ యత్తూక్తమారబ్ధవ్యదేహకారణాని రేతస్కణాదయ ఏవ భవన్తీతి తన్నేత్యాహ (నచే)తి= కారణదేహస్యానాదితయా. జీవాశ్రిత

వారబ్ధస్య దేహబీజాని భవన్తీత్యుక్తమ్, కేతఃకరణాదిసమ్బన్ధోపి కారణమపేక్షన్నేవ కారణదేహవత ఏవ సఙ్గచ్ఛతే, † అపిచ జీవానామామోక్షాత్కారణదేహసమ్బన్ధోస్త్యేవ, అత ఏవ "అవిభాగో వచనా" దిత్యగ్రే వక్ష్యతి, ¶ తస్మాద్భగవద్భక్తివర్జితో దేవమనుష్యాది దేహాన్తరం ప్రతిపిపిత్సుర్జీవః కారణ దేహేన సమ్పరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి నిశ్చీయతే. ... ... *

స్యాదేతద్దేహాన్తరం ప్రతిపన్నస్య జీవస్య పరిత్యక్తసోపకరణ

త్వే సూత్రం చ ప్రమాణయతి- † (అపిచ) ఇతి=తథా చేహ "మనఃకర్మమయైః ప్రాణైరిన్ద్రియైః పఞ్చభిర్యుతమ్। లోకాల్లోకం ప్రయాన్త్యన్య ఆత్మా తదనువర్తతే" ఇత్యాది వాక్యశేషాత్ "వ్రజన్తిష్ఠన్నపై కేన" ఇత్యాదే రణుస్సన్నపి జీవః కారణదేహవిశిష్టస్వరూపేణైవ దేహాన్తరం గచ్ఛతీత్యేతదర్థపరత్వసిద్ధ్యా ఘటోపహితాకాశవదన్తఃకరణ రూపోపాధ్యుపహితస్య చైతన్యస్య జీవాఖ్యస్య తాదృశోపాధిగతివశాద్దేహాన్తరాదిప్రతిపత్త్యుపచార ఇతి, అభినవేన్ద్రియాదికే తాదృశే దేహాన్తరే మనోగతివశాద్విభోరపి జీవస్య దేహాన్తరప్రతిపత్త్యుపచార ఇతి, అభినవస్య తాదృశనిర్వికల్పకజ్ఞాన సన్తానరూపస్య జీవస్య శబ్దాది గోచరసవికల్పకజ్ఞానాఖ్యవృత్తిలాభ ఏవ దేహాన్తరప్రతిపత్తిరిత్యేవమాదికాశ్శ్రుత్యాదివిరుద్ధా మన్దమనుజైర్జీవేశ్వరాభేదవాదికాణాదసౌగతాదిభిర్నిజమనీషయా కల్పితాః ప్రక్రియాస్తానిబహిర్గతా ఇతి ధ్యేయమ్. ¶ "మృతేరనన్తరం జన్మ జన్మనోనన్తరం మృతిః। ఘటీయన్త్రవదశ్రాన్తస్సంసారోయం సుదుస్సహః" ఇత్యుక్తన్యాయేన భగవదుపాసన రహితానాం సుదుస్సహ సంసృతి ప్రాప్త్యవగమేన తాదృశసంసృతి నివర్తకభగవదుపాసిసోత్పత్తి రేతదధికరణ ఫలమితి నిశ్చాయయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మా)దితి.

పూర్వదేహస్య కరణాభావేన తస్యతత్ర కరణాయత్తప్రవృత్తిర్న స్యేతేత్యత ఇద మాచష్టే.

—※ ౨॥సూ॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ ※—

తుశబ్దేన ఆపన్నాంశఙ్కాముచ్ఛినత్తి, పరిత్యక్తేఽపిపూర్వదేహే జీవేనసదాపరిష్వక్తస్య కారణ దేహస్య సూక్ష్మతమాధ్యాత్మాది భేదేనత్ర్యాత్మకత్వాత్తత్కర్మవాసనా భూయస్త్వాచ్చ ప్రతిపన్నేఽపి దేహాన్తరే స్థూలత్వాధ్యాత్మాది త్రైవిధ్యసమ్భవేన జీవస్య తత్తత్కరణద్వారాప్రవృత్తిరుపపద్యతే, అతఏవ కారణదేహస్య త్ర్యాత్మకత్వ మామ్నాయతే " ఏవం పఞ్చవిధంలిఙ్గంత్రివృత్షోడశ విస్తరమ్। ఏషచేతనయాయుక్తో జీవఇత్యభిధీయతే॥ సవాసనాత్మా విషయోపరక్తోగుణప్రవాహోఽవికృతష్షోడశాత్మా। బిభర్తిపృథఙ్నామభిరూపభేద మన్తర్బహిష్ట్వంచపురైస్తనోతి " ఇత్యాదిశ్రుతయః - ఆత్మనః స్వరూపాణ్యధ్యాత్మాది లక్షణాని యస్య కారణశరీరస్యతత్త్ర్యా

పఞ్చవిధమ్- పఞ్చతన్మాత్రకమ్, త్రివృత్-గుణత్రయాత్మకమ్, షోడశవిస్తరమ్- ఏకాదశేన్ద్రియపఞ్చమహాభూతాత్మకమ్, అనేనకారణదేహస్య అధ్యాత్మాధిభూతాత్మకత్వముక్తమ్, చేతనయా యుక్తమిత్యనేనాధిదైవాత్మకత్వముక్తమ్, ఏషః- లిఙ్గదేహః, జీవఇత్యభిధీయతే- సాక్షాజ్జీవేనసహసమ్బద్ధత్వాదితి వాక్యశేషః; సవాసనాత్మేతి- స లిఙ్గదేహః; కీదృగ్భూతః? విషయోపరక్తః- పఞ్చతన్మాత్రాత్మకః, గుణాన్- సత్త్వాదీన్, ప్రవహతి- ధారయతి, తథా; అవికృతః- స్థూలదేహవద్వికార రహితః, షోడశాత్మా - షోడశవికారాత్మకః, పృథఙ్నామభిః- దేవదత్తాది సంజ్ఞాదిభిః, రూపభేదమ్- బ్రాహ్మణాది నానావిధశరీరమ్, అన్తర్బహిష్ట్వమ్, బ్రాహ్మణాదీనామన్తర్భావ బహిర్భావాదికమ్, పురైః- ప్రోక్తనానావిధశరీరైః, తనోతి, జీవస్యేతి శేషః;

త్మకమ్, తస్య భావస్తత్త్వమ్, తస్మాత్; భూయస్త్వమ్- బహుళత్వమ్, తస్మాత్. ... .*

స్యాదేతత్కారణదేహపరిష్వంగాభ్యుపగమే జీవస్యాగాధమన్యాలిఙ్గితగాత్రస్యైవస్పన్దితుమశక్తత్వాత్కుతస్తస్యదేహాన్తరప్రాప్తిస్సిద్ధ్యేదిత్యత ఉత్తరంపఠతి,

—*3॥ సూ॥ ప్రాణగతేశ్చ *—

ప్రాణగత్యాయత్తామేవలిఙ్గశరీరిణోజీవస్య దేహాన్తర ప్రతిపత్తిం శ్రావయతిశ్రుతిః "తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి" త్యాదికా. తతశ్చముఖ్య ప్రాణఏవ దేహాన్తరే లిఙ్గశరీరిణం ప్రాపయతీతి నిశ్చీయతే, నహిప్రాణాశ్రయం వినా లిఙ్గదేహినఃక్వచిదవస్థానం తతఃక్వచిద్గమనంవా సమ్భవతి, "ఉక్తేన రహితో హ్యేషమృతకః ప్రోచ్యతే యథే" త్యాదిశ్రుతిర్జీవస్యహి స్థూలదేహేపి ప్రాణాయత్తమేవావస్థానగమనాగమనాదికందర్శయతి, తస్మాత్ ప్రాణగతేర్హేతోర్జీవస్సేన్ద్రియేః సూక్ష్మదేహేన పరిష్వక్తో దేహాన్తరం గచ్ఛతీతి సిద్ధమ్.

యదుక్తమ్ "ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తీ" త్యనేనఇన్ద్రియాణి జీవేనసహ గచ్ఛన్తీతి తదిహాక్షిప్య సమాధీయతే॥

—*4॥ సూ॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్ *—

స్యాదేతదుత్క్రమణావసరే నైవజీవేనేన్ద్రియాణిగచ్ఛన్తి, పరంతువాగాదీన్ద్రియాణి తదభిమానినోగ్న్యాదీన్ దేవాన్ గచ్ఛన్తీతిశ్రూయతే, తథాహి "యత్రాస్యపురుషస్యమృతస్యాగ్నింవాగప్యేతి-వాతంప్రాణాశ్చక్షురాదిత్య" మిత్యత్రజీవే దేహాన్తరం ప్రతిప్రపద్యమానే సతి వాగాదీనామిన్ద్రియాణామగ్న్యాదిప్రాప్తిర్హిదృశ్యతే, తస్మాన్నజీవో దేహాన్తరంప్రతిసేన్ద్రియోరంహతీతి చేన్నైవమ్, కస్మాత్?

భాక్తత్వాత్- వాగాదీనామిన్ద్రియాణామగ్న్యాదిప్రాప్తిప్రతిపాదకశ్రుతేర్గౌణత్వాత్,అతఏవ "ఓషధిర్లోమానివనస్పతీన్ కేశా" ఇత్యుపరితనవాక్యస్యసామంజస్యంభవతి, నహిలోమానికేశాశ్చోత్పత్యసమేషుపశ్యత్సు ఓషధీర్వనస్పతీంశ్చ ప్రవిశంతి, తతశ్చ యథోక్తశ్రుత్యాఽభిధీయమానస్యవాగాదీనాం తదభిమాన్యగ్న్యాద్యుపకారోపసంహారమాత్ర ముపదిశ్యతఇతి యుక్తం భవతి, తస్మాజ్జీవో వాగాదిభిరిన్ద్రియైస్సహైవముఖ్యప్రాణయన్త్రితో దేహాన్తరంగచ్ఛతీతి నిశ్చీయతే.

—॥సూ॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్నతాఏవహ్యుపపత్తేః—

స్యాదేతత్, యదుక్తం "ప్రాణగతేశ్చ"ఇతిజీవస్య ప్రాణాయత్తాగతిర్భవతీతి తదయుక్తమ్, "తముత్క్రామన్తంప్రాణోనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామన్తంసర్వే ప్రాణాఅనూత్క్రామన్తి" ఇత్యత్రహిజీవముఖ్యప్రాణేన్ద్రియాణాం క్రమేణ త్రీణ్యుత్క్రమణా న్యామ్నాయన్తే, తత్ర ప్రథమే తావజ్జీవోత్క్రమణే ప్రాణాయత్తత్వాశ్రవణాదిచేత్తన్న; కుతః?హి-యతః, తాఏవ- యాభూమాయస్యానాదికర్మవాసనాగ్ని కారణదేహాగతాస్తాఏవ, జీవస్య ప్రథమోత్క్రమణే హేతువగ్ని ప్రతియ్యన్తే,ఏతత్కుతోవగమ్యతే? ఉపపత్తేః- "కర్మణా దైవనేత్రేణ జన్తుర్దేహోపపత్తయే । స్త్రియాఃప్రవిష్టఉదరం పుంసోరేతఃకణాశ్రయః" ఇత్యాదౌ భగవదుద్బోధితకర్మవాసనాభిరేవ ఖలుజీవస్యదేహాన్తరగమనోపపత్తిశ్శ్రూయతే;తతశ్చకర్మవాసనానుసారేణ ప్రథమముత్క్రమిష్యన్తంజీవం ప్రాణోదేహాన్తరం గమయతీతి గమ్యతే; ఏతదేవాభిప్రేత్య జీవస్యప్రాణాయత్తాగతి ర్భవతీత్యుచ్యతే- తస్మాత్ 'ప్రాణగతే' శ్చేతి యుక్తమేవోక్తమ్.(అత్రేదమధ్యవసేయమ్) ఆదౌ తావజ్జీవోఽనాదితయాఽనువర్తమానేనాజ్ఞానేనతణ్డులస్తుషేణేవ తిరోహితస్వరూపోఽవతిష్ఠతే, తతస్తదుద్దీపక

యాతస్మిన్ సంజాతకరుణో భగవాన్ సూక్ష్మతమప్రకృతి సమ్బన్ధం ఘటయతి, తచ్చ షోడశతత్త్వజాతం సూత్రాత్మకముఖ్యప్రాణేన పృథతమం గ్రథితం సదనాద్యనువర్తమానాజ్ఞాన తిరోహిత స్వరూపస్య స్వాన్తర్గతస్య జీవస్య కారణశరీరం లిఙ్గశరీరమితి చ తత్ర తత్ర శ్రుతి స్మృత్యాదిషూపదిశ్యతే, తదేవ పునః పునర్జీవానుష్ఠిత నానావిధ కర్మవాసనానామాశ్రయం భవతి, అజ్ఞానసహితేన దేహేనాత్యన్తిక విభాగ ఏవ జీవస్య మోక్ష ఇత్యుచ్యతే, తదర్థమేవైతచ్ఛాస్త్రారమ్భ ఇత్యేతదాదావవోచామ, ఏవం సతి యదాయం జీవో భగవత్సఙ్కల్పవశాత్కర్మవాసనోపస్థాపితం యద్యద్దేహాన్తరం జిగమిషతి తదాయం సూత్రాత్మకః ప్రాణః కారణదేహయుక్తం తం జీవం తత్ర తత్ర ప్రాపయతి, తదా చ జీవస్తావద్దేహాన్తరం తృణజలూకావదష్టభ్య ప్రాక్తనం శరీరం త్యజతి, తస్మాద్యథోక్తకారణదేహపరిష్వక్త ఏవ జీవో దేహాన్తరం రంహతీతి తత్త్వమ్.

—※ ౬''సూ॥ అశ్రుతత్వాదితి చేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః ※—

స్యాదేతచ్ఛాన్దోగ్యే పఞ్చాగ్నివిద్యోపదేశప్రకరణ ఇదమామ్నాయతే "తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి" ఇత్యుపక్రమ్య "పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి. తత్రద్యుపర్జన్య పృథివీ పురుషయోషిల్లక్షణేషు భావనామయేషు పఞ్చస్వగ్నిషు శ్రద్ధాసోమవృష్ట్యన్న రేతోరూపా భావనామయ్యః పఞ్చాహుతయః

(పఞ్చాగ్నివిద్యోపదేశప్రకరణం) ఇతి = "వేత్థ యథా పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి జనకేన పృష్టే శ్వేతకేతౌ తదుత్తరమజ్ఞాత్వా స్వపితుర్గౌతమస్య సమీపమాగత్య రాజ్ఞా పృష్టం నివేదితవతి సతి తస్మిన్నపి గౌతమే తత్ప్రశ్నోత్తరమజ్ఞాత్వా రాజ్ఞస్సకాశమాగతవతి సతి స్వయమేవ రాజా స్వీయ ప్రశ్నస్యోత్తరం గౌతమం ప్రత్యాహ "తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి" ఇతి.

ప్రత్యేతవ్యాః, తత్ర శ్రద్ధాశబ్దేన యద్యప్యాప ఉచ్యన్తే, "శ్రద్ధా వా ఆపః" ఇతి శ్రుతేః, తథాపీహ శ్రద్ధాశబ్దేనాప్పరిష్వక్తో జీవ ఏవ లక్ష్యతే, తత్కథమితి చేదుచ్యతే, అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాది సాధనభూతా ఘృత దధి పయఃప్రభృతయో ద్రవభూయస్త్వాదాప ఇత్యుచ్యన్తే, తా ఆప ఆహవనీయే ఆహుతి రూపేణ హుతాః సూక్ష్మీభూతా అపూర్వాస్స్వస్య స్థానిష్టాది కారిణః పరిష్వజ్యాశ్రయన్తే, అత ఉపపన్నం శ్రద్ధాపదస్య జీవలక్షకత్వమ్, అథచ తేషాం శరీరం మైథునేనవిధానేనఋత్విజో న్త్యేగ్నౌ జుహ్వతి "అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహే" తి మన్త్రేణ, తతస్తాః ప్రాగిష్టాది కారిష్వాశ్రితా అపూర్వరూపా ఆపస్తా నిష్టాదికారిణో జీవాన్ పరివేష్ట్యాముం లోకం ఫలదానాయ నయన్తి, తతస్త ఆహుతిమయీభిరద్భిస్సమ్పరిష్వక్తాస్స్వకర్మఫలభోగాయ "ద్రవ్యసూక్ష్మ విపాకశ్చ ధూమో రాత్రిరపక్షయః । అయనం దక్షిణం సోమో దర్శ ఓషధివీరుధః ॥ అన్నం రేత ఇతి క్ష్మేశ పితృయానం పునర్భవ" ఇతి శ్రుత్యుపదిష్టక్రమేణ ధూమాదిపర్వణా పితృయానేనాముం లోకం గత్వా దేవానామన్నం భవన్తి, తత్ర హ్యేత ఇష్టాది కారిణశ్చన్ద్రమసే లోకే స్త్రీపుత్ర మిత్రభృత్యాదిభిరివ శేషభావాపన్నైరప్సరోగన్ధర్వాదిభిస్సహ విహరణేనవ్యాప్రి భక్ష్యమాణాం గాగ పురుషా ఇవ భక్షిత సుకృతా భవన్తి, తమిమమర్థం దర్శయతి హ్యేషా శ్రుతిః "అథయ ఇమే ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసమ్భవన్తీ" తి ప్రక్రమ్య "ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమేష సోమో రాజా తద్దేవానామన్నం తం దేవా భక్షయన్తీ" తి. ఏషః - ఇష్టాదికారీ, సోమో రాజా - చన్ద్రసదృశః, తదితి విధేయలింగాభిప్రాయేణ షణ్ఢత్వమ్, తథా శ్రుత్యన్తరంచ, "తే చన్ద్రం ప్రాప్యాన్నం భవన్తీ" తి, "తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమో రాజాప్యాయస్వాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయన్తీ" తి. ఇయం స్వర్గ

ప్రాప్తిరూపైవప్రథమాహుతిః “తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌశ్రద్ధా” మితి శ్రుత్యోచ్యతే,తతస్తేసుకృతలేశై స్సమ్పరిష్వక్తాఏవసోమరూపేణ పర్జన్యలక్షణే ద్వితీయేగ్నౌహూయన్తే, తతోవృష్టిరూపేణ పృథివీలక్షణే తృతీయేగ్నౌహూయన్తే, తతోవ్రీహి యవ తిల మాషాదిభి స్సహ పురుషైరశ్యమానా అన్నరూపేణ పురుషలక్షణే చతుర్థేఽగ్నౌ హూయన్తే, తతోయోషిల్లక్షణేపఞ్చమేఽగ్నౌ రేతో రూపేణహుతాస్సన్తస్తపురుష శబ్దాభిధేయాభవన్తి, తదిదముక్తమ్ “పఞ్చమ్యామాహుతావాపస్స పురుషవచసోభవన్తీ” తి. అత్ర ప్రకరణే లిఙ్గదేహస్యాశ్రుతత్వాత్తేన దేహేన పరిష్వక్తో జీవోదేహాన్తరం రంహతీ త్యేతద్రిక్తం వచఇతిచే¶న్నైషదోషః, కుతః? ఇష్టాదికారిణాంప్రతీతేః-ఇష్టాదికారిణాం ప్రాచీనబర్హిరాదీనాం సమ్బన్ధిప్రశ్న ప్రతివచన లక్షణేన “యేనైవారభతేకర్మ తేనైవాముత్ర తత్ఫలమ్। భుఙ్క్తే-హ్యవ్యవధానేన లిఙ్గేనమనసాస్వక” మిత్యాదినా శ్రీనారద వాక్యేన జీవోలిఙ్గదేహేన పరిష్వక్తఏవ దేహాన్తరం ప్రతిపత్తుం రంహతీతిప్రత్యక్షతయాసర్వేషాం ప్రతీతేరిత్యర్థః, అత ఆహుతిమయీభిర్భూతసూక్ష్మ సంజ్ఞాతాభి రద్భిస్సమ్పరిష్వక్తో జీవో దేహాన్తరం ప్రతిపత్తుం రంహతీత్యత్రాప్శబ్దేన లిఙ్గశరీరమేవలక్ష్యతే, అమ్మయై ఘృతదధిపయస్సప్రభృతిభిర్ద్రవభూయోభిర్ద్రవ్యైరనుష్ఠితకర్మవాసనామయత్వాల్లిఙ్గ శరీరస్య;తద్విశిష్టస్య జీవస్యాపిలక్షణయాఽప్శబ్దేన నిర్దేశఉపపద్యతే,జీవానాం లిఙ్గశరీరానభ్యుపగమేత్విష్టాపూర్తాదికారిణాం బ్రహ్మబన్ధు ప్రభృతీనా మన్యేషాంచతుష్పదాంచేష్టాపూర్తాది కారిణామివ దేహాన్తరబీజ భూతాద్భిస్సపరిష్వంగాభావేన దేహాన్తరప్రాప్త్యనుపపత్తిరనివార్యా, అపిచ “ద్రవ్యసూక్ష్మవిపా

¶ (నైషదోష)ఇతి = ఛాన్దోగ్యే లిఙ్గదేహ శ్రవణాభావ రూప దోషఇత్యర్థః=

కశ్చే '' త్యత్రాపి ద్రవ్యసూక్ష్మవిపాకశబ్దేన లిఙ్గశరీరీ జీవ ఏవ లక్షణయోచ్యతే, తస్మాదద్భ్యోపపాదిత లిఙ్గదేహేన సహైవ జీవస్య దేహాన్తరం ప్రతి గమనాగమనాదికం సమ్పద్యత ఇతి నిరవద్యమ్.

అథాపి స్యాద్యది దేహాన్తరం జీవో లిఙ్గదేహసమ్పరిష్వక్తో రంహేత్తర్హి "పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీ" త్యస్మిన్ ప్రతివచనే అప్ఛబ్దశ్రవణమనర్థకమిత్యత ఉత్తరం బ్రూతే,

—※ ౭॥సూ॥ భాక్తం వా ఽనాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి ※—

"పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" త్యస్మిన్వాక్యే అథావవచనం భాక్తమ్ - గౌణమేవ ప్రతిపత్తవ్యమ్, ఇష్టాదికారివిషయ ఇతి శేషః; కుతః? అనాత్మవిత్త్వాత్ - ఇష్టాది కారిణామాత్మవిద్యారహితత్వాత్, ఆప ఇతి గౌణనిర్దేశః కృత ఇతి నిశ్చీయతే, తథా హి దర్శయతి† "తేన మాంసస్యమాంసిత్వ''మితి శ్రుతిర్హి కేషు చిద్దేష్విష్టాది కారిషు మాంస శబ్దస్య భాక్తత్వం దర్శయతి, అతః "పఞ్చమ్యామాహుతావాప" ఇత్యత్ర అప్గ్రహణస్య లిఙ్గదేహావిశిష్టేష్టాదికారిపరత్వాన్నానర్థక్యమ్, తస్మాద్ద్రంహతి సమ్పరిష్వక్త ఇతియుక్తమేవోక్తమ్. ... ... ※

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్, అ॥౧॥సూ॥౭॥

—※{ ౮॥ సూ॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవం చ }※—

తదేవమిష్టాది కారిణో లిఙ్గశరీరేణ స్వర్గ్యాశరీర ప్రాప్త్యాదిరూపసంసృతిర్నిరూపితా, సమ్ప్రతి త్విష్టాది కారిణాం ధూమాదివర్త్మనాచన్ద్రమణ్డలమధిరూఢానాం భుక్తకర్మఫలానాం ప్రత్యావ

† (తేనమాంసస్యమాంసిత్వ) మితి = అస్యాః శ్రుతేరయమర్థః, అవిధానక్రతుష్విష్టాదికారిభిరశితస్యాజాదే ర్లోకాన్తరాదనన్తర జన్మనీష్టాదికారిమాంసాశిత్వాన్మాంసిత్వమితి. అ॥౧॥

రోహావిచార్యతే, తత్రైవ మామ్నాయతే “తావత్ప్రమోదతే
స్వర్గే యావత్పుణ్యం సమాప్యతే। క్షీణపుణ్యాః పతత్యర్వాగనిచ్ఛన్
కాలచాలిత” ఇతి. తథా “తస్మిన్ యావత్సమ్పాత ముషిత్వాఽ
థైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తన్తే యథేతమాకాశ మాకాశాద్వా
యుం వాయుర్భూత్వాధూమో భవతి” త్యారభ్య¶ “రమణీయచర
ణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేర”న్నితి చ. తత్ర సం
శయః, కిమిష్టాదికారీ స్వర్గభోగేన క్షపిత నిఖిల కర్మసన్నవరో
హతి? యద్వాఽవ శేషితకర్మసన్నవరోహతి? ఇతి. తత్ర కిమితి ప్రా
ప్నోతి? క్షపిత నిఖిలకర్మసన్నవరోహతీతి, కుతః? “క్షీణ పు
ణ్యాః పతత్యర్వాక్” ఇత్యాది శ్రుత్యా నిఖిల కర్మణాం క్షపితత్వాభి
ధానాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమహే, (కృతాత్యయేనుశయవా) నితి=కృ
తానామ్- ఆధానాగ్నిహోత్రాది కర్మణామ్, అత్యయే- నాశే స
త్యపి, అనుశయవానేవ యథేతమనైవం చావరోహతీతి యోజనా,
ఏతదుక్తం భవతి, ఇష్టాదికారిణః యేనఆధానాది కర్మబృన్దేన ఫలో
పభోగాయ చన్ద్రమణ్డలమధిరూఢాస్తస్మిన్నుపభోగేన కిఞ్చిత్సా
వశేషం క్షపితే సతి తేషాం యదమ్మయం శరీరం చన్ద్రమస్యుపభోగా
యారబ్ధం తదపి శరీరం భోగక్షయదర్శన సంజాతాని వార్యశోకహు
తవహజ్వాలాపం జరనధ్య సమ్ప్రక్తం సత్సవితృకరమధ్యసమ్ప్రక్త
హిమకరకవద్ఘృతఘుగచిన్ స్సమ్ప్రక్త ఘృతకాఠిన్యవచ్చప్రవిలీయతే
తతోనుశయాఖ్య సుకృత శేషసహితేన ప్రాక్తనానన్తకోటి జన్మసఞ్చి
తకర్మవాసనామయేన లిఙ్గదేహేన సహితా ఏవ, యథేతమ్- య
థాగతమ్, అనైవమ్- అయథాగతం చ, పునరిమం లోకం ప్రత్యవరో

¶ యేరమణీయచరణాః- పుణ్యకర్మాణః, తేరమణీయాం యోనిమ్-
బ్రాహ్మణాదిజాతిమ్, ఆపద్యేరన్ - ప్రాప్నుయుః, ఇతియత్, తత్,
అభ్యాశోహ- అవశ్యంభవతి, ఇతియోజనీయమ్, హేతిప్రసిద్ధౌ

హాన్తి॥ తత్ర ప్రత్యవరోహణకాలే “ యథేతమాకాశమాకాశా ద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీ ” తివాక్యేన అవరోహతాం ధూమప్రాప్త్యభిధానాత్ “యథేత”మిత్యుక్తమ్, ఆకాశ వాయ్వాది ప్రాప్త్యభిధానాత్ “ అనైవంచే ” త్యుక్తమ్, ఏతేనావరోహణమార్గోఽన్యఇతి గమ్యతే, కుతః పునరేతత్ప్రతిపద్యతేఽనుశయవానవరోహతీతి? †దృష్టస్మృతిభ్యామ్-శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్,తథా చశ్రుతిః “ తద్య ఇహరమణీయచరణా అభ్యాశో హయత్తేరమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనింవా క్షత్రియ యోనింవా వైశ్య యోనింవాఽథయ ఇహకపూయచరణా అభ్యాశోహయత్తే కపూయాం యోనిపద్యేరన్ శ్వయోనింవా సూకరయోనింవా చణ్డాలయోనింవే ” తి, తథా “ ఇహతు పునర్భవే తదుభయ శేషాభ్యాం నివిశన్తి ” తిచ. స్మృతిరపి “ వర్ణా ఆశ్రమాశ్చస్వకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్యకర్మ ఫలమనుభూయ తతశ్శేషేణ విశిష్టదేశ జాతి కుల రూపాయుశ్శ్రుత విత్తవృత్త సుఖమేధసోహిజన్మప్రతి పద్యన్త ” ఇత్యాదికా. తతశ్చభగవత్సఙ్కల్పవశాదారబ్ధాముష్మికఫలేకర్మజాతే ఉపభోగేన కిఞ్చిత్సావశేషం ప్రక్షీణేసతియస్తదవశేషస్సఏవానుశయఇత్యుచ్యతె, తద్వన్తోఽవరోహన్తీతి విశిష్యతె,అను - అభీక్ష్ణమ్, మనుష్యాది దేహేషు శేతేనేనజీవ ఇత్యనుశయఇతిభవతి, తద్వత్త్వాల్లిఙ్గశరీరస్యాప్యనుశయత్వం ద్రష్టవ్యమ్, కేచిత్పునరనుశయమేవ మాహుః, స్వర్గార్థస్య కర్మణోభుక్తఫలస్యావశేషః కశ్చిదనుశయో నామ భాణ్డానుసారిస్నేహవదవరోహన్తమాశ్రిత్యావతిష్ఠతఇతి. యథాహిస్నేహభాణ్డం రిచ్యమానమపి నసర్వాత్మనారిచ్యతె, కిన్తు భాణ్డానుసార్యేవ కశ్చిత్ స్నేహలేశోఽవతిష్ఠతె,తద్వదనుశయోపిస్వర్గ

---

† అజానదృష్టభోగస్సుకృతహేతుకః, భోగత్వాత్; అదృష్టస్వర్గభోగవత్, ఇత్యనుమానంచానుశయ సిద్ధౌమానమితిద్రష్టవ్యమ్.

దవరోహన్తం జీవమాశ్రిత్యావతిష్ఠత ఇతి. ... *

—* ౯॥సూ॥ చరణాదితి చేన్నతదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః *—

స్యాదేతత్ " రమణీయ చరణా అభ్యాశోహ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేర " న్నితీయం శ్రుతిరిష్టాదికర్మాచరణాద్యోన్యాపత్తిం దర్శయతి, అతో న పునరనుశయస్తావత్సిధ్యతీతి చేన్నైతదేవమ్, కుతః ? తదుపలక్షణార్థా- అనుశయోపలక్షణార్థైవ హీయం చరణశ్రుతిరితి కార్ష్ణాజినిరాచార్యో మన్యతే.

—* ౧౦॥సూ॥ అనర్థక్యమితి చేన్నతదపేక్షత్వాత్ *—

అథాపి స్యాదిష్టాదేః కర్మణస్స్వర్గాదిఫలదత్వాభ్యుపగమవత్తచ్ఛేషస్య రమణీయాది యోన్యాపాదకత్వాభ్యుపగమాత్ స్మృత్యుక్తాచారస్యానర్థక్యం ప్రసజ్యేతేతి చే† త్తన్న, కుతః? తదపేక్షత్వాత్-ఇష్టాదికం హి కర్మజాతం స్వస్యఫలోత్పాదనసామర్థ్యార్థమాచారమపేక్షతే, నహి సదాచారహీనః కశ్చిదిష్టాది కారీ కదాచిత్ప్రవిచ్ఛిష్టస్సతార్థ్యస్స్యాత్, అతఏవ ఆచారహీనస్య స్మృత్యో విన్న్యతె " ఆచారహీనం నపునన్తి వేదా యద్యప్యధీతాస్సహ షడ్భిరఙ్గైః । తథాప్యేనం మృత్యుకాలేత్యజన్తి నీడం శకున్తా ఇవజాతపక్షాః" ఇత్యాదికయా. అతశ్చాశ్రమకర్మవతామిష్టాదౌ కర్మజాతే ఫలమారభమాణే సతి తస్మిన్నాచారోఽతిశయం జనయన్ తస్య సామర్థ్యముద్దీపయతి, అతో స్వస్య స్మృత్యుక్తాచారస్యానానర్థక్యమితి కార్ష్ణాజినేరభిప్రాయః, నహి సదాచారాభావే ఇష్టాదినా స్వర్గారోహో ఘటేత, నహి పద్భ్యాం పలాయితుమశక్తో జానుభ్యాం ధావేత్; ఆచారానుష్ఠానప్రకారశ్చాయమవ్యవహితాతీతాధ్యాయప్రథమసూత్ర వ్యాఖ్యానావసరే సూచితః, అగ్రేచ సూచయిష్యతే.

† యుక్తిస్స్మృత్యనుభవాదిభిస్సమాధిం వివృణోతి-(తన్నే)త్యాదినా.

—※ ౧౧॥ సూ॥ సుకృతదుష్కృతేఏవేతితు బాదరిః ※—

బాదరిరాచార్యస్తు శ్రౌతాభ్యాంచరణశబ్దాభ్యాంసర్వేసుకృతదుష్కృత ఏవాధ్యవసీయేతేఇతిమన్యతే, తతశ్చ, రమణీయచరణాః- ప్రశస్తాచారవన్తః, కపూయచరణాః- నిషిద్ధాచారవన్తః, ఇతినిష్కర్షః; తుశబ్దేన కపూయచరణస్యాత్యన్తంత్యాజ్యతాం ద్యోతయతి, †అతస్సిద్ధమనుశయవన్తోఽవరోహన్తీతి. ... *

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్. అ॥ ౨॥ సూ॥ ౪॥

—※ ౧౨॥ సూ॥ ¶అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్ ※—

ఇష్టాదికారిణశ్చన్ద్రమణ్డలంగత్వాఽవరోహన్తీత్యుక్తమ్, యేత్విష్టాదికారిభ్యోన్యే తేపి కించన్ద్రమణ్డలంగచ్ఛన్తి? అథవానగచ్ఛన్తి? ఇతీహభవతివిశయః, తత్రప్రాప్త మనిష్టాదికారిణోఽపిగచ్ఛన్తీతి, కుతః? యతస్తేషామపి చన్ద్రమణ్డలగమనంశ్రుతమ్, తథాహి కౌషీతకినోఽధీయన్తే, " ఏవై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తిచన్ద్రమస మేవతేసర్వేగచ్ఛన్తీ" త్యేవం ప్రాప్తేప్రతివిధీయతే.

—※ { ౧౩॥ సూ॥ సంయమనేత్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌతద్గతిదర్శనాత్ } ※—

తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి, నైతదస్తి సర్వేచన్ద్రమసం

---

† స్వర్గలోకాదిష్టాకారిణామధఃపతనావగత్యా భగవదుపాసిషోత్పాదకస్య విషయవైరాగ్యస్యసిద్ధిరేవేహఫలమిత్యధికరణముపసంహరతి(అత)ఇతి. అ॥ ౨॥

¶ యథా సుకృతిగత్యాగతిచిన్తయా విహిత విషయవైతృష్ణ్యం భవతి తథా దుష్కృతిగత్యాగతిచిన్తయా నిషిద్ధవిషయ వైతృష్ణ్యం భవతీతివక్తుందృష్టాన్త సఙ్గతిమభిప్రేత్యోత్తరాధికరణ మారభమాణోభగవాన్ సూత్రకారస్సూత్రేణపూర్వపక్షయతి- (అనిష్టాదికారిణా మపిచశ్రుత)మితి.

గచ్ఛన్తీతి, యతో భోగాయైవ తత్ర చన్ద్రమణ్డలారోహణమిష్యతే, న నిష్ప్రయోజనాయ నాపి ప్రత్యవరోహాయ, యథా హి ప్రసూనఫలాద్యుపాదానాయ వృక్షారోహో న నిష్ప్రయోజనాయ నాపి పతనాయ తద్వత్; న చానిష్టాదికారిణ స్స్వర్గారోహణ సాధనమనుతిష్ఠన్తి, కుత స్తేషాం స్వర్గారోహణప్రసక్తిః, తస్మాత్ “ యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి ” ఇతి శ్రుతేరిష్టాదికారిణ ఏవ చన్ద్రమసం గచ్ఛన్తీత్యభిప్రాయోఽవగమ్యతే, ఇతరే పాపినః సంయమనే-యమలోకే, పాపానుగుణ్యేన యమదూతైః ప్రాపితాస్సన్తోఽనవరతం స్వదుశ్చరితానురూపా స్తామిస్రాది నిరయేషు యాతనాః క్రమేణానుభూయ పునరత్రాఽవ్రజన్తి, తత శ్చైతేషామేవం విధావేవారోహావరోహౌ భవతః, కుతః ? తద్గతిదర్శనాత్- తథా హి దర్శయతి వికర్మనిరతానామనిష్టాదికారిణాం నరకగతిం తత్ప్రత్యాగతించ “ యస్త్విహ పరవిత్తాపత్యకళత్రాణ్యపహరతి సహి కాలపాశబద్ధో యమపురుషై రతిభయానకే తామిస్రే నరకే బలాన్నిపాత్యతే, బలాదాపాత్యానశనానతిపాన దణ్డతాడన సన్తర్జనాదిభిర్యాతనాభిర్యాత్యమానో జన్తుర్యత్ర కశ్మల మాసాదిత ఏకదైవ మూర్ఛా ముపయాతి తామిస్రప్రాయే ” ఇత్యారభ్య “ ఇహ తు పునర్భవే త ఉభయశేషాభ్యాం నివిశన్తి ” త్యేవంవిధా శ్రుతిః, తథా శ్రుత్యన్తరంచ† “ న సామ్పరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యన్తం విత్తలోభేన మూఢమ్।

---

† సామ్పరాయ ఇతి యమవచనమ్, సామ్పరాయః - పరలోకప్రాప్తి సాధనీభూతధర్మః, బాలమ్- అజ్ఞం ప్రతి, న ప్రతిభాతి- స తన్న జానాతీత్యర్థః, కీదృశం బాలమ్ ? విత్తలోభేన- అర్థాసక్త్యా, మూఢమ్- మోహం ప్రాప్తమ్, అత ఏవ, ప్రమాద్యన్తమ్- ప్రమాదం కుర్వన్తమ్, అశుద్ధాచారమిత్యర్థః; అత స్తస్యాయం లోకః పరలోకశ్చ నాస్తి- ఉభయలోకేపి సుఖం నాస్తీత్యర్థః, ఇతీతి హేతౌ, మానీ-

అయం లోకో నాస్తి నపర ఇతి మానీ పునః పునర్వశ మాపద్యతేమే " ఇతి. ... ... ❀

—✳ ౧౪॥సూ॥ స్మరన్తిచ ✳—

పరాశరాదయశ్చ కపూయకర్మణ పరిపాకఏవనరకపాతఇతి స్మరన్తి " సర్వేతే వశమాయాన్తి యమస్య భగవన్ కిలే " త్యాదినా. తే- పాపాచారాఇత్యర్థః, చశబ్దేన " కరోత్యవిరతం మూఢో దురితానిదురాశయ " ఇతి పాతకివర్గం ప్రకృత్య " ఘుష్టైర్నరో వానారీవా మిథస్సఙ్గేన నిమ్నగా " ఇత్యాదినా కపిలాదయ ఆమనన్తీతిసూచయతి.

కతిధా పునస్తే నరకాభవన్తీతి ప్రతి విత్సాయా ముత్తరం పఠతి, ... ❀

—✳ ౧౫॥సూ॥ అపిసప్త ✳—

అపినా తామిస్రాదీ నేకవింశతినరకానాహ, తథాచతామిస్రాదీనష్టావింశతి నరకాన్ కపూయచరణాఃప్రాప్య యమేనసమ్యక్పీడ్యన్త ఇతి జ్ఞేయమ్, ఏవంసతి తే కస్య హేతోశ్చన్ద్రమణ్డల మధిరోహేయురిత్యభిప్రాయః.

నన్వేతద్విరుద్ధమ్?యదుతాష్టావింశతి నిరయేషుకపూయచరణాన్ యమఏవదణ్డయతీతి ; యత శ్చిత్రగుప్తాదయోపి కపూయచరణాన్నిరయేషు నిపాత్య దణ్డయన్తీతి భారతాదౌ స్మర్యత ఇత్యాశఙ్క్యాపరిహరతి,

—✳ ౧౬॥సూ॥ తత్రాపిచతద్వ్యాపారాదవిరోధః ✳—

చిత్రగుప్తాదయోయమాయత్తా ఏవపాపిష్ఠేషు దణ్డంధారయన్తి, తతశ్చ తత్రాపి- చిత్రగుప్తాదిదణ్డ్యేషు, యమవ్యాపారాదవిరో

సమాధః?, మే - మమ, యమస్య; వశమ్- పునః పునరాపద్యతే-ప్రాప్నోతీతియోజనీయమ్.

థః, తథాహి శ్రూయతే " యత్ర హవా భగవాన్ పితృరాజో వైవ
స్వతస్స్వవిషయం ప్రాపితేషు స్వపురుషైర్జన్తుషు సమ్పరేతేషు య
థాకర్మావద్యం దోషమేవానుల్లఙ్ఘితభగవచ్ఛాసనస్సగణో దమం
ధారయతీ " తి.† చశబ్దేన "ఏవంవిధా నరకా యమాలయే సన్తి శ
తసహస్రశః " ఇత్యుక్తేష్వపీతరనరకేష్వీశ్వరానుశిష్టా ఏవ సర్వే యమవ
పాపినః పాతయిత్వా వ్యాప్రియన్త ఇతి దర్శయతి.

—✻ ౧౭॥సూ॥¶ విద్యాకర్మణోరితి తు ప్రకృతత్వాత్ ✻—

" అదన్త్యేకం ఫలమస్య గృధ్రా గ్రామే చరా ఏకమరణ్యవా
సాః । హంసా య ఏకం బహురూపమిజ్యైర్మాయామయం వేద స
వేదవేద్య " మిత్యత్ర గృధ్రహంసశబ్దాభ్యాం వ్యపదిష్టైః ప్రవృత్తని
వృత్తై రద్ధ్యాత్వేనోపదిష్టే సుఖదుఃఖలక్షణే ఫలే కిం శరీరతస్స్వత
ఏవోత్పన్నే ? ఆహోస్విద్విద్యాకర్మణోః ఫలే? ఇతి విశయే " అద
న్త్యేకం ఫల " మితి శ్రుతిబలాత్ ఫలే శరీరతస్స్వత ఏవోత్పన్నే ఇ
తి ప్రాప్తే ప్రాహ- (విద్యాకర్మణోరితి తు) ఇతి= తుశబ్దశ్శఙ్కా వ్యా
వృత్త్యర్థః, గృధ్రహంసాదనీయత్వేన యథోక్తే శరీరపృథగుత్పన్నే
సుఖదుఃఖే విద్యాకర్మణోః ఫలే వేదితవ్యే, కస్మాత్ ? ప్రకృత
త్వాత్- " ఏకస్యైవ మమాంశస్య జీవస్యైవ మహామతే । బన్ధో
స్యావిద్యయానాది ర్విద్యయా చ తథేతర " ఇతి పూర్వత్ర విద్యాక
ర్మఫలయోః ప్రస్తుతత్వాత్, అన్యథా కృతనాశాది దోషస్స్యాది

---

† తస్మాన్నిషిద్ధాచారవతాం నిరయప్రాప్త్యవగత్యా యథోక్త
వైరాగ్యసిద్ధిరిహ ఫల మిత్యధికరణముపసంహర్తవ్యమ్.

¶ పూర్వాధికరణేషు స్వర్గనరకరూపపఞ్చాగ్నివిద్యాక
ర్మఫలప్రస్తావేన బ్రహ్మకర్మవిద్యాఫలస్య స్మృతత్వాత్ప్ర
సక్తానుసక్తోత్తరాధికరణమారభతే- (విద్యాకర్మణో) రితి.

అస్యసూత్రస్యాధికరణాన్తరత్వారుచ్యా పూర్వాధికరణశేష

త్యభిప్రాయః. ✱ యద్వా పూర్వాధికరణ శేష ఏ వేదంమాత్రేమ స్మృతి ధాపింపక్షాచ్యగ్నివిద్యా కపూయకమణి సౌత్రాభ్యాం విద్యాకమ శబ్దాభ్యాం ప్రత్యాయ్యేతే, తతశ్చైతయోర్విద్యాకమణో రేవఫల భూతౌ స్వర్గనరకావేతావతాగ్రన్థేన ప్రదర్శితా వితివేదితవ్యమ్, కుతః ? ప్రకృతత్వాత్- పూర్వాధ్యాయాన్తే జీవానాం నామరూప క్లృప్తేనిరూపితత్వేన తతఊర్ధ్వం స్వర్గనరకయోబన్ధభీవ సంస రణనిరూపణస్య ప్రకృతత్వాత్.

3॥ అనిష్టాది కార్యధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౬॥

——✱ ౧౮॥ సూ॥ నతృతీయేతథోపలబ్ధేః ✱——

+ కర్మ, జ్ఞానమ్, భక్తిశ్చేతి త్రీణివర్త్మాని శ్రేయ స్సాధనాని భవన్తి, తత్ర రమణీయ చరణలక్షణస్య కర్మ వర్త్మనస్తు పునరావ ర్తితస్తు కపూయ చరణ సామ్యేన సాపాయత్వం ప్రదర్శ్య జ్ఞానవ ర్త్మనో వ్యాఖ్యానాత్మ తత్వవివేకాష్టాఙ్గ యోగో భయలక్షణస్య దుష్కరమనోనిగ్రహాది సాపేక్షత్వేన ప్రాయశస్సాపాయత్వమేవప ర్యాలోచ్య జ్ఞానవర్త్మనా సంసారిణాం నప్రాయశోన్తారణ మి త్యేతావతా రాద్ధాన్తితమ్, సమ్ప్రతి భగవద్భక్తి వర్త్మాశ్రయేణై వజీవానాం సంసృతితరణం భవతీత్యధ్యవసాతుమిదం విచిన్త్యతే, కి మిహ తృతీయేభక్తివర్త్మన్యపి సాపాయత్వమస్తి ? ఉత నిరపాయ

తామాహ-(✱యద్వా) త్యాదినా.   అ॥ 3॥ సూ॥౬॥

+ పూర్వాధికరణేషు కర్మవర్త్మనస్సాపాయత్వముక్తమ్, నత థాస్తిభక్తివర్త్మనస్సాపాయత్వమ్, కిన్తు నిరపాయత్వ మేవేతిప్రత్యు దాహరణసఙ్గతిమస్యవక్తుమాహ- (కర్మే) త్యాదినా= జ్ఞానస్యచ సా పాయత్వం పూర్వాధ్యాయే " ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః " ఇత్యత్రో క్తమిహానుస్మారితమితిజ్ఞేయమ్.

భక్తేరపి కర్మాదివదుపాయత్వావిశేషాత్ప్రదాచిత్సాపాయ

త్వమేవ ? ఇతి. తత్రేదం †ప్రత్యభిధీయతే, (నతృతీయే) ఇతి= తృతీయే- భగవద్భజనవత్స్మరణాని, నేషదప్యపాయో విద్యతే, కుతః ? తథోపలబ్ధేః- " నవైజనోజాతు కథంచనావ్రజేన్ముకున్దసేవ్యన్యవదఙ్గసంసృతిమ్। స్మరన్ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం పునర్విహాతు మిచ్ఛేన్నరసగ్రహోయతః ॥ కేచిత్కేవలయాభక్త్యా వాసుదేవపరాయణాః। అఘం ధున్వన్తికార్త్స్న్యేన నీహారమివ భాస్కరః ॥ నయుజ్యమానయాభక్త్యా భగవత్యఖిలాత్మని । సదృశోస్తి శివఃపన్థా యోగినాంబ్రహ్మసిద్ధయే " ఇత్యేవం జాతీయకాసు శ్రుతిషు భగవద్భజనవత్స్మరణస్యాఖిలనిరపాయత్వముపలభ్యతే, తస్మాత్ భగవద్భక్తివత్త్రైవర్ణికకర్మజ్ఞానవత్స్మరణాభ్యాం శ్రేష్ఠతమమితి నిశ్చేతవ్యమ్.

౪॥ నతృతీయేతథోపలబ్ధేరిత్యధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౧॥

—— ౧౯॥సూ॥ నాతోనియమః ——

¶ యత్ర పునరామ్నాతస్య పురుషదేహలాభాయ " పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తి " త్యాదినాపఞ్చాహుతి నియమ స్సోయం కిమాదర్తవ్యః ? ఆహోస్విన్నాదర్తవ్యః ? ఇతిసంశయ+ఇదంప్రాహ- (నాత)ఇతి= యతో న్తరేణాహుతిసంఖ్యానియ

త్వంస్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి(†ప్రత్యభిధీయత)ఇత్యాదినా=భగవద్భక్తేస్స పరమోపాయత్వజ్ఞానేన తత్రాపి త్రైవేహ ఫలమితి భావేనాధికరణ ముప సంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౪॥సూ॥౧॥

¶ అస్యాధికరణస్య సిద్ధవలోకనన్యాయేనైతత్పాదా ద్యధికరణోక్తాహుతిసంఖ్యామనుస్మృత్యారబ్ధత్వాత్తేనప్రసఙ్గ సఙ్గతిం ద్యోతయన్విషయాదికమాహ- (యత్రపున) రిత్యాదినా=+" పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తీ" తి శ్రుతిబలాత్పురుష దేహోత్పత్తావాహుతిసంఖ్యా నియమఆదర్తవ్యఇతిపూర్వపక్షేప్రాప్తే నేయమాహుతిసంఖ్యాసర్వపురుషదేహ సాధారణేతిభావేనసిద్ధాన్తయతి-

మం సౌభర్యాదీనాం తపోయోగైశ్వర్యాది మహిమ్నా దేహాన్తరో త్పత్తిర్దృశ్యతే, అతో జీవానాం పుందేహాద్యుత్పత్తౌ ''పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి'' త్యాహుతి సంఖ్యాని యమో నాదర్తవ్యః,* ఇదమత్రబోధ్యమ్, మనుష్యాపేక్షయా యథోక్తాహుతి సంఖ్యా యథోక్తశ్రుత్యోపదిశ్యతే, తత్రాపి యేషాం స్వర్గాదరోహావరోహణాభవతస్తేషాం దేహారమ్భే యథోక్తాహుతి సంఖ్యానియమః, అన్యేషామాహుతిసంఖ్యా నియమమన్తరేణ దేహాన్తరోత్పత్తౌ నకశ్చిద్విప్రతిషేధ ఇతి.

—*— ౨౦॥సూ॥ స్మర్యతేపి చ లోకే —*—

అపిచ లోకే, అగస్త్య, వసిష్ఠ, ద్రోణ, మిథిల, ధృష్టద్యుమ్న ప్రముఖానామ్, సీతా, ద్రౌపదీ, పురోగమానాంచాయోనిజత్వం మహాభారతాదౌ స్మర్యతే, తత్రాగస్త్యాదీనాం నపఞ్చమ్యాహుతిరాసీత్, తేషాం యోషిత్సమ్బన్ధాభావాత్; మిథిల ధృష్టద్యుమ్నాదీనాంతు చతుర్థీ పఞ్చమీ చాహుతీ నాస్తామ్, తేషాం పురుష సమ్బన్ధస్యాప్యభావాదితి జ్ఞేయమ్, అతశ్చాహుతిసంఖ్యానాదర్తవ్యా.

—*— ౨౧॥సూ॥ దర్శనాచ్చ —*—

అపిచ చతుర్విధేషు జరాయుజాది భూతవర్గేషు స్వేదజోద్భిజ్జయోస్స్వభావతోన్తరేణ గ్రామ్యధర్మ ముత్పత్తిర్దృశ్యతే, తస్మాన్నాహుతి సంఖ్యాపేక్షితవ్యా.

స్యాదేతత్ ''తేషాం ఖల్వేషాంభూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం + జీవజ ముద్భిజ్జ'' మిత్యస్యాం శ్రుతౌ భూతగ్రామస్య త్రైవిధ్యం శ్రూయతే, తత్కథం చాతుర్విధ్యం భూతగ్రామస్య నిర్దిష్టమ్ ? అత ఉత్తరం పఠతి,

---

(ఇదం ప్రాహే)తి—*ఫలం కథయన్ సూత్రార్థ ముపసంహరతి- (ఇదమత్ర బోధ్య)మితి. + జీవజమ్-జరాయుజమ్.

—※ ౨౨॥సూ॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య ※—

అణ్డజమ్, జీవజమ్, ఉద్భిజ్జ,మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జ శబ్దేన, సంశోకజస్య-స్వేదజస్యాపి, అవరోధః- ఉపసఙ్గ్రహః, కృత ఇత్యేవధర్తవ్యమ్, స్వేదజోద్భిజ్జయోర్ద్వయోరపి ధరణీజల సమ్బన్ధ మాత్రాదుత్పత్తే రవిశేషా ద్వస్తుతో భూతగ్రామశ్చతుర్విధ ఏవభవతి, అతఏవేతరత్రచశ్రుతౌ “ జరాయుజం స్వేదజ మణ్డజోద్భిజ ” మితి స్వేదజోద్భిజ్జయో ర్భేదవ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః.

౫॥నాతోఽనియమాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౪॥

—※ ౨౩॥సూ॥తత్సాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ※—

ఇష్టాదికారిణశ్చన్ద్రమసంలోకమధిరుహ్య ఆపుణ్యశేషముషిత్వా సానుశయాః పునరిమంలోకం ప్రత్యవరోహన్తీత్యుక్తమ్, తత్రేయమవరోహణప్రకారముపదిశతి “అథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తే- యథేతమాకాశ మాకాశాద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతి ధూమోభూత్వాభ్రంభవతి అభ్రంభూత్వా మేఘోభవతి మేఘోభూత్వా ప్రవర్షతీ ” తి శ్రుతిః. సోఽయం ప్రత్యవరోహోవిచికిత్స్యతే, కిమేతే అవరోహన్త ఆకాశాది తాదాత్మ్యమాపద్యన్తే ? కింవా తత్సాదృశ్య మాపద్యన్తే ? ఇతి. తత్ర కిముచ్యతే ? ఆకాశాది తాదాత్మ్యమాపద్యన్త ఇతి; తత్రకస్య హేతోః ? “ వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీ ” త్యత్ర శ్రూయమాణస్య భవతే ర్ముఖ్యార్థలాభాత్; అన్యథా తస్య లక్షణా స్యాత్; తస్మాదాకాశాది తాదాత్మ్యపత్తిరిత్యేవ ముక్తే ప్రవోచామ ; ఆకాశాది సాభావ్య

ఏతత్పాదాద్యాధికరణే ఇష్టాదికారిణో దివ్యదేహోపేతాస్సన్తస్స్వర్గమారోహన్తీత్యుక్తమ్, ఇదానీమేతే తథానావరోహన్తి ? కింతు తాదృశదేహరహితా ఏవావరోహన్తి ? ఇతి ప్రత్యుదాహరణసఙ్గతిమస్య వృత్తానువాదేన సూత్రయతి- (ఇష్టాదికారిణ) ఇతి.

మేవాపద్యమానాః ప్రత్యవరోహన్తి, తథాహి, చన్ద్రలోకే యదమ్మయం శరీరముపభోగాయారబ్ధం తత్పునరుపభోగక్షయే సతి ప్రవిలీయమానం సతిష్ఠత్సుకృతశేషయుక్తలిఙ్గశరీరమాత్రావశేషం భవతి, తతస్సూక్ష్మస్య తస్యాకాశాదిసాభావ్యాపత్తిర్భవతి, తేనసమానో భావో-ధర్మః, స్సాదృశ్యం యస్య సత్సభావః, తస్య భావస్తత్సాభావ్యమ్- ఆకాశాదిసాభావ్యమ్, తత్సాదృశ్యమ్- తద్వదనుపమర్ద్యత్వమ్, తద్వదమూర్తత్వమితి యావత్; తతో వాయువశగో ధూమాదిభిః క్రమేణసమ్పృచ్యతే, తదిదముక్తమ్ "వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీ" త్యాదినా. కుతః పునరిదమవగమ్యతే? ఉపపత్తేః- అవరోహతామేవమాకాశాది సాదృశ్యమాత్రప్రాప్త్యభ్యుపగమేహి తేషామవరోహణముపపద్యతే, ఆకాశాది తాదాత్మ్యాభ్యుపగమే తువాయ్వాది క్రమేణావరోహో నోపపద్యేత, ముఖ్యార్థవిరోధేసతి "వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతీ" త్యత్ర భవతేర్లక్షణాశ్రయణంచ న్యాయ్యమేవ, *తస్మాదాకాకాశాది సాదృశ్యమేవానయా శ్రుత్యా ఆకాశాదిభావ ఉపచర్యత ఇతిగ్యేయమ్.

౬॥ తత్సాభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్, సూ ॥౧॥

—※ ౨౩॥ సూ॥ + నాతిచిరేణవిశేషాత్ ※—

అత్రచావరోహతాంప్రాగ్వ్రీహ్యాదిభావప్రాప్తే రాకాశాదినంసర్గప్రాప్తౌభవతి విశయః, కిం దీర్ఘంకాలం పూర్వపూర్వ

---

*క్షీణ దేహతయేష్టాది కారిణాం స్వర్గాత్పతనావగత్యా వైరాగ్యసిద్ధిరేవేహ ఫలమితి ద్యోతయన్నధి కరణముపసంహరతి- (తస్మా)దితి-

అ॥౬॥సూ॥౧॥

+ ప్రోక్తం సాభావ్య ముపజీవ్యోపక్రతనాధికరణ మారభతే- (నాతిచిరేణవిశేషా)దితి= అవరోహతో విషయీకృత్యాస్య విశయాదికమాహ- (అత్రచ)ఇతి=అవరోహతాంద్రుతపతనాయత్తదుగఖా

సాదృశ్యేనావస్థాయోత్తరోత్తరసాదృశ్యమాపద్యన్తే? అవరోహం
తః కింవా స్వల్పం స్వల్పం కాలమ్? ఇతి. తత్ర కిం యుక్తం నః ప్రతి
భాతి, స్వల్పకాలావస్థాననియామకశాస్త్రాభావాద్దీర్ఘం కాలమే
వ తత్ర తత్రావతిష్ఠన్త ఇతి యుక్తమితి ప్రాప్తే ప్రతిబ్రూతే-(నాతిచి
రేణ)ఇతి= నాతిచిరేణ- స్వల్పం స్వల్పం కాలమేవ, ఆకాశాదిషు తత్త
త్సాదృశ్యేనావస్థాయ వర్షధారాభిస్సహైతస్మిన్ లోకే నిపతన్తి, య
థా వృక్షాగ్రాన్నిపతమానా జలబిన్దవోఽధోఽధశ్శాఖాపరమ్పరాసు పత
న్తోఽవనితలే నిపతన్తి, తద్వత్; కస్మాదిదమవగమ్యతే? విశేషాత్- కా
లవిశేషాదేవాచిరేణావరోహణముపపద్యత ఇత్యవగమ్యతే; తథా
హ్యామ్నాయతే "తావత్ ప్రమోదతే స్వర్గే యావత్పుణ్యం సమాప్య
తే। క్షీణపుణ్యః పతత్యర్వాగనిచ్ఛన్ కాలచోదిత" ఇతి. అన్యత్ర
చైవం శ్రూయతే "అతో వై ఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమ్" ఇతి= దుఃఖే
న పతనం భవతీత్యర్థః, అత్ర తకారాధిక్యం ఛాన్దసమ్, తస్మాద్వ్రీ
హ్యాది సంశ్లేషాత్ ప్రాగల్పేనైవ కాలేన ప్రత్యవరోహన్తీతి స్థితమ్.

౭॥నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥ ౧ ॥

౨౪॥సూ॥ అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్

అవరోహణప్రకరణే ప్రవర్షణవాక్యానన్తరం శ్రూయతే
"త ఇహ వ్రీహియవా ఓషధివనస్పతయస్తిలమాషా ఇతి జాయన్తే"
ఇతి. తత్ర సన్దిహ్యతే, కిమనుశయినో వ్రీహియవౌషధివనస్పత్యాది
స్థావరజాత్యభిమానిభావమాపన్నా భవేయుః? కింవా క్షేత్రజ్ఞా

వరత్వాద్వైరాగ్యసిద్ధిరేవేహ ఫలమితి సూచయన్నధికరణముపసం
హరతి- (తస్మాద్వ్రీహ్యాది)ఇతి. అ॥౭॥సూ॥౧॥

ఆకాశాదిసంశ్లేషవదవనితలమవరూఢా వ్రీహ్యాదిసంశ్లేషం ప్రతి
పద్యన్త ఇతి దృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (అన్యాధిష్ఠి
తే పూర్వవ)దితి.

న్తరాధిష్ఠితేషు వ్రీహ్యాది స్థావర శరీరేషు సంశ్లేష మాత్రం ప్రతిపద్యన్తే ? ఇతి. తత్ర కిం తావత్ప్రాప్తమ్ ? స్థావర జాత్యభిమాన మాపన్నా స్తత్సుఖ దుఃఖ భాజో భవన్తీతి, కుతః ? జాయన్త ఇతి జనే ర్ముఖ్యార్థత్వా వగమాత్ ; స్థావర భావస్యచ శ్రుతిస్మృత్యోః కర్మఫల భోగార్థత్వ ప్రసిద్ధేః ; తస్మాన్ముఖ్యమే వేదమనుశయినాం వ్రీహ్యాది జన్మభవతీత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాచక్ష్మహే, అన్యాధిష్ఠితే- క్షేత్రజ్ఞా న్తరేణాహ మేవేదమిత్యభిమాననిబద్ధే వ్రీహ్యాది స్థావరశరీరే, సంశ్లేషమాత్ర మవరూఢాః ప్రపద్యన్తే, నతుతత్తచ్ఛరీరక క్షేత్రజ్ఞసుఖ దుఃఖ మప్యాపద్యన్తే; కస్మాత్ ? పూర్వవదభిలాపాత్- యథాఆకాశవాయుధూమాది ప్రాప్తౌతత్సంశ్లేష మాత్ర మాపన్నా ఇత్యభ్యలాపి ఏవం వ్రీహ్యాది సంశ్లేష మాత్రంక్షేత్రజ్ఞా న్తరాధిష్ఠిత స్థావర శరీరే ప్రతిపద్యన్త ఇత్యభిలప్యతే, తథా చశ్రుతిః " సోమోదర్శః ఓషధీరురుధః। అన్నం రేత " ఇతి. నహ్యత్రవ్రీహ్యాదిజన్మ ముఖ్యం భవితుమర్హతి, అన్యథా ఆకాశా దవరూఢానాం వాయ్వాది తాదాత్మ్యస్యాపి ప్రసంగాద్వాయ్వాదిక్రమే ణావరోహోవిరుధ్యేత, తస్మాత్సంశ్లేషమాత్ర మవరోహతా మాకాశాదిష్వివ వ్రీహ్యాదిషు భవతీతి నిశ్చీయతే.

—※ ౨౫॥ సూ॥ అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్ ※—

స్యాదేతత్ " నహింస్యాత్సర్వాభూతానీ"తి శాస్త్రంప్రాణిహింసాయా అశుద్ధత్వ మవగమయ్య తదనువిద్ధ మధ్వరాదికమశుద్ధమిత్యవగమయతి, తతశ్చశుద్ధస్య కర్మణ అభావాత్ " తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే" త్యాది శ్రుతిసూచితమధ్వరస్య కర్మణశ్చిత్త శుద్ధిద్వారా భగవద్భక్త్యఙ్గత్వం దుస్సాధమితిచేత్ నైవం వాచ్యమ్, కుతః ? శబ్దాత్ - శబ్దః- శ్రుతిః, " యద్గ్రాణభక్షో విహితస్సురాయా స్తథాపశో రాలభ

నం నహింసా। ఏవంవ్యవాయః ప్రజయానరత్యా ఇమం విశుద్ధం నవిదు స్స్వధర్మః " మిత్యాది శ్రుతిభిః ఫలానభిసన్ధాన పూర్వక మనుష్ఠీయమానం సర్వతో వైకల్యరహితం భగవత్సమర్పితమధ్వరాదికం కర్మ శుద్ధమేవాస్తీ త్యుపదిశతి, తత స్త్విదం శుద్ధమాధ్వరికం కర్మ చిత్తశుద్ధి ద్వారా భగవద్భక్త్యఙ్గత్వేభవతీతిగమ్యతే, అతఏవాన్యత్ర చ శ్రూయతే " యదత్ర క్రియతే కర్మ భగవత్పరితోషణమ్। జ్ఞానం య త్తదధీనంహి భక్తియోగసమన్విత " మితి. యదిత్విదమేవాధ్వరాదికం కర్మఫలాభిసన్ధిపూర్వకమనుష్ఠితంస్యా త్తథాహీదంకర్మఫలదానాయ స్యాను ష్ఠాతృ్నారోహావరోహాభ్యాం యథోక్తరీత్యా సంసారయేత్, అతో స్యాశుద్ధత్వంచభవేత్, నేహోక్తరీత్యానుష్ఠానే అధ్వరాదేః కర్మణోఽశుద్ధత్వంచ భవేదితి జ్ఞేయమ్. ఏవంవిధంనిష్పాప మధ్వరాదికం కర్మైవ చిత్తశుద్ధి ద్వారా భక్త్యఙ్గమితి శ్రావయతి " తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిష న్తి యజ్ఞేన దానేనేతి " శ్రుతిః. యత్తూక్తమ్ " నహింస్యాత్సర్వాభూతానీ " త్యేతచ్ఛాస్త్రం హింసానువిద్ధ మధ్వరాదికం కర్మాశుద్ధ మిత్యవగమయతీతి తత్సత్యమ్, సతూత్సర్గః, తదపవాదః " అగ్నీషోమీయం పశు మాలభేత " త్యేతచ్ఛాస్త్ర రూప స్తస్మాద్బలీయాన్, తతశ్చాపవాద శాస్త్రేణ బాధితమిదముత్సర్గ శాస్త్రం స్వవిషయైక దేశ ఏవ ప్రవర్తతే, తస్మాత్ " యజ్ఞార్థే పశవో విహిత స్స్వరాయాస్తథాపశోరాలభనం నహింసే " త్యుపదిష్టప్రకారేణానుష్ఠిత మధ్వరాదికం కర్మశుద్ధమేవ భవతీతివిజ్ఞాయతే. ... ... *

— * ౨౭॥సూ॥+ రేతస్సిగ్యోగోథ *—

+ ఉత్తరసూత్రాభ్యామిష్టాదికారిణాంయోషిద్యోనిప్రవేశనిర్గమన రూపాత్యుగ్రసంసృతినిరూపణేన తన్నివర్తకభగవద్భక్తిభజిష్ఠోత్పత్తికేనైతదధికరణ ఫలమిత్యసూచయ త్సూత్రకారః- (రేతస్సిగ్యోగో

తదేవ హ్యవరోహతా మాకాశాది క్రమేణాన్నాన్తావరో
హః పూర్వత్రాభిహితః, అథచ రేతస్సమ్పర్క ద్వారా యోషిద్యో
నౌ ప్రవేశబహిర్నిష్క్రమణలక్షణ మతిఘోరం సంసరణ మభిధీయ
తే, అథ-అన్నైక్యసహోకసానన్తరమ్, ఇష్టాదికారిణాం రేతస్సిగ్యోగో భ
వతి- సిచ్యమాన రేతసా సాకం తేషాం యోషిద్యోని ప్రవేశో భవతీ
త్యర్థః. ... ... *

—*— ౨౭॥సూ॥యోనేశ్శరీరమ్ —*—

అథైతేషాం రేతసా సహప్రవిష్టానాం యోనేశ్శరీరం స్వకా
లఉత్పద్యత ఇతి ప్రత్యేతవ్యమ్ , అత్రేదం బోధ్యమ్, పుంసో రేతః క
ణాశ్రయం లిఙ్గశరీరిణం జీవం తన్ముఖ్యప్రాణస్తత్ప్రదేశాత్ స్త్రియాః
దక్షిణకుక్షిం గర్భస్థానం నయతి, తతో నిషేక రాత్రి మారభ్యాస
ప్తమ మాసాత్ క్రమేణ తస్య కరచరణాద్యఙ్గ సహిత విగ్రహో
జాయతే, తతస్సప్తమ మాసే ఉత్పన్న వివేకో దశమ మాస పర్య
న్తం భగవన్తం శ్రీనారాయణం ప్రార్థయతే, తతః ప్రసూతికా
లే సూతిమారుతేన సంయన్త్రితో యోనేర్బహిరాగచ్ఛతీతి. ఇమమే
వార్థం శ్రావయతి "కర్మణా దైవనేత్రేణ జన్తుర్దేహోపపత్తయే।
స్త్రియాః ప్రవిష్ట ఉదరం పుంసో రేతః కణాశ్రయః॥ కలిలం త్వేకరా
త్రేణ పఞ్చరాత్రేణ బుద్బుదమ్। దశాహేన తు కర్కన్ధుః పేశ్యణ్డం వా
తతః పర" మితి శ్రుతిః. తథా ఋతుకాలసమ్ప్రయోగత స్తదేక రా
త్రోషితం కలిలం భవతి, సప్తరాత్రోషితం బుద్బుదం భవతి, అర్ధమా
సాభ్యన్తరే పిణ్డో భవతి, మాసాభ్యన్తరే కఠినో భవతి, మాసద్వ
యేన శిరః కురుతే, మాసత్రయేణ పాదప్రదేశో భవతి, అథచతుర్థేమా
సే మధ్యజఠర కటిప్రదేశా భవన్తి, పఞ్చమేమాసే పృష్ఠవంశో భవతి,
షష్ఠేమాసే నాసాక్షిశ్రోత్రాణి భవన్తి, సప్తమేమాసే జీవనసంయు

థయోనేశ్శరీర)మితిచ. ౩॥౧॥సూ॥౨౭॥

క్త్రో భవతి, అష్టమేమాసే సర్వసమ్పూర్ణో భవతి, పితృ రేతో తిరి క్తాత్పురుషో భవతి, మాతృ రేతో తిరిక్తాత్ స్త్రీ భవతి, ఉభయోస్తు ల్యత్వాన్నపుంసకో భవతి, వ్యాకులిత మనసోన్ధాః కంజాః కుబ్జా వామనాభవన్తి," అన్యోన్యవాయుపరిపీడితానాంశుక్లద్వైధేస్త్రియా న్యాయుగ్మాః ప్రజాఃప్రజాయన్త "ఇతి శ్రుత్యన్తరం చేమమేవార్థం శ్రావయతి, అస్య శ్రుత్యన్తరస్య పూర్వోదాహృత సర్వ వేదాన్త సారవాక్యా విరోధేనైవార్థస్సమున్నేయః, ఇదం సంసరణమర్వాక్ స్రోతస్సాధారణమితిజ్ఞేయమ్, తస్మాదేవంవిధ సంసృతి తరణార్థం భగవాన్ శ్రీనారాయణ ఏవసర్వైర్భజనీయః.

౬॥ అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౪॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణిశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్యాపరమహంస పరమగురునిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీభ గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవే దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

ఏతత్పాదస్థసముదితసూత్రసంఖ్యా. (౨౭)

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య, ద్వితీయఃపాదః.

—※ ౧ ॥ సూ॥ సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి ※—

¶ పూర్వస్మిన్ పాదే పఞ్చాగ్నివిద్యావతాం కామినాం వికర్మానుష్ఠాతౄణాంచ సర్వేషాం జీవానాం జాగ్రదవస్థాయా మతస్త్రితయాతాయాత లక్షణసంసరణం ప్రపఞ్చితమ్. అథాస్మిన్ ద్వితీయే తావత్పాదే సర్వేషామేవ తేషాం సంసరణమవస్థాభేదేన ప్రపఞ్చ్యతే, †తత్రైవమామ్నాయతే "సఏకదామహేష్వాసో రథం పఞ్చాశ్వమాశుగ" మిత్యారభ్య "హైమోపస్కరమారుహ్యాపఞ్చప్రస్థమగాద్వన" మితి. ఇహ రథరూపకేణ స్వాప్నదేహ ఏవోచ్య

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

స్వప్నాద్యవస్థితింప్రాప్య సంసరామియయావినా । సాసీతా
రామపాదాబ్జస్మృతిరన్తేస్తుమేదృఢా॥

¶ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థాసుమధ్యే పూర్వపాదేన జాగరావస్థానిరూపణాదూర్ధ్వం బుద్ధిస్థాయాస్స్వప్నాద్యవస్థాయా అస్మిన్పాదే నిరూపణాత్పూర్వోత్తర పాదయోః ప్రసఙ్గ సఙ్గతిమాహ- (పూర్వస్మిన్పాద)ఇతి=† అస్మిన్పాదేస్వప్నాద్యవస్థానుభవరూపజీవసంసారతన్నివర్తకోపాస్య భూతభగవన్మాహాత్మ్యోభయనిరూపణానన్తరం విషయ వైతృష్ణ్య ద్వారా భగవదుపాసనస్వరూపచిన్తావసరఇతి హేతు తద్వద్భావ ఏవ పూర్వపాదవదస్య పాదస్యైతదధ్యాయేనసఙ్గతిర్ద్రష్టవ్యా. పౌరంజనోపాఖ్యానేఽస్యవిషయముదాహరతి- (తత్రైవమామ్నాయత)ఇతి.

తే, "దేహోరథ స్త్వింద్రియాశ్వ" ఇతి స్వేనైవాగ్రే వ్యాఖ్యాతత్వాత్; కిమత్ర జీవస్య రథసంసృష్టిరతథ్యా? ఆహోస్విత్తథ్యా? ఇతి విశయే ప్రాప్తే¶ రాద్ధాన్తం ప్రాహ. (సన్ధ్య) ఇతి= సన్ధ్యశబ్దేన స్వప్నావస్థోపదిశ్యతే, ద్వయోః ప్రస్వాప ప్రతిబోధావస్థయోస్సన్ధౌ భవతీతి సన్ధ్యమ్- స్వప్నమ్, తస్మిన్; సృష్టిః- "సఏకదామహేష్వాసోరథం పశ్చాచ్చ మాశుగ" మిత్యుపక్రమ్యోపదిశ్యమానేన రథేన జీవస్య సంసృష్టిస్తథ్యైవ భవితుమర్హతి, కుతః? హి- యతః, స్వప్నావస్థావిశిష్ట జీవకృతానామేనసాం జాగరావస్థావిశిష్టతత్కృతైనసామివ తథ్యతామభిప్రేత్య ప్రాయశ్చిత్తతామాహ "యదిజాగ్రద్యదిస్వప్న ఏనాంసిచకృమావయమ్। సూర్యోమాతస్మాదేనసః- విశ్వాన్ముంచత్వగ్ంహస" ఇత్యాది శ్రుతిః. †తస్మాత్స్వప్నే సృష్టానాం రథాదీనాం తాంతాంకలికైనోవత్తథ్యతయాతత్సంసర్గస్యాపితథ్యతైవావగమ్యతే. ... ... *

— * ౨॥ సూ॥ నిర్మాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ * —

ఏకే-ముఖ్యా బ్రహ్మపుత్రా నారదప్రముఖాః, పరమాత్మానమేవ తత్తజ్జీవపుణ్యపాపనానసనాను గుణ్యేన స్వప్నార్థనిర్మాతారం మన్యన్తే, ఆద్యశ్చశబ్దోఽవధారణే, అన్యశ్శ్రుతిం దర్శయతి, సేయం శ్రుతిశ్చ "సయత్రప్రస్వపితీ" త్యుపక్రమ్య "నతత్రరథానరథయో

¶ శుక్తిరజతదర్శనవత్స్వప్నదర్శనస్యాపిమిథ్యాత్వాత్ "సఏకదామహేష్వాస" ఇత్యత్ర శ్రూయమాణా రథసంసృష్టిరతథ్యైవేతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే స్వప్నావస్థోత్పన్నైనసాం ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానాన్యథానుపపత్త్యాయథోక్తరథ సంసృష్టిస్తథ్యైవ భవతీతిభావేన సిద్ధాన్తయతి- (రాద్ధాన్తంప్రాహే) త్యాదినా.

† స్వప్నావస్థాయాస్సత్యత్వానుసన్ధానేన వైరాగ్యసిద్ధిరేతదధికరణఫలమితిసూచయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

గానపన్థానో భవన్త్యథరథాన్ రథయోగాన్ పథస్సృజతే" ఇత్యుపదిశ్యాన్తే "సహి కర్తే"త్యుపసంహరన్తీ సతీహిశబ్దేన స్వప్నార్థనిర్మాతారం పరమాత్మాన మవగమయ్య స్వప్నదృష్టరథ తదారోహణాదీనాం తథ్యతాముపదిశతి, అపిచ "అథో ఖల్వాహుః - జాగరితదేశ ఏవాస్యైష దేశ" ఇతి శ్రుత్యన్తరమప్యమూమేవ స్వప్నజాగరితార్థయో స్సమతాం శ్రావయతి, తస్మాజ్జాగ్రదవస్థాయా ముపలభ్యమానార్థవత్స్వప్న దృష్టానామపి రథాదీనా మీశ్వర నిర్మితత్వేనతథ్యతయా జీవ సంసారస్యాపి స్వప్నావస్థానుభవలక్షణస్య తథ్యతోపపద్యత ఇత్యాశయః. ... ... *

కథం స్వాప్నమర్థ జాతం పరమాత్మనా నిర్మీయత ఇత్యాకాంక్షాయా మిదమాహ. ... ... *

—*{ 3॥సూ॥+మాయామాత్రంతుకార్త్స్న్యేనా
నభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ }*—

మాయా-భగవత్సఙ్కల్పః, తుశబ్దోఽవధారణే, కార్త్స్న్యేన, స్వాప్నమర్థజాతం పరమాత్మసఙ్కల్ప మాత్రవిరచితమేవేత్యవగన్తవ్యమ్, కుతోయం పరమాత్మసఙ్కల్ప కృతోద్భూత సృష్టివిశేష ఇతినావగమ్యత ఇతి చేదుచ్యతే, అనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ - పరమాత్మసఙ్కల్పస్య దుర్జ్ఞేయ స్వరూపత్వాత్తత్కృతత్వం స్వప్నస్య నావబుధ్యత ఇత్యర్థః; అత్రచమాయాశబ్దస్యేశ్వరసఙ్కల్పవాచిత్వం సిద్ధమ్, "యావన్తస్సర్గ పాంసవో భూమే స్సంఖ్యాతా దేవమాయయే" త్యాదిశ్రుతిషు మాయాశబ్దేనేశ్వరసఙ్కల్పస్యావగమాత్; న హీహమాయాపదం ప్రకృతి మవబోధయితుంకల్ప్యమ్, తస్యాస్త్వచేతనతయా భూపాంసుగణన సామర్థ్యానుపపత్తేః; ఏవమ్ " ఇ

+ మాయామాత్రమ్- ప్రకృత్యంశభూతస్థూలసూక్ష్మ శరీరవత్, తద్విశిష్టమిత్యర్థః ... ... *

న్ద్రోమాయాభిః పురురూప ఈయతే- యుక్తాహ్యస్యహరయశ్శతా దశ " తథా " తందృష్ట్వా దేవకీ దేవీ మృతాగమన నిర్గమమ్। మేనే సువిస్మితామాయాం కృష్ణస్యరచితాంప్రభోః" ఇత్యాదిషుచమాయా శబ్దేన భగవత్సఙ్కల్ప ఏవావ గమ్యతే, " మాయామాత్రమిదంద్వైతమద్వైతం పరమార్థతః-మాయామయోఽయం గుణసమ్ప్రవాహః-సృష్ట్యప్యయకరీం మాయా"మిత్యాదిషుతుమాయాశబ్దః ప్రకృతివాచీ, అతఏవశ్రూయతే " మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వర " మితి. " మాయామాత్రమిదంద్వైతమద్వైతంపరమార్థత " ఇత్యస్యమాణ్డూక్యవాక్యస్యాయమర్థః, పరబ్రహ్మైకమేవ , పరమార్థతః-పరమపురుషార్థప్రదత్వాత్,అద్వైతమ్-అద్వితీయమ్,నిరస్తసామ్యాతిశయమ్ , తదితరదిదం సర్వంచేతన జాతమ్, మాయామాత్రమ్,ప్రకృత్యంశభూత స్థూల సూక్ష్మశరీరవత్, సద్వైతమ్-ససామ్యాతిశయంచ భవతీత్యర్థః," ఏవంసహస్రవదనాఙ్ఘ్రిశిరఃకరోరు నాసాస్యకర్ణనయనాభరణాయుధాఢ్యమ్ । మాయామయం సదుపలక్షణసన్నివేశం దృష్ట్వామహాపురుషమాపముదం విరిఞ్చః " ఇత్యాదౌమాయాశబ్దస్యాత్యాశ్చర్యశక్తి పరత్వంచ దృశ్యతే, మాయాశబ్దవ్యుత్పత్తిస్తు,[మాఙ్నిషేధే] సర్వేఽపియాం భగవత్సఙ్కల్పాదిరూపాం శక్తిమ్, నైవాయన్తి సామామేతి. [అయతేరయపయగతౌ] వితి స్మరణానురోధేనగత్యర్థకత్వాత్ జ్ఞానార్థకంత్వసిద్ధమ్. యత్తుమాయాశబ్దస్యమిథ్యాపరత్వమితితదసత్, " మాయామయం సదుపలక్షణసన్నివేశమ్ - మాయామయం వేదసవేదవేద్య"మిత్యాదిషు మాయా శబ్దస్య పరబ్రహ్మణ్యప్రవృత్తి ప్రసఙ్గాత్; తస్మాదీశ్వర సఙ్కల్ప రచితస్మరణ విశేష లక్షణ స్వప్నతద్గోచరార్థజాతానాం యాథాతథ్యమేవాధ్యవసీయతే. స్యాదేతత్ " హైమోపసఙ్కరమామహ్యాస్వర్ణవర్ష్మాక్షయేషుధీః । ఏకాదశచమూనాథః

పక్ష్వప్రస్థమగాద్వన ” మిత్యత్రాధ్యాత్మపక్షేపిజీవ స్స్వప్నావస్థాయాంస్వపన్తందేహం పరిత్యజ్య స్వాప్నేన దేహేన బహిర్నిష్క్రమ్య తత్రపర్యటిత్వాస్వాప్నదేహం విహాయపునస్స్వపతి-దేహే ప్రవిశతీత్యర్థ స్స్యాత్, “ బహిర్దేహ దేశాత్స్వప్నం బహిష్కులాయాదమృతశ్చరిత్వా। సఈయతే మృతోయత్రకామ ” మితిశ్రుత్యాఽప్యేవార్థస్య శ్రావితత్వాదితిచేన్నైవమ్, స్వపతోజీవస్య బహుయోజనాన్తరితం దేశం క్షణమాత్రేణ గన్తుమాగన్తుంచ సామర్థ్యాసమ్భవాత్; క్వచిచ్చ ప్రత్యాగమనవర్జితమేవ స్వప్నందృష్ట్వోత్థాయవదతిజీవః, తద్యథాకురుష్వహమద్యశయనోనిద్రావ్యాప్తస్స్వప్నేకోసలానభిగతః ప్రతిబుద్ధోఽస్మీతి. యదిచ తత్ర కురుషుశయానోదేహాన్నిష్క్రమ్య కోసలా నభియాయాత్తర్హి కురుషుతత్పార్శ్వే శయానాస్తం తత్ర చేష్టన్తం శ్వసన్తంచ నపశ్యేరన్, “ స్వేశరీరే యథాకామం పరివర్తత ” ఇతి శ్రుత్యన్తర మప్యన్తరేవ దేహే స్థితస్యస్వప్నదర్శనం భవతీత్యవగమయతి, అతశ్చేశ్వర ఏవజన్తుభిశ్చిరకాలకృతాని బహుయోజనాన్తరితదూరదేశ గమనాగమనాదీని క్షణమాత్రేణ తాన్ జన్తూన్ స్వప్నావస్థాయాం తాత్కాలికానీవానుస్మారయతి, తథాచప్రశ్నోపనిషది శ్రూయతే “ సపనంయజమానమహరహర్బ్రహ్మగమయతి- అత్రైషదేవస్స్వప్నేమహిమానమనుభవతియద్దృష్టం దృష్టమనుపశ్యతి శ్రుతం శ్రుతమేవార్థ మనుశృణోతి దేశదిగన్తరైశ్చ ప్రత్యనుభూతంపునః పునః ప్రత్యనుభవతి- దృష్టంచాదృష్టంచ శ్రుతంచాశ్రుతంచానుభూతం చాననుభూతంచ (సచ్చాసచ్చ) సర్వం పశ్యతిసర్వఃపశ్యతీ”తి. నైతావతాస్వప్నంపశ్యతా దూరదేశగమనసమ్భవః, అతః “ పక్ష్వ ప్రస్థమగాద్వన ” మిత్యత్రాధ్యాత్మ పక్షే తు స్వపతోబహిష్కులాయాద్గమనం గౌణమితి ప్రత్యేతవ్యమ్, ఏవం “ బహిర్దేహదేశా ” దితి శ్రుతి రపిదేహాద్బహిర్గమనవిషయేగా

ణ్ప్రత్యేతవ్యా, అపిచ సుప్తః పురుషో ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే కదాచిద్బహూన్ వర్షపూగానివ సుఖదుఃఖాన్యనుభవతి, ఏతచ్చావిరుద్ధమేవ, యథా జాగ్రత్పురుషో బహ్వబ్దానుభూత సుఖదుఃఖేష్వతీవ్రమనుస్మర్యమాణేషు తాని తాత్కాలికానీవ మత్వా హర్షవిషాదౌ ప్రాప్నోతి, ఏవమేవ సుప్తాన్ జన్తూనీశ్వరస్తత్తజ్జన్తుపుణ్యపాపవాసనానుగుణ్యేన తజ్జన్మ తత్పూర్వజన్మసు తత్తత్కాలదృష్టశ్రుత సుఖదుఃఖాని స్వప్నావస్థాయాం తాత్కాలికానీవానుస్మారయతి, తదా తత్తద్వర్షపూగా అపి అతిక్రాన్తా ఇవ ప్రతీయన్తే, న తావతా ముహూర్తవర్తిని స్వప్నే బహ్వబ్దపూగాతిక్రమసమ్భవః, క్వచిచ్చాదృష్టాశ్రుతమపి స్వశిరశ్ఛేద గిరిమూర్ధాగ్ని దర్శనాదిక మీశ్వరస్స్వప్నావస్థాయాం పుణ్యపాప ఫలత్వేన తత్తజ్జన్తూనాం దర్శయతి, తచ్చాప్యవిరుద్ధమ్, ఈశ్వరస్య విచిత్రశక్తిత్వాత్; యద్యపి స్వప్నస్య స్మరణాత్మకత్వేన జాగ్రదవస్థాయాం భవత్యన్తర్భావః, తథాపి సుప్తే దేహేఽత్యన్తాభినివేశాభావాత్స్వప్నస్య జాగరావస్థాతిరిక్తత్వం వ్యక్తమ్, తస్మాదీశ్వర సఙ్కల్ప రచితస్య స్వప్నస్య తద్గోచరార్థస్య చ యాథార్థ్యమిత్యనవద్యమ్. ... ... *

—— ౪ ॥సూ॥ సూచకశ్చ హి శ్రుతేరాచక్షతే చ తద్విదః ——

న కేవలమయం స్వప్నదృష్ట స్సత్యోఽర్థో భవతి, అపితు భావిశుభాశుభయోస్సూచకశ్చ భవతి, కుతోఽవగమ్యతే? శ్రుతేః- తథాహి శ్రూయతే "యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి । సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే" ఇతి. తథా "పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స ఏనం హన్తీ" త్యాదికా. ఏవమేవాచక్షతే స్వప్నాధ్యాయవిదః, "కుఞ్జరారోహణాదీని స్వప్నే ధన్యానీ" తి. "ఖరయానాన్యధన్యానీ" త్యాదీని. హిశబ్దేన భావిశుభాది సూచక త్రిజటాది దృష్టస్వప్న ప్రసిద్ధిం ద్యోత

యతి, తథాచాచష్టే త్రిజటా " స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః । రాక్షసానామభావాయ భర్తురస్యా జయాయచే" త్యాది. ¶ స్వప్నావస్థాయామేవ కేచిన్మన్త్రదేవతాప్రసాదద్రవ్యవిశేషాదీన్ ప్రాప్నువన్తి, తస్మాత్ స్వప్నస్య నవైతథ్యమ్.

—※{ ౫ ॥సూ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతోహ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ }※—

ఏవం జీవస్య జాగరాద్యవస్థాత్రయయుక్తక్లేశప్రాప్తౌ నిదానమాహ- (పరాభిధ్యానాత్త్వి)తి= తుశబ్దోఽవధారణే, పరస్య-దేహస్య, ఆత్మతయాభిధ్యానాత్- అనాద్యనువర్తమానాజ్ఞానసంయన్త్రిత

¶ స్వప్నావస్థాయాంలబ్ధార్థానాంజాగరావస్థాయామనుభూయమానత్వాచ్చ తస్య సత్యత్వమిత్యాహ- (స్వప్నావస్థాయామేవే)తి= ఇదానీమపి తస్యామవస్థాయాం మన్త్రద్రవ్యాదిలాభో దృశ్యతే, దేవతాప్రసాదస్సామిత్ర్యాదిభిర్లబ్ధః, తథాచోక్తం శ్రీమద్రామాయణే " లక్ష్మణోఽప్యాదదే బాణమన్యస్మిమపరాక్రమమ్। కుబేరేణ స్వయం స్వప్నే యద్దత్తమమితాత్మనా ॥ దుర్జయం దుర్విషహ్యంచ సేన్ద్రైరపి సురాసురైః । తయోస్తే ధనుషీ శ్రేష్ఠే బాహుభిః పరిఘోపమైః ॥ వికృష్యమాణే బలవత్ క్రౌఞ్చావివ చుకూజతుః । తాభ్యాం తే ధనుషీ శ్రేష్ఠే సహితౌ సాయకోత్తమౌ ॥ వికృష్యమాణౌ వీరాభ్యాం భృశం జజ్వలతుః శ్రియా । తౌ భాసయన్తావాకాశం ధనుర్భ్యాం విశిఖౌ చ్యుతౌ ॥ ముఖేన ముఖమాహత్య సన్నిపేతతురోజసా । సన్నిపాతస్తయోశ్చాసీచ్ఛరయోర్ఘోరరూపయోః ॥ సధూమవిస్ఫులిఙ్గశ్చ తజ్జోఽగ్నిర్దారుణోఽభవత్ । తౌ మహాగ్రహసఙ్కాశౌ వన్యోన్యం సన్నిపత్యచ । సఙ్గ్రామే శతధా యాతౌ మేదిన్యాం వినిపేతతు" రితి.
అధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి= జాగరాద్యవస్థానుభవవత్స్వప్నాద్యవస్థానుభవరూపసంసారస్య సత్యత్వాదిత్యర్థః॥అ॥౧॥ సూ॥౬॥

దేహాత్మప్రత్యయ వశాదేవ, జీవస్యస్వరూప గుణాదికం తిరోహితమభూత్, తతస్తిరోధానాద్ధేతోరస్యముహుర్జాగరాద్యవస్థావహాదేహాపరమ్పరానుబన్ధస్సర్వారమ్భ విపర్యయశ్చభవతః, తథాచ శ్రూయతే " అస్వీక్షేత విశుద్ధాత్మా దేహినాం విషయాత్మనామ్ । గుణేషసత్యధ్యానేన సర్వారమ్భవిర్యయమ్ ॥ భయంద్వితీయాభినివేశతస్స్యాదీశాదపేతస్యవిపర్యయోస్మృతిః । తన్మాయయాతోబుధ ఆభజేత్తం భక్త్యైకదేశం గురుదేవతాత్మే " తి. స్మృతిశ్చ " అజ్ఞానేనావృతంజ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవ " ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి. ఆదౌ తావజ్జీవస్సతుష తణ్డులవదనాది తయాఽనువర్తమానాజ్ఞానతిరోహిత స్వరూపోవర్తతే, పరమకారుణికః పరమాత్మా తావత్తం మోచయితుం సంసృతి మూలకారణ భూతతాదృశాజ్ఞానభర్జకస్వభజన సాధనీభూతదేహేన యోజయతి, సతుజీవః పరమాత్మానమభజన్ దేహమేవాత్మతయా మన్యతే, తతోస్య ముహుర్యథోక్త బన్ధవిపర్యయౌ భవతఇతి. తస్మాద్భగవద్భజనేనైవాశేష సంసార మూలభూతాజ్ఞానాది నివృత్తిరితి నిశ్చేతవ్యమ్. తథాచామ్నాయతే "నారాయణ పరోమాయా మంజస్తరతిదుస్తరా " మితి. తథా " జ్ఞాత్వాదేవం సర్వపాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశైర్జన్మమృత్యుప్రహాణిః। తస్యాభిధ్యానాత్తృతీయం దేహభేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవలం ఆప్తకామ" ఇతిచ. ... ... *

—※ ౬॥సూ॥ దేహయోగాద్వాసోపి ※—

ఏవం పునః పునర్దేహ యోగాదేవ, సః- సర్వ వేదాన్తసారప్రసిద్ధమోక్షోపాయభూతోభక్తియోగోపి, తిరోహితోభవతి. యద్యయంజీవోభగవద్భక్తంభజేత్తర్హి మోక్షోపాయంప్రాప్నుయాత్ తస్మాత్ ప్రాప్తదేహేనావశ్యం భగవద్భజనం కర్తవ్యమితివిధిః.

౧॥ సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౬॥

—* ౭॥సూ॥ తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతే రాత్మని చ *—

* ఏవం విశ్వతైజస ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితాసు జాగరాద్యవస్థాసు మధ్యే విశ్వతైజసాధిష్ఠితే జీవస్య జాగ్రత్స్వప్నావస్థే అచిన్తిషాతామ్, అథ తస్య ప్రాజ్ఞాఖ్య భగవదధిష్ఠిత స్వాప్నావస్థా హేతురూపా సుషుప్త్యవస్థా చిన్త్యతే, తత్ర జీవస్య సుషుప్తిస్థానత్వేన నాడ్యః పురీతత్ ప్రాజ్ఞసంజ్ఞితః † పరమాత్మా చ వేదాన్తేషు శ్రూయన్తే, కిమేషాం + వికల్పోఽస్య సుషుప్తిస్థానమవగన్తవ్యమ్? ఆహో స్విత్తేషాం సముచ్చయః ? ఇతి సంశయే ప్రాప్తే ¶ ఇదం ప్రాహ- (తదభావ) ఇతి=తదభావః- ప్రకృతస్య స్వప్నస్యాభావః, సుషుప్తిః; తదా భవతి, యదా చాయం జీవో భూయసా తమసాఽభిభూతస్సన్నాడీషు మధ్యే పురీతదాఖ్యనాడ్యాం ప్రవిశ్య తదధిష్ఠాతరి సుషుప్తి సాక్షిణి ప్రాజ్ఞసంజ్ఞితే పరమాత్మని చ ప్రవిశతి, ఏతదుక్తం భవతి యథా రాత్రౌ శయనగృహం ప్రవిశ్య ఖ

---

* పూర్వాధికరణే జీవస్య స్వప్నావస్థానుభవ రూపసంసృతిం నిరూప్య తదభావరూప సుషుప్త్యవస్థానుభవలక్షణ సంసృతేరిహ నిరూపణాత్ప్రాగధికరణే నాస్య ప్రతియోగ్యనుయోగి భావస్సఙ్గతిరితి ప్రాగ్వృత్తవివరణేనాహ- (ఏవ)మిత్యాదినా.

† (వేదాన్తేష్వి)తి = " తద్యత్రైతత్సుప్త " ఇత్యుదాహరిష్యమాణవేదాన్తేష్విత్యర్థః. ... ... *

+ వికల్పః- అన్యతమః, సముచ్చయః, సముదాయః.

¶ " తద్యత్రే " త్యాది శ్రుతీనామేకవాక్యత్వే నియామకాభావాన్నాడ్యాదీనాం వికల్పస్య సుషుప్తిస్థానత్వమవగమ్యత ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే " తద్యత్రే " త్యాది శ్రుతీనామేకవాక్యత్వే ప్రకరణైక్యస్యైవ నియామకత్వాత్తత్ర చ శబ్దేనైతదర్థస్య శ్రావితత్వాచ్చ నాడ్యాదీనాం సముచ్చయ ఏవ తత్స్థానమితి భావేన సిద్ధాన్తయతి- (ఇదం ప్రాహే) త్యాదినా= ప్రకృతస్య- పూర్వాధికరణే ప్రస్తుతస్యేత్యర్థః

ట్వోపరిస్థే పర్యఙ్కే శేతే, ఏవమేవైష జీవః ప్రకృతిగుణాభిభవవశాద్గాఢాత్మస్వాస్థ్యం గతస్సన్నిఖిలనాడీమధ్యగతాయాం పురీతతి తస్యాం ప్రవిశ్య తత్రస్థే ప్రాజ్ఞసంజ్ఞికే పరమాత్మని స్వపరజ్ఞానపరిహీణస్సన్ శేతే, సైవ సుషుప్తిరిత్యుచ్యత ఇతి. కుతః పునరవగమ్యతే పురీతతి విద్యమానే ప్రాజ్ఞే ప్రవిష్టస్య సుషుప్త్యవస్థా భవతీతి? తచ్ఛ్రుతేః- తస్య-పురీతన్నాడ్యాదేః, సుషుప్తిస్థానత్వం హి శ్రూయతే "తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సమ్ప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యాసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీ" తి, తథా "తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేత" ఇతి, తథా "య ఏషోన్తర్హృదయ ఆకాశస్తస్మిఞ్ఛేత" ఇతి, తథా "సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీ" తి, "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తర" మిత్యాదిషు శ్రుతిషు. అత్ర చ జీవవిభుత్వవాదే ఇయం సుషుప్త్యవస్థా సదాతనా ప్రసజ్యేత, పురీతత్ప్రవేశస్య సదాతనత్వాత్; జీవాణుత్వవాదే తు న కశ్చిద్విప్రతిషేధ ఇతి జ్ఞేయమ్, ¶తస్మాన్నాడ్యాదిసముచ్చయ ఏవ జీవస్య సుషుప్తిస్థానమిత్యధ్యవసితమ్. అ॥౨॥

౨॥ తదభావాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౧॥

—※ ౮॥సూ॥ †అతః ప్రబోధోస్మాత్ ※—

పురీతదధిష్ఠాతరి ప్రాజ్ఞసంజ్ఞకే పరమాత్మని సంవిశ్య సుషుప్త్యవస్థామనుభవన్నయం జీవః కిముత్థానకాలే స్వయమేవావబుద్ధ్యోత్తిష్ఠతి? ఆహోస్విత్, పరమాత్మనా బోధితస్సన్నవబుద్ధ్యోత్తిష్ఠతి? ఇతి

¶ మృతితులితసుషుప్త్యవస్థానుసన్ధానేన దేహానుబన్ధజిహాసాస్వభావాదిహ వైరాగ్యసిద్ధిః ఫలమితి సూచయన్నధికరణముపసంహరతి- (తస్మా)దితి. అ॥౨॥సూ॥౧॥

† అస్మిన్నధికరణే సుషుప్తిప్రస్తావేన ప్రబోధస్యోపస్థితత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (అతః ప్రబోధ ఇతి) ఇతి= జీవ

విశయ ఇదమాహ- (అత)ఇతి=యతోఽయం జీవస్సుషుప్తిసాక్షిణిప్రాజ్ఞేసంవిశ్య సుషుప్త్యవస్థామనుభవతి,అతఃకారణాదస్యజీవస్య, ప్రబోధః,జాగరణమ్,అన్యై ర్గాహ్వానాదిభిస్స్వతఏవోత్థానకాలేఅస్మాత్ప్రాజ్ఞరూపాత్పరమాత్మన ఏవ భవతీతి జ్ఞేయమ్, తథా చామ్నాతమ్ " శ్రుణోతియఇమం స్ఫోటం సుప్తే శ్రోత్రేచ శూన్యదృక్ " ఇతి. తస్మాత్పరమాత్మానుజ్ఞయైవాస్యోత్థాన మిత్యుక్తమ్.

3॥ ప్రబోధాధికరణంసమాప్తమ్॥సూ॥౧॥

—※౯॥సూ॥ ¶ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః ※—

పురీతతినాడ్యాం ప్రవిశ్య తదధిష్ఠాతరి ప్రాజ్ఞరూపే పరమాత్మని జీవ స్స్వపతీత్యుక్తమ్, కిముత్థాన కాలేయః కశ్చిదపరో జీవ ఉత్తిష్ఠతి? ఉత పురీతతి ప్రవిశ్య పరమాత్మని సుప్తో దేవదత్త ఏవనియమేనోత్తిష్ఠతి ? ఇతివిశయే ప్రాప్తే† ప్రాహ (సఏవ)త్వితి=తునాపక్షో వ్యావృత్తః సఏవ- సుప్తో దేవదత్త ఏవ,పరమాత్మనాబోధితస్సాన్స్వస్థ్యంగతస్సన్ పునరుత్తిష్ఠతి, సపునరన్యో వి

స్స్వతఏవ శయితత్వాత్స్వతఏవప్రబుద్ధ్యోత్తిష్ఠేత్సఇతి పూర్వఃపక్షః, ఫలంతు భగవతిక్రియమాణ బోధనాదిరూపోపకారానుస్మరణేన తద్విభజిసోత్పత్తిరితి జ్ఞేయమ్. అ॥3॥సూ॥౧॥

¶ ఇహాసుషుప్తిస్థానే పరమాత్మనిసంవిశ్య సుప్తోజీవస్తేనైవ బోధితస్సన్నుత్తిష్ఠతీత్యుక్తమ్, తత్పూర్వేద్యు స్సుప్తఏవ తేనబోధితస్సన్నపరేద్యురుత్తిష్ఠతీత్యత్రనియామకాభావాత్సవాఽన్యోవా పరమాత్మనాబోధితస్సన్నుత్తిష్ఠతీత్యనియమ ఇత్యాక్షేపసమాధానార్థత్వా దుత్తరాధికరణ మాక్షేపసఙ్గత్యాసమారభతే-(సఏవతు)ఇతి.

† సఏవోత్తరేద్యురుత్తిష్ఠతీత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్పూర్వేద్యుర్యస్సుప్త స్సఏవాన్యోవా ఉత్తరేద్యురనియమేనోత్తిష్ఠతీతిపూర్వ పక్షే ప్రాప్తేసిద్ధాన్తయతి-(ప్రాహే)త్యాదినా.

ష్ణమిత్రః, కుతః ? కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః- తథాహి పూర్వేద్యు ర్యోఽహిసావశేషం కర్మానుష్ఠాయ శేతే సఏవాన్యేద్యు రుత్థాయ శేషం కర్మసమాపయతీత్యేతత్సర్వైరర్ధ్యతే, నహ్యన్యాన్యానుష్ఠిత కర్మణ శ్శేషమన్యస్సమాపయితుముత్సహతే, కస్మాత్పున రన్యస్మిన్ దేవదత్తే సుప్తేతదన్యో విష్ణుమిత్రఉత్థాతు మర్హతి, తస్మాత్పూర్వేద్యుస్సుప్తస్యైవోత్తరేద్యురుత్థానమ్, నాన్యస్యేత్యధ్యవసితమ్.తథాఅనుస్మృతేశ్చ సుప్తస్యైవోత్థానమధ్యవసీయతే.తథాహివయమనుస్మరామః, పూర్వేద్యుర్యోఽహమేతావ ద్వ్యాఖ్యాన్త మర్థమధ్యవస్యాస్మిన్శయనే సుప్తోఽస్మి సఏవాహ మిదానీమస్మిన్నేవాశయనాదుత్థాయతమేవవాక్యార్థ మనుస్మరామ ఇతి, తతశ్చేద మనుస్మరణమన్యస్యోత్థానం నసహతే, శబ్దేభ్యశ్చ సుప్తస్యైవోత్థానంనిశ్చీయతే.తథాహి"ఇమాస్సర్వాఃప్రజా అహరహ ర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్తి- ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిన్దన్తి తఇహ వ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవా వరాహోవా కీటోవా పతంగోవా దంశోవా మశకోవా యద్యద్భవన్తి తదాభవన్తి " త్యాదయశ్శబ్దా ఆత్మాన్తరో త్థానేనిష్ఫ్లేస్యేరన్,తస్మాత్సుప్తస్యైవోత్థానమధ్యవసితమ్-"పూర్వేద్యుఃప్రక్రామత్యుత్తరేద్యురుపతిష్ఠత" ఇత్యాదికర్మవిధిభ్యశ్చ ఏకఏవ సుప్తోత్థాతాభవతీతి ప్రతీయతే, అన్యస్యోత్థానాభ్యుపగమే సుప్తస్య తావన్మాత్రేణ ముక్తి ప్రసఙ్గేనసర్వముక్తిః ప్రసజ్యేత, తతశ్చ కాలాన్తర భావిఫలక కర్మబ్రహ్మోపాసన విధివాక్యాన్యానర్థక్యమాపద్యేరన్, కృతవిప్రణాశా కృతాభ్యాగమ దోషశ్చాత్రోస్మిన్ పక్షే స్యాత్, కర్మానుస్మృత్యాదయశ్చ బాధ్యేరన్, అపి చాన్యోత్థానపక్షేయదిశరీరాన్తరేవ్యవహరమాణశ్శరీరాన్తర ఉత్తిష్ఠేత్తదా తస్య పూర్వశరీరేవ్యవహారోలుప్యేత,+తస్మాద్యోఽహి యస్మిన్ శరీరే సుప్తస్సతస్మిన్నుత్తిష్ఠతి, అన్యస్మిన్ శరీరే సుప్తస్తస్మిన్ శరీరే

+ఫలకథనపూర్వకమధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.అ॥౩॥సూ॥౧॥

త్తిష్ఠతీతి వ్యవస్థితః. ... ... *

౭॥ కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్, సూ౧॥

—*౧౦ ॥ సూ॥ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిః పరిశేషాత్ *—

¶ భగవద్భక్తిహీనానాం పునఃపునరవస్థాత్రయ లక్షణం సంసరణముక్తమ్, సమ్ప్రతీతోఽన్యా కాచిత్తేషాం కదాచిద్దుస్సహా ముగ్ధావస్థాభవతి, ముగ్ధతా మోహః, మూర్ఛేతియావత్; సేయమద్యముగ్ధావస్థావిచార్యతే, ''ముసలాద్యభిహత మస్తిష్కో మూర్ఛితోఽయం శేత''ఇతి లౌకికా కదాచిద్వదన్తి, పశ్యామశ్చ మూర్ఛితమ్, సాఖలు మూర్ఛావస్థా కిం జాగరాద్యవస్థాసు మధ్యే క్వచిదన్తర్భవితుమర్హతి? కింవా తాభ్యోఽతిరిచ్యతే ? ఇతి. తత్ర ముగ్ధావస్థాయా అతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాజ్జాగరాదిషు క్వచిదన్తర్భావఏవ యుక్తఇత్యేవం ప్రాప్తే నేత్యాచక్ష్మహే, నతావన్ముగ్ధావస్థా జాగరితేన్తర్భవితు మర్హతి, తత్రాస్య హేతోః? మూర్ఛితస్యేన్ద్రియై ర్విషయనిరీక్షణాభావాత్; జాగ్రత్పురుషస్త్విన్ద్రియై ర్విషయా నీక్షతే, అథాపి స్యాదిషు కారన్యాయేన మూర్ఛితో భవేదితి; ఇషుకార న్యాయశ్చామ్నాతః " యథేషుకారో నృపతింవ్రజన్తమిషౌగతాత్మా నదదర్శపార్శ్వే " ఇతి. తత్రయథేషుకారో జాగ్రదపీషు మాత్రా సక్త చిత్తతయా స్వసమీపే గచ్ఛన్తం ససైన్యమపి నృపతి మనరీక్షమాణోభవతి, ఏవం మూర్ఛితోఽపి ముసలాద్యభిఘాత జనిత దుఃఖానుభవవ్యగ్రమనస్తయా జాగ్రదప్యన్యా న్విషయా ననిరీక్షమాణో భవతీతి.నచైతత్సాధీయః , ముగ్ధో ధరణ్యాం పతిత దేహో విసంజ్ఞో

¶ అవస్థాత్రయ నిరూపణానన్తరమస్మిన్నధికరణే మూర్ఛావస్థాయాస్తస్మాద్బహిస్థాపనాత్ప్రబోధ ధికరణేనాస్యాన్తబహిర్భావలక్షణాం సఙ్గతిం సూచయన్ వృత్తానువాదేనాస్య విషయ మాహ. (భగవద్భక్తిహీనానా)మితి.

దృశ్యతే, ఇషుకారస్తు ధృతదేహస్తత్త్విషోర్వ్యావృత్తచిత్తస్సన్ బ్రూతే, అహమేతావన్తం కాలమిష్వగ్ర ఏవాసక్తచిత్తో భవమితి. ముగ్ధస్తులబ్ధసంజ్ఞో బ్రూతే, అహమేతావన్తం కాలమన్ధేతమసిమగ్నో దేహమప్యధారయన్నబుద్ధివన్నకిఞ్చిదవేదిషమితిచ. తస్మాన్నముగ్ధో జాగర్తీతి ముగ్ధావస్థా జాగరితాదతిరిచ్యతే. స్యాదేతన్ముగ్ధావస్థా స్వప్నేన్తర్భవేత్, కస్మాత్ పునరతిరిచ్యతేతి చేన్నైతదేవమ్, ముగ్ధావస్థాయాం స్మృత్యనుభవాద్యఖిలజ్ఞానవిప్రణాశాత్స్వప్నావస్థాయాం స్మృత్యనుభవాదిజ్ఞానసమ్భవాచ్చ; అతోనముగ్ధావస్థా స్వప్నేన్తర్భవేత్. అస్తుతర్హి తస్యాస్సుషుప్తావన్తర్భావః, సుషుప్తౌ స్మృత్యాదినిఖిలజ్ఞానవిప్లవదర్శనాదితి చేన్నైవమ్, ముగ్ధావస్థాయాస్సుషుప్తేశ్చవైలక్షణ్యాత్; తథాహి ముగ్ధః కదాచిచ్చిరమనుచ్ఛ్వసన్ వేపమానాఙ్గో విస్ఫారితనేత్రశ్చ దృశ్యతే, ప్రసుప్తస్తుప్రసన్నవదనోనిమీలితనయనస్తుల్యకాలం పునఃపునరుచ్ఛ్వసతి, నచతస్యాఙ్గాని వేపన్తే, ఆహ్వానమాత్రేణోత్తిష్ఠతి, నతు ముగ్ధః, అపిచ భవతి ప్రస్వాపముగ్ధతయోర్నిమిత్తభేదః, శ్రమాదినిమిత్తజః ప్రస్వాపః, ముసలప్రహారాదినిమిత్తజా ముగ్ధతేతి, మాభూన్ముగ్ధతాయాస్సుషుప్త్యన్తర్భావః, అపి తర్హి మృతావన్తర్భూయతాం, మృతేరత్యన్తవిస్మృతిరూపత్వాత్; తథాచామ్నాతమ్ 'జన్తోర్హ్యేకస్యచిద్ధేతోర్మృత్యురత్యన్తవిస్మృతి'' రితి. తథాపి నమృతౌ ముగ్ధతాయాస్సమ్యగన్తర్భావోయుజ్యతే, తథాహి ముగ్ధేసతి కస్మింశ్చిన్మృతోవాఽయం నవేతి సన్దిహానా ఊష్మాస్తినవేతి నిశ్చేతుంముగ్ధస్యోరస్థల¶మన్వారభన్తే, తథా ప్రాణోస్తినవేతి నిశ్చేతుంచ శనైర్నాసికాదేశమ్, యది ప్రాణోష్మాణౌ నోపలభేరన్ తదామృతోయమిత్యధ్యవసాయ దహనారణ్యేతమపవిధ్యన్తి, యదితు ప్రాణోష్మాణావుపలభేరన్ తదానా

¶ అన్వారభన్తే- స్పృశన్తి, అధ్యవసాయ - నిశ్చిత్యేత్యర్థః, దహ

యం మృతఇత్యధ్యవసాయ సపదితస్య సంజ్ఞాలబ్ధయేభిషజ్యన్తి, సచ లబ్ధసంజ్ఞః పునరుత్తిష్ఠతి, నచాయం లోకాన్తరాదాగచ్ఛతి, అతో ముగ్ధేసతి జీవే తస్య సా ముగ్ధావస్థా అర్ధసమ్పత్తిః- మరణావస్థాయాఅర్ధప్రాప్తిరితి ప్రతిపద్యామహే, కుతః ? పరిశేషాత్-యథోక్త రీత్యాజాగరాదిష్వనన్తర్భావేన మూర్ఛాయా అత్యన్తవిస్మృతిహేతుత్వేన కదాచిన్మరణ ద్వారత్వేనచ పరిశిష్యమాణత్వా దిత్యర్థః, +ద్వారమేవహీయం మరణస్యముగ్ధతా ప్రతీయతే, తథాహి యద్యస్య సావశేషం ప్రారబ్ధకర్మ భవేత్తదాప్రాణాదిస్తస్య ప్రత్యాగచ్ఛేత్, యదితు నిరవశేషమేవప్రారబ్ధకర్మ భవేత్తదా ప్రాణాదిస్తస్య నైవప్రత్యాగచ్ఛేత్, ఆయుర్వేదిన స్త్విమాంముగ్ధతాంపఞ్చమీమవస్థామాహుః, తత్రజాగరాద్యాస్తిస్రోఽవస్థాః ప్రసిద్ధాః, మృతిశ్చభవతిహిచతుర్థ్యవస్థా, తస్మాన్ముగ్ధేఽర్ధసమ్పత్తిరితిసుష్ఠూక్తమ్.

౫|| ముగ్ధాధికరణంసమాప్తమ్, సూ||౧||

౧౧||సూ|| నస్థానతోఽపి పరస్యోభయలిఙ్గంసర్వత్రహి

¶ ఏతావతా భగవద్భజనావశ్యకత్వప్రదర్శనాయ జీవస్య జాగరాద్యవస్థానుభవరూపాః సంసృతయః ప్రదర్శితాః, అథేదానీమస్యభగవద్బిభజిషా సునిష్పత్తయే ఉపాస్యస్య శ్రీభగవతోఽత్యద్భుతమహిమోపవర్ణనార్థమేవ 'నస్థానత' ఇత్యాది సూత్రాణ్యారభ్యన్తే, తత్ర పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాజ్ఞ స్వరూపేణ ప్రాక్పురీతత్యవస్థానాభిధానేఽపి జీవస్యేవనతస్య ప్రస్వాపాది దోషగన్ధ ఇతివక్తుమిదమాదౌ

నారణ్యే- స్మశానే, అపవిధ్యన్తి- త్యజన్తి, భిషజ్యన్తి-ఔషధంకుర్వన్తి.

+ మూర్ఛావస్థాయా మృతిద్వారత్వానుసన్ధానేన భగవద్భజన సాధకదేహాదివిషయవైరాగ్యసిద్ధి రేతదధికరణ ఫలమితి సూచయతి-(ద్వారమేవహీ)తి.   అ||౫||సూ||౧||

¶ సుషుప్త్యధికరణేనాస్యప్రత్యుదాహరణ సఙ్గతిం వక్తుం వృ

విచార్యతే,† కింపరస్యాపి బ్రహ్మణః పురీతత్యవస్థానాత్ కదాచిత్స్వాప స్స్యాత్ ? ఆహోస్విన్నైవస్యాత్ ? ఇతి విశయే ఏతం ప్రత్యాచష్టే- (నస్థానత) ఇతి= అత్ర తసిల్ సార్వవిభక్తికః, పరస్య బ్రహ్మణః పురీతత్యవస్థానేఽపీదమపి జీవస్యేవ స్వాపాది దోషః కదాపి న భవత్యేవ, కుతః ? హి- యస్మాత్, "స యదజయాత్త్వజామనుశయీత గుణాంశ్చ జుషన్ భజతి సరూపతాం తదను మృత్యుమపేతభగః । త్వముత జహాసి తామహిరివ త్వచమాత్తభగో మహసి మహీయసేఽష్టగుణితేఽపరిమేయభగః ॥ మాం భజన్తి గుణాస్సర్వే నిర్గుణం నిరపేక్షకమ్ । సుహృదం ప్రియమాత్మానం సామ్యాసంగాదయోఽగుణాః ॥ ఏతే చాన్యే చ బహవో యస్మిన్నిత్యా మహాగుణాః । ప్రార్థ్యా మహత్త్వమిచ్ఛద్భిర్నవియన్తి స్మ కర్హిచిత్" ఇత్యాదిషు సర్వత్ర వేదాన్తేషు భగవతః పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతగుణరహితత్వమప్రాకృత పరమమఙ్గళ గుణగ పరిపూర్ణత్వం చేత్యేతదుభయవిధం లిఙ్గం సాక్షాదేవ శ్రూయతే, లిఙ్గమ్, లక్షణమ్- ¶ తస్మాజ్జీవస్యైవ ప్రకృతిగుణసమ్బన్ధవశాత్స్వాపాదిదోషో భవతి, నతు పరమాత్మన ఇతి తాత్పర్యార్థః; ఏతదేవాభిప్రేత్య శ్రూయతే " సత్త్వాజ్జాగరణం విద్యాద్రజసా స్వప్నమాదిశేత్ । ప్రస్వాపం తమసా జన్తో స్తురీయం త్రిషు సన్తత " మితి. తురీయమ్- జాగరణాద్యవస్థాతీతమ్, త్రిషు- జాగరణాదిషు- సన్తతమ్-

---

త్తం కీర్తయతి- (ఏతావతే)తి. ... ... *

† పరం బ్రహ్మైవ విషయీకృత్యాస్య విశయమాహ- (కింపరస్యాపీ)తి= పురీతత్స్థానసమ్బన్ధేన జీవస్య సుషుప్తిదర్శనాత్తద్వత్తాదృశస్థానసమ్బన్ధవతః పరమాత్మనోఽపి స్వాపస్స్యాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (ప్రత్యాచష్ట) ఇత్యాదినా= ¶ పరమాత్మనోఽప్రాకృతపరమమఙ్గళగుణగణానుసన్ధానేన విషయవైరాగ్యద్వారా తద్భజనప్రవృత్తిరేతదధికరణఫలమితి సూచయన్నాహ- (తస్మా) దితి.

న్యాయప్ర్నవత్, జాగరాదీని పరం బ్రహ్మ విశ్వాది రూపేణాధి తిష్ఠతీ త్యర్థః॥నను "రూపం యత్తత్ప్రాహురవ్యక్త మాద్యం బ్రహ్మజ్యో తిర్నిర్గుణ" మిత్యాదానిర్గుణత్వం పరబ్రహ్మణశ్శ్రూయతే,తతక థమస్యాప్రాకృత పరమమఙ్గళగుణగణపరిపూర్ణత్వం ఘటేత?తస్మా న్నాస్యోభయ లిఙ్గ ముపపద్యతఇతి చేదత్రోచ్యతే, నతావత్పరమా త్మని నిర్గుణత్వం విరుధ్యతే, నిర్గుణత్వస్య ప్రాకృతగుణరాహిత్య రూపత్వాత్, యథా పార్షదేషు జయవిజయాదిషు " దేహేన్ద్రి యాసుహీనానాం వైకుణ్ఠ పురవాసినా" మిత్యత్రోపదిష్టో దేహే న్ద్రియాసుహీనశబ్దో దేవావచక్షుత గృహీతగదాపరార్ధ్యకే "యూ రకుణ్డల కిరీటవిటఙ్కవేషా । మత్తద్విరేఫ వనమాలికయానివీతావిన్య స్తయాసిత చతుష్టయ బాహుమధ్యే" ఇత్యాది వాక్య విశేష వశా త్ప్రాకృత దేహేన్ద్రియాది రాహిత్య పరస్సన్న ప్రాకృతదేహేన్ద్రి యాదికం నవిరుణద్ధి తద్వన్నిర్గుణశబ్దోపి " ఏతేచాన్యేచబహవో యస్మిన్నిత్యామహాగుణా " ఇత్యాది వాక్య శేషవశాత్ప్రాకృత గుణరా హిత్యపరస్సన్ పరమాత్మన్య ప్రాకృతప్రోక్త గుణ గణ పరిపూర్ణ త్వం నవిరుణద్ధి, ఏవం నిర్విశేషత్వాదికమపి పరమాత్మని +నవిప్రతిషి ధ్యతే, అతశ్చోభయలిఙ్గమస్యోపపన్నమేవ భవతీతి ధ్యేయమ్.

—※ ౧౨॥సూ॥ ✻నభేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్ ※—

అత్రాహకశ్చిదవిపశ్చిత్, గుణాత్మకమేవాస్తుపరంబ్రహ్మ,నతు గుణవత్, తతశ్చ గుణ గుణినోర్నభేదస్సిధ్యేత్, తస్మాన్నబ్రహ్మణఉ భయలిఙ్గం ఘటేత ఇతిచేత్తన్న, కుతః ? ప్రత్యేకమతద్వచనాత్-త

+ నవిప్రతిషిధ్యతే- సవిశేషత్వాదికంన విరుణద్ధీత్యర్థః॥

✻ పరమాత్మ గుణానాం తదభేదమభ్యుపగచ్ఛతా తస్యయథోక్తో భయలిఙ్గ మాక్షిప్తమ్, తమద్యానూద్యోత్పాటయతి సూత్రకారః- (నభేదా) దితి. ... ... ✻

ద్వచనమ్-గుణగుణినోరభేద ప్రతిపాదకమ్, అతద్వచనమ్-తయోర్భే దప్రతిపాదకమ్, తథాహి శ్రీభగవాన్ స్వస్మాత్స్వసద్గుణానాం ప్ర త్యేకం భేదం ప్రవక్తి, "మాంభజన్తి గుణాస్సర్వేనిర్గుణం నిరపే క్షకమ్ । సుహృదం ప్రియమాత్మానం సామ్యాసంగాదయో గుణా"ఇ తి. తస్మాత్స్ఫుట మేవ పరబ్రహ్మణోభవత్యుభయలిఙ్గమ్.

—⁂ ౧౩॥సూ॥అపిచైవమేకే ⁂—

అపిచైకేముఖ్యాశ్చతుర్ముఖా దయోప్యేవంభగవద్గుణానాంగుణి నోభగవతశ్చ ప్రత్యేకం భేదముపదిశన్తి "గాయన్ గుణాన్ దశశ తానఆదిదేవ శ్శేషోధునాపిసమవస్యతినాస్యపార" మితి,"గుణా త్మనస్తేపిగుణాన్విమాతుంహితావతీర్ణస్యక ఈశిషేస్యే"తి,"నాన్తం గుణానామగుణస్యజగ్ము ర్యోగేశ్వరాయేభవపాద్మముఖ్యా" ఇతిచ.

—⁂ ౧౪॥ సూ॥ అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్ ⁂—

ఏవమనన్త పరమకల్యాణ గుణ గణ పరిపూర్ణమపి పరం బ్ర హ్మరూపవదేవ భవతి కర్మవిక్షిప్తచిత్తానామ్-అవిద్యమాన దేహవ దేవ భవతి, స్వభక్తానాంతు పునః పునరవతీర్య సన్నిహితం భవతి, కుతః ? తత్ప్రధానత్వాత్- భక్తప్రధానత్వాత్, హిశబ్దేన "యా దిన సముద్ధరన్తి యతయోహృదికామ జటాదురధిగమోసతాంహృది గతోస్మృతకణ్ఠ మణిః । అసుతృపయోగినాముభయ తోప్యసుఖ"మి తి, "నాహమాత్మానమాశాసే మద్భక్తైస్సాధుభిర్వినే" తిచై వమాదిష్విదం తాత్పర్యం ప్రసిద్ధమిత్యాహ. ... ... ⁎

స్యాదేతత్ ఆవిర్భావ తిరోభావాభ్యాం భగవతోపి సౌభ ర్యాదేరివ పరిచ్ఛిన్న మేవ స్వరూప మవగమ్యతే,తథాచ "అన్తరస్మి న్నిమేలోకాఅన్తర్విశ్వమిదంజగత్- బ్రహ్మైవభూతానాంజ్యేష్ఠ" మి తి పరమాత్మనస్సర్వవ్యాపకత్వ సూచక శ్రుతివాక్య జాతం వ్యర్థ మితిచేన్నేత్యుచ్యతే, ...⁎

—✳ ౧౫॥సూ॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్ ✳—

చశబ్దోఽవధారణే, యథా ప్రకాశో మహాభూత తృతీయ స్తేజోలక్షణస్సర్వత్రా వతిష్ఠమానోఽపిమథనాదినాతత్రతత్రావిర్భవతి తిరోభవతిచ, తద్వదేవ పరమాత్మస్వరూపం బ్రహ్మోఽన్తర్బహి ర్వ్యాప్యావతిష్ఠమానమపి భక్తానుగ్రహాది కాఙ్క్షయా తత్ర తత్రా విర్భవతితిరోభవతిచ, నఖల్వావిర్భావాదినాస్యభగవద్రూపస్య పరిచ్ఛేదోభవతి, అతః "అన్తరస్మి న్నిమే లోకా" ఇత్యాది వాక్యానామవైయర్థ్యమేవ. ... ... ✳

—✳ ౧౬ ॥సూ॥ ఆహచతన్మాత్రమ్ ✳—

తత్-వ్యాపకత్వమ్,తదేవతన్మాత్రమ్."నచాన్తర్నబహిర్యస్యన పూర్వంనాపిచాపరమ్। పూర్వాపరంబహిశ్చాన్తర్జగతోయోజగచ్చయ" ఇతితస్య భగవత స్సర్వ వ్యాపకతామేవ భగవాన్ బాదరాయణిరాచార్యశ్చ ప్రాహ.... ... ... ✳

—✳ ౧౭॥సూ॥ దర్శయతిచాథోఅపిస్మర్యతే ✳—

"అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్స్థిత" ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చై మమేవార్థం దర్శయతి, అథోఽపి-కించ "అథవా బహునైతేన కింజ్ఞానేన తవార్జున। విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్న మేకాంశేనస్థితోజగదిత్యత్రాయమేవార్థస్స్మర్యతే. ... ... ✳

—✳ ౧౮॥ సూ॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్ ✳—

కమ్-ఉదకమ్,యతఏవాస్మాత్సర్వవ్యాపకాత్ప్రకృత్యధిష్ఠాతురీశ్వరాద్వివిధమిదంజగదుత్పద్యతే,అతఏవచాస్యసూర్యకాదివదిత్యుపమోపపద్యతే, తథాచేశ్వరజగతోస్సూర్య కోపమాదృశ్యతే "యథైవ సూర్యాత్ప్రభవన్తివారణి పునశ్చతస్మిన్ప్రవిశన్తికాలే। భూతానిభూమా స్థిరజఙ్గమాని తథాహరావేవగుణప్రవాహా" ఇత్యాదిషు. ఆదిశబ్దేన "భూతానిభూమా" వితిభూమ్న్యుపమాసూచితా.

నస్వీశ్వరస్య నిఖిల జగదన్తర్బహిర్వ్యాప్తత్వేస్యాదేవ ప్రత్యక్ష త్వమిత్యతఉత్తరం బ్రూతే. ... ... *

—* ౧౯॥సూ॥ ¶అమ్బువదగ్రహణాత్తు నతథాత్వమ్ *—

తుశబ్దశ్శఙ్కా వ్యావృత్త్యర్థః, కారణత్వేన నియన్తృత్వాదినాచ నిఖిల జగదన్తర్బహిర్వ్యాప్తత్వేపి పరమాత్మనః క్షీరాన్తర్గతస్యామ్బునఇవ గ్రహణాభావాత్, నతథాత్వమ్- నప్రత్యక్షత్వంభవతి, ప్రకృతితోభగవానభక్తైర్దుర్విభావ్యః ఖల్విత్యభిప్రాయః, భక్తానాం పునరయం సువివేచఏవ, తథాచామ్నాయతే "విద్వాన్స్యాత్సాక్షాన్మాత్మస్థం మథిత్వాకవయోన్తత" ఇతి. ... *

కేషాం చిదప్రత్యక్షస్యేశ్వరస్య శ్రుతిప్రమాణ సిద్ధత్వేపి సర్వత్రజగతినియన్తృత్వేన సద్భావేఇదంచ గమకం భవతీత్యాహ.

—*{ ౨౦॥సూ॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమన్తర్భావాదుభయ సామంజస్యాదేవమ్ }*—

జగన్నిష్ఠంవృద్ధిహ్రాసభాక్త్వం సర్వత్రేశ్వరసద్భావేగమకమవివేకినామపిభవతి, కస్మాత్ ? అన్తర్భావాత్- అన్తర్భవతిహీశ్వరో నియన్తృత్వేన జగతి, నహినియన్తృత్వేనేశ్వరే జగత్యన్తర్భూయమానే సత్యచేతనస్యజగతస్సర్గనిరోధ కాలయోర్వృద్ధి హ్రాసౌస్యాతామ్, తతశ్చేశ్వరాన్తర్భావాదేవ జగత్యుభయం సమంజసం భవతి, తతశ్చవృద్ధిహ్రాసోభయసామంజస్యాదేవమీశ్వరో నిఖిలజగదన్తర్బహిర్వ్యాప్యావతిష్ఠతఇత్యవోచామ. ... ... *

—* ౨౧॥సూ॥ దర్శనాచ్చ *—

దృశ్యతేచాజుర్ధారాద్యావపీశ్వరాయత్తం వృద్ధి హ్రాసభాక్త్వం సర్వజనైః, తస్మాదపీశ్వరాస్తిత్వేతస్యోభయలిఙ్గవత్త్వేచప్రాకృతైరపినవివదితవ్యమ్.౮॥ ఉభయలింగాధికరణంసమాప్తమ్, సూ॥౧౧॥

¶ ఏతచ్చ పరమాత్మనోవ్యాపకత్వం ప్రాగధ్యాయోక్తమేవేహ

—✻{ +౨౨॥ సూ॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషే ధతితతో బ్రవీతిచభూయః }✻—

బ్రహ్మస్వరూపం ప్రకృత్యేదముపదిశ్యతే "నైతన్మనో విశతివా గుతచక్షురాత్మా ప్రాణేన్ద్రియాణిచయథానలమర్చిషస్స్వాః। శబ్దో పిబోధకనిషేధతయాత్మమూల మథోక్తమాహయద్భతే ననిషేధ సిద్ధి" రితి. తత్రాద్యవిచికిత్సామః, కిమనఆదిభి బ్రహ్మస్వరూపం సర్వధాదుర్జ్ఞేయమ్ ? ఉత కథంచిదేకదేశతో జ్ఞాతుం శక్యమ్ ? ఇతి. తత్రకిం ప్రతిపద్యతే.సర్వథేతి,కుతః ? " నమస్తేఽశ్రుతసత్త్వాయబ్రహ్మాదీనాంచ సూతయే । నిర్గుణాయచతత్స్మం నాహంవేదాపరేపిచే " తి, తథా " యతోవాచోనివర్తన్తే- అప్రాప్య మనసా సహే " తి, తథా " అథాతఆదేశోనేతి నేతి నహ్యేతస్మాదన్యత్పరమస్తీ " తి, ఆదేశః-బ్రాహ్మణమ్, " అన్యదేవతద్విదితాదథోఅవిదితాదధీ " తి. తథా బాష్కలినాపృష్టస్సన్ బోధ్య ఆచార్యో వచనేనైవ బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిప్రోవాచేతి శ్రూయతే, "సహోవాచాధీహిభోఇతి- సహితూష్ణీంబభూవతంహ ద్వితీయేవా తృతీయేవా వచనఉవాచబ్రూమఃఖలుత్వంనవిజానాసి ఉపశాన్తోయ మాత్మే" తి చేత్యేతాదృశీషు శ్రుతిషుసర్వథైవబ్రహ్మస్వరూపజ్ఞాననిషేధప్రతీతేరిత్యే

ప్రసంగాదనుస్మారితమతోన పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యమితిజ్ఞేయమ్. ౫॥౬॥

\+ పూర్వాధికరణే పరమాత్మని ప్రాకృతగుణవత్త్వధర్మోనిషేధితః, ఏవముత్తరాధికరణే తస్మిన్మన ఆదిభిస్సాకల్యేనపరిజ్ఞేయత్వరూపధర్మోనిషిద్ధ్యతఇతిదృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (ప్రకృతైతావత్త్వంహీ)తి- ప్రకృత్య-ప్రకృతంకృత్వా, ప్రస్తుత్యేత్యర్థః,శబ్దః- వేదః. ... ... ✻

" వేదాహమేతం పురుషం మహాన్త" మిత్యాదిశ్రుత్యనురోధేనపరమాత్మస్వరూపైకదేశస్యజ్ఞేయత్వమస్తీతి భావేన సిద్ధాన్తయ

వం ప్రాప్తే† ప్రతిబ్రూమహే, చిరాత్కథఞ్చిదేకదేశతః కేషాంచిత్ప్ర
శాన్తాత్మనాం మహత్తమానాం మననాదిభిః పరబ్రహ్మస్వరూపం పరి
జ్ఞాతుం శక్యమేవ, న సర్వథా దుర్జ్ఞేయమితి వక్తుం శక్యమితి, కుతః?
"ద్యుపతయ ఏవ తే న యయురన్తమనన్తతయా త్వమపి యదన్తరాణ్డనిచ
యా నను సావరణాః| ఖ ఇవ రజాంసి వాన్తి వయసా సహ" ఇతి, తథా "గా
యన్ గుణాన్ దశశతానన ఆదిదేవ శ్శేషోఽధునాపి సమవస్యతి నా
స్య పార" మితి, తథా "కో అద్ధా వేద క ఇహ ప్రవోచత్- కుత ఆ
జాతా కుత ఇయం విసృష్టిః- అర్వాగ్దేవా అస్య విసర్జనాయే "త్యే
తాదృశీషు శ్రుతిషు పరబ్రహ్మ స్వరూప తద్గుణానామేక దేశతః పరి
జ్ఞానాభ్యుపగమ దర్శనాత్; ఏవమేవ "నమస్తేఽశ్రుతసత్త్వాయే"
త్యాద్యాశ్శ్రుతయో బ్రహ్మస్వరూపస్య సాకల్యేనాపరిజ్ఞేయత్వమభిప్ర
యన్తీత్యధ్యవసీయతే, ¶అన్యథా తత్రత్య యచ్ఛబ్దానాం సముద్రఘో
షావిశేషః ప్రసజ్యేత, ఏవమ్ "అన్యదేవ తద్విదితాదథో అవిదితాద
ధి" ఇత్యత్రాపి తత్పూర్వవాక్య పర్యాలోచనయా, తత్ - పరం బ్ర
హ్మ, విదితాత్ - చక్షురాదిభిః గృహీతాత్ ప్రకృతి వికారాత్ ప్రప
ఞ్చాత్, అన్యత్- వ్యతిరిక్తమేవ, చక్షురాద్యగ్రాహ్యమేవేత్యర్థః; "గ్రా
హ్యమాణైస్త్వమగ్రాహ్య" ఇత్యామ్నాయాత్; ఏతదుక్తం భవతి, ప
రం బ్రహ్మ స్వనియామ్యేషు సర్వ ప్రపఞ్చేష్వన్తర్బహిర్వ్యాప్య తద్వి
లక్షణమేవావతిష్ఠతే, తం మే "మథ్నన్తి మథ్నా మనసా దిదృక్షవో
గూఢం క్రియార్థైర్నమ ఈరితాత్మన" ఇత్యుపదిష్టక్రమేణ విచారయ
న్తీత ఏవ తత్స్వరూప మేకదేశతః కథం చిజ్జానన్తీతి. ఏవం పరమా
త్మనః ప్రకృతి వైలక్షణ్య ముపదిశ్య చేతన వైలక్షణ్య ముప దిశ్యతే,

తి-(†ప్రతిబ్రూమహే) ఇత్యాదినా= ¶అన్యథా- బ్రహ్మణస్సర్వథాదు
ర్జ్ఞేయత్వే, తథా చ పూర్వపక్షిమతే బ్రహ్మణోఽవాచ్యత్వాభావే నైత
చ్ఛాస్త్రమస్య నారమ్భణీయం స్యాదితి భావః. ... ... *

(అథో)ఇతి=అథో- అపిచ, అవిదితాత్ - అతిసూక్ష్మతయా చక్షు
రాద్యగృహీతాత్స్వనియామ్యాచ్చేతనవర్గాచ్చ, తదన్యదిత్యనుషజ్య
తే, తస్మాత్ పరంబ్రహ్మ, అధి- సర్వోత్కృష్టం భవతీత్యర్థః వర
మాన్నతత్రవిప్రతిషేధః. ఏవమ్" అథాత ఆదేశో నేతినేతీ"త్యత్రపర
బ్రహ్మస్వరూపసాకల్యపరిజ్ఞానఏవాదేశో నాస్తీత్యుపదిశ్యతే, ఏవం"త
త్రతూష్ణీం బభూవే" తి శ్రుతేశ్చ నవిరుధ్యతే, యతః బాష్కలి
నామకేన ఋషిణా పునః, ద్వి, త్రి, వారం పరబ్రహ్మస్వరూపాదికం
సాకల్యేన జ్ఞేయమిత్యభిప్రేత్య బ్రూహీతి పృష్టస్సన్ బోధ్య ఆచార్యః
పరబ్రహ్మణస్సాకల్యేన పరిజ్ఞేయత్వ మఘటమానంఖల్వితి మత్వా తూ
ష్ణీం భూత్వా స్థితః, తదిదముక్తమ్ " సహితూష్ణీం బభూవ"ఇతి.ఏత
దుపరిష్టాదయ మేవార్థ శ్శ్రూయతే " తంహద్వితీయేవా వాచన ఉ
వాచబ్రూమః ఖలుత్వంన విజానాసిఉపశాన్తోయమాత్మే"తి. అస్యా
యమాశయః, సర్వోపి పరమాత్మస్వరూపం సాకల్యేననపరిజానన్తి,
అతఏకదేశత ఏవ పరమాత్మస్వరూపం బ్రూమః,తస్మాత్త్వం సాక
ల్యేన పరమాత్మ స్వరూపం నవిజానాసి ఖలు, అతస్తూష్ణీంభూతోస్మీ
తి. తతశ్చ ప్రకృతస్య " స్థిత్యుద్భవప్రళయ హేతు రహేతు " రితి
పూర్వత్ర ప్రస్తుతస్య పరస్య బ్రహ్మణః, ఏతావత్త్వమ్- సాకల్యేనమ
నోవాగాదిగోచరత్వ మేవ,ఉత్తరత్ర " నైతన్మనోవిశతి" త్యాదినా
ప్రతిషేధతి పిప్పలాయన ఆచార్యఇతి ప్రతిజానీమః, కుతః ? హి- య
స్మాత్, తతః- అనన్తరమ్, భూయః - పునః, బ్రవీతి " యర్హ్యబ్జ
నాభచరణైషణయోరుభక్త్యాచేతోమలాని విధమేద్గుణకర్మజాని। త
స్మిన్ విశుద్ధ ఉపలభ్యత ఆత్మతత్త్వంసాక్షాద్యథా మలదృశోః సవితృప్ర
కాశ " ఇతిభగవతః పరమాత్మనఏకదేశతః పరిజ్ఞేయత్వమభ్యుపగ
మ్యభజనీయత్వం సహోపదిశతీత్యర్థః, చశబ్దేన స్వయంచ భజతీతి
దర్శయతి, తస్మా " నైతన్మన " ఇత్యాదిషుపరబ్రహ్మస్వరూప

స్య సాకల్యపరిజ్ఞానం ప్రతిషిద్ధ్యతఇతి నిశ్చీయతే.

* "శబ్దోపి బోధకనిషేధతయాత్మ మూల మధోక్త మాహ యదృతే ననిషేధసిద్ధి" రితి విషయవాక్యతాత్పర్యార్థ మాహ,

—※ ౨౩॥ సూ॥ తదవ్యక్తమాహహి ※—

యథోక్తా "శబ్దోపి బోధకనిషేధ తయాత్మ మూల" మితి శ్రుతిర్హి, తత్- నిఖిలం పరబ్రహ్మ స్వరూపమ్, అవ్యక్తమ్ - అపరిజ్ఞేయమిత్యాహ. ... ... *

అత స్తత్స్వరూపైక దేశంతు తద్భక్తాః పశ్యన్తీత్యాహ.

—※ ౨౪॥సూ॥అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ※—

యద్యపి సాకల్యేన భగవద్రూప మదృశ్యం భవతి, తథాపి

ఫలం కథయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

* (శబ్దోపి)ఇతి= విషయవాక్యోత్తరభాగతాత్పర్యార్థస్తు, శబ్దః- వేదః, కర్తా; సతు "నమస్తేఽశ్రుతసత్వాయ- యతోవాచో నివర్తన్త" ఇత్యాదిరూపఇత్యర్థః, యదృతే- యత్పరంబ్రహ్మ వినా, ననిషేధసిద్ధిః- "నైతన్మనో విశతీ" త్యాదినిషేధో నసిద్ధ్యేత్, తదాత్మమూలమ్- వేదకారణంపరం బ్రహ్మ, కర్మ; సాకల్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యతయా, అధోక్తమ్- అస్ఫుటం యథాభవతితథా, ఆహ-సాకల్యేన బ్రహ్మస్వరూపం నప్రతిపాదయతీత్యర్థః, తస్మాత్సాకల్యేన పరబ్రహ్మస్వరూపమపరిజ్ఞేయమపి "వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమ్- తంత్వౌపనిషదంపురుషంపృచ్ఛామి- దేహేన్ద్రియాసుహృదయానిచరన్తి యేనసంజీవితానితమవేహిపరం నరేన్ద్ర" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః "వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్యః" ఇత్యాదిస్మృతిభ్యశ్చ తత్స్వరూపమేకదేశతః పరిజ్ఞేయమితి భావేనోత్తర సూత్ర మవతారయతి-(అత)ఇతి=బ్రహ్మస్వరూపస్యసాకల్యేనాపరిజ్ఞేయత్వే ప్యేకదేశతో జ్ఞాతుంశక్యత్వాదిత్యర్థః. ... ... *

సంరాధనే నిష్పన్నే సత్యేకదేశతో భగవద్రూపం పశ్యన్తి భక్తియోగినః, సంరాధనమ్, శ్రవణకీర్తన ధ్యానపాదసేవనార్చనాదిలక్షణ భక్తియోగానుష్ఠానమ్, కుతః పునరిదమవగమ్యతే ? ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్- శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్, తథాచ శ్రుతిః “ పశ్యన్తిమే రుచిరాణ్యేవసన్తః ప్రసన్నవక్త్రారుణలోచనాని । రూపాణి దివ్యాని వరప్రదాని సాకం వాచం స్పృహణీయాం వదన్తి ” ఇతి, “ తద్విష్ణోః పరమం పదః సదాపశ్యన్తిసూరయః- దివీవచక్షురాతత ” మితి, పదమ్- స్వరూపమ్, తథా “ పరాఞ్చిఖాని వ్యతృణ త్స్వయం భూస్తస్మా త్పరాం పశ్యతినాన్తరాత్మన్ । కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మాన మైక్షదావృత్తచక్షు రమృతత్వమిచ్ఛన్ ॥ కాలేనసోఽజః పురుషో యుపాభిఃప్రవృత్తయోగేనవిరూఢబోధః। స్వయంతదన్తర్హృదయేవభాతమపశ్యతాపశ్యతయంసపూర్వః ” మిత్యేవంజాతీయకా. స్మృతిస్తావత్ “పశ్యమే పార్థరూపాణి ” త్యుపక్రమ్య “ పశ్యామిత్వా సర్వతోనన్తరూపమ్। నాన్తం నమధ్యం నపునస్తవాదింపశ్యామి విశ్వేశ్వరవిశ్వరూప ॥ కిరీటినం గదినం చక్రిణంచ తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమన్తమ్ । పశ్యామిత్వాందుర్నిరీక్ష్యం సమన్తాద్దీప్తానలార్కద్యుతిమప్రమేయ”మిత్యేవం రూపా. ... ... *

౨౫॥ సూ॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్

కాలత్రయేపి ప్రకర్షేణకాశతే విరాజతఇతి ప్రకాశః - పరమాత్మా; సతు స్వసంరాధనతత్పరమ్, అవైశేష్యమ్- స్వమాహాత్మ్యవిశేషానావిష్కరణం యథాతథా, వాత్సల్యాత్ప్రకాశవదనువర్తతే, యథావా సావిత్రః ప్రకాశస్సవితారమేవానువర్తతే, ఆదిశబ్దేనదృష్టాన్తాన్తరం సూచయతి, యథావా గౌరవత్సమనువర్తతే తద్వచ్చ, కుతః? కర్మణ్యభ్యాసాత్- స్వభక్తలక్షణకర్మణిపునఃపునః ప్రవృత్తిదర్శనాత్

తథాచ దృశ్యతే "సారథ్యపారిషద సేవనసఖ్యదౌత్య వీరాసనాను గమన స్తవనప్రణతీన్ స్నిగ్ధేషు పాణ్డుషు జగత్ప్రణతించ విష్ణోర్భక్తిం కరోతి నృపతిశ్చరణారవిన్దే" ఇతి, తథా "అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతన్త్ర ఇవ ద్విజః । సాధుభిర్గ్రస్తహృదయో భక్తైర్భక్తజనప్రియ" ఇతి చైవమాదిశ్రుతిషు. "సర్వోపేతా చ తద్దర్శనా" దిత్యాదావయమర్థస్సూచితోఽపీహ స్పష్టతరత్వాద్విశిష్యత ఇతి జ్ఞేయమ్.

—౨౬॥సూ॥* అతోఽనన్తేన తథాహి లిఙ్గమ్—

(అత)ఇతి= తసిల్ సార్వవిభక్తికః, అతః- భక్తవాత్సల్యాది గుణగణ పరిపూర్ణేన, అనన్తేన- అపారమహిమ్నా భగవతా, హేతునా, తేన స ఐహికాముష్మికాన్ సర్వాభీష్టాన్ ప్రాప్నోతి, తథాహి లిఙ్గమ్- తథాచ శ్రుతిర్భవతి "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్- సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే" త్యేవం రూపా. ... ... *

—౨౭॥సూ॥ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్—

†అత్రైవం జీవేశ్వరయోస్సంరాధకసంరాధ్యభావే సిద్ధే తద్దృఢీకరణాయ మతాన్తరే పునర్విప్రతిషేధః ప్రకటీక్రియతే, (~~ఉభయ~~ వ్యపదేశాత్త్వి)తి= "సుపర్ణా వేతౌ సదృశౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయాకృతనీడౌ చ వృక్షే" ఇతి, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశానీశౌ- నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్"

---

* ఐహిక సంరక్షణవ్యాజేన భక్తవాత్సల్యం భగవతి ప్రదర్శ్య ఆముష్మిక సంరక్షణ వ్యాజేనాపి తస్మిన్ తదేవ ప్రదర్శయతి- (అతోఽనన్తేనే)తి. ... ... *

† ఏవం వేదాన్తసిద్ధే సిద్ధాన్తే సర్వేషా మత్యాదరం జనయితుం వేదాన్తాదిసర్వశాస్త్రవిరుద్ధే పరమతే దోష ముద్ఘాటయన్నుత్తరసూత్రమవతారయతి-(అత్రైవే)తి. ... ... *

నితి, "తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానో" విరుద్ధధర్మిణో
స్తాతస్థితయోరేకధర్మిణో" త్యేవమాదిశ్రుతిషు కర్మఫలాశనానశ
న, కించిత్ జ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వా, నీశత్వేశత్వ, ప్రకృతి వశ్యత్వా వశ్య
త్వ, సకళజ౯త్వ నిష్కళజ౯త్వ, ధ్యాతృత్వ ధ్యేయత్వా, శ్రితత్వా
శ్రయత్వ, శరీరత్వ శరీరిత్వ, నియామ్యత్వ నియన్తృత్వ, గన్తృత్వ గ
మ్యత్వ, బహుత్వైకత్వాది పరస్పర విరుద్ధోభయవిధ ధర్మ వ్యపదే
శాదేవ జీవేశ్వరయోః స్వాభావిక ఏవ భేద ఇత్యధ్యవసితః, నత్వ
భేదః, సతు "మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి
మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కించనే" త్యేవమాదిశ్రుతీనాం తా
త్పర్య మజానతామహికుణ్డలవద్భ్రమవశాజ్జీవేశ్వరయోః ప్రతీయతే,
యథా కుణ్డలాకారేణ సంవిశ్య స్వపన్తమహిం భ్రాన్త్యా రజ్జుం మన్యతే,
తద్వన్మిథో విరుద్ధధర్మశీలయోర్జీవేశ్వరయోస్స్వాభావత స్సత్యపిభే
దే ఽనాది పాపకర్మవాసనయా జీవే పరమాత్మాభేదభ్రమాదనర్థం
ప్రాప్నువన్తి జీవేశ్వరాభేదవాదిన ఇత్యర్థః, యదేవేహ తదముత్ర
యదముత్ర తదన్విహ మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్య
తి- మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాస్తి కించనే" త్యస్యాః కఠ
వల్ల్యాస్త్విదమేవ తాత్పర్యమ్, సర్వేషు లోకేషు పరంబ్రహ్మ సర్వజీవా
న్తర్యామితయా ఏకరూపేణైవాస్తి, నతు నానా, ఏవం సతి యస్తా
వత్ బ్రహ్మరుద్రాది నిఖిలజీవేషు పరం బ్రహ్మ నానేవ పశ్యతి సతు మృ
త్యోర్మృత్యుమాప్నోతి- మరణానన్తరం మరణం ప్రాప్నోతి, పునః
పునర్జన్మ మరణదుఃఖ పరమ్పరాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః, తదుక్తమ్
"మృతేరనన్తరం జన్మ జన్మనోఽనన్తరం మృతిః । ఘటీయన్త్రవదశ్రా
న్త సంసారః పాపినాం ధ్రువ" ఇతి. తస్మాదిదం పరంబ్రహ్మ సర్వే
షు జీవేషు లోకేషు చ నానా నాస్తి, కించన- కించిదపి, నైవ నానా
విధం భవతి, కింతు సర్వత్రైకవిధమేవ భవతి, జీవాస్తు తద్భిన్నాః

ఏవభవన్తీతి, మనసా ప్తవ్యమ్- నిశ్చేతవ్యమితి,నహ్యత్ర జీవేశ్వరయో రభేదప్రసక్తిరస్తి- అతఏవోత్తరోత్ర జీవేశ్వరయోర్వాస్తవభేదాభ్యు పగమశ్శ్రూయతే "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీ" త్యాదౌ.*అతః "అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా" మితి సూక్తమ్. ... ... *

—⁂ ౨౮॥సూ॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్ ⁂—

"ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్య" మిత్యస్మిన్సూత్రే భక్తవాత్స ల్యాది గుణగణ ప్రకటనాయ భగవతః ప్రకాశ దృష్టాన్త ఉక్తః, స మ్ప్రతి భగవద్భక్తస్య తదాశ్రితత్వే ప్రకాశమేవ దృష్టాన్త మాహ (ప్రకాశాశ్రయవ)దితి=యథాప్రకాశః- సౌరో మయూఖః, స్వాశ్ర యం సూర్యం సదాసమాశ్రిత్యావతిష్ఠతే, తద్వదేవభగవద్భక్తోపి తం భగవన్తం పరమాత్మానమేవాశ్రిత్యావతిష్ఠత ఇతి యావత్; కుతః పునరిదమవగమ్యతే ? తేజస్త్వాత్- భగవద్భక్తస్య ముక్తత్వేన కౌస్తు భాఖ్య భగవత్తేజో రూపత్వాదిత్యర్థః,తథాచ శ్రూయతే ¶"కౌ స్తుభవ్యపదేశేన స్వాత్మజ్యోతిర్బిభర్త్యజ" ఇతి. *

—⁂ ౨౯॥సూ॥ పూర్వవద్వా ⁂—

వా శబ్దోవధారణే, యథాపూర్వమ్ "అంశో నానావ్యప దేశా" దిత్యత్ర జీవానాం సామాన్యతః పరమాత్మాంశత్వం స్వస్వా మిదృష్టాన్తేన స్పష్టీకృత్య భగవదాశ్రితత్వముక్తమ్, తద్వదేవేహాపి

---

* పూర్వసూత్రోపోద్బలకత్వాదస్యసూత్రస్య పూర్వసూత్రే హైకార్థ్యం ద్యోతయన్నేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(అత)ఇతి= పూర్వసూచితంజీవేశ్వరయోరాశ్రయాశ్రయిభావప్రపఞ్చనార్థకము త్తరసూత్రమవతారయతి- (ప్రకాశాదివ)దితి. *

¶(కౌస్తుభవ్యపదేశేన)ఇతి=కౌస్తుభాభరణస్యసదాభగవదాశ్రిత త్వం యుక్తమితిభావః. ... ... *

ప్రకాశ దృష్టాన్తేన భక్తానాం సామాన్యతో౽నవరతం భగవ దాశ్రి
తత్వంస్పష్టీకృతమితినిశ్చేతవ్యమ్,ఏతదుక్తంభవతి, భగవద్భక్తానాంజీ
వత్వా విశేషాత్పరమాత్మాంశత్వ రూపసమ్బన్ధేన తదాశ్రితత్వే సిద్ధేపి
తేషాం తద్భక్తి మత్త్వరూప సమ్బన్ధేన విశేషతో భగవదాశ్రితత్వమి
హాస్పష్టీ క్రియతఇతి. తతశ్చానవరతం మహత్తమైరాశ్రితస్య సర్వై
రాశ్రయణీయత్వాత్పరమాత్మన స్సర్వోత్తమత్వం సిద్ధమితి జ్ఞేయమ్.

—※ ౩౧॥ సూ॥ ప్రతిషేధాచ్చ ※—

అపిచ ముముక్షూణా ముపాస్యం పరతత్వం శ్రీ నారాయ
ణాఖ్యమేవ భవితు మర్హతి, నాన్యత్; తత్రకస్యహేతోః? ప్రతి
షేధాత్- ప్రతిషేధతిహి " మత్తఃపరతరంనాన్యత్కిఞ్చిదస్తి ధనం
జయే " తి శ్రీభగవాన్ స్వయమేవ స్వస్మాన్నారాయణాఖ్యాన్నాన్య
త్పరతత్వమితి. చశబ్దేన పురస్తాత్ " విశేషణ భేదవ్యపదేశాభ్యాంచ
నేతరౌ " విత్యస్మిన్ సూత్రే చేదం నిర్ణీతమితి స్మారయతి, తస్మా
త్పరమాత్మన స్సర్వోత్తమత్వం సిద్ధమ్. ... ※

—※ ౩౧॥సూ॥పరమతస్సేతూన్మానసమ్బన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః ※—

అపిచ నారాయణ ఏవపరతత్వం భవితుమర్హతి, కుతః? అ
తోవక్ష్యమాణేభ్యస్సేతూన్మానసమ్బన్ధ భేదవ్యపదేశేభ్యః, ద్వన్ద్వా
న్తేశ్రూయమాణోవ్యపదేశశబ్దః ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే, తథాచ సే
తువ్యపదేశా దున్మానవ్యపదేశాత్సమ్బన్ధవ్యపదేశాచ్చేత్యర్థః, "ఏష
సర్వేశ్వర ఏషసర్వభూతపాలఏషసేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా
మసమ్భేదాయే " తి, " అథ యఆత్మా ససేతు ర్విధృతి " రిత్యా
త్మశబ్దాభి హితస్య పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య సేతు వ్యపదేశో
భవతి, తథా "జ్యాయాన్పృథివ్యాజ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్దివో
జ్యాయానేభ్యోలోకేభ్య " ఇతి భగవత ఉన్మాన వ్యపదేశో భవతి,
ఉన్మానత్వమ్- ఉద్గతపరిమాణత్వమ్, దేశకాలా ద్యపరి చ్ఛేద్యత్వమితి

యావత్; తథా "స్వకృత పురేష్వమీష్వబహిరన్తర సంవరణం త వపురుషం వదన్త్యఖిల శక్తిధృతోంశ కృత" మితి తస్య భగవతస్స ర్వజీవాంశిత్వ లక్షణసమ్బన్ధవ్యపదేశోభవతి, తథా భేదవ్యపదేశశ్చ బ్రహ్మణోభవతి, భిద్యన్తే- విభజ్యన్తే, జీవాఅనేనేతి భేదః,పరమాత్మా సృష్టికాలే జీవానాం నామరూపవిభాగ కర్తేతి వ్యపదేశో భవతీతి యావత్; సతు"నామరూప క్రియాధత్తే సకమాకర్మకః పరః-స ర్వాణిరూపాణి విచిత్యధీరః- నామానికృత్వా భివదన్యదాస్త" ఇ త్యాదిరూపః, తతశ్చ సేతు వ్యపదేశాదిభ్యోహేతుభ్యః పరమపురు షశ్శ్రీ నారాయణ ఏవ పరతత్వ మిత్యధ్యవసీయతే.

నను సేతుశబ్దో జలసాన్తత్యవిచ్ఛేదకే మృచ్ఛిలాది ప్రచయేప్రసి ద్ధః, సకథం భగవతి వ్యపదిశ్యత ఇత్యత ఉత్తరంపఠతి.

—※ ३२ సూ॥ సామాన్యాత్తు బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్ ※—

తుశబ్దశ్శఙ్కాపనుత్యర్థః, సామాన్యమ్- సాధర్మ్యమ్, సా దృశ్యమ్; భగవతోఽ ధర్మిష్ఠసాన్తత్య విచ్ఛేదకత్వేన సద్ధర్మ మ ర్యాదాకరత్వేనచ సేతుసాదృశ్యాత్తస్మిన్ భగవతి ప్రయుజ్యమాన స్సేతుశబ్దవ్యపదేశోఽ ధర్మిష్ఠ సాన్తత్య విచ్ఛేదకత్వసద్ధర్మమర్యా దాకరత్వాది బుద్ధ్యుత్పాదనార్థ ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్, పాదవ దేవాయ ముపపద్యతే, యథా "పాదో మహీయం స్వకృతైవయస్యే"త్య త్ర భగవత్పాదత్వేనోపాస్య బుద్ధ్యుత్పాదనార్థం మహ్యాం భగవ త్పాదవ్యపదేశ ఉపపద్యతే తద్వత్. ... ... ※

—※ ३३॥సూ॥ స్థానవిశేషాత్ ప్రకాశాదివత్ ※—

యద్యపిదేశకాలాద్యపరిచ్ఛిన్నస్య భగవతస్సర్వత్రావస్థానం భవతి తథాపి స్థానవిశేష యోగాదయం భగవాన్ సుఖోపాసనో భవితుమర్హతి, తత్ర విశేషత ఆవిర్భావాదిత్యాశయః, ఇహస్థాన విశేషశబ్దేన చలాచల లక్షణ విగ్రహవిశేషో వివక్ష్యతే, తత్రాపి చ

లశబ్దేన భాగవతావివక్ష్యన్తే, అచలశబ్దేనతు సాలగ్రామాదికం వివక్షిత ఇతి జ్ఞేయమ్. ప్రకాశాదివదితి సర్వత్రావస్థితస్య క్వచిత్క్వచిదత్యన్తం సుఖోపాస్యత్వే దృష్టాన్తః, యథా ప్రకాశో మహాభూతతృతీయం తేజస్సర్వగతమప్యరణి లక్షణకాష్ఠ విశేషయోగా దావిర్భూతం సత్సుఖోపాసనం భవతి, యథావా సర్వగతమపి మహాభూతద్వితీయ మమ్భోవాపీ కూప నద్యాది ష్వావిర్భూతం సత్సుఖసేవ్యం భవతి తద్వత్. ... ... *

—* ౩౪॥ సూ॥ ఉపపత్తేశ్చ *—

ఇతశ్చైతస్మిన్ స్థానవిశేషేఽయం భగవాన్ సుఖ సంరాధనోవగమ్యతే, యత స్తత్రైవాయం పరమాత్మా స్వల్పేనాపి సమ్భారేణ సమారాద్ధుముపపద్యతే, తథాచామ్నాయతే "భక్త్యస్యచయథాలబ్ధై హృర్దిభావేన చైవహీ" తి, "పరిజనానురాగ విరచిత శబళ సంశబ్ద సలిల కుసుమ సిత కిసలయ తులసీ దూర్వాఙ్కురైరపి సమ్భృతయా సపర్యయా కిల పరమ పరితుష్యసీ" తిచ. తస్మాన్నారాయణ ఏవ ముముక్షూపాస్యః. ... ... *

—* ౩౫॥ సూ॥ తథాన్యప్రతిషేధాత్ *—

యథా "మత్తః పరతరం నాన్య త్కిఞ్చిదస్తి ధనంజయే" తి స్మృతి శ్రీ నారాయణాన్నాన్య త్పరతత్వమితి ప్రత్యషేధత్, తథైవ "యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో నజ్యాయోస్తి కశ్చిత్ । వృక్షఇవ స్తబ్ధోదివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణసర్వ" మిత్యేవం జాతీయకా శ్రుతయ శ్రీనారాయణా దన్యన్నపరతత్వమితి ప్రతిషేధతి, తస్మాన్ముముక్షూపాస్యం పర తత్వం నారాయణ ఏవేత్యధ్యవసీయతే. ... ... *

—*{ ౩౬॥ సూ॥ అనేన సర్వగతత్వ మాయామశబ్దాదిభ్యః }*—

అనేన-అన్యప్రతిషేధేన, " ఆయామతో విస్తరతః స్వమానదేహేన లోకత్రయసఙ్గ్రహేణే " త్యాదిషు శ్రూయమాణేభ్య ఆయామశబ్దాదిభ్యశ్చావగతం సర్వగతత్వ మప్యస్మా న్నారాయణా దన్యస్య పరతత్త్వతాం వారయతి, ¶తథాచ పరతత్త్వతయా ముముక్షూపాస్యత్వా చ్ఛ్రీభగవతో నారాయణస్యైక దేశతో జ్ఞేయత్వ మస్తీతి సిద్ధమ్. ... ... *

౭॥ ప్రతిషేధాధి కరణం సమాప్తమ్, సూ॥౧౫॥

—※ ౩౭॥సూ॥ ఫలమత ఉపపత్తేః ※—

† తదేవం పరబ్రహ్మణో నారాయణస్యైవ సర్వస్మాత్పరత్వేన సోఽవశ్యం ముముక్షుభి స్సమాశ్రయణీయ ఇత్యుక్తమ్,అథయదిదం స్వస్వకర్మానుగుణం *సుఖదుఃఖాదిలక్షణం ఫలంజీవై రుపభుజ్యతే;తత్కింకేవలేభ్య స్స్వానుష్ఠితకర్మభ్యో భవతి? ఆహోస్విత్ పరబ్ర

¶ అధికరణముపసంహరతి- (తథాచ)ఇతి= పరమాత్మనః పరతత్త్వతాయాం సిద్ధాయామిత్యర్థః. శ్రీభగవతో నారాయణస్య పరతత్త్వత్వముముక్షూపాస్యత్వయోరాదిమాధ్యాయేఽధ్యవసితత్వేఽపి హా భగవదుపాసనలక్షణమోక్షోపాయనిరూపణాత్తత్రాదరాతిశయం జీవానాముత్పాదయితు మస్మిన్నధికరణే తస్య పరతత్త్వతాదిక మనుస్మారితమితి ధ్యేయమ్. అ॥౭॥సూ॥౧౫॥

† పూర్వస్మిన్నధికరణే శ్రీభగవతో నారాయణస్య సర్వోత్తమత్వేన ముముక్షూపాస్యత్వ కథనాదుత్థితస్య సకామోపాస్యత్వం నాస్తీత్యాక్షేపస్యాస్మిన్నధికరణే సమాధ్యభిధానాదస్య పూర్వాధికరణేనాక్షేపసఙ్గతిం ద్యోతయితుం వృత్తమనువదతి(తదేవ)మితి.

* సుఖరూపఫలమేవ దేవైరుపభుజ్యతే-దుఃఖరూపఫలమేవనారకిభిరుపభుజ్యతే- అదినాతదుభయవ్యామిశ్ర ఫలమేవమనుజై రుపభుజ్యత ఇతివివేకః. కేవలేభ్యః- పరమాత్మానధిష్ఠితేభ్యః, పరబ్రహ్మ

ష్ణో దోఽధిష్ఠితేభ్య స్తేభ్యో భవతీతి సన్దేహే ప్రాప్తే¶ ప్రతిపత్తవ్యం
తావత్ప్రిహ- (ఫలమత) ఇతి= అతః - అస్మాత్పరబ్రహ్మణో నారా
యణాదుదోఽధిష్ఠితేభ్య ఏవ కర్మభ్య ఏషాముపభుజ్యమా
నం ఫలంభవతి, నతు కర్మణాం స్వాతన్త్ర్యేణ, కుతః? ఉపపత్తేః,
శ్రీభగవాన్నారాయణ ఏవహి జీవానాం ధర్మాధర్మాది ఫలాన్య
వకల్పయితుం బ్రహ్మాణ్డం విరచయ్య తత్రజీవాన్యథా కర్మ జరాయు
జాదితత్తద్దేహైస్సాకం యోజయిత్వా తేషాం తేషాం స్వస్వకర్మా
నుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛన్ సర్వాధ్యక్షో మహీయత ఇత్యుపపద్యతే, క
ర్మతు జడతయా స్వాతన్త్ర్యేణ ఫలమవకల్పయితుం నాలమ్, *ఇహ
కర్మశబ్దేన తజ్జనితా పూర్వమేవ వివక్ష్యతే, అతః కర్మణో వినాశి
త్వేన కాలాన్తర భావి ఫలోత్పత్తికాలే తదసత్త్వం న దోష ఇతి జ్ఞేయమ్,
†తతశ్చ కర్మసాపేక్షత్వాత్పరబ్రహ్మణ స్తత్సకాశాదేవ సర్వేషామి

ణోఽధిష్ఠితేభ్యః- పరమాత్మాధిష్ఠితేభ్య ఇత్యర్థః.

¶ నను "కర్మణా జాయతే జన్తుః కర్మణైవ ప్రమీయతే। సుఖం
దుఃఖం భయం క్షేమం కర్మణైవాభిపద్యతే ॥ తస్మాత్సమ్పూజయే
త్కర్మ" ఇత్యాదౌ కేవలకర్మణాం స్వాతన్త్ర్యేణ ఫలదత్వ శ్రవణా
త్కేవల కర్మభ్య ఏవైషాం సుఖాది లక్షణం ఫలంభవతి , తస్మాత్స
కామైః పరమాత్మా నోపాస్య ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే "నిత్యో నిత్యా
నాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్। త
మాత్మస్థం యేఽనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్_
లభతే చ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్ హితాన్" ఇత్యేవం జాతీ
యక శ్రుతిస్మృతిభిః "కర్మణా జాయతే జన్తు" రిత్యాది శ్రుతేః పర
మాత్మాధిష్ఠితకర్మభ్య ఏవైషాం సుఖాది రూపం ఫలం భవతి, అతో
విషయాత్మభిరపి పరమాత్మైవోపాసితవ్య ఇతి భావేన సిద్ధాన్తయతి_
(ప్రతిపత్తవ్యం తావత్ప్రిహ) ఇత్యాదినా. *ఇహ-సిద్ధాన్తే. †ఫలకథ

దం తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన సుఖ దుఃఖాది లక్షణం ఫలం భవతి, న త్వతీత కాల వర్తినః పాషాణ కాష్ఠ లోష్టసధర్మణాత్కర్మణస్త జ్జనితా పూర్వాద్వా స్వాతన్త్ర్యేణ భవతీత్యధ్యవసితమ్.

—✻ ౩౮॥సూ॥ శ్రుతత్వాచ్చ ✻—

నవయ ముపపత్తిమాత్రేణ హేతునాస్మాత్ పరమాత్మనః ఫలం భవతీతి బ్రూమహే, అపితు శ్రుతత్వాచ్చ బ్రూమః, తథాచ శ్రుతిః "సవా ఏష మహానజ ఆత్మా†న్నాదో వసుదాన" ఇతి.చశబ్దాత్ స్మృతిరపి సూచితా "యో యో యాం యాం తనుం భక్తశ్శ్రద్ధయార్చితు మిచ్ఛతి। తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్॥ సతయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచ తతఃకామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్" ఇతి.

—✻ ౩౯॥సూ॥ ధర్మం ¶ జైమిని రతఏవ ✻—

అత్రయద్యపి జైమిని రాచార్యో ఽపూర్వాఖ్యం ధర్మమేవ ఫలదాతారం మన్యతే, కుతః ? అతః- శ్రుతత్వా దేవ హేతోః, శ్రూయతేహి "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేత - వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేత భూతికామ" ఇత్యాది శ్రుతిషుయాగస్యైవస్వ~~ర్గాదిఫలో~~త్పాదకత్వమ్, కఃపునరసావ పూర్వపదే నావగన్తవ్యో ధర్మ ఇత్యుక్తేత, కర్మానుష్ఠానాదవశ్యం భావి ఫలస్య సూక్ష్మా కాచిత్ పూర్వావస్థాఽపూర్వపదేనావగమ్యతె, ఈశ్వరస్తు ఫలదఇతినశక్యతేవక్తుమ్, తస్యైకత్వా దేవవిచిత్ర కర్మఫల ప్రదత్వా నుపపత్తేః కర్మాను

నపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తతశ్చే)తి.

† అద్యత ఇత్యన్నమ్- సుఖాదిరూపమ్, ఆసమన్తా త్ప్రాణిభ్యోదదాతీత్యన్నాదః, వసూని- ద్రవిణాని, దదాతీతితథా

¶ జైమిని గ్రహణేన తత్వనిర్ణయార్థం గురుశిష్య సంవాదో స్మిన్నధికరణే నిరూప్యతఇతిద్యోతయతి.

ష్ఠానవైయర్థ్యాపత్తేశ్చ;తస్మాద్ధర్మఏవ ఫలదమితి జైమినేర్మతమ్.

తథాపి తన్మతం స్వస్యానభిమత మిత్యభిప్రేత్య ప్రతిపత్తవ్యం సిద్ధాన్త మాహ. ... ... *

—✳౪౦॥సూ॥పూర్వంతుబాదరాయణోహేతువ్యపదేశాత్✳—

తుశబ్దేన కేవలాదపూర్వాత్ఫలం భవతీత్యేవ ముపన్యస్తం జైమిని మతమస్తమితమ్, భగవాన్ బాదరాయణిస్తు, పూర్వమ్-కర్మ సాపేక్షత్వేన పూర్వోక్తం పరమాత్మానమేవ, ఫలప్రదం మన్యతే, కుతః? హేతువ్యపదేశాత్-అస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మాధర్మ కారయితృత్వం వ్యపదిశ్య తత్ఫలహేతుత్వంచ వ్యపదిశతి. "ఏష హ్యేవ సాధుకర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే-ఏష హ్యేవాసాధుకర్మ కారయతితం యమేభ్యోలోకేభ్యోఽధోనినీషతే" ఇత్యాదిశ్రుతిః.*తస్మాదపూర్వస్యాప్యుద్బోధకాద్భగవతో నారాయణాత్తత్తజ్జీవానాం తత్తదపూర్వానుగుణ్యేన ఫలం భవతీతి నిశ్చేతవ్యమ్,"వాయు మేవ స్వేన భాగధేయే నోప ధావతి సఏవైనం భూతింగమయతీ" త్యాదిష్వపి వాయ్వన్తర్యామి తయాస్థితస్య పరమాత్మనఏవ ఫలదత్వ మధ్యవసీయతే, "యోవాయౌ తిష్ఠ" న్నిత్యారభ్య "వాయుమన్తరోయమయతీ" తి, "లభతేచ తతఃకామాన్మయైవ విహితాన్హితా" నిత్యాది శ్రుతి స్మృతి ష్వేతదర్థా

---

*సిద్ధాన్తముపసంహరతి-(తస్మా)దితి= ఏతేన "జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేత" ఇత్యత్ర జ్యోతిష్టోమస్య తజ్జనితాపూర్వస్యవా పరమాత్మాధిష్ఠానేనైవ స్వర్గాది ఫలదత్వమితి వ్యాఖ్యాతమ్. "వాయుమేవస్వేన భాగధేయేనోపధావతీ" త్యాద్యర్థవాదేషు వాయ్వాదేస్స్వాతన్త్ర్యేణ భూత్యాది ఫలదత్వం ప్రతీయత ఇత్యాశఙ్క్యాహ- (వాయుమేవ)ఇతి= పరమాత్మన ఏకత్వేన కథం నానాకర్మఫలదత్వమితినశఙ్క్యమిత్యాహ-(అపిచే)తి= ఏతత్పాదార్థముప

వగమాత్; అపిచ పరమాత్మనోవిచిత్ర శక్తిత్వేన విచిత్ర కర్మఫల ప్రదత్వ ముపపద్యతే, ¶తస్మాదద్భుతమాహాత్మ్యస్సర్వోత్తమశ్శ్రీహరిరేవసర్వైస్సమ్భజనీయ ఇతి ధ్యేయమ్. ... ... *

౮॥ ఫలాధికరణంసమాప్తమ్, సూ॥౪॥

సంహరతి ¶(తస్మా) దితి= సర్వైః - స్వభోగాధిభిరపవర్గాధిభిశ్చ. అ॥౮॥సూ॥౪॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్యాపరమహంస
పరమగురునిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త
శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీభ
గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవే
దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య
ద్వితీయఃపాదః.
శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.
ద్వితీయపాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౪౦॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీ సీతారామాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య, తృతీయః పాదః.

—※ ౧॥సూ॥సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్ ※—

¶ తదేవం తృతీయాధ్యాయ ద్వితీయపాదే జీవానాం భగవదుపాసిసిషోత్పత్త్యర్థం స్వప్నాద్యవస్థానుభవ రూప తత్సంసరణం నిరూప్య భజనీయ గుణాలయస్య శ్రీభగవతః పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య మహిమోపవర్ణితః, అథాస్మిన్ తృతీయ పాదే శ్రీమద్భాగవతమాహాత్మ్యం విద్యామాహాత్మ్యం తద్గుణోప సంహారానుపసంహారౌ భగవ దవతార మాహాత్మ్యం ప్రసంగా దాగతంచేత్యేతదర్థజాతం ప్రపఞ్చ్యతే;† తత్రాదౌ భగవద్భజనప్రకార పరిజ్ఞానాయతత

శ్రీమద్భాగవతశ్రుత్యా భక్తిస్సాన్యైరఘూత్తమే।
అసఙ్ఖ్యేయావతారేఽస్మిన్నానన్దాదిగుణార్ణవే॥

¶ ,,పూర్వస్మిన్పాదే భగవ దుపాసిషోత్పాదనార్థంజీవానాం స్వప్నాద్యవస్థా నుభవ రూప సంసృతి నిరూపణ పూర్వకం శ్రీభగవతో నారాయణస్యైవ ముముక్షూపాస్యత్వంనిర్ధార్య తద్గోచరోపాసనస్వరూపాదేరస్మిన్ పాదేనిర్ధార్యమాణత్వాత్పూర్వపాదేనాస్య విషయి విషయిభావ రూపాం సఙ్గతిం ద్యోతయితుం వృత్తానువాద పూర్వక మేతత్పాదార్థమాహ-(తదేవ) మిత్యాదినా=విద్యామాహాత్మ్యమ్- భక్తిరష్టాఙ్గయోగశ్చేత్యేతదుభయ ప్రభావమ్, ఏతదధ్యాయగోచర భగవదుపాసనవిషయకత్వాదస్యపాదస్యైతదధ్యాయే నైకవిషయకత్వం సఙ్గతిరితి ద్రష్టవ్యమ్.†భగవద్భక్తిరూపాదిపరిజ్ఞానార్థ మధ్యేతవ్య వేదాన్తం విషయీకృత్యాస్యాధికరణస్య విశయమాహ (తత్రాదా) వితి= తత్ర=అస్మిన్పాదే.

త్తచ్ఛాఖాభేదేషు శ్రూయమాణా నానావిధ వేదాన్తాఅధ్యేతవ్యాః? ఆహోస్విత్సర్వ వేదాన్త ప్రత్యయభూతం శ్రీమద్భాగవత శాస్త్ర మధ్యేతవ్యమ్ ? ఇతివిశయః, నానావిధేషు వేదాన్తేషు భగవ ద్భజన ప్రకారో పపాదనేన తదవగతి సమ్భవా న్నానావిధ శాఖాగత వేదాన్తాఏవ తద్భజన ప్రకార పరిజ్ఞానార్థిభిరధ్యేతవ్యా ఇత్యేవంప్రాప్తేబ్రూమః, సర్వవేదాన్తప్రత్యయం శ్రీమద్భాగవతశాస్త్ర మేకమేవ భగవ ద్భజన ప్రకార పరిజ్ఞానాయాత్యాదరేణాధ్యేతవ్యమ్, సర్వ వేదాన్తాః, నానా విధా ఉపనిషదః, తద్గూఢార్థా స్స్ఫుటతయా ప్రతీయన్తేఽస్మిన్నితి సర్వవేదాన్తప్రత్యయమ్, " సర్వవేదాన్తసారంహి శ్రీభాగవతమిష్యత " ఇత్యామననాత్; కుతః ? చోదనాద్య విశేషాత్ " నిగమకల్పతరోర్గలితం ఫలం శుకముఖాదమృతద్రవసంయుతమ్ । పిబత భాగవతం రసమాలయం ముహురహోరసికాభువి భావుకా " ఇతి, " యథాహరౌ భగవతినృణాం భక్తిర్భవిష్యతి।సర్వాత్మన్యఖిలాధార ఇతి సఙ్కల్ప్యవర్ణయే " తి, " శ్రీమద్భాగవతం పురాణ మమలం యద్వైష్ణవానాం ప్రియం యస్మిన్ పారమహంస్య మేక మమలం జ్ఞానం పరంగీయతే । యత్రజ్ఞాన విరాగభక్తి సహితంనైష్కర్మ్య మావిష్కృతం తచ్ఛృణ్వన్ విపఠన్ విచారణపరోభక్త్యా విముచ్యేన్నర " ఇతిచ సర్వవేదాన్తసారాదిమధ్యావసానేషు పునఃపున భగవద్భజన ప్రకార పరిజ్ఞానార్థం తదధ్యయనచోదనా ద్యవిశేషశ్శ్రూయతే, ఆదిగ్రహణేన అధీతస్య సర్వవేదాన్త సారస్యార్థ విచారణ చోదనామపి సూచయతి, తదిదముక్తమ " విచారణ పరోభక్త్యా విముచ్యేన్నర " ఇతి. నహినానావిధ వేదాన్తేషు భగవద్భజన ప్రకారస్స్పష్టతయాదృశ్యతే, అతఏవ " అతోమహా భాగ భవా నమోఘ దృక్ఛుచిశ్రవా స్సత్యరతో ధృతవ్రతః। ఉరుక్రమస్యాఖిలబన్ధముక్తయేసమాధినానుస్మర యద్విచేష్టిత " మి

త్యాది శ్రీనారదోపదేశతస్సర్వేషాం జీవానాం భగవద్భజనానుష్ఠానప్రకారసమ్యక్ప్రదర్శనార్థం శ్రీభగవతా బాదరాయణేన కృతశ్రీమద్భాగవతశాస్త్రారమ్భ ఉపపన్నో భవతి, అపిచ శ్రీమద్భాగవతమేవ ఖలు ప్రోజ్ఝితకైతవం సర్వవేదాన్త నిగూఢార్థ రూపభగవద్భజనం ప్రకాశయతీతి "ధర్మః ప్రోజ్ఝితకైతవోత్ర పరమ" ఇత్యాదావామ్నాయతే,*తస్మాత్సర్వవేదాన్తప్రత్యయరూపం శ్రీమద్భాగవతశాస్త్రమేవభగవద్భజన ప్రకారపరిజ్ఞానార్థిభిః ప్రాధాన్యేనాధ్యేతవ్య మితినిశ్చీయతే. ... ... *

—✻ ౫॥సూ॥భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి. ✻—

స్యాదేతదన్యేషు వేదాన్తేషు వైశ్వానరవిద్యా,దహరవిద్యా,శాణ్డిల్య విద్యా,ప్రతర్దన విద్యా, ప్రాణవిద్యా, అక్షరవిద్యా, ఇత్యేవం భూయాన్ విద్యాభేదో దృశ్యతే, సపునరస్యా మేకస్యాం సాత్వతసంహితాయా మవగన్తుం నశక్యత ఇతి¶చేత్తన్న; ఏకస్యామపిసాత్వతసంహితాయా మధీతాయాం తాస్సర్వా అపి విద్యాస్తత్సాధ్యాభగవద్భక్తిరన్యా అపిచాణిమాద్యా బహ్వ్యో విద్యా ఉపగతా భవన్తి,అస్యాస్సర్వవేదాన్తసారత్వాత్;"ఉదరముపాసతే య ఋషివర్త్మసు కూర్పదృశః పరిసర పద్ధతింహృదయమారుణయో దహర"మిత్యేవంజాతీయ కేషు ప్రకరణేషు తత్రతత్ర వైశ్వానరవిద్యాదికాస్సర్వా అపి విద్యాహ్యవగమ్యన్తే,శ్రీమద్భాగవతస్య సాత్వతసంహితాత్వంచ"అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తియోగమధోక్షజే । లోకస్యాజానతో వ్యాసశ్చక్రే

* ఫలం కథయన్నేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

¶ "ఉద్ధవస్యచ సంవాదో వాసుదేవస్య చాద్భుతః । యత్రాత్మవిద్యాహ్యఖిలా ప్రోక్తాని కర్మనికృన్తనా" ఇత్యాదినా శ్రీమద్భాగవతస్య సర్వవిద్యామయత్వం సిద్ధమితి భావేన పరిహార భాగం విశదయతి-(తన్నే)త్యాదినా. ... ... *

సాత్వతసంహితామ్ ॥ యస్యాం వై శ్రూయమాణాయాం కృష్ణే పరమపూరుషే । భక్తిరుత్పద్యతే పుంసశ్శోక మోహ భయాపహే" త్యత్ర సమామ్నాయతే, అనర్థోపశమమ్- సంసారనిబర్హణమ్, చక్రే-భగవతా నారదేనోపదిష్టాం సమ్యక్ ప్రకాశితవానిత్యర్థః, తాం విశినష్టి- (యస్యా)మితి. *

అధికారితోప్యస్యాశ్శైష్ఠ్య మాహ.

—*{ ౩॥సూ॥ స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేనహిసమాచారే ధికారాచ్చ సవవచ్చ తన్నియమః }*—

యథా, స్వాధ్యాయస్య- "అగ్నిమీళే పురోహిత" మిత్యేవం జాతీయకస్య వేదస్య, సమాచారే, సమ్యగధ్యయనే, "నైత దచీర్ణ వ్రతోధీయీత" ఇతివ్రతనియమోపేతస్యాధికారః ప్రదర్శితః, త థైవాస్య సర్వవేదాన్త సారస్య, తథాత్వేన-స్వాధ్యాయ రూపత్వే న, అస్యాధ్యయనే చీర్ణవ్రతో విశేషత శ్శ్రద్ధాది సద్గుణ సమ్పన్న ఏవాధికృతోభవితుమర్హతి, కుతః? అధికారాత్- "నైతత్ఖలాయో పదిశేన్నావినీతాయకర్హిచి" దిత్యారభ్య "శ్రద్ధధానాయ భక్తా య వినీతాయానసూయవే । భూతేషుకృత మైత్రాయ శుశ్రూషాభి రతాయచ ॥ బహిర్జాత విరాగాయ శాన్తచిత్తాయ ధీమతే । ని ర్మత్సరాయశుచయే యస్యాహం ప్రేయసాం ప్రియ" ఇతి శ్రద్ధా దిసద్గుణోపేతస్యైవాధికారో పదేశాదిత్యర్థః, సవవచ్చతన్నియ మ ఇతి §నిదర్శనాన్తరనిర్దేశః, యథావాబృహస్పతిసవనామకయాగా నుష్ఠానరూపవ్రతోపేతః పురోధాయాం నియమేనాధికృతస్స్యాత్, తథాచశ్రూయతే "బృహస్పతిరకామయత దేవానాంపురోధాంగ చ్ఛేయమితి- సఏతం బృహస్పతిసవమపశ్యత్-తమాహరత్తేనాయజత

---

§ (నిదర్శనాన్తరనిర్దేశ) ఇతి= స్వాధ్యాయదృష్టాన్తస్యా దావుక్తత్వాత్సవస్య దృష్టాన్తాన్తరత్వమితిజ్ఞేయమ్ ... *

తతో వై దేవానాం పురోధామగచ్ఛత్_ యఃపురోధా కామస్స్యా త్ "సబృహస్పతి సవేనయజేత_ పురోధామేవగచ్ఛతీ"తి.పురోధామ్- పౌరోహిత్యమ్, తదధికారమితి యావత్; తద్వదేవ తస్మిన్ సర్వవే దాన్తసారాధ్యయనే చీర్ణవ్రతో విశేషత శ్శ్రద్ధాది సద్గుణో పేతఏ వాధికృతస్స్యాదితి నియమః, బృహస్పతి సవస్య పౌరోహిత్య వ్రత త్వంచ" పౌరోహిత్య వ్రతంచక్రే పరమేణ సమాధినే" త్యత్ర ద్ర ష్టవ్యమ్, హిశబ్దోనిశ్చయార్థకః. ... ... *

—*— ౪॥సూ॥ దర్శయతిచ. —*—

అపిచ " అనర్థోపశమం సాక్షాద్భక్తియోగమధోక్షజే। లో కస్యాజానతోవ్యాసశ్చక్రేసాత్వతసంహితామ్ ॥ యస్యాంవై శ్రూ యమాణాయాం కృష్ణే పరమపూరుషే । భక్తిరుత్పద్యతే పుంస శ్శోక మోహభయాపహా ॥ ససంహితాం భగవతీం కృత్వానుక్రమ్య చాత్మ జమ్ । శుకమధ్యాపయామాస+నివృత్తినిరతంముని " మిత్యాది శ్రుతి స్సర్వ వేదాన్తసారాధ్యయనస్య నివృత్తి ధర్మాఙ్గకత్వం దర్శయతి, తస్మా త్సర్వ వేదాన్త సారాధ్యయనాధికారీ నివృత్తి ధర్మ నిరత శ్చస్యాదిత్యభిప్రాయః. ... ... *

—*— ౫॥సూ॥ † ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధి శేషవత్సమానేచ —*—

+ " నివృత్తినిరతం ముని " మిత్యాది శ్రుతిరిత్యత్రాదినా "య తోహమిద మధ్యగామ్ ॥ హిత్వాస్వశిష్యాన్ పైలాదీన్ భగవా న్బా దరాయణః।మహ్యాంపుత్రాశాన్తాయపరంగుహ్యమిదంజగౌ " ఇతిశ్రు తిర్యథోక్తాధ్యయనస్యో పశాన్త్యఙ్గకత్వంచ దర్శయతీతి సూచయతి. ఏతేన పూర్వోత్తర కాణ్డతశ్చ సర్వవేదాన్తసారస్యశ్రైష్ఠ్యముక్తమ్.

† "సర్వవేదేతిహాసానాంసారంసవ్యాక్సముద్ధృతమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా సర్వశ్రుత్యాది తాత్పర్యార్థావగమకత్వాచ్చ తస్యశ్రైష్ఠ్య మిత్యా హ- (ఉప సంహార)ఇతి. ... ... *

ఇతశ్చాస్య శ్రైష్ఠ్యం దర్శయతి, యతః అర్థతస్సర్వ శ్రుతి స్మృతిసమానే, చకారాత్ కైశ్చిదర్థై స్తతోఽప్యధికతమే ఏకస్మిన్నేవాస్మిన్ సర్వవేదాన్త సారే సర్వశ్రుత్యాది చోదితానాం ధర్మాణాం భగవ దుపాసనానాంచోప సంహారోదృశ్యతే, ఉపసంహారః- ఉపపాద నార్థ మాకర్షణమ్, కుతః ? అర్థాభేదాత్_ తేషాంసర్వశ్రుత్యాదీనాం సర్వవేదాన్త సారస్యచార్థైక్యాత్, తర్హి కథమస్య శ్రైష్ఠ్యమితి చేత్తాదృశశ్రుత్యాదిభ్యోఽపిస్ఫుటతయాచిదచిదీశ్వరస్వరూపయాథాత్మ్యావభోధకత్వాదస్య శ్రైష్ఠ్యంభవతీతిజ్ఞేయమ్. అపిచాస్యావిధి శేషవచ్ఛ్రైష్ఠ్యంభవతి, యథావావిధి శేషాణామ్- విధ్యుక్తానామగ్నిష్టోమాదిరూపప్రకృతి ధర్మాణాంతతోఽవి శేషధర్మాణాంచ,తద్వికృతరూపే¶ద్విరాత్రాదావుపసంహారోదృశ్యతే, అత్రద్విరాత్రాదేరగ్నిష్టోమతోఽప్యధిక ధర్మానుష్ఠానేనాధికఫల ప్రదత్వాచ్ఛ్రైష్ఠ్యంభవతి తద్వత్; నిఖిల వేదాన్తేభ్య స్స్ఫుటతయాఽధికతయాంచభగవన్మహిమాది ప్రకాశకత్వాత్సర్వవేదాన్త సారస్య శ్రైష్ఠ్యంభవతీతిజ్ఞేయమ్. ... ... *

—※ ౬ ॥ సూ॥ అన్యథాత్వం శబ్దాదితి చేన్నావిశేషాత్ ※—

అథాపి స్యాదస్య సర్వ వేదాన్త సారస్య “ఇదం భాగవతం నామ పురాణం బ్రహ్మసమ్మిత” మితిపురాణశబ్దవ్యపదేశాద్వేదాన్తేభ్యోస్యాన్యథాత్వ మితిచేన్నైష దోషః, కుతః ? అవిశేషాత్.

¶ అథోచ్యేతద్విరాత్రాదేరహీనత్వేనాహీనాత్మక ద్వాదశాహ ప్రకృతికత్వం యుక్తమ్, నత్వగ్నిష్టోమప్రకృతికత్వమితి; “తిస్ర ఏవ సాహ్నస్యోపసదో ద్వాదశాహీనస్య” ఇత్యాదావగ్నిష్టోమతో ద్విరాత్రాదేరహీనస్యోపసదాధిక్యోపదేశలింగా ద్ద్విరాత్రాదే స్తద్వికృతిత్వం సిద్ధమ్, ద్వాదశ రాత్రస్యాగ్నిష్టోమ వికృతిత్వాద్ద్వాదశ రాత్రవికృతేర్ద్విరాత్రాదేరప్యగ్నిష్టోమవికృతిత్వం సిద్ధమితి వా జ్ఞేయమ్.

అస్య సర్వవేదాన్తసారస్య నిఖిల నిగమ కదమ్బసమానత్వాన్నిగమ స్యేవ పురాణ శబ్దవ్యపదేశోపి భవతీత్యభిప్రాయః, తథాచ "ఇదం వాఅగ్రేనైవ కిఞ్చనాసీ" దిత్యాదినిగమస్యహి "యద్బ్రాహ్మణా నీతిహాసాన్ పురాణానీ" తి పురాణశబ్దవ్యపదేశశ్శ్రూయతే, అపి చాస్య సర్వవేదాన్త సారాఖ్యస్య పురాణస్య "కలిమలసంహతికాలనోఖిలేశోహరి రితరత్రనగీయతేహ్యభీక్ష్ణమ్। ఇహతు పునర్భగవానశేషమూర్తిః పరిపఠితోనుపదం కథాప్రసఙ్గై" రిత్యాద్యామ్నాయేషు సర్వవేదాన్తేతిహాసపురాణాదిభ్యశ్శ్రైష్ఠ్యమేవదృశ్యతే, తస్మాత్పురాణ శబ్దేనాస్య సర్వవేదాన్తసారస్య నైవాన్యథాత్వమ్.

—※ ౭॥ సూ॥ నవాప్రకరణ భేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్ ※—

† అపిచ నైవాత్ర వివదితవ్యమస్య సర్వవేదాన్తసారస్య "దశాష్టాశ్రీభాగవత" మితి పురాణాన్తర్గణనేన, కస్మాత్? ప్రకరణ భేదాత్- నిగమకల్పతరో ర్గళితం ఫల" మితి "సర్వవేదేతిహాసానాం సారం సమ్యక్సముద్ధృత" మితి "భవ భయ మపహర్తుం జ్ఞాన విజ్ఞాన సారం నిగమ కృదుపజహ్రే భృఙ్గవ ద్వేదసార" మితి చైవమాదిప్రకరణేఽస్య సర్వవేదాన్త సారస్య వేదాన్తత్వేన సర్వపురాణ భేద సూచనా దిత్యర్థః, కిం తర్హ్యస్య పురాణాన్తర్గణనమాసీదితి చేదుచ్యతే, బ్రాహ్మ్యాది పురాణేభ్యోధికతయాస్మిన్ సర్వవేదాన్త సారే పురాణ లక్షణ సద్భావాత్ "సర్గోస్యాథ విసర్గశ్చ వృత్తీరక్షాన్తరాణిచ। వంశోవంశానుచరితంసంస్థాహేతు రపాశ్రయః॥ దశభిర్లక్షణైర్యుక్తం పురాణం తద్విదోవిదు" రితి తాని లక్షణాని ప్రదర్శ్యాస్య "దశాష్టాశ్రీభాగవత" మితి పురాణాన్త

---

† "దశాష్టాశ్రీభాగవత" మితి పురాణాన్తర్గణనేనాస్య-సర్వవేదాన్తసారస్య- అత్ర వేదాన్తత్వ విషయే, నవివదితవ్య మితియోజనీయమ్- ... ... ※

ర్గణనమాసీత్, తస్మాన్నైవాస్య వేదాన్తత్వే వివిదితవ్యమ్; అపిచాస్య పరోవరీయస్త్వాదివచ్చ సర్వేభ్యో వేదాన్తేభ్యశ్శ్రేష్ఠత్వమవగన్తవ్యమ్, యథా "సఏష పరోవరీయానుద్గీథ స్సఏషోనన్త" ఇత్యాది శ్రుత్యుపదిష్ట పరోవరీయస్త్వాదిగుణ విశిష్టోద్గీథాఖ్యస్య ప్రణవస్య సర్వవేదార్థోపబృంహితత్వాత్సర్వేభ్యోవేదేభ్యశ్శ్రేష్ఠత్వమవగమ్యతే, తద్వదేవ సర్వవేదాన్తార్థోపబృంహితత్వాదస్యసర్వవేదాన్తతశ్శ్రేష్ఠత్వమవగన్తవ్యమ్. ... ... *

—※ ౮॥ సూ॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి ※—

తుశబ్దోఽవధారణే, స్యాదేతత్ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే" త్యాదివేదాన్తేషు పరమాత్మాస్వలక్షణైస్సమ్యక్ జ్ఞాత ఇత్యుక్తం చేదత్రోచ్యతే, తత్ర వేదాన్తేషు "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే" త్యాదినా పరమాత్మనో యద్యల్లక్షణముపదిశ్యతే, తత్సర్వమప్యస్మిన్ సర్వవేదాన్తసారే తతోపిస్ఫుటతరం సమ్యగుపపాదితమస్త్యేవ, తథైవామ్నాయతే "సత్యజ్ఞానానన్తానన్దమాత్రైకరసమూర్తయః। అస్పృష్టభూరిమాహాత్మ్యా అపిహ్యుపనిషద్దృశా" మితి, "ఏకస్త్వమాత్మా పురుషః పురాణస్సత్యస్స్వయంజ్యోతిరనన్త ఆద్యః। నిత్యోక్షరోజస్రసుఖోనిరంజనః పూర్ణోద్వయోముక్త ఉపాధితోమృతః" ఇతి. నహీతరవేదాన్తేషుసర్వవేదాన్తసార ఇవ సర్వత్ర స్ఫుటతయా శ్రీనారాయణస్యైవ పారమ్యోపాస్యత్వనిర్ధారణముపలభ్యతే, తస్మాదస్యాస్త్యేవ సర్వవేదాన్తతశ్శ్రైష్ఠ్యమ్. ... ... *

—※ ౯॥ సూ॥ ¶వ్యాప్తేశ్చసమంజసమ్ ※—

సర్వశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణ తాత్పర్యార్థేషు బోధక

¶ఉక్తం సర్వవేదాన్తసారస్య శ్రైష్ఠ్యంనకదాపి సన్దేగ్ధవ్యమిత్యాశయేనాహ (వ్యాప్తేశ్చే)తి. ... ... *

ర్వేన వ్యాప్తత్వా చ్చాస్య సర్వ శ్రుత్యాదిభ్య శ్శ్రేష్ఠత్వం సమంజస మితి నిశ్చీయతే. ... ... *

—※ ౧౦॥ సూ॥ సర్వాభేదా దన్యత్రేమే ※—

సర్వా ప్రకరణ భేదాదిత్యస్మా త్సూత్రాన్నజిహానువర్తతే, ఇమేతు పునశ్శ్రీమద్భాగవత శాస్త్రేణ వివిచ్యోపదిష్టా భగవద్ధర్మా దయః, అన్యత్ర - ఇతర వేదాన్తేషు, న- ఏవమవగన్తుం నశక్యేరన్, కుతః? సర్వాభేదాత్- సర్వేషామేషాం భగవ ద్ధర్మాదీనాం తత్ర వివిచ్యానుపపాదనాదిత్యర్థః, ఏతదేవాభిప్రేత్యోక్తం మాత్స్యే "అమ్బరీష శుకప్రోక్తం నిత్యం భాగవతం శృణు । పఠస్వ సుముఖే నాపి యదీచ్ఛసి భవక్షయమ్ ॥ యదిహాస్తినచాన్యత్ర యన్నేహాస్తి నకుత్రచిత్ । తస్మాచ్ఛ్రీసర్వవేదాన్త సారం శ్రేష్ఠతమం స్మృత" మితి. *ఇదముపలక్షణమ్, సర్వవేదాన్త సారోపక్రమోపసంహారయోః "సత్యం పరంధీమహి" త్యాదినాగాయత్ర్యర్థోపబృంహితత్వ సూచనేనాస్య సర్వవేదాన్తసారస్య గాయత్ర్యాఖ్య బ్రహ్మవిద్యా రూపత్వమపి ద్రష్టవ్యమ్, తస్మా చ్ఛ్రీభాగవతస్యైవ సర్వ శ్రుత్యాదిభ్య శ్శ్రైష్ఠ్యం సమంజసమ్. అత స్తదేవ భగవద్భజన పరిజ్ఞానార్థిభిః ప్రాధాన్యే నాధ్యేతవ్యమితి నిశ్చితమ్. ... ... *

౧॥ సర్వవేదాన్త ప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౧౦॥

---

* గాయత్ర్యాఖ్య బ్రహ్మవిద్యారూపత్వాచ్చ సర్వవేదాన్తసారస్య శ్రైష్ఠ్యమిత్యాహ (ఇదముపలక్షణ) మితి=సర్వవేదాన్తసారోపక్రమోపసంహారయోః- సర్వ వేదాన్తసారాద్యన్తమఙ్గళ గ్రన్థయోరిత్యర్థః. అ॥౧॥సూ॥౧౦॥

ఉత్తరాధికరణే క్రియమాణ గుణోపసంహారాత్మక భగవదుపాసనపరిజ్ఞానస్యైతదధికరణచిన్తిత సర్వవేదాన్త సారాధ్యయనోపజీవకత్వాదనేనోపజీవ్యోపజీవకభావసఙ్గత్యోత్తరాధికరణముపక్ర

—౧౧॥ సూ॥*ఆనన్దాదయః ప్రధానస్య—

తదేవం భగవదుపాసనప్రకార ప్రతిబోధకత్వేన సర్వవేదాన్తసారభూతత్వేనచ శ్రీమద్భాగవత శాస్త్రమేవ భగవద్భజనాదిప్రకార పరిజ్ఞానార్థిభి రధ్యేతవ్యం శ్రోతవ్యం చేత్యుక్తమ్, ఇదానీం+భగవదుపాసనాయాం గుణోపసంహారో విచార్యతే, "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్" నిత్యాదౌ "సత్యజ్ఞానా నన్తానన్ద మాత్రైకరసమూర్తయః" ఇత్యాదిషుచ శ్రూయమాణా నన్దాదయో గుణాస్సర్వేషు భగవదుపాసనేష్వనుపసంహర్తవ్యాః ? ఉతోపసంహర్తవ్యాః ? ఇత్యేవం సన్దేహే ప్రాప్తే†బ్రూమః, ఆనన్దాదయస్సర్వేషు భగవదుపాసనేషూపసంహర్తవ్యాః, పూర్వసూత్రాదభేదాదితీహాను వర్తతే, ప్రధానస్య- గుణినో ఆనన్దాది గుణైర్నిరూపణీయస్య పరస్యబ్రహ్మణః-సర్వేషూపాసనేషూపాస్యత్వేనభేదాభావాదిత్యర్థః,¶ఉపసంహార-స్సంగ్రహః,అనుక్తానా మానన్దాది భగవద్గుణానాం తద్విశేషణత్వేనానుసన్ధానమ్. ... ... *

—{ ౧౨॥సూ॥ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహి భేదే }—

మతే-*(ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య) ఇతి. ... ... *

\+ భగవదుపాసనాయామ్- భగవద్భజన లక్షణ దహరవిద్యాది రూపాయామ్. ... ... *

† సర్వేషు భగవదుపాసనేషు భక్తి దహర విద్యాదిషు ప్రోక్తానన్దాది గుణానా ముపసంహారేప్రయోజనాభావా త్తేషు తేనోపసంహర్తవ్యా ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే "ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్-న బిభేతి కుతశ్చనేతి" త్యాదౌ బ్రహ్మణ్యానన్దాది గుణానుసన్ధానస్యఫలవిశేష శ్రవణా దానన్దాది గుణాస్తేషూపాసనేషూపసంహర్తవ్యా ఇతిభావేన సిద్ధాన్తయతి- (బ్రూమ)ఇత్యాదినా=¶ఉపసంహారపదా

నన్వేవం సత్యానన్ద మయం పరమాత్మానం ప్రస్తుత్య " త స్యప్రియమేవ శిరః_ మోదోదక్షిణః పక్షః- ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః- ఆనంద ఆత్మా- బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా " త్యామ్నాతాః ప్రియశిర స్త్వాదయోపి ధర్మాస్సర్వేషూపాసనేషూపసంహ్రియేరన్నుత ఉత్త రం ప్రవోచతి ? (ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తి) రితి= పరబ్రహ్మ స్వరూ పేచిత్తప్రవేశాయోపదిష్టానాం ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాము పాసనాన్తరేష్వ, ప్రాప్తి-రనుపసంహారఏవ, భవతీతి జ్ఞేయమ్,కుతః? ఉపచయాపచయాహి భేదే-ప్రియశిరస్త్వాది ధర్మాణాం బ్రహ్మస్వ రూపత్వే ఆనన్దాది గుణానామివ భేదేభ్యుపగమ్యమానే తత్స్వరూప స్యోపచయాపచయా ప్రసజ్యేయాతామ్, ఉపచయాపచయా- వృద్ధి హ్రాసౌ, ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాంబ్రహ్మస్వరూపత్వమ్ "ఆన న్దమయోభ్యాసా" దిత్యత్రావోచామ, తస్మాద్వ్యాకరణ్యాం విద్యాయా మామ్నాతానాం ప్రియశిరస్త్వాదీనాం ధర్మాణాం నాన్యత్ర ప్రా ప్తిః, అపితు తస్యామేవేతి వ్యవస్థితిః. ... ... ❋

—✱ ౧౩॥సూ॥ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్ ✱—

ఇతరే పునరానన్దాదయో గుణా స్త్వర్థస్య- గుణిన ఉపాస్య స్య పరమాత్మన, స్సర్వేషూపాసనేషు సమానత్వా త్తై ర్వినాబ్రహ్మ స్వరూప నిరూపణాసమ్భవాచ్చ తేషూపసంహ్రియేరన్.

౨ ॥ ఆనన్దాధికరణం సమాప్తమ్॥ సూ ॥౩॥

—✱ ౧౪॥సూ॥†ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్ ✱—

ర్థం కథయన్ తత్సిద్ధి రేతదధికరణ ఫల మితి సూచయతి- (ఉపసంహార)ఇతి.   అ॥౨॥సూ॥౩॥

† అథోపాస్యే భగవతి సర్వస్మాత్పరమ్య గుణోప సంహారో పదేశస్య ప్రాప్తావసరత్వాదవసరసఙ్గత్యాఽధునాతద్గుణోపసంహా రమాహ- (ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావా)దితి.

ఇదమామ్నాయతే “భూతేషు వీరుద్భ్యః ఉదుత్తమా యే సరీసృపాస్తేషు సబోధనిష్ఠాః। తతో మనుష్యాః ప్రమథా స్తతోఽపి గన్ధర్వసిద్ధా విబుధానుగా యే” ఇత్యారభ్య “భవః పరస్సోఽథ విరిఞ్చివీర్యస్సమత్పరోఽహం ద్విజదేవదేవ” ఇతి. కిమత్ర వీరుదాదయస్తత్ప్రత్యేకం పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితాః? ఆహోస్విద్భక్తవత్సల ఏక ఏవ పరమాత్మా పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితః? ఇతి విశయః, తత్ర తావద్వీరుదాదయస్సర్వేపి ప్రత్యేకం పరత్వేన ప్రతిపిపాదయిషితా ఇతి గమ్యన్తే, సర్వేషాం తేషాం పృథక్పరత్వామ్నానాత్; అతో వీరుదాదీనాం ప్రత్యేకం తత్ర తత్ర పరత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమిత్యేవం ప్రాప్తావిదముచ్యతే, ఏకస్యైవ భక్తవత్సలస్య పరమాత్మనః ధ్యానాయ తేభ్యో వీరుదాదిభ్యస్తస్య పరత్వం ప్రతిపిపాదయిషితమ్, నత్వేషామ్; కుతః? ప్రయోజనాభావాత్- నహీతరేషు వీరుదాదిషు పరత్వేన ప్రతిపాదితేషు ప్రయోజనం పశ్యామః, పరమాత్మని పరత్వేన ప్రతిపాదితే త్వాధ్యానం సర్వేషాం సిద్ధ్యతి, ఆధ్యానమ్-శ్రవణకీర్తనాదిభిస్సమ్యగ్భగవదుపాసనమ్, *“ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః॥ మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషః పరః। పురుషాన్నపరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతి” రిత్యత్రాపిచ పరమపురుషస్యైతదర్థమేవ పరత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి గమ్యతే.

—※ ౧౫॥ సూ॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ ※—

---

* ఏతదధికరణ విషయ వాక్య సమాన ప్రకరణం తత్సంగమత్వాయోదాహరతి- (ఇన్ద్రియేభ్య) ఇతి= అర్థాః- శబ్దాదయః, మనఆదిశబ్ద చతుష్టయేన మనోబుద్ధ్యహంకారచిన్తాన్యుచ్యన్తే- అవ్యక్తమ్- ప్రకృతిః, తతో జీవః పర ఇతి జ్ఞేయమ్; తతః పురుషః- పరమాత్మా, పరాగతిః-ముక్తప్రాప్య ఇతి యావత్; ఏతదర్థమ్- ఆధ్యానార్థమిత్యర్థః.

అపిచాత్ర శ్రూయమాణాత్మశబ్దాచ్చవీరుదాది ప్రవాహపాఠే పరమాత్మనఏవ పరత్వం ప్రతిపాద్యతఇత్యవగమ్యతే, ఆత్మన శ్చ బ్ద ఆత్మశబ్దః, ఏతత్ప్రకరణం ప్రాధాన్యేన పరమాత్మన ఏవ పరత్వం ప్రతిపాదయతీత్యేతత్ జ్ఞాపకాన్మచ్ఛబ్దఇతియావత్, తథాచాస్మచ్ఛబ్దోత్ర శ్రూయతే " సమత్వరోహంద్విజదేవదేవ " ఇతి.¶అత్రబహువ్రీహిణా పరస్మాత్ బ్రహ్మణోపి ద్విజ దేవానాం పారమ్య మవగమ్యతఇతిచేన్న, భక్తేషువత్సలత్వమేవంభగవదుక్త్యుపపత్తేః; " ద్విజదేవదేవ" ఇత్యత్ర తత్పురుషోవావిజ్ఞేయః. ... ... *

౩॥ఆధ్యానాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౭॥

—⁜ ౧౬॥సూ॥ ఆత్మగ్రహీతిరితరవదుత్తరాత్ ⁜—

¶ " ద్విజదేవదేవ " ఇత్యస్యబహువ్రీహిత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే=(అత్రే)త్యాదినా. ... ... *

తస్మా దుపాసనా వసరే భగవతి సమస్త చేతనా చేతన పారమ్య గుణోపసంహార సిద్ధిరేతదధికరణ ఫల మిత్యధికరణం సమాపనీయమ్. అ॥౩॥సూ॥౭॥

ఏవం నిత్యత్వాదిగుణాశ్చోపాస్యేభగవత్యుపసంహార్యా ఇత్యవగమయితుం ప్రోక్తమేవసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరా)దితి. ... ... *

నన్విహశ్రూయమాణానాం నిత్యత్వాదిగుణానాం జన్మాధికరణేపరమాత్మ లక్షణత్వాభిధానాత్కథమిహాత్మశబ్దస్య పరమాత్మ పరత్వసంశయః ? అత్రోచ్యతే, ఆత్మశబ్దస్య జీవేపి ప్రసిద్ధత్వాదస్త్యేవేహాత్మశబ్దస్య పరమాత్మ పరత్వసంశయః, అత స్తన్నిరాస పూర్వకముపాసనేషు పరమాత్మని నిత్యత్వాది గుణోపసంహార రూప ఫలసిద్ధ్యర్థ మేతదధికరణ మారబ్ధమితి జ్ఞేయమ్. ఆత్మశబ్దస్యజీవేపి ప్రసిద్ధత్వాత్తత్పరఇత్యయం పూర్వపక్షస్స్పష్టఏవ. ... *

ఇదమామ్నాయతే “ఆత్మానిత్యోవ్యయశ్శుద్ధ ఏక క్షేత్రజ్ఞ ఆశ్రయః। అవిక్రియస్స్వదృగ్ఘేతుర్వ్యాపకో సఙ్గ్యనావృత” ఇతిః కిమత్రాత్మశబ్దః పరమాత్మానమాచష్టే? అథవా జీవమ్? ఇతి విశయే సతీదమాహ- (ఆత్మగ్రహీతి) రితి= ఆత్మా గృహ్యతే బోధ్యతే అనేనేత్యాత్మగ్రహీతిః, ఆత్మగ్రహణమ్, ఆత్మశబ్ద ఇతి యావత్, తతశ్చ “ఆత్మానిత్యోవ్యయశ్శుద్ధ” ఇత్యత్రాత్మశబ్ద ఇతరవత్ పరమాత్మానమేవాచష్టే, న తు జీవమ్, యథా “ఏతైర్ద్వాదశభిర్విద్వానాత్మానం లక్షణైః పరైః” రిత్యత్ర ఇతర ఆత్మశబ్దః పరమాత్మానమాచష్టే తద్వత్, కుతః పునరయమితర ఆత్మశబ్దః పరమాత్మపర ఇత్యవగమ్యతే? ఉత్తరాత్-“ఆత్మానిత్యోవ్యయశ్శుద్ధ” ఇత్యాద్యుక్త ద్వాదశలక్షణైః పరమాత్మవిదుష ఏవోత్తరత్ర “అహం మమేత్యతద్భావం దేహాదౌ మోహజం త్యజే” దితి మోహప్రయుక్త దేహాత్మభావాదిత్యాగముఖేన§ “హైమం యథా గ్రావస్వి” త్యారభ్య “అధ్యాత్మవిద్బ్రహ్మగతిం లభేతే” తి పరబ్రహ్మగతిలాభ శ్రవణాదిత్యర్థః. ... ... *

—※ ౧౭॥సూ॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ ※—

నన్వత్ర దృష్టాన్తితేతరాత్మశబ్దోస్తు పరమాత్మాభిధాయకః, ఆధ్యాత్మశబ్దేన తు న పరమాత్మాభిధీయతే, తస్య జీవేన్వయాదితి¶ చేద

---

§ త్యాగముఖేన- త్యాగపురస్సరేణ, హైమమ్- సువర్ణమ్, క్షేత్రేషు- స్ఫురత్సువర్ణకేషు, గ్రావసు, శిలామయాకరాఖ్యదేశేషు, యోగైః- ధనునాద్యుపాయైః, క్షేత్రేషు-శరీరేషు, దేహేషు-పరమాత్మశరీరభూతజీవేషు, ఆత్మయోగైః- పరమాత్మజ్ఞానోపాయైః, నిత్యత్వాదిలక్షణజ్ఞానరూపైరిత్యర్థః; అధ్యాత్మవిత్-సర్వోత్కృష్టపరమాత్మజ్ఞానీ- క్షేత్రతద్జ్ఞశరీరకత్వేన భగవద్భజనవానితి యావత్; వ్యాపకత్వాదివిశేషణమహిమానభిజ్ఞశఙ్కాం వ్యుదస్యతి-(అన్వయా)దితి.

¶ ఆశ్రయత్వవ్యాపకత్వాది విశేషణానాం జీవే దురన్వయ మ

త్రోచ్యతే, “ ఆత్మానిత్యోవ్యయశ్శుద్ధ ” ఇత్యత్రాత్మ శబ్దస్య పరమా త్మాన్వయఏవ సమంజసస్యాత్, కుతః ? అవధారణాత్- “ వ్యాపకో నజ్జ్యనావృత ” ఇత్యాది విశేషణైర్హి హ్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మైవావధార్యతే, అవధారణమ్- నిశ్చయః, *తస్మాన్నైహజీవగన్ధః.

౮॥ ఆత్మ గృహీత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

—※ ౧౮॥సూ॥+కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్ ※—

శ్రీనృసింహావతారం ప్రస్తుత్య పఠ్యతే “ సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితం వ్యాప్తించభూతేష్వఖిలేషుచాత్మనః । అదృశ్య తాత్యద్భుత రూపముద్వహన్ స్తంభే సభాయాం నమృగంనమానుష ” మితి. కిమిదమవతారరూపం మత్స్యాద్యవతారవచ్చతుర్ముఖసృష్టరూపమనుకరోతి ? కింవా నానుకరోతి?ఇతి విశయే ప్రాప్తే† ప్రతిభాషామహే, ఇదమవతారరూపం నానుకరోత్యేవ చతుర్ముఖ సృష్టరూపమ్, కస్మాత్ ? కార్యాఖ్యానాత్- కార్యాఖ్యానమ్ - కర్తవ్యత్వవ్యాఖ్యానమ్, “ భూతేభ్యస్త్వద్విసృష్టేభ్యో మృత్యుర్మాభూన్మమప్రభో ” ఇత్యనేన హిరణ్యకశిపు వరప్రార్థన వచనేన నేదం నృసింహరూపం చతుర్ముఖ సృష్టరూపమనుకరోతీతి నిశ్చయస్య కర్తవ్యత్వ వ్యాఖ్యానాదిత్యర్థః, నహి చతుర్ముఖ సృష్టరూపేషు నృసింహా

వగమయన్ తద్వ్యవధానం ప్రకాశయ -(అత్రోచ్యత) ఇత్యాదినా.

* తస్మాత్- ఏవమవధారణాత్.

\+ ఇహాత్మశబ్దేన భగవదుపాసనస్వరూపే నిరూప్యమాణేసత్యుపాస్య స్వరూపనిరూపణస్యాపి ప్రాప్తావసరత్వాత్తత్సఙ్గత్యైవ తన్నిరూపణార్థముత్తరాధికరణమారభతే- (కార్యాఖ్యానా)దతి.

†మత్స్యాద్యవతారైశ్చతుర్ముఖసృష్టరూపానుకరణాన్నృసింహావతారోపి తత్సృష్టరూప మనుకరోతీతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (ప్రతిభాషామహే) ఇత్యాదినా=ప్రతిబ్రూమఇత్యర్థః.

రూపసదృశం ప్రత్యక్షత శ్శ్రోత్రలోవాపశ్యామః *తస్మాదిదం శ్రీనృసింహావతార రూప మపూర్వమితినిశ్చీయతే. ... ...

౫॥ కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—※ ౧౯॥సూ ॥ +సమానఏవం చాభేదాత్ ※—

భగవతో మత్స్యాద్యవతారాః ప్రస్తూయ స్తూయతే " నమః కారణమత్స్యాయ ప్రళయాబ్ధిచరాయచే " త్యాది. మత్స్యకూర్మాదిస్సర్వోఽపి భగవదవతారో మిథస్స్వరూపతో భిన్నః ? అహో స్విదభిన్నః ? ఇతివిశయ ఇదం ప్రత్యుచ్యతే- (సమాన) ఇతి= చశబ్దోఽవధారణే, మత్స్యకూర్మాది స్సర్వోఽపి భగవదవతారో మిథ స్స్వరూపతస్సమానః-అభిన్నఏవ భవతి, యథావా ఏకమేవ కనకకటకమకుటాదిభేదేన పరస్పరం భిన్నమివ ప్రతీయమానం సవర్ణమపి కటకమకుటాదికం స్వరూపతోఽభిన్నమేవ భవతి, ఏవమేవ¶మత్స్యాద్యవతారః ప్రతిపత్తవ్యాః, కుతః ? అభేదాత్ " యథా హిరణ్యం సుకృతం పురస్తాత్పశ్చాచ్చ సవర్ణస్య హిరణ్మయస్య । తదేవమధ్యే వ్యవహార్యమాణం నానాపదేశైరహమస్యతద్వ " దిత్యేవ మాదిషు భగవ దవతారాణామితరేతర మభేద శ్రవణా దిత్యర్థః, అస్య-మత్స్యావతారాదేః, నానాపదైశ్శైరితిమత్స్యాద్యవతార నామాన్యుచ్యన్తే,†తస్మాత్సమానతయైవ సర్వే అవతారాః ప్రత్యేతవ్యాః. *

---

* ఫలకథనపూర్వకమేతదధికరణముపసంహరతి_(తస్మా)దితి= అపూర్వమ్-అభూతోపమమిత్యర్థః. ౬॥౫॥సూ॥౧॥

+ అత్ర మత్స్యాద్యవతారప్రస్తావేనతత్స్వరూపస్యోప స్థితత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే-(సమాన ఏవం చాభేదా)దితి.

¶ మత్స్యాద్యవతారాణాంపృథక్ప్రతాన్మిథోభేదఇత్యేవంపూర్వపక్షేప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ(ఇదం ప్రత్యుచ్యతే)ఇత్యాదినా†ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మాత్సమానతయైవే) తి.

—※ ౨౦॥ సూ॥*సమ్బన్ధాదేవ మన్యత్రాపి ※—

అన్యత్ర- మత్స్యాద్యవతారేభ్యోన్యత్వేన ప్రతీయమానేషుభక్తిజ్ఞాన వైరాగ్య ప్రదేష్వాచార్యేష్వపి, భగవదీయ జ్ఞానాంశాది సమ్బన్ధ సద్భావాత్,ఏవమ్-భగవదవతారదృష్టిరకర్తవ్యా.

—※ ౨౧॥+సూ॥ నవావిశేషాత్ ※—

తతశ్చాచార్య స్వరూపాణాం భగవ దవతారాణాం తదీయ మత్స్యాద్యవతారేభ్యో నైవభేదోభవతీతి నిశ్చేతవ్యమ్, కస్మాత్ ? అవిశేషాత్- మత్స్యాది స్వరూపాణా మాచార్య స్వరూపాణాంచ భగవదవతారాణాం సమానత్వాత్. ... ... ※

—※ ౨౨॥సూ॥ దర్శయతిచ ※—

అపిచ "యథాహంజ్ఞానదో గురు" రితి, "స్వానామనుగ్రహాయేమాం సిద్ధరూపీచరత్యజ" ఇతి, "యస్యసాక్షా ద్భగవతిజ్ఞానదీప ప్రదేగురౌ । మర్త్యాసద్ధీశ్శ్రుతం తస్య సర్వంకుంజర శౌచవ"దితి, యస్య దేవేపరాభక్తి ర్యథాదేవే తథాగురౌ। తస్యైతేకథితాహ్యర్థాః ప్రకాశన్తేమహాత్మన" ఇతిచైవం జాతీయక శ్రుతిజాతమిమమేవార్థం దర్శయతి ... ... ※

౬॥సమానాధికరణం సమాప్తమ్. ॥సూ॥౪॥

—※ ౨౩॥సూ॥ ¶సమ్బన్ధితిద్వ్యాప్త్యపిచాతః ※—

※ సదాచార్యాణాం భగవదవతారతామాహ-(సమ్బన్ధా) దితి.

\+ తస్మాద్భగవదవతారత్వ మాచార్యేష్వనుసన్ధేయ మేవేత్యాహ-(నవా) ఇతి. ... ... అ॥౬॥సూ॥౪॥

¶ ఇదమవతారసమానత్వ ముపజీవ్యోత్తరాధికరణేసమ్బన్ధిత్వాదిగుణోపసంహారాభిధానా దుపజీవ్యోప జీవక భావసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (సమ్బన్ధితిద్వ్యాప్త్యపిచాత)ఇతి.

ఇతరావతారోపదేశప్రకరణేషు సమ్బన్ధిత్వాదిగుణానామను.

ఇదమామ్నాయతే " శ్రుత్వాశ్వమేధై ర్యజమాన మూర్జి
తం బలిం భృగూణా ముపకల్పితై స్తతః । జగామ తత్రాఖిల సారస
మ్భృతో భారేణగాం సన్నమయన్ పదేపదే " ఇతి. ఇహాఖిల సా
రశబ్దేనాఖిల లోకాలత్వ్యక్తే, సమ్భృత శబ్దేన తత్పూర్ణత్వ ముచ్య
తే, " భారేణగాం సన్నమయన్ పదేపదే " ఇత్యుపరితన వాక్యా
త్; తథా " తద్వామనం రూపమవర్ధతాద్భుతం హరేరన న్తస్య గు
ణత్రయాత్మకమ్ । భూఃఖందిశోద్యౌ ర్వివరాఃపయోధయ స్తిర్యఙ్నృ
దేవా ఋషయోయదాసత " ఇతిచోపరిష్టా ద్ద్యువ్యాప్తిరుచ్యతే, త
థాచాత్ర వామనావతారస్యాఖిలసార సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిశ్చే త్యేవ
మాదికోఘాయాన్మహిమోపదిశ్యతే, సకిమితరేష్వప్యవతారే ష్వపి
తినానుసన్ధేయమ్ ? ఉతాస్తీత్యను సన్ధేయ మితిసంశయ †ఇదమాహ
(సమ్భృతిద్యువ్యాప్తీ)తి=సమ్భృతిశ్చద్యువ్యాప్తిశ్చేతి సమాహార ద్వ
న్ద్వైకవద్భావః, వామనాదితరేషుచావతారేష్వఖిల సారసమ్భృతి
ద్యువ్యాప్తి రప్యస్తీత్యను సన్ధేయమ్, కుతః ? అతః- భగవ దవతార
ణామభేదాత్. ... ...

—✱{ ౨౪॥సూ॥ ¶ పురుషవిద్యాయా మివచేతరేషా మనామ్నానాత్ }✱—

ఏవ మేకైకస్మిన్నవతారే దృశ్యమానామహిమాన స్తత్తదిత
ర్వప్యవతారేషు సన్తీత్యనుసన్ధేయమ్, కస్మాదేవముచ్యతే ? పురుష
ద్యాయామివానామ్నానాత్-యథా " నమస్కృత్వాగురూన్వక్షే.

పదేశాత్తేష్వవతారేషు తే గుణానాను సన్ధేయా ఇత్యేవం పూర్వ
క్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- †(ఇదమాహ) ఇత్యాదినా=సౌత్రాభా
మపిచాభ్యా మేకైకావతారేష్వామ్నాతా స్సద్గుణా స్తత్త దితరా
తారేష్వనుసన్ధేయా ఇతి సూచయతి, ¶ఏతదేవవిస్పష్టమాహ సూ
కారః- (పురుషవిద్యాయామివచే) తి.

విభూతివైలక్షణ్యవిరపి । యాగప్రోక్తా వేద తన్త్రాభ్యా మాచార్యైః ప
ద్మజాదిభిః ॥ మాయాద్యైర్నవభి స్తత్త్వైస్స వికారమయో విరాట్ ।
నిర్మితో దృశ్యతే యత్ర సచిత్రే భువన త్రయమ్ ॥ ఏతద్ధి పౌరుషం
రూపం భూఃపాదౌ ద్యౌశ్శిరోనభః ” ఇత్యుపదిష్టాయాం మహాపు
రుషవిద్యాయామ్ “ నహ్యన్తోనన్త పారస్యకర్మకాణ్డస్య చోద్ధవ ।
సఙ్క్షిప్తం వర్ణయిష్యామి యథావదనుపూర్వశః ” ఇత్యారభ్యోపది
శ్యమానమహాపురుషవిద్యాధర్మాణామనామ్నానాత్, ధర్మాస్తత్రాపి
సన్తీత్యనుసన్ధేయాః,*ఏవమేకైకస్మిన్నవతారోపదేశ ప్రకరణే సర్వా
వతారమహిమ్నా మనామ్నానా దేకైకస్మిన్నవతారే దృశ్యమాన మ
హిమానస్తత్త దితరావతారేష్వపి సన్తీత్యనుసన్ధేయమ్.

౭ ॥ సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౨౩॥

—※ ౨౫॥సూ॥¶ వేధాద్యర్థభేదాత్ ※—

పరబ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రస్తుత్య పఠ్యతే “ ధనుర్హితస్యప్రణవం పఠన్తి శరంతుజీవం పరమేవలక్ష్య ” మితి. తత్ర జీవలక్షణ శరవేధాదికం పరబ్రహ్మణిసూచ్యతే, ఆదినా పరబ్రహ్మ వశీకరణంచ. తత్కిం పరబ్రహ్మణినోచితమ్ ? ఉతోచితమ్ ? ఇతి సన్దేహః, తత్రేషు వేధాదేర్హింసారూపత్వేన జేతవ్యేష్వేవ ప్రయోక్తవ్యతయా ప్రాప్యే పరస్మిన్ బ్రహ్మణితన్నోచితమితి ప్రాప్తేప్రత్యాచక్ష్మహే, జీవశరవేధాది పరస్మిన్బ్రహ్మణ్యుచితమేవభవతి, కుతః? అర్థభేదాత్-రూపకేణోక్త శరశబ్దస్యేహ భవతీహ జీవరూపార్థభేదః, తతశ్చ తస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తి రేవేహ వేధాదీతి సూచ్యతే, నతు హింసా, ఏవ

* దార్ష్టాన్తికే దృష్టాన్తధర్మోపపాదనే నేహ ఫలంకథయ న్నధికరణముపసంహరతి- (ఏవ) మితి. అ॥౭॥సూ॥౨౩॥

¶ ఇహ భేద ముపజీవ్యకస్య చిదర్థస్యాపి స్మృతత్వాత్ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (వేధాద్యర్థభేదా)దితి.

మావిశబ్దేన బ్రహ్మానన్దానుభవలాభ ఉచ్యతే, నతు తద్వశీకరణమ్,†త స్మాన్నవిరోధః. ... ... *

౮॥ వేధాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—*{ ౨౬॥ సూ॥¶హానౌతూపాయన శబ్ద శేషత్వా త్కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుప గానవత్తదుక్తమ్. }*—

సప్తవేదాన్త సార ఇదమామ్నాయతే " కథా మదీయా యాజుషమాణః ప్రియాస్త్వమావేశ్య హామాత్మని సన్తమేకమ్। స ర్వేషు భూతేష్వధియజ్ఞమీశం భజస్వయోగేనచకర్మహిన్వ"న్నితి. అత్ర భగవద్భజనకాలే సుకృత దుష్కృత కర్మణో హానం భవతీ తి తాత్పర్యార్థః శ్రూయతే, ఏవం సుకృత దుష్కృతహాన మాత్రం తాణ్డినోఽధీయన్తే " +అశ్వ ఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్ర ఇ వ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య। ధూత్వాశరీరమకృతం కృతాత్మా బ్ర

† పరబ్రహ్మణి వేధాద్యవిరోధసిద్ధిరిహ ఫలమితి సూచయన్నధిక రణ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి. అ॥౮॥సూ॥౧॥

¶ యథా సమ్భృత్యధికరణేఽవతారాన్తర దృష్ట స్సమ్భృత్యా త్త్యాది గుణో అవతారాన్తరేషూపసంహృత స్తథోత్తరాధికరణే శా ఖాన్తర దృష్టోపాయన శబ్దశ్శాఖాన్తరేషూపసంహ్రియత ఇతి సమ్భృ త్యధికరణేన దృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (హానౌతూ పాయనశబ్దశేషత్వా) దిత్యాదినా.

+ (అశ్వ ఇవే) తి= యథాశ్వో రజోయుక్త జీర్ణ రోమాణి ధూ ననేన విధూయ-త్యక్త్వా నిర్మలో భవతి తద్వదహమపి పాపం విధూ య తన్మూలం శరీరం ధూత్వా లిఙ్గదేహ సహితానా ద్యజ్ఞానంచ త్య క్త్వా రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య శుద్ధ స్వరూపేణ స్థితశ్చ తత ఏవ కృతాత్మా- ఆవిష్కృత స్వస్వరూపస్సన్నిత్యర్థః, అకృతమ్-అకార్యమ్,

ష్మలోకమభిసమ్భవాసీ''తి. ఏవమేవాథర్వణికాశ్చామనన్తి ''†యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మ వర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మ యోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతీ '' తి. శాట్యాయనస్తు '' కేవలం సుకృతదుష్కృతయోరుపాయన మాత్రం పఠన్తి ''+తస్య పుత్రాదాయ ముపయన్తి- సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యా '' మితి. కౌషీతకినస్తు నస్తయోహానమన్యైరుపాయనంచ సమామనన్తి.'' *తత్సుకృతదుష్కృతే విధునుతే- తస్య ప్రియాజ్ఞాతయస్సుకృత ముపయన్త్య ప్రియాదుష్కృత '' మితి. అత్రకౌషీతకిభి స్సుకృత దుష్కృతయోర్విభాగేన హానోపాయనో భయస్యామ్నాతత్వా త్తత్రనకాచిద్విచికిత్సా, ఏవం శాట్యాయనిభిస్త యోర్మధ్యే ఉపాయన మాత్ర స్యామ్నాతత్వే ప్యప్రహతయో సుకృత దుష్కృతయో రన్యైరుపాయ నాసమ్భవేనార్థా త్తత్ర తయోర్హానమపి సన్నిపతేదేవ, అతస్తత్రాపి నకాచిద్చిన్తా, యత్రతు '' కథామదీయా జుషమాణ '' ఇత్యాదా తయోర్హాన మాత్రం శ్రూయతే, నచోపాయనమ్, తత్రకిముపాయనం న సన్నిపతేత్? ఉతాహోసన్నిపతే దేవ ? ఇతి విచికిత్సాయామ్, తత్రకింతావద్యుక్తమ్ ? నసన్నిపతేదితి. కుతః ? తత్రోపాయ నశబ్దేసన్నిపాత్యమానే కల్పనాగౌరవ ప్రసంగాద్యథాశ్రుతార్థస్యైవవక్తు ముచితత్వాచ్చ; తస్మా దసన్నిపాత ఏవయుక్త ఇత్యేవంప్రాప్తే ప్రత్యాచష్టే-

---

అప్రాకృతమిత్యర్థః; బ్రహ్మలోకమ్వైకుంఠాఖ్యం పరమపద మిత్యర్థః, అభిసమ్భవాని- ప్రాప్స్యామి.(†యదాపశ్య) ఇతి=పశ్యః-ద్రష్టాజీవ ఇత్యర్థః, నిరంజనః- సాజ్ఞానాత్లింగాద్విముక్తః, సామ్యమ్- పరమాత్మసారూప్యమ్. (+తస్యపుత్రా)ఇతి=తస్య- భగవ దుపాసకస్య, దాయమ్- గృహక్షేత్రవస్త్రాదికమ్.(*తత్సుకృత దుష్కృతే) ఇతి= తత్-తదా, భగవదుపాసనావసరే. *

(హానౌత్వి)తి= తుశబ్దేన ప్రాప్తాంశజాతం శిథిలయతి, "కమణీహి న్వ"న్నిత్యాదౌ కేవలాయామపి హానౌ శ్రూయమాణాయామస్త్యేవ ఉపాయ స్తిత్యేతత్సన్నిపతేదేవ, సన్నిపతేత్- అధ్యాహృతో భవేదిత్యర్థః, కుతః ? ఉపాయనశబ్దశేషశబ్దత్వాత్- ¶ఉపాయనశబ్దస్యసుకృతదుష్కృతహానిశబ్దశేషత్వాత్,తతశ్చ ధనాది దాతరి సతి ప్రతిగృహీతృసద్భావవత్సుకృత దుష్కృతహాని లక్షణ శేషిసత్త్వేసుహృదసుహృదుపాయన లక్షణ శేషసద్భావోభవతియుక్తః,భగవద్భక్తసుహృదసుహృదాంతదీయసుకృతదుష్కృతభాగిత్వాదిత్యభిప్రాయః,తథైవాభిప్రేత్యామనన్తి శాట్యాయనినః "తస్యపుత్రాదాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యా" మితి. అత్రార్థాద్దానం సన్నిపతతీత్యాద్యాయుక్తమ్," అశ్వఇవరోమాణివిధూయ"త్యత్రాన్యఉపయంతీతిపదం తాణ్డిభి రధ్యాహర్తవ్యమ్- తథైవాథర్వణికైః "తదావిద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ"త్యత్రాప్యధ్యాహర్తవ్యమ్,కమణీహిన్వన్నిత్యాదౌ శాఖాన్తరాత్సుహృద సుహృద ఉపయన్తీతి వాక్యాధ్యాహారే చతుర్థో దృష్టాంతః, (కుశాచ్ఛన్దస్స్తుత్యుపగానవత్తదుక్త)మితి= †సోమాదౌ వాదుమ్బరీ సమీపే కట ఉపవిశ్యర్త్విజా

¶ (ఉపాయనశబ్దస్యే)తి= భగవదుపాసకప్రహాతయోస్సుకృతదుష్కృతయోః పరత్రావస్థానస్య వక్తవ్యత్వాద్దానశబ్ద ఉపాయనశబ్ద మపేక్షత ఇతి భావః. ఇమమేవ భావం దృష్టాన్తేన స్పష్టయతి-(తతశ్చే)తి= హానోపాయనయోశ్శేష శేషిభావసిద్ధిరిత్యర్థః.

† యద్య "ప్యస్త్రీకుశ" మిత్యనుశాసనేన కుశశబ్దస్యాస్త్రీత్వాతుకుశేతి స్త్రీలిఙ్గత్వం దుర్వచమ్, తథాపి దర్భవిషయేకుశశబ్దస్యాస్త్రీత్వ మనుశిష్టమ్, శలాకావిషయేతు కుశాశబ్దస్య స్త్రీత్వమేవేతివక్తుం కుశాశబ్దార్థం వదన్ తద్దృష్టాన్తం వివృణోతి-(సోమాదా)విత్యాదినా= హేకుశాః ? వానస్పత్యాస్థ-మహావృక్షోత్పన్నా

దిస్తోమగానసమయే ప్రస్తోత్రాస్తోత్రసంఖ్యాప్రజ్ఞానార్థం ప్రస్తార్య మాణాశ్శంకుసదృశాశ్శలాకా విశేషాః కుశాశబ్దేనోచ్యన్తే, తాశ్చ కుశా యథా భాల్లవిశాఖినామ్ "కుశా వానస్పత్యాస్స్థ తా మా పాత" ఇత్యస్మిన్ నిగమే కుశానామవిశేషేణ వానస్పత్యమాత్రశ్రవణేపి శాట్యాయనినాం శాఖాసు "ఔదుమ్బర్యః కుశా భవన్తి" ఇతి విశేషవచనదర్శనాదౌదుమ్బర్య ఏవ సర్వైశ్శాఖిభిర్గృహ్యన్తే. ¶యథా వా క్వచిత్కర్మణి దేవాసురఛందసాం పౌర్వాపర్యానియమే శఙ్క్యమానే సతి "దేవచ్ఛందాంసి పూర్వాణి" ఇతి పైంగిరామ్నానాద్దేవచ్ఛన్దసాం పూర్వపాఠోఽన్యైరప్యభ్యుపగమ్యతే. + యథా వా అతిరాత్రే షోడశినో గృహస్యాఙ్గభూతస్తోత్రోపక్రమకాలవిషయసన్దేహే ఛన్దోగాదీనామ్ "సతిసమయా విషితే సూర్యే షోడశినస్స్తోత్రముపాకరోతి" ఇతి తైత్తిరీయకైరామ్నాతః కాలవిశేషస్తైశ్శాఖిభిస్స్వీక్రియతే. § యథైవ కైశ్చిచ్ఛాఖిభిః "ఋత్విజ ఉపగాయన్తి" ఇత్యవిశేషేణోపగానస్యామ్నాతత్వేపి "నాధ్వర్యురుపగాయేద్వాగ్వీర్యో వా అధ్వర్యుర్యదధ్వర్యురుపగాయేదుద్గాత్రే వాచం సంప్రయచ్ఛే † దుపదాసుకాస్య వాక్స్యా" దితి తైత్తిరీయకైర్విశేషేణోపగానసమామ్నానాత్ తచ్ఛాఖాతోఽన్యైరుపగానవిషయవిశేషోఽఙ్గీక్రియతే, యథైతేషు కుశాదిషు శ్రుత్యన్తరేణ్వ

భవత, తాః యూయమ్, మా- మామ్, పాత- రక్షత, ఇతి. ఛన్దో దృష్టాన్తం వ్యాచష్టే- (¶ యథా వా క్వచి) దితి= నవాక్షరాణ్యసురచ్ఛన్దాంసి, ఏతదితర సంఖ్యాక్షరాణి తు దేవ చ్ఛందాంసీతి వివేచనీయమ్. స్తుతి దృష్టాన్తం స్పష్టయతి- (+యథా వాఽతిరాత్ర) ఇతి=సూర్యే సమయా విషితే- ఉదయసమయం గతే సతి- షోడశినస్స్తోత్రముపాకుర్యాదిత్యర్థః- ఉపగానదృష్టాన్తం విశదయతి-(§ యథైవ కైశ్చి) దితి= అధ్వర్యోర్మన్త్రబహుళ వక్తృత్వా ద్వాగ్వీర్యత్వం ద్రష్టవ్యమ్. †ఉపదాసుకా- ఉపక్షీణా? ... ... ✻

యోభవతి, ఏవమిహహానిమాత్ర శ్రవణేప్యుపాయనాన్వయో భవతీ
త్యధ్యవసీయతే, నచాత్రోపయన్తీత్యధ్యాహారేణ వాక్యార్థే ప్రో
చ్యమానే కల్పనా గౌరవం ప్రసజ్యతే, "అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్య"మి
తిహిన్యాయః, అపిచ శ్రుత్యన్తర గతవిశేషం శ్రుత్యన్తరేఽనభ్యుపగ
మ్య తత్ర తత్ర యథాశ్రుతార్థసూత్రం వదత స్సర్వార్థవిరోధస్స్యా
దిత్యాశయః, *స్యాదేతత్ " ధూఞ్ కమ్పనే" ఇతి స్మరణాత్ " అ
శ్వఇవ రోమాణి విధూయపాప " మిత్యత్ర ధూనన శబ్దేన హానమవ
గమ్యతే, " దోధూయమానాం తాం నావం సమీరేణ బలీయసే"తి,
" దోధూయన్తేధ్వజాగ్రాణీ " తి చైవమాదిషు వాయునా చాల్యమా
నాయాం నావితాదృశధ్వజాగ్రేచ ధూననశబ్ద ప్రయోగ దర్శనాత్;
కింతు భగవదుపాసన మహిమ్నా కించిత్కాలం సుకృత దుష్కృత క
ర్మణోశ్చాలనమేవ " విధూయ పాప " మిత్యత్ర ధూననశబ్దేన ప్రతీ
యతఇతి చేన్నైష దోషః, సుకృతదుష్కృత ప్రహాణ మేవేహ విధూ
ననశబ్దేనాధ్యవసీయతే, ధాతూనామనేకార్థత్వేన విధూననశబ్దస్యై
వ ప్రహాణపరత్వ సమ్భవాత్; నహ్యప్రహీతయో స్సుకృత దుష్కృత
యోః కించిత్ప్రచలితయోస్సతో స్సుహృదసుహృద్భి స్తదుపాయనం
సమ్భవతి, తస్మాత్ " కర్మహీన్య " న్నిత్యాదౌ భగవద్భక్త విధుతే
కర్మణి తత్సుహృద సుహృదో యథాక్రమ ముపయన్తీ త్యధ్యవసీయ
తే, యది పునర్భాగవతానాం సుహృద సుహృదో నస్యు స్తర్హి తే
షాం సుకృత దుష్కృతయోర్గతిశ్చతుర్థాధ్యాయ ప్రథమపాదే చిం
తయిష్యతే, కుశాచ్ఛన్ద ఇత్యత్ర పదాన్తాద్వేతి దీర్ఘస్య తుగాగ

---

* " అశ్వఇవ రోమాణివిధూయ " త్యత్ర ధునోతేః ప్రహాణ
పరత్వ మాక్షిపతి- (స్యాదేత) దితి=అశ్వవిధూతరోమ సుప్రహాణో
పలబ్ధేః " పాపం విధూయ " త్యత్రాపి ధునోతేః ప్రహాణపరత్వం
సిద్ధమితి భావేన సమాధత్తే- (నైష దోష)ఇతి. ఏతదధికరణ ఫల

మోద్రష్టవ్యః, ¶తస్మాత్సర్వమనవద్యమ్.

౯॥ హాన్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—✻ ౨౭|సూ॥ †సామ్పరాయే కర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే ✻—

మాహ.(తస్మా)దితి= నచాముత్రయోః పుణ్యపాపయోః భగవదుపాసకైర్హాతుమన్యైరుపయన్తుం చాశక్యత్వాదుపాయనాధ్యాహారో వ్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్, సాద్గుణ్యవైగుణ్యాభ్యాం ఋత్విగనుష్ఠితతయోరాముత్రయోరేవ సతోః పుణ్యపాపయోర్యజమానేయానవదుపాసకనిష్ఠసుకృత దుష్కృతయోస్తత్సుహృద సుహృత్సు యానసమ్భవేనేహోపాయనపదాధ్యాహారస్యసార్థకత్వాత్;

యద్యప్యుపాసక నిష్ఠసుకృత దుష్కృత సదృశే ఏవ సుకృతే దుష్కృతే ఉపచారాపచారాభ్యాం తత్సుహృదసుహృత్సు జాయేతే ఇత్యుచ్యతే, తర్హి ఋత్విక్కృత్యాత్ ఋత్విగనుష్ఠితసుకృత సదృశసుకృతమేవయజమానేజాయత ఇతివక్తవ్యమ్, తథాచ ఋత్విజామపి యజమానవజ్జ్యోతిష్టోమాదిసుకృత శాలిత్వేన స్వర్గప్రాప్తిప్రసజ్యేత, తస్మాద్భగవదుపాసక సుకృతదుష్కృతే తత్సేవాద్వేషాభ్యాం తత్సేవిద్వేషిణ ఉపయన్తీతి ధ్యేయమ్. ... ... ✻

అనుత్పన్నసుహృదసుహృదాంభగవద్భక్తానాం సుకృతదుష్కృతయోర్గతి మాహ- (యదిపున) రితి. కుశాఇత్యత్ర దీర్ఘః స్యాతుగాగమం నపఠన్తి కేచిత్, తన్నిరాసార్థ మాహ- (కుశాచ్ఛన్ద ఇత్యత్రే) తి. ... ... ✻

¶ అధికరణముపసంహరతి (తస్మా) దితి. అ॥౯॥సూ॥౧॥

† ఇహసామాన్యతః ప్రోక్తస్య సుకృత దుష్కృతహానస్యోత్తరాధికరణేసుకృతదుష్కృతహానంకింసావశేషమ్?ఉతనిరవశేషమ్?ఇతివిశేషచిన్తోదయాదనేనోత్తరాధికరణస్య హేతుతద్వద్భావ సఙ్గతిమభిప్రేత్య తదారభతే (సామ్పరాయే కర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్య) ఇతి.

“కథా మదీయా జుషమాణః ప్రియాస్త్వమావేశ్య మామాత్మని సన్త
మేకమ్। సర్వేషు భూతేష్వధియజ్ఞమీశం భజస్వ యోగేన చ కర్మహిన్వ”
న్నిత్యత్ర భగవద్భక్తైర్ధుతే సుకృత దుష్కృతే తత్సుహృద సుహృ
దుపయన్తీత్యుక్తమ్, తత్రాన్యస్సంశయః, కింసావశేషం సుకృతదు
ష్కృత హానం భవతీత్యవగమ్యతే ? కింవా నిరవశేషం తద్భవతీత్యవ
గమ్యతే ? ఇతి విచికిత్సాయాం పరమపద గమనసాధనకర్మణ అపే
క్షితత్వాత్సావశేష మేవ†తద్ధానం భవతీత్యవగమ్యత ఇతి ప్రాప్తే ప్ర
బ్రూమః, భగవద్భజన సమయే నిరవశేష మేవ సుకృతదుష్కృతహా
నం భవతీత్యవగమ్యతే, కస్మాత్ ? సామ్పరాయే కర్తవ్యాభావాత్-
సామ్పరాయః- దేహాదపసర్పణకాలః, తస్మిన్; భగవద్భక్తియోగ మ
హిమ్నా సద్య ఏవ సాక్షాద్భగవత్పదం ప్రాప్నువతాం హ్యన్తరాళే
సుకృత దుష్కృత శేషాభ్యాం నకించిదపి కర్తవ్య మవశిష్యతే, మో
క్షసాధనస్య భక్తియోగస్యైవ పరమపదగమనసాధనత్వావగమాత్;
ఏవంసతి కస్మాత్పునరవశిష్యేత కర్మశేషః, తథాచ శ్రూయతే “త
థా మద్విషయా భక్తిరుద్ధవైనాంసి కృత్స్నశః - కేచిత్కేవలయా భ
క్త్యా వాసుదేవపరాయణాః। అఘం ధున్వన్తి కార్త్స్న్యేన నీహారమివ
భాస్కరః” ఇతి. అత్ర ఏనశ్శబ్దాఘశబ్దాభ్యాం సుకృతమప్యుపలక్ష్యతే,
¶యత్తు పర్యఙ్క విద్యాయాం కౌషీతకినోష్టాఙ్గ యోగేన పర్యఙ్కస్థం
భగవన్త ముపాసిత్వా దేవయానేన పథా పర్యఙ్కస్థం భగవన్త
మభిప్రస్థితస్యాధ్వని సుకృత దుష్కృత విధూనన మామనన్తి “స

† తద్ధానమ్-సుకృతదుష్కృతహానమ్. ¶ కేచిత్పర్యఙ్కవిద్యాయాం
విరజానదీతరణావసరే సుకృతదుష్కృతవిధూననశ్రవణాత్తదానీమేవ
సర్వేషాం భగవదుపాసకానాం తద్విధూననం భవతీతి మన్యన్తే, తద
నూద్యాఙ్గీకృత్య క్రమముక్త్యభిలాషవ్యష్టాఙ్గ యోగివిషయమితి కథ
యంస్తదనుగ్రాహకత్వేన సూత్రశేషం వ్యాచష్టే-(యత్త్వి)త్యాదినా.

ఏతం దేవయానం పన్థాన మాపాద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛన్తీ " త్యుపక్రమ్య " సఆగచ్ఛతి విరజాంనదీం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృత దుష్కృతే విధూనత"ఇతి. తద్బాధమ్, పరంతుతస్యాంశ్రుతా వష్టాఙ్గయోగినాం క్రమముక్తిసమామ్నానాత్తేషామర్చిరాదివర్త్మనాగత్వాణ్డభేదనానన్తరం విరజానదీపర్యన్తగమనమాత్రసాధనీ భూతకర్మాభ్యుపగమోదృశ్యతే, తథాఅన్యే-బాదరాయణప్రభృతయః, క్రమముక్తిమియుషాంకర్మమయలిఙ్గదేహ సద్భావమామనన్తి"యదిప్రయాస్యన్నృపపారమేష్ఠ్యంవైహాయసానాముతయద్విహారమ్।అష్టాధిపత్యం గుణసన్నిపాతేసహైవ గచ్ఛేన్మనసేన్ద్రియైశ్చ " త్యుపక్రమ్య.హిఇశబ్దేనభగవద్భక్తానామజామిళ*త్వాష్ట్రగజేన్ద్రశ్రీదామదధిభాణ్డ దధిసారజ్ఞాదీనాంనిరవశేష కర్మతయాసద్యఏవ భగవత్పాదారవిన్దావాప్తిప్రసిద్ధింస్మారయతి, తస్మాద్భగవద్భక్తానాం తద్భజనసమయఏవనిరవశేషమేవసుకృతదుష్కృతహానంభవతీతినిశ్చీయతే.

౧౦॥సామ్పరాయాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౧॥

---

* త్వాష్ట్రః- వృత్రః, శ్రీదామా- " బలోనృపోఽపరోమాత్య" ఇత్యస్యాం నృపలీలాయామమాత్యత్వేన శ్రూయమాణోగోపాల విశేషః, దధిభాణ్డః-చక్షుర్మీలనలీలయాం భగవతా పరమపదం ప్రాపితో గోపాలవిశేషః, తథాదధిసారజ్ఞోఽపి గోకులా దాననేన దద్ధ్యానీయ సుధర్మాఖ్యసభామధ్యవిరాజమానాయ శ్రీభగవతే కృష్ణాయ సమర్పితేన తద్దైవాతిహర్షేణపరమపదంప్రాపితో గోపాలవిశేషః, ఇదముపలక్షణమ్, సద్యోముముక్షూణామపినిర్వృత్తాష్టాఙ్గయోగినాం దేహోత్క్రమణావసరే నిరవశేషమేవసుకృతదుష్కృత విధూననంభవతీతి ద్రష్టవ్యమ్. ఫల కథనపూర్వక మధికరణముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. అ॥౧౦॥సూ॥౧॥

—✻ ౨౮॥సూ॥*ఛన్దత ఉభయావిరోధాత్ ✻—

యేయ మష్టాఙ్గ యోగినా మర్చిరాది క్రమ ముక్తి స్సూచితా సాకిమనిచ్ఛ తో ప్యష్టాఙ్గ యోగినో భవతి ? ఉతేచ్ఛావతఏవ భవతి? ఇతి సంశయానం+ ప్రతిప్రాహ_(ఛన్దత)ఇతి=క్రమముక్తిస్తావచ్ఛన్దత ఏవాష్టాఙ్గ యోగినోభవతి, ఛన్దః- ఇచ్ఛా, భగవత్సఙ్కల్ప విరచితవిచిత్రభువనదర్శనేచ్ఛాతోభవతీతియావత్ ;కుతః? ఉభయావిరోధాత్- అర్చిరాదిక్రమముక్తిమిచ్ఛతో అష్టాఙ్గ యోగినో వైహాయస విహార దర్శనాదిసాధనభూతమనఃఇన్ద్రియోభయ సద్భావేన విరోధాభావా దిత్యర్థః, తథాచామ్నాతః " సహైవగచ్ఛేన్మన సేన్ద్రియైశ్చే"తి. § తస్మాదిచ్ఛావతా మేవాష్టాఙ్గ యోగినాం క్రమముక్తిర్భవతీతిసిద్ధమ్.

—✻ ౨౯॥సూ॥గతేరర్థవత్త్వముభయథాన్యథాహివిరోధః ✻—

క్రమముక్తీచ్ఛావత ఏవార్చిరాదిగతేః-తాదృశగత్యభ్యుపగమా దిత్యర్థః, " స్థిత్వాముహూర్తార్ధ మకుణ్ఠ దృష్టి ర్నిర్భిద్య మూర్ధన్యసృజేత్పరంగతః - యదిప్రయాస్యన్నృపపారమేష్ఠ్యం వైహాయసానాముతయద్విహారమ్ । అష్టాధిపత్యం గుణసన్నిపాతేసహైవ గచ్ఛేన్మనసేన్ద్రియైశ్చే " త్యేతద్వాక్యస్య సద్యోముక్తిరర్చిరాది క్రమముక్తిశ్చేత్యేవముభయథార్థవత్త్వముపపద్యతే, అన్యథాఽనిచ్ఛోరపి క్రి

*ఇహోత్పన్నమర్చిరాదిక్రమ ముక్తిప్రస్తావముపజీవ్యోత్తరాధికరణమారభతే-(ఛన్దత ఉభయవిరోధా) దితి.

† క్రమముక్తిస్తదిచ్ఛావతఏవ భవతీత్యత్ర నియామకాభావాత్సర్వేషా మష్టాఙ్గయోగినామనియమేనైవ క్రమ ముక్తిర్భవతీతి పూర్వపక్షయన్తం ప్రతిచేతిజ్ఞేయమ్.క్రమముక్తిప్రాప్తౌ "యదిప్రయాస్య,, న్నితి శ్రుతేరేవ నియామకత్వా దిచ్ఛావతఏవ భవతిక్రమముక్తిరితిభావేన సిద్ధాన్తయతి- (ప్రతిప్రాహే)త్యాదినా. ... ... *

§ ఫలంకథయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

మముక్త్యభ్యుపగమే “ స్థిత్వా నుహూతార్థ ” మిత్యాది వాక్య స్యోభయాధాఽర్థవత్త్వేవిరోధస్స్యాదితిభావః, హి-నిశ్చితః.

—✱ ౩౦॥సూ॥ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్ ✱—

ఉపపన్న ఏవ భవత్యయమష్టాఙ్గయోగినాం మధ్యే కేషాం చిత్సద్యఏవ. భగవత్పాదారవిన్ద ప్రాప్తిః, కేషాంచి దర్చిరాది మార్గ గమన పూర్వకం తత్పదప్రాప్తి రిత్యేవం గతివిభాగః, కుతః ? తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః- తల్లక్షణమ్- గతివిభాగశాస్త్రమ్, “స్థిరంసుఖంచాసనమాస్థితోయతి ” రిత్యాది రూపః; తత్రహి యథోక్త గతివిభాగ రూపోర్థ స్సముపలభ్యతే, లోకవత్- యథాలోకే పుణ్యక్షేత్ర ముద్దిశ్య కేచిదతి దిదృక్షయా వ్రజన్తి, కేచిచ్చపలచిత్తా మార్గ సమ్పదం నిరీక్షన్తస్సన్తశ్శనై స్తదేవ క్షేత్రం వ్రజన్తీ త్యేవం గతి విభాగ ఉపలభ్యతే, తద్వదష్టాఙ్గ యోగినాంగతి విభాగ శ్శాస్త్రేషూప లభ్యత ఇతి మన్తవ్యః. ... ... ✱

౧౧॥ ఉభయావిరోధాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౩॥

—✱ { ౩౦॥సూ॥†అనియమస్సర్వేషామవి రోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్ } ✱—

దహర విద్యా, వైశ్వానరవిద్యా, భార్గవీవిద్యా, ప్రతర్దనవిద్యా, అక్షరవిద్యా, ఇత్యేవం జాతీయకాబహ్వ్యోవిద్యా మో

తస్మాదిచ్ఛావతామేవ క్రమ ముక్తి రితిసిద్ధ మిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. ... ... అ॥౧౧॥సూ॥౩॥

† ఇహ దేవ యానపాఠ సమభివ్యాహృతపర్యఙ్కవిద్యా వతాం క్రమముక్త్యభిధానాదేతద్విద్యావతామేవ క్రమముక్తిరితి ప్రాప్తంనియమమపవదితుముత్తరాధికరణమారభతే- (అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యా)మితి- దేవయానంవిషయీకుర్వన్నిశయమాహ (దహరవిద్యే)త్యాదినా=యస్యాంవిద్యాయాందేవయానపాఠ

ష్టహేతుత్వేనవేదాన్తేషుదృశ్యన్తే, తత్ర కాసుచిద్విద్యాసు దేవయానంపఠ్యతే, కాసుచిన్నపఠ్యతే, తత్రయాసు దేవయానంపఠ్యతే, తాదృశ విద్యావతామేవ దేవయానమ్, నచేతరవిద్యావతామితి కింనియమః? ఉతానియమేన సర్వవిద్యావతాంతద్భవతి?ఇతివిశయే¶ప్రత్యాహ-(అనియమ) ఇతి=యాసుదేవయానంపఠ్యతే తాదృశవిద్యావతామేవదేవయానమితినియమోనాస్త్యేవ, కింత్వని యమేన సర్వవిద్యావతాం దేవయానం భవతీత్యయమ విరోధఇత్యేవావగమ్యతే, కుతః? శబ్దానుమానాభ్యామ్-శ్రుతి స్మృతిభ్యామ్,శ్రుతిస్తావత్ "యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే తేచిఽషమభిసమ్భవన్తీత్యేవం తీజాయకా.(శ్రద్ధాతప)ఇతి=శ్రద్ధాతపోభ్యాం యేపరంబ్రహ్మోపాసతే తేర్చిషమభిసంభవన్తీతియోజ్యమ్, స్మృతిస్తు " యత్రకాలేత్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవయోగిన " ఇత్యాదికా. తాభ్యాంసామాన్యతో బ్రహ్మ విద్యావతామర్చిరాదిగతినిశ్చయాదిత్యర్థః, తస్మా † త్సర్వేషాంబ్రహ్మవిద్యావతాందేవయానేన పథా భగవత్పాదరావిన్ద ప్రాప్తి రూప మోక్షోభవతీతి సిద్ధమ్. ... ... *

౧౨ ॥ అనియమాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౧॥

—※ ౩౦॥సూ॥*యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్ ※—

సమభివ్యాహారతో స్తితాదృశవిద్యావతామేవక్రమముక్తిరితి నియమఇతి పూర్వపక్షేసిద్ధాన్తమాహ¶ -(ప్రత్యాహ)ఇత్యాదినా= † యస్మిన్విద్యాప్రకరణే దేవయానపాఠోనాస్తితస్మిన్విద్యాప్రకరణేదేవయానపాఠోపసంహారజ్ఞాపనద్వారాదహరవిద్యాది మతాంసర్వేషాం దేవయానమితినియమ సిద్ధిరిహ ఫలమితిద్యోతయన్నధికరణ ముప సంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౧౨॥సూ॥౧॥

* భగవదుపాసకానాంమధ్యేకేషాంచిద్వర్తమానదేహపతనానన్తరందేహాన్తరోత్పత్తి శ్రవణాన్నసర్వేషాం తేషాం వర్తమానదేహపత

తదేవం పరబ్రహ్మోపాసకానాం విధూత సుకృత దుష్కృ తానాముపాసనౌపయిక దేహపతనాదూర్ధ్వం పాకసాధన సమ్పన్నానామోదనావాప్తి నమ్ముక్తిరావశ్యకీ భవతీత్యుక్తమ్, తత్రాన్యా భవతి భూయసీ విచికిత్సా, భగవదుపాసకానాం కిం కేషాం చిదేవ మోక్షః ? ఆహోస్విత్సర్వేషామ్ ? ఇతి. తత్రకింతావత్ప్రతిపత్త వ్యమ్? కేషాంచిదేవేతి, కుతః ? యతః కేషాంచిత్పరబ్రహ్మోపాస కానాం దేహపతనాదూర్ధ్వం దేహాన్తరోత్పత్తిశ్శ్రుతిస్మృతీతిహాసపు రాణేషూపలభ్యతే, తథాహి, వసిష్ఠస్స్వయమ్భువః ప్రాణత ఉత్పన్నో నిమిశాపాదుత్సృష్ట దేహో¶మిత్రావరుణాభ్యాం జజ్ఞ ఇతి శ్రూయ తే, ఏవం భృగురపిస్వాయమ్భువో వరుణస్య పుత్రత్వేన సముత్పన్న ఇతి శ్రూయతే. తథాదక్షాదీనామపి తేన తేన హేతునా దేహాన్తరో త్పత్తి కథా తత్ర తత్ర శ్రూయతే, తతశ్చైతేషాం బ్రహ్మవిద్యావ తాం దేహాన్తరోత్పత్తి దర్శనాద్బ్రహ్మ విద్యాయాః పాక్షిక మో క్షఫల ప్రదత్వస్యైవాభ్యుపగన్తవ్యతయా కేషాం చిదేవ భగవదుపా సకానాం మోక్షఇతిప్రాప్తే సత్యాం సర్వేషాం † భగవ దుపా సకానాం నియమేన మోక్షఇతి ప్రతి శ్రుణోతి భగవాన్ బాద

నానన్తరంనియమేన మోక్షఇత్యాక్షేపస్యోత్త రాధికరణే సమధాస్య మనత్వాదాక్షేపసఙ్గత్యైవోత్త రాధికరణమారభతే-(యావదధికార మవస్థితిరాధికారికాణా)మితి.

¶ (మిత్రావరుణాభ్యాంజజ్ఞ ఇతి శ్రూయత)ఇత్యస్య నవమసర్గ స్థఇతి శేషః.

† తత్రతత్ర-చతుర్థసర్గాదావిత్యర్థః. వసిష్ఠాదీనాం స్వచ్ఛన్ద తస్స్వీకృతదేహాన్తరత్వేన సర్వేషాం భగవదుపాసకానాం వర్తమా నదేహపతనాదూర్ధ్వం నియమేన మోక్షో భవతీతి భావ మవగమ యన్సూత్రకారస్సిద్ధాన్తయతీత్యాహ-(సర్వేషా) మిత్యాదినా.

రాయణ ఆచార్యో యావదధికారమితి- అధికారికాణామ్- శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాది ప్రవర్తనాద్యధికారేషు శ్రీభగవతానియుక్తానామేషాం వసిష్ఠాదీనామ్, యావదధికారమవస్థితిః- యావదధికారకాలోభవతి తావన్తం కాలమిహ ప్రకృతిమణ్డలే లోకానుగ్రహార్థమవస్థితిర్భవతీతినిశ్చేతవ్యమ్, తస్యాస్త్వధికారతన్త్రిత్వాత్తదన్తేతు ప్రాప్నువన్త్యేవముక్తిమ్, అపిచైతే తత్తద్ధేతువశాత్స్వచ్ఛన్దతఏవదేహాన్తరమపిస్వీకుర్యుః, తేషాం యోగైశ్వర్యాది ప్రభావసద్భావాత్; ఏతదుక్తంభవతి, వశీకృత దేహేన్ద్రియ ప్రకృతీనామపరిముషిత భగవత్స్మృతీనాం జాతిస్మరాణాం జ్ఞానావభర్జిత కర్మబీజానామసకృదుపాసిత భగవచ్చరణారవిన్దానాం లోకానుగ్రహార్థం తత్తదవసరే గేహాద్గేహాన్తరమివ దేహాద్దేహాన్తరం స్వచ్ఛన్దేన ప్రవిశతాం భగవదాజ్ఞాపరినిష్ఠితానాం వసిష్ఠాదీనాం దర్శన స్పర్శన స్మరణనామసఙ్కీర్తనాదిభిర్బహవో జీవాబ్రహ్మవిద్యామధిగమ్యాంజసా మోక్షం ప్రాప్నువన్తి, కింపునస్తే మోక్షం ప్రాప్నుయురితి వక్తవ్యమితి. తేషాం లోకానుగ్రాహకత్వం చామ్నాయతే“ కుమారోనారదఋషురఙ్గిరా దేవలోసిత ” ఇత్యుపక్రమ్య“ ఏతేపరేచసిద్ధేశాశ్చరన్తిజ్ఞానహేతవ” ఇత్యాదౌ.+పరన్త్వితేజ్యాముక్తేషు వేగస్యేవ ప్రారబ్ధ వేగస్య క్షయేసతి విధూతచరమదేహాస్సన్తో బ్రహ్మణా సహాముచ్యన్తే, తథాచ స్మృతిః “ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతిసఞ్చరే । పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తిపరంపద ” మితి. † సౌభర్యాదయస్తు వర్తమానదేహ ఏవస్థిత్వా చిరకాలాను

+ తేషాంద్విపరార్ధాయుష్ట్వాచ్చ తదన్తేమోక్షోనియతఇత్యాశయేనాహ-(పరన్త్వితి) ఇతి.

† కింతర్హ్యధికారికత్వాభావేపిసౌభాగ్యాదయోబహూన్దేహాన్స్వీకుర్వన్నిత్యతఆహ-(సౌభార్యాదయస్త్వి) తి=అత్రాదినా

భావ్య ప్రారబ్ధభోగానవగత్య తానచిరేణ క్షపయితుం భగవదుపాస
నాను భావ విరచితానేక దేహేషు యోగైశ్వర్య బలేన యుగపత్స
మావిశ్య వర్తమానాస్సన్తః ప్రారబ్ధభోగక్షయే సతి దేహానుత్సృజ్య
మోక్షం ప్రాపుః, §తస్మాత్ బ్రహ్మవిద్యాయా నియమేన మోక్షఫలప్రద
త్వాత్సర్వేషాం భగవదుపాసకానాం మోక్షో భవతీతి సిద్ధమ్.

౧౩॥ ఆధికారికాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—❋{ ౩౩॥సూ॥†అక్షరధియాంత్వవరోధ స్సామా
న్యతద్భావాభ్యా మౌపసదవ త్తదుక్తమ్ }❋—

" అణ్డకోశో బహిరయం పంచాశత్కోటివిస్తృతః । దశో
త్తరాధికైర్యత్ర ప్రవిష్టః పరమాణువత్ । లక్ష్యన్తేన్తర్గతాశ్చాన్యే
కోటిశో హ్యణ్డరాశయః ॥ తదాహురక్షరం బ్రహ్మ సర్వకారణ కార
ణమ్ ॥ విష్ణోర్ధామపరం సాక్షాత్పురుషస్య మహాత్మన " ఇత్యుపదిష్టా
యామస్యా మక్షరవిద్యాయా మన్తర్గతా పరిమితాణ్డ రాశిత్వా ద
యోధమా అక్షరస్య- పరబ్రహ్మణః, ఉపదిష్టాః, తద్ధర్మధియా మవ
రోధః కిమ్ " వాయ్వమ్బ్వఖాగ్ని క్షితయ స్త్రిలోకా బ్రహ్మాదయో
యేవయముద్వజన్తి ॥ హరామయస్మై బలిమన్తకోసౌ బిభేతి యస్మా
దరణం తతోన " ఇత్యేవమాదినోపదిష్టాసు భగవదుపస్థాన విద్యా
దికాసు కర్తవ్యః ? ఆహోస్విన్న కర్తవ్యః ? ఇతి విశయః, భగవదుప

కర్దమప్రజాపత్యాదయోగ్రాహ్యాః.

§ఫలకథనపూర్వకమధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౧౩॥సూ॥౧

†పూర్వస్మిన్నధికరణే జాతమక్షర విద్యాప్రస్తావ ముపజీవ్యా
క్షరధియాముపసంహారం భగవదుపస్థాన విద్యాయాం వక్తుం పూర్వా
ధికరణేనోపజీవ్యోపజీవక భావ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే-
(అక్షర ధియాంత్వవరోధస్సామాన్యతద్భావాభ్యా మౌపసదవ త్త
దుక్త) మితి. ... ... *

స్థాన విద్యాదికా స్వక్షరవిద్యోపదిష్టధర్మాణామనుపదేశా త్తద్ధియా మవరోధోనకర్తవ్య ఇత్యేవంప్రాప్త ఇదమాహ-(అక్షరధియాంత్వి)తి- తు నాపూర్వపక్షోవ్యావృత్త్యర్థః, భగవదుపస్థానవిద్యాదికాసు అక్షరస మ్బన్ధిధర్మగోచరధియా మవరోధః కర్తవ్యఏవ, అవరోధస్తూ-పసం హారః, అనువృత్తి రితియావత్, కుతః? సామాన్యతద్భావాభ్యామ్- ఉ పాస్యస్య పరబ్రహ్మణ స్సర్వాస్వపి విద్యాసు సమానత్వా దన్తర్గ తాపరిమితాణ్డరాశిత్వాదీనాం బ్రహ్మధర్మత్వాచ్చ; ఔపసదవ త్తదు క్తమితి నిదర్శనోపన్యాసః, యథా*జామదగ్న్యచతూరాత్రసంజ్ఞకే అహీనే"పురోడాశిన్య ఉపసదోభవన్తీ"తిశ్రుతిచోదితాసుపురోడాశి నీషూపసత్సు " సత్యస్యహంజ్యోతిః కేతువాంజుషతా " మితిప్రకృత మన్త్రసమ్బన్ధే అధ్వర్యోరుద్గాతృవేదోత్పన్నానామ్ " అగ్నేవే హోత్రంవేరధ్వర"మిత్యాదిమన్త్రాణాంచసమ్బన్ధోభవతి,అధ్వర్యు

* జమదగ్నినానుష్ఠితత్వాదస్యచతూరాత్ర క్రతోర్జామదగ్న్య త్వమ్,తథాచామ్నాయతే" జమదగ్నిఃపుష్టికామశ్చతూరాత్రేణాయ జతే " త్యుపక్రమ్య. అగ్నేవేరితి మన్త్రపాఠస్తు" అగ్నేర్వేహో త్రం వేరధ్వరమాపితరంవై శ్వానరమవసేకరిన్ద్రాయ దేవేభ్యోజుహు తాహవిస్స్వాహే " తి. హే అగ్నే ? హోత్రమ్- హోతుః కృ త్యమ్, వేః- విద్ధి, హోతారమధిష్ఠాయహోత్రం కురు, తథా అధ్వ రమ్- యజ్ఞంచ, వేః- విద్ధి, హవిః ప్రాపణేన యజ్ఞంని ర్వర్తయే త్యర్థః, [విదేర్ధకారస్యరుత్వమ్] కించపితరమ్-సర్వపాలకమ్,వైశ్వా నరమ్- విశ్వేషాం నరాణాంహితమ్, అవసే- అస్మాకం రక్షణాయ, అకః- అభిముఖంకురు, అహం ఋత్విజోయూయమపీన్ద్రాయ- సర్వ దేవాధిపతయే, దేవేభ్యః-అన్యేభ్యోవస్వాదిభ్యశ్చ,హవిజుర్హుత-ప్ర యచ్ఛత. (యద్వా) వ్యత్యయేనజుహోమీతివ్యాఖ్యేయమ్.స్వాహేతి హవిస్త్యాగాభిధానమ్. ఇదంహవిర్దత్త మస్త్వితిమన్త్రార్థః.

కర్తృకత్వాత్పురోడాశప్రదానస్య+; తథైవేహ దార్ష్టాన్తికభూతాసుభగవదుపస్థానవిద్యాదికాసూపాస్యస్య బహూనాం ధర్మాణాముపదిష్టత్వేఽప్యక్షరవిద్యోపదిష్టధర్మధీసమ్బన్ధో భవతీత్యుక్తమితి వేదితవ్యమ్.

౧౪॥ అక్షరధియామిత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

— ౩౪॥సూ॥¶ఇయదామననాత్ —

పరబ్రహ్మోపాసనత్వావిశేషాదణిమాది సిద్ధిఫలినీషూపాసనాస్వపి కిం యక్షోక్తధర్మధియామవరోధో భవేత్? ఉత న భవేత్? ఇతి విశయే †బ్రూమః, అణిమాద్యుపాసనాస్వక్షర ధియామవరోధో న భవేదితి, కుతః? ఇయదామననాత్ - తథాహి తత్ర *ఇయత్తయా పరిమిత్యనుసన్ధానముపాస్యస్యామ్నాయతే " భూత సూక్ష్మాత్మని మయి తన్మాత్రం ధారయేన్మనః । అణిమానమవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ " ఇత్యత్ర. *తస్మాదణిమాదివిద్యోపాస్యస్య సర్వగుణసమ్పన్నత్వేప్యణిమాద్యుపాసనాసు తత్తదఙ్గత్వేనోపదిష్ట రూపాదీన్యేవ తత్తత్ఫలార్థిభిస్తత్రానుసన్ధేయానీతి ప్రత్యేతవ్యమ్. ... ... *

+ సూత్రశేషవివరణేనైవేహ ఫలం దర్శయన్నధికరణ ముపసంహరతి-(తథైవేహే)తి. అ॥౧౪॥సూ॥౧॥

¶ భగవదుపస్థాన విద్యాదికాసూక్తస్యాక్షర ధియా మవరోధస్యాణిమాది విద్యాస్వప్యుత్సర్గతః ప్రాప్తస్యోత్తరాధికరణే ఽపోద్యమానత్వాదాపవాదకత్వాస్సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే -(ఇయదామనా) దితి. ... ... *

† అన్తర్గతాణ్డరాశిత్వాదీనాం పరబ్రహ్మ ధర్మత్వాత్తస్యైవాణిమాది విద్యోపాస్యత్వాచ్చ తాసు విద్యాస్వప్యక్షరధియా మవరోధో భవేదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తయతి-(బ్రూమ) ఇత్యాదినా.

* ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి. యద్యప్యణిమాది విద్యోపాస్యః పరమాత్మాక్షరవిద్యోపదిష్ట

—※ ౩౫॥సూ॥¶ అన్తరా భూతగ్రామవత్స్వాత్మనః ※—

అపిచాణిమాద్యర్థేషు తన్మాత్రోపాసనేష్వ ననుసన్ధేయ మో నాధర్మాః, స్వాత్మనః అన్తరా-బహుసౌష్ఠవాఢ్యే అణిమాదిసిద్ధిప్ర దేఉపాస్యేపరమాత్మన్యన్తర్భూతాఏవావతిష్ఠన్తే,భూతగ్రామవత్-యథేమే పరిదృశ్యమానాశ్చతుర్విధభూతగ్రామాః పరమాత్మకుక్షా వన్తర్భూతాఽవతిష్ఠన్తే తద్వత్,తచ్చామ్నాతమ్ “ సాత్రత్ర దద శేవిశ్వం జగత్స్థాన్నుచ ఖందిశః । సాద్రి ద్వీపాబ్ధి భూగోళం సవా య్వగ్నిన్దు తారక ” మిత్యాదినా. ... ... ※

—※{ ॥౩౬॥సూ॥ అన్యథా భేదానుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాన్తరవత్ }※—

నన్వణిమాద్యుపాసనానుక్రమశః ప్రత్యేక ముపదిష్టానాం స ర్వేషాం ధర్మాణాం యుగప దనుసన్ధాన మేకైకస్యా ముపాసనా యాం కర్తవ్యం, అన్యథోపాస్యస్యబ్రహ్మణస్త్వభేదా నుపపత్తిరితిచే న్నైతదేవమ్, ఉపదేశాన్తరవదభేదోపపత్తేః; యథా “ భక్తియో గోబహువిధోమార్గైర్భామిని భావ్యతే । స్వభావగుణ మార్గేణ పుంసాంభావోవిభిద్యత ” ఇత్యుపక్రమ్య “మయికుర్యాన్మయికుర్యా” దిత్యుపదేశాన్తరేషు భక్తియోగానాం తదనుష్ఠాతౄణాం తత్ఫలా నాంచ భేదే సత్యప్యుపాస్యాభేదస్స్ఫుట ఏవభవతి, ఏవమిహాప్యణి మాద్యుపాసనానాం తదుపాసకానాం తత్ఫలాంచ భేదేప్యుపాస్య స్య పరస్య బ్రహ్మణోఽభేదఏవభవతీత్యధ్యవసీయతే,†అతోఽత్ర నోపా సనాధర్మాణాంసర్వేషాం సర్వాసూపాసనాస్వనువృత్తి సమ్భవః.

ధర్మాస్సన్త్యేవ. తథాపి తేఽణిమాదివిద్యాఙ్గత్వేన నావబోద్ధవ్యా ఇత్యాహ- ¶ (అన్తరా) ఇతి. ... ... ※

† అణిమాదివిద్యాసు తత్ర తత్ర ప్రత్యేకమనుసన్ధేయాఇతి భావే నాధికరణముపసంహరతి-(అత)ఇతి. అ॥౧౫॥సూ॥౩॥

౧౫॥ ఇయ దాముననాధికరణంసమాప్తమ్, సూ॥౩॥

—※ ౩౭॥ సూ॥ వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్ ※—

సర్వవేదాన్తసారేశ్రూయతే "అహంబ్రహ్మపరంధామబ్రహ్మాహంపరమంపదమ్। ఏవంసమీక్ష్యచాత్మాన మాత్మన్యాధాయ నిష్కలే" ఇత్య*త్రశ్రూయమాణోవ్యతిహారోపక్షేశోజీవేశ్వరయోరభేదమాపాదయన్నివ తయోరుపాసకోపాస్య భావంవారయతి, పరమాత్మోపాసనానితు తత్రతత్రవిధీయన్తే, తతశ్చకిముపాసనవిధానంనోపపద్యతే? కింవోపపద్యతఏవ? ఇత్యేవంప్రాప్తౌవిప్రతిపత్తి†మపనుదతి (వ్యతిహార) ఇతి—ద్వయోః పదార్థయోర్మిథోవిశేషణవిశేష్యభావోక్తిర్వ్యతిహారః, అతశ్శరీరి శరీర భావజ్ఞాపనాయోపాస్యోపాసకాభిధాయిశబ్దయోః ప్రత్తిలోమానులోమాభ్యాంనిర్దేశః "అహంబ్రహ్మపరంధామ బ్రహ్మాహంపరమంపద"మిత్యేవంరూప ఇహవ్యతిహారశబ్దేనోచ్యతే, సతువ్యతిహార ఇహ పరమాత్మోపాసనార్థమేవభవతీతి వేదితవ్యమ్, కుతః? విశింషన్తిహీతరవత్‌- యథాఇతరాణి శాఖాన్తర వాక్యాని "య ఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమన్తరోయమయత్యేషత ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత" ఇత్యేవంరూపాణి జీవస్యస్వశరీరకత్వేన పర

* అస్యవాక్యస్యోపాతప్రతితార్థం కథయన్ జీవేశ్వరయోరభేదాజ్జీవ మధికృత్య పరమాత్మోపాసనస్యావిధేయత్వాత్తత్రయథోక్తాక్షురధియామవరోధవిచారోనఘటత ఇత్యాక్షేపసఙ్గతిమస్యాధికరణేనసూచయతి- (అత్రశ్రూయమాణ) ఇతి.

† జీవేశ్వరయోరభేదాజ్జీవమధికృత్య పరమాత్మోపాసన విధానం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తేజీవేశ్వరయోర్మిథోభేదస్యశ్రుత్యాదిప్రమాణైరసకృదధ్యవసితత్వాజ్జీవమధికృత్య పరమాత్మోపాసన విధానం సూపపద్యతఇతిభావేనసిద్ధాన్తమాహ-(అపనుదతీ)త్యాదినా.

మాత్మోపాసన సిద్ధ్యర్థముపాసకంజీవ ముపాస్యం పరమాత్మానం
చపరస్పరంశరీరశరీరిభావేనవిశింషన్తితథాత్రాపి జీవస్యస్వశరీరకత్వే
నపరమాత్మోపాసనసిద్ధ్యర్థోఽయంవ్యతిహారః పరమాత్మానం జీవాత్మా
నంచ*శరీరిశరీరభావేనవిశినష్టీతి ధ్యేయమ్-తత్ప్రకార స్త్వహంబ్రహ్మా
స్మ్యత్ర అహంబ్రహ్మశరీరభూతోఽస్మీత్యనుసన్ధేయమ్, బ్రహ్మాహమిత్యత్రతు
మచ్ఛరీరకం పరంబ్రహ్మేత్యనుసన్ధేయమితి, ఉద్దేశ్య విధేయయోర్విశే
ష్యవిశేషణభావసిద్ధేః పరంధామేతిపరమంపదమితి చోభయత్రబ్రహ్మ
విశేషణమ్, తస్మాజ్జీవేశ్వరయోరుపాసకోపాస్య భావమేవబోధయతీ
హవ్యతిహారః, ఏవమేవాదిత్యా న్తర్యామిణం పరమ పురుషం ప్రస్తు
త్య "తద్యోఽహంసోఽసౌయోఽసౌసోఽహం" మిత్యైతరేయిభి రామ్నాయమా
నోవ్యతిహారః తథా "త్వంవాఅహమస్మిభగవోదేవతేఅహంవైత్వమసి
దేవతే" ఇతిజాబాలై రామ్నాయమానోవ్యతిహారశ్చ ఉపాసకోపా
స్యభావేనమిథోఽన్తరభూతయోర్జీవాత్మ పరమాత్మనో శ్శరీర
శరీరిభావేనోపాసకోపాస్య భావమేవబోధయతీతి ధ్యేయమ్, *అతః
పరమాత్మోపాసన విధానమప్యుపపద్యతే. ... ... *

౧౮॥ వ్యతిహారాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—*॥౩౮॥సూ॥ †నైవహిసత్యాదయః*—

---

* వ్యతిహారశబ్దార్థమాహ-(శరీరిశరీరభావేనే)తి.

* జీవేశ్వరయో స్స్వతస్సిద్ధాన్యోన్య భేద వత్త్వాజ్జీవ మధికృత్య పరమాత్మోపాసన విధానస్యాశక్యతయా తస్మిన్యథోక్తార్థధియా మవరోధ సిద్ధిరిహ ఫలమితి భావేనాధికరణముప సంహరతి-(అత)ఇతి. ... ... అ॥౧౮॥సూ॥౧॥

† అస్మిన్నధికరణేఽభేద ప్రస్తావేన ప్రకరణద్వయ పఠితయో స్సత్యవిద్యయోరభేదస్య స్మృతత్వాత్తం వక్తుం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (నైవహిసత్యాదయ) ఇతి.

సత్యంబ్రహ్మేతి ప్రకృత్యవాజసనేయిభిర్యాసత్యవిద్యాసమామ్నాతా సైవకిమ్ "సత్యవ్రతంసత్యపరంత్రిసత్యం సత్యస్యయోని"మిత్యత్రామ్నాయతే? కింవాతతోన్యా? ఇతివిశయే† బ్రూమః, "యాసత్యం బ్రహ్మే"త్యుపదిష్టాసత్యవిద్యాసైవ "సత్యవ్రత"మిత్యత్రామ్నాయతే, కుతః? హిసత్యాదయః-హి-యస్మాత్ "సత్యవ్రతం సత్యపరం త్రిసత్య" మితిసత్యవ్రతత్వాదయో బ్రహ్మగుణా ఉపదిశ్యన్తే, ¶ తస్మాత్ "సత్యవ్రత"మిత్యత్రసాసత్యవిద్యైవభవతీతివిజ్ఞాయతే.

౧౭॥సత్యవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ౩౯॥సూ॥※కామాదిరితరత్రచాయతనాదిభ్యః ※—

() ద్వితీయసన్దర్భే భగవతస్స్వాత్మరూపోపాసనాంప్రకృత్యశ్రూయతే "కేచిత్స్వదేహాన్త హృదయావకాశే ప్రాదేశమాత్రంపు

---

† పాఠభేదాద్విద్యాభేదఇతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉభయత్రలిఙ్గైక్యాత్ప్రకరణైక్యాచ్చవిద్యైక్యమితిభావేనసిద్ధాన్తయతి-(బ్రూమ) ఇత్యాదినా. ... ... ※

¶ "సత్యవ్రత" మిత్యత్ర సత్యవిద్యాత్వసిద్ధ్యా యథోక్తానన్తాదిగుణావరోధసిద్ధిరిహఫలమితిసూచయన్నధికరణ ముపసంహరతి-(తస్మా) దితి. ... ... అ॥౧౭॥సూ॥౧॥

※ ఇహసత్యత్వాదిగుణైక్యాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం నైవ ముత్తరాధికరణేఉచ్యతే, కిన్తూభయత్రామ్నాతయోర్దహరవిద్యయోరైక్యాద్గుణైక్యమితిప్రత్యుదాహరణసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే-(కామాదిరితరత్రచాయతనాదిభ్య)ఇతి. ... ... ※

() అత్ర కామాదిరిత్యాదిపదసమభివ్యాహృత కామపదేన వివక్షితాన్ "అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరం పుణ్డరీకంవేశ్మే" త్యస్మిన్ దహరవిద్యాప్రకరణే శ్రూయమాణాపహత పాప్మత్వాది గుణాన్విషయీకుర్వన్విశయమాహ-(ద్వితీయసన్దర్భ)ఇతి- "కేచిత్స్వ

రుషంవసన్త ” మితి.తత్ర కామాదిః- కామాద్యుపలక్షితాః “ ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విరజో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సో పిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప “ఇతిఛన్దోగాధీతా పహతపాప్మత్వాదయో గుణాఃకిమనవరోద్ధవ్యాః? ఉతావరోద్ధవ్యాః? ఇతివిశయేప్రాప్తే*ప్రాహ- (కామాదిరితరత్ర చే) తి=కామోపలక్షితా పహతపాప్మత్వాదయోగుణాః “కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశేప్రాదేశమాత్రం పురుషంవసన్త ” మిత్యుపదిష్టాయాం దహరవిద్యాయామవరోద్ధవ్యాః, కుతః? ఇహ-ప్రకృతే, ఇతరత్ర- ఛాన్దోగ్యేచ, ఆయతనాదిభ్యః- ఉభయత్రసమానాయతనాదిభ్య ఇత్యర్థః, తథాహ్యుభయత్రాపిహృదయమాయతనమ్, ఉపాస్యః పరమాత్మా, ఫలంచమోక్ష ఇత్యాయతనాదీనాం సమానత్వందృశ్యతే, తస్మాదిహాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావరోధః కర్తవ్యః- అవరోధః- అనుసన్ధానమ్.

దేహాన్తర్హృదయావకాశ ” ఇత్యత్రోపదిష్టానాంచతుర్భుజత్వాదిగుణానా “ మథయదిదమస్మి ” న్నితిఛాన్దోగ్యోపదిష్ట దహర విద్యాయామశ్రవణాదుభయత్రవిద్యాభేదావగమేన “ కేచి త్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశ ” ఇత్యుపదిష్టదహరవిద్యాయాం నఛాన్దోగ్యోపదిష్టాపహతపాప్మత్వాది గుణావరోధః కర్తవ్య ఇతిపూర్వపక్షేప్రాప్తేద్వయోర్విద్యయోరాయతనాది సామ్యేనఛాన్దోగ్యోపదిష్ట దహరవిద్యాయామ్ “ కేచిత్స్వదేహే ” త్యారభ్యోపదిష్ట దహరవిద్యాగుణానాంచతుర్భుజత్వాదిరూపాణామవరోధస్యావశ్య కత్వేనోభయత్రశ్రూయమాణదహరవిద్యయోరైక్యాధ్యవసాయాదిహచఛాన్దోగ్యోపదిష్టాపహతపాప్మత్వాదిగుణావరోధః కర్తవ్యఏవేతి భావేన సిద్ధాన్తయతి-*(ప్రాహే) త్యాదినా.

ఫలకథన పూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

ఇమంగుణావరోధం నిగమగీతోపదిష్టదహరవిద్యాయా మతివిశతి-

—※ సూ ॥౪౦॥¶ఆదరాదలోపః ※—

యద్యపి " పరిసరపద్ధతిం హృదయమారుణయో దహర " మిత్యుపదిష్టాయాందహరవిద్యాయా మపహతపాప్మత్వాదీనాం చతుర్భుజత్వాదీనాంచ గుణానాముపదేశోలుప్యతే,తథాపి"కేచిత్స్వస్వదేహాన్తర్హృదయావకాశ " ఇత్యత్ర తేషాంగుణానామాదరాదఙ్గీకృతత్వాదిహాపి తేషాంగుణానామవరోధస్య,అలోపః- అపహతపాప్మత్వ చతుర్భుజత్వాదిగుణావరోధః కర్తవ్యఇత్యర్థః.

సూ ॥౧౮॥ కామాద్యధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౨॥

—※ సూ ॥౪౧॥†ఉపస్థితేఽస్తద్వచనాత్ ※—

భక్తిఃకింయమనియమాద్యష్టాఙ్గయోగవతేఽ-వలంభగవత్స్వరూపసన్తతధ్యానరూపా ? ఆహోస్విత్ భగవద్గుణగణశ్రవణ కీర్తనాదిరూపా ? ఇతిసన్దేహేప్రాప్తే()బ్రూమః,భక్తిర్భగవతఽ-శ్రవణకీర్తనాదిరూపైవభవతి, కస్మాత్? ఉపస్థితే స్తద్వచనాత్-ఉపస్థితి-

---

¶(ఆదరా)దితి. అ॥౧౮॥సూ॥౨॥

† యత్రపూర్వాధికరణ సిద్ధాన్తేన పూర్వపక్షస్త త్రాపవా వాదకీసఙ్గతి " రితి న్యాయమనుసృత్యాత్ర సిద్ధాన్తేనోత్తరాధికరణేపూర్వపక్షోత్థానాదాపవాదకసఙ్గత్యోత్తరాధి కరణమారభతే- (ఉపస్థితే స్తద్వచనాత్) ఇతి. ... ... ※

() అష్టాఙ్గయోగస్య భక్తేశ్చమిథోవైలక్షణ్యే ప్రమాణాభావాదష్టాఙ్గయోగవత్సన్తతధ్యానరూపైవభక్తిరితిగమ్యతే, అతోభక్త్యా చాపహతపాప్మత్వాదిగుణాఅవరోధ్యాః, తస్మాదష్టాఙ్గయోగ ఏవభక్తిరిత్యేవం పూర్వపక్షేప్రాప్తే అష్టాఙ్గయోగభక్త్యోర్మిథస్స్వరూపతో లక్షణతశ్చ గోమహిషయోరివ భేదస్య " శ్రవణంకీర్తన " మిత్యాదిశ్రుత్యా ప్రాపితత్వాద్భక్తిరష్టాఙ్గయోగాద్భిన్నైవేతిసిద్ధాన్తయతి- (బ్రూమ) ఇత్యాదినా. ... ... ※

రుపస్థానమ్, స్తుతిః; భక్తిరితియావత్; తస్యా భగవద్గుణగణ శ్రవణ కీర్తనాదిరూపత్వం ఖలువక్తి " శ్రవణంకీర్తనంవిష్ణోః స్మరణంపాదసేవనమ్। అర్చనంవన్దనందాస్యం సఖ్యమాత్మనివేదనమ్॥ ఇతిపుంసార్పితావిష్ణౌభక్తిశ్చేన్నవలక్షణా " త్యేతద్వాక్యమ్. నహియమనియమాసనాద్యఙ్గ సహితస్వరూపసన్తత ధ్యానం భక్తిరితి వక్తుం శక్యతే,తస్యాష్టాఙ్గ యోగరూపత్వాత్;¶ ఏతేనగతిసామాన్యాధికరణం చదృఢీకృతమితి ధ్యేయమ్. తస్మాద్భగవద్గుణశ్రవణకీర్తనాదిరూపైవభక్తిర్భవతీతిసిద్ధమ్. ... ... *

ఇయంభక్తిశ్శ్రీమద్భాగవత శ్రవణాదినైవసిద్ధ్యతీత్యాహ,

—*{ ౪౭॥సూ॥తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్ }*—

ఇహతచ్ఛబ్దేనైత త్పాదాదౌ సర్వవేదాన్త ప్రత్యయ మిత్యాదినాభగవద్భక్తిప్రకాశకత్వేన ప్రసక్తం శ్రీమద్భాగవత శాస్త్రంపరామృశ్యతే; తస్యనిర్ధారణా- తదర్థవిచారణపూర్వకనిర్ణయః, తస్యా నియమః- భగవద్భక్తీచ్ఛూనాంనియమేన భగవత్కథారూపశ్రీమద్భాగవత శాస్త్రశ్రవణకీర్తన మావశ్యకమిత్యర్థః, కుతః?తద్దృష్టేః- దృష్టి-ర్దర్శనమ్, " శ్రీమద్భాగవతంపురాణమమల " మిత్యారభ్య "తచ్ఛృణ్వన్ విపఠన్విచారణ పరోభక్త్యావిముచ్యేన్నరః" ఇత్యత్రహిభగవద్భజనేచ్ఛూనాంశ్రీమద్భాగవతశ్రవణ కీర్తనమావశ్యకం దృశ్యతే, అపిత్వేవంభగవత్కథాశ్రవణ కీర్తనపరస్యతాదృశభక్తిర్న కేవలంమోక్షమాత్రం ఫలంసాధయతి, అపితుమోక్షప్రతి బన్ధో యోభోగస్తంచపృథక్ఫలంసాధయతి, మోక్షవిరోధ్యానుషఙ్గికభోగాంశ్చభక్తిః ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః, ఏతచ్చశుకచేలాదౌదృశ్యతే, ఏతత్సూత్ర

¶ ఏతద్విచారస్యావాన్తరప్రయోజనమాహ(ఏతేనే)తి.

ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

స్యైతత్త్వాదాద్యధికరణాన్తర్భావేపిభక్తేరానుషఙ్గికఫలవిశేషసూచకత్వాదస్యైవాతిరిక్తత్వమ్.

— ౪౩॥ సూ॥ ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. —

యథా భగవతేవామనాయ మహీప్రదానం మహాబలేరానుషఙ్గికమైహికం సుతలలోకైశ్వర్య, మాముష్మికమైన్ద్రపదంచ, సాధయతి, తద్వదేవతదుక్తమ్-†అనుషఙ్గికానైహికభోగాన్ ముక్తిం చభగవద్భక్తిస్సాధయతీత్యర్థః

౧౯॥ఉపస్థిత్యధికరణంసమాప్తమ్ సూ ॥౩॥

— ౪౪॥సూ॥* లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి —

ప్రథమస్కన్ధే "పశ్యన్త్యదోరూపమదభ్రచక్షుషా సహస్రపాదోరుభుజాననాద్భుతమ్ । సహస్రమూర్ధశ్రవణాక్షినాసికం సహస్రమౌల్యమ్బరకుణ్డలోల్లస" దిత్యత్రైకం భగవద్రూపం శ్రూయతే, తథాద్వితీయస్కన్ధే "సఏషపురుషస్తస్మాదణ్డం నిర్భిద్యనిర్గతః। సహస్రోర్వంఘ్రిబాహ్వక్షః సహస్రాననశీర్షవా" నిత్యేకంభగవద్రూపంశ్రూయతే,కిమత్రభగవదవతారద్వయముపదిశ్యతే?ఆహోస్విదేకఏవావతారః?ఇతివిప్రతిపత్తావేకఏవావతార+ ఉభయత్ర

---

† తథా చాష్టాఙ్గయోగస్య భక్తివదానుషఙ్గికభోగాదిఫలప్రదత్వాభావాచ్చతతోభక్తేరన్యాదృశత్వమిత్యధికరణోపసంహారోజ్ఞేయః. అ॥౧౯॥సూ॥౩॥

* ఇహభక్తిప్రస్తావేన భజనీయస్య భగవదవతారస్యస్మృతత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే - (లిఙ్గభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపీ)తి. ... ... *

+ ఉభయత్ర ప్రకరణభేదాదుభయత్ర శ్రూయమాణయోరవతారయోర్మిథో భేదఇతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే లింగైక్యాదుభయత్రైకమేవావతారరూపమితిసిద్ధాన్తయతి-(ఏకఏవే)త్యాదినా.

శ్రూయత ఇత్యాచష్టే- కుతః? లిఙ్గభూయస్త్వాత్- తథాహ్యుభయత్ర సహస్రపాదో వా ఇత్యాదీని భూయాంసి సమానిలింగాని శ్రూయన్తే, తస్మాదుభయత్ర శ్రూయమాణ మేకమేవ శ్రీనారాయణావతారరూప మిత్యధ్యవసీయతే, +నను సమానప్రకరణే శ్రూయమాణయోరర్థయో ర్లిఙ్గసామ్యే సతి భూయాం సైక్యమ్, న తథాత్ర దృశ్యతే, ప్రథమే అవతారోపదేశప్రకరణమ్, ద్వితీయే తు సృష్ట్యుపదేశప్రకరణమ్, తతశ్చ ప్రకరణభేదాదుభయోరవతారయో రైక్యం కథముపపద్యత ఇతి చేదుపపద్యత ఏవేత్యాశయేనాహ-(తద్ధి బలీయ) ఇతి=హి-యస్మాత్, తల్లిఙ్గం ప్రకరణాద్బలీయః- తదపి ప్రకరణం తు లింగాశ్రవణస్థలే బలీయో భవతి, తథాహి ప్రథమే "స ఏవ ప్రథమం దేవః కౌమారం సర్గమాశ్రితః । చచార దుశ్చరం బ్రహ్మా బ్రహ్మచర్యమఖణ్డిత" మితి, ద్వితీయే "తప్తం తపో వివిధలోకసిసృక్షయా మ ఆదౌ సనాత్స్వతపసః స చతుస్సనోऽభూత్ । ప్రాక్కల్పసమ్ప్లవవినష్టమిహాత్మతత్త్వం సమ్యగ్జగాద మునయో యదచక్షతాత్మ "న్నితి చోభయత్ర శ్రూయమాణయోరవతారయోః ప్రకరణైక్యాదేకావతారత్వం నిశ్చీయతే, ఉభయత్ర హి సనత్కుమారావతారోపదేశప్రకరణమ్, *తస్మాద్యేష్వవతారేషు లిఙ్గైక్యం దృశ్యతే, తేషాం తేషామవతారాణాం పరస్పరమైక్యమధ్యవసేయమ్

౨౦॥ లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—✻{ ౮౫॥ సూ॥¶ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్క్రియామానసవత్ }✻—

+తద్ధి బలీయ ఇతి సూత్రమధ్యభాగవ్యుదస్యాం శఙ్కామాహ (నన్వి)తి.

✻ శ్రుతసమానలింగానామవతారాణామైక్యసిద్ధిరిహ ఫలమితి భావేనాధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౨౦॥సూ॥౧॥

¶ సిద్ధ్వైవలోకనన్యాయేన భక్తిమనుస్మృత్య తత్సాధనగోచరవిచారం సాధ్యసాధనభావసఙ్గత్యారభతే- (పూర్వవికల్ప) ఇతి.

ద్వాదశే శ్రూయతే "ధ్యాయన్ సర్వత్ర చ హరిం భావద్రవ్యైరపూజయ" దితి. అత్ర భావద్రవ్యపదేన మార్కణ్డేయక్రియమాణభగవదారాధనోపకరణత్వేన కిం ప్రసిద్ధబాహ్య ద్రవ్యాణ్యభిహితాని? ఉత మనోనిర్మితద్రవ్యాణి? ఇతి విశయే ప్రాప్తే * బ్రూమః, మనోనిర్మితద్రవ్యాణ్యేవాత్ర భావ ద్రవ్యపదేనాభిధీయన్తే, కస్మాత్? ప్రకరణాత్- నిష్కామభక్తేన మార్కణ్డేయేన క్రియమాణ భగవదారాధనోపదేశ ప్రకరణం హ్యేతత్, అపి చ మార్కణ్డేయాదిభిర్నిష్కామభక్తైర్న క్రియమాణే భగవదారాధనే పూర్వవికల్పో౽పి స్యాదితి ప్రత్యేతవ్యః, పూర్వస్య-§ ఇహ పూర్వకల్పత్వేన ప్రస్తుతస్య ప్రసిద్ధబాహ్యద్రవ్యస్య, లాభే సతి తేన భగవదారాధనం తైః క్రియతే, అన్యథా భావద్రవ్యైరేవ భగవదారాధనం తైః క్రియత ఇత్యేవం రూపో వికల్పో భవతీతి ప్రత్యేతవ్యమిత్యర్థః, ఏతచ్చ పూర్వస్మిన్ సన్దర్భే సమామ్నాతమ్ "భక్తస్య చ యథాలబ్ధైర్హృది భావేన చైవ హి" తి. క్రియామానసవదితి మనోనిర్మితద్రవ్యవిరచిత భగవదారాధనే దృష్టాన్తః, యథా క్రియాయాః- ద్వాదశరాత్రాఖ్యాయాగస్య, అవివాక్యసంజ్ఞకే దశమేహని పృథివీలక్షణేన పాత్రేణ ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య సముద్ర లక్షణస్య సోమస్య గ్రహణాసాదనహవనాహరణోపాసనభక్షణాని మానసా

---

* "భావద్రవ్యైరపూజయ" దితి పూజాసాధనత్వావగమాద్భావద్రవ్యాణాం మనోనిర్మితత్వేన తైః పూజానిష్పత్త్యనుపపత్తేర్భావద్రవ్య పదేన ప్రసిద్ధబాహ్య ద్రవ్యాణ్యేవాభిధీయన్త ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సతీహ పూజాయా భావనామయ భగవదారాధనావగతేస్తత్సమభివ్యాహృత భావద్రవ్యపదేన తాదృశపూజానిష్పాదకద్రవ్యాణ్యపి భావనామయానీత్యవగమయన్ సిద్ధాన్తయతి- (బ్రూమ) ఇత్యాదినా.

§ తత్ర సూత్రవిభాగేన ప్రసిద్ధ బాహ్యద్రవ్యైశ్చ మార్కణ్డేయాదయో భగవదారాధనం కుర్యన్తీత్యసూచయత్.

నిభవన్తి, ఏవమిహాఽపిద్వాదశస్కన్ధేశ్రూయమాణేమార్కణ్డేయాది నిష్కామభక్తైః క్రియమాణేభగవదారాధనే భావద్రవ్యాణిప్రసిద్ధబాహ్యద్రవ్యాణిచసాధనానిభవన్తీతినిశ్చేతవ్యమ్.

౨౧॥ పూర్వవికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.* ॥ సూ॥౧॥

—*౪౭॥సూ॥ †అతిదేశాచ్చ*—

ఏకాదశేతృతీయాధ్యాయే "యఆశుహృదయగ్రన్థిం నిర్జిహీర్షుః పరాత్మనః । విధినోపచరేద్దేవం తన్త్రోక్తేనచకేశవ" మిత్యత్రభగవదారాధనంశ్రూయతే, తథాతత్రైవసప్తవింశే "నహ్యన్తోనన్తపారస్య కర్మకాణ్డస్యచోద్ధవ।సంక్షిప్తంవర్ణయిష్యామియథావదనుపూర్వశః" ఇత్యత్రాపిభగవదారాధనంశ్రూయతే,తత్రసంశయః, కిముభయత్రశ్రూయమాణమారాధనముభయవిధంభవతి? ఆహోస్విదేకవిధమేవభవతి?ఇతి.తత్రకింతావత్ప్రాప్తముభయవిధమితి

కుతః? ఏకత్రోపదిష్టారాధనేయత్కిఞ్చిదఙ్గోపదేశా దన్యత్రోపదిష్టారాధనేఽఙ్గాధిక్యోపదేశాచ్చ, తస్మాదుభయత్ర పృథగ్విధమేవారాధనమిత్యేవంప్రాప్తేఏకవిధమేవేతి బ్రూమః, కుతః? అతిదేశాచ్చ-తథాహి తృతీయాధ్యాయోపదిష్టేభగవదారాధనే కిఞ్చిదఙ్గోపదేశేపి తత్ర సప్తవింశాధ్యాయోపదిష్టాద్భగవదారాధనా దనుక్తాఙ్గాతిదేశశ్చకర్తవ్యః, "అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్య" మితిహిన్యాయః,§తస్మాదుభయత్రాప్యేకవిధమేవారాధనమిత్యధ్యవసేయమ్.

---

* ఫలకథనపూర్వకమధికరణముపసంహరతి- (ఏవమిహాఽపీ) తి. అ॥౨౧॥ సూ॥౧॥

† యథా పూర్వస్మిన్నధికరణే లిఙ్గసామాన్యాదారాధ్యైక్యముక్తమ్, తథోత్తరాధికరణేఽఙ్గసామ్యాత్తదారాధనైక్యముచ్యత ఇతిదృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (అతిదేశాచ్చ) ఇతి

§ ఫలం దర్శయన్నధికరణముపసంహరతి- (తస్మా) దుభ

౨౨॥అతిదేశాధికరణంసమాప్తమ్, సూ॥౧॥

—※౪౭॥సూ॥*విద్యైవతు నిర్ధారణాత్ ※—

“ నహ్యన్తోనన్తపారస్య కర్మకాణ్డస్యచోద్ధవ । సంక్షిప్తంవర్ణయిష్యామి యథావదనుపూర్వశః ” ఇత్యాదికం దర్శపూర్ణమాసాదివత్కర్మకాణ్డత్వేనవేదితవ్యమ్ ? ఉతమహాపురుషవిద్యాత్వేనవేదితవ్యమ్ ; ఇతి సంశయః, కర్మకాణ్డత్వశ్రవణాద్దర్శపూర్ణమాసాదివత్కర్మకాణ్డత్వేనైవవేదితవ్యమిత్యేవంప్రాప్తేప్రత్యాహ- (విద్యైవత్వి)తి=తుశబ్దేనపూర్వపక్షోవ్యావృత్తః, “ నహ్యన్తోనన్తపారస్యే” త్యాదికముపదిశ్యమానం మహాపురుషవిద్యైవభవితుమర్హతి, కుతః ? నిర్ధారణాత్- తథాహి ఏతద్విద్యోపదేశాన్తే “ త్రిభిర్మత్సామ్యతామియా ” దిత్యస్యా మహాపురుషవిద్యాయాముక్తిఫలత్వం నిర్ధార్యతే, సహిముక్తి ఫలదాయాఅస్యావిద్యాయాఃకర్మకాణ్డత్వంయుక్తమ్, అస్యాఃకర్మకాణ్డత్వశ్రవణేపివిద్యాత్వ మేవావాస్యాంద్రష్టవ్యమ్,తథాచ స్మృతిః“†కర్మణ్యకర్మయః పశ్యేదకర్మణిచకర్మయ ” ఇతి. కర్మణి- భగవదారాధనే,§ అపిచేయమేవమ

యత్రే)తి. అ॥౨౨॥సూ॥౧॥

*“ నహ్యన్తోనన్తపారస్యే ” త్యుపదిష్టాయా మహాపురుష విద్యాయాః కర్మకాణ్డత్వేన విద్యాత్వం నాస్తీత్యాక్షేప సమాధానార్థత్వా దుత్తరాధికరణ మాక్షేప సఙ్గత్యోప క్రమతే- (విద్యైవతునిర్ధారణా)దితి.

† (కర్మణీ)తి= కర్మణి- భగవదారాధనే, అకర్మ- బన్ధహేతుత్వాభావమ్, అకర్మణి - భగవదారాధన వ్యతిరిక్తేకృత్స్నవ్యాపారే,కర్మ - బన్ధహేతుత్వమ్, కృత్స్నకర్మకృత్- కృత్స్నభగవదారాధనకృత్.

§ నకేవలమస్యావిద్యాత్వంస్మార్తమ్, అపితు శ్రౌతంచేత్యాహ.

హాపురుషవిద్యాప్రపఞ్చ్యతే ద్వాదశే "మాయాద్యైర్నవభి స్తత్త్వై" రిత్యాదిభిః.*తస్మాత్ "నహ్యన్తో న న్తపారస్య కర్మకాణ్డస్యచోద్ధవే" త్యేషామహాపురుషవిద్యైవేతి నిర్ధార్యతే, నిర్ధారణమ్-నిశ్చయః

—*౪౮॥సూ॥†దర్శనాచ్చ*—

దృశ్యతేహినుమహాపురుషవిద్యాత్వ మస్యారాధనస్య " పూజా స్తైకల్పయేత్సమ్యక్సఙ్కల్పః కర్మపావనీమ్। సువర్ణం ఘర్మ్యానువాకేన మహాపురుషవిద్యయే " త్యేవంతత్రైవశ్రూయమాణవాక్యేషు. తస్మాత్ " నహ్యన్తో నన్తపారస్యే " త్యారభ్యోపదిశ్యమానామహాపురుషవిద్యేతి వేదితవ్యా.

—*౪౯॥సూ॥ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః*—

" తవపరియేచరన్త్యఖిల సత్త్వనికేతతయా తడుత పదాక్రమస్య విగణయ్య శిరోనిఋతే"రిత్యాదిషుభగవత్పరిచరణలక్షణారాధనస్య ముక్తిఫలదత్వ శ్రుత్యాదినాఽ స్యారాధనస్య దర్శపూర్ణమాసాది కర్మకాణ్డాపేక్షయా ఫలతోబలీయ స్త్వాచ్చ " నహ్యన్తోనన్తపారస్య కర్మకాణ్డస్యచోద్ధవే " త్యారభ్యసముపదిశ్యమానస్య భగవదారాధనస్యకర్మకాణ్డసమాఖ్యయానమహాపురుషవిద్యాత్వస్యబాధః.

(అపిచేతి)= తథాచ " మాయాద్యైర్నవభి స్తత్త్వై" రిత్యాదేః"మహాపురుషవిద్యాసమ్పూర్ణస్య జగదాత్మన " ఇత్యనుక్రమణవాక్యేనమహాపురుషవిద్యాత్వోపదేశాత్తాదృశవిద్యాత్మకస్య " నహ్యన్తో నన్తపారస్యే " త్యస్యాపి మహాపురుషవిద్యాత్వం సిద్ధమితిభావః.

* ఏత దధికరణ ఫల కథన పూర్వకం సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ... ... *

† ఏతద్విద్యాఙ్గ మన్త్రస్యాపి మహాపురుషవిద్యాత్వే ప్రత్యక్ష సిద్ధేఽఙ్గిభూతాయా ఏతద్విద్యాయా మహాపురుష విద్యాత్వం కైముత్యన్యాయసిద్ధమిత్యాహ- (దర్శనాచ్చే) తి. ... *

౫౦॥ సూ॥()అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తమ్

ఇతశ్చ " నహ్యన్తోఽనన్త పారస్య " త్యాదినా భగవదుపదిష్టస్యారాధనస్యవిద్యాత్వమధ్యవసీయతే, యతోఽస్యాంవిద్యాయాంవక్తృత్వేనభగవదనుబన్ధః,§తస్యైవైతదారాధ్యత్వాంతస్యైవప్రాప్యత్వంచదృశ్యతే, తతశ్చైతేభ్యోఽనుబన్ధాదిభ్యోఽస్యారాధనస్య దర్శపూర్ణమాసాదికర్మకాణ్డతః పృథగ్భావోదృష్టః, ప్రజ్ఞాన్తర పృథక్త్వవత్- యథాప్రజ్ఞాన్తరస్య దహర విద్యాయాం దర్శపూర్ణ మాసాది కర్మకాణ్డతః పృథక్త్వందృష్టమ్, ఏవమస్యాఅపివిద్యాయా దర్శపూర్ణమాసాదికర్మకాణ్డతః పృథగ్భావోదృష్టః, తస్మాత్, తదుక్తమ్- భగవదారాధనస్య మహాపురుషవిద్యాత్వముక్తమిత్యర్థః.

౨౩॥ నిర్ధారణాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౪॥

౫౧॥¶సూ॥నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః

() దృష్టాన్తతః కర్మకాణ్డవైలక్షణ్యకథనే నాస్యా మహాపురుష విద్యాత్వమధ్యవస్యన్నధికరణముపసంహరతిసూత్రకారః- (అనుబన్ధాదిభ్య)ఇతి= § ఆదిపదార్థమాహ- (తస్యైవే)తి. అ. ౨౩॥సూ॥౪॥

¶ భగవదారాధనలక్షణ మహాపురుష విద్యాయాస్తద్విద్యాత్వం స్థిరీకృతమ్, ఏవ ముత్తరాధికరణే దహరవిద్యాయాస్తద్విద్యాత్వ మేవస్థిరీక్రియతే, తతోదృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే.(నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తి)రితి.

ధ్యానస్యస్మరణాత్మకత్వాత్ " శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోస్స్మరణ " మిత్యుపదిష్ట తృతీయభక్త్యన్తర్భావాత్ " యోగస్యలక్షణం వక్ష్యే " ఇత్యారభ్యోపదిశ్యమానోధ్యానయోగోభక్తిరేవ భవతీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే భగవద్రూపగుణాన్యతమక్షణికాదికాలికస్మరణ

తృతీయస్కన్ధే "యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే సబీజస్య నృపాత్మజ" ఇత్యుపక్రమ్యోపదిశ్యమానధ్యానయోగః కిం భక్తిః? ఉత దహరవిద్యా? ఇతి హి విశయే ప్రాప్తే*తం నిరాచష్టే- (న సామాన్యాదపి) ఇతి= "యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే సబీజస్య నృపాత్మజ" ఇత్యాదిషూపదిశ్యమానో ధ్యానయోగో దహరవిద్యైవ భవితుమర్హతి, న తు భక్తిః, కుతః? సామాన్యాత్- ఇహాపి "హృదయామ్బుజవిష్టర" మిత్యత్ర శ్రూయమాణహృదయరూపాయతనతోఽస్య "కేచిత్స్వదేహాన్తర్హృదయావకాశ" ఇత్యుపదిష్టదహరవిద్యాసామాన్యావగమాదేతద్విద్యాయాం యమనియమాద్యఙ్గోపదేశోపలబ్ధేశ్చ, తస్మాదేతద్విద్యానిష్ఠానాం సాక్షాన్మోక్షసమ్భవాన్న పునర్మృత్యుమజ్జన్మ భవతి, అత ఏవ ప్రాకృతలోకాపత్తిశ్చ న భవతి, హి- నిశ్చితమ్, †ఏతచ్చ ఫలకథనం దహరవిద్యాయాః సాక్షాన్మోక్షసాధనత్వప్రదర్శనార్థమితి జ్ఞేయమ్.

౨౪॥ నసామాన్యాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

---

*స్యైవ "యస్మిన్ జనః ప్రాణవియోగకాలే క్షణం సమావేశ్య మనో విశుద్ధమ్ । నిర్హృత్య కర్మాశయమాశు యాతి పరాం గతిం బ్రహ్మమయోఽర్భవర్ణ" ఇత్యాది వాక్యశేషే భక్తిత్వాధ్యవసాయాత్ "యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే" ఇత్యారభ్యోపదిశ్యమానధ్యానయోగస్య చిరకాలసన్తతధ్యానరూపత్వేనాష్టాఙ్గయోగత్వం సిద్ధమితి భావేన సిద్ధాన్తయతి- *(తం నిరాచష్ట) ఇత్యాదినా.

(మృత్యుమన్న హి లోకాపత్తి) రితి సూత్రశేషేణ స్వయమేవైతదధికరణఫలమకథయద్భగవాన్ సూత్రకారః.

† స్వయం ఫలకథనస్యాభిప్రాయమాహ-(ఏతచ్చే)తి= తస్మాత్ "యోగస్య లక్షణం వక్ష్యే" ఇత్యారభ్యోపదిశ్యమానో ధ్యానయోగో దహరవిద్యైవేత్యధికరణముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౨౪॥సూ॥౧॥

ఇహాష్టాఙ్గయోగఫలప్రస్తావేన భక్తియోగఫలస్యాపి స్మృత

—※ ౫౬॥సూ॥ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యంభూయస్త్వానుబన్ధః ※—

†పరేణ=అధ్యాయేన, "భక్తియోగోబహువిధోమార్గైర్భామిని భావ్యతే। స్వభావగుణమార్గేణ పుంసాంభావోవిభిద్యత" ఇతి, "మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణమయిసర్వగుహాశయే। మనోగతిరవిచ్ఛిన్నా యథాగఙ్గామ్భసోఽమ్బుధౌ॥ లక్షణంభక్తియోగస్య హ్యత్యాస్తిక ఉదాహృత" ఇతిచ సకామనిష్కామభేదేన బహువిధాభక్తిరుపదిశ్యతే, అత్ర పూర్వోదితయాసకామయాభక్త్యా భజతస్తత్రాభిసన్ధీయమానఫలమాత్రంభవతి? ఉతోత్తమభక్తిరూపఫలంచభవతి? ఇతివిశయేప్రాప్తే¶తంపరిహరతి- (పరేణచే) తి- చశబ్దేనవిశయమశమయత్, యద్యపిపరేణాధ్యాయేనోపదిష్టస్య, శబ్దస్య- "యస్తుహింసాంసముద్దిశ్యే" త్యాదివాక్యఘటక యత్తచ్ఛబ్దార్థభూతస్య సకామభక్తియోగినః, భూయస్త్వానుబన్ధః- బహుఫలసమ్బన్ధోభవతి, తథాపి సకామభక్త్యాభజతః క్రమేణతాద్విధ్యంభవతి, అత్ర తచ్ఛబ్దేనైతముపరిష్టాత్ప్రసిద్ధత్వేనోపదిశ్యమానా నిష్కామభక్తిరుచ్యతే,సావిధా- ప్రకారో, యస్య, తస్యభావస్తాద్విధ్యమ్- తద్విధత్వమ్, నిష్కామభక్తిశ్చ

త్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యాతత్ఫలవిషయకచిన్తామారభతే- (పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యం భూయస్త్వానుబన్ధ) ఇతి= అస్య "యోగస్య లక్షణంవక్ష్యే" ఇత్యస్యోపరితనాధ్యాయేవిషయమాహ-†(పరేణాధ్యాయేనే) తి. ¶ తత్రాభిసన్ధీయమానఫలమాత్రమితి హింసావ్యతిరిక్తత్వేన ఫలం విశేషణీయమ్, ఇన్ద్రహింసామనుసన్ధాయవిత్యానుష్ఠితభగవదారాధనరూప భక్తేస్తద్ధింసా ఫలప్రదత్వాదర్శనాత్; తథాచ పరహింసామభిసన్ధాయానుష్ఠితాయాభక్తేః పరహింసాభిసన్ధి విఘటనమేవఫలమితిజ్ఞేయమ్. పూర్వోదిత భక్తేః ఫలాభిసన్ధి పూర్వక మారబ్ధత్వాత్తయాభజతోఽభిసన్ధిత ఫలమాత్రం భవతీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ (తంపరిహరతీ) త్యాదినా.

భవతీత్యర్థః, అతఏవ శ్రూయతే "నమయ్యావేశితధియాంకామః కామాయకల్పతే । భర్జితాః క్వథితా ధానాః ప్రాయోబీజాయ నేష్యతే" ఇతి "కామధియస్త్వయిరచితా నపరమా రోహన్తియథా కారమ్భబీజానీ" తి. * * * *

అపిచ "మద్గుణశ్రుతిమాత్రేణే" త్యుపక్రమ్య "స ఏవ భక్తియోగాఖ్య ఆత్యన్తిక ఉదాహృతః । యేనాతివ్రజ్య త్రిగుణాన్మద్భావాయోపపద్యత" ఇత్యుపదిష్టం శ్రవణకీర్తనాదిరూపం నిష్కామభక్తియోగం పూర్వోక్తయా సకామభక్త్యా భగవన్తం భజతాం ప్రాకృతభక్తానాం పరమకారుణికస్స భగవానేవ ఘటత ఇత్యభిప్రేత్యాహ,

—※ ౧౩॥సూ॥ ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్ ※—

ఆత్మనః- పరమాత్మనస్సర్వాన్తర్యామిణః, శ్శరీరే, జాతావేకవచనమ్, స్వశరీరభూతేషు జీవేషు నియన్తృత్వేన సద్భావాదేవైషాం ప్రాకృతభక్తానాం పూర్వోక్తముత్తమభక్తియోగం ఘటయతీత్యేకే ముఖ్యా ఉత్తమభక్తా, మన్యన్తే. ... ... *

—※ ౧౪॥సూ॥ +వ్యతిరేక స్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. ※—

తత్రశ్చైవముత్తమభక్తిసమ్పన్నస్య ప్రాకృతభక్తిదశాయాం యాయాః ఫలాభిసన్ధయోభూవన్ తాసాం వ్యతిరేకశ్చ భవతి నిఖిలకామబీజాని నశ్యన్తీ త్యర్థః, కస్మాత్? తద్భావభావిత్వాత్_ తం శ్రీభగవన్తమేవ భావయన్తి- అనవరతం భజన్తీ తితద్భావాః- ఉత్తమభక్తాః, తద్వద్భగవన్తం తాన్వాభావయితుం శీలమేషామస్తీతితద్భావభావినః, తేషాం భావస్తత్త్వమ్, తస్మాత్; నహ్యుత్తమభక్తాన్ తద్వద్భగవన్తం వాభజమానానాం కామబీజ మవశిష్యతే, యస్మాదేవం శ్రూయతే "ముహుర్ముహుర్వర్తిష్ణుర్ హరేజగత్పతేనారాయణేత్యాత్మగతింగత

+ నచోత్తమ భక్తిలబ్ధ్యనన్తర మీషదపిఫలాభిసన్ధిర్భవతీత్యాహ- (వ్యతిరేక) ఇతి. ... ... *

త్రపః । తదా పుమాన్ ముక్త సమ స్త బన్ధన స్తద్భావ భావాను కృతాశయాకృతిః ॥ నిర్దగ్ధ బీజాను శయోమహీయసా భక్తి ప్రయోగే ణ సమేత్యధోక్షజ '' మితి. ప్రాకృతభక్తే రనభిసన్ధితో త్తమభక్తిరూప ఫలప్రదత్వే "నతూపలబ్ధివ '' దితి వైధర్మ్యాద్దృష్టాన్తః-ఉపలబ్ధి-లాభః, యథాలోకే ధనలాభార్థం క్రియామాణా రాజసేవా ధనమా త్రం ప్రయచ్ఛతి తద్వత్ కామాద్యర్థం క్రియమాణా భగవ ద్భక్తి ర్నకేవలంకామాదికం ప్రయచ్ఛతి, కింతూత్తమ భక్తించ ప్రయచ్ఛతీతి జ్ఞేయమ్,తస్మాత్ప్రాకృత భక్తానాం క్రమేణో త్తమభక్తిరూప ఫలంచ భవత్యేవేతిసిద్ధమ్. ... ... ॥

అ॥భూయస్త్వ్వనుబన్ధాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౩॥

—※ ౫౫॥ సూ॥†అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్ ※—

దేవతాన్తరాణాంముముక్ష్వనుపాస్యత్వ మసకృదావర్తితమ పిస్థూణానిఖనన్యాయేన తదేవ సంప్రత్యర్థీక్రియతే, కిం ముముక్షుభి ర్దేవతాన్తరముపాసితవ్యమ్ ? ఉతనోపాసితవ్యమ్ఃఇతిసన్దేహేప్రా

ఫలం కథయన్నధికరణముపసంహరతి (తస్మా)దితి.అ॥అ॥సూ॥ ౩॥

† అస్మిన్నధికరణే సకామభక్త ప్రస్తావేన సకామానాం దేవా నాం స్మృతత్వాత్తేషామాశ్రిత వరదాన సామర్థ్య సమ్భవాచ్చ త ద్భజన విచారం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోపక్రమతే- (అంగావబద్ధాస్తు నశాఖా సుహిప్రతివేద) మితి. ... ... ॥

దేవతాన్తరోపాసనే ముముక్షుభిః కృతే తేషాం తతో పేక్షి తైహిక ఫలసమ్భవాన్ముముక్షుభిర్దేవతాన్తరముపాసితవ్య మితిపూ ర్వపక్షే ప్రాప్తే '' యోదుస్త్యజాన్ క్షితిసుత స్వజనార్థదారాన్ ప్రార్థ్యాంశ్రియంసురవరైస్సదయావలోకామ్ । నైచ్ఛన్నృపస్త దుచితం మహతాంమధుద్విట్సేవానురక్త మనసా మభవోపిఫల్గు '' రి త్యాదినా ముముక్షూణామైహిక ఫలానా సక్తత్వా ద్వ్యవసాయాత్త

ప్త+ఇదముత్తరం పఠతి- (అంగావబద్ధాస్త్వి)తి=తుశబ్ద స్సన్దేహాపనుత్త్యర్థః, అంగావబద్ధశబ్దేన భగవద్విరాడ్విగ్రహాభిమానినో బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదయ ఉచ్యన్తే, తేతు ముముక్షుభిర్నోపాసితవ్యాః, కుతః ? న శాఖాసుహి ప్రతి వేదమ్- హి- యస్మాత్, ప్రతివేద పఠ్యమానేషు శాఖాభేదేషు ముముక్షూణాం దేవతాన్తరోపాసనం నవిధీయతే, తేషాముత్తమభక్తానాం ముముక్షూణాం మోక్షార్థిత్వేన భగవతోపి ఫలానపేక్షత్వా త్తుతస్తే దేవతాంతర ముపాసీరన్నిత్యాశయః, ప్రత్యుత దేవతాన్తరాణ్యపి మోక్షార్థం భగవద్భజనం కుర్వన్తీతిశ్రూయతే " అహంబ్రహ్మాచ విబుధా మునయశ్చామలాశయాః । సర్వాత్మనాప్రపన్నాస్త్వా మాత్మానం ప్రేష్ఠమీశ్వరమ్ - తంత్వా జగత్స్థిత్యుదయాన్తహేతుం సమం ప్రశాన్తం సుహృదాత్మదైవమ్ । అనన్యమేకం జగతామధీశం భవాపవర్గాయ భజామదేవే " త్యాద్యా *తస్మాద్దేవమనుష్యాదిభిస్సర్వైర్ముముక్షుభిశ్శ్రీభగవా " న్నారాయణ ఏవానవరతం భజనీయ ఇత్యధ్యవసేయమ్.

బహూనామేకపరమాత్మాశ్రయత్వేనకశ్చిద్విరోధఇతిసదృష్టాన్తమాహ

—※ ౪౬॥సూ॥మన్త్రాదివద్వాఽవిరోధః ※—

దేవాదయోబహవశ్శ్రీభగవన్తం నారాయణమాశ్రయన్తీత్యత్ర నాస్త్యేవహికశ్చిద్విరోధః, యథాసాక్షాచ్ఛ్రీరామమన్త్రరాజాదయోబహవోమన్త్రాగప్రతిపాద్యత్వేనశ్రీభగవన్తంనారాయణమేవాశ్రయన్తే తద్వత్, †అత్రేదంరహస్యమ్,భగవత్పరాణాంబహూనాంమన్త్రాణాం

త్ఫలార్థం తేషాం దేవతాన్తర భజనమనావశ్యకమితి భావేన సిద్ధాన్తయతి- +(ఇదముత్తరం పఠతీ) త్యాదినా.

* ఏతదధికరణఫలంకథయన్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

† శ్రీరామమన్త్రరాజాదయ ఇత్యత్రాదినాఅష్టాక్షరాదిమన్త్రాగ్రాహ్యాః, ప్రసంగాదేతత్సూత్ర తాత్పర్యార్థమాహ- (అత్రేద)

మధ్యే అభ్యర్హితత్వాద్రామమన్త్రరాజో ముముక్షూణామత్యావశ్యక ఇతి. ఏతచ్చాథర్వణరహస్యే శ్రీరామోత్తరతాపనీయోపనిషది ప్రసిద్ధమేవ శ్రూయతే, తథాహి " అథ హైనం భరద్వాజో యాజ్ఞవల్క్యముపసమేత్యోవాచ శ్రీరామమన్త్రరాజస్య మాహాత్మ్యం నో బ్రూహి భగవన్నితి హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః స్వప్రకాశః పరం జ్యోతిస్స్వానుభూత్యైకచిన్మయః । తదేవ మన్త్రరాజస్య మనోరాద్యక్షరస్సమ్మతః॥ అఖణ్డైకరసానన్దస్తారకబ్రహ్మవాచకః । రామాయేతి సువిజ్ఞేయస్సత్యానన్దచిదాత్మకః ॥ నమఃపదం సువిజ్ఞేయః పూర్ణానన్దైకవిగ్రహః । సదా రమన్తి హృదయే సర్వే దేవా ముముక్షవ ఇతి. య ఏవైతం మన్త్రరాజం శ్రీరామచన్ద్రషడక్షరం యో నిత్యమధీయతే సోఽగ్నిపూతో భవతి- స వాయుపూతో భవతి- స ఆదిత్యపూతో భవతి-స బ్రహ్మణా పూతో భవతి- స విష్ణునా పూతో భవతి - స రుద్రేణ పూతో భవతి_ స సర్వైర్దేవైః పూతో భవతి- స సర్వేషు తీర్థేషు స్నాతో భవతి- స సర్వేషు వేదేష్వధీతో భవతి- స సర్వైర్యజ్ఞైః క్రతుభిరిష్టవాన్ భవతి-స సర్వైర్దేవైర్జ్ఞాతో భవతి- స సర్వవేదవ్రతచర్యాసుచరితో భవతి-తేనేతిహాసపురాణానాం రుద్రాణాం శతసహస్రాణి జప్తాని ఫలాని భవన్తి-శ్రీరామమన్త్రరాజస్మరణేన గాయత్ర్యాశ్శతసహస్రం జపం ఫలం భవతి- ప్రణవానామయుతకోటిజప్తాని ఫలాని భవన్తి- దశపూర్వాన్ దశాపరాన్ పునాతి- స పఙ్క్తిపావనో భవతి- స మహాన్ భవతి- అథ పురాణేషూదాహరన్తి - గాణాపత్యేషు శైవేషు శాక్తసౌరేష్వభీష్టదాః । వైష్ణవేష్వపి సర్వేషు రామమన్త్రాః ఫలాధికాః ॥ గాణాపత్యేషు శైవేషు కోటికోటిగుణాధికాః। మన్త్రేష్వప్రయాసేన ఫలదో

మితి= రహస్యమిత్యనేన " గురుం ప్రకాశయేద్ధీమాన్మన్త్రం యత్నేన గోపయేత్ " ఇత్యాదిశిష్యశిక్షావిధిమనుస్మారయతి.

యం షడక్షరః ॥ షడక్షరోఽయం మన్త్రస్సర్వాఘౌఘనివారణః। మన్త్రరాజ ఇతి ప్రోక్తస్సర్వేషాముత్తమోత్తమః ॥ కృతం దినేయద్దురితం పక్షమాసర్తువర్షజమ్ । సర్వం దహతి నిశ్శేషం తూలరాశిమివానలః ॥ బ్రహ్మహత్యాసహస్రాణి జ్ఞానాజ్ఞానకృతానిచ । స్వర్ణస్తేయసురాపాన గురుతల్పాయుతానిచ ॥ కోటికోటిసహస్రాణ్యుపపాతకజాన్యపి। సర్వాణ్యపి ప్రణశ్యన్తి రామమన్త్రానుకీర్తనాత్॥ భూతప్రేతపిశాచాద్యాః కూశ్మాణ్డగ్రహరాక్షసాః। దూరాదేవ ప్రధావన్తి రామమన్త్రప్రభావతః॥ ఐహలౌకికమైశ్వర్యం స్వర్గాద్యం పారలౌకికమ్। కైవల్యం భగవన్తం చ మన్త్రోఽయం సాధయిష్యతీ ” తి. తతశ్చాపవర్గార్థినామ్- శ్రీరామమన్త్రరాజాశ్రయణమత్యావశ్యకమితి నిశ్చీయతే, ¶ ఇదముపలక్షణమ్. ముముక్షూణామష్టాక్షర ద్వాదశాక్షరావప్యావశ్యకౌ, తయోర్నారాయణోపనిషది సర్వవేదాన్తసారే శ్రీపాఞ్చరాత్రే చ ముముక్షూణామావశ్యకత్వప్రసిద్ధేరితి జ్ఞేయమ్.

—*{ ౫౭॥సూ॥ † భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి }*—

భూమన్ శబ్దో బహుత్వవచనః, అతో భూమ్నః=బహుభ్యో బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాది నిఖిలదేవేభ్యః, శ్రీభగవతో నారాయణస్య క్రతువజ్జ్యాయస్త్వమధ్యవసీయతే, యథా క్రతోః- సప్తాహయజ్ఞస్య, సర్వేభ్యో యజ్ఞేభ్యో జ్యాయస్త్వం నిశ్చితం తద్వత్పరమాత్మనస్సర్వేభ్యో దేవేభ్యో జ్యాయస్త్వం నిశ్చీయతే, శ్రీమద్భాగవతశ్రవణకీర్తనాస్య

¶ ముముక్షూణామావశ్యకే మన్త్రాన్తరే దర్శయతి- (ఇదముపలక్షణ) మితి=తథాచ † శ్రీభగవతో నారాయణస్య పూర్వపాదోక్తం సర్వోత్తమత్వమిహ ప్రసంగాదనుస్మృతమితి సదృష్టాన్తమాహ- (భూమ్న) ఇతి. ... ... *

తరాత్మకస్య సప్తాహయజ్ఞస్య శ్రేష్ఠత్వాదేవ హి తేన యజ్ఞేన భగవన్తం భజతాం సుమేధస్త్వమామ్నాయతే "కలౌ కృష్ణం త్విషాకృష్ణం సాఙ్గోపాఙ్గాస్త్రపార్షదమ్। *యజ్ఞైస్సఙ్కీర్తనప్రాయైర్యజన్తి హి సుమేధస" ఇతి. అపి చ "యే మానవాః పాపరతాః సర్వదా సదా దురాచారరతా విమార్గగాః। క్రోధాగ్నిదగ్ధాః కుటిలాశ్చ కామినస్సప్తాహయజ్ఞేన కలౌ పునన్తి తే॥ సత్యేన హీనాః పితృమాతృదూషకాస్తృష్ణాకులాశ్చాశ్రమధర్మవర్జితాః। యే దామ్భికా మత్సరిణోఽపి హింసకాస్సప్తాహయజ్ఞేన కలౌ పునన్తి తే॥ పఞ్చోగ్రపాపాశ్ఛలధర్మకారిణః క్రూరాః పిశాచా ఇవ నిర్దయాః ఖలాః। బ్రహ్మస్వపుష్టా వ్యభిచారదుష్టాస్సప్తాహయజ్ఞేన కలౌ పునన్తి తే॥ కాయేన వాచా మనసాపి పాతకం నిత్యం ప్రకుర్వన్తి శఠాహఠేన యే। హృద్రోగయుక్తా మలినా దురాశయాస్సప్తాహయజ్ఞేన కలౌ పునన్తి తే" ఇత్యాది పాద్మోత్తరవచనేభ్యశ్చ శ్రైష్ఠ్యమవగన్తవ్యమ్. ¶శ్రుతిశ్చైవమేవ సర్వజ్యాయస్త్వం భగవతో దర్శయతి "అగ్నిరవమో దేవతానాం విష్ణుః పరమః" ఇతి "అగ్నిర్వై దేవానామవమో విష్ణుః పరమస్తదన్తరేణాన్యాస్సర్వా దేవతా" ఇతి చైవంవిధబ్రాహ్మణరూపా.

౨౭॥అఙ్గావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥౩॥

—※ ౪౮॥సూ॥నానాశబ్దాదిభేదాత్ ※—

దృష్టాన్తభూతస్య శ్రీమద్భాగవతసప్తాహయాగస్య సర్వయాగశ్రైష్ఠ్యం చ శ్రుతిసమ్మతమిత్యాహ-(శ్రీమద్భాగవతే)తి=*యజ్ఞైరితి బహువచనం సప్తాహయజ్ఞస్య శ్రవణాదిభేదేనావర్త్యమానత్వాద్ద్రష్టవ్యమ్. ... ... *

¶ ఇహ ప్రసఙ్గాద్దార్ష్టాన్తికస్య శ్రీభగవతశ్శ్రైష్ఠ్యం చ శ్రుత్యన్తరేణ చానుమతమితి కథయన్నధికరణముపసంహరతి- (శ్రుతిశ్చే)తి.

అ॥౨౭॥సూ॥౩॥

* అత్యగాత్పరవిద్యావిచారః, అథతత్సాధన విచారోఽనుక్రమిష్యతే, తచ్చ పరవిద్యాసాధనం కింనిష్కామతయాఽనుష్ఠితాగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాస చాతుర్మాస్యాదినానాకర్మ స్వస్వత మహాపం భవతి ? యద్వా తథానుష్ఠితాగ్నిహోత్రాది నానాకర్మరూపం భవతి ? ఇతిసంశయేప్రాప్త ఇదమాహ-(నానే)తి= నిష్కామతయాఽనుష్ఠితాగ్నిహోత్రాది నానాకర్మరూపమేవ భవతిపరవిద్యాసాధనమ్, కుతః ? శబ్దాదిభేదాత్- " ఈజేచ భగవన్తం యజ్ఞపురుషం యజ్ఞక్రతుభి రుచ్చావచైరనైశ్చక్రతుభిశ్శ్రద్ధయాహ్యతాగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాస చాతుర్మాస్య పశుసోమానాం ప్రకృతి వికృతిభిరనుసవనం చాతుర్హోత్రవిధినే"త్యత్ర శ్రూయమాణాగ్నిహోత్ర శబ్దాదిభిః పరవిద్యాసాధనానాం నానాత్వేన భేదావగమాదిత్యర్థః, ¶ తతశ్చనిష్కామనయానుష్ఠితాగ్నిహోత్రాదయస్సర్వేపిచిత్తశుద్ధిద్వారా పరవిద్యాసాధనాని భవన్తీతినిశ్చీయతే.

౨౫॥నానాశబ్దాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥౧॥

---

*వృత్తానువాదేన పూర్వాధికరణైరస్యసాధ్య సాధనభావ సఙ్గతిం ద్యోతయతి- (అత్యగా) దితి= అత్యగాత్- సమాప్త ఇత్యర్థః. పరవిద్యాభక్తిరష్టాఙ్గయోగశ్చేత్యుభయరూపా, తత్సాధనం విషయీకృత్య విశయమాహ-(తచ్చే)తి= సాధ్యస్యైకత్వేన సాధనస్యాప్యేకత్వముచితమ్, అతోఽగ్నిహోత్రాదిష్వన్యతమమేవ పరవిద్యాసాధనం భవతీతిపూర్వపక్షే ప్రాప్తే వహ్నిరూపసాధ్యనిశ్చయస్య ధూమాలోకనాదినానాసాధనదర్శనాత్తద్వత్పరవిద్యా రూప సాధ్యస్యసాధనాన్యప్యగ్నిహోత్రాదినానా కర్మాణిభవన్తీతి సిద్ధాన్తయతి- (ఇదమాహే) త్యాదినా. ¶ ఫలకథన పూర్వకమధికరణముపసంహరతి- (తతశ్చే) తి.

అ॥౨౬॥సూ॥౧॥

ఉక్తం పరవిద్యా సాధన నానాత్వ ముపజీవ్య తత్సాధన వి

—※ ౫౯॥సూ॥*వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్ ※—

కిమేషామగ్నిహోత్రాదీనాంసముచ్చయోభక్తిసాధనత్వేనానుష్ఠాతవ్యః? ఆహోస్విద్వికల్పేనుష్ఠాతవ్యః ? ఇతి విచికిత్సాయామ్ " ఈజేచే " త్యాది వేదాన్తేషు యథోక్తరీత్యా భక్తిసాధనానాం సముచ్చయానుష్ఠాన శ్రవణాత్తేషాం సముచ్చయ ఏవ భక్తి సాధనత్వేనానుష్ఠాతవ్య ఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః, అగ్నిహోత్రాదీనాంవికల్పఏవభక్తిసాధనత్వేనానుష్ఠాతవ్యః, వికల్పో- భేదః, అన్యతమఇతియావత్; కుతః? అవిశిష్టఫలత్వాత్- సర్వేషామగ్నిహోత్రాదీనాం సమానఫలత్వాత్, సమానంహిభక్తిరూపఫలమేషాంభవతీతి శ్రూయతే " యదత్రక్రియతేకర్మ " త్యాదౌ.నహి " ఈజేచభగవన్త" మిత్యత్రసముచ్చయా నుష్ఠానవిధిశ్శ్రూయతే, అపితుతత్రద్రవ్యదేశకాలాదిసమ్పన్నతయాభరతస్య సముచ్చయానుష్ఠాన మాత్రంశ్రూయతే, తస్మాద్ద్రవ్యాదిసమ్పన్నేనేదానీమపి తద్వదనుష్ఠాతుం శక్యమేవ, తద్వద్ద్రవ్యాద్యసమ్పన్నేనతు యథాశక్త్యైవ విధివద్వికల్పేనుష్ఠాతవ్యః, తథాచశ్రూయతే " కర్మాణిచయథాకామంయథాదేశంయథాబలమ్. । యథోచితం యథావిత్తమకరోద్బ్రహ్మసాత్కృత " మితి. ఏవమగ్రే " సర్వాపేక్షాచే " త్యత్రాప్యభిప్రాయోద్రష్టవ్యః, ()అతోవికల్పఏవానుష్ఠాతవ్యః. ... *

౫౯॥ వికల్పాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౧॥

కల్పానుష్ఠానం వక్తుముపజీవ్యోపజీవక భావ సఙ్గత్యోత్తరాధి కరణమారభతే-*(వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వా)దితి=అగ్నిహోత్రాదీనివిషయీకృత్యాస్యవిశయమాహ- (కిమేషా)మితి.

() పరవిద్యార్థినాం తత్సాధన వికల్పానుష్ఠాన సిద్ధిరిహ ఫలమితిసూచయన్నధికరణముపసంహరతి-(అత)-ఇతి. అ॥౫౯॥సూ॥౧॥

కామ్యకర్మసు పూర్వాధి కరణన్యాయేనప్రాప్తవికల్పానుష్ఠా

౬౦॥సూ॥¶ కామ్యాస్తుయథాకామంసముచ్చీయేరన్నవాపూర్వహేత్వభావాత్

యదీమేఽగ్నిహోత్రాదయస్తత్తత్ఫలకామనయానుష్ఠీయేరన్ తర్హ్యేతేకామ్యాస్స్యుః, తతశ్చైతేకామ్యా అగ్నిహోత్రాదయః కింసముచ్చీయేరన్? ఉతవికల్ప్యేరన్? ఇతిసంశయేసతిపూర్వాధికరణన్యాయేనవికల్ప్యేరన్నితిప్రాప్తేప్రాహ- (కామ్యాస్త్వి) తి= తుశబ్దశ్శఙ్కా-సముచ్ఛేదార్థః, కామ్యాః పునరగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదయః యథాకామమ్- యథేష్టమ్,†సముచ్చీయేరన్- స్వర్గఫలభూయస్త్వాపేక్షయాసముచ్చయా ఏవానుష్ఠాతవ్యాః,నవేతిస్వర్గఫలభూయస్త్వానపేక్షాయాంవికల్పానుష్ఠానంద్యోతయతి- తథాహిస్వర్గఫలభూయస్త్వానపేక్షాయాం తు కామ్యానామగ్నిహోత్రాదీనాం వికల్పోఽనుష్ఠాతవ్య ఇత్యర్థః, కుతః? పూర్వహేత్వభావాత్- హేతుః- ఫలమ్, కామ్యకర్మణాం పూర్వోక్తనిష్కామకర్మణామివసమానఫలత్వాభావాత్, కామ్యకర్మణాంప్రత్యేకం భిన్నఫలత్వాదిత్యర్థః, + తథాచఫలాభిసన్ధిపూర్వకత్వేనానుష్ఠీయమానాకర్మవిద్యాకామ్యత్వాచ్చిత్తశుద్ధిహేతుర్నభవతీత్యుక్తమ్.
అథచిత్తశుద్ధిహేతుభూతపూర్వోక్తనిష్కామకర్మవిద్యానుష్ఠాన

నముపదితుముత్తరాధికరణమాపవాదక్యాసఙ్గత్యోపక్రమతే -¶(కామ్యాస్తుయథాకామ) మితి.

† సముచ్చీయేరన్, సాకల్యేనానుష్ఠీయేరన్నిత్యర్థః.

+ కామ్యకర్మణాంచిత్తశోధకత్వాత్పరవిద్యార్థిభిరనాదరణీయత్వ నిర్ణయోఽత్ర ఫలమితిద్యోతయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి-(తథాచే) తి= నిష్కామలోకనన్యాయేనేహ ఫలితం పూర్వాధికరణశేషముత్తరసూత్రమవతారయతి-(అథే)తి= నిష్కామకర్మానుష్ఠాన ప్రకారకథనారమ్భార్థోఽథశబ్దః.

నప్రకారఉచ్యతే, ... *

—౮౧॥సూ॥ అఙ్గేషుయథాశ్రయభావః—

నిష్కామకర్మస్వనుష్ఠీయమానేషుహవిర్భుజోయేదేవా స్తేషాం శ్రీభగవతోనారాయణస్యాఙ్గేషు, యథాశ్రయభావః- యథావదాశ్రయత్వంధ్యాతవ్యమ్, ఏతదుక్తంభవతి " యజ్ఞభాజోయేదేవాస్తాన్ పురుషావయవేష్వభ్యధ్యాయ" దిత్యుపదిష్టక్రమేణేన్ద్రాదీన్ హవిర్భుజో దేవాన్ శ్రీభగవతోబాహ్వాద్యవయవేష్వనుసన్ధధ్యాదితి.

—౮౨॥సూ॥* శిష్టేశ్చ—

శిష్టిః- విశేషః, యథోక్తప్రకారేణ కర్మానుష్ఠానంచభగవద్భక్త్యనుకూలచిత్త శుద్ధిసాధనేషువిశిష్యతే,తథాచశ్రూయతే " కర్మణా కర్మనిర్హార ఏషసాధునిరూపితః । యచ్ఛ్రద్ధయాయజేద్విష్ణుంసర్వయజ్ఞేశ్వరంమఖైః ॥ చిత్తస్యోపశమోయం వై కవిభిశ్శాస్త్రచక్షుషామ్దర్శితస్సుగమోయోగోధర్మశ్చాత్మముదావహః" ఇతి. కర్మణా- నిష్కామకర్మణా, కర్మనిర్హారః- చిత్తశోధనమిత్యర్థః, తస్మాదేవమేవ భగవద్భక్తీచ్ఛుభిరనుష్ఠేయమిత్యభిప్రాయః.

—౮౩॥సూ॥ సమాహారాత్—

సమాహారః- సమాహరణమ్, సమర్పణమ్, అనుష్ఠితం కర్మ భగవత్సమర్పణాచ్చిత్తశోధకంభవతి" కర్మశుద్ధిర్మదర్పణ " మిత్యామననాత్; తతశ్చకర్మవిశుద్ధ్యాచసత్వశుద్ధి ర్భవతీతిజ్ఞేయమ్.

—౮౪॥సూ॥¶ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ—

---

* ప్రశస్తత్వాదేవం ప్రకారేణానుష్ఠానం చిత్తశుద్ధీచ్ఛూనామావశ్యకమిత్యాహ- (శిష్టేశ్చ) ఇతి.

¶ యాజ్యానాం దేవానాం ప్రథమాధ్యాయోక్తం భగవదవయవత్వానుసన్ధానమత్యావశ్యకమిత్యనుస్మారయతి-(గుణసాధారణ్యే)తి.

అపిచ "పరస్యబ్రహ్మణ స్సాక్షాజ్జాతవేదోఽసిహవ్యవాట్।దేవానాంపురుషాంగానాం యజ్ఞేనపురుషంయజే" దిత్యస్మిన్ మన్త్రవర్ణేసర్వేషాందేవానాం పరమ పురుషగుణ సాధారణ్యం శ్రూయతే- గుణసాధారణ్యమ్- గుణభావః, అఙ్గభావఇత్యర్థః, తస్మాచ్చిత్తశుద్ధికామైరేవమేవకర్మానుష్ఠేయమ్.

* అథానుష్ఠానకాలేభగవత్యసమర్పిత కర్మణాంకాలాన్తరే సంజాత భగవద్భక్తిసాధకచిత్తశుద్ధీచ్ఛావతాం కాగతిరిత్యత ఉత్తరంపఠతి,

—౬౫॥సూ॥ నవాతత్సహభావాశ్రుతేః—

వాశబ్దోఽవధారణే, అనుష్ఠానకాలే భగవత్యసమర్పిత కర్మణాం కాలాన్తరే తాదృశకర్మజనితాపూర్వం భగవత్యర్పితం చేద్బన్ధహేతుర్నైవ భవతి, కింతు చిత్తశోధన ద్వారా తేషాం భగవద్భక్తిహేతురేవ భవతి, కుతః పునరిదమవగమ్యతే ? తత్సహభావాశ్రుతేః- తత్సహభావః- తేనాపూర్వేణ సహితత్వమ్,తస్యాశ్రుతి-రశ్రవణమ్,చిత్తశుద్ధికామానాంభగవత్యపూర్వసమర్పణావశ్యకత్వశ్రవణమితి యావత్; సస్ప్రచరత్సు నానాయోగేషు విరచితాఙ్గక్రియేష్వపూర్వం యత్తత్క్రియాఫలం ధర్మాఖ్యం పరబ్రహ్మణి యజ్ఞపురుషే సర్వదేవతాలింగానాంమన్త్రాణామర్థనియామకతయాసాక్షాత్కర్తరిపరదేవతాయాంభగవతివాసుదేవఏవభావయమాన" ఇత్యత్ర హ్యేవం విధశ్రవణం భవతి, తస్మాదనుష్ఠానకాలేభగవత్యసమర్పిత కర్మణాం కాలాన్తరే చిత్తశుద్ధీచ్ఛావశాద్భగవత్యర్పితాపూర్వాణాం చిత్తశుద్ధి ద్వారా భగవద్భక్తిస్సులభైవ భవతీతిజ్ఞేయమ్.

—౬౬॥సూ॥ †దర్శనాచ్చ—

---

* ఉత్తరసూత్రస్యార్థాన్తరారమ్భకత్వద్యోతనార్థోఽథశబ్దః.

† శ్రుతిబలాచ్చైవమేవ చిత్తశుద్ధిద్వారా పరవిద్యేచ్ఛుభిరనుష్ఠేయమిత్యధికరణార్థముపసంహరతిసూత్రకారః (దర్శనాచ్చే)తి.

" ఏవం కర్మవిశుద్ధ్యా విశుద్ధసత్వస్యాన్తర్హృదయాకాశ శరీరే బ్రహ్మణి భగవతి వాసుదేవే మహాపురుషోప లక్షణే శ్రీవత్స కౌస్తుభ వనమాలా రిదర గదాభి రుపలక్షితేన నిజపురుష హృల్లిఖితే నాత్మని పురుషరూపేణ విరోచమానే ఉచ్చైస్తరాంభక్తి రనుదిన మేధమానరయా అజాయతే " త్యేవం విధై వాక్యైహి భగవత్యర్పిత కర్మణో రాజర్షే ర్భరతస్య భగవద్భక్తి లాంభో దృశ్యతే.*తస్మాచ్చకామ్యకర్మానుష్ఠాతౄణాం పునః పునర్భ్రంశ సమ్భవా చ్చిత్త శుద్ధి ద్వారా భగవద్భక్తి హేతుభూతనిష్కామకర్మణ్యేవ.గృహిభి రనుష్ఠేయాస్తీతి నిరవద్యమ్.   . . .   . . .   *

౨౯ ॥ వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౭॥

---

* తస్మాత్సర్వప్రకారేణ భగవద్భక్తిస్సమ్పాదనీయేతి భావేనైతత్పాదార్థ ముపసంహరతి- (తస్మాది)తి.   అ॥౨౯॥సూ॥౭॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్యాపరమహంస
పరమగురునిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త
శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీభ
గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవే
దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య
తృతీయఃపాదః.
శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.
తృతీయ పాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౬౬॥

శ్రీరస్తు.

శ్రీ సీతారామాభ్యాం నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

౧ ॥ సూ॥ పురుషార్థోఽతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః

* తదేవ మతీతపాదే భగవద్భక్తి ప్రకాశకసర్వవేదాన్తసారాత్మక శ్రీమద్భాగవతమాహాత్మ్యం భగవద్భక్త్యాదిరూపపరవిద్యాసు మిథోగుణోపసంహారానుపసంహారౌ భగనదవతారమాహాత్మ్యం ప్రసంగాదాగతం చేత్యేతదర్థజాతం విచారితమ్, అథాస్మిన్ చతుర్థపాదే భగవద్భక్తిరూపాయాః పరవిద్యాయా ఏవ పురుషార్థహేతుత్వం తద్విద్యాధికారిణ స్తదన్తరఙ్గసాధనాని ప్రసంగాదాగతం చేత్యేతదర్థజాతం విచార్య నిర్ణీయతే, తత్ర పరవిద్యాయాః " తన్నిష్ఠస్య

యద్భక్తిః పరవిద్యైవ పురుషార్థోత్తమప్రదా ।
యస్యామధికృతాశ్చోర్ధ్వరేతసో రాఘవం భజే ॥

* పూర్వస్మిన్ పాదే గుణోపసంహారోక్త్యా పరవిద్యాస్వరూపం నిరూప్యాస్మిన్పాదే తద్విద్యాయాః స్వాతన్త్ర్యేణ పురుషార్థహేతుత్వనైష్ఠికాద్యధికృతిత్వాదేర్నిరూపణేన తద్విద్యాస్వరూపస్య నిరూప్యమాణత్వాదస్య పూర్వపాదేనైకవిషయత్వరూపాం సఙ్గతిం సూచయితుం పూర్వోత్తరపాదార్థం సఙ్క్షిప్యాహ- (తదేవ) మితి= అస్యపాదస్యై తదధ్యాయేనాపి ప్రోక్తైకవిద్యావిషయత్వమేవ సఙ్గతిరితి ద్రష్టవ్యమ్, తత్ర భగవదుపాసనే తదధికారిణో ముముక్షూన్ ప్రవర్తయితుం తదుపాసనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ పురుషార్థహేతుత్వలక్షణం ప్రభావమాహ, (పురుషార్థోఽత) ఇతి. ఏతత్సూత్రస్య పౌనరుక్త్యశఙ్కాం వ్యుదస్యతి- (తత్ర పరవిద్యాయా) ఇతి.

మోక్షోపదేశా '' దిత్యేవంజాతీయశ్రుతిస్మృతిభ్య స్తత్రతత్రపరమపురుషార్థహేతుత్వంనిర్ణీతమపిస్థూణానిఖననన్యాయేన పునరపితదేవ దృఢీకర్తుమాదావేవం చిన్త్యతే,పరావిద్యా కింస్వాతన్త్ర్యేణ పరమపురుషార్థహేతుర్భవతి ? కింవా కర్మాఙ్గశేషతయా తస్మిన్నన్తర్భవతి? ఇతిసన్దేహే ప్రాప్తే పరవిద్యాయా మకర్మాఙ్గశేషత్వేన తస్మిన్నన్తర్భావాస్సస్వాతన్త్ర్యేణ పురుషార్థహేతుత్వ మితిజైమినిమతముపన్యస్యపూర్వపక్షయిష్యన్నా దౌ తావద్రాద్ధాన్తమాహ-(పురుషార్థోఽత) ఇతి=అతః- అస్మాన్నిఖిలవేదాన్త సారభూత శ్రీమద్భాగవతశాస్త్రవిహితాద్భగవద్భక్తిరూపపరమాత్మోపాసనాదేవ, పరమపురుషార్థః-మోక్షస్సిద్ధ్యతి, నతుతదన్యత ఇతి భగవాన్ బాదరాయణ ఆచార్యోమన్యతే, కుతః ? శబ్దాత్-''భక్త్యాహమేకయాగ్రాహ్యశ్శ్రద్ధయాత్మాప్రియస్సతామ్। భక్తిఃపునాతిమన్నిష్ఠా శ్వపాకానపిసమ్భవా '' దితి, '' తత్రోపాయసహస్రాణామయం భగవతోదితః। యదీశ్వరేభగవతి భక్తిరైస్స్యాద్యథారతి '' రితి=తత్ర- మోక్షసిద్ధానానాఋషిప్రోక్తోపాయానాంమధ్యే, అయం భగవతోదితో భక్తియోగరూపోపాయశ్శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః,''ప్రీయతేఽమలయాభక్త్యా హరిరన్యద్విడమ్బనమ్- తమేవంవిదిత్వాతిమృత్యుమేతి- నాన్యఃపన్థావిద్యతేఽయనాయే''తిచైవంజాతీయకాభ్యశ్శ్రుతిభ్యః, భగవద్భక్తిలక్షణపరవిద్యాయాఏవహిపరమపురుషార్థహేతుత్వం భవతీతినిశ్చీయతే.

—✻{ ౨॥సూ॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితిజైమినిః }✻—

*యథోక్తార్థదృఢీకరణాయ జైమినిమత ముపన్యస్యపూ

పరవిద్యాయాఃపురుషార్థహేతుత్వావగత్యాతస్యాంతదధికారిణాం ముముక్షూణాం ప్రవృత్తిసిద్ధిరేత దధికరణఫల మితిధ్యేయమ్.

* యథోక్తార్థః- పూర్వోక్తసిద్ధాన్తః,తద్దృఢీకరణా యేత్యర్థః.

ర్వపక్షం దర్శయతి-(శేషత్వాది) త్యాదినా = తథాహి [illegible] శేష త్వే కర్తురాత్మనో ద్రవ్యాదేశ ప్రోక్షణవదాత్మవిద్యాసంస్కా రో భవితుమర్హతి, †అపిచాస్యాం పరవిద్యాయాం యః పురుషార్థ వాదో-ముక్తిఫలశ్రుతిః, స్సోపి యథాన్యేషు కర్మకాణ్డభాగేషు "ఇ షే త్వోర్జే త్వేత్యాహ- ఇషమేవోర్జం యజమానే దధాతి- ఊర్జ

---

* కర్మశేషత్వాత్- ఆత్మవిద్యాయాః కర్మాఙ్గత్వాత్-

† నను "హృతాత్మనో హృతప్రాణాంశ్చ భక్తిరనిచ్ఛతో గతి మణ్వీం ప్రయుక్తే" ఇత్యాదావాత్మవిద్యాయాస్స్వాతన్త్ర్యే(ణ పురుషార్థహేతుత్వ శ్రుతేర్నేయమాత్మవిద్యా కర్త్రాఙ్గతాం నేష్యతీత్యత ఆహ-(అపిచాస్యా)మితి= గుణవాదః- గుణప్రశంసనమ్.

"ఇషేత్వోర్జేత్వే" తి మన్త్రో(చ్చారణపూర్వకం శాఖాచ్ఛేదసన్న మనానన్తరం యజమానే అన్ననిధానాదర్శనాత్ "ఇషేత్వోర్జేత్వేత్యా హ- ఇషమేవోర్జం యజమానే దధాతీ" త్యస్యా ధ్వర్యుగ్రస్థయజమా న విషయకానురాగాది గుణప్రశంసా రూపగుణ వాదత్వమితిభావః.

ఉక్తంచైతాదృశార్థవాదానాం గుణవాదత్వమ్, "విరోధేగు ణవాదస్స్యాదనువాదోఽవధారితే । భూతార్థవాదస్తద్ధానా దర్థవా దస్త్రిధామతః " ఇతి. "గ్రావాణః ప్లవన్తే- ఇషమేవోర్జం యజ మానే దధాతీ " త్యాదిర్గుణ వాదః; తత్రోక్త ప్లవనాది రూపార్థస్య గ్రావాదిషు విరుద్ధత్వాద్గ్రా(వాణః ప్లవన్త ఇత్యాద్యర్థవాదానాం గ్రా వగతలఘుత్వాదే ర్గుణవాదత్వం భవతి. యత్రావధారితార్థ ప్రతిపా దకత్వం-సోనువాదాత్మకోర్థవాదః, యథా "తస్మా ద్విస్సంవత్సర స్య పచ్యతే- అగ్నిర్హిమస్య భేషజమ్ ." ఇత్యాదిః; ఏత దుభయ భిన్నాతీత వృత్తాన్త కథనం భూతార్థవాదః, యథా " తృతీయస్యా మితో దివిసోమఆసీత్- వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా- వాయుమేవ స్వేనభాగధేయేనోపధావతి సఏవైనం భూతిం గమయతీ " త్యాదిః;

స్వాంగకయష్వేతిరిత్యాహ- ఊర్జగ్గిహపయస్సమ్భరన్తి- యస్యపర్ణమయీజుహూర్భవతి- న స పాపం శ్లోకం శృణోతి" ఇత్యేవంజాతీయకా గుణవాదా భవన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ... ... *

—* ౩॥సూ॥ ఆచారదర్శనాత్ *—

* " జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేన యక్ష్యమాణో వై భగవన్తో౽హమస్మి " ఇత్యేవంజాతీయకాసు శ్రుతిషు విద్యావతామపి జనకాదీనాం కర్మానుష్ఠానదర్శనాద్విద్యాయాః కర్మశేషత్వాం దృశ్యతే, తస్మాన్న విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వమ్. ... *

—* ౪॥సూ॥ తచ్ఛ్రుతేః *—

తచ్ఛ్రుతేః-పరవిద్యాయాః కర్మశేషత్వ శ్రుతిః " యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీ" త్యత్ర కర్మశేషత్వ శ్రవణాద్విద్యాయా న స్వాతన్త్ర్యేణ పురుషార్థహేతుత్వమ్

—* ౫॥సూ॥ సమన్వారమ్భణాత్ *—

¶ " తం విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే " ఇతి విద్యాకర్మణోః ఫ

జైమినిగ్రహణేన ప్రపూర్వపక్షవాన్త్యాధికరణ ఇవ పరవిద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వ నిర్ణయాయ గురుశిష్య సంవాదో౽స్మిన్నధికరణే క్రియత ఇతి సూచయతి. ... ... *

*(జనకో హ వైదేహ) ఇతి_ వైదేహో జనకో మిథిల దేశాధిపతిః, హే భగవన్త ఇతి బ్రాహ్మణానామన్త్ర్య ప్రార్థ్య బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనాహం యక్ష్యమాణ ఏవాస్మీతి, తస్మాద్భవద్భిరిహావస్తవ్యమితి వాక్యశేషః, మిథిలానాం విద్యాత్వంచ " తపతే మిథిలారాజన్నాత్మవిద్యా విశారదాః " ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యమ్, తస్మాత్- విద్యావతామాచారదర్శనాత్. ... ... *

¶ తమ్- పరలోకం గచ్ఛన్తమ్, ప్రాగనుష్ఠితే విద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే- పరలోకసాధనత్వేన తమాశ్రిత్య తిష్ఠేతే ఇత్యర్థః.

లారభ్యాయ ఏకస్మిన్ పురుషే యుగపత్సంస్పర్శనాన్న విద్యాయాస్స్వాతన్త్ర్యేణ పురుషార్థహేతుత్వమ్. ... ...

—※ ౬॥సూ॥ తద్వతో విధానాత్ ※—

తద్వతః-విద్యావతః, కర్మవిధానాచ్చ తస్యాస్స్వాతన్త్ర్యేణ. తథాహి * "ఆచార్యకులా ద్వేదమధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభి సమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమధీయాన" ఇత్యాదిశ్రుతిర్విద్యావతః కర్మ విదధాతి, ¶ విద్యా-మన్త్రాధ్యయనార్థ పరిజ్ఞానమ్, "వ్రీహీనవహన్తి" త్యత్ర యథాఽవఘాతవిధిః ఫలీకరణ పర్యన్తపర స్తథా "స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య" ఇత్యత్రాధ్యయనవిధిరప్యర్థావబోధాన్తపరో భవతి, తతశ్చ "వేదమధీత్యే" త్యత్రాధ్యయన శబ్దో వేదార్థావగతి పర్యన్తపర ఇతి జ్ఞేయమ్. "యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే అనగ్నావివ శుష్కైధో న తజ్జ్వలతి కర్హిచిత్ ॥ స్థాణురయం భారవాహః కిలాభూదధీ

* యథావిధానమ్-ఉపాకర్మ *పవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాదివిధానమనతిక్రమ్య, గురోః కర్మ- శుశ్రూషాదికం కుర్వన్, వేదమధీత్యానన్తరమ్, అతిశేషేణ- అవశిష్టేన కాలేన, ఆచార్యస్య కులాత్, గృహాదాగత్య, బ్రహ్మచర్యావిధిస్సమావృత్య-సమావర్తనం కృత్వా, కుటుమ్బే- గార్హస్థ్యే, స్థితః, సదాశుచౌ దేశే నివసన్, స్వాధ్యాయమధీయానః- స్వాధ్యాయాధ్యయనం కుర్వన్నన్యానిచ కర్మాణిచ కుర్వన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీతి శ్రుత్యర్థః.

¶ వేదస్య భగవత్పరత్వా త్తదధ్యయన శ్రవణ తదర్థావబోధానాం శ్రవణకీర్తన స్మరణ రూప భక్తితామభిప్రేత్య విద్యాత్వ ముక్తమిత్యాహ- (విద్యే) తి=మన్త్రో)-వేదః, "వేదమధీత్యే" త్యత్ర అధ్యయనమర్థావగతిపర్యన్తపరమితి సదృష్టాన్తమాహ- (వ్రీహీనవహన్తీత్యే) తి. ... ... *

త్యవేదాన్న విజానాతియోఽర్థమ్- వేదభారభరాక్రాన్త స్సవైబ్రాహ్మ
ణగర్దభః" ఇత్యాదిషు కేవలాధ్యయనస్యప్రతిషేధాత్ *

—*౭॥సూ॥ నియమాచ్చ*—

* "కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతగ్ం సమాః" ఇత్యత్ర
కృత్స్నస్యాప్యాయుషః కర్మానుష్ఠానేనియమితత్వాచ్చ విద్యాయాః
కర్మశేషత్వమవగమ్యతే, తస్మాత్స్వాతన్త్ర్యేణవిద్యాయాః పురు
షార్థహేతుత్వమిత్యేవం ప్రాప్తేపరిహృతిరభిధీయతే. ... *

—*{౮॥సూ॥+ అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణ
స్యైవంతద్దర్శనాత్}*—

తుశబ్దేన జైమినిపక్షంవ్యుదస్యతి, యత్పునరుక్తం కర్మశేషత్వా
ద్విద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వశ్రుతిరర్థవాదఇతితదయుక్తమ్,
కస్మాత్? అధికోపదేశాత్-సంసారిణశ్శారీరా దధికస్యోపాస్యస్యాఖిల
జగదుదయస్థితి సంయమేశస్యవివిధానితరసాధారణశక్తేః భగవతో
నారాయణస్యోపదేశో భవతి సర్వేషు వేదాన్తేషు, తథాహి "ప
రోమదన్యోజగతస్తస్థుషశ్చ ఓతంప్రోతంపటవద్యత్రవిశ్వమ్ । యదం
శతోఽస్యస్థితిజన్మ నాశానస్యోతవద్యస్యవశేచలోకః ॥ యోనామభి
ర్వాచిజనం నిజాయాంబధ్నాతి తంత్యామివదామభిర్గాః । య
స్మైబలింతఇమే నామకర్మభిర్నిబద్ధబద్ధాశ్చకితావహన్తి ॥ సఏష
సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానస్సర్వస్యాధిపతిస్సర్వమిదంప్రశాస్తి-య

---

* పఞ్చమం హేతుం వ్యాచష్టే (కుర్వన్నేవేహే) తి=కర్మా
ణికుర్వన్నేవేహదేహే, శతంసమాః-శతవత్సరాన్, జిజీవిషేత్-జీ
వితుమిచ్ఛేదితి యోజనీయమ్. ... ... *

+ కర్మకర్తుర్జీవాదధికస్య పరమాత్మనః కర్మశేషత్వాభా
వాత్తద్విద్యాపి నకర్మాఙ్గమితి భావేన ప్రోక్తం సిద్ధాన్తమనుస్మార
యన్ పూర్వపక్షం నిరస్యతి- (అధికోపదేశాత్త్వి)తి

ఇదమంకించిత్ - ఏష సర్వేశ్వరః - నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ - విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతో ముఖో విశ్వతో హస్త ఉత విశ్వతస్స్యాత్ - సం బాహుభ్యాం ధమతి సం పతత్రై ర్ద్యావా పృథివీ జనయన్ దేవ ఏకః - యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ వ్యససర్జ భూమ్యామ్ - య ఓషధీభిః పురుషాన్ పశూంశ్చ వివేశ భూతాని చరాచరాణి - అతః పరం నాన్యదణీయసగ్ం హి పరాత్పరం యన్మహతో మహాన్తమ్ - భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః - భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ - మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి - మద్భయాద్వాతి వాతో యం సూర్యస్తపతి మద్భయా" దిత్యాదిరూపః, నహ్యేవంవిధ పరబ్రహ్మోపాసనస్య పురుషార్థహేతోః కర్మశేషత్వం యుక్తమితి శక్యతే వక్తుమ్, నాప్యస్యోపాసనస్య పురుషార్థహేతుశ్రుతేః కర్మవిధిశేషతయార్థవాదత్వమ్, పురుషార్థోత్పత్త్యుపాసనస్య స్వాతన్త్ర్యేణ హేతుత్వాత్; ప్రత్యుతోపమర్దం చేత్యత్రోపాసనేన కర్మణాం సముచ్ఛేదో వక్ష్యతే, తస్మాత్ "పురుషార్థోతశ్శబ్దా" దిత్యేవం భగవతో బాదరాయణస్య మతమ్ "శేషత్వా" దిత్యాదిభి ర్హేత్వాభాసైరీషదపి చాలయితుం శక్యతే, కింతు తత్రైవ భవన్తి కస్మాత్? తద్దర్శనాత్ - తమిమమర్థం హి "భక్త్యా హ మేకయా గ్రాహ్య" ఇత్యేవమాద్యాః స్మృతయో దర్శయన్తి, తస్మాత్స్వాతన్త్ర్యేణ పరబ్రహ్మోపాసనస్య పురుషార్థహేతుత్వం సిద్ధమ్.

— ౯॥ సూ॥ తుల్యం తు దర్శనమ్ —

() యే పునరాచారదర్శనాద్యస్సద్హేతవ ఉక్తాః క్రమేణ తే పరిహరిష్య

గ్రాహ్యః - ప్రాప్య ఇత్యర్థః.

() (ఆచారదర్శనాది) తి పూర్వపక్షిణోక్తాచారదర్శనాది హేతునిరాసం ప్రతిజానీతే - (యే పున) రితి = తత్ర ప్రథమహేతు నిరా

తత్ర్తాదాత్తావతే "జనకోహవైదేహ" ఇత్యత్ర జనకాదీనామపి
బ్రహ్మవిదామాచారదర్శనాత్ కర్మశేషో విద్యేతి యదుక్తం తత్రోచ్య
తే- (తుల్యంత్వి) తి=దర్శనమ్- ఆచార దర్శనమ్ - అకర్మ శేషత్వేన
విద్యాయా అనుష్ఠానదర్శనమపి. బహుషు బ్రహ్మవిత్సుతుల్యమ్-సమాన
మేవ భవతి, *తథాచశ్రుతిః "ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వాంస ఆహుఋషయః
కావషేయాః కిమర్థా వయమధ్యేష్యామహే? కిమర్థా వయంయ
క్ష్యామహే? కిం ప్రజయా కరిష్యామః ? ఏతద్ధస్మవైవిద్వాంసోగ్నిహో
త్రం నజుహ్వాంచక్రిరే ఏతంవైతమాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పు
త్రైషణాయాశ్చ విత్తైషణాయాశ్చ లోకైషణాయాశ్చ వ్యుత్థాయా
థ భిక్షాచర్యాంచరన్తీ"తి, తథా "ఏతావదరేఖల్వమృతత్వమిత్యు
క్త్వా యాజ్ఞవల్క్యః ప్రవవ్రాజే"త్యాదికా-తథాచలోకసఙ్గ్రహా
ర్థమేవ జనకాదయః కేచిద్బ్రహ్మవిదః కర్మానుతిష్ఠన్తీతి భావః,
తస్మాన్నవిద్యాయాః కర్మశేషత్వమ్. ... ... *

—౧౦॥సూ॥ అసార్వత్రికీ—

యచ్చోక్తమ్ "తచ్ఛ్రుతే"రితి తత్ప్రతివిధీయతే, యదే

సకమ్ "తుల్యంతు దర్శన"మిత్యేతత్సూత్రమవతారయతి-(త
త్రాదా)వితి. ... ... *

* (తథాచశ్రుతి)రితి=అయమిహాశయః, కేచిద్బ్రహ్మవిదః క
ర్మానుతిష్ఠన్తీతిచేత్కేచిద్బ్రహ్మవిదః "జిజ్ఞాసాయాం సమ్ప్ర
వృత్తోనాద్రియేతకర్మచోదనామ్" ఇత్యాది శ్రుతిపర్యాలోచనయా
కర్మాణివిసృజన్తీతి, తస్మాత్కర్మాచారదర్శనం నవిద్యాయాః కర్మ
శేషతామావహేదితి. తర్హి "జనకోహవైదేహ" ఇతి శ్రుతేః
కోభిప్రాయః? తత్రాహ-(తథాచే)తి=ఏవం జనకాదీనాం లోకసఙ్గ్ర
హసంసిద్ధిమభిప్రేత్యైవ "కర్మణైవహిసంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయ
ఇతిస్మర్యత ఇతిద్రష్టవ్యమ్. ... ... *

వవిద్యయాకరోతీ" తి ఛన్దోగ్య పఠితేయం శ్రుతి నసర్వత్ర పఠిత విద్యానాం కర్మాఙ్గత్వముపదిశతి, కింతుతత్ర ప్రకృతాయావిద్యాయా ఏవ; ప్రకృతాతు "ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీతే" త్యేవ ముపదిష్టోద్గీథవిద్యా, ... *

—* ౧౧॥సూ॥ విభాగశ్శతవత్ *—

యదప్యుక్తమ్ "సమన్వారమ్భణా" దితితత్రబ్రూమః? "తంవిద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే" ఇత్యేతత్సమన్వారమ్భణ వచనంయద్యపివిద్యాయాః పురుషార్థం ప్రత్యస్వాతన్త్ర్యే లిఙ్గమిత్యుక్తమ్, తథాపివిద్యాకర్మణోరధికారిభేదేన విభాగోద్రష్టవ్యః, విద్యాతద్వన్తంపురుషం ఫలదానాయసమన్వారభతే కర్మతదనుష్ఠాతారమితి, శతవదితి విభజనమాత్రేదృష్టాన్తః, యథా శతంగావస్సాయం గోష్ఠద్వయంప్రవిశన్తీత్యుక్తేఏకస్మిన్ గోష్ఠేపఞ్చాశద్గావోపరస్మిన్గోష్ఠేపఞ్చాశద్గావ ఇతివిభాగోజ్ఞాయతే తద్వదేవముముక్షువిషయం విద్యాకర్మణోస్సమన్వారమ్భణ వచనమ్; అతఏవాధికారిభేదేన విద్యాకర్మణోర్విభాగఉపదిశ్యతే "నవేదవాదానను వర్తతేమతిస్స్వఏవలోకే రమతేమహామునేః ।యథాగతిర్దేవమనుష్యయోః పృథక్స్వఏవధర్మే నపరంవ్యపేత స్థితః॥కర్మప్రవృత్తంచ నివృత్తమప్యృతంవేదే వివిచ్యోభయలిఙ్గమాశ్రితమ్ ।విరోధితద్వ్యాగపదేకకర్తరిద్వయంతథాబ్రహ్మణికర్మనచ్ఛతీ" తి. ... ... *

—* ౧౨॥సూ॥ అధ్యయన+మాత్రవతః *—

యత్పునరుక్తమ్ "తద్వతో విధానా" దితితత్రాపిబ్రూమః"

+ సూత్రేణ మాత్రపదేన వేదాన్తార్థజ్ఞానాదికం వ్యావర్త్యతే తథాచ "ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్యే" త్యత్ర అధ్యయనం కర్మానుష్ఠానోపయోగ్యర్థావబోధాన్తమపి తదోబ్బధస్య పరవిద్యాత్వాభావమేవనిశ్చీయతే, ఉపకుర్వాణస్యావిద్యత్వాత్;

"ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య" ఇత్యత్రాధ్యయనమాత్రస్యశ్రవణాదుపకుర్వాణస్యాధ్యయనమాత్రవతో గృహాశ్రమప్రవేశః కర్మానుష్ఠానంచవిధీయతే, నతువిద్యావతః; తథాసతికథంవిద్యాకర్మశేషత్వమియాత్, తస్మాత్పరవిద్యాకర్మనిరపేక్షాసతీస్వాతన్త్ర్యేణైవపరమపురుషార్థహేతుర్భవతీతియదుక్తమేవోక్తమ్. ... *

—* ౧౩॥సూ॥ నావిశేషాత్ *—

"కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతగ్ంసమాః, ఇత్యేవమాదిషునియమశ్రుతివాక్యేషు నహిపరబ్రహ్మోపాసకస్యకర్మనియమవిశేషశ్రుతిరస్తి, కస్మాత్? అవిశేషాత్- అవిశేషేణహినియమవిధానం భవతి, తతశ్చవిద్యాకర్మణోరధికారివిభాగాత్ "కుర్వన్నేవేహకర్మాణిజిజీవిషేచ్ఛతగ్ంసమాః" ఇత్యత్రకర్మసు యావదాయుర్నియమనం భగవదుపాసనానధికారివిషయమితినిశ్చీయతే, తస్మాత్ "నియమాచ్చేతి" యదుక్తంతచ్చప్రత్యాఖ్యాతమ్. ... *

—* ౧౪॥సూ॥ స్తుతయేనుమతిర్వా *—

అనుమతి- రనుజ్ఞానమ్, "నకర్మలిప్యతేనర" ఇతివక్ష్యమాణశ్రుతిపర్యాలోచనయావిద్యావతిపురుషే చిరకాలంలోకసఙ్గ్రహహేతోః ప్రకృతివశాద్వాకర్మకుర్వత్యపి విద్యాసామర్థ్యాత్తస్మిన్నకర్మలేపోభవతీత్యేవం విద్యాస్తుత్యర్థమేవ "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతగ్ంసమాః" ఇతి విద్యావతః కర్మానుమతిః క్రియతే, నతు విద్యావతః కర్మానుష్ఠానవిధానార్థమితివాజ్ఞేయమ్.

—* ౧౫॥ సూ ॥ * కామకారేణచైకే *—

అపిచైకే- ముఖ్యాః, పరబ్రహ్మనిష్ఠా హ్యపరోక్షీకృతవిద్యాఫలాస్సన్తస్తదవష్టమ్భాత్కామకారేణ భగవదుపాసనం కుర్వన్తి,

---

*విద్యావతస్స్వైరేణకర్మహానలింగాచ్చవిద్యాస్వాతన్త్ర్యేణపురుషార్థదేత్యాహ-(కామే)తి. ... ... *

కామకారః- స్వచ్ఛన్దాచారః, తథాచామ్నాయతే "యత్పాద పఙ్కజ పరాగ నిషేవతృప్తా యోగప్రభావ విధుతాఖిల కర్మ బన్ధాః| స్వైరంచరన్తిమునయోపి ననహ్యమానా" ఇతి, "శౌచ మాచమనంస్నానం నతుచోదనయాచరేత్ | అన్యాంశ్చ నియమాన్ జ్ఞానీ యథాహంలీలయేశ్వర" ఇతిచ. తస్మాన్నవిద్యాయాః కర్మణః శేషత్వమ్, నాపి¶తద్విషయాయాః ఫలశ్రుతేః గుణవాదరూపార్థవాదత్వమ్, అపి తు భూతార్థవాదరూపైవభవతి తద్విషయాఫలశ్రుతిరితి ధ్యేయమ్.

—※ ౧౬||సూ||* ఉపమర్దంచ ※—

"తావత్కర్మాణికుర్వీత ననిర్విద్యేత యావతా | మత్కథాశ్రవణాదౌవా శ్రద్ధాయావన్నజాయతే" ఇతి "యస్త్వాత్మ రతిరేవస్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః | ఆత్మన్యేవచ సన్తుష్టస్తస్యకార్యంన విద్యతే" ఇతి చైవం జాతీయకాశ్రుతిస్మృతయః పరబ్రహ్మ విద్యయాకర్మణాముపమర్దముపదిశన్తి, ఉపమర్దః- నిపీడనమ్, నిరాసఇతి యావత్;† అతశ్చ బ్రహ్మవిద్యాయాస్స్వతన్త్రేణ పురుషార్థ హేతుత్వమధ్యవసీయతే. * * * *

౧|| పురుషార్థాధికరణంసమాప్తమ్. సూ||౧౬||

అథపరబ్రహ్మవిద్యాధికారి విచారఆరభ్యతే,

¶(తద్విషయాయాఃఫలశ్రుతే)రితి="తైర్దర్శనీయా వయవైరుదారవిలాస హాసేక్షణ వామసూక్తైః | హృతాత్మనో హృత ప్రాణాంశ్చ భక్తిరనిచ్ఛతో గతిమణ్వీం ప్రయుఙ్క్తే" ఇతి ప్రాగుదాహృతపరవిద్యాఫలశ్రుతేరిత్యర్థః. ... ... *

* విద్యాయాస్స్వాధికృతానాంకర్మాధికార నివర్తకత్వాచ్చనాస్యాః కర్మశేషతేత్యాహ- (ఉపమర్దంచే)తి.

†ఫలకథన పూర్వక మేతదధికరణ ముప సంహరతి- (అతశ్చే)తి అ||౧||సూ||౧౬||

౧౭॥సూ॥ †ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి

పరబ్రహ్మవిద్యాయాం కిమనూర్ధ్వరేతసో ముఖ్యాధికారిణః? ఆహోస్విదూర్ధ్వరేతసః? ఇతిమిమాంసమానో రాద్ధాన్తి తార్థం తావత్ప్రతి- (ఊర్ధ్వరేతస్సుచే) తి= ఊర్ధ్వరేతస్సు- నైష్ఠికవానప్రస్థపరివ్రాజకాశ్రమిషు, బ్రహ్మవిద్యాముఖ్యాధికారో భవతీతిప్రత్యేతవ్యమ్. చశబ్దేనానూర్ధ్వరేతస్స్వప్యాశ్రమిషుకథంచిద్బ్రహ్మవి

భగవదుపాసనేస్వరూపతః ఫలతశ్చ నిర్ణీతేసతి తదధికారిచిన్తనస్యప్రాప్తావసరత్వాదుత్తరాధికరణేఽవసరసఙ్గతిం సూచయతి- (అథే)తి=†అధికరణ ముపక్రమతే-(ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహీ)తి.

యజ్ఞాదివిద్యాసాధనవత్త్వాదనూర్ధ్వరేతస ఏవపరవిద్యాయాంముఖ్యాధికారిణ ఇత్యేవంపూర్వపక్షేప్రాప్తే శమదమాద్యన్తరఙ్గ విద్యాసాధనవత్త్వాదూర్ధ్వరేతసఏవ పరవిద్యాయాం ముఖ్యతయాఽధిక్రియన్తఇతిభావేన సిద్ధాన్తమాహ-(రాద్ధాన్తితార్థ)మిత్యాదినా.

(నైష్ఠికే)తి= చతుర్విధేషు బ్రహ్మచర్యేషు మధ్యే, చతుర్విధాబ్రహ్మచర్యనిష్ఠానైష్ఠికాఇత్యర్థః, చాతుర్విధ్యంచబ్రహ్మచర్యస్యామ్నాయతే "సావిత్రంచప్రాజాపత్యంబ్రాహ్మంచైవ బృహత్తథా" ఇతి. బ్రహ్మోపదేశమారభ్యాతురీయరాత్రాత్సావిత్రమ్, తదారభ్యప్రథమోపాకర్మణఃప్రాజాపత్యమ్, తదారభ్యాస్వాధ్యాయాధ్యయన సమాప్తేర్బ్రాహ్మమ్, తతఊర్ధ్వమాశ్రమాన్తర ప్రవేశం వినాతత్రైవయావజ్జీవం యద్వ్యవస్థానం తద్బృహత్, తదేవ నైష్ఠికమిత్యుచ్యతే- ఏవమ్ "వార్తా సంచయ శాలీన సిలోఞ్ఛ ఇతివై గృహే। వైఖానసా వాలఖిల్యోదుమ్బరాః ఫేనపావనే॥ న్యాసే కుటీచకః పూర్వం బహూదోహం సనిష్క్రియా" ఇత్యామ్నాయానురోధేన గార్హస్థ్యాదేః ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యం భవతీతిజ్ఞేయమ్.

ద్యధికారో భవతీతి సూచయతి, తథాహి యే పునరనూర్ధ్వరేతసస్తేపి శ్రుతదేవకుచేలాదివద్విరక్తాస్స్యుస్తదా తేషామపి కథంచిద్విద్యాధికారస్స్యాత్, యది గృహాశ్రమిణః పునరవిరక్తా భవేయుస్తదా తేషామగ్న్యాధానగర్భాధానాద్యనేక కర్మానుష్ఠానవ్యగ్రచేతస్త్వాద్బ్రహ్మవిద్యాపరినిష్ఠితనైష్ఠికాదిసంసర్గోపి దుర్లభ ఏవ, కుతస్తేషాం బ్రహ్మవిద్యాధికారస్స్యాత్, తస్మాదూర్ధ్వరేతస ఏవాశ్రమిణో ముఖ్యతయా పరబ్రహ్మవిద్యాయామధిక్రియన్త ఇతి జ్ఞేయమ్. కుతః? శబ్దేహి-శబ్దస్స్మృతిః, "ప్రజాపతిపతిస్సాక్షాద్భగవాన్ గిరిశో మనుః। దక్షాదయః ప్రజాధ్యక్షా నైష్ఠికాస్సనకాదయః। మరీచిరత్ర్యఙ్గిరసః పులస్త్యః పులహః క్రతుః। భృగుర్వసిష్ఠ ఇత్యేతే మదన్తా బ్రహ్మవాదినః॥ తస్యానయా భగవతః పరికర్మశుద్ధసత్త్వాత్మనస్తదనుసంస్మరణానుపూర్త్యా। జ్ఞానం విరక్తిమదభూన్నిశితేన యేన చిచ్ఛేదసంశయపదం నిజజీవకోశమ్" జ్ఞానమ్- భక్తిః, "యదనుచరితలీలాకర్ణపీయూషవిప్రుట్సకృదదనవిధూతద్వన్ద్వధర్మా వినష్టాః। సపది గృహకుటుమ్బం దీనముత్సృజ్య ధీరా బహవ ఇవ విహంగా భిక్షుచర్యాం చరన్తి" త్యేవం జాతీయకశ్రుతిషు నైష్ఠికాదీనాం హి బ్రహ్మవిద్యాధికారోవగమ్యతే, ¶తస్మాదూర్ధ్వరేతసామేవ బ్రహ్మవిద్యాయాం ముఖ్యాధికార ఇత్యధ్యవసీయతే. ... ... *

—※ ౧౮॥ సూ॥ పరామర్శం జైమినిరచోదనాచ్చాపవదతి హి ※—

యద్యపి జైమినిరూర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణామచోదనాదేవ తదాశ్రమిణో న సన్త్యతో గృహాశ్రమిణామేవ విద్యాధికార ఇతి పరామర్శం ప్రాప్నోతి - పరామర్శః-నిశ్చయః, తథాహ్యేతన్మతపే కాదశసర్గే "అథైషాం కర్మకర్తౄణాం భోక్తౄణాం సుఖదుఃఖ

¶ ఏతదధికరణఫలకథనపూర్వకం సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ... ... *

యోః। నానాత్వే పృథఙ్నిత్యత్వం లోకకాలాగమాత్మనా" మిత్యా
దినో పన్యస్య "ఏవముత్సృజ్య సర్వేషాం దేహినాం దేహయోగతః। కా
లావయవతస్సన్తి భావాజన్మాదయోఽసకృది" త్యాదినా భగవాన్ స్వ
యమేవాపవదతి- నిరాకరోతీత్యర్థః, తస్మాదూర్ధ్వరేతసామేవ బ్ర
హ్మవిద్యాయాం ముఖ్యాధికారసిద్ధిః, సేతి తత్ర తత్ర స్వేన కృతాం జైమి
నిమతనిరాకరణ ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. ... ... *

—✱ ౧౯॥సూ॥* అనుష్ఠేయం బాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః ✱—

భగవాన్ బాదరాయణస్తు నైష్ఠికాద్యాశ్రమమేవావశ్యమను
ష్ఠేయం మన్యతే, కుతః? సామ్యశ్రుతేః- తథాహి నైష్ఠికాద్యాశ్రమా
ణాం గృహాశ్రమసామ్యే నానుష్ఠేయత్వం శ్రూయతే, "గృహం వ
నం వోపవిశేత్ప్రవ్రజేత్తత్రవావసే" దిత్యాదౌ. తస్మాదచోదనా
దూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా నసన్తీత్యేతజ్జైమినేరనన్తరజ్ఞమతమిత్యనా
దరణీయమ్. ... ... *

—✱ ౨౦॥సూ॥† విధిర్వాధారణవత్ ✱—

వాశబ్ద ఉపమార్థః, యద్యపి "గృహం వనం వోపవిశేత్ప్రవ్రజే
త్తత్రవావసే" దిత్యత్ర నైష్ఠికాద్యాశ్రమాణామివ గృహాశ్రమస్యాపి
భవతి విధిః, తథాప్యయం గృహాశ్రమశ్శ్రుతదేవాదివత్ "గృహేష్వ
వస్థితో రాజన్ క్రియాః కుర్వన్గృహోచితాః। వాసుదేవార్పణం సాక్షా
దుపాసీత మహామునే" ఇత్యుక్తరీత్యా చ విధివదనుష్ఠాతురేవ చిత్తశు
ద్ధ్యాదికముత్పాదయతి, ధారణవత్- యథా "అధస్తాత్సమిధం ధా
రయన్ననుద్రవేదుపరి దేవేభ్యో ధారయే" దితి శ్రాతే దైవిక కర్మవిష

---

*యత్తూక్తమచోదనాదూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా నసన్తీతి తదహమేవ
నిరాకరోమీత్యాహ సూత్రకారః- (అనుష్ఠేయ)మితి.

†. బ్రహ్మచర్యాదిషు మధ్యే గార్హస్థ్యానుష్ఠానం దుష్కరమి
త్యాహ. (విధిర్వే)తి. * * * *

మేవిధివదుపరిసమిద్ధారణ మేనాపూర్వముత్పాదయతి తద్వదయం గృహస్థాశ్రమోపివిధివదనుష్ఠితఏవసన్ చిత్తశుద్ధ్యాదికముత్పాదయతీతి జ్ఞేయమ్. ... ... *

—*{ ౨౧॥సూ॥స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్ }*—

స్యాదేతద్గృహస్థాశ్రమోపాదానాత్ప్రాయేణ కేషుచిదనుష్ఠీయమాననానావిధసుకృత దుష్కృతమలినీకృతమేవచిత్తముపలభ్యతే,తస్మాత్ "కర్మణాకర్మనిర్హారఏషసాధునిరూపితః। యశ్ఛ్రద్ధయాయజేద్విష్ణుంసర్వయజ్ఞేశ్వరంమఖైః॥ చిత్తస్యోపశమోయంవైకవిభిశ్శాస్త్రచక్షుషా।దర్శితస్సుగమోయోగోధర్మశ్చాత్మముద్వావహః"ఇత్యేవంజాతీయకం గార్హస్థ్యమైహికకర్మానుష్ఠానస్య చిత్తశోధకత్వవచనంస్తుతిమాత్రమితిచేన్నైతద్యుక్తమ్, కుతః? అపూర్వత్వాత్- శ్రుతదేవకుచేలాదివద్విధివదనుష్ఠాతుర్భగవత్యపితాపూర్వత్వాచ్చిత్తశుద్ధ్యాదికంస్యాదేవేత్యధ్యవసీయతే. ... ... *

—*౨౨॥ సూ॥* భావశబ్దాచ్చ *—

భావో- భక్తిః, "గృహేష్వస్యగతిం యాయాద్రాజంస్తద్భక్తిమాన్నర" ఇతిగృహస్థాశ్రమిణోపి భగవద్భక్తిసమ్భవశబ్దాచ్చాస్యాతద్ధేతుభూతచిత్తశుద్ధిర్భవతీత్యవగమ్యతే. * *

—*౨౩॥సూ॥పారిప్లవార్థాఇతిచేన్నవిశేషితత్వాత్ *—

ననుచ "యదపక్వ కామకరణ్ణఏష ఆవసథః - తథా ప్లవాహ్యేతే ధృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్తమవరంయేషుకర్మఏతచ్ఛ్రేయోయేభినన్దన్తిమూఢా జరాంమృత్యుం తే పునరేవాపియన్తి- నాకస్య పృష్ఠే తేసుకృతేనుభూత్వేమం లోకం హీనతరం వావిశన్తి" త్యాదౌ

*శ్రుతిరేవ గార్హస్థ్యానుష్ఠానాచ్చిత్తశుద్ధిస్స్యాదిత్యవగమయతీత్యాహ-(భావే)తి. * * *

గృహమేధినః పారిప్లవార్థాస్సన్తస్సం సరన్తీతి శ్రూయతే-పారిప్లవా
ర్థాః- పరితః ప్లవనరూప ప్రయోజనకసుకృత దుష్కృతభాగినస్స్యు
రిత్యర్థః, ఏవం సతి కుత స్తేషాం చిత్తశోధనద్వారా బ్రహ్మవిద్యాధి
కారసఙ్గతిరితి చేన్నైష దోషః, కస్మాత్? విశేషితత్వాత్- గృహాశ్ర
మిణః "గృహేష్వావసతాం చాపి పుంసాం కుశలకర్మణామ్। మద్వా
ర్తాయాతయామానాం న బన్ధాయ గృహాశ్రమ" ఇత్యాదౌ కుశలక
ర్మత్వాదిభిర్విశిష్యన్తే, భగవదర్పితత్వం కర్మణాం కుశలత్వమ్, "యమ
పక్వకామకారణ్డ ఏష ఆవసథ" ఇత్యాది శ్రుతిస్త్వ విరక్తానాం గృ
హిణాం చిత్తశుద్ధిద్వారా భావాద్బ్రహ్మవిద్యానధికారం శ్రావయతి,
అత స్తేషాం గృహాశ్రమిణాం కుశలకర్మత్వాదిభిర్విశేషితానాం కర్మఫ
లబన్ధాభావాచ్చిత్తశుద్ధి ద్వారా బ్రహ్మవిద్యాధికార సిద్ధి రవగమ్యతే.

—✻ ౨౮॥ సూ॥ * తథా చైకవాక్యోపబన్ధాత్ ✻—

* తథా చ గృహాశ్రమవిషయే శ్రుతిచోదితానామగ్నిహోత్రా
దికర్మణాం యథోక్తక్రమేణ చిత్తశోధన ద్వారా విద్యాఙ్గతయా పర
మపురుషార్థ ప్రయోజకత్వే సిద్ధే పూర్వోత్తర కాణ్డయోరైకార్థ్యా
దేకవాక్యతయోపబన్ధస్స్యాత్, ఏకవాక్యోపబన్ధః- ఏకవాక్యత్వ కల్ప
నమ్, తస్మాత్ సర్వాసాం శ్రుతీనాం భగవద్భక్త్యుత్పాదనే తాత్పర్య
మితి నిశ్చీయతే, న తు గృహాశ్రమమాశ్రిత్యకర్మానుష్ఠానే, అత ఏవ గృ
హాశ్రమస్య హేయత్వం శ్రూయతే "జహ్యాద్యథాశ్రమ మసత్తమ
యూథగాథం ప్రీణీహి హంస శరణం విరమక్రమేణే" తి.

—✻ ౨౯॥ సూ॥ †అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా ✻—

---

* గృహాశ్రమచోదితకర్మణాం పరవిద్యాప్రయోజకచిత్తశుద్ధిఫల
కత్వే సిద్ధే సర్వాసాం శ్రుతీనామైకార్థ్యేనైకవాక్యత్వం చ సిధ్యతీ
త్యాహ- (తథాచే)తి. * * * * *

† నిష్పన్న విద్యా అనిష్పన్నవిద్యాశ్చేతి గృహస్థా ద్వివిధాః, తత్ర

యతః "పురుషార్థోతశ్శబ్దా" దిత్యాద్యుపాదితరీత్యాస్యా తన్త్రేణ పురుషార్థహేతౌ విద్యాయాం నైష్ఠికాదివద్గృహస్థా అప్యధికృతాః, అతఏవ గృహే నివసద్భిరపి భగవదుపాసకై రగ్నీన్ధనానపేక్షైవ క్రియతే, అగ్నీన్ధనాదీని- అగ్నిసాధ్యాధానాదికర్మాణి, భగవదుపాసకానా మగ్నిసాపేక్ష వివిధకర్మసాధ్య విద్యా సిద్ధేస్సత్త్వా దభిభూతాగ్ని సాపేక్షిత కర్మణామనపేక్షా భవతీత్యేత దుక్తమ్, తదుక్తమ్ "అర్కే-చేన్మధు విన్దేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్ । ఇష్టస్యార్థస్య సంసిద్ధౌ కోవిద్వాన్ యత్నమాచరేత్" ఇతి.

—※ ౨౫॥సూ॥ ¶సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్ ※—

గృహాశ్రమిణాంతు చిత్తశుద్ధిద్వారా భక్తీచ్ఛత్వాద్విద్యాహేతుభూతానాం శ్రుతిస్మృతిచోదితానాం సర్వేషా మపి నిష్కామానామాశ్రమకర్మణా మపేక్షా యథాశక్తి భవత్యేవ, కస్మాత్ ? యజ్ఞాదిశ్రుతేః తథాచ శ్రుతిర్భవతి "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే" తి. అశ్వవదితిగృహిణాం విద్యాప్రాప్త్యర్థం కర్మసాపేక్షత్వే దృష్టాన్తః, యథా దేశాన్తర గమనార్థం గమనాశక్తో ఽశ్వమపేక్షతే తద్వద్గృహ్యపి చిత్తశుద్ధ్యాది ప్రాప్త్యర్థం సర్వాణ్యపి నిష్కామానికర్మాణ్యపేక్షత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. * * * *

౭॥ఊర్ధ్వరేతో ఽధికరణం సమాప్తమ్.సూ॥౧౦॥

నిష్పన్న విద్యానాం నివృత్తకర్మాధికారత్వేన విద్యాపారవశ్యేనచాగ్నిసాధ్యకర్మాణ్యావశ్యకానీత్యాహ- (అతఏవచే)తి.

¶గృహే నివసద్భి- ర్గృహస్థైః, భగవదుపాసకై రనిష్పన్నవిద్యైస్సాధ్య సిద్ధౌ సాధనాపేక్షాత్యాగే నిదర్శనమాహ- (అర్క) ఇతి=అర్కే- అన్తికే, హస్తఇతియావత్; అనిష్పన్నవిద్యానాం గృహాశ్రమిణామగ్నిసాధ్యకార్యాణ్యావశ్యకానీత్యాహ-(సర్వాపేక్షాచే)తి.

—✻— ౨౭॥సూ॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథాపితుతద్విధేస్తదఙ్గతయాతేషామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ —✻—

✻ విద్యేప్సోర్గృహాశ్రమిణః కామేనానుష్ఠేయాని విద్యాబహిరఙ్గసాధనాని శ్రౌతస్మార్తాని కర్మాణీత్యుక్తమ్, కిం కేవలైశ్శ్రుత్యాదివిహితైర్యజ్ఞాదిభిః కాయికైః కర్మభిర్బ్రహ్మవిద్యాసాధ్యతే? కింవా సాధనాన్తరసహితైరేవతైః కర్మభిర్బ్రహ్మవిద్యాసాధ్యతే? ఇతివిశయ ఇదముత్తరమాహ- (శమదమాద్యుపేత) ఇతి= యద్యపివిద్యేప్సయా గృహస్థోయజ్ఞాది కర్మాణ్యనుతిష్ఠతి, తథాపిశమదమాదిమానసధర్మోపేతశ్చస్యాత్, కుతః- తద్విధేః- తథాహిశమదమాదివిధిర్భవతి విద్యేప్సోర్గృహస్థస్య “తస్మాదేవం విచ్ఛాన్తోదాన్త ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వాత్మన్యేవాత్మానం పశ్యే”దిత్యేవం రూపః. అస్యవిధేస్సర్వాశ్రమసాధారణత్వేపి గృహస్థస్య బహుప్రకారతశ్శాన్తిప్రసక్తేస్తద్విషయత్వమిహోదితమితిమన్తవ్యమ్. తతశ్చ, తద

తస్మాన్నైష్ఠికాదయ ఏవ పరవిద్యాయాం ముఖ్యాధికారిణో భవన్తీత్యధికరణముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౨॥సూ॥౧౦॥

✻ పూర్వాధికరణే యజ్ఞాదీని విద్యాబహిరఙ్గసాధనాన్యనుష్ఠేయత్వా ఽస్మిన్నధికరణే శమదమాదీని విద్యాన్తరఙ్గసాధనాన్యుచ్యన్తే, అతోఽస్య పూర్వాధికరణేనాన్తర్బహిర్భావరూపాం సఙ్గతిం వృత్తానువాదేన ద్యోతయతి-(విద్యేప్సో)రితి= యజ్ఞాది వ్యతిరిక్తాని విద్యాన్తరఙ్గసాధనాని సన్తినవేతి విశయ తాత్పర్యార్థః, యజ్ఞాది వ్యతిరిక్తానాం విద్యాన్తరఙ్గ సాధనానామవిధానాత్తాని నసన్త్యేవ, కుతస్తేషామనుష్ఠానప్రసక్తిరితి పూర్వపక్షేప్రాప్తే విద్యాన్తరఙ్గ సాధనానాం శమదమాదీనాం విహితత్వాత్తాని విద్యేప్సునాఽవశ్యమనుష్ఠేయానీతి సిద్ధాన్తయతి- (ఇదముత్తరమాహే)త్యాదినా.

ఙ్గతయా-విద్యాఙ్గతయా, తేషామ్- శమదమోపరతితితిక్షాదీనామ్, అవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్ఛమదమాద్యుపేతస్య గృహస్థస్య విద్యానిష్పత్తిర్భవతీత్యవగమ్యతే, "శమోమన్నిష్ఠతాబుద్ధేర్దమ ఇన్ద్రియసంయమః" ఇత్యాది నిరుక్తిమనురుధ్యేహ శమదమాది పదాని వ్యాకర్తవ్యాని, *తస్మాద్యథాశక్తి ప్రోక్తనిష్కామకర్మాణి విద్యాబహిరఙ్గసాధనానిచ విద్యేప్సునాగృహస్థేనావశ్యమపేక్షితవ్యాని.

3॥ శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※౨౮సూ॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయేతద్దర్శనాత్ ※—

¶ శమదమాదీని విద్యాన్తరఙ్గసాధనాని ప్రాగధికరణేఽభిహితాని, సమ్ప్రతిపునరాహారశుద్ధిరూపవిద్యాబహిరఙ్గసాధనాన్తరం వక్తుమిదమధికరణమారభ్యతే, తత్ర ఛన్దోగాస్సమామనన్తి "నహవా †ఏవం విదికించనానన్నం భవతీ"తి- తథావాజసనేయినశ్చామనన్తి "నహవా+అస్యానన్నంభవతి-నానన్నం ప్రతిగృహీతంభవతీ"తి. అనయోశ్శ్రుత్యోరయమర్థః ప్రతీయతే, ప్రాణోపాసకస్య సర్వమప్యన్నమదనీయంభవతీతి. కిమత్ర సర్వాన్నమపి సర్వదాఽద్యత్వేనా

* ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మాద్యథాశక్తీ)తి. నిష్కామకర్మణాం చిత్తశుద్ధిద్వారావిద్యాహేతుత్వాద్బహిరఙ్గత్వమ్, శమదమాదీనాం సాక్షాద్విద్యాసాధనత్వాదన్తరఙ్గత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అపేక్షితవ్యానీత్యస్య ఇతి సిద్ధమితి వాక్యశేషః. అ॥3॥సూ౧॥

¶ ప్రపూర్వాధికరణేనాస్యాన్తర్భావబహిర్భావరూపాసంగతిమేవాహ-(శమదమానీ)తి=పునర్గృహణేన సర్వాపేక్షేత్యత్ర విద్యాబహిరఙ్గసాధనాని యజ్ఞాదీన్యుక్తానీతి స్మారయతి.

† ఏవంవిది-సర్వమపి ప్రాణస్యాన్నంభవతీతి ధ్యానవతి.+అస్య-ప్రాణోపాసితుః. ... ... ※

నుజ్ఞాయతే ? ఆహోస్విదన్నాభావేన ప్రాణాత్యయకాల విశేషఏవ సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే ? ఇతి ప్రతిపద్యమానః*ఏవ మధ్యవస్యతి, (సర్వాన్నానుమతిశ్చే)తి=చశబ్దోఽవధారణే, ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య ప్రాణాత్యయే-పరమాయామాపద్యేవహి, సర్వాన్నమప్యదనీయత్వే నాభ్యనుజ్ఞాయతే, కస్మాత్ ? తద్దర్శనాత్- తథాహి చాక్రాయణస్య ఋషేః పరమాయామాపది ప్రత్యుపస్థితాయామస్పృశ్యోచ్ఛిష్ట భక్షణం దర్శయతి " మటచీహతేషు కురుష్వి " తి బ్రాహ్మణమ్. ఏత

---

* యథా వామదేవ్య సామోపాసకవ్యతిరిక్తవిషయమ్ " నపరాన్నగచ్ఛే " దితి పరస్త్రీనిషేధ శాస్త్రం భవతి తథా " తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం నపిబేన్నకళంజం భక్షయే " దిత్యాది నిషేధశాస్త్రం ప్రాణోపాసక వ్యతిరిక్తవిషయమ్, అతో "నహవా ఏవం విదీ" త్యత్రప్రాణోపాసకస్య సర్వదా సర్వాన్నానుమతిః క్రియత ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ప్రాణోపాసకస్యాపది సర్వాన్నానుమతౌ లిఙ్గం వివరిష్యన్ సిద్ధాన్తయతి-(ఏవమధ్యవస్యతీ) త్యాదినా.

అస్పృశ్యోచ్ఛిష్టభక్షణమ్-హస్తిపాలకోచ్ఛిష్టకుల్మాషభక్షణమిత్యర్థః. మటచీహతేష్వితి బ్రాహ్మణస్యత్వయమర్థః మటచ్యః-రక్తవర్ణాః క్షుద్రపక్షిణః, తైర్హతేషు, కురుషు-కురుదేశసస్యేషు దుర్భిక్షే జాతే సతీత్యర్థః. ఆటక్యాఖ్యయా స్వజాయయా సహోషస్తినామకశ్చాక్రాయణఋషిర్దేశాన్తరం గచ్ఛన్నిభ్యగ్రామే-హస్తిపాలకగ్రామే, ప్రాద్రాణకః-క్షుద్బాధయోపక్షీణస్సన్ స్థితవాన్. సచాక్రాయణః కుల్మాషాన్ ఖాదన్తమిభ్యం భిక్షితవాన్, సచేభ్యో య్యమయాభక్ష్యమాణకుల్మాషేభ్యోన్యత్కిమపి నాస్తీత్యువాచ, తచ్ఛ్రుత్వా చాక్రాయణ ఏతానేవ కుల్మాషాన్మే దేహీత్యువాచ, తచ్ఛ్రుత్వేభ్యేనార్ధభక్షితాన్ స్వోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ చాక్రాయణాయ దత్వా జలంచ గృహాణేత్యుక్తే సతి త్వదుచ్ఛిష్టం జలం మే నపేయం స్యాదితి ప్రత్యాచఖ్యౌ, తతో కుల్మాషాః కిం నోచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యే

ద్బ్రాహ్మణపాఠస్తు "మటచీహతేషు కురుష్వాటిక్యా సహజాయయోషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస. సహేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం బిభిక్షే తగ్ంహోవాచ- నేతో౽న్యే విద్యన్తే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి- ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ- తానస్మై ప్రదదౌ హన్తానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతగ్ం స్యాదితి హోవాచ- న స్విదేతే ప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి న వా జీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ కామో మ ఉదపానమితి- సహ ఖాదిత్వాతి శేషాన్ జాయాయా ఆజహార సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ- సహ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి ధనమాత్రాగ్ం రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి- తం జాయోవాచ హన్త పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి తాన్ ఖాదిత్వాముం యజ్ఞం వితతమేయాయ"

నోక్తే సతి కుల్మాషభక్షణే జలత్యాగే చ కారణమువాచ, అన్నాభావే మమ ప్రాణాపదస్తి జలపానం తు స్వేచ్ఛాతస్తటాకాదౌ లభ్యత ఇతి కుల్మాషాన్ ఖాదిత్వా౽వశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవాన్, సా చ స్వయం నాపద్గతా పత్యురాపదం జ్ఞాత్వా తాన్ కుల్మాషాన్ సంరక్ష్య పరేద్యురుదితే సూర్యే ప్రాతరన్నకాంక్షిణే భర్త్రే ప్రాయచ్ఛత్, సో౽పి తాన్ స్వపరోచ్ఛిష్టాన్ పర్యుషితాన్ తాన్ కుల్మాషాన్ జగ్ధ్వా దేశాన్తరం గత్వా తత్ర వితాయమానం రాజ్ఞో యజ్ఞం ప్రాప్య ప్రస్తోత్రాదీన్ "ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా" ఇత్యాచిక్షేప, తతస్తైస్తత్సమాధానే నాధిగతే సతి ప్రాణాదికా ప్రస్తావాది దేవతా ఇతి తేభ్య ఉపదిశ్య తైర్దత్తం ప్రహీణం ధనం ప్రాప్య స్వాశ్రమం ప్రాతిష్ఠదితి. అతో౽చ్ఛిష్టభక్షణజలత్యాగాత్మకలిఙ్గాదనాపది ప్రాణవిదుషా ప్యభక్ష్యమభక్షణీయమిత్యభిప్రాయః ... ... *

ఆహారశుద్ధిద్వారా సత్త్వశుద్ధిసిద్ధిరేతదధికరణఫలమితి సూచయతి- (తతశ్చే)తి. ... ... *

త్యాది.తతశ్చ ప్రాణాత్యయకాలే ప్రత్యుపస్థితఏవప్రాణవిద్యావతా ప్రాణసన్ధారణార్థం సర్వమప్యన్నంభక్షయితవ్యమిత్యనుజ్ఞాయతే, స్వస్థావస్థాయాంతునభక్షయితవ్యం తేజీయసామపీతినిశ్చీయతే,తస్మాత్ "నహావాఏవంవిదీ " త్యాదిప్రాణవిద్యాప్రకరణ పఠితశ్రుతిసూచితాసర్వాన్నానుమతి రాపద్విషయా. * * * *

—※ ౨౯॥సూ॥ † అబాధాచ్చ※—

తథాచసతి " ఆహారశుద్ధౌసత్వ శుద్ధిస్సత్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతి " రితిశాస్త్రస్యాబాధోభవతి, తస్మాచ్చాపద్యేవ సర్వాన్నానుమతిః క్రియతఇతిచజ్ఞేయమ్. ... ... *

—※ ౩౦॥సూ॥ అపిచస్మర్యతే※—

కించాపద్యేవసర్వాన్నభక్షణం పరబ్రహ్మవిద్వదవిద్వదవిశేషేణాపిస్మర్యతే " జీవితాత్యయమాపన్నో యోన్నమత్తియతస్తతః । లిప్యతేనసపాపేన పద్మపత్రమివామ్భసే"తి. * నచైవమాపదిసురాపానకళంజ భక్షణాదికంప్రసజ్యేత, " నహావాఏవంవిదీ " త్యన్నానుమతివదాపది సురాపానాద్యనుజ్ఞాభావాత్;ప్రత్యుత " తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబేన్నకళంజంభక్షయే"దితికారకనిషేధాత్ "మద్యంనిన్ద్యం బ్రాహ్మణైః- సురాపస్య బ్రాహ్మణస్యోష్ణామాసించేయుః- సు

---

† " నహావా ఏవం విదీ " త్యాది శ్రుతే రాపద్విషయత్వే సిద్ధే " ఆహారశుద్ధౌ సత్వశుద్ధి " రితి శ్రుతేస్సాఙ్గత్యం భవతీత్యాహ సూత్రకారః- (అబాధాచ్చే)తి. ... ... *

* యత్తూక్తమ్ " తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాం నపిబే " దిత్యాది శ్రుతిః ప్రాణోపాసక వ్యతిరిక్తవిషయేతి తన్నేత్యాహ- (నచైవ) మిత్యాదినా= తథాచ " తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబే " దిత్యాది నిషేధశాస్త్రం సర్వబ్రాహ్మణ సాధారణమితిభావః.

రాపాఁగ కృమయోభవన్త్యభక్ష్యభక్షణా'' ఇతిస్మృతినిషేధాచ్చ. త స్మాచ్ఛాస్త్రీయమన్నమ శుద్ధమప్యాపది భక్ష్యమిత్యనుజానాతి ''జీవి తాత్యయ'' ఇతిస్మృతిరితిజ్ఞేయమ్.()మద్యంనిన్ద్యమ్, బ్రాహ్మణోవర్జ యేదితిశేషః, బ్రాహ్మణస్యేతి=ఆస్యఇతిశేషః; ఉష్ణామ్, వహ్నినాద్ర వమాణకాష్ణాయసధారామ్. ... ... ※

—※ ౩౧॥సూ॥ శబ్దశ్చాతోకామకారే ※—

కామేనకరోతీతికామకారః – బుద్ధిపూర్వకమశుద్ధాన్నభోక్తా, తద్విపరీతోఽకామకారః-ప్రమాదాదశుద్ధాన్నభోక్తా,తతశ్చైతదుక్తంభవతి,యతః ప్రాణాత్యయ ఏవసర్వాన్నానుమతిఃకృతా, అతశ్శబ్దః '' జఘ్నస్యమోహాద్ధివిశుద్ధిమ న్ధసోజుగుప్సితస్యోద్గిరణంప్రచక్షత '' ఇత్యాదయో అనాపద్యకామకార విషయే వ్యుద్గిరణాదిరూపంప్రాయశ్చిత్తంవిదధాతి, తస్మాదశుద్ధాన్నం సర్వథావర్జనీయమ్.

౮॥ సర్వాన్నానుమత్యధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౮॥

() మద్యం నిన్ద్యమితి స్మృతిపదాని యోజయన్నేక దేశతో వ్యాచష్టే- (మద్యంనిన్ద్య)మితి= ఏతేన పూర్వపక్షిణోక్త దృష్టాన్తస్యాసిద్ధిరపి ద్రష్టవ్యా, తథా హితత్ర ఛాన్దోగ్యే '' ఏతద్వామదేవ్యం మిథునేప్రోత '' మిత్యారభ్య '' నకాంచన పరిహరేత్తద్వ్రత''మిత్యన్తం శ్రూయమాణస్య పర్యాయస్య '' తపన్తం ననిన్దేత్తద్వ్రత '' మిత్యుత్తరపర్యాయ పర్యాలోచనయా వామదేవ్యసామోపాసకో నకాంచన పరాభావయే దిత్యేవమేవ తాత్పర్యం ప్రతీయతే, నపున స్త స్యపరదార గమనానుజ్ఞానతాత్పర్యమ్. ఏవం సతి '' నపరదారాన్గచ్ఛే'' దితి పరస్త్రీనిషేధశాస్త్రంకుతోవామదేవ్య సామోపాసకం వ్యతిరేచయేత్, అతః ప్రాక్పక్షిణోక్తదృష్టాన్తస్యాసిద్ధిస్సిద్ధా,'ప్రమాదాదశుద్ధాన్నాదనస్య ప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ''నహవాఏవంవిదీ'' తి సర్వాన్నానుమతి రాపద్విషయేత్యాహ-(శబ్దశ్చే)తి. ॥౫॥౮॥సూ॥౮॥

—✻ ౩౨॥సూ॥ *విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి ✻—

పూర్వం తావ "త్సర్వాపేక్షాచే" త్యత్రాగ్నిహోత్రాదీనామాశ్రమకర్మణాంచిత్తశుద్ధిద్వారావిద్యాసాధనత్వమధ్యవసితమ్, సమ్ప్రత్యముముక్షోర్విద్యా మకామయానస్య తాన్యాశ్రమకర్మాణ్యనుష్ఠేయాని? యద్వానానుష్ఠేయాని? ఇతి ¶ విశయం పరిహరతి_ (విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపీ)తి=అపీత్యవధారణే, ఆశ్రమకర్మణాం విద్యాసాధనత్వేఽవధృతేప్యాశ్రమమాత్రనిష్ఠేనచిత్తశుద్ధిద్వారావిద్యాంకామయానేన తాన్యేవాశ్రమకర్మాణ్యనుష్ఠేయానీత్యవగమ్యతే, కస్మాత్ ? విహితత్వాత్- " యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహుయా" దిత్యేవంచిత్తశోధనాదికం కామయానస్య సర్వకర్మవిధానాత్, చ శబ్దేనాస్యకర్మతస్త్వలనే ప్రత్యవాయ శ్రుతిం ద్యోతయతి, తథాచశ్రుతిః "వీరహా వా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వాసయత, ఇతి ... *

—✻ ౩౩॥సూ॥ సహకారిత్వేనచ ✻—

ఫల మభిసన్ధాయానుష్ఠితాన్యాశ్రమ కర్మాణి స్వస్వ ఫలప్రదానిభవన్తి, ఫలమనభిసన్ధాయానుష్ఠితాని బ్రహ్మ విద్యాసహకారిత్వేనచభవన్తీతిజ్ఞేయమ్. ... ... *

—✻ ౩౪॥సూ॥సర్వథాపితఏవోభయలిఙ్గాత్ ✻—

తస్మాత్సర్వప్రకారేణాపి చిత్తశోధనద్వారా బ్రహ్మవిద్యేప్సు

---

* ప్రపూర్వస్మిన్నధికరణేయజ్ఞాద్యాశ్రమ కర్మప్రస్తావే నోపస్థితస్యాశ్రమ మాత్ర నిష్ఠస్యాపేక్షానర్హత్వాత్ప్రసఙ్గ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే-(విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపీ)తి.

¶ " తమేతం వేదానువచనేన " ఇత్యాదౌయజ్ఞాదీనాంవిద్యాసాధనత్వావధారణాత్తామకామయమానేనాశ్రమమాత్ర నిష్ఠేనయజ్ఞాదీనినానుష్ఠేయానీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్త మాహ- (విశయంపరిహరతి) త్యాదినా. * * *

భిర్గృహిభి స్తథైవ ఫలాభిసన్ధిరహితాగ్నిహోత్రాదయోధర్మాఃఅను ష్ఠేయాః, కుతః? శ్రుతిస్మృత్యుభయ లింగాత్- శ్రుతి లిఙ్గం తావత్ "తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషన్తియజ్ఞేనదానేనతపసా నాశకేనే " తి. స్మృతిలిఙ్గంతు అనాశ్రితగకర్మఫలంకార్యంకర్మక రోతియః। ససన్న్యాసీచయోగీచననిరగ్నిర్నచాక్రియ " ఇతి. యోగీ-ప రబ్రహ్మవిద్యారూప మోక్షోపాయవాన్ భవతీత్యర్థః. *

—✻ ౩౫॥సూ॥ *అనభిభవంచదర్శయతి ✻—

అపిచ " ధర్మేణపాపమపనుదతీ " త్యేవమాదిశ్రుతిరాశ్ర మకర్మభిర్విద్యాప్రతిబన్ధక పాపాపనోదన ద్వారా విద్యాయా అన భిభవమేవదర్శయతి, అనభిభవ- స్త్వబాధః,అభివృద్ధిరితియావత్;¶త స్మాత్ఫలా నభిసన్ధి పూర్వక మనుష్ఠితాని యజ్ఞాదీ న్యాశ్రమ కర్మా ణివిద్యాసహకారిణీతిసిద్ధమ్. ... ... *

౫॥ ఆశ్రమకర్మాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౪॥

—✻ ౩౬॥సూ॥†అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః✻—

విధురాదీనాం బ్రహ్మచర్యాదివ్యస్య తమాశ్రమ సమ్బన్ధ రహి తత్వేనాన్తరాళవర్తినాం కింబ్రహ్మవిద్యాధికారోస్తి ? ఉతన ? ఇతి విప్రతిపత్తిః- " తమేతంవేదానువచనేనే " త్యాదిభుయజ్ఞాద్యాశ్ర మకర్మణాంవిద్యాహేతుత్వావగమేన "అయజ్ఞోవాఏషయోఽపత్నీ

* నన్వయజ్ఞాదీన్యనుతిష్ఠతాం గృహిణాం విద్యాప్రతిబన్ధక సత్వే కథం విద్యోత్పత్తిః ? తత్రాహ- (అనభిభవంచే)తి.

¶ఫల కథన పూర్వక మేతదధికరణముపసంహరతి-(తస్మా) దితి. ॥౩॥౫॥సూ॥౪॥

† ఇహాశ్రమవర్తిప్రస్తావేనానాశ్రమిణాం విధురాదీనాంస్మృత త్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యా తద్విచారాత్మకముత్తరాధికరణ ముపాకరో తి- (అన్తరాచాపితు తద్దృష్టే)రితి.

క" ఇత్యాది శ్రుతిషు చ విధురాదీనాం యజ్ఞాద్యాశ్రమకర్మప్రతిషే ధాత్తేషాం న బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూతే - (అన్తరాచాపితు) ఇతి=తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి, అపీత్యసంభావనామపనుదతి, చశబ్దోఽవధారణే, అన్తరా - ఆశ్రమిత్వమన్తరా, వర్తమానానాం విధురాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్త్యేవ, కుతః? తద్దృష్టేః- "కన్వర ఏనమేతత్సన్తం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థే"త్యాదౌ రైక్వప్రభృతీనాం విధురాణాం బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వదర్శనాత్

—※ ౩౭॥ సూ॥ అపిచస్మర్యతే ※—

అపిచానపేక్షితాశ్రమకర్మణామపి సంవర్తప్రభృతీనాం మహాయోగినాం బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వం మహాభారతాదౌ స్మర్యతే. *

—※ ౩౮॥ సూ॥ *విశేషానుగ్రహశ్చ ※—

విధురాదీనామయజ్ఞత్వేఽప్యవిరుద్ధైః పురుషమాత్రసమ్బన్ధిభిః పుణ్యతీర్థనిషేవణ బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవామన్త్రజపోపవాసాదిభిర్ధర్మవిశేషైర్విద్యా¶నుగ్రహో భవతి, "శుశ్రూషోశ్శ్రద్దధానస్య వాసుదేవకథారుచిః। స్యాన్మహత్సేవయా విప్రాః పుణ్యతీర్థనిషేవణా"దితి, "జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేద్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః। కుర్యాదన్యాన్నవా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే" ఇతి చ.

---

* నన్వయజ్ఞానాం విధురాదీనాం విద్యాప్రాపకయజ్ఞాద్యాశ్రమకర్మాభావాద్విద్యాధికారో నాస్తీత్యుక్తే కస్సమాధిరాగత ఇత్యత ఆహ- (విశేషే)తి. ... ... *

¶ అనుగ్రహః- శ్రుతిస్మృత్యనుజ్ఞేతియావత్.

వాసుదేవకథారుచిః- భగవత్కథామృతనిషేవణాదిరూపపరవిద్యేతి యావత్, జప్యేన- మన్త్రజపాదినా. సంసిద్ధ్యేదేవ-విద్యాం ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థః. మిత్రః- సవితా, తదుపస్థాతా మైత్రః, సన్ధ్యోపాస్త్యాదినిష్ఠ ఇతియావత్. ... ... *

*తస్మాద్విధురాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారో నవిరుద్ధ్యతే, యత్తు "అనాశ్రమీనతిష్ఠేతదినమేకమపిద్విజః। ఆనాశ్రమీవత్సరంతుస్థిత్వా కృచ్ఛ్రం సమాచరే" దితిస్మృతివచనం తత్త్వవిరక్తవిధురవిషయమ్. *

—✻ ౩౯॥సూ॥ అతస్త్వితరజ్యాయోలింగాచ్చ ✻—

అతః- అన్తరాళవర్తిత్వాశ్రమవర్తిత్వోభయస్మాత్? ఇతరత్-భగవద్భక్తియోగనిష్ఠత్వమ్,జ్యాయః-శ్రేష్ఠమేవభవతి, కుతఃపునరిదమవగమ్యతే? లిఙ్గాచ్చ- "మయ్యర్పితాత్మనః పుంసో మయిసన్న్యస్తకర్మణః।నపశ్యామిపరంభూత మకర్తుస్సమదర్శనా" దిత్యాదిశ్రుతేరిత్యర్థః, చశబ్దేనసాధనానుష్ఠాన నిష్ఠాత్సాధ్యానుష్ఠాన నిష్ఠస్యశ్రేష్ఠత్వాదితీమం హేతుంసూచయతి, తస్మాత్సిద్ధం సర్వాశ్రమిభ్యోభక్తియోగనిష్ఠఏవజ్యాయానితి. ... ... *

౬॥ విధురాధికరణంసమాప్తమ్. సూ॥౪॥

—✻{ ౪౦॥సూ॥¶తద్భూతస్యతునాతద్భావోజైమినేరపినియమాత్ద్రూపాభావేభ్యః }✻—

యేషువినోక్తాధర్మవిశేషై ర్విద్యోత్పత్తిర్దృష్టా, తేషు జన్మాన్తరసిద్ధైః ప్రోక్తధర్మవిశేషైర్విద్యోత్పత్తిరభూదితి ద్రష్టవ్యమ్. తథాచోక్తమ్ "జన్మాన్తరసహస్రేషు తపోధ్యానసమాధిషు । నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణేభక్తిఃప్రజాయతే" ఇతి. * ఫలంకథయన్నధికరణోపసంహారంసూచయతి(తస్మా)దితి. అ॥౬॥సూ॥౪॥

¶ ఉపరితనాధికరణే భక్తియోగనిష్ఠస్యతతఃకదాచిత్ప్రచ్యుతిసమ్భవే కథమస్యజ్యాయస్త్వమిత్యాక్షేపస్యోదేష్యమాణత్వాదాక్షేపసఙ్గత్యోపరితనాధికరణముపాకరోతి- (తద్భూతస్యత్వి)తి= "కుయోగినోయేవిహితాన్తరాయైర్మనుష్యభూతైస్త్రిదశోపసృష్టైః। తేప్రాక్తనాభ్యాసబలేన భూయో యుంజన్తి యోగం నతుకర్మ

స్యాదేతత్ భక్తియోగనిష్ఠస్య తతః కదాచిత్ప్రచ్యుతిస్స్యాత్? ఆహోస్విన్న? ఇతి సన్దేహే ప్రాప్తే* ఇదమాహ- (తద్భూతస్యేతి) తు=తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః, తద్భూతస్య- శ్రీహరిదాసభూతస్యైవ, నాతద్భావః- దాసభావాత్ప్రచ్యుతిర్న స్యాత్, ఇతి జైమినేరపి గూఢాభిమతం భవతి, కుతః? నియమాత్ తద్రూపాభావేభ్యః- తద్రూపాభావేభ్యః-† అసమ్ప్రాప్త శ్రీహరిదాసభావేభ్యః, తద్భూతస్య జ్యాయస్త్వేన తతః ప్రచ్యుత్యభావనియమావగమాదిత్యర్థః, తథాచ శ్రూయతే" నవై జనో జాతు కథంచనావ్రజేత్() ముకున్దసేవ్యన్యవదఙ్గసంసృతిమ్। స్మరన్ముకున్దాంఘ్ర్యుపగూహనం పునర్విహాతుమిచ్ఛేన్న రసగ్రహో యత" ఇతి. జైమినేరపీత్యపినాఽస్యార్థస్యాఖిలబ్రహ్మవిత్సమ్మతిం సర్వశాస్త్రసమ్మతిం చ దర్శయతి. ... *

౭॥ తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

తత్ర" మిథ్యానావష్టాఙ్గయోగనిష్ఠస్య కదాచిత్తతః ప్రచ్యుతిశ్రవణాద్గృహస్థస్య సకృత్స్వాశ్రమపరిభ్రష్టత్వదర్శనాచ్చ తద్భక్తియోగనిష్ఠస్యాపి కదాచిత్తతః ప్రచ్యుతిః స్యాదితి ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ-(* ఇదమాహే)త్యాదినా.

† అసమ్ప్రాప్త శ్రీహరిదాసభావేభ్యః - అష్టాఙ్గయోగ కర్మ నిష్ఠేభ్య ఇత్యర్థః. ... ... *

() ముకున్దసేవీ- శ్రీహరిభక్తః, అన్యవత్- అష్టాఙ్గయోగ కర్మ నిష్ఠవదిత్యర్థః, తథాచ భక్తియోగనిష్ఠస్యాష్టాఙ్గ యోగ్యాది దృష్టాన్తోఽనుపపన్న ఇతి భావః. * * * *

భక్తినిష్ఠశ్రేష్ఠస్య తాదవస్థ్యసిద్ధిరిహ ఫలమిత్యధికరణముపసంహార్యమ్. ఫలతోఽస్య ప్రాగధికరణేనైక్యేఽపి స్పష్టార్థత్వాన్న పౌనరుక్త్యం శఙ్క్యమ్. అ॥౭॥ సూ॥౧॥

అస్మిన్నధికరణే స్వాశ్రమపరిభ్రష్టగృహస్థప్రస్తావోదయాత్త

—*{ ౪౧॥సూ॥ ¶ నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్తదయోగాత్ }*—

యదిచభగవద్విముఖో గృహస్థస్స్వాశ్రమధర్మేభ్యః ప్రచ్యుతస్స్యాత్తదా తస్య కింప్రాయశ్చిత్తమస్తి? ఉతన? +ఇతిమీమాంసమానోధ్యవస్యతి- (నచాధికారికమపి,) ఇతి= గృహస్థమధికృత్యయత్కూశ్మాణ్డగణహోమాదికం ప్రాయశ్చిత్తం విహితంతదప్యాధికారికం ప్రాయశ్చిత్తం నైవస్వాశ్రమపరిభ్రష్టం గృహస్థంపునాతి,కుతః? పతనానుమానాత్తదయోగాత్- అనుమానమ్- నిశ్చయః, " వీరహా వా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వాసయతే- ద్వాదశాహమనగ్నిస్తు శూద్రఏవనసంశయః " ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్య స్స్వాశ్రమపరిభ్రష్టస్యతస్యపతనంహినిశ్చీయతే, అతస్తస్యప్రాయశ్చిత్తమపినయుజ్యత ఇతిన చిత్రమ్. యతస్స్వాశ్రమధర్మగతస్యాపి భగవద్విముఖస్య ప్రాయశ్చిత్తాభావఆమ్నాయతే"* ప్రాయశ్చిత్తానిచీర్ణాని నారాయణపరాఙ్ముఖమ్ ।ననిష్పునన్తి రాజేంద్రసురాకుమ్భమివాపగాః"ఇతి. ()తస్మాదభక్తస్స్వాశ్రమ పరిభ్రష్టోగృహస్థో భవత్యేవమహాపాతకీ, తతశ్చ కూశ్మాణ్డాదిభిరన్యైర్వా ప్రాయశ్చిత్తైర్నసపూయేత ఇత్యవగమ్యతే. ... ... *

ముపజీవ్యోత్తరాధికరణముపాకరోతి-¶ (నచాధికారికమపీ)తి.

\+ మీమాంసమానః- సన్దిహానః, కూశ్మాణ్డహోమాదీనాం మహాప్రాయశ్చిత్తత్వాత్తాన్యేవ స్వాశ్రమధర్మేభ్యః ప్రచ్యుతగృహస్థస్యప్రాయశ్చిత్తాని భవన్తీతి పూర్వపక్షేప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (అధ్యవస్యతీ)త్యాదినా.

* వీరహావా ఇత్యుదాహృత శ్రుతిస్మృత్యోర్భగవద్విముఖవిషయత్వేవాక్య శేషముదాహరతి- (ప్రాయశ్చిత్తాని చీర్ణానీ)తి.

() ఫలంకథయన్నేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

— ౪౨॥సూ॥ ఉపపూర్వమపిత్వేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. —

ఏకేతు- ఆచార్యాః, గృహస్థాశ్రమిణాం స్వాశ్రమపరిభ్రంశ* ముపపూర్వమపి- ఉపపాతకమేవమత్వా, తస్యప్రాయశ్చిత్తసద్భావమన్యన్తే, అశనవత్-యథా అత్యాశనాది నిమిత్తస్యపాపస్యాఘమర్షణాది ప్రాయశ్చిత్త సద్భావం శ్రుతిర్మన్యతే, తథాచ శ్రుతిః "అత్యాశనాదతీపానాద్యచ్చ ఉగ్రాత్ప్రతిగ్రహాత్- తన్మేవరుణోరాజాపాణినాహ్యవమర్శతు" ఇత్యాది. తదప్యుక్తమ్. ... *

— ౪౩॥సూ॥ ¶ బహిస్తూభయథాపిస్మృతేరాచారాచ్చ —

గృహాశ్రమచోదితాగ్నిహోత్రాదికర్మభ్యః పరిభ్రష్టా అగ్నిహోత్రకర్మనిరతాశ్చేత్యేవ ముభయథావర్తమానా భగవద్విముఖా గృహస్థా భగవద్భక్తైర్బహిష్కార్యా ఏవ, కుతః? స్మృతేరాచారాచ్చ- తథాచస్మృతిః "ఆరూఢపతితంవిప్రం మణ్డలాచ్చవినిస్సృతమ్ । ఉద్బద్ధంక్రిమిదష్టంచస్పృష్ట్వా చాన్ద్రాయణంచరే"దితి. ఆరూఢపతితశబ్దేనేహ భగవద్భజనోపయోగి మనుష్యదేహంప్రాప్యతత్రాపిభగవద్భక్తి సాధకవర్ణాశ్రమధర్మాచ్చ భ్రంశితో వివక్షితః, తథాచశ్రూయతే "యస్ప్రాప్యమానుషంలోకం ముక్తిద్వారమపావృతమ్। గృహేషుభగవద్భక్తస్తమారూఢచ్యుతంవిదుః" తథైవశిష్టాచారశ్చభవతి, శిష్టాః-పరమమహాభాగవతాః, ప్రహ్లాదాదయోహి స్వాశ్రమకర్మనిష్ఠానపిభగవద్విముఖాన్ బహిష్కుర్వన్తి, తథాచామ్నాయతే "వి

---

* ఉపపదం పూర్వం యస్మాత్పాతకాత్తదుపపూర్వమ్, ఉపపాతకమిత్యర్థః. యద్యపీహోపపూర్వత్వం పాతకశబ్దస్యైవ భవతి నత్వధర్మస్య; తథాపి నామార్థయోరభేద వివక్షయాఽత్ర పాతకస్యోపపూర్వకత్వ ముక్తమిత్యనుసన్ధేయమ్. ¶ స్వాశ్రమధర్మనిరతోపిగృహస్థోభగవద్విముఖశ్చేత్ స్వాశ్రమధర్మతః పరిచ్యుతభగవద్విముఖవత్త్యాజ్య ఇత్యాహ-(బహిస్త్వితి)= అ॥౪॥సూ॥౩॥

ప్రాప్యషడ్గుణయుతా దరవిన్దనాథపాదారవిన్ద విముఖాచ్ఛ్వపచం వరిష్ఠమ్। మన్యేత దపితత మనోవచనేహితార్థ ప్రాణం పునాతి సకులం నతుభూరిమాన" ఇతి. ఏవంసతి స్వాశ్రమపరిభ్రష్టాన్ భగవద్విముఖాన్ బహిష్కుర్వన్తీతి కిముపవక్తవ్యమ్, తస్మాత్ బహిస్తూభయథేతి సుష్ఠూక్తమ్.

అ॥౮॥ అధికారికాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥ ౩॥

—※ ౪౭॥సూ॥*స్వామినః ఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ※—

ఏవం భగవద్భక్తి బహిష్కృతానాం గృహస్థానాం కిమాత్మోత్తారణోపాయానుకూల ప్రాయశ్చిత్తం నాస్తి? కిం వాఽస్తి? ఇతి విశయే¶ ఇదముత్తరం పఠతి (స్వామిన) ఇతి= స్వామినః-భగవద్భక్తస్య, పాదారవిన్దాశ్రయణమేవైవం విధానాం గృహస్థానామాత్మోత్తారణోపాయానుకూల ప్రాయశ్చిత్తం భవతీతి జ్ఞేయమ్. కుతః? ఫలశ్రుతేః- "యేన్యేచ పాపాయదపాశ్రయాశ్రయాశ్శుధ్యన్తి తస్మై ప్రభవిష్ణవ" ఇత్యాదౌ భగవద్భక్త సమాశ్రయణరూప ప్రాయశ్చిత్తేన ఖల్వేషామాత్మశుద్ధిరూపఫలవాప్తిశ్శ్రూయతే, ఆత్మశుద్ధి-భక్తిలాభః, "భక్తిః పునాతి మన్నిష్ఠాశ్శ్వపాకానపి సమ్భవా" దితి శ్రుతేః; †అతో భగవ

---

* "ఉపపూర్వ" మిత్యస్మిన్ సూత్రే స్వాశ్రమభ్రంశితస్య గృహస్థస్య సామాన్యతః ప్రాయశ్చిత్తముపదిశ్య సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచిన్తాహేతుత్వన్యాయమాశ్రిత్యోత్తరాధికరణే తస్య విశిష్యచిన్తిష్యమాణత్వాద్ధేతు తద్వద్భావసఙ్గత్యోత్తరాధికరణముపాకరోతి- (స్వామిన) ఇతి. ... ... *

¶ పూర్వస్మిన్నధికరణే పాపాయశ్చిత్తాభావోపదేశాత్తస్యాత్మోత్తారణోపాయానుకూలప్రాయశ్చిత్తం నాస్తీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (ఇదముత్తరం పఠత) ఇత్యాదినా.

† ఏతదధికరణ ఫలం సూచయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి- (అత) ఇతి. * * * *

ద్భక్తపాదారవిన్ద సమాశ్రయణేనైవ వైషామాత్మోత్తారణోపాయో భవతీత్యాత్రేయ ఆచార్యో మన్యతే, ఆత్రేయో - దత్తాత్రేయః, నను "అహంత్వకామ స్త్వద్భక్తస్త్వంచ స్వామ్యనపాశ్రయః" ఇత్యాదౌ స్వామిశబ్దస్సర్వస్వామిని శ్రీభగవతి నారాయణ ఏవ శ్రూయతే, సత్యం తథాపి "సత్సఙ్గేనహి దైతేయా యాతుధానాః ఖగామృగాః॥ గన్ధర్వా ప్సరసోనాగాస్సిద్ధచారణ గుహ్యకాః॥ విద్యాధరామనుష్యేషు వైశ్యాశ్శూద్రాః స్త్రియోన్త్యజాః ॥ రజస్తమః ప్రకృతయస్తస్మిం తస్మిం యుగేనఘ । బహవో మత్పదం ప్రాప్తాస్త్వాష్ట్రకాయాధవాదయః" ఇత్యాదౌ భగవత్ప్రదప్రాపకతయా భాగవతానాం భగవదనుగ్రహాయత్తస్వామిత్వావగమాత్తదభిప్రాయేణ భగవద్భక్తానామిహ స్వామి శబ్దనిర్దేశో పపత్తిరిత్యాశయః. * *

—*౪౫॥సూ॥+ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమి స్తస్మైహిపరిక్రీయతే*—

ఆర్త్విజ్యమ్- యజమానాయ ఋత్విగ్భిః క్రియమాణం పరిచరణమ్, ప్రకృతేతు ఆర్త్విజ్యశబ్దేన స్వామి పరిచరణం లక్ష్యతే, ఏతదుక్తంభవతి, తస్మై-స్వామినే,ఏవం విద్వైర్గృహస్థైరార్త్విజ్యంపరిక్రియతే చేత్తదేవైషా మాత్మోత్తారక మిత్యౌడులోమి రాచార్యో మన్యతఇతి. తస్మాత్ భగవద్భక్త పదారవిన్ద సమాశ్రయణే నైవైషాం సద్గతిర్నాన్యథేతి నిశ్చేతవ్యమ్.

—* ౪౬ ॥ సూ॥ శ్రుతేశ్చ *—

"సంసారేస్మిం క్షణార్ధోపి సత్సఙ్గశ్శేవధిర్నృణా" మిత్యేవంజాతీయకశ్రుతేశ్చాయమేవార్థోఽవగమ్యతే.

+ బ్రహ్మవిచ్చరణానుసేవైవైషాం సాక్షాదాత్మోత్తారకమిత్యౌడులోమి మతమిత్యాహ (ఆర్త్విజ్య)మితి.

తస్మాత్స్వామి పరిచరణ మేవస్వాశ్రమ పరిభ్రష్టస్య గృహస్థస్యమహాప్రాయశ్చిత్తంభవతీత్యధికరణముపసంహార్యమ్.అ॥౯॥సూ॥౩

౯॥ ఫలశ్రుత్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥3॥

() అథ శమదమాదిభ్యోపి విద్యాన్తరఙ్గస్వతన్త్రసాధన గోచర విచార ఆరభ్యతే,

—✻{ ౪౭॥సూ సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. }✻—

శమదమాధికరణే శమదమాదయో విద్యాన్తరఙ్గసాధనాని భవన్తీత్యవధారితమ్, కిం తేభ్యోన్యన్త్యన్తరఙ్గసాధనానినభవన్తి ? ఆహోస్విద్భవన్తి?ఇతివిశయే✻ఇదమాహ- (సహకార్యన్తరవిధి)రితి=సహకార్యన్తరాణి-సాధనాన్తరాణి, తేషాంవిధిర్భవతి,ఏతదుక్తం భవతి- “గురుశుశ్రూషయాభక్త్యాసర్వలాభాపర్ణేనచ।సఙ్గేనసాధుభక్తానామీశ్వరారాధనేనచే” త్యాదౌ శమదమాదిభ్యోపి విద్యాన్తరఙ్గాణాం స్వతన్త్రాణాం గురు శుశ్రూషాది రూపసాధనాన్తరాణా మప్యపక్షేణైవ విధిర్భవతి, తథాపి తత్ర యత్తృతీయంసాధుసఙ్గలక్షణంసాధనమభిహితమ్, తద్వత - స్తాదృశసాధనవతఏవ, గురు శుశ్రూషాదీని సాధనాన్తరాణి తత్సాధ్యే భక్తియోగశ్చాంజసాసిధ్యతీతి నిశ్చీయత ఇతి. తథా హ్యామ్నాయతే “ సతాం ప్రసఙ్గాన్మమ వీర్యసంవిదోభవన్తి హృత్కర్ణరసాయనాః కథాః। తజ్జోషణాదాశ్వపవర్గ వర్త్మని శ్రద్ధా రతిర్భక్తిరనుక్రమిష్యతీ ” తి. అత్ర దృష్టాన్తో విధ్యాదివదితి, యథాదర్శపూర్ణమాస లక్షణప్రకృతివిధితద్విహితధర్మానుష్ఠానాభిజ్ఞస్య తద్వికృతిరూపసోమాఙ్గప్రాయణీయా ద్యనుష్ఠాన మంజసాసిధ్యతి తద్వత్, ఏతచ్చ శ్రూయతే

() ఉత్తరాధికరణస్య యథోక్త శమదమాధి కరణే నాన్తర్బహిర్భావసఙ్గతిమాహ-(అథే)తి=అనన్తర్యార్థోఽథశబ్దః.

✻ శమదమాదీనాం విద్యాన్తరఙ్గ సాధనానాం పూర్వముపదిష్టత్వాన్నతేభ్యోపి విద్యాన్తరఙ్గసాధనాని సన్తీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే

*"ఏష వై దేవరథో యద్దర్శపూర్ణమాసౌ యో దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్వా సోమేన యజతే రథస్పృష్ట ఏవావసానే వరే దేవానామవస్యతీ"తి.

— ౪౮॥ సూ॥ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః —

తుశబ్దోఽవధారణే, భావః- అన్తర్భావః, గురుశుశ్రూషాయాం కృత్స్నానాం భక్తిసాధనానామన్తర్భావాదేవ తామ్రాశ్రిత్యావాప్తసత్సంగేన గృహిణాస్స్వాశ్రమకర్మణాముపసంహారః క్రమేణ కర్తవ్యః, ఉపసంహారః- సఙ్కోచః "ఏతత్సర్వం గురౌ భక్త్యా పురుషో హ్యఞ్జసా జయే"దితి, "జిజ్ఞాసాయాం సమ్ప్రవృత్తో నాద్రియేత్ కర్మచోదనా"మితి చైవం హి శ్రూయతే, ఇదమన్యేషామప్యాశ్రమిణామనాశ్రమిణాం చోపలక్షణమితి జ్ఞేయమ్. ... *

— ౪౯॥ సూ॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్ —

అథ సద్గురోస్సకాశాచ్ఛిక్షితవ్యా ధర్మా ఉచ్యన్తే "మౌనానీహానిలాయామా దణ్డా వాగ్దేహచేతసా"మిత్యాదౌ యథా మౌనాదయో ధర్మాస్సద్గురోస్సకాశాద్భిక్షుభిశ్శిక్షితవ్యత్వేనోపదిశ్యన్తే, తద్వదితరేషాం సత్సఙ్గాదీనాం ధర్మాణాం గురోశ్శిక్షితవ్యత్వేనోపదేశాత్తే ధర్మా గురోస్సకాశాచ్ఛిక్షితవ్యాః, తథా హి భవత్యుపదేశః "తస్మాద్గురుం ప్రపద్యేత జిజ్ఞాసుశ్శ్రేయ ఉత్తమమ్। శాబ్దే పరే చ నిష్ణాతం బ్రహ్మణ్యుపశమాశ్రయమ్॥ తత్ర భాగవతాన్ ధర్మాన్ శిక్షేద్గుర్వాత్మదైవతః। అమాయయానువృత్త్యా యైస్తుష్యేదాత్మాత్మదో హరిః॥ సర్వతో మనసోఽసఙ్గమాదౌ సఙ్గం చ సాధుషు" ఇత్యాదిరూపః.

సిద్ధాన్తమాహ-(ఇదమాహే) త్యాదినా.

* "ఏష వై దేవరథ" ఇతి బ్రాహ్మణార్థస్తు యథా రథచరణక్షుణ్ణమార్గేణ గన్తా స్ఖలనాదికం వినా ప్రాపిపిత్సితగ్రామం ప్రాప్నోతి తథా యో దర్శపూర్ణమాసావిష్ట్వా సోమయాగేన దేవాన్యజతే, స ఏవ వైకల్యాదికం వినా సోమయాగం సమాపయతీతి,

౧౦॥ సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౩॥

—※ ౫౦॥ సూ॥ ※ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్ ※—

“బుధో బాలకవత్క్రీడేత్కుశలో జడవచ్చరేత్ । వదేదున్మత్తవద్విద్వాన్గోచర్యాం నైగమశ్చరేత్” ఇతి సర్వవేదాన్తసారే శ్రూయతే, కిమత్ర బుధో బాలకాదివత్పుస్తకాది క్రీడాద్యాచరణ రతో భవేదితి ప్రతిపత్తవ్యమ్? ఆహోస్విద్బాలకాది వద్దేహాద్యభిమానం పరిత్యజ్య విద్యాపాణ్డిత్యాదినా స్వాత్మానమప్రఖ్యాపయన్ భగవల్లీలానుకరణ రతో భవేదితి ప్రతిపత్తవ్యమ్? ఇతి విప్రతిపత్తౌ సిద్ధ్నోతి- (అనావిష్కుర్వ) న్నితి= యథా బాలకాది జాతిగుణలిఙ్గాదిభిస్స్వాత్మానం న ప్రఖ్యాపయతి తథా బుధస్సర్వదా విద్యాపాణ్డిత్యాదిభిస్స్వాత్మానమప్రఖ్యాపయన్ భగవల్లీలానుకరణరతో భవేదితి ప్రతిపత్త

తస్మాద్గురుశుశ్రూషాదీనాం విద్యాన్తరఙ్గస్వతన్త్రసాధనానామనాయాసేన సిద్ధిరిహ ఫలమిత్యధికరణముపసంహార్యమ్. అ॥౧౦॥సూ॥౩॥

※ ఇహ గురుశుశ్రూషాది రూపవిద్యాసహకారిప్రస్తావేన విద్యానావిష్కరణ రూపతత్సహకార్యన్తరస్యాపి స్మృతత్వాత్ప్రసఙ్గసఙ్గత్యా తద్విధానార్థముత్తరాధికరణముపక్రమతే- (అనావిష్కుర్వన్నన్వయా)దితి. ... ... ※ ※

“బుధో బాలకవత్క్రీడే” దితి విధిబలాద్బాలకాదివత్పుస్తకక్రీడాద్యాచరణరతో భవేదితి ప్రతిపత్తవ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే “ఆత్మక్రీడశ్చాత్మరతో విచరామీహ బాలవత్ । బాలక్రీడనకైర్గక్రీడన్ కృష్ణక్రీడాం య ఆదద” ఇత్యాదివాక్యశేషేభ్యో “బుధో బాలకవత్క్రీడే” దిత్యాదివిధీనాం నిష్పన్నవిద్యేన బాలకవద్దేహాపత్యకళత్రాద్యాత్మసైన్యానుచిన్తాం విహాయ భగవల్లీలాదికమనుకర్తవ్యమిత్యేతాదృశార్థప్రత్యాయకత్వమధ్యవసీయత ఇతి భావేన సిద్ధాన్తయతి- (సిద్ధ్నోతి) త్యాదినా. ※

వ్యమ్, కస్మాత్? అన్వయాత్- ఏవంచేత్ "బుధో బాలకవత్క్రీడేత్"
ఇత్యాదివాక్యస్య ఆత్మక్రీడశ్చాత్మరతో విచరామీహ బాలవత్ । అల
క్ష్యమాణ ఆచారైర్మూర్ఖనిరేకోల్పభాషణః ॥ న్యలోకేనరతాం స్యస్యేత్
* తస్మాత్పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసేత్" ఇత్యేవం జాతీయకశ్రుతి
వాక్యైస్సాకమేకాన్వయో భవతి, అతఏవ భరతాసమంజసాదిషు మహా
భాగవతేషు విద్యాపాణ్డిత్యా నావిష్కరణ భగవల్లీలానురతత్వంచ దృ
శ్యతే,+ తస్మాదుత్పన్నవిద్యాస్తస్యాస్సంరక్షణాయ కాలే విద్యామాహా
త్మ్యాదినా స్వాత్మాన మనావిష్కుర్వన్తస్సదా భగవల్లీలానునయకో వి
దాభవేయురితి నిశ్చీయతే. ... ... *

౧౧॥ అనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ౫౧॥సూ॥ ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబన్ధే తద్దర్శనాత్ ※—

¶ "నానాశబ్దాదిభేదా" దిత్యాదౌ "సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞా
దిశ్రుతేరశ్వవ" దిత్యాదౌ చ పరబ్రహ్మ విద్యాసాధనాని వివిధాన్యవధా
రితాని, కిమేషాం సాధనానాం ఫలభూతా పరబ్రహ్మ విద్యా ఇహైవ జ
న్మని సిధ్యతి? ఆహోస్విజ్జన్మాన్తరే? ఇతి సన్దేహే ప్రాప్తే ఇదముత్త

---

* తస్మాత్పాణ్డిత్యం నిర్విద్య- నితరాం లబ్ధ్వా, బాల్యేన తిష్ఠాసేత్-
బాలవద్యతిర్యశ్చిద్భగవత్క్రీడానుకరణరతో భవేదిత్యర్థః.

+ ఫలం కథయన్నధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా)
దితి. అ॥౧౧॥సూ॥౧॥

¶ విద్యావిచారాత్మకస్యాస్యాధికరణస్య విద్యాసాధన విచారా
ధికరణైస్సాధ్యసాధన భావసఙ్గతిం వృత్తానువాదేన సూచయతి-(నా
నాశబ్దాదిభేదాదిత్యాదా)విత్యాదినా.

ఇహైవ జన్మని విద్యానిష్పద్యత ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాదే
షాం సాధనానాం ఫలభూతా విద్యాఽనన్తరజన్మన్యేవోదేష్యతీతి
పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సిద్ధాన్తమాహ- (ఇదముత్తరం ప్రవర్తత)ఇత్యాదినా.

రం ప్రపఠతి- (ఐహిక) మితి= యథోక్తే విద్యాసాధన వర్గే అప్రస్తుతప్రతిబన్ధే- అసమ్మిశ్రిత మహదపచారాది రూపప్రతిబన్ధకే సతి, ఐహికంఫలంభవతి- ఇహైవజన్మన్యస్య సాధనవర్గస్య పరబ్రహ్మవిద్యాలక్షణంఫలంభవతీత్యర్థః, యది తాదృశసాధనవర్గః ప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్స్యాత్తర్హి విప్రకృతంమహాత్మానమసకృచ్ఛరణోపసర్పణాదిభిః క్షమాపయతోవహితస్యైవ తాదృశమహదనుగ్రహేణ తస్మిన్ జన్మన్యనన్తరజన్మనివా పరబ్రహ్మ విద్యాసిద్ధ్యతీత్యవగమ్యతే, కుతః? తద్దర్శనాత్- దృశ్యతే హి రహూగణేన్ద్రద్యుమ్నాదౌ భరతాగస్త్యాద్యనుగ్రహేణ తజ్జన్మని తదనన్తరజన్మని చ పరబ్రహ్మ విద్యోత్పత్తిః, () యది త్వపరాద్ధావిప్రకృతం మహాత్మానమసకృచ్చరణోపసర్పణాదిభిర్నక్షమాపయేత్తర్హి నసకదాచిపిబ్రహ్మ విద్యాం ప్రాప్నోతి, ప్రత్యుతాసిపత్రవనాఖ్యే నిరయే నిపతతి, తథా చ శ్రూయతే "యస్త్విహ వై నిజవేదపథాదనాపద్యపగతః కుపథం పాషణ్డమేవోపగతః శ్రీవాసుదేవాయ తదపాశ్రేయేభ్యోవా యోపరాధ్యత్యవాన్తో ఘుసంయన్తి తస్తం చాపి దగ్ధామ్బరసధర్మాణం పరేతపతి ఘోరాకృతయో యామ్యాః పథా పాపీయసా నీత్వా ఽసిపత్రవనం సంప్రవేశ్య కశయా ప్రహరన్తి తత్రతత్రాసావితస్తతో ధావమాన ఉభయతో ధారైస్తాలవనాసిపత్రైస్సంఛిద్యమాన సర్వాఙ్గో హాహతోస్మీతి పరయా వేదనయా మూర్ఛితః పదేపదే నిపతత్యయుతయోజననిమ్నవిస్తారే ప్రళయానలజ్వాలామయేగ్నికుణ్డే నిరయాధమే ఽవాక్ఛిరా నిపతత్యా + భూతసంప్లవమ్- ఏవం స్వధర్మహా చ పాషణ్డానుగమనఫలం భుఙ్క్తే" ఇతి.¶ తస్మాన్మహ

() ప్రస్తుతప్రతిబన్ధస్య యజ్ఞాది సాధనస్య విద్యారూప ఫలాభావేప్యనర్థ ప్రాప్తిమాహ- (యదిత్వ)తి.

\+ ఆభూత సమ్ప్లవమ్ - ప్రాకృతిక ప్రళయమిత్యర్థః.

¶ ఫలకథన పూర్వకమధికరణముపసంహరతి- (తస్మా)దితి.

దుపచారాద్భీతస్సన్ భగవద్భక్తిసాధనాన్యనుష్ఠేయానీతినిశ్చేతవ్యమ్.

సమ్ప్రతియథోక్తసాధనసమ్పన్నిష్పన్నాయావిద్యాయాస్స
కృజ్జన్మనిముక్తిరూపఫలంనియతమిత్యాహ, ... *

—*{ ౫౨॥సూ॥ ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థా
వధృతే స్తదవస్థావధృతేః }*—

ఏవమ్ * యథాధికారమ్,యథోక్తక్రమేణసాధనానుష్ఠానసంజా
తా భగవద్భక్తిర్ముక్తిఫలాభవతి, మోక్షలక్షణఫలప్రదాభవత్యేవేతిని
యమః-తథానిశ్చయశ్చ కర్తవ్యఇత్యర్థః,కుతః? తదవస్థావధృతేస్తదవ
స్థావధృతేః-తదవస్థావధృతిః-ముక్తిసాధనత్వనిశ్చయః,యథోక్తప్రకా
రేణసర్వేషువేదాన్తేషుభగవద్భక్తే ర్ముక్తిసాధనత్వనిశ్చయోదయా
దిత్యర్థః, † తస్మాన్ముముక్షవోభక్తవత్సలంభగవన్తం శ్రీనారాయణ
మేవానవరతంభజేయుః, పదాభ్యాసశ్చ పూర్వవదధ్యాయ పరిసమా
ప్తిద్యోతనార్థః. ౧౨॥ ముక్తిఫలాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౨॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణిశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్యపరమహంస పరమగు
రునిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య
విరచితే శ్రీభగవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్త సార మీ
మాంసాభాష్యేతృతీయాధ్యాయస్యచతుర్థపాదః.

చతుర్థపాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౫౨॥

---

* (యథాధికార)మితి=అనేన కేషాంచిద్గురుశుశ్రూషాద్య
న్తరఙ్గసాధనేన విద్యోత్పద్యతే, కేషాంచిద్యజ్ఞాదిబహిరఙ్గ యజ్ఞసా
ధనానుష్ఠానేన ప్రోక్తాన్తరఙ్గ సాధనాధిగమద్వారా సూత్పద్యత ఇతి
దర్శయతి- ఇహభక్తిపద మష్టాఙ్గయోగస్యాప్యుపలక్షణమ్.

† అధ్యాయార్థముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. పదాభ్యాసాభి
ప్రాయం పూర్వవద్దర్శయతి (పదాభ్యాస) ఇతి.అ॥౧౨॥సూ॥౨॥

శ్రీరస్తు.

—

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే చతుర్థాఽధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీబేరాపురమన్దిరేనివసతః కారుణ్యవారాంనిధేస్తార్క్ష్య
స్థస్య మదర్థమద్భుత తనోర్వేదాన్తవేద్యాత్మనః। శ్రీ
బేరాసహితస్య యస్య నిగమాద్వేదాన్తసూత్రాణ్య
హం వ్యాకుర్వే ఝషభూషణస్సభగవాన్ కుర్యా ద్ధరి
మఙ్గళమ్॥ *

చరణశత పలాశానాత్తపేయస్యవస్త్వా భగవతి రఘునాథేభక్తిమాసాద్యజీవః । అఘతతివిశరత్యేశ్లే రశ్లిషన్ ప్రాప్యముక్తింరచపస రిహసజ్జేస్సద్గురుంతంనమామి ॥ అసకృద్రసికోఽయం శ్రీరామచన్ద్రంచ జన్ పుమాన్ । దగ్ధ్వానుశయబీజానియంప్రయాతిభజేనతమ్॥

శ్రీభగవదభిమతత్వేనాస్మిన్భాష్యేపరమాదరేణ ముముక్షూన్ ప్రవర్తయితుం ప్రాగ్వన్మఙ్గళమనుస్మారయతి- (శ్రీబేరే)తి= యద్యప్యేతన్మఙ్గళస్యైతద్భాష్యాదావనుష్ఠానేనాస్యభాష్యస్యభగవదన్తరఙ్గాభిమతత్వంప్రతీత్యముముక్షవోఽస్మిన్భాష్యేపరమాదరేణప్రవర్తేరన్ తతః కృతమేతన్మఙ్గళస్య ప్రత్యధ్యాయాదావనుస్మరణేనేతి స్యాత్తథాప్యధ్యాయశో భగవన్నియోగేనైవస్వస్యైతద్భాష్యేప్రవృత్తిమత్త్వాత్స్వభాషితానామధ్యాయచతుష్టయార్థానాంమధ్యేత్వేష దర్థస్యాపి భగవన్నియోగానతిక్రాన్తత్వాచ్చేమమర్థం ప్రతీత్యైవ సర్వే ముముక్షవః పరమాదరేణప్రవర్త్తేయురితి భావేనప్రత్యధ్యాయమాదౌభాష్యకృద్భిరిదం మఙ్గళమనుస్మారితమితి ధ్యేయమ్.

—※ ౧ ॥ సూ ॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ ※—

*అతీతే తావదధ్యాయే పరబ్రహ్మోపాసిసిషోత్పత్తయే జీవానాం సంసృతి నిరూపణ ముఖేన తన్నివర్తకభక్త్యష్టాఙ్గయోగోభయాత్మకపరమాత్మ విద్యాస్వరూప తన్మాహాత్మ్యాదికం నిరూప్య తత్సాధనానుష్ఠానేతి కర్తవ్యతా చ నిరూపితా, అథేహ చతుర్థేఽధ్యాయే తాదృశ విద్యాఫలప్రాప్తిస్తత్ప్రసక్తేనోత్క్రాన్త్యాది ప్రకారశ్చ చిన్తయిష్యతే, తత్ర ప్రథమే పాదే ప్రాధాన్యేన భగవద్భజనాత్మక పరవిద్యా ఫలవివక్షయా విద్యాద్వయేపీతికర్తవ్యతా విశేషదిదర్శయిషయాదౌ భగవద్భజనం ప్రస్తుత్య విచార్యతే, తథాహి "తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశా" దిత్యారభ్య తృతీయా త్తత్ర తత్ర భగవద్భజనమేవ ముముక్షుభిః కర్తవ్యమితి రాద్ధాన్తితమ్, సంప్రతి తదనుష్ఠాన ప్రకారే కాచిద్విప్రతిపత్తిః, కిం భగవద్భజనం ముముక్షుణా సకృదేవ కర్తవ్యమ్? ఆహోస్విదావర్తితవ్యమ్? ఇతి, తత్ర "భజన్తేహ్యనసూయవ" ఇత్యాదావావృత్తేరశ్రవణాత్సకృదేవ భగవద్భజనం కర్తవ్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః, ముముక్షుభిర్భగవద్భజనమావర్తితవ్యమేవ, కుతః? అసకృదుపదేశాత్, తస్మాత్సర్వాత్మనా రాజన్ హరిస్సర్వత్ర సర్వదా । శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ స్మర్తవ్యశ్చేచ్ఛతాభయ" మిత్యాదౌహి భగవద్భజనావృత్తిః కర్తవ్యతయైవాసకృదుపదిశ్యతే, తతశ్చ "భజన్తే హ్యనసూయవ" ఇత్యత్రాపి భజనావృత్తిరేవాభిప్రేయత ఇతి గమ్యతే, +తస్మాద్భగవద్భజనం ముముక్షుణా యథాశక్త్యావర్తితవ్యమ్, తతో రసావేశాదా

---

* పూర్వాధ్యాయే మోక్షోపాయం ఫలినం నిరుప్యాస్మిన్నధ్యాయే మోక్షరూపతత్ఫలస్య నిరూప్యమాణత్వా దస్య ప్రాగధ్యాయేన ఫలఫలిభావసఙ్గతిమాహ- (అతీతే తావదధ్యాయ) ఇత్యాదినా.

\+ ఏతదధికరణఫలం కథయన్నుక్తార్థ ముపసంహరతి- (తస్మా)

మోక్షం భక్తిస్స్వత ఏవ తస్యాభివర్ధ ఇతి " పిబభాగవతంరసమాలయ " మిత్యాది శ్రుతిబలాన్నిశ్చీయతే.

—※ ౨॥సూ॥※లిఙ్గాచ్చ ※—

అపిచ భగవదుపాసన మావర్తితవ్య మిత్యత్ర " తమేవాత్మానమాత్మస్థం సర్వభూతేష్వవస్థితమ్ । పూజయధ్వంగృణన్తశ్చ ధ్యాయన్తశ్చాసకృద్ధరి " మిత్యేషాశ్రుతిర్లిఙ్గంభవతీజ్ఞేయమ్, తస్మాద్భగవద్భజనమావర్తితవ్యమ్.

౧ ॥ ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౨॥

—※ ౩॥సూ॥¶ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచ ※—

దితి-యద్యప్యయమర్థఉపాస్యలక్షణాధ్యాయేసర్వత్రప్రసిద్ధాధికరణేఽవగతస్తథాపితత్ర భగవద్భజన మనుదినమావర్త నీయమితినిర్ణయస్స్యాజోష్టైదైత్, కింతు కాలవిశేష మప్రతీక్ష్యతద్భజనం కర్తవ్యమిత్యేతావన్మాత్ర నిర్ణీతిరుదీయాత్తస్మాత్తదావర్తనీయమితి సమ్యఙ్నిర్ణయోదయార్థమిదమధికరణమారబ్ధమితి ధ్యేయమ్.※నన్విహాఽపి కాలవిశేషమనపేక్ష్య కించిత్కాలం తద్భజనం కర్తవ్యమిత్యేవ నిర్ణయోభవతి,నత్వనుదినమావర్తనీయమతో హేత్వన్తరమాహ- (లిఙ్గాచ్చ) ఇతి.

ఆలయమిత్యత్రలయోనామ ఆత్యన్తికప్రళయః= మోక్షఇత్యర్థః, ఆఙ్ అభివిధౌ, మోక్షేపిభగవద్గుణగణామృతనిషేవణాదిరూపభక్తిః కార్యేత్యర్థః- అ॥౧సూ॥౨॥

¶ ఇహోపదిష్ట భగవద్భజన ప్రస్తావముప జీవ్యోత్తరాధికరణముపక్రమతే (ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తిగ్రాహయన్తిచే) తి.

" మూర్తింనగ పురుకృపయాబభారసత్వ "మిత్యేవంజాతీయకేషు వేదాన్తవాక్యేషు భగవత్తన్వోర్భర్తృభర్తవ్య భావేన భేదావగమాత్తయో స్సంయోగఏవ తత్రతనూర్త్యేతి తృతీయయాఽవగమ్యతఇత్యేవంప్రాప్తే" భగవాన్స్వాశ్రయాశ్రయ " ఇత్యాదావే

ఇదమామ్నాయతే "లబ్ధానుగ్రహ ఆచార్యాత్తేన సన్దర్శి
తాగమః। మహాపురుషమభ్యర్చేన్మూర్త్యాఽభిమతయాత్మనః" ఇతి. అ
త్ర ఆరాధయితుః శ్రీరామకృష్ణాద్యవతారమూర్తీనాం మధ్యే స్వా
భిమతయా మూర్త్యా సహితం మహాపురుషమభ్యర్చేదిత్యర్థః ప్రతీయ
తే, కిమిహ మూర్త్యేతి తృతీయయా మూర్తిసంయోగః పరమాత్మనోఽభ్యు
పగన్తవ్యః? కిం వా తత్తాదాత్మ్యసమ్బన్ధోఽభ్యుపగన్తవ్యః? ఇతి సన్దేహే ప్రా
ప్తే+బ్రూమః; ఇహ మూర్త్యేతి తృతీయయా మహాపురుషే పరబ్రహ్మణి
తన్మూర్తితాదాత్మ్యసమ్బన్ధ ఏవాభ్యుపగన్తవ్యః, కుతః? యతః "యావ
ద్వత్సపవత్సకాల్పకవపుర్యావత్కరాంఘ్ర్యాదికం యావద్యష్టివిషాణ
వేణుదళశిగ్యావద్విభూషామ్బరమ్। యావచ్ఛీలగుణాభిధాకృతివయో
యావద్విహారాదికం సర్వం విష్ణుమయం గిరోఽఙ్గవదజస్సర్వస్వరూపో బ
భౌ" ఇత్యేవంజాతీయకాచ్ఛ్రుతయో భగవదవతారమూర్తిః పరమాత్మే
త్యేవాభ్యుపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేమమర్థమితరాన్, న హ్యత్ర వత్స
పాదిషు భగవద్వ్యాప్తివశాత్తస్య సర్వస్వరూపత్వముచ్యత ఇత్యా
చక్షతే విచక్షణాః, ఏతద్వత్సపాదీనామమ్భోజన్మని ప్రముషిత వత్స
పాదీనాం చావిశేషప్రసంగాత్; యావద్వత్సపేత్యత్ర శ్రూయమా
ణానాం తు వత్సపాదీనాం "సత్యజ్ఞానానన్తానన్దమాత్రైకరసమూర్త
య" ఇతి విశేషస్తు శ్రూయతే, తతశ్చ "మూర్త్యాఽభిమతయే"
త్యత్ర తృతీయయాఽధాన్యేన ధనవానితివత్పరమాత్మని మూర్తితా
కస్యైవ పరమాత్మనస్తాదాత్మ్యఘటితాశ్రయాశ్రయిభావో యథో
పపన్నో భవత్యేవమ్ "మూర్తిం నగపురుకృపయే" త్యాదావపి భగ
వత్తన్మూర్త్యోస్తాదాత్మ్యఘటితభర్తృభర్తవ్యభావావగమసమ్భ
వాత్ "మూర్త్యాభిమతయే" త్యత్రాపి తృతీయయా భగవత్తన్మూ
ర్త్యోస్తాదాత్మ్యసమ్బన్ధః సిద్ధ ఇతి భావేన సిద్ధాన్తయతి- +(బ్రూమ) ఇ
త్యాదినా.

దాత్మ్యమేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్,*తస్మాద్భగవదవతారమూర్తి స్తత్స్వ రూపమేవేతి నిశ్చీయతే. ... ...

౨॥ ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౧॥

—※ ౪॥సూ॥†నప్రతీకేనహిసః ※—

"మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీత- అథాధ్యాత్మమథాధిదైవతమ్-ఆకాశోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే" తి,తథా "ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే" త్యేవమాది శ్రుతివిహితేషు ప్రతీకోపాసనేష్వప్యుపాస్యేమనఆదా కింపూర్వవత్పరమాత్మత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమ్ ? అథవానాభ్యుపగన్తవ్యమ్ ? ఇతి విచికిత్స్య ¶ప్రతిపాద్యతే, (నప్రతీకే)ఇతి=ప్రతీకోపాస్యే మనఆదౌ పూర్వవత్పరమాత్మత్వం నాభ్యుపగన్తవ్యమ్, కుతః ?హి- యస్మాత్, సః- ఉపాస్యః, మనఆదిః, పరమాత్మా నభవతి, ()తస్మాత్ప్రతీకోపాస్యేషు మనఆదిషు నపరమాత్మత్వ మభ్యుపగన్తవ్యమితి సిద్ధమ్, ప్రతీకోపాసనమ్- అఙ్గోపాసనమ్,సాక్షాత్పరబ్రహ్మోపాసన సాధనభూతోపాసనమితియావత్.

౩॥ ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్. సూ౧॥॥

---

* ఫలకథనపూర్వక మేతదధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా)దితి. అ॥౨॥సూ॥౧॥

† ఏవంమనఆదిషు ప్రతీకోపాస్యేషు భగవత్తాదాత్మ్యనభ్యుపగమాత్ప్రత్యుదాహరణ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ ముపాకరోతి- (నప్రతీకేనహిస) ఇతి.

¶ "మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతే" త్యాదౌబ్రహ్మమనసోః సామానాధికరణ్యశ్రవణా త్తయోరభేదోభ్యుపగన్తవ్యఇతి పూర్వపక్షేప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ- (ప్రతిపాద్యత) ఇతి.

() ఫలం కథయన్నధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మాత్ప్రతీకోపాస్యేష్వి) తి అ॥౩॥సూ॥౧॥

—⁂ ౫॥సూ॥ *బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్ ⁂—

తత్రేదమపరం సన్దిహ్యతే, కిం మన ఆదిదృష్టిర్బ్రహ్మణి కర్తవ్యా? కింవా బ్రహ్మదృష్టిర్మన ఆదిషు? ఇతి. తత్ర బ్రహ్మశబ్దస్య మన ఆదిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యదర్శనాన్మన ఆదిదృష్టిరేవ బ్రహ్మణి కర్తవ్యేత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః, బ్రహ్మదృష్టిరేవ మన ఆకాశాదిత్యాదిషు కర్తవ్యా, కుతః? ఉత్కర్షాత్- మన ఆదీనాం పరబ్రహ్మావిర్భావస్థానత్వేన తత్ర ధ్యాతవ్యస్య బ్రహ్మణః ఉత్కృష్టతయోపాస్యత్వోపదేశాదిత్యర్థః, తథాచ లౌకికన్యాయోఽనుసృతో భవతి, స తూత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టేషు కర్తవ్యేతి, యథా కార్యవశాద్రాజదృష్టిః క్షత్తరి క్రియతే, +తథాచ పరబ్రహ్మోపాసనార్థినా మన ఆదిషు ప్రతీకోపాసనగోచరేషు బ్రహ్మదృష్టిః కర్తవ్యేతి సూత్రార్థః.

—⁂ ౬ ॥సూ॥ ఆదిత్యాదిమతయశ్చాఙ్గ ఉపపత్తేః ⁂—

ఆదిత్యప్రసఙ్గాదిదముచ్యతే- (ఆదిత్యే) తి= అఙ్గే- దహరో

---

* ఏతదధికరణవత్ప్రతీకోపాసనగోచరత్వాదుత్తరాధికరణమేకవిషయత్వసఙ్గత్యోపక్రమతే- (బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షా) దితి.

+ “ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే ” త్యత్రేవ “ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే ” త్యత్రాపి బ్రహ్మమనసోస్సామానాధికరణ్యం భవతీతి భ్రాన్త్యా పూర్వపక్షయతి- (తత్ర బ్రహ్మశబ్దస్యే) తి= “ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతే ” త్యాదౌ మన ఆదీనాముద్దేశ్యత్వేన ప్రథమోపదిష్టత్వాత్తేషు శైల్యాదిప్రతిమాసు భగవద్దృష్టివద్బ్రహ్మదృష్టిః కర్తవ్యేతి భావేన సిద్ధాన్తయతి- (ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమ) ఇత్యాదినా= యథా రాజ్ఞి క్షత్తృదృష్టిం కృతవతో రాజాపరాధేన తద్దణ్డభాక్త్వం భవత్యేవం బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిం కృతవతో బ్రహ్మాపరాధేన తద్దణ్డభాక్త్వం భవతీత్యేతదర్థప్రదర్శనార్థం లౌకికన్యాయమనుసరన్తం వివృణోతి- (తథాచే) త్యాదినా-

పాసనాద్బ్రహ్మజ్ఞస్థూల రూపోపాసనావసరే, ఆదిత్యాదిషూపాస్యచక్షు రాదిష్వాదిత్యాది మతయ ఏవ కర్తవ్యాః, కుతః ? ఉపపత్తేః- ఏవం చేద్ధి " ద్వారక్షిణీ చక్షు రభూత్పతజ్ఞ " ఇత్యాదినా విహితం స్థూలరూపోపాసనముపపద్యతే. ... ... *

౪ ॥ బ్రహ్మదృష్ట్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౫॥

—※ ౭॥సూ॥* ఆసీనస్సమ్భవాత్ ※—

కించహార విద్యారూపం భగవదుపాసన మనియమేన వ్రజం స్తిష్ఠన్నాసీన శ్శయానోవాకుర్యాత్ ? ఆహోస్విన్నియమేనాసీన ఏవ కుర్యాత్ ? ఇతి విశయ† ఇదం ప్రాహ ఆసీనఏవాష్టాఙ్గ యోగేన బ్రహ్మోపాసీతేతి, కుతః ? సమ్భవాత్- అష్టాఙ్గయోగోపాసనం హి మనోవ్యాపార జన్యధ్యాన ప్రవాహరూపమ్, తత్తువ్రజతో ధావతశ్చాం జసానసిద్ధ్యతి, వ్రజనాదీనాం చిత్తవిక్షేపకత్వాత్; నచ తిష్ఠతః కాయధారణే వ్యాపృతం మనస్సూక్ష్మస్యోపాస్యస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య గ్రహణేక్షమం భవతి, నాపిశయాన ఉపాసితుం శక్నోతి, సహ్యకస్మాదేవ నిద్రయాఽభిభూయేత, ఆసీనస్యతు అభ్యాసాదినాస్వాధీనంసమ్భవతిమనః, తతశ్చాసీనేనైవాష్టాఙ్గ యోగ ఆవర్తితవ్య ఇతి నిశ్చీయతే. అయమష్టాఙ్గ యోగానుష్ఠానప్రకారస్తు శ్రుతిస్మృతిషు స్పష్టమామ్నా

తస్మాత్ప్రతీకోపాస్యేషు మనఆదిషుబ్రహ్మదృష్టేః కర్తవ్యత్వ సిద్ధిరిహ ఫలమిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౪॥సూ॥౫॥

* యథాభగవద్భక్త స్తద్భక్తిమనియ మేనవ్రజంస్తిష్ఠన్నాసీనశ్శయానోవాకరోతినతథాఽష్టాఙ్గయోగం యోగీకుర్యాదితివక్తుంప్రత్యుదాహరణ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణముపక్రమతే (ఆసీనస్సమ్భవా)దితి.

† భక్తివద్యోగస్యాప్యుపాసనత్వాత్తద్వదనియమేనవ్రజంస్తిష్ఠన్నాసీనశ్శయనోవాకుర్యాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తేతంనతథాకుర్యాదితిసిద్ధాన్తయతి- (ఇదంప్రాహే) త్యాదినా.

యతే, తథాచశ్రుతిః "యోగస్యలక్షణంవక్ష్యే" ఇత్యారభ్య "అహింసా సత్యమస్తేయం యావదర్థ పరిగ్రహః। బ్రహ్మచర్యం తపశ్శౌచంస్వాధ్యాయః పురుషార్చనం॥ మౌనంసదాసనజయ స్థైర్యం ప్రాణజయశ్శనైః। ప్రత్యాహార శ్చేంద్రియాణాం విషయాన్మనసాహృది। స్వధిష్ణ్యానామేకదేశేమనసాప్రాణధారణమ్। వైకుంఠలీలాభిధ్యానంసమాధానంతథాత్మనః॥ ఏతైరన్యైశ్చ పథిభిర్మనోదుష్టమసత్పథమ్। బుద్ధ్యాయుంజీత శనకై ర్జితప్రాణోహ్యతన్ద్రితః॥ శుచౌదేశేప్రతిష్ఠాప్య విజితాసనఆసనమ్।తస్మిన్స్వస్తికఆసీనోఋజుకాయస్సమభ్యసేత్। ప్రాణస్యశోధయేన్మార్గం పూరకుంభకరేచకైః॥ ప్రతికూలేనవాచిత్తం యథాస్థిరమచఞ్చలం, మిత్యాదిరూపా. స్మృతిరపి "యోగీ యుంజీత సతత మాత్మానం రహసి స్థిత" ఇత్యారభ్య "ప్రశాన్తాత్మా విగతభీర్బ్రహ్మచారి వ్రతేస్థితః" ఇత్యాది రూపా, తస్మాదాసీన ఏవోపాసీతేతిసూక్తమ్. ... ... *

—※ ౮॥సూ॥ ధ్యానాచ్చ ※—

అపిచ తైలధారావద విచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తానలక్షణధ్యాన రూపత్వాచ్చాష్టాఙ్గయోగో ఽపివదాసీనస్యైవ సిద్ధ్యతీతినిశ్చీయతే. *

—※॥సూ॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య ※—

"మౌనంసదాసనజయ స్థైర్యం ప్రాణ జయశ్శనై" రిత్యత్ర స్థైర్యశబ్దాభిలప్యమచలత్వం చాసీనస్యోపాసనసిద్ధి మపేక్ష్య విధీయతే, అచలత్వ- మాసీనత్వమ్, * తస్మాదాసీనఏవ యథోక్తముపాసనం కుర్యాదిత్యవగమ్యతే. ... ... *

—※ ౧౦॥సూ॥ స్మరన్తిచ ※—

అపిచస్మరన్తిశిష్టావ్యా సాదయోయథోక్తోపాసనస్యాసనాఙ్గ

* ఆసనాఙ్గకత్వానభ్యుపగమే దహరవిద్యాయా అష్టాఙ్గత్వాసిద్ధిరితిభావః.

కర్తవ్యమ్ "శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః" ఇత్యాది నా చశబ్దేనాసనం సూచయతి, భవతి హి "శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య విజితాసన ఆసనమ్। తస్మిన్ స్వస్తికమాసీనో ఋజుకాయస్సమభ్యసే" దిత్యాదిరూపమాసనమ్. ... ... *

—※ ౧౧॥సూ॥ † యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్ ※—

బహుషు శుచిప్రదేశేషు సత్స్వపి యత్రసమే శుచిప్రదేశే మనస స్స్వైకాగ్ర్యైకాగ్రతా భవతి, తత్రైవాసిత్వోపాసనం కర్తవ్యమితి జ్ఞేయమ్, కుతః? అవిశేషాత్- అవిశేషః- స్సమానః, తథా హి "దేశే శుచౌ సమే రాజన్నాసీత జ్వర్గఓమితీ" త్యాదిషు శర్కరాకణ్టకాదివర్జిత సమానప్రదేశో పదేశాదిత్యర్థః, తస్మాచ్చిత్తస్యైకాగ్రతాపాదకసమాన శుచిప్రదేశ ఏవ ఆసీనోష్టాఙ్గయోగ మావర్తయేత్, నాన్యథా, పతనప్రసఙ్గాదిత్యాశయః ... ... *

౫॥ ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౫॥

—※ ౧౨॥సూ॥ ¶ ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టమ్ ※—

అష్టాఙ్గయోగః కిం భక్తివద్యథాశక్తి కిఞ్చిత్కాల మావర్తనీయః? కిం వా ఽఽప్రయాణాదావర్తనీయః? ఇతి విశయే సతి తత్ర భక్తివత్పరవిద్యాత్వాదష్టాఙ్గయోగోపి యథాశక్తి కిఞ్చిత్కాల మావర్తనీయ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రత్యభిధీయతే, ఆప్రయాణాదష్టాఙ్గయోగ ఆవర్తనీయ ఇతి. ప్రయాణమ్- దేహాదపసర్పణమ్, కుతః? తత్రాపి హి దృష్టమ్- హి- యస్మాత్, తత్ర- ప్రయాణావసరేపి. యోగానుష్ఠానం దృష్టమ్ "స్థిరం సుఖం చాసనమాస్థితో యతి ర్యదా జిహాసురిమమఙ్గలోక" మిత్యాదౌ. స్మర్యతే చాయమర్థః "ప్రయాణకాలే మనసా చలేన భక్త్యా"

---

† దేశవిశేషం చాహ- (యత్రేతి. అ॥౫॥సూ॥౯॥

¶ ఏతదధికరణే నైకవిషయత్వ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్ట) మితి.

త్యాదౌ. భక్త్యపేక్షా,() తస్మాత్సతన భీరుభిరాప్రయాణాద ష్టాఙ్గ యోగఆవర్తనీయ ఇతినిశ్చీయతే. ... ... *

౬॥ఆప్రయాణాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౧॥

\+ పూర్వాధ్యాయతృతీయపాదే ఉపాయనాధికరణే భగవద్భక్తానాం సుకృత దుష్కృతే తత్సుహృ దసుహృద ఉపయన్తీ త్యుక్తమ్, సమ్ప్రత్యసంజాత సుహృదసుహృదాం భగవద్భక్తానాం సుకృతదుష్కృత నాశకథనేన భక్తేరవాన్తరఫలమాహ, ... *

—※{ ౧౩॥సూ॥ తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌతద్వ్యపదేశాత్. }※—

మోక్షఫలకేభగవద్భజనే తద్భక్తేరేవం క్రియమాణేసతితేషు కింతత్ఫలప్రతిబన్ధకమఘంతిష్ఠతి? ఉతక్షీయతే? ఇతివిశయే "నాభుక్తంక్షీయతే కర్మకల్పకోటిశతైరపి" త్యాదినాకర్మణామనుభవైక నాశ్యత్వస్మరణాత్స్వ ఫలానిదత్త్వై వాఘంనశ్యతి నమధ్యఇతి పూర్వపక్షంప్రాప్తింవిధునోతి- (తదధిగమ)ఇతి=తస్య- భగవద్భజనస్యాధిగమే సత్యుత్తరపూర్వాఘయోః- ఆగామిసఞ్చితయోరఘయోః, అశ్లేషవినాశౌభవతః-*ఉత్తరస్యాశ్లేషః పూర్వస్యవినాశ ఇతియోజ

() ఫలకథన పూర్వకమేత దధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ఆ॥౬॥సూ॥౧॥

\+ ఏవమష్టాఙ్గయోగస్య భక్త్యపేక్షయాదుష్కరత్వ జ్ఞాపనార్థమిహఫలాధ్యాయేపి తదఙ్గానుష్ఠానం విచార్య్య తదధ్యాయస్థవిద్యాముఖ్యఫలచిన్తాయా ఏతత్పాదాన్త్యాధికరణేచికీర్షితత్వాదవాన్తరఫలచిన్తాయా శ్చోత్తరాధికరణే కరిష్యమాణత్వాత్తస్యైతత్పాదాద్యధికరణేనఫలఫలిభావసఙ్గతిం సూచయితుమాహ- (పూర్వాధ్యాయే) త్యాదినా.

* ఉత్తరస్యాశ్లేషః- తదస్పర్శః.

నా,అధిగమో-నిష్పత్తిః,తత్ర-స్య హేతోః తద్వ్యపదేశాత్- తథాహి భగవద్భక్తానామ్ "కేచిత్కేవలయాభక్త్యా నారాయణపరాయణాః। అఘం ధున్వన్తి కార్త్స్న్యేన నీహారమివ భాస్కర" ఇతి, "యథా పుష్కరపలాశ ఆపోన శ్లిష్యన్త ఏవమేవం విది పాపంకర్మ నశ్లిష్యతే" ఇతి, తథా "తస్యైవాత్మా పదవిత్తం విదిత్వా-నకర్మణా లిప్యతే పాపకేనే" త్యాది శ్రుతిరుత్తరాఘాశ్లేషం వ్యపదిశతి, తథా "నిశమ్య కర్మాణిగుణానతుల్యాన్ వీర్యాణి లీలా తనుభిః కృతాని। యదాతిహర్షోత్పులకాశ్రుగద్గదం ప్రోత్కణ్ఠఉద్గాయతి రౌతి నృత్యతి ॥ యదా గ్రహగ్రస్తఇవక్వచిద్ధసత్యాక్రందతే ధ్యాయతి వందతే జనమ్। ముహుర్ముహుర్వసన్ హరేజగత్పతేనారాయణేత్యాత్మగతింగతత్రపః ॥ తదా పుమాన్ ముక్తసమస్తబన్ధన స్తద్భావ భావాను కృతాశయాకృతిః । నిర్దగ్ధబీజాను శయోమహీయసా భక్తి ప్రయోగేణ సమేత్యధోక్షజ" మితి. తథా "తద్యథేషికా తూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్త" ఇతి.తథా "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వ సంశయాః । క్షీయన్తే చాస్యకర్మాణి మయిదృష్టేఖిలాత్మనీ" తి. "తథా- యథాగ్నిస్సుసమిద్ధార్చిః కరోత్యేధాంసి భస్మసాత్ । తథామద్విషయాభక్తిరుద్ధవైనాంసి కృత్స్నశ" ఇతిచైవం జాతీయకా శ్రుతిశ్చ తేషాం పూర్వాఘనాశం వ్యపదిశతి,¶ తస్మాద్భగవద్భక్తానాముత్తర పూర్వదురితయోరశ్లేషవినాశౌ భవతఇతి సిద్ధమ్.

౭ ॥ తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

—※ ౧౪॥ సూ॥ ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేషః పాతేతు ※—

¶ ఫలకథన పూర్వకమేత దధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. అ॥౭॥సూ॥౧॥

భక్తిమత్యుత్తర పూర్వసుకృతయో రప్యశ్లేషవినాశావ

* పూర్వస్మిన్నధికరణే బన్ధహేతుత్వాదుత్తరపూర్వాఘయో
రశ్లేషవినాశౌ భగవద్భక్తానాం భవత ఇత్యవధృతమ్, సమ్ప్రతి తు తే
షాం శాస్త్రీయయోరుత్తరపూర్వపుణ్యయోః పునస్సంశ్లేషాస్తిత్వే భ
వతః? ఉతాసంశ్లేషవినాశౌ భవతః? ఇతి విశయే శాస్త్రవిహితానుష్ఠా
నార్జితత్వాదుత్తరపూర్వపుణ్యయోస్సంశ్లేషాస్తిత్వే భక్తానాం భ
వత ఇతి చ ప్రాప్తే తన్నిరాకరణాయాహ పూర్వాధికరణన్యాయాతి
దేశః క్రియతే- (ఇతరస్యాప్యేవ)మితి= తుశబ్దః పూర్వపక్షాపనుత్త్య
ర్థః, ఇతరస్యాపి- ఉత్తరస్య పూర్వస్యచ పుణ్యకర్మణః, ఏవమ్- అ
ఘవదేవాశ్లేషో వినాశశ్చ భవత ఇతి జ్ఞేయమ్, కస్మాత్? తస్యాపి
స్వఫలహేతుత్వేన భగవదుపాసనఫలభూత మోక్షవిరోధిత్వాత్; ఉ
క్తే- "ఇష్టావైష ఏతే తరతి- తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ ని
రంజనః పరమం సామ్యముపైతి- తత్సుకృతదుష్కృతే విధునుతే"
ఇత్యేవమాదిశ్రుతిషు దుష్కృతవత్సుకృతస్యాపి ప్రహాణవ్యపదేశా
చ్చ, తతశ్చైవం బన్ధహేత్వోస్సుకృతదుష్కృతయోర్భగవద్భక్తి
మహిమ్నా ఽశ్లేషవినాశసిద్ధాన్తత్వాదవశ్యంభావినీ భగవద్భక్తానాం
శరీరపాతే ముక్తిరేవేతి గమ్యతే, †అష్టాఙ్గయోగినామప్యేతావుత్తరపూ
ర్వసుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశౌ చ భవత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ¶తస్మాదఘ
వదేవోత్తరపూర్వసుకృతయోరశ్లేషవినాశౌ భక్తానాం భవతీతిని
శ్చీయతే. ౮॥తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

తి విశతి- (ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషః పాతే తు) ఇతి.

* అతిదేశత్వాదస్య సఙ్గతిమనపేక్ష్య వృత్తానువాదపూర్వకం సు
కృతం విషయీకృత్య స్వవిశయమాహ- (పూర్వస్మిన్నధికరణ) ఇతి.

† ఉక్తౌ సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశౌ విద్యాన్తరనిష్ఠానామ
ప్యతిదిశతి- (అష్టాఙ్గయోగినామపీ)తి.

¶ ఫలముపదిశన్నధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౮॥సూ॥౧॥

—※ ౧౫॥సూ॥అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వేతదవధేః ※—

※ పూర్వయో రధికరణయో ర్భగవద్భజన సామర్థ్యాత్ప్రయుక్తస్సుకృతదుష్కృతయో ర్నాశోభవతీత్యవధారితమ్, సకిమారబ్ధ కార్యయోశ్చ సుకృత దుష్కృతయో ర్భవతి ? ఉతా నారబ్ధకార్యయో రేవభవతి ? ఇతి విశయః,†తత్ర "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి" త్యాదావనారబ్ధకార్యయో రేవక్షయ ఇతివిశేషాశ్రవణా దారబ్ధకార్యయోరపి నాశో భవేదితి ప్రాప్తే ప్రతివక్తి- (అనారబ్ధకార్యే ఏవ) త్వితి=తుశబ్దశ్చోద్యం వ్యావర్తయతి, అనారబ్ధమ్- కార్యమ్- ఫలమ్, యయోస్తే అనారబ్ధ కార్యే, పూర్వే- పూర్వాధి కరణోక్తే సుకృత దుష్కృతే, ఏవం భగవదుపాసన సామర్థ్యా న్నశ్యతః, న త్వారబ్ధకార్యే, కుతః ? తదవధేః- "ముక్తోపి తావద్బిభృయాత్స్వదేహ మారబ్ధ మశ్నన్నభిమాన శూన్య" ఇత్యాది శ్రుత్యా ప్రారబ్ధ సుకృత దుష్కృతయో ర్నాశాపవాదేన "క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి" త్యాదావనారబ్ధకార్యయో రేవ తయోరవధిశ్రవణాదిత్యర్థః, అవధిః- నాశః,¶తస్మాదనారబ్ధాగామిసఞ్చితయో రేవసుకృతదుష్కృతయోర్భగవద్భజనమహిమ్నాఽశ్లేషవినాశౌభవత ఇతిసూత్రార్థః.

౯॥ అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

※ ఇహపూర్వాధికరణ సిద్ధాన్తేన పూర్వపక్షోత్థానాదస్య పూర్వాధికరణేనాపవాదికీం సఙ్గతిం వృత్తానువాదేన సూచయతి (పూర్వయో) రితి.

† ఉత్సర్గన్యాయమాశ్రిత్య పూర్వాధికరణ సిద్ధాన్తేన పూర్వపక్షమాహ- (తత్రే) తి= పూర్వాధికరణ సిద్ధాన్తమిహాపవదన్ సిద్ధాన్తయతి- (ప్రాప్తేప్రతివక్తి) త్యాదినా.

¶ ఫలంసూచయన్నధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౯॥సూ॥౧॥

పూర్వస్మిన్నధికరణే ఇతరపదోపాత్త సుకృతప్రస్తావేనవిద్యా

— ౧౬॥సూ॥అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్ —

సమ్ప్రతిభగవద్భజనార్థం కృతమగ్నిహోత్రాదికం కర్మ కించిత్తశుద్ధిద్వారా భక్తిముత్పాద్యానన్తరం తిష్ఠతి ? ఉతనశ్యతి ? ఇతివిచికిత్సాయాం విద్యాసహకారిత్వాత్తాముత్పాద్యతయాసహతిష్ఠేదితి ప్రాప్తేఽిద ముచ్యతే, యదగ్నిహోత్రాదికం కర్మజాతం తచ్చిత్తశుద్ధిద్వారా తాదృశభగవద్విద్యారూప కార్యాయైవహికృతమ్, అతస్తాదృశ కార్య ముత్పాద్యా నన్తరం నశ్యత్యేవేతి బోద్ధవ్యమ్, కుతః ? తద్దర్శనాత్- కర్మణాం స్వఫలనాశ్యత్వ న్యాయదర్శనాత్, " తావత్ప్రమోదతే స్వర్గే యావత్పుణ్యం సమాప్యత " ఇత్యత్రయథాస్వర్గప్రమోద హేతోః పుణ్యస్యతాదృశ ఫలనాశ్యత్వంసిద్ధమ్, తథావిద్యాహేతోరగ్నిహోత్రాదేఃకర్మణోఽపి తాదృశ విద్యా రూప స్వఫల నాశ్యత్వం సిద్ధమితిహి న్యాయఇతి భావః, తతశ్చ పర విద్యాం ప్రాప్తవతి తాదృశ విద్యాహేతురగ్నిహోత్రాదికం కర్మాఽపి నతిష్ఠతీత్యభిప్రాయః. ... ... *

— ౧౭ ॥ సూ॥ యదేవవిద్యయేతిహి —

విద్యా- విచారణా, హి- యస్మాత్, " యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదాతదేవ వీర్యవత్తరంభవతీ " తి విచారణా సంయుక్తస్యైవ కర్మణశ్చిత్తశుద్ధిద్వారాశ్రవణ కీర్తనాదిలక్షణవిద్యో

హేతో రగ్నిహోత్రాదికర్మజాతస్యాపి స్మృతత్వాత్తద్విచారార్థం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణముపక్రమతే- (అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవతద్దర్శనా) దితి.

కర్మణాంస్వఫలనాశ్యత్వన్యాయ ముపపాదయతి- (తావత్ప్రమోదత) ఇతి.

వైగుణ్యంవినాఽనుష్ఠితమేవాగ్నిహోత్రాదికంవిద్యాం సాధయతీతికృపయాహ- (యదేవే) తి.

త్పాదనసామర్థ్యమభిధీయతే, తస్మాద్ద్రవ్య దేశకాల మన్త్రర్త్విగర్థత
స్త్రర్త్విగ్దక్షిణా విధానాని శిష్టైస్సమామ్నాయ సమ్యగ్విచార్య వా
గ్నిహోత్రాదికర్మజాతం ఫలానభి సన్ధిభి శ్చిత్తశుద్ధ్యాది కామైరను
ష్ఠేయమితి నిశ్చీయతే. ... ... *

ప్రసంగాద్భవదుపాసక సుకృతదుష్కృతయోరన్యై రుపా
యనంచాహ, ... *

—*— ౧౮॥సూ॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషా ముభయోః —*—

అతః- ప్రారబ్ధఫలాత్, సుకృత దుష్కృ తకర్మజాతా దన్య
యోరుభయోః- విద్యావతా మాగామిసఞ్చితసుకృతదుష్కృతయోః,
నాశ మన్తరేణాన్యాపి గతిరేకేషాం శాఖినాం పాఠానురోధేన భవ
తీతి వేదితవ్యమ్, తథాచైకే శాఖినః పఠన్తి "తస్య పుత్రా దాయ ము
పయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యా" మిత్యాది.
హీత్యస్యార్థస్య పూర్వాధ్యాయే ఉదాహృత త్వేన ప్రసిద్ధిం స్మారయ
తి, తస్మాదధిగత విద్యేషు విద్యాసాధనమన్యద్వానకించిత్కర్మతిష్ఠతీ
తి నిశ్చీయతే. ... ... *

౧౩॥ అగ్నిహోత్రాధికరణంసమాప్తమ్ ॥౩॥

—*— ౧౯॥సూ॥ భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సమ్పద్యతే —*—

భగవద్భక్తస్ప్రారబ్ధ సుకృతదుష్కృతే కిం సామిభుక్తఫలే వి
హాయ బ్రహ్మసమ్పద్యతే ? కిం వా కృత్స్నఫలోప భోగేన తే క్షపయి

ఫల ముపదిశన్నధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మాదధిగతవిద్యే)
ష్వితి. అ॥౧౦॥సూ॥౩॥

ఏవమశ్లేషాద్యధికరణైర్విద్యావాన్తరఫలేధ్యవసితేతన్ముఖ్య
ఫలావజిగమిషోత్థానాత్తద్వక్తుం ప్రోక్తాధికరణైర్హేతు తద్వద్భా
వసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ ముపాకరోతి- (భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వా
సమ్పద్యత) ఇతి. సామిశబ్దోఽర్ధవచనః.

త్వా బ్రహ్మసమ్పద్యతే ? ఇతీహ విషయః, తత్ర భగవద్భక్తసుకృతదుష్కృతానామ్ “ తస్య ప్రియా జ్ఞాతయస్సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృత ” మిత్యాది శ్రుతౌ తత్ప్రియాప్రియైరుపాయనశ్రవణాత్సామిభుక్తఫలే అపి ప్రారబ్ధే సుకృతదుష్కృతే విహాయ బ్రహ్మసమ్పద్యతే భక్త ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతి బ్రూమః, అనారబ్ధ కార్యాభ్యాం సుకృత దుష్కృతాభ్యామితరే - ప్రారబ్ధ సుకృత దుష్కృతే, ఫలోపభోగేనైవ క్షపయిత్వా బ్రహ్మ సమ్పద్యతే, భక్త ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, తుశబ్దః పూర్వపక్ష వ్యావృత్త్యర్థః, “ *ముక్తోపి తావద్బిభృయాత్స్వదేహమారబ్ధమశ్నన్నభిమానశూన్యః। యథానుభూతం ప్రతియాత నిద్రః కిన్త్వన్యదేహాయ గుణాన్న వృఙ్క్తే॥ భోగేన పుణ్యం కుశలేన పాపం కలేబరం కాలజవేన హిత్వా। కీర్తిం విశుద్ధాం సురలోకగీతాం వితాయ మామేష్యతి ముక్తబన్ధః॥ భోగైకపుణ్యక్షయం కుర్వన్న భోగైరశుభక్షయామ్ - తతస్సమ్పద్యతే మయా - § “తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య” ఇత్యాద్యాశ్రుతయః ప్రారబ్ధ సుకృత దుష్కృతయోరుపభోగైకనాశ్యత్వం హి శ్రావయన్తి, ఆరబ్ధకార్యయోరపి సామిభుక్తఫలయోస్సుకృతదుష్కృతయోరన్యైరుపాయనే నాశే వాఽభ్యుపగమ్యమానే తు భగవద్భజనారమ్భోత్తరక్ష

---

* (ముక్తోపీ) తి = భక్త్యారమ్భోత్తరక్షణ ఏవ సఞ్చితనిఖిల సుకృతదుష్కృతేన సహ లిఙ్గదేహస్య దగ్ధత్వాద్భక్తానాం ముక్తత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్.

§ “ తస్య తావదేవ చిర ” మితి శ్రుతేరయం తాత్పర్యార్థః. యావత్ప్రారబ్ధాన్న విముచ్యతే తావదేవేహ భక్తస్య చిరమ్-విలమ్బః ప్రారబ్ధాద్విమోకే సత్యనన్తరమయమవిలమ్బేన బ్రహ్మ సమ్పద్యత ఇతి.

ణవ తద్భక్తానాం శరీరాపాతగ ప్రసజ్యేత,† తథాదర్శనాభావా
దుక్తశ్రుతిజాతాత్ “నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ కల్పకోటిశతైర
పి” త్యాది స్మృతేశ్చోపభోగేనైవ ప్రారబ్ధకర్మాణి క్షపయిత్వా
తాదృశ దేహపతనోత్తరక్షణ ఏవాజామిళాదివద్విమానమారుహ్యా
పరంధామప్రయాతి భక్తఇతి సిద్ధమ్. నను ప్రారబ్ధదేహాన్తే బ్రహ్మస
మ్పత్తిర్నసర్వభక్తసాధారణీ, మహాభాగవతానాం భరతాదీనాం
మృగవిప్రజన్మాదిభ్యో విశిష్టదర్శనాత్ ; తథాచ కేషాంచిద్భక్తా
నాం ప్రారబ్ధదేహపాతానన్తరమపిసంసారస్స్యాదితిచే¶ న్నైష దో
షః, మహాభాగవతత్వేపి భరతాదీనామాధికారికత్వాన్మృగసఙ్గద్వా
రామృగాదిదేహాన్తరోత్పాదన మన్యేషాం జీవానాం భక్తియోగ స
హకారివైరాగ్యసిద్ధ్యర్థం రహూగణాదీనాంభక్తిమార్గోపదేశా
ర్థంచ శ్రీభగవతైవ విఘటితమ్,అతో భరతాదీనాందేహాన్తరోత్పత్తి
దర్శనంనకస్యాపి భక్తస్య ప్రారబ్ధాన్తే సంసారాపాదకమ్, తతశ్చ
సర్వేభక్తాః ప్రారబ్ధాన్తే బ్రహ్మసమ్పద్యతఏవ, ముక్తోపీత్యాది శ్రుతి
భిస్సర్వేషాంభక్తానాం ప్రారబ్ధాన్తేబ్రహ్మసమ్పత్త్యవగమాత్;()ఏతే
షాం పరమపదే బ్రహ్మానన్దానుభవ ప్రకారశ్చతుర్థపాదే వక్ష్యతే, త
స్మాద్భోగేన పుణ్యం హిత్వా అభోగేనపాపం హిత్వా భక్తియోగి
వాఽజామిళాదివత్ప్రారబ్ధదేహపతనోత్తరక్షణఏవ విమానమారు

---

† ఏతదధికరణఫలమాహ- (తథాదర్శనాభావా) దితి.

¶ ఏషః- భరతాదీనాం దేహాన్తరోత్పాదః.

() బ్రహ్మసమ్పన్నాః పరస్మిన్ ధామ్నికింకుర్వన్తీత్యాకాఙ్క్షా యామాహ- (ఏతేషా) మితి. పాదార్థముపసంహరతి-(తస్మా) దితి.

ష్యాభగవత్ప్రాప్తేర్విద్వైస్సహాపరమపదస్థం భగవన్తం సమ్పద్యన్తఇతి సా
శ్వేత ద్వ్యాహృత మితి ధ్యేయమ్. ... ... *

౧౧॥ ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణిశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్య పరమహంస
పరమగురు నిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త
శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే శ్రీభ
గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వ వే
దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే
చతుర్థాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

ప్రథమపాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౧౯॥

అజామిళాది వదిత్యత్రాదినా శ్రుత దేవకుచేల శ్రీదామాదయో
గ్రాహ్యాః. చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః. అ॥౧౧॥సూ॥౧॥

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ సీ తా రా మా భ్యాం న మః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే చతుర్థాఽధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

— ౧॥ సూ॥ వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ —

తదేవం చతుర్థాఽధ్యాయస్య ప్రథమపాదే భగవద్భజనాదికం ప్రస్తుత్యవిచార్యా భ్యర్హితత్వా త్ప్రథమంతత్ఫలమీరితమ్, అథద్వితీయపాదే అష్టాఙ్గ యోగినాం ప్రయాణకాలే సద్యో దేవయానేన

యదనుగ్రహతో యోగీ వాగాదీనివిలాపయన్ ।
దేహాదుత్క్రమతేహం తంభజామ్యేవ రఘూత్తమమ్॥

ముక్తిఫలాపరవిద్యా హిద్వివిధా, భక్తిరష్టాఙ్గయోగశ్చేతి. తత్రభక్తిఫలోక్త్యనన్తరం ప్రసఙ్గాదష్టాఙ్గ రూపవిద్యాఫలం వక్తవ్యమ్, తచ్చఫలంద్వివిధమ్, సద్యోముక్తిః క్రమముక్తిశ్చేతి. తత్రసద్యోముక్తిరుత్క్రాన్తి ద్వారాఽస్మి న్పాదేఽభిధీయతే, క్రమముక్తిస్త్వర్చిరాదిమార్గ ప్రాప్తిరనన్తర పాదే వక్ష్యతే, సాచార్చిరాది మార్గప్రాప్తిరుత్క్రాన్తిసాధ్యా, అతోఽస్మిన్పాదే ఉభయథాముముక్షూణాంయోగినా ముత్క్రాన్తిరభిధీయతే, తథాచాస్యభక్తిఫలప్రతిపాదకపూర్వ పాదప్రసక్త యోగఫల ప్రాపికోత్క్రాన్తి పాదస్య పూర్వపాదానన్తరం దర్శితప్రసఙ్గసఙ్గత్యో క్తిని రేతదధ్యాయ సఙ్గతిశ్చాస్యైక విషయత్వమిత్యేత దర్థజాతంపూర్వోత్తర పాదార్థకథనేన సూచయతి- (తదేవ) మిత్యాదినా= తత్రప్రథమాధికరణస్య ప్రాగ

పథా చ పరస్థామ ప్రాప్తిరూపఫలం వక్ష్యన్ తత్ఫలసాధనీం యథాశా
స్త్రముత్క్రాన్తిం వక్తు* మాదౌ వాగాది తత్త్వానాం కిం ప్రవిలాపో భ
వతి? కిం వా తద్వృత్తీనాం ప్రవిలాపో భవతి? ఇతి విచిన్త్యతే " వాచం
జుహోవే " త్యాదౌ వాగాది తత్త్వవృత్త్యశ్రవణాద్వాగాదితత్త్వానా
మేవ మనస ఏవ ప్రవిలాపో భవతీత్యేవం ప్రాప్తే¶ ఇదముత్తరం పఠతి-
(వాగి) తి= అత్ర వాక్ఛబ్దేన తద్వృత్తిర్లక్ష్యతే, వృత్త్యుపశమమాత్ర
స్యైవావివక్షితత్వాత్; సా చ వాగ్వృత్తిరసమ్భాష్యసమ్భాషణరూ
పా, అత ఏవ కృతవాగాది తత్త్వలయస్యాజగరమునేః ప్రహ్లాదదర్శ
నే పునర్వాగ్వృత్త్యుపక్రమస్స్మృతమే " సమ్భాషణీయోఽపి భవా నా
త్మనశ్శుద్ధిమిచ్ఛతే " త్యాదౌ దృశ్యతే, ఏవముపరి చ ద్రష్టవ్యమ్, †వృత్తి
తద్వతోరభేదవివక్షయా వాగిత్యుక్తమ్. తస్మాదేతదుక్తం భవతి, వా
గ్వృత్తిర్మనసి ప్రవిలీనతయా యోగిభిర్భావ్యత ఇతి. కస్మాత్? దర్శ
నాచ్ఛబ్దాచ్చ- దృశ్యతే హి సత్యామపి మనోవృత్తౌ వాగ్వృత్తిలయః, అ
పి చ శబ్దాదప్యేతదవగమ్యతే, తథా చ శ్రుతిః " వాచం జుహోవ మన
సీ " తి, తథా " అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సమ్పద్య
తే- మనః ప్రాణే- ప్రాణస్తేజసి- తేజః పరస్యాం దేవతాయా " మి
త్యాదిశ్రుతిశ్చ. అత్ర తేజశ్శబ్దేన తైజసాహఙ్కార ఉచ్యతే, " బుద్ధిః
ప్రాణశ్చ తైజస " ఇతి ప్రాణస్య తైజసాహఙ్కారప్రకృతిత్వం
హ్యభిధీయతే.   ...   .   *

ధికరణేన ప్రసక్తసఙ్గతిమభిప్రేత్య విషయాదికమాహ- *(ఆదా) వితి.

¶ వాచో మనః ప్రకృతికత్వాభావేన వాక్పదస్య తద్వృత్తిలక్షక
త్వం వదన్ సిద్ధాన్తమాహ- (ఇదముత్తరం పఠతీ) త్యాదినా-

† కథం తర్హి శ్రుతిసూత్రయోర్వృత్తిపదం నోపాత్తమిత్యత
ఆహ- (వృత్తితద్వతో) రితి.

అన్యాసామపీన్ద్రియవృత్తీనాం మనోఽధీనత్వాత్తత్రైవ తద్వృ

—✻ ౨॥సూ॥*అతఏవచసర్వాణ్యను ✻—

యతోవాగ్వృత్తిరేవమనసిప్రవిలీయత ఇత్యుక్తమ్, అతఏవచసర్వాణ్యపి-ఇన్ద్రియాణి-తద్వృత్తయో, వాగ్వృత్తినిరోధానన్తరంమనఏవానువర్తన్త ఇత్యర్థః, తథాచశ్రూయతే "ఇన్ద్రియేషుక్రియాయజ్ఞాన్ జ్ఞానదీపేషుజుహ్వతి-ఇన్ద్రియాణిమనస్యూర్ధ్వా" వితి. ... ✻

—✻ ౩॥సూ॥ ¶తన్మనః ప్రాణ ఉత్తరాత్ ✻—

తత్తు మనః ప్రాణే ప్రవిలీయతే, కస్మాత్ ? ఉత్తరాత్-"వాచంజుహావమనసీ"త్యేతదుపరిశ్రూయమాణాత్ "తత్ప్రా" ఇతివాక్యాదిత్యర్థః, †అత్రాపిమనోవృత్తిరేవప్రాణేప్రవిలీయత ఇతిద్రష్టవ్యమ్, ప్రాణాయత్తత్వాన్మనోవృత్తేః. ... ... ✻

—✻ ౪॥సూ॥+సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః ✻—

సచ- ముఖ్య ప్రాణః, అధ్యక్షే- తైజసాహఙ్కారే, ప్రవిలీయత ఇత్యవగమ్యతే, కుతః ? " ప్రాణస్తేజసీ " తి శ్రుత్యన్తరేణ తథాభ్యుపగమాదిభ్యః, ఆదిగ్రహణేన యోగిభిరేవ మేవ తత్త్వానిప్రవిలాప్యన్త ఇతిసూచయతి, అతేన్ద్రియసహితః ప్రాణస్తైజసాహఙ్కారే ప్రవిలాప్యతే, ఇన్ద్రియాభిమానిదేవైస్సహమనస్సాత్త్వికాహఙ్కారే ప్రవిలాప్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్, " తానిపరేతథాహ్యాహ" త్యహఙ్కారత్రయమారభ్య ప్రవిలాపస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ; అపిచ " వాచం

త్తిలయమాహ- ✻(అతఏవచే) తి.

¶ ఉభయేన్ద్రియనాయకత్వేపిమనసః ప్రాణాధీనత్వాత్తత్రైవమనోవృత్తిర్లీయత ఇత్యాహ- (తన్మన) ఇతి.

† మనఃపదస్య తద్వృత్తి లక్షకత్వం సయుక్తికమాహ- (అత్రాపీ) తి.

+ తైజసాహఙ్కారస్య ప్రాణప్రకృతిత్వాత్తత్ర ప్రాణస్యవృత్తేర్లయమాహ- (సోఽధ్యక్ష) ఇతి.

బ్రహ్మవ మనసీ" త్యేవం జాతీయకేషు తత్వవిలాపోపదేశ ప్రకరణేషు "అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్య" మితి న్యాయమనుసృత్యాన్యోన్యావిరోధేన తత్వవిలాప ప్రక్రియోపపాదనీయా. ... ... ॥

—॥ ౫౹సూ॥ *భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః ॥—

పృథివ్యాదిషుమహాభూతేషు యథోద్భవం దేహం పఞ్చధా విభజ్య ప్రవిలాప్యత ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, కస్మాత్? తచ్ఛ్రుతేః-"వాయుం వాయౌ క్షితౌ కాయం తేజస్తేజస్యయూయుజత్। ఖాన్యాకాశే ద్రవంతోయే యథాస్థానం విభాగశ" ఇతి తద్విషయ శ్రుతే రిత్యర్థః, †దేహవిభాగ ప్రవిలాపో మహాభూతేషు యథాభాగం పూర్వవన్మనసా నిర్దేశరూపా విత్యి జ్ఞేయమ్, అత్రాపి "క్షితిమప్సు తత్తేజస్యదో వాయౌ నభస్యము" మితి పృథివ్యాది మహాభూతానాం స్వస్వతన్మాత్ర ప్రవిలాపనద్వారా తామసాహఙ్కార పర్యన్త ప్రవిలాపోఽనేన సూత్రేణ సూచితఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ॥

—॥ ౬౹సూ॥ ¶నైకస్మిన్దర్శయతో హి ॥—

ఏకస్మిన్ వాపితత్వేఽప్రవిలాప్యమానేసతి యోగినాం దేహనిష్క్రమణం నైవభవతి, కుతః? హి-యస్మాత్, "వాచం బ్రహ్మవ మనసీ" త్యాది శ్రుతిః, "సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనోహృది ని

---

* ఏవం కరణలయముక్త్వా ప్రసఙ్గాత్తద్గోళ కాత్మకదేహలయమాహ -(భూతేష్వి)తి.

† దేహలయోపి న్క్రియవద్భావనామయ ఏవ వేదితవ్యః, అన్యథా దేహస్య తదానీమదృశ్యత్వం ప్రసజ్యేతే త్యాశయేనాహ- (దేహవిభాగప్రవిలాపా) విత.

నిర్దేశరూపౌ- భావనామయౌ,

¶ శాస్త్రోక్త క్రమ ముల్లఙ్ఘ్యతత్వాని ప్రవిలాప యతో యోగినో దేహాదుత్క్రాన్తి ర్దుష్కరేత్యాశయేనాహ- (నైకస్మిన్ని) తి.

ధుద్ధ్యేచ । మూర్ధన్యైర్ధాయాత్మనః ప్రాణమాస్థితో యోగధారణా" మిత్యాది స్మృతిశ్చోభయలింగత్వాచ్చాష్టాంగ యోగిభిః క్రియమాణం సర్వ తత్త్వ విలాపం దర్శయతః,¶ తస్మాద్దేహాదుచ్చిక్రమిషుర్యోగీ తత్త్వసంఘాత రూపం సేన్ద్రియం దేహం యథోద్భవం ప్రవిలాపయతీతి ప్రతిపద్యామహే. ... ... ❋

౧॥ వాగధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥౬॥

—❋{ ౭॥ సూ ॥ † సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య }❋—

సద్యోముక్తిమిచ్ఛతా మష్టాంగయోగినా మయం తత్త్వ విలాపద్వారోత్క్రాన్తి క్రమోఽవధారితః, యే పునరష్టాంగ యోగినః క్రమముక్తి మిచ్ఛన్తి తేషా మప్యేవ మేవకిం తత్త్వ విలాపద్వారోత్క్రాన్తిస్స్యాత్ ? ఆహోస్విదన్యాదృశీ? ఇతివిప్రతిపత్తా+విదమాహ-(సమానాచే)తి= చశబ్దోఽవధారణే, సద్యోముక్తిమిచ్ఛతాం క్రమముక్తిమిచ్ఛతాం చోభయేషా మప్యష్టాంగ యోగినా మాసృత్యుపక్రమాదు

¶ తత్త్వవిలాప ప్రకారావగతి సిద్ధిరిహఫలమితిసూచయన్ సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మా) దితి, అ॥౧॥సూ॥౬॥

† సద్యోముముక్షోరివ క్రమముముక్షో రపితత్త్వవిలాప పూర్వకమేవోత్క్రాన్తి రితివక్ష్యమాణత్వా దుత్తరాధికరణం దృష్టాన్త సఙ్గత్యోపక్రమతే (సమానాచే) తి. ❋ ❋ ❋

§ అన్యాదృశీ- తత్త్వవిలాపాపురస్సరా,

\+ క్రమ ముముక్షూ నధికృత్య తత్త్వవిలాపా నుపదేశా త్తేషాం తత్త్వ విలాపా పురస్సరై వోత్క్రాన్తిస్స్యా దితిపూర్వ పక్షేప్రాప్తే " యత్రప్రయాస్య " న్నిత్యాదౌ తేషాం ప్రాగుక్తతత్త్వ విలాపమభ్యుపగమ్యార్చిరాదిగత్య భిధానా త్తత్త్వ విలాపపురస్సరైవైషా ముత్క్రాన్తి ర్భవతీతిభావేనసిద్ధాన్తయతి- (ఇదమాహ) ఇత్యాదినా.

త్క్రాన్తిస్సమానైవ, సృతి-ర్మాద్యన్త ర్మార్గయోః, ఉపక్రమః- తేనమా ర్గేణోత్క్రమణారమ్భః, తతశ్చ తత్వ ప్రవిలాప మారభ్యా నాడ్యన్త ర్మార్గేణోత్క్రమణారమ్భ పర్యన్తం సమానైవోత్క్రాన్తి రుభ యేషాం భవతి, తత* స్తత్ర సద్యోముక్తిమిచ్ఛన్తోఽనాద్యను వర్తమా నాజ్ఞాన సహిత కార్యకారణ లక్షణ దేహద్వయాద్విముక్తాస్సన్తః క్ర మముక్తిమిచ్ఛన్త ఇహాస్మిన్ ప్రకృతిమణ్డలే, అనుపోష్య- చిరమస్థిత్వై వ, అమృతత్వమ్- మోక్షమ్, ప్రాప్నువన్తి, తథాచ శ్రూయతే "స్థిత్వాముహూర్తార్ధమకుణ్ఠదృష్టిర్నిర్భిద్యమూర్ధన్యసృజేత్పరంగతః" ఇతి. ... ... *

౨॥ సమానాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥ ౧॥

—※ ౮॥సూ॥ ¶ తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ※—

సమధిగతం సద్యోముక్తి మీయుషాం సుషుమ్నానాడ్యన్తర్మా ర్గేణోత్క్రాన్తిసమయ ఏవ మోక్షో భవతీతి. అథ సుషుమ్నామార్గే ణోత్క్రాన్తస్య క్రమముక్తి మీయుషః కిమర్చిరాది లోకగత భోగ సాధన శరీర కారణ భూత లిఙ్గశరీర సమ్బన్ధోఽస్తి ? కిం వాన ? ఇతి విశయే+ ప్రాహ-(తదాపీతే)రితి=తచ్ఛబ్దేన వైహాయస విహారదర్శన సాధన శరీర కారణ భూత లిఙ్గశరీరముచ్యతే, ఆఙ్ మర్యాదార్థే,

* తత్ర- ఉభయవిధయో రష్టాఙ్గయోగి నోర్మధ్య ఇత్యర్థః. క్రమముక్తీచ్ఛానుదయగఫలమిహేతి వేదితవ్యమ్. అ॥౨॥సూ॥౧॥

¶ ఇహతు విలాపితతత్వత్వా త్క్రమముముక్షోః సంసారో నాస్తీత్యాక్షేప సమాధానార్థత్వా దుత్తరాధికరణమాక్షేప సఙ్గత్యోపా కరోతి- (తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్) ఇతి.

+ ప్రవిలాపితతత్వత్వాభ్యుపగమాత్క్రమ ముముక్షో ర్లిఙ్గశరీ రసమ్బన్ధో నాస్తీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ- (ప్రాహే) త్యాదినా. * * * * * *

అపీతి- రప్యయః, ఆత్యన్తికలయః; తతశ్చ తత్, ఆపీతేః క్రమముక్తిమియుషిసమ్బన్ధమవతిష్ఠతే, ఆప్రధానావరణాతిక్రాన్తే ర్లిఙ్గశరీర మవతిష్ఠతఇతియావత్; కస్మాత్ ? సంసార వ్యపదేశాత్- తథాహి "యది ప్రయాస్యన్నృప పారమేష్ఠ్యం వైహాయసానాముత యద్విహారమ్। అష్టాధిపత్యం గుణసన్నిపాతే సహైవ గచ్ఛేన్మనసేన్ద్రియైశ్చ" ఇతి తస్య యథోక్త శరీర సమ్బన్ధ లక్షణ స్సంసారో వ్యపదిశ్యతే.

—※ ౯॥సూ॥ † సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః※—

తచ్చ ప్రకృత్యాది తత్వాత్మకం జీవస్యాస్మాచ్ఛరీరాత్ప్రవసత ఆశ్రయ భూతం కారణశరీరమ్, ప్రమాణతః- పరిమాణతః, సూక్ష్మమ్, ఇతరైరత్యన్త మదృశ్య స్వభావం భవితుమర్హతి, కుతః?తథోపలబ్ధేః- సుషుమ్నా నాడీ ప్రవేశ నిష్క్రమణాదిభ్యోఽస్య శరీరస్య సూక్ష్మత్వోపలబ్ధేః, అతఏవహి స్థూలదేహాన్నిష్క్రామదేత చ్ఛరీరం పార్శ్వస్థైర్నోపలభ్యతే, అతిసూక్ష్మత్వా త్తేజోవదతిస్వచ్ఛత్వాచ్చాస్య సర్వత్ర సంచారావిఘాతా వుపపద్యేతే.

—※ ౧౦॥సూ॥() నోపమర్దేనాతః※—

అతః- అతిసూక్ష్మత్వాదేవ,ఏతచ్ఛరీర ముత్క్రమణ కాలే నోపమర్దేనోత్క్రామతి, ఇదం సూక్ష్మశరీరంస్థూలశరీరమనుపమర్దయదేవస త్తస్మాదుత్క్రామతీత్యర్థః, స్వయంచస్థూలశరీరవచ్ఛేదన శోషణ దాహన ప్లావనాదిభిర్నోపమర్ద్యతఇత్యభిప్రాయః.

---

† లిఙ్గశరీర మపరిమేయ మిత్యాహ- (సూక్ష్మ) మితి-

() లిఙ్గదేహస్యాతిసూక్ష్మత్వే యుక్తిమాహ- (నోపమర్దేనాత) ఇతి. * * * * * *

స్థూలదేహాన్తస్సూక్ష్మశరీరసత్త్వేహి తేన క్రమ ముముక్షురుత్క్రామేత్, తదేవప్రమాణాభావాన్నాస్తీతిచేన్మరణాత్ప్రాగూర్ధ్వంచోష్మోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిభ్యాం తాదృశోష్మాశ్రయత్వేన తాదృశ

—※ ౧౧॥సూ॥ అస్యైవచోపపత్తేరేష ఊష్మా ※—

యోయం స్థూలదేహే సమాలభ్యమానే ఉప లభ్యత ఊష్మా సత్వేష ఊష్మాప్రసిద్ధస్థూలదేహ వ్యతిరిక్తశరీరవ్యపాశ్రయో భవితుమ ర్హతి, కుతః ? ఉప పత్తేః- తథాహి మృతా వస్థాయా మవస్థితేపి స్థూల దేహే సత్స్వపి తత్ర రూపాది గుణేష్వైవోష్మోపలభ్యతే, జీవితావస్థాయాంతూప లభ్యతే, తస్మాదుపలభ్యమాన ఏష ఊష్మాస్థూల దేహాంతర్గత సూక్ష్మదేహస్యైవ గుణఇత్యుపపద్యతే. చ శబ్దేన శ్రుతిముపోద్బలయతి, తథాచ శ్రుతిః “ ఉష్ణ ఏవైష జీవిష్య న్ఛీతో మరిష్యన్ని ” తి. ... ... ※

—※ ౧౨॥సూ॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్నశారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషామ్ ※—

అథ యదుక్తం “ వాఙ్మనసీ ” త్యారభ్య తత్వ విలాప పూర్వక ముత్క్రమణం తదధునాఽఽక్షిప్య సమాధీయతే, తథాహి, భగవదుపాసకస్య శరీరా దుత్క్రాన్త్యాదికం నోపపద్యతే,ఘటే భిన్నే యథాకాశఆకాశస్స్యాద్యథాపరా। ఏవం దేహేమృతేజీవో బ్రహ్మసమ్పద్యతే పున ” రిత్యాదినా వాగాది తత్వాపగమేసతి జీవ బ్రహ్మణో భేద ప్రతిషేధాదితి చేన్నేత్యుచ్యతే, హి-యస్మాత్, “ఏవం దేహే మృతే జీవో బ్రహ్మసమ్పద్యతే పున ” రిత్యాదౌప్రాప్తుశ్శారీరాద్భేదేన ప్రాప్యపరమాత్మా స్పష్టఏవై కేషామ్- ముఖ్యానామ్, వివేకినాం ప్రతీయతే, సత్వవివేకినామ్, యదిపునరుపాసకస్య ప్రాప్యోన స్యాత్తర్హికథముపాసీత, స్వాత్మసమ్పత్త్యర్థమితిచేన్న,ఆత్మసమ్పత్తేః పూర్వసిద్ధత్వేన తదర్థం విధీయమానానాంభగవదుపాసనానా మానర్థక్య ప్రసంగాచ్ఛాస్త్రారమ్భ భఙ్గప్రసంగాచ్చ, నహి“ఘటేభిన్నే యథాకాశ”ఇతి దృష్టాన్తో దార్ష్టాన్తికే జీవాత్మ పరమాత్మనో

సూక్ష్మదేహస్యాస్తిత్వసిద్ధేస్తేన సహైవాయ ముత్క్రామతీతిభావే నాహ- (అస్యైవే) తి. ※ ※ ※ ※

భేదం ప్రతిషేద్ధుముపాదీయత ఇతి శక్యతేవక్తుమ్, కింత్వాకాశవజ్జీవస్య స్వచ్ఛతాముపపాదయితుమ్,తథాహి యథాస్వచ్ఛోమహాకాశో ఘటాది సమ్బద్ధో మలినఇవ భవతి తత స్వస్మిన్ సమ్బద్ధే ఘటాదౌభిన్నేసతి పూర్వవత్స్వచ్ఛోభవతి,ఏవం స్వచ్ఛఏవ జీవో జ్ఞానతః ప్రకృతికార్యదేహైస్సమ్బద్ధస్సన్ మలిన ఇవభవతి, తతోభగవదుపాసనమహిమ్నా స్వసమ్బద్ధేదేహే మృతే సతి జీవస్స్వచ్ఛోభవతి,తతోబ్రహ్మప్రాప్తివ్యవధాయక కార్యకారణ దేహద్వయాద్యభావాదనాయాసేనైవ బ్రహ్మసమ్పద్యతే - భగవన్తం ప్రాప్నోతి, తస్మాద్బ్రహ్మప్రేప్సోరుపాసకస్య శారీరస్య తత్త్వ ప్రవిలాప పూర్వకం శరీరాదుత్క్రాన్తిర్గతిరిత్యేతదుభయం సూపపద్యతే.

—⁕ ౧౩॥సూ॥ స్మర్యతేచ ⁕—

అపిచ, శరీరాదుత్క్రాన్త్యాదికంజీవేశ్వరయోర్భేదసద్భావాభిప్రాయేణైవ భగవద్గీతాసు స్మర్యతే “ ప్రయాణకాలే మనసాచలేన భక్త్యాయుక్తో యోగబలేనచైవ। భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్య సమ్యక్సతం పరం పురుషముపైతిదివ్య’’ మితి.

౩॥సంసార వ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్ ॥సూ॥౬॥

—⁕ ౧౪॥సూ॥ † తానిపరేతథాహ్యాహ ⁕—

సమాప్తౌఽత్రాక్షిప్తాచిన్తా, అథప్రకృతమేవానువర్తతే,ప్రకృతేచాష్టాఙ్గయోగినాం సాధిదైవతాని వాగాదీన్నిన్ద్రియాణి శరీరారమ్భక పఞ్చమహాభూతాని చ త్రివిధాహఙ్కారే యథోద్భవం ప్రవి

ఇహసంసారజిహాసోదయః ఫలమిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్.

అ॥౩॥సూ౬॥

ప్రపూర్వాధికరణే త్రివిధాహఙ్కార పర్యన్తస్తత్త్వవిలాప ఉక్తః, తదాది తత్త్వ ప్రవిలాపకథనస్యతదధికరణశేషత్వాత్తమిదానీం సిష్టావలోకనన్యాయేనానుస్మృత్యాహ(తానిపర)ఇతి.

లీయన్త ఇత్యుక్తమ్. సంప్రతి, తాని- వైకారికతైజస తామసాని త్రీణ్య
ప్యహఙ్కారణాని, మహత్తత్త్వ ప్రకృతి విలాపద్వారా, పరే- పరస్మిన్
బ్రహ్మణి, విలాప్యన్తే, ఏవంయోగిభిరనుసన్ధేయమిత్యర్థః, కుతః?
తథాహ్యాహ- "తేజః పరస్యాందేవతాయా" మిత్యాదిశ్రుతిః, అ
త్ర తేజశ్శబ్దేన తైజసాహఙ్కారో పలక్షిత మహఙ్కారత్రయమపిగృ
హ్యతే, * తస్మాదేవంయోగిభిస్తత్త్వలయఃకర్తవ్యఇత్యవగన్తవ్యమ్.

౪|| తానిపరేతథాహ్యాహేత్యధికరణంసమాప్తమ్. సూ||౧||

—※ ౧౫||సూ|| † అవిభాగోవచనాత్ ※—

కిమనయాతత్త్వ ప్రవిలాపభావనయా, సద్యోముక్తిమీయుషా
మివక్రమముక్తిమీయుషామపి కారణదేహాద్విభాగోభవతి? ఆహో
స్విదవిభాగోభవతి? ఇతివిశయేప్రాహ- (అవిభాగ) ఇతి= క్రమము
క్తిమీయుషాం స్థూలదేహాదుత్క్రమణ [illegible] లేకారణదేహేనా విభాగ
ఏవభవతి, కుతః ? వచనాత్ "సహైవగచ్ఛన్మనసేన్ద్రియైశ్చే"తి
క్రమముక్తిమీయుషాం యథోక్తదేహ సాహిత్యవచనాత్; తస్మాదిహ
తేషాం తాదృశదేహేనావిభాగఏవ భవతీత్యవగన్తవ్యమ్. ¶ఏతచ్చా
ధికరణమ్"తదాపీతే స్సంసారవ్యపదేశా" దిత్యధికరణ ప్రపఞ్చనార్థ
మితిజ్ఞేయమ్. ... ... ※

౫|| అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్. సూ||౧||

* ఫలకథనపూర్వక మేతదధికరణముపసంహరతి-(తస్మా)
దితి. అ||౪||సూ||౧||

† తదాపీతేరితి పూర్వాధికరణ దృఢీకరణార్థత్వాద్ధేతు తద్వ
ద్భావసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (అవిభాగోవచనా) దితి.పూ
ర్వపక్షస్తు ప్రాగ్వత్. ※ ※ ※

¶ ఫలముపదిశన్నధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి- అస్య
పౌనరుక్త్యశఙ్కాంనిరస్యతి- (ఏతచ్చే) తి. అ||౫||సూ||౧||

౧౭॥సూ॥తదోకోఽగ్రజ్వలనంతత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా

యదుక్తమ్ “ సమానాచాసృత్యుపక్రమా” దితితత్రకింసృతిశబ్దేనయస్యాంకస్యాంశ్చిన్నాడ్యామన్తర్మార్గోవివక్షితః? యద్వాసుషుమ్నాఖ్య నాడ్యన్తర్మార్గఏవ ? ఇతిసన్దేహేప్రాప్తే* తత్ర సృతిశబ్దేన సుషుమ్నానాడ్యన్తర్మార్గఏవ వివక్షితఇతి వక్తుమిదమాహ- (తదోక) ఇతి= తదోకః- తస్య- క్రమముక్తిమీయుషో దేహాదుచ్చిక్రమిషోః,యదోకః- ఆయతనమ్, సుషుమ్నానాడీస్వరూపమ్; తత్, ఉత్క్రమణకాలేఅగ్రజ్వలనమ్- హృదయాదుపరి ప్రద్యోతితాగ్రంభవతి, తథాచామ్నాయతే “ సఏతాస్తేజోమాత్రాః సమభ్యాదదానో హృదయ మేవాన్వవక్రామతి తస్యహైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతేతేనప్రద్యోతేనైష ఆత్మానిష్క్రామతి ” తి. అత్రహృదయాగ్రశబ్దేనహృదయ సమీపవర్తితేజోమయం సుషుమ్నాఖ్య నాడీస్వరూపంలక్ష్యతే, తేజోమాత్రా శబ్దేనేన్ద్రియా ణ్యుచ్యన్తే, తతస్తత్ప్రకాశితద్వారః- తేన-జ్వలతా సుషుమ్నానాడీ లక్షణేన హృదయాగ్రేణైవ,ప్రకాశితమ్-దర్శితమ్,ద్వారమ్- తదన్తఃప్రవేశవివరమ్, యస్మైసః,సుషు

---

* “ సమానాచాసృత్యుపక్రమా ” దిత్యధికరణేసామాన్యతస్సముపాత్తస్సృతిశబ్దోఽత్రవిశేషతో వివ్రియతఇతి తేనాస్య హేతుహేతుమద్భావ సఙ్గతింసూచయన్నస్య విషయాదికమాహ- (యదుక్త) మిత్యాదినా= సుషుమ్నానాడ్యన్తర్మార్గేణైవోత్క్రామత్యుపాసకఇతివిశేషాశ్రవణాద్యస్యాంకస్యాంశ్చిన్నాడ్యా ఏవాన్తర్మార్గస్సృతిశబ్దేనవివక్షితఇతిపూర్వపక్షేసుషుమ్నానాడ్యన్తర్మార్గేణైవోపాసకఉత్క్రామతీతి విశేషం శ్రావయస్సఏవ సృతిశబ్దార్థ ఇతిభావేన సిద్ధాన్తయతి- (తత్రసృతిశబ్దేనే) త్యాదినా. * *

మ్నానాడ్యన్తఃప్రవిశ్యతదన్తర్మార్గేణతాంనాడీ మాశ్రిత్యమూర్ధస్థ బ్రహ్మరన్ధ్రద్వారాయథోక్తో పాసకో బ్రహ్మప్రాప్తుం బహిర్నిష్క్రామతీతిప్రతిపత్తవ్యమ్, కర్మిణస్తు నాడ్యన్తరేభ్యస్థానాన్తరేభ్యశ్చ నిష్క్రామన్తీతిజ్ఞేయమ్, కుతఃపునరుపాసక స్సుషుమ్నా మార్గేణ తామాశ్రిత్య మూర్ధస్థ బ్రహ్మరన్ధ్రద్వారో త్క్రామతీత్యవగమ్యతే ? విద్యా సామర్థ్యాత్- విద్యాయాస్తాదృశప్రభావశ్రుతేరిత్యర్థః, తథాచ శ్రూయతే " పరిసరపద్ధతిం హృదయమారుణయోదహారమ్ । తతఉదగా దనన్త తవధామ శిరసి పరమం పునరిహాయత్సమేత్య నపతన్తి కృతాన్త ముఖే " ఇతి. తచ్చైవ గత్యనుస్మృతి యోగాచ్చ- యోగిన స్తదా విద్యాఙ్గభూత సుషుమ్నాఖ్య మూర్ధన్యనాడీద్వారగత్యనుస్మృతి సమ్భవాచ్చ, *తత శ్చేత్థం హార్దేన- హృత్పద్మకృతాలయేన భగవతా శ్రీహరిణా, అనుగృహీతస్స మూర్ధన్యయైవ, శతాధికయా- శతాదతిరిక్తయా, ఏకశతతమ్యా- సుషుమ్నాఖ్యయా నాడ్యా, బ్రహ్మప్రాప్తుం నిష్క్రామతీతినిశ్చీయతే, ఇతరాభిరితర ఇతిచ. తథా శ్రుత్యన్తరేచ శ్రూయతే " శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా- తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి" తి. ¶తస్మాత్ " సమానాచాసృత్యుపక్రమా " దిత్యత్రసృతిశబ్దేన సుషుమ్నాఖ్య నాడ్యన్తమార్గ ఏవ వివక్షితః, తేనైవమార్గేణ యోగీనిష్క్రామతి, తత్ప్రవేశ నిష్క్రమణాదికం సర్వం యోగినాం భగవదనుగ్రహేణైవ ఘటితం భవతీతి జ్ఞేయమ్. ... ... *

— ౧౭॥ సూ॥ రశ్మ్యనుసారీ —

* " తదోకో౽గ్రజ్వలన" మిత్యేతదాదికముపాసకస్యోత్క్రాన్తికాలే హృదిస్థ శ్శ్రీహరిరేవ ఘటయతీతి ప్రాహ- (తత శ్చేత్థ)మితి.

¶ ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి- (తస్మాది)తి.

"శతంచైకాచ హృదయస్య నాడ్య" ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మ ప్రేప్సోస్సుప్రపఞ్చం సుషుమ్నా నాడీ రశ్మిసమ్బన్ధముపపాద్యానన్తరం శ్రూయతే "యత్రైతస్మాచ్ఛరీరా దుత్క్రామత్యథైతై రేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఉత్క్రమత" ఇతి. తస్మాచ్ఛతాధికయా నిర్గచ్ఛన్ తద్రశ్మ్యనుసారీ గచ్ఛతీత్యవగమ్యతే. ... ... *

—*{ ౧౯॥ సూ॥ నిశి నేతి చేన్న సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ. }*—

స్యాదేతత్ అహని నాడీ రశ్మిసమ్బన్ధసమ్భవా త్తదోత్క్రమతో స్తిరశ్మ్యనుసారిణీ గతిః, నిశిపరేయుషఃపున స్సాగతిర్నస్యాత్,నిశి నాడీరశ్మి సమ్బన్ధ విచ్ఛేదాదితిచేన్నై వంవాచ్యమ్, నాడీరశ్మి సమ్బన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్- యావల్లిఙ్గ దేహభావీహిసుషుమ్నాఖ్యసిరాకిరణ సమ్పర్కః, అపిచైతమర్థం శ్రుత్యన్తరం దర్శయతి "అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తా ఆసు నాడీషు సృప్తా అభ్యో నాడీభ్యఃప్రతాయన్తే తే అముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా" ఇతి,"వైశ్వానరం యాతి విహాయసాగతా స్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషే" తి నైపంజాతీయకమ్. అస్తిచనైదాఘికాసు నిశాస్వపి కిరణోపలబ్ధిః, తదాతాపాదికార్య దర్శనాత్; యథాదుర్దినేషుభవతి కిరణానువృత్తిరేవం నిశ్యపి భవత్యేవ కిరణానువృత్తిః, నహి చిరం పరం బ్రహ్మోపాసితవతో రాత్రిప్రయాణమాత్రాపరాధేనోర్ధ్వగతి విహతిరితి శక్యతేవక్తుమ్, తర్హి పాక్షిక ఫలైవ విద్యేతి తస్యాం నకస్యాపి ప్రవృత్తిస్స్యాత్, మృత్యుసమయస్యా నియతత్వాన్నాహరాగమోదీక్షా యోగినా ముపపద్యతే, తస్మాత్తేషా ముత్క్రాన్తానాం దివానిశమవిశేషేణ భవతి రశ్మ్యనుసారిణీ గతిరితి స్థితమ్. ... ... *

—* ౨౦॥సూ॥ అతశ్చాయనేపిదక్షిణే *—

అతశ్చ-"అహరాగమోదీక్షానుపపత్తేః, విద్యాయా అపాక్షి

కఫలత్వాన్మృత్యుకాలస్యానియతత్వాచ్చదక్షిణేప్యయనేపరేతో యోగీప్రాప్నోత్యేవోపాసనఫలం మోక్షమవాప్తుం రశ్మ్యనుసారిణీం గతిమ్, ఉత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రఖ్యాపనార్థం స్వస్యపితుః ప్రసాదలబ్ధస్వచ్ఛన్దమృత్యుతాప్రఖ్యాపనార్థంచ భీష్మాచార్యః ప్రత్యైక్షదుత్తరాయణమ్, అథవా స్వచ్ఛన్దమృత్యవో యోగినః ప్రాయేణోత్తరాయణ ఏవోత్క్రామన్తీత్యేతత్ప్రదర్శనార్థమేవభీష్మప్రతీక్షణమిత్యవగమ్యతే, యద్వా సద్యోముక్తిమిచ్ఛతాం విషయే ఇదమహరుత్తరాయణాగమో దీక్షణానావశ్యకత్వజ్ఞాపకసూత్రద్వయమస్తు, తథైవ శ్రూయతే "దేశేచ కాలేచ మనోనసజ్జేత్ప్రాణాన్నియచ్ఛేన్మనసాజితాసు" రితి క్రమముక్తిమిచ్ఛతామిదమహరాద్యాగమో దీక్షణమావశ్యకమ్, నహితేషాం స్వచ్ఛన్దమృత్యూనా*మహరాద్యాగమోదీక్షాభ్యుపగమే విరోధంపశ్యామః, ఏతత్ప్రదర్శనార్థమేవ భీష్మాచార్యేణోత్తరాయణం ప్రతీక్షితమితివేదితవ్యమ్ "ధర్మాన్ప్రవదతస్తస్యసకాలః ప్రత్యుపస్థితః । యోయోగినశ్ఛన్దమృత్యోర్వాఞ్ఛితస్తూత్తరాయణ" ఇతిహిశ్రూయతే, "యఏవంవిద్వానుదగయనేప్రమీయతే దేవానామేవమహిమానంగత్వాఽఽదిత్యస్యసాయుజ్యంగచ్ఛతీ" తిశ్రుతేశ్చేదమేవతాత్పర్యమవగమ్యతే. ... *

—※— ౨౦ ॥ సూ॥ యోగినఃప్రతిచస్మర్యతేస్మార్తేచైతే —※—

అపిచ "యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవ యోగినః । ప్రయాతాయాన్తితం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ" ఇత్యుపక్రమ్య అర్చిరాదిక్రమముక్తీచ్ఛయాఽహరాగమం ప్రతీక్ష్యపరేతానప్యజ్ఞయోగినః ప్రత్యేవదేవయానం స్మర్యతే, తస్మాదేతే అహరుత్తరాయణో

* తథాచక్రముముక్షూణామహరాద్యాగమోదీక్షణమావశ్యకమితిభావః. * * * * *

ఏవంయోగినామిచ్ఛానుసారేణోభయథాగతిర్భవతీతిభా-

దీక్షణే స్మార్తే-స్మృత్యుక్తేచేతి నిశ్చితవ్యమ్.

౬॥తదోకోధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౫॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్య పరమహంస
పరమగురు నిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త
శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే శ్రీభ
గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వ వే
దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే
చతుర్థాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

ద్వితీయపాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౨౦॥

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

వేనపాదార్థముప సంహరతి-(తస్మా)దితి. అ॥౬॥సూ॥౫॥

శ్రీశుకభగవత్పాదాచార్యాః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ సీతారామాభ్యాం నమః.

అస్మత్సద్గురుచరణారవిన్దాభ్యాం నమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే చతుర్థాఽధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

౧॥ సూ॥ అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః

¶ తదేవమతీతపాదే యోగితత్త్వలయానన్తరం సుషుమ్నయోత్క్రాన్తస్తద్రశ్మ్యనుసారీ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్, తదేవ గమనమస్మిన్ తృతీయే పాదే ప్రపఞ్చ్యతే, తత్ర గమనమార్గా బహుధా శ్రూయన్తే, తథాహి "యత్రైతస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ ఆక్రమత" ఇత్యేకో రశ్మ్యనుసారీ, తదా "ఛాన్దోగ్యే" తేఽర్చిషమభి సమ్భవన్త్యర్చిషోఽహః అహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణ పక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తాన్మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరాదాదిత్యమాదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవయానః ప

అర్చిరాది పథా యోగీ యదనుగ్రహతోఽచిరాత్ ।
ప్రయాతి పరమం ధామ తం సీతారామమాశ్రయే॥

¶ అస్య పాదస్యైతదధ్యాయేన పూర్వ పాదవదేకవిషయత్వమేవ సఙ్గతిః, పూర్వ పాదోక్తోత్క్రాన్తి సాధ్యార్చిరాది గతేరిహ ప్రపఞ్చ్యమానత్వా దస్య పూర్వపాదేన సాధ్యసాధనభావసఙ్గతిం పూర్వోత్తరపాదార్థకథనేన సూచయతి- (తదేవ) మిత్యాదినా- ఇమాం సఙ్గతిమేవ ప్రాగధికరణేనా స్యాధిక్షేపేత్యమార్గాత్మకం విషయముపస్థాపయతి- (తత్రే) త్యాదినా.

న్థా ఇతీ '' త్యన్యః, తథా కౌషీతిక్యామ్ '' సఏతం దేవయానంపన్థా
నమాసాద్యాగ్ని లోకమాగచ్ఛతి సవాయులోకం సవరుణలోకం
సఇన్ద్రలోకం సప్రజాపతిలోకం సబ్రహ్మ లోక '' మిత్యపరః, అత్ర
లోకశబ్దస్థానపరః, ప్రజాపతిశబ్దోనవప్రజాపతిపరః,బ్రహ్మశబ్దశ్చ
తుర్ముఖపరః, తథా '' యదావై పురుషోస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసవా
యుమాగచ్ఛతీ '' తీతరః, తథా '' సూర్యద్వారేణతే యాన్తి పురు
రుషం విశ్వతోముఖ '' మితికశ్చిత్, తథా '' సూర్య ద్వారేణ తేవిర
జాః ప్రయాన్తి '' తిచైకే, కిమేతే మార్గాః ప్రతిశాఖంపఠ్యమానా
మిథోభిన్నాః? అహోస్విద్గుణోప సంహారవదన్యోన్యగుణై రన్యోన్య
విశేషితా స్సన్త ఏకఏవార్చిరాది మార్గో భవతీతి సంశయే ప్రతిశా
ఖం దేవయాన పాఠభేదాన్మిథోభిన్నా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః, అర్చి
రాది మార్గస్త్వేక ఏవభవతి, యథా శాఖాన్తరోప దిష్ట విద్యాగు
ణానాం తదితర శాఖోప దిష్టతథా విధవిద్యాయా ముపసంహారఃకృ
తః, ఏవ మిహాపి శ్రుత్యన్తరోపదిష్టమార్గ విశేషాణాం శ్రుత్యన్తరో
పదిష్టమార్గేషూపసంహర్తుముచితత్వాత్; తతశ్చైకఏవార్చిరా
ది మార్గ ఇతి సిద్ధే తేనైవార్చిరాదినా ఉపలక్షితేనోత్తరేణమా
ర్గేణపరమపదంప్రేప్సూన్రంహతీతినిశ్చినుమః,తస్మాత్ తత్ప్రథితేః-''వై
శ్వానరంయాతివిహాయసాగతస్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషే ''
త్యాదౌ ''అగ్నిస్సూర్యోదివాప్రాహ్ణాశ్శుక్లోరాకోత్తరస్స్వరాడి''త్యా
దౌచోపాసకగన్తవ్యార్చిరాది మార్గస్యైకత్వ ప్రసిద్ధేరిత్యర్థః, సౌ
త్రమర్చిః పదమగ్నిపరమ్. '' అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ''ఇతి స్మృతౌ
జ్యోతిఃపదమాదిత్యపరమితిజ్ఞేయమ్. ... ... *

అత్రభక్తియోగినా మష్టాఙ్గయోగినా మివేచ్ఛాయాం సత్యామర్చి
రాదిమార్గేణ గమనంభవతి, యదీచ్ఛానస్యాత్తేషాం తదాప్రారబ్ధా
న్తేఽజామిళాదివద్భగవ దనుగ్రహేణైవ విమానమారుహ్యాపార్షదై

స్సహసద్యపేవంతే యథేచ్ఛం పరమపదం ప్రాప్నువన్తీతిప్రత్యేతవ్యమ్.
*తతశ్చశాఖాభేదేన పాఠభేదేప్యర్చిరాదివర్త్మైకమేవభవతి,తేనై
వదేవయానేన పథాఽష్టాఙ్గయోగీరంహతీతి స్థితమ్. ... *

౧॥ అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౧॥

— ౨॥సూ॥ ¶ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. —

"అగ్నిస్సూర్యోదివాప్రాహ్ణాశ్శుక్లోరాకోత్తరస్స్వరా" ఇ
త్యత్రశ్రూయమాణే దేవయానే ఉత్తరాయణాదూర్ధ్వంసంవత్సరో వా
యుశ్చాగ్న్యాదివత్కతమయోశ్చిత్ స్థానయోస్థితావభ్యుపగన్త
వ్యౌ? కింవానాభ్యుపగన్తవ్యౌ? ఇతివిచికిత్సాయాం †ముత్తరాయణా
దూర్ధ్వం సంవత్సర వాయూ స్త ఇత్యభ్యుపగమయితు మిదమాహ-
(వాయు) మితి= భగవదుపాసకో దేహా దుత్క్రమ్యార్చిరాదీన్
ప్రాప్యోత్తరాయణ మభిసమ్భూయతస్మాదబ్ద మభిసమ్భవతి, అబ్దా
ద్వాయుమభిసమ్భవతీతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, కస్మాత్? అవిశేషవిశేషా
భ్యామ్- తథాహి "షడుదఙ్ఙేతిమాసాన్మాసేభ్యస్సంవత్సర" మి
త్యత్రోత్తరాయణాదూర్ధ్వం సంవత్సరస్యార్చిరాదివత్ప్రాప్య
త్వావిశేషశ్శ్రూయతే, తథా శ్రుత్యన్తరే "యదావై పురుషోఽస్మా
ల్లోకాత్ప్రైతిస వాయుమభిగచ్ఛతీ" త్యాదౌ వాయోఃప్రాప్యత్వ

---

* ఫలకథనపూర్వక మధికరణ ముపసంహరతి-
(తతశ్చే) తి. అ॥౧॥సూ॥౧॥

¶ దేవయానస్థార్చిరాదిప్రస్తావేన తత్ర త్యాబ్దవాయ్వోస్స్మృతత్
త్వాత్తద్విచారార్థం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (వా
యుమబ్దా) దితి.

† "అగ్నిస్సూర్య" ఇత్యత్రోత్తరాయణాదూర్ధ్వమపఠితత్వా
త్తానతత్రనివేశితౌ పభ్యుపగన్తవ్యావిత్యేవంప్రాప్తే సిద్ధాన్తయతి-
(ఉత్తరాయణా దూర్ధ్వ) మిత్యాదినా.

విశేషశ్శ్రూయతే, తస్మాదుదగయనాదూర్ధ్వం మబ్దవాయూ నివేశితావభ్యుపగన్తవ్యౌ, అపిచ " మాసేభ్యో దేవలోక " మితి " ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమస " మితిచ వాజసనేయకచ్ఛాన్దోగ్యవాక్య పర్యాలోచనయా వాయులోకోపరి దేవలోకచన్ద్రలోకౌ స్తతి జ్ఞేయమ్.

—※ 3॥సూ॥ + తటితోఽధివరుణస్సమ్బన్ధాత్ ※—

చన్ద్రలోకాదధిచ ప్రాప్యా తటి దస్తి, తటిత్- విద్యల్లోకాధిపతిః, అమానవాఖ్య పురుష ఇత్యర్థః. తంప్రాప్య తటితోఽధి- విద్యుదుపరి, వరుణస్తిష్ఠతి, తం ప్రాప్నోతీతి జ్ఞేయమ్. కస్మాత్ ? సమ్బన్ధాత్- అస్తిహి విద్యుద్వరుణయో స్సమ్బన్ధః " యదాచ విశాలా విద్యుత స్తీవ్ర స్తనిత నిఘోషా జీమూతోదరేషు విద్యోతన్తే తదాపోవర్షన్తి జీమూతాః అపాంచాధిపతి ర్వరుణ " ఇతి శ్రుతిస్మృతిప్రసిద్ధః, అత స్తయోస్సమ్బన్ధాత్ " తటితోఽధివరుణ " ఇతి సూక్తమ్.()యద్యప్యాదిత్యాదే స్తత్తచ్ఛ్రుతిషు దేవయానేపథి స్థాన భేదశ్శ్రూయతే, తథాహి " సంవత్సరా దాదిత్య" మితి ఛాన్దోగ్యే " యదావై పురుషోఽస్మాల్లోకాత్ ప్రైతిసవాయుమభిగచ్ఛతి తస్మై సతత్ర విజిహీర్తే యథారథచక్రస్యఖం తేనస

+ " ఆదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుత " మితిఛాన్దోగ్యోక్తచన్ద్రమో విద్యుతావిహోపసంహృత్య కౌషీతక్యుక్తవరుణలోకమిహోపసంహర్తుమాహ- (తటితోఽధీ) తి.

() ఆదిత్యాదీనాంస్థానభేదకథనాచ్ఛ్రుతీనాం విప్రతిషేధముద్భావయన్నాశఙ్కతే-(యద్యప్యాదిత్యాదే) రితి= తత్ర"యదావైపురుష" ఇతిశ్రుతేరయమర్థః, పురుషః- ఉపాసకః,అస్మాల్లోకాత్, ప్రైతి- ఉత్క్రామతి, తస్మై- ప్రాప్తాయపురుషాయ, సః- వాయురిత్యధ్యాహార్యః, విజిహీతే- ఛిద్రంకరోతీత్యర్థః- తేన- వాయుదత్తేన, రథచక్రఛిద్రతుల్యేన ద్వారేణోర్ధ్వముత్క్రామ్యాదిత్యంగచ్ఛతీతి.

ఊర్ధ్వమాక్రమతే స ఆదిత్యమాగచ్ఛతీ"త్యపరత్ర, "మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకాదాదిత్య" మితి వాజసనేయకే, తైత్తిరీయకే తు వాయోశ్చాపి స్థానభేదశ్శ్రూయతే "వ్యపోహ్యశీర్షకపాలే-భూరిత్యగ్నౌ ప్రతితిష్ఠతి-భువ ఇతి వాయౌ-సువరిత్యాదిత్యే" ఇతి, అన్యత్ర చ 'ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమస"మితి, "వైశ్వానరం యాతి విహాయసా గతస్సుషుమ్నయా బ్రహ్మపథేన శోచిషా| విధూతకల్కోఽథ హరేరుదస్తాత్ ప్రయాతి చక్రం నృప శైంశుమార"మితి సర్వవేదాన్తసారేపి క్వచిదాదిత్యాదేర్దేవయానేఽవస్థానమపి న శ్రూయతే, శైంశుమారస్యత్వవస్థానం శ్రూయతే, శైంశుమారమ్-ధ్రువస్థానమ్, స్వర్గాదుపరితనలోకః, విష్ణుపదసంజ్ఞమితియావత్; తథాపి తేషు శ్రుత్యన్తరేషు కేవలపాఠమాత్రేణాదిత్యాదేర్దేవయానేపథి అవస్థాన మాత్రం వివక్షితమ్ న తు క్రమతోఽవస్థానం చ, సర్వవేదాన్తసారే క్వచిద్వైశ్వానరాదూర్ధ్వ మాదిత్యాదేః క్రమతోఽవస్థానాప్రదర్శనేఽపి తత్త్రైవోపరిష్టాదాదిత్యాదేః క్రమతోఽవస్థానస్య నిర్ణయప్రదర్శనాత్ తత్రోపదిష్టక్రమ ఏవాశ్రయణీయః, తత్ర తు "అగ్నిస్సూర్య" ఇత్యాదికో ద్వితీయస్థానే సమామ్నాతః,

---

అత్రాగ్న్యాదయస్సప్త "అగ్నిస్సూర్య" ఇతి సర్వవేదాన్తసారాదిప్రసిద్ధాః, తదుపరిస్థ మాససంవత్సరౌ "ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్మాసాన్ మాసేభ్య సంవత్సర" మితి ఛాన్దోగ్యే ప్రసిద్ధౌ, సంవత్సరోపరి చ వాయ్వస్తిత్వమ్ "స ఏతం దేవయానం పన్థానమాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకమితీ" తి కౌషీతకి ప్రసిద్ధమ్, తస్యాబ్దానన్తర్యం చ "వాయుమబ్దా" దితి సూత్రసిద్ధమ్, తదుపరి దేవలోకాస్తిత్వం చ "మాసేభ్యో దేవలోక" మితి వాజసనేయకప్రసిద్ధమ్, తత ఊర్ధ్వం చన్ద్రతటితోః క్రమతోఽస్తిత్వమ్ "సంవత్సరాదాదిత్య మాదిత్యాచ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుత" మితి ఛాన్దోగ్యాది ప్రసిద్ధమ్, తదూర్ధ్వం వరుణేన్ద్రలోక

ఏవమేవ " వైశ్వానరంయాతి " త్యత్ర వైశ్వానరాత్పరాచీనతయా ఆదిత్యాదేరవస్థానమభిప్రేతమ్, తస్మాదష్టాఙ్గయోగీఅగ్నిమభిసమ్భూయాదిత్యమభిసమ్భవతీతి నిశ్చీయతే, ఏతైర్వ్యాచార్యై రేవంప్రకృతే "అగ్నిస్సూర్యో దివాప్రాహ్ణశ్శుక్లో రాకోత్తరస్స్వరాడి " త్యత్ర ముక్తిప్రాప్త్యై దేవయానక్రమ స్సమ్ప్రతిపన్నః, పరబ్రహ్మ ప్రేప్సురాదౌ తావదస్మాద్దేహాత్సుషుమ్నానాడ్యోత్క్రమ్య తద్రశ్మ్యనుసారీ సన్నగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్యాగ్ని మభిసమ్భవతి, తతస్తేనాతి వాహ్యమానస్సూర్య స్వామికం లోకం ప్రాప్య సూర్య మభిసమ్భవతి, తతస్త్వేవం దివా, తతః ప్రాహ్ణమ్, తతశ్శుక్లమ్, తతో రాకామ్, తత ఉత్తరాయణమ్, తతష్షడుదఙ్మాసాన్, తతస్సంవత్సరమ్, తతో వాయులోకమ్, తతో దేవలోకమ్, తతశ్చన్ద్రలోకమ్, తతో విష్ణులోకమ్, తతో వరుణలోకమ్, తతశ్చేన్ద్రలోకమ్, తతశ్శింశుమారచక్రమ్, తతో మహాల్లోకమ్, తతో జనోలోకమ్, తత స్తపోలోకమ్, తత స్సత్యలోకమితి.* తస్మాదయమేవ దేవయానాఖ్యస్య పథః క్రమో భవతీత్యధ్యవ

యోర స్తిత్వంచ " సవరుణలోకంస ఇన్ద్రలోక " మితికౌషీతకీసిద్ధమ్, వరుణలోకస్య తటిదానన్తర్యంచ " తటితోఽధివరుణ " ఇతి సూత్రసిద్ధమ్, తదుపరి శింశుమారమహర్జనస్తపోలోకానాం క్రమతో స్తిత్వంచ " ప్రయాతిచక్రం నృపశైంశుమారమ్- తద్విశ్వనాభిం త్వతివర్త్యవిష్ణోరణీయః సావిరజేనాత్మనైకః। నమస్కృతం బ్రహ్మవిదాముపైతి కల్పాయుషోయద్విబుధారమన్త " ఇతి శ్రుతిసిద్ధమ్, తదుపరిసత్యలోకాస్తిత్వంచ " స్వరా " డితి సర్వవేదాన్తసారాది సర్వశ్రుతిసిద్ధమ్,తతశ్చాగ్న్యాదీనామేవం క్రమతో దేవయానావస్థాన కథనంన్యాయ్యమేవేతి తిధ్యేయమ్.

* ఫలకథన పూర్వక మధికరణ ముప సంహరతి-(తస్మా)దితి.

అ॥౩॥సూ॥౩॥

సాతవ్యమ్,శ్రుత్యన్తరేషు చైవ మేవార్చిరాదయో దేవయాన ప్రకరణే షు గ్రథితవ్యాః. ... ... *

౨॥ వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౨॥

—※ ౪॥సూ॥ §ఆతివాహికా స్తల్లిఙ్గాత్ ※—

అర్చిరాదయో దేవయానే పథ్యన్తర్గతా ఇత్యుక్తమ్, తత్రేదమప రం సన్దిహ్యతే, కిమేతేఽర్చిరాదయో చేతనయా దేవయానాఖ్య మార్గచిహ్నభూతాస్తిష్ఠన్తి? కింవా చేతనభూతా ఏవైతే ఉద్గచ్ఛతాం స్వస్వలోకాదుపర్యుపరిగమయితారః? ఇతి.తత్ర ప్రాప్తం తావ న్మార్గచిహ్నభూతా ఇతి, కుతః? "అగ్నిస్సూర్యో దివా ప్రాహ్ణ" ఇ త్యాదిషు తథైవోపలబ్ధేః; యథా లోకే కశ్చిద్గ్రామాన్తరం వా ప్రతి ష్ఠాసమానోఽన్యేనానుశిష్యతే, గచ్ఛతస్తే పథ్యాదౌ గిరి రస్తి తతో నదీ తతో ఽవటస్తతో వటస్తతో మఠస్తతో నగరమేతాన్యతిప్ర జ్య గ్రామాన్తరాదికం ప్రాప్స్యసీతి, ఏవమిహాపి "అగ్నిస్సూర్య" ఇ త్యాద్యుపదిశ్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రతివిధీయతే- (ఆతివాహికా) ఇ తి=ఆతివాహికాః. అత్యుపచార పూర్వకం గమయితారః, ఏతదు క్తం భవతి,చేతన భూతా ఏవార్చిరాదయో దేవా భగవదుపాసనయా వైకుణ్ఠం గచ్ఛతాం స్వస్వలోకాదుపర్యుపరిగమయితారః పరమాత్మ నా నియుక్తాస్సన్తో దేవయానే పథి తిష్ఠన్తీతి, కస్మాత్? లింగాత్-త థాహి "చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషో మానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" తి శ్రుతి రగ్న్యాదీనామప్యాతివాహికత్వం సిద్ధమేవ ద ర్శయతి, తత్పురుషః-తస్యవిద్యుతోఽభిమానీపురుషః, అమానవ ఇతి వైద్యుతస్యపురుషస్యసంజ్ఞా,*తస్మాదర్చిరాదయో గచ్ఛతాం నేతార

---

§ ఉక్తం దేవయానాస్తిత్వ ముపజీవ్యోత్తరాధికరణమారభ తే- (ఆతివాహికాస్తల్లిఙ్గా) దితి.

*ఫలకథన పూర్వక మేతత్సూత్రార్థ ముపసంహరతి-(తస్మా)

ఇతి స్థితమ్.—✻ ౫॥ సూ॥ +ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః ✻—

కథమేషామర్చిరాదిభిరేవాతివాహ్యత్వం సిద్ధ్యేదితి న విస్మేతవ్యమ్, కుతః? ఉభయవ్యామోహాత్తత్సిద్ధేః- వ్యామోహో-విస్మృతిః, భగవదుపాసకానాం ప్రాక్తన దేహతదనుబన్ధోభయాస్మరణాత్తేషాం భగవదుపాసన సిద్ధేర్భగవదాశ్రితానాం సర్వపూజ్యత్వాదర్చిరాద్యతివాహ్యత్వం నాశ్చర్యమిత్యభిప్రాయః.

౩॥ అతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥ ౭॥

—✻ ౬॥ సూ॥ ¶వైద్యుతేనైవ తతస్తచ్ఛ్రుతేః ✻—

విద్యుల్లోకాదుపరి చకిం వరుణాదయో గన్తౄనతివహేయుః? ఉతామానవ ఏవాతివహేత్? ఇతీమాం విప్రతిపత్తిముచ్ఛేత్తుం ()పఠతి- (వైద్యుతేనైవే)తి= తతః-విద్యుల్లోకాదూర్ధ్వమ్ గన్తారః, వైద్యుతేనైవ పురుషేణామానవ సంజ్ఞేన వరుణ లోకాదిష్వతి వాహ్యమానాస్సన్తస్సత్య లోకం గచ్ఛన్తీత్యవధర్తవ్యమ్, కస్మాత్? తచ్ఛ్రుతేః- తాన్- వైద్యుతాత్, పురుషోమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయ

దితి. స్థితమ్-నిశ్చిత మిత్యర్థః.

+ భగవదుపాసకానామేవమర్చిరాద్యాతివాహ్యత్వం నాతి చిత్రమిత్యాహ- (ఉభయవ్యామోహా)దితి. తస్మాదర్చిరాదయో ఆతివాహికా ఇత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥ ౩॥ సూ॥ ౭॥

¶ తల్లిఙ్గ ప్రస్తావముప జీవ్యోత్తరాధికరణమారభతే- (వైద్యుతేనైవే) తి.

()విద్యుల్లోకాదుపరి గన్తౄణామతివహనం వరుణాదికర్తృకమ్? అహోస్విదమానవకర్తృకమ్? ఇతి విచికిత్సాయాం, గన్తౄణామతివహనార్థం శ్రీహరిణా నియుక్తత్వాదర్చిరాదయ ఇవ వరుణాదయోపి గన్తౄనతివహేయురితి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ- (పఠతీ)త్యాదినా.

తీతి తస్యైవహి గమయితృత్వం శ్రూయతే, బ్రహ్మలోకానితి బహువచనం వరుణలోకాదీనాముపలక్షణార్థమ్. బ్రహ్మ- చతుర్ముఖః, తత్ర †వరుణాదయస్త్వమానవానువర్తినో భూత్వా గన్తౄనాసపర్యన్తోఽధివాహయన్తీత్యభిప్రాయః.

" సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ"త్యత్ర బ్రహ్మశబ్దశ్చతుర్ముఖపర ఇత్యాశయేనాహ,

— ౭॥సూ॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః —

అమానవేనతు సత్యలోకపర్యన్తమేవాతివహనమ్. కార్యమ్- భవతి, తస్మాత్ బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దస్సింహో దేవదత్త ఇతివచ్చతుర్ముఖే గౌణ ఏవ ప్రయుజ్యత ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే, కుతః? అస్యామానవస్య చతుర్ముఖాదర్వాచీనత్వేన సత్యలోకాన్తగత్యుపపత్తేః. ... ... *

— ౮॥సూ॥ ¶విశేషితత్వాచ్చ —

" బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీ " తి సత్యలోకపర్యన్త గమయితృత్వేనహ్యమానవో విశిష్యతే, తస్మాత్సత్యలోకాన్తమేవామానవేనాతివహనస్య కార్యతయా బ్రహ్మపదం చతుర్ముఖపరమితి నిశ్చీయతే.

— ౯॥సూ॥ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః —

తుశబ్దోఽప్యర్థే, అపిచాత్మజత్వేన పరబ్రహ్మసామీప్యాదప్యాత్మయోనౌ తద్వ్యపదేశః- గౌణతయా బ్రహ్మశబ్దప్రయోగ ఉపపద్యతే.

వైద్యుతాన్- అర్చిరాది పథా విద్యుల్లోకం ప్రాప్యస్థితాన్ గన్తౄనిత్యర్థః. †తర్హి శ్రీహరిణా వరుణాదివినియోగానర్థక్యమిత్యత ఆహ-వరుణాదయస్త్వి) తి.

¶ ఇహ బ్రహ్మశబ్దస్య చతుర్ముఖపరత్వే హేత్వన్తరమాహ- (విశేషితత్వాచ్చే) తి.

తస్మాద్విద్యుల్లోకాదుపర్యమానవస్యైవ ప్రాధాన్యేనాతివాహి

౪॥ వైద్యుతాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౪॥

౧౦॥సూ॥* కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతః పరమభిధానాత్

త్రేధాఖలుజీవాస్సత్యలోకం వ్రజన్తి, కేచిత్పుణ్యాతిశయినః, కేచిద్ధిరణ్యగర్భోపాసకాః, కేచిదష్టాఙ్గయోగినఇతి. తత్రయేపుణ్యాతిశయేనసత్యలోకం వ్రజన్తితేకల్పాన్తరేఽధికారిణోభవన్తి, అష్టాఙ్గయోగినాందేవ యానేనసత్యలోకం ప్రాప్తానాం పరమపదప్రాప్తిం వక్ష్యతి, యేచహిరణ్యగర్భోపాసకాస్సత్యలోకం వ్రజన్తి కిం తేషాంతత్రలబ్ధ యోగానాం తదధిపత్యాగమన మనపేక్ష్యైవ పరమపదప్రాప్తిర్భవతి? ఉతతేషాం తదాగమన మపేక్ష్యైవ పరమపదప్రాప్తిర్భవతి? ఇతివిశయే+ప్రత్యభిధీయతే- (కార్యాత్యయ) ఇతి=సత్యలోకాధిపత్యలక్షణకార్యాన్త ఏవ,తదధ్యక్షేణ-సత్యలోకాధిపతినా హిరణ్యగర్భేణ సహైవ, తదుపాసకాః- తత్రసంజాతభగవదుపాసనాసన్తః, అతః- సత్యలోకాత్పరమ్, పరమపదంప్రాప్నువన్తీత్యేకత్వ సిద్ధిరిహ ఫలమిత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౪॥సూ॥౪॥

---

* భగవదుపాసకానాం దేవయానేన పథాచతుర్ముఖప్రాప్తిప్రస్తావేనచతుర్ముఖోపాసనయాతం ప్రాప్తానామపిస్మృతత్వాత్తద్విచారార్థంప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణ మారభతే- (కార్యాత్యయ)ఇతి.

+యథేహ భగవదుపాసకా ఏతల్లోకాధిపత్యాగమనమనపేక్ష్యపరంపదం వ్రజన్తితద్వత్సత్యలోకే లబ్ధభగవదుపాసనా అపితదధిపత్యాగమన మనపేక్ష్యైవపరంపదం వ్రజన్తీతిపూర్వ పక్షేప్రాప్తే హిరణ్యగర్భోపాసనయా సత్యలోకం గతానాం తదనుగ్రహాయత్తభగవదుపాసన వత్త్వాత్తథాశ్రుత్యనుగ్రహాచ్చతేషాం హిరణ్యగర్భాగమన మపేక్ష్యైవ పరంధామ ప్రాప్తిరితిభావేన సిద్ధాన్తయతి (ప్రత్యభిధీయత) ఇతి.

వగన్తవ్యమ్, కస్మాత్? "ఏవం పరేత్య భగవన్తమనుప్రవిష్టా యేయోగినోజితమరున్మనసోవిరాగాః। తేనైవసాకమమృతం పురుషంపురాణం బ్రహ్మప్రధాన ముపయాన్తి గతాభిమానాః" ఇతి "తే బ్రహ్మలోకే తుపరాన్తకాలే పరామృతాత్పరిముచ్యన్తిసర్వే" ఇతిచాభిధానాత్, ఇదముపలక్షణమ్, వసిష్ఠభృగుదక్షాదీనా మప్యధికారాన్తే బ్రహ్మణా సహైవ పరమపద ప్రాప్తిరితి నిశ్చేతవ్యమ్, ఖల్విద *మసూచి "యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణా" మిత్యనేన.

—✳ ౧౧॥సూ॥† స్మృతేశ్చ ✳—

" బ్రహ్మణాసహతే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతి సఞ్చరే। పరస్యాన్తే కృతాత్మానః ప్రవిశన్తిపరంపద" మితి స్మృతే శ్చాయమర్థ స్స్పష్టమవగమ్యతే, ప్రతిసఞ్చరః- ప్రళయః, ప్రాకృతిక ఇత్యర్థః.

౫॥ కార్యాత్యయాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥౨॥

—✳ ౧౨॥సూ॥ పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ✳—

సత్యలోకంప్రాప్తాయథోక్తాష్టాఙ్గ యోగినః కిం యథోక్తోపాసకవత్సత్యలోకాద్ధ్యూర్ధ్వగమనంప్రతీక్ష్య పరంధామప్రాప్తుముద్గచ్ఛన్తి? కింవాతదాగమనమప్రతీక్ష్యైవోద్గచ్ఛన్తి? ఇతివిశయే ¶యథోక్తోపాస

* అసూచి- సూచితమ్, చోదనాపాద ఇతి శేషః.

తస్మాదేషాం తదధ్యక్షేణైవ పరంధామప్రాప్తిర్నిష్యత ఇత్యధికరణ ముపసంహర్తవ్యమ్.

ఫలంచాయం నిశ్చయఏవేతిధ్యేయమ్. అ॥౫॥సూ॥౨॥

† యద్యప్యేతే హిరణ్యగర్భోపాసకాస్తదాగమనం ప్రతీక్షన్తేమైవ మష్టాఙ్గయోగి నస్తదాగమనం ప్రతీక్షన్త ఇతి ప్రత్యుదాహరణ సఙ్గత్యోత్తరాధికరణ ముపాకరోతి- (పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వా) దితి.

¶ యథోక్తోపాసకవత్- హిరణ్యగర్భోపాసక వదిత్యర్థః, ఏతే అష్టాఙ్గయోగినః.

కవత్తదాగమనంప్రతీక్ష్యైతఉద్గచ్ఛన్తీతి ప్రాప్తేప్రతిబ్రూమః-యేహ్యష్టాఙ్గయోగినో దేవయానేన పథా సత్యలోకం ప్రాప్తాస్తేతు కిఞ్చిత్కాలం సత్యలోకేబ్రహ్మణాకృతోపచారాదికం ప్రాప్య తదాగమనం కార్యాత్యయంచానపేక్ష్యతతస్సాక్షాత్పరంపద మాప్తు ముద్గచ్ఛన్త్యేవేతి జైమిని రాచార్యోమన్యతే, కుతః ? అష్టాఙ్గయోగేన సాక్షాద్భగవదుపాసకానాంహిరణ్యగర్భోపాసకాపేక్షయాముఖ్యత్వాత్,
¶ తస్మాత్తేషాంకార్యాత్యయపర్యన్తవిళమ్బో నభవతీత్యవగన్తవ్యమ్.

—※ ౧౩॥సూ॥ దర్శనాచ్చ ※—

దృశ్యతేచ “ నయత్రశోకోనజరానమృత్యుర్నార్తి ర్నచోద్వేగఋతేకుతశ్చిత్ । యచ్చిత్తతోదఃకృపయాఽనిదంవిదాందురన్తదుఃఖప్రభవానుదర్శనా ” దిత్యత్రసత్యలోకాదుద్గమనహేతుశ్చిత్తతోదః, తస్మాదేషాంకార్యాత్యయపర్యన్తం సత్యలోకే నవిళమ్బఇతినిశ్చీయతే.

—※ ౧౪॥సూ॥† నచకార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః ※—

యద్యపి “ ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మప్రతిపద్యేత ” ఇతిశ్రుతిర్విరిఞ్చి సభామధ్యవర్తి భగవద్గుణగణామృతపానార్థ నిర్మిత మణ్టపప్రాప్తిరేవాష్టాఙ్గయోగేన భగవదుపాసకస్య భవతీతి శ్రావయతి, తథాపి తస్యకార్యే- అనిత్యే సత్యలోకే చిర ముషితుమ్, నచ ప్రత్యభిసన్ధిః- నైవేచ్ఛా భవతీతి యావత్; తత్ర భగవ దుపాసన విరహిత భూలోకగత జీవ దురన్త దుఃఖాను దర్శన నిబన్ధనచిత్తతోదప్రసంగాదిత్యభిప్రాయః, తస్మాదగ్రతో యన్తీతి నిశ్చీయతే.

౬॥పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౩॥

పరబ్రహ్మోపాసనమాహాత్మ్యసూచనాయోత్తరాధికరణమారభ్యతే,

¶ ఫలకథన పూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

† అనిత్యత్వాత్సత్యలోకేవస్తుంనైషామిచ్ఛాస్త్యదిత్యాహ (నచే)తి.

—※{ ౧౫॥సూ॥ అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణఉభయథాఽదోషాత్తత్క్రతుశ్చ }※—

() అథయదుక్తమ్ "బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్" దిత్యత్ర ప్రతీకోపాసనం తదాలమ్బనాదీనపి కిమర్చిరాది రాతివాహికో గణో బ్రహ్మలోకంనయతి? ఉతఅప్రతీకాలమ్బనానేవేతినియమః? ఇతి+విశయం ప్రశమయతి_(అప్రతీకాలమ్బనా)నితి=ప్రతీకాలమ్బనాః- "మనోబ్రహ్మేత్యుపాసితే" ※త్యాది శ్రుత్యుపదిష్ట ప్రతీకోపాసననిష్ఠాః, అప్రతీకాలమ్బనాః- సాక్షాత్పరబ్రహ్మోపాసకాఉత్కృష్టా యోగినఇత్యర్థః, తానేవైష ఆతివాహికోర్చిరాదిదేవగణో దేవయానేన బ్రహ్మలోకం నయతీతి నియమఇతి భగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే, కుతః? ఉభయథాఽదోషాత్-నహి పరబ్రహ్మోపాసకా ఏవ పరమపదం ప్రాప్తుమర్చిరాది మార్గేణ బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్తి, నతుప్రతీకోపాస

అథనిర్బ్రహ్మవలోకనన్యాయేనప్రతీకోపాసకాననుస్మృత్యప్రసఙ్గసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభత ఇతిసూచయన్ తత్ఫలమాహ- (పరబ్రహ్మే) తి.

() అథేత్యర్థాన్తరే, తదాలమ్బనాదీనపి త్యత్రాదినా హిరణ్యగర్భోపాసకాగ్రాహ్యాః.

అర్చిరాదిరాతివాహికోగణః కింప్రతీకాలమ్బనానపి సత్యలోకంనయతి? కింవాననయతి? ఇతివిశయస్యార్థః.

+ పరమపదప్రేప్సుత్వాత్ ప్రతీకాలమ్బనానపిప్రోక్తాతివాహికోగణస్సత్యలోకంనయతీతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తేతేషామనుత్పన్నభగవదుపాసనత్వాత్తాన్ యథోక్తాతి వాహికోగణో దేవయానేనసత్యలోకంననయతీతిభావేనసిద్ధాన్తయతి-(విశయంప్రశమయతీ)త్యాదినా.

※ ఇత్యాదిశ్రుతీత్యత్రాదినా హిరణ్యగర్భోపాసనవిధిరూపశ్రుతిర్గ్రాహ్యా.

కా అపీత్యేవ ముభయథోపాసక గతివిభాగా భ్యుపగమస్య దోషో భవతి, అపిచ తత్క్రతు న్యాయశ్చైత మర్థం సమర్థయతి, క్రతు- రుపాసనమ్, సచ న్యాయ్యస్సేవహి యత్క్రతు స్స తదీయ మైశ్వర్యం ప్రాప్నుయాదితి. " తంయథాయథోపాసతే తదేవ తద్భవతీ" తిహి శ్రూయతే,* తతశ్చ పరబ్రహ్మక్రతూనేవార్చిరాది రాతివాహికో గణో దేవయానేనబ్రహ్మలోకం నయతీతి సాధ్వేతద్వ్యాహృతమ్,† అష్టాఙ్గయోగినాం భగవదుపాసకత్వా త్తత్క్రతుత్వమపిసమ్భవత్యేవ, నచ ప్రతీకోపాసకస్య పరబ్రహ్మక్రతుత్వం సమ్భవతి,తస్య ప్రతీక ప్రధానత్వాత్ ; ¶కింతు ప్రతీకోపాసకస్యాపిక్రమేణపరబ్రహ్మోపాసకత్వ రూపతత్క్రతుత్వంసిద్ధ్యేదిత్యభిప్రాయః

౭॥ అప్రతీకాలమ్బనాధికరణం సమాప్తమ్ సూ॥౧॥

—✻ ౧౬॥ సూ॥+ విశేషంచదర్శయతి ✻—

అథ సత్యలోకాదుత్క్రాన్తాః కిమాపరమ పదప్రాప్తే రన్తరాళేకిమప్య ప్రాప్య పరమ పదంప్రాప్నువన్తి?యద్వాకించిత్ప్రాప్య తదతిక్రమ్యైవ తే పరమ పదంప్రాప్నువన్తి ? ఇతి పరీక్షాయాం తత్రేదం ప్రతివిధీయతే-(విశేషంచే)తి=అత్ర విశేషశబ్దః పృథివీమ

---

* ఫలకథనపూర్వకమధికరణముపసంహరతి- (తతశ్చే)తి.

† అష్టాఙ్గయోగినాం పరబ్రహ్మక్రతుత్వముపపాదయన్ ప్రతీకాలమ్బనానాంతన్నాస్తీత్యాహ- (అష్టాఙ్గయోగినా)మితి.

¶ కదాపునః ప్రతీకోపాసకస్య తత్క్రతుత్వం సిద్ధ్యేదిత్యాశఙ్కాయామాహ- (కింత్వి) తి. అ॥౭॥సూ॥౧॥

\+ ఇహప్రతీకాలమ్బన ప్రాప్యప్రస్తావేన సత్యలోకాదూర్ధ్వమష్టాఙ్గయోగిప్రాప్యస్యోపస్థితత్వాత్తద్విచారాత్మకముత్తరాధికరణం ప్రసఙ్గసఙ్గత్యోపక్రమతే- (విశేషంచదర్శయతీ) తి.

సత్యలోకాదుద్గతానాం పరంధామప్రాప్తేః ప్రాక్ప్రాప్యస్య

పదిశతి, “ విశేషస్తు వికుర్వాణాదన్యస్సోఽగన్ధవానభూ”దిత్యాదౌ పృథివ్యాం విశేషశబ్దదర్శనాత్; తతశ్చార్చిరాది వర్త్మనా సత్యలోకం ప్రాప్తా భగవదుపాసకా స్సత్యలోకాదుత్క్రమ్య, విశేషమ్-పృథివ్యావరణమ్, ప్రతిపద్య తమతిక్రామన్తి, చశబ్దోఽనుక్త సముచ్చాయకః, తేనానేన చశబ్దేన సావరణాదీన్వ్యతిక్రమన్త స్తత్తదావరణాతిక్రమణావసరే పృథివ్యాది తత్తదావరణేష్వేవ లిఙ్గ దేహగతపృథివ్యాద్యంశాన్ యథాభాగం ప్రవిలాప్యానాదిత్వేనానువర్తమానాజ్ఞానేన సహ ప్రకృతి మాత్రావశేషితం లిఙ్గదేహంచ ప్రధానావరణే ప్రవిలాప్య తదపి ప్రధానావరణమతిక్రమ్య జాగరాద్యవస్థా సాక్షితయా విశ్వతైజస ప్రాజ్ఞ సంజ్ఞాపన్నానిరుద్ధ ప్రద్యుమ్న సఙ్కర్షణ నని వర్తిత జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్త్యవస్థాశ్చ ప్రహాయ స్వస్వరూప మాత్రావశేషితాస్సన్తో విరజాం నదీం తీర్త్వా పరిశుద్ధస్వరూపాశ్చ సన్తో మనో వాగాద్యగోచరం ముక్తవగానన్దయిత్రృ తయా తుర్య సంజ్ఞకవాసుదేవాధిష్ఠితం సాక్షాత్పరమపదం ప్రాప్నువన్తీత్యవగమయతి, కుతః? +యతో దర్శయతీమమర్థమ్ “ తతో విశేషం ప్రతిపద్య నిర్భయస్తేనాత్మనా

దేశానామ్నానా త్సత్యలోకా దుత్క్రమ్య త్వరమైవతే పరంధామ ప్రాప్నువన్తీతి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ- (తత్రేదం ప్రతివిధీయత)ఇత్యాదినా=సౌత్రచ శబ్దేనసూచితమబావరణాద్యతిక్రమమాహ- (తేనానేనే)తి= అనుక్తసముచ్చాయకేనేత్యర్థః.

+ నచైకేన చశబ్దేనాయంబహ్వర్థః కథమవగమ్యత ఇతి నశఙ్క్యమ్, సౌత్రాక్షరాణాం సారవద్విశ్వతోముఖత్వంచ “ అల్పాక్షరమసన్దిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖమ్ ” ఇతి సఙ్గతిభాష్యే ప్రోక్తత్వాత్సత్యలోకాదుపరి యోగినాం విశేషాద్యావరణ ప్రాప్తిరస్తీతి శ్రుతిరేవ దర్శయతీత్యాహ- (యతోదర్శయతీ)తి.

షోగ్నిమమూర్తిఃరత్వరన్ । జ్యోతిర్మయో వాయుముపేత్య కాలేవాయ్వాత్మనాఖంబృహదాత్మలిఙ్గమ్ ॥ ఘ్రాణేనగన్ధం రసనేనవైరస" మిత్యారభ్య " తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాన్తమానన్దమానన్దమయోవసాన"ఇతి, "విశ్వోథతైజసఃప్రాజ్ఞస్తుర్య ఆత్మాసమన్వయాం" దితిచైవంజాతీయకామ్నాయః, ¶తస్మాదర్చిరాదివర్త్మనానస్యలోకం ప్రాప్తాః కార్యాత్యయమనపేక్ష్యైవ ప్రాగ్ధిరణ్యగర్భోత్తరమూర్తల్లోకాదుత్తరస్య బ్రహ్మాణ్డం భిత్వా సాక్షాత్పరమపదం ప్రాప్నువన్తీతి నిశ్చీయతే.†యథామహారాజసమాశ్రిత స్తస్యపితుః పశ్యత స్తత్పుత్రోత్యన్తం తద్రాజసమాశ్రయేణ స్వపిత్రపేక్షయాభూయాంసంమహారాజప్రసాదంలబ్ధ్వా తత్పిత్రాసాదాదికమారుహ్య రాజ్ఞాసహ యథేచ్ఛం విహరన్మహారాజప దానన్దమనుభవతి తద్వదిదమవగన్తవ్యమ్. ౮॥ విశేషాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥౧॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల
తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్య పరమహంస
పరమగురు నిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త
శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే శ్రీభ
గవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవే
దాన్త సార మీమాంసాభాష్యే
చ తు ర్థా ధ్యా య స్య తృ తీ య ః పా దః.
తృతీయపాదస్థ సముదిత సూత్రసంఖ్యా॥౧౬॥

¶ ఫలకథనపూర్వకమధికరణ ముపసంహరతి- (తస్మా) దితి.

† భగవదుపాసకానాం ప్రాగ్ధిరణ్యగర్భాగమనాత్పరంధామారోహణంఘటమానం మన్వానోదృష్టాన్తేన సమర్థయన్ పాదార్థముపసంహరతి- (యథే) తి. అ॥౮॥సూ॥౧॥

చతుర్థస్యాధ్యాయస్యతృతీయఃపాదః.

శ్రీరస్తు.

శ్రీసీతారామాభ్యాంనమః.

అస్మత్సద్గురుచరణారవిన్దాభ్యాంనమః.

శ్రీమచ్ఛుకభాష్యే చతుర్థాఽధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

౧॥సూ॥ సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్.

*అవగతమేతత్తృతీయ పాదేఽష్టాఙ్గయోగినామర్చిరాదిమార్గేణసత్యలోకం ప్రాప్యతస్మాదుద్గతానాంసావరణబ్రహ్మాణ్డభేదనావసరే లిఙ్గదేహభఙ్గేసతి తేవిరజానదీ మపితీర్త్వాఽసాక్షాత్పరమ పదం ప్రాప్నువన్తీతి. అథైతావతా సపాదత్రయాధ్యాయత్రయకృతవిచారేణేయంప్రక్రియాసమ్పన్నా; నృణాంనిశ్శ్రేయససాధనానికర్మజ్ఞానం భక్తిశ్చేతిత్రీణిభవన్తి, తత్రకర్మ త్రివిధమ్, నివృత్తమ్, ప్రవృత్తమ్, నిషిద్ధమ్, చేతి; తత్ర నిషిద్ధానుష్ఠాతారో నిరయం వ్రజన్తి, ప్రవృత్తానుష్ఠాతారస్తు ధూమాదివర్త్మనా స్వర్గారోహావరోహాభ్యామిహపరలోకయోస్సంసరన్తస్సన్తోఽనవరతం సుఖదుఃఖాన్యనుభవన్తి, ని

ఆవిర్భావ్యయస్స్వరూపేణ యద్భక్తాః పరమేపదే।
బ్రహ్మసమ్పద్యనావృత్తాస్సీతారామస్సమేగతిః॥

*ఏతదధ్యాయేనాస్య పాదస్యైకవిషయత్వసఙ్గతిస్స్ఫుటైవ, అతీతపాదత్రయేణసామాన్యతోఽవగతాబ్రహ్మసమ్పత్తిరస్మిన్పాదేవిశేషతఃప్రపఞ్చ్యతే, అతస్సామాన్యజ్ఞానస్య విశేషచిన్తాహేతుత్వన్యాయమనురుధ్యపాదత్రయేణైతత్పాదస్య హేతుహేతుమద్భావసఙ్గతింవక్ష్యన్ సవిస్తరం వృత్తమనుస్మారయతి- (అవగతమేత) దిత్యాదినా= సఙ్గతి

వృత్తకర్మనిరతాస్తు చిత్తశుద్ధిమవాప్యక్రమేణ జ్ఞానం భక్తింవా ప్రాప్నువన్తి, జ్ఞానంచ ద్వివిధమ్, ఆత్మానాత్మవివేకోష్టాఙ్గయోగశ్చేతి,తత్ర ఆత్మానాత్మ వివేకినో విళమ్బ్యక్రమేణ భక్తియోగ మష్టాఙ్గయోగంవా ప్రాప్నువన్తి, అష్టాఙ్గయోగస్తు విఘ్న బహుళత్వేన శ్రమబహుళత్వేనచ ప్రాయేణదుష్కరతరఏవభవతి, తథాప్యనేక జన్మాన్తరకృతాభ్యాసేన కథంచి ద్యేషాం సిధ్యతి తేప్యష్టాఙ్గ యోగినః ప్రారబ్ధాన్తేసద్యోవా యథోక్త క్రమేణార్చిరాదిపర్వణోత్తరవర్త్మనావా సత్యలోకం ప్రాప్య బ్రహ్మాణ్డభేదన ద్వారా పరమపదం ప్రాప్నువన్తి, భక్తిస్తు భగవత్కథా తదీయ దివ్యమఙ్గళాభిధాన శ్రవణ కీర్తనాది భేదేన నవలక్షణాభవతి, సాపి ద్వివిధా, సకామా నిష్కామాచేతి. తత్ర సకామ భక్తినిష్ఠా భగవత్ప్రసాదోపచిత భోగాన్ భుక్త్వా ప్రారబ్ధేనసహ వినిర్ధూతానాద్యజ్ఞాన సహితప్రకృతి సమ్బన్ధా స్సన్తోంజసా పరమపదం ప్రాప్య బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్తి, నిష్కామభక్తి నిష్ఠాస్తు భజనారమ్భకాల ఏవ వినిర్ధూతానాద్యజ్ఞానసహిత ప్రకృతి సమ్బన్ధా స్సన్తస్త్వనవరతం భగవత్కథాభిధానశ్రవణకీర్తనాదిభి స్తమేవ భగవన్తం భజన్తః కృపయైవ బహూన్ జీవాన్ భవామ్బుధేరుద్ధరన్తశ్చ సన్తః ప్రారబ్ధాన్తే పరమపదం ప్రాప్య భగవతా సహతదనుగ్రహేణానవరత మవాఙ్మనోగోచర బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్తోవతిష్ఠన్త ఇతి.†తదిద ముక్తంసామాన్యతః "భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సమ్పద్యత" ఇత్యాది సూత్రేణాయమేవార్థోఽస్మిన్ పాదే

మాహ-†(తదిద) మిత్యాదినా, ఇదమ్-ప్రారబ్ధాన్తేభగవదుపాసకాస్తంసమ్పద్యన్తఇత్యుక్తమర్థజాతమ్. ఇత్యాదిసూత్రేణేత్యత్రాదినా "సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య" తి"విశేషంచదర్శయతి" తిచసూత్రద్వయంసూచయతి.అయమేవార్థః - బ్రహ్మానన్దమను భవన్తోఽవతిష్ఠన్త ఇతీతార్థఇత్యర్థః. * * *

విశేషతః ప్రపఞ్చ్యతే,*తత్రేదమామ్నాయతే "తస్మాదిమాంస్వాం ప్రకృతిం దైవీం సదసదాత్మికామ్। దుర్విభావ్యాం పరాభావ్యస్వరూపేణావతిష్ఠత" ఇతి, తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాన్త మానన్ద మానన్ద మయోఽవసాన " ఇతి. తత్ర కిముపభోగస్థాన భూత దేవలోకగతానామివైతేషాం పరమపదం ప్రాప్తానాం బ్రహ్మానన్దానుభవసాధనతయా దేహానుబన్ధోఽపేక్షితవ్యః? ఆహోస్విత్స్వరూపావిర్భావమాత్రమ్? ఇత్యస్యాం విచికిత్సాయాం ప్రాప్తాయాం† రాద్ధాన్తస్తావదభిధీయతే (సమ్పద్యే)తి= సమ్పత్తిః- ప్రాప్తిః,యథోక్తరీత్యా ఆత్యన్తికతయా ప్రకృతిసమ్బన్ధాద్విముక్తానాంపరం బ్రహ్మసమ్పద్యావతిష్ఠతాం తదానన్దానుభవసాధనతయాస్వస్వరూపావిర్భావఏవాపేక్షితవ్యః,కస్మాత్? స్వేనశబ్దాత్-శబ్దశ్శ్రుతిః,తథాహి"తేనాత్మనాత్మానముపైతిశాన్తమానన్దమానన్దమయోఽవసాన"ఇతి, "ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత"ఇతి,తథా"తస్మా దిమాంస్వాంప్రకృతిం దైవీంసదసదాత్మికామ్।దుర్విభావ్యాంపరాభావ్యస్వరూపేణావతిష్ఠత"ఇతిచైవం విధాభ్యశ్శ్రుతిభ్యోముక్తానాం స్వేనరూపేణావిర్భూతయావస్థేమావగమాదిత్యర్థః. ——※ ౨॥సూ॥ ముక్తఃప్రతిజ్ఞానాత్ ※——

ముక్తఇతి జాతావేకవచనమ్, యోహ్యత్ర"తస్మాదిమాంస్వాం ప్రకృతిం దైవీం సద సదాత్మికామ్।దుర్విభావ్యాం పరాభావ్యస్వరూపేణావతిష్ఠత" ఇతి, "తేనాత్మనాత్మాన ముపైతిశాన్త" మితిచ రమాత్మోపేతోపదిష్ట స్సత్వనాద్యనువర్తమానాజ్ఞానసహితకార్యకా

---

* ఇమాంసఙ్గతిమేవాస్యప్రాగధికరణేనాభిప్రేత్య విషయమాహ- (తత్రే)తి.†పరంధామప్రాప్తేరుపాసనఫలరూపత్వాత్తత్ఫలస్యదేహానుబన్ధేనవినాఽననుభావ్యత్వాద్దేవలోకగతానామివ పరంధామప్రాప్తానామపి బ్రహ్మానన్దానుభవసాధనతయా దేహానుబన్ధోఽపేక్షితవ్య ఇత్యేవంప్రాప్తేసిద్ధాన్తమాహ-(రాద్ధాన్తస్తావ) దిత్యాదినా.

రణాత్మక దేహద్వయసమ్బన్ధాద్వినిర్ముక్తస్సన్ పరిశుద్ధేస్వేనైవ స్వాత్మ నా బ్రహ్మణాస్వ మనుభవన్నవతిష్ఠత ఇత్యత్ర నసన్దేగ్ధవ్యమ్, తత్రాస్యాహో తోః పునరిద మవగమ్యతే ? తథా ప్రతిజ్ఞానాదితి బ్రూమః, తథా హిప్రతిజానాతిభగవాన్ బాదరాయణిరాచార్యః "ముక్తిర్హిత్వాన్యథారూపంస్వరూపేణవ్యవస్థితి" రితి, యథారోగనివృత్తౌసత్యాంరోగాన్నిర్ముక్తః పూర్వవత్సుఖస్వరూపేణావతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే, ఏవమనాద్యనువర్తమానాజ్ఞానసహితకార్యకారణాత్మక దేహద్వయసమ్బన్ధాద్వినిర్ముక్తోజీవః పరిశుద్ధేన జ్ఞానానన్దాదిగుణకేనస్వస్వరూపేణావతిష్ఠత ఇత్యుచ్యతే, తస్మాత్సుష్ఠూక్తమ్ " సమ్పద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దా"దితి. —※ ౩॥సూ॥※ఆత్మాప్రకరణాత్ ※—

ఏవం నామగోత్ర దేహాదిభ్యో వినిర్ముక్తతయాఽవతిష్ఠతాం సర్వేషామాత్మమాత్రావశేషాదాత్మేత్యేవావిశేషేణ సంజ్ఞా భవితుమర్హతి, కుతః ? ప్రకరణాత్- నామగోత్రాది వినిర్ముక్త తయా హి " తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాన్తమానన్ద మానన్ద మయోఽవసాన " ఇతి ప్రకరణం భవతి, నహి తత్ర చైత్ర మైత్ర యజ్ఞదత్త దేవ దత్తాది సంజ్ఞాః కల్ప్యేరన్, దేహనిబన్ధనత్వాత్తాసాంసంజ్ఞానాం దేహేన సహవినష్టత్వాత్, " యథా నద్యస్స్యన్దమానా స్సముద్రేఽస్తంగచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ-తథా విద్వాన్నామ రూపాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్య " మిత్యేవం జాతీయకేభ్యశ్శైబ్యమేవావగమాచ్చ, † తస్మాదాత్మేత్యేవాభిధీయన్తేముక్తాః.

౧॥ సమ్పద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥౩॥

—※ +అథ సాయుజ్యవిచారః※—

※ ముక్తానాంసత్యపిమిథోభేదేవైలక్షణ్యాందుర్జ్ఞేయమిత్యాహ(ఆత్మే)తి. † ఏవంముక్తస్వరూపావగతిరిహఫల మితిభావేనాధికరణముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. ౭॥౧సూ॥౩॥

+ ముక్తానాంమోక్షేసాయుజ్యం గతానామభ్యర్హిత త్వేనోప

౪॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్

" తేనాత్మనాత్మాన ముపైతి శాన్తమానన్ద మానన్దమయోవసాన " ఇత్యాదావపరోభవతి విశయః, కిం + ముక్తాః పరమపదే పరబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభూతా౽వతిష్ఠన్తే ? ఉతాహో ర్థాన్తరభూతా ఏవ సన్తో జ్యోతి జ్యోతిషీవా విభాగేన పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవతిష్ఠన్తే ? ఇతి, తత్రాధ్యవసాయయతి (అవిభాగేనే)తి=ముక్తాత్మానో భగవత్సాయుజ్యం ప్రాప్తాస్సర్వేపి పరమాత్మనోర్థాన్తరభూతా ఏవ సన్తో జ్యోతి జ్యోతిషీవ పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యవిభాగేనావతిష్ఠన్తో౽పరిమితానవరతానన్దమనుభవన్తీ త్యవగన్తవ్యమ్, ఏతదుక్తం భవతి, యథావా ప్రౌఢవత్యాన్ శ్రయే ప్రౌఢ జ్యోతిషి స్థితాసితరవత్వాన్

స్థితత్వాదనేనోత్తరాధికరణస్య ప్రసఙ్గసఙ్గతి రితిసూచయతి-(అథే)తి.

+ ముక్తాః- సాయుజ్యం గతా ఇత్యర్థః. " యథోదకే శుద్ధే శుద్ధమాసిక్తం తాదృగేవభవతి- ఏవం మునేర్విజానత ఆత్మాభవతి గౌతమే " తిశ్రుత్యా పరమపదే ముక్తానాం పరబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభూతత్వ ప్రాపణాత్తత్ర తే తథైవావతిష్ఠన్త ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే " యథోదక " మితిశ్రుత్యా యథా పరిశుద్ధే గఙ్గాద్యుదకే సిక్తం శుద్ధం యమునాద్యుదకమ్, తాదృక్- గఙ్గాద్యుదక సదృశమ్, తద్వత్పరిశుద్ధికరమేవభవతి, ఏవం విజానతో మునేః-భగవదుపాసకస్య, ఆత్మా-పరిశుద్ధం స్వరూపమ్, పరబ్రహ్మ ప్రాప్త్యనన్తరమ్, తాదృక్-పరబ్రహ్మవదానన్దమయమేవభవతీత్యేతాదృశార్థప్రాపణాన్న్యతయా తత్ర తేషాం బ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవనమవగమ్యతే, అపితు తయా " తేనాత్మనే " త్యాదిశ్రుత్యా చ తత్ర ముక్తానాం జ్యోతిజ్యోతిషీ వార్థాన్తరతయా౽వస్థానం భవతీత్యుపదిశన్ సిద్ధాన్తయతి-(తత్రే)త్యాదినా=యద్యుదకే సిక్తముదకమాధారోదకే నైకీభూయాత్తదా తత్వాధారోదకే వృద్ధిర్నోపలభ్యేత, అతస్తయోరుదకయోరస్త్యేవ స్వరూపభేదః, తస్మాన్న యథోదకమితి శ్రుతిర్ముక్తజీవానాం బ్రహ్మస్వరూపేణైక్యముపదేష్టుమీష్ట ఇతి ధ్యేయమ్.

త్రయాణి జ్యోతీంషి స్వరూపతోఽర్థాన్తరభూతాన్యేవ భవన్తి, ఏవం పరబ్రహ్మణి ముక్తాఽవతిష్ఠన్త ఇత్యవగన్తవ్యమితి. కస్మాత్? దృష్టత్వాత్- తథాహి "తేనాత్మనాత్మానముపైతి శాన్తమానన్దమానన్దమయోవసాన" ఇతి, "ఆత్మయాజ్యుపశాన్తాత్మా హ్యాత్మస్థో నివర్తత" ఇతి, "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే"తి,¶ తస్మాదవిభాగేనైషాం బ్రహ్మణా సాకం పరమపదేఽవస్థానమితి స్థితమ్.

—※ ౫॥సూ॥ † బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ※—

బ్రహ్మణోఽప్యపహతపాప్మత్వాద్యనన్తపరమకల్యాణపరమమఙ్గళగుణగణపరిపూర్ణస్వరూపమిత్యవధృతమ్, తేనైవ బ్రాహ్మేణ స్వరూపేణ సాకమవిభాగావస్థానాదేషామపి ముక్తానామపహతపాప్మత్వాది గుణా ఆవిర్భవన్తీతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే, కస్మాత్? ఉపన్యాసాదిభ్యః- తేషామపహతపాప్మత్వాది గుణానాం ముక్తాత్మస్వపి "య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విరజో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్ప" ఇతి శ్రుత్యుపన్యాసాదిభ్య ఇత్యర్థః, ఆదిగ్రహణేన "తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి స తత్ర తత్ర పర్యేతి జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణ" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తానన్దవిశేషావిర్భావమావేదయతి, తస్మాన్ముక్తాత్మనామపహతపాప్మత్వాదయో గుణా ఆవిర్భవన్తీతి నిశ్చేతవ్యమ్, పరమపద ఏవ స్థిత్వా సఙ్కల్పమాత్రేణాఖిలలోకేషు భగవత్కృతాత్యద్భుతానన్తకోట్యవతారలీలాద్యవసాయనకామచారః, తతో భగవద్గుణగణరసానుభవో జక్షణమ్, తతో గోప్యాదివత్తన్మయత్వేన తల్లీలానుకరణం క్రీడా, తతోఽపి తత్ర రసానుభవో రమణమితి బోద్ధవ్యమ్. ... ... ※

—※ ౬॥సూ॥ *చితితన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః ※—

¶ ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి-(తస్మా)దితి.

† సాలోక్యాదిగతముక్తాత్మసాధరణమపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావమాహ-(బ్రాహ్మేణే)తి. *ముక్తానాం గుణావిర్భావ

యద్యపి పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యపహతపాప్మత్వాదయో గుణా భవన్తి తథాపి, చితి-జ్ఞానఘనే తస్మిన్, సమ్పన్నానాం ముక్తానాం చైతన్యమాత్రేణ స్వరూపేణావిర్భావోయుక్తః, చైతన్యాత్మకత్వాచ్చ తేషామిత్యౌడులోమిరాచార్యోమన్యతే, "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ- ఏవం వా అరే యమాత్మానన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవే" త్యాదిభ్యః ప్రజ్ఞానఘనత్వం వ్యక్తమేవావధృతం బ్రహ్మణః.

౭॥సూ॥ఏవమప్యుపన్యాసాత్పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః

ఏవం చైతన్యమాత్రస్వరూపేణావిర్భావాభ్యుపగమేపి 'అపహతపాప్మే' తి శ్రుత్యుపన్యాసాదిభ్యోఽవగతస్యపూర్వస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణజాతస్యసద్భావాత్తద్విశిష్టస్వరూపేణావిర్భావావిరోధమేవముక్తానాం భగవాన్బాదరాయణోమన్యతే, ఏతచ్చమననం సాలోక్యాదిగతముక్తాత్మసాధారణమితిజ్ఞేయమ్. ౨॥అవిభాగాధికరణంసమాప్తం.సూ॥౪

౮॥ సూ॥ సఙ్కల్పాదేవతు తచ్ఛ్రుతేః

కింముక్తస్స్వాతన్త్ర్యేణైవానన్దమనుభవతి? కింవా భగవత్సఙ్కల్పాదేవతత్పరతన్త్రస్సన్నానన్దమనుభవతి?ఇతి విశయే ప్రాప్తే ప్రబ్రూమః, ముక్తోభగవత్సఙ్కల్పాత్తత్పరతన్త్ర ఏవసన్ బ్రహ్మానన్దమనుభవతీతి ప్రతిపత్తవ్యమ్, కుతః ? తచ్ఛ్రుతేః - తథాహి శ్రూయతే "ఏష హ్యేవానన్దయాతి - ఏతస్యైవా

విషయే పక్షాన్తరమాహ- (చితితన్మాత్రేణే)తి. * *

తస్మాన్ముక్తాత్మనామపహతపాప్మత్వాదిగుణా ఆవిర్భవన్తీతి సిద్ధమ్. అ॥౨॥సూ॥౪॥

అపహతపాప్మత్వాదిగుణావిర్భావవదానన్దగుణావిర్భావం. వక్తుం దృష్టాన్తసఙ్గత్యోత్తరాధికరణమారభతే- (సఙ్కల్పాదేవత్వి)తి. (ప్రా)గధికరణేముక్తస్యసత్యసఙ్కల్పత్వోక్త్యాసస్వసఙ్కల్పాదేవానన్దమనుభవతీతిపూర్వపక్షేసిద్ధాన్తమాహ- (ప్రబ్రూమ)ఇత్యాదినా.

నన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ఉపజీవన్తి " ఇతి. † తస్మాద్భగవత్సఙ్కల్పాదేవ తదానన్దానుభవో ముక్తస్య భవతీతి జ్ఞేయమ్.

౯॥సూ॥ అతఏవ చానన్యాధిపతిః

అతః- యథోక్తశ్రుతేరేవ, ముక్తోఽనన్యాధిపతిశ్చావగన్తవ్యః, అనన్యాధిపతిత్వ- మకర్మవశ్యత్వమ్, భగవదేకపతిత్వమితియావత్, శ్రీభగవాన్ ఖలు ముక్తాననవరత మానన్దయన్ పాలయతి- అతో యమనన్యాధిపతిః. ౩॥ సఙ్కల్పాధికరణంసమాప్తమ్.సూ॥-౨॥

౧౦॥సూ॥¶ అభావం బాదరిరాహ హ్యేవమ్.

తదేవం " సాలోక్య సార్ష్టి సామీప్య సారూప్యైకత్వమిత్యుక్తే " త్యత్రాన్తశ్శ్రూయమాణభగవత్సాయుజ్యం గతానాం ముక్తానాం బ్రహ్మానన్దానుభవప్రకారోవిచారితః, తత్రాదితశ్శ్రూయమాణ భగవత్సాలోక్యాదికం ప్రాప్తానాం కింభగవదనన్తకల్యాణగుణగణానుభవ సాధనత్వేన శరీరేంద్రియాణిసన్తి ? కింవానసన్తి? ఆహోస్విదుభయమప్యస్తి ? ఇతివిచికిత్సాయాం ప్రాప్తాయాంతత్ర* బాదరిస్తావదాచార్యో దేహేన్ద్రియాభావమేవముక్తానాంమన్యతే, కస్మాత్? "నహవైసశరీరస్యప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి-అశరీరం వావసన్తంనప్రియాప్రియేస్పృశతః-మనసైతాన్కామాన్ పశ్యన్ రమతే యఏతేబ్రహ్మలోకే" ఇత్యేవంహిశ్రుతిరాహ,బ్రహ్మలోకే-పరమప

---

† ఫలకథనపూర్వకమేతత్సూత్రార్థముపసంహరతి (తస్మా)దితి. అ॥౩॥సూ॥౨॥

¶ ముక్తస్య యథాఽఽనన్దాదిగుణావిర్భావోనియతఃమైవంతస్య శరీరావిర్భావోనియత ఇతిప్రత్యుదాహరణసఙ్గత్యోపరితనాధికరణ మారోహతి- (అభావ) మితి. * * *

ఉభయమ్- దేహేన్ద్రియాద్యభావతద్భావోభయమిత్యర్థః.

* సూత్రకృద్దర్శిత పూర్వపక్ష ద్వయార్థక. సూత్రయోర్మధ్యే " అభావం బాదరి " రితిప్రథమసూత్రం వ్యాచష్టే- (తత్రబాద

ద్వే, కామాన్-భగవత్సఙ్కల్పరచితాత్యద్భుతలీలావిశేషాన్, రమతే-మ
నసా భగవల్లీలామృతం నిషేవతే, తతశ్చ ముక్తా భగవన్మహిమామృతనిషే
వణార్థమప్రాకృతమనోమాత్రమాత్మన ఇచ్ఛాయాం సఙ్కల్పయన్తీ
తిగమ్యతే, తస్మాన్ముక్తానాం దేహేన్ద్రియాభావ ఇతి బాదరిరాద్ధాన్తః.

—౧౧॥సూ॥ భావం జైమినిర్వికల్పామననాత్—

*జైమినిరాచార్యస్తు ముక్తానామప్రాకృతస్య సేన్ద్రియస్య శరీరస్య సద్భా
వం మన్యతే, కుతః "సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ"త్యాదినా భగవత్సా
లోక్యాదికం ప్రాప్తానాం వివిధభవనరూపవికల్పామననాత్, నహి తే
షామన్తరేణ దేహాదికమనేకధా భవనం సామఞ్జస్యమియాత్, తస్మా
దేషామప్రాకృతదేహేన్ద్రియాదిమత్త్వమస్తీతి జైమిని రాద్ధాన్తః,
"నహ వై సశరీరస్య ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి" ఇతి శ్రుతిః కర్మ
నిబన్ధన శరీరే సావకాశేత్యభిప్రాయః. ... ... *

—౧౨॥ †ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః—

భగవాన్ బాదరాయణస్తు, అతః-"మనసైతాన్ కామాన్ప
శ్యన్ రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ"త్యేవ
మశరీరత్వసశరీరత్వోభయప్రతిపాదకశ్రుతేరేవ, ప్రాకృతశరీరరహి
తత్వమప్రాకృతశరీరవత్త్వం చేత్యుభయవిధ ధర్మవత్త్వం ముక్తా
నాం సాధ్వేవ భవతీతి మన్యతే, ద్వాదశాహవదిత్యేకస్యైవ ముక్తస్యా
శరీరత్వసశరీరత్వోభయవిధ ధర్మవత్త్వే దృష్టాన్తః, యథా ఏకస్యై
వ ద్వాదశాహస్య సత్రత్వమహీనత్వం చేత్యుభయవిధ ధర్మవత్త్వం
భవతి తద్వత్, ద్వాదశాహశ్చ "ద్వాదశాహమృద్ధికామా ఉపేయు" రి
తి విధిమనురుధ్య బుద్ధికామనయా సఙ్కల్పితస్సత్రం భవతి, స ఏవ "యః
కామయేత ప్రజాయేయేతి స ద్వాదశరాత్రేణ యజేత" ఇతి విధిమనురుధ్య

రిస్తావ)దిత్యాదినా. *ద్వితీయసూత్రమ్"భావం జైమిని" రితి తద్వ్యా
చష్టే-(జైమినిరాచార్యస్త్వి)త్యాదినా. †అభిప్రాయభేదేన పక్షద్వ
యమభ్యుపగమ్య సిద్ధాన్తమాహ సూత్రకారః (ద్వాదశాహవ)దితి.

ప్రజాకామనయా సఙ్కల్పితశ్చేదహీనో భవతి, తస్మాద్భగవత్సాలోక్యాదికం ప్రాప్తానామేవం ప్రాకృతశరీరరహితత్వమప్రాకృతశరీరవత్త్వం చేత్యుభయం యుక్తమితి స్వసిద్ధాన్తః. ఏతమేవార్థముదాహరణేన స్పష్టయతి.—※ ౧౩॥సూ॥ తన్వభావే సన్ధ్యవదుపపత్తేః ※—

తన్వభావే-ప్రాకృతశరీరాభావపక్షే, ముక్తానాం నకశ్చిద్విరోధః, కుతః? సన్ధ్యవదుపపత్తేః-తథాహి-అన్తర్బహిశ్చేత్యేతదుభయసన్ధౌ ద్వారే వర్తమానస్సన్ధ్యః-పార్షద ఇత్యర్థః, యథా జయవిజయాది పార్షదానామ్ "దేహేన్ద్రియాసుహీనానాం వైకుణ్ఠపురవాసినా"మితి ప్రాకృతశరీరాభావాభ్యుపగమపక్షే నకశ్చిద్విరోధః, తద్వదిదమప్యవిరుద్ధమేవ ముక్తానాముపపద్యతే. —※ ౧౪॥సూ॥ భావే జాగ్రద్వత్ ※—

ముక్తానామప్రాకృతతనుసద్భావేపి నకశ్చిద్విరోధః, కుతః? యతో జాగ్రద్వదేవ తచ్చోపపద్యతే- యథా భగవత్సేవాజాగరూకాణాం పార్షదాదీనామప్రాకృతతనుసద్భావ ఉపపద్యతే, తద్వదేవ ముక్తానామప్యప్రాకృతతనుసద్భావస్సూపపద్యత ఇతి జ్ఞేయమ్, అత ఏవ శ్రూయతే "నయత్ర మాయా కిము తాపరే హరేరనువ్రతా యత్ర సురాసురార్చితాః। శ్యామావదాతాశ్శతపత్రలోచనాః పిశఙ్గవస్త్రాస్సురుచస్సుపేశసః॥ సర్వే చతుర్బాహవ ఉన్మిషన్మణిప్రవేకనిష్కాభరణాస్సువర్చసః। ప్రవాళవైడూర్యమృణాళవర్చసః పరిస్ఫురత్కుణ్డల మౌళిమాలిన" ఇతి. ౪॥ అనన్యాధిపత్యధికరణం సమాప్తమ్॥ సూ॥౫॥

—※ ౧౫॥సూ॥ ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి ※—

+"భావం జైమినిర్వికల్పామననా"దిత్యారభ్యైతావతా సాలోక్యాదికం ప్రాప్తానామప్రాకృతశరీరసద్భావోఽభ్యుపేతః, తత్ర "త్రిధాభ

తస్మాన్ముక్తానాముభయవిధత్వం సిద్ధమితి నిర్ణయోఽత్ర ఫలమితి ప్రదర్శ్యాధికరణముపసంహర్తవ్యమ్. అ॥౪॥సూ॥౫॥ +దేహాదిసద్భావముపజీవ్యాతదావేశస్యైవోచ్యమానత్వాత్ "భావం జైమిని" రితి సూత్రేణాస్యోపజీవ్యోపజీవకభావరూపాం సఙ్గతిం సూచయతి. (భావం జైమిని) రితి.

వతిపఞ్చధా భవతీ" త్యాదిశ్రుత్యుక్తమనేకధాభవనం ముక్తాత్మనో
నోపపద్యతే? ఆహోస్విదుపపద్యతే? ఇతి విశయే ప్రత్యగాత్మనోఽణుత్వే
నైకధావృత్తిత్వావధారణాదనేకధాభవనం నోపపద్యత ఇత్యేవం ప్రా
ప్తే ప్రత్యభిధత్తే - (ప్రదీపవ)దితి = యథా ప్రదీపస్యైకత్రైవ విద్యమానస్య
దీపాన్తరరూపేణ వర్త్యన్తరేష్వావేశ ఉపపద్యతే, ఏవమస్యాత్మనో
ఽణుత్వే నైకధావర్తిత్వేపి యథాసఙ్కల్పం బహూని శరీరాణి సఙ్క
ల్ప్య తేషు సర్వేష్వపి దేహేష్వావిశ్యానేకధా భవనముపపద్యతే, కస్మా
త్? 'సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పఞ్చధా భవతి సప్తధా భవతి నవధా భవ
తీ'' తి శాస్త్రమణోరప్యస్య ముక్తాత్మనోఽనేకధాభవనం హి దర్శయ
తి+ అత్రేదం తత్త్వం - "మూర్తిభిశ్చ చతుర్భిశ్చ చతుర్వింశతిమూర్తయః। జా

+ బద్ధావస్థాయాం జీవస్యాణుత్వే నైకదేశవర్తినస్సతస్తిరోహి
తస్వరూపగుణత్వేప్యస్యాపాదమస్తకావేశస్తత్ర శీతోష్ణాద్యుపలబ్ధ్యా
నిశ్చీయతే, తదా కిం పునర్వక్తవ్యం తస్య ముక్తిదశాయామావిర్భూతస్వ
రూపగుణస్య సతశ్శ్రీభగవత్సమగ్రానుగ్రహలబ్ధ నిరవగ్రహజ్ఞానై
శ్వర్యవశాద్దేహాన్తరావేశో నిశ్చీయత ఇతి భావేనాధికరణసారార్థ
మాహ - (అత్రేదం తత్త్వ)మితి = ఏతేన ముక్తస్యాపి లిఙ్గోపహితత్వమభ్యు
పేత్య తాదృశలిఙ్గదేహస్య వ్యాపిత్వాత్తదేవానేకదేహేషు ప్రదీపవదా
విశత్యతస్తదుపహితస్య జీవస్య "సఏకధా భవతి త్రిధా భవతీ" త్యాదిశ్రు
త్యుక్తానేకధాభావ ఉపపద్యత ఇతి నిరస్తమ్, ముక్తే లిఙ్గోపధానాభ్యుపగ
మస్యాన్యాయ్యత్వాత్, తదభ్యుపగమే వా కథం జీవస్య ముక్తత్వముపపద్యే
త? యది చాయం ముక్తైశ్వర్యానుభవస్సత్యలోక ఏవేత్యుచ్యతే తదా
తల్లోకం గతానాం వక్ష్యమాణమనావృత్తివచనజాతమ్ " స్థానమ
దీయం సహ విశ్వమేతత్ క్రీడావసానే ద్విపరార్ధసంజ్ఞే। భ్రూభఙ్గమాత్రేణ
హి సన్నిధత్తే కాలాత్మనో యస్య తిరోభవిష్యతి" ఇత్యాది ప్రజాపతివా
క్యం చ విరుధ్యేత, కిం చైతన్మతే ఏక త్రిపఞ్చధాభవనాదేరేవం లిఙ్గవిషయ
త్వే తాదృశదేహస్యైవ ముక్తత్వప్రసక్త్యాభూయాత్స్యాచ్ఛాస్త్రవిరో

ధః, యస్త్వేకక్రమశో బ్రహ్మన్ దీపాద్దీపాన్తరం యథే''తి శ్రీపాఞ్చరాత్రవచనమనురుద్ధ్య యథా పరమాత్మా స్వాత్మానం వాసుదేవాదిరూపేణ మత్స్యాదిరూపేణ చ వ్యూహ్యానేకధా భవతీతి తద్వత్తదనుగ్రహేణ ముక్తా అపి స్వాత్మానమనేకధా వ్యూహ్య భగవల్లీలామృతనిషేవణం కుర్వన్తీత్యనుసన్ధేయమ్, *తస్మాదవిరోధః. ... ... *

—*{ ౧౬॥సూ॥ స్వాప్యయసమ్పత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి }*—

నను ముక్తస్యానేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యం కథం సఙ్గచ్ఛేత? యతః ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాన్తర''మిత్యాదిరామ్నాయః పరమపదం ప్రాప్తస్యాన్తర్బహిర్జ్ఞానమపి వారయతీతి చేదత్రోచ్యతే-(స్వాప్యయసమ్పత్త్యో)రితి=స్వమ్-ప్రాజ్ఞ, మప్యేతి-ప్రాప్నోతీతి స్వాప్యయః-సుషుప్తిః, సమ్పత్తిః-ప్రాకృతికప్రళయే బ్రహ్మసమ్పత్తిః, తయోరన్యతరావస్థాపేక్షం హి ''ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్త'' ఇత్యామననం భవతి, తాదృశామననం స్వాప్యయసమ్పత్త్యన్యతరవిషయమిత్యభిప్రాయః, ¶ ముక్తిదశాయాం త్వప్రాకృతైశ్వర్యాది హ్యావిష్కృతం, అతోఽనేకశరీరావేశాదిలక్షణమైశ్వర్యం ముక్తస్య సఙ్గతతమమేవేతి ధ్యేయమ్. ౫॥ ప్రదీపవదధికరణం సమాప్తమ్, సూ॥ ౨॥

—*{ ౧౭॥సూ॥ †జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ }*—

అపహతపాప్మత్వాదిసత్యసఙ్కల్పత్వాన్తగుణాష్టకావిర్భా

నచాయమస్మన్మతే విరోధోఽస్తీత్యాహ-(తస్మా)దితి. ¶ ఫలోపదేశపూర్వకమధికరణముపసంహరతి-(ముక్తిదశాయాం త్వి)తి. అ॥౫॥సూ॥౨॥

†అత్ర ప్రదీపవదావేశ ఇతి పరమాత్మవత్స్వచ్ఛన్దతోఽనేకదేహగ్రహణాభిధానాద్బ్రాహ్మేణేత్యత్ర సత్యసఙ్కల్పత్వాభిధానాచ్చ ముక్తస్యాపి విశ్వసృష్టినియమనాదివ్యాపారః ప్రసజ్యేతేత్యాక్షేపసమాధానార్థత్వాదుత్తరాధికరణమాక్షేపసఙ్గత్యోపక్రమతే-(జగద్వ్యాపారవర్జ)మితి.

వేన పరమాత్మవన్నానాదేహస్వీకారశక్త్యుదయేన చ ముక్తస్యాపి కిం జగత్సృష్టినియమనాదిరపి కదాచిత్సమ్భవతి? ఉత నః ఇతి మీమాంసాయాం ప్రత్యుత్తరమ్-(జగద్వ్యాపారవర్జ)మితి= ముక్తో జగత్సృష్టినియమనాదివ్యాపారాన్వర్జయిత్వా అన్యానఖిలాన్వ్యాపారాన్ భగవదనుగ్రహేణ కర్తుమర్హతి, జగత్సృష్ట్యాదివ్యాపారం తు నిత్యత్వేన భగవాన్ పరమాత్మైవ కరోతీతి నిశ్చేతవ్యమ్, కుతః? ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ- తథా హి "స వై కిలాయం పురుషః పురాతనో య ఏక ఆసీదవిశేష ఆత్మని। అగ్రే గుణేభ్యో జగదాత్మనీశ్వరే నిమీలితాత్మన్నిశి సుప్తశక్తిషు ॥ స ఏవ భూయో నిజవీర్యచోదితాం స్వజీవమాయాం ప్రకృతిం సిసృక్షతీమ్। అనామరూపాత్మని రూపనామనీ విధిత్సమానోऽనుససార శాస్త్రకృత్" తథా "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ- తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః" తథా "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యేవమాదీని జగత్సృష్టిప్రకరణాని సాక్షాత్పరమాత్మకర్తృకం హి జగద్వ్యాపారాదికముపదిశన్తి, న హ్యత్ర జగద్వ్యాపారాదౌ చిరకాలోపాసనార్జిత భగవత్ప్రసాద లబ్ధమోక్షస్య ప్రత్యగాత్మనస్సన్నిహితత్వమస్తి, యేనాయం *జగద్వ్యాప్రియేత, అపి చ జగద్వ్యాపారాభ్యుపగమే ముక్తానామానన్త్యాద్వినిగమనాభావేన ఏకస్మిన్నేవావసరే కస్యచిత్ స్థిత్యభిప్రాయః, కస్యచిత్సంహారాభిప్రాయ ఇత్యాది భూయాన్విరోధో భూయాత్, తస్మాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమేవ పరమాత్మపరతన్త్రం ముక్తైశ్వర్యం భవతీత్యధ్యవసీయతే.

—※ ౧౮॥సూ॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః ※—

అథాపి స్యాత్ "ఆప్నోతి స్వారాజ్య"మిత్యేవం జాతీయకయా శ్రుత్యా ప్రత్యక్షేణ జగద్వ్యాపారోపదేశాన్ముక్తస్య జగద్వ్యాపా

పూర్వపక్షస్తూక్త ఏవ, *జగద్వ్యాప్రియేత- జగద్వ్యాపారం కుర్యాదిత్యర్థః. పూర్వపక్షే జగదీశ్వరానన్త్యసిద్ధిః, సిద్ధాన్తే విచిత్రానన్తశక్తేస్సర్వజ్ఞస్యాశేషచేతనచేతితానస్య పరమాత్మనశ్శ్రీమన్నారాయణస్యై

రోప్యస్తీతి చేన్నైతదస్తి, కుతః? ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః- ఆధికారికమ- యద్ధైరణ్యగర్భమణ్డలం సత్యలోకః, తత్రత్యభోగ ప్రాప్తి రేవదేవయానేన సత్యలోకంప్రాప్తస్య ''ఆప్నోతిస్వారాజ్య'' మిత్యాది నోచ్యతే, 'శుక్లోరాకోత్తరస్సవరా' డితివాక్యశేష ఘటకస్వ రాట్ఛబ్దోఽపియథోక్తార్థమేవావగమయతి,తస్మాన్ముక్తస్యజగద్వ్యాపారవర్జమేవైశ్వర్యం భగవదనుగ్రహేణావిర్భవతీతి నిశ్చీయతే.

—*— ౧౯॥సూ॥ ¶వికారావృత్తిచతథాహిస్థితిమాహ —*—

అవృత్తిః-అగోచరః, అపిచ ప్రకృతివికారభూతవాగాద్యగోచరత్వేన వర్తమానంపరంధామప్రాప్తా నామనవరతం బ్రహ్మానన్దమనుభవతాం తత్రైవావస్థానముచితతమమ్, నతు జగద్వ్యాపారాదౌ, కుతః? తథాహిస్థితిమాహ- స్వయమేవ భగవాన్ముక్తస్య ''సమ్పద్యతేగుణైర్ముక్తో జీవోజీవంవిహాయమామ్ । జీవోజీవేన నిర్ముక్తోగుణైశ్చాశయసమ్భవైః॥ మద్భైవబ్రహ్మణాపూర్ణోనబహిర్నాన్తరంచరే''దితి, తథాచ పరబ్రహ్మసమ్పన్నానామనవరతం తదానన్దసముద్రనిమగ్నానాం నతతఃపునరుత్థానసజ్కల్పోభవతీ త్యభిప్రాయః, ఏతదన్యత్రచామ్నాయతే, '' చిత్తం బ్రహ్మసుఖ స్పృష్టంనైవోత్తిష్ఠేతకర్హిచి '' దితి, '' స్మరన్ముకున్దాఙ్ఘ్ర్యుపగూహనం పునర్విహాతు మిచ్ఛేన్నరసగ్రహోయత '' ఇత్యాదిచ. ... *

—*— ౨౦॥సూ॥ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే —*—

దర్శయతశ్చశ్రుతిస్మృతీ పరమపదస్యైవం ప్రకృతివికారవాగాద్యగోచరత్వేనస్థేమానమ్, '' యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహే '' తి, తథా '' నతత్రసూర్యోభాతి నచంద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాన్తికుతోఽయమగ్నిః '' రితి, తథా '' నయత్రవా

వజగత్కర్తృత్వసిద్ధిరితిఫలవివేకః.

¶ కించముక్తానాంజగద్వ్యాపారాద్ప్రవృత్త్యవసరోనాస్తీత్యాహ- (వికారే) తి.

చానమనో న సత్త్వం తమో రజో వా మహదాదయో మీ । న ప్రాణబుద్ధీంద్రియ దేవతా వా న సన్నివేశః ఖలు లోకకల్పః ॥ న స్వప్నజాగ్రం న చ తత్సుషుప్తి న ఖం జలం భూరనిలోఽగ్నిరర్కః । సంసుప్తవచ్ఛూన్యవదప్రతర్క్యం తన్మూలభూతం పదమామనన్తి, ఇతి, తథా "న యత్ర కాలో నిమిషాం పరః ప్రభుః కుతో ను దేవా జగతాం య ఈశిరే । న యత్ర సత్త్వం న రజస్తమశ్చ న వైవికారో న మహాన్ ప్రధానమ్॥ పరం పదం వైష్ణవమామనన్తి" త్యాదికాః శ్రుతయః, స్మృతయస్తు "న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాఙ్కో న పావకః। యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమే" త్యాదికాః, తస్మాత్ప్రకృతివికారవాగాద్యగోచరమేవ పరమపదమితి ధ్యేయమ్. ... ... *

—⁂ ౨౧॥సూ॥*భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ ⁂—

ఇతశ్చ ముక్తైశ్వర్యం జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యతే, యస్మాన్ముక్తానాం పరమకల్యాణ పరమమఙ్గళాఖిలగుణగణపరిపూర్ణేన సర్వజ్ఞేన పరబ్రహ్మణా సాకం భోగమాత్రసామ్యం శ్రూయతే, "సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి- రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతి- స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః- శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్యే" త్యాదిషు. ... ... *

† నన్వేవం చేదేషామైశ్వర్యం సాతిశయవత్త్వేనాన్తవత్త్వాత్, తతశ్చైషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతేత్యత ఉత్తరం ప్రపఠతి + భగవాన్ బాద

---

* ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారావర్జత్వే హేత్వన్తరమాహ- (భోగమాత్రే) తి, ఇతః- ఏతస్మాల్లిఙ్గాదిత్యర్థః. యస్మాదేవం తస్మాదేతస్మాల్లిఙ్గాదితి యోజనీయమ్.

† "అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దా" దిత్యుత్తరసూత్రనిరస్తాం శఙ్కామాహ- (నన్వేవం చే) దితి. సూత్రకారం పూజయతి-+(భగవా) నితి= అస్యైతచ్ఛాస్త్రప్రణేతుః కృష్ణద్వైపాయనస్య సమగ్రైశ్వర్యాదిషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణత్వం సూచయతి, బాదరాయణపదేన తస్య బ

రాయణఆచార్యః. ... ... *

—※ ౨౨॥సూ॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్.※—

ఏవంమేమే సదాచార్యా దుపదేశం ప్రాప్యాజనసావాప్తే సాజస్రం భగవద్గుణగణాభిధాన శ్రవణకీర్తనాదిరూప భగవద్భజనే నదుర్జయమనోనిగ్రహాది శ్రమానుభవ పూర్వకాష్టాంగ యోగలక్షణేనోపాసనేనవా దేహాన్తే భగవదనుగ్రహేణ పరమపదం ప్రాప్తేసర్వేఽపి పరమపదాన్న చంద్రలోకాదివద్భుక్తభోగా ఆవర్తన్తే, కస్మాత్పునరిదనువగమ్యతే? శబ్దాత్- "మయ్యేవ బ్రహ్మణో పూర్ణో న బహిర్నాన్తరంచరేత్- ఏతాంగతింభాగవతీంగతోయస్సవైపునర్నేహ విషజ్జతేఙ్గ - యద్గత్వాననివర్తన్తే యోగీన్ద్రగవినిర్గమే । ఆత్మయాజ్యుపశాన్తాత్మాహ్యాత్మస్థోననివర్తతే ॥ ఏతేనప్రతిపద్యమానా ఇమంమానవమావర్తం నావర్తన్తే బ్రహ్మలోకమభిసమ్పద్యతే నచ పునరావర్తతే నచపునరావర్తతే- మాముపేత్యపునర్జన్మదుఃఖాలయమశాశ్వతమ్ । నాప్నువన్తిమహాత్మానస్సంసిద్ధింపరమాంగతాః॥ ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున । మాముపేత్యతుకౌన్తేయపునర్జన్మనవిద్యతే ॥ ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్యమమసాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేఽపినోపజాయన్తే ప్రళయేనవ్యథన్తిచ ॥ యద్గత్వా ననివర్తన్తేతద్ధామపరమంమమే " త్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యఇత్యర్థః, త

దరికాశ్రమవాసార్థకేనచిరకాలికతపస్సంరాద్ధాన్నిత్యనిసర్గసర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వాదినిఖిలసద్గుణపరిపూర్ణస్య శ్రీమన్నారాయణస్యపరమగురోః ప్రసాదాత్సమ్ప్రణీతత్వే నాస్మిన్ శాస్త్రే నిరవద్యతయాఽధికారిణోఽభ్యుడితి ప్రవర్తయతి, ఆచార్యఇత్యనేన తస్యసర్వవేదాన్తసారమీమాంసాఖ్యైతచ్ఛాస్త్రప్రణయనద్వారాబహూనాంజీవానాం భగవద్ధర్మాచారయితృత్వంద్యోతయతి, ఆచారయితృత్వమ్-అనుష్ఠాపకత్వమ్, ఏతచ్చనిరుక్తమ్ " ఆచినోతిహిశాస్త్రార్థానాచారేస్థాపయత్యపి స్వయమాచరతేయస్మాత్తస్మాదాచార్యఈరిత " ఇతి.

స్థాత్పరమపదం ప్రాప్తానామ పునరావృత్తి రేవేత్యధ్యవసీయతే
సూత్రాభ్యాసశ్శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి। తథాచైవంవిధప,
రమపదం ప్రాప్తుకామైర్న పరమకారుణికో భగవాన్నారాయణ ఏవత
ల్లీలాకథాభిధాన శ్రవణకీర్తనాదిలక్షణయాభక్త్యైవేహాజస్రంభజ
నీయ ఇతిసర్వంసమంజసమ్. ... ... *

* శ్రీమద్భాగవతాభిదంభగవతస్తస్యైవలీలామృతం సంసారా
శ్యరుగౌషధంనిరుపమంనారాయణేనస్వయమ్। సర్వామ్నాయభువా
సముద్ధృత మిదంవేదాన్తదుగ్ధాబ్ధితో వేదవ్యాసకృతైస్సుసూత్రచషకై

అధికరణముపసంహరతి- (తస్మా) దితి. పూర్వత్రపదాభ్యా
సేనాధ్యాయపరిసమాప్తిర్దర్శితా, అత్రతుసూత్రాభ్యాసేనశాస్త్రప
రిసమాప్తిర్ద్యోత్యత ఇత్యాహ- (సూత్రాభ్యాస) ఇతి. ఇయానేవసర్వవే
దాన్తసారమీమాంసాముఖ్యతాత్పర్యార్థ ఇత్యుపదిశన్ తద్భాష్యముప
సంహరతి- (తస్మా) దితి. సర్వంసమంజసమిత్యనేనప్రోక్తసత్సఙ్గాదిసా
ధనానుష్ఠానేన యథాధికారం యేయేకర్మబన్ధవిధ్వంసనపరమమఙ్గళశ్రీ
భగవత్కథాతన్నామశ్రవణసఙ్కీర్తనాదిరూపభక్తిమధిగమ్యసర్వజ్ఞ
త్వసర్వశక్తిత్వపరమకారుణికత్వాద్యపరిమితపరమమఙ్గళగుణగణపరి
పూర్ణం శ్రీహరింభగవన్తంనారాయణమనవరతంభజన్తితేతే ప్రారబ్ధా
న్తేఽత్యచ్ఛతాప్రాకృతదివ్యమఙ్గళవిగ్రహాస్సన్తస్తద్దేవోపస్థాపితమ
త్యచ్ఛతందివ్యం విమానమారుహ్యసాకంమహాపురుషకిఙ్కరైఃపరంప
దంసమ్పద్యాన్తరేణపునరావృత్తిమనాఙ్మనోగోచరసత్యజ్ఞానానన్తా
నన్దమాత్రైకరసమూర్తినా శ్రియఃపతినా శ్రీభగవతానారాయణేన
సాకంతాదృశబ్రహ్మానన్దమయాఽవతిష్ఠన్త ఇతిసిద్ధమిత్యుపదిశతి.

* ఏవంసర్వవేదాన్త సారాత్మకశ్రీమద్భాగవతార్థవిచారరూపై
తచ్ఛాస్త్రంసమధిగచ్ఛతాంభగవత్కథామృతరససముద్రరూప శ్రీమ
ద్భాగవతశ్రవణ కీర్తనాదిలక్షణా భగవద్భక్తిస్సిద్ధ్యతీతి భావేనైత
ద్భాష్యాదావనుగృహీతంతచ్ఛ్రవణాదివిధిమిహాపికృపయాఽనుస్మా

నిత్యంపిబేయుద్విజాః ॥ ... ... ❋

౮॥ జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణం సమాప్తమ్. సూ॥౮॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణి శుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్స కులతిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకలవిద్యపరమహంసపరమగురు నిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవతరాద్ధాన్త శ్రీశుకభగవత్పాదాచార్యవిరచితే శ్రీభగవద్బాదరాయణసమ్ప్రణీతసర్వవేదాన్తసారమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

ఏతదధ్యాయసముదిత సూత్రసఙ్ఖ్యా- ౭౭

సముదితాధ్యాయచతుష్టయసూత్రసఙ్ఖ్యా- ౫౫౩

సముదితాధికరణాని- ౧౮౯

రయతిభగవాన్ భాష్యకారః- (శ్రీమద్భాగవతాభిద) మితి. తస్మాద్భగవత్కథా తన్నామశ్రవణ కీర్తనాదిరూప భక్త్యైవసర్వేషాం ముక్తిరితిసిద్ధమ్. అ॥౫॥సూ॥౫॥

ఇతి శ్రీభగవద్బాదరాయణిశుకాచార్యాపరావతార శ్రీవత్సకుల తిలకావిరత బృహద్వ్రత ప్రథిత సకల విద్య పరమహంస పరమగురు నిర్ధారిత శ్రీమద్భాగవత రాద్ధాన్త శ్రీశుక భగవత్పాదాచార్య విరచితే శ్రీభగవద్బాదరాయణ సమ్ప్రణీత సర్వవేదాన్త సార మీమాంసా భాష్య చంద్రికాయాం గర్గకులశేఖర రామకృష్ణాచార్యాన్వయసమ్భూతమహచ్చరణోపాసనాధిగతసకలవిద్యశ్రీకృష్ణాచార్యవిరచితాయామ్

చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.